Rosinus, John, a learned German, born at Eisenac, Thuringia, 1550. He was educated at Jena, and in 1592, became preacher of the cathedral of Naumberg in Saxony, where he died of the plague, 1626. The best known of his works is Romanorum Antiquitatum Libri decem, a most valuable composition, of which the best editions are those of Amsterdam, 1685, 4to. and of Utrecht, 1701, 4to. He wrote besides, de Priscis Romanis Gentibus, &c.

ROSINUS, John.

An able antiquary. Born in Thuringia about 1550. Educated in the Univerſity of Jena. Sub-Rector of a ſchool at Ratiſbon 1579; afterwards miniſter of a Lutheran church at Wickerſtadt. Preacher at the Cathedral Church, Naumburg, Saxony, 1592. Died 1626. He was the firſt who compoſed a body of Roman antiquities.

Antiquitates Rom. See Dempster.

Christensen 1.66 ni.

ROMANARVM ANTIQVITATVM LIBRI DECEM

EX VARIIS SCRIPTORIBVS SVMMA fide singularíque diligentia collecti.

A JOANNE ROSINO BARTHOLOMÆI F. Jsennacensi Thuringo.

Cum INDICIBVS locupletissimis.

EDITIO VLTIMA.

Omnium, quæ hactenus prodierunt, tersissima.

LVGDVNI,

EX OFFICINA HVG. A PORTA,

SVMPTIBVS IOAN. DE GABIANO

M. DCIX.

ILLVSTRISS.

PRINCIPIBVS, AC
DOMINIS, DOMINIS
FRIDER. VVILHELMO
ET IOANNI,

DVCIBVS SAXONIÆ, COMITIBVS PROVINCIALIBVS
THVRINGIAE, MARCHIONIBVS MISNIAE, &c.
Dominis suis clementissimis.

CVM has meas lucubrationes, Illustrissimi Principes, Domini clementissimi, hortatu amicorum in lucem dare vellem, & Patronum quærerem, cuius illæ felicibus auspiciis tutius in manus hominum venirent, Vestræ illustres Celsitudines occurrerunt, quas ego clementer huius fœtus humilis clientis sui patrocinium sumpturas confidebam, & quorum etiam Celsitudinibus primitias studiorum meorum iure optimo deberi intelligebam.

Illustris est sententia summi Oratoris nostri Ciceronis: Non nobis solùm natos nos esse, sed ortus nostri partem patriam sibi vendicare, partẽ parentes, partem amicos, *qua monemur, vt in omnibus actionibus primùm omnium patriæ nostræ vtilitatem, salutem, & gloriam respiciamus. Mihi profectò, iucundius atque magis ex voto accidere nihil posset, quàm si aliquando mea opera patriæ meæ inseruiendi facultas daretur. Quod cùm hactenus fieri nequiuerit, volui tamen ad testandum animum meum hoc literarium munus VV. CC. patriæ meæ Principibus offerre. In ea enim terra, cui VV. CC. nunc præsunt, ego primum aërem hausi, & sacro Baptismatis fonte à peccatis ablutus in cœtum Ecclesiæ, & numerum filiorum Dei receptus sum. Sub VV. CC. maioribus Illustrissimis & pientissimis Principibus prima literarum fundamenta Isennaci & Vinariæ ieci: VV.CC. Illustrissimi atque Sanctissimi Patris, piæ & sanctæ memoriæ, Principis Optimi & Clementissimi beneficio & liberalitate studiorum cursum in illustri Academia Ienensi continuaui. Quorum igitur beneficiis hæc studia mea fideliter adiuta & prouecta sunt, ad eosdem etiam fructus eorum redire honestissimum esse iudicaui. Accedit huc voluntas parentis mei charissimi, qui cùm maximam vitæ suæ partem docendo & gubernando Scholas, & Ecclesias sub VV.CC. Maioribus, Auo, Patruo, ac Patre transegerit, vult & me, cæterósque liberos suos quoque erga VV.CC. gratos esse, atque eisdem, vbi requiritur, operam nostram addicere. Huius igitur piæ voluntati facere non possum, quin obsequar. Ad librum autẽ hunc, quod attinet, coniecti in eum sunt plerique veterum Romanorum mores, ritus & consuetudines: quæ tum ad religionem & Deorum cultum, tum ad politicam gubernationem, ac ad ciuilem, militarémque discipli-*

CLARISSIMO VIRO,

ERVDITIONE ET VIRTVTIBVS

ORNATISSIMO D. IO. THO. FREIGIO

legum Doctori celeberrimo, & Gymnasij Altorphiani Rectori dignissimo, Domino & Patrono suo summa obseruantia colendo.

***

MITTO tandem, clarissime vir, Domine atque Patrone obseruãde, iam diu promissos Antiquitatum libros: qui si probabuntur tibi, patiar sanè vt in lucem edantur, non tamen sine tua præfatione. Ego ingenuè fateor me non præstitisse in iis colligendis id quod maximè volui. Qua in re multa me impedierũt: laboriosa, in qua versor functio, inopia librorũ, quibus vti potuissem, & defuerunt nerui. Nosti autẽ, clarissime vir, quãtis sumptibus, & quãta optimorum Auctorum copia opus sit iis, qui tanta clarissimorũ & eruditissimorũ virorũ copia, aliquid lectione dignum in lucem volunt emittere. Sed si tamen vlla ad studiosos ex his libris accedet vtilitas, id omne post Deum, parenti meo charissimo, qui mihi præcipuus huius scriptionis auctor fuit, & T. Excellentiæ, qui me ad perfectionem & publicationem hortari non desiisti, acceptum ferent. Vsus sum nonnunquam consilio & auxilio, tum aliorum eruditione præstantium virorum, D. Doctoris Oberti Gyphanii. D. Doctoris Simonis Ostermanni, & Magistri Ioannis Vuolffij Rectoris Scholæ Ratisbonensis, compatris mei charissimi, tum etiã tuo. Atque vtinam licuisset mihi sæpiùs cum viris illis clarissimis, quos nominaui, per literas conferre, vel etiam propiùs à T.E. disiunctus fuissem, illustriora & ornatiora hæc in manus hominum exirent. Sed quia & T.E. & amici alij moram diutiùs ferre noluerunt, prodire tandem in scenam ausus sum, hac tamen conditione, vt T.E. huic fœtui non aliter atque proprio patrocinetur. Possunt autem ea quæ desunt facilè à quouis, qui in lectione veterum Scriptorum, & Philologorum versatur, suis locis addi. Ipse enim volui hæc esse quasi rudimenta quædam & initia, iis, qui porrò Antiquitatem inquirere volent. Nec scribo viris doctis, verùm iunioribus, versantib. in lectione Classicorũ auctorum, quibus has explicationes non parũ lucis præbere posse puto. Addo etiam eos, qui studiorũ puerilium informatores sunt, quibus recta institutio, & auctorum explicatio curæ quidem est, verùm sumptus non suppetunt ad varia illa doctissimorum hominum monumenta, quibus hæc sparsim traduntur, coëmenda. Quod ad Orthographiam attinet, discessi aliquantùm à more vulgi, secutus Aldi Manutij, Iusti Lipsij, & aliorum præcepta, &

vete

veterum monumentorum auctoritatem: non quòd adeò sim nouitatis affectator: sed quòd mihi in rebus antiquis explicandis, Orthographiæ etiam antiqua ratione vti libuerit: alioqui nemini præscribo, vt eandem rationem sequatur. Valet in his tritum illud, *Suum cuique pulchrum.* Vbi tamen illi, quos modò nominaui, Orthographiæ Doctores firmis nituntur rationibus: in iis nos non cõtemnendos, sed prauam potiùs consuetudinem abiiciendam esse iudico. Stylus etiam est aliquãto humilior, puerilior, & magis humi serpit: id quod ego diuersæ diuersorum Auctorum, qui diuerso tempore floruerunt, lectioni tribuo, quos ego interdum sequi, ipsorummet verbis recitatis, volui. Verùm si res probabuntur, de stylo non vsque adeò laboro: poterit eas quiuis, prout opus fuerit, elegantiùs & illustrius explicare, & auditoribus suis proponere. Ego verò fui rerum, quàm elegantiæ orationis studiosior. Denique si quid interdum minus diligẽter & dilucidè explicauero: si ea, quorum meminisse maximè oportebat, tacitus præteriuero: si etiam in quibusdam palàm errauero, etiam atque etiam beneuolos Lectores rogo, vt id corrigant, & meminerint neminem adeò Lynceum esse, qui non interdum vel in summa luce impingat. Dabo autem operam, si aliquando editio horum librorum iterari debeat, & vita mihi suppetet, ocium etiam à grauioribus studiis, quibus sum deditus, fuerit, vt grauiori adhibita lima, multa quæ iam desiderantur, addantur. Hæc ad te, vir clarissime, scribenda putaui, quæ vt locum apud te inuenire patiaris, méque, & studia mea commendata tibi habeas, vehementer etiam atque etiam rogo. Ratisbonæ anno Domini XIII. kalend. Ianuarij, anno ineunte à nato Christo ∞ Ͻ XXCI.

T. Excellentiam omni reuerentia colens atque obseruans

IOANNES ROSINVS.

IOAN.

IOANNES THOMAS FREIGIVS BENEVOLO LECTORI S.

DIVVS Augustinus fertur tria videre cupiisse: nimirum Christum in carne, Paulum in Cathedra, & Romam in flore. Quemadmodum autem ad Christum videndum satis est Patrem intueri, & oculos in cœlum attollere, quò ipse Christus orans attollebat, & nos attollere iussit. Pauli quoque effigies in Actis Apostolicis, & ipsius epistolis expressa est: nec ideò corporis viui lineamenta magnopere requirenda videntur: ita Romæ vel antiquæ illius & florentis, vel eius quæ posteà secuta est, videndæ cupiditas, satis quorundam eruditorum librorum lectione satiari & restingui potest, vt nullam ideò lóginquam aut periculosam peregrinationem suscipere necesse sit. Et memini illius temporis, quo mihi illa, quæ sparsim de Rom. antiquitatibus scripta extant, in vnum corpus congerenda existimaui, ac iam aliquousque progressus, publica in Altorfianis Panegyricis declamatione illius rei prima lineamenta, quæ deinde viuis coloribus exprimerem & illustrarem, ducere & adumbrare conatus sum. Sed intereà consilium docti viri & in antiquitate ista admodum periti, Ioãnis Rosini, mihi ab ipso familiariter expositum conatus meos retardauit. Eius enim singularis & præclara in eo genere opera iam posita, & ad finem tum temporis propemodum deducta, ita mihi placuit, vt illi auctor hortatórque fuerim ad ea quamprimùm in studiosorum vtilitatem publicanda. Promisit ille quidem id se facturum, sed contra expectationem, voluntatémque meam diutiùs presſit, quàm studiosorum vtilitati conuenire putabam. Itaque paruit ille tandem meis aliorúmque amicorum consiliis: quo factum est, vt literis bonis meritò gratulari queam, hunc insignem thesaurum à nouo nostræ ætatis Varrone publicæ vtilitati non inuideri, sed omnium vsibus promptum apertúmque exhiberi, & de quo anteà sæpe sollicitéque cogitabam, antiquitatis cognitionem in quandam artis formam redigi Spero enim futurum, vt inter artes liberales, Grammaticam, Rhetoricam, Logicam, Arithmeticam, Geometriam, Musicam, Astronomiam, & alias, Antiquitatis cognitio pro arte reponatur: & omissis vanárum ac Sophisticarum nugarum (quæ religionem hodiè etiam turbant) subtilitatibus, vel potiùs futilitatibus, in his rebus, quæ politicæ vitæ plus adiumenti afferunt, eruditorum hominum ingenia elaboratura sint: præsertim cùm hæc Antiquitatis cognitio ad omnia literarum genera tam expositas vtilitates, cum summa iucunditate coniunctas habeat. Nec verò necesse est, vt prolixiùs exponam, quantùm vtilitatis hæc ars habeat ad antiqua Poetarum, Historicorum, & Iureconsultorum scripta intelligenda, & interpretanda. Hæc enim omnibus nota & in confesso sunt. Iucunditas certè tanta est, vt ex omnibus studiorum generibus (quæ tamen plurimùm habent admistum suauitatis) nullum hoc genere Antiquitatis cognoscendæ suauius, aut iucundius deprehenderim. Cùm igitur in his Rosini libris verè rosea suauitate refertis, tantùm vtilitatis & iucunditatis sit: te Lector beneuole (quamuis reuerà, iuxta vetus prouerbium, his libris, vt vino vendibili, nulla suspensa hedera opus sit) paucis affari & hortari volui, vt tam præclaris & Attico melle delicatioribus laboribus

ribus

ribus faueas: & ad cæteras artes liberales Antiquitatis scientiam adiungas: in qua nullo cum periculo, aut itineris longinquitate tædióve Romam eiúsque magnificentiam, imò totam antiquitatem absens animi oculis tutissimè perlustrare potes. Bene vale, Lector beneuole, & nos studio tuo (vt hactenus fecisti) deinceps adiuua. Datum kalend. Septemb. anno CIↃ IↃ LXXXI.

BENEVOLO LECTORI SALVTEM.

SI quæris, beneuole Lector, quæ causæ mihi fuerint, hos de Romana Republica libros scribendi & in lucem emittendi, dicam. Non me mouit κακοήθης *vel insana quædam libido, quæ iam plures torquet, vt orbem vanis & nullius vsus scriptis cōpleant, maximo cum detrimento totius Christianæ Reipublicæ. Quippe cùm iis nugis prela occupata sint, alii vtiliores libri lucem aspicere non possunt, sed in tenebris latitare coguntur. Nec etiam mouit me leuis ambitio, nominis aliquam celebritatem & famam hoc labore aucupandi. Hoc enim si quærerem, stultus essem, qui eam materiam tractandam susciperem, in qua multi excellentes viri summa industriæ laude hactenus sunt versati. Sed vera causa fuit ardens studium de aliis bene merendi. Cùm enim Dei prouidentia singulari demādatum mihi esset munus regendi iuniorum studia, essént que in eo munere præter alias lectiones epistolæ etiam Ciceronis, quas ad familiares scripsit, explicandæ, videbam multa in ijs esse, quæ sine historiarum & antiquitatum Romanarum cognitione intelligi non possent. Quoties enim quæso in iis fit mentio Comitiorum? quoties Magistratuum, Consulum videlicet, Dictatorum Tribunorum, Proconsulum, Proprætorum, Proquæstorum, &c. quoties ad leges Romanorum alluditur? quoties militaria vocabula occurrunt? & multa alia; quæ si quis expers historiarum legeret non modò intelligi, sed totos epistolarum locos obscuriores esse, facilè animaduertebam. Optabam igitur extare aliquem librum quo præcipuæ Romanæ antiquitates comprehenderentur, vt iuuari eo discentes possent. Audieram quidem Paulum Manutium, virum eruditissimum, & totius Antiquitatis peritissimum, eiusmodi opus moliri, quod in decem libros distributurus, & in iis omnes Antiquitates scitu maximè necessarias, esset explicaturus. Quin & sextum ex illis librum, qui de legibus esset, iamdudum aspexisse lucem, erant qui dicerent. Ipse enim, vt verum fatear, non videram. Lætabar igitur vehementer & gratulabar tū mihi, tum aliis studiosis, de ea vtilitate, quæ ex isto opere ad nos profectura videbatur. Sed quid fit? cum ea spe viuerem, affertur nuncius de summi illius viri obitu: quo audito, dolui vehementer meam & aliorum studiosorum vicem, qui isto thesauro nunc defraudatum iri videbamur. Incidebam posteà fortè in Richardi Streineij Baronis Austrij librum de familiis, & gentibus Romanorum, in cuius præfatione meminit, se etiam de plurimis partibus Romanæ antiquitatis commentatum esse, nec dissimulat fore, vt ea aliquando edantur. Sic & Esronius, Professor Vitebergensis, in præfatione Commentarij ad Orationem Ciceronis pro Milone subindicat, se simile aliquod opus meditari. Sed ista omnia hactenus frustrà expectauimus. Cœpi igitur mecum cogitare, istorum summorum virorum exemplum sequi, & quid in tanto opere possem, mearum virium periculum facere. Et consilium de eo proposito à parente meo dilecto, & aliis doctissimis viris, quos mihi bene velle noueram, petij: qui omnes id vnicè probabant, & vt in ea re studiosis humaniorum literarum operam meam præstarem, me admonebant. Secutus sum eorum consilium. Et primùm diligenter quæsiui de ordine rerum quas tractaturus essem & ex quibus ista Auctoribus colligenda essent. Inueni, nisi fallor, ordinem huic materiæ con-*

B

uenientissimum, atque Auctores illos, in quibus præcipuum locum sibi vendicant Historici, mihi non sine detrimento rei familiaris (cuius tamen curam publicæ vtilitati semper putaui postponendam) comparaui. Accidit deinde, vt recentiorum etiam quorundam Scriptorum copia mihi fieret, qui de iisdem rebus, non tamen singulis, diligenter scripserant: quorum omnium catalogum toti operi præmisi, vt quibus auxiliis vsus & adiutus essem, Lector scires. Atque hæc occasio mihi fuit scribendi. Nec verò dissimulandum hîc est, quòd cùm in lectione librorum Caroli Sigonij de Iudiciis, & Nicolai Grucchij de Comitiis versarer, vsque adeò mihi & diligentia eorum, & ordo placuerit, vt non dubitarim hos duos libros de Iudiciis & Comitiis, alterum quidē ex Caroli Sigonij, alterum ex Nicolai Grucchij monumentis totos describere, & in hoc opus referre; paucissimis quibusdam mutatis, & omissis tot testimoniis Auctorum, quæ ipsi coaceruatim, non sine grauibus & iustis causis, adduxerant: alioqui nimiùm hi libri excreuissent. Qua in re velim candidos Lectores meum consilium attentè considerare, nec nimiùm faciles ad damnandum, vel accusandum me plagij esse. Non enim mihi propositum fuit hac ratione eorum opera in manibus hominum excutere, id quod multis veteribus epitomarum scriptoribus consilium fuisse, iam à pluribus proditur: sed cùm constitutum mihi esset, vno aliquo opere, si non omnes, at saltem præcipuas Romanæ Reipublicæ antiquitates comprehendere: illi autem, de quibus loquor, eruditissimi viri de his rebus omnium diligentissimè, & optimo ordine scripsissent, ita vt desperarem ego posse aliquid vtiliùs, & ordine meliori à me confici, volui iisdem verbis ea huic operi inserere, ne ij, quibus bonæ literæ curæ sunt, sumptus autem ad comparandos alios libros non suppetunt, tam optimarum rerum cognitione fraudarentur. Quos tamen oratos volo, vt hos duos libros, de Iudiciis videlicet & Comitiis, non pro meis, sed alterum pro Nicolai Grucchij, alterum pro Caroli Sigonij habeant: iisque pro ea voluntate atque industria, nostra studia iuuandi, gratias maximas agant. Qui verò alia præstantissimorum virorum monumenta cōparare sibi possunt, eos summoperè adhortor, & moneo, vt his meis collectaneis, quæ in tenuioris fortunæ hominum vsum conscripsi, neglectis, illa potius diligenter euoluant. Hac ingenua confessione spero & candidos Lectores delectatum iri, & æquiores mihi futuros: atque illos etiam ipsos, quos sæpiùs nominaui, Auctores, viros eruditissimos veniam faciliùs mihi daturos. Vellem autem maximè, vt hoc meo labore occasionem darem perito alicui istarum antiquitatum viro, quales Italia, Gallia, Belgica, & nostra etiam Germania plurimos habet, vt de his rebus diligentiùs, accuratiùs, atque etiam, si videretur, conuenientiori ordine scriberet: laturus æquo animo, vt tum hi mei labores intercidant. Hæc de meo consilio paucis præfari volui. Cæterùm cùm plurimis numerorum notis in his libris vtendum mihi sit, & passim alibi etiam reperiantur, quæ fortasse non cuiuis sunt obuiæ, libet eas primùm explicare, ac deinde operis initium facere.

EXPLICATIO NOTARVM NVMERORVM veteribus vsitatarum, ex Paulo Manutio, Iusto Lipsio, & aliis.

VETERES numerorum notas variarunt, primùm quinto loco, deinde decimo, mox quinquagesimo, tum centesimo, eodem in reliquis ordine conseruato, mutato numeri ipsius signo, quoties numerus à quinario ad duplum, & à duplo rursus ad quinarium peruenisset. Prima nota fuit I. ea quinquies geminata facit V. Hæc nota duplicata facit X. quæ quinquies geminata facit L. Hæc rursus duplicata facit C. & sic deinceps. I. autem circumscriptum media lunula à latere sinistro, vel etiam interdum dextro, hoc modo IↃ vel CI. quod tamen rarius est, quinquaginta valet: ex illius notæ similitudine imperiti D literam fecerunt. Hanc notam antiqui etiam sic scripserunt Ꝺ. Millenarium autem numerum pingebant I. vtrinque lunula incluso CIↃ. Ex qua nota vulgò natum est, vt M. pro mille deprauatè scribatur. In lapidibus & libris antiquis millenarius numerus etiam sic notatur, ∞. Atque id est, quod Priscianus ait libro de Ponderibus & Mensuris, X. circumscriptum, mille significare. Inueniuntur & hæ notæ in monumentis antiquis [symbol] [symbol], quæ interpretandæ sunt pro ratione adiunctarum linearum, & idem valent, atque si mediæ lunulæ essent. Atque hæ notæ singulæ valebunt centum millia. Quod ne fingere videar, addam inscriptionem quandam antiqui marmoris, in qua aliquot exempla harum notarum extant: visitur illud marmor Romæ, & est huiusmodi:

P. DECIMIVS L. HEROS
MERVLA. MEDICVS
CLINICVS. CHIRVRGVS
OCVLARIVS. VI. VIR
HIC PRO LIBERTATE DEDIT H-S. IↃↃↃ.
HIC PRO SEVIRATV IN REMP.
DEDIT H-S. ∞∞
HIC IN STATVAS PONENDAS IN
ÆDEM HERCVLIS DEDIT H-S. [symbol][symbol][symbol].
HIC IN VIAS STERNENDAS IN
PVBLICVM DEDIT H-S. [symbol][symbol][symbol]. IↃↃ. ∞∞
HIC PRIDIE QVAM MORTVVS EST
RELIQVIT PATRIMONI. H-S. ∞

Porrò Romani numeri non progrediuntur vltrà decies centena millia; & cùm plura significare volunt, duplicantur notæ. Quod etiam faciunt, cùm duo, tria, aut quatuor millia notare volunt. Obseruandum autem & illud, non rarò eos vnam notam numeri alicuius posuisse, & lineam, siue virgulam transuersam induxisse,

 eáque

eáque tot millia ſignificaſſe, quot ipſa nota præ ſe fert. Etſi regula in veterum monumentis non eſt perpetua. Reperitur enim non rarò linea addita, cùm numerus tamen non augetur: iudicio igitur vtendum. Neque ea ferè obſeruatio infra decimum numerum inuenitur; etſi Priſcianus aliter affirmat, magis rationem ſecutus, quàm vſum.

Cæterùm ratio etiam obſeruanda eſt, quam Romani ſeruarunt in detractione, de qua regula dari hæc poteſt: Minor numerus ante maiorem poſitus, ſemper tantum detrahit maiori, quantùm ipſe minor ſignificat. Hæc vt meliùs intelligantur, ſubiiciam præcipuas numerorum antiquas notas, & valorem earum addam.

I. ſignificat vnum.
II. duo.
III. tria.
IV. quatuor.
V. quinque,
VI. ſex.
VII. ſeptem.
VIII. octo.
IX. nouem.
X. decem.
XI. vndecim.
XII. duodecim.
XIII. tredecim.
XIV. quatuordecim.
XV. quindecim.
XVI. ſedecim.
XVII. ſeptemdecim.
XVIII. octodecim.
XIX. nouemdecim.
XX. viginti, & ſic deinceps.
XXX. triginta.
XL. quadraginta.
L. quinquaginta.
LX. ſexaginta.
LXX. ſeptuaginta.
LXXX. octoginta.
XC. nonaginta.
C. centum.
CC. ducenta.
CCC. trecenta.
CD. quadringenta.
IↃ. vel Ↄ quingenta.
DC. vel IↃ C. ſexcenta.
DCC. vel IↃ CC. ſeptingenta.
CC ∞. octingenta.
C ∞. nongenta.
CIC. vel CLↃ. vel ∞. mille.
CIↃ CIↃ. vel ∞ ∞. duo millia.
CIↃ CIↃ CIↃ. vel ∞ ∞ ∞. tria millia.
CIↃ IↃↃ. vel ∞ IↃↃ. quatuor millia. vel
IↃↃ. quinque millia.
IↃↃ CIↃ. vel IↃↃ ∞. ſex millia.
IↃↃ CIↃ CIↃ. vel IↃↃ. ∞ ∞. ſeptem millia.
CIↃ CIↃ CCIↃↃ. vel ∞ ∞ CCIↃↃ. octo millia.
CIↃ CCIↃↃ. vel ∞ ∞ CCIↃↃ. nouem millia.
CCIↃↃ. vel $\overline{X}$ decem millia.
CCIↃↃ CIↃ. vel CCIↃↃ ∞. vndecim millia.
CCIↃↃ CIↃ CIↃ. vel CCIↃↃ ∞ ∞. duodecim millia.
CCIↃↃ CIↃ CIↃ. vel CCIↃↃ. ∞ ∞ ∞. tredecim millia,
CCIↃↃ CIↃ. vel CCICↃ ∞ IↃↃ. quatuordecim millia.
CCIↃↃ ICↃ. quindecim millia.
CCIↃↃ IↃↃ CIↃ. vel CCIↃↃ IↃↃ ∞. ſedecim millia.
CCIↃↃ ICC CIↃ. vel CCIↃↃ IↃↃ ∞ ∞. ſeptemdecim millia.
CCIↃↃ CIↃ CIↃ CCIↃↃ. vel CCIↃↃ ∞ ∞ CCIↃↃ octodecim millia.
CCIↃↃ CIↃ CCIↃↃ. vel CCIↃↃ ∞ CCIↃↃ. nouemdecim millia.
CCIↃↃ CCIↃↃ. vel $\overline{XX}$. viginti millia.
CCIↃↃ CCIↃↃ CIↃ. vel CCIↃↃ CCIↃↃ ∞. viginti & vnum millia.
CCIↃↃ CCIↃↃ CIↃ CIↃ. vel CCIↃↃ CCIↃↃ ∞ ∞. viginti duo millia.
CCIↃↃ CCIↃↃ CIↃ CIↃ CIↃ. vel CCIↃↃ CCIↃↃ ∞ ∞ ∞. viginti tria millia,

CCIↃↃ

ccIↃↃ ccIↃↃ cIↃ IↃↃ. vel ccIↃↃ ccIↃↃ ∞ IↃↃ. viginti quatuor millia.

ccIↃↃ ccIↃↃ Icc. vel $\overline{\text{xxv}}$. viginti quinque millia.

ccIↃↃ ccIↃↃ IↃↃ cIↃ. vel ccIↃↃ ccIↃↃ IↃↃ ∞. viginti ſex millia.

ccIↃↃ ccIↃↃ IↃc cIↃ cIↃ. vel ccIↃↃ ccIↃↃ IↃↃ ∞ ∞. viginti ſeptem millia.

ccIↃↃ ccIↃↃ cIↃ cIↃ ccIↃↃ. vel ccIcc ccIↃↃ ∞ ∞. viginti ſeptem millia.

ccIↃↃ ccIↃↃ cIↃ cIↃ ccIↃↃ. vel ccIↃↃ ccIↃↃ ∞ ∞ ccIↃↃ. viginti octo millia.

ccIↃↃ ccIↃↃ cIↃ ccIↃↃ. vl ccIↃↃ ccIↃↃ ∞ ccIↃↃ. viginti nouem millia. & ſic in ſequentibus:

ccIↃↃ ccIↃↃ ccIↃↃ. vel $\overline{\text{xxx}}$. triginta millia.

ccIↃↃ ccIↃↃ ccIↃↃ IↃↃ. triginta quinque millia.

ccIↃↃ IↃↃↃ. vel $\overline{\text{XL}}$. quadraginta millia.

ccIↃↃ IↃↃↃ IↃↃ. quadraginta quinque millia.

IↃↃↃ. vel $\overline{\text{L}}$. quinquaginta millia.

IↃↃↃ IↃↃ. quinquaginta quinque millia.

IↃↃↃ ccIↃↃ vel. LX. ſexaginta millia.

IↃↃↃ ccIↃↃ IↃↃ. ſexaginta quinque millia

IↃↃↃ ccIↃↃ ccIↃↃ. vel $\overline{\text{LX}}$. ſeptuaginta millia.

IↃↃↃ ccIↃↃ ccIↃↃ IↃↃ. ſeptuaginta quinque millia.

ccIↃↃ ccIↃↃ cccIↃↃↃ. vel $\overline{\text{XXC}}$. octuaginta millia.

ccIↃↃ ccIↃↃ cccIↃↃↃ IↃↃ. octuaginta quinque millia.

ccIↃↃ cccIↃↃↃ. vel $\overline{\text{XC}}$. nonaginta millia.

ccIↃↃ cccIↃↃↃ IↃↃ. nonaginta quinque millia.

cccIↃↃↃ. vel $\overline{\text{C}}$. vel [symbol]. vel [symbol] centum millia.

IↃↃↃↃ. quingenta millia.

ccccIↃↃↃↃ. decies centena millia.

Hæ præcipuè ſunt veteres numerorum notæ, quarum plurimæ in antiquis lapidibus, in Ciceronis etiam ſcriptis, & præcipuè in Epiſtolis ad Atticum occurrunt quas huic meo tractatui præmittere placuit, cùm ipſe etiam iis nonnunquam vtar.

FRANCISCVS A DOMSDORES, Ioannis F. doctissimo viro D. Ioanni Rosino scribenti Antiquitatum Romanarum libros.

SI priùs excipias patefacti dogmata Christi,
Quæ veræ monstrant dulce salutis iter.
Omnia per latum circumspice prouidus orbem,
Inuenies nil quod sit prius historiis.
Quas primum Romana locum sibi vendicat inter
Historias meritò, iudice me, reliquas.
Præcipuè veteres inquirens sedula mores,
Quæ leges, ritus, sacra, profana docet.
Hanc tu dum variis è fontibus vndique partem
Eruis, & multa sedulus arte paras.
Macte animo, nulli tu parce ROSINE *labori,*
Vt placeant doctis hæc benè scripta viris.
Sic dum tu Historias docta complecteris arte,
Historia dignum nomen habere potes.

VENETIIS Anni LXXIX. Cal. Nouembris.

PAVLI MELISSI COMITIS PALATINI, ET EQVITIS, CIVIS ROMANI, Epigramma,

AD IOANNEM ROSINVM.

SI quid iucundi est priscis impendere curam
Rebus, & Ausonij ius iterare fori:
Æquè iucundum mihi suscepisse laborem
Crederis, ac dignum posteritatis opus.

Vtile

Vtile non desit. quin & tibi parta, ROSINE,
Fama, per æternos haud abolenda dies.
Vrbis honos, tuus est: per te námque illa reuixit
Cum Genio, Genij quæque fuère prius.
Roma tibi grates aget, & benefacta Quirites
Agnoscent, Tiberim, quæ meminisse volo.
Quid superest? huic ô monumentum ponite Patres,
Vrbi qui Latiæ tot monumenta sacrat.

IN SYMBOLVM IOANNIS ROSINI.

FLes? solamen adest. Gemis? en tibi gaudia præstò,
Scilicet IN SPINIS *nata Rosine,* ROSA.

Noribergæ pridie eiduum Iunij,
Anno CIↃ.IↃ XXCI.

IOANNIS ROSINI ZATECENSIS, SENATORIS TVSTENSIS, IN ROMAM Ioan. Rosini Isennacensis Elegia,

AD CANDIDVM LECTOREM.

INter quos colles stratæ fastigia Romæ,
Cincta suis muris, lapsáque tecta iacent:
Vrbs quot & hæc habuit cum thermis, flumina, pontes,
Templa, vias, portas, busta, theatra, Deos:
Qui cupis antiquæ vestigia cernere molis,
Iura, Magistratus, arma, fora, atque togas:
Et quibus ordinibus totum commissa per orbem
Prælia sint terra, ciuibus, acta mari:

Dum

Dum tibi colligit hæc ſparſim diſiecta ROSINVS,
Quàm ſerie conſtent cuncta decente, vide.
Vt non Martigenûm te geſta audire Quiritum
Aſpicere aut, ſed eos inter adeſſe putes.
Aurea ſeu niueæ tibi pingit ſecula pacis.
Albicat Idaliis gratior illa roſis.
Pro patria laudat ſeu fuſum Marte cruorem,
Purpureas vincunt vulnera pulchra roſas.
Ceſſit at hæc quorſum rerum conſulta vetuſtas?
Æneadum vix eſt vel leuis vmbra ſuper.
Immenſis ſtructæ ſunt lapſæ ſumptibus arces,
In nihilum ac verſæ, námque fuére nihil.
Meſsis vbi creuit, tangebant aſtra Coloſſi,
Nunc vbi floruit Vrbs, gramē, vt antè, viret.
An non, Tarpeius vertex vbi ſplenduit, iſto
Tollendis ſtat crux furibus alta iugo?
Quáque Patres ibāt armiſque, togáque potentes,
Agmina venduntur puluerulenta ſuum?
O faciem fragilem mutabilis Vrbis & Orbis,
Spe citiùs ſacrum concidit omne decus.
Nomina ſola manent Heroum clara triumphis,
Per doctos neque ſunt interitura viros.
Quæ dum ſub patrio luſtraueris omnia tecto,
Auctori grates, candide Lector, age.
Texuit hoc inter Scholicos quòd ſcripta labores,
Quæ parit à curis mente ſoluta quies.
At tibi cùm tales det, Homonyme, Pallas odores,
Suauior es roſeis, IANE ROSINE, *roſis.*
Fœturam verni pergas coluiſſe roſeti,
Nobilius cedro nomen in orbe feres.
Si dedit ingenium iuuenile hanc ſtamine telam,
Qualia conſilium quæſo ſenile dabit?

IN EANDEM ROMAM PROCOPII LVPACII PRAGENSIS SENATORIS Tustensis ad candidum Lectorem, Epigramma.

PAssa graueis quondam dominatrix Roma ruinas,
Hostica barbarie sceptra gerente, fuit,
Quæ quidquid decoris Respublica, quidquid honesti,
Quidquid habet docti, conficere vna solet:
Et vastasset opes Vrbis radicitus omnes,
Huic nisi Mnemosyne fida tulisset opem,
Mnemosyne reuehens in secula postera gentes,
Ad vitâmque vocans oppida, regna, domus.
Talis in hoc spirat, post casum, & funera, Roma:
Cúmque suis viuit ritibus vsque, libro:
Quem tibi dat nostri manus, & cura alta ROSINI,
Sub cuius latitans nomine, & omen inest:
Quippe bono ingenij, quo nil fœcundius horto,
Diuitis illæ rosas parturit, atque serit.
Stat, quod struxit, opus durabile, Musa, vigétque:
O felicem operam! Cætera tempus edit.

ΕΙΣ ΜΥΡΜΗΚΙΑΝ ΑΓΑΘΩΝ, SIVE IN THESAVRVM ROMANARVM Antiquitatum doctissimi viri Ioan. Rosini.

ROma caput mundi veteri exornata decore,
Hoc libro rursus tollis ad astra caput.
Germano grates ergo iam dicito dignas,
Germanos redames, & pietate colas.
Hactenus in lucem non vllus prodiit Auctor.
Ornârit qui sic mœnia celsa tua.

Italus ingenio pollet, multóque decore
Lucet, & excellit plurima regna simul.
Sed nullus Romam tanto decorauit honore,
Nec tanta cura cuncta notata dedit.
Zeuxis, & insignis pictor cui patria Cous,
Non tibi sic Romam pingere ab arte queunt,
Ut liber hic præsens depingit cuncta vetusta,
Romani prisci quæ tenuêre patres.
Quæ fuerint Vrbis tantæ primordia quondam,
Creuerit & tandem qua ratione nimis.
Templa, Deósque simul cernes, quos ethnica Roma
Sollicitè coluit, numina vera putans.
Aras cum sacris variis, quæ turba peregit,
Vt sic propitios posset habere Deos.
Longa Sacerdotum prodibunt agmina, veste
Qui varia induti Mystica sacra parant.
Ordinibúsque suis populus diuisus ad vnguem,
Temporibus certis, quæ facienda facit.
Auspex, atque Augur veniunt, volucrésque, futura
Quæ monstrant variis gestibus atque modis.
Dictator, Consul, Quæstor, Prætorque disertus,
Innumerique alij, turba ministra simul.
Armosus miles, curæ cui Martia castra,
Et sæui belli quicquid ad arma facit.
Sed cesso hîc mumeris paucis comprehendere cũcta,
Quæ grandi scribi vix potuêre libro.
Hîc monumenta vides, multis quoque cognita nunquam,
Qui sedem Romæ iam tenuêre diu.
Non fuit ignauus Monachus, nouus ille Leander,
Qui scripsit fines, Itala terra, tuos.
Sed breuiter tantùm descripsit pleráque prisca,
Attingens, doctis quæ magè grata, minùs.

Hic

Hic ordo melior multò, & quoque copia rerum
Maior, in antiquis quæ latuêre libris.
Hinc ſibi Grammaticus, Medicus, doctusque Poëta,
Historicusque grauis plurima ſæpe petet.
Quin & qui populo diuini dogmata verbi
Tradit, & exponit, quæ docuêre Patres.
Nec minùs & Iuris ſancti ſtudioſus, & æqui
Hinc ſibi deſumet munera grata crebrò.
Nam leges veteres, quibus vſa eſt Roma vetuſta,
Hic liber explicuit dexteritatę noua.
Quòd ſi nunc Varro Latij decus, ipſe videret,
Atque alij veteres talia ſcripta noua:
Attoniti certè, mirantes Teutona rura,
Hæc gratis animis laudibus eueherent.
Hoc ipſum facient, dubitet quis? tempore noſtro,
Auſonij quotquot pectora candida habent:
Coget Amor patriæ, tanta hic quæ laude refulget,
Atque vetuſtatis lumine ad aſtra micat.

IDEM IN EVNDEM THESAVRVM ANTIQVITATVM ROMANARVM.

Theſaurum tantum, quo vix mihi charior vllus,
Tam profers promptus docte ROSINE, *citò?*
Qui paucos veteres nummos congeſſit in arcam,
Oculit, & paucis promit, habétque ſibi.
Luce ſacra tantùm, celebrans conuiuia læta,
Cognatis monſtrat quæ tenet arca tenax.
Vſque adeò metuit, ne quid decedat habenti
Inuidus, & ſolus ſic ſibi grata tenet.
Tu contrà nimiùm largus, námque omnia promis
Priſca ROSINE, *ſimul, capſula prompta nimis.*

Prodigus es certè, profers simul omnia dona,
Tempore quæ longo sunt tibi parta priùs.
Non cernis reliquos parcè κειμήλια *clara*
Prodere, nec cunctis aspicienda dare?
Particulas aliquis paucas deprompsit, & inde
Nomen habet magnum, quo super astra volat.
Vrbis opus scripsit, Romæ loca prisca notauit
Fabricius, quantùm laudis & inde tulit?
Sic alius Thermas descripsit, rudera dico
Thermarum, & claret nomina magna ferens.
Sic alias partes alius collegit, & ornans
R*omam, percepit præmia lauta statim,*
Ast tu non famam quæris, nec præmia lauta,
Sed *prodesse studes qua ratione potes.*
Dignus vtróque tamen, nisi fallor, habebis vtrúmque,
Semina larga serens, semina larga metit.

IOANNES VVOLFFIVS
Rector Gymnasij Ratisbonensis.

M. MATHIAS BERGIVS SCHOLÆ BRVNSVICENSIS AD D. CATHArinam Rector, Ioanni Rosino suo S. D.

S*Ic aliquis lectam ripa Gangetide gemmam*
Manus ab ignota cui dat amicus humo,
Exilit, & mira lætus dulcedine, donum hoc
Fert simul inque oculis, in manibúsque simul
Sæpiùs & visum nihilominus vsque reuisit:
Lætitiásque animi vix capit ipse sui:

Vt mihi cum multis ſunt gaudia mille datura
Promiſſa è pluteis dona, ROSINE, *tuis.*
Dona quibus Latiæ ſimul, Argolicæque daturus
Arte viáque noua lumen es hiſtoriæ.
Sit tibi victuræ, vir nate ad maxima, famæ
Gratia, próque aliis, próque bono hoc opere.
Vtque tibi eſt cœptum, bona publica ſedulus augẽs
Vſibus hiſce datam perge dicare minam.
At tu, quiſquis eris Lector, monumenta Roſini
Hæc cui conſilium forſue videnda dabit,
Dona agnoſce Dei, qui tempora lumine noſtra
Maiorum vt ſuperent lumina cuncta facit.
Elogiũque libro huic quod res iubet ipſa ferendo,
Auctorem hoc gratus carmine proſequitor.
Vtilibus quicúnque auget bona publica libris,
Huic verbíſque bonis, réque fauete boni.

M. BARTHOLOMÆVS ROSINVS BARTHOLOMAEI F.

Sicut apis volitans altis in montibus Hiblæ
Ex variis ſuccos floribus ore trahit,
Collectosq; ſagax in concaua vaſa reponit,
Et mira dulces conſtruit arte fauos.
Ex quibus humanis cibus effluit vſibus aptus,
Qui quoque languenti ſæpe medela venit:
Sic fratrer luſtrans veterũ monumẽta ROSINVS
Excerpſit multis optima quæque libris,
In paucas redigens ferè mille volumina chartas,
Exhibet en miræ dexteritatis opus.
Quòd methodo facili ſcitu digniſſima tradit,
Quòd nihil omittit, dum breuitate vacant.

Quæ tibi mille priùs vix ſuffecère tabellæ,
Vnicus hæc tandem ſuggerit ille liber.
Quem tradit frater, magnis Auctoribus vſus,
Conſilij quorum non meminiſſe piget.
Hiſtorici Latij quicquid memorabile narrant
In multis libris, pagina parua tenet,
Ergò ſi veteris cupias cognoſcere Romæ
Hiſtorias ſuaueis, factáque magna Ducum,
Hunc, ſtudioſa cohors, vigili lege mente libellum
Germine dum veſtit prima iuuenta genas.
Corporis ac animi totos huc dirige neruos,
Et certè nullum tempus abibit iners,
Hinc refert multum fructus & laudis honorẽ,
Qui cupit Hiſtorici nomen habere ſibi,
Hoc opus & ſtudium Fratris, doctiſſime lector,
Non malè currentis conſule quæſo boni.
Chare ROSINE, *vale Frater me dilige Fratrem,*
Perge quod intraſti currere laudis iter.

EPIGRAMMA AD CANDIDVM LECTOREM.

SEdula ſicut apis flores perluſtrat olentes,
Mollia quos vario prata colore ferunt,
At non cuncta tamen thyma, ſed dulciſsima ſolùm
Carpit, & ex illis roſida mella facit:
Plurima ſic doctus peragrans monumenta ROSINVS,
Romulidum hiſtorias quæ exhibuère graues,
Læta velut per rura volans, per amœnâque prata,
Dulce thymum legit ſedulus inſtar apis.
Hoc in opúſque tulit, ſtricto ceu vimine iunctum,
De Latio quicquid commeminiſſe iuuat.

Et ſic quæ innumeris comprenſa fuere libellis,
Vnica, quam cernis, cuncta SYNOPSIS habet.
Ergo operam Auctoris digno complectere amore,
Et cupida lepidum mente reuolue librum.
Haud feret exiguos iſthæc tibi lectio fructus,
Præmia ſed vigilis grata laboris habet.

CONRADVS IVDEX CANTOR
& Collega Gymnaſij Ratisbonenſis.

ALIVD.

IRrigua vernum veluti radice roſetum
Fragrantes dulci ſpargit odore roſas,
Quarum prudenti ſapidos ratione liquores
Vſibus impertit Pharmacopola ſuis:
Doctrina celebris, ſic & virtute ROSINVS,
Ingenij roſulas præbet opeſque ſui.
Ergo vetuſtatis doctæ quicúnque roſeta
Conſita odoratis poſcis habere roſis:
Adſis, & docti roſeique roſeta ROSINI,
Inſpice, ſunt Latiis tota referta roſis.
Pluribus hoc nummis, multóque labore roſetum
Conſtitit, aſt gemmis dignius æquoreis.
Climata cùm patuli ſpargantur in omnia mundi
Ordine, prudenter priſca roſeta nouo.
Abſint ergo ſues, & iners hinc Zoilus abſit,
Ne lacerent penſis rictibus illa ſuis.

VVOLFFGANGVS SCHACHTNER
Collega Gymnaſiij Ratisbonenſis.

ALIVD.

ALIVD.

Carpe roſas roſci per amœna roſeta ROSINI,
Lector: habent ſimiles nulla roſeta roſas.
Hinc veterum ritus, iura, arma, ſtatuta Quiritum,
Templa, Tribus, Vrbem, ſana, profana, Deos:
Et quæ porrò iuuat de rebus noſſe Latinis,
Ordine ſuccincto, perſpicuóque vides.
Vade liber, dudum dignus prodire ſub auras,
Dudum multorum dignus & ore legi.
Auctoris ſed rara, tenáxque modeſtia, laudum
Immemor, hoc voluit nos ſpoliare bono.
Non tulit hoc Phœbus, Latiæ vetuere Camœnæ,
Deberíque aiunt hæc monumenta ſibi.
Venit & Auſonia Genius Romanus ab Vrbe,
Hûc vbi Rhegenas ſuſcipit Iſter aquas:
Mox ſubiens docti Muſæum illuſtre ROSINI,
Hunc cupidè voluens ſurripit inde librum.
Anne (ait) Auctori tantummodò proderis vni?
Æternáque latens nocte ſepultus eris?
Non ita, latè omnes orbis ſpargêre per oras,
Pluribus vt deinceps vtilis eſſe queas.
Hinc celebre inſurget nomen per ſecla ROSINO,
Ipſius & memori laude vigebit honos.
Poſthumáque egregios turba admirata labores,
Hiſtoricis primis adnumerabit eum.
Dixit, & ex illo commiſit tempore prælo,
Nobiléque in vulgus prodidit Auctor opus.
Quid, niſi quod grato ſpectari hæc tempore debent,
Restat? vt hinc Dominus præmia digna ferat.

DANIEL TANNER collaborans
in Gymnaſio Ratisbonenſi.

CATA

CATALOGVS AVCTORVM, EX QVIBVS HOS DECEM *Libros collegimus.*

THEOLOGI.

Ambrosius.
Arnobius.
Aurelius Augustinus.
Cyprianus.
Lactantius.
Saluianus, Massiliensis Episcopus,
Tertullianus.

IVRISCONSVLTI.

Aimarus Riuallius Allobrox.
Andreas Alciatus.
Antonius Augustinus.
Antonius Contius.
Antonius Vacca.
Barnabas Brissonius.
Franciscus Balduinus.
Franciscus Hotomanus.
Franciscus Polletus.
Iacobus Cuiacius.
Iacobus Ræuardus.
Institutiones Caij.
Institutiones Iustiniani.
Institutiones Theophili.
Institutiones Vlpiani.
Ioannes Crispinus.
Ioannes Oldendorpius.
Marius Salamonius.
Pandectæ Iuris ciuilis.
Pardulphus Prateius.
Petrus Pithœus.
Philippus Broidæus.
Vdalricus Zasius.

MEDICI.

Adrianus Iunius.
Casparus Peucerus.
Galenus.
Hieronymus Mercurialis.
Ioannes Baccius.

PHILOSOPHI.

Aristoteles.
Plato.

HISTORICI.

Ælius Lampridius.

Ælius Spartianus.
Ammianus Marcellinus.
Appianus Alexandrinus.
Berosus.
C.Cornelius Tacitus.
C.Iul.Cæsar.
Caius Sempronius.
Dio Cassius Nicæus.
Diodorus Siculus.
Dionysius Halicarnassæus.
Eutropius.
Flauius Vopiscus.
Herodianus.
Ioannes Xiphilin⁹.
Iulius Obsequens.
Iulius Solinus.
Liuius.
L.Iulius Florus.
Messala Coruinus.
Metasthenes.
Paulus Orosius.
Plinius.
Plinius Iunior.
Plutarchus.
Polybius.
Porcius Cato.
P.Victor.
Sallustius.
Sex.Aurelius Vict.
Sex.Rufus.
Suetonius Tranquillus.
Trebellius Pollio.
Valerius Maximus.
Velleius Paterculus
Xenophon.
Zonaras.

POETAE.

Ausonius.
Catullus.
Claudianus.
Horatius.
Iuuenalis.
Martialis.
Ouidius.
Plautus.
Persius.
Propertius.
Silius Italicus.
Terentius.
Tibullus.
Virgilius.

POLYHISTORES.

Adolphus Occo.
Adrianus Turnebus.
Ælius Donatus.
Agellius.
Albricus.
Aldus Manutius Aldi F.
Antonius Fauensis.
Antonius Riccobonus Rhodiginus.

Bartho

Bartholomæus Marlianus.
Bernhardus Gamucci.
Carolus Sigonius.
Claudius Minos.
Dionyſius Lambinus.
Dominicus Floccus Florentinus.
Elias Vinetus.
Eraſmus Roterodamus.
Flauius Vegetius Renatus.
Fulgentius Placiades.
Georgius Fabricius.
Guilhelmus Braſſicanus.
Guilhelmus Canterus.
Helenius Acro.
Henricus Glareanus.
Hubertus Goltzius.
Hyginus.
Ianus Mellerus Palmerius.
Ioachimus Perionius.
Ioannes Baptiſta Egnatius.
Ioannes Bodinus.
Ioannes Brodæus.
Ioannes Goropius Becanus.
Ioannes Ludouicus Viues.
Ioannes Sambucus.
Ioannes Thomas Freigius.
Ioſephus Scaliger.
Iulius Cæſar Scaliger.
Iuſtus Lipſius.
Læuinus Torrentius.
Laurentius Valla.
Leonhardus Malæſpina.
Lilius Gregorius Gyraldus.
L.Feneſtella.
L.Ioannes Scoppa.
Ludouicus Carrio.
Macrobius.
M.Antonius Muretus.
M.Terentius Varro.
M.Tul.Cicero.
Nicolaus Grucchius.
Nicolaus Perottus.
Nonius Marcellus.
Onuphrius Panuinius.
Paulus Leopardus.
Paulus Manutius.
Paulus Marſus.
Petrus Menenius.
Petrus Ramus
Pomponius Lætus.
Porphyrio.
Richardus Streinius Baro Auſtrius.
Seruius Honoratus.
Sex.Pompeius Feſtus.
Stephanus Pighius.
Theodorus Canterus.

Index Librorum decem.

INDEX EORVM, QVAE SINGVLIS LIBRIS ET Capitibus tractantur.

LIBRI I. DE VRBE ET Populo capita sunt hæc.

LIBRI II. DE DIIS capita sunt hæc.

LIBRI III. DE SACERdotiis capita sunt.

LIBRI IIII. DE ANNO, Mensibus, & diebus, capita sunt:

LIBRI V. DE LVDIS, capita sunt hæc:

De mensis & Conuiuiis Romanorum.

De Vestibus.

De Nuptiis & Funeribus.

LIBRI VI. De Comitiis, capita sunt:

LIB. VII. De Magistratibus, capita sunt hæc:

De Magistratibus minoribus extraordinariis.

De Magistratibus Prouincialibus.

De ministris Magistratuum populi Romani.

LIB. VIII. de Legibus, capita sunt;

Altera pars libri IIX. Antiq. Rom. reliquas Magistratuum Rom. leges continens.

LIBRI IX. de Iudiciis capita sunt.

LIBRI X. De Militia,capita sunt hæc.

Fold out

De origine vrbis Romæ. CAP. I.

DE origine vrbis Romæ, eius conditoribus, & nomine, variæ & discrepantes sunt sententiæ, quæ à Liuio & Plutarcho recitantur, atque refutantur, & ab Onu

ANTI

ANTIQVITATVM ROMANARVM LIBER PRIMVS,

De Vrbe & Populo.

PRÆFATIO.

A DE CAVSIS quæ me mouerint, vt hosce de Republica Romana libros scriberem, in epistola ad Lectorem satis dixi: Nunc vt initium fiat operis, libet pauca quædam de ordine Librorum in medium afferre. Is verò hic est: Quicunque Rempublicam aliquam literis describendam sibi sumit, eum primùm omnium de loco, vbi illa constituta sit, dicere oportet. Quod nisi fiat, intelligi cætera, quæ dicuntur, non bene possunt. Itaque in hoc meo opere primùm locum huius Reipublicæ describo: vrbem videlicet Romam: cuius originem, ædificationem, & amplificationem atq; ambitum, quantùm B quidem ex veterum & recentium ea de re scriptis editis scire potui, fideliter Lectoribus ob oculos pono: atque simul præcipua ædificia iuxta quatuordecim regiones, in quas AVGVSTVS Vrbem descripsit, indico. Vrbe muris circundata, & ædificiis instructa, de incolis atq; habitatoribus huius Vrbis iure optimo dicendum est: quod etiam in hoc primo libro, allatis præcipuis huius Populi diuisionibus & differentiis, summa diligentia facio. Iis cognitis, Instituta Populi consideranda. Illa verò versantur vel circa religionem, vel circa Reipublicæ gubernationem. Secundo igitur huius Commentarij librò de Diis, quos hic populus coluit, quibus de causis eos hoc vel illo nomine appellarit, quæ templa, ædes, ędiculas, aras, &c. in eorum honorem ædificarit, dissero. Inde libro tertio Deorum vel sacrorum Ministros describo. Cùm verò multi etiam dies in hono- C rem illorum Deorum festiuè & celebriter fuerint peracti, de iis, quos Romani festos habuerunt, quarto libro ago. Ad festos dies pertinent Ludi, quos quinto libro explico. Absoluta ad hunc modum tractatione de Religione, Politiæ descriptionem aggredior: vbi, cùm præcipuæ ferè partes Reipubl. comitiis Populi sint peractæ, de iis primo loco, libro videlicet sexto, ago. Magistratus posteà libro septimo subiungo. Quæ Leges huius Reipub. ad quarum normam ea gubernata est, fuerint, octauo libro trado. Gubernationis huius praxin, quæ in iudiciis consistit, nono libro expono. Ita & Religione, & Reipub. gubernatione explicata, Vrbe egredior, & quæ instituta, qui ritus huius Populi circa rem militarem fuerint, oratione persequor: & sic hunc totum tractatum concludo. Hæc de ordine. Nunc, DEO benedicente, rem ipsam aggrediar, & de Vrbe, eiúsque habi- D tatoribus agam. In quo tractatu, præter Veteres rei Romanæ Scriptores, recentes etiam quosdam secutus sum, BARTHOLOMAEVM MARLIANVM, ONVPHRIVM PANVINIVM, GEORGIVM FABRICIVM, & CAROLVM SIGONIVM, quod indicare hoc loco volui, nè si viderint Lectores multa hîc ex istis, quos dixi autoribus desumpta esse, plagij me insimulent.

De origine vrbis Romæ. CAP. I.

DE origine vrbis Romæ, eius conditoribus, & nomine, variæ & discrepantes sunt sententiæ, quæ à Liuio & Plutarcho recitantur, atque refutantur, & ab Onuphrio

etiam Panuinio initio librorum de Republica Romana breuiter recensentur, quas huc referre non est opus. Simplicissima autem, & vero maximè consentanea hæc est: Conditam esse vrbem à Romulo Rheæ Syluiæ filio, Numitoris nepote, cuius prosapia refertur ad Æneam Troianum. Capta enim & diruta Troia, propter raptum Helenæ, Æneas cum patre Anchise, & aliis sociis fuga sibi consuluit: & incolumis quidem à Græcis, quia autor Troianis reddendæ Helenæ fuerat, dimissus est: post longam autem & diuturnam nauigationem in Latium, quod est pars Italiæ, ad Regem Latinum venit, ibique aliquandiu commoratus, accepta Regis Latini filia Lauinia in matrimonium, post soceri obitum, hæres Regni relictus est. Sublato autem & ipso è rebus humanis, Ascanio filio, qui tamen nondum maturus imperio erat, Regnum auitum, paternúmque, ad puberem ætatem incolume mansit, & tutela matris Lauiniæ stetit. Is verò Ascanius vbi ad maturam rebus gerendis ætatem peruenit, abundante Lauinij multitudine, florentem atque opulentam Vrbem matri reliquit: nouam ipse aliam sub Albano monte condens, quæ à situ porrectæ in dorso vrbis, Alba longa appellata est. Interfuère inter Lauinium conditum, & Albam longam coloniam deductam triginta ferè anni. Initium regni Albani cœpit anno post captam Troiam trigesimosecundo, ætatis Ascanij vigesimoquinto: à quo, ad Procam vsque, vndecim Reges præfuerunt Imperio Albano: quorum nomina apud Dionysium Halicarnassæum recẽsentur hæc: I. Syluius successor Ascanij, regnauit annos 29. II. Æneas Syluius 31. III. Latinus Syluius 51. IIII. Alba 39. V. Capetus, hunc quidam Atym dicunt, 26. VI. Capys 28. VII. Calpetus 13. VIII. Tyberinus 8. IX. Agrippa 33. X. Alladius, alij Romulum Syluium vocant, 19. XI. Auentinus 37. Post Auentinum Procas rerum Albanarum potitus est, & regnauit annos 13. relictis duobus filiis, Numitore & Amulio, quorum hic regnum, quod Numitori fratri propter ætatem debebatur, fraude occupauit: & ne vindex Regni ex fratris genere oriretur, ac ipse Regno eiiceretur, Rheam Syluiam filiam Numitoris, Vestæ sacerdotem consecrauit. Hæc perpetuæ virginitati deuota, à Marte, vt fingunt aliqui, siue ab alio quodam, grauida facta, geminos procreauit pueros: Romulum scilicet ac Remum. Amulius igitur hac re cognita, Rheam Syluiam carceri includit, pueros exponi iubet, qui à Faustulo regij pecoris Magistro in ripa fluminis Tyberis reperti, inter pastores, ab ipsius vxore Laurentia, quæ ob vulgatum corpus Lupa dicta fuit, educati sunt. Remus, vbi ætatem virilem est adeptus, captus à prædonibus, perductúsque ad Amulium patruum Regem, accusatur, vt qui Numitoris greges abigere solitus sit. Itaque Numitori traditur, vt ipse de eo pro arbitrio pœnas sumat. Verùm Remus, multis sermonib. vicissim habitis, & signis cognitis, nepos Numitoris agnitus est. Superuenit & Romulus cum Faustulo, auxilium fratri Remo laturus. Atque hi omnes, coniuratione facta, ex inopinato Amulium obruunt, atque obtruncant, regnúmque auo Numitori restituunt. Anno huius secundo Romulus & Remus vrbem Romã in eo loco, vbi expositi fuerant (anno à capto Ilio 431. Olympiadis septimæ anno primo, anno mundi 3213. 11. Calen. Maij: siue, vt alij tradunt, anno mundi 3220. 21. die Aprilis) condiderunt. Exorto posteà bello inter Romulum ac Remum de Imperio, Remus occiditur. Romulus ciuitati ac ciuibus Romanis nomen dedit. Liuius, Plutarchus, Dionysius Halicarnassæus, Messala Coruinus, & Bartholomæus Marlianus, ex quo posteriora ferè ad verbum descripsi.

Funccius Bucholcerus.

De forma & magnitudine vrbis Romæ.

CAPVT II.

PERMISSA Numitori Albana re, vt iam dictum est, Romulus & Remus condiderunt vrbem Romam, quæ posteà Septicollis dicta fuit, quòd septem montes muris suis complexa sit. Nõ autem initio tam capax ea fuit. Romulus enim primùm eam quadratam condidit in monte Palatino, atque pomerio clausit. Ne autem qua vis externa vrbem adoriri posset, atque finitimi colles, hostium aliquando arces essent, ex quibus Romam vexarent, non quòd iis locis indigeret, Capitolium primò, mox Quirinalem & Cælium colles, qui erant vrbi viciniores, & ex quibus vrbs ipsa magis oppugnari poterat, fossa, siue aggere, aut muro firmauit, præsidióque locato, tanquam arces muniuit: cùm nihilominus extra vrbis ipsius mœnia pomeriúmque essent. Paulò pòst Titus Tatius, Sabinorum Rex, cùm à Romulo in prælio victus, & in vrbem receptus esset, veteris vrbis pomerio Tarpeium montem adiunxit, eúmque Sabinis, qui secum Romam commigrauerant, habitandum dedit, quem & ipse habitauit. Quirinalem quoque montem, addita custodia, firmauit: non tamen vrbis pomerio inclusit.

Romu-

A Romulo sublato, Numa Pompilius II. Rex, teste Dionysio, collem Quirinalem, qui à Tito Tatio custodia tantùm firmatus erat, vrbis circuitu inclusit, & Pomerium protulit. Neque verò hac vrbis capacitate reliqui Reges contenti fuerunt: quin nullus fuit, qui non pomerium protulerit, & montem aliquem vel collem vrbi addendo, eam capaciorem fecerit. Tullus enim Hostilius, Hosti F. Rex III. Alba longa diruta, Albanísque in vrbem receptis, montem Cœlium Pomerio addidit, eúmque Albanis colendum assignauit. Quem tamen montem Ancum Martium IV. Regem Pomerio inclusisse Strabo, vel L. Tarquinium Priscum, Tacitus produnt. Post hunc Ancus Martius, Numæ F. Rex IV. Politorio, Latinorum vrbe excisa, Latinis in vrbem adscitis montem Auentinum habitandum concessit, quem tamen vt ominosum* vrbis pomerio non inclusit.
B Idem autem Rex fossas circùm vrbem fecit, quę Quiritium appellatę sunt, & Ianiculum, quem, facto super Tiberim ponte sublicio, muro cinxerat, vrbi addidit. Secutus eum L. Tarquinius, Damarati F. Priscus, Rex V. Vrbis muros ruderibus, vilibúsque structuris ad eam diem ędificatos, primus cœpit saxis magnis, Albano, Tiburtino, & Prenestino ad regulam formatis extruere, quos Seruius Tullius Rex VI. perfecit. De hoc enim rerum Romanarum scriptores tradunt, quòd Esquilias, Quirinalem & Viminalem, montes, Vrbis Pomerio addiderit, & Romam aggere, fossis & muro lapideo circumdederit. Tandem L. Tarquinius, L. F. Superbus, Rex VII. immenso ab Oriente aggere addito, Vrbem tutiorem fecit. Et ad hunc quidem modum septem illi Reges Vrbem amplificasse, à veteribus Scriptoribus traduntur: quanquam de nonnullis inter eos non conueniat.
C Libertate populi constituta, produntur L. Cornelius L. F. P. N. Sulla Felix dictator, C. Iulius C. F. C. N. Cæsar & Imperator Cæsar Diui F. C. N. Augustus, vrbis ambitum adauxisse, Vrbísque Pomerium protulisse: quo verò modo, aut quo loco vrbi addito, non exprimitur. Inter Imperatores Tiberius Claudius, Drusi F. Cæsar Augustus, Auentino monte, L. Domitius Aurelianus, Cæsar, Augustus, Campo Martio Pomerio inclusis: Flauius Constantinus Maximus, Augustus, Castro prætorio exciso, Vrbis ambitum ampliorem fecerunt. Hęc omnia prolixè & diligenter, adductis plurimis veterum scriptorum testimoniis, persequūtur Georgius Fabricius in sua Roma, & Onuphrius Panuinius libro I. Commentariorum Reipublicę Romanæ: vnde pleniorem eius rei cognitionem, qui his contentus non est, petere potest. Nos verò, his præmissis, ad reliqua accedemus:
D & cùm mentio Pomerij, eiúsque prolationis facta sæpe fuerit, de eo nunc quædam dicemus.

De Pomerio. Cap. III.

POMERIVM, quasi post murum, vt autor est Varro, quia veteres mœrum, pro murum dixerunt: vel, vt Festus, quasi promurum: id est, proximum muro dictum, apud Agellium* sic definitur: Pomerium (inquit ex Augurum libris) est locus intra agrum effatum, per totius Vrbis circuitum, ponè muros, regionibus certis determinatus, qui faciat finem vrbani auspicij, &c. Ex quibus verbis intelligitur quid Pomerium sit: quod idem tamen clarius fit ex antiquo illo ritu, quem in condendis & circumscribendis oppidis Veteres obseruarunt, qui à Terentio Varrone libro 4. de Latina lingua, ita describitur:
E Oppida, inquit, condebant in Latio, Etrusco ritu multa, id est, iunctis bubus, tauro & vacca interiore aratro circumagebant sulcum: hoc faciebant religionis causa, die auspicato, vt fossa & muro essent munita. Terram vnde exscalpserant, Fossam vocabant: & introrsum factum, Murum. Posteà quod fiebat orbis, Vrbs. Principium quod erat post murum, Pomerium dictum: eiúsque ambitu auspicia vrbana finiuntur. Hæc Varro. Cum quo consentit Plutarchus in Romulo, vbi indicat, Romam etiam hoc ritu à Romulo conditam. Eius verba, vberioris explicationis gratia, libet quoque adscribere: sunt autem hæc, Romulus postquàm Remum vnà cum nutritiis suis in Remonia
F sepeliuit, condidit Vrbem: ad quod acciuit Hetruscos, qui velut in mysteriis, vt quidque faciendum erat, cæremoniis quibusdam, & scriptis præscripserunt, docuerúntque. Comitio fossa est rotunda circunducta. In eam primitias detulerunt omnium, quæ de more vt bonis, natura vtebantur vt necessariis. Postremò, ex qua quisque aduenerat regione, eius terræ portiunculam collatam, eò coniecerunt, & commiscuerunt. Fossam hanc eodem quo cœlum nomine vocauerunt Mundum. Hinc Vrbe, sicut circulo, centrum circumscripsêre. Conditor aratro æreum vomerem adiungit, iunctísque bobus, mare & fœmina, ipse circùm lineamēta profundum inducit sulcum. Sequentium munus est, vt excitatas ab aratro glebas, introuertant, nec vllam sinant extra ferri.

*Agellius lib. 13. cap. 14.

Ita mœnia linea definiunt, ídque elisis aliquot literis, Pomerium dicitur, quasi post, vel pone mœnia. Vbi portam designare visum est, vomere exempto, atque aratro sublato, spacium relinquunt. Vnde totum habent murum, præter portas, sacrum. Nam eas si ducerent sacras, religiosum esset, necessaria & impura in Vrbem recipere, & exportare. Hactenus Plutarchus. Quibus addi possunt & ea, quę Dionysius lib. 1. eadem de re scribit, & Liuius lib. 1. de Ser. Tullio loquens, vbi indicat, Pomerium locum fuisse, tam intra quàm extra vrbis murum, quem antiqui in condendis vrbibus auguratò consecrarint, neque in eo vllum fieri ædificium passi fuerint. Inde fit, vt quotiescunque Roma amplior facta scribitur, Pomerium prolatum esse dicatur: atque ita proferre Pomerium, idem sit, quod mœnia Vrbis ampliare. Ius autem proferendi Pomerij, teste Agellio, habebat is, qui populum Romanum agro de hostibus capto auxerat.

De monte Palatino. CAP. IV.

DIXI anteà vrbem Romam Septicollem appellatam fuisse, quòd septem colles, siue montes Pomerio eius inclusi fuerint: inter eos præcipuus ferè est Palatinus. Hic mõs aliàs Palatium dictus fuit: cuius nominis causæ varię ab autorib. referuntur. Terentius Varro lib. 4. de lingua Latina scribit, Palatium dictum fuisse, quòd Palantes cum Euandro in illum locum venerint: aut, quòd Palatini, qui & Aborigines, ex agro Reatino qui appellatur Palatium, ibi cõsederint: & addit, alios à Palatia vxore Latini dictum eum montem tradidisse: alios verò à pecore balante, vnde à Næuio Balantium sit appellatus: quod etiam Festus probat, in hæc verba scribens: Palatium mons Romæ appellatus est, quòd ibi pecus pascens balare consueuerit: vel, quòd palare, id est, errare ibi pecudes solerent: & subiungit, alios existimasse, Palatium dictum, quòd Hyperborei filia Palanto ibi habitauerit, quæ ex Hercule Latinum peperit: alios, quòd Pallas Hercule & Dyna Euādri filia procreatus, ibi sepultus sit, quod & Dionysius ex Polybio recitat. Solinus cap. 11. scribit, quosdam autores esse, Palatium à Pale Dea pastorali nomen adeptum. Nos in tanta Scriptorum dissensione, quid sequamur ignorantes, vnicuique liberum iudicium relinquimus, vt ex his, quam velit, sententiam amplectatur. Hoc certè constat, Romulum hunc montem primum omnium muro cinxisse, & in eo Romam quadratam condidisse, quæ posteà additis semper aliis & aliis montibus & collibus, & Pomerio prolato ampliata fuit. Causas autem eius rei, propter quas Romulus hunc mõtem, & non alium voluerit primùm muro cingere, & in eum Coloniam suā ducere, Dionysius refert duas præcipuas fuisse: primam, loci fortunam, quæ fratribus expositis incolumitatem & educationem prębuerat: alteram deinde causam accessisse auspicium, quòd duodecim vultures Romulo imperium addixerant. Vix alius locus scriptis ita celebratus fuit, atque hic mons. Primùm enim à Romulo, deinde à Tullo Hostilio est habitatus: fuitq; in hoc monte sedes Imperij Romani, & domus Augustana. Ab Octauio enim Augusto deinceps omnes Romani Imperatores in Palatio habitauerunt. Et quia Imperij sedes in eo constituta fuit, cuiusuis Principis aulam aut splendidi hominis domum, Palatium dicimus. Quæ verò templa, aut alia celebria ædificia in hoc mõte fuerint, manifestum fiet ex quatuordecim illis Vrbis Romæ regionibus, quæ ex Onuphrio iam recitabuntur, regione decima. Habet ad Ortum Suburam & Cælium: ad Occasum forum Romanum & Capitolium: ad Meridiem Circum maximum & Auentinum: ad Septentrionem viam Sacram & templum Pacis. Hodiè suffossionibus & subterraneis specubus totus est quasi pensilis, & aut ruinis deformis, aut hortis occupatus.

De Capitolino monte. CAP. V.

TRIBVS hic mons insignitus nominib. est, Capitolij, montis Tarpeij, & Saturni. Saturnius dictus fuit à Saturno, qui antiquis temporibus illum locum tenuisse dicitur, & in cuius tutela adhuc esse existimatur: Terentius Varro, Dionysius, Festus: vnde etiam Saturnia terra ab eo dicta fuit Italia. Tarpeij appellationem accepit à virgine Vestali Tarpeia, quæ ibi armis à Sabinis necata & sepulta est. Historiam eam recitant præter iam dictos Scriptores, etiam Liuius libro 1. & Propertius lib. 4. Capitolium idem mons dictus fuit, quòd in eo cùm fundamenta foderentur ædis Iouis, caput humanum inuentum fuerit, testibus iisdem & Plutarcho. Theodorus Canterus libro 1. Variar. lect. capit. 11. ex Arnobio demonstrat, montem hunc sic appellatum à capite Toli inuento, qui in monte Capitolino fuerit sepultus. Verba Arnobij ex libro 6.

contra

A contra Gentes, quæ à Theodoro citantur, nolo addere. Celeberrimus autem hic mons fuit, cùm propter alia multa, tum propter amplissimum templum Iouis Capitolini, quod in hoc à Tarquinio Prisco rege inchoatum, & à Tarquinio Superbo exędificatum est: de quo suo loco. Habet ad ortum Forum & montem Palatinum: ad Occasum Vrbem planam: ad Aquilonem Traiani forum & Quirinalem: ad Meridiem Auentinum, Tiberim & Theatrum Marcelli, &c. Hunc collem cum Palatino IIX. Vrbis regionem Augustus fecit.

De colle Quirinali. Cap. VI.

B COLLIS Quirinalis, vt auctor est Varro, à Curetibus dictus est, qui cũ T. Tatio Curibus venerunt Romam, quòd ibi habuerunt castra. Festus ait, primùm dictum hũc collem Agona, inquiens: Quirinalis collis qui nunc dicitur, olim Agon appellabatur, antequàm in eum commigrarent Sabini, Curibus venientes, post fœdus inter Romulum & Tatium ictum, à quo hãc appellationem sortitus est: quamuis existiment quidam, sic dictum fuisse, quòd in eo factum sit templum Quirino. Idem alibi: Agonia sacrificia, quę fiebant in monte: hinc Romę mons Quirinalis Agonius, & Collina porta Agonensis. Quę etiam confirmat Dionysius lib. 2. appellans hunc collem Agonalem. Porrò si quis verba Varronis diligenter considerauerit, inueniet eiusdẽ collis aliquot partes, siue colles particulares fuisse: quorum vnus Salutaris, alter Mutialis, alius Latiaris sit vocitatus. C Sub Imperatoribus autem Caballum hunc montem dictum fuisse, à duabus statuis marmoreis Alexandri Magni Regis Macedonum, equum Bucephalum domantis, quas Alexandria Constantinus Imperator Romam transtulerit, atque in medio thermarum à se in Quirinali extructarum collocauerit, annotat Onuphrius & Georg. Fabricius in sua Roma. Collis hic habet ab Ortu Esquilias & Viminalem: ab Occasu Vrbem planam & campum Martium: à Meridie Neruę & Traiani fora, atque Capitolium: à Septentrione collem hortulorum, & portam Viminalem. In hoc colle fuit pręcipua sextę regionis pars, quę Alta semita dicebatur.

De monte Cælio. Cap. VII.

D MONTIS Cęlij (quem primum Romulum muniuisse, Pomerio verò Tullum, vt Dionysius & Liuius, vel Ancum, vt Strabo, vel Tarquinium, vt Tacitus scribunt, inclusisse) sic meminit Varro lib. 4. de lingua Latina: In Suburanę regionis parte princeps est Cęlius mons, à Cęlio Vibenno Tusco, duce nobili, qui cum sua manu dicitur Romulo venisse auxilio contra Sabinum Regem. Hactenus Varro, cum quo & Dionys. & Sext. Põpeius Festus consentiunt: nisi quòd Festus non Cęlium illum Etruscum ducem, sed Cęlem dictum fuisse scribit. Querquetulanum etiã hunc montẽ appellatum docet Tacitus lib. 4. inquiens: Haud fuerit absurdum tradere montem eum (de Cælio loquitur) antiquitùs Querquetulanum cognomento fuisse, quòd talis syluę frequens, fœcundúsque erat, mox Cęlium appellatum, à Cęle Vibenna, qui dux gentis Etruscę, E cùm auxilium appellatum ductauisset, sedem eam acceperat à Tarquinio Prisco, seu quis alius Regum dedit: nam in eo scriptores dissentiunt. Habitasse autem eum montem Etruscos, & deinde, cùm eum nimis muniissent, & in suspicionem venissent, ab illo in planum locum deductos fuisse, qui ab iis Tuscus vicus dictus sit, tradit Varro, & breuiter meminit Tacitus. Qui etiam cum Suetonio auctor est, montem eum à Tiberio Imperatore, quòd is post incendium habitatoribus ędificia consumpta instaurasset, Augustum dici cœptum esse. Habuit in hoc monte Regiam suam Tullus Hostilius, vt scribit Liuius, quę posteà Curia Hostilia vocitata est. Hodiè insignis is mons in Vrbe habetur, Basilica Ioannis Lateranensis, de qua alij. Hic mons ab Oriente habet Vrbis mœnia, terminúmque Esquilinę regionis, portam Esquilinam & Amphitheatrum: ab F Occidente Suburam & montem Palatinum: à Septentrione Carinas, Cęlium & Esquilias: à Meridie Piscinam publicam & Vallem, quę est ante viam Appiam, quę prope Septizonium Seueri inchoans, versùs portam Capenam protenditur. In hunc montem secundam Vrbis regionem, Cęlimontium appellatam Aug. Cęsar posuit.

De monte Esquilino. Cap. IIX.

ESQVILINVS mons quando Vrbi sit additus, & Pomerio inclusus, dictum suprà est. Accepit autem nomen, vt plerique existimant, ab excubiis, quæ

Romulus in illo monte habuit, cùm Tito Tatio parum fideret, eúmque infidæ societatis suspectum haberet, quasi Excubinus: vnde posteà Esquilinus factum est. Quam vocabuli etymologiam etiam Ouidius agnoscit libro 3. Fastorum. Alij verò non ab excubiis, sed à quisquiliis dictum eum montem Esquilias arbitrantur, quòd Aucupes ibi quisquiliis sparsis aues illuderent. Alij verò, quòd excultæ Esquiliæ à Rege Tatio in illo monte fuerint, sic appellarunt: quæ omnia Terentius Varro libro quarto de lingua Latina indicat, & quædam etiam Sextus Pompeius Festus. Habuit autem hic mons aliquot colles, quorum vnus Cispius, alter Oppius, Septimius alius dictus fuit, teste Varrone loco eodem. Quomodo excultus hic mons, & quibus ædificiis exornatus fuerit, ostendet quintæ regionis descriptio, paulò post secutura. Habet ab Ortu Vrbis muros, versùs aggerem & castrum Prætorium: à Meridie viam Lauicanam: ab Occasu vallem inter Cęlium & Palatinum longè latéque patentem: à Septentrione Viminalem.

De monte Viminali. Cap. IX.

VIMINALIS mons, teste Varrone Romanorum omnium doctissimo, à Vimineo Ioue, quòd ibi arę eius sint, dictus est: vel, quòd ibi vimineta, vel viminum sylua fuerit: quod idem & Sextus Pompeius affirmat, & Iuuenalis: cuius autem generis vimina illa fuerint, nemo prodit. Fuit etiam Fagutalis appellatus, à sylua fagea, testibus iisdem. Maxima eius montis pars hodiè inculta iacet, & vel hortos, vel vineta, vel populos, salices, & harundines habet. Hunc collem cum Esquiliis quintam vrbis regionem fecit Cæsar Augustus, quum spacium Vrbis in vicos & quatuordecim regiones diuideret: vnde ex descriptione eius regionis etiam huius collis ædificia & ornamenta cognoscentur. In Ortum tendens hic mons, habet campum Esquilinum & Vrbis muros, cum castris Prętoriis: in Occasum verò Quirinalem, falsam Suburam, & vallem planam interiectam: in Meridiem Esquilias, viámque interpositam: à Septentrione Vrbis muros, versùs portam Viminalem.

De monte Auentino. Cap. X.

AVENTINVM montem multis de causis sic appellatum, scribit Varro: videlicet, vel ab Auentino Rege Albano, qui ibi sepultus fuerit: vel ab aduentu hominum, quòd ibi commune Latinorum Dianæ templum sit constitutum: vel ab auibus, quæ sese à Tiberi eò ferrent: vel etiam ab aduectu, quòd cùm olim mons ille paludibus à reliquis esset disclusus, ex Vrbe ratibus eò aduecti homines essent: cui sententiæ ipse accedit. Quòd ab Auentino Albanorum Rege hic mons Auentinus dictus sit, docent etiam Sextus Pompeius Festus, Dionysius Halicarnassęus, Liuius & Ouidius. Meminit Varro in libris de Gente populi Romani, quosdam ab Auente Sabinorum fluuio montem illum Auentinum dictum fuisse, opinari, quòd Sabinis in Vrbem susceptis, Romulus eum habitandum concesserit. Quæ tamen opinio non videtur esse verisimilis: cùm & Virgilius, & Ouidius quodam in loco testentur, ante Euandri & Herculis in Italiam aduentum hunc montem id nominis habuisse. Fuerunt prætereà & alię huius montis appellationes: nam Murcius dictus est, teste Sexto Pompeio Festo, à sacello Deę Murcię, quod sub eo monte fuit. Item collis Dianę, à templo eius Deæ, quod in hoc monte extitit. Et celebris fuit Auentinus, Auentini & T. Tatij Regum, ac Remi sepulcris: secessione etiam plebis Romanę in eum montem facta. Sed & hoc obseruandum de eo est, quòd Romulus neminem eum habitare passus fuerit, sed sacrum fratri esse voluerit. Idcóque cùm reliqui colles, de quibus hactenus dictum, Vrbis Pomerio à Regibus inclusi fuissent, hoc tamen de Auentino non legitur. Sed is tandem à Tiberio Claudio Imperatore Augusto Vrbi additus legitur. Cuius quidem rei Messala apud Agellium libro 13. capite 14. hanc causam fuisse recitat, quòd in eo monte Remus Vrbis condendę gratia auspicauerit, auésque irritas habuerit, & superatus in auspicio à Romulo fuerit. Idcirco addit, omnes qui Pomerium protulerunt, montem istum exclusérunt, quasi auibus obscœnis ominosum. Hæc Messala. Hic mons, quem propter longitudinem certò describi non posse, Georgius Fabricius fatetur, ad Ortum in Meridiem declinantem respicit mœnia: ad Meridiem campum Figulinum: ad Occasum flumen: ad Septentrionem montem Palatinum. Hunc montem Augustus XIII. regionem fecit: vnde ex ea cognosci poterit, quomodo fuerit excultus.

De

A *De reliquis tribus collibus: Hortulorum videlicet, Ianiculo, & Vaticano.* CAP. XI.

CVm Romani nimiùm studerent, non Imperij tantùm auctioni, sed Vrbis etiam amplificationi, vt cuiuis, qui in scriptis veterum non planè hospes est, manifestum esse potest: ideóque non contenti veteribus Pomerij finibus, illos sæpe mutarunt, & aliis atque aliis montibus Vrbi subinde additis, protulerunt, vti hactenus de septem illis principalibus montibus dictum est: præter quos tamen etiam alios colles superioribus magnitudine nequaquàm pares Vrbis Pomerio incluserunt, de quibus hoc capite pauca dicam. Fuerunt autem hi tres: collis Hortulorum, Ianiculum, & Vaticanus.

Collis Hortulorum, vel, vt alij, Hortorum, hanc appellationem accepisse videtur à B proximis ei hortis Sallustij. Posteà vocitatus fuit Pincius, quòd in eo Pinciorum domus essent: quæ familia nobilissima fuit, ac claruit in Vrbe circa tempora Constantini. Hic collis antiquitùs extra Vrbis mœnia fuit, ideóque extra septem montium numerum. Tempore autem Aureliani Imperatoris Pomerio inclusus est. Celebris fuit, cùm propter Neronem in eo sepultum, vti Tranquillus in Nerone testatur, tum propter Candidatos, quibus vsus erat (vt Macrobij verbis vtar) in Comitium nundinis venire, & in hoc colle consistere: vnde ab vniuersis possent videri: & inde in Campum Martium, petitum Magistratum, descendere.

Ianiculum, inquit Sextus Pompeius Festus, dictum, quòd per eum, tanquàm per ianuam, populus Romanus primitùs transierit in agrum Etruscum. Alij sic appellatum C scribunt, à vetustissimo oppido, quod Ianus in Italia condidit. Macrobius autem dictum putat Ianiculum, quòd Ianus ibi vel sit sepultus, vel habitauerit. Hodie à flauis arenis mons aureus nominatur, & corrupto vocabulo Montorius. Ex hoc monte propter altitudinem Roma maximè est conspicua. Cæteris autem infrequentior est, ob aëris grauitatem, vt Martialis testatur. Celebris fuit Numæ Romanorum Regis, vt Dionysius & Liuius, itémque Statij Cæcilij Poëtæ, vt Cæsariensis Eusebius produnt, sepulcris. In hunc aliquando plebem secessisse Romanam, & à Quinto Hortensio Dictatore reuocatam, scribunt Plinius libro decimosexto, & Liuius. In eodem, vt scribunt Liuius, Dionysius, Italicúsque Silius, Rex Tuscorum Porsenna castra habuit. Fuit autem trans Tiberim.

Vaticanus etiam mons trans Tiberim fuit, olim non habitatus, nec ad Vrbem perD tinuit. Nomen accepit, vt est apud Agellium libro 16. cap. 17. à vaticiniis, quæ in eo agro fieri solerent. Sextus Pompeius scribit: Vaticanum collem appellatum esse, quòd eo potitus sit populus Romanus Vatum responso, expulsis Etruscis. Alij volunt à Vaticano, vel Vagitano Deo sic appellatum. Vetustissima in eo ilex fuit, de qua Plinius sic scribit: Vetustior Vrbe in Vaticano ilex, in qua titulus æreis literis Etruscis, religione arborem iam tunc dignam fuisse significat. Nobilis olim fuit Scipionis sepulcro. Nunc verò clarus, cùm propter alia, tum propter celeberrimam totius orbis Bibliothecā Vaticanam.

Porrò autem ij montes iam rarissimi habitantur, maxima ex parte hortis & dispersis hinc inde templis, aut claustris religiosis occupati: aut veterum ædificiorum ruinis obruti. Vetustissimis temporibus nemora & pascua habuit Palatinus, vt scribit Tibul-E lus: Capitolinus dumetum, vt Virgilius: Esquilinus, Quirinalis & Viminalis, vimina & syluam fageam, vt Varro: Cęlius quercetum, vt Tacitus: Auentinus lauretum, vt Solinus: Ianiculum esculetum, vt Plinius. Vaticanus ilicetum, vt Fuluius, prodidêre.

Et hæc quidem quæ de Vrbis initio, ambitu, amplificatione & montibus Pomerio inclusis, hactenus dixi, præter veteres rerum Romanarum scriptores, quos citaui, habēt etiam Georgius Fabricius in sua Roma, Bartholomæus Marlianus in antiquæ Romæ Topographia, & Onuphrius Panuinius lib. 1. Comment. Reipublicæ Romanę, ex quibus plura peti possunt. Situm Vrbis & dictorum montium ostendet subiecta Tabula.

De Vrbis Romæ regionibus. CAP. XII.

HIs explicatis, de quatuordecim nunc regionibus dicendum est, quod hoc capite fa-F ciam. Vrbem Romam Romulus in tres partes distribuit, quas Tribus appellauit, Dionysio & Liuio testibus. Varro eas partes appellat, hæ fuerunt Tatiensium, Ramnensium, & Lucerum. An verò regiones rectè dici possint, dubitari potest: sed tamen habēt cognationem aliquam cum regionibus, eo ipso quòd vnaquæque harum Tribuum propriam sedem in Vrbe occupauit. Ramnenses enim à Romulo sic dicti, Palatium & Cælium montes coluerunt: Tatienses, à Tito Tatio nomen adepti, Capitolium & Qui-

rinalem habitarunt: Luceres, à Lucumone, vel, vt aliis placet, à Luco, in quo Asylum fuit, denominati, loca inter Palatium & Capitolium plana, atque circùm forum tenuêre: de quibus plura, vbi de Tribubus erit dicendum. Fuerunt autem hæ tres Tribus à Tarquinio Prisco auctæ, & ex tribus sex factę. Seruius Tullius VI. Romanorum Rex ex iis quatuor fecit, aliáque eis nomina attribuit, de quibus Dionysius lib. 4. ita scribit: Cæterùm Tullius, postquàm septem colles vno muro complexus est, Vrbem in quatuor partes diuisit, à collibus cognominatas: Palatinam, Suburanam, Collinam, Esquilinam: & quatuor Tribus esse fecit, quæ ad id temporis tres fuerant, suósque cuique tribules adscribit, diuisa habituros munia, nec mutaturos domicilium. Et hæc quidem Vrbis diuisio in quatuor partes, seu regiones à Seruio Tullio facta, durauit vsque ad tempora Augusti. Is enim primùm Vrbem in certas regiones distribuisse legitur apud Suetonium, qui in Augusto capite 30. scribit, Augustum spacium Vrbis in regiones & vicos diuisisse. Plinius autem lib. 3. cap. 5. auctor est, in quatuordecim regiones eam diuisam esse: à quo non dissentit Tacitus, qui libro 15. Annalium, de incendio Neroniano loquens, idem perspicuè confirmat: ne dicam de Sext. Rufo, & P. Victore, qui quatuordecim illas Vrbis regiones descripserunt. Hos secutus est Onuphrius Panuinius Veronensis, cuius descriptionem, cùm reliquis sit plenior, & clarior, huc referre placet. Qualem autem in ea ordinem secutus sit, ipsemet indicat his verbis: Huic, inquit, meæ Vrbis descriptioni, integros illos duos libellos (Sexti Rufi scilicet, & P. Victoris) inclusi, vtriusque ordinem secutus in recensendis Vrbis regionibus, quos deinde ex antiquis probatísque auctoribus, sexcentis locis auxi. In eis autem enumerandis, quæ per singulas regiones erant, eorum ordinem non admisi, sed quandam mihi commentus sum rationem, quam iis tradendis rebus commodissimam esse existimaui, vt facilè legentes cognoscere poterunt. Primo enim loco regionis nomen, deinde montes, Insulam, vias intra Vrbem, riuos, aquas, si quæ erunt, ponendæ: cliuos, vicos, vicomagistros, curatores, denunciatores, cohortes vigilum, nomina locorum publicorum, vel incertorum: deinde lucos, templa, ædes, ædiculas, porticus, Ianos, vel æanos, atria, areas, sacraria, sacella, delubra: nomina cæterorum locorum sacrorum, aras, signa, statuas Deorum, hominum, vel animalium: hippodromos, equitia, circos, obeliscos, stadia, factionum stabula, theatra, amphitheatra, ludos, naumachias, ædificia reliqua publica incerta, fora, cœnacula, curias, basilicas, regias, comitia, septa, carceres, reliqua publica ædificia profana, castra siue stationes, campos, hortos, scholas, tabernas, aquas, thermas, balinea, lymphea, nymphea, lauacra, lacus, fontes, bibliothecas, arcus, columnas, septizonia, sepulcra, emporia, macella, horrea, pistrina, domus, insulas, & postremò regionis ambitum. quem ordinem sequi decreui. Hæc ille. Regio autem à rego dicitur, quòd priusquàm prouinciæ fierent, regiones sub Regibus erant, atque ab iis regebantur. Posteà à similitudine earum regionum, in quas orbis diuiditur, maiores in Vrbe partes regiones appellari cœptæ. Regionis pars est vicus: quippe Vrbs in regiones tanquàm in maiora membra, & in vicos tanquàm minora diuiditur. Dictus verò est vicus, quòd vias circùm haberet, nos Germani dicimus, Eine gassen/oder strassen. Sed hæc hactenus. Sequitur nunc ex Onuphrio descriptio regionis primæ:

Descriptio XIV. vrbis Romæ regionum, ex Onuphrio Panuinio. CAP. XIII.

REGIO URBIS PRIMA.

Porta Capena.

Almo Fluuius.

Vici nouem.

Vicus Camœnarum.
Vicus Drusianus.
Vicus Sulpici vlterioris.
Vicus Sulpici citerioris.
Vicus Fortunæ obsequentis.
Vicus puluerarius.
Vicus Honoris & Virtutis.
Vicus trium ararum.
Vicus Fabrici.
Vicomagistri XXXVI. quatuor per singulos vicos.

Curato-

Curatores II.
Denunciatores II.

Luci tres.

Lucus Cuperius Hostiliani.
Lucus Egeriæ.
Lucus Camœnarum.

Templa quatuor.

Templum Isidis.
Templum Serapidis.
Templum Fortunæ viatorum.
Templum Martis Extramuranei.

Ædes sex.

Ædes Martis Quirini.
Ædes Mineruæ.
Ædes Mercurij.
Ædes Tempestatis.
Ædes Apollinis.
Ædes Camœnarum.

Ædiculæ decem.

Ædicula Fortunæ obsequentis.
Ædicula Honoris.
Ædicula Virtutis.
Ædicula Ridiculi.
Ædicula Herculis. *Reliquæ desiderantur.*

Areæ septem.

Area Apollinis.
Area Spei.
Area Thalli, siue Galli, siue Galliæ.
Area Isidis Ælianæ.
Area Pinaria.
Area Carsuræ.
Area Mercurij.

Aræ duæ.

Ara Mercurij.
Ara Isidis.
Lapis Manalis.
Circus Antonini Caracalli cum Obelisco.
Senaculum ad portam Capenam.
Mutatorium Cæsaris.
Campus Ridiculi.
Horti Terentiani.
Tabernæ Cædiciæ.
Thermæ Commodianæ.
Thermæ Seuerianæ.

Balinea publica sex.

Balineum Vettij Bolani.
Balineum Torquati.
Balineum Mamertini.
Balineum Abascantiani.
Balineum Mettiani Secundiani.
Balineum Antiochiani.
Balinea reliqua priuata sine nomine XXCII.

Lacus Fund. XXCIII. In his:

Lacus Promethei.
Lacus Vespasiani, aliàs Vipsani.
Lacus Sanctus.
Lacus Sudans.
Lacus Torquati.
Lacus Publicus.
Lacus Biuius.
Lacus Spei.
Lacus Gratiæ.
Lacus Mamertini.
Lacus Salutaris.
Lacus reliqui sine nomine LXXII.

Arcus IV.

Arcus Drusi Neronis.
Arcus diui Traiani.
Arcus diui Veri Parthici.
Arcus Bifrons.

Sepulcra.

Corneliorum Scipionum.
Atiliorum Calatinorum.
Seruiliorum.
Cæciliorum.
Horatiorum, &c.
Horrea XIV.
Pistrina XII.
Domus CXXI.
Insulæ ∞ IↃↃ.CCXXXIII.
Regio in ambitu continet pedes CCIↃↃ ∞ ∞ ∞ CCXXIII.

REGIO URBIS SECUNDA,

Cœlimontium.

Mons Cælius, aliàs Querquetulanus, aliàs Augustus.
Cæliolus.
Subura.
Ceroliensis.

Vici XII.

*

Vicomagistri XXXII.
Curatores II.
Denunciatores II.
Cohortes vigilum V.
Lupariæ in Subura.
Antrum Cyclopis.
Caput Africæ.
Arbor sancta.
Mica aurea.
Spolium Samarium.

Luci duo.
Templum Tulli Hostilij.
Templum Bacchi.
Templum Fauni.
Templum diui Claudij.
Templum Deæ Carneæ.
Ædiculæ VIII.
Dianæ in Cœliolo.
Fortunæ Barbatæ.
Mineruæ captæ.

*

Isæum Metellianum.
Mineruium.
Statua Equestris M. Antonini Imperatoris.
Ludus Matutinus.
Ludus Gallicus.
Regia Tullij Hostilij.
Armamentarium.
Castra peregrina.
Mansiones Albanæ.
Campus Martialis.
Campus Fontinarum, aliàs, Forinarum.
Campus Cælimontanus.
Thermæ publicæ.
Balineæ priuatæ XXC.
Lacus fund. sine nomine LXV.
Macellum magnum.
Horrea XXIII.
Pistrina XXIII.
Domus CXXXIII.

In his:

Domus Vectiliana, aliàs, Vitelliana.
Domus Philippi.
Domus septem Parthorum.
Domus Laterani.
Cæsaris Dictatoris.
Mamurræ Formiani.
Tiberij Claudij Centumali.
Iunij Senatoris.
Stellæ Poëtæ.
Tib. Claudij Clypti Hymnologi.
Tetricorum.
Turris Mamilia.
Insulæ CIↃ CIↃ CIↃ CVI.
Regio in ambitu continet pedes CCIↃↃ ∞ ∞ ∞ CC. id est, 13200.

REGIO TERTIA, ISIS ET Serapis Moneta.

Carinæ.

Vici VIII.

Vicus Albus.
Vicus Fortunæ vicinæ.
Vicus Anciportus.
Vicus Bassianus.
Vicus Structorum.
Vicus Asellus.
Vicus Lanarius.
Vicus Primigenius.
Vicomagistri XXXII.
Curatores II.
Denunciatores II.
Caput Suburæ.
Tribus Gratiæ aureæ, aliàs, areæ.
Summum Choragium.
Caput Sacræ viæ.
Pratura præsentissima.
Lucus Cuperius Scholæ capulatorum.
Templum Isidis & Serapidis Monetæ.
Templũ Concordiæ virilis cum delubro.

Aediculæ octo.

Ædicula bonæ Spei.
Ædicula Serapidis.
Ædicula Sangi Fidonij.
Ædicula Mineruæ.
Ædicula Isidis.
Ædicula Veneris.
Ædicula Æsculapij.
Ædicula Vulcani.
Porticus Liuiæ, iuxta templum Concordiæ virilis.
Porticus Claudij Martialis.
Amphitheatrum Vespasiani, quod capit loca IↃↃↃ CCIↃↃ CCIↃↃ IↃↃ ∞ ∞ id est, 77000.
Ludus magnus.

Item.

Ludus Dacicus.
Ludus Mamertinus.
Castra Misenatium.
Castra Misenatium vetera.
Schola Quæstorum.
Schola Capulatorum.
Schola Galli.
Thermæ Titi Cæsaris Augusti.
Thermæ Traiani Cæsaris Augusti.
Thermæ Philippi Cæsaris Augusti.
Balineæ priuatæ LXX.
Lympheum Tiber. Claudij Cæsaris Augusti.
Lacus Pastoris.
Lacus sine nomine LXV.
Horrea XXIX. aliàs, XIX.
Pistrina XXIII.
Domus CLX.

In his.

In his:

Aurea Neronis cum porticu.
Domus Bruttiani.
Domus Pompeiani.
Titi Cæsaris cum atrio, in quo fuit Laocoontis statua.
Insulæ ∞ ∞ DCCCVII.
Regio continet in ambitu pedes CCIↃↃ ∞ ∞ CDL. id est, 12450.

REGIO QUARTA, VIA SACRA, aliàs, templum Pacis.

Via sacra.
Ad Corneta.

Vici VIII.

Vicus Cyprius, pòst Sceleratus.
Vicus Eros.
Vicus Veneris.
Vicus Apollinis.
Vicus trium viarum.
Vicus Anciportus minoris.
Vicus Fortunatus minoris.
Vicus Sandaliarius.
Vicomagistri XXXII.
Curatores II.
Denunciatores II.
Carinæ caput.
Æquimælium.
Bucena aurea.
Sororium tigillum.
Meta sudans.
Caput Lynco.
Busta Gallica.

Templa X.

Templum Pacis, in quo inter cætera ornamenta erant Templi Hierosolymorum.
Templum Remi.
Templum vrbis Romæ & Augusti.
Templum Veneris Cloacinæ.
Templum Diuæ Faustinæ, cum porticu.
Templum Telluris in Carinis cum armamentario.
Templum Solis.
Templum Lunæ.
Templum Concordiæ in porticu Liuiæ.
Templum Diui Neruæ in foro Transitorio.
Ædes Iani Curiatij.
Ædes Iunonis sororiæ in Carinis.
Ædes Salutis.

Ædiculæ VIII.

Ædicula Musarum.
Ædicula Spei.
Aedicula Mercurij.
Aedicula Lucinæ Valerianæ.
Aedicula Iunonis Lucinæ.
Aedicula Mauortij.
Aedicula Iuuentutis.
Aedicula Isidis.
Volcanale, vbi lotos à Romulo sata.
Sacriporticus, aliàs, Sacriportus.
Porticus absidata.
Area Victoriæ.
Area Volcani, in qua sanguine per biduum pluit.
Sacellum Deæ Strennuæ.
Colosus Solis altus pedum CIIS. aliàs, CXX. habens in capite radios VII. singulos pedum XXIIS.
Apollo Sandalarius.
Odaeum.
Forum Transitorium, aliàs, Palladium, aliàs, diui Neruæ, cum porticibus.
Forum Cupedinis.
Basilica vetus L. Aemilij Paulli.
Basilica Constantiniana.
Secretarium populi Romani.
Balineum Daphnidis.
Balineæ priuatæ LXXV.
Lacus sine nomine LXXIX.
Arcus Titi Cæsaris Vespasiani Augusti.
Arcus L. Septimij Seueri.
Arcus Constantini Augusti.
Horrea XIIX.

In his:

Cantharia, aliàs, Testaria.
Pistrina XXIIII.
Domus CXXXVIII.
Regis Anci Marci in via Sacra.
Sp. Cassij Viscellini in Carinis, vbi posteà templum Telluris fuit.
Domus Cn. Pompeij, post M. Antonij in Carinis.
Domus auita Ciceronum.
Domus alia C. Cæsaris in Sacra via.
Domus M. Manilij.
Domus Philippi in Carinis.
Domus D. Cælij Balbini Imper.
Insulæ ∞ ∞ DCCLVIII. id est, 2758.
Regio continet in ambitu pedes CCIↃↃ ∞ IↃↃ. i. 14000. aliàs, ∞ ∞ CCIↃↃ. i. 1800.

REGIO QVINTA, ESQVILINA CVM *Turri & colle Viminali.*

Mons Esquilinus, aliàs, Cispius, Oppius, & Septimius.
Mons Viminalis, aliàs, Fagutalis.
Aggeres Tarquinij Superbi.
Cliuus Vrbicus.
Vico Patricius.

Figlinæ.

Puticuli, aliàs, Puticulæ in Esquiliis.
Spes vetus.

Vici XV.

Vicus Sucusanus.
Vicus Vrsi pileati.
Vicus Mineruæ.
Vicus Vstrimus.
Vicus Palloris.
Vicus Seius.
Vicus Siluani.
Vicus Capulatorum.
Vicus Tragœdus.
Vicus Vnguentarius.
Vicus Paullinus.
Vicus Pasiores.
Vicus Caticarius.
Vicus Veneris placidę.
Vicus Iunonis.
Vicus Africus in Esquiliis antiquus.
Vicomagistri LX.
Curatores II.
Denunciatores II.
Stationes cohort. vigilum VII.
Tabernola.
Tres tabernæ.
Lucus Poëtilinus.
Lucus Fageus, aliàs, Fagutalis.
Lucus Esquilinus.
Lucus Querquetularius.
Lucus Mephitis.
Lucus Iunonis Lucinæ.
Lucus Viminalis, aliàs, Iouis Viminei.
Lucus Rubiginis.
Templum Iouis Fagutalis, aliàs, Viminei.
Templum Iunonis Lucinæ.
Templum Mineruę Medicæ.
Pentheum.
Templum Siluani sub Viminali, cum porticu.
Templum Aesculapij.
Templum Veneris Erycinę ad portam Collinam cum porticu.
Aedes Veneris Verticordię, extra portam Collinam, via Salaria.
Aedes Rubiginis via Nomentana, extra portam Catulariam.
Aedes Quietis extra portam Collinam.
Aedes Felicitatis.
Aedes Malæ Fortunæ.

Aediculæ XVI.

Aedicula Fortunę Seię.
Aedicula Veneris placidæ.
Aedicula Castoris.
Aedicula Pollucis.
Aedicula Siluani.
Aedicula Apollinis.
Aedicula Cloacinę.
Aedicula Herculis.
Aedicula Mercurij.
Aedicula Martis.
Aedicula Lunę.
Aedicula Seropidis.
Aedicula Vestæ.
Aedicula Cereris.
Aedicula Proserpinę.
Aedicula Fortunę paruę.
Sacellum deę Nęnię extra portam Viminalem.
Sacellum Querquetularium.
Sacellum Iouis Fagutalis.
Ara Iouis Viminei.
Ara Malę Fortunę.
Hercules Siluanus.
Isis Patricia.
Amphitheatrum Castrense.
Circus Aureliani cum obelisco.
Forum Esquilinum.
Basilica Sicini.
Regia Seruij Tullij.
Campus Esquilinus.
Campus Viminalis sub aggere, in quo erat ędicula Fortunæ paruę.
Horti Mecœnatis cum turri.
Horti Plautiani, aliàs, Planciani, aliàs Pallantiani.
Horti Torquatiani.
Castra Prętoria.
Viuarium.
Thermę Olympiadis.
Thermę Nouati.
Balineum Paulli.
Balinea priuata LXXV.
Nympheum Alexandri Imp.
Lauacrum Agrippinę.
Lacus Promethei II.
Lacus sine nomine CLXXIX.
Castellum aquarum Marcię, Iulię, & Tepulę.
Arcus Gallieni.

Ma-

Macellum Liuianum.
Horrea XXIII.
Pistrina XXII.

Domus CXXC. In his:

Domus Regis Ser. Tullij.
Q. Lutatij Catuli.
M. Licinij Crassi diuitis.
Aquilij Iureconsulti.
P. Virgilij Maronis.
Propertij.
Aul. Persij.
C. Plinij Iunioris.
Licinij Imperatoris.
Insulæ ∞ ∞ D.CCCL.
Regio habet in ambitu pedes CCIↃↃ IↃↃ. DCCCCL. id est, 15950.

REGIO SEXTA, ALTA SEMITA.

Mons Quirinalis, aliàs, Agonius, Salutaris, Latiaris, & Mutialis.
Campus Sceleratus, ad portam Collinam.
Cliuus Publicus.

Vici XIII. aliàs, XII. non enim connumerant vicum Bellonæ.

Vicus Bellonę extra numerum.
Vicus Mamuri.
Vicus Albus.
Vicus Publicus.
Vicus Florę.
Vicus Quirini.
Vicus Flauius.
Vicus Fortunarum.
Vicus Paccius.
Vicus Tiburtinus.
Vicus Salutis.
Vicus Calidianus.
Vicus Maximus.
Vicus Mustellarius, antiquus, extra numerum.
Vicomagistri XLVIII. aliàs, LII.
Curatores II.
Denunciatores II.
Cohortes vigilum III.
Capitolium vetus.
Malum Punicum.
Decem tabernę.
Ad Gallinas albas.
Pila Honoris.

Templa XV.

Templum Salutis in colle Quirinali.
Templum Serapium, aliàs Serapidis.
Templum Apollinis & Clatrę.
Templum Florę.
Templum Veneris hortorum Sallustianorum.
Templum Quirini cum porticu.
Templum Mineruæ Flauianę.
Templum Fortunę Seiæ.
Templum aliud Salutis.
Templum Fidei.
Templum Fortunę liberę.
Templum Fortunę statę.
Templum Fortunę reducis.
Templum Fortunę publicę.
Templum Fortunę primigenię.
Aedes diui Fidij in colle, aliàs, Sancti Fidij Semipatris.

Aediculæ XVI.

Aedicula Fortunę paruę.
Aedicula Genij Liberorum.
Aedicula Genij Larum.
Aedicula Dianę Valerianę.
Aedicula Iunonis Iulię.
Aedicula Spei.
Aedicula Sangi, in qua lana, colus, & fusus Tanaquildis.
Aedicula Siluani.
Aedicula Veneris.
Aedicula Herculis.
Aedicula Victorię.
Aedicula Matutę.
Aedicula Liberi patris.
Aedicula Saturni.
Aedicula Iouis.
Aedicula Minerue.
Sacellum Quirini.
Porticus Quirini.
Porticus Milliaria.
Area Callidij.
Statua Quirini alta pedes XX.
Statua Mamuri plumbea.
Statua Fortunæ publicę in colle.
Statuę duę marmoreę Alexandri Magni Bucephalum domantis, Fidię & Praxitelis.
Circus prope portam Collinam, iuxta Ædem Veneris Erycinę cum obelisco, fortè Sallustij.
Circus Florę.
Forum Sallustij.
Forum Diocletiani.
Senaculum Matronarum in colle Quirinali, quod Antoninus Alagabalus fecit.
Horti Sallustiani.

Thermæ Diocletiani & Maximiani.
Thermæ Constantini in colle.
Balinea Paulli.
Balinea priuata LXXV.
Lacus LXXV.
Bibliotheca Vlpia in Thermis Diocletiani.
Horrea XIX.
Pistrina XXIII.
Domus CLV.
In his:
Domus Corneliorum.
Domus Attici.
Domus C. Sallustij.
Domus Titi Flaui Sabini.
Insulæ CIↃ CIↃ CIↃ IↃV. id est, 3505.
Regio in ambitu continet pedes CCIↃↃ IↃↃ IↃC. id est, 15600.

REGIO SEPTIMA, VIA LATA.

Vici XL.

Vicus Ganymedis.
Vicus Gordiani minoris.
Vicus Nouos.
Vicus Caprarius.
Vicus Solis.
Vicus Gentianus.
Vicus Sanci.
Vicus Herbarius.
Vicus Mansuetus.
Vicus Sigillarius minor.
Vicus Solatarius.
Vicus Fortunæ.
Vicus Spei maioris.
Vicus Nouus vlterior.
Vicus Libertorum.
Vicus Publij.
Vicus Nouus citerior.
Vicus Statuæ Veneris.
Vicus Archemorium, aliàs, Archemonium.
Vicus Æmilianus.
Vicus Piscarius.
Vicus Cælatus.
Vicus Victoris.
Vicus Vicinus.
Vicus Græcus.
Vicus Lanarius vlterior.
Vicus Pomonæ.
Vicus Caput Mineruæ.
Vicus Troianus.
Vicus Peregrinus.
Vicus Castus.
Vicus minor.
Vicus Putealium.
Vicus Scipionis.
Vicus Iunonis.
Vicus Sellarius.
Vicus Isidis.
Vicus Tabellarius.
Vicus Mancinus.
Vicus Lotarius.
Vicomagistri CLX.
Curatores II.
Denunciatores II.
Cohortes VII. primorum vigilum.
Pila Tiburtina.
Ad Mansuetos.
Lapis Pertusus.
Templum Solis.
Templum nouum Spei.
Templum nouum Fortunæ cum porticu, à Lucullo conditum, in quo erat statua Mineruæ facta à Fidia, posita à Paullo Æmilio.
Templum nouum Quirini.
Ædicula Capraria.
Porticus Constantini.
Sacellum Genij Sangi.
Equi ænei Tyridatis.
Forum Syarium, aliàs, Suarium.
Forum Archemorium.
Castra Gentiana, aliàs, Gypsiana.
Campus Agrippæ.
Horti Argiani.
Balinea priuata LXXV.
Nympheum Iouis.
Lacus sine nomine LXXVI.
Arcus DD Marci & Veri.
Arcus Gordiani Iunioris Aug.
Arcus Nouus.
Pistrina XVII.
Horrea XXV.
Domus CXX. *In his:*
Domus Martialis.
Insulæ ∞ ∞ ∞ CCCXXCV. id est, 3385.
Regio in circuitu continet pedes CCIↃↃ CCIↃↃ ∞ ∞ ∞ DCC. id est, 23700.

REGIO

REGIO OCTAVA, FORVM Romanum.

Mons Saturnius, pòst Tarpeius, demùm Capitolinus: aliàs, Capitolium, vbi omnium Deorum simulacra celebrabantur.
Arx Capitolij.
Rupes Tarpeia, aliàs, Saxum Carmentale.
Cliuus Capitolinus.
Porta Stercoraria.
Via Noua.

Vici XII.

Vicus Ligurum.
Vicus Iugarius.
Vicus Thurarius.
Vicus Tuscus.
Vicus Vnguentarius maior.
Vicus Vnguentarius minor.
Vicus nouus.
**Reliqui desunt.*
Vicomagistri XLIIX.
Curatores II.
Denunciatores II.
Cohortes vigilum VI.
Vmbilicus vrbis Romæ.
Milliarium aureum.
Porta Carmentalis.
Puteal Libonis.
Lacus Curtius.
Pila Horatia, vbi Trophæa locata.
Scala annulariæ.
Sub Nouis.
Ad Iunium secundùm Tiberim.
Luteolæ ad Iani templum.
Marsyas.
Fauissæ Capitolinæ.
Lucus Vestæ Cuperius.

Templa XXI.

Templum Iouis Capitolini, aliàs, Optimi Maximi, in quo erant tria delubra:
Medium Iouis.
Dextrum Mineruæ.
Læuum Iunonis: ibíque in arca lapidea seruabantur libri Sibyllini.
Templum Iouis Feretrij.
Templum diui Iulij in foro, in quo simulacrum erat Veneris è mari exeuntis DD. ab Augusto.
Templum Castorum ad lacum Iuturnæ, aliàs, Castoris & Pollucis, in quo erat signum Floræ.
Templum Concordiæ cum cella, inter Forum & Capitolium, à Camillo DD. In quo erat Senaculum, vbi Magistratus cum Senioribus deliberabant: erántque in eo hæc simulacra:
Battonis adorantis Apollinem, opus Bedæ.
Latonæ puerperæ, Apollinem & Dianam sustinentis, opus Euphranoris.
Æsculapij & Hygiæ, opus Nicerati.
Martis & Mercurij, opera Pisicratis.
Cereris & Iouis, opera Sthenis & Victoriæ.
Templum Vestæ, cum atrio; vbi erant Palladium, Ignis, & Virgines Vestales.
Templum Deûm penatium.
Templum Romuli, aliàs, Quirini in Foro.
Templum Iani Gemini æreum, quatuor portarum, cum signo Iani, opus Scopæ & Praxitelis, ab Augusto DD.
Templum diui Traiani.
Templum diui T. Cæsaris Vespasiani.
Templum Carmentæ.
Templum Veneris caluæ nouum.
Templum Veneris caluæ vetus.
Templum vetus Mineruæ.
Templum Nemesis, cum simulacro.
Templum Saturni, cum ara, vbi erat ærarium, ante quod erat æneum Siluani signum.
Templum diui Augusti.
Templum Iunonis Martialis.
Templum Larum.
Templum Veneris genitricis, aliàs, Veneris & Anchisæ, cum atrio.

Ædes X.

Ædes Victoriæ.
Ædes Opis & Saturni, in vico Iugario.
Ædes Martis Vltoris in foro D. Augusti.
Ædes Veiouis, inter arcem & Capitolium, prope Asylum, cum eius simulacro cupressino.
Ædes Iouis Tonantis in cliuo Capitolij, in qua erant signa:
Iouis Tonantis, opus Locræ.

Iouis ex ære Deliaco, opus Hygię.
Castoris & Pollucis, opus Hygię.
Ædes Herculis victoris parua & rotunda, in foro Boario.
Ædes matris Matutę.
Ædes Vortumni in vico Tusco.
Ædes Iunonis Monetæ cum officina.
Ædes Iouis custodis DD. à Domitiano.
Aedes Veneris Cloacinę.
Aedes Veneris Erycinę.
Aedes Salutis.
Aedes Libertatis.
Aedes Iouis Sponsoris.
Aedes Mentis.
Aedes Fidei, in Capitolio.
Aedes Fortunę primigeniæ.
Aedes Aij Locutij.
Aedes Fortunæ prosperę.
Aedes fortis Fortunę in foro Boario.

Ædiculæ XII.

Aedicula Victorię, DD. à M. Porcio Catone.
Aedicula Iuuentutis.
Aedicula Termini.
Aedicula Concordiæ ærea, supra Gręcostasim.
Aedicula Fortunę obsequentis.
Aedicula Matris Rumæ.

* *
* *
* *
* *
* *
* *

Porticus Iulia.
Porticus Margaritariorum.
Porticus Liuiæ.
Porticus Augusti.
Porticus Minucia: aliàs, Numicia.
Porticus Nasicæ.
Porticus Porphyretica.
Porticus Capitolinæ.
Porticus Constantini.
Iani duo, celebris Mercatorum locus ad arcum Fabianum, superior, inferiórque.
Atrium publicum in Capitolio.
Atrium Mineruæ.
Atrium Vestæ.
Area Opis, &c.
Area Cereris in vico Iugario.
Area Saturni ante ærarium.
Sacellum Sumani.
Sacellum Larum.
Sacellum pudicitiæ patriciæ.
Sacellum Herculis in foro Boario.
Delubrum Mineruæ in foro.
Delubrum Larum.
Asilum inter duos Lucos, Arcémque & Capitolium.
Domus Diui Tati.
Doliola.
Sepulcrum Romuli.
Sepulcrum Accæ Laurentiæ in via noua.
Ficus ruminalis.
Lupercal Virginis.
Germalus.
Ara Saturni vetus.
Ara Saturni noua ad lacum Curtij.
Ara Iunonis Iugæ in vico Iugario.
Ara Iouis pistoris in Capitolio.

Signa & statuæ Deorum.

Signum Iouis Imperatoris Præneste deuectum.
Signum æreum Iouis à Sp. Caruilio, ex Samnitica præda factum.
Signum Iunonis, DD. à Pompeio Bithynico.
Signum Apollinis translatum ex Apollonia à Lucullo, altum cubitos XXX. aliàs, XXXII.
Signum Mineruę Catulianæ, opus Euphranoris.
Signa duo Herculis, alterum à P. Sempronio Sauerrione dedicatū, alterum ęreum: opus Lisyppi, à Q. Fabio Maximo Tarento deuectum.
Signum Herculis tunicati iuxta rostra.
Victoria aurea in Templo Iouis Opt. Max.
Fides candida.
Signum Vortumni in vico Iugario.
Signum Matris Statæ.
Tria Signa Deorum nixiorum, ante cellam Mineruæ, in templo Iouis Capitolini.
Signum Boni Euentus, opus Praxitelis.
Signum Bonæ Fortunæ, opus Praxitelis.

Simulacra hominum.

Statua Diui Iulij Equestris in eius foro.
Diui Augusti.
Diui Claudij II. aurea, X. pedum, in templo Iouis Opt. Max.
Diui Constantini Equestris.
Romuli & Remi infantium sub Lupa.
Septem Regum in Capitolio.
Attij Naui Auguris ante Curiam.
L. Iunij Bruti, primi Cos. in Capitolio.
P. Valerij Poplicolæ.
Horatij Coclitis in Comitio.
Mucij Scæuolæ.
Annij Fetialis Equestris, in atrio domus regis Superbi.
M. Furij Camilli pro rostris.
Tullij Cælij, L. Roscij, Sp. Nautij, & C. Fulcinij Legatorum populi Romani, à Fidenatibus cæsorum, pro rostris.
P. Iunij & Ti. Corūcanij Legatorum populi Romani ab Illyriis cęsorum, pro rostris.

Cn. O-

Cn.Octauij in legatione occisi, pro rostris.
Equestris togata Q.Martij.
Tremuli ante templum Castorum.
L.Cæcilij Metelli Pont.Max.in Capitolio.
Q.Fabij Maximi ęrea equestris in Capitolio.
P.Scipionis Africani.
L. Scipionis Asiatici chlamydata & crepidata
M.Lepidi Bullata & prætextata.
Trebij AEdilis in Capitolio.
Sullæ Dictatoris aurea Equestris.
Sullæ Felicis Dictatoris ænea.
Trium Sibyllarum pro rostris.
Clælię virginis Vestalis Equestris.
Caiæ Suffetiæ virginis Vestalis.
Corneliæ Gracchorum matris.
Hermodori Ephesij L L.X.Tabularum interpretis in Comitio.
Alcibiadis, Pythagoræ in Comitio.
Trophæa C.Marii aurea in Capitolio.
Currus seiuges à C.Cornelio positi.
Simulacrum Leonis, pro rostris.
Equus C.Cæsaris in eius foro.
Equus æneus Domitiani Augusti.
Equus æneus Traiani Augusti.
Equa cernens quatuor Satyros.
Elephas herbarius.
AEreum Tauri simulacrum in foro Boario.
Signum anseris argenteum in Capitolio.
Clypei XII.inaurati.
Clypeus Martis cum imagine Hasdrubalis.
AEnearum tabularum publicarum tria millia.
Ludus AEmilius, aliàs, Lepidi.

Fora.

Forum Romanum, quod dicebatur Magnum, aliàs, Vetus.
Forum Cæsaris, in quo erant Veneris signa duo, alterum loricatum, alterum factum ab Arcesilao.
Forum Augusti, in quo erant statuæ M. Valerij Coruini, & eburnea Apollinis.
Forum Traiani cum porticu.
Forum Boarium.
Forum Piscarium.
Forum Argentarium.
Curia.
Curia Hostilia sub veteribus.
Curia Calabra in Capitolio, vbi Pontifex minor pronunciabat dies.
Regia Numæ, aliàs, Curia Pompiliana, in qua sacrarium erat Opeconsiuæ.
Senaculum aureum.

Basilica Pauli Aimilij, cum Phrygiis columnis in foro.
Basilica Iulia.
Basilica Vlpia, aliàs, Traiani.
Basilica Porcia, vbi fuerat domus Q. Mænii.
Basilica Sempronia.
Basilica Argentaria.
Basilica Opimij.
Comitium, in quo erat ficus Ruminalis.
Rostra populi Romani vetera.
Rostra populi Romani noua.
Græcostasis.
Carcer imminens foro, à Ser. Tullio ædificatus, media Vrbe.
Stationes municipiorum.
Ludi literarij.
Schola Xantha.
Horti Asiniani.
Septem, aliàs, Quinque Tabernæ argentarię nouę.
Balineum Polycleti.
Balineæ priuatæ LXVI.
Lacus Iuturnæ.
Lacus sine nomine CXX.
Bibliotheca Capitolina.
Bibliotheca Templi diui Traiani.
Arcus Fabianus.
Arcus Titi Cæsaris prope ædem Saturni.
Arcus Traiani Cæsaris Augusti.
Arcus Seueri & Marci Antonini in foro Boario.
Fornix Sertinij in foro Boario cum signis auratis.
Columna C.Diuilij.
Columna Mænia.
Columna Magn.Lud.sæcul.
Columna rostrata in Capitolio.
Columna diui Iulij rostrata pedum XX.
Columna Coclidis Traiani Imperatoris, alta pedes CXXIIX.habet gradus CXXCV. fenestellas XLV.
Sepulcrum C.Poplicij Bibuli ędilis plebis.
Macellum.....
Horrea XXIIX. *In his:*
Germanica, &c,
Agrippiana.
Pistrina XXX.
Domus CL. *In his:*
L.Tarquinij Superbi Regis, cum atrio.
M.Manlii Capitolini.
P.Scipionis Africani.
T.Annii Milonis.
P.Ouidii Nasonis.
M.Valerij Amerini Equitis Romani.
Insulæ CIↃCIↃCIↃ DCCCLXXX.i.3880.
Regio in ambitu continet pedes CCIↃↃ CIↃ IↃↃ DCCCLXVII.id est, 14867.

REGIO NONA, CIRCVS FLAMINIVS.

Collis Hortulorum, aliàs, Hortorum.
Campus Martius.
Via fornicata.
Via recta.

Vici XXX.

Vicomagistri cxx.
Curatores II.
Denunciatores II.
Palus Caprea.
Mimitia vetus.
Mimitia Frumentaria.
Crypta Balbi.
Ciconiæ nixæ.
Meleagricum.
Fregellæ.
Lucus Mauortianus.
Lucus Mineruæ vetus.
Lucus Petilinus maior, extra portam Flumentanam.
Lucus Victoriæ.
Lucus Lucinæ, vbi erat Terentum.

Templa VIII.

Pantheum Iouis Vltoris, in quo erãt signa:
Herculis humi sedentis.
Mineruæ ex Ebore, opus Phidiæ.
Veneris, cum vnione Cleopatrę.
Templum Iani prope theatrum Marcelli, cum signo Iani bifrontis.
Templum Bruti Callaici, in quo erat Colossus Martis, & statua Veneris Gnidiæ nudæ.
Templum Apollinis.
Templum Neptuni iuxta septa.
Templum diui Antonini, cum columna Coclide.
Templum Mineruæ Chalcidicæ.
Templum Isidis & Serapidis prope ouile.

Ædes XX.

Aedes antiqua Apollinis cum lauacro & Colosso.
Aedes Herculis Magni, custodis Circi Flaminij.
Aedes Metelli, vbi erat statua eburnea Iouis à Praxitele facta.
Aedes Martis in Circo Flaminio.
Aedes Volcani in Circo Flaminio.
Aedes Iuturnæ ad aquam virginem.
Aedes Bellonæ versùs portam Carmentalem, in circo Flaminio, intra quam dababatur senatus legatis exterarum nationum, quos in Vrbem admittere nolebãt.
Aedes Mineruæ.
Aedes Fortunæ equestris vetus.
Aedes Apollinis.
Aedes Neptuni in Circo Flaminio.
Aedes Larium permarinum in campo Martio.
Aedes Boni euentus.
Aedes Veneris Victricis.
Aedes Castoris in Circo Flaminio.
Aedes Floræ.
Aedes Iunonis Reginę.
Aedes Dianæ.
Aedes Herculis Musarum.
Aedes Iunonis in porticu Octauiæ, vbi erant statuæ Aesculapij & Dianæ, opera Scopæ.
Iunonis, Veneris & Iouis, opera Phylisci Rhodij.
Simulacrum Iunonis opus Dionysij & Polyclis.
Dianę, Latonę, IX. Musarum, Apollinis nudi, Apollinis citharam tenentis, opera Timantidis.
Æsculapij & Dianæ, opera Cephisidori.

Aediculæ XXX.

Porticus Q. Catuli.
Porticus Philippi.
Porticus Corinthia duplex Cn. Octauij.
Porticus Argonautarum.
Porticus Pompeij Magni, cum Curia & Atrio.
Porticus Metelli.
Porticus Agrippæ ante Pantheum.
Porticus Octauiæ sororis Augusti, in qua erant Schola, Curia, & Bibliotheca.
Delubrum cum signo Apollinis, opus Phylisci Rhodij.
Item Statuæ Saturni, Batrachi, & Veneris, opus Phidiæ & Corneliæ Gracchorum matris.
Porticus Traiani Augusti in campo Martio.
Porticus Gordiani Imp.
Porticus Gallieni Imp.
Porticus Europæ.
Atrium Pompeij.
Sacrarium Numæ.
Delubrum Iouis Statoris.
Delubrum Cn. Domitij cum signis:
Neptuni, Thetidos, Achillis, Nereidum & Tritonum, opera Scopæ.
Delubrum Apollinis in porticu Octauiæ.
Ara Neptuni.
Isæum.
Serapium.
Mineruium.
Odæum.
Minerua vetus cum luco.
Iupiter Pompeianus pedum XXX.
Colossus Apollinis.

Equiria.
Circus Flaminius.
Circus Alexandri Imp. Stadium.
Obeliscus pro Gnomone in cãpo Martio.
Stabula quatuor factionum.
Theatrum Pompeij.
Theatrum lapideum.
Theatrum Balbi, capit loca CCIƆƆ CCIƆƆ CCIƆƆ ∞ XCV. id est, 30095.
Theatrum Marcelli, capit loca CCIƆƆ CCIƆƆ CCIƆƆ. id est, 30000.
Amphitheatrum T. Statij Tauri.
Naumachia Domitiani.
Forum Ahenobarbi.
Basilica Mattidij, aliàs, Macidij, aliàs, Matidiæ.
Basilica Marciana.
Basilica Antoniniana, vbi erat prouinciarum memoria.
Curia Pompeij cum atrio & porticu.
Curia Octauiæ cum porticu, in qua erat signum Apollinis fulmen tenentis.
Septa Agrippiana.
Septa Trigaria.
Ouile.
Diribitorium.
Villa publica, vbi primùm census populi actus est.
Carcer centumuirorum.
Horti Lucullani.
Horti Agrippæ.
Schola, porticus Octauiæ, in qua erat statua Cupidinis, opus Praxitelis.
Quatuor Satyri, & duæ Nymphæ.
Thermæ Agrippæ.
Thermæ Neronianæ.
Thermæ Alexandrinæ.
Thermæ Hadriani Imperatoris.
Thermæ Decianæ.
Balinea priuata LXIV.
Lauacrum Apollinis.
Lacus Thermarum Neronis.
Lacus sine nomine.
Fons Scipionum.
Bibliotheca porticus Octauiæ.
Arcus Ti. Cæsaris.
Arcus diui Claudij.
Columna Coclidis Antoniniana, alta pedes CLXXV. habens gradus CCVI. & fenestras LVI.
Columna index belli inferendi, ante ædem Bellonæ.
Sepulcrum, siue Mausoleum Augusti, in quo erant duo pares Obelisci magni, singuli pedum XLIIS.
Sepulcrum Domitiorum in colle hortulorum.
Sepulcra in Campo Martio, Sullæ Felicis Dictatoris.
Iuliarum, Cæsaris amitæ & filiæ.
Hirtij & Pansæ Consulum.
Pistrina XXXII.
Horrea XXXII.
Domus CXL. *In his:*
Domus Alexandri Imperatoris.
Domus Pinciorum, in colle hortulorum.
Insulæ ∞ ∞ ∞ IƆCCXXCIIX. id est, 3788.
Insula Philidis.
Regio continet in ambitu pedes CCIƆƆ CCIƆƆ CCIƆƆ ICLX. id est, 30560.

REGIO DECIMA, PALATIVM.

Mons Palatinus, aliàs, Romulius.
Via noua.
Prata Bacchij, vbi fuerunt ædes Vitruuij Fundani.
Cliuus Victorię.

Vici VII.

Vicus Padi.
Vicus Curiarum.
Vicus Fortunę respicientis.
Vicus Salutaris.
Vicus Apollinis.
Vicus Huiúsque Diei.
Vicus Fortunę reducis.
Vicomagistri XXIIX.
Curatores II.
Denunciatores II.
Roma Quadrata.
Sedes Imperij Romani.
Velia.
Summa Velia.
Ad capita Bubula.
Sicilia in Palatio.
Ad Mammam, hoc est, dietę Mammeę.
Lucus Larum.

Templa X.

Templum Iouis Statoris.
Templum Fidei.
Templum Apollinis Palatini, dedicatum ab Augusto, vbi Lychnuchi pendebant, instar arboris mala ferentis, cum porticu & area, in quo erant.
Simulacra Dei Apollinis, opus Scopę.
Dianę, opus Thimothei. &c.
Signa quatuor Boum æneorum à Myrione facta.
Templum Lunę in Palatio.
Templum Iouis, aliàs, Solis Alagabali.
Templum Augusti.
Templum Quirini prope Lupercal, vbi erat signũ Lupę, præbentis duobus pueris Romulo & Remo, mammas.
Templum Iouis propugnatoris.

Templum Matris Deûm,& aliàs, Magnę matris Idęę, cum simulacro eius ex Pessinunte deuecto.
Templum Febris in Palatio cum ara.

Aedes IX.

Ædes Consi.
Aedes Deę Viriplacę,in Palatio.
Aedes Fortunę Vicinę.
Aedes Rhamnusię.
Aedes Iouis Victoris.
Aedes Dijouis.
Aedes Orci.
Aedes Vestę.
Aedes Victorię.

Aediculæ VII.

Porticus Templi Apollinis,cum statua M. Varronis.
Area Templi Apollinis Palatini.
Sacellum Larum in Velia.
Sacellum Volupię.
Delubrum Iunonis Sospitę.
Delubrum Palatij.
Delubrum Mineruę.
Delubrum Latonę.
Pentapilon Iouis Arbitratotis.
Auguratorium.
Iouis Cœnatio.
Curia Saliorum.
Sacrarium Saliorum Palatinorum.
Lupercal in Theatro.
Casa Romuli.
Tugurium Faustuli.
Ara Febris.
Ara Palatina.
Colossus Iouis Opt.Max.altus pedes CCL.
Fortuna respiciens.
Victoria Germaniciana.
Colossus Apollinis Tuscanici L. pedum in Bibliotheca Palatina.
Statua aurea Britannici Cęsaris.
Theatrum Statilij Tauri in Palatio.
Curię veteres IV.id est,
Foriensis,
Rapta,
Vellensis,&
Velitia.
Balneę Palatinę.
Balineę priuatę XV.
Arcus Octauij patris Augusti, cum signis Apollinis & Dianę,ex vno lapide, opus Firię,quadriga & curru.
Bibliothecę Palatinę duę,videlicet Latina Apollinis,in qua erat statua Numeriani Imp.
Bibliotheca domus Tiberianę.
Septizonium Seueri Imperatoris.
Sepulcrum Cinciorum.
Pistrina XII.
Horrea XVI.
Domus CXXCIX. *In his:*
Domus Tullij Hostilij regis.
Anci Marcij Regis.
Seruij Tullij Regis.
Poplicolę in Velia.
L.Crassi Oratoris.
L.Hortensij Oratoris.
L.Sergij Catilinę.
M.Aemilij Scauri.
C.Cęsaris Dictatoris.
L.Annęi Senecę.
M.Valerij Flacci.
D.Catuli.
M.Ciceronis.
Domus Augustana.
Domus Tiberiana cum Bibliotheca.
Domus Dionysij.
Domus Ceioniorum.
Insulę CIↃIↃC id est,1600.
Regio in ambitu continet pedes CCIↃↃ ∞ ICC.id est,11600.

REGIO XI. CIRCVS MAXIMVS.

Vici VIII.

Vicus Consiuius,aliàs,Consinius.
Vicus Proserpinę.
Vicus Cereris.
Vicus Argęi.
Vicus Piscarius.
Vicus Parcarum.
Vicus Veneris.
Vicus Sanctus.
Vicus antiquus Publicij ad portam Trigeminam.
Vicomagistri XXXII.
Curatores II.
Denunciatores II.
Porta Trigemina.
Salinę ad portam Trigeminam.
Velabrum maius in foro Olitorio.
Velabrum minus.
Argiletum.
Lucus Semelis minor.
Lucus Saturni.
Templum Mercurij.
Templum Castoris.
Templū Herculis Victoris in foro Boario.
Templum Iani ad forum Olitorium.

Ædes XXII.

Aedes Summani,aliàs,Ditis patris.
Aedes Cereris vetus.
Aedes Proserpinę.
Aedes Veneris,opus Fabij Gurgitis.
Aedes Portumni,ad pontem Sublicium, aliàs,

aliàs Aimilium.
Ædes Herculis Oliuarij, ad portam Trigeminam.
Ædes Cereris.
Ædes Pompeij, in qua erat Herculis signum, à Myrione factum.
Ædes Portumni vetus.
Ædes Murciæ, aliàs Veneris Myrteæ.
Ædes Consi subterranea, aliàs, Neptuni equestris.
Ædes Pietatis in foro Olitorio.
Ædes Iunonis Matutæ in foro Olitorio.
Ædes Iunonis.
Ædes Pudicitiæ patriciæ.
Ædes Pudicitiæ plebeiæ in Vico longo.
Ædes Fortunæ virilis ad Tiberim, in qua erat statua lignea Ser. Tullij Regis.
Ædes Spei in foro Olitorio.
Ædes Apollinis Medici.
Ædes Liberi, Liberæque.
Ædes Solis.
Ædes Floræ.

Ædiculæ VIII.

Ædicula Veneris.
Ædicula Iunonis
Ædicula....
Ædicula Iuuentutis in Circo.
Ædicula Solis in Circo.
Ædicula Proserpinæ.
Ædicula Cereris.
Ædicula Parcarum.
Area Sancta.
Area Apollinis.
Sacrarium Saturni cum Luco.
Sacellum Iouis Conseruatoris.
Sacrarium Numæ.
Ara Maxima, aliàs, Magna Herculis.
Ara Consi.
Ara Iouis Inuentoris.
Ara Accæ Laurentiæ in Velabro.
Apollo Cœlispex.
Hercules Triumphalis.
Signa Dearum Setiæ, aliàs, Segestæ.
Metiæ ac Tutilinæ in Circo maximo.
Circus Maximus, qui capit loca CCIↃↃ IↃↃ CCCCIↃↃↃↃ. id est, 485000. in quo erant Obelisci duo magni, quorum maior est pedum CXXXII. minor pedum LXXXI IXS.
Circus Intimus.
Forum Olitorium.
Basilica Caij & Lucij Cæsarum.
Campus Trigeminorum.
Tabernæ Bibliopolarum Argiletanæ.
Emissarium Cloacæ maximæ in Tiberim.
Balineæ priuatæ XV.
Lacus sine nomine XV.
Fornix Sertinij in Circo maximo cum signis auratis.
Columna Lactaria in foro Olitorio, ad quam infantes lacte alendos deferebant.
Lupanaria.
Horrea XVI.
Pistrina XII.
Domus CXXCIX. id est, 189.
Insulæ ∞IↃC. id est, 1600.
Regio in ambitu continet pedes CCIↃↃ ∞ IↃC. id est, 1160.

REGIO XII. PISCINA PVBLICA.

Vici XII.

Vicus Veneris almæ.
Vicus Piscinæ publicæ.
Vicus Dianæ.
Vicus Ceios.
Vicus Triari.
Vicus Signisalientis.
Vicus Lacitecti.
Vicus Fortunæ Mammosæ.
Vicus Colafiti pastoris.
Vicus portæ Rudusculanæ.
Vicus portæ Nauiæ.
Vicus Victoris.
Vicomagistri XLIIX.
Curatores II.
Denunciatores II.
Cohortes vigilum III.
Caput Viæ nouæ.
Fons Lollianus.
Aedes Bonæ deæ Subsaxanæ.
Aedes Isidis.

Ædiculæ XII.

Aedicula Veneris almæ.
Aedicula Dianæ.
Aedicula Fortunæ Mammosæ.
*
Area radicaria.
Ara Lauernæ.
Fortuna Mammosa.
Isis Athenodora.
Signum Delphini.
Campus Lanatarius.
Horti Asiniani.
Thermæ Antoninianæ.
Balineæ priuatæ LXIIX.
Lacus LXXX.
Septizonium vetus.
Horrea XXIIX.
Pistrina XXV.
Domus CXXIIX. *In his*
Domus VII. Parthorum.

L.Fabij Cilonis.
L.Cornificij.
Priuata Hadriani Imperatoris.
Insulæ ∞ ∞ CDXXCVI.id est,2486.
Regio in ambitu continet pedes CCIↃↃ ∞ ∞ .id est,12000.

REGIO DECIMATERTIA, AVENTINVS.

Mons Auentinus.
Cliuus Publicij.

Vici XVII.

Vicus Fidij.
Vicus Frumentarius.
Vicus Trium viarum.
Vicus Cęseti.
Vicus Valerij.
Vicus Laci Miliari.
Vicus Fortunæ.
Vicus Capitis Canteri.
Vicus Trium alitum.
Vicus Nouus.
Vicus Loreti minoris.
Vicus Armiluſtri.
Vicus Columnę ligneæ.
Vicus Materiarius.
Vicus Mundiciei.
Vicus Loreti maioris,vbi erat Vortumnus.
Vicus Fortunæ dubiæ.
Vicomagiſtri LXIIX.
Curatores II.
Denunciatores II.
Cliuus Publicus.
Caput Armiluſtri.
Doliolum.
Remuria.
Scalæ Gemonię.
Lauretum.
Mappa aurea.
Spelunca Caci.
Platanon.
Lucus Lunæ in Auentino.
Lucus Laurentinus.
Lucus Platanorum.
Lucus Loreti maioris.
Lucus Loreti minoris.
Lucus Hylernę.

Templa VI.

Templum Lunę in Auentino magnum.
Templum commune Dianę.
Templum Bonę deę in Auentino.
Templum Libertatis.
Templum Iunonis Reginę, DD. à Camillo captis Veiis.
Templum Iſidis.

Ædes IIX.

Aedes Conſi.
Aedes diui Tati.
AedesMineruæ,aliàs,Palladis in Auentino.
Aedes Siluani.
Aedes Mercurij.
Aedes Herculis & Siluani.
Aedes Matutę cum æreis columnis & atrio.
Aedes Victoriæ in Auentino.

Ædicula XVII.

Aedicula Fidij,aliàs,Fidei.
Aedicula Fortunę dubię.
Aedicula Hylernæ.
Aedicula deæ Tutilinę.

*

Porticus Aimilia.
Porticus Fabaria,aliàs,Faberij.
Atrium Libertatis in Auentino.
Atrium Matutę.
Sepulcrum diui Tatij.
Area Publica.
Area Pinaria.
Ara Iouis Elicij.
Vortumnus,aliàs,ædes Vortumni.
Fortuna Horreorum Galbianorum.
Statua Minuci Augurini, pręfecti Annonæ.
Odęum.
Naumachia.
Forum piſtorium.
Campus Pecuarius,aliàs,Peſcuarius.
Schola Caſſij.
Thermę Varianę.
Thermę priuatę Traiani.
Balineę priuatæ LXXIV.
Lacus LXXIIX.
Fons Siluani.
Emporium extra portam Trigeminam.
Sepulcrum C.Seſtij VII.viri Epulonum.
Columna P.Mancini Præfecti annonę.
Horrea XXXVI. *In his*:
Aniceti.
Varguntei.
Galbiani.
Horrea Domitiani Auguſti.
Piſtrina XXX.
Domus CLV. *In his:*
Domus Vlpiorum,aliàs,priuata Traiani.
Domus Vitellij Imperatoris.
Ennij Poëtę.
Faberij Scribę.
L.Licinij Surę III.Cos.
Inſulę ∞ ∞ CDXXCIIX.id eſt,2488.
Regio continet in ambitu pedes CCIↃↃ IↃↃ ∞ CCC.id eſt,16300.

REGIO

REGIO DECIMAQVARTA, TRANS TIBERIM.

Ianiculus mons.
Vaticanus mons.
Insula.
Nanalia.

Vici XXIII.

Vicus Censori.
Vicus Gemini.
Vicus Rostratæ.
Vicus Longi Aquilę.
Vicus Statuę Siccianę.
Vicus Quadrati.
Vicus Raciliani maioris.
Vicus Raciliani minoris.
Vicus Ianiculensis.
Vicus Bruttianus.
Vicus Larum ruralium.
Vicus Statuę Valerianę.
Vicus Salutaris.
Vicus Paulli.
Vicus Sex Lucei.
Vicus Simi Publici.
Vicus Patratilli.
Vicus Laci restituti.
Vicus Saufei.
Vicus Sergi.
Vicus Ploti.
Vicus Viberini.
Vicus Graianarum.
Vicomagistri XCII.
Curatores II.
Denunciatores II.
Cohortes vigilum VII.
Caput Gorgonis.
Lucus Forinarum.
Lucus Publicus.
Lucus Vaticanus.
Templum Fortis Fortunę.
Templum Apollinis in Vaticano.
Templum Fortunæ Liberę.

AEdes VI.

Aedes Forinarum.
Aedes Isidis Naumachinæ.
Aedes Iouis.
Aedes Fauni.
Aedes Aesculapij.
Aedes Dianę Suburbanę.

Ædiculæ XXII.

Ianus Septimianus.
Area Vaticana.
Area Septimiana.
Sacellum Deę Manię.
Arę XII. Iano dicatę.
Ara Martis.
Statua Valeriana.
Statua Sicciana.
Statua Diui Iuli in Insula.
Diuę Corniscę.
Hercules Cubans.
Hippodromus.
Circus Vaticanus, aliàs, Caij & Neronis, in quo obeliscus pedum LXXII. erat.
Circus Domitię in pratis.
Stadius publicus.
Obeliscus magnus in Insula.
Naumachię duę.
Tribunal Aurelium.
Castra Lecticariorum.
Castra Vetera.
Campus Bruttianus.
Campus Codetanus.
Campus Vaticanus.
Horti Cęsaris.
Horti Domitię.
Horti Galbę Imperatoris.
Horti Martialis.
Horti Getę.
Albiona.
Prata Mucia.
Prata Quinctia.
Nosocomion, ubi ęgroti curabantur in Insula.
Thermę Septimianę.
Thermę hyemales Aureliani Imperatoris.
Balineum Ampelidis.
Balineum Priscilliani.
Balinea priuata CXXXVI.
Lacus CXXC.
Sepulcrum Numę Regis in Ianiculo.
Sepulcrum St. Cęcilij Poëtę.
Sepulcrum Hadriani Imperatoris.
Horrea XXII.
Pistrina XXXII.
Domus CL.

In his:

Domus Martialis.
Insulę ∞ ∞ ∞ CDIX. id est, 3409.
Regio in ambitu continet pedes CCIↃↃ CCIↃↃ CCIↃↃ ∞ ∞ ∞ CDXXCIX. i. 33489.

AQVÆ VIGINTI IN VRBE ERANT.

Aqua Appia.
Aqua Amio vetus.
Aqua Martia, aliàs, Aufeia.
Aqua Tepula.
Aqua Iulia.
Aqua Virgo.
Aqua Halsia, aliàs, Halsietina, quę & Augusta.
Aqua Claudia Albudina, Cœrulea, Cur-

tia, Augusta.
Anio nouus.
Riuus Herculaneus.
Aqua Crabra.
Aqua Sabatina, vel Cimina, Aurelia, Septimiana trans Tiberim.
Aqua Traiana:
Aqua Alexandrina.
Aqua Damnata.
Aqua Annia.
Aqua Algentiana.
Aqua Seueriana.
Aqua Antoniniana.
Aqua Setina.
Procopius scribit, suo tempore fuisse in vrbe aqueductus XIV.

QVONIAM QVO LOCO, VEL QVA VRBIS *regione r. ponerentur, non liquebat, huc referre placuit.*

Petuscum palati regio Vrbis.
Fragellæ, locus in Vrbe.
Argęa, loca in vrbe.
Esculetum, locus in vrbe.
Cliuus foro proximus.
Vicus Publilius.
Vicus Cosconicus.
Compitum Fabricij.
Lucus Veneris Lubentinæ.

Templa.

Templa Fortunæ Virginis.
Muliebris via Latina.
Masculę.
Barbatæ.
Equestris nouæ.
Plebeię.
Priuatæ.
Viscatę. Blandę.
Conuertentis.
Benesperantis.
Auertentis.

Templa Iouis Victoris.

Inuicti. Pugnacis.
Prędatoris. Mariani.
Templum Iunonis Caprotinę.
Templum Apollinis Sosiani.
Templum Apollinis Tortoris.
Templum Veneris Lubentinę.
Templum Veneris Victricis.
Templum Herculis Defensoris.
Templum Herculis via Latina.
Templum Adonidis.
Templum Annonę sanctę.
Templum Vacunę.
Templum Iustitię.
Templum Themidis.
Templum Erymnarum.
Templum Clementię Cęsaris.
Templum diui Augusti ad Mineruam.
Templum Iustitiæ Augusti.
Templum Fœcunditatis Poppeę.
Templum diui Hadriani.

Ædes.

Ædes honoris & virtutis Martiana.
Ædes Deum Consentum.
Porticus Vipsani.
Porticus Reguli.
Porticus Stadiata.
Porticus C. Columnarum.
Porticus Curua in hortis Cōmodianis.
Atrium Sutorium.
Sacrarium gentis Iulię.
Sacellum Minucij.
Sacellum Mutini.
Ara Pacis.
Ara Larum.
Curię nouę proximè compitum Fabricij.
Curia Tifata.
Curia Titia.
Curia Faucia, aliàs, Saucia.

Fora.

Forum Gallorum.
Rusticorum.
Aurelij.
Cędicij.

Basilicæ.

Basilica Vestini.
Neptunij.
Vascellaria.
Flossellі.
Sicini.
Fuluia.
Mammeę.

Campi.

Volcani.
Iouis.
Licinij.
Horti Mariani.
Horti Seruiliani.
Horti Commodiani.

Balinea.

Ti. Claudij Etrusci.
Statili.
Martialis.
Annęi Senecę.
Tuccę.
Fausti.
Fortunati.
Grylli.
Lupi.
Pontici.
Seueri.
Pęti.
Titij.

Offonij Tigillini.
Alexandri Imperatoris.
Varij.
Nymphæum Marci Imp. prope Septizonium.
Gordiani Imperatoris.
Lacus Seruilius.

Castra

Tabellariorum.
Victimariorum.
Salgamariorum.
Salicariorum.
Equitum singulorum.
Horrea Seiana.

IN VRBE ROMA ERANT montes septem.

Palatinus.
Capitolinus.
Cælius.
Esquilinus.
Quirinalis.
Viminalis. Auentinus.

Trans Tiberim.

Ianiculum. Vaticanus.

Extra vetus Pomerium.

Collis hortulorum.
Regiones XIV.
Vici CCX.
Ædiculæ totidem.
Vicomagistri IↃCCCXI.
Curatores XXIIX.
Denunciatores XXIIX.
Cohortes Prætoriæ XVII.
Cohortes Vigilum VI.
Cohortes Vrbanæ VI.
Excubitoria XIV.
Vexilla II. communia.
Castra Peregrina.
Castra Prætoria.
Castra Misenatium II.
Castra Tabellariorum.
Castra Lecticariorum.
Castra Victimariorum.
Castra Salgamariorum.
Castra Salicariorum.
Castra Equitum singulorum.
Castra Gyptiana.
Castra vetera.
Horrea CCCXXVII.
Pistrina CCCXXIX.
Balinea C ∞ IX. id est, 909.
Lacus ∞ XCIIX. id est, 1098.
Domus ∞ ∞ CXVII. id est, 2117.
Insulæ CCIↃↃ IↃↃↃ ∞ C ∞ XII. id est, 41912.

Lucus XXXII.

Vestæ Cuperius.
Iouis Viminei.
Loreti minoris.
Loreti maioris.
Platanorum.
Querquetularius.
Cuperius Hostiliani.
Cuperius Scholæ Capulatorum.
Mauortianus.
Vaticanus.
Furinarum.
Poëtilinus.
Lunæ in Auentino.
Lucinæ, vbi erat Terentum.
Saturni.
Semelis minor.
Larum.
Mineruæ vetus.
Victoriæ.
Petilinus maior extra portam Flumentanam.
Fagutalis.
Esquilinus.
Mephitis.
Iunonis Lucinæ.
Rubiginis.
Veneris Lubentinę.
Laurentinus.
Hylernæ.
Publicus.
Egeriæ.
Camœnarum.
Vaticanus.

Fora XIX.

Romanum, quod dicebatur Magnum.
Cæsaris Dictatoris.
Augusti Cæsaris.
Boarium.
Transitorium, quod & diui Neruæ.
Olitorium.
Pistorium.
Imperatoris Neruæ Traiani, Cæsaris Augusti.
Domitij Ahenobarbi.
Suarium, aliàs, Syarium.
Archemorium.
Diocletiani Imperatoris.
Gallorum.
Rusticorum.
Cupedinis ad Corneta.
Piscarium.
C. Crispi Sallustij.
Aurelium.
Cædicij.

Basilicæ XXI.

Vlpia.
L.Paulli in foro.
Vestini.
Neptunni,aliàs,Neptunij,aliàs,Neptuni.
Macidij,aliàs,Matidij,aliàs,Matidiæ.
Iulia.
Marciana.
Vascellaria,aliàs,Vastellaria.
Filicelli,aliàs,Flosselli,aliàs,Flosselli.
Sicini,aliàs,Sicimini.
Constantiniana.
Porcia,à Porcio Catone facta.
L.Paulli vetus.
Argentaria.
Opimiana.
Æmilia.
Fuluia.
Mammæa.
Antoniniana.

Campi XVII.

Campus Viminalis.
Esquilinus.
Agrippæ.
Martius.
Codetanus.
Bruttianus.
Lanatarius.
Pecuarius.
Vaticanus,trans Tiberim.
Ridiculi.
Martialis.
Cœlimontanus.
Furinarum.
Trigeminorum.
Volcani.
Iouis.
Licinij.

Thermæ XX.

Thermæ Traiani.
Titi Cæsaris.
Agrippæ.
Syriacæ.
Commodianæ.
Seuerianæ,aliàs,Varianæ.
Antoninianæ.
Alexandrinæ.
Diocletianæ.
Decianę.
Constantinianę.
Septimianę.
Olympiadis.
Philippianę.
Traianę priuatę,& publicę.
Neronianę.
Nouati.
Hadriani Imperatoris.
Varianę in Auentino.

Iani Quadrifrontes XXXVI. per omnes regiones marmoribus incrustati, & adornati insigniis militaribus,& signis.
Duo præcipui ad arcum Fabianum, superior,inferiórque.

Viæ XXXI.

Via Appia.
Latina.
Lauicana,aliàs,Labicana.
Campana.
Pręnestina.
Tiburtina,vel Gabina.
Collatina.
Nomentana, vel Figulensis, aliàs, Ficulnensis.
Salaria.
Flaminia.
Æmilia.
Claudia,aliàs,Clodia.
Valeria noua & vetus.
Ostiensis.
Laurentina.
Ardeatina.
Setina.
Quinctia.
Gallicana.
Triumphalis.
Patinaria.
Cimina.
Cornelia.
Tiberina.
Aurelia.
Cassia.
Portuensis.
Gallica.
Laticulensis,aliàs,Ianiculensis.
Flauia & Traiana.
Capitolia II.vetus & nouum.
Amphitheatra II.
Colossę II.
Columnę Coclides II.
Theatra III.aliàs,IV.
Circi IIX.aliàs,IX.
Ludi VI.aliàs,VII.aliàs,V.
Naumachiæ V.aliàs,VI.
Stadia II.
Nymphea XII.aliàs,XI.aliàs,XV.
Macella II.
Equi æneí inaurati XXCIV.
Equi eburnei CXXIV.aliàs,XCIV.
Equi magni XXIII.
Tabulæ & signa sine numero.
Arcus marmorei XXXVI.
Lupanaria XLVI.
Latrinæ publicæ CXLIV.
Colossi ænei XXXVII.
Marmorei II.
Obelisci magni VI.

A Duo in Circo maximo.
Maior est pedum CXXXII.
Minor est pedum XXCIIXS.
Vnus in Vaticano, pedum LXXII.
Vnus in Campo Martio pedum LXXII.
Duo in Mausoleo Augusti pares, singuli pedum XLIIS.
In insula Tiberis I.
Obelisci parui XLII. in plerisque sunt notæ Aegyptiorum.
B Bibliothecæ vndetriginta publicæ, ex iis præcipuæ duæ:
Palatina & Vlpia.
Pontes IIX.
Miluius.
AElius.
Aurelius, aliàs, Vaticanus.
Ianiculensis
Fabricius.
Cestius.
Palatinus.
Aimilius, qui ante Sublicius.
Mensæ oleariæ IↃↃↃ CCIↃↃ CCIↃↃ ∞ IↃↃ. id est, 74000. aliàs, CCIↃↃ CCIↃↃ ∞ IↃↃ: id est, 24000.
Portæ XXXVII.

Hæ sunt quatuordecim regiones, in quas Vrbem Romam D. Augustus distribuit, ab Onuphrio Panuinio summa diligentia ex optimis Auctoribus conscriptæ: quas idem Auctor etiam Commentario sese explicaturum promisit: eum tamen, siue editus sit, siue adhuc alicubi lateat, mihi videre non contigit. Plurima tamen loca in reliquis, libris perspicuè explicabuntur. Quorundam autem vocabulorum, de quibus in aliis non erit C commodus dicendi locus, quæque aliquomodo obscura sunt, significationes breuiter subiungere libet, ne & hoc in loco studiosæ iuuentuti defuisse vdear.

Explicatio quorundam vocabulorum, quæ in hac XIV. regionum descriptione vsurpantur.

CAP. XIV.

QVID Regio & vicus, superiùs dictum est: de Curatoribus, Denūciatoribus, & Vicomagistris, alibi dicetur, sicut etiam de Lucis, Templis, AEdibus, Ædiculis, Aris, & D multis aliis. Itē de Circis, Theatris, Amphitheatro, Foris, & Basilicis, &c. De quibusdam tamen in posterum erit silendum: itaque hoc loco sunt explicanda. Primùm autem de Aquæductibus agemus.

DE AQVÆDVCTIBVS.

Ab Vrbe condita per annos CDXLI. contenti fuerunt Romani vsu aquarum, quas aut ex Tiberi, aut ex puteis, aut fontibus hauriebant. Verùm vrbe quotidie crescente, & penuria aquæ laborante, aliæ aquæ in vrbem deriuatæ sunt: quo factum est, vt tanta in vrbe vndique aquæ fuerit copia, vt singulæ ferè domus suos habuerint fontes. Earum nomina E paulò ante sunt recitata: Deducebantur aquę ex diuersis locis, & alius aquæductus, præsertim qui per arcus fiebat, alio altior erat, siue depressior. Hæ in castella primùm: ex illis à Castellario certa mensura distributæ in loca destinata effluebant. Castellum autem erat locus, qui aquam publicam recipiebat, & in varia alia loca transmittebat: Castellarius verò, Castellorum custos. Apud antiquos omnis aqua in publicos vsus erogabatur: legéque ita cautum erat, ne quis priuatus aliam duceret, quàm quæ ex lacu abundaret, quam posteri caducam vocarunt: & hæc ipsa non in alium vsum, quàm in balnearum, aut fullonicorum dabatur: erátque vectigali statuta merces, quæ in publicum penderetur: aliquid & in domos Principum dabatur, concedentibus reliquis. Ius dandę vendendæve aquæ Censorum fuit, quoties in Republica erant: quum non erant, Aedilium F Curulium. Tutela singularum aquarum locabatur, eorúmque operum probandorum cura fuit penes Consules aliquando, & Ædiles, interdum etiam penes Censores. Posteà tota res ad Curatores transiit: primúsque Curator ab Augusto nominatus Messala Coruinus. Ius impetratæ aquæ neque hæredem neque emptorem, neque vllum nouum dominum apud veteres sequebatur. Balneis, quæ publicè lauarent, priuilegium antiquitùs concedebatur, vt semel data aqua perpetuò maneret. Posteà omnis aquæ cum possessore instauratum est beneficium. Familiæ duæ erant, quæ aquis operam præberent: vna publica, Cæsaris altera. Publica antiquior fuit, quam Augustus, ab Agrippa sibi relictam, publicauit, homines circiter CCXL. Cæsaris familiæ

numerus CDLX. quam Claudius,quum aquas in Vrbem perduceret,constituit. Vtraque familia in aliquot ministeriorum species diducebatur: Villicos videlicet,Castellarios,Curatores,Silicarios,Tectores,alióſque opifices. Commoda publicæ familiæ ex ærario dabantur,quòd impendium exonerabatur vectigalium reditu, ad ius aquarum pertinentium.Cæsaris familia ex fisco accipiebat commoda : vnde & plumbum, & omnes impensæ ad ductus,& castella,& lacus pertinentes erogabantur.

Denique magna pœna erat constituta iis,qui Aquæductus violassent, vel aquam aliò quàm leges,statuta publica,Censores,vel ipsi Ædiles permisissent,deriuassent:vel plus aquæ,quàm ipsis ab initio cõcessum esset,sumpsissent. App.Claudius primus omnium arcuato opere aquam in Vrbem perduxisse dicitur,&c.Sed de aquis ipsis, aquæductib. aliisque rebus ad hæc constitutis,vt de ratione ducendi,instrumentis,mensuris,ponderibúſque,duos libros scripsit Sext.Iulius Frontinus:item Plin.lib.31.cap.vj.& alibi, qui legi possunt.Quædam etiam de iisdem eruditè collegerunt Georgius Fabricius in sua Roma,& Aldus Manutius Paulli F. Aldi N.lib.j.de quæsitis per epistolam : quo lectorem,plura scire cupientem,remitto.

DE BALNEIS.

BALNEAE* in Vrbe plurimæ fuerunt,cùm priuatæ in locis diuersis,tum publicæ in singulis regionibus.Si quibus autem locis deessent,aut corruptæ essent, eas antiquitus Ædiles,suis temporibus vel addiderunt, vel restituerunt Seuerus & Gordianus Impp. in primis populares & lauationum studiosi. Cùm enim apud Romanos lini vsus esset rarior,sudorem,sordésque corporis sæpius abluere necesse habebant. Vsitato more ante cœnam balneis vtebantur:item post ambulationes,exercitationes, operas, sæpe necessitatis causa,non rarò voluptatis.Siquidem Commodum in die octies, Gordianum iuniorem & Rhemnium Grammaticum septies lauisse legimus. Balneas mixtas haberi Seuerus prohibuit,quod Commodus non vetuerat,Varius permiserat. Sola & parietes vnguentis illinebantur:ídque non solùm potentiores factitarunt, sed in priuato quoque homine,ac demùm in seruo,Plinius notauit: & Seneca aquã argenteis epistomiis fundi in plebeiis fistulis,& in Libertinorum balneis gemmas calcari indignatur. Valerius & Macrobius Sergium Oratam,hominem voluptuarium,etiam pensiles instituisse balneas,testantur:Fabricius, ex quo hæc desumpsi, testatur,se prope balneas Paulli in proiecto lapide,formam strigilis & ampullæ vidisse exsculptam. Strigile autem vsos fuisse antiquos ad fricandum purgandúmque corpus:ampulla vase ad abluendas infusione sordes.Numerum balnearum,quæ Romæ fuerunt,habes suprà. P.Victor vltra octingentas computauit.Agrippa CLXX.gratuita balnea præbuit, quæ posteà in infinitum,vt Plinius tradidit,sunt aucta.

**Veteres vtrumque dixerunt, Balneũ,vel Balnea, in genere fœminino: & Balineũ, vel Balinea. sicut suprà in Vrbis regionibus scriptũ est. Vide Orthographiam Aldi Manutij, & Charisium Sosipatrum in Inst. Gram. l.1. Lib. 13.c.3. Lib.9.cap.3. Lib.3. Saturn. cap.15. Lib.36. c.15.*

DE THERMIS.

IN NVLLIS antiquorum operibus plus luxus & insaniæ cernitur, inquit Georgius Fabricius in sua Roma,quàm in Thermis Imperatorum, quas in prouinciarum modũ fuisse extructas,Ammianus conqueritur,& reliquiæ aliquarum adhuc testantur.Eæ aut æstiuæ, aut hyemales fuerunt,quales vno eodémque in loco extruere instituerat Gordianus:sed morte præuentus non absoluit. Hyemales trans Tiberim Aurelianus fecit. Primùm seruierunt Imperatoribus priuatim,posteà vulgatæ sunt & populo : & aliquãdo patebant interdiu:corruptioribus temporibus etiam noctu.Consueto more mixtæ, & communes non fuerunt:quod tamen malorum Principum culpa aliquoties factum est.Hodie in Vrbe maiore omnia ædificia ab imperitis Thermæ vocãtur,propter Diocletianas & Antoninianas: quod suo quoq; factum tempore non dissimulauit Blondus. Thermis,vt & aquæductibus,adiuncta erant castella,in quibus aqua conseruabatur: & subiuncti canales,per quos caduca aut inutilis effluebat.Castellorum parietes malthati erant tam tenaci & dura materia,vt vix ferro frangerentur. Thermarum sola,vt & balnearum, interdum sternebantur vitro,vt Agrippinarum : frequentiùs lapide, aut crustis marmoreis latis, aut tessellis quadratis varij coloris : nigri, vt balneæ Palatinæ: nigri,albíque, vt thermæ Commodi & Antonini. Extat etiam descriptio Thermarum apud Nicolaum Sipontinum, ex qua aliquo modo luxus Imperatorum in ædificandis Thermis cognosci potest. Omnium autem diligentissimè nostra ætate de Romanorum Thermis scripsit Andreas Baccius Elxidianus, Medicus, libro vij.eorum,

A Thermis edidit: ex quo hanc Thermarum Diocletianarum icona, & breuem singularum partium explicationem desumpsi, prolixior & plenior enarratio petatur ex ipsius Commentariis. Sic autem is scribit: In Thermis ædificationis erat varia forma, ac varia dispositio partium: sed area amplissima, quæ in quadrum clausa, tribus veluti perpetuis circuitionibus diuisa esset. In primo vndique ambitu, quæ mœniorum instar totum ædificium claudebat, erant Gymnasia exercitationum, vario ordine. In secundo longè latéque spacia platearum, Xista, ac Platanones, ad exercitia sub dio. In medio, tota ipsa moles Thermarum, quæ sunt membra balnearum, Atria simul, atque Xisti, & Palæstrarum amplissimæ porticus, vbi (auctore Victruuio) Athletæ per hyberna tempora in tectis stadiis exercerentur, ac transirent statim ad balneas. In prima facie, quæ est ad Meri-B diem, tertiam ferè partem mediam occupabat Theatridium. Quæ pars erat principalis, & tanquàm caput totius huius ædificij: vnde duplicem (vt quibusdam videtur) habebat vsum: alterum extrinsecus, alterum intrinsecus. Ambitum enim exteriorem ponunt fuisse arcuato opere distinctum & apertum: vnde scilicet ingrederentur quasi per posticum, siue dextra verterentur, siue sinistra per porticus, apertè venirent in amplissimam plateam, ac exinde quò vellent, siue in palæstras, siue in balneas. In conspectu verò interiori erga plateas, erat Theatri specie distinctum cum sedibus: vbi scilicet populus, & maximè Nobiles, sub vmbra Meridiei sederent ad ludorum spectacula, quæ in plateis exercitij causa fierent. Partes verò quę vtrinque à Theatridio plures sunt, partim fuerunt ipsius Theatridij membra, & partim loca ad vsum Athletarum: id est, eorum, C qui exercendi essent coram Theatridio, vtpote Conisteria, Elæothesia, & quædam apertè in plateam, forsan equorum carceres. Duo post hæc Peristilia quadrata oblonga, hinc atque hinc vnum à Theatridio, quasi palæstræ breues, vel deambulationes. Ac in versuris vtrinque, vnum Sphæristerium, rotunda forma, cum pluribus (vt scribit Plinius Iunior de Villa sua) exercitationum generibus. Vel sacella, vt notatur per ædiculas, æquis vndique spatiis statuarum. hæc erat primæ faciei partitio. Porrò in altera facie, quæ ab Aquilone eodem commensu huic respondet, videntur fuisse maiori ex parte Gymnasia Philosophis dicata, ac Rhetoribus, reliquísque qui studiis literarum dedissent operam. Vtpote pars magis remota à strepitu Athletarum, & situ commodissimo, tum propter amœnitatem vmbrarum (erant enim in hac platea Platanones) tum pro-D pter grata fontium murmura, in Natationem ipsam cadentium. Quapropter est visum pluribus antiquariis, in medio hoc spatio à Septentrione fuisse principale vestibulum totius huius ædificij. Ex quo per medios Platanones patebat aditus ad Natationem, & hinc, & hinc in porticus, in Basilicas, Diætas & Atria. Primùm verò à dextra vestibuli, & à sinistra, erant Exhedræ plures clausæ ante plateam, & cum sedibus Hemicycli forma, vt disputantes, & tam loquentes, quàm audientes sese omnes aspicerent: & aliquæ patentes, ceu scholæ nostræ ad leuiora studia. Maiorem verò partem exercitationum Gymnasticarum continebant duę vtrinque facies laterales, quæ conformes hinc, atque hinc, habebant partitiones. Ac fuisse ad exercitia dicatas videtur: tum quia pla-E teæ hæ laterales erant liberæ, & amplæ mille circiter pedum spatio, tum quia membra ipsa partim erant Hemicycli aperti cum sedibus, ac vario ornamento, quod apparet, signorum, ac picturarum: & partim Conisteria, Elæothesia, aliáque membra ad vsum Athletarum opportuna. Totam hanc autem primam circumferentiam circundabant continuæ porticus, ducentis columnis vno stylo. Subinde erant plateæ amplæ, & liberæ, vt dixi, tam quæ ante Theatridium, quàm vtręque laterales. In ea autem, quæ erat ante Natationem, erant Xistum, Platanones, & Stadium, ad exercitationes, maximè ęstiuas, idonea. Fiebant enim Xista (auctore Victruuio) inter duas porticus Syluæ, quę erant Platani, virentésque id genus arbores consitę, aptissimo situ ante Natationem, vnde aquarum caperent refrigeria. Post Xistum autem Stadium ita figuratum, inquit Victruuius, vt possent hominum copiæ sine impedimento Athletarum cursus, F variáque alia spectare certamina. Atque hę omnes erant partitiones quoquo latere, & Gymnasiorum, & Platearum. Summa verò operis maiestas, erat tota moles in medio, quę communes habebat palęstras cum balneis, ac multimodis earum membris, ac miri artificij. Nam si ędificiorum perfectio proportionibus humani corporis respondere debet, vt Victruuius tradit, perfectissimè respondet in Thermis Diocletianis, ac meliùs quàm constituat ex Gręcis Victruuius. Est enim in his Theatridium, vbi erat vestibulum, tanquàm caput: Apodyterium, pectus: Hypocaustum, Stomachus: vmbilicus, maxima, ac regalis Basilica in medio: venter, Natatio. Membro-

rum verò vtrinque, quæ sunt balnea, atria, palæstræ, porticus, Diætæ, basilicę, æqua ratio, ac mensura est, vt brachiorum, ac femorum, ita vt quæ ex vna tradetur parte, eadem ex altera pariter intelligenda sit. Incipimus autem à Natatione, quæ patentissima pars aspiciebat Aquilonem: & ex ea à latere per basilicas, ac diętas veniemus in atria, exinde in palæstras interiores, ac maximã basilicam, & demum ad balnearum membra. Natatio erat in recessu medio ab Aquilone, longitudine ducentorum pedum, latitudine dimidio minùs, ponte, ac arcubus bipartita ad interiores aditus, vbi nunc facta est maioris altaris basilica. Habebat autem à castello proximo Aquæ Martiæ emissatium, quod per occultos riuos ferebat ad Natationem ipsam aquas. Habebat & supernè ad longitudinem fontes varia specie, ac Musæa, quæ, teste Plinio, ex pumicibus, ac erosis vetustate saxis, extructa (vt hodiè quoque Romæ sunt in vsu) specus imaginem referebant, ac fistulis modò apertis, modò clausis, vario blandissimóque salientium aquarum lusu, recentes semper aquas in Natationem ipsam fundebant, miris circùm adhibitis ornamentis, quorum etiamnum apparent ædiculæ signorum & statuarum, fontiúmque vestigia, & columnarum bases. A Natatione plura, ac nobilissima membra: primùm ab vtroque capite erant amplissimæ porticus conformes, nimirum ad spectacula Natationum, & ad refrigeria constitutæ. Et alia ad altiorem prospectum porticus pensilis, minori stylo. Exeuntibus verò à porticu, tam dextra, quàm sinistra, erat primùm basilica amœnissima, vbi conuenirent omnes, qui vel in palæstras venturi essent, vel in balneas. Idcirco satis ampla, ornatu plastices, ac picturis adhuc nitet antiquissimis. Hinc rectà in Diætam, quæ erat eadem capacitate: sed latior tamen basilica, duplici columnarum stylo tripartita: nam media parte ceu atriolum, erat aditus in atrium maximum, & in palæstras: capita verò hinc, atque hinc desinebant in hemicyclis, vbi fortasse Athletarum ferebantur iudicia. In atriis erant Peristylia, hoc est, circumcolumnia, quæ faciebant atrium oblongum trecentis pedibus, latitudine dimidio minus: vbi in porticu, Orientali parte, erant hæc membra situ aliquantisper diuerso ab eo, quem assignat Victruuius. Primo Ephœbæum in medio. Hoc autem erat Hexædra amplissima cum sedibus, quæ tertia item parte longior, quàm lata erat ad exercitia iuuenũ dicata. Sub dextra Ephœbæi erat Corticeum, seu Coryceum, à Coryco, quod videtur pilæ genus in Galeno lib. xj. de Sanitate tuenda: seu Choriceum dictum, choreis nimirum ac saltationibus locus proprius. Proximi Frigidarium, locus ventis perflatus, fenestris amplis, ab eóque iter in Sphæristerium oblongum, & simplex, ad pilæ ludum aptissimum. Ad sinistram Elæothesium quæ erat ad vnctiones faciendas cella olearia. Sub hoc Conisterium, vbi sicco puluere, vel arena luctaturi sese conspergerent. Ab eóque in Propnigeum, vbi erat in versura porticus Laconycum, quod referemus suo loco posteà. A Peristylio autem atrióque intrantibus ad interiores Palæstras, erant porticus tres stadiatæ, quas hodiè occupat longitudo ecclesię. Ex quibus media pars amplissima centum pedum latitudine, super ingentes columnas, altissima prominet testudine, cæterùm ita facta secundùm Victruuium, vti latera, quæ sunt vtrinque ad columnas margines haberent, quales habet hodiè via ab Hadriani mole ad Vaticanum semitas, non minùs pedum denum, reliquáque planicies octoginta pedum. Ita qui vestiti ambularent circùm in marginibus, non impediebantur à cunctis se exercentibus. Hæc autem porticus Ξυστὸς apud Græcos vocitatur, in quo Athletæ in tectis stadiis exercerentur. Quæ quoniam exactè erat in medio, & veluti in corde totius ædificij, vbi maximè conuenire solebat nobilitas ad exercitia hyberna, ad ambulationes, & ad spectacula: cæteras meritò excedit partes, tum magnitudine, tum regali maiestate operis, altissimis superbissimísque prominens columnis, & patentissima vndique in peristylia, in balneas, in Hypocaustum, in Natationem, ac supernè fenestris illustratur latissimis. Hactenus ille. Quędam etiam de partibus Thermarum, siue exercitationum locis in Thermis habet Hieronymus Mercurialis, Medicus Patauinus, lib. I. artis Gymnasticę. Cæterùm & illud notandum est, quòd campanæ sonitu populus in thermis statis horis vel aduocari, vel dimitti solitus fuerit, vti ex Martiali constat, dicente: Redde pilam, sonat ęs Thermarum, &c. Descriptionem vel picturam Thermarum Diocletiani, quam habet in sua antiqua Roma Bernhardus Gamucci, depingi, & huic tractatui addi, vt meliùs intelligi posset, curaui.

Adrianus Iunius lib. 3. cap. II. Animaduers.

PARS

PARS INTERIOR THERMARVM DIOCLETIANI.

PARS EXTERIOR THERMARVM.

DE NYMPHEIS.

QVID ſint Nymphea, duplex eſt opinio. Zonaras Monachus, qui de Græcorum Imperatoribus ſcripſit, in Leone primo, Nymphea eſſe vult palatia publica, in quibus nuptias celebrarent illi, qui habitarent anguſtiùs: eáque ędificiis maximis, in quibus Senatus cogeretur plerunque adiuncta fuiſſe: qualia ędificia Romæ erant, Curiæ, Senacula, Baſilicæ. Alij Nymphea putant eſſe loca publica, delectationis gratia facta, in quæ non vt in balneas, aut thermas, propter vſum aqua deduceretur, ſed gratiæ potiſſimùm,

atque amœnitatis causa:& à Nympharum statuis,quibus ornata fuerunt, nomen traxisse. Verùm vt de forma, aut vsu illorum operum non satis constat: ita maximè insignia fuisse, vel illud declarat, quòd aut ab ipsis Imperatoribus construerentur, vt de Nympheo Marci, ambitiosi operis, scribit Ammianus lib.15. de Alexandri Victor: de Gordiani, Capitolinus: aut ab Vrbis Pręfectis, quale Clearchus Valentiniano & Valente Imperatoribus extruxit Constantinopoli, & Flauius Philippus reparauit Romæ. De Nympheis veteribus nullum ad nostra, aut Patrum vsque tempora durauit. Recens nunc est intra Neapolim & montem Vesuuium in villa Leucopetrea, cuius forma est talis: Aedificium ex marmore quadrangulare,ad quod vna solummodò porta est aditus, & aliquot gradibus descensus. Ad dextram introeunti ad caput,fons est aquę limpidissimę,ad cuius quasi custodiam accubat Arethusa nuda,ex candidissimo marmore: solum varium & marmoratum,& canali circundatum: in quod aqua ex fonte effluit. Parietes ex conchis,lapillisque,albi,nigri,flaui,purpurei coloris,quasi maltha illiti:in quibus ex concharum compositione,tanquam ductibus in pictura,anni menses duodecim,& quatuor virtutes Politicę expressę. Item raptus Proserpinę: Pan canens fistula, & mulcens gregem,pręthereà imagines Nympharum nantium,nauigantium,in piscibus ludentium: inter quos Helle insidens Arieti, Siren Delphino,Europa Tauro. In eodem ad singula latera quatuor statuę marmoreę:Herculis leoninam gestantis:Panos agnum baiulantis: Genij cani blandientis:Naiades nudę,&c.Hęc Fabricius.

DE SENACVLIS.

SENACVLVM, inquit Varro, vocatum, vbi Senatus, aut vbi Seniores consisterent: dictum vt Γερουσία apud Grecos.Idem Festus confirmat,indicans,Senaculum esse locum Senatorum: & paulò antè: Senacula,inquit, Romæ tria fuisse, in quibus Senatus haberi solitus sit, memorię reddidit Nicostratus in libro qui inscribitur, de Senatu habendo: vnum,vbi nunc est ędes Concordię,inter Capitolium & Forum:in quo solebant Magistratus,vt dicit Titinnius, cum Senioribus deliberare: alterum ad portam Capenam: tertium intra ędem Bellonę, in quo exterarum nationum legatis, quos in Vrbem admittere nolebant, Senatus dabatur. Lampridius in Heliogabalo Senatulum appellat. Eadem etiam P.Victor tradit.

DE PISTRINIS.*

PISTRINVM dicebatur locus, in quo farina molebatur: nomen habens à pinsendo, hoc est,contundendo: quòd antè inuentum molarum vsum frumenta in pila comminuerentur.Pilę autem erant vasa concaua, in quę antiqui siccata frumenta immissa,pinsebant.Deinde mutata re,mansit Pistrini nomen etiam illi loco,in quo molis seruorum iumentorúmque opera circumactis fruges comminuebantur. Inde serui, qui aliquod flagitium commiserant,pœnę loco in Pistrina tradebantur,& in seruitutem eorùm perpetuam,circumagendi scilicet molas,adiudicabantur.

TABERNAE dicuntur ędificia qualiacunque popularis vsus:pręsertim è tabulis constructa: Kramer oder Kauffladen, werckstadt.

MILIARIVM* AVREVM fuit columna in capite fori Romani, sub Saturni ęde, prope arcum Septimij,in qua omnes Italię vię incisę finirent,& à qua ad singulas portas mensurę regionum currerent. Marlianus.Meminit eius & Plinius lib.3.cap.5.

INSVLAE propriè dictę, quę non iunguntur communibus parietibus cum vicinis, circuitúque publico, aut priuato cinguntur: à similitudine videlicet earum terrarum, quę fluminibus,ac mari eminent,súntque in salo positę.Festus.

AREA locus dicitur,vbi frumenta secta teruntur,& arescunt. Propter horum similitudinem loca in vrbe pura, id est, non ędificata, non constructa, etiam areę appellantur. Varro.

De populo Romano, & eius prima diuisione.

CAP. XV.

HACTENVS de Vrbe dixi,quomodo ea à Romulo primùm condita, & à sequentibus Regibus, ac demùm ab Imperatoribus; subinde aliis atque aliis montibus ac collibus Pomerio inclusis ampliata,& ab Octauio Augusto in XIV. regiones descripta sit: nunc institutus ordo requirere videtur, vt de incolis etiam nonnihil dicatur. Fuerunt igitur incolæ huius Vrbis appellati ciues Romani, quos Carolus *Sigonius, vir clarissimus,Ita definit,quòd sint homines liberi, qui Vrbē agrúmve Romanum inhabitarent.

*Lib.4. c. 1. de Antiquo iu-

A tarent. Quę definitio cùm sit generalior, & potissimùm de iis, qui sub Regibus fuerunt, intelligenda, addit deinde aliam specialiorem, & quidem de iis, qui libera Republica optima lege id nomen habuerunt. Optima, inquit, lege, is mihi ciuis Romanus videtur, qui domicilium, qui tribum, qui honorum potestatem est adeptus. Atque hęc prolixè & eruditè explicat: quę, qui vult, legere poterit. Nos verò iis omissis, de eius ciuis, cuius definitionem modò recitauimus, pręcipuis diuisionibus, quarum cognitio ad multa veterum, & classicorum Scriptorum loca intelligenda proderit, agemus. Inuenimus autem in veteribus Scriptoribus populum Romanum variè, aliis tamen atque aliis temporibus diuisum esse. Primùm quidem in Patricios & Plebeios: inde in Tribus: tum in Curias distributum: iterum in Classes & Centurias: rursum in Senatores, Equites, & Populum: pòst, in Optimates & Populares: in Nobiles prætereà, Nouos & Ignobiles: mentionem etiã fieri video Ingenuorũ, Libertorũ & Libertinorũ. De his singulis operępretium erit, quid veteres Scriptores tradiderint, indicare. De Tribubus, Curiis, Cẽturiis, & Classibus, cùm ea ad tractationem de Comitiis commodiùs referri possint, hîc dicere supersedebo. Patriciorum igitur & Plebeiorum discrimen, & iura primùm recitabo: inde de Patronis & Clientibus, cùm ex hac prima diuisione originem suam trahant, dicam: tertio loco de tribus discretis ordinibus, Senatorio, Equestri & populari, vel Plebeio, verba faciam: tum quid de Optimatibus & Popularibus scriptum repererim, referam: pòst etiam de Nobilibus, Nouis & Ignobilibus, quínam ij fuerint, disputaturus: ad extremum, qui Ingenui, qui Liberti, quíque Libertini dicti fuerint, explicabo.

re ciuium Romanorum.

C Prima igitur diuisio post Tribus & Curias, facta est in Patricios & Plebeios, instituta ab ipso Romulo primo Romanorum Rege, de qua Dionysius lib. 2. sic scribit: Illustres, inquit, genere, & virtute celebres, opibúsque, vt tum ferebant tempora, abundantes, quibus essent liberi, secreuit ab obscuris, egenis, & humilibus. Inferioris fortunæ homines Plebeios vocauit. Hi Gręcis sunt δημοτικοί: Potiores verò Patres, siue quòd ætate anteirent alios, siue quòd haberent liberos, siue propter nobilitatem generis, siue propter hęc omnia. Hæc Dionysius. Et addit, hunc morem sumptum esse ab Atheniensium Republic. qui etiam bifariam distributa multitudine, Patricios appellarint ex illustribus familiis, & pollentes opibus, penes quos fuerit ciuitatis regimen: cęteros ciues rusticos, quibus nullum in Republ. fuerit suffragium. Quod verò officium fuerit, tum Patriciorum, tum Plebeiorum, idem subiicit, inquiens: Romulus postquàm discreuit potiores ab inferioribus, mox legibus latis pręscripsit, quid vtrisque faciendum: vt Patricij sacra curarent, Magistratus gererent, ius redderent, secum Rempublicam administrarent, res vrbanas obirent: Plebeij verò ab his negotiis immunes (quippe qui talium imperiti essent, nec vacaret eis propter inopiam) agros colerent, pecora alerent, exercerẽt quęstuosa opificia, ne seditiones orirentur, sicut in aliis ciuitatibus, dum humiliores protruduntur cubito à potentioribus, aut egeni, ac viles excellentioribus inuident, &c. Hęc ille. Qui tamen paulò post scribit etiam hoc interfuisse inter Patricios & Plebeios, vt quoties Patricij cõuocarentur à Regibus, pręco quemque suo ac paterno appellarit nomine: Plebeios verò ministri quidam cornibus bubulis concinentes in concionem contraxerint. Et hęc quidem primis temporibus differentia inter Patricios & Plebeios fuit. Procedente autem tempore, & impetratis à Patriciis Tribunis plebis, plurima dignitatum & honorum ornamenta: vt, Sacrorum quorundam curationem, Magistratus Curules: Consulatum, Dictaturam, Censuram, &c. quę anteà solis Patriciis concessa erant, per Tribunos suos Plebs Patribus extorsit: sicuti etiam connubiorum inter Patricios & Plebeios communionem, vt suo loco dicetur.

Patricius secundùm Plutarchum & Velleium Paterculum dicti Senatores liberi, quòd patres ciere possent, ideóque scribendũ Patricius per c, non Patritius per t. Aldus Manutius in Orthographiæ ratione, Hadr. Iunius in Nomenclatore.

De Patronis & Clientibus. Cap. XVI.

F DIuiso vniuerso populo ad hunc modum in Patricios & Plebeios, arctissimo eos Romulus vinculo colligauit. Commendauit, inquit Dionysius, Patriciis Plebeios, optione cuíque è vulgo data, vt quem vellet, Patronum sibi legeret. Et inter alia, conferens hunc morem cum Thessalorum & Atheniensium Priscorum instituto, ait Romulum hoc negotium appellatione decora cohonestasse: nominando Patronatum tutelam pauperum, & humilium: addidisse etiam vtrisque commoda officia, excogitata ciuili & perhumana copula. Constabat autem ius Patronatus, vt idem refert, officiis huiusmodi, iam inde apud Romanos durantibus. Patronos oportebat Clientibus respondere de iure, cuius illi rudes essẽnt, & absentium æquè, ac præsentium curam gerere, facientes quicquid pro filiis parentes solent facere: quod ad pecunias & cõtractus attinet,

& sustinere accusatoris impetum:&,vt compendio dicam,quietem eis,qua maximè opus haberẽt,parare à priuatis publicisve negotiis.Vicissim Clientũ erat,Patronos iuuare elocantes filias,si his parum esset pecunię:& ab hoste captiuos redimere,vel ipsos,vel eorum filios:priuatarum quoque litium perditarum æstimationes, & mulctas publicas pecuniarias pro eis soluere,ídque sumptu proprio,non quasi fœnoris loco,sed ob referendam gratiam.Publicorum quoque impendiorum, quæ Magistratuum honorúmve causa fiunt,esse participes,non secus,quàm coniunctos genere. Commune autem vtrisque erat,nefas esse alteris accusare alteros,aut aduersum dicere testimonium, ferréve suffragium,aut censeri inter inimicos:quòd si quis deprehensus esset aliquid horum facere, tenebatur lege de Proditoribus, quam sanxit Romulus, conuictúmque eius criminis,cuiuis licebat,vt Diti sacrum,interficere:(mos enim Romanis, quos vellent impunè occidi,eorum corpora deuouere Deo cuipiam,pręcipuè Diis inferis, quod fecit Romulus.) Quapropter per multas ætates permanserunt mutua Patronorum ac Clientum officia,haud secus,quàm cognatæ necessitudines,posteris per manus tradita.Et maxima laus erat Nobilium habere Clientes quàm plurimos, tam hęreditariarum clientelarum,quàm partarum virtute propria: Ingénsque certamen erat vtrisque, ne vincerentur mutua gratia,& beneuolentia:dum Clientes nullum Patronis negarent ministerium:vicissim Patroni nullo corrumpi possent pretio, vt Clientes molestari sinerent. Tanta illis erat in omni vita temperantia, & fœlicitatem virtute, non fortuna metiebantur. Nec tantùm in ipsa Vrbe plebs tuta erat Patriciorum patrocinio: sed & coloniarum,& sociarum,ac amicarum ciuitatum,& bello subactarum,quęque suos habebat Patronos,quoscunque vellet è Romanis ciuibus.Et sæpenumerò Senatus controuersias ciuitatum,ac gentium ad earum Patronos remisit,eorúmque iudicia rata habuit:adeóque ab his initiis ex auctoritate Romuli, firma Romanis coaluit concordia, vt per DCXXX.annos nunquàm ventum sit ad cędem & sanguinem : multis licèt ac magnis inter plebem & honoratos exortis controuersiis de Republica,vt solet fieri in omnibus tam paruis,quàm magnis ciuitatibus:sed parentes, & monentes mutuum, & partim concedentes,partim impetrantes à volentibus, per expostulationes ciuiles componebant negotia,&c.Hęc Halicarnassęus.Eadem tradunt Liuius lib.1.& Plutarchus in Romulo,sed breuius.

Idem Agellius docet libro 5. cap. 13. & libro 20. cap. 1.

De tribus ordinibus populi Romani, Senatorio, Equestri, & Populari, seu Plebeio. CAP. XVII.

ET ea quidem,quę de Patriciis & Plebe,Patronis & Clientibus, dixi à Romulo instituta esse,Dionysij & Liuij testimonio confirmaui. Exactis autem Roma. Regibus, populus Romanus in tres ordines distributus est: in Senatorium, Equestrem & Popularem:id quod multis veterum Auctorum locis probari potest: ex quibus hęc pauca sufficient:quod Liuius lib.26.Belli Punici dicit:Consensum Senatus, Equester ordo est secutus,Equestris ordinis plebs.Et Ausonius canit:

Martia Roma triplex,Equitatu,Plebe,Senatu.

Quod idem confirmat etiam notissimum illud elogium:Cõsensum Senatus,& Equestris ordinis,populíque Romani.Differt autem hæc diuisio à priore:quòd illa ciues Romani in certa genera vel gentes,hac in certos ordines distributi sunt. Non enim omnes Patricij,Senatores, neque contrà omnes Senatores posterioribus temporibus Patricij fuerunt. Patricij enim dicti fuerunt, vt alibi est demonstratum, ij,qui à patribus orti fuerunt:vel Patrum progenies,vt Liuius loquitur,quorum magna multitudo fuit : Senatorum autem certus fuit numerus.Et cùm posterioribus temporibus ex Equestri ordine & Plebe multi in Senatum lecti sint, manifestum est, non omnes Senatores Patricios fuisse.Sed de Senatoribus plurima dixi in libro de Magistratibus Romanorum. Illud tantùm hoc loco repeto:Senatores dictos fuisse eos,qui à Regibus primùm deinde à Consulibus,pòst Censoribus in Senatum lecti essent,siue Patricij,siue Equites,siue Plebeij iidem essent.Senatorum autem filij, nondum in Senatum lecti Equites, siue ex Equestri ordine fuêre,quod iam planius fiet.Secundus ordo fuit Equester, de quo primùm notetur,in hac diuisione nõ intelligi eos,qui à Romulo ex omni multitudine trecenti numero lecti,quos Celeres dixit,quíque à Tarquinio Prisco ad sexcentorũ numerum aucti fuerunt:neque etiam eos,qui equis stipendia meruerunt (ij tamen quasi fundamentum & semina Equestris ordinis erant) sed eos, quibus publicus equus, & anulus à Censoribus datus:quíque ab iis in equestrem ordinem lecti fuerũt.Duplices enim fuerunt

A fuerunt Equites: alij oppositi peditatui in exercitu: quales fuerunt omnes, qui equo priuato meruerunt, & illi nihil ad hunc ordinem pertinuerunt: alij verò oppositi Senatoribus, qui neque Senatores, neque de plebe fuerunt, ij hunc ordinem constituerunt. Hos necesse erat à Censoribus in Equestrem ordinem legi. Legebantur autem ij, quibus census equestris esset, qui erat Sestertiûm quadringentorum millium, teste Suetonio in Iulio Cæsare. Assignabatur iis equus publicus à Censore (Varro lib. 7. de ling. Lat. vocat eum mille assarium) item anulus aureus, qui eos à Plebe distingueret. Vtebantur etiam angusto clauo, quo à Senatoribus, quorum insigne latus clauus erat, discernerentur. Sed & hoc obseruandum, eos qui ex Equestri ordine in Senatorium lecti fuissent, vel Magistratus gessissent, Equites esse desiisse: sicut contrà, qui patrimonio consumpto, censum Equestrem non haberent: vel quibus propter flagitia equum publicum & anulum aureum Censores ademissent, de populo, vel plebe esse cœperunt. Tertius ordo fuit Popularis, siue de Populo, vel Plebe. Fuerunt autem de Plebe vel Populo omnes ij, qui neque Senatores, neque Equites erant. Patricij quidem, qui in Senatum nondum lecti essent, neque Equestrem censum haberent. Equites autem, qui patrimonium consumpsissent, vel quibus propter flagitia equi publici, & anuli aurei adempti essent. Plebeius verò, id est, ex plebeis, vel inferioris fortunæ hominibus natus, qui Patriciis opponebatur: si minùs haberet, CD ∞. de populo erat: si CD ∞ haberet, equúmque publicum obtinuisset, anulóque vteretur: quamuis plebeius, id est, plebeij generis, erat tamen eques: & si ex equite in Senatum à Censoribus lectus esset, Senator. Sic igitur Patriciorum tres ordines fuerunt, sicut & Plebeiorum: Ciues Romani Patricij & Plebeij Senatores: Ciues Romani Patricij & Plebeij Equites: Ciues Romani, Patricij & Plebeij de populo, vel plebe. Qui de populo vel plebe erant, si propter flagitia aliqua à Censoribus notarentur, ærarij fiebant, & in Cæritum tabulas referebantur: quod quid sit, alibi explicabitur. Quòd etiam in spectãdis ludis Senatores separatas sedes ab Equitum & Plebeiorum: Equites item separatas suas sedes à Senatorum & Plebeiorum: Plebeij, vel qui de populo erant, etiam suas proprias & separatas à reliquis habuerint: quódque ex ordine Equestri Iudices lecti fuerint, ex sequentibus libris intelligetur.

Eadem de Equestri ordine habet Alexander ab Alexandro Genial. dier. libr. 2. cap. 29. Plin. lib. 33. cap. 1. & 2.

B C D

De Optimatibus, & Popularibus.
Cap. XVIII.

DVas diuisiones ciuium Romanorum hactenus habuimus: quarum prima naturæ fuit, altera Iuris. Sequitur nunc tertia, quæ est factionum: qua alij Optimates, alij Populares sunt dicti. Primùm hoc loco monendum videtur, vocabulum populi non vno & eodem modo semper accipi. In præcedenti enim capite populi vox certum aliquem ordinem ciuium Romanorum designauit, eorum videlicet, qui, siue Senatorio, siue Equestri, siue Plebeio loco nati essent, à Censoribus tamen neque in Senatorium, neque in Equestrem ordinem relati erant. In hoc capite popularis notat eum, E qui seditiosis ciuibus res nouas molientibus adhæret, aut Reipublicæ incommodus est. Etsi autem ferè semper duo factionum genera in Republica fuerunt, vt ex historiarum Scriptoribus liquet: tamen maximè post Appij Cæci censuram, ea exarsisse videntur, teste Liuio lib. 9. extremo Decadis I. Cùm enim scripsisset de Appio Censore, quomodo is primus Senatum Libertinorum filiis inquinasset, & quomodo Nobiles id ægrè tulissent, hæc verba subiungit: Ex eo tempore, inquit, in duas partes discessit ciuitas: aliud integer populus, fautor & cultor bonorum, aliud Forensis factio tenebat: donec Q. Fabius Censor, simul concordiæ causa, simul, ne humillimorum in manu comitia essent, omnem Forensem turbam excretam in quatuor tribus coniecit, vrbanásque eas appellauit. Hæc Liuius. Quibus ex verbis, licèt aliquomodo, quínam Optimates, quíque Populares dicti fuerint, intelligi possit: tamen clarius idem fiet ex Cicerone, cuius insignem locum de hac re ex Oratione eius pro Sextio, huc transcribam. Sic autem inquit: Duo genera in hac ciuitate semper fuerunt eorum, qui versari in Republica, atque in ea se excellentiùs gerere studuerunt, quibus ex generibus alteri se Populares, alteri Optimates, & haberi, & esse voluerunt. Qui ea, quæ faciebant, quæque dicebant, multitudini iucunda esse volebant, Populares: qui autem ita se gerebant, vt sua consilia optimo cuique probarentur, Optimates habebantur. Et paulò pòst; Omnes Optimates sunt, qui neque nocentes sunt, nec natura

improbi, nec furiosi, nec malis domesticis impediti, &c. Horum qui voluntati, commodis, opinioni in gubernanda Republica seruiunt, defensores Optimatium, ipsíque Optimates grauissimi, & clarissimi ciues nominantur, & Principes ciuitatis. Quid est igitur propositum his Reipublicæ gubernatoribus, quod intueri, & quò cursum suum dirigere debeant? Id, quod est præstantissimum, maximéque optabile omnibus sanis, & bonis, & beatis, cum dignitate ocium. Hoc qui volunt, omnes Optimates: qui efficiunt, summi viri, & conseruatores ciuitatis putantur. Hæc Cicero. Fuerunt ergo Optimates, qui Reipublicę commodis, & maiestati studuerunt, siue illi Patricij, siue Plebeij generis, siue Senatorij, siue Equestris, siue Plebeij, vel Popularis ordinis essent. Populares autem, vt idem auctor dicit, appellantur ij, qui aut propter metum, peccatorum suorum conscij, nouos motus conuersionésque Reipublicæ quærunt, aut qui propter insitum quendam animi furorem, discordiis ciuium, ac seditione pascuntur: aut qui propter implicationem rei familiaris, communi incendio malunt, quàm suo deflagrare, siue illi Patricij sint, siue Plebeij, siue Senatores, siue Equites, siue de populo. Seditiones porrò Romæ plurimas inter has factiones ortas, testantur Historiæ. De Imaginibus multa obseruatione dignissima collegit vir clarissimus Iustus Lipsius libro Electorum, cap. 29. quem consule.

Qui Nobiles, Noui, & Ignobiles fuerint.

Cap. XIX.

HÆc ciuium Romanorum, quæ nunc sequitur, diuisio, à iure imaginum est sumpta. Fuerunt autem, vt rem breuissimè complectar, Nobiles dicti, qui maiorũ suorum imagines habuerunt: qui suas tantùm, non autem maiorum etiam suorum imagines habuerunt, Noui: qui verò nec maiorum, nec suas habuerunt, Ignobiles appellati. Vt ita ius imaginum nihil aliud sit, quàm ius nobilitatis. Sed vt planius intelligatur quid sit habere imagines, priùs quid imagines fuerint, explicandum erit. Imago, vt Polybius libro 6. docet, est insignis alicuius viri simulacrum, oris similitudinem artificiosè effictam coloribus pigmentísque adumbratam, referens, quod in insigniori & celebriori domus parte ligneo armario includebant. Hæc ille. Non autem omnibus imaginem sui ponere licebat: sed iis tantùm, qui Magistratus Curules gessissent: quales fuerunt primùm Aediles Curules, Prætores, Censores, & Consules. Cúmque hi Magistratus primùm solis Patriciis patuerint, sequitur etiam Patricios primùm solos ius imaginis habuisse. Postquàm autem hi honores plebi communicati sunt, eos ius ponendi imaginem simul accepisse, dubium non est. Cæterùm & hoc obseruandum de imaginibus, Romanos festis diebus, apertis armariis illas exornasse: cúmque ex domesticis quispiam esset mortuus, eas in funere extulisse: addito, vt magnitudine quàm simillimę apparerent, reliquo corporis trunco: vestibus autem exornatas: si Consulares, aut cum imperio fuissent, prætextis: si Censorij, purpureis: si triumphales, auro intertextis, atque curru, fascibus & securibus, aliísque Magistratuum insignibus prælatis, in rostra esse perlatas, vt Polybius loco suprà citatò annotat: cum quo consentit Plinius, cuius insignem locum ex libro 35. capite 2. quia hunc Polybij eleganter explicat, etiam adscribam. Sic autem inquit: Aliter apud maiores in atriis hæ (imagines) erant, quæ spectarentur, non signa externorum artificum, nec æra, aut marmorea. Expressi cera vultus, singulis disponebantur armariis, vt essent imagines, quæ comitarentur gentilia funera. Sempérque defuncto aliquo, totus aderat familiæ eius, qui vnquam fuerat, populus. Stemmata verò lineis discurrebant ad imagines pictas: Tablina codicibus implebantur, & monumentis rerum in Magistratu gestarum. Aliæ in foribus, & circa limina animorum ingentium imagines erant, affixis hostium spoliis, quæ nec emptori refringere liceret: quæ etiam dominis mutatis, domus ornamenta erant. Erátque hæc simulatio summa & ingens, exprobrantibus tectis quotidie, imbellem dominum intrare in alienum triumphum. Extat Messallæ Oratoris indignatio, quæ prohibuit inseri genti suæ Leuinorum, aliam imaginem. Similis causa Messallæ seni expressit volumina illa, quæ de familiis condidit: cùm Scipionis Africani transisset atrium, vidissétque adoptione testamentaria Salutationis (hoc enim ei fuerat cognomen) Africanorum dedecore notam irrepentem Scipionum familiæ. Sed pace Messallarum dixisse liceat, etiam mentiri clarorum imagines, erat aliquis virtutum amor: multóque honestius, quàm mereri,

nc

A ne quis suas expeteret. Hæc Plinius. Porrò poni solitas eiusmodi maiorum imagines cum titulis suis in prima ædium parte, vt eorum virtutes posteri non solùm legerent, sed etiam imitarentur, docet Valerius. Ex his intelligi datur, Nobiles eos dictos, qui maiorum suorum imagines haberent: id est, quorum maiores Magistratus Curules gessissent: Nouos autem, qui suas tantùm imagines haberent: hoc est, quorum maiores nullos Magistratus Curules, ipsi autem gessissent: quorum autem neque maiores, neque ipsi, Magistratus Curules gesserant, ij Ignobiles erant, & dicebantur.

De Libertis, Libertinis, & Ingenuis.

Cap. XX.

B

SÆpe mentio fit in veterum scriptis Libertorum, Libertinorum, & Ingenuorum: quorum tamen vocabulorum propriæ significationes non omnibus obuiæ sunt. De iis igitur etiam aliquid est dicendum. Non eodem semper modo hæc vocabula accepta sunt. Primis enim temporibus ita fuerunt distincta, vt Ingenuus diceretur is, qui ex duobus Ingenuis, vel Libertinis natus esset: Libertinus, qui ex duobus Libertis: Libertus, qui aliquando seruitutem seruiisset, & ex illa manumissus esset. Aliquantò autem post Appij Cæci Censuram, Liberti & Libertini pro iisdem accepti fuerunt: & tum Ingenui dicti, qui ex Libertis, vel Libertinis, id est, iis, qui aliquando seruierant, & manu- C missi erant, fuerunt nati. Vbi tamen hoc discrimen inter duo ista, Liberti & Libertini vocabula, obseruatum fuit, vt Liberti dicerentur respectu Patronorum: Libertini verò, respectu Ingenuorum: & ita vocabulo Liberti priuatus quidam respectus: Libertini autem vocabulo publicus respectus, videlicet hominis conditio significaretur: quam differentiam prolixè tradit, & explicat Laurentius Valla Elegantiarum libr. 4. cap. 1. Et hanc postremam horum vocabulorum significationem Iurisconsulti etiam retinuerũt: vt de aliis non dicam, quæ mihi parum sunt cognita: in Institutionibus Iustiniani libro 1. tit. 4. ingenuus sic dicitur: Ingenuus is dicitur, qui statim vt natus est, liber est: siue ex duobus ingenuis matrimonio editus sit, siue ex libertinis duobus: siue ex altero Libertino, & altero Ingenuo. Sed & si quis ex matre nascatur libera, patre verò seruo, ingenuus nihilominus nascitur, quemadmodum qui ex matre libera, & incerto patre natus D est, quoniam qui vulgò conceptus est, &c. Libertini autem tit. eiusdem lib. 5. definiuntur ij, qui ex iusta seruitute manumissi sunt: & rectè, quia vsus hoc iam obtinuerat, vt Libertini dicerentur, qui manumissi essent. Fuisse autem primùm aliam Libertorum, aliam Libertinorum rationem, ex verbis Suetonij apparet, quæ in vita Claudij sunt eiusmodi: Latum clauum (scilicet Imperator Claudius: de eo enim loquitur) quamuis initio affirmasset, non lecturum Senatorem, nisi ciuis Romani abnepotem, etiam Libertini filio tribuit: sed sub conditione, si priùs ab Equite Romano adoptatus esset. Ac sic quoque reprehensionem verens, etiam Appius Cæcum Censorem, generis sui proauctorem, Libertinorum filios in Senatum allegisse docuit: ignarus, temporibus Appij, & deinceps aliquandiu, Libertinos dictos, non ipsos, qui manumitterentur, sed ingenuos ex his pro- E creatos. Hæc Suetonius, cuius postrema verba eum sensum habere, Claudium Imperatorem ignarum fuisse, Libertinos temporibus Appij Cæci Censoris dictos esse, qui suo tempore erant Ingenui, ex manumissis procreati, nemo non videt. Hinc igitur intelligi potest, quod discrimen inter Ingenuos, Libertinos, & Libertos fuerit. Carolus Sigonius libro 1. de antiquo iure ciuium Romanorum, cap. 6. paulò aliter Suetonij verba enarrat, & eum reprehendens, ac erroris insimulans, vt qui Libertinos & Ingenuos pro iisdem acceperit, putat Libertinos eos appellatos, qui ex seruitute manumissi fuerint: qui autem ab iis generati sint, quòd proprium nomen non habuerint, Libertinorum filios nuncupatos, non Libertinos. Sed cùm verba Suetonij clara sint, mihi prior sententia, quam pluribus probat argumentis Aldus Manutius iunior lib. 3. de quæsitis per epistolam magis placet. Antonius etiam Vacca Iurisconsultus Imolensis alicubi scribit, antiquioribus temporibus Libertinorum appellationem sic acceptam fuisse, vt Libertini F dicerentur, quicunque in infinitum descendissent ex iis, qui olim manumissi essent: Ingenui autem, quorum maiorum nemo seruitutem seruiisset. Sed nec hoc conuenit cum vllo vetere scriptore. Libertinorum enim, qui Libertorum, seu manumissorum filij erant, natos, ingenuos fuisse, ex superioribus liquet. Sed satis apertam illorum vocabulorum significationem iam esse puto: de iure quoque eorum pauca addam. Libertus

Aldus Manutius lib. 3. de Quæsitis per epistolam, epist. 7. Volumine 1. Expositionum locorum obscuriorum, & paratitulorum in Pandectas ad tit. 5. leg. 6.

antiquis temporibus (de prima enim significatione hîc loquor) ciuis erat, sed publico nullo, nisi Apparitoris, aut coactoris fungebatur munere. Apparitores autem erant, vt pôst ostendetur, Scribæ, Præcones, Interpretes, Accensi, Lictores, Viatores, Statores. Hæc enim veteres munera, vt Ciceronis ad Q. Fratrem epistola declarat, Libertis deferebant, excepto tamen scriptu. Posteà verò Scribæ quoque Liberti fuerunt: tulerúntque hi suffragium in quatuor vrbanis Tribubus, quæ rusticis ignobiliores erant. A

Libertinus, Liberti filius, fuit eodem iure.

Ingenuus, Libertini filius, Liberti nepos, fuit iure meliore: fert enim suffragium in Tribu rustica: Magistratus tamen non capit, neque Senatorij, neque Equestris est ordinis, sed tertij: id est, de Plebe.

Ingenuus, Ingenui filius, Libertini nepos, Liberti pronepos, meliore quàm pater iure est. Eques enim Romanus esse potest: sed aditum in Curiam non habet, quod è Suetonij verbis elicitur, qui Senatorium ordinem tribui solitum à veteribus ostendit, non ciuium Romanorum pronepotibus, verùm abnepotibus. B

Ingenuus, Ingenui filius & nepos, Libertini pronepos, Liberti abnepos, meliore quàm pater & auus est iure. In Senatum enim legi potest, & honores, Magistratúsque, &c. Et hæc quidem de eorum iure. Nunc, quia manumissionis etiam facta mentio in hoc capite est, de ea pauca erunt dicenda. Tribus modis seruos manumitti consueuisse, Seuerinus interpres Topicorum Ciceronis, affirmat: aut si quis seruus consentiente, vel iubente domino nomen suum in censum detulisset: aut virga in caput suum à Prætore imposita, quæ vindicta dicebatur, in libertatem vindicatus esset, aut à Domino testamento liber relictus esset. De manumissione, quæ per censum fit, atque à Seruio Tullio, VI. Romanorum Rege originem traxisse creditur, Vlpianus loquitur, inquiens: Serui, qui in peculio centum haberent, aut quibus eas facultates domini impartirent, si eos domini in censum ciuium à Censoribus adscribi iuberent, libertatem consequebantur. Vindictæ rationem intulisse fertur P. Valerius Poplicola, anno primo post exactos Reges, cùm de præmiis Vindicis serui, qui coniurationem indicauerat, ad populum tulisset: à quo etiam vindictæ nomen ductum fuisse existimant tum alij, tum Liuius libro I. decad. I. scribens: Præmium indici, pecunia ex ærario, libertas & ciuitas data. Ille dicitur vindicta liberatus. Quidam vindictæ quoque nomen tractum ab illo putant, Vindici ipsi nomen fuisse. Post illum obseruatum, vt qui ita liberati essent, in ciuitatem accepti viderentur, &c. Hæc autem potestas primùm penes Consulem fuit, pôst ab eo ad Prętorem vrbanum translata est, vt vindicta, id est, virga in caput imposita (eam enim vindictam dicebant) manumitteret. Morem veterem circa hanc manumissionem obseruatum, eleganter descripsit Carolus Sigonius ex Boëtio, Festo, Valerio Probo, & Donato, his verbis: Qui manumittere, inquit, seruum apud Prætorem volebat, eius, quem manumittere volebat, caput, aut aliud membrum tenens, ad Prætorem ita dicebat: Hunc hominem liberum esse volo: & emittebat eum è manu. Idem tamen Sigonius alio loco ex Isidoro libro 9. refert, Romanos eos, quos manumittebant, alapa percussos, circumegisse, atque ita de manu misisse. Prætor autem vindicta, id est, virga eiusdem serui capiti imposita, ita dicebat: Dico eum liberum esse more Quiritum. Inde conuersus ad Lictorem addebat: Secundùm tuam causam, sicuti dixi, Ecce tibi vindicta. Tum Lictor, accepta à Prætore vindicta, caput serui percutiebat, faciem palma, tergúmque verberabat. Quibus actis, nomen manumissi in Acta à Scriba referebatur, adiecta causa manumissionis. Addit autem Sigonius ex Caio, D. de manumissis vindicta, non fuisse omninò necesse pro tribunali manumittere. Itaque plerosque in transitu seruos manumitti solere, cùm aut lauandi, aut gestandi, aut ludorum causa prodiisset Prætor. Hactenus ille. Hinc deductum esse opinor eum morem, quem hodie obseruant Nobiles, atque alij potentes domini, donantes seruos iure gestandi arma, quod nostra lingua dicitur, wehrhaftig machen. C D E

Cur raderentur manumittendi, docet Adr. Iunius Commentario de coma ca. 4.

Sed vt ad priora redeam, qui manumissi & libertate donati erant, raso capite pileum gestabant, libertatis insigne. Vnde prouerbium natum: Ad pileum vocare, id est, ad libertatem vocare. In cuius prouerbij explicatione Erasmus in Chiliadibus scribit, videri, pileum priscis insigne fuisse spectatæ virtutis, vt inde fluxerit mos, vt qui Magistri Doctorísque titulo decorantur, pileum accipiant. Hic secundus manumittendi modus fuit. Tertius, qui testamento fit, in Institutionibus satis diligenter explicatur, quare eò Lectorem remitto. F

Institutiones Iustiniani & Theophili libro I. tit. 5.

Addunt Iurisconsulti & alios tres modos, quos naturales vocant, videlicet, inter amicos

A amicos per mensam,& per epistolam.Manumissionem inter amicos appellāt,cùm præsentibus amicis quispiam à domino manumittitur. Per mensam,cùm libertatis dandæ gratia,seruus conuiuio adhibetur.Per epistolam,quando seruo aliis in locis agenti,missis literis à domino permittitur vt liber viuat.Ij tamen qui his tribus modis manumitterentur,minorem libertatem consequebantur, & Latini Iuniani fiebant, ac dicebantur,ex lege Iunia Norbana.Sicut contrà ij,qui prioribus tribus modis manumittebātur: maiorem & iustam consequebantur libertatem, & fiebant, ac dicebantur Ciues Romani.Quòd si quis tempore seruitutis commisisset aliquod crimen,propter quod notis in fronte,& stigmatis compunctus, vel in publicos carceres coniectus fuisset: aut propter delictum aliquod verberibus affectus,illud confessus esset, ac deinde gratia cum do-
B mino inita,manumissus ab eo fuisset, ex lege Ælia Sentia,Libertus dedititius fiebat, ac infimam libertatem accipiebat.De manumissione multa habet Iacobus Ræuardus lib. 4.Variorum,capite 9.& libro singulari de auctoritate Prudentûm, capite 7. vbi omnes modos diligenter explicat. Quædam etiam apud Antonium Cuiacium I. C. libro 2. Lectionum subseciuarum Iuris ciuilis, cap. 9. Apud Iacobum Cuiacium Obseruationum libro 5. capite 13. & librò 7. cap. 20. vt de aliis interim taceam. Notat prætereà Adrianus Turnebus Aduersariorum libro 18. cap. 3. ex Martiale, ordinem quendam inter Patronorum Libertos fuisse, vt qui maiori auctoritate apud Patronos essent, Liberti primi:qui secundo ab his loco essent, secundi:qui tertio,tertij dicerentur. Quod etiam in libertabus obseruatum fuisse ex veteribus aliquot inscriptionibus i-
C dem probat.

Addam Coronidis vice antiquam manumissionis formulam, quam recitat Iacobus Cuiacius Iurisconsultorum nostra ætate facilè princeps, ex antiquo exemplo,vnde colligi potest,moris fuisse,vt domini seruis suis, quos manumitterent, scripto etiam nullam manumissionem confirmarent.Formula autem hæc est:Ille ciuis Romanus esto,ita vt ab hodierna die ingenuus, atque ab omni seruitutis vinculo securus permaneat, tanquàm si ab ingenuis fuisset parentibus procreatus.Eam denique pergat partem,quamcunque elegerit,vt deinceps nec nobis, nec successoribus nostris vllum debeat noxiæ conditionis seruitium: sed omnibus diebus vitæ suæ sub certa,plenissimáque ingenuitate,sicut alij ciues Romani,per hunc manumissionis,atque ingenuitatis titulum,semper ingenuus & securus existat, &c. Tantum habui,
D quæ de præcipuis populi Romani diuisionibus dicerem.Nunc cùm institutus ordo requirat,vt de religione illius populi dicam, huius libri finem faciam, ac in sequenti, Deo propitio, de Diis agam.

* * *

LIBRI I. FINIS.

GENEROSISSIMO ATQVE EXIMIA SPE VIRTVTIS ET DOCTRINÆ PRÆCELLENTI ADOLESCENTI, IOANNI GEORGIO ab *Heyssenstein* Baroni Austrio Domino suo clementissimo S. D.

TARDIOR sum, Generosissime Domine Ioannes Georgi, Baro Illustris, in exoluenda fide, quam tibi in proximis Comitiis dare memini. Pollicitus enim eram, me breui ad te missurum aliquid collectaneorum meorum (nihil enim sunt aliud) de quibus tum primùm cogitabam. Verùm multis modis impeditus sum quò minus eo tempore, quo constitueram, promißis satisfacere potuerim. Neque vitæ meæ ratio passa est, vt vni illi rei vacarem: id quod tamen necesse fuerat, si & promißione meæ & tuæ, aliorúmque expectationi satisfieri debuisset. Verùm sat citò, si sat benè, inquit ille. Tu velim hoc leuidense munusculum à me hilari fronte accipias, studiúmque meum boni consulas, & in hac tua ætate bonis artibus operam diligenter naues. Vales ingenio præ multis aliis vestri ordinis. Habes parentes Illustres, qui te & in virtutis studio, & in optimarum artium scientia multùm proficere mirum quantùm exoptant. Intuere Illustrem virum Patrem tuum, qui propter eruditionem, & raras virtutes tribus potentißimis Romani Imperij Monarchis fuit acceptißimus, & gratißimus. Hoc & tu consequeris, si, vti cœpisti, pleno gradu ad virtutis, & optimarum artium studium contenderis. Propone tibi, & alios quoque vestri ordinis viros illustres, quos propter excellentem eruditionem, gloria & gratia apud potentißimos Principes florere vides: Inter quos non silendi mihi sunt Generosus & Illustris vir Richardus Streinius Baro Austrius, omni liberalium artium cognitione, & grauißimarum facultatum scientia excellentissimus: atque lumina illa Galliæ Iulius Cæsar Pater, & Iosephus filius Scaligeri, qui in tanta eruditorum luce sic eminent,

> Vt pura nocturno renidet
> Luna mari, Gnidiúsve Gyges.

Ad sempiternam memoriam fuisse hoc seculum præ multis aliis felicißimum, quò non tantùm inferioris generis homines, sed etiam summi nobilitate viri bonas literas colunt, suásque operas ad eas è puluere excitandas & illustrandas conferunt. Vide, quò prouehar, Ioannes Georgi, admiratione virtutum in summis illis viris, qui in tanta fortunæ & honorum sublimitate, ac celsitate constituti, tam solliciti etiam sunt de bonis literis. Quos viros, si tu imitandos tibi proposueris, habebit & Respublica Christiana aliquando virum, cuius industria & virtutibus iuuari: & literarum sectatores Patronum, quo ipsi gaudere poßint. Vale Generose Ioannes Georgi, & literas ama. Ratispona. ad VI. Idus Ianuarij, Anno ab Orbe redempto CIↃ IↃ. XXC.

T. Generositati ad omnia obsequia promptus,
IOANNES ROSINVS.

ANTI-

A

ANTIQVITATVM ROMANARVM LIBER II.

B

DE DIIS, ET EORVM TEMPLIS, siue Ædibus sacris.

DIXI quæ origo fuerit Vrbis Romæ, à quibus condita & amplificata fuerit, quæ præcipua in Vrbe ædificia, secūdùm quatuordecim regiones: addidi deinde quædam de Ciuibus, & pręcipuis eorum differentiis, iam instituta illius Populi considerand a veniunt. Illa verò circa religionem & Reipublicæ gubernationem versantur. Quia autem in omnibus rectè & bene constitutis Rebuspublicis primum locum obtinet, & obtinere iure debet Religio, ideò nos etiam de ea primùm dicendum esse arbitrati sumus. Ciceronis sententia celebris est, à Diis immortalibus agendi nobis capienda esse primordia, qua de causa ipse leges aliquot conscripturus, primum eas recenset, quæ ad religionem & cultum Deorum pertinent: deinde politicas subiicit: quem ordinē & nos sequi volumus. Cæterùm antequàm de diis agere incipiamus, non alienum ab instituto & officio etiam nostro esse existimamus, si quorum Scriptorum auxiliis præcipuè vsi simus, indicemus, vt candidus Lector id nobiscum sciat, & si quæ videbuntur hîc breuius tradita esse, ex illis, quorū nos auxilio vsi sumus, auctoribus prolixiorem de singulis disputationem petere possit. Ea igitur omnia, quæ hîc cum studiosis Lectoribus communicamus, hausimus, atq; desumpsimus ex rerum Romanarum Scriptoribus, Liuio, Plutarcho, Dionysio Halicarnassæo, Dione & aliis, quorum nomina suprà recensuimus. Post illos non parum nobis adiumenti attulit lectio Agellij, Macrobij, Varronis de lingua Latina, Festi, Nonij Marcelli, Plinij, Augustini de Ciuitate Dei, & Commentariorum in eosdem libros Ludouici Viuis, Bartholomęi Marliani, Georgij Fabricij, Lilij, Georgij Gyraldi, & aliorum, quorum nomina sicubi occurrent, quæ ex iis descripta sunt, nequaquam silentio præteribimus. Scripserunt etiam ante nos de Diis, & genealogia Deorum gentilium plurimi: videlicet, vt ex multis paucos adducam, Apollodorus in suæ Bibliotheces libris, qui à Benedicto Ægio ex Græco in Latinum sermonem translati sunt, Hesiodus, Phurnutus, Palæphatus, Fabius, Fulgentius, Albricus Philosophus: item apud Romanos Euemerus, cuius libri non ampliùs extant. Inter recentiores Ioannes Boccatius de genealogia Deorum gentilium libros 15. edidit, Georgius Pictorius Apotheosin tam exterarum gentium, quàm Romanorum Deorum libris tribus complexus est, Iulianus Amelius de cognominibus Deorum gentilium libros tres collegit. Omnium autem diligentissimè de iis commentatus est Lilius Georgius Gyraldus, quem ego non semel consului. Porrò hac mea scriptione nihil opus fuisset, si adhuc extarent M. Terentij Varronis tres de Diis libri, quorum Augustinus aliquoties meminit. Sed perierunt illi. Itaque si quæ de iis scire volumus, ea oportet nos cum maximis laboribus ex variis & infinitis penè Scriptoribus conquirere. Verùm de Scriptoribus quos ego sequor satis. Tu, beneuole Lector, ista legens, mecum deplora ingentem humanæ naturæ cœcitatem, qualis ea sit, nisi à Spiritu sancto & Dei verbo illuminetur: atque Deo gratias age, quòd è tantis ac plus quàm Cymmeriis tenebris clementer nos eripuerit, nobísque in sacrosancto verbo sui veram cognitionem reuelauerit. Videbimus igitur quales Romani Deos, & Deas coluerint.

Vnde Deus dicatur, quid sit, & quot differentiæ Deorum apud Romanos fuerint.

A

CAP. I.

DE diis dicturi, primùm vnde vocabulum ortum sit, inquiremus. Hîc autem variæ sese offerunt eruditorum sententiæ. Alij Latinum vocabulum DEVS, à dando deducunt, quòd Deus det omnia, alij sic dictum putant, quòd ei nihil desit. Contrà alij à Græco Δεός, quod timorem siue metum significat: primus enim, vt Statius & Petronius Arbiter canunt, In orbe Deos fecit timor. Plerique à Græco θεὸς deducunt, cuius deriuatio itidem varia & multiplex est. Sunt enim qui à verbo θεῖν, quod currere significat, formatum volunt, quia homines Cœlum, Lunam, Solem, & alia astra propter motus & cursus velocitatem Deos esse putârint, & coluerint. Plures tamen à θεάομαι, quod est video, vel speculor, quia Deus omnia videat, & quia in ipso etiam Deo, tanquàm speculo omnia cernantur, deriuant, quæ etymologia videtur reliquis verisimilior.

B

Quid DEVS sit, nobis ex sacris Literis ignotum non est. Cùm autem de gentium Diis hîc nobis sermo sit, ideò quid illi de DEO senserint, & quomodo eum definierint, considerandum est. Sed quis potest omnia commenta Ethnicorum recensere. Videantur variæ Philosophorum sententiæ apud Ciceronem de Natura Deorum, & apud Lilium Gyraldum. M. Terentius Varro, vt est apud Aurelium Augustinum, in ea est opinione, Deum esse animum mundi, ipsúmque mundum Deum. Ridicula profectò definitio, quam plùribus exagitat & refutat Augustinus. Plinius de Deo verba faciens, scribit: Quisquis est Deus, si modò est alius quàm scilicet Sol, & quacunque in parte, totus sensus est, totus visus, totus auditus, totus animæ, totus animi, totus sui. Ridiculus & hic est, & quid dicat, ipse ignorat. Meliùs Plato definit Deum mentem æternam, causam boni in natura.

C

Libr. 2. cap. 7.

Cæterùm vti de Deo quis esset, Ethnici nihil certi habuerunt, ita etiam de numero Deorum mirum in modum hæsitauerunt. Plurimi quidem, & ij sapientiores, vnum tantùm DEVM esse voluerunt, cui à veritate & diuersitate officiorum varia & diuersa nomina sint indita, sicut etiam Macrobius multis capitibus conatur omnes Deos alios ad Apollinem siue Solem referre: & Plinius eos qui pluralitatem Deorum induxerunt, falsè ridet: verumtamen inualuit etiam ea opinio, vt plures esse Dij crederentur, nec vnus tot muneribus obeundis par esse existimaretur. Atque vt propius ad propositum accedamus, Romanos ingentem Deorum multitudinem coluisse, quis nescit? sed non fuerunt omnes in pari honore & auctoritate: verùm in certos ordines, & certas quasdam classes distributi. Alios enim maiorum gentium, quòd præcipuas partes in rerum administratione haberent, alios minorum gentium, ob meriti paupertatem appellarunt. Varro Deos Romanorum in duas classes distribuit, in certos & incertos. Certos appellat publicos, quibus Romani publicè ædes ædificarint, quósque pluribus signis ornatos notauerint. Incertos autem, quorum certa ratio reddi non possit, qui sint. Cicero tres ordines Deorum recenset, vnum eorum qui cœlestes semper habiti sint, qui etiam maiorum gentium Dij vocantur: alterum eorum, quos in cœlum merita vocarint, qui & Semidei & Dij indigentes appellantur: tertium eorum, propter quos detur hominibus ascensus in cœlum. Cuius partitionem nos etiam in hoc libro sequi instituimus, ita vt primùm de maioribus, deinde de Semideis, tum de virtutibus Deorum Dearúmve nominibus insignitis dicamus: quibus addemus etiam alios Deos, quibus singulis sua munia in rerum administratione sunt attributa, quíque minores, siue minorum gentium Dij & Semones appellantur, vt suo loco docebimus. Iam verò antequam de Diis dicere pergamus, de sacris ædibus, & aliis locis, vbi cultum diuinum numinibus suis Romani exhibuerunt, pauca monebimus.

Lib. 1. Satur. cap. 17. & sequentib. lib. 2. cap. 7.

D

Lib. 2. de legib.

E

Quid Templum sit, quid Fanum, Delubrum, Ædes, Ædicula, Ara, Lucus, &c.

F

CAP. II.

RElgiosè Romani suos Diuos colebant: construebant enim iis maximis sumptibus templa, fana, delubra, de quibus quomodo inter sese differant, pauca dicemus. Templum dici vult Varro à templando, vel tuendo, & triplicem habere significationem: primùm significare cœlum: deinde certa loca in aëre, vel in terra, quæ Augures captan-

Libr. 6. de lingua Latina.

A captandorum Auguriorum causa definire solebant, quæ templa dicebantur, quòd ex omni parte, vel quod ex iis omnis pars conspici posset: tertiò verò significare loca sub terra. De prima & tertia significatione nobis nihil dicendum est: de secunda significatione agetur libro sequenti, vbi de auguriis disputandum erit. Ab eo verò templo, quod ab Auguribus definiebatur, quia id oporteret septũ esse circumquaque, nec plus quàm vnum introitum habere, sicuti alibi ostendetur, factum est vt etiam alia loca septa, & vnum tantùm introitum habentia Templa appellarentur, etiamsi sacra non essent. Ita Festus: Templum significat & ædificium Deo sacratum, & tignum, quod in ædificio transuersum ponitur.

ÆDES autem sacræ Templa dicta fuerunt, quòd essent quasi ædes Deorum, sicuti cœlum etiam, quod domicilium Deorum esset, Templum dictum fuisse, paulò antè est B indicatum. Solebant porrò templa illa ab hominib. propter certas causas voueri, cuius rei multa exempla in historiis reperiuntur, & paulò post quædam recitabuntur. Quando vota erant, & id, propter quod vota erant, prosperè successerat, tum definiebantur, vel certi illius templi fines constituebantur, id quod dicebatur effari templa, teste Varrone, vel sistere fana. Sic enim Pompeius Festus: Sistere fana cùm in Vrbe condenda dicitur, significat loca in oppido futurorum fanorum constituere. Id verò ab Auguribus fieri solitum docet Varro. Vbi ita definita essent, tunc condebantur, condita dedicabantur ab iis, qui ea vouissent: tandem ab Auguribus inaugurabantur: id est, suis auguriis sanctiora reddebantur. Hoc enim nisi fieret, Templa esse non poterant, teste apud C Agellium Varrone: sed ædes tantùm dicebantur, vnde discrimen inter Templa & ædes sacras facilè intelligitur. Extat apud Cornelium Tacitum narratio de lustratione areæ templi Iouis Capitolini, quod à Vespasiano tum restitutum fuit, ex qua cognoscere aliquo modo possumus, quanta religione vel superstitione potiùs veteres templa Diis construxerint. Sic autem Tacitus lib. 4. Histor. Vespasianus curam restituendi Capitolij in L. Vestinum confert, equestris ordinis virum, sed auctoritate famáque inter proceres. Ab eo contracti Haruspices, monuêre, vt reliquæ prioris delubri in paludes auehentur, templum iisdem vestigiis sisteretur: nolle Deo mutari veterem formam. Vndecimo Calendas Iulias, serena luce, spacium omne, quod templo dicabatur, euinctum vittis, coronísque. Ingressi milites, quibus fausta nomina, felicibus ramis, dein virgines Vestales cum pueris puellísque, patrimis matrimísque aqua riuis & fontibus amnibúsque hausta, perluere. Tum Heluidius Priscus Prætor, præeunte Plauto Eliano Pontifice, D lustrata Suouetaurilibus area, & super cespitem redditis extis, Iouem, Iunonem, Mineruam, Præsidésque Imperij Deos precatus, vti cœpta prosperarent, sedésque suas pietate hominum inchoatas, diuina ope attollerent, vittas quibus ligatus lapis, innexíque funes erant, contigit. Simul ceteri Magistratus, & Sacerdotes, & Senatus, & Eques, & magna pars populi, studio, lætitiáque connixi saxum ingens traxêre: passimque iniectæ fundamentis argenti, aurique stipes, & metallorum primitiæ, nullis fornacibus victæ, sed vt gignuntur. Prædixêre Haruspices, ne temeraretur opus saxo, auróve in aliud destinato, &c. Hactenus Tacitus.

Lib. 14. c. 7. Libr. 4. Hist.

FANVM à fando dicitur, quòd dum Pontifex dedicat, certa verba fatur. Varro ait, Fana nominata, quòd Pontifices in sacrando fati sint finem. Quidam tamen à Fauno, E quòd is primus fana condiderit, fanum dictum esse malunt.

Libr. 5. de lingua Latina

DELVBRVM scribit Seruius appellari, quòd sub vno tecto plura complectatur numina, quia vno tecto diluatur. Alios verò scribit affirmitate, delubrum esse locum ante templum vbi aqua currat, à diluendo dictum. Macrobius in Saturnalibus citat Varronẽ ex lib. 8. Rerum diuinarum de duplici significatione vocabuli Delubri differentem hoc modo: Delubrum, ait Varro, alij existimant esse, in quo præter ædem sit area assumpta Deûm causa, vt est in Circo Flaminio Iouis Statoris. Alij esse locum, in quo Dei simulacrum dedicatum sit, vt ita ab Dei dedicato simulacro delubrum cœperit dici: quod etiam ipse probat. Ita enim pergit: Sicut locum, in quo figerent candelam, candelabrum F appellatum, ita in quo Deum ponerent, nominatum Delubrum. Paulus autem Festi Pompeij abbreuiator scribit, delubrum dictum fuisse fustem delibratum, vel decorticatum, quem venerati sint antiqui pro Deo, id quod & Seruius alicubi tradit, cùm sic scribit: Delubrum dictum propter lacum, in quo manus abluuntur: vel propter tectum coniunctum: aut certè ligneum simulacrum delubrum dicimus, à libro, hoc est, à raso ligno factum, quod Græcè ξόανον dicunt.

In 2. Æneid.

Lib. 3. Satur. cap. 4.

ÆDICVLA diminutiuum est, quasi parua ædes sacra, sicut & sacellum. Festus: Sacella dicuntur loca Diis sacrata sine tecto.

Cæterùm, vt hóc obiter moneam, non omnibus Diis promiscuè omni loco ædificari templa solebant. Aliis enim intra Vrbem, aliis extra eam, aliis in montibus, aliis in foro, aliis alibi, templa construebantur. Nec etiam forma omnium erat eadem: aliis enim rotunda, aliis tecto perforato templa ponebantur. Cœlitibus & superis aliis à terra extare templa volebant, inferis Diis sub terra, terrestribus media ponebant sæpiùs. Qua de re, qui plura cupit, legat Vitruuium & alios. A

Iam & hoc non est silentio prætereundum, quod Franciscus Polletus lib. I. Historiæ fori Romani, cap. 3. annotat templa veterum nostris non fuisse absimilia. Constabant enim, ait, cella sanctiore, nos Chorum vocamus, quæ cella sanctior à Basilica & porticibus distinguebatur Pluteo & quasi altero prona ᾳ, nos non malè Pulpitum vocamus, quòd in morem pulpiti, aut tabulati erectum sit, quidam ex vulgo Threnum vocant, fortassis quòd illic threni Ieremiæ Prophetæ recitentur, & aliæ Homiliæ sacræ. Basilica verò, quam nos Nauem, aut Carinam vocamus, deambulationes, quę vtrinque sunt, omninò porticus sunt veterum, quæ sunt veluti fori in Carina. Cella sanctior solis rebus sacris destinabatur: Basilica verò & porticus, & pronaôn ferè vsibus prophanis exponebantur. Illic enim & nundinæ mercium, & proxenetica contractuum, prologi nuptiarum, colloquia transactionum, vt hodiè apud nos, nimis impiè exercebantur. Hactenus Polletus. Publius etiam Victor, cùm ait in libello de XIV. Vrbis regionibus, ante cellam esse prodomon, post templum opistodomon, templum in tres partes diuidit, mediámque, vbi est Dei cella, quam hodie Chorum dicimus, vocat: quæ antecedit πρόδομον, quæ sequitur ὀπισθόδομον. Turnebus Aduersariorum lib. 22. cap. 17. B C

Lib. 3. Satur. cap. 2. Libr. I. Antiquitatum.

ARA nomen habet vel ab ardendo, quòd in ea victimæ incensæ ardeant, vel à similitudine arearum, quòd sicut illæ in vrbe puræ sunt, ita & aras Deûm puras esse oportet: vel ab imprecationibus quas Græci ἀρὰς vocant. Varro apud Macrobium ait, Aras primùm Ansas dictas, quòd esset necessarium eas à sacrificātibus teneri. Recitatur à Georgio Fabricio lex dedicatæ aræ, vnde cognosci potest, qua ferè verborum forma in dedicandis templis, sacris ædibus, aris, &c. veteres vsi fuerint, quam idcirco huic capiti inserere volui. Est autem talis.

C. DOMITIVS VALENS II. VIR *præeunte C. Iulio Seuero Pontifice legem dixit in ea verba, quæ infra scripta sunt.* D

IVPITER OPTIME MAXIME, QVANDOQVE HODIE TIBI HANC ARAM DABO, DEDICABOQVE, OLLIS LEGIBVS, OLLISQVE REGIONIBVS DABO, DEDICABO, QVAS HIC HODIE PALAM DIXERO. VTI INFIMVM SOLVM HVIVS ARAE EST, SI QVIS HIC HOSTIA SACRVM FAXIT, QVOD IN AVGMENTVM NE PROTOLLAT, IDCIRCO TAMEN PROBE FACTVM ESTO. CAETERAE LEGES HVIVS ARAE EAEDEM SVNTO, QVAE ARAE DIANAE SVNTO, IN MONTE AVENTINO DEDICATAE HISCE LEGIBVS, HISCE REGIONIBVS, SICVTI DIXI, HANC TIBI ARAM IVPITER OPTIME, MAXIME DICO, DEDICOQVE, VTI SIS VOLENS, PROPITIVS MIHI COLLEGISQVE MEIS, DECVRIONIBVS, COLONIS, INCOLIS, COLONIAE MARTIAE, IVLIAE, SALONIAE, CONIVGIBVS, LIBERISQVE NOSTRIS. E

Vide Adolphi Occonis Medici Augustani numismata pagina 46. Deest principiũ.

Similis ferè inscriptio & dedicatio Aræ Augusti apud Narbonenses, quam quomodo ab aliis in lucem data est huc adscribam:

NARBONENSIS NVMINI AVGVSTI DICAVIT.

LEGIBVS IIS QISS. F

NVMEN CAESARIS AVG. PP. QVANDO TIBI HODIE HANC ARAM DABO, DEDICABOQVE, QVAS HIS LEGIBVS, HISQVE REGIONIBVS DABO, DEDICABOQVE, QVAS HIC HODIE PALAM DIXERO: VTI INFIMVM SOLVM HVIVSQVE ARAE TITVLORVMQVE EST, SI QVIS TERGERE, ORNARE, REFICERE VOLET, QVOD BENEFICII CAVSA FIAT IVS, FASQVE ESTO. SIVE QVIS HOSTIA SACRVM FAXIT, QVI AVGMENTVM NEC PROTOLLAT. IDCIRCO TAMEN PROBE FACTVM ESTO. SI QVIS HVIC ARAE DONVM DARE, AVGEREQVE VOLET, LICETO, EADEMQVE LEX EI DONO ESTO, QVAE ARAE EST. CAETERAE LEGES

A LEGES HVIC ARAE TITVLISQVE EAEDEM SVNTO, QVAE SVNT ARAE DIANAE IN AVENTINO. HISCE LEGIBVS, HISQVE REGIONIBVS, SICVTI DIXI, HANC TIBI ARAM PRO IMP. CAESARE AVG. PP. PONTIFICE MAXIMO TRIBVNITIA POTESTATE XXXV. CONIVGE, LIBERIS, GENTEQVE EIVS SENATV, POPVLOQ. ROM. COLONIS, INCOLISQVE COL. IVL. PATERN. NARB. MAR. QVI SE NVMINI EIVS IN PERPETVVM COLENDO OBLIGAVERVNT. DOQ. DEDICOQVE VTI SIES VOLENS PROPICIVM.

Est & alia Narbone Ara, Augusto posita hac inscriptione:

B T. STATILIO TAVRO
L. CASSIO LONGINO
COSs. X. KAL. OCTOBR.

Vide Adolphi Occonis numismata, pag. 45.

NVMINI AVGVSTI VOTVM SVSCEPTVM
A PLEBE NARBONENSIVM IN PERPETVVM.

QVOD BONVM, FAVSTVM, FELIXQVE SIT IMP. CAESARI DIVI F. AVGVSTO PP. PONTIFICI MAXIMO TRIB. POTESTATE XXXIIII. CONIVGI, LIBERIS, GENTIQVE EIVS, SENATVI, POPVLOQVE ROMANO, ET COLONIS, C INCOLISQVE C.I.P.N.M. QVI SE NVMINI EIVS IN PERPETVVM COLENDO OBLIGAVERVNT, PLEBS NARBON. ARAM NARBONE IN FORO POSVIT, AD QVAM QVOTANNIS VIIII. KAL. OCTOB. QVA DIE EVM SECVLI FELICITAS ORBI TERRARVM RECTOREM EDIDIT, TRES EQVITES ROMANI, A PLEBE, ET TRES LIBERTINI HOSTIAS SINGVLAS IMMOLENT, ET COLONIS ET INCOLIS AD SVPPLICANDVM NVMINI EIVS THVS ET VINVM DE SVO EA DIE PRAESTENT. ET VIII. KAL. OCTOB. THVS, VINVM, COLONIS ET INCOLIS ITEM PRAESTENT. KAL. QVOQVE IANVAR. THVS ET VINVM COLONIS ET INCOLIS PRAESTENT. VII. QVOQVE IDVS IANVAR. QVA DIE PRIMVM IMPERIVM ORBIS TERRARVM AVSPICATVS EST, THVRE, VINO SVPPLICENT. D ET HOSTIAS SINGVL. IMMOLENT, ET COLONIS INCOLISQVE THVS, VINVM EA DIE PRAESTENT.

ET PRIDIE KAL. IVNIAS, QVOD EA DIE T. STATILIO TAVRO, M. ÆMILIO LEPIDO COSS. IVDICIA PLEBIS DECVRIONIBVS CONIVNXIT, HOSTIAS SINGVLAS IMMOLENT, ET THVS ET VINVM AD SVPPLICANDVM NVMINI EIVS COLONIS ET INCOLIS PRAESTENT.

EXQVE IIS TRIBVS EQVITIBVS ROMA. LIBERTINIS VNVS. *Reliqua deficiunt.*

E Has inscriptiones eam ob causam huc referre volui, vt inde iudicium fieri posset, qua verborum forma etiam in templis & sacris ædibus dedicandis veteres fuerint vsi. Cæterùm Aræ Diis superis & inferis consecratæ erant, altaria superorum tantùm Deorum extant, vt Seruius ait, ab altitudine dicta, Lactantius Grammaticus. Tria fuerunt in sacrificiis loca, per quæ expiationem faciebant, scrobiculo facto Inferis, Aris terrestribus, Cœlestibus extructis focis. Vnde denominata etiam sunt Altaria, ad quæ cùm sacrificabant, manus in altum porrigebant. Hæc ille. Prope Deorum templa & luci consecrabantur, qui nomen habent à lucendo, vel quòd minimè luceant, propter arborum vmbras opacas: vel potiùs quòd sacrificiorum luminibus, quæ ibi per noctem haberi solebant, quoquo versùs lucerent. Hos licebat interdum conlucare, hoc est, succidere, & succisis arboribus luce implere, sacrificio priùs facto, cuius formulam Cato de re Rustica hanc recitat. Porco piaculo facito, sic verba concipito: Si Deus, si Dea F es, cuius sacrum est, vt tibi ius siet porco piaculo facere, illiusce sacri coercendi ergo. Harúmque rerum ergo, siue ego, siue quis iussu meo fecerit, vti id rectè factum siet. Eius rei ergo te hoc porco piaculo immolando bonas preces precor, vti sies volens, propitius mihi, domo, familiæque meæ, liberísque meis. Harumce rerum ergo macte hoc porco piaculo immolando esto, &c. Hactenus Cato. Meminit eius rei etiam Plinius lib. 17. cap. 28. Atque tantum de locis, vbi Diis cultus exhibitus fuit. Sequuntur iam Dij ipsi.

Qui Dij selecti sint, & de Iano.

A

Cap. III.

DVodecim erant Dij Consentes, siue præcipui, quibus velut consiliariis Iupiter in maximis rebus agendis vtebatur, & quorum imagines auratæ apud forum stabant, sex mares, & sex fœminæ. Quorum nomina Ennius hoc disticho complexus est:

Iuno, Vesta, Minerua, Ceres, Diana, Venus, Mars,
Mercurius, Iouis, Neptunus, Vulcanus, Apollo.

Præter hos alij octo adducuntur, qui cum Consentibus Selecti appellabantur, propter maiores in mundo administrationes, vel quòd populis magnis innotuissent, maiórque iis cultus exhiberetur. Sũt autem Selecti Dij hi: Ianus, Iupiter, Saturnus, Genius, Mercurius, Apollo, Mars, Vulcanus, Neptunus, Sol, Orcus, Liber pater, Tellus, Ceres, Iuno, Luna, Diana, Minerua, Venus, Vesta, in quibus duodecim mares, octo fœminæ. De his ordine dicemus, initium capientes à Iano, qui & antiquissimus, & in omnibus sacrificiis primo loco nominatus fuit.

B

Ianus ab eundo, quasi Eanus dictus, quòd ianuis præsideret, vel quòd cœlum & tempus semper iret, vel à χαίνειν detracta aspiratione, quòd fuerit omnium primus. Ab aliis mundus, ab aliis annus, ab aliis Sol esse putatur. Antiquissimus Latij Rex fuit, Cœli & Hecates filius. Berosius, Q. Fabius Pictor, & Cato: de quibus tamen doctoribus eruditi non sine causa dubitant, ferè in eo consentiunt, Ogygen, qui & Noha, Ianum fuisse appellatum, qui in Italiam venerit, & propter merita à posteris diuinis honoribus cultus fuerit. Ioannes Goropius Becanus in quarto libro Originum Antuerpianarum, quem Cronia inscripsit, Ianum eundem esse, qui in sacris Literis Iaphet dicitur, filius Nohæ, contendit. Hic ergo, vti Quintus Fabius Pictor tradit, primus docuit Italos vinum & far ad sacrificia, & religionem magis, quàm ad esum & potum. Primus aras, & pomeria, & sacra docuit: & ob id illi in omni sacrificio perpetua præfatio præmittitur, farque illi ac vinum primò prælibatur. Ad pudorem & sanctimoniam domorum primus valuas, seras, & claues excogitauit, & inuenit, & ab eo dictæ ianuæ. Olympo regio Hetruriæ, fanóque sacrato duodenis coloniis totidem pomeria, arásque sacrauit, & ad continendũ recentes tum colonias in officio, virgas, fascésque singulis singulas dedit. Vnde ipse in manu virgam & clauem, súbque pedibus bis senas aras habebat. Hæc Quintus Fabius Pictor, nisi titulus libri mentitur. Idem etiam Macrobius libro primo Saturnal. cap. 9. ex Xenone & aliis habet: vnde, quod simulacrum Iani fuerit, intelligi potest. Hoc tamen addam, quod Macrobius & Plinius memoriæ produnt, simulacrum eius, quod in Capitolio fuit, ita formatum fuisse, vt in manu dextra trecentorum, & sinistra sexagintaquinque, siue, vt in Plinij exemplaribus legitur, quinquagintaquinque numerum tenuerit ad demonstrandam anni dimensionem. Qua de re plura Lilius Gyraldus. Inuenit etiam coronas, nauigia, tumultuarios pontes: ac primus in Italia æreum nummum signauit, vt apud Athenæum libro decimoquinto, Dipnos. Dracon. Corcyreus docet: vnde etiam in veteribus quibusdam nummis ab vna parte Ianus bifrons, ab altera nauis, aut prora, aut puppis conspicitur: quanquam Plutarchus Quæstionibus Romanis, quæstione quadragesimaprima, aliam huius rei causam afferat.

C

D

E

Cognomina Iani varia fuerunt: dictus enim fuit Ianus Bifrons, Ianus Geminus, vel Quadrifrons, Ianus Pater, Ianus Iunonius, Consiuius & Quirinus, Patulcius, Clausius. Item in Carminibus Saliorum Devs Deorvm appellatur.

Plutarchus Quæstionibus Rom. quæst. 22. vide etiam August. libr. 7. de Ciuitate Dei. ca. 8.

Bifrontis nomen vnde acceperit, causæ afferuntur hæ: Quòd genere Græcus ex Perrhæbia fuerit, ac profectus in Italiam, sedibus apud Barbaros positis, linguam vitæque rationem ibi mutarit, vel quòd Italos feris vtentes, iniustísque moribus, suadendo ad aliud vitæ genus traduxerit, atque agricultura & ciuili institutione composuerit. Alij hanc causam afferunt, quòd fuerit prudentissimus, viderítque procul ventura, & respexerit præterita. Alij, vt Ouidius & Augustinus ex Varrone, quòd Ianus sit mundus gemina facie, hac Ortum spectante, illac occasum. C. Bassus apud Macrobium libr. 1. Saturnal. capite nono, dicit, Ianum Bifrontem fingi, quasi superûm atque inferûm Ianitorem.

F

Ianvs Geminus, siue Quadrifrons fictus & appellatus fuit, quòd vniuersa climata maiestate sua complecteretur. Idem Bassus apud Macrobium. Huius sicut & Bifrontis simulacrum in nummis veteribus adhuc conspicitur tale.

Pa-

PATER dicitur,quaſi qui Deorum Deus ſit.

IVNONIVS, quaſi non ſolùm menſis Ianuarij , ſed menſium omnium ingreſſus teneat,quia in ditione Iunonis ſunt omnes Calendæ. Vnde & Varro lib.5. Rerum humanarum ſcribit,Iano duodecim aras pro totidem menſibus dedicatas.

CONSIVIVS dicitur à conſerendo,id eſt, à propagine generis humani,quæ Iano auctore conſeritur.

QVIRINVS,quaſi bellorum potens,ab haſta,quam Sabini Curim vocant.

PATVLCIVS,& CLAVSIVS,vel CLVSIVS,quia bello valuæ eius patent,pace clauduntur,vel ab aperiendi & claudendi viciſſitudine,ſicut Ouid.lib.1.Faſtorum ſcribit:

Inde vocor Ianus,cui cùm Cereale Sacerdos
Imponit libum, farráque miſta ſale.
Nomina ridebis, modò námque Patulcius idem,
Et modò ſacrifico Cluſius ore vocor.
Scilicet alterno voluit rudis illa vetuſtas
Nomine diuerſas ſignificare vices.

CVRATII & SEPTIMIANI nomen vnde habuerit,paulò pòſt videbimus.

Templa Iani tria fuerunt, ædes vna.

Primum Iani templum à Romulo conditum fuit, pace inter ipſum & T.Tatium facta,quemadmodũ teſtatur ex Varrone Auguſtinus:in quo ſignum fuit Iani Bifrontis,vt ſignificaretur duos populos coiiſſe in vnum. Hoc templum Numa inſtituit pacis tempore claudi,bello verò ingruente aperiri,vnde à nonnullis ab ipſoNuma templum conditum ſcribitur. Cauſæ autem huius inſtituti à diuerſis variæ referuntur. Alij dicunt, Romulo contra Sabinos pugnante,cùm in eo eſſet,vt vinceretur, calidam aquam ex eodem loco erupiſſe,quæ fugâri exercitum Sabinorum. Hinc tractum morem,vt pugnaturi aperirent templum, quod in eo loco fuerat conſtitutum , quaſi ad ſpem auxilij priſtini.Quam rationem etiam Macrobius explicat,aliquantò pluribus verbis. Alij dicunt Tatium & Romulum facto iam fœdere hoc templum ædificaſſe : vnde & Ianus ipſe duas facies habet,quaſi vt oſtendat duorumRegum coitionem,vel quòd ad bellum ituri debeant de pace cogitare. Eſt alia melior ratio, quòd ad prælium ituri optent reuerſionem.De hoc templo Virgil.loquitur his verſibus:

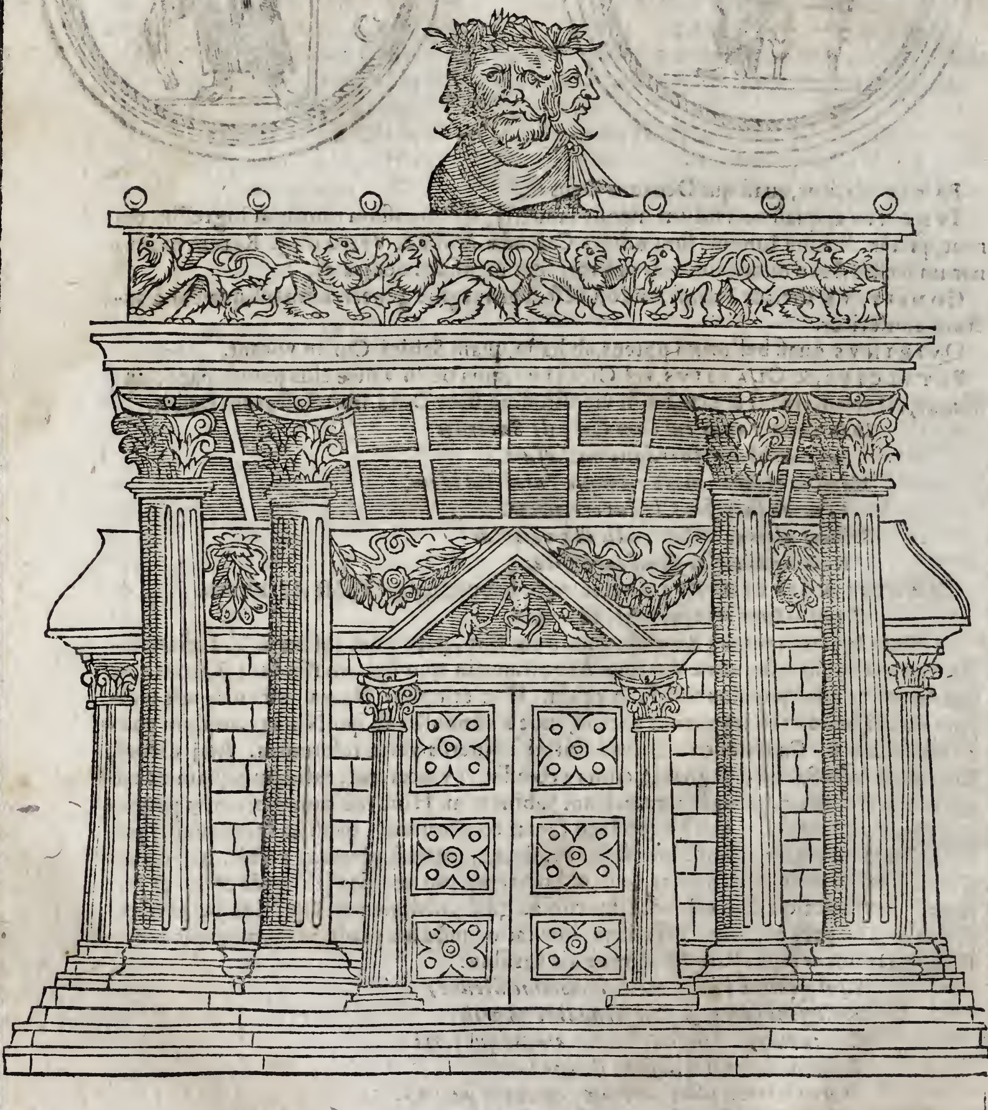
Sunt geminæ belli portæ (ſic nomine dicunt)
Relligione ſacræ,& ſæui formidine Martis:
Centum ærei claudunt vectes,æternáque ferri
Robora,nec cuſtos abſiſtit limine Ianus.
Has,vbi certa ſedet patribus ſententia pugnæ,
Ipſe,Quirinali trabea,cinctúque Gabino
Inſignis, reſerat ſtridentia limina Conſul, &c.

Ex quibus intelligitur,ſolẽni more templum illud clauſum & apertum fuiſſe.Cæterùm & hoc non eſt prætereundum , à Numæ regno ad Auguſtum ter tantùm clauſum fuiſſe, ab ipſo ſcilicet Numa , deinde à T. Manlio Torquato Conſule , poſt primum bellum Punicum,anno ante Vrbem conditam IↃXIIX,tertiò poſt confectum bellumActiacum

ab ipſo Auguſto, teſte Liuio, & aliis rerum Romanarum Scriptoribus ferè omnibus.

Alterum templum Iani Quadrifrontis, ampliſſimum quatuor portarum in foro Romano fuit, ab Auguſto dedicatum. Ianus ipſe, qui in eo colebatur, Quadrifrons, ex Faliscis, Thuſciæ ciuitate captis in forum tranſitotium Romam tranſlatus erat. Auctor Seruius. Huius templi icon in veteri lapide adhuc videtur talis.

TEMPLVM IANI QVADRIFRONTIS.

Tertium templum Iani, ad forum olitorium, à Duillio, poſt primum bellum Punicum conditum, longo tempore pòſt à Tiberio reſtauratum eſt. Tacit. lib. 2. Annal.

Ædes IANI CVRIATII ab Horatio extructa fuit, in memoriam Curiatij, quem

A quem ipse in nobili illa trigeminorum pugna interfecerat, de qua multi scribunt. Festus huius ædis meminit in voce Sororium tigillum.

Ianvs Septimianvs, vt ego arbitror, ædificium fuit peruium, à Septimio Seuero fortasse extructum, vnde nomen habet.

Iani in plurali numero, dicuntur ædificia quadriformia, & peruia, siue stata illa, & lapidea, siue ex materia pro tempore excitata, cuiusmodi multi in Vrbe fuerunt, teste P. Victore, cuius hæc sunt verba: Iani Quadrifrontes per omnes regiones marmoribus incrustati, & adornati insignis militaribus, & signis. Duo præcipui ad arcum Fabianũ, superior inferiórque, vbi argentarij ac numularij artem suam exercebant, quò sæpe alludit Horat. Vide Acronem & Porphyrionem in Horatium, & Ioannem Brodæum libr. 2. Miscellaneorum, capite 19.

B

De Saturno & Rhea, Ope matre Deûm, Dea Cybele. Cap. IV.

Satvrnvs dicitur, quòd saturetur annis, vel à saturando, propter annonæ erogationem, vel à satu, quòd stercorationi & agriculturæ præsit, vel παρὰ τὴν σάθην, quod membrum virile significat, propter generationem scilicet. Ioseph. Scaliger scribit, Saturnum, Thuscum esse nomen, & Syriaca lingua significare latentem: vnde Latini vocabulum quasi interpretantes, eum vocarint Latium. Hic Cœli & Hecates filius fuisse, ac cursum conuersionémque spaciorum ac temporum continere fingitur: vnde etiam ex se natos comedit: quia consumit ætas temporum spatia, annísque præteritis insatiabiliter expletur. In lib. de Æquiuocis, qui Xenophontem authorem præ se fert, scriptum est, Saturnos dici familiarum Nobilium & Regum, qui vrbes condiderunt senissimos. Igitur non vnicus Saturnus fuit, sed plures. Quod verò ad Saturnum attinet, quem Itali, & pòst Romani coluerunt, fuit is vnus ex filiis, aut posteritate Nohæ, quem Berosus passim Sabarium & Sagam appellat. Is Iouis Beli insidiis petitus in Italiã ad Ianum patrem fugit, à quo humaniter acceptus, & portione aliqua agri donatus est, vti etiam in fragmentis Q. Fab. Pictoris, M. Porcij Catonis, & Dionysio Halicar. dicitur. Cùm igitur iustus esset, & religionibus deditus, agriculturam etiam Aborigines doceret, ab iis in Deorum numerum est relatus, & religiosissimè cultus. Macrob. id ab ipso Iano factum fuisse dicit.

In Varronem de ling. Lat.

C

Lib. 1. Satur. cap. 7.

D

Iustinus lib. 43. ex Trogo Pomp. scribit eum Aboriginum Regem fuisse, tantæ iustitię, vt neque seruierit sub illo quisquam, neque quicquam priuatæ rei habuerit, sed omnia communia & indiuisa omnibus fuerint, veluti vnum cunctis patrimonium esset. Ioan. Gorop. Becanus eundẽ Noham esse multis verbis demonstrat, quę legere potes. Simulacrum Satvrni tale fuit: Pingebatur homo senex, canus, prolixa barba, curuus, tristis & Pallidus, tecto capite, colore glauco, qui manu dextra falcem tenebat, & in eadem serpentis portabat imaginem, qui caudam propriam dentibus commordebat. Manu sinistra filium paruulum ad os applicabat, & eum deuorare videbatur. Cuius simulacri mythologia, tum ab iis, tum à Macrobio prolixè explicatur. Appellatus etiam Sterculius, siue Sterculinus fuit, de quo pòst dicemus. In descriptione xiv. reg. Vrbis, quam lib. 1. inseruimus, trium ędium sacrarum Saturni mentio fit, duarum ararum, vnius areę, luci & sacrarij. Primus ædem ei Romæ vouit & exstruxit T. Tatius Sabinorum Rex in Capitolio monte, Dionysio, Varrone & Augustino testib.

Lib. 4. Orig. Antuerp.

E

Lib 1. Satnr. cap. 8.

Satvrni & Opis templum Tul. Hostilium eo tempore, quo cum Sabinis bellum gerebat, vouisse, Dionys. lib. 3. testatur. Et Macrob. scribit inuenire se Tul. Hostilium cùm bis de Albinis triumphasset, de Sabinis tertiò, fanum Saturno ex voto consecrasse, & tunc primùm Saturnalia Romæ esse instituta. Alia ædes Saturni fuit in Cliuo Capitolino, incertum à quo condita. Liuius scribit, anno cclvi. A Sempr. Atratino, M. Minutio Coss. templum Saturni dedicatum. Id quod & Dion. Halicar. testatur his verbis: His Coss. ferunt templum Saturno dedicatum in Cliuo Capitolino, quà è foro ascenditur, & ferias publicas decretas in sacrificio anniuersario. Aram verò, quæ ibi anteà fuerat, sacratam ab Hercule, vbi Gręco ritu ab illo tradito adolebantur victimę. Id templum quidam scribunt locatum à T. Largio superioris anni Cos. quidam à Tarqui. Superbo, dedicatum verò ex S.C. à Post. Cominio Macrob. ex Varrone notat. L. Tarq. Regẽ eã ædem faciendam locasse, T. verò Largium Dictatorem Saturnalibus dedicasse. Hanc ædem ærarium fecit P. Valer. Poplicola, si Plutarcho in Poplicola credimus. Cuius rei causæ referũtur hæ: quòd Saturno regnante nullũ fuerit cõmissũ furtũ, aut quòd sub illo nihil

Lib. 2.

Lib. 6.

F

Lib. 1. Saturnal. cap. 8.

fuerit cuiusquã priuatum. Ideò institutum, vt apud eum locaretur populi pecunia communis, sub quo cunctis fuissent vniuersa communia. Macrob. Plutar. addit aliàs duas rationes, quarum prior est, quòd Saturnus fructibus & agriculturæ pręesse creditus sit. Cùm autem ex frugum vbertate & venditione pecuniæ nascatur copia, fecisse ipsum Saturnum pecunię autorem, custodémque. Altera est, quòd locus ille munitus, conspicuus, & ab insidiis tutus fuerit. Ad hanc ædem legati vndecunque Romam missi accedebant, ibíque nomina sua Præfectis ærarij dabant, quod eò fiebat, quia Saturnus cùm peregrinus fuerit, etiam hospitibus gauderet: vel quòd hospites antiquitùs munera à Quæstoribus ærarij acceperint: vnde etiam posteà sublato sumptu, tamen ærarij pręfectos adierint. In hac ęde contractuum monumenta, acta quæ susceptis liberis parentes faciebant, & omnium ciuium Rom. nomina in Elephantinis libris descripta adseruabantur, & custodiebantur. Illud etiam Macrob. annotat, fastigio huius ædis Tritonas cum buccinis superpositos, quo significetur, à Saturni commemoratione ad nostram ętatem historiam elatam, & vocalem esse, cùm ante eum muta & obscura, & incognita fuerit, id quod testantur caudæ Tritonum humi mersę & absconditæ. Meminit etiam ędis Saturni, à Munacio Planco extructę Suetonius: quę tamen ex veteribus aliqua fuerit ab ipso refecta, vel prorsus noua, alia à prioribus haud certum est. Saturni vxor Rhea fuit, de qua etiam nonnulla dicemus: reliqua quę ad Saturni cultum, & ferias in honorem eius institutas pertinent, alibi explicabuntur.

Plutarch. in quæst. Ro. q. 42. Macrob. lib. 1. Saturnal. cap. 8.

RHEA, OPS, TELLVS.

Lib. 7. de Ciuitate Dei c. 23.

SATVRNO additur Tellus, de qua ita scribit August. Var. in lib de Diis Select. tres esse affirmat animæ gradus in omni vniuersáque natura. Vnum qui omnes partes corporis, quæ viuunt transit, & non habent sensum, sed tantùm ad viuendum valetudinem. Hanc vim in nostro corpore permanare dicit in ossa, vngues, capillos: sicut in mundo arbores sine sensu aluntur, & crescunt, & modo quodam suo viuunt. Secundum gradum animæ dicit, in quo sensus est. Hanc vim peruenire in oculos, aures, nares, os, tactum. Tertium gradum animæ esse summum, qui vocatur animus, in quo intelligentia præeminet: hoc, præter hominem, omnes carere mortales: in qua, quoniam homines Deo videntur similes, hanc partem animæ mundi dicit Deum, in nobis autem Genium vocari. Sic ergo in anima mundi tres gradus instituens, vnam partem eius lapides esse dicit, ac ligna, & hanc terram, quam videmus, quò nō permanat sensus. Aliam verò, quam sensum vocat eius, vt æthera. Tertiam porrò, quam & animam eius nuncupat, quæ scilicet peruenit in astra: eam quoq; asserit facere Deos, & per eam, quando in terram permanat, Deam Tellurem: quod autem inde permanat in mare, atque Oceanum, Deum esse Neptunum. Hęc ille. Est igitur Tellus nihil aliud, quàm vis, & quidem, vt ibidem ex Varrone dicitur, fœmina, quæ semina recipit, aut nutrit. Vim autem masculinam, quæ semina producit, Tellumonem dixerunt. Telluris cultum primum instituisse Melisseum Lactant. ex Didymo docet. Huius ædes extructa fuit in area ędium SP. Cassij, qui de regni affectatione suspectus, capite punitus est, testibus Cicerone, Liuio, Dion. Pli. Val. Max. & aliis. Collocatur à P. Victore in v. reg. Vrbis. Quis eam vouerit, atq; extruxerit, non additur. De P. quidem Sempronio Sopho sic scribit L. Flor. Domiti hinc Picētes, & caput gentis Asculum Sempronio duce, qui tremente inter pręlia campo, Tellurem Deā, promissa æde placauit. Terręmotus huius etiā Orosius meminit, & Frōtinus. Porrò hæc Dea, quæ pro Saturni vxore, & sorore habita est, Rhea, Ops, Mater Deûm, atque Mater magna fuit cognominata, & sub iisdē nominibus culta. Rheæ quidem tēplum, vel ædes extructa fuit nulla. De reliquis verò iuuat adscribere, quę ex Varrone profert Augustinus, sic autem is scribit: Deinde adiungit Varro & dicit Tellurem matrem & nominibus pluribus, & cognominibus, quòd nominarant Deos esse existimatos complures. Tellurem, inquit, putant esse Opem, quòd opera fiat melior: Matrem, quòd plurima pariat: Magnam, quòd cibum pariat: Proserpinam, quòd ex ea proserpant fruges: Vestam, quòd vestiatur herbis, sic alias Deas, inquit, non absurdè ad hanc reuocant. Hęc ille. Nos de prioribus pauca quędam, quę legimus exponemus, de Proserpina & Vesta alibi dicturi. Ops, vti, iā ex Varrone audiuimus, dicta quòd opera fiat melior. Idē sic scribit, Terra Ops, quòd hîc omne opus ad viuendum, & ideò dicitur Ops mater, quòd terra nutriat. Hæc enim terris genteis omnes peperit, & resumit denuò. Sic etiā Macrob. terram dicit appellatā Opem, quòd eius ope vitæ humanæ alimēta quęrātur: vel ab opere, per quod fruct⁹ frugésq; nascātur. Et festus: Opis, inquit, dicta est cōiūx Saturni, per quā volūt terrā significare, quia omnes opes humano generi terra tribuit. Eius imago fuit, vt

Lib. 1. Epitomeca. 19. Lib. 4. Lib. 1. Lib. 7. de Ciuitate Dei, cap. 14. Lib. 4. de lingua Latina

Alb-

A Albricus notat, in cuiusdam matronæ similitudinem depicta, quæ aperta manu dextra opem omnibus dare velle prætendebat: panem verò manu sinistra pauperibus porrigebat: Ædem OPI Romæ primus vouit & extruxit T. Tatius Sabinorum Rex, in regni societatem à Romulo receptus: Varrone, Dionysio & Augustino testibus. Vouit eidem cum Saturno ædem Tul. Hostilius, vt paulò antè in Saturno diximus. Festum eius Opalia, vt infrà explicabimus.

OPIS Consiuæ etiam Deæ mentio fit apud Varronem, quæ nomen habuit à conserendo. Sacrarium eius in regia fuit, ita scribente Varrone: Opeconsiua dies ab Dea Opeconsiua, cuius in regia sacrarium: quòd ideò actum, vt eò, præter virgines Vestales, & Sacerdotem publicum, introeat nemo. Is cùm eat, suffibulum haud habeat. Hanc enim B legem eius ædis fuisse, cùm quælibet sacræ ædes suas certas leges haberent, Ioseph Scaliger arbitratur. MATER Deûm vnde dicta sit variè traditur. Diod. Siculus scribit, cœlum ex Titæa coniuge suscepisse liberos V. & XL. muliebris sexus duos Reginam & Opem. Reginam ætate & prudentia præstantiorem, in gratiam Matris fratres omnes educasse, ideò dictam Matrem Deûm, nupsisseq; Hyperioni fratri, ex quo Solem & Lunam genuerit: qui cùm scelere auunculorum interiissent, ipsam in furorem versam cum tympana, cymbalísque terram suæ ditionis peragrasse, morémque eiusmodi mansisse post eius fatum. Idem tum addit etiam aliam fabulam: Menoem vetustissimum Phrygiæ Regem ex vxore Dindymene filiam procreasse, quam exponi iusserit in monte Cybello, infantem à feris enutritam euasisse in admirabilem pulchritudinem, inuentámque à C muliere pastoria, educatam pro sua, dictámque à monte in quo esset exposita, Cybelem, multas artes ingenij acumine & inuenisse, & docuisse mortales, videlicet cantum tibiæ, lusus, choreas, cymbalorum, tympanorúmque sonitus, artem prætereà veterinariam, & infantium morbis lenimenta: quibus quod multi curarentur pueri, idcirco eam Magnam Matrem nominatam esse. Cùm verò adoleuisset, amasse eam iuuenem terræ, illius

Varro lib. 5. de ling. Lat.

Lib. 4. cap 5.

D

E

nomine Atym, ex eóq; grauidam factam, à Menoe patre, quòd famam de virtute factísque eius acceperat, reuocatam esse pro virgine, cognitóque flagitio eius, Atym & nutrices iussu Regis affectos esse supplicio: Cybelem amore incensam ex desiderio Atis insaniisse, domóque paterna egressam, solam cum fistula & tympano, passis crinibus totam regionem peragrasse dementatam, venisséque in Nyssam ad Dionysium, aliquot annis post eius mortem, cùm & difficultate annonæ, & morbo in Phrygia laboraretur, oraculo F iussos Phryges Atym & Cybelē venerari: hinc sacra, cæremoniásq; Magnæ matris Deûm ortas esse. Hæc Diodorus. Nos Varronem sequemur, qui hâc eandem cum Tellure facit: sic enim August. Eádem, inquit Varro, dicunt Matrem Magnam, quòd tympanū habeat, significari esse orbem terræ: quòd turres in capite oppida: quòd sedes fingantur circa eam, cùm omnia moueantur, ipsum non moueri, quòd gallos huic Deæ, vt seruirent, fecerunt, significat eos, qui semine indigeant, terram sequi oportere, in ea quippe omnia reperiri: quòd se apud eum iactant, præcipitur, inquit, quod terrā colunt, ne sedeant, semper enim esse quod agant. Cymbalorum sonitus, ferramentorum iactandorum: ac manuum, & cuius rei crepitus in colendo agro quid sit, significat quòd ferramēta illa erant:

ideò ex ære, quòd eam antiqui colebant ære, antequam ferrum esset inuentum. A

Leonem, inquit, adiungunt, solutum ac mansuetum, vt ostendant, esse nullum genus terræ tam remotum, ac vehementer ferum, quod non subigi, colíque conueniat. Hæc ex Varrone Augustinus. Aliam tamen rationem Ouid. ponit de qua alibi. Huiusmodi simulacrum in veteri monumento adhuc conspicitur, quod hîc subieci. Porrò hæc Dea etiam Mater Idæa appellatur, ab Ida monte Phrygiæ, in quo eam Phrygij plurimùm coluerunt. Berecynthia quoque à Berecyntho Phrygiæ monte est dicta.

Lib. 29. Dea Pessinuntia, à Pessinunte Phrygiæ oppido, vnde Romam transuecta & culta est, quod factum est anno v.c.d.x.l.i.i.x.p. Cor. Scipione, qui posteà Africanus dictus est, & P. Licinio Crasso Coss. tali de causa. Cùm eo anno, vt Liuius scribit, durante bello Punico sępiùs lapidibus pluisset, & inspectis libris Sibyllinis carmen inuentum esset: Quádoque hostis alienigena terræ Italiæ bellum intulisset, eum pelli Italia, vincíque posse, si mater Idæa Pessinunte Romam aduecta esset, moti eo carmine Patres, legatos miserunt ad Attalum Asię regem qui matrem Deûm petierunt, ab eóque benignè accepti, ac Pessinuntem in Phrygiam deducti, sacrum lapidem, quem Matrem Deûm incolæ nuncupabant, acceperunt, & Romam transtulerunt. Addit Liuius Senatum oraculo Delphico, vt eam qui vir optimus Romæ esset, hospitio exciperet, monitum, P. Scipionem iuuenem adhuc, necdum Quęstorium, virum optimum iudicasse, eíq; munus excipiendæ Deę delegasse. Is igitur cum omnibus matronis Ostiam obuiam ire Deæ iussus, Deam de naue accepit, & matronis in Vrbem ferendam tradidit. Perlata autem est in ædem Victoriæ, quæ est in Palatio, pridie Idus Aprileis. Isque dies festus fuit. Populus frequẽs dona Deę in Palatium tulit, lectisterniúmque & ludi fuêre, Megalesia appellata. Sequẽti anno ędem ei propriam in Palatio locarũt M. Liuius, & C. Claudius Censores, quã pòst anno dlxii. Cornelio Nasica, M. Acilio Grabrione Coss. dedicauit M. Iunius Brutus. Sic enim scribit Liuius in illius anni historia. Per idem ferè tẽpus ędes Matris magnæ Idęę dedicata est. Quam Deã is P. Cornelius aduectã ex Asia P. Corn. Scipione, cui posteà Africano fuit cognomen, Licinio Coss. in Palatium à mari detulerat. Locauerant ędem faciendam M. Liuius, C. Claudius Censores, M. Cornelio, T. Sẽpronio Coss. xiii. anno postquàm locata erat, dedicauit eam M. Iunius Brutus, ludíque ob dedicationem eius facti, quos primos Scenicos fuisse Antias Valerius est auctor, Megalesia appellatos. Hęc Liuius. AEdes illa collocatur à P. Victore in regione Vrbis. Cybele dicta est eadem, vel à monte Phrygię Cybello, in quo fuit exposita, vt Diodorus scribit, vel, vt alij, à Cybello qui primus eius Deę Sacerdos fuit. Festus, Cybele Mater quam dicebãt Magnam, ita appellabatur, quòd ageret homines in furorem, quod Gręci κυβιζειν, siue (vt alij malunt) κυβηβᾶν, dicunt. Cybele verò eadem dicta à loco, qui est in Phrygia. Seruius ait ἀπὸ τῶ κυβισᾶν τὴν κεφαλὴν, id est, à capitis rotatione dictam esse, quòd proprium fuerit eius Deę Sacerdotum, qui per furorem motu capitis comam rotantes vlulatu futura pronunciabãt. Sosides Atticus apud Fulgentium Placiadem Cybelem dici ait, quasi κύβος βαλεῶν, id est, glorię firmitatem. Quę pręterea ad Cybeles historiam pertinent, ea paulò antè in Matre Deûm sunt explicata.

B C D E

De Ioue. Cap. V.

Historiam Deorum incipi à Ioue, ęquúm erat, si communem veterum opinionẽ, qui eũ pro summo & principe Deorũ habuerũt, sequi voluissem: sed plus apud me valuit ordinis ratio, quę parentes filio pręponi suadebat. Cùm igitur de Iano, qui Deus Deorũ in Carminibus Saliaribus dictus fuit, tũ, de Saturno & Rhea, siue Ope hactenus dixerim, sequitur iam Iupiter, de quo hoc cap. agemus.

Ivpiter, secundùm Agellium, Macrobium, & alios, dicitur quasi iuuans pater. Cicero, Ipse Iupiter, id est iuuans pater, quem conuersis casibus appellamus à iuuando Iouem, à Poëtis Pater diuúmque homiuúmque dicitur. Sunt qũi Iouis nomen ab Hebraico יהוה Iehoua ortũ esse velint, quod à veritate non videtur vsque adeò esse alienũ. Ioues, inquit Cic. tres numerãt illi, qui Theologi nominantur: ex quibus primum & secũdum natos in Arcadia, alterum patre Aethere, ex quo etiã proserpinam natam ferunt & Liberum: alterum patre Cœlo, qui genuisse Mineruam dicitur, quã principem & inuẽtricem belli ferunt. Tertium Cretensem Saturni filium: cuius in illa insula sepulcrum ostenditur. Varro alicubi scribit, se ex varia lectione Ioues ccc. inuenisse, qui hinc inde in terrarum orbe fuerint culti. Sed nos de Cretensi Ioue dicemus, qui Saturni & Rheę siue Opis filius fuit, de quo, quis fuerit, & quibus de causis diuini honores ipsi sint exhibiti, hęc tradit Diodorus Siculus: De Iouis genere, atque imperio dubitatur: nã quibusdã placet F

Lib. 3. de Natura Deor.

Lib. 5. ca. 15.

A placet, postquàm Saturnus ad Deos transiit, suscepisse regnũ, nõ vi patrem expulisse, iustéq; & legitimè regno potitũ. Alij Saturno volũt in ortu filij responsũ, fore vt ab Ioue vi regno pelleretur. Quę res Saturnũ impulerit, vt filios sępiùs perimeret. Id ęgrè ferens Opis, cùm viri animus placari non posset, Iouẽ in Ida ab se editũ, clam nutriendũ Curetibus, iuxta Idę montem habitantibus, dedit. Hi in antrũ ad Nymphas, cõmendata illis infantis cura, detulerũt. Lacte caprę, quę Amalthea dicta est, melléque educatus est. In Ida antrum, vbi nutritus dicitur, sacrum est, & circa illud, prata manent intacta. Caprę, quę eũ nutriit, & alij sunt honores impensi, & locus eius est Ægiochus vocatus. Adolescẽtiam egressus, in Ida, vbi genitus est, ciuitatẽ cõdidit, cuius postmodũ destructę etiãnum extant reliquię. Excessit hic Deus fortitudine, & cęteris virtutibus omnes: accepto B enim post Saturnũ regno maxima, plurimáq; contulit ad hominũ vitam. Primus omniũ iustitiã docuit mutuò seruari inter mortales, omni vi atque iniuria remotis. Lites ac cõtentiones iudicio auferens, singula, quę ad bene viuendũ ac pacem pertinerent, summa ope procurauit. Bonos ad virtutẽ exhortatus est: improbos timore coercuit ac pœna: omnẽ penè orbem circumiens, bello impiis ac prędonibus indicto, ęquitatẽ ac leges introduxit. Per id tẽpus & Gigantes ab eo sublatos aiunt: in Creta quidẽ Milinũ, in Phrygia Typhonem. Ante pugnã, quę cum Gigantibus in Creta habita est, Iouem sacrificasse dicũt, Soli, cœlo, ac terrę bouem. Quę sacra Iouẽ fore superiorẽ portendentia, primũ vires, & ab hostibus defectionem, tum finem belli futurum monstrârunt. Musęus quippe ab eis desciuit, óbque id ei honores tributi: à Diis autẽ omnes hostes cęsi sunt. Sed & a-C lios quoq; Diis pręsidium belli tulisse aduersùs Gigantes constat. Macedones quidam circa Pallenem, in campo, quem olim à loci conflagratione Phlegręum, postmodùm Cymęum cognominarunt, animaduersum esse ab Ioue in Gigantes ob eam causam dicunt, quòd magnitudine ac robore corporis confisi, aduersiq; legibus & multa egerint in homines iniusta, & propinquas gẽtes in seruitutẽ redegerint, bellúmq; his intulerint, qui ob singularia in omnes nationes beneficia Dij sint existimati. Ferũtur ab Ioue non solũ impij, nefariíq; deleti, sed etiã Diis, heroibúsque ac hominibus benemeritis honores impensi. Propter eius beneficentiã, imperiíq; magnitudinem, omniũ consensu & regnũ perpetuũ tributũ est, & habitatio in Olympo. Sacrificia insuper illi super cęteros D statuta. Posteà verò quàm in cœlũ delatus est, memoria nominis eius animis hominũ, in quos beneficia contulit, adeò infixa permansit, vt omniũ, quę in cœlo fierent, velut imbriũ, tonitruũ ac fulminũ, cęterorúmq; eiusmodi potẽs existimaretur. Itaq; quòd vitę causa hominibus esse videretur, cũ fructus terrę ad maturitatẽ perduceret, Iouem dixere. Patrem verò, tum quia singulorum susceperit summa cum beneuolentia curam, tum quia tanquàm Dux hominibus extiterit rectè viuẽdi imperator ac Rex, ob imperij amplitudinem: consultor ac prouidus, propter consulẽdi prudentiã appellatus est. Hactenus Diodorus: vnde discimus, quę prima origo colendi Iouis fuerit. Simulacrum eius pro diuersa illi potestate attributa, variè fuit effictum. Pingebatur, vt ait Albricus, in throno eburneo in sua maiestatis sede sedens: sceptrũ regium in manu sinistra tenens: altera ve-E rò fulmina ad inferos mittens, & Gigantes repressos fulmine, tenens sub pedibus, & conculcans. Iuxta eum verò quædam aquila, quę volans inter pedes suos quendam pulcherrimum iuuenem, scilicet Ganymedẽ, raptum portabat, habentem in manu craterem, vt Ioui poculum propinaret. Hęc in genere de Ioue ex traditione Diod. Siculi, cum quo etiam sentiunt Apollodorus, Seruius Grammaticus & alij. Iam verò etiam de cognominibus, quę Ioui à Romanis indita, & de templis, quę in honorem eius constructa fuerũt, agamus. Prima appellatio, quæ in Romana historia occurrit, est Iouis Indigetis, qua consecratus fuit Æneas. Cùm enim post prælium cum Rutulis & Mezentio gestum, non amplius appareret, & alij eum ad Deos discessisse, alij necatum in flumine apud quod pugnauerant, coniectarent, Latini sacellum ipsi dicauerunt cum inscriptione F hac: PATRI DEO INDIGETI, QVI NVMICI AMNIS VNDAS TEMPERAT. *Lib.* I. Dionysius: qui tamen addit, esse, qui id sacellum Æneam dicasse Anchisæ, defuncto ante hoc bellum anno proximo scribant: & esse tumulum non magnum, & circùm dignas spectatu in ordinem digestas arbores. Liuius apertè testatur, Æneam Iouem indigetem *Lib.* I. nuncupatum fuisse: cum quo Festus & alij. Aliàs indigetes Dij dicti fuerunt ij, qui ex hominibus inter Deos sunt relati, quòd scilicet nullius rei egeant, vel quòd in Diis agerent, qui ex hominibus ad diuinitatem peruenissent. Aliorum deriuationes prudens omitto. Æneæ indigetis etiam Ouidius lib. 14. Metam. & Tibullus lib. 2. meminerunt.

IOVIS INVENTORIS appellatio ab Hercule originem traxit: cùm enim Hercules cũ

bobus Geryonis in agrum Palantinum perueniſſet,& ibi boni pabuli nactus copiam, ar- A menta per paſcua dimiſiſſet,ipſe autem labore feſſus procubuiſſet,ſomnóque ſe dediſſet,latro quidam eius loci,Cacus nomine,paucas aliquot,Hercule dormiente,abegit, & in propinquam ſpeluncam,vbi degebat, abdidit, quas auerſas vnam poſt aliam, caudis eò traxerat,vt quærentem indicium falleret, veſtigiis in contrariam partem ducentibus,Hercules ſomno excitus, cùm recenſuiſſet numerum, & aliquot boues ſenſiſſet deeſſe,ad ſpeluncam Caci contendit,& Caco deuicto,atque ad terram proſtrato, boues ſuas recepit,& eduxit,ſpeluncam etiam diruit: cúmque cædem expiaſſet aqua fluminis, in proximo aram Ioui inuentori poſuit,quæ eſt Romæ prope portam geminam, & ob inuentas boues Deo iuuencum vnum ſacrificauit.Hæc ſacra,inquit Dionyſius, etiam ætate mea,Romani Græco ritu faciunt, quemadmodum ab illo inſtituta ſunt. Meminit B huius hiſtoriæ Ouid.li.Faſt.Virg.lib.Æne.Liuius lib.1.Aræ Iouis inuentoris mentio fit à P.Victore & Onuphrio Panuinio in regione Vrbis XI.quæ dicitur Circus maximus.

IVPITER FERETRIVS à ferendo vel feriendo hoſtem dictus, à Romulo conſecratus eſt,teſtibus Liuio,Dionyſio,Plutarcho & aliis.Sext.Pomp. Feſtus: Feretrius Iupiter dictus à ferendo,quòd pacem ferre putaretur.De templo Iouis Feretrij, quod Romulus condidit in monte Capitolino,quódque in IIX.Vrbis regione à P. Victore collocatur,ſic ſcribit Liuius:Romulus duce hoſtium occiſo, Vrbem primo impetu capit, inde exercitu victore reducto,ipſe cum factis vir magnificus, tum factorum oſtentator haud minor,ſpolia ducis hoſtium cæſi ſuſpenſa,fabricato ad id aptè ferculo, gerens in Capitolium adſcendit:ibíque ea cùm ad quercum paſtoribus ſacram depoſuiſſet, ſimul cum C dono deſignauit tẽplo Iouis fines,cognoménque addidit Deo, Iuppiter Feretri,inquit, hæc tibi Victor Romulus rex regia arma fero,tẽplúmque iis regionibus,quas modò animo metatus ſum,dedico ſedem opimis ſpoliis,quę Regibus,ducibúſque hoſtiũ cæſis me auctorem ſequentes poſteri ferent.Hæc templi eſt origo, quod primum omnium Romæ ſacratum eſt.Hactenus Liuius.Cum quo Dionyſ.Romulus,inquit, in Capitolino vertice Ioui Feretrio templi ſpatium deſignauit, non magnum. Adhuc enim ſeruatur vetus eius veſtigium vix XV.pedum longitudine, quò inferret opima de Cæninenſium Rege ſpolia.Tecta huius templi ob vetuſtatem,& Romanorum negligentiam collapſa, reſtituit Auguſtus.Cornel.Nepos in vita Attici.Ex hoc templo ſumebant Romani ſceptrum,per quod iurarent,& lapidem ſilicem,quo fœdus ferirent. De Ioue Feretrio ex- D tat elegia Propertij lectu digniſſima,quam ſic concludit:

Lib.1. Lib.1. adl.

---cauſa Feretri
Omine quod certo dux ferit ante ducem.
Seu quia victa ſuis humeris hæc arma ferebant,
Hinc Feretri dicta eſt ara ſuperba Iouis.

IVPITER STATOR,à ſiſtendo dictus eſt, eíque Romę templum dicatum hac de cauſa.Cùm Sabini ad vlciſcendam iniuriam ſibi in raptu filiarum à Romanis illatam, arma aduerſum eos mouiſſent, & quidẽ arcem Tarpeiam iam cepiſſent, Romanos etiã in fugam vertiſſent,Romulus,qui & ipſe fugientium turba agebatur,manus ad cœlum attollens,ferè his verbis Dei opem implorauit, & votum de ædificando ei templo fe- E cit:Iupiter tuis iuſſus auibus hic in Palatino prima Vrbi fundamenta ieci, arcem iam ſcelere emptam Sabini habent,inde huc armati ſuperata media valle tendunt. At tu pater Deûm hominúmque hinc ſaltem arce hoſtes,deme terrorem Romanis, fugámque fœdam ſiſte.Hic ego tibi templum Statori Ioui,quod monimentum ſit poſteris tua præſenti ope ſeruatam eſſe Vrbem voueo,&c.Hæc ferè Liuius,cui conſentit Plutarchus.Et Dionyſ.ſcribit,Iouem Statorem dictum,quòd exercitum Romuli fugientem poſt preces ſtare feciſſet,& vti viribus.Alij à ſtando nomen eum habere volunt. Seneca contra hiſtoriæ fidem,ſed tamen non malè,Statorem dictum ait, quòd eius beneficio ſtent omnia.In antiquis nummis conſpicitur eius ſimulacrum, forma nuda, dextra haſta nitens,ſiniſtra fulmen habens.Templum quod ei à Romulo extructum eſt, ſitum fuit in F Palatij radice, vti Cicero teſtatur, quanquam ſint qui non templum, ſed delubrum à Romulo ædificatum eſſe velint in Circo Flaminio. Templum autem hoc à M.Attilio Regulo Conſule in bello Samnitico votum,& poſteà extructum: qua de re Liuij verba adſcribere libet.Inter hæc,inquit (de prælio cum Samnitibus loquens) Conſul manus ad prælium attollens,voce clara,ita vt exaudiretur,templum Ioui Statori vouet,ſi conſtitiſſet à fuga Romana acies,redintegratóque prælio cecidiſſet, viciſſétque legiones Samnitium. Et paulò pòſt: Fabium ait ſcribere, bellum à Samnitibus in Etruriam tranſlatum,

Lib.1. adl. dl.

A translatum,& ad Luceriam pugnatum: in qua pugna Iouis Statoris ædes vota sit, vt Romulus antè vouerit: sed fanum tantùm, id est, locum templo effatum, iam sacratum fuisse. Cæterum hoc demùm anno, vt ædem etiam fieri Senatus iuberet, his eiusdem voti damnatam Rempubl.in religionem venisse. Hæc ille. A.P.Victore delubrum collocatur in regione IX.quę dicitur Circus Flaminius.Templum in regione X.cui nomen Palatium. Marlianus scribit, quo tempore Neronis hoc templum exustum, nunquàm fuerit restitutum.Delubrum Iouis Statoris etiam Terentius Varro, citante Macrobio, in Circo Flaminio fuisse scribit, quod Victruuius prope Porticum Metelli fuisse dicit. Et hoc fortasse à M. Attilio Regulo Coss. votum est. In templo Iouis Statoris Senatus nonnunquam habebatur,& Senatusconsulta fiebant,vti ex Cicerone discimus.

Lib.2.cap. 11. *Libro 8. Rerum diuinarū.*

B IVPITER ELICIVS ab eliciendo dictus,teste Varrone,& Ouid.qui in 3.Fastor.

Eliciunt cælo te Iupiter,vnde minores
Nunc quoque te celebrant,Eliciúmque vocant.

Aram ei in Auentino extruxit, & dicauit Numa Pompilius Rex II. de quo sic Liuius: Pontificem deinde Numam Martium M.F. ex patribus legit, eíq; sacra omnia ex scripta,exsignatáque attribuit.Et post pauca: Quæque prodigia fulminibus,alióve quo viso missa susciperentur,atque curarentur docuit,ad ea elicienda ex mentibus diuinis, Ioui Elicio aram in Auentino dicauit,Deúmque consuluit Auguriis,quæ suscipienda essent. Iuuat hîc adscribere fabulam de Numa, quo pacto artem Iouis eliciendi edoctus fuerit,quam Arnobius sic recitat: Numam, inquit, Regem, cùm procurandi fulminis C scientiam non haberet, essétque illi cupido noscendi Ægeriæ monitu castos XII.iuuenes apud aquam celasse cum vinculis, vt cùm Faunus & Martius Picus ad id locorum venissent haustum (nam illis aquandi solenne iter huc fuit) inuaderent,constringerent, colligarent. Sed quò res fieri expeditiùs posset, Regem pocula non parui numeri vino, mulsóque complesse, circáque accessus fontis insidiosam venturis opposuisse fallaciam: illos de more solito bibendi appetitione correptos ad hospitia nota venisse:sed cùm liquoribus odoratis offendissent fragrantia pocula, vetustioribus anteposuisse res nouas, inuasisse auiditer,dulcedine potionis captos, hausisse plus nimio, obdormiuisse, factos graues: tamen bis senos incubuisse sopitis, iniecisse madidatis vincula, expergitósque illos statim perdocuisse Regem, quibus ad terras modis Iupiter possit sacrificiis elici,& D accepta Regem scientia, regem in Auentino fecisse diuinam, elexisse ad terras Iouem, ab eóque quæsisse ritum procurationis,Iouem diu cunctatum: Expiabis, dixisse,capite fulgurita. Regem respondisse,Cæpitio? Iouem rursus: Humano Retulisse Regem. Sed capillo Deum contra,animali,subiecisse Pompilium,piscis. Tunc ambiguis Iouem propositionibus captum,extulisse hanc vocem: Decepisti me Numa: nam ego humanis capitibus procurari constitueram fulgurita, Numa capillo cæpitio, quoniam me tamen circumuenit astutia,quem voluisti,habeto morem,& his rebus quas pactus es, procurationem semper suscipies fulguritorum. Hactenus Arnobius. Eadem habet Plutarchus in Numa. Huic Deo cùm non ritè sacrum fecisset Tul.Hostilius,fulmine ictus cum tota domo conflagrauit.Liuius lib.1.

Lib.1. *Lib.2.Historiarum Annalis.*

E IVPITER CAPITOLINVS, qui & OPT. MAX. dictus est, quòd velit & possit omnibus prodesse,& optimus quidem antè quàm maximus:quia maius sit,gratiúsque prodesse,quàm magnas opes habere, teste Cicerone, qui etiam alibi scribit, Iouem à pop. Rom.propter beneficia Optimum,propter vim Maximum appellatum fuisse. Capitolini nomen habuit à monte Capitolino, in quo templum ei conditum, & cultus diuinus institutus fuit:de quo templo à quo primum extructum sit,quomodo conflagrauerit, & à quibus restauratum sit, audiemus Tacitum. Is verò sic scribit: Vouerat hoc templum Tarquinius Priscus Rex bello Sabino,iecerátque fundamenta,spe magis futuræ magnitudinis,quàm quò modicæ adhuc populi Rom. res sufficerent. Mox Ser.Tullius sociorum F studio,deinde Tarq.Superbus capta Suessa Pometia,hostium spoliis extruxêre. Sed gloria operis libertati reseruata.Pulsis Regibus Horatius Puluillus iterum Cos.dedicauit ea magnificentia,quam immensæ posteà pop.Rom.opes ornarent potiùs,quàm augerent.Iisdem rursus vestigiis situm est, postquam interiecto CDXV. annorum spacio. L.Scipione,C.Morbano Coss.flagrauerat. Curam Victor Sulla suscepit,neque tamen dedicauit: hoc solùm felicitati eius negatum, Lutatij Catuli nomen inter tanta Cæsarum opera,vsq; ad Vitellium mansit:Hactenus Tacitus,cũ quo facit etiam Plutarchus.Sed & hoc tẽplum,vt idem cum Tacito prodit,in Vitellij seditionib. euersum ac dirutum est. Quod iterũ à Vespasiano de integro refectum, vnà cum ipsius interitu inflammatũ,atq;

Lib.4.Historiarũ. *In Poplicola.*

incensum est. Tandem à Domitiano quartùm restauratum est, columnis eius ex Pentelesio lapide excisis,& ad deaurationem ipsius XII. millibus talentorum impensis. Idem scribit,Tarquinium in fundamenta eius templi,quod primùm conditum fuit, XL.millia argenti librarũ impendisse. Memorabile est, quod de hoc templo Dionysius,Liuius, Seruius,& alij scribunt,cùm id à Tarq. Prisco iam votum superbus ædificare vellet, & auguriis Deûm voluntatem exploraret,qui mos huic templo esset aptissimus, in omnibus autem Tarpeius esset inuentus, in quo erant multa diuersorum nominum sacella, factum esse, vt exinde ad alia templa numina euocarentur sacrificiis, quò posset liberè, & sine piaculo templum Iouis ædificare. Cùm omnes Dij libenter migrassent, Terminum solum abscedere noluisse,sed illic remansisse,tunc de ipso sacrificatum & deprehensum,quòd Terminus cum Ioue remanens æternum ibi imperium cum religione significaret. Vnde in Capitolio primam partem tecti patere, quæ lapidem ipsum Deum spectet. Sed & Iuuentutem abscedere noluisse, aliqui notant. De magnificentiis eius Dionysius hæc tradit,situm fuisse,& fundatum in alta crepidine, IIX. iugerum ambitu, CC. fermè pedibus patens per latera singula pari propemodum longitudine, atq; latitudine,vix XV.pedum differentia,frontem eius Meridiem spectantem,habuisse porticum cum triplici columnarum ordine,in lateribus autem duplici ordine: trésque ædes pares communibus contentas fuisse lateribus,mediam fuisse Iouis, à dextra Mineruæ, à sinistra Iunonis. Et quia Mineruæ numerorum inuentio à veteribus tribuebatur, lex erat scripta,vt qui Maximus Prætor esset, clauum iuxta eiusdem simulacrum pangeret,vnde annorum numerus cognosceretur.Liuius: In vestigio huius templi erat fictilis Summanus Deus, cuius caput de cœlo tactum decidit in Tyberim. Habebat hoc templum cellam,quam ingredi prophano non concedebatur. In qua cella coronæ aureæ erant duæ: alteram Galli Ioui Optimo Maximo consecrarunt, alteram Carthaginienses, ob partæ victoriæ in Samnites congratulationem Romam miserunt. In sacello vel delubro Iunonis,quod in hoc templo erat,anseres sacri alebantur,& in arca lapidea seruabantur libri Sibyllini.In hoc etiam templo erat aurea Victoria, vel statua aureæ Victoriæ. P.Victor. Ante cellam Mineruæ erant tria signa Deorum Nixiorum,de quibus alibi.

In Poplicola.

Cic. lib.I. de Diuinat.

Anno CXLVI. L.Volumnio, Ap.Claudio Coss.ex bonis fœneratorum in publicum redactis,Cn.& Q.Ogulnij,Ædiles Curules, ænea in Capitolio limina,& trium mensarum argentea vasa in cella Iouis, Iouémque ipsum in culmine cum quadrigis posuerunt.Liuius Anno IↃLXI. M.Tuccius & P.Iunius Brutus, Ædiles Curules,de mulcta damnatorum fœneratorum quadrigas inauratas in Capitolio posuerunt in cella Iouis, supra fastigium ædiculæ, & XII. clypea inaurata, qualia etiam paulò antè ex multatitia pecuariorum pecunia in fastigio ędis Iouis posita fuerunt.Liuius:Iouis simulacri facies diebus festis minio illini solebat. Seruius in 10. Ecloga. & Plinius: qui etiam scribit Turianum à Fregellis Romam fuisse accitum,cui locârit Tarquinius Priscus effigiem Iouis in Capitolio dicandam.Fictilem eam fuisse,& ideò mirari solere.Fictiles etiam in fastigio templi eius quadrigas.Fuit in hoc templo etiam signum Iouis Imperatoris.Ad hoc templum victimas gratulationis causa mactabant. In hoc templo Consules eo die,quo Magistratum inibant,singuli singulos boues immolabant,& ex eo togam sumebant.In hoc templo Imperatores ad bellum ituri vota nuncupabant, & posteà reuersi, triumphali pompa,in id deducebantur,Ioui in eo sacrum faciebant, & conuiuium celebrabant. In hoc etiam templo Senatus nonnunquam habebatur. In hoc homines religionis causa incubabant.Plautus in Curculione.Sed quis omnia enumeret?

Lib.41.
Lib.33. cap.I.

Præter hoc templum etiam aliæ duæ ædes Iouis in Capitolio fuerunt,votæ à L.Furio Purpureone, vna ab ipso Prætore bello Gallico, altera ab ipso Consule, dedicatæ à Q. Marcio Ralla Duumuiro,anno ab Vrbe condita IↃLXI. Liuius.

LATIALIS IVPITER à Latio dictus fuit, quòd eum Latini populi communiter cum Romanis colerent, consecratus à Tarquinio Superbo Rege. Cùm enim Turnus Herdonius insidiis Tarquinij neci datus esset,ipse verò Princeps populorum Latinorum declaratus,Volsci etiam atque Hernici in societatem recepti essent, Tarquinius,quemadmodum Dionysius scribit, vt id fœdus sempiternum maneret, proposuit designare commune fanum Romanorum, Latinorum, Hernicorum, Volscorum eorum duntaxat,qui in societatem recepti erant, quo ad Mercatum conuenientes quotannis vnà epularentur fruerentúrque sacris communibus.Gratum id fuit omnibus: locus conuentui præstitutus est in meditullio fermè harum gentium,mons altus Albanis imminens, vbi singulis annis feriæ celebrarentur, & eo temporis spacio, propter loci religionem, legémque

Lib.4.

A legémque de hoc latam,ab omni vi temperarent omnes,sacráque communiter Ioui Latiali facerent, & vacarent epulis,constituto priùs quantùm quisque populus in ea sacra præbere,quantámue portionem recipere debeat,&c.Hæc Dionysius. De feriis Latinis pòst dicemus.

IVPITER SPONSOR etiam à Tarquinio Superbo consecratus,templúmque ei conditum est,quod posteà Sp.Posthumius Consul anno CCXXCVII.dedicauit.Sic enim Dionysius libro 9.In Vrbe ædem Iouis Fidei Sponsoris(siue Lapus vertit,Gelenius,Dij filij, puto non rectè)Sp. Posthumius Consul alter,Nonis Iuniis,dedicauit,in luco Bellonæ, locatam ab vltimo Regum Tarquinio,non tamen ab illo consecratam,sed tum demùm ex S.C.id fecit Posthumius,vt testatur eius ædis inscriptio.Hæc ille.Lilius Gyraldus putat eundem hunc esse cum Dio Fidio,de quo alibi.Collocatur hæc ædes à P. Victore in B VIII.Vrbis regione.

IVPITER IMPERATOR ab imperando,quòd omnibus imperet,dictus:à Prænæstinis cultus est,cuius simulacrum T.Quintius Prænæste in deditionem accepto, Romam deuectum in Capitolium tulit,dedicauítque inter cellam Iouis, & Mineruæ tabula sub eo fixa,quæ esset monumentum rerum gestarum. Tabulæ inscriptio hęc ferè erat:Iupiter atque Diui omnes hoc dederunt, vt Titus Quinctius Dictator oppida nouem caperet,&c.Liuius in Historia Anni CCCLXXVI. Onuphrius ædem quoque ei in Capitolio exstructam fuisse putat, cùm fragmenta illa in tabulis Capitolinis ACCVS, ET T. DEDICAVIT, sic legenda arbitratur: Ædem Ioui Imperatori,qui Prænæste Romam actus est in Capitolio:T. Quinctius T.FIL.N. Cincinnatus Imp.dedicauit. Fuit C & alibi Iupiter hoc nomine cultus, verùm id huc non pertinet, de quo Cicero in 6. Verrina.

IVPITER PISTOR à pinsendo dictus,cuius ara in Capitolio fuit,de quo sic Lactantius:Quo tempore Galli Capitolium obsidebant,Ioui Pistori ara posita fuit, quòd Romanos Deus in quiete monuisset,vt ex omni frumento,quod haberent,panem facerent, & in hostium castra iactarent,eóque facto,soluta est obsidio,desperantibus Gallis, inopia subigi posse Romanos.Meminerunt huius historiæ Liuius,Frontinus,& alij.Vide etiam Plutarchum.

IVPITER VICTOR cognominatus,quòd omnia vincere putaretur. Huic ædem vouit L.Papyrius Cursor bello Samnitico, vt Liuius eodem libro docet. Quintus Fabius D bello cum Samnitibus & Gallis,& construxit posteà in monte Palatino,teste Liuio,& P. Victore.HuicDeo vouit,si legiones hostium fudisset,pauxillum mulsi priusquàm temetum biberet sese facturum,ídque votum Deis cordi fuisse.

IVPITER LVCETIVS,vt scribit Seruius, lingua Osca dictus à luce, quam præstare hominibus dicitur:ipse est enim nostra lingua Diespiter. Agellius:Lucetius,inquit,dictus Iupiter, quòd nos die & luce quasi vita ipsa afficeret, & iuuaret. Festus.Lucetium Iouem appellabant,quòd eum lucis esse causam credebant.

Idem est DIESPITER,id est,diei & lucis pater, & DYOVIS,vt Seruius & Agellius tradunt.Ædes Dyouis à P. Victore in X.collocatur Vrbis regione,a quo sit extructa,i-E gnoratur.

VEIOVIS,qui & Veiupiter,&Vedius à Martiano appellatur,vnde dictus sit,Agellius his verbis docet: Eum Deum, qui non iuuandi potestatem,sed vim nocendi haberet (nam Deos quosdam vt prodessent,celebrabant,quosdam ne obessent,placabant) Veiouem appellarunt,dempta,atque detracta iuuandi facultate.Particula enim Ve,priuandi habet hoc loco significationem.Ædes Veiouis inter arcem & Capitolium fuit,in qua etiam simulacrum Dei,sagittas tenens,quæ paratæ sint ad nocendum, huic simulacro astitit figmentum capræ.Ea enim solet ipsi immolari. Addit Agellius, putare quosdam hunc Deum esse Apollinem.Martianus Plutonem putat. Caput ei cornutum fuisse scri-F bit Alexander.

IVPITER LAPIS, secundùm Festum, dicebatur à lapide silice,quem in sanciendis fœderibus iuraturi tenebant,ea verba dicentes: *Si sciens fallam, ita me Diespiter, salua Vrbe,arcéque,bonis eiiciat,vt ego hunc lapidem.* Sunt qui Iouem Lapidem dictum esse velint,ab ipso lapide Ioue vocato,qui Saturno oblatus fuisse ab Ope,& ab ea deuoratus fingitur.

IVPITER TONANS,à tonando dictus est.Hunc Octauius Augustus consecrauit, ædémque ei in Capitolio extruxit, liberatus periculo,cùm in expeditione Cantabrica per nocturnum iter lecticam eius fulgor præstrinxisset, seruúmque prælucentem exa-

minaſſet. Suetonius. De hac æde ſic Dionyſius ſcribit: Iouis etiam Tonantis templum dedicauit, de qua re duo hæc commemorantur,& in ipſo tunc ſacrificio tonitrua accidiſſe, & ſomnum deinde Auguſto tale oblatum. Cùm propter nominis ac formæ eius Iouis nouitatem, & quòd ab Auguſto conſecratus eſſet,maximè autem quòd aſcendentes in Capitolium, ad eum primò perueniebant, Iupiter Tonans ab omnibus frequentaretur,& coleretur, imaginatus eſt in ſomnis Auguſtus,Iouem Capitolinum ſecum expoſtulare,quòd ſecundo iam ipſe loco haberetur: ſéque reſpondiſſe,excubitorem hunc Tonantem ei Capitolino à ſe eſſe poſitum:ideóque orta die tintinnabulum Ioui Tonãti appendit ſomnij confirmandi cauſa.His enim tintinnabulis ianitores nocturni vtuntur,vt ſi quid vſus ſit ſignificari poſſit. Hactenus ille ab Auguribus etiam ante hanc conſecrationem Iupiter Tonans & fulgens appellabatur, vt teſtis eſt Cicero,quia tonitrua & fulgura ipſi tribuebantur. Hinc in veteribus nummis ſimulacrum ſemper fingitur, fulmen triſulcum manibus tenens. Fulmina figuræ in antiquis nummis tales reperiuntur.

IVPITER VLTOR dictus,quòd ſceleratorum impia facta vlciſceretur.Huic Agrippa ædem, quam Pantheon appellauit, conſecrauit, quæ etiam Pantheon dictum,quaſi τῶν πάντων θεῶν hodiè Mariæ rotundæ,& omnium Sanctorum dicitur. Aliquando Cybelli ſacrum fuit, cuius Deæ caput antiqui operis & ſaxi, cum duobus piſcibus muro templi incluſum adhuc cernitur.De eo ſic Dionyſius & Plinius.Iuuat etiam addere ea, quæ Fabricius in ſua Roma de hoc templo retulit. Altum, inquit, eſt hoc templum pedes CXLIV.totidem latũ,Cõtignationes æneis trabibus canalium modo compactæ, pedũ XL.vt teſtatur Baptiſta Leo.Valuæ ingentes,item trabes ex ære Corinthio,& inauratę, lithoſtrotum varij marmoris, aræ duæ marmoreæ, ſex marmoratæ. Interſtitia ſex columnarum ſpacio diſtantia. Teſtudo templi laqueata vacuis circunquaque ſpaciis relictis,ne nimio pondere ædificium premeretur. Nulla feneſtra penitùs ineſt, niſi in medio foramen ſphæricum, æneis inauratíſque trabibus fultum, quod lumen præbet, eíq; in pauimento ſubiectum ad imbres excipiendos impluuium.Ad foramen illud in tecto quadraginta gradibus plumbeis aſcẽditur: ad quod tectum antequàm perueniatur,bini ambitus ſunt, ad quorum primum ex imo templi per centum quinquaginta gradus eſt eundum.Marcellinus libro decimoſexto,Pantheum,regionem teretem ſpacioſa celſitudine fornicatam nominat. In tecto nunc ſunt plumbeæ laminæ,quæ olim argenteæ fuerunt,quas Conſtans Imperator,Conſtantini iunioris filius,detraxit.Gradus ænei ante tẽplum ſublati,& ſaxeis permutati ſunt. Aſcenſum ad templum fuit per gradus duodecim,nunc per totidem deſcenditur: ex quo intelligitur, quàm altè ſit ex ruinis ſolum exaggeratum.Parietes nunc latericij ſunt, olim marmoribus ĩcruſtati fuerunt. Inter omnia igitur Vrbis opera, nullum admirabilius, ſiue molem, ſiue artem,ſiue impenſã conſideres, nullum etiam ex antiquiſſimis integrius: nam nec iniectis ignibus Gothi corrumpere,aut frangere potuerunt.Hæc ille.Paulò antè dicit,Hoc templum Bonifacium III. Pontificem à Phoca Imperatore, qui rem Pontificiam auxit, atque extulit, acceptum beatæ Virgini,& omnibus Sanctis dicaſſe: fuiſſéque primum dictum Virginem ad Martyres:ſicuti nunc à circulari forma Sancta Maria rotunda.Dionyſius. Pantheum quoq; perfecit Agrippa:id ſic dicitur fortaſſis,quòd in ſimulacris Martis & Veneris multas Deûm imagines acciperet: vt verò mihi videtur, inde id nominis habet, quòd forma conuexa faſtigiatum, cœli ſimilitudinem oſtenderet. Voluit Agrippa in eo Auguſti quoque ſtatuam collocare,noménq; operis ei adſcribere: neutrum autem eo accipiente, in Pantheo ipſo Cæſaris ſuperioris ſtatuam ſuam & Auguſti in veſtibulo poſuit.Et Plinius: Agrippæ Pantheum decorauit Diogenes Athenienſis, & Caryatides in columnis templi eius probantur,inter pauca operũ ſicut in faſtigio poſita ſigna, ſed propter altitudinem loci minùs celebrata. In honore eſt & in templo illo Hercules, ad quem Pœni omnibus annis humana ſacrificauerunt victima,humi ſtans,ante aditum porticus agnationes ſitæ.

IVPITER CONSERVATOR à conſeruando dictus, à Domitiano conſecratus eſt, quòd ipſum in ſeditione Vetelliana à furore hoſtium conſeruaſſet: de quo ſic Tacitus lib.Hiſtor.3.Domitianus prima irruptione apud æditum occultatus ſolertia liberti lineo amictum turbæ ſacricolarum immixtus, ignarúſque apud Cornelium primum paternum clientem, iuxta Velabrum delituit. Ac potiente rerum patre, disiecto æditui contubernio, modicum ſacellum IOVI CONSERVATORI, arámque poſuit, caſúſque ſuos in marmore expreſſit. Mox imperium adeptus IOVI CVSTODI

A CVSTODI templum ingens, séque in sinu Dei sacrauit, &c. huius templi, quod in Capitolio extructum fuit, meminit etiam Suetonius in Domitiano, cap. 5. Extant etiam nummi veteres Iouis Conseruatoris simulacrum & nomen continentes, qualis etiam hic est Maximiani.

IVPITER SOL, vel Sol HELIAGABALVS, vnde dictus alibi explicabitur.

FAGVTALIS IVPITER à fagu dictus, quæ Ioui sacra habebatur: inde eius sacellum Fagutal. Festus. Fagutal sacellum Iouis, in quo fuit fagus arbor, quæ Ioui sacra habebatur. Meminit eius & Varro, & Plinius lib. 16. cap. 10. qui etiam addit, non procul ab eo sacello & lucum fageum esse. Collocatur in regione decima, à quo extructum fuerit, incertum.

B VIMINEVS IVPITER à viminibus dictus: vnde etiam collis Viminalis. Varro. Viminalis à Ioue Viminio, quòd ibi aræ sunt eius, aut quòd ibi vimineta fuerunt. Festus: Viminalis porta & collis appellabantur, quòd ibi viminum sylua fuisse videtur, vbi est & ara Ioui Viminio consecrata.

C ARBITRATORIS IOVIS templum in decima Vrbis regione ponitur à Victore: & appellatur Pentapylon, quasi quinque portarum.

PRAEDATOR IVPITER à præda appellatus, quòd ei è præda aliquid deberetur. Seruius 3. Æneid. Romanis, inquit, moris fuit, vt bella gesturi, de parte prædæ aliquid numinibus pollicerentur: adeò vt Romæ fuerit vnum templum Iouis Prædatoris, non quòd prædæ præest, sed quòd ei aliquid ex præda debeatur. Locus huius templi, & à quo fuerit consecratum, ignoratur.

D MARIANVS IVPITER à Mario dictus est, qui cum cæteris monumentis tēplum ei condidit. In hoc Senatusconsultum factum est de reuocando Cicerone ab exilio, quod ipsi erat per somnium significatum, vt scribit Valerius.

POMPEIANVS IVPITER, Colossus fuit Iouis, eximiæ magnitudinis, sic dictus à Theatro Pompeij cuius vicinus fuit. Plin. lib. 34. cap. 7. Moles, inquit, excogitatas vi-

E demus statuarum, quas Colossos vocant, turribus similes. Talis in Campo Martio Iupiter à Claudio Cæsare dicatus, qui ideò vocatur Pompeianus, à vicinitate Theatri.

IOVIS PROPVGNATORIS ædes in Palatio fuit, cuius mentio fit in antiquo Epigrammate:

P. MARCIVS. VERVS.
IMP. COMMODO. VI. ET PETRONIO. SEPTIMIANO. COS.

F AN. P. R. C. DCCCCXLI. K. DEC.
IN. PALATIO. IN. ÆDE. IOVIS.
PROPVGNATORIS.

IN. LOCVM. P. VERI.
LATILIVS. CORNELIANVS.
COOPTATVS.

PVGNANTIS IOVIS templum vbi fuerit,& à quo extructũ cognitum est. Fuerunt A & alia cognomina quibus Iupiter fuit à veteribus insignitus,& cultus:quorum quędam ex Varrone recitantur ab Aurelio Augustino lib.7.de Ciuitate Dei.cap.12.Dixerunt , inquit, eum victorem, inuictum,opitulum,impulsorem,statorem,centumpedam,supinalem,tigillum,almum,ruminum,& alia,quæ persequi longum est. Hæc omnia cognomina imposuerunt vni Deo,propter causas,potestatésque diuersas:non tamen propter tot res,etiam tot Deos eum esse coëgerunt:quòd omnia vinceret, quòd à nemine vinceretur,quòd opem indigentibus ferret,quòd habeat impellendi,statuendi,stabiliendi, resupinandi potestatem , quòd tanquam tigillus mundum contineret , ac sustineret, quòd aleret omnia,quòd ruma,id est,mamma aleret animalia,&c.ad quem locũ videndus etiam Ioan. Ludouicus Viues.Iouis Opitulatoris etiam Festus meminit his verbis: Opitulus Iupiter,& Opitulator dictus est,quasi Opis lator.Adulto Ioui in nuptiis sacrificabatur,de quo pòst.Dapalis Iouis Cato libro de Re rustica meminit:fortasse sic dictus fuit,quòd ei sacra dapali epulo fierent.Sed satis hæc sint de Ioue,in cuius historia prolixior fui,cùm ipse etiam pro Principe,& patre Deûm,hominúmque sit habitus.Progrediamur nunc ad alios. B

De Iunone. CAP. VI.

CVM præcedens caput de Ioue pręter opinionem nimiùm excreuerit,ideò de Iunone seorsim dicam,quam quidem cum Ioue coniuncturus erat,vt puto,cuius & soror & vxor fuisse fertur.Fuit hæc Saturni & Opis filia sic dicta,quemadmodum Varro scribit,quòd vnà cum Ioue iuuat.Cic.lib.2.de Nat.deor.Aër,vt Stoici disputant,interiectus inter mare & cœlum,Iunonis nomine consecratur:quæ est soror & coniunx Iouis,quòd ei similitudo est ætheris,& cum eo summa coniunctio.Effœminarunt autem eum , Iunoníque tribuerunt,quòd nihil est eo mollius. Sed Iunonem à iuuando credo nominatam. Macrobius etiam in Somnium Scipionis:Iuno,inquit,& soror Iouis & coniunx vocatur. Est autem Iuno aër:& dicitur soror,quia iisdem seminibus,quibus cœlum,etiam aër est procreatus:coniunx,quia aër subiectus est cœlo. Libet hìc referre fabulam de Iunone,qua ratione Ioui matrimonio iuncta sit,quam Lilius Gyraldus ex Commentariis in Theocritum affert,est autem hæc:Iupiter cùm insidiaretur Iunoni , vt cum ea iaceret , eam conspexit procul à cæteris Diis,mutatus in Cuculum in monte consedit, qui priùs Thronax dicebatur,posteà ex re Coccyx dictus est:Cuculus ergo Iupiter tempestatem simul commouit : vbi cùm sola in monte Iuno esset ea parte,qua posteà constructa est Teliæ Iunonis ædes,Cuculus Iupiter ob tempestatis horrorem in virginis Iunonis gremium deuolauit,quem Iuno miserata veste contexit.Tum verò Iupiter suam indutus formam,Iunonem est amplexatus.Illa matris metu abnuebat , donec pollicitus connubium obtinuit.Hactenus ille. Iunonis passim apud Scriptores Ethnicos fit mentio,cuius historiam vel fabulam potiùs integram,vt recitemus,non est necesse. C D

Tantùm de simulacro eius & cognominibus,quibus Romæ culta fuit,quædam dicemus.Simulacrum eius ita figurabatur:Erat fœmina,inquit Albricus , in throno sedens, sceptrum regium tenens in dextra , eius caput nubes tenebant opertum super diadema, quod capite gestabat,cui & Iris sociata erat,quę ipsam per circuitum cingebat:nũciámque Iunonis Iridem populi appellabant.Ideò iuxta illam Iridem ancillam paratam,ad obsequium Dominæ figurabant.Pauones autem ante pedes eius,à dextris & sinistris stabant,auésque Iunonis specialiter vocabantur,&c. Huius varia apud Romanos fuerunt, pro diuersis eius officiis,& muneribus,nomina. Prima quæ occurrit appellatio est,quòd dicitur Iuno Curis ab hasta.Nam hastam Curim Sabini appellabant.Cato inOriginibus (si quę leguntur fragmenta,legitima sunt.) Quirinalis collis,à Iunone Sabinorum dea, quam illi curatim,id est,hastatam Iunonem vocant.Idem tradit Festus.Huic deę Romæ in omnibus Curiis mensas posuit Titus Tatius SabinorumRex,quas suo etiam tempore Romæ fuisse,Dionysius testatur. E F

SORORIA IVNO dicta est à sorore Horatij. Huic in expiationem cædis sororis suæ aram Horatius consecrauit.Festus.

REGINA IVNO à Latinis cognominata, quòd & coiux Iouis,deorum atque hominum Regis esset.Hæc à Camillo Dictatore Veiis transuecta, in Auentinum,& celebri die,summo matronarum studio dedicata est.Collocatur à P. Victore in XIII.Vrbis regione.Liuij verba de ea Romã transducta adscribam : Cùm iam humanæ opes egestæ à Veiis

A à Veiis essent, amoliri tum Deûm dona, ipsósque Deos, sed colentium magis, quàm rapientium modo cepêre. Námque delecti ex omni exercitu iuuenes, purè lautis corporibus, candida veste, quibus deportanda Romam Regina Iuno assignata erat, venerabundi templum iniêre, primò religiosè admouentes manus, quòd id signum more vetusto, nisi certæ gentis Sacerdos attrectare non esset solitus: deinde cùm quidam seu spiritu diuino tactus, seu iuuenili ioco, vísne Romam ire Iuno? dixisset, annuisse: cæteri Romam conclamârunt: inde fabulæ adiectum est, vocem quoque dicentis, VELLE, auditam: motum certè sede sua, parui molimenti adminiculis, sequentis modo accepimus, leuem ac facilem translatu fuisse, integrámque in Auentinum, æternam sedem suam, quo vota Romani Dictatoris vocauerant, perlatam, vbi templum ei posteà idem, cui B vouerat Camillus, dedicauit. Hæc Liuius. Eadem Plutarchus habet, & prolixiùs quidem. Fuit aliud Reginæ Iunonis templum in Capitolio, quod, Liuio teste, à Cn. Flaminio bello aduersùs Ligures votum est. Meminit eius & Cicero in Oratione ad Equites, antequàm in exilium iret.

CAPROTINA IVNO vnde nomen acceperit, Plutarchus docet in Romulo de Camillo, & Macrobius, cuius hæc sunt verba: Post Vrbem captam, cùm sedatus esset Gallicus motus, res verò publica esset ad tenue deducta, finitimi opportunitatem inuadendi Romani nominis aucupati, præfecerunt sibi Posthumium Liuium Fidenatium Dictatorem. Qui mandatis ad Senatum missis, postulauit, vt si vellent reliquias suæ ciuitatis manere, matresfamiliæ sibi, & virgines dederentur. Cúmque Patres essent in ancipiti C deliberatione suspensi, ancilla nomine Tutela, seu Philotis, pollicita est, se cum cæteris ancillis sub nomine dominarum ad hostes ituram, habitúque matrumfamiliàs & virginum sumpto, hostibus cum prosequentium lacrymis ad fidem doloris ingestæ sunt. Quæ cùm à Liuio in castris distributæ fuissent, viros plurimo vino prouocauerũt, diem festum apud se esse simulãtes. Quibus soporitis, ex arbore Caprifico, quę castris erat proxima, signum Romanis dederunt: qui cùm repentina incursione superassent, memor beneficij Senatus, omnes ancillas manu iussit emitti, dotémque eis ex publico fecit, & ornatum, quo tunc erant vsæ, gestare concessit, diémque ipsum Nonas Caprotinas nuncupauit, ab illa Caprifico, ex qua signum victoriæ ceperunt, sacrificiúmque statuit annua solennitate celebrandum, cui lac, quod ex caprifico manat, propter memoriam facti D præcedentis adhibetur. Hactenus ille.

IVNO MONETA à monendo dicta: cùm enim non multò ante Vrbem captam à Gallis terræ motus factus esset, ferunt vocem extitisse è Iunonis templo, quod erat in arce, vt de sue plena fieret procuratio. T. Liuius scribit, L. Furium creatum Dictatorem contra Aruncos, quod bellum ab repentina populatione cœptum erat, inter ipsam dimicationem ædem Iunoni Monetæ vouisse, cuius voti, cùm damnatus victor fuisset, Senatum ædem faciendam iussisse, locúmque in arce destinatum, quæ area ædium M. Manlij Capitolini fuerat, anno postquàm ædes vota erat, Monetæ dedicatum fuisse. Macrobius Calendis Iunij hoc factum fuisse scribit. Seruabantur in æde Monetæ Iunonis libri lintei, qui dicebantur, in quibus Imperij Romani fata continebantur. Non est verosimile, E quod de Iunone Moneta Suidas scribit, cùm Romani pecunia indigerent in bello contra Pyrrhum & Tarentinos, eos Iunonem inuocasse: quæ ipsos monuerit, si iustitiæ armis vterentur, pecuniam eis non defuturam, cúmque id Romanis rectè contigisset, Monetam Iunonem veneratos esse, eiúsque rei signum fuisse, quod nomisma, id est, moneta inscripta in eius templo asseruaretur.

IVNO SOSPITA, à Græco σώζω, quod seruare significat, antiquis etiam Sispes appellata est, teste Festo. Hæc in primis Lanuuij colebatur magno cultu, vt docet Liuius. Simulacrum eius fingebatur cum pelle caprina & hasta, & scutulo, & cum calceolis repandis. Cicero. Hanc Iunonem, cuius Lanuuij ædes erat, Romani etiam colebant: sic enim F Liuius: Lanuuinis, inquit, ciuitas data, sacráque sua reddita, cum eo, vt ædes, lucúsq; Sospitæ Iunonis communis Lanuuinis municipibus cum populo Romano esset. Quare sæpe apud Liuium & alios legimus, misisse Romanos Lanuuium, qui sacrificio facto Iunonem Sospitam placarent. Posteà verò & Romæ in foro Olitorio eidem ædes fuit extructa à C. Cornelio. Sic enim Liuius lib. 32. Consul principio pugnæ ædem vouit Sospitæ Iunoni, si eo die hostes fusi, fugatíq; essent. Item lib. 34. Ædes eo anno aliquot dedicatæ sunt: vna Iunonis Sospitæ in foro Olitorio, vota, locatáq; quadriennio antè à C. Cornelio Consule Gallico bello, Censor idem dedicauit. Huic Consules magistratum ineuntes sacrificare solebant. Cicero pro Muræna.

IVNO LVCINA inde nomen habet, quòd lucem nascentibus dare crederetur: vnde etiam Lucetia. Varr. de lingua Latina lib. 4. Ideò videtur à Latinis Iuno Lucina dicta, vel quòd terra, vt Physici dicunt, iuuat, & lucet: vel quòd ab luce eius, qua quis conceptus est, vnà viuat, donec mensibus actis produxit in lucem. Facta igitur à iuuādo & luce, Iuno Lucina: à quo parientes eam inuocant. Vnde illud Glycerij āpud Terentium:

Iuno Lucina fer opem, serua me obsecro.

Plinius verò eam sic dictam ait, à luco, vbi eius ædes condita fuerit, vbi lotos fuerit miræ vetustatis, quam opinionem etiam Ouidius in Fastis recitat. Huius templum in v. regione Vrbis à P. Victore recensetur, vbi & lucus ei dicatus fuit. Ædicula ipsi in v. regione extructa & dedicata fuit, teste eodem. Scribit Dionys. Seruium Tullium Regem ærarium Iunoni Lucinæ instituisse, in quod pro singulis nascentibus parentes, siue cognati certi pretij nummum inferrent.

IVGA IVNO appellata, vel quòd Iuges, vt ait Pompeius: sunt enim eiusdem iugi pares, vnde & coniuges: vel, vti scribit Seruius, propter iugum quod imponebatur matrimonio coniungendis. Iugæ Iunonis ara fuit Romæ in vico, qui ideò Iugarius dictus erat, vt Festus ait. Scribunt alij quòd ad hanc aram veteri ritu nubentes vinculis iuncti fuerint, in omen futuræ concordiæ.

Fuit & IVNONIS IVLIAE ædicula in regione v. & templum Iunonis Martialis in regione IIX. Horum verò cognominum mentio extat in nummis C. Vibij Trebonij Galli Imperatoris.

Præter hæc, quæ hactenus recitauimus, etiam Iunoni alia ferunt indita cognomina: Interduca, Domiduca, Vnxia, Cinxia, in nuptiis inuocabatur, de quibus infrà.

Calendaris Iuno vocabatur ab antiquis, quoniam omnes Calendas ipsi attributas existimabant: in primis Laurentes patriis religionibus suis seruabant, qui & hoc cognomē Calendaris Iunonis cæremoniis addiderunt, & omnibus Calendis huic Deæ supplicabant. Sed & Romæ Pontifex minor in Curia Calabra Iunoni rem sacrā faciebat, & Regis vxor, id est, Regina sacrorum, porcam, vel agnam in regia Iunoni immolabat.

NOVELLA IVNO calabatur à Pontificibus: id est, vocabatur in mensium Calendis. Varro.

FEBRVATA, vel FEBRVALIS dicebatur à Februario, quòd ipsi eo mense sacra fiebant. Festus.

FLVONIAM IVNONEM mulieres colebant, quòd eam sanguinis fluorem in conceptu retinere putabant. Festus.

OPIGENAM etiam IVNONEM matronæ colebant, quòd ferre eam opem in partu laborantibus credebant. Idem.

POPVLONA, seu POPVLONEA IVNO etiam cognominata, quam populus seu plebs precabatur, vt innuit Martianus. Sed de IVNONE hactenus.

De Apolline & Diana. CAP. VII.

Sequuntur inter Selectos Deos Apollo, & Diana.

APOLLO à plerisq; putatur idem esse qui Sol, quidam diuersum ab eo faciunt. Cotta apud Ciceronem varios esse Apollines dicit, & ex iis quatuor recenset. Apollinum, inquit, antiquissimus is, quem paulò antè ex Vulcano natum esse dixi, custodem Athenarum. Alter Corybantis filius, natus in Creta: cuius de illa insula cum Ioue ipso certamen fuisse traditur. Tertius Ioue tertio natus, & Latona, quem ex Hyperboreis Delphos ferunt aduenisse. Quartus in Arcadia, quem Arcades Nomionem appellant, quòd ab eo se leges ferunt accepisse. Ex his quatuor tertium potissimùm à Romanis cultum fuisse, suspicari licet. Is enim celebratissimus apud eos fuit. Dianæ frater, de quo sic Manilius vel Manlius apud Varronem: Latona parit casto complexu Ioui Deli deos geminos, id est, Apollinem & Dianam, vt interpretatur Varro idem: O sancte Apollo, qui vmbilicum certum terrarum obtines. Vnde nomen Apollo habeat, variant Scriptores. Macrobius aliquot diuersas sententias & cognomina recenset lib. 1. Saturn. cap. 17. Hunc quatuor artibus antiqui præfecerunt. Nam primum citharœdum, ac Citharœdorum Deum: deinde Medicinæ inuentorem, post Iaculatorem & Sagittarium, tum Vatem, & vaticinij Deum cōstituerunt. Fabulam eius prolixè recitare nolo. Pingebatur in spe-

A in specie impuberis iuuenis, modò facie puerili, modò iuuenili, semper imberbis: interdum autem cana diuersitate apparentis: licèt verò tali facie esset formatus. Is super caput portabat tripodem aureum. In dextra verò manu habebat sagittas, arcum & pharetram: in sinistra autem citharam tenebat. Albricus, item Macrobius & alij. Nonnunquā etiam ita figurabatur, vt manu dextra Gratias gestaret: arcum cum sagittis sinistra: qua de re multa habet Macrob. lib. 1. Saturna. cap. 17. Religiosè hic fuit à Romanis cultus, ac multa est consecutus templa, ædes, aras, multáque cognomina. Dictus est enim Cœlispex, Medicus, Palatinus, Sandaliarius, Sofinus, Thuscanicus, Tortor.

Coelispex fortasse dictus, quòd ita figuratum sit eius simulacrum, vt cœlum aspexerit.

B Medicvs dictus, quòd medicinæ fuerit inuentor. Huic ædem extruxit M. Fuluius Nobilior Censor anno IↃLXXIV. Coss. L. Manlio Acidino, Q. Fuluio Flacco. Liu. li. 40.

Palatinvs, qui & Actiacvs, & Navalis, & Paraetonivs, dictus fuit Apollo à templo, quod ipsi in monte Palatino Augustus, Antonio & Cleopatra deuictis, ex marmore (vt Seruius testatur) Lunensi fecit. Templum hoc fuit donis opulentissimum, siquidem Augustus aureas argenteásque statuas sibi positas ei donauit, fuit etiam opere magnificentissimum. Valuæ erant eburneæ, auro picturísque ornatæ, de quibus C detracta hostibus spolia suspensa erant. Describit hoc templum elegantissimè Propertius cuius versus aliquot ex castigatione Iosephi Scaligeri adscribam: sunt autem hi:

Tum medium claris surgebat marmore templum,
Et patria Phœbo charius Ortygia.
Auro solis erat supra fastigia currus,
Et valuæ Libyci nobile dentis opus.
Altera deiectos Parnassi vertice Gallos,
Altera mœrebat funera Tantalidos.
D *Deinde inter matrem Deus ipse, intérque sororem*
Pythius in longa carmina veste sonat.
Illic aspicias scopulis hærere sorores,
Et canere antiqui dulcia furta Iouis.
Vt Semele est combustus, vt est deperditus Io:
Denique vt ad Troiæ tecta volárit auis, &c.

Fuit hoc templum etiam porticu circumdatum, quæ templi Apollinis Palatini appellata, vti ex eodem Propertio liquet, dicente:

Quæris cur veniam tibi tardior? aurea Phœbi
E *Porticus à magno Cæsare aperta fuit.*
Tota erat in species Pœnis digesta columnis:
Inter quas Danai fœmina turba senis.
Hic equidem Phœbo visus mihi pulchrior ipso
Marmoreus tacita carmen hiare lyra.
Atque aram circùm steterant armenta Myronis,
Quattuor artificis viuida signa boues, &c.

Fuit & ibidem Area Apollini Palatino consecrata. Hodie ne vestigia quidem illius templi relicta sunt: diruto etiam S. Luciæ sacello, in quod Apollinis illud conuersum fuerat.

F Sandaliarivs Apollo, simulacrum fuit Apollinis, quod Augustus Cæsar ex strena, quam ipsi Equites Kalendis Ianuariis in Capitolio præbebant, mercatus est, & in vico quodam regionis Quartæ dedicauit, vnde vicus ipse Sandaliarij nomen accepit. Onuphrius Panuinius & Sext. Rufus. Dictus autem est Sandaliarius, vt quidam volunt, à Sandalio, quòd simulacrum istud Sandaliis fuerit ornatum. Quod ferè probat Theodorus Pulmanus, qui annotat, in antiquis duob. Suetonij exemplaribus, pro eo, quod in excusis est, Apollinem Sandaliarium, fuisse Apollinem Sandaliatum. Est autem Sandaliū genus calceamenti, quod Germanicè pantoffelen dicimus. Antonius tamen Sabellicus nō vicū ab Apolline, sed Apollinem à vico Sandaliarium appellatū fuisse vult, quòd in eo

vico, in quo hæc Apollinis effigies dedicata fuerit, plurimi Sandaliarij opifices habitârint, cum quo etiam facit Læuinus Torrentius. A

SOSIANVS etiam APOLLO simulacrum fuit Apollinis cedrinum è Seleucia Romã aduectum, & in æde eius collocatum. Meminit huius Plinius lib. 13. cap. 5.

TORTORIS quoque APOLLINIS simulacrum fuit Romæ, de quo Suetonius scribit, Apollinem hoc nomine in quadam parte Vrbis cultum fuisse. Antonius Sabellicus putat, eum Tortorem dictum fuisse à vico, in quo venalia tortorum flagella pependerint, vel quem tortores incoluerint. Idem probat Læuinus Torrentius.

THVSCANICVS APOLLO Romæ fuit in Bibliotheca templi Augusti, quinquaginta pedum à Pollice, de quo Pli. lib. 34. cap. 7. dubium esse dicit ære mirabilior sit, an pulchritudine. B

APOLLINEM DIADEMATVM, eius denique colossum, cubitorum triginta, cẽtum & quadraginta talentis in eo insumptis, Lucullus ex Apollonia Ponti in Capitolium transtulit. Plinius. Reperiuntur & alia Apollinis cognomina in vetustis monumentis & nummis, quæ libens prætereo.

DIANA.

Apollinis soror DIANA fuit, sic dicta, ab Iana, si Macrobio credimus, d litera addita: Iana enim Luna est. Alij à Διὸς appellatam eam volunt: hoc est, à Ioue, quasi Iouiana, Iouis enim est filia. Quidam quasi Deuianam, quoniam venantes per deuia, & syluas deuiare solent captantes feras. Alij Deuianam. Dianas tres Cicero connumerat lib. 3. de Natura Deorum: Primam Iouis & Proserpinæ filiam, quæ pennatum Cupidinem genuisse dicitur: secundam notiorem ait, quæ Ioue tertio & Latona nata sit: tertiæ patrem Vpin fuisse dicit, matrem Glaucem, quam sæpe Græci Vpin paterno nomine appellant. Ex iis secunda celebratissima fuit, à Græcis, & posteà à Romanis culta. Simulacrũ eius tale erat: Pingebatur specie fœminæ, coma dissoluta, quę arcũ tenebat & sagittã, ceruos quoque cornutos in venatione insequi videbatur, sicuti adhuc in nũmis antiquis cernitur. C

Primum DIANAE templum Romæ in Auentino monte exstructum fuit à populis Latinis, Seruio Tullio regnante. Cùm enim, vt Dionysius scribit, Cupido Seruium Regem inuasisset ex populis Latinis, quasi vnum corpus constituere, ne à se inuicem dissentientes, mutuis cædibus ruerent, conuocatis Latinorum optimatibus, suasit eis vt tẽplum cum inuiolabili refugio communi sumptu Romæ construerent, quò conuenientes ciuitates, quotannis priuatim simul & publicè sacra facerent, exercerẽntque forum rerum venalium certis temporibus: & si qua offensa populis incideret, inter sacra Deorum conciliarentur ex aliorum populorum arbitrio. Hæc & alia multa commoda proponens, quæ consequerentur, & communi concilio, omnibus persuasit, qui tum aderãt. Collatis deinde oppidatim pecuniis, Dianæ templum ædificauit in Auentino eminentissimo vrbis tumulo, & fœderis leges conscripsit ciuitatibus, ritúsque celebrandi festi, atque fori constituit. Et ne vlla iniuria temporum abolerentur, in ęrea columna incîdit decreta concilij, & ciuitates eius conuentus participes. Ea columna permansit vsque ad nostram ætatem in Dianæ templo dedicata, inscripta literarũ characteribus Græcanis. Hactenus Dionysius. Huic templo boum cornua erant affixa, cùm reliquis Dianæ fanis ceruorum cornua affigerentur, cuius rei causam hanc recitat Plutarchus, esse id monimento antiqui casus. Fuisse quendã in Sabinis, Autronem Coratium, qui vaccam habuerit magnitudine & forma reliquis præstantem, monitúmque à vate quodam ei, qui in Auentino bouem hanc Dianæ immolasset, fata summam potestatem deferre, Vrbémque ipsius Italiæ totius regno potituram Romam sese contulisse bouis ibi mactandæ gratia. Seruum autem Regi Seruio clàm id vaticinium, Regémque Cornelio Pontifici indicasse. Tum Cornelium Autroni mãdasse, vt ante sacrificium aquà Tiberis profluente sese ablueret: sic enim legibus præscriptum esse litaturo: ita hunc lotum abiisse. Interim Seruium occasionem immolandæ vaccæ in honorem Dianæ præcepisse, mactatæque cornua templo affixisse. Hactenus Plutarchus. Eandem fabulam & Liuius recitat. D E F

Fuit ædes DIANAE in Cœliolo, quæ hodie est templum S. Ioannis Euangelistæ, ante portam Latinam, minimam & nullorum planè ornamentorum. Idem in Subura, vnde nomen DIANAE Suburanæ.

Ædicula quoque DIANAE VALERIANAE in regione Vrbis VI. fuit. Item in vico Patricio ædes Dianæ fuit, quam non intrârunt viri, cùm ab aliis non arcerentur,

eius

A eius rei hanc causam Plutarchus quæst.3.affert,fieri id ob sermonem vulgatum.Mulierem enim quandam Deæ ibi cultum exhibentem à quodam vi fuisse compressam,cúmque à canibus discerptum:vnde superstitio nata sit,ne viri eò intrarent.

De Sole & Luna CAP. IIX.

APOLLINI & DIANAE subiecimus SOLEM & LVNAM, qui quamuis iidem sint, quia tamen superstitio Ethnica nonnunquam eos distinxit,ideò etiam nobis seorsim dicendum.Fuerunt Sol & Luna filij Theæ,siue Matris magnæ & Hyperionis,si Diodoro credimus,qui libro 4.Antiquitatum,capite 5.hæc scribit:Regina filia Titææ prior annis,prudentiáque,& virtute reliquis præstantior,in gratiam matris fratres omnes e- B ducauit,eóque magnam aiunt Matrem appellatam. Posteà verò quàm pater post obitum ad Deos transiit,communi populorum fratrúmque consensu regnum cepit,adhuc virgo,cùm nulli anteà nupsisset.Postmodùm cupiens filios relinquere successores regni vnum ex fratribus Hyperionem virum sumpsit:ex quo duos peperit liberos, Solem & Lunam.Quorum formam prudentiámque admirantibus singulis,tradunt fratres prolis inuidia motos,veritósque,ne quando imperium adHyperiona perueniret,scelesto facinore excogitato,fratrem communi consilio obtruncasse. Solem adhuc puerum in flumen Eridanum proiectum,suffocatum esse. Qua re vulgata Luna præter modum fratrem diligens,ex tecto se præcipitauit.Matri quęrenti iuxta flumen corpus,cùm in somnium incidisset,visum per somnium est,à Sole se consolari,rogaríque ne lugeret nato- C rum mortem. Nam homicidas meritum esse supplicium passuros:se verò ac sororem quadam Dei prouidentia futuros immortales.Nam ignem cœli sacrum anteà vocatum Solem ab hominibus appellandum fore: quæ verò Mena priùs dicebatur,Lunam. A somno experrecta,cùm omnibus tum somnium, tum infortunium suum narrasset,filios vt Deos coluit,ipsa innupta viuens.Postmodùm in insaniam versa,cymbala, tympanáque quatiens,edito sonitu,sparsis crinibus per patriam errabat. Quo aspectu misero obstupebant homines. Cùm verò singuli eius dolori misererentur, quidam corpus sustinerent,maximo imbre coorto,continuóque fluminum casu Reginam aiunt disparuisse. Quare admiratus populus, Solis Lunæque nomen ad astra transtulit,matrem etiam Deam existimauit.Et erecta ara cymbalis ac tympanis,cæterísque rebus illius ge- D sta imitatus,sacra illi,& Deorum honores instituit.Dictus autem est Sol,vel quia solus ex omnibus sideribus sit tantus:vel quia cùm est exortus, obscuratis omnibus solus appareat.Luna à Lucendo nominata est,eadem est Lucina.Cic.lib.2.de Nat.Deor. Primus Soli & Lunę ædes Romæ consecrauit T.Tatius Sabinorum Rex,Ter. Varrone,& Dio. Halicarnassæo auctoribus. Posteà etiam aliæ iis ædificatæ commemorantur in descriptione XIV. regionum Vrbis,tria Solis templa, ex quibus vnum est templum Solis Heliogabali,quod condidit Imper.Antonius Varius Heliogabalus in monte Palatino, eo loco vbi priùs fuerat ædes Orci.Colebatur is Heliogabalus in Syria,cuius Sacerdos cùm aliquãdo fuisset Antonius,posteà Imperator factus,Romæ etiam ipsius instituit cultum, E ita vt omnia omnium aliorum Deorum mysteria, & sacra etiam ad hunc vnum vellet transferri:qua de re Lampridium loquentem audiamus:Vbi primùm,inquit,Antonius ingressus est Vrbem,Heliogabalum in Palatino monte iuxta ædes Imperatoris consecrauit,eíque templum fecit,studens & Matris typum,& Vestæ ignem, & Palladium & ancylia,& omnia Romanis veneranda in illud transferre templum: id agens, ne quis Romæ Deus,nisi Heliogabalus coleretur. Dicebat prætereà Iudæorum & Samaritanorum religiones, & Christianam deuotionem illuc transferendam,vt omnium culturarum secretum Heliogabali sacerdotium teneret.Hæc ille Collocatur hoc templum à P. Victore in regione Vrbis X.

LVNAE etiam templa tria,ędicula vna,referuntur.In monte Auentino magnum tem- F plum Lunæ fuit.Fuit item templum in Capitolio,& in monte Palatino templum Lunæ noctilucæ fuit,in quo noctu lumina solebant accendi.Vnde etiam noctiluca dicitur,teste Varrone.Tantum de his.

De Mercurio & Minerua. CAP. IX.

MERCVRIVM & MINERVAM etiam veteres coniunxerunt:non quidem coniugio,sed communitate studiorum,de quibus hoc capite dicemus.

MERCVRIVS à Latinis quasi medicurius, vel medius currens, quòd sermo medius inter homines fit,cuius ipse Deus ab antiquis credebatur.Arnobius.Festus ait Mercuriũ

à mercibus dictum esse: hunc enim negotiorum omnium Deum veteres existimarunt. Fulgentius, Mercurium dici, quasi Mercium curam. Cicero lib.3.de Natura Deorum, quinque Mercurios numerat. Vnum qui Cœlo patre, & Die matre natus sit, cuius obscœnis excitata natura traditur, quòd aspectu Proserpinę commotus sit. Alterum Valentis & Phoronidis filium, eum qui sub terris habitet, & Trophonius appelletur. Tertium Ioue tertio natum, & Maia: ex quo & Penelopa Pana natum ferunt. Quartum Nilo patre: quem Ægyptij nefas habeant nominare. Quintum quem colant Pheneatæ, qui Argum dicatur interemisse, ob eámque causam Ægypto præfuisse, atque Ægyptiis leges & literas tradidisse: quem Ægyptij Thetin appellent. Lactātius Grammaticus tantùm quatuor numerat. Inter hos celebratissimus fuit ille, qui Iouis & Maiæ filius, de quo extat lepidissimus Dialogus Luciani, quomodo à prima pueritia, imò infans adhuc in cunis iacens furacissimus fuerit. Multa munia Mercurio tribuerunt, crediderunt eum Deum sermonis, vnde & internuncius Deorum est existimatus. Mercatorum etiam Deus fuit, vt putà, qui pondera, & mensuras, & quæstum ex mercatura facere, Diodoro teste, instituerit. Literas, Musicam, Palæstram & Geometriam inuenisse dicitur, de quo eleganter Galenus Pergamenus in Suasoria (si libellus est legitimus) Mercurium, inquit, vt orationis parentem & artium omnium auctorem, in aliam effigiem, quàm Fortunæ effinxerunt, tum Pictores, tum Plastæ. Effingunt enim iuuenem formosum, non tamen fucatum, aut comptum, sed natiua quadam virtutis specie, vultu hilari, acribus oculis, in basi quadrata, quæ stabilitatis & firmitatis figura est. Assignauêre ei in capite & pedibus alas, significare volentes volucrem per aëra ferri sermonem: itē caduceum, cui duo dracones sint implicati, eò quòd Præconis munere fungatur, & pacis auctor habeatur. Statuas Mercuriales appellarunt, quę in viis extructæ iter facientibus.

Cyllenivs dictus Mercvrivs, vel à Cyllene monte Arcadiæ, in quo & nutritus & diuersatus sit: vel quòd somnum animantibus conciliet, vt qui potestatem κυλλήδων habeat. Festus ait, ideò Cyllenium dictum, quòd omnem rem sermo sine manibus conficiat, quibus partibus corporis, qui careant, κύλλοι vocari. Huius duæ ædes, totidem ædiculæ, aræ, & templum Romæ fuerunt, vti ex XIV. regionum descriptione apparet.

Malevoli Mercvrii signum, ait Festus, appellabant ideò, quòd in nullius taberna spectabatur.

Camillvs dictus fuit ab Hetruscis, quòd esset minister Deorum: Camillos enim ministros sacrorum veteres appellabant, vt infrà docebimus. Verùm de Mercurio non addam plura, de quo vel solo integrum volumen confici posset. Ad Mineruam progrediamur.

DE MINERVA.

De Minerva, vnde nomen habeat, plurimæ, eæque diuersæ veterum scriptorum extant sententiæ, quas hoc loco commemorare volo. Cicero ait, Mineruam dictam esse à minuendo, vel minando, quia prudentiæ Dea sit, & belli. Festus etiam, quòd benè moneat, Mineruam esse dictam vult. Arnobius quasi Memineruam appellatam esse dicit, quòd à quibusdam eadem memoria esse affirmetur. Cicero quinque Mineruas recenset. Minerua prima, inquit, quam Apollinis matrem suprà diximus. Secūda orta Nilo, quam Ægyptij Saitæ colunt. Tertia illa, quam Ioue generatam suprà diximus. Quarta Ioue nata, & Coriphe, Oceani filia, quam Arcades Coryphasiam nominant, & quadrigarum inuentricem ferunt. Quinta Pallātis, quæ patrem dicitur interemisse, virginitatem suam violare conantem: cui primarū talaria affigunt. Tertia ex his ex cerebro Iouis prognata dicitur, qua de re extat elegantissimus Luciani Dialogus. De Minerua in hunc ferè modum scribit Isidorus: Mineruā gentiles multis ingeniis prædicāt: hanc enim primā lanificij vsum monstrasse: hanc etiam telam ordisse, & colorasse lanas perhibēt: oliuæ quoq; dicunt

A dicunt inuentricem,& fabricę,& multarum artium repertricem,ideòque illi vulgò Opifices supplicant. Sed & hoc poëticè fingitur. Non enim Minerua istarum artium princeps est: sed quia sapientia in capite dicitur esse hominis, & Minerua de capite Iouis nata fingitur, hoc est, ingenium: ideò sensus sapientis, qui inuenit omnia, in capite est. Ideò & Dea artium Minerua dicitur, quia nihil excellentius est ingenio, quo reguntur vniuersa. Effingebatur Minerua vultu virili & truculento, galeam in capite gerens, armis insignibus, oculis toruis & glaucis, cum hasta prælonga, & crystallino clypeo, caput Gorgonis inscriptum habente, quomodo ex capite Iouis prosiliisse fingitur.

B PALLAS eadem dicta est, vel à Pallante Gigante occiso, vt scribit Seruius, vel quòd in Pallante palude orta esset, vt Festus, vel ἀπὸ τοῦ πάλλειν τὸ δόρυ, i. à vibranda & concutienda hasta: vel à saliendo, & saltando in bello, vt Plato ait. Huius simulacrum Palladium dicebatur, de quo in Vesta dicam.

MINERVAE templa & ædes plures Romæ fuerunt: in reg. I. ædes eius fuit: in II. reg. ædicula Mineruæ Captæ, cuius appellationis causas aliquot recitat Ouid. vel

C quòd ingeniosa Dea sit, cùm capitale ingenium solers dicamus, vel quòd feratur prosiliisse ex capite Iouis, vel quòd domitis Faliscis captiua Romam fuerit deducta, vel quòd capite puniatur, si quis ex eius templo furto quicquam subtrahat. Addit Paulus Marsus aliam Mineruam captam fortasse dici posse, quòd captus locus ex Festi sententia ad sacrificandum legitimè constitutus videretur.

Templi MINERVAE MEDICAE P. Victor meminit, quod fuit in regione V.

Templum MINERVAE FLAVIANAE in VI. regione collocatur.

Fuit & à Pompeio Magno delubrum Mineruæ consecratum, cõfecto bello annorum

D 30. de quo Plinius lib. 7. cap. 26. quod fuit magnificè ornatum, in quo etiam fuit breuiarium rerum in Oriente gestarum à Pompeio Magno.

MINERVAE, siue PALLADIS AVENTINAE templum in Auentino mõte antiquissimum fuit, & Liuij Andronici Poëtæ donariis celebre, quibus ipse ab aliis Poëtis & ab Historicis, quibus fabulas scripserat, honoratus, eadem ad Mineruam ingeniorum præsidem, grata pietate detulerat. De hoc templo Ouid. lib. 6. Fast. De delubro Mineruæ in Capitolio anteà diximus. Mineruam custodem Cicero domi suæ priuatim coluit, quam posteà abiturus in exilium, in Capitolium detulit, & consecrauit. Dio. lib. 38.

CHALCIDICAE MINERVAE templum in noua Vrbis regione C. Octauius Augustus dedicauit. Dio. lib. 38.

E Signum MINERVAE CATVLLIANAE à Q. Lutatio Catulo dedicatum est: vnde & nomen habet. Plinius.

MINERVIVM, MINERVAE templum dicebatur. Tantum de Minerua.

MERCVRIO & MINERVAE, quos artium bonarum inuentores & præsides fuisse diximus, Musas iungamus, quamuis ad Apollinis historiam referri potuissent, & debuissent etiam.

De Marte & Venere.

CAP. X.

CONiunxerunt etiam hos Deos, non quidem quòd coniuges essent, sed quòd

F amasij.

MARS dictus, vt Varro scribit, ab eo, quòd maribus in bello præest: aut quòd à Sabinis acceptus fuerit, ibi Mauors dictus. Mauors verò, vt ait Cic. quòd magna vertat: vel, vt Seruius notat, figuratè dicitur, vt induperator, pro imperator, ita Mauors pro eo qui est Mars. De patria eius varia à scriptorib. tradũtur, quæ ab Arnobio lib. 4. cõtra Gentes recitantur. Volũt aliqui ipsum solius Iunonis filiũ esse, quæ eũ cùm per vireta vagaretur, ex contactu & olfactu florũ conceperit. Alij ex Ioue & Enyo natũ tradiderunt. Iupiter apud Homerum dicit, Martem ex se & Iunone procreatũ esse. Hũc Romani summo cultu venerati sunt, quòd existimarẽt parẽtẽ ipsum fuisse Romuli: vnde etiã in nummis

quibusdam expressus videtur. Mars accedens ad Rheam Syluiam Romuli matrem, concubiturus cum ea, quorum vnum hîc adiecimus. Effingebant eum ardentem, nunc in curru, nunc in equo armatum cum hasta & flagello, interdum gallum ei appingebant ob militum vigilantiam. De cognominibus & templis eius hæc traduntur.

Dictus fuit GRADIVVS à gradiendo, vel progrediendo. Festus sic scribit: Gradiuus Mars appellatus est à gradiendo in bella vltrò citróque: siue à vibratione hastæ, quod Græci dicunt κραδαίνειν: vel, vt alij dicunt, quia gramine sit ortus, quod interpretatur, quia corona graminea in re militari maximæ est honorationis. Huius templum elegans & magnum extra Vrbem, prope portam, in via Appia fuit, quod etiam templum Martis extramuranei à P. Victore appellatur. Hoc templum à L. Cornel. Sulla Felice restitutum, ampliatúmque, ac supra c. columnas positum ferunt. Iuxta hoc templum extra portam Capenam erat manalis lapis, quem cùm propter nimiam siccitatem in Vrbem deferrent, sequebatur statim pluuia, hinc eum, quòd aquas manaret, manalem lapidem dixêre. Festus.

MARS QVIRINVS à Sabinis nuncupatus, à Quiri hasta, qua hic Deus vti existimabatur. Etiam huius templum in I. regione collocatur. Fuit prope portam Capenam, intra Vrbem.

Antiquissimum Martis templum in campo Martio fuit: vnde etiam campus ille nomen habet, de quo alibi.

In circo Flaminio ædes Martis fuit, cuius meminit Corn. Nepos, citante Prisciano: In circo Flaminio, inquit, fuit ædes Martis, architectata ab Hermodoro Salaminio. In Capitolio etiam ædes Martis fuit, à T. Tatio vota & extructa, cuius simulacrum Ioui Capitolino cedere noluisse ab aliquibus proditur.

MARS VLTOR, ab vlciscendo dictus. Huic templum in foro suo maximum & sumptuosissimum cùm opere, tum artificio Augustus extruxit, bello Philippico, quod patris sui vlciscendi causa susceperat. Suetonius. Magnificentiam eius multis versibus celebrat Ouidius libr. 5. Fast. In aditu templi ante fores ab vtroque latere Martis & Veneris statuæ erant, Ouid. lib. 2. Trist. teste. Ad idem templum Apellis tabulam posuit Augustus, in qua Alexander triumphans, Belli imaginem vinctis ad tergum manibus, quasi captiuam ducit. Nunc in eo templo picta cohors Romana, cuius vexillifer pro signo labrum habet. Idem Augustus non multò post templum Marti secundum Vltori, siue (vt ipse dici voluit) bis Vltori, in Capitolio erexit, in quo suspensa signa sunt, à Parthis reddita. Suetonius in Augusto, Dionys. libr. 54. vbi scribit, factum id fuisse ad similitudinem Iouis Feretrij. Icones horum templorum in nummis conspiciuntur, sicuti in præcedenti figura demonstratur.

Fuit & in Vaticano Martis ædes, & Mauortij ædicula, regione IV. Sed de Marte hactenus: cui adiecimus etiam, quia huc pertinent, Bellonam & Victoriam.

BELLONA.

BELLONAM à bello, antè Duellonam, à duello dictam Varro scribit. Ea bellorum Dea fuit, quæ, vt Statius in Theb. canit, Marti in bella eunti, currum & equos pararet, quæque, vt Hyginus refert, acum inuenit: vnde etiam vult, eam ab acu, quæ Græcè ἡ βελόνη dicitur, Bellonæ nomen accepisse. Quidam eam Martis vxorem, quidam sororem fuisse scribunt, quidam & sororem & vxorem faciunt. Ædem habuit in IX. Vrbis regione, extat versùs portam Carmentalem, in circo Flaminio, intra quam dabatur Senatus legatis exterarum nationum, quos in Vrbem admittere nolebant. Item Ducibus è bello redeuntibus ante ædem columella erat; quæ bellica vocabatur, supra quam hastam iacei-

A iaciebant, cùm bellum indicebatur. Ouidio, P. Victore, & Festo auctoribus. Condidisse ædem hanc dicitur App. Claudius Cæcus, bello Thusco confecto. Ouid. lib. 6. Fastor. Sacerdotes huius Deæ dicuntur ab Acrone Bellonarij, qui se ipsos cultris feriebāt, & proprio sanguine numen placabant, furentésque vaticinabantur. Tertul. in Apolog. Lactan. lib. 1. Diuin. insti. Alia, ait sacra Virtutis, quam eandem Bellonam vocant, in quibus ipsi Sacerdotes non alieno, sed suo cruore sacrificabant. Lectis námque humeris, & vtraque manu districtos tenentes gladios currunt, & efferuntur, & insaniunt. Meminit eorum etiam Tibullus, Iuuenalis, Lucanus, Horatius, & alij. Fingebatur hæc Dea furens flagello pugnam concire, Lucano in 7. ita canente:

Sanguineum veluti quatiens Bellona flagellum.

B

VICTORIA.

VICTORIAM à vincendo dictam, nemini obscurum est, quam Phurnutus Pallantis filiam, Lycaonis neptem fuisse, cum Minerua enutritam, & in numerum Deorum relatam ab ipsa, & Victoriam appellatam, docet. A Romanis religiosè culta est. Simulacrum eius fuit, vt in antiquis nummis & marmoribus cernere est, virgo alata, volans, coronam vel palmam proferens. Ædes Romæ habuit tres, ædiculas duas, lucum etiam & aream, vt de reliquis taceam.

Antiquissimum VICTORIAE templum in Auentino fuit, conditum ab Arcadibus, vt Halicarnassæus meminit. Alterū in Palatino fuit, eo loco vbi anteà P. Valerij Poplicolæ domus fuit, quod L. Posthumius Ædilis curulis ex mulctatitia pecunia extruendum curauit, in quo matronæ Romanæ simulacrum Matris Deûm Pessinunte aduectum, antequàm propria ædes consecraretur, intulerunt. Liuius lib. 29.

C

Ædiculam VICTORIAE virginis Mar. Porcius Cato Consul anno IↃLV. bello Hispaniensi vouit, & biennio pòst dedicauit. Liuius lib. 34.

VICTORIAE simulacrum aureum CCCXX. pondo ab Hierone Siciliæ rege gratulationis causa Romam missum, & in Capitolini Iouis templum illatum est. Liuius lib. 22.

NEMESIS.

D

AD Deos militiæ præsides etiam Nemesis pertinet, quæ alio nomine Rhamnusia & Adrastia est appellata. Nemesis dicitur ἀπὸ τῆς ἑκάστῳ διανεμέσεως: id est, à distributione, quæ vnicuique fit. Quænam hæc Dea fuerit, & quomodo à Romanis fuerit culta, tum alij, tum Ammianus, & Pomponius Lætus docent. Ammiani verba sunt: Nemesis Dea est, vltrix facinorum impiorum, honorúmque præmiatrix: arbitra rerum, regina causarum, quam Theologi veteres fingentes Iustitiæ filiam, ex abdita quadam æternitate tradebant, omnia despectare terrena. Pomponius autem Lætus, Romani, inquit, profecturi ad bellum, Nemesi sacrificabant, & munus gladiatorium edebant: quod non sine ratione factum arbitramur. Virgo & Victrix Nemesis numen fuit, quo qui ex malefactis delinquebant, puniebantur. Vnde Victores Nemesin non frustrà inuocabant. Romani enim semper iusta mouêre arma. Cæteræ nationes odio & maleuolentia, liuoréque, quòd imperium tantæ Vrbis iustitia augeretur, tela in populum Romanum capiebant. Nemesis, quam plerique existimauêre esse vim Fortunæ, alij filiam Iustitiæ, alij vim quādam inter cœlestes discurrentem, prima rerum semina, quæ fatorum & sortium vires temperat, atque emendat, rebus humanis trutinam adhibens, éque cœlo terrena despectans, nocentes punit, bonis præmia largitur: & cùm sit velocissima, quia diu non permittit impios præesse, atque grassari, alata fingitur à veteribus: & eius pedibus supponitur rota, cùm citissimè discurrat. Sed tandem multitudine scelerum indignata, oculos iam diu à rebus humanis auertit, & cum genitrice in remotiore parte cœli, vltra terrarum regiones non reditura, renascentem orbem expectat. Hactenus ille. Effingitur etiam nonnunquàm cum fræno, & mensura cubiti, quo significatur, nihil sine mensura & fræno agi oportere. Culta hæc Dea Romæ fuit in Capitolio, teste Plin. lib. 11. & 28. vbi etiam templum habuit, si P. Victori credimus.

E

F

VENVS.

VENVS, generationis, voluptatísque, & formæ Dea à gentibus credita est: ideóque dicta Venus, quòd ad omnes res veniat, vel quòd per eam omnia proueniant. Cicero.

Varro autem, Poëtæ, inquit, de cœlo ſemen igneum cecidiſſe dicunt in mare, ac natam è ſpumis Venerem coniunctione ignis & humoris, quam haberet vim ſignificantes. Veneris à qua vi nateis dicta vita, & illud à Lucilio:

Vis eſt vita vides, qua nos facere omnia cogit.

Veneris antiquum fuiſſe nomen Cincius & Varro teſtes ſunt, qui nec Græcum eius, nec Latinum ſub Regibus fuiſſe, apud Macrobium teſtantur. Cicero quatuor Veneres commemorat in 3. de Natura Deorum: Venus, inquit, prima Cœlo & Die nata, cuius in Elide delubrum vidimus. Altera ſpuma procreata, ex qua & Mercurio Cupidinem ſecundum natum accepimus. Tertia Ioue nata & Dione, quæ nupſit Vulcano: ſed ex ea & Marte natus Anteros dicitur. Quarta Syria, Syróque concepta, quæ Aſtarte vocatur, quam Adonidi nupſiſſe traditum eſt. Hactenus Cic. Cauſam cur Venus è ſpuma procreata eſſe fingitur, Plutarchus in Sympoſ. lib. 5. cap. 10. ſcribit, putare ſe Venerem à Poëtis è mari ortam fingi, fabulámque de ipſa editam fuiſſe, tanquàm è ſalo nata, vt ſub hoc inuolucro ſalis vim genitalem proponerent. Simulacrum eius varium fuit. Interdum effinxerunt eam puellam in concha è mari exeuntem: interdum mulierem manu concham tenentem, roſis floribúſque coronatam, ponè quam Charites, & vtrinque Cupido, & Anteros. Curru etiam nonnunquàm vehebatur, columbis tracto, quod fiebat propter columbæ puritatem & caſtitatem: alij cygnis vehi currum iſtum tradunt. Plutarchus in Præceptis connubialibus, Venerem ſcribit teſtudinem pede calcantem, Eleis Phidiam effeciſſe, vt domeſticæ cuſtodiæ & ſilentij mulieribus ſymbolum eſſet. Idem in libro de Iſide & Oſiride, de hac Venere agens ita interpretatur, quòd virgines cuſtodia indigeant: nuptas verò deceat domus gubernatio & ſilentium. Euſebius libro tertio Præpar. Euangel. fabulam eius ita exponit: Venerem, inquit, dicunt generandi vim poſſidere, ſeminis & cupiditatis cauſam, mulieríſque ei formam accommodant, propter generationem: pulchram effingunt, quia Phoſphorus eſt, quæ pulcherrima eſt in cœlo ſtella. Illi & Cupido aſſiſtit, propter cupiditatem. Vbera & partes genitales obteguntur, quia ſeminis & nutritionis hæc membra cauſa ſunt. Nata verò è mari perhibetur, quod elementum humidum calidúmque eſt, & motu crebro ſpumas eiicit, quæ res eſt ſpermatis ſymbolum. Hanc Deam, quemadmodum Martem, religiosè coluerunt Romani, à qua originem ducere videri voluerunt, cùm finxerunt ex ea & Anchiſe natum

Æneam: qua de cauſa in nummis quibuſdam expreſſerunt Mercurium deducentem Venerem ad Anchiſem in Ida monte decumbentem, vt cum eo congrediatur. Hinc plurimis cognominibus & templis eam honorârunt.

CLVACINA VENVS, dicta à cluere, quod antiqua lingua pugnare ſignificat. Plinius libro 15. Ei templum vouit & conſtruxit Titus Tatius Rex, in ea fori parte, qua Romani & Sabini armis depoſitis pacem inierũt, & facto ſacrificio ſeſe purgauerunt. Alij confundunt hanc cum Cloacina, quæ tamen diuerſa eſt, vt infrà pòſt docebimus. Quidam hanc Venerem armatam interpretantur. Veneris Cluacinæ templum, ædes & ædicula, recenſentur ab Onuphrio.

MVRTIA VENVS, prius Myrtia, à myrto Veneri dicata nomen habet. Plinius libro decimoquinto. Quin & ara vetus fuit Veneri Myrteæ, quam nunc Murtiam vocant. Idem habet Plutarchus in Quæſtionibus Romanis, quæſt. 20. Huius ædes fuit regione XI. teſte P. Victore.

LIBITINAE VENERIS ærarium Seruius Tullius inſtituit, in quod pro defunctis certi pretij nummi inferrentur. Dionyſius lib. 4. In huius templo vendebantur ea, quæ ad funera pertinebant. Cuius rei cauſas requirens Plutarchus dicit, aut eſſe hoc vnum de Numæ Regis ſapienter inſtitutis, quò diſcerent homines, ab his rebus non abhorrere, neque pro piaculis eas ducere: aut voluiſſe veteres hac ipſa re monere caducum eſſe, quod eſſet natum, vna eadémque Dea & ortibus, & interitibus præſidente.

Alia ab hac eſt VENVS LIBENTINA, à libendo dicta, cuius meminit Varro, Cicero, & Nonius Marcellus, cui puellæ, quæ exceſſerant annos pueritiæ, pupas ætatis ſuæ inſignia dicare ſolebant, vti ex Perſio diſcimus. Locus vbi huius templum fuerit, ignoratur.

A ALMA etiam VENVS dicta est,id est,sancta, siue pulchra.Festus. Huius ædicula fuit regione XII.

CALVA VENVS ab euentu nomen habet. Sic enim Lactantius libro I.capite 20.Vrbe à Gallis occupata, obsessi in Capitolio Romani, cùm ex mulierum capillis tormenta fecissent,ædem Veneri Caluæ consecrârunt. Meminit huius historiæ & Vegetius libro 4. In obsidione Capitolij corruptis iugis, ac longa fatigatione tormentis, cùm neruorum copia defecisset,matronæ abscissos crines viris obtulêre pugnantibus: reparatísque machinis,aduersariorum impetum repulerunt. Maluerunt autem pudicissimæ fœminæ deformato ad tempus capite liberè viuere cum maritis, quàm hostibus integro.

B ERYCINA VENVS cognominata est ab Eryce monte Siciliæ, in qua Æneas matri templum construxerat,de quo multi scribunt.Posteà & Romæ Q.Fabius Maximus Dictator ædẽ ei vouit,cùm ex fatalibus, vel Sibyllinis libris edictum esset, vt is foueret, cuius maximum imperium in vrbe esset. Liuius libro 22. Eam idem creatus Duumuir in Capitolio dedicauit. Liuius lib.23. Fuit & alia ædes Veneris Erycinæ ad portam Collinam,vota à L.Porcio Lucinio Consule, bello Ligustino, & ab eodem Duumuiro dedicata eo anno, quo Aquileia Colonia Latina in agro Gallorum est deducta. Liuius lib.40.Meminit eius Ouidius lib.2.de Remedio amoris:

Est prope Collinam templum venerabile portam,
Imposuit templo nomina Celsus Eryx.

C Hoc templum fuisse ex nominatissimis,constat ex Appiano lib.1.Bellorum ciuilium.

VERTICORDIAE VENERIS ędes extra portam Collinam via Salaria fuit.Hæc ædes facta est,cùm tres Vestales vno tempore incestum commisissent (quemadmodum Iulius Obsequens ait)vt puellarum animos lasciuos ad castitatem verteret. De eodem Valerius Maximus libro 8.cap.15.Ouidius lib.4.Fastorum:

Roma pudicitia proauorum tempore lapsa
Cumæam veteres consuluistis anum.
Templa iubet Veneri fieri, quibus ordine factis,
Vnde Venus verso nomine corda tenet.

VENERIS ROMANAE,vel Veneris & Romę consors delubrum fuit in via sacra,teD stante id contra Symmachum Prudentio:

Ad sacram resonare viam mugitibus,ante
Delubrum Romæ: colitur nam sanguine & ipsa
More Dea,noménque loci,ceu numen habetur,
Atque Vrbis,Venerísque pari se culmine tollunt
Templa,simul geminis adolentur thura Deabus.

Hoc templum inter singularia & admiratione digna loca numerat Marcellinus. De Venere custode hortorum Sallustianorum,nihil opus est dicere.

VICTRIX VENVS à vincendo dicta est,cui ędem dedicauit Pompeius altero consulatu,editis celeberrimis & sumptuosissimis ludis.Plutarchus in eius vita. Plinius libr.8.
E Victricis Veneris imago talis in nummis antiquis cernitur.

VENERIS GENITRICIS templum ante pugnam Pharsalicam vouit, & potitus victoria, in foro suo posuit Caius Iulius Cæsar, quia ab Iulo, Æneæ filio,Veneris nepote,cuius ducere videri volebat, eíque spolia de hostibus dedicauit, vt thoracem de margaritis Britannicis. Et in eo statuam posuit nondum plenè ab artifice absolutam,quia dedicari ædem festinabant. In hoc collocauit Octauius Augustus statuam æneam Cæsari Diuo cum stella crinita supra caput ipsius fulgente, quia eiusmodi post mortem eius stella visa est. Templi huius meminit Dio lib.45.Appianus libr.2.de Bell.ciuil.

F IOVIS etiam Vltoris templum priùs Veneris & Martis dictum fuisse Dio scribit.

VENERIS CAPITOLINAE in Caligula & Galba meminit Suetonius.

PLACIDAE etiam VENERIS ædicula fuit regione V.

VENERI adduntur CVPIDO,& ADONIS, & GRATIAE, de quibus paucis verbis aliquid monebo.

CVPIDO.

CVPIDINEM, inquit Seruius, Latini vocant, eò quòd faciat amorem: interdum etiam, more Græco, Amorem ipſum appellant. Cicero lib.3.de Natura Deorum, tres Cupidines enumerat, quorum primus, inquit, Mercurio & Diana prima natus dicitur: ſecundus, Mercurio & Venere ſecunda: tertius quidem eſt Anteros, Marte & Venere tertia genitus. Seruius Æneid.1.ſcribit, Simonidem dicere, Cupidinem ex Venere tantùm eſſe progenitum: alios tradere ex Venere & Marte: alios ex Venere & Vulcano: alios Chai, & primæ rerum naturæ filium eum facere. Hic effingebatur puer nudus, alatus, arcum & ſagittas geſtans: qua de re ſic Seruius: Quia turpitudinis eſt ſtulta cupiditas, puer pingitur: item, quia imperfectus eſt in amantibus ſermo, ſicut in puero. Alatus autem ideò, quia nihil amantibus leuius, nihil mutabilius inuenitur. Sagittas verò idcirco geſtare dicitur, vel quia amorem & libidinem ſequitur punctura pœnitentiæ & dolor, vel quia ipſæ incertæ, velocéſque ſunt. Hactenus ille. De imagine Cupidinis eleganter luſerunt Propertius libro primo Elegiarum, Marullus, Angerianus, Andreas Alciatus Emblemate centeſimo decimotertio, & alij, de quibus vide Claudium Minoem Diuionenſem, Commentariis in Alciati Emblemata.

ADONIS.

ADONIS VENERIS miniſter eſſe fingitur, teſte Seruio, qui ait veteres ſingulis Diis inferiores poteſtates miniſtros addidiſſe, vt Veneri Adonim, Dianæ Virbium, &c. Hic Adonis Cynaræ Regis Cypriorum, eius natæ Myrrhæ filius fuit. Nomen habet ἀπὸ τοῦ ἁδεῖν τοῖς ἀνθρώποις, id eſt, ab eo quòd hominibus canat, ſecundùm Phurnutum. Hyginus ſcribit in Aſtronomico Poëtico, Venerem cum Proſerpina ad iudicium Iouis veniſſe, cui earum Adonim concederet, eíſque Calliopen à Ioue datam iudicem, quæ Muſa Orphei mater fuit. Itaque Calliopen iudicaſſe, vti dimidiam partem annni earum vnaquæque poſſideret. Venerem autem indignatam, quòd non ſibi proprium conceſſiſſet, obieciſſe omnibus, quæ in Thracia eſſent mulieribus, Orpheum, vt ſibi quæque appeteret, membráque eius diſcerperet. Hæc ille. Plura de Adonide non addam. Legantur Ouidius in Metam. Hyginus, Fulgentius, & alij.

GRATIÆ.

VENERI GRATIAS etiam addunt, quas Græci Charites appellant. Has quidam Iouis & Eurynomes, vel Eurymeduſæ, alij Iunonis, alij Liberi patris & Veneris filias eſſe tradiderunt, de quibus tantùm ea, quæ apud Seruium leguntur, adſcribam. Acidalia, inquit, Venus dicitur, vel quia curas iniicit, vel à fonte Acidalio, qui eſt in Ochomeno Bœotiæ ciuitate, in quo ſe Gratiæ lauant, quas Veneri conſtat eſſe ſacratas. Ipſius enim & Liberi filiæ ſunt, nec immeritò: Gratiæ enim per horum ferè numinum munera conciliantur. Ideò autem nudæ ſunt, quòd Gratiæ ſine fuco eſſe debent: ideò connexæ, quia indiſſolubiles Gratias eſſe decet. Quòd verò vna auerſa pingitur, duæ nos reſpicientes, hæc ratio eſt: quia profecta à nobis Gratia, duplex ſolet reuerti. Hactenus Seruius Æneid.1. Huc refer Emblema Andreæ Alciati 162. de Gratiis, & quæ ad id commentatus eſt Claudius Minos Diuionenſis. Tantum de Venere, & eius comitibus.

De Libero patre, ſiue Baccho, & Cerere.

CAP. XI.

SIcut Ioues, Martes, Apollines, Mercurij, &c. ita etiam Bacchi plures fuerunt. Philoſtratus & Diodorus Siculus tres diuerſo tempore fuiſſe affirmant. Cicero quinque numerat, cuius hæc ſunt verba: Dionyſios, inquit, multos habemus: primum à Ioue & Proſerpina natum: ſecundum Nilo, qui Nyſam dicitur interemiſſe: tertium Caprio patre, eúmque Regem Aſiæ præfuiſſe dicunt, cui Sabazea ſunt inſtituta: quartum Ioue & Luna, cui ſacra Orphica putantur confici: quintum Niſo natum & Thione: à quo Trieterides conſtitutæ putantur. Hæc ille. Communis tamē Poëtarum opinio eſt, Bacchum Iouis & Semeles filium fuiſſe, cum quibus faciunt & Diodorus Siculus, & Euſebius. Diodori verba libr.5. rerum antiquarum, ca.2. hæc ſunt: Cadmum Agenoris tradunt ex Phœni-

A Phœnicia ad peruestigandam Europam à Rege ea lege missum, vt aut virginem secum reduceret, aut in Phœniciam non rediret. Cùm diutiùs quæsitam ab se virginem non inueniret, postposita patria in Bœotiam peruenisse. Vbi cùm responso oraculi Thebas condidisset, Hermionem postmodùm Veneris filiam in vxorem sumpsisse: ex qua Semelem, Ino, Autonoem, Agauem, ac Polydorem genuerit. Semelem Iupiter ob pulchritudinem in forma hominis cognouit. Quod illa existimans ab Ioue in sui contemptum agi, rogauit, vt secum, prout cum Iunone assueuerat, coiret. Iupiter Dei maiestate assumpta cum tonitribus ac fulgure ad eam descendit. At illa prægnans, cùm neque fulguris, neque tonitru vim ferre posset; filium aborso igne expirauit. Infantem Iupiter Mercurio dedit, ad antrum Nysæ, quod inter Phœniciam Nilúmque est, deferendum, à B Nymphísque omni studio curáque educandum. Vnde ab Ioue Nysáque Dionysium dixerunt: quod etiam Homerus in Hymnis testatur, inquiens: Est Nysa supra montem floridum, sylua procul à Phœnicia fermè Ægypto fluente. Nutritum à Nymphis aiunt, vini, vineæque extitisse auctorem. Orbem quoque fermè obambulantem, multas regiones reddidisse domesticas: ac propterea maximis apud omnes honoribus celebratum. Docuisse eos insuper, quorum regio vites ferre non posset, potum ex hordeo conficere, quem nonnulli Zithum dicunt, paulùm à vini sapore differentem. Exercitum quoque secum non tantùm virorum, sed etiam mulierum circumducens, nefarios homines, atque iniquos merita mulctauit pœna. Hæc & plura alia de Baccho Diodorus.

Dicitur BACCHVS, DIONYSIVS, & LIBER PATER: nam de aliis appellationibus C non agam. Vnde DIONYSIVS dicatur hic Deus, ex verbis Diodori intelligimus: nimirum à Ioue Patre, ἀπὸ τοῦ Διός, & Nymphis Nysæis, à quibus fuit educatus.

BACCHVS appellatur ἀπὸ τοῦ βαχχεῖν: hoc est, ab incompositè vociferando: quidam à coronæ genere, quæ Baccha dicebatur, deriuant. Eustathius dici voluit ἀπὸ τοῦ βαχχεῖν, quod significat vlulare, & inconditè clamare, vt Bacchæ facere solebant.

LIBER PATER vocatus est, vel à linguæ licentia, vt plerique putant: nam vini potu magis liberi mortales fiunt, vel potiùs quòd animum curis liberet, & pellat tristitiam. Vnde Ouid.

Cura fugit, multo diluitúrque mero.
Tunc veniunt risus, tunc pauper cornua sumit,
Tunc dolor & curæ, rugáque frontis abit.

D Seneca, Liber, inquit, non ob licentiam linguę dictus est inuentor vini: sed quia liberum seruitio curarum animum asserit, vegetátque, & audaciorem in omnes conatus facit. Sunt qui dicant, quòd in liberis ciuitatibus coleretur, eum liberum esse appellatum.

Simulacrum eius varium fuit: effingebatur nudus, vt vini naturam ostēderet, quæ secreta reuelat: item puer imberbis & lætus, cum corniculis in fronte: nonnunquàm senex & caluus. Macrob. lib. I. Saturnal. Liberi, inquit, Patris simulacra partim puerili ætate, partim iuuenili fingebantur: præterea barbata specie, senili quoque. Coronabatur pampineis, hædera, & ficulneis frondibus. Pampino quidem, & ficu, ex memoria Nympharum Staphylę & Sycæ: hædera verò, ex memoria Scissi pueri, qui fuerat in hanc plantam conuersus. Effictus est aliquando in curru pampineo, & triumphans, qui pantheris modò, modò tigribus, ac lyncibus trahebatur. Sibenus pando asello propter astans Bacchis & Satyris thyrsos & ferulas vibrantibus, cæteróque bacchantium comitatu, tum præeunte, tum subsequente. De Bacchi simulacro elegans extat Dialogismus Andreæ Alciati in Emblematis, quem vide, & qui in eum commentatus est, Claudium Minoem Diuionensem.

BACCHI templum collocatur à P. Victore regione II. de quo ita Georgius Fabricius: Bacchi templum nunc S. Constantiæ, extra portam Viminalem, in via Numentana, circulare & vermiculato opere è vsque & aries villosus.

Liberi patris ædicula fuit in regione VI. De Liberi Liberæque æde posteà dicam.

CERES, quæ Saturni & Opis filia, à Poëtis, non à Romanis solùm, sed & à Græcis culta est. Credita fuit Dea frugum, à creando dicta, vel quasi geres, à gerendis frugibus, teste Cicerone libro 3. de Natur. Deorum. Epithetō ei tribuitur, Alma, quia nos alat. Græci δημήτηρ, quasi γημήτηρ appellant, id est, Terræ matrem, quòd cunctarum frugum creatrix sit, & altrix: item Thesmophoron, id est, legum latricem. De ea in hunc modum Diodorus: Ceres, inquit, frumenti, quòd fortè inter alias herbas nascebatur ignotum cæteris, prima vsum inuenit, docuítque homines nascendi, seruandíque & serendi modum. Est autem ab ipsa frumētum ante genitam Proserpinam repertum. Nam post eius

à Plutone raptum, frumenta omnia tum in Iouis odium, tum propter dolorem filiæ incendiſſe ferunt. Sed ea inuenta reconciliatam eſſe Ioui, & Triptolemo frumenti dediſſe ſemen, mandaſſeque vt cum omnibus id donum participans, modum ſeminandi monſtraret. Traditur à nonnullis illam leges quoque dediſſe, quibus homines iuſtè viuere aſſueſcerent: vnde & Legifera dicta eſt. Et quoniam maximorum bonorum cauſa humano generi extitiſſet, ab omnibus, non ſolùm Græcis, ſed Barbaris quoque, ad quos frumenti peruenit vſus, honoribus, ſacriſque ſolemnibus, ac celebritate præcipua colitur. Hactenus Diodorus. Cereris igitur filia Proſerpina fuit, quæ à proſerpendo dicta, nihil aliud eſt, niſi ipſa terrę fœcunditas, quæ cùm aliquando defuiſſet, po ſteáque reperta eſſet, fabulæ de raptu Proſerpinæ occaſionem dedit, vti Auguſtinus ex Varrone docet. De raptu Proſerpinæ extant libri tres elegantiſſimi Poëtæ Claudiani.

CERES.

CERES etiam LIBERA dicta fuit, quanquam nonnulli Venerem hoc nomine appellatam velint. Ludouicus Carrio I. C. Comment. 1. Antiquarum lectionum. c. 3. ſcribit videri ſibi, eandem Deam in ſacris Pandam nuncupatam fuiſſe: ídque ex Nonio Marcello probare conatur: apud quem ſic legendum exiſtimat: Pandere inquit. Nonius, Varro exiſtimat ea cauſa dici quòd qui ope indigerent, & ad aſylum Cereris cõfugiſſent, panis daretur. Pandere ergo, quaſi panem dare: & quod nunquam fanum talibus clauderetur. De vita populi Romani, lib. 1. Hanc Deam Ælius putat eſſe Cererem: ſed quòd in aſylum, qui confugiſſent, panis daretur, eſſe nomen fictum à pane dando, pandere quod eſt aperire. Hactenus Nonius: apud quem Varronis locum manifeſtè de Panda accipiendum eſſe Carrio arbitratur. Idem tamen addit alais etiam rationes huius appellationis afferri poſſe. Arnobius enim libro 4. aduerſus Gentes, auctorem eſſe quòd Tito Tatio Capitolinũ vt caperet collem, viam pandere atque aperire permiſſum fuerit, Deam Pandã eſſe appellatam, vel Panticam. Alios item eſſe, qui Deam pacis eſſe, Pandam velint, eò quòd pacis tempore vrbium portæ aperiantur: ex quo Gloſſarium Latinum, Panda εἰρήνης θεός. Hæc Ludouicus Carrio. Idem nomen Pandæ Deæ reſtituit in verſibus Varronis, Satyra Menippæa, qui apud Agellium lib. 13, cap. 21. ſed corrupti extant: ſic enim legendos eos eſſe cenſet:

Sed Anna, Perenna, Pandate Lato, Pales,
Nerienes & Minerua, Fortuna, ac Ceres.

In quibus verſibus etiam Ioſephus Scaliger vocem Panda retinet: quamuis reliqua paulò aliter legat. Effingebatur hæc habitu matronali, ornata ſpicea corona, nonnunquã mœſta cum lampade ſeu face deſcribitur, interdum manipulum ſpicarum & papauerum gerens, quemadmodum cernitur in nummis antiquis.

Hæc coli cœpta fuit in Vrbe Palantio, quam Arcades in monte Palantio condiderunt, & in ea Cereris templum, teſte Dionyſio libro 1. addiderunt ei etiam Græcam ſacerdotem. Poſteà verò anno Vrbis conditæ CCLVII. Coſſ. A. Poſthumio, T. Virginio, vt idem refert lib. 9. ab A. Poſthumio Dictatore, poſt victoriam à Volſcis hoſtibus reportatam, de ſpoliis ædes Cereris locata eſt. Cùm enim, vt Dionyſius ſcribit, initio belli laboraretur, victus inopia, & magnus metus eſſet, ne in totum deficeret, terra fructus negante, & bello, ne commeatus ſubueherentur, vetante, libri Sibyllini iuſſu Dictatoris, inſpecti ſunt à ſuis cuſtodibus, & monentibus oraculis, placanda eſſe hæc numina votum fecit Poſthumius, priùs quàm exercitum educeret, ſi imperij ſui tempore fœlix prouentus fieret, qualis antea templa ſe illis conſtructurum, & inſtitutum in ſingulos annos ſacrificia. Exaudierunt Dij, dederúntque magnum prouentum frugum, tum arboreorum, tum terreſtrium, & Poſthumius voti damnatus templum eis promiſſum reddidit. Hanc ædem triennio pòſt altero. Conſulum Sp. Caſſius in Vrbe relictus dedicauit. Sita eſt in fine Circi maximi ſuper ipſos carceres. Fuerunt. & aliæ Cereris ædes, quarum meminit P. Victor.

De Vulcano & Veſta. CAP. XII.

VVLCANVM etiam & VESTAM, vtpote duos ignes, veteres coniunxerunt, de quibus hoc capite nonnihil dicemus.

VVLCANVS, vt Seruius docet, quaſi Volicanus dictus eſt, quòd per aërem volet.

Varro

Varro autem eum à maiore ignis vi & violentia nomen hoc accepisse tradit. Quis hic Deus fuerit, non liquidò constat: variant enim inter se scriptores veteres. Cicero libro 3. de Natura Deorum, plures à veteribus Vulcanos proditos fuisse affirmat, ex quibus quatuor ipse recenset. Primus, inquit, Cœlo natus, ex quo & Minerua Apollinem, eum cuius in tutela Athenas antiqui historici esse voluerunt. Secundus Nilo natus, Opas, vt Ægyptij appellant, quem custodem esse Ægyptij volunt. Tertius ex tertio Ioue & Iunone, qui Lemni fabricæ traditur præfuisse. Quartus Mænalio natus, qui tenuit insulas prope Siciliam, quæ Vulcaniæ appellantur. Horum ille, qui Iouis & Iunonis filius fuisse à Cicerone traditur, is fortasse est, qui vsque adeò cultus ab antiquis est. Hesiodus & Lucianus scribunt, eum à sola Iunone citra virilem congressum editum, admodum fortunatum: claudum etiam ex ruina cùm præceps à Ioue datus esset è cœlo, vbi periturus fuisset, nisi à Lemniis pro sua bonitate, dum adhuc in aëre ferretur, fuisset susceptus. Hic ignis inuentor fuisse ab Ægyptiis proditur, Diodoro teste, fabrorúmque fornacis auctor, quia sine igne nullum metalli genus fundi extendíque posset. Isidorus. Eusebius libro de Præparatione Euangelica scribit: Ignis virtutem Volcanum appellatam, & in forma hominis ei simulacrum constitutum, in cuius capite pileus esset cæruleus, cœlestis symbolum volutionis, vbi integer sincerúsque ignis inuenitur: nam qui è cœlo in terram delapsus est, cùm imbecillior sit, materiáque indigeat, claudicans fingitur. Venus ei vxor fuit, quam tamen Cincius Maiam, Piso Maiestam appellatam dicit. Templum Vulcano Romæ vouisse Titum Tatium Varro & Dionysius Halicarnassæus libro 2. scribunt. Plutarchus in Quæstionibus, siue causis Romanis, quæstione 47. prodit, ipsum Romulum Vulcani fanum ædificasse extra Vrbem, & causas eius rei inquirens, dicit fecisse id Romulum, vel quòd cùm Martis filius existimaretur, propter fabulosam illam Vulcani aduersùs Martem, Veneris causa simultatem, Vulcanum in eadem vrbe, eodémque cum Marte domicilio esse noluerit: vel quòd in hoc templum illud à Romulo conditum sit, vt ibi vnà cum Tatio collega curiam haberet, in qua de rebus arcanis cum Senatu absque interuentoribus quietè possent consultare: vel denique cùm Romæ ab incendiis statim à primis temporibus multùm periculi esset, colendum quidem Deum igni præfectum: sed extra vrbem locum ei assignandum Romulus statuerit. In hoc templum Romulus cum reliquis spoliis ex Cameria quadriiugum æreum currum deportauit, & statuit, suíque statuam ex victoria coronatam locauit. Auctor in vita eius Plutarchus. Augustinus passim Vulcani meminit, de Ciuitate Dei, quòd ei templum à Tatio votum sit, & lib. 7. cap. 16. ignem mundi leuiorem Vestæ esse, violentiorem Vulcani, vbi Viues ex Phurnuto addit, Vulcanum esse ignem hunc crassum, quo passim vtimur. Ille enim subtilior Iupiter est, & idem Prudentius:

----ipse ignis nostrum qui seruit ad vsum,
Vulcanus perhibetur, & in virtute suprema
Fingitur, ac delubra Deus, & nomine & ore
Assimilatus habet: nec non regnare caminis
Fertur, & Æolia summus faber esse, vel Ætna.

VESTA.

Vnde VESTA nomen acceperit, inter scriptores non conuenit: Ouidius enim à vi stando deriuat, cùm scribit:

Stat vi terra sua, vi stando Vesta vocatur.

Alij à vestiendo, quòd terra variis tum herbis, tum plantis, cæterísque vestiatur. Cicero Vestæ nomen à Græcis esse vult: Ea enim, inquit, est, quæ ab illis ἑστία dicitur: vis autem eius omnis ad aras & focos pertinet. Libro de Diuinationum generibus ait, Vestæ & item ἑστίας nomen nihil significare, neque Latinorum, neque Græcorum lingua, sed vtramque vocem Latinam, & Græcam Hebrææ originis esse, & quidem compositam ex Eschia, quod ignem Dei significat: vnde etiam probat hanc colendi ignis consuetudinem defluxisse à Patribus, & remansisse inter Ethnicos cum tenui vmbra deprauatorum rituum. Fuit Vesta, vt Diod. Siculus & Apollodorus volunt, Saturni filia: vt verò Q. Fabius Pictor, Iani vxor, cui etiam adstipulatur Berosus ille, de quo tamen eruditi non sine causa dubitãt, qui eam Noæ, qui Ianus dictus est, fuisse vxorem scribunt, cuius

proprium nomen cùm fuerit Tidea, Aretiam, id est, terram, & Estam, id est, ignem, post mortem eam cognominatam esse, quia fuisset Regina sacrorum & puellas docuisset sempiternum ignem sacrorum inextinctum seruare.

Simulacrum eius varium fuit. Pingebatur nonnunquàm forma mulieris sedentis, & gestantis tympanum, quòd terra ventos in se contineat: interdum aliter, vt ostendit hic, quem adieci, nummus. Fuit Vesta diu ante Romam conditam culta in Italia, maximè à Tyrrhenis, teste Myrsilo Lesbio, qui eam Tyrrhenorum lingua *Labith Horchiam* appellatam esse dicit: quam appellationem etiam auctore Herodoto apud Scythas habuit. Macrobius eam vnam ex Diis Samothracibus, siue Penatibus, vel saltem eorum comitem esse vult. Huic ignis sacer est, & à virginibus, quæ ob hoc Vestales dicuntur, custoditur, de quibus alibi, tandem etiam à Romanis culta fuit. Alij ab Romulo putant ei templum primum conditum fuisse: alij ab Numa, quod libro 2. vehementer Dionys. probare nititur: qui tamen paulò antè scribit, & cum eo Terentius Varro, Titum Tatium receptum à Romulo in regni societatem, tum aliis Diis, tum Vestæ etiam templũ condidisse. Onuphrius Panuinius in descriptione XIV. regionum Vrbis meminit templi Vestæ, ædis & ædiculæ, cuius sicut etiam templi meminit Sextus Ruffus, & P. Victor.

Templum VESTAE extruxit Numa Pompilius, de quo sic Plutarchus: Traditur Numam custodiæ causa perenni igne Vestæ templum circumdedisse: quod rotundum ab eo extructum est, non vt terræ (quasi ea Vestæ esset) sed vt vniuersi figuram exprimeret, in cuius medio ignem collocatum Pythagoræi censent, eúmque Vestam & Vnitatem appellant. Festus. Rotundam ædem Vestæ Numa Pompilius Rex Romanorum consecrasse videtur, quòd eandem esse terram, qua vita hominum sustentaretur, crediderit, eámque pilæ forma esse, vt sui simili templo Dea coleretur. In hac æde præter ignem Vestæ alia quoque sacra asseruata fuisse à quibusdam traditur, qua de re Dionysij & Plutarchi verba adscribam. Dionysius lib. 2. ita scribit. Alij tradunt præter ignem occulta quædam sacra in Deæ fano esse deposita, solis æditus cognita, & virginibus: addúntque argumentum non leue ex eius incendio, quod accidit, quando primùm Romani cum Pœnis bello conflictabantur, propter Siciliam: tunc enim Virginibus metu diffugientibus, æditorum vnus L. Cæcilius Metellus vir Consularis, is qui deuictis in Sicilia Carthaginensibus in celebri illo triumpho CXXX. elephantos traduxerat, posthabito publicæ vtilitati priuato periculo irrupit in ardens penetrale, sacráque à virginibus deserta è flammis eripuit: quamobrem honores maximos à ciuitate grata est promeritus, sicut ex elogio patet, quod adscriptum est eius statuæ in Capitolio. Ex hac confessa re nectunt coniecturas proprias: quidam dicunt hîc seruari partem sacrorum Samothraciæ, quæ quondam ex hac insula Dardanus in Vrbem à se conditam deportauerat: eáque capta Æneas Troia profugus secum attulit in Italiam. Alij Mineruæ Iliensis effigiem esse veram, & notam Æneæ, perito rerum talium, cùm alteram ad huius similitudinem formatam Achiui furto sustulerint: cuius facti crebra mentio reperitur apud Poëtas, æquè ac Historicos. Ego sanè à multis accepi, custodiri à virginibus, non solùm ignem, sed & sacra quædam vulgo incognita: ea tamen nec ipse scrutari ausim curiosiùs, nec aliis fas puto. Plutarchus in Camillo: Alij ignem, vt & apud Græcos, in vestibulo templi ardere lustrationis causa censent, reliqua sacra intus abscondi, neque à quodam, præter Vestales virgines, conspici ea fas esse. In iis autem arcanis esse Troianum illud Palladium, ab Ænea in Italiam allatum, multorum sermonibus est traditum. Alij fabulam addunt, Dardanum è Samothracia asportatum Palladium, cùm Troiam condidisset, in ea vrbe consecrasse: Æneam id, quo tempore Troia capta est, clàm sustulisse, ac vsque ad migrationem in Italiam adseruasse. Qui sibi maiorem harum

harum rerum notitiam arrogant, duo dicunt dolia haud ita magna ibi esse reposita: alterum apertum & inane, alterum plenum, & obsignatum: solis autem sacris istis Virginibus licitum ea videre. Alij hos errare putant, eos deceptos, quòd tum (scilicet bello Gallico) Vestales pleraque sacra in duo dolia coniecta, terra obruerint sub templum Quirini: cui loco etiam nunc à doliis nomen sit. Hactenus Plutarchus. De Palladio, quia eius mentio facta est, adhuc dicendum videtur, de quo Ioannes Ludouicus Viues ad caput 2. libri 1. Augustini de Ciuitate Dei, hæc collegit: Palladium simulacrum est Palladis, de quo tam varia tradunt rerum scriptores, vt ineptum ducam persequi longiùs eorum opiniones. Excerpam tamen ex Varrone, Dionysio Halicarnassæo, Ouidio, Plutarcho, & Seruio, quæ mihi verisimiliora videbuntur. Chrysas Pallantis filia, cùm Dardano nuberet, pro dote secum attulit Palladium, & magnorum Deorum simulacra. Quibus templa Dardanus in Samothracia construxit: quæ posteà sacra in Ilium sunt, nepotum tempore, transuecta, accepto oraculo mansuram Vrbem, quandiu & in ea Palladium illud. Quocirca in intimam arcis partem est reconditum, effícto altero quodam Palladio illi simillimo, quod in publico negligentiùs asseruabatur. Cúmque Pyrrhus ex Heleno vate Priami filio inexpugnabilem esse Troianam vrbem, saluo in ea Palladio cognouisset, ídque Principibus Græcorum renunciasset, Vlysses & Diomedes per fraudem primùm ingressi, deinde facta in custodes vi, Palladium illud imaginarium surripuerunt. Alterum capta iam vrbe Sycas Æneæ tradidit cum magnis Diis, quos Penates Troianos vocant. Æneas in Italiam illa omnia secum aduexit. Hinc ex Alba longa, siue, vt Varro putat, ex Lauinio Romam Palladium translatum est, statutúmque in æde Vestæ, quæ cùm deflagraret, L. Metellus Pontifex Maximus, Palladium medio ex incendio sustulit amissis luminibus. Palladium vulgò conspectum est, Heliogabalo Imperatore incensa æde Vestæ. Herodianus. Fuit alterum Palladium, quod Athenis in arce dicauit Nicias. Hæc Viues. In veteribus nummis & Vestæ templum rotundum, & Æneas patrem Anchisem in humeris portans, atque vna manu Palladium ferens, altera filium Iulum, alia sacra gestantem, ducens, cernuntur, quorum duos hîc subieci.

De Neptuno.

CAP. XIII.

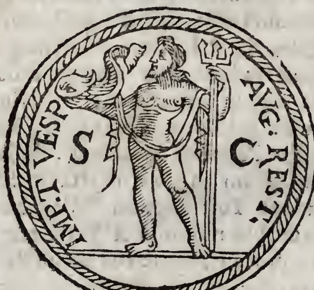
NEPTVNVM à nubendo dictum putauit Varro, quòd nubat, id est, operiat terras, quod idem scribit Arnobius. At M. Cicero à nando vocatum existimat. A Græcis dictus ποσειδῶν, quòd pedibus terram quatiat, quanquàm alij alias huius appellationis rationes afferant, quas hîc prætereo.

Fuit NEPTVNVS Saturni & Rheæ filius: qui cùm nauigandi artem inuenisset, classem instituisse, eiúsque præfectus à Saturno factus esse dicitur. Quapropter traditum est posteris Neptunum imperasse mari, sacráque ei à nauigantibus facta. Addunt etiam Neptunum equos primùm domuisse, artémque equitandi ab illo traditam: ex quo Hippius sit appellatus. Diodorus lib. 6. cap. 15. Hic à primo Vrbis excidio à Romanis cultùs fuit, Dionysio, Liuio, Plutarcho, & aliis minorum gentium auctoribus, cognomine

Consi, quod ei fuit inditum à consiliis dandis. Sunt tamen qui Consum diuersum à Neptuno faciant, videlicet Deum consilij, à quo Romulus consilium de rapiendis Sabinis acceperit. Aurelius Augustinus Consum à consilio dando denominatum ait. Cyprianus, Romulum dicit Consum Deum fraudis, velut consiliorum Deum coli voluisse. Arnobius in 3. aduersus Gentes libro, Consum dictum putat, quòd salutaria & fida consilia nostris suggerat cogitationibus. Cùm etiam Dionys. lib. 2. docet, quosdam Neptunum & Consum eundem Deum, quosdam diuersos eos fecisse. Verùm vtut hæc sint, non anxiè laborandum nobis est. Conso, teste Dionysio, ara subterranea fuit constructa iuxta Circum maximum: in qua sacra ipsi fiebant Consualibus, de quibus agemus suo loco. Ideò autem huius Dei ara subterranea erat, vt significaretur consilia occulta esse oportere Plutarchus.

EQVESTER NEPTVNVS dictus est, Grecè Hippius, quia primus equos domuisse, artémque equitandi tradidisse fertur, quemadmodum ex Diodoro audiuimus.

REDVCIS NEPTVNI mentio extat in antiquis nummis, quorum vnum hìc subiecimus.

Templum NEPTVNI Romę fuit regione Vrbis IX. item ædes, cuius meminit P. Victor.

NEPTVNO addunt SALACIAM & VENILIAM. Salaciam quidam putant Neptuni vxorem fuisse, sic dictam à salo, quòd salum moueret, teste Varrone. Festus. Salaciam dicebant Deam aquæ, quam putabant salum ciere, hoc est, mare mouere. Augustinus ex Varrone lib. 7. cap. 22. scribit, Veniliam vndam esse, quæ ad litus venit, Salaciam vndam, quæ ad salum redit. Ioseph Scaliger in appendice ad coniectanea in Varronem: VENILIA, inquit, est accessus, seu exæstuatio maris, Salacia recessus. Varro, vt citatum reperi, Venilia vnda, quæ ad litus venit: Salacia, quæ ad salum redit. Atque ita quidem Romani vocabant maris reciproca incrementa, aut decrementa. Sed postquàm in Oceanum Germanicum penetrârunt (quod primus Drusus Germanicus fecit) Germanicis nominibus veterum Saxonum ea vocârunt, pro Venilia Malinam, pro Salacia Lidunam dicentes. Atque ita quidem scriptum reperi in veteri libro Bedæ Anglosaxonis. Hæc ipse. Paulò pòst addit, Veniliam & Salaciam significare accessus & recessus maris quotidianos: Malinam & Lidunam etiam lunaria Oceani incrementa, & decrementa, &c. Atque tantum de his. Dicendum etiam de aliis marinis Diis, & Nymphis, &c. sed cùm ad Græcam potiùs historiam pertineant, nos hîc ea prætermittemus. Ægeriæ tantùm & Iuturnæ, quæ à Romanis cultæ fuerunt, mentionem facientes.

ÆGERIAM nympham Numæ Pompilij Regis vxorem aiunt fuisse. Sic enim de ea Dionys. lib. 2. Fabulantur congressum Numam sæpiùs cum Ægeria nympha, cuius è præceptis hauserit regiam prudentiam. Alij non Nympham, sed vnam Musarum palàm ad eum ventitasse perhibent. Addit deinde Dionysius narrationem, quo facto Numa Romanis parum credulis suum cum Ægeria congressum probârit. Cùm, inquit, prisci illi Quirites parùm creduli, pro figmentis haberent quæ audirent de Diis, aiunt noluisse Numam eis manifesto signo facere fidem suæ cum numinibus consuetudinis, Ægeriáque iubente vocasse domum præcipuos ciuium, ostensáque vili supellectile, atque apparatu, qui non caperet frequens conuiuium, tunc dimissos, inuitasse ad cœnam sub vesperam, quibus ad condictam horam reuersis, ostendisse lectisternia splendida, mensásque refertas multis egregiis poculis, ac mox discumbere iussis epulum præbuisse instructum omnigenis ferculis, qualia nemo facilè pararet quantumuis longo tempore. Romanos verò attonitos, tam vario spectaculo constanter posthac opinatos, Deam quampiam cum illo familiariter degere. Hactenus ille. Plura de Ægeria Plutarchus & alij habent.

Huic ædem Romani extruxère, cuius meminit P. Victor. Dicatus ei & lucus fuit, quem, vt ait Liuius, medium ex opaco specu fons perenni rigabat aqua, qui lucus Camœnis sacer erat. Pompeius Festus Ægeriæ lucum iuxta portam Capenam constituit. Ouidius libro Metamorphoseon 15. Ægeriam inducit in fontem mutari à Diana. De Ægeria, siue Egeria, cui sacrificabant prægnantes, suo dicemus loco.

IVTVRNAM Nympham Varro ſcribit dictam fuiſſe, quæ iuuaret. Itaque multos ægrotos propter id nomẽ aquam petere è fonte Iuturna ſolitos. Seruius in Virgilium: Iuturna, inquit, fons eſt in Italia ſaluberrimus, iuxta Numicum fluuium, cui nomen à iuuando inditum eſt. De hoc autem fonte Romam ad omnia ſacrificia aqua afferri conſueuerat. Tradunt alij, Iuturnam in lacu ſubmerſam ei nomen indidiſſe.

Ædes eius Romæ fuit ad aquam virginem, vt ait P. Victor, in regione Circi Flaminij. Ouidius in Faſtis innuit, fuiſſe illam ædem in campo Martio propè aquam virginem. Verba eius ſunt:

Te quoque lux eadem Turni Soror æde recepit,
Hic vbi virginea campus obitur aqua.

PORTVMNVS etiam ab his Diis non eſt ſegregandus: de quo tamen vno tantùm atque altero verbo dicam. Portumnus, ſiue, vt aliis magis placet, Portunus, aut geminato n, Portunnus, Deus marinus erat, portubus præfectus. Feſtus: Portunnus, qui & Palæmon, à Romanis inter Deos colebatur. Hic alio nomine Melicerta dictus, de quo fabula hæc refertur. Athamas poſt furorem à Iunone immiſſum, cùm occiſo Learcho, qui etiam Clearchus dictus, Melicertam alterum filium cum Ino vxore ſua perſequeretur, & illi ſe in mare præcipitaſſent, voluntate numinum in Deos verſi ſunt. Melicerta in Portunnum, qui Græcè Palæmon dicitur, Ino in matrem Matutam, quæ Græcè dicitur Leucothea. Hiſtoriam prolixè recitat Ouidius in 4. Metamorph. Ædes Portunni Romę duæ fuerunt, vtraque in XI. Vrbis regione altera rotunda ad pontem Æmilium, olim Sublicium appellatum: altera in Apollinem Cœliſpicem, & Herculem Oliuarium. Atque tantum de his.

De Genio. CAP. XIV.

SEquitur inter Deos ſelectos GENIVS, de quo non omnes idem ſentiunt. Sextus Pompeius Feſtus: Genium appellabant Deum, qui vim obtineret rerum omnium gerendarum. Auſuſtius, Genius, inquit, eſt Deorum filius, & parens hominum, ex quo homines gignuntur, propterea Genius meus nominatur, quia me genuit. Sunt qui dicant, duodecim ſigna cœleſtia eſſe Genios vniuerſaliores ſcilicet. Nam alioqui ſuus eſt cuique loco Genius, quem ei faciunt præſidere. Quin & vnicuique hominum Genius eſt. Aurelius Auguſtinus: Genius eſt Deus, qui præpoſitus eſt, ac vim habet omnium rerum gignendarum. Et paulò pòſt Varronem affirmare dicit, Genium eſſe vniuſcuiuſque animum rationalem, & ideò eſſe ſingulos ſingulorum: Geniorum etiam meminit pręter alios multos Ammianus Marcellinus, plurimis verbis. Seruius Grammaticus triplices Genios facit, in 1. Georgicorum Virgilij: Genium, inquit, dicebant antiqui, naturalem Deum, vniuſcuiuſque loci, vel rei, aut hominis. De Genio hominis ſic Cenſorinus Genius ita nobis aſſiduus obſeruator appoſitus eſt, vt ne puncto quidem tẽporis longius abſcedat, ſed ab vtero matris acceptos, ad extremum vitæ diem comitetur. Appellatum autem hoc numen Genium ait, ſiue quòd in eius tutela, vt quiſque natus eſt viuit: ſiue quod vt generemur, curet, ſiue quòd vnà gignatur nobiſcum: ſiue etiam quòd nos genitos ſuſcipiat, ac tueatur. Cæterùm veteres vnicuique hominum duos Genios attribuebant. alterum bonum, alterum malum, non aliter atque nos ex ſacris literis edocti ſcimus vnumquemque ſuum Angelum, cuſtodem habere & contra malum Angelum inſidiatorem. Docet id præter alios Seruius Grammaticus in hoc Virgilij, *Quiſque ſuos patimur Manes*: Cùm naſcimur, inquit, duos Genios ſortimur, vnus eſt, qui hortatur ad bona, alter, qui deprauat ad mala, nec incongruè dicuntur Genij, quia cùm vnuſquiſque genitus fuerit, ei ſtatim obſeruatores deputantur: quibus aſſiſtentibus poſt mortem, aut aſſerimur in meliorem vitam, aut condemnamur in deteriorem: per quos aut vocationem meremur, aut reditum in corpora. Ergo Virgilius Manes, Genios dixit, quos cum vita ſortimur. Cenſorius ſcribit à nonnullis binos Genios in his duntaxat domibus, quæ maritæ eſſent, colendos creditum eſſe. Alij Genios propriè maſculis, Iunones fœminis affirmarunt, qua de re alibi erit dicendi locus.

Simulacrum Genij fuit varium: interdum effingebatur imagine ſerpentis: interdum puerili, vel iuuenali forma: interdum etiam ſenis, vt apud Cebetem. Coronabatur verò Platani foliis, vtpote arboris genialis. Albius Tibullus Poëta ita eum ſuis verſibus exornat:

Ipſe ſuos adſit Genius viſurus honores,
Cui decorent ſanctas florea ſerta comas.

Illius è puro destillent tempora nardo,
Atque satur libo sit, madeátque mero.

In vetustis nonnullis monetis Traiani & Adriani, aliorúmque Principũ, Genius pateram dextra supra aram porrigere, quæ esset sertis ornata: læua verò manu propendulũ flagellum, vel simile quiddam tenere videbatur.

GENIO res sacra fiebat mero, ac floribus, cuius rei causam explicant Varro & Censorinus, his ferè verbis: Id moris inquiunt, institutíque maiores nostri tenuerunt, vt cùm die natali munus annale Genio soluerent, manum à cæde & sanguine abstinerent, ne die, qua ipsi lucem accepissent, aliis demerent. Et addit Censorinus, quòd sacro Genio facto, neminem oportuerit antè gustare, quàm eum, qui sacrum fecisset.

De Geniis plurima habet Plutarchus in eo Commentario, in quo disputat, cur oracula edi desierint, vbi etiam docet alium Genium alio & virtute, & sapientia, & viribus præstitisse.

In descriptione XIV. regionum Vrbis mentio fit ædiculæ Genij liberorum, & ædiculæ Genij Larium, regione VI. Sacelli Genij Sangi regione VII. A quibus autem condita fuerint, mihi non liquet. Hactenus de Genio diximus, quibus antequàm ad alia accedamus, adiiciemus quædam de Penatibus & Laribus, quia vicina numina fuerunt. Ac de Penatibus primùm.

PENATES.

PENATES, quasi penites, quòd penitissimi Dij sint, & proprij. Macrobio illorum sententia placet, qui Deos Penates dixerunt, per quos penitus spiramus, per quos habemus corpus, per quos rationem animi possidemus. Itaque Penates sunt prȩsides & custodes Dij. Cicero existimat Penatium nomen à penu ductum esse, quòd vocabulum significet omne id, quo homines vescuntur, vel ab eo, quo penitus insidiant: ex quo etiam Penetrales à Poëtis dicantur. Varia Penatium genera fuerunt, Alij Penates totius generis humani, quales putârunt esse Pallada summũ æthera, Iouẽ, mediũ æthera, & Iunonẽ infimũ: alij Penates cœli, vt Martianus Capella in nuptiis ludit: alij terrȩ, alij cuiusq; ciuitatis: alij cuiusq; domus. Sed vt de Penatibus dicã, quos Æneas in Italiam portauit, quorúmq; tẽplum in octaua Vrbis regione collocatur, quinã illi fuerint, inter auctores non conuenit: alij enim volunt Neptunum & Apollinem eos esse, de quibus legitur, quòd muros Troianos extruxerint: alij Vestam dicunt: alij alios. Dionysius Halicarnassæus refert, se vidisse Romæ in templo obscuro & humili, quod non procul à foro absit, simulacra Deorum Troianorum, cum hac inscriptione, Denates, per quod vocabulum Penates intelligat, quia verisimile sit, veteres ante inuentum P, pro eo literam D vsurpasse. Fuisse autem duos hastatos iuuenes, habitu sedentium, admodùm antiqui operis, & addit similia horum Deorum simulacra, militati habitu, etiam in multis aliis templis conspici. Ludouicus Viues dicit, putare se Vestam nõ tam fuisse ex Penatibus, quàm Penatibus additum focum, & duos illos iuuenes, de quibus Dionysius loquitur, putat esse Castorem & Pollucem, quos tamen negat Penates Troianorum fuisse, cùm sub ipsum bellum Troianum, rapta iam Helena, primum vitæ concesserint. Penatibus & Vestæ Dictator, cæteríque Magistratus Romani, quo die dignitatem inibant, sacra faciebant.

LARES.

LARES sunt Dij domestici: vnde & pro ædibus ipsis accipiuntur, atque hinc Lar familiaris, qui ab antiquis, teste Plauto, in canis figura efformabatur. Fuerunt Lares Maniæ filij, quemadmodum Varro & Macrobius docent. Ouidius in Fastis, Mercurij & Laræ Nymphæ, quæ & Muta dicta est, filios eos facit. Lactantius & Ausonius, Larundæ. De Lara verò, siue Larunda, hæc fabula narratur, quòd Nympha hæc Tiberiona fuerit, cui ab Ioue lingua sit abscissa, quòd Iuturnæ cum Ioue concubitum Iunoni indicasset. Quæ cùm postea à Ioue Mercurio tradita esset, vt ad inferos eam deferret, Mercurius inter eundum forma puellæ illectus, rem cum ea habuit, vnde nati sunt gemini Lares. Arnobius scribit Lares vicorum atque itinerum Deos esse, ex eo, quòd Græci vicos cognominant Lauras. Nigidius modò tectorum, domuúmque custodes, modò Curetas illos, qui occultasse perhibentur æribus Iouis vagitum, indigetes Samothracios. De simulacris ipsorum Plutarchus scribit, Laribus, quos propriè præstites vocent, canẽ assistere: ipsósque Lares canina pelle vestiri, eiúsque rei hanc ponit causam:

cùm

A cùm ſcilicet cuſtodiæ & curæ domus committantur, conuenire eos alienis terrori, domeſticis autem manſuetos, qualis ſit natura canum. Addit & alteram cauſam, quòd Lares à quibuſdam putentur eſſe Genij quidam diri, ac furiarum naturæ affines, ad puniendum facti, qui in vitas & familias hominum inſpiciant: itaque canum exuuiis eos veſtiri, & canem eis aſſidere, vt puta qui ſint callidi ad ſcrutandum & vlciſcendum malorum facinus. Solebant & coronari Lares. De cultu eorum ſuo dicemus loco.

In IIX. Vrbis regione templum, ſacellum, & delubrum Larium fuerunt: fuit item lucus Larium, & ſacellum eorundem in Velia regione X. Primus Laribus ædem vouit & extruxit T. Tatius Sabinorum Rex, teſte Varrone.

LARIBVS PERMARINIS in campo Martio ædem vouit bello contra Antiochum B Regem L. Æmilius Regillus, quæ annis vndecim pòſt dedicata fuit, ſupra cuius ędis valuas tabula cum hoc titulo fixa eſt: Duello magno Regibus dirimendo * caput * ſubigendis * patrandæ pacis * hæc pugna exeunti L. Æmilio M. F. Regillo Prætori * auſpicio, imperio, fœlicitate, ductúque eius inter Epheſum, Samum, Chiúmq; claſſis Regis Antiochi ante diem XI. Kal. Ian. victa, fuſa, contuſa, fugatáque eſt; ibíque eo die naues longæ cum omnibus ſociis captæ XL II. ea pugnata Rex Antiochus, regnúmque eius * eius rei ergo ædem Laribus permarinis vouit. Eodem exemplo tabula in æde Iouis in Capitolio ſupra valuas fixa eſt. Hæc Liuius lib. 40. quæ quidem miſerè deprauata ſunt: quæ Carolus Sigonius ad hunc modum ex parte reſtituit. Permarinos autem Lares vocauit L. Æmilius, quia mari ſibi adfuerant.

C Aram Laribus Præſtitibus dicauit Curius, quòd præfuiſſent mœnibus Vrbis, auctore Ouidio lib. 5. Faſtor. Sed de his hactenus.

De Orco ſiue Plutone & reliquis Dijs inferorum, Parcis, & Furiis.
CAP. XV.

INTER Deos ſelectos, ſiue præcipuos, & Orcus fuit, quem ab vrgendo dictum volunt: tametſi quidam Græcum potiùs nomen putauêre, à iuramento deductum, & cum aſpiratione ſcribunt Horcum. Feſtus. Orcum, quem dicimus, ait Verrius, ab antiquis dictum Vragum, quòd & V, literæ ſonum pro O, efferebant, & per C, literæ D formam nihilominùs G, vſurpabant, ſed nihil affert exemplorum, vt ita eſſe credamus, niſi quòd is Deus nos maximè vrgeat. Hactenus ille. Orcum, ait Varro apud Auguſtinum, terrenam & infimam partem mundi eſſe putabant. Hic fuit Saturni filius, Iouis & Neptuni frater, alio nomine Pluto nuncupatus à diuitiis.

PLVTO nuncupatur à diuitiis, πλοῦτος enim diuitias ſignificat, quas veteres ſolis terris deputari credebant. Extat elegans diſtichon, quo comprehenduntur nomina triũ illorum fratrum Deorum, Iouis, Neptuni, & Orci, ſiue Plutonis, & quomodo imperium paternum inter ſe diuiſerint:

Iupiter aſtra, fretum Neptunus, tartara Pluto,
Regna paterna tenent tres tria, quiſque ſuum.

E ORCVS ſiue potiùs ORCVM, genere neutro, dicebatur etiam locus inferorum. Cur autem veteres Plutoni imperium inferorum, & hominum mortuorum tribuerint, docet Diodorus Siculus libro 6. cùm ſcribit: Plutonem ſepulcrorum, funerũ, atque honorum, qui mortuis impendũtur, vſum introduxiſſe, cùm anteà nũlla earum apud homines eſſet conſuetudo. Quæ cauſa extiterit, vt vita functis dominari ſit exiſtimatus, antiquitate illi huius curæ principium tribuente. Cæterùm & aliæ huius Dei appellationes erant: dicebatur enim Dis pater, Summanus, Altor, Ruſor, & Februus.

Dis appellatus eſt, vt ait Cicero, quòd terrena vis omnis ac natura ipſi dicata putaretur: nam & omnia in terras recidunt, & ex iis oriuntur: Alij tamen, vt eſt apud Fabium Quintilianum, inde Ditem vocatum volunt, quòd minimè diues ſit. Mortui enim om-F nibus exuti bonis credebantur.

Idem etiam SVMMANVS erat, quaſi ſummus Manium cui (vt Plinius ſcribit) attribuebantur nocturna flumina. Huius ſimulacrum fictile in faſtigio templi Iouis Opt. Max. fuit, quod cùm cœlo ictum eſſet, nec vſquàm eius caput inueniretur, Haruſpices in Tiberim id depulſum eſſe dixerunt: ídque inuentum eſt eo loco, qui eſt ab Haruſpicibus demonſtratus. Cic. de Diuinat.

ALTOR dictus, quòd ex terra alantur omnia, quæ nata ſunt.

RVSOR, quòd ruſus cuncta eòdem reuoluantur.

Febrvvs appellatus eſt à purgationibus & luſtrationibus funerum, de quibus alibi.
Ædes Orci in x. Vrbis regione fuit.
Summani ſacellum fuit regione IIX.
Ædes autem regione XI. quam vouit Titus Tatius Rex, Varrone teſte.
Orci, ſiue Plutonis vxor Proſerpina fuit, Cereris filia, cuius paulò antè in Cereris hiſtoria meminimus.
Plvtoni adduntur Parcæ & Furiæ, de quibus vno atque altero verbo.
Parcas nomen habere volunt κατὰ τὴν ἀντίφρασιν quòd nemini parcant: & tres numerant, Clothon, Lacheſin, Atropon, quarum Clotho colum teneat, Lacheſis fuſum, Atropos filum rumpat: vitæ curſum ſtatúmque deſignantes. Vnde verſus ille,

Clotho colum retinet, Lacheſis net, & Atropos occat.

Fulgentius: tria, inquit, ipſi Plutoni deſtinant fata, quarum prima Clotho, ſecunda Lacheſis, tertia Atropos. Clotho enim Græcè, Euocatio Latinè dicitur: Lacheſis verò ſors nuncupatur: Atropos quoque ſine ordine dicitur: hoc ſentire volentes, quòd prima ſit natiuitatis euocatio: ſecunda, vitæ ſors, quemadmodum quis viuere poſſit: tertia, mortis conditio, quæ ſine lege viuit. Hæc ille. Græci aliter de Parcis ſcribunt, quæ apud Lilium Gyraldum videri poſſunt. Heſiodus auctor eſt, Noctis & Erebi filias eſſe, propter occultam & abdicatam fatorum vim. Varro apud Agellium libro tertio, capite decimoſexto ſcribit, Antiquos Parcis nomina feciſſe à pariendo, & à nono atque decimo menſe. Nam pauca, inquit, immutata litera vna, à partu nominata: item Nona & Decima, à partus tempeſtiui tempore. Ceſellius autem Vindex in lectionibus ſuis antiquis: Tria, inquit, nomina Parcarum ſunt, Nona, Decima, Morta. Et verſum hunc Liuij antiquiſſimi Poëtæ ponit ex Odyſſea:

Quando dies adueniet, quem profata Morta eſt.

Sed homo minimè malus Ceſellius, Mortam quaſi nomen accepit, cùm accipere quaſi μοῖραν deberet. Atque hęc quidem ille.

Fvriae etiam Græcè Erynnies, Plutoni deſeruiebant, quibus veteres commotę mentis affectus adumbrabant, proptereáque furoris Deas exiſtimabāt. Semper verò virgines etiam prouerbio dictæ, quòd cùm malefactorum vltrices ſint, facilè corrumpi non poſſint, quin etiam pœnas de delinquentibus ſumunt Suidas. Erant autē tres Furiæ ſorores, Alecto, Tiſiphone, & Megæra, quidā & quartam addunt Lyſſam, id eſt, Rabiem. Iſidorus de Furiis ſic ſcribit: Aiunt & tres Furias antiqui, fœminas crinitas ſerpentibus, propter tres effectus, qui in animis hominum multas perturbationes gignunt, & interdum cogunt ita delinquere, vt nec ad famam, nec ad periculum ſui reſpectum habere permittant. Ira, quæ vindictam cupit. Cvpiditas, quæ deſiderat opes. Libido quę appetit voluptates, quę ideò Furiæ appellantur, quòd ſtimulis ſuis mentem feriant, & quietam eſſe nō ſinant. Rectè de Furiis Cicero in 1. de Legibus: Agitant & inſectantur impios Furię, non ardentibus tædis, ſicut in fabulis, ſed angore conſcientiæ. Atque hæc quidem de Diis inferorum repetere hoc loco voluimus. Plura qui cupit, legat Lilium Gyraldum Syntagmate 6. hiſtorię Deorum Gentilium, & alios.

De Fortuna. Cap. XVI.

Explicatis Diis Maiorum gentium, quos & Selectos dicebant, eorum hiſtoria nunc nobis pertexenda eſt, qui ex hominibus inter Deos relati ſunt, quíq; communi nomine Indigetes dicuntur. De quibus tamen antequàm dicere aggrediar, videor mihi non abſurdè facturus, ſi de Fortunæ cultu, & templis nonnihil in medium afferam, quæ licèt inter Selectos Deos à veteribus non ſit numerata, credita tamen ab iiſdem, vel potentiſſima fuit, & pluribus nominibus ornata, id quod Iuuenalis grauiter reprehendit, inquiens:

Nullum numen abeſt, ſi ſit prudentia: ſed te
Nos facimus Fortuna Deam, cœlóque locamus.

Et Plinius libro 2. cap. 7. Toto, inquit, mundo & locis omnibus, omnibúſque horis, omniúmque vocibus Fortuna ſola inuocatur, & vna nominatur, vna accuſatur, vna agitur rea, vna cogitatur, ſola laudatur, ſola arguitur, & conuiciis colitur, volubiliſq; à pleriſq; verò & cęca exiſtimata vaga, incōſtans, incerta, varia indignorúmque fautrix: huic omnia feruntur accepta, & in tota ratione mortalium ſola vtramq; paginam facit: adeóque obnoxiæ ſumus ſortis, vt Sors ipſa pro Deo ſit, qua Deus probatur incertus. Hactenus Plinius. Fortunam definiêre quidam accidentium rerum ſubitum, ac inopinatum euentum.

A eventum. Verùm plurimorum & Oratorum, & Poëtarum, & aliorum Scriptorum dict & testimonia de Fortuna coaceruare, nobis propositum non est, repeiriuntur illa alibi. Satis est, scire potentissimum id numen creditum fuisse, quemadmodum etiam seruus ille Pseudolus apud Plautum testatur:

Centum doctûm hominum consilia hæc deuincit Dea
Fortuna, atque hoc verum est perinde vt quisque Fortuna vtitur,
Ita præcellet, atque exinde sapere eum omnes dicimus.

Iam verò, quod instituimus, cognomina Fortunæ recitabimus, & quæ illi templa consecrata fuerint, quantùm ex veterum monumentis cognoscere poterimus, ostendemus. B Etenim permulta ei, quemadmodum Plutarchus ait, antiqua & splendida omnis generis ferè honoribus posita sunt tēpla, & permixta partibus, ac locis Romę potissimis.

Primus Romæ Fortunæ templum dedicauit Ancus Martius sorore Numæ natus, quartus à Romulo Rex. Videtúrque Fortunam cognomen fecisse Fortitudini, cui ad obtinendam victoriam Fortuna plurimùm confert. Plutarchus Commentario de Fortuna Romanorum. Consecrauit autem Fortunam virilem, id quod idem auctor libro eodem docet his verbis: Virilis Fortunæ templum ab Anco Mattio quarto Rege est ædificatum, noménque inde petitum, quòd ad Victoriam parandam Fortitudini Fortuna plurimùm adfert adiumenti. Meminit huius templi præter alios P. Victor in descriptione XIV. Vrbis regionum, regione. C

Post Ancum religiosè Fortunam coluit, & plurima templa ei posuit Seruius Tullius, qui omnium regum maximè & potentiam auxit populi, & Rempublicam ornauit, ordinémque census, ordinem militiæ instituit, primúsq; Censor & inspector vitæ ac modestiæ ciuium fuit, creditúsque est vir fuisse fortissimus ac prudentissimus: is se ipsum ad Fortunam reiecit, eíque regnum suum acceptum tulit: ita vt etiam cum eo consuescere Fortuna putaretur per fenestellam in domum eius descendens. Is ergo Fortunæ templa posuit primigeniæ, Obsequentis, Priuatæ, & Viscosæ, quarum appellationum rationes paucis annotabimus.

PRIMIGENIAE FORTVNAE templum in capitolio fuit, Plutarcho teste, qui in D Quæstionibus Romanis, causam cur hoc nomine à Romanis colatur, inquirens, ait ideò id fieri, vel quòd eius beneficio Seruio Tullio ex ancilla nato, Romæ regnum obtigerit: vel potiùs, quòd ipsi Romæ sui ortus initia suggesserit, vel quòd omnium rerum principium sit Fortuna, & quòd natura ex euentis fortuitis constituatur, quando fortuita euenta ordinem inter se sortiuntur. Dio. lib. 42. scribit, Primigeniam dictam, quòd omnia quæ ante oculos, ac post se posita sint, cernat, atque expendat, moneátq; debere vnũquemque meminisse, à quibus maioribus ortus, qualísque ipse sit.

Fuit & alia Fortunæ primigeniæ ædes, vota à P. Sempronio Consule cum M. Cornelio Cethego, anno IↃXLIX. bello secundo Punico, quem ipse Censor posteà locauit, E in colle Quirinali. Q. Marcius Ralla, Duumuir ad id ipsum creatus, dedicauit, anno IↃLV. decem annis postquàm vota erat. Liuius lib. 26. & 34.

OBSEQVENS FORTVNA dicta est, quasi indulgens, vel clemens. Huius ædes fuit regione octaua.

PRIVATAE FORTVNAE siue Propria, delubrum in Palatio à Seruio fuit excitatũ. Plutarchus.

PVBLICA FORTVNA, in valle Quirini, quæ inter Esquilias fuit, & Quirinalem collem culta est Ouidius meminit 4. Fastor.

VISCOSA dicta, quòd non eminùs captet, & rebus adhibeat. Plutarchus Quæstioni- F bus Romanis, & Commentariolo de Fortuna Romanorum. Ædes hæc collocatur à P. Victore regione Vrbis.

PARVA dicta ab eodem Seruio, vel quòd initio humilis & obscurus, matre natus Captiua, Fortunæ beneficio ad regnũ Romæ euectus fuerit: vel quòd significare voluerit Seruius, animum rebus esse aduertendum, nihílque eorum, quæ offeruntur, ob paruitatem esse negligendum. Plutarchus Quæstionibus Rom. quę. 74.

MASCVLAE FORTVNAE ædes, quæ prope templum Veneris fuit, meminit Plutarchus Commentariolo de Fortuna Romanorum, dedicata est à Seruio.

BARBATAE FORTVNAE ædem in Regia sua Tullius habuit.

Fuerunt & Fortunæ Bonæ spei, auerruncæ, blandæ, conuertentis, bene sperantis, & virginis à Seruio Tullio ædes extructæ, & consecratæ. Plutarchus Quæstionibus Rom. quæst. 74.

DVBIAE FORTVNAE vicus in Auentino fuit, regione Vrbis XIII. vt P. Victor tradit. A
PLEBEIAE FORTVNAE templum etiam à Seruio conditum est, quòd is ex plebe ad Imperij gubernationem venerit. Ouid. 6. Fastor.

Plebs colit hanc: quia qui posuit, de plebe fuisse
Fertur, & ex humili sceptra tulisse loco.

FORTVNA MVLIEBRIS, culta, eíque templum constitutum est, in memoriam liberatę Vrbis ab obsidione C. Marcij Coriolani, intercessione Veturiæ, & Volumniæ, quam historiam prolixè describunt Dionysius Halicarnassæus libro 8. Plutarchus in Coriolano, & alij, qui etiam annotant, Fortunæ huius simulacrum, cùm dedicatum esset matronis præsentibus, bis Latinè locutum esse, his verbis: RITE ME MATRONAE DEDICASTIS. Valerius Maximus libro I. cap. 8. Fortunæ etiam Muliebris simulacrum, quod est B via Latina, ad quartum miliarium, eo tempore cum æde sua consecratum, quo Coriolanum ab excidio Vrbis maternæ, preces repulerunt, non semel, sed bis locutum constitit, his penè verbis: RITE ME MATRONAE VIDISTIS, RITEQVE DEDICASTIS. Addit Dionysius, mulieres monitu primæ Sacerdotis hunc morem instituisse, ne simulacrum hoc à nuptis coronaretur, neque à viduis: sed vt solis recèns nuptis, hoc honoris & ministerij tribueretur. Plura apud Dionysium vide.

EQVESTRI FORTVNAE ædem Q. Fuluius Flaccus Prætor in Hispania eo die, quo postremùm cum Celtiberis pugnauit, vouit: eandem Censor locauit, eóque studio fecit, ne vllum Romæ ampliùs, aut magnificentius templum esset, qua de causa Iunonis Laciniæ ædem in Brutiis ad partem dimidiam detegit, vt ædem suam ornaret tegulis illis, quæ C erant marmoreæ. Liuius lib. 41. & 42. Collocatur hæc ædes à P. Victore regione Vrbis IX. Corn. Tacitus autem lib. 3. Annal. scribit, Tiberio Romę imperante, nullum ibi Fortunæ Equestris templum fuisse: quod certè mirum est.

FORS FORTVNA, quę à plerisque Fortis Fortuna appellatur, non rectè à Seruio Tullio consecrata est, qui ei primus ædem fecit, extra Vrbem in ripa Tiberis, quam bello Hetrusco, vel auxit, vel restituit Caruilius, multóque pòst Claudius Tiberius Imperator. Hanc Deam colebant qui sine arte aliqua viuebant. Vide Donatũ in Terentij Phormionem, & in eundem Georgium Fabricium, idem huius Romam cap. 9.

FORTVNA huiusce diei consecrata à Q. Catulo est, docet Plutarchus in Mario, de bello Cimbrico agens: Vouit Catulus etiam sublatis manibus, se consecraturum Fortu- D nam illius diei. Ad huius Deæ ædem signa seminuda fuisse à Pythagora Samio pictore facta Plinius lib. 34. cap. 8. scribit: vbi tamen pro Fortuna huiusce diei, perperam legitur, Fortuna huius Deæ, quem errorem obseruarunt, ac notarunt Adrianus Turnebus Aduersariorum libro 16. cap. 12. & Paulus Leopardus Emendationum lib. I. cap. 14. Fortunę huiusce diei etiam meminit Cicero lib. 2. de legibus.

FORTVNAE MALAE templum, seu (vt Cicero ait) ara consecrata in Esquiliis fuit, de quo apud suspectum sibi scriptorem se legisse, scribit Liuius.

FORTVNAE SEIAE ædem extruxit Nero Imperator, de quo Plinius lib. 36. ca. 22. Nerone principe in Cappadocio repertus est lapis duritia marmoris, candidus, atque translucens, etiam qua parte fuluæ inciderant venæ, ex argumento Phengites appellatus: hoc E construxerat ædem Fortunæ, quam Seiam appellatione dicebat, à Seruio Rege sacratam aurea domo complexus: quare etiam foribus opertis interdiu claritas ibi diurna erat, haud alio, quàm specularium modo, tanquàm inclusa luce, non transmissa. Vnde cognomen hoc habuerit incertum.

MAMMOSAE FORTVNAE ædes fuit in capite vię Nouę, à qua etiam vicus nomen accepit: dicta vel ab vbertate, vel à forma statuę:

FORTVNAE REDVCIS templum a Domitiano factum est. Martialis lib. 8. Ara etiam Fortunæ reduci consecrata Romæ est, ob reditum Augusti. Dio. li. 54. Atque de Fortuna hæc iam sufficiant.

De Dijs Indigetibus. CAP. XVII. F

CICERO secundo Nomothesiæ suæ libro, leges de religione ferens, tres Deorum classes, quibus diuini honores & cultus tribuendi essent facit, primam eorum, qui cœlestes semper sint habiti: alteram eorum, quos merita in cœlum vocarint: tertiam Diuarum, propter quas detur ascensus in cœlum. Hæc enim sunt ipsius verba: Diuos & eos, qui cœlestes semper habiti sunt, colunto: & Ollos, quos in cœlum merita vocarint. Herculem, Liberum, Æsculapium, Castorem, Pollucem, Quirinum: Ast olla, propter quæ datur homini ascensus in cœlum, mentem, virtutem, pieta-

tem

A tem, fidem, earúmque laudum delubra sunto. Cùm igitur de prima Deorum classe hactenus satis multa attulerimus, consequens est, vt de altera etiam, & tertia classe quædã proferamus. Et quidem de alterius classis Diis hoc capite agere propositum nobis est, qui dicti sunt, Indigetes, vel quòd nullius rei egerent, secundùm Lucretium, vel quòd in Diis agerent, qui ex hominibus ad diuinitatem peruenissent. Sic Glossarium vetus, testãte Scaligero: Indigetes ἡμίθεοι κουρῆτες. Alij alias appellationis rationes afferũt, quas hîc omitto. Festus Indigetes Deos putat esse eos, quos indigetari, hoc est, vocari, & nuncupari nefas sit. Sed nos de iis tantùm dicemus, qui ex hominibus Dij facti sunt, quales B apud Romanos fuerunt, Hercules, Faunus, Carmenta, Euander, Castor, Pollux, Æsculapius, Acca, Laurentia, Quirinus.

DE HERCVLE.

HERCVLEM dictum volunt * Macrobius libro 1. Saturnalium, cap. 2.

Plures autem hoc nomine fuerunt. Diodorus Siculus tres numerat, Cicero sex, Terentius Varro quadragintaquatuor fuisse scribit. Ciceronis verba ex 3. libro de Natura Deorum hæc sunt: Plures, inquit, Hercules tradunt nobis ij, qui interiores scrutantur, & reconditas literas. Antiquissimum Ioue natum, sed antiquissimo item Ioue. Nam Ioues quoque plures in priscis Græcorum literis inuenimus. Ex eo igitur & Lisyto C est is Hercules, quem concertauisse cum Apolline de tripode accepimus. Alter traditur Nilo natus Ægyptius, quem aiunt Phrygias literas cõscripsisse. Tertius est ex Idæis indigenis, cui inferias afferũt. Quartus Iouis est & Asteriæ Latonæ sororis, quẽ Tyrij maximè colunt, cuius Carthaginem filiam ferunt. Quintus in India, qui Belus dicitur. Sextus ex Alcumena, quem Iupiter genuit, sed tertius. Hactenus Cicero. De hoc Hercule, quem ille sexto loco commemorat, eiúsque natalibus, videatur Plauti Amphitruo, & Hyginus. Meminit eius & Diodorus Siculus libro 5. capite 2. cuius hæc sunt verba: Iouem, inquit, ferunt tribus noctibus in vnam redactis, (alij duas tãtùm ponunt) Alcmenæ operã dedisse, maximúmque futuri roboris indicium, tantum tẽporis in eo puero creando impensum. Quod non amoris cupiditate, prout in aliis mulieribus contigit, factum est, sed pueri gignendi gratia. Itaque nolens vi Alcmenam aggredi, neque fidens posse D illi coitum, ob eius prudentiam, persuadere, dolo mulierem aggressus est, Amphitryonis forma assumpta. Adueniente partus tempore Iouem Diis astantibus prædixisse ferunt, ea die puerum, qui nasceretur, se perfidarum regem facturum. Quibus verbis mota Iuno, Lucinam filiam iussit comprimere Alcmenæ partum, Eurystheum ante tempus in lucem educere. Iupiter licèt consilio frustratus, quòd prædixerat ratum, & Herculis famam claram esse volens, dixisse Iunoni fertur permittere se, Eurystheum, vt prædixerat, Regem esse, Herculémque ei subiici velle: duodecim quoque certamina ab eo perfici, quæ Eurystheus mandasset: quibus consummatis fieret immortalis. Alcmena post partum Iunonem verita, puerum in loco exposuit, quem nunc ab eo Herculeum campum dicunt. Quo tempore Minerua vnà cum Iunone profecta: cùm infantis naturam admi- E raretur, Iunoni suasit, vt illi mammam præberet. Qua, præter ætatem, violentiùs sumpta, Iuno dolore mota puerum abiecit. Minerua illum matri detulit nutriendum. Hactenus Diodorus. Ex quibus verbis intelligitur, quomodo à Ioue procreatus sit. Cùm autem tantæ virtutis hic Hercules fuerit, ideóque factum, vt omnes viri fortes Hercules dicerentur, & omnia præclara fortissimorum Heroũ facinora vni Herculi adscriberentur. De duodecim laboribus Herculis multa habet Diodorus Siculus li. 5. ca. 2. Hyginus, Seruius, & alij: & noti sunt versus Ausonij falsò hactenus Virgilio adscripti:

Prima Cleonæi tolerata ærumna Leonis.
Proxima Lernæam ferro face contudit hydram.
Mox Erymanthæum vis tertia perculit aprum.
F *Æripedis quarto tulit aurea cornua cerui.*
Stymphalidas pepulit volucres discrimine quinto.
Threiciam sexto spoliauit Amazona balteo.
Septima in Augia stabulis impensa laboris.
Octaua expulso numeratur adorea tauro.
In Diomedæis victoria nona quadrigis.
Geryone extincto decimam dat Iberia palmam.
Vndecimum mala Hesperidum distracta triumphum.
Cerberus extremi suprema est meta laboris.

Quorum laborum mythologiam eruditiſſimo hoc carmine complexus eſt Andreas Alciatus Emblemate 137.

Roboris inuicti ſuperat facundia laudis
Dicta Sophiſtarum, laqueóſque reſoluit inanes:
Non furor aut rabies virtute potentior vlla eſt:
Continuum ob curſum ſapienti opulentia cedit:
Spernit auaritiam, nec rapto aut fœnore gaudet:
Vincit fœmineos, ſpoliáque inſignibus aſtus:
Expurgat ſordes, & cultum mentibus addit.
Illicitos odit coitus, abigitque nocentes:
Barbaries, feritáſque dat impia denique pœnam:
Vnius virtus collectos diſsipat hoſtes:
Inuehit in patriam externis bona plurima ab oris:
Docta per ora virûm volat, & non interit vnquàm.

Quos verſus eleganter & multis verbis explicat Claudius Minos, in ſuo ad Alciati Emblemata Commentario. Verùm nos iis omiſſis, hoc loco dicemus qua occaſione à Romanis cultus fuerit. Id verò Dionyſius, Liuius, Plutarchus, Diodorus Siculus, & Aurelius Victor in fragmento illo de Origine gentis Romanæ, quod primus nuper in lucem protulit Antonius Schotus, docent: videlicet eum (fragmentum Aurelij Victoris refert, alio nomine Recarnanum dictum, quod ſanè apud nullũ alium ſcriptorem hodiè legitur) Gerione deuicto, armenta agentẽ in Italiam veniſſe, quanquàm & Diodorus Siculus ipſum non armenta egiſſe, ſed cum exercitu in Italiam deueniſſe ſcribant, quod etiam eſt veriſimilius, quem vbi Euander adeſſe didiciſſet, admonitum à matre Carmenta eſſe in fatis, vt natus Ioue & Alcmena Hercules immortalis ex mortali, virtutis ergo fieret, diuinis eum dignatum eſſe honoribus, extructáque ara ei iuuencum mactaſſe, oraculo priùs cum hoſpite communicato, precatúmque eum eſſe vt libaret. De hac ara maxima Dionyſius li.1. Ara in qua Hercules obtulit, à Romanis vocatur maxima, prope forum boarium, nulla inferior, quoad ciuium venerationem attinet: nam & iuſiurandum apud eam, ac conuenta, quæ volunt eſſe firma, peragunt, & decimas facultatum ex voto ſæpe illuc offerunt. Apparatus tamen eius parum reſpondet opinioni hominum. De decimis, quæ Herculi offerebantur, ſcribit Diodorus Siculus, dixiſſe Herculem, eos qui ſibi, poſtquàm ad Deos tranſlatus eſſet, decimam bonorum dicarent, vitam felicem victuros. Et addit, eueniſſe hoc vſque ad ſua tempora. Multos enim Romanorum non ſolùm mediocri ſenſu, ſed & qui ditiſſimi ſint habiti, decimas Herculi vouiſſe, poſteáque fortunatiores factos bona ſua ad quatuor talentorum millia Herculi ſacraſſe. De qua re vide etiam Plutarchum Quæſtion. Rom. quæſt. 18. Aurelium Victorem, Macrobium, Seruium, & alios. Multa huius Diui cognomina fuerunt. Dictus eſt enim Cubans, Defenſor, Magnus, Triumphalis, Syluanus, Victor Muſarum, quorum pleraque per ſe ſunt aperta. Herculis Cubantis ſimulacrum fuit regione Vrbis XIV.

Herculis Defensoris templum regione eadem fuit, in quo, vt in Iouis propugnatoris milites honeſta miſſione miſſi, & gladiatores emeriti, arma, clypeóſque ſuſpendebant.

Herculis Magni ædes fuit regione IX. quam L. Cornelius Sulla ex carmine Sibyllino ædificaſſe dicitur. P. Victor ædes Herculis Magni cuſtodis Circi Flaminij.

Herculis Triumphalis ſimulacrum fuit in foro boario poſitum, quod iis diebus, quibus Romæ triumphus agebatur, triumphali habitu induebatur.

Hercules Victor dictus, quòd omne genus animalium vicerit. Varro libro 4. Rerum diuinarum. Eius Romæ ædes duæ fuerunt, vna ad portam vigeminam, altera in foro boario. Hæc ad aram maximam extructa fuit rotunda, in quam nec ſerui, nec mulieres admittebantur. Plutar. Aurel. Victor, qui ſcribit ex Caſſio, propterea ab Hercule ſancitum, ne cui fœminæ fas eſſet, veſci ex eo, quod aræ maximæ ſacratum eſſet, ſed vt ab ea re diuina fœminę in totum remouerentur, quòd Carmentis ab Hercule inuitata, ad id ſacrum non inueniſſet. Hanc ædem nec muſcæ, nec canes intrabant. Plinius lib. 10. cap. 29. In hac etiam æde nullum fieri lectiſternium Macrobius ex Cornelio Balbo, & Seruius docent.

Alteram autem Herculis Victoris ædem, quæ ad portam Trigeminam fuit, fortaſſe extruxit Marcus Octauius Herennius, de quo Maſſurius Albinus lib. 1. Memorabilium apud

A apud Macrobium: Marcus, inquit, Octauius Herennius prima adolescentia tibicen, postquàm arti suæ diffisus est, instituit Mercaturam: & bene re gesta, decimam Herculi profanauit. Posteà cùm nauigans hoc idem ageret, à prædonibus circumuentus fortissimè pugnauit, & Victor recessit. Hunc in somniis Hercules docuit sua opera seruatum, cui Octauius impetrato à Magistratibus loco, ædem sacrauit, & signum: Victorémque incisis literis appellauit. Dedit ergo ephitheton Deo, quo & argumentum veterum victoriarum Herculis, & commemoratio nouæ historiæ, quæ recenti Romano sacro causam dedit, contineretur.

HERCVLI MVSARVM ædem extruxit M. Fuluius Nobilior, Censor anno IↃLXVI. triennio post, quàm de Ætolis triumphauit, in qua Musarum signa, quę capta Ambracia B Romam transtulerat, posuit Liuius lib. 38. Plinius lib. 35. cap. 10. Hanc ædem vetustate collapsam restituit Marcius Philippus Vitricus Augusti. Suetonius in Augusto. Cur sic dictus fuerit, Plutarchus docet quæstione 59. videlicet, quòd Euandrum literas docuerit. Meliùs Eumenius Rhetor oratione de Scholis instaurandis ad præsidem Gallię cuius hæc sunt verba: Ædem Herculis in Circo Flaminio Fuluius ille Nobilior ex pecunia Censoria fecit, non id modò secutus, quòd ipse literis, & summa Poëtæ amicitia duceretur: sed quòd in Græcia cùm esset imperator, acceperat Herculem Musagetem esse, id est, comitem ducémque Musarum: idémque primus signa nouem, hoc est, omnium Camœnarum ex Ambraciensi oppido translata, sub tutela fortissimi numinis consecrauit: quia mutuis operis & præmiis iuuari ornaríque deberent, Musarum quies defensione C Herculis: Virtus Herculis voce Musarum. Hęc ille. De Musis, quia notissima sunt quę de ipsis traduntur, hîc dicere supersedebo.

HERCVLEM MVSAGETEM nouem Musas diuerso habitu repræsentat nummus Q. Pomponij Musæ, quem habet in suis Emblematis v. c. Ioannes Sambucus. Reperiuntur & alia Herculis cognomina in veteribus lapidum inscriptionibus, vt Paciferi, Inuicti, Oliuarij, & alia, quæ petantur ex Thesauro Huberti Goltzij.

FAVNVS.

Duo fuerunt FAVNI Reges Aboriginum, testibus Manethone Ægyptio, Dionysio Halicarnassæo, & aliis, priscus & iunior: Priscus vixit circa annum mundi 2520. secunD dùm Funccium, regnante apud Assyrios Amynta. Faunus iunior, anno 2724. regnare cœpit. Hic Pici filius fuit, & ciues suos ritu ferarum viuentes, mitiorem vitam docuit, & primus loca certis numinibus, & ædificia quædam ac lucos sacrauit, à quo & fana sunt dicta, teste Probo, ideóque cùm inter homines esse desiisset, antiquitas eum tanquàm Deum coluit. Sic enim Dionysius: Fortè tum apud Aborigines regnum à maioribus acceptum tenebat Faunus, à Marte, vt ferunt, oriundus, vir fortis ac prudens, à Romanis pòst, tanquàm vnus Indigetum sacris honoratus & carminibus. Plutarchus eum Mercurij filium fuisse dicit, alij verò Picum patrem habuisse volunt, quorum verior est sententia. Virgilius eum Faunorum, Satyrorum, & reliquorum agrestium numinum patrem facit. Hinc Terentius Varro Faunos Deos Latinorum à fando dictos esse scribit, E propterea quòd in syluestribus locis soliti fuerint fari, cuius rei exemplum Dionysius, quòd in pręlio inter Hetruscos & Romanos de restitutione Tarquiniorum, vox è sylua propinqua castris audita fuerit, quæ iusserit Romanos bono animo esse, esse eos victores, & vno plus Hetruscorũ in acie cecidisse. Ibidem addit, ad hunc Deum Faunum Romanos solere referre Panicos terrores, spectráque variis formis formidinem mortalibus incutientia, & ab eo dicere edi horrẽdas voces Dęmoniacas. Porphyrius scribit, Faunum existimatum Deum inferum ac pestilentem. Apud Ciceronem Cotta omninò negat Faunos esse, aut eorum voces vnquàm auditas fuisse. Habuit hic Deus Romæ post Romulum templum in monte Cœlio, circulari forma multis in ambitu columnis adornatum: & ædem in insula Tiberina, quæ Domitius Ahenobardus & cui Scribonius Ædiles, cum multos plurimos ad populi iudicium adduxissent ex eorum qui condemnati fuerunt, multaticia pecunia.

CARMENTA.

F CARMENTA, quæ alio nomine Themis, item Nicostrata dicta est, mater fuit Euandri, mulier vatidica. Sic enim de ea Dionysius scribit: Euãder Mercurij filius, & Nymphę cuiusdam Arcadiæ, quam Græci Themin dicunt, plenam numine, Romanarum antiquitatum scriptores Carmentam patria lingua nominant, quòd Nymphæ nomen fati-

dicam significet, deductum à carmine, iuxta Romanam etymologiam. Hanc mulierem affirmant Dæmonis spiritu correptam, futura populo præcinere solitam. Hæc ille. Plutarchus, qui etiam scribit, quosdam putare Carmentam esse Parcam, aliam huius appellationis rationem indicat, quòd scilicet dicta sit Carmenta, quasi carens mente, ob instinctus diuinos, quibus ad fatiloqua fundenda carmina fuerit impulsa. Romani religiosè eam coluerunt: aram enim ei, vt Dionysius scribit, dedicarunt apud Carmentalem portam sub Capitolio. Eadem templum Romæ habuit in regione IIX. quæ dicitur forum Romanum, quod templum ei matronas dedicasse Plutarchus scribit, tali de causa: Cùm vsu vehiculorum, quibus trahendis iumenta iungerentur, Senatus matronis interdixisset, conspirasse eas inter se, neque vterum gerere se, neque párere velle, ac viros hac ratione vlcisci, ídque fecisse, donec mutata sententia vsus vehiculorum iis rursus concessus fuerit. Exinde cùm párerent, fœcundas, & liberorum copia claras, templum Carmentæ posuisse.

B

EVANDER.

EVANDER Mercurij & Carmentæ filius, eo tempore quò Hercules in Italiam venit, Aboriginum Rex fuit. Liuius tamen eum non Regem fuisse, neque imperio, sed auctoritate magis Aborigines rexisse, auctor est, hunc Aborigines primùm propter excellentem eius eruditionem, & summam sapientiam, vt Deum coluerunt: deinde Romani etiam diuinos ei honores tribuentes, aram condiderunt, & quotannis sacrificia obtulerunt, sicut & aliis heroibus iidem fecerunt, vt testatur Dionysius libro primo. Ara autē ei dicata fuit apud Auentinum collem, prope portam Trigeminam.

C

CASTOR ET POLLVX.

HI duo fratres fuêre, Græcis dicti Dioscuri, id est, Iouis filij, siue pueri. Cicero libro 3. de Natura Deorum: Dioscuri etiam apud Graios multis modis nominantur: primi tres, qui appellantur Anaces Athenis, ex Ioue Rege antiquissimo, & Proserpina nati, Tricopatreus, Eubuleus, Dionysius. Secundi Ioue tertio nati ex Leda, Castor & Pollux. Tertij dicuntur à nonnullis Alco & Melampus, Emolus, Atrei filij, qui Pelope natus fuit. Hæc Cicero. De Castore & Polluce Iouis & Ledæ filiis, Helenæ fratrib. varia fabula est: alij enim tradunt Iouem in formam stellę mutatum Ledam vitiasse, & Castorem atque Pollucem genuisse: deinde Helenam. Alij scribunt, Iouem in cygnum conuersum Ledæ congressum, & nocte eadem Tyndarum. ex Ioue Pollucem & Helenam natos, ex Tyndaro Castorem: mortalem hunc, immortales illos. Iuuat adscribere Hygini hac de re verba, quæ habet in Astronomico poëtico, in olore: Iupiter, ait, cùm Nemesim flectere non posset, vt secum cubaret, iussit Venerem, aquilam simularet, se in olorem versum insecuturū eam: quo facto ipse fugiens aquilam Venerem, in Nemeseos gremium confugit: quem non auersata, & consopita, ab Ioue compressa est: statutóque tempore ouum peperit, quod Mercurius in gremium Ledæ proiecit, ex quo nata Helena. Seruius auctor est, Helenam, & Pollucem de Ioue natos, immortales fuisse. Nam Castorem Tyndari filium fuisse, cuius mortem suo interitu fraterna pietas redemerit: & addit, hoc ideò fingi, quia horum stellæ ita se habeant, vt occidente vna, oriatur altera. Plura de iis passim leguntur.

D

E

Ædē siue templum CASTORI & POLLVCI vouit, extruxítque bello Latino A. Posthumius Dictator, anno Vrbis CCLVII. tali de causa, cùm in bello Latino cum Octauio Mamilio Thusculano, & Tarquiniis Equitibus Romanis, apparuissent duo primæ lanuguinis iuuenes, prę̨stantiore statura & forma, quàm quę videri posset mortalium, prę̨cedentes Romanum equitatum, hostémque hastis ferientes cominùs, & in fugam cogentes, ac rursum post fusos fugatósque Latinos, & castra eorum capta, ferè iam finito prælio in Romano foro visi essent adolescentes duo militari cultu procerissimi, & pulcherrimi, vultu adhuc retinente quam in pugna habuerant speciem, & equis sudore madētibus, cúmque de equis descendissent ambo, lauisséntq; fontana, quæ ad ædem Vestæ profluens, paruam sed profundam facit lacunam, multis eos circumsistentibus, rogantibúsque ecquid ab exercitu noui afferant, pugnam indicassent, atque victoriā: degressíq; foro, nusquàm cōparuissent posteà, quàuis valdè quę̨siti à Præfecto vrbis essent. Senatus certior factus à Posthumio eos in prælio etiam visos esse, verisimili coniectura, credidit Castorum eas imagines fuisse. Ideóque templum eis constructū in foro Romano, vbi visę sunt eorum imagines, vicinúsque fons hic sacer dictus. Dionysius lib. 6. Liuius lib. 2.

F

Hanc

Hanc ædem vetustate collapsam refecit de manubiis hostium L. Metellus, qui subactis Dalmatis, Dalmaticus est appellatus. Cicero 5. Verrina,& in eandem Asconius, item pro M.Scauro. Quanquàm autem hoc templum vtrisque & Castori & Polluci consecratum esset, tamen vulgò plerunque Castoris tantùm, aut Castorum templum appellatum fuit. Vnde iocus ille M.Bibuli apud Suetonium,qui cùm C.Cæsaris in consulatu collega esset, & cum eo communi impensa venationes ac ludos ederet, omnium autem illarum impēsarum & munificentiæ C. Cæsar solus gratiam caperet, dixisse fertur,idem sibi euenisse quod Polluci. Vt enim geminis fratribus ædes in foro constituta, tantùm Castoris vocaretur:ita suam Cæsarisque munificentiam vnius Cæsaris dici. Suetonius in Cæsare.

ÆSCVLAPIVS.

ÆSCVLAPIOS tres fuisse Cicero lib. 3. de Natura Deorum docet. Primum Apollinis filium, quem Arcades colant, quíque specillum inuenisse, primúsque vulnus obligauisse dicatur. Secundum,secundi Mercurii fratrem,qui fulmine percussus, Cynosuris humatus sit. Tertium,Arsippi & Arsinoæ filium,qui primus purgationem alui,dentísq; euulsionem inuenerit,cujúsque in Arcadia non longè à Lusio flumine sepulcrum & lucus ostendatur. Æsculapium autem illum nobilem Medicum, Tarquitius de illustribus viris disserens,vt est apud Lactantium,ait incertis parentibus natum,expositum,& à venatoribus inuentum,canino lacte nutritum,Chironíque traditum,didicisse medicinam; fuisse autem Messenium,sed Epidauri habitasse. Hunc Cornel. Celsus propterea in Deorum numerum receptum esse tradit, quòd medicinam adhuc rudem paulò subtiliùs excoluisset. Qua ratione Romæ coli cœpit,multi tradunt. Cùm enim Q.Fabio,Maximi filio,Gurgite, D. Iunio Bruto Scæua Coss. ingens pestilentia Vrbem & agros infestaret, libri Sibyllini aditi , & quæsitum quínam finis, aut quod remedium eius mali à Diis daretur:inuentúmque in libris,Æsculapium ad Epidauro Romam accersendum , quod paulò pòst factum. Missi enim legati in Epidaurum , & ab incolis benignissimè accepti,& in templum Æsculapij perducti,anguem, quem Epidauri pro Æsculapio coluerant, sponte ad Romanorum nauem pergentem, Romam vexerunt, ibíque templo condito coluerunt. Scribunt hanc historiam Valerius Maximus prolixè ,Liuius lib. 10.& Florus Epitome libri 11. Orosius lib. 3. cap. 22. Aurelius Victor de viris illustribus: qui liber hactenus falsò Cornelio Nepoti, item Plinio secundo adscriptus fuit, Ouidius libro 15. Metamorph. ac alij.

Templum ei Romæ conditum extra Vrbem in insula Tiberina, cuius rationem Plutarchus Quæstionibus Romanis, problem. 94. reddit, & Festus. In Insula, ait Festus, Æsculapio facta ædes fuit, quòd ægroti à Medicis aqua maximè sustententur, eiusdem esse tutelæ draconem, quòd vigilantissimum sit animal, quæ res ad tuendam valetudinem ægroti maximè apta est. Canes adhibentur eius templo, quòd is vberibus canis sit nutritus. Bacillum habet nodosum, quod difficultatem significat artis. Laurea coronatur, quòd ea arbor plurimorum sit remediorum. Huic gallinæ immolabantur.

In hoc templo incubabant ęgroti valetudinis causa,vnde qui morbo leuatus non erat, apud Plautum,his verbis incusat Deum:

Migrare certum est,iam nunc è fano foras,
Quando Æsculapi ita sentio sententiam.

Vide Hieronymum Mercurialem V[illegible]arum lectionum lib.1.cap.15.

ACCA LAVRENTIA.

Quæ ACCA LAV[illegible]TIA,siue, vt alij malunt,TARENTIA,fuerit,& qua occasione coli cœpta,in tanta veterũ scriptorum discrepantia sanè obscurum est. Vix enim duo

repertias,qui vno & eodem modo de ea scribant.Plutarchus auctor est,duas fuisse Accas, & vtrasq; à Romanis cultas:alteram Accam Laurentiam, quæ Anco Martio regnante, Tarrutio,siue Taruntio nobili ciui nupserit,à quo fortè etiam Tarrutia,vel Taruntia,siue Tarratia est cognominata.Plutarcho,qui tamen etiā non ita distinctè de iis scripsit, assentitur Varro,si verba eius ita,quemadmodum Ioseph Scaliger emendauit, legamus. Laurentinæ,inquit,feriæ, is dies,quem diem quidam in scribendo Laurentalia appellant,ab Acca Laurentia nominatus: cui Sacerdotes nostri publicè parentant sesto die: quia altera dicitur ob ditem Taruntium Acca Taruntia.Hos ergo auctores secuti hanc Accam Laurentiam Romuli & Remi nutricem esse dicemus,cui aram & ferias annuas Romulus constituerit, quæ mense Decembri sunt habitę,sicuti alio loco dicetur. De altera verò Acca Tarrutia, siue Taruntia, quæ eadem Flora à plurimis putatur, infrà agemus.

QVIRINVS.

CVRIS,inquit Festus,Sabinis est hasta,vnde Romulus Quirinus,qui eam ferebat,est dictus, & Romani à Quirino Quirites dicuntur. Quidam eum dictum putant à Curibus, quæ fuit vrbs opulentissima Sabinorum, cui postremæ sententiæ etiam adstipulatur Varro,nisi quòd addit,Quiritium Martem esse,quemadmodum & Seruius scribit, Quirinum Martem esse,qui præsit paci,& intra ciuitatem colatur. Sed non inepta est etiam eorum sententia,qui per Quirinum Romulum intelligunt, cui diuinos honores tributos fuisse,& templum conditum,vel solus Flamen Quirinalis, cùm alius sit Martialis,testis esse potest,ne alias rationes & veterum scriptorum testimonia, necesse habeam in medium afferre.De apotheosi autem Romuli, siue Quirini eleganter Plutarchus in Romulo,cùm populus tumultuaretur,atque vociferaretur à Patribus sublatum è medio fuisse Romulum,eísque extrema quæque minaretur,Iulius Proculus vir inter Patres genere,virtute,auctoritate primus,fidus Romulo in primis, & ex Albanis Colonis necessitudine & familiaritate coniunctus,procedens in forum,iuratus maximum & sanctissimum iusiurandum,præsentibus ait,Romulum sibi,dum iter faceret, è regione obuiam se obtulisse,specie ipsa & forma insigni,vt anteà nunquàm, ornatum fulgentibus armis,ac se priorem illum ita allocutum: Qua iniuria,ô Rex, & qua mente impulsus,nos iniquis & improbis criminibus circumuentos,Vrbem orphanam in luctu & gemitu,in squalore & sordibus reliquisti?At contrà regem respondisse: O Procule ita Diis visum,nos è cœlo dimissos,condita Vrbe imperium permaximum,& gloriam habitura, rursus in cœlum reuerti:proinde bono animo sis,ac Romanis nuntia,vti prudentiam & fortitudinem colant:his artibus fore, vt amplissimam inter homines potentiam consequantur. Ego vobis Quirinus facilis,propitiúsq; ero Deus. His verbis & viri auctoritate,& iureiurando fide adhibita, veluti diuino quodam furore afflatis mentibus, nemo contradicere,nemo aduersari,sed reiecta omni suspicione & calumnia,inuocare Romulum votis,Deúmque appellare. Et paulò pòst: Quirinum autem Romuli cognomen, martium ac bellicosum quiddam referre existimant: quidam ex eo ductum,quòd ciues Quirites appellarentur.Alij tradunt,veteres lanceā Quirim vocare solitos,ac Curetę Iunonis signum in pilo sublatum. Adhæc lanceā in Regia positam,Martem vocari:lancea quoque donari consueuisse illos,qui in bellis,quàm acriter strenuéque pugnantes fortitudinis laudem meruissent:proinde effectum esse,vt Romulus,veluti Martius quidam Deus,ac pugnax,Quirinus diceretur.Illius fanum in tumulo Quirino ab eo nuncupato, constitutum est:&c. id quod etiam Varro testatur lib. 4. de lingua Latina.De Proculo, quæ Plutarchus narrat,etiam Liuius habet,sed breuius.

Penè præteriissem de ANNA PERENNA dicere,quæ & ipsa à Romanis culta: cuiúsque festum maxima hilaritate celebratum fuit,vti in Kalēdario in mense Martio dicemus.Quæ autem fuerit hæc Anna Perenna,variè traditur.Plerique existimant fuisse sororem Didonis,hoc nomine appellatam:cuius etiam Virgilius meminit, quæ extincta Didone,& Carthagine ab Iarba Getulorum Rege occupata, relicta Africa in Melitam insulam fugerit:inde ob metum fratris Pygmalionis,naui conscensa in agrum Laurentum delata,&ab Æneа hospitio excepta fuerit:ibíque in somniis à Didone monita insidias sibi à Lauinia Æneæ vxore strui,ideò suspectū hospitium fugeret, per fenestram nocte dilapsa ad amnem Numicium venerit,ac in eum se præcipitauerit. Postridie insanis clamoribus per Laurentum agrum diu quæsita,cùm pręter vestigia ad fluuium vsque nihil appareret,visa fuerit clamantibus ex fluuio respondere:

---placidi

A *----- placidi sum Nympha Numici*
Amne perenne latens, Anna perenna vocor.

Itaque deinde pro Dea coli cœperit: id quod Ouidius prolixè explicat: vbi etiam hoc adiicit, esse, qui hanc Annam Perennam Lunam esse putârint, quæ Anna vocaretur, quòd annus ex mensibus, quos motu Lunæ metimur, fiat. Alios eam vnam ex Atlantidibus, quæ Ioui vbera præbuerit, putasse: alios Io: quosdam etiam Themim: sic enim scribit:

Sunt quibus hæc Luna est, quia mensibus impleat annum,
Pars Themin Inachiam, pars putat esse bouem.
Inuenies qui te Nymphen Atlantida dicant,
Téque Ioui primos Anna dedisse cibos.

B Postremò etiam hanc opinionem affert, fuisse Annam vetulam quandam Bouillis oriundam quæ plebi, cùm in Auentinum montem secessisset, & iam commeatu destitueretur, placentas quasdam rusticas in montem detulerit. In cuius beneficij memoriam plebs, pace cum Patribus facta, statuerit, vt perenne nomen eius coleretur, ipsáque Anna Perenna nuncuparetur. Quam narrationem sic concludit:

Pace domi facta signum posuêre perenne,
Quòd sibi defectis illa ferebat opem.

Macrobius à perennitate annorum Annam Perennam dictam scribit. Huius & Varro in Satyra Menippæa meminit apud Agellium lib.13.cap.21.his versibus, quemadmodum eos legendos censet Ludouicus Carrio I.C.Comment.1.Antiq.lect. cap.1.

C *Ted, Anna Perenna, Panda, te Lato, Pales,*
Nerienes & Minerua, Fortuna ac Ceres.

De celebritate, quæ in eius memoria peragebatur, in Kalendario. Atque hactenus de iis diximus, quos merita in cœlum vocârunt. De Tiberino, Pico, & aliis Latinorum Regibus quos Romulus consecrasse fertur, nihil dicam: sicuti nec de Imperatoribus quicquam agam, qui tamen & ipsi post mortem consecrati, & templis, sacris, ac Sacerdotibus honorati sunt, quòd qua ratione factum sit, libro proximè sequenti exponemus.

De ijs, propter quæ datur ascensus in cœlum.

CAP. XVIII.

D Ast Olla inquit Cicero, propter quæ datur ascensus in cœlum mentem, virtutem, pietatem, fidem, earúmque laudum delubra sunto. Nec vlla vitiorum sacra solennia obeunto. Et paulò pòst in huius legis explicatione: Bene verò, quòd mens, pietas, virtus, fides, consecratur manu: quarum omnium Romæ dedicata publicè templa sunt: vt illa qui habeant (habent autem omnes boni) Deos ipsos in animis suis collocatos putent. Tertia hæc est Deorum, siue Dearum gentilium classis, de quibus hoc capite ordine dicemus, initium à Mente capientes.

DE MENTE

Mentem propterea consecrarunt veteres, quemadmodum Varro, Lactantius, Augustinus, & alij tradunt, vt bonam mentem concederet. L. Balbus apud Ciceronem

E lib. 2. de Natura Deorum: Tum autem res ipsa, in qua vis inest maior aliqua, sic appellatur, vt ea ipsa vis nominetur Deus, vt Fides, vt Mens, quas in Capitolio dedicatas videmus proximè à M.Æmilio Scauro: antè autem ab Attilio Calatino erat fides consecrata. Hactenus apud Ciceronem L. Balbus. Liuius lib. 22. T.Otacilium Prætorem (sic enim emendauit Carolus Sigonius, cùm anteà legeretur Attilius) Menti ædem vouisse scribit, quam posteà idem Duumuir ad hoc creatus, dedicauerit. Liuius lib. 23. vbi etiam addit, hanc Mentis ædem & Veneris Erycinæ in Capitolio esse, vno tantùm canali discretas. Viues Ciceronem ita intelligendum esse vult, Mentem esse consecratam proximè à M.Æmilio Scauro, cùm iam antè fuisset ab Attilio consecrata.

F

DE VIRTVTE ET HONORE.

Virtvtem à viro dici auctor est Cicero, eò quòd virum Virtus maximè honestet. Quid sit virtus, plurimorum insignes disputationes ostendunt, quas hoc loco referre non est necesse. Lactantius dicit, virtutem esse perferendorum malorum fortem, ac inuictam patientiam. Hanc Romani religiosè coluerunt, eíque diuinos honores habuerunt, vt scilicet virtutem daret, teste Aurelio Augustino ex Varrone lib. 4. capite 20. & alibi. Simulacra Virtutis varia fuerunt, nonnunquàm matronali habitu, nonnunquàm senili effista.

Primus Virtuti fanum posuit Scipio Numantius: deinde Marcellus Virtutis & Honoris. Plutarchus in libro de Fortuna Romanorum; & in vita Marcelli: Marcellus templum Honoris & Virtutis, à se ex manubiis Siciliensibus extructum dedicare cupiens, à Pontificibus impeditus, quòd ij non rectè vna æde duos Deos includi dicerent, priori alterum adiicere cœpit, ægrè ferens id impedimenti, ac quasi in omen trahens. Idem Valer. Maximus habet libro 1.cap.1. Liuius lib.29. Ædem Virtutis eo anno (qui fuit ıͻxlιιx.P.Cornel.Scipione Africano,P.Licinio Crasso Diuite Coss.) ad portam Capenam M.Marcellus dedicauit, xvii. anno postquàm à patre eius primo Consulatu vota in Gallia ad Clastidium fuerat. Cicero lib.2. de Natura Deorum: Vides Virtutis templum, vides Honoris à M. Marcello renouatum, quod multis antè annis erat bello Ligustico à Q.Maximo dedicatum. Cæterùm Virtutis & Honoris templa ita extructa erant, vt per Virtutis templum ingressus esset ad ædem Honoris, quo ostendebatur non patêre aditum ad verum honorem consequendum, nisi per virtutem ipsam.

Fuit & alia Romæ Honoris & Virtutis ædes consecrata à C.Mario, deuictis Cimbris: diuersas tamen cellas habebat, cuius meminit præter alios Victruuius libro 7. & vetus inscriptio, quæ habetur in libro Epigrammatum. C.MARIVS PR. TR. PL. Q.AVGVR, &c. DE MANVBIIS CIMBRICIS, ET TEVTONICIS AEDEM HONORI, ET VIRTVTI VICTOR VESTE TRIVMPHALI, CALCEIS PVNICEIS. Festus, Summissiorem aliis ædem Honoris & Virtutis C.Marius fecit, ne si fortè officeret auspiciis publicis, Augures eam demoliri cogerent. Honoris & Virtutis simulacra in nummis antiquis videntur talia.

DE PIETATE.

PIETATIS vox latè patet: propriè quidem conuenit in Deos, quibus omnia debemus: deinde in patriam, atque in parentes, quorum charitas proximè accedit ad Deos: tertio loco, erga omnes propinquos: postremò, erga optimè meritos, quos diligere vt propinquos, & colere parentum ferè loco, æquum est. Cicero lib.1. de Natura Deorum: Pietas Iustitia est aduersùs Deos, & cultus erga maiores, aut sanguine cõiunctos. Hãc vt Deos cæteros colebant Romani. Ædem ei consecrauit M. Acilius Glabrio Duumuir in foro Olitorio, eo loco, quo quondam mulier habitauerat, quæ matrem suam inclusam carceri mammis suis clàm aluerat, ob quod factum impunitas ei concessa fuit. Ita ferè Festus, nisi quòd pro matre, patrem ponit, cùm tamen reliqui Scriptores, qui huius historiæ meminerunt, omnes matrem carceri inclusam fuisse, non patrem, scribant. Liuius lib.40. Valerius Maximus lib.5.cap.4. Plinius lib.7.cap.36. Pietatis exempla infinita quidem toto orbe extitêre, sed Romæ vnum, cui comparari cuncta non possint. Humilis in plebe, & ideò ignobilis puerpera, supplicij causa carcere inclusam matrem, cùm impetrasset aditum à Ianitore, semper exclusa, ne quid inferret cibi, deprehensa est vberibus suis alens eam: quo miraculo matri, salus donata filiæ pietate est, ambæq; perpetuis alimentis, & locus ille eidem consecratus est Deæ C.Quintio, M.Attilio Coss. templo Pietatis extructo in illius carceris sede, vbi nunc Marcelli theatrum est. Hactenus Plin.

DE FIDE.

FIDEM etiam diuinis honoribus coluerunt Romani. Ædes eius in Capitolio fuit, vt Plinius libro 35. Naturalis historiæ innuit. Cicero lib. 3. de Offic. Fidem ait vicinam Ioui in Capitolio. & in 2. de Nat. Deor. ab Attilio Calatino consecratam ait. Festus ex Agathocle auctor est, ante ipsum Romulum ab Ænea in Palatio fidem cōsecratam. Dionysius Halicarnassæus lib. 2. & Plutarchus tradunt, Numam Pompilium primum publicè templum sacrasse Fidei, eíque assignasse ex ærario victimas, quemadmodum Diis cęteris. Quid in tanta diuersitate Scriptorum sequendum sit, difficile est iudicare. Me tamen Plutarchi & Dionysij, quibus etiam accedit Liuius, auctoritas mouet, vt omnino credam à Numa Pompilio primam ipsi ædem consecratam, eandémque vetustate collapsam ab Attilio Calatino refectam, aut nouam extructam esse.

DE SPE.

HVIVS etiam Deæ ædem à Calatino consecratam esse Cicero in 2. de Legib. docet. Liuius lib. 21. ædis Spei in foro Olitorio meminit, quam dicit fulmine ictam esse. Et lib. 24. Q. Fabio filio Coss. & T. Sempronio Graccho Coss. eandem scribit incendio esse conflagratam, quæ paulò pòst creatis ad idipsum Triumuiris, refecta fuit. Liuius libro 25. P. Victor Spei nouum templum in VII. Vrbis regione statuit: hoc est in via lata. Fuit & ad Tiberiam Spei ædes extructa à M. Fuluio Censore. Liuius lib. 40. Spei effigies in antiquis nummis talis cernitur: Fœmina est stans, institæ laciniam sinistra manu nonnihil attollens: dextra in cubitum elata pateram profert, in qua repositum inest velut ciborium: id est, vas in floris similitudine, cum hac inscriptione, SPES P.R. Quidam etiam Spem Deam viridi indutam palla effinxerunt; & sedentem supra dolium cum cornice quidam etiam Spem cum Nemesi.

SPEI templum demùm incensum scribit Dio. lib. 50. ante bellum Actiacum, cum aliis plerisque ędificiis: quod factum quidam crediderunt libertorum opera.

DE PVDICITIA.

PVDICITIA etiam à Romanis vt Dea culta fuit, eáque duobus nominibus, Patricia & Plebeia.

PVDICITIAE PATRICIAE ædes in foro Boario fuit, ad ædem rotundam Herculis, quam non licebat ingredi, nisi iis, qui semel nupsissent. Hanc ædem ab Æmilio consecratam aiunt.

PLEBEIAE PVDICITIAE ædicula in vico longo extructa est à Virginia, quæ familia Patricia orta, pòst Plebeio nupta, à sorore sacris Patricię Plebeiæ arcebatur, de qua re notatu digna sunt, quæ scribit Liuius: Insignem, inquit, supplicationem fecit certamen in sacello Pudicitiæ, quæ in foro Boario fuit ad ædem rotundam Herculis inter matronas ortum & Virginiam Auli filiam Patriciam Plebeio nuptam L. Volumnio Consule matronæ, quòd è Patribus nupsisset, sacris arcuerant. Breuis altercatio, inde ex iracundia muliebri in contentionem animorum exarsit: cùm se Virginia & Patriciam & pudicam in Patriciæ Pudicitiæ templum ingressam, & vni nuptam, ad quem virgo deducta sit, nec se viri, honorúmve eius, ac rerum gestarum pœnitêre verò gloriaretur. Facto deinde egregio magnifica verba adauxit. In vico longo, vbi habitabat, ex parte ædium, quod satis esset loci, modico sacello exclusit, arámque ibi posuit, & conuocatis plebeiis matronis, conquesta iniuriam Patriciarum. Hanc ego aram, inquit, Pudicitiæ Plebeiæ dedico: vósq; hortor, vt quod certamen virtutis viros in hac ciuitate tenet, hoc Pudicitię inter matronas sit: detisq; operam, vt hæc ara, quo illa, si quid potest, à sanctioribus & castioribus coli dicatur. Eodem fermè ritu & hæc ara, quo illa antiquior culta est, vt nulla nisi spectatæ Pudicitiæ matrona, & quæ vni viro nupta fuisset, ius sacrificandi haberet.

Hactenus Liuius. Hinc Valerius Maximus lib. 2. de Institutis: Quæ vno contentæ matrimonio erant, inquit, corona Pudicitiæ honorabantur. Festus auctor est, existimare quosdam Pudicitiæ simulacrum, quod in foro Boario fuit, Fortunam esse.

DE CONCORDIA.

CONCORDIA DEA dicta, quæ daret concordiam. Huius diuersæ ædes Romæ fuerunt, quarum primam M. Furius Camillus Dictator v. in Capitolio vouit & extruxit, Plutarcho & Ouidio testibus. Plutarchi verba ex interpretatione Xilandri sunt hæc: Camillus vouit, sedata seditione se templum concordiæ dedicaturum. Et paulò pôst: Postridie concione habita scriptum est, vt templum Concordiæ in rei memoriam, ad forum & Comitium spectans ædificaretur, &c. In hoc templo Senaculum erat, vbi Magistratus cum Senioribus deliberabant. Erant & multa simulacra, quorum passim meminit Plinius.

Alteram Cn. Flauius Appij Cœci Scriba, Annio Libertino patre genitus, qui dies fastos publicauit, æream fecit in Græcostasi, de qua in hunc modum Plinius libro 33. capite 1. P. Sempronio Longo, L. Sulpitio Coss. Flauius vouit ædem Concordiæ, si populo reconciliasset ordines. Et cùm ad id pecunia publica non decerneretur, ex mulctatitia fœneratoribus condemnatis, ædiculam æream fecit in Græcostasi, quæ tunc supra comitium erat, incidítque in tabula ærea, eam ædem CCCIV. annis post Capitolinam dedicatam. Meminit huius & Liuius lib. 9.

Tertiam vouit L. Manlius Prætor bello Gallico, propter seditionem militarem. Facienda est locata à Duumuiris Cn. Puppio Cæsone. Quintio Flaminio ad hoc creatis à Prætore Vrbis, dicata in arce à M. & Cn. Attiliis. Liuius lib. 22. & 23.

Quarta est in foro Romano prope Græcostasin, ædificata à L. Opimio Cos. deletis Grachanis partibus, vbi etiam est basilica Opimia. Varro lib. 3. de lingua Latina. Erecta est ea ædes ingenti indignatione populi Romani, ad quam etiam cum construeretur, inscriptum est: Opus Vecordiæ templum Concordiæ facit, veluti Xilander hunc locum vertit: Vecors facinus Concordiæ fanum facit. Plutarchus in C. Graccho. Appianus lib. 1. de Bellis ciuilibus.

Quinta ædes Concordiæ posita est à Liuia Augusta, nisi eadem sit antiquissima, quam fecerat Camillus, reparata à Liuia, quòd vetustate laberetur. Suetonius in Tiberio. Ouidius in 1. Fastorum. dedicauit Tiberius Augustus. Dio li. 50. De ædibus Concordiæ etiam Augustinus libro 3. de Ciuitate Dei, cap. 25.

His Diis, qui consecrati sunt nominibus virtutum, etiam eos adiiciemus, quibus nomina rerum expetendarum sunt indita. Quoniam, vt inquit Cicero, expectatione rerum bonarum erigitur animus. Tales fuerunt, Pax, Quies, Salus, Felicitas, Libertas. De quibus omnibus pauca tantùm verba faciemus, ac de pace primùm.

DE PACE.

PACIS templum Romę fuit magnificentissimum, foro proximum, quod Vespasianus à Claudio inchoatum, construxit. Iosephus, Plinius, Suetonius, & Dio. In hoc templo sunt qui tradant, diuum Hieronymum secuti, vasa & donaria templi Hierosolymitani à Tito Vespasiano reposita fuisse. In hoc templo omnium rationalium artium Professores conuenire ad disputandum consueuisse, Galenus in Sermone de libris propriis docet. Liuius Gyraldus etiam ægrotos hoc templum frequentare solitos fuisse, ex quodam parum intellecto Galeni loco asserit; quem errorem notauit & reprehendit Hieronymus Mercurialis lib. 1. Variarum lectionum, cap. 13. Hoc Pacis templum, quod suprà cætera maximum ædificium & pulcherrimum ac opulentissimum fuerat, Commodo imperante, incendio consumptum esse, Herodianus lib. 1. auctor est. Simulacrum Pacis fuit varium: effingebatur nonnunquàm cum spicis, interdum cum oliua, & cum lauro coronabatur, quin & cum rosa: nonnunquàm solo caduceo significabatur. Fuit & ara Pacis Romæ.

DE QVIETE.

QVIETEM, inquit Aurelius Augustinus lib. 4. de Ciuitate Dei, cap. 16. appellarunt, quę faceret quietem. Hæc ædem habebat extra portam Collinam. Publicè enim, inquit Augustinus, suscipere illam noluerunt. Liuius quoque lib. 4. scribit, fanum Quietis fuisse via Labicana. Viues ad Augustini illum locum suprà citatum, scribit, se coniectura ductum existimare, Quietem hanc ad mortuos pertinuisse, cùm & Orcus ab Antiquis Quietalis dictus sit.

DE SALVTE.

Et hancRomani sanctè & religiosè coluerũt,ita vt feriç etiam antiquis essent,quoties quis Salutem Deam nominasset,teste Macrobio lib.1.Saturnal.cap.16.

Ædes Salutis à C.Iunio Bubulco Censore locata fuit, anno Vrbis CDXLVI. vt Liuius libro 9. & 10. prodit, quam ipse Consul bello Samnitum vouerat, mox idem Dictator eam dedicauit. Hanc ædem à Fabio pictore depictam esse Plinius docet. Ab hac æde vicina nomen habet Porta Salutaris. Sic enim Festus: Salutaris porta Romæ appellata,quòd prope ædem Salutis esset.P.Victorius in v.regione eam collocat.

Porrò & Salutis augurium apud Romanos celebrabatur, cuius Scriptores veteres sæpius meminerunt:quale autẽ id fuerit,solus,quod ego sciam,Dio li.37 his verbis docet: Annuo,inquit,tunc spacio,Romani bellis vacàrunt, ita vt longo tempore intermissum augurium Salutis repeterent. Est autem quoddam diuinationis genus, quo probatur, concedántne ipsi Dij, vt populo Salute postulent, quasi nefas esset eam prius, quàm concedatur, petere. Ad id dies destinatur singulis annis, ad quam diem nullus exercitus ad bellum sit profectus, nullus hostis in aciem, aut pugnatum sit. Hanc ob causam in continentibus malis,maximéque intestinis non celebratur: alioquin etiam difficillimum est Romanis, vt eam diem exactè ab his omnibus puram seruent: prætereà absurdissimum est,cùm ipsi sese mutuò,seditionibus vltrò malis infandis affligant,vt siue vincantur,siue adeò vincant, in miseriis sint, ita salutem à Deo velle flagitare. Hactenus ille.Et sic Salutis augurium explicat Angelus Politianus in Miscellaneis, cap. 13.

DE FELICITATE.

FELICITAS etiam, ait diuus Augustinus, Dea est,ædem accepit, aram meruit, sacra ei congrua persoluta sunt. De nomine non opus est multa Verba facere. Simulacrum eius Archesilao Plastæ,quemadmodum Plinius scribit lib.35. locatum à L. Lucullo HS. LX.cui mors vtriusque inuidit. In antiquis numismatis talis Felicitatis cernitur effigies: Fœmina in solio sedens,dextera caduceum, sinistra grande cornu copiæ tenens. Ædem ei anno ab Vrbe condita IↃCLXVI.L.Lucullus Consul cum M.Cotta locauit. Augustinus.Sed & M.Lepidus Magister Equitum templum Felicitati Cęsaris ex Senatusconsulto construxit.Dio lib.44.

DE LIBERTATE.

LIBERTAS inprimis à Romanis Dea habita & culta est, vt qui maximè ei studerent, ab eo videlicet tempore, quo in libertatem sese vendicauère .Libertatis templum P. Victor in Auentino constituit, & ibidem atrium Libertatis, cuius crebra apud Scriptores mentio. Templum Libertatis Liuius ex mulctatitia pecunia cum æreis columnis, & statuis pulcherrimis à patre Tib. Gracchi & conditum & dedicatum: eius atrium ab Ælio Pæto,& Cornelio Cethego,Censoribus instauratum, & auctum,demum & à Pollione restitutum,Suetonius scribit.

Cicerone in exilium profecto, domum eius P. Clodius Tribunus plebis Libertati consecrauit. Cicero pro Domo ad Pontifices. Dio quoque libro 44. auctor est, Romanos in gratiam Iul. Cæsaris publico decreto Libertatis templum construxisse. Atque de his hactenus. Plurima templa, quæ in Imperatorum Romanorum gratiam extructa & consecrata fuerunt,vt Clementiæ Cęsaris,de quo Plutarchus: Iustitiæ Augusti, de quo Ouidius:Fœcunditatis Poppeæ de quo Tacitus, & multa alia, de quibus, præter Poëtas,& alios veteres Scriptores,Hubertus Goltzius in Thesauro antiquitatis,& alibi, Adolphus Occa Medicus Augustanus in Numismatibus Romanorum Principum,Æneas Vicus,& alij nos docent, prætermitto. Nam translata ad vnum Imperij potestate, superstitiosa assentatio modum non inuenit.

De Dijs Semonibus,siue minoribus,in quorum tutela homo esset.
CAP. XIX.

DE Diis maioribus,siue Selectis hactenus diximus,tum de Indigetibus,siue iis,quos merita vocarunt in cœlum: postremò de iis,propter quos daretur ascensus in cœlum. Sequitur igitur vt de Semonibus, siue minoribus verba faciamus. Semones autem,vti Fulgentius Placiades in libello Obscurarum vocum tradit,dici voluerunt Deos,quos nec cœlo adscriberent,ob meriti paupertatem, sicut sunt Priapus, Hippona,

Vertumnus:nec terrones eos disputare vellent pro gratiæ veneratione. Hos Iustus Lipsius lib. 2. Antiquarum lectionum, capite 18. Semones dici ait, quasi hemihemones, id est, semi homines. Antiqui enim hominem dicebant hemonem. Augustinus libro 6. de Ciuitate Dei capite 9. auctor est, Varronem commemorasse & enumerasse Deos à conceptione hominis, & exorsum à Iano, eam seriem perduxisse vsq; ad decrepiti senis mortem, & Deum ad ipsum hominem pertinẽtes clausisse ad Næniam Deam, quę in funeribus senum cantetur. Deinde cœpisse ipsum Deos alios ostendere, qui pertinerent non ad ipsum hominem, sed ad ea, quæ sunt hominis, sicuti est victus, vestitus, & quæcunque alia, quæ huic vitæ sunt necessaria, ostendisséque in omnibus, quod sit cuiusque munus, & propter quid, cuique debeat supplicari. Sed cùm libri isti interierint, impossibile nobis est de iis eo ordine, quo Varro, dicere, & omnes illos Deos, nemine omisso, recensere: faciamus tamẽ, vt quantùm fieri poterit, eorum, quorum apud Scriptores passim fit mentio, Deorum nomina & officia, vel munera, breuiter enumeremus, accuratiorem descriptionem iis commendantes, qui & ingenio valent, & ocio magis abundãt.

Dij, qui nascentibus infantibus præerant.

A Iano incepisse Varronem Augustinus docet, de quo nos antè multa diximus.

Opis, inquit Augustinus, dicitur, & inuocatur vt opem ferat nascentibus, & excipiat eos sinu terræ.

Nascio, siue Natio Dea, quæ nascentibus præesse credebatur. Cic. lib. 3. de Natura Deorum: Nascio quoq; Dea putanda est, cui cùm fana circumimus in agro Ardeatino, rem diuinam facere solemus.

Vaticanus Deus dictus, qui in vagitu os aperit, vel qui infantum vagitibus præsidet. Agellius libro 16. capite 17. duas diuersas de hoc sententias recitat, quarum prima est, quòd præsit agro Vaticano, & nomen habeat a Vaticiniis, quæ ipsius vi atque instinctu in agro illo fieri consueuerint. Alteram deinde subiungit, ex Terentij Varronis libris rerum diuinarum, videlicet: Vaticanum Deum nominatum esse, penes quem essent vocis humanæ initia: quoniam pueri simulatque nascantur, eam primam vocem edant, quæ prima sit in Vaticano syllaba, qua de causa etiam vagire dicantur, exprimente verbo sonũ vocis recẽtis. Apud Augustinũ lib. 4. capite 8. de Ciuitate Dei, legitur Vagitanus: pro quo tamẽ in veteribus codicibus Vaticanus inuenitur. Viues annotat.

Levana, quæ de terra leuat infantes.

Cunina, quæ præest cunis, infantésque in cunis decumbentes tuetur: vel quæ cunas infantium administrat. Augustinus lib. 4. de Ciuitate Dei, cap 8. 14. & alibi. Lactantius lib. 1 Diuinarum institutionum, capite 20. Cunina à cunis dicta, eò quòd infantes in cunis tueatur, & fascinum submoueat.

Rvmina, quæ mammam paruulo immulgeat: quia rumam dixerunt veteres mammam. Augstinus libro 4. cap. 8. Varro, Cato, vel de liberis educandis, apud Nonium. His Semonibus (sic enim emendauit Iustus Lipsius libro 2. Antiquarum lectionum, capite 18. cùm anteà legeretur, hisce manibus) lacte fit, non vino. Cuninæ, propter cunas: Ruminæ, propter rumam: id est prisco vocabulo, mammam, à quo subrumi etiam nunc dicuntur agni.

Diva Potina, quæ potionem ministrabat.

Diva Edvca, siue Edvsa, quæ escam infantibus præbebat. Augustinus lib. 4. cap. 8. & alibi. Varro, Cato, siue de Liberis educandis, apud Nonium: Cùm primore cibo & potione initiarent pueros, sacrificabantur ab edulibus Edusæ, & à potione Potinæ nutrices.

Ossilago Dea solidatrix ossium. Arnobius libro 4. Eam quę durat & solidat infantibus paruis ossa, Ossilago ipsa memoratur.

Nvndina Dea antiquorum, vt scribit Macrobius lib. 1. Saturnal. c. 16. à nono nascentium die dicta, qui dies lustricus nuncupatur, quo scilicet infantes lustrabantur, & nomen eis imponebatur. Is maribus erat nonus, fœminis octauus: cuius moris causas inquirit Plutarchus in quæstionibus Rom: quęst. 102. quem hac de re lege.

Statilinvs, & Statanvs, Dei pręsides astantes. Lactantius. Alij educationi illos adscribũt, eo videlicet tẽpore, cùm standi & consistendi potestatẽ habere incipiunt.

Fabvlinvs Deus dicebatur, qui colebatur cum fari pueri auspicarentur. De his duobus Diis ita Nonius: Statilinum, & Statanum, & Fabulinum pręsides Deos, Varro de liberis educandis puerilitatis affirmat, ab Statano & Statilino, quorum nomina habent scripta Pontifices. Sic cùm primò fari incipiebant, sacrificabant diuo Fabulino.

Pavlntiam

PAVENTIAM Deam antiqui constituerunt, vt auerteret ab infantibus pauorem. Augustinus lib.4.de Ciuitate Dei, cap.11.

CARNEA vel potius CARNA Dea, vitalibus humanis præesse putabatur, ab eaque petebatur, vt iecinora, & corda, quæque sunt intrinsecus viscera, salua conseruaret. Cui templum, pulso Tarquinio, Iunius Brutus in Cœlio monte construxit, Calendisque Iunij sacrum Vesti reus fecit. Huic Deæ pulte fabacea, & larido res sacra fieri solebat. Quin & Calendæ ipsæ Iuniæ Fabariæ dicebantur. Macrobius lib. 1. Saturnal. cap. 2. D. Augustinus lib.4.de Ciuitate Dei, cap.8. & alibi, Cardeam eam appellat, nisi mendosi sint codices.

IVVENTVS, siue IVVENTAS, quod Ludouico Viui, & Carolo Sigonio magis placet, inquit Augustinus lib.4.cap. 11.& alibi, Dea est, quæ post prætextam excipit iuuenilis ætatis exordia. Hanc Romani à Seruio Tullio vsque in Capitolio coluerunt: quare cùm Tarquinius Priscus templum Ioui Capitolino extruere vellet, & propterea omnium aliorum Deorum, qui in Capitolio colebantur, templa exaugurarest, Terminus & Iuuentas cedere noluerunt, quod Romani in omen traxerunt, fore vt nunquàm termini Vrbis mouerentur, nec vnquàm iuuenilis vigor deesset. Dionysius Halicarnassæus lib.3. Augustinus de Ciuitate Dei, lib.6. cap.1. Iuuentas Dea cum Termino Deo Ioui noluit concedere in Capitolio condendo. Liuius lib.5.extremo. Aliam Iuuentutis ædem vouit M.Liuius Consul, quo die Hasdrubalem exercitúmque eius cecidit, quam idē Censor M.Cornelio, P.Sēpronio Coss.faciendam locauit C.Licinius Lucullus, Duumuir dedicauit, XVI. annis pòst, quàm vota erat. Liuius li.36.& qui addit, ludos etiam huius ædis dedicandæ causa factos, & quidem cum maiore religione, quòd nouum cum Antiocho bellum tum instaret.

ORBONA Dea colebatur, ne orbos faceret. Arnobius libro 4. ait, in huius tutela fuisse orbatos liberis parentes. Ara eius Plinio lib.2.c.7. teste, ad Larium ædem erat. Quanquàm vocabulum Orbonæ inde eiectum erat. Restituit autem Adrianus Iunius libro 3. Animaduersorum, capite 1.

VOLVPIA Dea, à voluptate dicta est, quòd voluptatem hominibus afferret. Augustinus libr.4. de Ciuitate Dei, cap.8. Nihil de ea apud Scriptores veteres inuenitur, nisi quòd sacellum habuerit prope portam Romanulam, in via noua. Sic enim Iosephus Scaliger, vbi vulgati habent, naualia. In eo sacello, teste Macrobio, in ara Volupiæ, fuit simulacrum Angeroniæ, de qua Dea alibi. Sacellum Volupiæ à P. Victore collocatur regione Vrbis X. quæ dicitur Palatium. De simulacro huius Deæ Liuius Gyraldus scribit esse, qui Volupiam effingerent in throno, instar reginæ, sed pallidiori aspectu, & quæ virtutes subtus habere videretur: quam tamen opinionem ipse non magnifacit. Meminit & Cicero Volupiæ libro 2. de Natura deorum.

LVBENTINA, siue LVBENTIA, à lubendo, dicta teste Varrone, qui & Venerem eam esse significat. Augustinus à libidine eam nomen habere docet.

ANCVLI & ANCVLAE Dij, Deæque erant ancillarum, ab iísque colebantur. Appellati sic sunt ab ancillis, quòd iis præessent: vel à verbo anculare, quo antiqui vtebantur, pro ministrare. Festus.

Dij Nuptiales.

IN nuptiis etiam peculiares Dii multi adhibebantur, & colebantur, quos iam enumerabimus. Plutarchus in Quæst. Rom. qu.2. auctor est, matrimonium contrahentes secundùm vulgi opinionem, quinque Deorum ope indiguisse: Iouis perfecti, siue adulti: Iunonis perfectæ, siue adultæ: Veneris Suadæ, ac Dianæ (ea Lucina est) quam parturientes inuocant. Sed & multi alij adhibebātur, quorum hæc nomina apud Augustinum & alios reperiuntur.

IVGATINVS dicebatur, quòd coniuges coniungeret: hic colebatur cùm mas & fœmina iungebantur. August. lib.4.cap.11.& lib.6.cap.9.

DOMIDVCVS Deus colebatur, cùm domum ducenda erat, quæ nubebat. Dicebatur etiam Iuno domiduca eandem ob causam.

DOMITIVS celebrabatur, vt esset in domo noua nupta.

MVNTVRNA Dea adhibebatur, vt noua nupta cum viro maneret.

VIRGINENSIS Dea adhibebatur, cùm virgini zona solueretur. De his omnibus Augustinus lib.4. De Ciuitate Dei, & lib.6.cap.9.

CINXIA etiam Iuno colebatur, de qua sic Festus: Cinxiæ Iunonis nomen sanctum

habebatur in nuptiis, quòd initio coniugij solutio erat cinguli, quo noua nupta erat cincta. A

MVTINVS, qui & Priapus, super cuius immanissimum & turpissimum fascinum sedere noua nupta iubebatur more honestissimo & religiosissimo matronarum. Lactantius lib.1.cap.20. Augustinus lib.6.cap.9.

DEVS PATER SVBIGVS adhibebatur, vt virgo à viro subigeretur.

DEA MATER PREMA colebatur, vt subacta virgo, ne se commoueret cùm premeretur. Martianus Capella lib.2. de Nuptiis Mercurij, & Philologiæ. Meminit etiam Iunonis Interducæ, Domiducæ, Vnxiæ, Cinxiæ: quia scilicet nuptarum itinera protegeret, eas in ædes nouorum maritorum duceret, vnctioni postium adesset: de qua re pòst dicetur in ritibus nuptiarum. Huc pertinet etiam Dea Viriplaca. B

VIRIPLACA Dea, à placando nomen habet, quòd viros placaret, de qua Valerius Maximus lib.2.cap.1. Quoties, inquit, inter virum & vxorem aliquid iurgij intercesserat, in sacellum Deæ Viriplacæ, quod est in Palatio, veniebant: & ibi inuicem locuti, quæ voluerant, contentione animorum deposita, concordes reuertebantur. Dea nomen hoc à placandis viris fertur assecuta: veneranda quidem, & nescio an præcipuis, sed exquisitis sacrificiis colenda: vtpote quotidianæ & domesticæ: pacis custos, in pari iugo charitatis, ipsa sui appellatione virorum maiestati debitum, ac fœminis reddens honorem. Hæc ille. Sacelli eius meminit P. Victor, regione x. Vrbis Romæ, & in eadem Onuphrius Panuinius.

De Dys, Deabúsque, quæ parturientibus præerant. C

MENA Dea fuit, quæ fluoribus menstruis mulierum præesse putabatur. Augustinus lib.7. Iouis filia hæc Luna credita, quippe Μήνη Luna dicitur. Menam idem Augustinus priuignam Iunonis dixit.

De IVNONE FLVONIA, & IVNONE LVCINA, diximus suprà.

PARTVNDA etiam parientium Dea erat, & ab iis colebatur.

LATONA Apollinis & Dianæ mater fuit. Huic ait Ælianus in Varia historia, existimatum gallum gallinaceum in amore fuisse, propterea quòd ei parienti adfuerit, & quòd etiam nunc parientibus adsit, eísque faciles partus efficiat.

EGERIAM Deam mulieres colebant, quòd eam credebant opitulari partui egerendo. Ita Festus. Egeriæ nymphę sacrificabant pręgnantes, quòd eam putabant facilè conceptam aluum egerere. D

NIXII Dei dicti fuerunt ab enitendo, id est pariendo. Festus. Nixij Dei tria signa appellantur in Capitolio ante cellam Mineruæ, genibus nixa, velut præsidentes parientium nixibus: quæ signa sunt, qui memoriæ prodiderint Antiocho rege Syriæ superato, M. Attilium subtracto populo Romano deportasse, atque ibi posuisse.

PROSA, vel PRORSA, & POSTVERTA, Deę fuere apud Romanos celebratæ, quibus & arę, & sacra fuerunt constituta, ob pariendi discrimina. Prosa enim præesse illis existimabatur, quæ rectum ac legitimum partum ederent: Postuerta verò, ab ægris & infirmis, & cùm pręposterè partus edebatur. Agellius libro decimosexto, capite decimosexto, ex Varrone: Quando infantes contra naturam fortè conuersi in pedes sunt, brachiis plerunque diductis retineri solent, ægriúsque tunc mulieres enituntur. Huius periculi deprecandi gratia aræ statutæ sunt, Romæ duabus Carmentibus: quarum altera Postuerta nominata est, Prosa altera: à recti, peruersique partus & potestate & nomine. A Macrobio tamen Postuerta & Anteuerra, siue Postuorta alia ratione explicantur. Dicit enim veteres eas ideò coluisse, quòd ea omnia intelligi oportere existimarent, quæ præterita & futura essent. Qua ex re Comites diuinitatis eas appellauerit, non secus ac consilium & prouidentiam, quibus humana omnia & diuina expendantur & præuideantur. E

Mulieri fœtæ, post partum tres Deos custodes adhiberi, commemorat apud Augustinum lib.6. capite 9. Varro, ne Syluanus Deus per noctem ingrediatur, & vexet, eorúmq; custodum significandorum causa tres homines circumire limina domus, & primò limen securi ferire, posteà pilo, tertiò deuerrere scopis: vt his datis culturæ signis, Deus Syluanus prohibeatur intrare: quia inquit, neque arbores cæduntur, atque putatur sine ferro: neque far conficitur sine pilo: neq; fruges coaceruantur sine scopis. Ab his autem tribus rebus, tres nuncupati Dij, Intercidona à securis intercisione: Pilumnus à pilo: Deuerra à scopis, quibus Diis custodibus, contra vim Dei Syluani fœta conseruatur. F

Ad

A Ad mulieres etiam propriè pertinet Mater Matuta, quam, vt ait Festus, antiqui ob bonitatem sic appellarunt. Hæc fuit Ino Cadmi filia, quæ & Leucothea Græcis dicebatur. Fabulam eius habet Ouid. in 3. Metam. & 6. Fastor. Ædem ei primus posuit Seruius Tullius rex, quam posteà refecit Camillus, confecto bello Veientini. Liuius libr. 5. Camillus Dictator satis iam omnibus ad id bellum (Veientinum scilicet) paratis, ludos magnos ex Senatusconsulto vouit, Veiis captis se facturum, ædémque Matutæ matris refectam dedicaturum. Iam antè ab Rege Ser. Tullio refectam. Idem Plutarchus in Camillo. Ab huius Deæ templi aditu seruæ prohibebantur. Vnam duntaxat matronæ introducebant, & colaphos genis eius infligebant. Cuius rei causam inquirit Plutarch. in Quæstionibus Rom. quæst. 16. Ab hac Dea nulla mulier suis, sed sororum liberis bona

B precabantur. Plutarchus quæst. 17. Ideóque in sacris eius sororum liberos pro suis in vlnas accipiebant. Plutarchus in Camillo. Liu. lib. 34. meminit in foro Olitorio dedicatæ ædis Iunonis Matutæ. Verùm Carolus Sigonius pro Matuta Sospitam legendum, nec Matutæ cognomen Iunoni tributum fuisse, docet.

BONA etiam Dea, muliebris Dea fuit, de qua Plutarchus in Cæsare hæc scribit: Colitur Romæ Dea, quam Bonam appellant, vt Græci muliebrem. Hanc Phryges Mydæ Regis matrem fuisse putant. Romani Nympham Dryadem Fauni vxorem, Græci de nutricibus Bacchi vnam: eam scilicet, quam nominari nefas est: itaque apud hos, cùm sacra ei fiunt, vitium palmitibus scenæ tectæ gestantur: & secundùm fabulam, Draco sacer apud Deam collocatur. Cùm ea sacra peraguntur, virum accedere, aut iisdem in æ-

C dibus esse nefas ducitur: ipsæ inter se mulieres multa cum Orphicis conuenientia obire feruntur. Eorum orgiorum tempus & celebrandi munus cùm ad Consulem vel Prætorem deuenit, ipse, & omne quod est masculum, ædibus egrediuntur: vxor domum exornat, & pleraque noctu fiunt, iocis ad nocturna sacra admixtis, musicáque multa adhibita. Hactenus Plutarchus. Lactantius ex Sext. Clodio refert, Faunam vxorem Fauni fuisse, quæ, quia contra morem decúsque regium clàm vini ollam ebibisset, & facta ebria esset, virgis myrteis à viro vsque ad mortem cæsa fuerit: posteà cùm Regem facti sui pœniteret, & vxoris desiderium ferre non posset, diuinum illi numen delatum esse: idcircóque in sacris eius obuolutam vini amphoram poni solitam. Quæ Plutarchus in Quæst. Rom. qu. 20. paulò aliter narrat Macrob. lib. 1. Satur. c. 12. multa de Bona Dea

D habet, quam eandem dicit esse Terram vel Tellurem, & appellari interdum Bonam Deam, interdum Faunam, Opem, Fatuam, Bonam Deam, quòd omnium nobis ad victum bonorum causa sit: Faunam, quòd omni vsui animantium faueat: Opem, quòd ipsius auxilio vita constet: Fatuam, à fando, quòd infantes partu editi non priùs vocem edant, quàm attigerint terram. Plura de hac apud Macrobium lege. Huius Deæ sacra violauit P. Clodius, is qui posteà Ciceronem in exilium pepulit, de quo Cicero ipse in Oratione de Aruspicum responsis, & alibi. Plutarchus in Cæsare, Cicerone, & alij.

Fuit & MANA GENETA à Romanis culta, quam Plutarchus in Quæst. Ro. qu. 52. à manando dictam fuisse, & ortui atque partui præesse putat, non aliter atque apud Græ-

E cos Hecate. Huic canem immolari, votóque ab ea peti dicit, ne quis domi natorum bonus fiat.

Dij alij ab hominum actionibus sumpti.

MVRCIA Dea desidiæ existimata est, quæ faceret hominem murcidum, id est, nimis desidiosum. Augustinus lib. 4. cap. 16. & Arnobius. Festus: Murciæ Deæ sacellum erat sub monte Auentino, qui anteà Murcus dicebatur. Tertullianus libro de Spectaculis: Murciæ quoque idolum fecit. Murciam enim Deam moris esse volunt, cui in illa parte ædem vouêre. Vide Iosephum Scaligerum castigationibus in Festum.

STRENVA, quæ impellebat homines, vt strenuè quid agerent. Eius sacellum fuit in via sacra. Varro lib. 4. de lingua Latina.

F STIMVLA Dea, quæ vltra modum ad agendum stimularet. Augustinus.

AGENORIAM vocabant, quæ ad agendum excitaret, ab agendo dictam. Augustinus.

AGONIVS etiam Deus dictus, qui præesset rebus agendis.

HORTAM ab hortando dictam, quòd ad honestas actiones exhortaretur, & incitaret. Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæstione 46. ex Antistio Labeone docet: quam tamen ait aliis videri eam esse, quæ pòst Hora fuerit appellata, Dea agilis, & multis intenta negotiis. Alios etiam dicit existimare, hoc nomen à Græco ὁρᾶν, quod est

videre,ei tributum esse, quòd sit Dea inspiciens res. Ennius & Ouidius memoriæ produnt,eam Quirini,vel Romuli vxorem fuisse,quæ alio nomine Hersilia dicta sit. Eius templum semper apertum mansisse Plutarchus scribit, vel quia Dea sit hortans,& incitans ad honestas actiones,vt significetur industriam eam, sempérque occupatam nunquàm cunctari debere,nunquàm inclusam,impeditámve teneri: vel vt significetur nũquàm ab ea res humanas negligi debere, cùm omnia obseruet, & sollicita sit de omnibus,vel etiam vt omnia videre possit. In qua Vrbis regione templum hoc,sciri non potest.Nonius Marcellus,vbi Ennij versum ex lib.1.Annal.recitat:

Téque Quirine pater veneror,Horámque Quirini.

Iuuentutis Deam fuisse dicit.Agellius lib.13.ca.21.Quirini vxorem vocat.Viues ad Augustinum lib.4.cap.16.eandem cum Dea Stimula fuisse putat.

CATIVS Deus dictus,qui homines catos,id est,acutos faceret. August.lib. 4.cap.21.

VOLVMNVS Deus,& VOLVMNA Dea,à volendo dicti,quòd bona vellent:fuerunt etiam Dij nuptiales,vt bene coniungerentur coniuges.

ADEONA & ABEONA Deæ cultæ fuerunt, quę adeundi & abeundi facultatem præstarent.Augustinus lib.4.cap.21.& lib.7.cap.3.

VACVNAM ait Varro lib.1.Rerum diuinarum,Victoriam dictam esse à Sabinis,& ea maximè gaudere eos,qui sapientia vincunt. Alij alia de ea tradunt. Porphyrio Horatij interpres aliquot auctorum sententias recitat, sic scribens: Vacuna apud Sabinos plurimùm colitur Dea,quę est sub incerta specie formata,quidam Mineruam,alij Dianam putauerunt:nonnulli & Cererem esse dixerunt: sed Varro Victoriam. Hæc ille. Quidam volunt, Vacunam Deam creditam fuisse, quę vacantibus & otiosis præesset. Eius templum Romæ fuit, quemadmodum in 1. Commentario Reipublicæ Romanæ,in descriptione XIV. Vrbis regionum, Onuphrius Panuinius docet:locus tamen ignoratur.

VITVLAM Deam Hyllus in libro,quem de Diis composuit, vocari dicit, quæ lætitiæ præesset. Piso ait,Vitulam Victoriam nominari:huius rei argumentum hoc profert,quòd postridie Nonas Iulias,re bene gesta,cùm pridie populus à Thuscis in fugam versus sit: vnde Populi fugia dicuntur, post victoriam certis sacrificiis fiat vitulatio. Quidam nomen eius animaduersum putant, quòd potens sit vitæ tolerandę: ideò huic Deæ pro fugibus fieri sacra dicuntur,quia frugibus vita humana toleratur.Macrob.lib. 3.Saturn.cap.2.

PELLONIA,pellendorum hostium potens credebatur. Arnobius & Augustinus lib. 4.cap.21.

NVMERIA Dea,quæ numerare docere credebatur,vel ad numeros pertinere.Augustinus lib.4.cap.11.

FESSONIA colebatur,vt fessos iuuaret. Augustinus lib.4.cap.21.

VIBILIA,quæ ab erroribus viarum liberabat.Arnobius lib.4.

AVERRVNCVS Deus erat, qui auertere credebatur mala: sic dictus,ab auerruncare, quod pro auertere veteres dixerunt, quemadmodum verruncare, pro vertere: sic Placcunius,Dij nouerint meliora,atque amentiam auerruncassent. Ab hoc igitur Deo precari solebant,vt pericula auerteret. Varro.

ANGERONA silentij Dea fuit,sic dicta, vt habet Festus, quòd angores ac animi sollicitudines propitiata depelleret.In huius Deæ tutela fuisse Romam,à quibusdam proditur. Macrobius. Simulacrum Deę fuit ore obligato atque signato, & in ara Volupiæ collocabatur,propterea quòd qui suos dolores,anxietatésque dissimularent, peruenirét patientię beneficio ad maximam voluptatem. Sacrificari ei ideò dicit Iul.Modestus, quòd pop.Rom.morbo & angina,qua omne genus animalium consumeretur, pręmisso voto,liberatus fuerit.Hæc ferè Macrob.Fest.Pli.& alij.

HEREM MARTEAM antiqui accepta hæreditate colebant, quę à nomine appellabatur Heredum:& esse vna ex Martis Comitibus putabatur. Festus.

STATAE matris simulacrum, inquit Festus, in foro colebatur, postquàm id collustrauit (Ioseph. Scaliger,Cælius statuæ legendum opinatur)ne lapides igne corrumperentur, qui plurimus ibi fiebat nocturno tempore, magna pars populi in suos quisque vicos retulerunt eius Deæ cultum.

LAVERNAM Deam Romani fures precabantur, vt instituta sua & consilia furandi ac mentiendi fortunaret.Plautus Cornicularia: Mihi Lauerna in furtis celebrassis manus. Horatius: Pulchra Lauerna, Da mihi fallere. Erat autem hæc Dea tantùm caput,

caput sine reliquo corpore. Vide Iosephi Scaligeri castigationes in Festum. Huius Deæ lucus erat Romæ, de quo Festus. Lauerniones fures antiqui dicebant, quòd sub tutela Deæ Lauernæ essent, in cuius luco obscuro, abditóque soliti furta: prædámque inter se luere(id est, diuidere.)Hinc & Lauernalis porta vocata est.

Naenia Dea funerum erat. Eius sacellum extra portam Viminalē fuit dedicatū. Aliàs Nænia, vt ait Nonius significat ineptū & incōditū carmen quòd adducta mulier quę præfica diceretur, iis quibus propinqui non essent, mortuis exhiberetur. Varr. li. 4. de vita pop. Rom. Ibi à muliere, quæ optima voce esset (sic legit Guil. Canterus) per quam laudarî, deinde næniam cantari solitam ad tibias & fides. Festus: Nænia est carmen, quod in funere laudandi gratia cantatur ad tibiā. Sunt qui eo verbo finem significari putant. Quidam volunt Næniam ideo dici, quòd voci similior quærimonia fluentium sit.

De Libitina, Orco, Plutone, &c. aliàs diximus. Illud etiam non est silentio prætereundum, veteres singulis partibus humani corporis singulos Deos præfecisse. Caput Ioui deferebant, Neptuno pectus, cinctum Marti. Frontem Genio sacram facit Seruius: vnde inquit, Deum venerantes frontem tangimus. Supercilia in Iunonis tutela fuisse ait Sextus Pompeius, quòd iis protegantur oculi, per quos luce fruimur, quam à Iunone tribui putabant, Lucina inde dicta. Oculos Cupidini Veneris filio, in quibus excubet, ceu Specula quadam, tribuit Philostratus: Mineruæ eos sacros tradit Fulgentius. Aurem Memoriæ consecratā refert Seruius. Locus retrò aurem dextrā Nemesi attributus fuit, quo referimus, vt Plinii verbis dicam, tacto ore proximum à minimo digitum veniam sermonis à Diis ibi recordantes. Dextra Fidei sacra est: nam in fide porrigitur. Dorsum & posticæ partes Plutoni propriæ adscribuntur ab Artemidoro. Renes & inguina Veneri adiudicantur. Pedes Mercurio. Genua Misericordiæ consignauit antiquitas, quòd ea supplices attingant, ad hæc manus tendant, hæc vt aras adorent, vt inquit Plinius. Tali, plantæve pedum in Thetidis potestate fuerunt. Digiti Mineruæ consecrati. Seruio teste. Vide Lilium Gregorium Gyraldum Syntagmate I. Deorum gentilium, & Hadrianum Iunium libro 4. Animaduersorum, capite 12.

De Diis rusticis. CAP. XX.

Marcus Terentius Varro conscripturus præcepta de re rustica innouat XII. Deos Consentes, non eos de quibus suprà diximus, qui à Ioue adhibebantur in consilium, sed eos, qui præerant agriculturæ. Verba eius sunt hæc: Quoniam, inquit, vt aiunt, Dei facientes adiuuant, priùs inuocabo eos: nec vt Homerus & Ennius, Musas: sed XII. Deos Consentes. Neque tamen vrbanos, quorum imagines ad forum auratæ stant, sex mares, & fœminæ totidem: sed illos XII. Deos, qui maximè agricolarum duces sunt. Primùm, qui omnes fructus agriculturæ cœlo & terra continent. Iouem & Tellurem itaque duo hi parentes magni dicuntur: Iuppiter pater appellatur: Tellus terra mater. Secundò Solem & Lunam, quorum tēpora obseruantur, cùm quædā feruntur & conduntur. Tertiò Cererē & Liberū, quòd horū fructus maximè necessarij ad victum. Ab his enim cibus & potio venit è fundo. Quartò, Robigum ac Floram, quibus propitiis, neque rubigo frumenta, atque arbores corrumpit, neque non tempestiuè florent. Itaque publicè Robigo feriæ, Robigalia, Floræ, ludi Floralia instituti. Item aduenero Mineruam & Venerem, quarum vnius procuratio olíueti, alterius hortorum: quo nomine rustica Vinalia instituta. Nec non etiam precor Lympham ac Bonum euentum: quoniam sine aqua omnis arida ac misera agricultura: sine successu ac bono euentu: frustratio est, non cultura. Hactenus Varro: vnde qui rustici Dij præcipui fuerint, facilè intelligimus. De Ioue, Tellure, Sole, Luna, Cerere, Libero, Minerua, Venere, & Nympha, siue Nymphis diximus antè: itaque de reliquis hoc capite agemus, quibus etiam alios huc pertinentes adiiciemus.

PALES.

De Pale Dea quæ dicam, pauca habeo: Seruius ait, eam fuisse Deam pabuli, cui sacrificati sunt pro felici prouentu pabuli, & incolumitate pecorū. Idē scribit alios putare eam Vestam esse, alios Matrem Deûm. Festus: Pales dicebatur Dea Pastorum. An templum ei Romæ constructum fuerit, nondum apud quenquam legi: culta tamen ab iis fuit, in eiúsque honorem festum, quod Palilia, vel Parilia dicebant, celebratum, vt alio

libro ostendam, propterea multa eius mentio est apud Virgilium, Ouidium, Tibullum, Propertium, Varronem, & alios. Notat etiam Seruius Palen à Virgilio genere fœminino dici: ab aliis genere masculino.

FLORA.

DIXIMVS suprà duas à Romanis Accas fuisse cultas, alteram Larentiam Romuli & Remi nutricem, alteram verò Tarrutiam. De Larentia antè verba fecimus, de Tarrutia hîc agemus. Scribunt Plutarchus in Quæstionibus Romanis, Macrobius lib. 1. Saturnal. cap. 10. Augustinus lib. 6. cap. 7. de Ciuitate Dei, & alij, Anco Martio regnante æditauum Herculis per ferias ociantem Deum tesseris prouocasse, ipse vtriusque manũ tuente, adiecta conditione, vt victus cœna, scortóque mulctaretur. Victore itaque Hercule, æditauum Accam Larentiam, nobilissimum per id tempus scortorum, intra ædem inclusisse cum cœna, eámque postero die distulisse rumorem, quòd post concubitum Dei accepisset munus, ne commodum primæ occasionis, cùm se domum reciperet, offerendæ aspernaretur. Euenisse itaque vt egressa mox templo à Taruntio, siue Tarrutio capto eius pulchritudine compellaretur, cuius voluntatem secuta, sumptáque nuptiis, post obitum viri omnium bonorum eius facta compos, cùm decederet, pop. Romanum nuncupârit hæredem. Et ideò ab Anco in Velabro, loco Vrbis celeberrimo, sculpta sit, ac solenne sacrificium eidem constitutum, quo Diis manibus eius per Flaminem sacrificaretur. Addunt quidam, quòd à vero non est alienum, ipsam hac conditione populum Romanum hæredem reliquisse, vt sibi quotannis suum natalem celebrarent, editis ludis, quod cùm Senatui flagitiosum visum fuisset, ab ipso nomine argumentum sumi placuisse, vt pudendæ rei quædam dignitas adderetur. Deam igitur finxisse, quæ floribus præesset, quámque placari oporteret, vt fruges cum arboribus aut vitibus benè, prosperéque florescerent. Hæc Lactantius lib. 1. Diuinarum restitutionum, capite 20. & addit, eum colorem secutum in Fastis Ouidium narrasse, Floram fuisse non ignobilem Nympham, quæ sit Chloris vocitata, eámque Zephiro nuptam, quasi dotis loco id accepisse muneris à marito, vt haberet omnium florum potestatem. De Floralibus, quæ in huius Deæ honorem celebrabantur, pòst dicemus.

POMONA Dea fuit, quæ, vt Varro & Festus aiunt, leuissimo agrorum fructui pomis præerat. Hæc proprium habebat Flaminem, qui dicebatur Flamen Pomonalis.

VERTVMNVS, siue, vt alij scribunt, VORTVMNVS. Etiam hunc Deum inter rusticos referre placuit. Sic autem appellabant eum Deum, qui præerat rebus contrahendis, ac vertendis, id est, permutandis: vel ab anno verso nomen habebat: vel ab eo, quòd anni vertentis poma percipiat: de quo Propertius lib. 4.

Quid mirare meas tot in vno corpore formas?
Accipe Vertumni signa paterna Dei.
Tuscus ego, Tuscis orior: nec pœnitet inter
Prælia Volscinos deseruisse focos.
Nec me turba iuuat, nec templo lætor eburno,
Romanum satis est posse videre forum. &c.

Plura lege apud Propertium. Propterea autem quòd hic Deus ad omnes figuras ac formas oportunus erat, credebatur etiam menteis hominum, & cogitationes in rebus emendis ac vendendis vertere, immutare, ac variè efficere, itaque mobili ingenio & inconstantes homines iratis Vertumnis natos dicebant, vt Horatius Satyra 7. lib 2. Antonius Fanensis in l. 6. Fastorum Ouidij multa de Vertumno habet, & inter alia dicit, esse qui Vertumnum affirment fuisse vetustissimum Thuscorum Regem, qui vinearum & pomiferarum arborum serendarum tradiderit rationem, cui Thusci illi, qui cum Lucumone in auxilium Romuli venisse dicuntur, Romæ templum ædificârint. Asconius in 3. Verrinam ait, Vertumnum Deum esse rerum inuertendarum, id est, mercaturæ. Huius signum & templum in vico Thusco ad Opis & Cereris aras constituerũt. Festa eius, quæ mense Octobri celebrabantur, Vertumnalia appellârunt.

SEIA & SEGETIA, siue SEGESTA, harum duarum Diuarum ex Varrone meminit Augustinus lib. 4. de Ciuitate Dei, cap. 8. cùm ait: Sata frumenta quandiu sub terra essent, præpositam voluerunt habere: Deam Seiam: cùm verò iam super terram essent, & segetem facerent, Deam Segetiam. Quam verò hic Augustinus Seiam gestam appellat, libro 18. capite 2. vbi etiam Seriæ meminit. Verba eius sunt: Seiam à serendo

Sege-

A Segestam à segetibus appellabant, quarum simulacra in Circo videmus. Ex eodem Plinio discimus, à Numa Pompilio eas consecratas esse. Has Deas qui nominasset, eum ferias obseruare solitum, Macrob. lib.1. Saturn. capite 16. docet.

TVTILINA, vel Tutelina, à tuendo dicta, frumentis collectis, atque reconditis, vt tutò seruarentur præposita fuit, quemadmodum August. libr.4. de Ciuit. Dei, cap.8. docet. Hanc Adr. Turnebus arbitratur esse, cuius nomen sub Dio proferri non fas fuerit. Plin. lib.18. cap.2. auctore. Macrobius etiam lib.1. Satur. cap.16. docet, eos, qui eam inuocarent, ferias egisse. Ædicula eius in XIII. Vrbis regione, in monte Auentino fuit, teste P. Victore. Simulacrum eius etiam in Circo fuit. Plinius lib.18. cap.2. Quidam etiam Titulinam vocant, cui aram in Auentino dicatam ad populi Romani tutelam, Iosephus Scaliger in Varronem scribit.

B TVTANVS & TVTILINA Dij, qui rebus tuendis præerant. Nonius Marcellus. Hûc Varro in periculosis subitísque rebus inuocari dicit, non aliter atque Herculem malorum depulsorem. Tutilinam inauspicatò nominari nefas est. Fuerunt & alij Dij, frumentis præpositi, de quibus Augustini verba adscribam: Proserpinam, inquit, præfecerunt frumentis germinantibus: geniculis, nodísque culmorum Deum Nodotum: inuolumentis folliculorum Deam Volutinam: cùm folliculi patescunt, vt spica exeat, Deam Patelenam: cùm segetes nouis aristis æquantur, quia veteres æquare hostire dixerunt, Deam Hostilinam: florentibus frumentis Deam Floram: Lactescentibus Deam Lacturciam (Seruius in 1. Geor. Lactantem Deum esse ait, qui lac infundat segetibus, & eas faciat lactescere maturescentibus Deam Matutam: cùm runcantur, id est, à terra afferun-C tur, Deam Runcinam. Hactenus Augustinus lib.4. ca.8. Idem cap.21. meminit Deæ Fructeseæ, quæ fructibus præesset: Dei Spiniensis, qui spinas ex agris eradicaret.

ROBIGVS Deus à robigine, siue rubigine dictus, rubiginem à segetibus auertere putabatur, cui etiam festa Robigalia celebrabantur. Eius multa mentio apud Varronem lib.5. de ling. Lat. & lib.1. de Re rustica, apud Festum, Augustinum lib.4. de Ciuitate Dei, cap.21. vbi dicitur Robigo, genere fœminino. Viues Robigum quasi Rodigum dici putat, à rodendo. Meminit huius etiam Plinius lib.18. cap.17. & 29. De Robigalibus dicemus alibi.

BONVS quoque Euentus ab antiquis cultus est. Huius simulacrum, vt Plin. libr.35. scribit, ab Euphranore ita factum erat, vt dextera pateram, sinistra spicam ac papauer teneret. Boni euentus meminit Varro in 1. de Re rust. inter colentes diuos agricolarum, D vt modò diximus, Plinius auctor est, Praxitelem eius simulacrum in Capitolio fecisse. Templi Boni Euentus quædam etiam hodie vestigia Romæ cernuntur, inter Mineruam & S. Eustachium, vt à plerisque creditur. Lilius Gyraldus.

POPVLONIAM & FVLGORAM coluerunt, Augustinus lib.6. de Ciuit. Dei. cap.10. & Seneca in libro de Superstitione, fortasse ideò ne populationes & fulgura fierent.

PILVMNVS & PICVMNVS, de his duobus Seruius in 6. Æneid. Pilumnus & Picumnus fratres fuerunt Dij: horum Picumnus stercorandorum agrorum inuenit vsum: vnde & Sterquilinus dictus est: Pilumnus verò pilendi, seu pinsendi frumenti: vnde à pistoribus colitur, & ab ipso pilum dictum est. Hactenus Seruius. Nonius Marcellus Pilumnum & Picumnum Deos vocat, præsides auspiciis coniugalibus, citátque Varronem lib.2. de Vita populi Romani. cuius hæc sunt verba: Natus si erat vitalis ac sublatus ab obstetrice statuebatur in terra, vt auspicaretur rectus, Diísque coniugalibus, Pilumno & Picumno in ædibus lectus sternebatur.

STERCVLIVS etiam cognomen erat Saturni, qui sic dicebatur, quòd ipse primùm stercore fœcunditatem agris comparauerit. Macrobius lib.1. Saturn. cap.7.

BVBONA Dea, præerat bobus. Augustinus lib.6. de Ciuitate Dei, cap.9.

HIPPONA Dea equarum & stabuli fuit. Meminit eius Plutarchus in Parallelis, Apuleius lib.3. de Asino aureo, Tertullianus in Apologetico, Fulgentius de Obscuris vocibus, & alij.

MELLONA mellificationis Dea erat. Idem eodem loco, & Arnobius.

IVGATINVS Deus iugis montium præsidebat.

COLLINA collibus: hæc tamen ab Augustino Collatina dicitur, mendosè, vt puto.

VALLONIA, vallibus. Augustinus.

RVSINA Dea à rure nomen habuit, quia ipsi rura commissa fuerunt. Augustinus lib. 4. cap.8. Hanc Lilius Gyraldus ab aliis Rurinam dici scribit. Huc etiam pertinent Terminus, Pan, Syluanus, & Priapus.

TERMINVS.

TERMINVS Deus, inquit Festus, dictus, quòd in eius tutela essent agrorum fines. Hic secundùm Varronem à T. Tatio consecratus est, secundùm alios à Numa Pompilio. Sic enim Dionys. lib.2. Vt Romani contenti propriis, aliena non concupiscerent. Numa lege cauit, de terminandis prædiis. Cùm enim vnumquemque iussisset agrum suum circumscribere, ac in finibus statuere lapides, hos sacros esse Ioui Terminali voluit, iussítque, vt quotānis stato die res diuina in eo loco in paganorũ cœtu fieret, sacrato cum primis nobili festo in honorem Deorum, qui terminis tutelares præsident. Id Romani vocant Terminalia, sicut lapides ipsos terminos, quos nostri, variante vna litera, Termonas, quos si quis transferre ausus fuisset, aut tollere, lege terminali caput eius his Diis deuouit, interfectori ipsius tanquàm sacrilegi impunitate promissa, & puritate à scelere. Nec de priuatorum tantùm agris hoc ius sanxit, verùm etiam de publicis. Hos quoque certis complexus finibus, vt Romanum agrum à vicinarum vrbium agris terminales Dij discernerent, & priuatum à publico: qui mos ex illo seculo reliquus Romanis religiosè seruatur, etiam nostro tempore. Nam Deos putant terminos, eísque sacra faciunt, non hostias cædentes, quòd nefas sit cruentari hos lapides, sed liba Cerealia, frugúmque afferentes primitias. Hactenus Dionysius. Coluerunt Terminum in Capitolio, vbi cùm Tarquinius Superbus templum amplissimum Ioui Optimo Maximo extruere vellet, & appropterea omnium aliorum Deorum ædes exaugurarent, Terminus & Iuuentus ei cedere noluerunt, qua de re Liuius, Dionysius, Ouidius, Augustinus, & multi alij. Et de hac re intelligendum ænigma apud Agell. libr. 12. cap. 6.

Semel, minúsne, an bis minus sit, non sat scio,
An vtrumque horum, vt quondam audiui dicier,
Ioui ipsi regi noluit concedere.

Significatur enim Terminus: & sic explicat Angelus Politianus Miscellaneorum cap. 35.

PAN.

PAN Deus, Mercurij filius, Latinè Iunus dictus, nomen accepit, quòd πᾶν significat omne, quia sub ipso vniuersa rerum natura colatur, siue mundus. Iunus dictus ab eundo passim cum omnibus animalibus. Simulacrum eius caprina facie effingebatur, rubro colore, hirtis cornibus, pectore sideribus radiante, infima sui parte hispida, & caprino pede: altero pede incuruum, quod eius simulacrum eleganter interpretatur Macrobius lib. 1. Saturn. cap. 22. & ad rerum naturam transfert. De Pane etiam Silius Italicus lib. 13. Bellorum Punicorum. Antiquissimum hoc fuit & honoratissimum Arcadum numen, qui cùm in Italiam venissent, sedibus sub colle acceptis, & exędificatis more patrio domiciliis, omnium primum Pani Lycęo templum construunt, Themide iubente, in loco, quem Romani Lupercal nominant, cuius meminerunt Liuius, Iustinus, Plutarchus, & multi alij. Dionysius lib. 1. Erat tum, vt fertur, spelunca sub tumulo magna, denso querceto contecta, & sub petris profundi fonticuli, solúmque rupibus contiguum, nemorosum, & frequentibus ac proceris opacum arboribus. Ibi ara dicata Deo more patrio sacra fecerunt, quæ nostro quoque tempore faciunt Romani mense Februario, post Brumam, nihil mutantes ex ritu pristino. Hęc ille. Plura habemus, vbi de Lupercis, & Lupercalibus dicendum erit.

SYLVANVS.

Seruius scribit, Publicam cæremoniarum opinionem hoc habere, Syluanum esse Deum pecorum & agrorum: prudentiores tamen dicere ὑλικὸν θεὸν, hoc est, Deum τῆς ὕλης. Hylen autem esse fæcem omnium elementorum: id est, ignem sordidiorem, & aërem: item aquam & terram sordidiorem, vnde cuncta procreentur, quam Græci ὕλην, Latini materiam appellârint, vnde Syluani nomen factum. Est apud Ælianum de Historia animalium, Crathin Sybaritam concubuisse cum capra, & inde natum puerum, qui caprina haberet crura, & humanam faciem, qui fuerit in Deorum numerum relatus, & Syluanus Deus appellatus. Quòd Syluanus infestus fuerit puerperis, Augustinus lib. 6. & 15. de Ciuitate Dei docet, & nos paulò antè meminimus.

PRIAPVS.

IMPVRVS & obscœnus hic Deus fuit, de quo, vt multa dicam, pudor meus non sinit,

A nit, hoc tantùm moneo, fuisse ipsum hortorum Deum & custodem, quod ex illo Virgilij Ecloga 7. liquet:

Sinum lactis & hæc te liba Priape quotannis
Expectare sat est, custos es pauperis horti, &c.

Seruius: Priapus fuit de Lampsaco, ciuitate Hellesponti, de qua pulsus propter virilis membri magnitudinem, pòst in numerum Deorum receptus, meruit præsidem esse hortorum. Dionysij & Veneris filius fuit, cuius fabulam describunt Apollonij interpretes, Stephanus, Suidas, & alij. Fuit etiam Deus nuptialis, dictus Mutinus, de quo suprà. Et de Diis rusticis hactenus.

B

De aliis Diis Miscellaneis.

Cap. XXI.

Restant pauci aliquot Dij, qui in prioribus capitibus locum habere non potuerunt, de quibus hoc capite dicemus.

PAVOR ET PALLOR.

Hos Deos Tullus Hostilius III. Romanorum Rex vouit in prælio contra Fidenates, tum cùm Albani duce Metio Suffetio, siue, vt multis placet, Fufetio, discessu suo ab exercitu Romano, eos non parum turbassent. Ita Liuius lib. I. Tullus in re trepida XII. vouit Salios, fanáque Pallori ac Pauori. Meminit eorum Aurel. Augustinus sæpe, vt lib. 4. cap. 15. & 25. & lib. 6. cap. 10.

C

CLOACINA.

Alia hæc est à Venere Cluacina, quemadmodum ex veteribus Scriptoribus docet Ioannes Viues, quem hìc libenter sequor. Dicta est Cloacina à cloaca, quòd Romæ in Cloaca magna fuerit effigies eius inuenta, cúmque ignoraretur cuius ea esset, ex loco nomen ei inditum, Cloacináque appellata fuerit. Lactantius. Apud Augustinum Clacacina legitur, quod tamen Ludouicus Viues in Cloacinam mutandum esse contendit. Est igitur hæc Dea à Tarquinio Prisco consecrata. Tertullianus adyta Cloacinæ ludens, cùm dicit, Cloacam intelligit, his verbis in libro de Pallio: sed omninò totum Empedoclem in adyta Cloacinæ detulisset. Vide & Turnebi Commentarios in Varronem de lingua Latina.

D

AIVS LOCVTIVS.

Hic Deus à loquendo nomen habet, quòd locutus fuerit, & præmonuerit Romanos de aduentu Gallorum, de quo ita Liuius libro 5. M. Ceditius de plebe nunciauit Tribunis, se in noua via, vbi nunc sacellum est, supra ædem Vestæ vocem noctis silentio audiuisse, clariorem humana, quæ Magistratibus dici iuberet, Gallos aduentare, id vt fit, propter auctoris humilitatem spretum. Et paulò pòst: Camillo expiandæ etiam vocis nocturnæ, quæ nuncia cladis ante bellum Gallicum, audita, neglectáque esset, mentio illata, iussúmque & templum in noua via Aio Locutio fieri. Eandem historiam recitat Cic. lib. I. de Diuinat. & Plutarch. lib. de Fortuna Rom. & in Camillo. Ædes huius Dei à P. Victore ponitur in IIX. Vrbis regione: à Cicerone tamen & M. Terentio Varrone apud Agellium, non ædes, sed ara tantùm ei constructa esse scribitur.

RIDICVLVS, VEL REDICVLVS.

Redicvlvs etiam Deus à Romanis cultus est, cuius extra portam Capenam fanum constructum accepimus. Nam cùm secundo bello Punico Vrbem oppugnaturus Annibal accessisset, à Diis iniecto metu recessit. Festus.

TEMPESTAS.

Tempestatis ædes à M. Marcello extra portam Capenam constructa fuit, cùm is liberatus esset à periculo & tempestate, quam passus erat, cùm in Corsicam & Sardiniam nauigaret. Ouidius in Fastis.

FEBRIS.

Colebant veteres quosdam Deos, vt prodessent: quosdam, vt ne obessent, placabant, vti Orbonam, Robigum, Febrim, &c. De Febri Dea ita scribit Val. Maximus: Febrim ad minùs nocendum templis colebant, quorum vnum adhuc in Palatio, alterum in arce Marianorum, tertium in summa parte vici Longi, in eáque remedia, quæ corporibus

ægrotorum innexa fuerant, deferebantur. Meminit ædium huius Deæ aliquoties Cicero.

FVGIA.

Fugiam existimat Lud. Viues Deam lætitiæ de fugatis hostibus fuisse, ad August. lib. 2. cap. 6.

FORNAX.

FORNAX Dea etiam existimata est, quoniam ante triticum, & eius vsum, far fornacibus torrebatur: vnde est Dea Fornax constituta, cuius meminerunt Festus, Lactantius, & Ouidius in Fastis.

CACIA.

CACIA Dea culta Romæ, quæ Caci soror fuit, vt scribit Lactantius, quæ de furto boum Herculi fecit indicium: vnde etiam sacellum meruit, in quo ei per Virgines Vestales fiebat res sacra, vt Seruius scribit in 8. Æneidos.

VICEPOTA.

Quæ hæc Dea fuerit, incertum. Apud Liuium libro secundo, cùm de demolitione ædium Valerij Poplicolæ agit, sic legitur in vulgatis: Delata confestim materia infra Veliam, & vbi nunc vicus publicus est, domus in infimo cliuo ædificata. Vbi pro vicus publicus, Beatus Rhenanus annotat, se in vno veteri libro legisse, vbi nunc Vicæ pocę est: quod tamen in Viriplacæ mutandum censet. Carolus Sigonius legit, Vbi nunc Vicus publicus est, quemadmodum & apud Plutarchum in Poplicola vertit Xilander, Vbi nunc templum est, & vicus publicus dicitur. Iustus Lipsius libr. 2. Epistolarum quæstionum, epistola 11. legendum apud Liuium arbitratur, Vbi nunc Vicepotæ est templum: & sic Plutarchum etiam emendandum. Quæ autem, & qualis ea Dea fuerit, ignorare se dicit.

Meminit & MINVCII Dei Festus, sed qualis is fuerit, non exprimit. Hæc enim sunt ipsius verba: Minucia porta appellata est, eò quòd proxima esset sacello Minuci. Paulus Festi abbreuiator: Minucia porta Romæ est dicta, ab ara Minuci, quem Deum putabant.

Fuit & VOLTVRNVS Deus, cuius Festus his verbis meminit: Volturnalia Volturno Deo sua sacra faciebant, cuius Sacerdotem Volturnalem vocabant.

Floribus tres Deos præficiebant, Forculum, Cardeam, & Limētinum: & Forculus quidem foribus dabatur, vt ait August. li. 4. de Ciuitate Dei, ca. 8. Cardea Cardini, Limentinus, limini. Cardeam quidam libentiùs Carnam vocant, quæ (vt canit Ouidius in 6. Fastorum) ab Iano compressa, acceperit cardinum potestatem, prius Grane nuncupata, deinde per antistichon Carna.

De Diis peregrinis. CAP. XXII.

SVPEREST vt adhuc de Dio Fidio, Iside, Osiride, & Serapide dicamus, quos peregrinos Deos appellamus, quòd ab aliis gentibus in Vrbem recepti & culti sint. Quanquàm eorum plures fuerunt, de quibus tamen antè, occasione sic oblata, egimus.

SANCTVS, VEL DIVS FIDIVS.

SABINORVM hic Deus fuit, à Reatinis plurimùm cultus, vbi etiam editus esse putatur: de quo Dionysius Halicarnassæus libro 2. hæc scribit: In agro Reatino, quo tempore Aborigines eum tenebant, virgo quædam indigena claro genere prognata, choros ducebat in templo Enyalij, quem Sabini, sicut & Romani, Quirinum nominant: verùm repentè diuino furore correpta, choream deseruit, & in sacrarium se cursu proripuit. Deinde à loci genio compressa, vt vulgo visum est, filium edidit, nomine Medium, vel potiùs Dium Fidium cognomine. Is virilem ætatem ingressus, & forma supra hominem fuit, & in re militari longè præcellentissimus est habitus. Cúmque captus esset condendę Vrbis cupidine, collecta magna manu ex agris finitimis, breui Cures repleuit habitatoribus, vocatas, vt quidam putant, à genio, cuius dicebatur filius: aut ab hasta, sicut malunt alij. Cures enim Sabini hastas nominant. Ita Terentius Varro scriptum reliquit. Paulò pòst Dionysius refert ex Porcio Catone, Dium illum Fidium, Sabum alio nomine dictum fuisse, quem Sabini coluerint.

Ædes

A Ædes Dij Fidij in Vrbe dedicata eſt à Sp.Poſthumio Conſule, anno Vrbis ccxcvii. nonis Iuniis in loco Bellonæ, locata ab vltimo Regum Tarquinio, non tamen ab illo conſecrata. Dionyſius lib.9. qui etiam addit, eo demùm anno ex S.C. ædem hanc à Poſthumio Conſule dedicatam eſſe, probari eius ædis inſcriptione.

ISIS.

Hanc Diodorus Siculus libr.1. Rerum antiquarum, filiam Saturni & Rheæ Oſiridis ſororem atque vxorem fuiſſe, & eandem cum Cerere eſſe ſcribit. Quæ prima inuenerit triticum & hordeum, hominibus priùs incognita. Leges quoque ſtatuerit, quibus iuſtitia æquè omnibus ſeruaretur, vi, atque iniuria timore pœnæ ſublatis: qua de cauſa à Priſcis Græcis Iſis Legifera appelletur, tanquàm prima legum inuentrix. Paulò pòſt B ſcribit, hanc Deam à nonnullis Iſidem, ab aliis Cererem, Theſmophoram, Lunam, Iunonem, ab aliis alio nomine appellari. Subiicit etiam inſcriptionem columnæ eius, quæ talis eſt: Ego Iſis ſum Ægypti regina, à Mercurio erudita. Quæ ego legibus ſtatui, nullus ſoluet. Ego ſum prima frugum inuentrix. Ego ſum Ori Regis mater. Ego ſum in aſtro Canis refulgens. Mihi Bubaſtia vrbs condita eſt. Gaude, gaude Ægypte, quæ me nutriſti. Hęc & plura alia Diodorus Siculus, quæ apud ipſum potiùs leges. Non pauciora, imò plura etiam ſunt apud Plutarchum in libello de Iſide & Oſiride.

Iſidis ædes & ædiculæ Romæ multæ fuerunt, vt videre eſt in deſcriptione xiv. Vrbis regionum, quam ab Onuphrio Panuinio mutuati, primo libro inſeruimus.

C

OSIRIS ET SERAPIS.

Osiris etiam Saturni atque Rheæ filius fuit, Iſidis frater & maritus, rex Ægypti. Hunc & Oſiridem dicunt, & Serapidem, Dionyſium, Plutonem, Ammonem, & Iouem. Nolo hîc prolixè commemorare, quæ plurima à Diodoro Siculo, Plutarcho, & aliis de eo in medium afferuntur, niſi tantùm inſcriptionem columnæ eius, quæ apud Diodorum extat talis: Mihi pater Saturnus, Deorum omnium iunior. Sum verò Oſiris rex, qui vniuerſum peragraui orbem, vſque ad deſertos Indorum fines. Ad eos quoque profectus ſum, qui Arcto ſubiacent, vſque ad Iſtri fontes. Et iterum alias quoque orbis adij, vſque ad mare Oceanum, partes. Sum Saturni filius antiquior, germen ex pulchro & D generoſo ortù: cui non ſemen genus fuit. Neque vllus eſt in orbe, ad quem non acceſſerim locus, docens omnes ea, quorum inuentor fui. Hæc & alia plura in columna Oſiridis ſcripta fuiſſe, Diodorus auctor eſt.

De Oſiride hæc Suidas, quemadmodum ea citata & verſa ſunt à Ioanne Ludouico Viue, ad cap.5. lib.18. Auguſtini de Ciuitate Dei. Hunc Deum alij Iouem eſſe dixerunt, alij Nilum, propter modium, quod in capite habet, & cubitum, menſuram aquæ ſcilicet: alij verò Ioſeph. Sunt qui Apim quendam fuiſſe dicunt hominem locupletem, & Regem in Memphide Ægypti vrbe, qui in difficultate annonæ maxima Alexandrinorum prouentibus eos propriis aluerit. Ideò mortuo templum eſt erectum, in quo bos nutriebatur, indicium ferens agricolæ, & notas in colore certas habens: dicitúrque & E bos ipſe Apis de nomine regis illius. Sepulcrum autem huius Apidis, in quo eſt eius corpus conditum, Alexandriam tranſlatum eſt, & à Soro atque Apide compoſito nomine, vocarunt eum Sorapin, poſteà dictus eſt Serapis. Hactenus Suidas. Alij alia afferunt, quæ ſciens prætereo. Cultus hic Deus poſtremis temporibus etiam Romæ fuit, pluréſque ei ædes & templa extructa ſunt, vt ex P. Victoris, & Onuphrij Panuinij deſcriptionibus xiv. regionum Vrbis, & ex aliis quoque Scriptoribus manifeſtum eſt. Verùm de Diis Romanorum, eorúmque ædibus, templis, ædiculis, &c. hactenus. De Miniſtris iam eorum dicemus.

LIBRI II. FINIS.

NOBILITATE GENERIS, DOCTRINÆ, ATQVE VIRTVTIS EXIMIA SPE, PRÆCELLENTI ADOlescenti Gebhardo à *Meiendorff*, Andreæ, viri nobilissimi, & præstantissimi F. S. P. D.

TANTA *sunt, nobilißimi viri parentis tui in me merita,* GEBHARDE *nobilißime, vt ea satis prædicare non poßim. Referrem vobis libentißimè gratias; sed nec vestra fortuna desiderat remunerandi vicem; nec mea suggerit restituendi facultatem. Quod igitur solùm meæ opis est, gratias ago vobis maximas, agámque dum viuam. Atque vt aliquo modo grati animi significationem vobis ostenderem, volui hunc meum tractatum, ex variis & optimis rerum Romanarum Scriptoribus cùm antiquioribus, tum recentioribus collectum, in tuo nomine, nobilißime* GEBHARDE, *apparere. Quod meum studium neque parenti tuo, viro nobilißimo, displiciturum, nec tibi ingratum futurum esse mihi planè persuadeo: de parente enim tuo, vt pauca dicam, quomodo molestum ei esse hoc potest, quod ego tibi munus literarium tale, quale à mediocri ingenio, exigua doctrina proficiscitur, offeram, téque publicè compellem, vt vestigiis paternarum virtutum insistas, atque eodem, quo ipse, fauore eruditos, & artium optimarum studiosos complectaris. Verè dicitur, artem non habere hostem, nisi ignorantem: ita è contrario, non habet ars fautorem, nisi eum, qui eiusdem gnarus & peritus sit. Cùm igitur parens tuus, vir præstantißimus, in optimarum artium & disciplinarum studio fuerit enutritus, omnes etiam earundem cultores veneratur, & amore complectitur. Non commemorabo singula, sed ea tantùm, quæ comperta mihi sunt, recitabo. Cùm in inferioribus literis, quæ viam ad superiores sternunt, tantùm profecisset, vt dignus atque idoneus iudicaretur, qui ad facultatem aliquam certam animum applicaret, Lipsiam missus est, vbi breui in grauißimo Iuris studio tantùm profecit, vt publicè coram vniuerso Candidatorum huius facultatis cœtu de materia non cuiusfacili, aut leui, summa cum laude disputauerit, quemadmodum editæ propositiones testantur. Propter tantam igitur eruditionem & prudentiam, quam multis vigiliis, ac indefesso studio acquisiuerat, multis viris Principibus, in primis autem Reuerendiß. ac illustriß. Principi* Sigismundo *Archiepiscopo Magdeburgensi, &* Hallensi *gratißimus fuit, ab eiusdem Celsitudine in numerum Consiliariorum cooptatus, & ad maximas & grauißimas deliberationes adhibitus. Propter tantam eruditionem & prudentiam adhuc hodiè multi vestri ordinis in grauißimis negotiis & controuersiis ad ipsum tanquam ad Oraculum confugiunt, & consilium petunt, sine quo etiam nunquam dimittuntur. Non enim aßidua tantùm lectione librorum de Iure conscriptorum, magnam assecutus est prudentiam, sed eam auxit sedula & diligenti lectione historiarum, veterum & recentiorũ, in quo studio, quemadmodum & Geographia, profectò excellit: ad hæc adhibuit etiam longam experientiam. Rerum quoque naturalium & Medicarum adeò non est expers, vt de multis cum doctißimis viris poßit disserere,*

& de nonnullis grauißimorum in re Medica virorum controuersiis & disputationibus iudicium ferre non contemnendum. Quid de sacrosancta Theologia dicam? In ea enim sic excellit, vt vni huic studio vacasse totum vitæ suæ tempus videatur. Nullus dies abit, quo non aliquid in textu Bibliorum sacrorum legat. Sanctorum virorum scripta ita familiaria sibi fecit, vt sæpe in collationibus non Tomum tantùm & librum, sed paginam etiam citare poßit. Ex horum lectione cùm insignem omnium articulorum fidei cognitionem percepisset, adiecit etiam animum ad considerationem controuersiarum, quæ auctore malo genio in Ecclesia mouebantur. Illa scripta ab vtraque parte de singulis controuersiis edita, tanta diligentia perlegit, vt de omnibus grauißimam sententiã ferre, & ambigentes, cui parti adhærere debeant, erudire optimè, & ex fundamento poßit: quam ob causam multi præstantes viri iudicium eius sæpißimè expetierunt, & maximi fecerunt. Sed dies me deficeret, si vellem hîc instituere commemorationem virtutum, quæ in eo lucent. Huius igitur tanti viri exemplum, vt semper ob oculos habeas, & omni studio sequaris, te etiam atque etiam hortor. Non desunt tibi paternæ admonitiones, non deest præceptor eruditus, ac fidelis, Magister Ionas Nicolai, amicißimus meus, qui propter pietatem, eruditionem, & in te instituendo fidelitatem, parentibus tuis est charißimus. Non desunt etiam aliæ commoditates. O beatum igitur te tanti viri filium! Beatum etiam parentem, te, si ipsius exemplum secutus fueris, filio! De quo vt minimè dubitem, præclaram mihi spem facit generosa tua indoles, & in parentes pietas, & virtutum amor. Non fallor, haud diu erit, vbi propter animi dotes, & ingenij cultum apud eruditos in summo honore, & apud viros Principes in maxima gratia futurus. Sed longiùs prouehor, quàm institueram. Itaque vt redeam vnde digressus sum, mitto ad te in te mei animi testem hunc de Sacerdotijs Romanorum librum, tenuem quidem illum, sed tamen à studiis tuis non alienum. Si enim Iuris fontes es delibaturus, multùm iuuabit te antiquitatum Romanarum notitia, quarum vestigia in I.C. libris sunt frequentißima, id quod vel ex solius Barnabæ Brissonij I.C. clariß. libris quatuor Selectarũ ex Iure Ciuili antiquitatum, & illis, quos de ritibus nuptiarum, & iure connubij scripsit, facilè cognoscitur: vt interdum de aliis taceam. Quòd si quis prætereà ad alios studiosos hinc redibit fructus, est cur læter: sin minùs, facultatem, non voluntatem mihi defuisse putabo. Vale, nobilißime GEBHARDE, *& parenti tuo, patrono, atque Mecœnati meo, matri etiam, & præceptori Magistro Ionæ Nicolai amiciß. meo, plurimam à me salutem. Ratisbonæ Kal. Intercal. anni à nato Christo 1580.*

T. G.

Addictißimus

IOANNES ROSINVS.

ANTIQVITATVM ROMANARVM LIBER III.

DE SACERDOTIIS.

NVLLA vnquàm in terris gens fuit tam fera, quæ absque omni Deorum metu fuerit: sed omnes naturali luce edocti, esse aliquem, qui imperium in vniuersum mundum haberet, & cuius voluntate & nutu omnia gubernarentur, & fierent, elegerunt sibi, quem colerent, eiúsque cultus gratia templa, aras condiderunt, sacrificia instituerunt, eísque Sacerdotes cærimoniarum & sacrorum peritos præfecerunt: id quod in omnibus omnium gentium historiis videre est. Præter omnes autem alios populos, præcipuè Romani fuerunt in Deorum cultu superstitiosissimi, & religiosissimi, vti hactenus vidimus. Quot enim Deos Deásque effinxerunt? quot templa, delubra, fana, arásque iis construxerunt? & vt omnia, quæ ad Deorum cultum pertinent, ritè peragerentur, suos plerísque Diis Sacerdotes instituerunt: his Pontifices præfecerunt, qui reliquos sacrorum omnium rationem edocerent, atque ne qua in re peccaretur, viderent: de quibus nobis hoc libro dicendum est, vt etiam ea in re horrendæ Ethnicorum tenebræ nobis innotescant. Insistemus autem vestigiis L. Fenestellæ, siue, vt iam malunt nonnulli, Dominici Flocci Florentini, Pomponij Læti, Onuphrij Panuinij, & aliorum, qui ante nos de iis sunt commentati, initiúmque à prima Latinorum religione, vnde Romani suam illam hauserunt, sumemus.

De prima Latinorum religione. CAP. I.

HOmines priscos, agrestes, asperos, & more ferarum viuentes, ad mitiorem cultum, vitámque Saturnum, & Ianum, qui in Latio regnarũt, redegisse fama est, cùm eos agrorum cultum, & politiorem quandam viuendi rationem docuissent. Ipsis verò, qui hactenus sine vlla religione fuerant, primus Deorum cultum, metúmque iniecit Saturni filius, Faunus, qui lucos sacrauit, templa constituit, & sacrificiorum ius ordinauit. A quo etiam ædes sacræ fana appellata sunt. Post Faunum, cùm Picus, Latinus, Euander, & alij, qui in Latio regnauerunt, nouas semper cærimonias commenti essent, nouissimè Dæmonum cultum maximè in Latio auxit Æneas, sacris Phrygiis in Italiam transportatis. Cuius posteà exemplum secuti cæteri Reges, Albani primùm, deinde Romani, multa & ipsi sacra addidêre, vsque ad Numam, qui cùm omnia in certum ordinem sacra direxisset, diuini apud Romanos iuris conditor creditus est. Qui verò singulis illis sacris pręfecti, & qui Sacerdotum ordines, munia, & cærimonię fuerint, hoc libro, quantùm fieri poterit, ex veterum monumentis ostendemus.

De Lupercis, Panos Lycæi, vel Inui, Sacerdotibus. CAP. II.

LVperci, quòd Pani Lycæo sacra facerent, sic dicti, Sacerdotes omnium vetustissimi fuerunt, ante Vrbem conditam ab Euandro Arcade Arcadum rege, solenni ex Arcadia translato, in monte Palatino instituti, de quibus Dionysius libro I. in hunc modum scribit: Arcades, inquit, in colle Palatino firmati, cùm ædificia alia more patrio exornassent, templa quoque construxêre, ac primùm quidem Pani Lycæo, admonente eos Carmenta (est enim apud Arcadas Pan vetustissimus, plurimúmque in honore habitus) loco congruo inuento, quem Romani Lupercal vocant, Græci Lycæum dicunt. Erat enim antiquitùs antrum magnum sub colle, arbusto denso contectum, & fontes sub petris profundi, adhærénsque rupibus saltus, crebris arboribus, & quidem magnis.

magnis opacus, vbi ara Deo constructa, sacrificia patria perficiebant, quæ Romani postea A mense Februario peragebant. Et pòst scribit quidam auctor, oportuisse iuuenes Palantium, qui posteà Palatinus mons dictus est, incolentes, sacris peractis ex Lupercali circuire vicum cursu, nudos ipsos succinctos pudenda pellibus immolatorum paulò antè animantium. Hanc enim velut purgationem siue lustrationem quandam incolarum patriam habitam fuisse. Meminerunt horum Sacrorum & Sacerdotum Liuius libro 1. Iustinus libro 43. Varro libro 4. de ling. Lat. Sext. Pompeius, Val. Maximus libro 7. cap. 1. & alij. Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæst. 68. & in Romulo, inquit: Luperci sunt, qui Lupercalibus per lasciuiam discurrentes, pellibus obuios cædunt. Idem alibi: Iugulant capras, tum duos ex genere adolescentes eò sistunt, quorum frontes alij cul- B tro sanguine perfuso pingunt, alij statim lanam lacte madentem admouentes abstergunt: oportet etiam abstersos adolescentes ridere. Deinde incisis in corrigias caprarum pellibus, discurrunt in orbem, & si qui obstant, scuticis cædunt. Mulieres adulta ætate, vltrò se ad verbera offerunt, ratæ eam rē ad fœcunditatem conducere. Proprium ac suum eius celebritatis est, vt Luperci canem immolent. Meminit huius rei, & Ouidius, vt alibi notamus. Porrò duo Lupercorum ordines fuerunt, alij Fabiani, alij Quinctiliani, à præpositis suis Fabio, & Quinctilio sic appellati, quorum Fabiani Romuli, Quinctiliani Remi partium fuerunt, Festo & Ouidio testibus. Quibus deinde tertius ordo, vel sodalitas adiecta est, eorum, qui Iuliani dicti sunt, quòd in Cæsaris honorem sint C instituti. Suetonius in Iulio. Dio. lib. 44. initio. Adrianus Turnebus Aduersariorum libro 7. cap. 3. Meminit eorum etiam Cicero in Philippicis.

De Cereris Græcæ Sacerdote. CAP. III.

SACERDOTIS Græcæ Cereris sæpe fit in Liuio mentio: sed quænam ea sit, non explicatur: atque haud scio, an ab vllo alio, præterquàm à Dionysio lib. 1. eius origo referatur. Is enim de ea in hæc verba scribit: Arcades post occupatum montem Palatinum, sibi à Fauno Aboriginum Rege concessum, tum alia templa ædificârunt, tùm verò & Cereri ædem extruxerunt, & per fœminas Sacerdotes sacra ei fecerunt abstemia, more Græco: additque deinde suo etiam tempore nihil eorum mutatum esse. Plura de ea reperire non licuit.

D

De Potitijs & Pinariis, Herculis Sacerdotibus. CAP. IV.

ANTIQVISSIMVM fuit etiam Potitiorum & Pinariorum sacerdotium, ab ipso scilicet Hercule institutum, de quo Halicarnassæus libro 1. hæc tradit: Postquàm condita Herculi ara ab Euandro fuisset, & sacrificium factum, ferunt incolas regionis (Aborigines) ab Hercule rogatos, vt quando se vltrò inter Deos recepissent, seruarent honores ipsius perpetuos, quotannis iuuencum indomitum mactantes, & ritu Græco peragentes id sacrificium. Et vt semper libens adesset suis sacris, præfecit illis edoctas priùs E rituum duas nobiles familias. Hi fuêre Potitij atque Pinarij, penes quas gentes multis sęculis durauit cura sacrorum, ita vti ille iuxta Græcorum disciplinam instituerat: Potitiis solis extorum dape vescentibus, à quibus arcebantur Pinarij in communi officio semper potiorem partem cedentes collegis sacerdotij Potitiis, ea fuit tarditatis mulcta & negligentiæ, quòd iussi manè præstò esse, adesis demum extis ad cæteram dapem venerint. Nunc tamen illorum posteritas non habet curam horum sacrorum, sed operantur eis seruienti ære publico. Hæc Dionysius. Eadem Liuius lib. 1. docet, & Seruius in 8. Æneid. cuius verba cùm notatu digna sint, libet adscribere. Is postquàm de ara Maxima Herculi constituta verba fecisset, hæc subiungit: Cùm Hercules de suo armento ad sua sacrificia boues dedisset, inuenti sunt duo senes, Pinarius & Potitius: quibus qualiter se coli vellet, ostendit, scilicet, vt manè & vèsperi ei sacrificaretur. Perfecto itaque matutino sacrificio, cùm circa Solis occasum essent sacra repetenda, Potitius prior aduenit, Pinarius posteà extis iam redditis. Vnde iratus Hercules, statuit, vt Pinariorum familia tantùm ministra esset, epulantibus Potitiis & complentibus sacra. Vnde etiam F Pinarij dicti sunt, ἀπὸ τῆς πείνης, id est, à fame. Nam senem illum Pinarium constat alio nomine esse nuncupatum. Hactenus ille. Porrò addit Liuius, Potitios, qui ab Euandro edocti antistites sacri eius per multas ætates fuerant, postquam tradidissent seruis publicis solenne familiæ ministerium, ad vnum omnes interiisse, id quod factum est, vti ex eodem auctore constat, anno ab vrbe condita CDXLI. Consulibus M. Valerio

Liuius lib. 9.

Maximo, P. Decio Mure. in Censura Appij Claudij, cui postea Cæci cognomen fuit. Sic enim in illius anni historia scribit: Eodem Appio auctore Potitia gens, cuius ad aram Maximam Herculis familiare sacerdotium fuerat, seruos publicos ministerij delegandi causa solennia eius sacri docuerat. Traditur inde dictum mirabile, & quòd dimouendis statu suo sacris religionem facere posset. Cùm duodecim familiæ ea tempestate Potitiorum essent, Puberes ad triginta, omnes intra annum cum stirpe extinctos: nec nomen tantùm Potitiorum interiisse, sed Censorem etiam Appium memori Deum ita post aliquot annos luminibus captum. Hæc Liuius, quæ etiam habet Valerius Maximus lib. 1. cap. 1.

De Regibus. Cap. V.

REGES tam apud Græcos, quàm apud Romanos Sacerdotes fuisse manifestissimum est. Virgilius enim de Rege Deli Anio ita scribit:

Rex Anius, Rex idem hominum, Phœbique Sacerdos.

De Romanis autem Liuius lib. 1. & Dionysius lib. 2. scribunt, Numam, quamuis multa sacerdotia instituisset, ipsum tamen etiam quædam obiisse, ea maximè, quæ posteà ad Dialem Flaminem fuerint delata. Eiectis verò Vrbe Regibus, Rex Sacrificulus creatus est, qui regia sacrificia curaret, de quo pòst dicemus.

De Fratribus Arualibus. Cap. VI.

FRATRES Aruales, vt scribit Varro lib. 4. de ling. Lat. dicti sunt, qui sacra publica faciunt propterea, vt fruges ferant arua, à ferendo, & arueis Fratres Aruales dicti, quia Fratria dixerunt. Eorum institutionem & originem tradit apud Agell. lib. 6. cap. 7. Massurius Sabinus in 1. Memorab. Accam Laurentiam Romuli nutricem fuisse dicit: eámque mulierem ex XII. filiis maribus vnum morte amisisse, in cuius locum Romulus Accæ Laurentiæ sese filium dederit, séque & cæteros eius filios Fratres Aruales appellarit. Ex eo tempore Collegium mansisse Fratrum Arualium numero XII. cuius sacerdotij insigne sit spicea corona, & albæ infulæ. Easdem Plinius libro 17. cap. 2. tradit: vbi inter alia dicit, spiceam coronam, quæ vitta alba colligaretur, & sacerdotio huic pro religiosissimo insigni data esset, primam apud Romanos fuisse coronam. Honorem quoque hunc non nisi vita finiri, & exules etiam captósq; comitari. De iis etiam Fabius Fulgentius in lib. 1. de Vocib. antiq. in hunc modum scribit: Acca Laurentia, Romuli nutrix consueuerat, pro agris semel in anno sacrificare, XII. filiis suis sacrificium præcedentibus, vnde cùm vnus mortuus esset, propter nutricis gratiam Romulus in vicem defuncti se succedere pollicetur: vnde & ritus processit, cum XII. iam deinceps sacrificare, & Aruales dici fratres, sicut Rutilius Geminus in libris Pontificialibus memorat. Hactenus ille. Fratres Aruales de finibus & terminis motis cognouisse, Iac. Cuiacius I.C. libro 11. Obseruat. cap. 5. docet, ex veteribus glossis, in quibus sic scriptum reperitur: Aruales sodales, οἱ περὶ ὅρων διαγινώσκοντες δικασταί. Ideò autem Aruales de terminis motis cognouisse arbitratur, quòd termini sancti & inuiolati haberentur, de quibus Iuuenalis:

Improbus aut campum mihi si vicinus ademit,
Aut sacrum effodit medio de limine saxum,
Quòd mea cum vetulo coluit plus annua libo.

Seneca in Hippolyto:

------nullus in campo sacer
Diuisit agros arbiter populus lapis.

Adrianus tamen Turnebus libro Aduers. 21. capite 1. Non Sacerdotes illos Fratres Aruales de agris & eorum terminis iudicasse, sed iudices, qui de agrorum finibus cognoscerent, mutuatitio nomine, de Fratrum Arualium vocabulo, Aruales Sodales appellatos, scribit. Vtrius sententia sit verior, iudicent eruditi.

De LX. publicis Sacerdotibus. Cap. VII.

DE his LX. publicis Sacerdotibus à Romulo institutis Dionys. lib. 2. scribit Romulum post conditam Vrbem, & multitudinem in Tribus & Curias diuisam, multos addixisse diuino cultui, ita vt in nulla vrbe recens condita ostendi possint tot Sacerdotes & Sacrifici. Nam præter Gentilia sacrificia, inquit, qui publicè pro ciuitate sacra tributim, & curiatim facerent, LX. illo regnante designati sunt, vt Ter. Varro in Antiq.

A auctor eſt, vir ætate ſua doctiſſimus. Deinde, quòd cùm alij temerè plerunque ac inconſideratè Sacerdotes eligant, quidam licitatoribus proponentes hunc honorem, quidam committentes ſortibus, ipſe neque venalia voluit eſſe ſacerdotia, neque ſorti ſubdita: ſed lege ſanxit, vt è ſingulis Curiis legerentur bini, annum ingreſſi quinquageſimum, qui virtute ac genere præcellerent cæteros, ſenſúmque ſufficientem haberent, & integro eſſent corpore. His non ad certum tempus, ſed in omnem vitam eum honorem conceſſit, immunibus ob ætatem à militia, & propter priuilegium exemptis ab vrbanis negotiis. Hæc ille. Alibi non memini me quicquam de iis legere.

De Auguribus & eorum Collegio. CAP. IIX.

B AVGVRES nomen habent ab auibus, gerendóque, quia per eos auium geſtus educuntur, ſiue ab auium garritu, vnde & augurium. Augurum diſciplina vetuſtiſſima fuit, à Chaldæis & Græcis vſurpata: maximè autē in Hetruria floruit, vnde ad Latinos & Romanos peruenit. Verùm nobis non eſt propoſitum eius rei originem hoc loco ſuperſtitioſè inueſtigare: ſed contenti erimus, ſi quæ apud Romanos circa Augures obſeruata ſunt, habere poterimus. Apud eos igitur primi Augures à Romulo inſtituti ſunt, quia & ipſe excellens Augur fuiſſe conſtanter aſſeritur à Dionyſio, Liuio, Plutarcho, & aliis. Fuit autem ab eo trium Augurum Collegium inſtitutum, ita vt ſinguli ex ſingulis Tribubus legerentur, quorum ſacerdotium deinde confirmauit Numa. Is enim, vt Dionyſius libro 2. ſcribit, cùm octo genera Sacerdotum inſtituiſſet, & illorum omnium C religiones & cærimonias octo libris complexus eſſet, quartum ordinem fecit de cœlo ſigna obſeruantium, eáque publica à priuatis diſcernentium, qui ab vna ſuæ artis ſpecie Romanis dicti fuerint Augures, Græcis hominibus οἰωνόπολοι, totius diuinatoriæ peritiſſimi, ſiue quid è cœleſtibus ſignis, ſiue terreſtribus coniiciendum eſſet. Hactenus Dionyſius. His tribus Auguribus deinde vnus additus, IV. Augurum Collegium fecit. Putant nonnulli eum à Ser. Tullio VI. Rom. Rege, cùm in IV. Tribus Vrbem diuiſiſſet, additum reliquis eſſe: non enim traditur. Illud conſtat anno ab vrbe condita CDLIV. Q. Appuleio Panſa, M. Val. Coruo V. Coſs. quatuor Augures fuiſſe, Patritios omnes, quibus vt V. ex plebe adderentur, & IX. Augurum Collegium fieret, Q. & Cn. Ogulnij Tribuni plebis ad populum tulerunt, & magnis contentionibus D tandem obtinuerunt. Liuius. Tradit Alex. Neapolitanus lib. 5. Genial. dier. ca. 19. Cautum fuiſſe tum Senatuſconſulto vt non vltra nouem Collegium excederet, quod quidem apud Liuium non inuenio. Manſit tamen hic numerus vſque ad Dictaturam Sullæ Felicis, quo tempore, vt ex Liuio Florus epit. lib. 89. tradit. Sulla Augurum Pontificúmque Collegium ampliauit, vt eſſent XV. Augures, totidémque Pontifices, qui numerus poſtea manſit. Nam quod Alexander Neapolitanus refert, additis à Sulla XV. Auguribus, ad XXIV. numerum Collegium auctum fuiſſe, in eo fallitur, adductus haud dubiè deprauatis Epitomæ Liuianæ exemplaribus. Totus igitur Augurum cœtus Collegium dicebatur, qui inter eos maior erat, & reliquos ætate anteibat, iiſq; præerat, Magiſter Collegij appellabatur. Et hactenus de Augurum numero: iam qua ratione E creati illi ſint, videbimus. Primi quidem Augures à Romulo inſtituti & creati ſunt, fortaſſe Comitiis Curiatis. Poſteà verò in more fuit, vt ab Augurum Collegio ſi qui deceſſiſſent, alij crearentur, ea ratione, vt in defuncti locum vnus aliquis à duobus nominaretur, & à toto deinde Collegio expeteretur, & cooptaretur, qui poſtquàm ad ſacerdotium admiſſus erat, mox inauguratus, vt mos erat, captatis auguriis in Collegiū admittebatur. Et hic mos per multos annos à Romanis obſeruatus fuit, donec anno ab Vrbe condita DCLI. C. Mario III. & L. Aurelio Oreſte Conſulibus, primus Cn. Domitius Ahenobarbus, Tribunus Plebis, Neronis Imperatoris atauus, Pontificib. offenſis, quòd alium, quàm ſe, ſui patris in locum cooptaſſent, lege lata, ius Sacerdotum ſubrogandorum à Collegiis ad populū tranſtulit, cuius legis meminit Cicero 2. Agraria: vbi tamen dicit, non ad vni-F uerſum populum, ſed ad minorem tantùm eius partem ſelectam, Augurum, ſicut & aliorum Sacerdotum, creandorum ius tranſlatum eſſe, vt qui ab ea factus eſſet, is à Collegio cooptaretur, & Tributis Comitijs renunciaretur: permiſſum etiam ea lege eſſe dicit, vt abſentes poſſent petere ſacerdotia, quod anteà nemini licuit. Ea tamen Domitij lege poſteà ſublata, Sulla Felix rerum potitus, ſanxit, vt Sacerdotes iidem à Collegiis crearentur, teſte Pædiano in Diuinationis Commentario. Sed quemadmodum legem Domitiam abrogauit Sulla, ſic legem Sullæ aliquot annis pòſt T. Attius Labienus Tribunus plebis abrogauit, Domitiámque reſtituit, M. Tullio Cicerone, & C. Antonio

Coſs.anno ab Vrbe condita DCXC. Fecit autem hoc auctore C.Cæſare, qui ſi populus A in mandando ſacerdotio ſuffragium ferret,ſe,qui popularis admodùm erat,Pontificem Maximum in demortui Metelli Pij locum creatum iri, non ſine cauſa petebat, quod & factum eſt.Rurſus, lege Labieni abrogata, ius cooptandorum Sacerdotum à populo ad Collegia retulit,poſt cædem Cæſaris,M.AntoniusConſul,eo conſilio,vt faciliùs,ac certiùs M.Æmilius Lepidus, cuius filio filiam ſuam collocauerat, Pontifex Maximus in Cæſaris locum ſubrogaretur.Cęterùm cùm Antonij omnes leges anno ſequenti,C.Vibio Panſa,Aul.Hirtio Coſs.ex Senatuſconſulto abrogatæ eſſent, quod ex M.Tullij Philippicis,& Dione intelligitur: hæc quoque,quam de Sacerdotiis tulerat, fracta eſt, léxque Domitia reſtituta.Poſteà ſub Auguſto abrogata tertiò lege Domitia,Collegiorum primò,deinde Romanorum Principum arbitrio,Pontifices, Augures,& reliqui Sacerdotes cooptari cœpti. Viguit autem Augurum Collegium Romæ vſque ad Theodoſij B ſenioris Imperatoris tempora.

Porrò Augurum dignitatem non parum declarat,quòd cum cæteris ferè omnibus Sacerdotibus ſimul ac in iudicium ducti & damnati eſſent, alium ſubſtitui moris fuiſſet, Augures hac lege immunes eſſent. Dum enim viuerent, licèt maximorum criminum conuicti eſſent,ſacerdotio tamen potiebantur, neque vnquam priuari poterant: cuius rei Plutarchus in Problematibus Romanis problem. *99.* tres rationes affert: vel, quòd Romani ſacrorum eorum arcana neminem,qui Augur non eſſet,cognoſcere voluerint: vel quòd,cùm qui Augur eſſet cooptatus, iureiurando adigeretur, Augurum res nemini ſeſe dicturum,priuatum eum poſteà factum,eo ſacramento liberum eſſe voluerint: addit deinde tertiam, quòd Auguris vocabulum non honoris, nec magiſtratus, ſed ſcien- C tiæ atque artis cuiuſdam nomen ſit: eámque ob cauſam nemini Augurum vim ac facultatem diuinandi,vel augurandi detrahi poſſe,licèt appellatio ei detrahatur.Idem auctor Problemate 73.ſcribit,Augures, ſi vlcera haberent, in augurandi cauſa ſedere prohiberi, eiúſque rei cauſam recitat, ſignum hoc eſſe, non oportere eos, qui morſum aliquem,vt vlcus,& perturbationem in animo haberẽt,res diuinas tractare:ſed tum Deorum mentem hominibus prodere,cùm & liquido & integro animo eſſent:vel etiam hanc cauſam eſſe putat,cùm neque victimam ſanandi vlceris cauſa,quiſquam adhibeat,nec auibus vlceratis ad auſpicandum vtatur, exiſtimaſſe Romanos ea multò magis in ipſis Auguribus ſeruanda eſſe,vt ad ea, quæ à Diis ſignificarentur, puri & integri accederent: cùm D vlcus mutilatio quædam & pollutio corporis videatur.

Officium Augurum fuit, ex auibus vaticinia obſeruare,ſignáque rerum futurarum,& à Diis monita contemplari: ſi opportunè euolaſſent,aut ſedes idoneas accepiſſent, obnunciare:de prodigiis,ſomniis,auguriis,atque oraculis,& portentis reſponſa dare: tum obſeruationes auſpiciorum,procurationes expiationéſque, vatum libros, portentorum explanationes,& monita Deorum edicere:ſi quid ingruente fato caſurum foret,& quod ſaluis auſpiciis fieret. Quódve augurium lætum, quódve peculiare eſſet, quod minas cœleſtes,ingruentéſque calamitates,aut fatale exitium afferret,præmonere,& vaticinari: quæ omnia comprehenduntur lege Augurali,quæ apud Ciceronem lib.2. de Legib. E extat eiuſmodi: Interpretes,inquit,Iouis Optimi Maximi, Publici Augures ſignis & auſpiciis poſteà vidento:diſciplinam tenento:Sacerdotes vineta,virgetáque,& ſalutem populi auguranto,quíque agent rem duelli,quíque populare auſpicium,præmonento: olliqne obtemperãto:diuorúmque iras prouidento:iiſque parento:cœlíque fulgura regionibus ratis temperanto: Vrbémque,& agros,& templa liberata,& effata habento:quæq; augur iniuſta,nefaſta,vitioſa,dira dixerit,irrita, infectáque ſunto: quíque non paruerit, capitale eſto. Et infra: Ipſique auguriis auſpiciiſque captandis intereſſe debent, eáque notare,ac inſpicere & referre:& an egregiè eſſet litatum,declarare:quibúſque hoſtiis,& quibus ſacris ac ſupplicationibus, & quæ ad puluinaria tetra prodigia procurarentur, aut expiarentur, enunciare,&c. Hactenus Cicero, qui etiam plura de Augurum dignitate & excellentia,ac differentia inter Augures ſui temporis,& priſcos illos annotat. F

De Auguriis. CAP. IX.

POSTEAQVAM de Auguribus præcedenti capite,quantùm potui,non quantùm debui, dixi; libet nunc, ipſorum etiam Auguriorum rationem oſtendere, non dubitans, quin hæc tractatio præcedens caput mirum in modum ſit illuſtratura. Augurium, quaſi auigerium, quòd aues gerunt, vt Seruius, vel vti Feſtus, ab auium garritu

A garritu dictũ, generaliter vocarũt quoduis omẽ, quod vel subitò, & ex improuiso, aut in corporibus nostris perciperetur, aut intra ædes, aut extra domos in itineribus obiiceretur, cuiuscumque esset generis, vel quod ritu aliquo solenni, ratóque prænotatum, cœli regionibus circumspectis, ex auibus peteretur, moneretque de ignotis & futuris, quę ars & disciplina cōiectorum atque interpretum signis pensitatis explanabat. Speciatim autem appellatio vsurpata est de eo genere diuinationum, quod ex cantu, volatúque auium, & tripudiis pullorũ futura auguraretur, ac præsagiret. Nos hoc loco de vtroq; significato agemus, initiũ facientes ab auguriorũ diuisionibus. Auguriorũ alia erãt prospera, quæ ex Augurum disciplina cẽsebantur annuere, ac suffragari deliberatis, & spondere successus rebus motis, aut de consilio Senatus incipiendis, vel sancire decreta de B magistratibus aut honoribus distribuendis. Alia aduersa, infausta, & piacularia erant, quæ proposito aduersari, vel abrogare aut improbare latas sententias, & facta decreta de rebus quibuscunque, vel detrectare successus putabantur. Vtrorumque alia oblatiua dicebantur, quæ non poscebantur: alia impetratiua, quæ optata veniebant. Oblatiua nihil adferre, & temerè emissa esse, aut sine ratione, sua quadam concitatione prorupisse putabantur, nisi commotos, & velut perculsos animos ita afficerent, vt ad se pertinere assentirentur: si hoc negarent, nihil sese percipere aut experiri eorum, quæ illa prænunciarent, ex Augurum disciplina persuasum habebant, & in potestate nostra positũ affirmabant, auspicia non perita amplecti, aut recusare. Impetratiua verò suscitari diuinitùs, & rarò fallere, ex multorum euentuum notatione & collatione, ac sese ipsa asserere, C atque explicare obseruatione, constantia, & æqualitate sua putabant. Hæc igitur ritu solenni ab auibus petebantur, vel captabantur, hac, vti accepimus, ratione: Augur capturus auspicia ex arce cœlo non turbido, nec procelloso, sed silenti, placido, sereno, & puro aëre lituum sine nodo: hoc est, baculum à summo inflexum in parte, qua robustior est, manu tenebat. Erat is insigne augurale, quo cœli regiones describebant, & designabant metas, intra quas se obseruaturos signa constituerant, vt quod dextrum esset, quódve sinistrum oculis animóque metiri possent. Manu enim hæc spacia, D quæ templa vocabantur, definire, & notare, saluis auspiciis non licebat. Verba quibus Augures templa definiebant, vel effabantur, extant apud Varronem, sed miris modis corrupta, quæ vti Ioseph. Scaliger emendauit, hîc adscribam. Concipitur templum, inquit Varro, non iisdem verbis vsquequaque: in arce autem sic. TEMPLA TESQVAQ. INCITA SVNTO. QVA AD. EGO. CASTE. LINGVA. NVNCVPAVERO. OLLA. VETER. ARBOR. QVISQVIS. EST. QVAM. ME. SENTIO. DIXISSE. TEMPLVM. TECTVMQ. ESTO. E IN SINISTERVM. OLLA. VETER. ARBOR. QVIDQVID. EST. QVOD. ME. SENTIO. DIXISSE. TEMPLVM. TECTVMQ. ESTO. IN. DEXTERVM. INTEREA. CONCRETIONE. CONSPITIONE. CORTVMIONE. VTEIQ. RECTISSVME. SENSI. Hæc Varro ex emendatione Scaligeri. Captato igitur prospectu in agros, atque Vrbem, & conuersa facie in ortum, regiones ab Oriente in Occasum terminabat, limite decumano, & cardine ex transuerso signo metato, quò oculi ferẽt quàm longissimè. Ex distinctis regionib. antica in Ortum vergebat, postica à tergo Occasum, dextera Meridiem, Boream

Libro 6. de Ling. Lat.

F sinistra respiciebat. His peractis cæsa victima, longũ præfatus carmẽ, preces effundebat, quibus signa illarum rerum, quas S.P.R. meditabatur, poscebat: & ne inter precandum fortè titubaret, aut hallucinaretur, vel aliquid omitteret, aliquo præeunte repetebat. Vtebantur autem inter precandum his ferè verbis: *Iouis pater, si mihi es auctor, Vrbi populóq; Romano Quiritium hæc sanè sartéque esse, vti tu nũc mihi benè spõsis, beneq; volueris.*

A precibus considebat velato capite, & duplici amictus toga augurali, quæ lena dicta est, vel trabea ex purpura & cocco, defixísq; in cœlũ oculis, & attẽtè sollicitéq; circumspectis, ac perlustratis cardinibus omnibus expectabat, nunquid alicunde ostenderet sese, & vnde nasceretur ac prodiret: & si obiiceretur auis aliqua, huc ne an illuc volaret:

an prono, obliquo, ſupinóve motu corporis ferretur: quò flecteret, contorqueret, porrigeret, contraheret membra: an hac, vel in illa ſe parte occultaret: à dextráne, vel ſiniſtra parte canerent oſcines. Viſis auſpiciis ſurgebat è templo. Non autem ſatis erat vnum augurium vidiſſe, niſi confirmaretur ex ſimili. Nam ſi diſſimilia eſſent poſteriora, ſoluebantur priora. Quòd ſi poſt acceptum augurium ad aquam veniſſet, inclinatus hauriebat exinde manibus, & fuſis precibus vota promittebat, vt viſum perſeueraret auſpicium, quod aquæ interuentu diſrumpi credebatur. Seruius. A

Porrò Auguriorum genera erant quinque, ex quibus auſpicandis rebus, continuandíſve, aut abrumpendis accommodata præſenſio, prænotióq; futurorum euentuum peti putabatur. Eorum primum è cœlo naſcebatur: alterum præbebant aues: tertium pulli: quartum quadrupedes: quintum diræ mouebant. Ex cœlo tonitrua & fulmina auguria dabant in hunc modum. Si aut læuum aut impari numero intonuiſſet, aut ſi ex ortu emiſſa fulmina cœli circumactu in eandem partem rediiſſent, quale Syllæ Dictatori oblatum memorant, aut ſi in exortiuas recurriſſent partes: vel ſi excuſſa nubibus à terra reſiliiſſent, & crebris in ſublimi ignibus fulſiſſent: aut ſi fulgura à ſiniſtra, ad dextram emicuiſſent proſperos euentus, & ſummam felicitatem nunciare hęc à Diis putabantur. Non enim tam aduentus ſpectabatur fulminum, quàm reditus, ſiue ab ictu reſiliret ignis, ſiue opere confecto, aut igne conſumpto ſpiritus remearet. Serena tempeſtate tonuiſſe, hominéſque, aut ædes ſacras de cœlo tactas eſſe, infauſti auſpicij fuiſſe, ſæpe notatum eſt. Si ab Occaſu tonitrua increpitaſſent: aut per Septentrionem in Occaſum tranſcurriſſent: aut multiplicati ictus pari deſiiſſent numero, diros euentus, & calamitates portendebant. Sic Marco Craſſo, caſtra, quæ trans Euphratem metatus fuerat, bis icta fulmine cladem, quàm paulò pòſt perpreſſus eſt, deſignauêre. Paullo Æmilio ad Amphibolim ſacrificanti, fulmen cœlo eliſum cùm ſacra combuſſiſſet, Regni amiſſionem denunciauit. B C

Pli. li. 2. c. 51. Diſtinguebātur fulmina & auctoribus, & vſu, ac finibus. Romani diurna Ioui, nocturna Summano (quem Plutonē dicebant) attribuebant: & ea, quæ ſolus Iupiter eiacularetur, læta promittere, quæ habito Deorum concilio, aduerſa minitari putabantur. Cúmq; quando vel ſolus, vel communicato conſilio Iupiter intonaret, in dubio eſſet: fulgetra adorare, & poppyſmatibus obſtrepere, conſenſum gentium fuiſſe, Plinius notauit *Pli. li. 28. c. 2.* D

Porrò fulminum alia bruta erant, vanáque, quæ nulla ratione naturæ: alia Fatidica, quæ ex alto, ſtatíſque de cauſis, & ex ſuis venire ſideribus cenſebantur. Horum alia Cōſiliaria vocabantur, quæ negotiis cogitatis: alia auctoritatis, quæ decretis ac ſuſceptis iiſdem ſuperueniſſent: alia ſtatus, quæ nec opinantibus coruſcaſſent. Alia item publica, alia priuata notabantur: publica non ſupra triceſimum, niſi in deductione oppidorum: priuata non vltra decimum annum, niſi in ſponſalibus aut natali die, auſpicata portendebant. Ex iiſdem rurſus quædam poſtularia, ſacrorum emendationem exigebant: quædam peſtifera, mortem intentabant: quædam monitoria, latentia apperiebant fata: quędam auxiliaria erant: quædam hoſpitalia ſeu regalia: quædam peremptalia, quę fata præcedentibus deſignata fulgetris perimere credebantur. Familiaria prima fiebant, familiam ſuam cuiq; adepto, & in totam vitam fatidica habebantur. Cúmq; in lucos pollutos crebriora, & quati ac vibrari & traiici fulmina Haruſpices notaſſent, ea vt auerterent, reliquias fulminis cum ſacrificio ſepelire, diſperſóſque ignes in vnum cogere, & tacita prece terra condere ſolebant in loco, quem Bitendal vocabant. Thuſci in ſedecim cœlum partes diuiſêre, prima erat à Septentrionibus ad Æquinoctialem exortum, ſecunda ad Meridiem, tertia ad æquinoctialem occaſum, quarta obtinebat quod reliquum eſt ab occaſu ad Septentriones. Has iterum in quaternas diuiſerunt partes, ex quibus octo ab exortu ſiniſtras, totidem è contrario appellauêre dextras. Ex his maximè dira, quæ in Septentrionem ab Occaſu porrigebantur, omninóque multùm referebat, vnde venirent fulmina, & quò ferrentur, atque excurrerent. *Pli. li. 2. c. 52.* *Pli. li. 2. c. 54.* E F

Secundò augurium præbuiſſe aues diximus. Auium aliæ erant Oſcines, aliæ Præpetes, Oſcines aues dicebātur, quę ore canētes faciebant auſpicium, vt coruus, cornix, noctua: Præpetes, quę ſecūdo volatu ante eū, qui auſpicabatur, volabant, & auſpiciū faciebāt. Et hæc quidē aut ſuperiora tenebāt, & præpetes vocabātur: aut inferiora, & inferæ dicebātur. Præpetes autē ideò, quia omnes aues priora petūt volantes. Erant etiam alię auium differentię. Quædam enim dicebantur ſiniſtræ, quæ ſinebant aliquid fieri. Quædam funebres, quæ auerſo omine impediebant aliquid fieri. Et hæ aut arculæ dicebantur, ab arcēdo, quòd arcerent, vel vetarent: aut cliuiæ, quia difficilia vocabant cliuia: *Agelli. li. 6. cap. 6.* *Seruius. in 2. Aeneid.*

aut remores,à remorãdo:aut inebræ,& enebræ,ab inhibendo:quo nomine omne obstaculũ intelligebatur:aut alterę aues,cùm alterę superuenirent, quę felici auspicio vitium facerent:aut volsgræ:quæ se vellendo malum auspicium faciebant.Superuacaneæ erant, quæ ex summo acumine vocem emittebant. Ex Præpetibus erant aquilæ, vultures,buteones,sanqualis,immusculus,& aliæ. Picus autem Martius, Feronius, Parra, & in oscinibus,& in præpetibus habebantur.

Aquilæ si dextra parte aduolarent, sique patulis & porrectis perstreperent alis, omen futuri boni certissimum præbebant,Homero teste.Aristander augurio aquilæ traiicientis in hostes, Alexandrum victorem portendit ante conflictum. Cùm Tarquinio Prisco aquila pileum detractum capiti euexisset in sublime, móxque reposuisset, regnum ei ominatum ferunt. Fœtus aquilarum implumes à vulturibus rostro,pedibúsque à pastu abacti, & raptati,concerptíque cum ipsis nidis,Tarquinio Superbo exilia portenderunt,ac regni amissionem.Iaculum de satellitum manibus rostro extortum &deiectũ in profundũ ab aquila,Dionysio Syracusano regnũ abrogauit,& diras incussit calamitates.

Dionys. lib.3.

Duodecim vulturum numerus Romulum condentem Vrbem, de tempore durationis monuit. Sæpe tamen vulturem in ædem Iouis, aut Deorum volâsse, prodigij loco habitum est. Vultures, corui, & aquilæ si coiissent, conflictus & cædes indubias denunciabant. Ciconiæ concordiam ferebant. Ex accipitrum genere Circi nuptias, & rem pecuariam fortunabant. Buteones, quos τριόρχεις vocant, à numero testium, & Falcones futuri maximi boni spem certam,si apparuissent,faciebant. Dario conspectus accipitrum, duo paria vulturum vellicantium , spem de Regno Persico iniecit , quo coniuratis supplicio affectis, esset potiturus. Milui diri semper, inauspicatíque fuêre ominis, sicut & incendiaria auis. Ea quæ sit, nec inuenitur, nec traditur. Quidam ita interpretantur, eam incendiariam esse, quæcumque appareret, carbonem ferens ex aris,vel altaribus,alij Spinturnicem eam vocant:sed & hæc ipsa quæ sit,nescitur.

Pli.li. 10. cap.13.

Picus Martius & Luscinia , atque inter ardeolas illa , quam λευκὸν πέλλον vocant, si ad Austrum volatu contenderet, aut Septentrionem, próspera feliciáque decernere, & omni periculorum metu soluere existimatum est. Pici Martij præcipuè Latio fuerunt in auguriis, à Rege qui nomen huic aui dedit. Cùm in capite Prætoris vrbani L. Tuberonis in foro iura pro tribunali reddentis, Picus sedisset ita placidè, vt manu prehenderetur:responderunt vates, exitium imperio portendi, si dimitteretur: si exanimaretur, Prætori. Ille autem protinus concerpsit, nec multò pôst prodigium impleuit.

Pli. li.10. cap.15.

Hirundinum circumuolutationes decubitúsve, aut insessus infausti habiti. Earum conspectus Dario in Scythas cum exercitu proficiscenti interitum:consessus verò in Pyrrhi tabernaculo & naue Antonij funestas vtrique clades attulisse creditum fuit.

Columbam augurium designare felix Homero placuit. Præposteros aut vespertinos gallorum cantus optimi euentus signa aliqui notauêre Gallinarum cantus nunquàm exauditi,nisi quando dirum aliquid immineret. Corui inauspicatæ garrulitatis aues, à dextra, vt cornices à sinistra spes non ambiguas: si ab Ortu occinerent clara voce , præsentem felicitatem significabant.Ab Occasu vel læua, si proclamarent, aut glutirent vocem,velut strangulati,exitium apportabant.

Corui discerptos deuorantes pullos, reliquiásque deferentes in nidum , ante Ciuile bellum inter Syllam & Marium,quo plurimo depugnatum est sanguine, visi , & crudelitatem,qua in sua illi sęuierunt viscera, portendisse iudicati sunt. Eædem aues Alexandro Babylonem ingressuro,& Ciceroni vitaturo insidias ab Antonio structas,garritu,strepitúque ingrato impendens periculum,& ærumnas extremas minitatæ sunt. Bubo funebris, & maximè abominatus, publicis præcipuè auspiciis, noctis monstrum, nec cantu aliquo vocalis, sed gemitu,si in vrbibus,aut omninò in luce viseretur , dirum ostentum præbuit.Cùm Sexto Papellio Istro,& Lucio Pedonio Consulibus cellam Capitolij bubo intrasset:eo anno Nonis Martiis Vrbs lustrata est.Idem factum Luc.Cassio, C.Mario Consulibus, bubone viso. Priuatorum si domibus insedisset,aut si taceret, non semper feralis compertus,vtpote qui Agrippę captiuo Iudęorum Regi,regnum promisisse putabatur.

Bubonis vox audita anno Vrbis DCXIX.& sequenti, exercitus Romani oppressionem ad Numantiam portendisse credita est.Rursus visus non auditus bubo felix omen attulisse,iudicatus est aliquoties.

Noctua si volasset,victoriam nunciare:si sereno cecinisset,turbare aërem:si tempestate occineret, serenare obseruatum est. Hæc cùm in hasta Pyrrhi Regis, contra Argos

euntis consedisset, fatum illi, & discrimen extremum portendit, & attulit. Ante Pharsalicam pugnam apes aræ insidentes, & in nauibus conspectæ, Dioni & Pompeio Magno, cladem paulò pòst secutam prænotarunt: idcircò cùm in Bruti exercitu examen apum procubuisset, Haruspices castra mutare eum iusserunt, ne in hoc loco damni aliquid, & detrimenti acciperet. Cæterarum etiam auium, & insectorum volatus multiplici discrimine in omina conuersa sunt. Chalcas apud Homerum, ex passerum numero, belli Troiani annos auguratur. De tripudio pullorum pòst dicam, capite peculiari.

Ex quadrupedibus lupos, vulpes, capras, iuuencas, asinos, arietes, lepores, mustelas, mures, omina mouisse & auspicia, quæ pedestria dicebantur, compertum est. Lupus si ad dextram commearet pleno ore, prosperæ & magnæ rei argumentum putabatur. Lupos castra introisse, & laceratis obuiis intactos abiisse, exercitibus cladem portendisse: eosdem, si in foro Romano visi essent, & incolumes euasissent, oppressionem Vrbis, aut alia designasse pericula animaduersum est. Romanis coloniam in Lybiam ducturis, C. Graccho Tribuno plebis legem rogante, cùm lupus metas aggeri definitas subruisset, & dissipasset, fecit vt à proposito desisterent. Cerua à lupo fugata, cùm inter duas acies illæsa euasisset, Romanis victoriam addixit. Adeò inauspicatus luporum in Vrbe conspectus habitus est, vt quotiescunque viserentur, siue oppressi insectantium industria interficerentur, siue euaderent, semper Vrbis solenni lustratione expiaretur, qua auerti atque depelli calamitates, quas apportassent lupi, credebantur. Examina apum, quacunque se demisissent, polluere, & infortunare locum credita sunt: quare quoties in Vrbe comparuerunt, lustratam Vrbem ex Sibyllinis institutis legimus. Bouem, si loqueretur (quod sæpe compertum est) Vrbem læsi numinis ream peragere, & lustrationem Vrbis exigere censuerunt Romani. Agmina etiam locustarum anxia semper ac sollicita procuratione eorum, quæ ad placanda facerent numina, depulerunt. Mulam gemellos peperisse, aut leonem conspectum; aut ab asino laceratum esse leonem, aut mures derosisse aliquid, tristis, dirique fuit ominis, & magni terroris. Suburbana colubris plena, & equi ab illis depasti, præsagierunt Crœso Lydorum Regi, fore; vt regnum ab exteris subigeretur.

Dirarum nomine complector tum ea, quæ in nostris fiunt corporibus, aut iisdem alioquin accidunt insolitè, tū quæ in domibus, agris, itineribus, quocumque modo præter rationem & morem eueniunt, atque obiiciuntur.

Leporem iter ineundum transuerso saltu velut diremisse, aut fœtam vulpem, vel prægnantem canem obuiasse, aut serpentem commeantium iter interrupisse, aut procidisse, aut offendisse pedibus, aut laciniam adhæsisse, aut subitò constitisse, aut expauisse, vel defecisse viribus absque manifesta causa, aut spectra conspexisse, aut circumfusas, aut scintillantes flammas, aut risus, gemitus, compellationem sui exaudiuisse, & quidquid fuit huiusmodi, infortunata præsagire, & infesta itinera creditum est. Mulieres per itinera ambulantes torquere fusos, aut omninò detectos ferre, spei omnium præcipuéque frugum aduersabatur. Introire in ædes atrum alienum canem, Anguem per impluuium decidere de tegulis, infaustum erat vtrumque.

Plin lib. 28. cap. 2. Terentius in Phormione. Pli. li. 28. c. 2.

Mustela conspecta, aut serpens, poculum, salinúmve euersum, dispersi cineres, oleum effusum, aut mel, si quid à muribus esset corrosum, quod de sua Platonis Politia Cicero annotauit: Si cibus prolaberetur, si incendia nominarentur inter epulas, aut sub mensas aquæ profunderentur, recedente aliquo ab epulis simul verri solum, aut bibente conuiua mensam vel repositorium tolli, aut repentè conticescere conuiuium, inauspicatissima erant. Reuocari sternutamento mensas & fercula, inter diras erat. Ita si tigna gemuissent, aut crepassent mensæ, trabésve, dira portendebant.

Vinum effudisse, aut vino vestes inquinasse, bonæ fortunæ signum erat.

Si vibrata salitione insuetum alter oculorum, dexter vel sinister palpitaret: si concuterentur, ac veluti exilirent, aut trepidarēt musculi, humeri aut fœmora: si prurire pedes inciperent: si inæquali vibratu cohorresceret cutis: si tinniret alterutra auris, aut insolitum striderent dentes: si sternuationes pari imparíve numero crebræ vel raræ fierent: si vagis incertísve motibus huc illuc membra iactarentur: si membra obrigescerent subitò, velut stupore affecta: aut titubaret, vel insisteret lingua, mali erunt ominis.

Voces etiam vel ex occulto missæ, vel responsi instar redditæ, suspiciones sæpe de variis mouerunt euentibus in vtramque partē. Sæpe veridicæ exauditæ voces in rebus turbidis

A bidis,& tanquàm monita Deorum acceptæ ſunt, qualem ex luco Veſtæ extitiſſe memorant,non multò antè captam à Gallis Vrbem,vt muri & portæ reficerentur:futurum enim, niſi præſtitum hoc, atque effectum eſſet, vt Vrbs caperetur. Latratus canum eiulantium gemitus imitantes, & noctuarum vlulatus, diri ſemper fuêre ominis. Equos hinnitu alacriore, & ferociore fremitu victoriam ominari prælia inituris, etiam nunc militibus perſuaſum eſt.

Cùm maximas Vrbs clades perpeſſa eſſet, & ancipiti contentione agerent patres, an relicto ſolo patrio,Veios migrarent:vox Centurionis audita, *Hîc manebimus optimè*, retinuiſſe in Vrbe ciues,& confirmaſſe fertur. Hoſtilio Mancino Conſuli Romano,anno Vrbis DCXVII.conſcenſuro nauem & Numantiam petituro,vox obiecta de improuiſo ſcribitur,*Mane Mancine*:paulò pòſt deuictus ipſe,& Numantinis deditus eſt.Craſſo in Parthos ituro,qui Cauneas ficus venales clamabat, omen illud innuit, quo paulò pòſt fortunis expoliatis omnibus,fama,vita,& exercitu amiſſis,interiit: Neronem paucis diebus ante mortem vox è Mauſeolo reddita appellauit: Auguſtum Cæſarem ſupremo digreſſu ab Vrbe vox temerè emiſſa monuit, non ampliùs eum Romæ futurum. Caſſio & Bruto prodituris in aciem, Æthiops obuius euentum pugnæ præſignificauit. Quin etiam ab ouis & piſcibus auguria petebant veteres, vti Plinius & Plutarchus docent.Sed ſufficiant iſta hoc loco.Plura ex veterum monumentis magna cura & diligentia conquiſiuit Alexander Neapolitanus, & eum ſecutus, Caſparus Peucerus in ſuis doctiſſimis Commentariis,de Diuinationum generibus,quæ videri & conſuli poſſunt.

Liuius lib.2. Extrem.

B

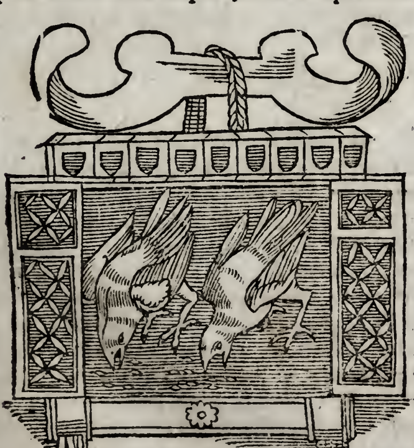
C

De Pullariis & Tripudiis. CAP. X.

PVLLARII à pullis dicti ſunt,teſte Cicerone,qui in 2.de Diuinat.ſic ſcribit: Attulit in cauea pullos,qui ex eo nominatur Pullarius. Hic caueæ pullorum curam agebat, è quorum paſtu auguria Augures captare ſolebant:quæ quoties offa,quę pullis dabatur, aliquo modo cadebat in ſolum,tripudia ſoliſtima dicebantur. Ita Feſtus: Puls potiſſimùm dabatur pullis in auſpiciis, quia ex ea neceſſe erat aliquid decidere, quod tripudium faceret:id eſt,terripauium.Pauire enim ferire eſt. Captabantur autem auguria ex pullis hoc modo: Quotieſcunque de inchoanda re quapiam, exequendáque, Deorum per pullos ſenſa, placitáque exploratum ibant (oportebat autem id fieri ſummo manè, & primo diluculo) imperato de more ſilentio, pultem illis aut offam cauea recluſa obiiciebant.Quòd ſi ad oblatam eſcam mox pulli è cauea non proſilirent,aut ſeriùs egreſſi,vel non attingerent eam, vel alarum planctu diſſiparent, vel relicta eſca oberrarent, aut occinerent,aut prorſus non veſcerentur,vel auolarent penitus,omen prę ſe ferebant magni terroris, & ſollicitudinis, euentúſque triſtiſſimos, & pullarius exitum animo præmetiens,ne quid molirentur,ſed vel deſiſterent ab incœpto, vel differrent deliberationes,vel mutarent hoc prorſus,quod præ manibus erat,hortabatur.Quòd ſi pulli mox proruerent cum impetu,certatímque in eſcam inuolarent,& auidè depaſcerentur,ita vt

D

E

veſcentibus illis aliquid ex ore relaberetur,& terram pauiret, quod tripudium faceret ſoliſtimum:inde ſpe hauſta mirifica pullarius, vt conſtanter fortitérque cœpta negotia vrgerent, iubebat, & ſucceſſus optatos, ac proſpera à Diis omnia ſpondebat. Caueæ & pullorum hæc icon in antiquis monumentis cernitur.

F

Solebant autem, vt Cic. lib.2. de Diuinat. ait, in auſpiciis apud veteres adhiberi non paſſim omnes, ſed hi tantùm; qui eſſent periti. Peritos enim oportebat eſſe eos, qui quid ſilentium foret, intelligerent. Silentium id in auſpiciis dicebatur, quod omni vitio careret. Rogabat hinc Augur, an adhuc ſilentium eſſet, reſpondebat ſtatim pullarius ſilentium ſibi eſſe videri. Tum ille, ſi aues paſcerentur, petebat, aut vbi, non, quod ad auſpicia

pertineret, vtrùm pascerentur, nécne pulli, quos pullarius attulisset: sed quia, cùm pascebantur, necesse erat aliquid ex ore decidere, & terram pauire, ex hoc terripauium primò, pòst terripudium, deinde tripudium est dictum. Cùm igitur offa iam ex ore pulli ceciderat, tum auspicanti tripudium solistimum nunciabatur. Extabat decretum Collegij Augurum vetus, auem omnem tripudium facere posse. Hunc augurandi modum Claudius 1. bello Punico & 2. Flaminius derisêre. De P. Claudio Valerius Maximus libro 1. capite 4. sic scribit: P. Claudius bello Punico primo, cùm prælium nauale committere vellet, auspiciáque more maiorum petiisset, & pullarius non exire cauea pullos nunciasset, abiici eos in mare iussit, dicens: Quia esse nolunt, bibant. Et L. Iunius P. Claudij collega, neglectis auspiciis classem tempestate amisit. Quorum ille populi iudicio concidit, damnationísque hic ignominiam voluntaria morte præuenit, cuius meminit etiam Polybius libro 1. Cicero lib. 1. & secundo de Diuinatione, & lib. secundo de Natura Deorum. De Flaminio verò Liuius libro 22. scribit, quòd is, cùm tripudio auspicaretur pullarius, diémque committendi prælij propterea differret, ex eo quæsiuerit, si ne posteà quidem pulli pascerentur, quid faciendum esset, cùm ille quiescendum censeret, dixerit ei: Præclara esse auspicia, si esurientibus pullis res geri, saturis autem nihil geri posset: signa itaque conuulserit, atque pugnauerit ad Thrasimenum, & cum XV. Romanorum millibus ab Hannibale cæsus fuerit.

Quòd si pullarius, quæ Dij diuulgata voluissent, dissimulasset, aut veteratoriè suppressisset, idem contrahi nefas credebatur, ac si quæ occulenta & tacita ferenda erant, palàm fecisset. Si verò mentitus fuisset, aut omine conficto, aut eo, quod ostensum esset, subdolè & fraudulenter deprauato, & in contrarium detorto, sensum non illi, qui consulebat, fraudi esse, sed in auctoris retorqueri caput censebatur, cuius rei exemplum refertur à Liuio libro decimo, vbi Pullarius mentiri ausus, & tripudium solistimum Consuli Papirio nuncians, paulò pòst patefacta fraude ab altero Pullario, in initio pugnæ emisso temerè pilo ictus cecidit, & sui mendacij pœnas dedit. Porrò quia de Tripudiis dixi, addendum & hoc est, fuisse etiam Tripudium Soniuium, de quo ita apud Festum legendum docet Iosephus Scaliger: Soniuio significat in carmine Saliari: item in commentario Augurali, sonanti. Soniuium tripudium dicitur, vt ait Pulcher, quòd sonet, vt cùm pullo excidit puls, quadrupedíve aliquid ex ore. Seruius ad illud Virgilij: Tremere omnia visa repentè. Hoc augurium, inquit, iuxta auguralem disciplinam dictum est, quod appellatur Tripudium soniuium: id est, à sono. Ad quod pertinet, si arbor spontè radicibus cadat, si terra tremat, quod hîc Æneæ factum ostendit, antequàm voce diuina responsa perciperet. Plinius libro decimoquinto, cap. vigesimosecundo etiam eius meminit his verbis: Quæ causa eas (de nucibus inglandibus loquitur) nuptiis fecit religiosas, tot modis fœtu munito, quod est verisimilius, quàm quia cadendo tripudium soniuium faciant.

Meminit Festus & Tripudij Oscini: Oscinum, inquit, tripudium est, quod oris cantu significat quid portendi, cùm cecinit coruus, cornix, noctua, parra, picus. Atq; hæc etiam de Pullariis, de auguriis, quæ ex pullis captarentur, & tripudiis. Restant de Arupiscibus, Aruspicina, & Extispicio quædam, de quibus capite sequenti.

De Haruspicibus, Haruspicina, & Extispicio.

CAP. XI.

HARVSPICES à victimis in ara aspiciendis, dici, quia postquàm hostia immolata est, inspectis extis futura prædicant: vnde Extispices appellentur, ignotum non est. Cùm igitur distincti ab Auguribus sint, proprium eis caput attribuimus, quo quid notatu de iis dignum est, trademus. A Romulo primùm sunt instituti, teste Dionysio libro 2. Primùm autem Haruspices omnes Hetrusci fuerunt, in quorum patria hæc disciplina maximè viguit. Hinc est illud apud Ciceronem libro 2. de Legibus: Prodigia, portenta ad Hetruscos & Haruspices, si Senatus iussit, deferunto. Et huc spectat, quod Liuius libro 5. refert: Prodigia interim multa nunciari, quorum pleraque, & quia singuli auctores erant, parum credita, spretáque, & quia Hostibus Hetruscis, per quos ea procurarent, Haruspices non erant, &c. Posteà verò Senatus decreuit, vt Principum filij sex singulis Hetruriæ populis in disciplinam traderentur, teste Cicerone libro primo de Diuinatione: id quod & Valerius Maximus libro primo, capite primo confirmat: qui tamen non sex docet, verùm decem Principum filios mitti solitos in Hetruriam, verba eius sunt: Tantum autem studium antiquis, non solùm obseruandæ, sed etiam amplifi-

amplificandæ religionis fuit, vt è florentissima tum & opulentissima ciuitate decem Principum filij Senatusconsulto singulis Hetruriæ populis, percipiendæ sacrorum disciplinæ gratia traderentur. Hæc ille. Quo in loco, quemadmodum & apud Ciceronem, non sex, vel decem, vel duodecim legendum esse censet Henricus Glareanus: vt, cùm duodecim Hetruriȩ populi fuerint, singulis vnus fuerit traditus. Huc lex illa Ciceronis pertinet: Hetruria Principes disciplinam doceto. Fuit igitur Haruspicum officium, victimas in ara inspicere, considerare, & ex iis futura, arte Dæmonum diuinare, qua de re libet nonnulla hîc annotare. Cosiderabant Haruspices, aut hostias ipsas priusquàm iugularentur: aut earum, postquàm dissectæ erant, exta: aut flammam, quæ ex incensis & ardentibus euolabat victimis: aut farinas, vel farinæ materiam, ex quibus liba pinsebantur, & molæ: aut thus quod adolebatur: aut vina, & aquas.

Primùm in viuis adhuc victimis dum producerentur, aut consisterent ad aras, & tractarentur sacrificantium manibus, obseruabant indicia & notas futurorum. Mali ominis erat, si victima ductorem non spontè sequeretur, sed vi trahenda esset: vel si ex ducentium manibus sese proripuisset, si profugisset: vel elapsa ictum fefellisset: vel percussa aut exiliisset altiùs, aut horridiùs exclamasset, aut non statim, & quidem placidè concidisset: vel si semianimis prouoluta in terram, eandem pedibus calcitrasset importuniùs: vel difficulter expirasset, vel iugulata non copioso diffluxisset sanguine: vel si inter iugulandum triste aliquid, infaustúmve oculis, auribúsve occurrisset. Signa hæc offensi & alienati numinis, pœnásque minitantis esse putabantur. Contrà læti ominis indicia, & fauentis Dei testimonia adferebat, cùm emissa ad aram spontè accelearet, & sine tumultu ictum perferret, collapsáque placidè, sinéque deformi strepitu, aut pedum complotione animam exhalaret, & confossa tandem copiosum spirantémque, & cum impetu, stridoréque prorumpentem effunderet cruorem. Talem læti, & cum gratulatione, acclamationéque excipiebant: ad alterius conspectum expauescebant, & animis consternebantur, móxque & trepidè suspectas aras adibant, ritúsque absoluebant cæteros, & sollicitè, qua ratione offensum numen reconciliarent, deliberabant. Deinde in dissectis iam victimis, ex signis salubribus, noxiísque, ex habitu, coloréque extorum & fibrarum, defectu aliquarum particularum in præcipuis organis, aut præter naturam adnatis, collectísve ex humorum adfluxu abscessibus, sumebant coniecturas de euentuum conditione, & in quam partem numen, cui adornabatur sacrificium, inclinatum esset, ac propenderet. Exta autem dicebantur, quòd ea Diis prosecrarentur, quæ maximè extarent emineréntque, qualia erant iecur, pulmo, lien, cor, præcordia, renes, & lingua, &c. in quibus præcipuum erat iecur. Ab hoc igitur contemplationem extorum inchoabant. Id si grata & natiua purpura ruberet, nulláque esset contaminatum labe: vel si caput iecinoris auctum, duplicatúmve, aut geminum iecur reperiretur: vel si extremæ fibræ versùs interiora replicatæ, ac conuolutæ viserentur: hæc eximiæ felicitatis argumenta certissima dare, & magnas accessiones, potentiæ amplificationem, prolationem finium, triumphos, summa dignitatum fastigia designare augurabantur. Constitutis etiam in hepate geminis capitibus vnum hosti, alterum illi, in cuius gratiam instituebatur diuinatio, destinabant, alterutrum eorum si vel corrugatum emarcuisset, vel colorem habitúmque suum quouis modo mutasset: ruinam aut inclinationem, aduersáque omnia minitari: si velut inflatum, atque distentum intumuisset, & florido enituisset colore, motúque alacri & continuo micasset: victoriam certam spondere, & successus felicissimos illi putabatur, cuius nomine cædebatur. Si verò aut obsitum vlceribus, pustulísve, aut liuore deforme, aut duritie contractum, corrugatúmve abscessibus, aut humoribus vitiosis imbutum esset, atque obstructum: vel in sua non conspiceretur sede, sed aut à præcordiis auulsum subsedisset, aut permutatis sedibus, lienis locum occupasset, illo in dextram regionem translato, aut procidisset in anteriora: vel si contabuisset, aut alioquin gracilius iusto, aridiúsque appareret: vel si totum defuisset, aut solo caruisset capite: denique si inter coquendum purulenta inquinaretur sanie, aut ad eum exaresceret modum, vt inter exta non emineret, aut colligatum dissolueretur in pultem: hæc piacularia esse, funestáque adeò persuasum erat, vt secùs accidere, atque de his demonstratum erat, nihil posse affirmaretur. Anno Vrbis ıɔ c x x x v i. Catoni Consuli immolanti exta emarcuerunt, & caput iecinoris euanuit. Caio principi & M. Marcello iecur subitò extabuisse annotatum est: quare prælio periisse existimatus est.

A iecinore cor inspiciebant: id si palpitaret, aut exiliret, aut flaccesceret, aut mi-

nùs iusto appareret, aut omni destitueretur pinguedine, aut coiuisset in rugas, aut inter exta omninò non viseretur, exitij, diræque atque infectæ fortunæ omina præbebat. Nã & Iulio Cæsari, quo die purpurea veste processit, & à coniuratis interfectus est, cor bis in optimis bobus defecit, & Caio Mario Vticæ immolanti. Pertinaci Cæsari, vtriusque visceris, hepatis & cordis defectus, in ea, quam ante mortem mactari iussit victima, interitum portendit. Si verò aut solito grandius, aut spissum, glabrúmque & humectum, nec flaccidum, nec ex ariditate in plicas rugásque contractum inueniretur, aut si in summa basi largiore pinguedine vestitũ foret, aut abriperetur ab aquila: propitios hæc Deos, & cœptus annuentes, flatúsque secundos aspiraturos confirmabant.

Corde explorato, ad fellis, lienis, pulmonum, & membranarum viscera ambientium considerationem se vertebant, si κύστιν χοληδόχον geminam, qualem Augusto exhibitam ferunt, eo die, quo Antonium profligauit ad Actium: aut copiosa bile turgentem, atque effluentem notassent: acria & felicia prælia expectabant. Si suo loco positum lienem sine pustulis, duritie, corrugatione, sinéque alieno colore conspexissent, felicia propositę rei ominabantur. Si contrà in dextrum lien vergeret, aut antrorsum propenderet, aut reperet deorsum, aut notas alienas à natura sua haberet: Si exta ex sacrificantium manibus decidissent: Si viscera aut cruore fœdiùs aspersa, aut liuido fœdata colore, aut maculis variata forent: Si peritonæum ruptum alicubi hiaret, aut sanguine suffusum esset: si phlyctœnis & ampullis pure aut salsilagine refertis scaterent intestina, aut lacerata esset intus, vel rupta ac diuulsa: Si dracones inter exta serperẽt: Si fœterent viscera aut putrilagium redolerent: fatalium hæc, & iam imminentium malorum indicia erant, quæ pro conditione earum rerum, de quibus victimæ consulebantur, vates interpretabantur. Pulmones bifidi, incisíque, moras adferebant rebus, & cunctationes: simplices & solidi mora rupta continuabant rerum curricula, & exequutionem maturabant. Hinc sacrificiorum alia Muta erant, in quibus nulla inerãt signa: alia Arguta, quæ conspicuas, & illustres notas exhibebant: alia Regalia vocabant, quæ vultum fortunæ & felicitatis pollicebantur. Et tanti faciebant has diuinationes Romani, vt & libris describi rationem consulendi, eósque instar oraculorum custodiri publicè, & in ea disciplina suos exerceri à teneris curârint liberos, nihílque mouerint, aut cœperint, nisi sacrificiis diligẽter perlustratis, & examinatis. Affici enim victimas, notísque monitricibus euentorum subitò seu consignari ab iis numinibus, quæ adessent coràm vocata, & ritus spectarent, persuasissimum habebant.

Tertiò flammas in sacrificiis considerabant, & ex iis futura diuinabant hac ratione: Si admota flamma victimas statim corriperet, & diffusa repentè totas occuparet, ac consumeret: Si tranquilla, pura, perspicua & nitida, nullis infecta coloribus alienis, vt nigro, rutilóve, aut pallido, nec permixta vel sordibus, vel caligine, fumísve, sinéque strepitu, & sine egestione, atque eiaculatione fauillarum turbulenta, & crepitante, recto ductu turbinatæ pyramidis instar attolleretur, & insurgeret: Síque non nisi tota victima depasta, atq; exusta moreretur: placidè numen hostiam acceptare, ac complecti, annueréque, quæ requirebantur, coniiciebant: Si contrà multo vix excitari flatu posset, & cùm exarsisset, non coiret, sed finderetur, atque in hiatum dehisceret, nec in totam subitò spargeretur, ac penetraret victimam, sed viciniora sensim velut serpens, lamberet, atque vstularet, nec recto ductu niteretur sursum, sed in vertigines, gyrósque conuolutus atram secum & densam eueheret caliginem, aut reperet deorsum, aut dilaberetur ad latera, aut aliena nasceretur specie: Síque aut ventis disploderetur, aut restingueretur pluuiis, aut insolitum crepitaret, & circunquaque multum eructaret ardentium fauillarum: aut si palleret plus nimio, vel nigricaret, aut euanesceret spontè, priusquàm tota conflagrasset victima: aut si intactæ aliquæ partes remanerent, & integræ: læsi infestíque numinis & sacrificium respuentis omen esse suspicabantur.

Scrutabantur & fumos, quos vertigines facerent, quantúmque se attollerent, & quo motu, rectóne, an obliquo, vel in orbes contorto, aut complicato agglomeratione quadam in tortiles spiras: & quo redolerent nitore, alienóne, an eo, qui ex canibus vstis effumaret.

Quin & pice, quæ ex tedis colligitur, comminuta in puluerem, & hoc in ignem coniecto, futura diuinabant, hoc modo: Si exardescens inde flamma coiret, nec dispergeretur, fausta: si diuideretur, aut dissiliret, infausta designare credebatur. Si pugnantem, deductum in diuersa, procumbentem in focum, crepitantem, ægris malum, euanescentem iisdem mortem minitari putabatur.

Ex incenso thure diuinabant: Si ignis mox illud arreptum, dissolutúmque verteret in fumum, & suffitum cieret gratum, læta: Si refugeret, aut odorem exprimeret, inde fœdum, & à natura thuris diuersum, abominanda ostendi putabantur. Meminit loci cuiusdam Dion in historia Romana, quem Nymphæum appellat, in quo hoc modo ex suffito thure præscita de omnibus rebus petita fuerint, præterquàm de morte & coniugio. Tandem etiam ex vini consecrati ad libationes, & ex sacrę aquæ, qua abluebantur, & decoquebantur victimæ, coloribus, sapore, motu, strepitu, subitis mutationibus, argumenta euentuum colligebant, tum molas, & libamenta, & pręcipuè materiam eorum, vt hordeum, far, & inde confectas farinas, quibus victimæ conspergebantur, scrutabantur, & expendebant. Sed quis omnia possit enumerare? Collegit hæc diligenter & eruditè tractauit clarissimus vir D.D. Casparus Peucerus, in suis de generibus Diuinationum Cōmentariis, ex quibus ea desumpsimus. Extat apud Agel. exemplum perfidię Haruspicum Hetruscorū, & eorundē pœna, vnde versus ille scitè factus & pueris decantatus sit: Malum consilium consultori pessimum est.

Vnum adhuc, antequàm ad aliorū Sacerdotum considerationem accedamus, monendum videtur, quis auctor huius disciplinæ fuerit. Celebrârunt autem Hetrusci vniuersæ huius disciplinæ auctorem, puerum, proscissione terræ exaratum, nomine Tagem, qui vt ex Hetruscorum lib. Cic. commemorat, cùm terra araretur, & sulcus altiùs impressus esset, repentè extitit puerili specie, sed senili prudentia, & eum affatus est, qui arabat. Ad huius conspectum cùm obstupuisset bubulcus, clamorémque maiorem cum admiratione edidisset, concursus est factus, totáque breui tempore in eum locum Hetruria conuenit. Tum plura ille est locutus multis audientibus, qui omnia eius verba exceperunt, literísque mandarunt: omnis autem oratio fuit ea, qua haruspicinæ doctrina continebatur. Atque hæc de Auguribus & Haruspicibus hactenus. Progrediemur in instituta Sacerdotum descriptione.

Lib. 1. de Diuinat. Ammian. Marc. lib. 21.

De Tribuno Celerum. CAP. XII.

DE Tribuno Celerum nihil hoc loco dicturus eram, nisi Dion. Halic. lib. 2. monuisset, ipsum etiam quædam sacra peregisse. Hæc enim sunt eius verba: Tertiam sacrorum administrandorum partem Numa Tribuno Celerum tribuit, quem Romulus equitum, quos Celeres vocabant, Præfectum constituit, quos equites ac pedites Regum stipatores fuisse diximus. Nam & hi solennia quædam habebant sacrificia. Hactenus Dionysius: præter quæ de sacris Tribuni Celerum nihil inuenio.

De Curionibus XXX. & Curione maximo. CAP. XIII.

CVRIONES à Curiis dicti sunt: cùm enim Romulus populum Romanum in tres Tribus & triginta Curias distribuisset, singulis Curiis præposuit vnum aliquem virum, quem Curionem dixit, qui sacra pro Curia sua curaret. Hoc sacerdotium Numa Pompilius Rex II. confirmauit: sic enim de eo Dionysius lib. 2. Numa, inquit, omnia quæ ad religionem ac cærimonias pertinent, octo libris iuxta totidem Sacerdotum genera complexus est. Primus sacra triginta Curionum continebat, quorum erat publicè pro suis Curialibus rem diuinam facere. Hæc ille, Curiæ autem non tantùm erāt triginta illæ partes populi, sed sic etiam singularum earum partiū ædes dicebantur, in quibus quæque Curia sua sacra publica faceret, feriásque obseruaret. Ad hæc ritè efficienda singulæ Curiæ singulos Sacerdotes habebant, qui Curiones dicebantur. Quia igitur triginta Curiæ, seu partes populi erant, Curiones etiam tot fuisse necesse est. Hi singuli à singulis Curiis eligebantur. Vnus autem, qui reliquis omnibus præsidebat, & Curio maximus dicebatur, cuiúsque auctoritate cæteri Curiones regebantur, omnium Curiarum suffragiis, Comitiis Curiatis creabatur, vti alio loco pluribus ostendemus. Sacra, quæ in Curiis fiebant, Curionia dicebantur, & Curionium ęs, quod dabatur Curioni ob sacerdotium Curionatus. Festus.

De Sodalibus Titijs, vel Titiensibus. CAP. XIV.

HORVM Sacerdotum Dionysius & Liuius non meminerunt. M. Terentius Varro libro 4. de lingua Latina, eorum meminit, scribens, Sodales Titios dictos esse à

Titiis auibus,quas in auguriis certis obseruare sint soliti. Hi sacerdotes quando, & à quo sint instituti,incertũ est:cùm quia antiquissimi Scriptores id in suis monumẽtis non tradiderunt,tum quia Tacitus,qui duobus locis eorum meminit, non vno modo de iisdem scribit:iam enim tradit, eos à Tito Tatio Sabinorum Rege, & à Romulo in Vrbem Romam recepto, mox eos non à Tito Tatio, sed à Romulo post Tatii obitum, in eius honorem institutos fuisse. Verba Cornelij Taciti Historiarum lib. II. sunt hæc: Faces Augustales subdidêre: quod Sacerdotium, vt Romulus Tatio Regi, ita Cæsar Tiberius Iuliæ genti sacrauit. Alibi verò ita scribit: Idem annus nouas cæremonias accepit,addito Sodalium Augustalium sacerdotio, vt quondam T. Tatius retinendis Sabinorum sacris Sodales Titios instituerat: Hæc Tacitus:quem si sequamur,coniicere possumus, Titios Sodales non à Titiis auibus,vti Varro vult, sed à Tito Tatio ita appellatos esse, quemadmodum etiam Titiensis Tribus. Libet tamen etiam addere, quæ de his Adrianus Turnebus Aduers.l.21.c.1.tradit Titios inquit, Varro dictos esse ait,Titiis auibus:sed illæ aues cui hodiè aucupi notę sunt?Equidẽ esse neminẽ puto,qui eas magis cognoscat,quàm spinturnicem, hominibus ignotam, vt censet Plinius. Et post pauca: Vetus Interpres Persij in illum locum, Ingentes trepidare Titos, à titis Titos vocatos ait. Seruius dicit palumbes vulgò appellari tetas. Isidorus, Palumbes, inquit, eò quòd sunt factæ pabulo,quas vulgò tetos vocat. An hæ sint Titiæ aues, intelligentioribus & doctioribus iudicandum relinquo.Hæc ille. Eadem habet Commentario in Varronem.

Lib.II. Annalium.

De Flaminibus in genere. CAP. XV.

DE Flaminum sacerdotio dicturus,primùm in genere,quínam Flamines, & vnde dicti fuerint, explicabo: deinde cùm præcipua dignitas Flaminis Dialis fuerit, de eo, quæ passim reperiuntur, recitabo,ad extremum de aliis Flaminibus verba faciam.

Flamines vnde dicti fuerint,notum satis est,videlicet à Filo, quasi Filamines. Sic enim Terentius Varro lib.4. de ling. Latina: Flamines,quòd licio in capite velati erant semper, ac caput cinctum habebant filo,Flamines dicti. Horũ singuli cognomina habent ab eo Deo,cui sacra faciũt:sed partim sunt aperta,partim obscura. Sic Seruius:Flaminius in capite habebant pileum, quod cùm per æstus ferre non possent, filo tantùm capita religare cœperunt. Nam nudis penitus capitibus incedere nefas erat:vnde à filo,quo vtebantur, Flamines dicti,quasi Filamines:cum quo facit etiam Sext. Pompeius Festus. Plutarchus eos à pileo, Pileamines primò,pòst Flamines dictos putat. Sunt etiam,qui eos à sacris infulis Flamines dictos existimant, quas in capite gestabant, quæ ab antiquis Flamæ dicebantur:siue à flammeo,quod genus est tegminis capitis: mulierum tamen potiùs, quàm virorum. At hæc quidem de nomine eorum traduntur, vbi videmus plures inclinare in eam sententiam,quòd à filo Flamines nomen acceperint. Et cùm toties pilei Flaminum mentio fiat, non videtur alienum ab hoc loco, si descriptio eius quoque addatur, quam habet Iosephus Scaliger in Coniectaneis in Varronem: Totus pileus,inquit, vel potiùs velamenta, Flammeum dicebatur: vnde Flamines dicti. Porrò desinebat in conum, vnde Apex dictus. Summum autem fastigium vocabant Tutulum. Addebatur virgula ex felici arbore, quæ in Flaminibus dicebatur Stroppus,in Flaminicis Inarculum. Totus apex filo laneo velabatur, dicebatur apiculum. Ab hoc putat quasi Flamines dictos Varro. Infra mentum pertinebant amenta, quæ pileum retinebant:eę dicuntur offendices quòd se mutuò offenderent, & conuenirent. Solius tamen Flaminis Dialis,pileum dicebatur Albogalerus:fiebat enim ex hostia alba,Ioui cæsa,quæ dicebatur Idulis,de qua alibi. Hactenus Scaliger,quæ omnia veterum Scriptorum testimoniis confirmari possunt. Apex enim,inquit Festus, Sacerdotum insigne,dictus est ab eo,quod comprehendere antiqui vinculo, apere dicebant: vnde aptus is, qui conuenienter alicui iunctus est. Tutulum vocari aiunt Flaminicarum capitis ornamentum, quod fiat vitta purpurea innexa crinibus, & extructum in altitudinem,quidam pileum lanatum, forma tali figuratum,quo Flamines ac Pontifices vtantur, eodem nomine vocari aiunt. Stroppus est, vt Ateius Philologus existimat,quòd Græcè στρόφιον vocatur, & quod Sacerdotes pro insigni habent in capite: quidam coronam esse dicunt, aut quod pro corona insigne in caput imponatur, quale sit strophium. Inarculum dicit, virgula erat, ex malo Punico incuruata, quam Regina sacrificãs in capite gestabat. Seruius etiam, quemadmodũ doct. Scaliger ex schedis Petri Danielis docet,scribit Arculum esse virgã ex malo

Punica

A Punica incuruatam, quæ fiat quasi corona: Et imam summamq; inter se alligari vinculo laneo albo, quam in sacrificiis certis Regina in capite haberet: Flaminica autem Dialis omni sacrificatione vti deberet. Apiculum, filum est quo Flamines velati, apicem regerunt: sic legendum Scaliger docuit, & addit: Ponè enim regerebant apicem, ne grauis esset summis æstatis caloribus. Amentis enim, quæ offendices dicebantur, sub mentum adductis religabant, vt cùm vellent regererent, & ponè pendere permitterent. Offendices Titius ait esse nodos, quibus apex retineatur, & remittatur. At Veranius Choriola existimat, quæ sint in locis apicis, quibus apex retineatur & remittatur, quæ ab offendendo dicuntur. Nam quum ad mentum peruentum est, offendit mentum. Albogalerus, à galea nominatus. Est enim pileum capitis, quo Diales Flamines, id est, Sacerdotes Iouis,

B vtebantur. Fiebat enim ex hostia alba Ioui cæsa: cui adfigebatur apex virgula oleagina. Huius icon in antiquis monumentis videtur talis.

Cæterùm quo tempore creati primùm Flamines fuerint, de eo inter veteres Scriptores non conuenit. Plutarchus enim eorum primam creationem & institutionem Romulo attribuit: Dionysius verò Romanarum rerum inuestigator acerrimus, & Liuius eandem Numæ adscribunt. Plutarchi in Numa verba sunt

C hæc: Iouis Martísque Sacerdotibus à Romulo constitutis, tertium ipse Romuli constituit, quem Flaminem Quirinalem nominauit. Liuius lib. 1. Tum Sacerdotibus creandis animum adiecit: quanquàm ipse plurima sacra obibat, ea maximè, quæ nunc ad Dialem Flaminem pertinent. Sed quia in ciuitate bellicosa plures Romuli, quàm Numæ similes Reges putabat fore, itutósque ipsos ad bella: ne sacra regiæ vicis desererentur, Flaminem Ioui assiduum Sacer-

D dotem creauit, insignique eum Veste, & Curuli regia sella adornauit: huic duos Flamines adiecit, Marti vnum, alterum Quirino. Hæc Liuius: quæ eadem confirmauit Dionysius. Maximè igitur consentaneum vero est, Numam Pompilium II. Romanorum Regem, Flamines primùm instituisse, tres videlicet numero, Dialem, Martialem, & Quirinalem. Non autem semper hic numerus mansit. Sed processu temporis XII. alij aliis additi sunt, & ita ad XV. numerum Flamines aucti. Erat tamen inter eos differentia: priores enim tres, quorũ originẽ ad Numam referri diximus, ex Patriciis creabantur, & maioris dignationis erant, ideóque Flamines maiores dicebantur: reliqui ex plebeiis, & minores appellabantur. Docet id Sext. Pompeius Festus, cùm scribit: Maiores Flamines appellabantur Patricij generis, minores Plebeij. Inter omnes autem maximæ dignatio-

E nis erat Flamen Dialis, teste eodem Pompeio his verbis: Maximæ dignationis Flamen Dialis est, inter quindecim Flamines, & cùm cæteri discrimina maiestatis suæ habeant, minimi habetur Pomonalis, quòd Pomona leuissimo fructui agrorum præsidet, pomis. Priores item tres Flamines ex Patriciis creatos esse docet Cic. in Oratione pro domo sua. Quanquàm autem XV. Flamines essent, qui nomine conuenirent: collegæ tamen non erant, neque eorum quoddam collegium vocabatur. Siquidem Flamen vnius Dei Sacerdos erat, habebátque sua quisque sacra, quæ per se quisque procuraret, quæque ad alios nihil omninò attinerent: quod Cic. lib. 2. de Legibus satis indicat, huiusmodi legem recitans: Diuísque aliis Sacerdotes, omnibus Pontifices, singulis Flamines sunto. Flamines autem (de maioribus potissimùm loquor) tametsi non essent Pontifices: ita tamen erant adscripti in Collegium Pontificum, vt si quando de re aliqua apud Pontifices ageretur, ipsi vnà Iudices sederent eius rei, de qua ad Collegium Pontificum relatum esset: quod potest ex Oratione Cic. pro domo sua, intelligi, quæ cùm sit habita apud Pontifices, ad quorum collegium reiectum erat de domo à Clodio consecrata iudicium: in ea tamen Oratione Iudices sedisse Regem sacrorùm, & Flamines, ostendit.

Creabantur Flamines à populo Comitiis Curiatis, vti ex Lælio Fœlice docet Agell. lib. 15. cap. 27. Creati inaugurabantur à Pontifice Max. quod cùm fieret, capti ducebantur à patribus, velut ab hostibus, ideóque Flamines capti dicebantur, eodem Agellio, li. 1.

cap.12. teste. Eius dicto omnes suberant, id quod ex plurimis veterum scriptorum locis A patet, vnico Liuij lib.37. contentus ero, cùm de Qu. Fabio Pictore sic scribit: priusquàm in prouincias Prætores irent,certamen inter P. Licinium Pont. Max. fuit, & Q. Fabium Pictorem Flaminem Qririnalem, quale Patrum memoria inter Q. Metellum & Posth.Albinum fuerat. Consulem illum cum C. Lutatio Collega in Siciliam ad classem proficiscentem,ad sacra retinuerat Metellus Pont.Max.Prætorem hunc ne in Sardiniã proficisceretur P.Licinius tenuit.Et in Senatu,& ad populum magnis cõtentionibus certatum est, & imperia inhibita vltrò citróque, & pignora capta, & mulctæ dictæ, & Tribuni appellati, & prouocatum ad populum est. Religio ad extremum vicit,& dicto audiens esse Flamen Pontifici iussus.Hactenus Liuius. Qua de causa Flamini Diali antiquitùs nec magistratum petere, nec capere permissum erat. In cuius rei gratiam ei B lictore & Regia Sella Curuli vti permissum est. Inde Cornelium Merulam Flaminem Dialem Coss.in locum Cinnæ Vrbe pulsi suffectum, pœnas dedisse violati antiqui iuris quidam crediderunt. In magistratu enim paulò pòst occisus est. Flaminium autem Sacerdotium ita perpetuum erat, vt tamen ob certas quasdam causas Flamines etiam sacerdotio priuari possent,dicebatúrque Flaminio abire, aliíque subrogabantur. Quòd si nullis illarum causis coacti fuissent sacerdotium deponere, id dum viuebant,retinere solebant.Sic enim Val.Max.lib.1.capite 1.Consimili ratione pòst.P.Clœlius Siculus, M. Cornel.Cethegus,C.Clodius propter exta parum curiosè admota aris Deorum immortalium,variis temporibus,bellísque diuersis Flaminio abire iussi sunt, coactíque etiam. At Sulpitio inter sacrificandum apex è capite prolapsus, eidem sacerdotium abstulit. C Sed & aliæ erant causæ eius deponendi sacerdotij, de quibus alibi dicetur. Flaminum vxores Flaminicæ vocabantur, vt tradit Festus, quibus diuortium facere non licebat. Ministri eorum Flaminij dicebantur,& ministræ Flaminiæ.Flaminia ædes, domus Flaminis Dialis,&c.His ita in genere de Flaminibus præmissis seorsim nunc de singulis dicemus, incipientes à Flamine Diali.

De Flamine Diali. CAP. XVI.

FLAMEN Dialis,inquit Festus,dictus, quòd filo assiduè veletur, indéque appellatur Flamen: Dialis autem appellatur à Dio, à quo vita dari hominibus putabatur. Terentius Varro à Ioue eum dictum ait, qui sit Diiouis. Constitutus igitur à Numa D erat,vt assiduè Ioui præstò esset, eique sacra faceret. Plurimæ huius erant cærimoniæ, quas obseruare cogebatur. Agellius lib.10. capite decimoquinto, ex libris,qui de Sacerdotibus publicis compositi fuerant,& ex primo Fabij Pictoris libro has recenset:I.Equo Dialem Flaminem vehi, religio est.II. Item Classem procinctam extra pomerium, id est,exercitum armatum videre: id circo rarenter Flamen Dialis creatus Consul est, cùm bella Consulibus mandabantur.III.Iurare Dialem,fas nunquàm est.IV.Annulo vti, nisi peruio,cassóque fas non est.V.Ignem è Flaminia, id est, Flaminis Dialis domo, nisi in sacrum efferri ius non est.VI. Vinctum, si ædes eius introierit, solui necessum est,& vincula per impluuium in tegulas subduci,atque inde foras in viam demitti.VII.Nondum in apice,neq; in cinctu neq; in alia parte vllum habet.IIX.Si quis ad verberandum E ducatur, si ad pedes eius supplex procubuerit, eo die verberari piaculum est. IX. Capillum Dialis, nisi qui liber homo est, non detonset. X. Capram & carnem incoctam, & hederam, & fabam, neque tangere Diali mos est, neque nominare. XI. Propagines è vitibus altiùs prætentis non succidet. XII. Pedes lecti, in quo cubat, luto tenui circumlitos esse oportet, & de eo lecto trinoctium continuum non decubat: neque in eo lecto cubare alium fas est,neque apud eius lecti fulcrum, capsulam esse cum strue atque ferro oportet. XIII. Vnguium Dialis, & capilli segmina subter arborem filiquam (alij felicem legũt) terra operiuntur.XIV.Dialis quotidiè festatus est.XV.Ac sine apice, sub dio esse licitum non est,sub tecto,vti libet, & non pridẽ à Pontificibus constitutum. Addit hoc loco Agellius, Masurium Sabinũ scripsisse,& alia quædã ei remissa,gratiámque aliquot cæremoniarum factam esse. XVI. Farinam fermento imbutam attingere ei F fas non est.XVII.Tunicam intimam, nisi in locis tectis, non exuit, ne sub cœlo, tanquàm sub oculis Iouis,nudus sit. XIIX. Super Flaminem Dialem in conuiuio,nisi Rex sacrificulus, haud quisquam alius accumbit. XIX. Vxorem si amisit, Flaminio decedit. XX.Matrimoniũ Flaminis,nisi morte dirimi non est ius. XXI. Locũ in quo bustum est, nunquàm ingreditur.XXII. Mortuum nunquàm attingit. Funus tamen exequi religio-

nem

A non est. Hæc Agellius, & paulò pòst subiicit verba prætoris ex dicto perpetuo de Flamine Diali, & Sacerdote Vestæ hæc: SACERDOTEM VESTALEM, ET FLAMINEM DIALEM IN OMNI MEA IVRISDICTIONE IVRARE NON COGAM. Addit etiam verba ex 2. libro Rerum diuinarum Varronis, quòd Flamen Dialis solus album habeat galerum, vel quia maximus sit, vel quia Ioui immolata hostia albato fieri oporteat. Nec poterat Flamen Dialis antiquitus aut magistratum petere, aut capere, ne sacris auocaretur, & multa contra religionem facere cogeretur. Plutarch. in quæst. Rom. q. 113. Hæ ferè fuerunt Flaminis Dialis ceremoniæ, quarum quidē in Scriptoribus antiquis testimonia extant. Plutarchus aliquot earum causas inquirit, in Problemat. vel Quæst. Roman. q. 109. vt, quod non liceat Flamini Diali farinam, aut fermentum tangeret: quia videlicet B farina alimentum sit imperfectum, & crudum, neque manserit triticum, id quod fuerat, neque factum sit, quod fieri debebat, nimirum panis: sed simul seminis vim amiserit, & vsum cibi non sit assecutum. Eandem ob causam eidem interdictum esse dicit contactu carnis crudæ. Fermentum autem tangere ei non licere ait, quod & ipsum natum sit ex corruptione, & farinam, cui admiscetur, corrumpat, vt languidior fiat, & inefficax. Cur à tactu & nominatione capræ & canis abstinere cogatur, causas has affert: de capra quidem, vel quia esset lasciua, & fœtida, ideóque abominari, vel quòd morbo Comitiali animal istud obnoxium esset, ideóque metuerint, contagionem mali ad eos peruenturam, qui tum vescerentur: capra aut eam tangerent, cùm in morbo esset. De cane verò hanc causam affert, quòd sit animal pugnax, ideóque asylis & sacrosanctis prohibetur sacrificiis, in quibus omnis periculi exsors perfugium supplicibus C concedatur. Cùm ergo Iouis quoque Sacerdotem, vtpote viuum, sacrúmque perfugij simulacrum deceat ad se liberè admittere quosuis supplices & deprecantes, nemine arcente, aut terrente, à canibus ipsi abstinendum esse dicit, ne illi petituros hanc veniam terrerent, atque arcerent. Non licere ei hederam tangere dicit, vel quòd sit sterilis & inutilis hominibus, imbecilláque, & ea de causa aliis, quibus innitatur, opus habeat, vmbráque & virore suo multis quasi præstigiando imponat: vel quòd eam mulieres Bacchicis furoribus deditæ rectè ferantur, eámque manibus discerpant, & vorent: ideóque nonnullos existimare, inesse spiritum hederæ, qui de statu rationis deturbet, mentémque abalienet, exagitétque, & prorsus ebrietatem à nullo ortam vino inducat. Debere autem Iouis Sacerdotem Orgia Bacchi vitare. Quam etiam ob causam scribit eidem vetitum esse transire per viam, vbi vitium propagines in sublimi prætentæ D sint: voluerunt videlicet significare, nefas esse eum inebriari, sed vino moderari, nec ab eo vinci, cùm, qui ebrij sunt, eorum superius capitibus sit vinum, eáque degrauet & premat. Fabam nec tangere, nec nominare Flamini Diali licebat, quòd ea putaretur ad mortuos pertinere, & in flore eius luctus literæ, apparere viderentur, testibus Sext. Pompeio Festo, & Plinio. Cæterùm à Numa vsque ad Marij & Sullæ tempora, perpetua & continuata serie Flamines Diales semper fuerunt, vsque ad L. Cornel. Merulam, qui in seditione ciuili L. Cornel. Cinnæ, & Cn. Octauij, annó DCLXVI. in magistratu occisus fuit. Post quem, cùm C. Iul. Cæsar, qui posteà Dictator fuit, id sacerdotium consecutus fuisset, nō longè pòst à victore Sulla, & sacerdotio, & vxoris dote mulctatus est: ita vt nullus deinceps Flamen inauguratus fuerit, vsque ad finem Imperij Augusti Cæsaris. E Sub quo, anno plus minus C. postquàm sacerdotiū id vacauerat, Flamen Dialis inauguratus est Sext. Corn. Maluginensis, post quem perpetuo ordine Flamines Diales multi fuerunt, vsque ad nouissima imperij tempora, quibus cum reliquis sacerdotiis veteris superstitionis ab Imp. Theodosio id sacerdotium omninò sublatum est. Hæc de Flamine Diali. Eius vxor dicebatur Flaminica, quam & ipsam seorsum easdem ferè cæremonias obseruare solitam, idem Agell. lib. 10. cap. 15. docet: videlicet 1. quòd benè nato operiretur. 2. & quòd in rica surculum de arbore filiqua (siue felici) haberet: 3. & quòd scalas, quæ Græcè κλίμακες appellantur, ascendere ei plus tribus gradibus religiosum esset: 4 at- F que etiam cùm it ad Argios, quòd neque comeret caput, neque capillum depecteret. Hactenus Agellius. Accedemus nunc ad reliquos Flamines.

Quæstione 110.

Quæstione 111.

Quæstione 112.

De reliquis Flaminibus. CAP. XVII.

DIXIMVS antè, primùm à Numa Pompilio tres Flamines institutos fuisse, Dialem, Martialem, & Quirinalem: posteà temporis progressu pluribus additis ad quindecim numerum eorum excreuisse. Cùm igitur de Flamine Diali satis multa in medium attulerimus, consequens est, vt reliquorum etiam rationem explicemus: quod

quidem paucis expediemus, cùm multa ad eos pertinentia antè ſint dicta. A

Martialis igitur, qui dignitate proximus erat Diali, & maior Flamen, atque ex Patriciis creabatur, Marti, qui Romuli pater eſſe putabatur, inſtitutus eſt, eíque ſacra fecit, quod clarè docet Varro. Sed & Qvirinalis Flamen maior, & Patricij generis, à Numa in Romuli honorem inſtitutus eſt, quod Romulus Quirinus appellatus, parens & Vrbis conditor fuiſſet. Frequens huius Flaminis mentio erat apud Liuium, Varronem, Sext. Pompeium Feſtum, & alios. Reliquorum aliquot Flaminum cognomina docet nos Ter. Varro lib. 4. de lingua Latina, cùm ſcribit: Flaminum ſinguli cognomina habent ab eo Deo, cui ſacra faciunt: ſed partim ſunt aperta, partim obſcura. Aperta, vt Martialis, Volcanalis, obſcura, Dialis & Furinalis: cùm Dialis à Ioue ſit, qui eſt Diiouis: Furinalis, à Furina, cuius etiam in Faſteis Furinales Feriæ ſunt. Sic Flamen Falacer, à diuo Patre Falacre. Idem alibi: Eundem Pompilium Numam Ennius ait feciſſe Flamines, qui cùm omnes ſint à ſingulis Deis cognominati, in quibuſdam apparent etyma: vt cur ſit Martialis, Quirinalis. Sunt in quibus Flaminum cognominibus latent origines: vt qui ſunt in verſibus plerique: Volturnalis, Palatualis, Furinalis, Floralis, Falacer, Pomonalis: obſcura eſt eorum origo. Volturnus, Palatua, Furina, Flora, Falacer, Pomona, pomorum patrona. B

Volcanalis igitur Flamen & minor fuit, & plebeius, Volcano inſtitutus.

Volturnalis, Volturno, vel Deo, vel Flumini fuit dicatus, vt ei ſacra faceret.

Palatvalis Flamen fuit conſtitutus ad ſacrificandum ei Deæ, in cuius tutela Palatium erat. Sext. Pompeius Feſtus. Eam Deam Varro Palateam vocat. C

Fvrinalis, Deæ Furinæ inſtitutus eſt.

Floralis, Deæ Floræ, de qua, ſicut & de reliquis Diis & Deabus, libro præcedenti multa.

Falacer, quemadmodum Varro ſcribit, Diuo Patri Falacri eſt inſtitutus. Quis autem iſte Deus fuerit, à nomine veterum traditur. Adr. Turnebus Comment. in Varronem, ſuſpicatur, Falacrem fortaſſe fuiſse eum Deum, qui præfuerit falis Circi, quorum meminit Iuuenalis:

Conſulit ante falas, Delphinorúmque columnas.

Pomonalis, Pomonæ, Deę pomorum, inſtitutus eſt: &, quemadmodum Sext. Pompeius Feſtus docet, minimi habebatur, quòd Pomona leuiſſimo fructui agrorum præſideret, pomis. D

Fuit etiam Flamen Carmentalis, qui Carmentæ Euandri Arcadis matris ſacra curabat, cuius Cicero in Bruto ita mentionem facit: M. Popillius, cùm conſul eſſet, eodémque tempore ſacrificium publicum cum Læna faceret, quod erat Flamen Carmentalis, plebis contra Patres concitatione, & ſeditione nunciata, vt erat Lęna amictus, ita venit in concionem, ſeditionémque, tum auctoritate, tum oratione ſedauit. Et hic quoque Flamen minor, & plebeius fuit, quia Lænas hic, cuius à Cicerone mentio fit, ex plebe Conſul electus eſt.

Flaminis Virbialis, qui Deo Virbio, id eſt, Hippolyto conſecratus fuit. E

Lavrentialis, qui Accæ Laurentiæ inſtitutus fuit.

Lavinalis, quoque, & Lvcvlaris, nullus veterum Scriptorum, ſed epigrammata tantùm quædam, quæ ab Onuphrio Panuinio proponuntur, meminerunt. Hæc itaque xv. illorum Flaminum nomina ſunt, officia autem, vt ſinguli ſuis Diis ſacra facerent.

Præter hos verò aliorum Flaminum in Scriptoribus & lapidum epigrammatis vetuſtioribus fit mentio, eorum ſcilicet, qui imperatoribus Auguſtis vita defunctis, & inter Diuos relatis fuerunt inſtituti, iíſque ſacra peregerunt, quorum quidem tot fuerunt, quot Imperatores à Romanis conſecrati ſunt, quorum omnium nomina & teſtimonia ſumma diligentia collegit Onuphrius Panuinius, ſecundo ſuo Reipublicæ Ramanæ commentario. F

Cùm autem hîc mentio inciderit conſecrationis Imperatorum Romanorum vita defunctorum, operæpretium me facturum arbitror, ſi quibus cærimoniis ea peracta ſit, paucis hoc loco explicem: id quod capite ſequenti faciã, ex traditione Huberti Goltzij.

De conſecratione Imperatorum vita defunctorum apud Romanos.

CAP. XIIX.

Romanis mos erat à Cæſare Auguſto primùm inſtitutus, deinde à Tiberio inſtauratus, eos cõſecrare Impp. qui ſuperſtitibus filiis, vel ſucceſſoribus moriebãtur quí-

A que eo erant honore affecti, inter Diuos relati dicebantur. Sic primus omnium Augustus Iulium Cæsarem, Tiberius Augustum mortuos consecrârunt. Cùm Imperator vita defunctus consecrandus erat, tota Vrbe primùm quasi luctus quidam esse videbatur, festæ celebritati promiscuus: quippe functum vita corpus ritu hominum sumptuoso funere sepeliebant: ceream deinde imaginem defuncto quàm simillimam fingebant, eámque in Palatij vestibulo propositam supra eburneum lectum maximum, atque sublimem, vestibus instratum aureis, locabant. Et quidem imago illa ad ægroti speciem pallida recumbebat. Circa lectum verò vtrinque magnam partem diei sedebant: à læua quidem Senatus omnis vestibus atris amictus, à dextra verò matronæ, quas virorum aut parentum dignitas honestabat. Harúmque nulla vel aurum gestans, vel ornata mo-
B nilibus conspiciebatur, sed vestibus albis exilibus indutæ, mœrentium speciem præbebant. Hæc ita per septem dies continuos faciebant, Medicis ad lectum quotidiè accedentibus, inspectúmque veluti ægrũ deteriùs se habere subinde pronũciantibus. Dein vbi iam visus esset obiisse diem, lectum humeris attollebant Equestris Senatoriiq; ordinis nobilissimi, ac lectissimi iuuenes, pérque viam sacram in vetus forum deferebant, vbi Magistratus Romani deponere Imperium consueuerant. Extructum autem erat in ipso Romano foro coloris lapidei tribunal ligneum, super quod ædificium quoddam fabrefactum erat, quod columnæ vndique sustinebãt, erátque ebore variè ornatum, & auro: eò allatus fuerat alius lectus consimilis, cui stragulis purpureis, atque auro intextis ornato erant circùm capita belluarum terræ, maríſque: in eóque statuam cereã Prin-
C cipis consecrandi, vt dixi, ex Palatio allatam, ornatu triumphali collocabant, à qua puer egregia forma, ita vt Imperator dormiret, pennis pauonis muscas agebat. Ea ita iacent superstites Imperatores & Senatus, Senatorúmq; vxores vestibus iisdem induti accedebant ponè lectum, dum in forum ipsi deuenissent, vbi mulieres quidem in porticibus, Senatus verò sub dio sedebant. Ab vtraque autem fori parte, gradus quidam erant ad scalarum similitudinem extructi, in quibus altera ex parte puerorum chorus erat è Nobilissimis, atque Patriciis, altera fœminarum illustrium, hymnos in defunctum, pæanásque canentium, verendo ac lamentabili carmine emodulatos. Quibus ita dispositis, funebris pompa in foro inchoabatur extra Vrbem in campum Martium tendens. Pri-
D mùm antè ferebantur statuæ omniũ veterum Romanorũ illustrium, qui vnquàm ab ipso Romulo, vsque ad eius consecrationis tẽpus fuissent. Deinde Prouinciarũ, & nationum omnium, quę Romano Imperio subiectæ erant, ęnea simulacra, variis distincta ornamentis, vt erat cuiusque gentis patria consuetudo. Sequebantur pòst varia genera Ciuium, Lictorum, Scribarum, Præconum, & qui sunt eiusdem generis. Sequebantur deinceps signa diuersorum illustrium virorum, quos præclarè fecisse aliquid, aut excogitasse, aut in aliquo studio floruisse cõstaret. Veniebant posteà equites, ac pedites armati, certatores equi, atque ea quæ ad parentandum pertinebant, quæ ab ipsis Principibus & Sacerdotibus, eorum vxoribus, & à clarissimis Equitibus, ac populis, & à ciuium congregatione missa fuerant. Postremò ferebatur altare inauratum, ornatúmque ebore, &
E lapillis Indicis. Quæ postquàm transierant, Imp. viuus Rostra ascendebat defunctúmque Imp. laudabat. Cúmque oraret, crebrò à Senatoribus adstantibus exclamabatur, partim laudantibus defunctum, partim lugentibus: sed oratione habita multò magis id factitabant, ac tandem cùm lectum de loco, in quo erat, moueri oporteret, omnes simul Senatores lamentabantur, ac flebant. Quibus peractis, iterum lectum à tribunali tollebant Pontifices & Magistratus, non modò qui dum erant, sed etiam hi, qui in sequentem annum designati fuerant, eundémque posteà tradebant nonnullis Equitibus ferendum. Pars Senatorum lectum anteibat, ex quibus multi dolere se simulabant, querulas voces emittendo, multi canebant flebile carmen ad tibias. Imperatores postremi sequebantur. Ita extra vrbem in Martium campum veniebant. Vbi quà latissimè campus pa-
F tet, rogus siue suggestus quidam specie quadrangula, lateribus æquis assurgebat, nulla præterquàm lignorum ingentium materia compactus in tabernaculi formam: id quidem interiùs totum erat aridis fomitibus oppletum: extrà autem intextis auro stragulis, atque eboreis signis, variísque exornatum: suprà verò alterum minusculum quidem tabernaculum positum erat, sed forma & ornatu persimile portis, ianuísque patentibus. Tertium item, & quartum, semper superiore tabernaculo contractius, ac deinceps alia; donec ad extremum, quod est omnium breuissimum, perueniebatur. In summo eius currus inauratus, quo mortuus Imperator olim vehebatur, collocatus erat. Potest eius ædificij forma comparari turribus his, quæ portubus imminentes, noctu igne prælato

naues in tutas ſtationes dirigunt. Phari vulgò appellantur. Eius quoque tabernaculi formam adhuc in antiquis numiſmatibus Sabinæ Auguſtæ, Ant. Pij, Fauſtinæ Auguſtæ, & matris & filiæ, M. Aurelij Antonini, L. Aur. Veri, P. Heluij Pertinacis, L. Septimij Seueri, & Iuliæ Piæ Auguſtæ conſecratorum videntur, quorum duo ſubieci.

Igitur lecto in ſecundum tabernaculum, quod primo contractius eſt, ſublato, aromata & ſuffimenta omnis generis, fructus, herbáſque & ſuccos omnes odoratos conquiſitos, aceruatim effundebant. Quippe neque gens erat, neque ciuitas, neque qui honore vllo, aut dignitate præcelleret, quin certatim pro ſe quiſque ſuprema illa munera Principis honori deferrent. Vbi verò ingens aromatum, ac eorum, quæ parentandi cauſa allata fuerant, ſuffimentorum aceruus magnus aggeſtus eſt, ac locus omnis oppletus, Imperator ſuperſtes, cæteríque Imperatoris mortui propinqui eius ſtatuam oſculabantur: quo facto Princeps in tribunal conſcendebat: Senatores verò, exceptis Magiſtratibus, in tabula parata aſſidebant, vt tutò ſimul, & commodè ſpectarent, quæ gerebantur. Magiſtratus & cæteri ex ordine collocabantur, vt cuiuſque dignitas poſtulabat. Tum circa ædificium illud adequitabant vniuerſi Equeſtris ordinis certa quadam lege, ac recurſu, motúque Pyrrichio, numeróque in orbem decurrentes: pedites quoque circùm ipſum rogum curſus vrbanos & confictos peragebant. Currus item circumagebantur inſeſſi purpuratis Rectoribus, qui perſonas ferebant Ducum omnium Romanorum, Principúmque illuſtrium. Quæ vbi celebrata erant, facem capiebat Imperij ſucceſſor, eámque tabernaculo admouebat, tum Conſules primò, cæteríque omnes Magiſtratus, & alij ordine vndique ignem ſubiiciebant, cunctáq; illicò fomitibus illis aridis, odoramentíſq; referta, igni valido corripiebantur. Mox ab extremo minimóque tabernaculo, tanquàm è faſtigio quodam, ſimul cum ſubiecto igni aquila dimittebatur, quæ in cœlum ipſam Principis animam deferre credebatur. Ac iam ex illo, vnà cum cæteris Numinibus Imperator defunctus colebatur: vnde etiam in nummis quibuſdam videntur aquilæ, vel pauones expreſſæ defunctos Imperatores, vel Auguſtas in cœlum ferentes.

A Hæc autem habentur in Pertinacis & Seueri consecrationibus à Dione & Herodiano *Lib.5.6.* descriptis: quibus, quò omnia accuratiùs percipiantur, Augusti quoque consecrationem adiiciam à Dione ita descriptam: Postquàm eiusmodi præcepta recitata sunt, funus Augusti ducitur. Erat lectus ex ebore & auro factus, stratus, atque stragulis purpureis auróque intextis ornatus, subter quem tanquàm in feretro corpus eius iacebat occultum. Ante omnia verò statua eius cerea vestitu triumphali videbatur, eáque ex palatio ferebatur ab iis, qui in sequentem annum Magistratus designati fuerant: deinde ex Curia altera aurea, tertia curru triumphali vehebantur, ferebantúrque statuæ maiorum ipsius, atque propinquorũ: qui è vita discesserant, vno tantùm Cęsare excepto: propterea quòd iam esset in Deorum numerum relatus: portabãtur deinde statuę ciuium Romanorum B omnium, quicunque in Magistratu vnquàm ab ipso Romulo ad ea vsque tempora fuissent. Sed & quædam Cn. Pompeij Magni statua ferri visa est. Aderant etiam omnes prouinciæ & nationes pictæ, quæ aut in societatem ab ipso acceptæ, aut deuictæ fuerant. Eadem propemodùm ratione mulieres Augustas, quæ consecrabantur, inter Diuas referri solitas crediderim: neque enim alia mulierum consecrandi ratio tradita est: prima autem omnium Liuia Augusta consecrata est. Porrò autem tam Imperatoribus, quàm eorum vxoribus, vel filiis, aut sororibus consecratis, Flamen & Sodales, qui ab eo nomẽ acciperent, ex S.C. addebantur, templúmque in quo hymnos in eius honorem compositos tenerent, construebatur. Hactenus Goltzius.)

C *De Virginibus Vestalibus.* CAP. XIX.

VESTALES dicebantur hæ, quòd Vestæ sacra curarent, & ignem eius custodirent. De quarũ prima apud Romanos institutione non admodùm inter Scriptores conuenit. Fuisse quidem eas Lauinij, & Albæ ante Romam conditam, dubium non est, cùm, quòd Æneas Vestæ sacra vnà cum Penatibus & Palladio ex Troia in Latium tulerit, & condito Lauinio, Vestæ ibi ædem sacrauerit, cui deinde Ascanius etiam condita Alba longa, templum in monte Albano extruxit: tum verò quòd Rhea Siluia, Romuli mater, à Numitore patruo virgo Vestalis creata fuerit. Vtrùm verò Romulus, vt quidam volunt, an qui ei successit, Numa Pompilius, quod pluribus placet, Vestæ ædem Romæ cõstruxerit, eique Virgines custodes ignis æterni assignauerit, de eo valdè discrepant. *Lib.2.* D Dionysius certè, cuius in historia Romana non minima est auctoritas, Numæ id institutum tribuit, & contrarium sentientes grauiter refutat, cuius verba, quæ quidem huc spectant, libet adscribere: Romulus, inquit, nullas virgines Vestæ Sacerdotes instituit, memor fortasse materni dedecoris, quæ inter illius ministeria virginitatem amiserat: haud quaquàm idoneus futurus iuxta leges patrias, si quam violasse pudorem deprehendisset, ne sibimet refricaret probrum domesticum. Hæc ille, quem sequuti dicemus à Numa Pompilio Virgines Vestales primùm esse creatas, & institutas. Quo verò numero, quod earum officium, quæ dignitas fuerit, de iis porrò Dionysium loquentem audiamus. Sic autem is scribit: Quinto loco erant virgines ignis sacri custodes, quas illi à sua Dea Vestales nominant, cui Rex hic primus templum sacrauit, & cul- *Lib.2.* E trices virgines. Et paulò pòst: Virgines autẽ, quæ Deæ sacris operabantur, quatuor erant ab initio, & ius optandi eas penes Reges esse, Numa voluit: posteà tamen propter sacrificiorum multitudinem ad senarium numerum auctæ (à L. scilicet Tarquinio Prisco V. Romanorum, vt idem auctor alibi docet) in eo hodiéque permanent degentes in Deæ fano, à cuius aditu nemo arcetur interdiu, sed pernoctare intus fas est viro nemini. *Dionysius lib.3.* Has necesse est per xxx. annos manere puras à nuptiis, sacrario seruientes, & legitimis cæremoniis, ac primo decennio rationem sacrorum eas oportebat discere, sequenti exercere, postremò docere alias. Post exactum verò annum trigesimum nihil vetabat eas positis coronis, reliquísque insignibus sacerdotij, cui vellent, nubere: fecerúntq; id paucæ aliquot, sed parum læto vitæ exitu, & ominoso apud cæteras; ita vt libenter posthac F virgines æuum exigerent in Deæ contubernio, ac tum demùm in defunctæ locum alia sublegebatur à Pontificibus. Honores autem eis exhibentur à ciuitate multi & eximij, propter quos nec liberorum, nec nuptiarum tanguntur desiderio. Pœnæ quoque, si qua delinquat, graues sunt propositæ, quas Pontifices ab illis exigunt, flagris cædentes deprehensas in leuiore crimine, stupratas verò miserabili, longéque fœdissimo tradentes supplicio. Viuæ enim funebri pompa efferuntur, amicis ac cognatis cum lacrymis lecticam prosequentibus: delatæque ad Collinã portam extra muros, in subterranea cella sepeliuntur, nec monumento dignitatis, nec parentatione, aliísve solennibus defunctorum

honoribus. Admissum autem circa sacra piaculum, tum aliis prodigiis deprehenditur, tum maximè, si ignis extinguatur, quod formidolosissimum Romanis habetur, vt perniciem ciuitati minitans, quacunque tandem causa acciderit: & post multam procurationem, alium ignem in templum inferunt. Hactenus Dionysius. Vbi quę scribit de pœna Vestalium impudicarum, quam quidam à L. Tarquinio Prisco institutam esse volūt. pleniùs à Plutarcho explicantur: cùm de iis verba faciens in hunc modum scribit: Si quid deliquerit, inquit, Vestalis, verbera ei à summo Pontifice infliguntur, aliquando etiam nudæ, linteo prætenso, in obscuro, & vmbroso loco. At quæ virginitatem polluit, viua defoditur iuxta portam Collinam. Est ibi intra vrbem tumulus quidam terreus, in longum porrectus, Aggerem Latini vocant: in eo domus subterranea non magna, in quam ex superiori parte descensus sit, paratur: in eáque lectus constratus, lucerna ardens, paucæque eorum, quæ ad vitam fouendam necessaria sunt, primitiæ reponuntur, vt panis, aqua, lac in vasculo, & oleum, tāquàm nefas putent fore, si corpus summis consecratum sacrimoniis fame pereat. Tum illam, quæ supplicio est afficienda, lecticæ impositam extrà opertæ, lorísque reuinctam, ita vt ne vox quidem exaudiri possit, per forum vehunt: ei omnes via decedunt taciti, & ingenti cum mœstitia silentes transmittunt, neque est horribilius vllum spectaculum, aut dies, quam vrbs agat tristiorem. Vbi ad locum, quem dixi, lectica peruenit, vincula lictores soluunt: at princeps sacrorum secretò quædam comprecatus, manibus ad Deos sublatis, antè quàm necessitati supplicij satisfaciat, obuelatam educit, & in scalis deorsum in domum deferentibus constituit, ita ipse cum reliquis Sacerdotibus reuertitur. Postquàm damnata descendit, sursum gradus attrahunt, multáque supernè terra ingesta domus occulitur, complanatúrque. Hactenus Plutarchus. Sextus Pompeius Festus tradit, Sceleratum campum appellari proximè portam Collinam, in quo virgines Vestales, quæ incestum fecerint, viuæ sint defossæ. Caussas autem, propter quas Vestales tali supplicio, non alio, afficiantur, idem auctor inquirit, & tradit has: vel, quòd mortuos tantùm crement, iniustum autem esse eam cremare, quę sacrum ignem non piè custodiuerit: vel quòd corpus summis consecratum cærimoniis interficere, & manus adferre sacræ mulieri, nefas cēseant, ipsámque vltrò mori volentes, infra terram demittant, in extructum ad hoc domiciliū. Hæc Plutarchus. Morem eum à Græcis desumptum esse Guilhelmus Canterus docet. Quòd si ignis negligentia earum extinctus esset, nequaquàm eum accendere ab alio igni licebat, sed renouabant eum, flammámque eliciebant à Solis radiis puram & sinceram. Eam ad rem instrumentis vtuntur, quæ σκαφεῖα nominant. Sunt autem excauata in modum turbinis rectanguli: hæc si aduerso soli opponantur, fit vt radij Solares in circumferentiam vndique incidentes, ad centrum omnes concurrant, itáque & aërem tenuem reddant, & materiam (quæ leuissima, siccissimáque instrumentis imponitur) statim inflamment, quia videlicet radij Solares à corpore renitente ita coguntur, & stipantur, vt naturam ignis accipiat. Hactenus Plutarchus. Cum quo etiam Festus: Ignis Vestę, inquit, si quando interstinctus esset, virgines verberibus afficiebantur à Pontifice, quibus mos erat tabulam facilis materiæ tamdiu terebrare, quousque exceptum ignem cribro æneo virgo in ædem ferret. Honores illis redditi fuerunt, vt etiam viuo patre testamentum condere, ac cætera gerere sine curatore possent, quemadmodum & trium filiorum matres, vt cum fascibus, si prodirent, deducerentur. Et si casu in quemquam incidissent, qui ad lethum ageretur, necari eum non licebat: verùm deierare virginem oportebat, se non vltrò, sed fortè, non autem dedita opera, & de industria obuiam factam. Qui autem occurreret, cùm ipso feretro veheretur, moriebatur. Plutarchus. Plinius scribit, Vestales virgines seruos fugitiuos, ne vrbe exirent, precationibus suis retinere, item crinem suum ad Loton arborem Romæ vetustissimam, cognomento capillatam, consecrandum deferre fuisse solitas. Cæterùm cuius ætatis, ex qua familia, & quo ritu virgo Vestalis capi solita fuerit, eleganter docet Agellius, cuius verba, quemadmodum à Lud. Carrione restituta sunt, adscribam. Qui, inquit, de Vestali virgine capienda, scripserunt (quorum diligentissimè scripsit Labeo Antistius) minorem quàm annos VI. maiorem, quàm annos X. natam negauerunt capi fas esse. Item, quæ non sit patrima & matrima. Item, quæ lingua debili sensúve aurium deminuta, aliáve quauis corporis labe insignita sit. Item, quæ ipsa, aut cuius pater emancipatus sit, etiamsi viuo patre in aui potestate sit. Item, cuius parentes alter, ambóve seruierint, aut in negotiis sordidis deseruierint. Sed eam, cuius soror ad id sacerdotium lecta sit, excusationem mereri aiunt. Item, cuius pater Flamen, aut Augur, aut Quindecimuir sacris faciundis, aut qui

Dionysius lib. 3. Plutarch. in Numa.

Plutarch. Quæst. Romanis, q. 96.

Nouarum lectionum li. 7. ca. 6.

In Numa. lib. 28. ca. 4. Plin. libr. 16. ca. 44. Lib. 1. ca. 12. Antiquarum lectionum li. 2. ca. 6.

A qui Septemuir Epulonum, aut Salius sit. Sponsæ quoque Pontificis & tibicinis sacrorum filiæ vacatio à sacerdotio isto tribui solet. Præterea Capito Atteius scriptum reliquit: Neque eius legendam filiam, qui domiciliū in Italia non haberet, & excusandam eius, qui liberos treis non haberet. Virgo autem Vestalis, inquit Agellius, simulatque capta, atque in atrium Vestæ deducta, & Pontificibus tradita est, eo statim tempore sine emancipatione, ac sine capitis minutione è patris potestate exit, & ius testamenti faciūdi adipiscitur. De more autem, ritúque capiundæ virginis, literæ quidem antiquiores non extant: nisi quòd fertur, quæ capta prima est, à Numa Rege esse captam. Sed Papiam legem inuenimus, qua cauetur, vt Pontificis Maximi arbitratu virgines è populo viginti legantur: sortitióque in concione ex eo numero fiat, & cuius virginis ducta erit, vt eam Pontifex Maximus capiat, eáque Vestæ fiat. Sed ea sortitio ex lege Papia non ne-B cessaria nunc videri solet: nam si quis honesto loco natus adeat Pontificem Maximum, atque offerat ad sacerdotium filiam suam, cuius duntaxat, saluis religionum obseruationibus, ratio haberi possit, gratia Papiæ legis per Senatum fit. Capi autem virgo propterea dici videtur, quia Pontifex Maximus manu prehensa ab eo parente, in cuius potestate est, veluti bello capta abducitur. In lib. 1. Fabij Pictoris, quæ verba Pontificem Maximum dicere oporteat, cùm virginem capit, scriptum est. Ea huiusmodi sunt: SACERDOTEM. VESTALEM. QVAE. SACRA. FACIAT. QVAE. IOVS. CIET. SACERDOTEM. VESTALEM. FACERE. PRO. POPVLO. ROMANO. QVIRITIBVSQVE. VTI. QVAE. OPTVMA. LEGE. FIAT. ITA. TE. AMATA. CAPIO. Præterea in Commentariis Labeonis, quæ ad duodecim tabulas composuit, ita scriptum est: Virgo Vestalis ne-C que hæres est cuiquam intestato, neque intestatæ quisquam, sed bona eius in publicum redigi aiunt. Id quo iure fiat, quæritur. Amata inter capiendum à Pontifice maximo appellatur: quoniam quæ prima capta est hoc fuisse nomine, traditum est. Hactenus Agellius, qui etiam alibi recitat verba Prætoris ex edicto perpetuo de Flamine Diali, & de Sacerdote Vestæ, hæc: SACERDOTEM VESTALEM ET FLAMINEM DIALEM IN OMNI MEA IVRISDICTIONE IVRARE NON COGAM. Alebantur Vestales sumptibus publicis. Durauit autem earum sacerdotium vsque ad Theodosij senioris Imperatoris tempora, quo regnante, vnà cum aliis Sacerdotiis, nequicquàm reclamante Senatu, omninò est sublatum, id quod ex epistolis Symmachi, & Ambrosij responsionibus manifestum est.

Hunc locum restituit Ludouicus Carrio Antiq. lectionum lib. 3. c. 1. & Iacob. Rauardus lib. 2. Variorū, c. 17

Lib. 10. c. 15.

D

De Saliis Palatinis XII.

CAP. XX.

SExta pars legum ad religionem pertinentium, inquit Dionysius, tractabat iura eorum, quos Romani vocabant Salios, de quibus nos hoc capite agemus. Vnde nomen acceperint, dubitatur inter veteres scriptores. Plerique enim à saliendo, vel saltando eos dictos fuisse scribunt, quod id facere in comitio in sacris quotannis & solerent, & deberent. Quidam tamen eos à Salio quodam, vel Saone sic appellatos volunt, id quod Sextus Pompeius Festus his verbis docet: Salios, inquit, à saliendo & saltando dictos esse, quamuis dubitari non debeat, tamen Polemon ait, Arcada quendam fuisse nomine Salium, quem Æneas à Mantinea in Italiam deduxerit, qui iuuenes Italicos ἐνόπλιον sal-E tationem docuerit. At Critolaus Saonem ex Samothrace cum Ænea Deos Penates, qui Lauinium transtulerit, Saliare genus saltandi instituisse, à quo appellatos Salios. Plerique tamen à saltando id nomen deducunt, quos & nos sequimur. Instituti primùm sunt Liuio, Dionysio, & Plutarcho testibus, à Numa Pompilio Rege, qui, vt pleraque sacra instituit, & Sacerdotes singulis præfecit, ita etiam Salios XII. ex Patricio ordine elegit, qui Marti sacra in Palatio celebrarent: vnde etiam Palatini sunt appellati. Hi erant, vt Dionysius lib 2. inquit, saltatores quidam, & laudatores Deorum belli pręsidum. Festum autem eorum incidit in panathenæa Græcorum, mensémque Martium, agitúrque publicè ad dies aliquot, per quos tota Vrbe choreas ducunt vsque in forum & Capitolium, F aliáque loca, tam priuata, quàm publica, æreis balteis succincti super pictas tunicas, & induti astrictas fibulis prætextas, quas vocant trabeas: quæ Romanorum vestis est propria, & honorata cum primis. Gestant etiam capitibus, quos vocant apices, fastigiatos in altum pileos. Græci appellant Cyrbasias. Accinguntur autem singuli gladio, dextera tenentes lanceam, aut virgam, aut tale quid aliud: sinistra verò ancyle Thraciæ, cætræ simile. Et paulò pòst: Gesticulantur militariter ad tibiæ modulos, nunc simul, nunc per vices, interim canentes pæana quędam patrium. Saltationem autem armatam, quæ col-

lisis ad scutum gladiis crebros ciet strepitus, si quid credendum est antiquis Scriptoribus, primi Curetes inuentam tradiderunt posteris, &c. Hactenus ille. Eadem Liuius tradit, sed breuiùs. Salios, inquit, duodecim Marti Gradiuo legit, tunicęque pictę insigne dedit, & super tunicam ęneum pectori tegmen: cœlestiáque arma, quę Ancylia appellantur, ferre, ac per vrbem ire canentes carmina cum tripudiis, solenníque saltatu iussit. Cœtus Saliorum dicebatur Collegium, quibus qui prętrat, & eos quasi moderabatur, dicebatur Magister Saliorum: item Præsul. Vnde Lucilius:

Præsul vt amptruat, inde & volgũ redamptruat olli.

Redamptruare, ait Festus, quemadmodum Ioseph. Scaliger in lucem edidit, dicitur in Saliorum exultationibus, cùm pręsul amptruauit, quod est, motus edidit, & referuntur inuicem iidem motus. Cęterùm carmina, quę à Saliis fiebant, & canebantur, vel in Deos facta erant, & dicebantur ab eorum nominibus versus Ianualij, Iunonij, Mineruij: vel in vniuersos homines componebantur, & appellabantur axamenta, auctore Festo, ab axare, quod est nominare: vel, vti Scaligero placet, quòd in axibus, seu tabulis describebantur, quemadmodum apud Gręcos leges. Primum Saliare carmen composuisse fertur Numa Pompilius, quod omnium Latinorum carminum antiquissimum fuisse dicitur, & idcirco obscurissimum, id quod & Cic. ac alij veteres Scriptores sępissimè testātur, & multa vocabula ex eo à veteribus Grāmaticis citata, probant. De Ancylibus, quibus vsi Salij fuerunt, vel potiùs quorum custodię præpositi fuerunt, pauca adhuc adiiciam. Festus: Numa Pompilio regnante è cœlo cecidisse fertur ancyle, id est, scutum breue, quod ideò sic est appellatum, quia ex vtróque latere erat recisum: vt summum infimúmque eius latius medio pateret, vnáque edita vox, omnium potentissimam fore ciuitatem, quamdiu in ea mansisset. Itaque facta sunt eiusdem generis plura, quibus id misceretur, ne internosci cœleste posset, probatum opus est maximè Mamurij: qui præmij loco petiit, vt suum nomen inter carmina Salij canerent, &c. Vnde Mamurij Veturij nomen frequenter in cantibus Romani frequentabant. Vide & Seruium, Plutarch. Ald. Manutium lib. 2. de Quęsitis per epistol. & alios.

VIRGINES SALIARES.

Virginum Saliarium solus, quod ego sciam, meminit Sext. Pompeius, his verbis: Saliares Virgines Cincius ait esse conductitias, quę ad Salios adhibeantur, cum apicibus paludatę, quas Ælius Stilo scripsit sacrificium facere in Regia cum Pontifice, paludatas cum apicibus, in modum Saliorum. Hęc ille.

De Fetialibus, & Patrepatrato.

CAP. XXI.

FEtiales dicti, quòd fidei publicæ inter populos præerant. Nam per hos fiebat, vt iustum conciperetur bellum, & inde desitum, & vt fœdere fides pacis constitueretur. Ex his mittebant, antequàm conciperetur, qui res repeterent: & per hos etiam nunc fit fœdus. Hactenus Varro. Quando Fe tiales primùm Romæ instituti & creati sint, quęque eorum munera fuerint, perspicuè docet Dionysius lib. 2. cuius hæc sunt verba: Septima legum sacrarum pars dicata erat Collegio Fetialium, quos Græci εἰρηνοδίκας dicerent: hi sunt selecti è præstantissimis familiis, funguntúrque per omnem vitam eo sacerdotio, primo Numa huius sacri magistratus auctore, &c. Et paulò pòst: Longum autem esset recensere omnia Fetialium officia, sed in summa sunt hæc: Dare operam, ne Romani vlli fœderatæ ciuitati iniustum bellum inferant: quòd si qua prior contra fœderis conditiones aliquid commiserit, Legatos agere, & verbis primò suum ius repetere: quòd si dedignetur facere postulata, tum verò bellum indicere. Itidem si qui illatam sibi contra fœdus querantur iniuriam, causam eorum cognoscere, & comperto crimine sontes comprehēsos læsis dedere: iudicare item de Legatorum iniuriis, & dare operam, vt seruentur conditiones fœderum: pacem etiam conficere, aut si parum legitimè facta videatur, irritam reddere: præterea si quid Imperatores contra iusiurandum peccauerint, cognoscere atque expiare. Eadem ferè Plutarchus scribit in Numa, sed breuiùs: Fetia-

A Feciales, inquit, quidam pacis custodes, & (vt mea fert opinio, ab re ipsa nomen capientes, controuersias verò sedabant, cùm non permitterent priùs militare, quàm omnis iudicij species abscissa esset. Etenim pacem Græci vocant, quando verbo non vi inter se vtentes, controuersias soluunt. At Romanorum Feciales sæpè ad eos ibant, qui iniuriã inferrent, illísque suadebant, vt se beneuolè & amicè gererent. Iis autem inimicè sese, & pro voluntate gerentibus, Deos testati, & multa grauia in eos eorúmq; patriã imprecati nisi iustè rem aggrediantur, sic eis bellum indicebant. Fecialibus verò prohibentibus, aut minùs comprobantibus, neque militi fas erat, neque regi Rom. arma moueret: sed ab his necesse erat initium belli pro iure Princeps acciperet, & tùm demùm communi commodo prospiceret. Hactenus Plutarch. Vnus Fecialium dicebatur Paterpatratus. Erat autem is, cui pater & cui filij erant, & maximus habebatur, teste Plutarcho, vbi appellationis causas inquirens, has adfert, vel quòd & liberos reuereantur suos, & timeãt genitores: vel quòd sint perfecti, vt ipsum nomen sonat. Patratum enim esse quasi perfectum & absolutum, perfectiorem autem esse, qui viuo patre pater esset factus, vel quòd iureiurandi & pacis præsidem oporteat simul prorsum & retrorsum videre: id verò maximè præstare posse eum, qui & filium habeat, de quo consultet, & patrem quicum deliberet. Addit Plutarchus. Feciales etiam suo tempore priuilegium, auctoritatémque aliquam retinere. Prætores enim corpora, quæ ob formam & florem ætatis custodia opus habuerint pudica, eorum fidei commendasse. De Fecialibus loquitur lex Ciceronis: Fœderũ, pacis, belli, induciarũ, Oratores, Feciales iudices duo sunto, C belláque disceptanto: Obsoleuisse autem hunc morem per Feciales res repetendi, & bellum indicendi suo tempore M. Ter. Varro docet, cùm ait: Per eos factum esse, vt iustum conciperetur bellum, & inde desitum. Sic enim illud verbum Andr. Turnebus & Ioseph. Scaliger exponunt, & lib. 12. de vita populi ad Nonium sic scribit Varro: Itaque bella & tardè, & nulla licentia suscipiebant, & quod bellum nullum nisi pium putabant geri oportere, priusquàm indicerent bellũ iis, à quibus iniurias factas sciebant, Feciales legatos repetitũ mittebãt IV. quos Oratores vocabant. Et lib. 3. Si cuius legati violati essent, qui id fecissent, quamuis Nobiles essent, vt dederentur ciuitati, statuerunt, Fecialésque XX. qui de his rebus cognoscerent, iudicarent, & statuerunt, & constituerunt, &c. De ritibus indicendi belli & feriendi fœderis, libro de militia dictum.

D

De Pontificibus, & Pontifice Maximo.
CAP. XXII.

VLtima Numæ institutionum, inquit Dion. lib. 2. continebat sacra maximi apud Ro. sacerdotij, & cuius potestas est amplissima. Hi ab vno suorum operum, videlicet sarciendo ponte sublicio, vocantur Pontifices, summa auctoritate præditi, &c. Quod hîc de etymologia nominis Dio. tradit, dictos eos esse Pontifices, à ponte & facere, id confirmat Varro, cùm lib. 4. de ling. Lat. sic scribit: Pontifices ego à ponte arbitror dictos. Nam ab iis sublicius est factus primùm, & restitutus sæpe, quum ideò sacra & vls & cis E Tiberim non mediocri ritu fiant. Idem tamen annotat, Q. Scæuolam Pontificem maximum voluisse, eos à posse & facere hoc nomen habere, quòd scilicet facere, id est, offerre, vel sacrificare possint. Hi, quemadmodum Dion. lib. 2. scribit, à Numæ temporibus vsque ad annum Vrbis circiter IↃ C L. à collegio Pontificum cooptari soliti fuerunt. Non enim Comitiis à populo creabantur, donec Cn. Domitius, Cn. F. Ahenobarbus Tribunus. pleb. Pontificibus offensior, quòd alium quàm se in locum patris sui Cn. Domitij cooptassent, lege lata, ius Sacerdotum subrogandorum à Collegiis ad populum transtulit, id quod & Cicer. in Rullum, & Tranquil. in Nerone tradunt. Hanc verò legem à L. Sulla dictatore plebi offensiore abrogatam, restituit M. T. Cicerone, M. Antonio Coss. T. Labienus Trib. pleb. teste Dione lib. 37. Posteà sub Augusto iterum abrogata F lege Domitia, Collegiorum primò, deinde Romanorum Principum arbitrio Pontifices & reliqui Sacerdotes cooptari cœperunt.

Ad numerum Pontificum quòd attinet, IV. tantùm à Numa instituti traduntur, qui omnes ex Patriciis semper cooptati sunt, vsque ad annum Vrbis CDLIV. quo tempore Q. Appuleio Pansa, & M. Val. Coruo v. Coss. Q. & Cn. Ogulnij Trib. pleb. legem tulerũt, vt numerus Augurum & Pontificum augeretur, & pars eorum ex plebe crearentur. Qua de re Liuius ita scribit: Hoc anno, ne vndique tranquillæ res essent, certamen iniectum est inter Primores ciuitatis, Patricios, Plebeiósque à Tribunis pleb. Q. & Cn. Ogulniis:

Qui vndique criminandorum patrum apud plebem occasionibus quæsitis, postquàm alia frustrà tentata erant, eam actionem susceperunt, qua non infimam modò plebem accenderent, sed ipsa capita plebis, Consulares, triumphalésque plebeios, quorum honoribus nihil præter sacerdotia, quæ nondum promiscua erant, deesset. Rogationem ergo promulgârunt, vt cùm IV. Augures, IV. Pontifices ea tempestate essent, placerétque augeri Sacerdotum numerum, V. Pontifices, V. Augures de plebe omnes allegerentur. Eam rem iuxtà ægrè passi Patres, quē cum Consulatum vulgari viderent: simulabant ad Deos id magis, quàm ad se pertinere, ipsos visuros, ne sacra sua polluantur: Id se optare tantùm, nequa in Rempubl. clades veniat. Minùs autem tetendêre, assueti iam tali genere certaminum vinci, & cernebant aduersarios non id quod olim vix sperauerint, affectantes magnos honores: sed omnia iam, in quorum spem dubiam erat certatum, tamen adeptos multiplices Consulatus, Censurásque, & Triumphos, &c. Et paulò pòst: Vocare Tribus ex templo populus iubebat, apparebat accipi legem: ille tamen dies est intercessione sublatus: postera die deterritis Tribunis ingenti consensu accepta est. Pontifices creantur, suasor legis P. Dec. Mus, P. Sempr. Sophus, C. Marc. Rutilius, M. Liuius Denter, &c. Ita IIX. Pontificum numerus est factus, qui vsque ad L. Sullæ Felicis Dictaturam mansit. Is enim cùm aduersæ partis factionibus cæsis, Dictator renunciatus fuisset, inter multa, quæ aut abrogauit, aut addidit, Pontificum quoque & Augurum Collegium ampliauit, vt essent XV. Pontifices, & XV. Augures. Florus Epit. 89. Ex quo Sullæ facto duplex factus est Pontificum ordo. Primi enim IIX. & ij deinceps, qui in eorum locum cooptati sunt, Pontifices maiores appellati, reliqui verò VII. minores Pontifices dicti sunt, quorum passim & apud veteres Scriptores, & in vetustis Epigram. mentio fit. Vniuersus Pontificum cœtus Collegium vocabatur, quemadmodum ex Cic. oratione ad Pontifices pro Domo, & de Haruspicum responsis, item ex antiquis inscriptionibus liquet.

De Pontificum muneribus & dignitate hæc tradit Dionys. libr. 2. Pontifices, inquit, de omnibus causis ad sacra pertinētibus iudicant, tam inter magistratus sacrificos, quàm inter priuatos homines: nouásque leges de sacris arbitratu suo cōdunt, sicubi destituuntur scriptis legibus: & magistratus, penes quos cærimoniæ sunt, ac sacrificia, Sacerdotésque omnes examinant: ministros quoque sacrorum in officio continent, ne quid præter solennes ritus faciant, à profano etiam & imperito vulgo consuluntur de cultu Deorum, ac geniorum, aliísque religionibus, quòd si quem animaduertant præscripta sua contemnere, eum mulctant pro delicti magnitudine. Ipsi nullius potestati sunt obnoxij, nec tenentur ad reddendam rationem vel Senatui, vel populo. Id genus Sacerdotes, siue sacri Doctores, siue sacrarum legum consulti, siue sacrorum custodes rectè dicendi sunt: ego Hierophantas nostris appellari dixerim. In defuncti locum alius solet subrogari, non populi suffragiis, sed qui Collegio maximè videatur idoneus ex omni numero: nec nisi inauguratus ad sacerdotium admittitur. Hactenus Dionysius. Quæ ferè eadem etiam à Cicerone referuntur, cùm in oratione pro Domo sua ad Pontifices, sic loquitur: Cùm multa diuinitùs Pontifices, à maioribus nostris inuenta, atque instituta sunt, tum nihil præclariùs, quàm quòd vos eosdem & religionibus Deorum immortalium, & summæ Reipublicæ præesse voluerunt, vt amplissimi & clarissimi ciues Rempublicam bene gerendo, Pontifices religionem sapienter administrādo, Rempublicam conseruarent. Quòd si vllo tempore magna causa in Sacerdotum populi Romani iudicio, ac potestate versata est: hæc profectò tanta est, vt omnis Reipublicę dignitas, omniū salus, vita, libertas, aræ, foci, Dij penates, bona, fortunæ, domicilia, vestrę sapientiæ, fidei, potestatíque commissa & credita esse videantur. Et paulò pòst ad Lentulum, vnum ex Pontificibus: Te appello, inquit, Lentule, tui Sacerdotij sunt tensæ, curricula, præcentio, ludi, libationes, epulæque ludorum. Vósque Pontifices, ad quos Epulones Iouis Optimi Maximi, si quid est prætermissum, aut commissum, afferunt: quorum de sententia illa eadem renouata, atque instaurata celebrantur, &c.

Pontificum Collegium vsque ad Theodosij Senioris Imperatoris tempora Romæ fuit. Quibus, religione Christiana omnia iam obtinente, Imperatoribúsque antiquæ superstitioni aduersantibus, vno edicto Sacerdotum omnium reditus fisco applicati sunt. Quare posteà planè Pontifices, Augures, & reliqui Sacerdotes fieri desierunt, cùm reditibus omnibus mulctati essent. Zosimus.

Vnus Pontificum omnium supremus erat, qui Maximus dicebatur, à Numa institutus, quòd, vt Dionysius tradit, maximarum rerum, quæ ad sacra & religionem pertinēt, iudex

A iudex esset,& vindex contumaciæ priuatorũ & magistratuum. De eius creatione sic scribit libro primo Liuius: Minoribus Pontificibus creatis, Numa Pontificem deinde Maximum Numam Marcium, M.F. ex Patribus legit, eique sacra omnia exscripta, exsignatáque attribuit: quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ templa sacra fierent, atque vnde in eos sumptus pecunia erogaretur. Cætera quoque omnia publica, priuatáque sacra Pontificis scitis subiecit, vt esset, quo consultum plebs veniret, ne quid diuini iuris negligendo patrios ritus, peregrinósque adsciscendo, turbaretur. Nec cœlestes modò cærimonias, sed iusta quoque funebria, placandósque manes, vt idem Pontifex edoceret, quæque prodigia fulminibus, alióve quo viso missa susciperentur, atque curarentur. Hactenus Liuius. Festus etiam ait, Pontificem Maximum iudicem atque arbitrum rerum diuinarum, atque humanarum esse. Cæterùm Pontifex Maximus ex Collegio Pontificum creabatur, non quidem Collegarũ cooptatione, vt in cæteris Sacerdotiis mos erat, sed populi tributis comitiis, vt ex omni Liuij historia facilè intelligi potest. Multo etiam tempore non nisi ex patribus creabatur, donec postremò omnibus honoribus plebi cõmunicatis, Pontifex quoque Maximus ex plebe primus creatus est T. Coruncanius. Post quem multi tam Patricij, quàm plebeij Pontifices Maximi creati fuerunt, vsque ad C. Iulium Cæsarem. Quo mortuo in eius locum Pontificatum maximum per vim inuasit Lepidus. Post cuius mortem id sacerdotium suscepit Augustus, quod Lepido viuo nunquàm, quanquàm oblatum, recipere sustinuerat, vt Tranquillus tradit. Decens autem visum est, eum qui totius imperij possessionem adeptus esset, ipsam quoque supremam diuinarum rerum auctoritatem, quæ hoc sacerdotio comprehendebatur, habere. Quare post Augustum omnes Romani Principes, qui sub Imperatoris nomine rei Romanæ præfuerunt, Pontificatum maximum vel susceperunt, vel se Pontifices Maximos appellari passi sunt: vt Constantinus, Constantius, Valentinianus, Valens, & Gratianus Augustus: qui Christianæ religioni addicti, quanquàm à Pontificis Maximi munere abhorrerent, id tamen elogiis suis adscriptum non aspernati sunt vel reiecerunt.

Primus omnium Gratianus Imperator edicto proposito (vt Zosimus docet) se Pontificem Maximum appellari vetuit, atque ita ea sacerdotij dignitas in Imperatoribus defecit. Seriem Pontificum Maximorum à Numa Marcio, vsque ad Titum Flauium Vespasianum Imperatorem Augustum collegit Onuphrius.

De Salijs Collinis XII. CAP. XXIII.

SALII Palatini, de quibus antè diximus, à Numa instituti sunt. Hos verò Tullus Hostilius Rex ex voto creauit, de quibus Dionysius libro 3. hæc memoriæ prodit: Pugnatum est ad Heretum CVII. ab Vrbe stadio, multis vtrinque cadentibus. Cúmque tum quoque diù æquo Marte certaretur, Tullus protensis ad cœlum manibus votum Diis fecit, si eo die Sabinos vinceret: Saturno & Opi se instituturum ferias, quas Romani post comportatas terræ fruges celebrare solent publicè: duplicaturúmque Saliorum numerum. Hi sunt genere Nobiles, certis temporibus armati saltantes ad tibiæ modulos, & patrios quosdam hymnos concinentes. Et antè cùm de Saliis Palatinis loquitur: Agonales, inquit, siue, vt quidam appellare malunt, Collini Salij habent in collino tumulo sacrarium, post Numam instituti à Rege Hostilio, sicut bello Salino vouerat. Meminit horum & Varro lib. 5. de ling. Lat. his verbis in libris Saliorum, quorum cognomen Agonensium, &c. Ex quibus omnibus manifestum est, Salios hos non à Numa, verùm à Tul. Hostilio rege ex voto institutos fuisse, ideóque à prioribus aliquo modo distinctos: & Collinos vel Agonenses dictos fuisse à monte, in quo sacrarium habuerunt. Aliter tamen de iis Seruius Virgilij interpres scribit, qui à Iosepho Scaligero sic citatur: Duo sunt genera Saliorum, vt in Saliaribus carminibus inuenitur: Collini & Quirinales à Numa instituti: ab Hostilio verò Pauorij & Pallorij. Addit Scaliger: Quos Quirinales hîc vocat, sunt, qui aliter Agonenses. Nam & mons Quirinalis dicebatur Agonalis. Quæ præter hæc ad horum munus pertinent, ex Saliorum Palatinorum descriptione repetantur.

Dionys. li. 2.

De Duumuiris, Decemuiris, & Quindecimuiris sacris faciundis CAP. XXIV.

SACERDOTIUM hoc à Tarquinio Superbo Rege institutum est. Qua de re Dionysius lib. 4. ex Varronis traditione hęc scribit: Venit ad Tyranũ externa quædã mulier ix.

libros Sibyllinorum oraculorum venales offerens: cúmque Tarquinius nollet eos tanti emere, quanti illa indicauerat, abiit, & tres exussit ex eo numero: nec multò pòst reliquos relatos tantidem obtulit: derisáque pro delira, quòd tantùm pro paucioribus peteret, quantùm pro pluribus obtinere non potuerat, rursum discedens reliquorum cremauit dimidium: relatísque tribus, auri quantum anteà petiit. Tum rex miratus mulieris consilium, accersiuit Augures: réque denarrata quid faciendum esset, eos cōsuluit. Illi auguriis quibusdam edocti, aspernatum eum rem missam diuinitùs, & piaculum graue admissum, quòd non omnes libros emerit, iusserunt numerari mulieri auri quantum peteret, & reliquum oraculorum redimi. Mulier datis libris diligenter eos seruare monuit, nec posthac vsquàm visa est inter homines. Tarquinius Duumuiros creauit ex numero Nobilium, hísque addidit duos ministros publicos, & per hos custodiri libros voluit. Duumuirorum alterum M. Atilium, visum non bona fide rem gerere, & ab vno ministrorum delatum parricidij, in culeum insutum proiecit in mare. Expulsis posteà Regibus Sibyllinorum cura deuenit ad populum: is nobilissimos viros custodes eorum creauit, qui per totum vitæ tempus fungerentur eo munere, liberi alioqui ab omnibus militaribus atque ciuilibus muniis: hósque libros publicè accipiunt, nec sine his cuiquā licet eos inspicere. Et vt compendio dicam, nullam rem, ne sacra quidem, Romani tam diligenter quàm Sibyllina oracula custodiunt. Vtuntur autem eis ex S. C. si quando seditionibus turbatur status Reip. aut in bello insignis aliqua clades accepta est, aut prodigia quæpiam dubia, magnúmque aliquid portendentia nunciata sunt, vt plerunque fit. Hi libri manserunt incolumes vsque ad bellum Marsicum, in templi Capitolini cella subterranea, inclusi arcæ lapideæ, asseruati à Decemuiris: post exactam verò III. supra C. & L. Olymp. cremato Capitolio, siue de industria, vt quidam autumant, siue fortuito incendio, cum aliis donariis Iouis, hí quoque igne absūmpti sunt: nam qui nunc extant è multis locis cōportati sunt, partim allati ex Italicis vrbibus, partim ex Erythris Asiæ, ex S. C. legatis illuc ad transcribendum missis, partim ex aliis vrbibus, etiam à priuatis hominibus descripti, in quibus inueniuntur quædam supposititia. Hactenus Dionys. quæ etiam habet Agell. lib. 1. cap. 19. Solin. cap. 8. & alij. Lactant. tamen cap. 6. lib. 1. Diuinarum Institut. & Seruius non Tarquinio Superbo, sed Prisco id adscribunt: quod temporibus est conformius. Nam (vt Solin. auctor est) fuit hæc Sibylla Romæ Olymp. L. qua regnauit Tarq. Priscus. Ad libros etiam illos quod attinet, scribit Plin. lib. 13. cap. 13. non IX. sed III. tantùm ad Tarquinium allatos esse, quorum II. fuerunt cremati, non VI. vnus à Tarquinio emptus. Duumuiri creati sunt vsque ad annū CCCXXCIIX. tum numerus eorum auctus est. Tulerunt enim ad populum Tribun. pleb. C. Licinius, & L. Sextius; vt pro Duumuiris sacris faciundis Decemuiri crearentur, ita vt pars eorum ex plebe, pars ex patribus fieret. Liuius lib. 6. id quod vsque ad L. Sullæ Felicis tempora est obseruatum, inde Quindecimuirorum mentio fit, ita vt verisimile sit, L. Sullam, qui & reliquorum aliquot Sacerdotum numerum auxit, Decemuiris aliis quinque additis, Quindecim viros instituisse. Post Sullam idem Sacerdotium mansit vsque ad Theodosij tempora, quibus cum cæteris veteris superstitionis sacris abrogatum est. Porrò autem ex 4. Cælij ad Cic. epistola colligi potest, populi suffragiis Sacerdotes huius Collegii aliquando creatos, ídque per legem Domitiam. Nam quòd à Collegis ante eam legem cooptarentur, passim in Liuij historia legitur, vbi de suffectis in demortuorum locum Sacerdotibus loquitur. Munus horum Sacerdotum quod fuerit, ex iis Dionysij, quæ attulimus, verbis satis intelligitur, videlicet libros Sybyllinos custodire, cùm ex S. C. adeundi essent, adire, & quæ legissent, Senatui renunciare, & ea S. C. decreta procurare, ludos Sæculares celebrare, & postremò omnia peragere, quæ Sibyllinorum carminum iussu facienda erant, id quod præter Dionysium, & Liuium, Suetonius, Tacitus, & alij docent. Libet tamen hoc loco addere Varronis locum de libris Sibyllinis & Sibyllis, qui extat apud Lactantium Firmianum libro primo Diuinarum Institutionum, cap. sexto, Sibyllini libri, inquit, non fuerunt vnius Sibyllæ: sed appellantur vno nomine Sibyllini, quòd omnes fœminæ vates Sibyllæ sunt à veteribus nuncupatæ, vel ab vnius Delphidis nomine, vel à consiliis deorum denunciandæ. Σιοὺς enim Deos, non Θεοὺς, & consilium non βουλὴν, sed βουλὴν appellabant, Æolico genere sermonis, itaque Sibylla dicta est, quasi Θεοβούλη. Cæterùm Sibyllæ decem numero fuerunt. Prima fuit de Persis, cuius mentionem fecit Nicanor, qui res gestas Alexandri Macedonis scripsit. Secunda Libyca, cuius meminit Euripides in Lamiæ prologo. Tertia Delphica, de qua Chrysippus loquitur in eo libro, quem de Diuinatione composuit. Quarta Cu-

A maea, in Italia, quam Naeuius in libris belli Punici, Piso in Annalibus annotat. Quinta Erythraea, quam Apollodorus Erythraeus affirmat suam fuisse ciuem: eámque Graiis Ilium petentibus vaticinatam, & perituram esse Troiam, & Homerum mendacia scripturum. Sexta Samia, de qua scripsit Eratosthenes, in antiquis Annalibus Samiorum reperisse se scriptum. Septima Cumana, nomine Amalthea, quae ab aliis Demophile, vel Herophile nominatur. Ea nouem libros attulit ad Regem Tarquinium Priscum, ac pro eis trecentos Philippeos postulauit. Rex aspernatus ob pretij magnitudinem, derisit mulieris insaniam. Illa in conspectu Regis tres combussit: ac pro reliquis idem pretium postulauit. Tarquinius multò magis mulierem insanire putauit, quae denuò tribus aliis exustis, cùm in eodem pretio perseueraret, motus est Rex, ac residuos trecentis aureis emit: quorum posteà numerus est auctus, Capitolio refecto, quòd ex omnibus ciuitatibus & Italicis, & Graecis, & praecipuè Erythraeis coacti, allatíque sunt Romam, cuiuscunque Sibyllae nomine fuerunt. Octaua Hellespontica, in agro Troiano nata, vico Marpesso, circa oppidum Gergithium: quam scribit Heraclides Ponticus, Solonis & Cyri fuisse temporibus. Nona Phrygia, quae vaticinata est Ancyrae. Decima Tyburs, nomine Albunea, quae Tyburi colitur vt Dea, iuxta ripas Anienis: cuius in gurgite simulacrum eius inuentum esse dicitur, tenens in manu librum, cuius sacra Senatus in Capitolium transtulit. Addit Lactantius: Harum omnium Sibyllarum carmina & feruntur, & habentur, praeterquàm Cumeae, cuius libri à Romanis occuluntur: nec eos nisi à Quindecimuiris inspici fas est. Et sunt singularum singuli libri: qui quia Sibyllae nomine inscribuntur, vnius esse creduntur, súntque confusi, nec discerni, ac suum cuique assignari potest, praeter Erythraeae: quae & nomen suum Carmini verum inseruit: & Erythraeam se nominat, vbi praelocuta est: cùm esset orta Babyloniae, &c. & paulò pòst de Erythraea plura verba faciens adducit Fenestellam de xv. viris sic scribentem: Restituto Capitolio retulisse ad Senatum C. Curionem Consulem, vt legati Erythras mitterentur, qui carmina Sibyllae conquisita Romam deportarent. Itaque missos esse P. Gabinium, M. Otacilium, L. Valerium, qui descriptos à priuatis versus circiter mille Romam deportârunt. Hactenus Lactantius. De Augusto Imperatore scribit Taci. lib. 6. Anna. cùm eo tempore multa vana nomine Sibyllarum ferrentur, iussisse eum conquisita Samo, Erythra, Ilio, Africa, & per Italicas colonias carmina intra certum diem ad Praefectum Vrbis adferri, & iudicium censurámque Quindecimuirorum adhiberi, ne haberi priuatim liceret, quod iam à maioribus erat cautum.

Trium Sibyllarum statuae Romae erant iuxta rostra: vna, quam Pacuuius Taurus Aedilis Plebis instituit: duae, quas M. Messala. Plin. lib. 34. capite 5. Solinus eas nominat Cumanam, Delphicam, & Erythraeam Heriphylem. Plura de Sibyllis videas apud Ludouicum Viuem ad cap. 23. lib. 18. Aurelij Augustini de Ciuitate Dei, & alios.

De Rege Sacrorum, siue Rege Sacrificulo.

Cap. XXV.

E QVa causa hoc Sacerdotium institutum sit, & vnde nomen habeat, eleganter docet Liuius lib. 2 his verbis: Regibus exactis, & parta libertate, rerum deinde diuinarũ habita cura, & quia quaedam publica sacra per ipsos Reges factitata erant, nec vbi Regum desiderium esset, Regem sacrificulum creant, id Sacerdotium Pontifici subiecère, ne additus nomini honos, aliquid libertati, cuius tunc prima erat cura, officeret. Et Dionys. lib. 5. sic scribit: Sed quoniam multa magna beneficia collata videbantur in Rempublic. à Regibus volentes hoc nomen in Vrbe seruari perpetuò, iusserunt vt Pontifices & Augures designarent vnum aliquem è senioribus ad hoc idoneum, qui sacris tantùm praeesset, immunis à militia, vocaretúrque Rex sacrificulus, primúsque hunc honorem Romae accepit Manius Papirius, vir Patricius, quietis amantissimus. Creabatur Rex sacrorum Comitiis Centuriatis, quemadmodum apud Agellium libr. 15. cap. 27. refert Laelius Felix, & quidem quamdiu religio mansit, semper ex Patriciis, vt Cicero scribit pro Domo. Huic neque magistratum gerere, nec orationem ad populum habere licebat. Cuius rei causam hanc Plutarchus in Quaestionibus Romanis, quaest. 63. affert, vt scilicet nunquàm nisi in sacris seruire, vtque in gratiam Deorum regnum sustinere videretur. Vnde etiam hunc ritum à maioribus traditum esse Plutarchus dicit, vt Rex sacrorum ante Comitiũ, postquàm rem diuinã fecisset, fuga sese inde è foro proriperet.

Non licebat Regi sacrorum feriis opus videre, quemadmodum nec Flaminibus:

ideò per Præconem denunciabat,ne quid tale ageretur, & præcepti negligens mulctabatur. Macrob. lib. 1. Saturnal. cap. 16. Ad Regem sacrorum virgines Vestales certa die ibant, & dicebant, Vigilásne Rex? vigila. Seruius in 10. Æneid. Mansit autem hoc sacerdotium vsque ad Theodosij senioris tempora, quibus cum reliquis sacris abrogatum est.

Regis sacrorum vxor appellabatur Regina sacrorum, quæ & ipsa aliquot sacra facere solebat: cuius meminit Plutarchus in 4. Satur. cap. 15.

De Sacerdotibus fœminis Bonæ Deæ.

CAP. XXVI.

SAcerdotes Bonæ Deæ dictæ fuerunt, matronæ illæ, quæ operatæ sunt sacris Faunæ, siue Fatuæ. Cùm enim ea tantæ fuisset pudicitię, vt nemo illam, dum vixit, præter virum suum, mas viderit, nec nomen eius audierit, propterea illi mulieres sacrificabant, & Bonam Deam nominabant. Varro. De huius Deæ sacris Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæst. 20. scribit, matronas domi suæ sacellum muliebris Deæ, quam Bonam vocent, ornantes, myrtum non inferre: cùm tamen omnibus aliis germinantibus & florentibus studiosè ea re vtantur, & causam eius moris hanc fuisse dicit, quòd mulieres cùm ab aliis rebus puræ, tum maximè re Venerea, sacra ista peragant, quódque non solùm maritos, sed omnes in vniuersum mares domo exterminent, cùm Deæ sacris operantur ritibus: itáque myrtum vt Veneri sacram abominentur. Hæc sacra P. Clodius Ciceronis ætate polluit: cùm enim C. Cæsaris Pontificis Maximi vxorem Mutiam adamaret, muliebri habitu in operto Bonæ Deæ inuentus est, ab Aurelia C. Cæsaris matre, quò non nisi mulieribus ingredi fas erat. Vnde Cicero in P. Clodium acerrimè inuectus est, quòd ausus fuisset ea sacra, quæ in operto pro salute populi Romani in Pontificis Maximi ædibus fiebant, sua præsentia polluere. Tantum de his.

De Gallo & Archigallo Sacerdotibus Deæ Cybeles.

CAP. XXVII.

DE Cybele, quæ eadem est Mater Deûm, diximus libro superiore. Eius Sacerdotes dicti fuerunt Galli, quorum præses, vel summus Archigallus fuit appellatus. Nomen habent à flumine Phrygiæ Gallo: sic enim Sext. Pompeius Festus: Galli, qui vocantur, Matris Magnæ comites dicti sunt, à flumine, cui nomen est Gallo, quia qui ex eo bibissent, in hoc furere incipiant, vt se priuent virilitatis parte, quod etiam Ouidius, Herodianus, & alij testantur. Quanquàm alij aliam afferant etymologiam, dictos videlicet eos fuisse à Gallo quodam, qui primus Cybeles Sacerdos fuerit. De Archigallo Gallorum Antistite testimonium dicunt & veterum aliquot marmorum inscriptiones, quales à Lilio Gyraldo Syntagmate 4. historiæ Deorum Gentilium, & ab Onuphrio Panuinio recitantur, & Plinius atque Tertullianus, qui eorum meminerunt, vt de reliquis taceam. Testes sibi præcidebant Samia testa, vt Plin. lib. 11. cap. 49. & lib. 35. cap. 12. scribit, cuius rei origo hæc fuisse fertur: Cùm Dea Cybeles puerum Phrygem formosissimum Atyn nomine, suis sacris ea lege præfecisset, vt perpetuò castitatem seruaret, haud longè pòst Sangritidem Nympham compressit: quare ab irata Dea in furorem actus, cùm Dyndina venisset, manúsque sibi afferre conaretur, miseratione Deæ furore liberatus à se interficiendo abstinuit, virilitatem tamen sibi amputauit, & ideò Cybeles castratos Sacerdotes habere mauult: qua de re extat prolixum carmen Catulli. De his Sacerdotibus in hunc modum scribit Dionys. lib. 2. Romæ nulla peregrina sacra sunt recepta publicè, vt fit in multis vrbibus: sed etiam siqua oraculorum iussu aliunde introducta sunt, suo more coluntur à ciuibus, abdicatis fabularum miraculis, sicut in matris Idææ sacris fit. Prætores enim quotannis Romano ritu victimas ei cædunt, & ludos faciunt: sacerdotio verò eius funguntur Phryges, vir & mulier, eámque vicatim circumferunt more suo circulatorio, pectora plangentes ad cantum tibiarum, tympanorúmque sonitum: ingenuus autem Romanus nemo est Mitriacus, nec oberrat ad Phrygios modulos indutus synthesin, neque ex decreto Senatus initiatur magnæ matris Orgiis. Hactenus Dionysius. His Sacerdotibus licebat stipem colligere, cùm reliquis id prohibitum esset. Sic enim Cic. lib. 2. de Legibus. Præter Idææ matris famulos, eósque iustis diebus, ne quis stipem cogito. Et paulò pòst interpretans hanc legem, Stipem, inquit, sustulimus, nisi eam quam ad paucos dies propriam Idææ matris exce-

cepi-

A cepimus. Implet enim superstitione animos, & exhaurit domos. Plura de his Sacerdotibus habebimus libro sequenti, vbi sacra huius Deæ explicabimus.

De Septemuiris Epulonum. Cap. XXVIII.

VT ferè omnes veterum Sacerdotes, sic Epulones vario numero fuerunt. Quando enim primùm instituti sunt, tres creati sunt, quemadmodum ait Liuius lib. 33. qui ita scribit: Anno Vrbis DLVIII. L. Furio Purpureone, M. Cl. Marcello Coss. Romæ eo primùm anno III. Epulones viri facti, C. Licinius Lucullus, T. Romuleius, qui legem de creandis his tulerat, & P. Porcus Lecca. His Triumuiris item, vt Pontifici, lege datum togæ prætextæ habendæ ius. De his Triumuiris Cic. lib. 3. de Orat. ita scribit: Sed vt Pōtifices veteres propter sacrificiorum multitudinem tres viros Epulones esse voluerunt, quum essent ipsi à Numa, vt etiam illud ludorum epulare sacrificium facerent, instituti. A posterioribus temporibus Septemuiros Epulones fuisse, ex veteribus cùm scriptorum, tum lapidum monumentis intelligi potest. Antistius enim Labeo apud Agellium lib. 1. cap. 12. ita scribit: Item cuius pater Flamen, aut Augur, aut Quindecimuir S. F. aut qui Septemuir Epulonum, aut Salius est. Quis autem eum numerum auxerit, vt pro Triumuiris Septemuiri crearentur nemo tradit. Onuphrius aliquot coniecturis ductus, putat à L. Cornelio Sulla id factum fuisse. Cui interim assentiemur, dum alij certius aliquid in medium proferent. Cæsarem quoque Dictatorem aliis tribus ad Collegium Septemuirorum additis, Decemuiros Epulonum constituisse, auctor est Dio, qui lib. 43. extremo, hæc scribit: Cùm Cæsar plurimis beneficia deberet, Magistratibus & Sacerdotiis collatis eis satisfecit. Itaque xv. Sacerdotibus vnum: Collegio Septenario tres addidit. Notat Hubertus Goltzius, Septemuiris Epulonum à C. Iulio Cæsare tres alios additos esse, ita vt Decemuiri facti sint. De munere horum Sacerdotum, Cic. Oratione de Aruspic. respon. ita loquitur: Ludos minùs diligenter factos, pollutósque. Quos ludos? Te appello, Lentule, tui sacerdotij sunt tensæ, curricula, præcentio, ludi, libationes, epulæque ludorum publicorum: vósque Pontifices, ad quos Epulones Iouis Opt. Max. si quid est prætermissum, aut commissum, adferunt, quorum de sententia illa eadem renouata atque instaurata celebrantur. Ludi sunt minùs diligenter facti? quanto aut quo scelere polluti? respondebis & pro te, & pro collegis tuis, & pro collegio Pontificum, nihil cuiusquam aut negligentia contemptum, aut scelere esse pollutum. Ex quibus verbis intelligimus, non modò quod esset munus Epulonum, sed etiam fuisse eorū quoddam collegium. Et hi, vt cæteri Sacerdotes, à collegiis subrogabantur ante legem Domitiam, quod ex tota Liuiana historia liquet. Post legem verò Domitiam populi suffragiis is quoque honor mandari cœptus. Tantùm de his.

De Duumuiris ædis locandæ, faciundæ, dedicandæ, & Triumuiris ædibus Sacris incendio consumptis restituendis, & sacris conquirendis, donísque persequendis. Cap. XXIX.

HI quidem propriè Sacerdotes non erant: sed tamen verisimile est ex Sacerdotibus eos potissimùm creatos fuisse. Duumuirorum frequens mentio est apud Liuium: & præsertim lib. 7. & 22. Nam vbi ædes aliquo casu vota erat, statim qui locarent, facerent, & dedicarent, Duumuiri populi Comitiis tributis lege Papiria renunciabantur, quod ex Agellio lib. 15. cap. 17. facilè intelligi potest.

De Triumuiris Liuius lib. 25. ita scribit: Comitia deinde à Prætore vrbano de Senatus sententia, plebísque scito sunt habita, quibus creati sunt Quinqueuiri, muris, turribúsq; reficiendis, & Triumuiri bini, vni sacris conquirendis, donísque præsignandis, alteri reficiendis ædibus, Fortunæ & matris Matutæ intra portam, quæ priore anno incendio consumptæ fuerant. Plura de his addere superuacaneum.

De Pontificibus & Sacerdotibus Deorum singulorum. Cap. XXX.

PRæter eos, de quibus hactenus diximus, inquit Onuphrius libr. 2. de Republ. Rom. multi quoque erant in Vrbe Sacerdotes publici, variis nominibus appellati, &

recentioribus temporibus instituti, quorum memoria in vetustis tantùm superest Epigrammatibus, ex quibus quanta potui diligentia eos collegi, atque hac ratione hoc loco in antiquitatis studiosorum gratiam accuratè exscripta subiunxi. Hactenus ille. Nos, cùm ad propositum nostrum nihil faciant, epigrāmata illa, quę ipse adducit, omisimus.

De Ministris Sacerdotum populi Romani.

Cap. XXXI.

Sacerdotiis populi Romani explicatis, de Ministris etiam quædam addenda sunt, id quod nos hoc capite faciemus.

CAMILLI, ET CAMILLÆ.

Hi à Romulo sunt instituti, de quibus Dionys. lib. 2. scribit: Romulus voluit vxores cum suis maritis fungi sacerdotio, & siqua sacra viros obire vetaret mos patrius, ea relinqui fœminis, in eiúsque ministerij partem debitam venire illorum etiam liberos, quòd si qui prole carerent, eis licere optare ex quacunque tribu puerum, puellámque, elegantissimos: alterum ministraturum sacris, donec pubesceret: alteram tantisper dum pura esset à nuptiis.

FLAMINII, vel FLAMINIÆ.

De his in hunc modum scribit Festus: Flaminius Camillus puer dicebatur ingenuus, patrimus & matrimus, qui Flamini Diali ad sacrificia præministrabat. Antiqui enim ministros Camillos dicebant. Flaminia dicebatur sacerdotula, quæ Flaminicæ Diali præministrabat, eáque patrima & matrima erat, hoc est, patrem & matrem adhuc viuos habebat.

AEDITVVS, vel AEDITVMVS.

Agellius libro 12. capite 6. Varro, inquit, censet æditumum dici oportere, non æditũũ, quòd alterum sit recenti nouitate fictum, alterum antiqua origine incorruptum. Quò respexit etiam Varro libr. 1. de re Rustic. cap. 2. cùm scribit: Sementinis feriis in ædem Telluris veneram, rogatus ab æditumo, vt dicere didicimus à patribus nostris: vt corrigimur à recentibus vrbanis, ab æditu. At lib. 6. de ling. Lat. notat, alios æditum dici malle. Hæc enim sunt ipsius verba: Tueri duo significat, vnum ab aspectu, vt dixi: vnde est illud, Tueor te senex, proh Iupiter? Et, Quis pater aut cognatus volet nos contra tueri? Alterum à curando, ac tutela: vt cùm dicimus, Bellum tueor, & tueri villam, à quo etiam quidam dicunt, illum qui curat ædeis sacras, Æditumum, non Æditumum. Quod officium huius fuerit, manifestum est. Fuerunt præter hos Scribæ Pontificum à Commentariis Quindecimuirûm, sacris faciundis, Adiutores Haruspicum, & Kalatores, quorum mentio extat in vetustis Epigrammatis. Vide Thesaurum Huberti Goltzij.

TIBICINES.

Tibicinvm Romanorum frequens apud veteres auctores mentio est: hi tibias concinentes sacris populi Romani interesse solebant. De his scribit M. Varro libr. 4. de lingua Latina: Quinquatrus minusculæ dictæ Iuniæ Idus ab similitudine maiorum, quòd tibicines tum feriati per Vrbem vagantur, & conueniunt ad ædem Mineruę. Quomodo hi aliquando, quòd prohiberentur in æde Iouis vesci, Tibur secesserint, & pòst Romam inde reducti fuerint, alibi ex Liuio, Valerio Maximo, & Plutarcho docemus.

TVBICINES.

De Tubicinibus sic scribit Sextus Pompeius: Tubicines ij appellantur, qui Sacerdotes viri speciosi publicè sacra faciunt, tubarum lustrandarum gratia, &c. Qui enim tubis canebant, Tubicines dicebantur.

POPÆ.

Popae ministri sacrorum erant, qui hostias & victimas ligabant, & laureati succinctíque, atque ad ilia vsque nudi, eas ante aras deductas feriebant. Vnde Suetonius in Caligula: Admota altaribus victima succinctus poparum habitu cultarium mactauit. Et Spartianus in vita Getæ: Percussit hostiam popa.

VICTIMARII.

Et hi Sacerdotum ministri erant, qui victimas ligabant, & cultrum, aquam & mo-

A Iam parabant,& reliqua,quæ sacris erant necessaria. Valerius lib.1.cap.1. Libros Petilius Prætor vrbanus ex auctoritate Senatus, per victimarios facto igne in conspectu populi cremauit. Liuius lib. 40. Libri in comitio igne à victimariis facto in conspectu populi cremati sunt. P. Victor Romæ castra victimariorum fuisse refert.

PRAECIAE.

Præciæ,siue præclamitatores dicebantur,qui à Flaminibus præmittebantur,vt denunciarent opificibus,vt manus abstinerent ab opere,ne si vidisset Sacerdos facientem opus, sacra polluerentur. Habuerunt etiam Flamines & virgines Vestales suos lictores, de quibus aliàs dicetur.

B

PRAEFICA.

Terentius Varro libro 6. de lingua Latina: Præfica, vt Aurelius scribit, mulier ab luctu,quæ conduceretur, quæ ante domum mortui laudes eius caneret. Hoc factitatum Aristoteles scribit, in libro, qui inscribitur νόμιμα βαρβαρικά, quibus testimonium est quod Fretum est Næuij:

Hæc quidem herclè opinor præfica est:
Nam mortuos collaudat.

Claudius scribit, ea quæ præficeretur ancillis,quemadmodum lamentarentur præfica est dicta: vtrumque ostendit à præfectione, præficam dictam. Plautus in Truculento:

C *Sine virtute argutum ciuem mihi habeam pro præfica.*

Sext. Pompeius: præficæ dicuntur mulieres ad lamentandum mortuum conductæ, quæ dant cæteris modum plangendi, quasi in hoc ipsum præfectæ. Nonius Marcellus: Præficæ (inquit) dicebantur apud veteres,quæ adhiberi solent funeri mercede conductę, vt & flerent, & fortia facta laudarent. Lucillius 12. Mercede quæ conductæ flent alieno in funere pręficę multo,& capillos scindunt,& clamant magis.

DESIGNATOR ET VESPA, SEV Vespillo.

D

Designatores dicebantur,qui constituendæ funebri pompæ præerant,vnicuique incedendi locum ordinémque præscribentes: ita Sext. Pompeius.

Vespillones autem cadauerum funeratores erant: ita dicti, quòd vespertino tempore mortuos efferre solerent: vnde & funera, à funalibus dici autumat Donatus, quia noctu efferebantur ob sacrorum celebrationem diurnam. Hi Vespæ à Sexto Pompeio appellantur: Vespæ, inquit, dicuntur qui funerandis corporibus officium gerunt, non à minutis illis volucribus, sed quia vespertino tempore eos efferunt, qui funebri pompa propter inopiam duci nequeunt. Hi etiam vespillones dicuntur. Hactenus de Sacerdotibus,& ministris eorum, ea, quæ à veteribus memoriæ prodita sunt, exposuimus,quibus adiiciemus quædam generalia de Sacrificiis, si priùs vasa, quorum vsus in E sacrificiis fuit,explicauerimus,atque ita huic libro finem imponemus.

De Vasis,quorum vsus apud Romanos in Sacrificiis fuit.

CAP. XXXII.

VASA,quibus veteres in sacrificiis vsi sunt, plurima fuerunt, de quibus Lilius Gregorius Gyraldus peculiarem librum conscripsit: qui tamen ad meas manus non peruenit. Nos hoc capite quædam,& quidem præcipua,enumerabimus: eorumque iconas ex Guilhelmi Brassicani antiquitatibus, Gallica lingua editis, subiicimus. Sunt autem præcipua vasa hæc: Acerræ, Thurribula, Præfericula, Simpula, seu Simpuuia,& F quas Cicero in Paradoxis Capedines & Fictiles vrnulas vocat: item Candelabra, Pateræ, Disci, Secespitæ, Seuæ,Enclabria, Dolabræ,Ollæ,Aquiminaria,Aspersoria.

Acerra,inquit Festus,ara, quę ante mortuum poni solebat, in qua odores incendebantur. Alij dicunt arculam esse thurariam,scilicet vbi thus reponebant: sic Glossarium vetus,acerra thuraria,λιβανωτρίς.

THVRIBVLVM. *PRÆFERICVLVM.*

THVRIBVLVM, vas,quo thura adolentur.

PRAEFERICVLVM, vas æneum,ſine anſa patens ſummum,velut peluis,quo vtuntur in ſacrario Opis Conſiuæ.

SYMPVLVM, ſiue CAPEDVNCVLA.

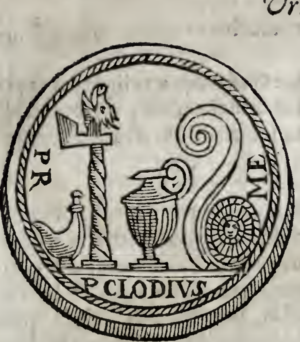

SYMPVLVM, ſiue SYMPVVIVM , vas paruum, non diſſimile cyatho,quo vinum in ſacrificiis libabatur,vnde & mulieres rebus diuinis deditæ,ſimpulatrices dicũtur. Varro lib.4. de lingua Latina,ſympulum à ſumendo dictum vult:Ioſephus Scaliger diminutiuum eſſe dicit,à Sympone, quod ſit à Græco σίφων, ac ſignificet vaſculum cum tenui fiſtula,vel angusto collo ad pitiſſandum vinum.

CAPE-

A

CAPEDVNCVLA, SECVRIS,
Vrnula, Lituus, Patella.

B

Capis poculi genus, dictum à capiendo. Festus, Varro: Capis & minores Capulæ à capiendo, quòd ansatæ, vt prehendi possint, id est, capi. Harum figuras in vaseis sacreis ligneas, & fictiles antiquas etiam nunc videmus. Idem lib.1. de Vita pop. Rom. etiamnum pocula, quæ vocant Capulas, ac Capides, quod est poculi genus. Has Cic. in Paradoxis Capedines & Capedunculas, & fictiles vrnulas appellat.

Candelabra, vasa erant, in quibus candelæ figebantur. Varro lib.4. de ling. Lat. Candelabrum à candela. Ex heis enim funiculi ardentes figebantur. Festus: Candelabrum dictum, quòd in eo candelæ figantur.

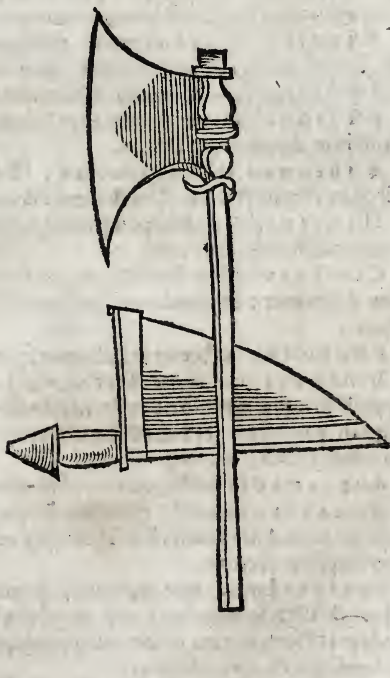
Pateræ, eò quòd pateant, Latinè ita dictę. Heisce etiam nunc in publico conuiuio, antiquitatis retinendæ causa, cùm Magistri fiunt, potio circumfertur, & in sacrificando Deis, hoc poculo Magistratus dat Deo vinum. Varro lib.4. de ling. Lat. Hinc diminutiuum patellæ, vasa picata, parua, sacrificiis faciendis apta.

C

CANDELABRVM, SECVRIS, & SECESPITA.

D

E

F Secespitam, inquit Festus, alij securim, alij dolabram æneam, alij cultellum putant. Et mox: Secespita cultrum ferreum oblongum, manubrio eburneo, rotundo, solido, vincto ad capulum auro, argentóque, fixo clauis æneis, ære Cyprio, quo Flamines, Flaminicæ virgines, Pontificésque ad sacrificia vtebantur, dicta autem secespita à secando.

Discus, lanx dicebatur, & magis in quo assæ carnes reponebantur.

Dolabra, instrumentum, quo in dolando vtebantur.

Enclabria, siue potiùs Anclabria, appellabantur vasa ænea, quibus Sacerdotes vtebantur. Anclabris mensa ministeriis diuinis apta. Sext. Pomp. Festus. Dicebantur

autem Anclabria & anclabris, ab anculare, quod erat ministrare, siue ab anclare, quod erat haurire. A

ASPERSORIVM, quo aquam lustralem aspergebant: dicebatur etiam Aspergillum, & Lustrica.

AQVIMINARIVM, siue AMVLA, vas lustrale, deportandæ aquæ religionis expiationísque ergô deputatum. Hæc & alia vasa sacrificiis destinata erant, quibus explicatis, de sacrificiis etiam quędam in genere dicemus: plura sequenti libro explicabuntur.

De veterum Sacrificiis. CAP. XXXIII.

SACRIFICIVM, inquit Isidorus, est victima, & quæcunque in ara cremantur, seu ponuntur. Victimæ verò, vt idem ait, sunt sacrificia, quæ post victoriam deuictis hostibus immolabantur: sic dictæ, quòd vi ictus percussæ caderent, aut quòd vinctæ ad aras ducerentur. Erant autem victimæ maiora sacrificia, quàm hostiæ: plerumque tamen confunduntur hæ voces. Festus: hostia, inquit, sacrificium quod Laribus immolabant, quòd ab illis hostes arceri putabant. Alibi dicit hostias ab antiquo verbo hostio, quod ferio significat, dictas esse. Ouidius: B

Hostibus à victis hostia nomen habet.

Præcidanea hostia. Hostiarum multę erant differentię: alię enim Pręcidaneę, quę ante solennia sacrificia pridiè mactabantur. Festus: Pręcidaneam porcam dicebant, quam immolare antè erant soliti, quàm nouam frugem inciderent. Idem: pręcidanea agna vocabatur, quę ante alias cędebatur. C

Succidanea hostia. SVCCIDANEAE dicebantur, si primis hostiis litatum non erat, alię post easdem ductę hostię cędebantur, quę quasi prioribus iam cęsis, luendi piaculi gratia subdebantur, & succedebant, ob id succidaneę nominatę.

Eximia hostia. EXIMIAE HOSTIAE erant, teste apud Macrobium lib. 3. Saturnal. cap. 5. Veranio in Pontificalibus Quæstionibus, quæ ad sacrificium destinatæ eximebantur è grege: vel quòd eximia specie quasi offerendæ numinibus eligerentur.

Ambegni bos. AMBEGNI bos, aut veruex appellabantur, cùm ad eorum vtraque latera agni in sacrificium ducebantur. Festus.

Ambegna oues. AMBEGNAE, vel ANBIEGNAE, vel AMBIGNAE oues in sacris dicebantur, quam circùm aliæ hostiæ constituebantur. Varro, Fulgentius Placiades. D

Haruiga. HARVIGA, vel, vt Iosephus Scaliger legit, ARINGA, dicebatur hostia, cuius adhærentia inspiciebantur exta.

Cauiares hostia. CAVIARES hostiæ dicebantur, ait Festus, quòd Cauiæ, id est, pars hostię, cauda tenus duceretur, & ponebatur in sacrificio pro Collegio pontificum quinto quoque anno.

Prodigia hostia. PRODIGIAE hostiæ appellabantur, quæ consumebantur.

Bidentes hostia. BIDENTES hostiæ quæ fuerint, variè disputatur. Festus, Ambidens, siue bidens ouis appellatur, quæ superioribus & inferioribus est dentibus, & hoc probat Ioseph. Scaliger, cùm in Varronem scribit: Bidentes erant hostię, quę & cornigerę essent, & duos dentes eminulos haberent. E

Amburbales hostia. AMBVRBALES hostię, quę circùm terminos vrbis Romę ducebantur.

Ambaruales hostia. AMBARVALES hostię appellantur, quę pro aruis à XII. fratribus sacrificabantur. Festus. Et mox: Ambarualis hostia est, quę rei diuinę causa, circùm arua ducitur, ab iis qui pro frugibus faciunt.

Iniuges hostia. INIVGES hostię, quę nunquàm domitę, ac iugo subditę fuerunt. Trebatius apud Macrob. lib. 3. Saturn. cap. 5. duo in primis hostiarum genera fuisse dicit: alterum, in quo voluntas Dei per exta disquirebatur: alterum, quo sola anima Deo sacrabatur: vnde & animales hostiæ vocabantur.

Cæterùm sacrificia hac ratione peragebantur. Cùm Sacerdos victimam ad aram adduxisset, stans manu aram prehendebat, & preces fundebat. Principium precationis à Iano & Vesta fieri oportebat, quę in omnibus sacris pręcipua numina erant, & in votis nuncupandis compellationem primam meruerant: inde, quòd per eos aditus ad cęteros patêre opinio erat. Et obseruabatur in ea precatione, vt Iupiter pater Opt. Max. omnésque Dij cæteri patres aduocarentur. Ne quid verò verborum pręteriretur, aut præposterè recitaretur, descripto pręire aliquem, rursúsque alium custodem dari, qui attenderet sedulò: alium qui fauere linguis iuberet & tibicinem canere, ne quid infaustũ exaudiretur, oportebat: quod, cùm dirę obstrepẽtes nocuissent, aut precatio errasset F

repentè

A repentè extis capita adimi, vel corda, geminaríve, stante adhuc victima compertum esset. His peractis sacrum ab immolatione Sacerdos inchoabat. Fruges aut molam salsam in caput victimæ deponebat, addito thure masculo. Vocabatur ritus ille Immolatio, quasi molæ in caput victimæ collocatio. Deinde vinum aspergebat: sed priùs quàm id affunderet, scipulo, aut simpuuio ligneo, vel fictili admodùm paruo & ipse leuiter delibabat, & astantibus gustandum deferebat, vt pariter libarent. Vocabatur hic ritus Libatio: quo facto setas inter cornua victimæ manu euulsas tanquàm prima libamina proiiciebat in ignem, conuersúsque ad ortum, obliquum cultrum à fronte victimæ ad caudam ducebat, tandem victimam Diis exhibitam & dedicatam iubebat iugulare ministros: qui quòd mactarent eas cultrarij & victimarij, à nonnullis Popæ & Agones vo-B cabantur: reliqui partim admotis vasculis emanantem cruorem excipiebant, partim victimam excoriabant, & abluebant, partim ignem accendebant. Vbi perpurgata erat, mox Aruspex, Flamen, aut Sacerdos cultro ferreo viscera rimabatur, attentéque explorabat, an perlitatum foret. Non autem manu licebat contrectare viscera, ne qua offensa pollutis sacris intercideret. Inspectis tandem, & exquisitis singulis, ex omni viscere & membro ministri partes certas, decisas, farina farris inuoluebant, & in calathis sacrificanti offerebant: sacerdos aris impositas, foculo incenso comburebat, quod reddere erat, & litare. Eum ignem ex olea, lauro, aut quercu corticis crassioris, aut cuius caudex cauus fungosúsque esset, accendere, vel numinibus adolere nefas erat: suspecta enim erant ligna illa tanquàm diri & mali ominis. Vbi quod Diis tributum erat, conflagrasset, ad e-C pulas ipsi, & conuiuia conuertebantur. Inter vescendum Diis laudes canebant, pedibúsque circùm aras complodentes ad numeros psallebant, & pulsatis cymbalis choreas agebant. Cuius rei causam Seruius in 5. Virgil. eclog. hanc annotat, voluisse nimirum maiores, nullam corporis partem esse, quæ non sentiret religionem: Cantus autem ad animum, Saltationem ad mobilitatem pertinere corporis. Porrò suæ singulis Diis victimæ etiam deputatæ erant, superis albæ & impares: inferis nigræ, & pares mactabantur. Ioui prodigiali thure & mola salsa: Ioui Flamini boue candido litabatur. Neptuno, Apollini, & Marti, tauro, verre & ariete: Heroibus tauro, capro, & ariete: Cereri primùm lacte, vino, & fauis, posteà porca: Cybeli itidem porca: Æsculapio capris, & gallinis: Laribus gallo: Soli, & Marti equo: Lunæ tauro: Iunoni agna: Veneri columba: Pani & Mineruæ ca-D pra: Dianæ cerua: Libero patri melle, vino, & lacte, interdum capro & hirco: Syluano porco: Fauno agna vel hœdo, de quibus alibi. Atque hæc de Sacerdotiis, & in genere de sacrificiis hactenus. Dicemus iam de diebus festis.

LIBRI III. FINIS.

NOBILITATE GENERIS, ERVDITIONE ATQVE VIRTVTIBVS PRÆSTANTISSIMIS VIRIS, DOMINO Francisco A DOMSDORFF, & Domino HERMANNO KOTZEN, Dominis & Mecœnatibus suis colendis.

INGRATVS planè essem, Nobilißimi viri, Domini atque Mecœnates colendi, si in his libris nullam vestrorum nominum mentionem facerem. Vt enim taceam de summis vestris, & parentum vestrorum in me, & parentes, imò in totam nostram familiam beneficijs, quibus hinc gratitudinem deberi à me iudico: vel istud solum hoc à me requirebat, quòd in itinere Italico hâc transeuntes, me amicè atque humaniter compellaueritis, déque bonis literis suauißimè mecum confabulati fueritis. Itaque peccarem equidem, nisi illorum, quæ iam tum in manibus habebam, vosquoque participes facerem: simul etiam vos horum librorum, quia Italiam perlustrastis, atque cùm de aliis, tum de Antiquitate cum multis clarißimis & præstantißimis viris, adeóque luminibus Italiæ, & literatorum, varios sermones contuleritis, iudices constituerem: denique vos rogarem, vt si quid ex Italia vobiscum attulissetis, quo hi libri exornari, atque illustrari possent, id mecum communicaretis. De quo quidem tu Nobilißime, atque Generosißime Francisce, vltrò spem præclaram mihi fecisti: & hoc ipso etiam testatus es, te meis conatibus fauere, cùm mihi notitiam atque amicitiam clarißimi Medici, Ioachimi F. Camerarij conciliaueris, qui, vt est vir humanißimus, & ad iuuanda studia aliorum promptißimus, ita me quoque non parùm iuuit in ijs, quæ proposueram absoluendis. Huius beneficium tum alia multa, tum Vuolfgangi Lazij Commentarios Reipublicæ Romanæ, quorum alioqui nec videndi quidem hîc locorum copia mihi fuit, legi. Et cùm superiore æstate ipsum Noribergæ conuenirem, bone Deus, quantam Antiquitatum æreis formis excusarum copiam mihi exhibuit: vt ei meritò multùm deberem, & agnoscam, & publicè profitear. Facerem etiam, vt promptitudinem animi mei ad referendum gratiam benemeritis, vobis probarem, nisi ea vestra esset humanitas, vt nihil aliud, nisi gratam beneficiorum memoriam à clientibus vestris, inter quos me vnum esse palàm præ me fero, requiratis. Quare pro eo beneficio, ago tibi, Francisce, maximas gratias, maiores Domino Camerario habeo, vobísque recipio, atque sanctè polliceor, me ea, quæ hactenus à vobis accepi, & in posterum accepturus sum, beneficia (eò enim impudentiæ prolabor, vt magis de cumulando, quàm de exoluendo ære alieno cogitem) quæ, inquam, in posterum accepturus sum, perpetuis laudibus celebraturum, nec concessurum, vt vllo vnquàm tempore eorum memoria ex animo meo effluat. Neque me pœnitebit præconium facere (nostis morem veterem) eáque quæ à vobis accepero, & didicero cum studiosis publicè communicare, si modò me dignum eo munere iudicaueritis. Verùm de his aliàs. Ad librum hunc quod attinet, videtis ipsimet, viri Nobilißimi, me vbique ferè, quantùm fieri potuit, inhæsisse vestigijs Kalendarij: non quòd omnia alia auctorum veterum testimonia ijs postponenda iudicauerim. Nequaquàm enim ea sum sententia, vt putem veteres Scriptores omnes, diuersum aliquid à Fastis illis proferentes

rentes errare: sed tamen quum mira etiam inter ipsos Scriptores sit discrepantia, arbitratus sum, me minus erroribus impliuari posse, si vnico illo Kalendario insisterem. Habetis rationem mei consilij. Quòd si videritis, me nihilominus interdum à scopo aberrare, non mirum id vobis videbitur: cùm etiam veteribus auctoribus, quique ijs temporibus, quibus hæc omnia in flore fuerunt, vixerunt, de multis non constiterit, quod in literas referrent: cuius rei vel solus Macrobius locuples testis esse potest. Vos igitur, Nobilissimi viri, Domini atque Mecœnates colendi, hoc tenue munusculum, indicium meæ in vos obseruantiæ & gratitudinis, hilari fronte à me accipite, & animum meum potiùs, vobis certè deditissimum, quàm ipsum munus respicite: quódq; hactenus fecistis, vobis me porrò commendatum esse, patiamini. Valete, Nobilissimi viri, Domini atque Mecœnates colendi, parentibúsque vestris, à me & parentibus meis plurimam salutem dicite. Ratisbonæ, ipsis ferijs Natalitijs Saluatoris nostri, inchoantibus annum ab orbe redempto ∞ IↃ XXCI. qui vt vobis, vestrísque omnibus felix, ac fortunatus eueniat, ex animo precor.

V. N.

Deditissimus

IOANNES ROSINVS.

ANTIQVITATVM ROMANARVM LIBER IV.

DE ANNO, MENSIBVS, ET DIEBVS.

POSTEAQVAM de Diis, quos Romani coluerunt, tum de Deorum ministris, siue Sacerdotibus diximus: requirit nunc propositæ tractationis ordo, vt de sacris etiam eorum, & diebus in eorum honorem feriatis, quædam subiiciamus: qua quidem in re, quantũ fieri aut præstari à nobis potest, sequemur potissimùm Kalendarium, siue Fastos Romanos ex vetustis marmoribus descriptos, & ab aliquot doctissimis viris in publicum editos: à quibus tamen Ouidius in iis, qui adhuc extant, VI. Fastorum libris non raro discrepat, cui nos illorum auctoritatem semper prætulimus, discrepantiam simul illam annotãtes. Cùm autẽ hîc de diebus potissimùm festis, & eorum cæremoniis agere instituissemus, operæprecium nos facturos arbitrati sumus, si paulò altiùs initium repetentes, tractationi huic de festis quædam de anni ratione apud eos obseruata præmitteremus, vt ita vniuersam doctrinam de anno, mensibus & diebus coniunctam in conspectu habere studiosi possent. Æquum præthereà erat, vt de partibus in hoc libro dicturi, de diebus videlicet priùs rationem totius nimirum anni, explicaremus. Sed omissa longiore præfatione, rem ipsam aggrediemur, dicturi primùm de anni ratione: pòst Kalendarium Romanum è marmore descriptum, sicuti à Paulo Manutio, Huberto Goltzio, & Benedicto Aria Montano editum est, in medium proponemus: huic subiiciemus explicationem & diuisionem dierum: postremum, secũdùm ordinem mensium de diebus festis, vt quique occurrent, differemus, non neglectis etiam iis, quorum hoc in Kalendario nulla fit mentio. Atque hæc de ordine.

De triplici anno Romanorum. CAP. I.

TRIPLICI anno Romani, diuersis temporibus vsi sunt: primo Romuli, altero Numæ Pompilij, tertio C. Iul. Cæsaris. Primus annus à Romulo ordinatus habuit menses X. dies CCCIV. (quanquàm alij velint, Romuli annum in XXII. menses distributum, CCCLIV. dies habuisse, nos tamen priorem numerum, quem etiam Varro Romanorum doctissimus probat, retinebimus) Numæ annus in XII. mensibus, CCCLIV. dies habuit. Iulius autem ex diebus CCCLXV. & quadrante annum constituit. De his singulis Macrobium disputantem audiemus, qui libro primo Saturnal. cap. 12. hæc scribit: Romani auctore Romulo annum suum X. mensibus ordinatum habuerunt: qui à Martio incipiebat, & conficiebatur diebus CCCIV. Vt VI. quidem menses, id est, Aprilis, Iunius, Sextilis, September, Nouember, December, tricenũm essent dierum, quatuor verò, Martius, Maius, Quinctilis, October, tricenis & singlis expedirentur, qui hodiéque septimanas habent Nonas, cæteri quintanas. Septimanas autem habentibus, ab Idibus reuertebantur, Kalendæ ad diem septimumdecimum, verùm habentibus quintanas, ad decimumoctauum remeabat initium Kalendarum. Hæc Romuli constitutio. Sed cùm hic numerus, vt idem Scriptor tradit, neque Solis cursui, neque Lunæ rationibus conueniret, nonnunquàm vsu veniebat, vt frigus anni æstiuis mensibus, & contrà calor hyemalibus proueniret. Quod vbi contigisset, tantùm dierum, sine vllo mensis nomine, patiebantur assumi, quantùm ad id anni tempus adduceret, quo cœli habitus instanti mẽsi aptus inueniretur. Sed secutus Numa, quantum sub cœlo rudi, & sæculo adhuc impolito, solo ingenio magistro comprehendere potuit, vel quia Græcorum obseruatione forsan

A forsan instructus fuit, quinquaginta dies addidit, vt in trecentos quinquaginta quatuor dies, quibus duodecim Lunę cursus confici credidit, annus extenderetur: atque his quinquaginta diebus à se additis, adiecit alios sex, retractos illis sex mensibus, qui triginta habebant dies, id est, de singulis singulos: factósque sexaginta & sex dies, in duos nouos menses pari ratione diuisit: ac de duobus priorem Ianuarium nuncupauit, primúmque anni esse voluit, secundum dicauit Februo Deo, qui lustrationum potens creditur. Paulò verò pòst in honorem imparis numeri, vnum adiecit diem quem Ianuario dedit, vt tam in anno, quàm in mensibus singulis præter vnum Februarium, impar numerus seruaretur. Nam quia duodecim menses, si singuli, aut pari aut impari numero putarentur, consummationem parem facerent: vnus pari numero institutus, vniuersam putationem parem fecit. B Ianuarius igitur, Aprilis, Iunius, Sextilis, September, Nouember, December, vndetricenis censebantur diebus, & quintanas Nonas habebant. Ac post Idus in omnibus septemdecim ad Kalendas computabantur. Martius verò, Maius, Quintilis, & October, dies tricenos singulos possidebant. Nonę in his septimanę erant. Similitérque post Idus decem & septem dies in singulis, vsque ad sequentes Kalendas computabantur. Sed solus Februarius viginti & octo retinuit dies, quasi inferis & diminutio, & par numerus conueniret.

Cùm ergo Romani ex hac distributione Pompilij, ad Lunæ cursum, sicuti Gręci, annum proprium computarent, necessariò & intercalarem mensem instituerunt more Gręcorum. Nam & Gręci cùm animaduerterent temerè se trecentis quinquaginta C quatuor diebus ordinasse annum, quoniam apparet de solis cursu, qui trecentis sexaginta quinque diebus, & quadrante Zodiacum conficit, deesse anno suo vndecim dies, & quadrantem, intercalares statuta ratione commenti sunt, ita vt octauo quoquo anno nonaginta dies, ex quibus tres menses tricenûm dierum composuerunt, intercalarent. Id Gręci fecerunt, quoniam erat operosum, atque difficile, omnibus annis vndecim dies, & quadrantem intercalare. Itaque maluerunt hunc numerum octies multiplicare, & nonaginta dies, qui nascuntur, si quadrans cum diebus vndecim octies componatur, inserere, in tres menses (vt diximus) distribuendos. Hunc ergo ordinem Romanis quoque imitari placuit, sed frustrà: quippe fugit eos, diem vnum (sicut suprà admonuimus) additum à se ad Gręcum numerum, in honorem imparis numeri. Ea re per octen- D nium conuenire numerus, atque ordo non poterat. Sed nondum hoc errore comperto, per octo annos, nonaginta quasi superfundendos Gręcorum exemplo computabant dies: alternísque annis binos & vicenos, alternis ternos, vicenósque intercalares, expensabant intercalationibus quatuor. Sed octauo quoque anno intercalares octo affluebant dies ex singulis, quibus vertentis anni numerum apud Romanos, super Gręcum abundasse iam diximus. Hoc quoque errore iam cognito; hæc species emendationis inducta est. Tertio quoque octennio ita intercalandos dispensabant dies, vt non nonaginta, sed sexaginta sex intercalarent, compensatis vigintiquatuor diebus pro illis, qui per totidem annos supra Gręcorum numerum creuerant. Omni autem intercalationi mensis Februarius deputatus est, quoniam is vltimus anni erat. Quod etiam E ipsum de Gręcorum imitatione faciebant. Nam & illi vltimo anni sui mensi superfluos interserebant dies. Verùm vna re à Gręcis differebant: nam illi confecto vltimo mense, Romani non confecto Februario, sed post vigesimum tertium diem intercalabant, terminalibus scilicet iam peractis. Deinde reliquos Februarij mensis dies, qui erāt quinque, post intercalationem subiungebant: Credo, veterę religionis suę more, vt Februarium omninò Martius sequeretur. Sed quum sępe eueniret, vt nūdinę modò in anni principem diem, modò in Nonas caderēt (vtrumq; autē perniciosum Reipub. putabatur) remedium, quo hoc auerteretur excogitatum est. Dies ille, quo abundare annum diximus, eorum est permissus arbitrio, qui fastis præerant, vt cùm vellent, intercalarent: dummodò eum in medio terminaliorum, vel mensis intercalaris ita locarent, vt à su- F specto die celebritatem euerterent nundinarum. Et hæc anni ordinatio à Numę regis regno, ad Iul. Cęsaris Imperium Romę durauit. Is enim tertius fuit, qui annum ordinârit, quem nos adhuc hodiè sequimur. Illam verò constitutionem Macrobius libr. 1. Satur. cap. 14. sic describit: Verùm fuit tempus, inquit, cùm propter superstitionem intercalatio omnis omissa est, nonnunquàm verò per gratiam Sacerdotum, qui cum Publicanis proferri, vel imminui consultò anni dies volebant: modò auctio, modò retractio dierū proueniebat, & sub specie obseruationis emergebat maior cōfusionis occasio. Sed posteà C. Cęsar omnem hanc inconstantiam temporum, vagam adhuc & incer-

tam,in ordinem statutæ definitionis coëgit,adnitenti sibi M.Fauio Scriba, qui scriptos dies singulos ita ad Dictatorem retulit, vt & ordo eorum inueniri facillimè posset, & inuento certus status perseueraret.Ergo C.Cæsar exordium nouę ordinationis initurus, dies omnes,qui confusionem adhuc poterant facere, consumpsit: eáque re factum est vt annus confusionis vltimus in CDLIII.dies protenderetur.Post hoc imitatus Ægyptios, solos diuinarum rerum omnium conscios,ad numerum Solis, qui diebus CCCLXV. & quadrante cursum conficit,annum dirigere contendit. Nam sicut Lunaris annus mensis est, quia Luna paulò minùs quàm mensem in Zodiaci circuitione consumit, ita Solis annus hoc dierum numero colligendus est, quem peragit, dum ad id signum se denuò vertit,ex quo digressus est.vnde annus vertens vocatur, & habetur magnus, cùm Lunæ annus breuis putetur. Iulius ergo Cæsar x. dies obseruationi veteri superadiecit, vt annum CCC. & LXV.dies quibus Sol lustrat Zodiacum,efficerent: & ne quadrans deesset, statuit,vt quarto quoque anno,Sacerdotes qui curabant, mensibus ac diebus vnum intercalarent diem:eo scilicet mense ac loco,quo etiam apud veteres mensis intercalabatur: id est, ante quinque vltimas Februarij mensis dies, ídque bissextum censuit nominandum.Dies autem decem,quos ab eo additos diximus,hac ordinatione distribuit: In Ianuarium, Sextilem, & Decembrem binos dies inseruit. In Aprilem autem, Iunium, Septembrem,& Nouembrẽ singulos. Sed neque mensi Februario addidit diem, ne Deo infero religio immutaretur:& Martio, Maio, Quintili,Octobri seruauit pristinum statum, quòd satis pleno erant numero,id est, dierum singulorum tricenorúmque. Ideò & septimanas habent Nonas, sicut Numa constituit, quia nihil in his Iulius mutauit. Sed Ianuarius,Sextilis,December, quibus Cæsar binos dies addidit, licèt tricenos singulos habere post Cæsarem cœperint, quintanas tamen habent Nonas, & ab Idibus illis sequentes Kalendæ in vndeuicesimum reuertuntur: quia Cæsar, quos addidit dies, neque ante Nonas, neque ante Idus inserere voluit, ne Nonarum aut Iduum religionem,quæ statuto erant die,nouella comperendinatione corrumperet.Sed nec post Idus voluit inserere,ne feriarum quarumque violaretur indictio.Sed peractis cuiusque mensis feriis,locum diebus aduenis fecit. Et Ianuario quidem dies, quos dicimus quartum & tertium Kalendas Februarias,dedit: Aprili, tertium Kalendas Maias: Iunio, tertium Kalendas Iulias:Augusto,quartum & tertium Kalendas Septembris: Septembri, tertium Kalendas Octobris: Nouembri tertium Kalendas Decembris: Decembri verò, quartum & tertium Kalendas Ianuarias.Ita factum est,vt cùm omnes hi menses, quibus dies addidit, ante hanc ordinationẽ habuissent mensis sequentis Kalendas ad septimumdecimum reuertentes, posteà ex augmento additorum dierum, hi qui duos acceperunt ad nonumdecimum:qui verò vnum,ad octauumdecimum haberent reditum Kalendarum. Feriarum tamen cuiusque mensis ordo seruatus est: nam si cui ferè tertius ab Idibus dies festus,aut feriatus fuit, & cùm ad sextum decimum dicebatur, etiam post augmentum dierum, eadem religio seruata est,vt tertio ab Idibus die celebraretur:licèt ab incremento non iam ad decimumsextum Kalendas, sed ad septimumdecimum, si vnus,ad decimum octauum, si duo essent additi,diceretur. Nam ideò nouos dies circa finem cuiusque mensis inseruit,vbi finem omniũ,quæ in mense erant,reperit feriarum, adiectósque omneis à se dies fastos notauit, vt maiorem daret actionibus libertatem, & non solùm nullum nefastum, sed nec Comitialem quemquam de adiectis diebus instituit, ne ambitionem Magistratuũ augeret adiectio. Sic annum ciuilem Cæsar habitis ad Lunam dimensionibus constitutum,edicto palàm posito publicauit.

Et huc vsque error stare potuisset,ni Sacerdotes sibi errorem nouum ex ipsa emendatione fecissent.Nam cùm oporteret diem, qui ex quadrantibus confit, quarto quoque anno confecto,antequàm quintus inciperet,intercalare: illi quarto non peracto, sed incipiente,intercalabant.Hic error sex & triginta annis permansit,quibus annis intercalati sunt dies duodecim,cùm debuerint intercalari nouem.

Sed hunc quoque errorem serò deprehensum correxit Augustus, qui annos duodecim sine intercalari die transigi iussit,vt illi tres dies, qui per annos triginta, & sex,vitio Sacerdotalis festinationis excreuerant,sequentibus annis duodecim nullo die intercalato deuorarentur.Post hoc vnum diem,secundùm ordinationem Cæsaris,quinto quoque incipiente anno intercalari iussit,& omnem hunc ordinem æreæ tabulæ ad æternam custodiam incisione mandauit.Hactenus Macrobius.

Cum quibus eadẽ tradunt Censorinus de die Natali,Dio,Suetonius,Plinius,Solinus, Florus.Dissentit aliquo modo Plutarchus,qua de re vide Lil.Gyraldum in lib de Anno, Mensibus,

Mensibus, ac Diebus, & Aldum Manutium libro primo de Quæsitis per epistolam, epistola tertia. Vt autem lucis aliquid his accedat illam annorum & mensium differentiam breui tabella lectori ob oculos ponemus.

ANNVS ROMVLI DIErum CCCIV. menses habet decem.		ANNVS NVMÆ DIErum CCCLIV. menses habet duodecim.	
MARTIVS, dies habuit	XXXI.	IANVARIVS, dies habuit	XXIX.
APRILIS,	XXX.	FEBRVARIVS,	XXIIX.
MAIVS,	XXXI.	MARTIVS,	XXXI.
IVNIVS,	XXX.	APRILIS,	XXIX.
QVINTILIS,	XXXI.	MAIVS,	XXXI.
SEXTILIS.	XXX.	IVNIVS,	XXIX.
SEPTEMBER,	XXX.	QVINTILIS,	XXXI.
OCTOBER,	XXXI.	SEXTILIS,	XXIX.
NOVEMBER,	XXX.	SEPTEMBER,	XXIX.
DECEMBER.	XXX.	OCTOBER,	XXXI.
		NOVEMBER,	XXIX.
		DECEMBER,	XXIX.

ANNVS CÆSARIS DIERVM CCCLXV. menses habet duodecim.

Mensis	dies habuit
IANVARIVS,	XXXI.
FEBRVARIVS,	XXIIX.
MARTIVS,	XXXI.
APRILIS,	XXX.
MAIVS,	XXXI.
IVNIVS,	XXX.
QVINTILIS,	XXXI.
SEXTILIS,	XXXI.
SEPTEMBER,	XXX.
OCTOBER,	XXXI.
NOVEMBER,	XXX.
DECEMBER,	XXXI.

De Kalendario Romano. CAP. II.

COGNITIS his, quæ de triplici anni ordinatione apud Romanos passim traduntur, de singulis mensibus & diebus in iis festis agemus: quod antequàm aggrediamur, operæpretium nos facturos arbitramur, si præmittamus Kalendarium Romanum antiquum è marmore, quod est Romæ in ædibus Maffæiorum ad Agrippinam, descriptum, & à Paulo Manutio, ac filio illius Aldo aliquoties editum, cum quo etiam consentit illud, quod in charta patente, curante Benedicto Aria montano Antuerpiæ excusum est, & illud quod ab Huberto Goltzio in publicum datum est, quod meum studium beneuolus Lector boni consulet.

VETVS KALENDARIVM ROMANVM E marmore descriptum, in ædibus Maffeiorum ad Agrippinam, in tabula marmorea supernè fracta.

IANVARIVS.		FEBRVARIVS.	
A.	K. IAN. F.	H.	K. FEBR. N.
B.	F.	A.	N.
C.	C.	B.	N.
D.	C.	C.	N.
E.	NON. F.	D.	NON.

F.	F.
G.	C.
H.	C.
A.	AGON.
B.	EN.
C.	CAR.NP.
D.	C.
E.	EID.NP.
F.	EN.Dies vitiof.ex S.C.
G.	CAR.
H.	C.
A.	C.
B.	C.
C.	C.
D.	C.
E.	C.
F.	C.
G.	C.
H.	C.
A.	C.
B.	C.
C.	C.
D.	C.
E.	F.
F.	N.
G.	C.

XXXI.

E.	N.
F.	N.
G.	N.
H.	N.
A.	N.
B.	N.
C.	N.
D.	EID.N.P.
E.	N.
F.	LVPER.NP.
G.	EN.
H.	QVIR.NP.
A.	C.
B.	C.
C.	C.
D.	FERAL.F.
E.	C.
F.	TER.NP.
G.	REGIF.N.
H.	C.
A.	EN.
B.	EQ.NP.
C.	C.

XXIIX.

MARTIVS.

D.	K.MAR.NP.
E.	F.
F.	C.
G.	C.
H.	C.
A.	NP. Hoc die Cæsar Pont. Max. factus (est.
B.	NON.F.
C.	F.
D.	C.
E.	C.
F.	C.
G.	C.
H.	EN.
A.	EQ.NP.
B.	EID.NP.
C.	F.
D.	LIB.NP.
E.	C.
F.	QVIN.N.
G.	C.
H.	C.
A.	N.
B.	TVBIL.N.P.
C.	Q.REX.C.F.
D.	C.
E.	C.
F.	NP.Hoc die Cæsar Alexand.recepit.
G.	C.

APRILIS.

C.	K.APR.N.
D.	C.
E.	C.
F.	C.LVDI Matri Magnæ.
G.	NON.LVD.
H.	NP.LVDI.
A.	N.LVDI.
B.	N.LVDI.
C.	N.LVDI.
D.	N.LVD.in Circ.
E.	N.
F.	N.LVDI Cereri.
G.	EID.NP.LVDI.
H.	N.LVDI.
A.	FORD.NP.LVDI.
B.	N.
C.	N.LVDI.
D.	N.LVDI.
E.	CER.N.LVD.in Circ.
F.	N.
G.	PAR.NP.
H.	N.
A.	VIN.N.P.
B.	C.
C.	ROB.NP.
D.	F.
E.	C.
F.	NP.LVDI Flor.

H. C.	G. C.Lvdi.
A. C.	H. C.Lvdi.
B. C.	
XXXI.	XXX.

MAIVS.		IVNIVS.	
A.	K.Mai.N.	H.	K.Ivn.N.
B.	F.Comp.	A.	F.Mart.Car.Monet.
C.	C.	B.	C.
D.	C.	C.	C.
E.	C.	D.	Non.
F.	C.	E.	N.
G.	Non.N.	F.	N.
H.	F.	G.	Menti.in Capit.
A.	Lem.N.	H.	Vest.N.Fer.Vestæ.
B.	C.	A.	N.
C.	Lem.N.	B.	Matr.N.
D.	NP.Lvdi Mart.in Circ.	C.	N.
E.	Lem.N.	D.	Eid.n.
F.	C.	E.	N.
G.	Eid.N.P.	F.	Q.St.D.F.
H.	F.	G.	C.
A.	C.	H.	C.
B.	C.	A.	C.
C.	C.	B.	C.
D.	C.	C.	C.
E.	Agon.NP.	D.	C.
F.	N.	E.	C.
G.	Tvb.NP.	F.	C.
H.	Q.Rex.C.F.	G.	C.
A.	C.	H.	C.
B.	C.	A.	C.
C.	C.	B.	C.
D.	C.	C.	C.
E.	C.	D.	F.
F.	C.	E.	C.
G.	C.		
	XXXI.		XXX.

IVLIVS.		AVGVSTVS.	
F.	K.Ivl.N.	E.	K.Avgvst.N.
G.	N.	F.	C.Fer.hoc die C.Gæſ.Hiſpalin.vic.
H.	N.	G.	C.
A.	NP.	H.	C.
B.	Poplif.N.	A.	Non.F.
C.	N.Lvdi Apollin.	B.	F.
D.	Non.N.Lvdi.	C.	C.
E.	N.Lvdi.	D.	C.
F.	N.Lvdi.	E.	NP.Hoc die Cæſar Hiſpalin.vic.
G.	C.Lvdi.	F.	C.
H.	C. Lvdi.	G.	C.
A.	NP.Lvdi.	H.	C.
B.	C.Lvd.in Circ.	A.	Eid.NP.
C.	C.Merk.	B.	F.
D.	Eid.NP.Merk.	C.	C.
E.	F.Merk.	D.	C.

F. C.Merk.	E. Font.NP.
G. C.Merk.	F. C.
H. Lvcar.NP.Merk.	G. Vin.F.P.
A. C.Lvdi Vict.Caesar	H. C.
B. Lvcar.lvd.	A. Cons.NP.
C. C.Lvdi.	B. En,
D. Nept.Lvdi.	C. Volc.NP.
E. N.Lvdi.	D. C.
F. Fvrr.NP.Lvdi.	E. Ofic.NP.
G. C.Lvdi.	F. C.
H. C.In Circ.	G. Volt.NP.
A. C.In Circ.	H. NP.H.D.ara Victoriç in Curia dedic. (est.
B. C.In Circ.	A. F.
C. C.In Circ.	B. F.
D. C.	C. C.
XXXI.	XXXI.

SEPTEMBER.	OCTOBER.
D. K.Sept.N.Hoc die Fer.Nep.	B. K.Oct.N.
E. N.	C. F.
F. Np.	D. C.
G. C.Lvdi Romani.	E. C.
H. Non.F.Lvd.	F. C.
A. F.Lvdi.	G. C.
B. C.Lvdi.	H. Non.F.
C. C.Lvdi.	A. F.
D. C.Lvdi.	B. C.
E. C.Lvdi.	C. C.
F. C.Lvdi.	D. Medi.Tr.
G. N.Lvdi.	E. Avgvst.NP.
H. Eid.NP.	F. Font.NP.
A. F.Equor.prob.	G. Fn.NP.
B. Lvd.Rom.in Circ.	H. Eid.NP.
C. C.In Circ.	A. F.
D. C.In Circ.	B. C.
E. C.In Circ.	C. C.
F. C.In Circ.	D. Arm.NP.
G. C.Merk.	E. C.
H. C.Merk.	F. C.
A. C.Merk.	G. C.
B. NP. Merk.H.D.Augusti natalibus Lud.Circ.	H. C.
	A. C.
C. C.	B. C.
D. C.	C. C.
E. C.	D. C.Lvd.Vict.
F. C.	E. C.Lvdi.
G. C.	F. C.Lvdi.
H. F.	G. C.Lvdi.
A. C.	H. C.Lvdi.
XXX.	XXXI.

NOVEMBER.	DECEMBER.
A. K.Novem.N	G. K.Dec.N.
B. F.	H.
C. F.	A.
D.	B.
	E. Non.F.

A E. Non.F.	C. Non F.
F. F.Lvdi.	D.
G. C.lvdi.	E. C.
H. C.Lvdi.	F. C.
A. C.Lvdi.	G. C.
B. C.Lvdi.	H. C.
C. C.Lvdi.	A. Agon.NP.
D. C.Lvdi.	B. En.
E. Eid.NP.Epul.indict.	C. Eid.NP.
F. F.Equor.prob.	D. F.
G. C.Lvd.pleb.in Circ.	E. Cons.NP.
B H. C.In Circ.	F. C.
A. C.In Circ.	G. Feriae Satvrn.
B. C.Mer.	H. C.
C. C.Merk.	A. Opal.NP.
D. C.Merk.	B. C.
E. C.	C. Div.NP.
F. C.	D. C.
G. C.	E. Lar.NP.
H. C.	F. C.
C A. C.	G. C.
B. C.	H. C.
C. C.	A. C.
. C.	B. C.
E. C.	C. F.
F. C.	D. F.
	E. C.
XXX.	XXXI.

D *SEQVITVR HVIVS KALENDARII explanatio.*

De discrimine dierum apud Romanos.

Cap. III.

DE Anno & Mensibus diximus, sequuntur Dies, qui minores anni partes sunt. Non autem propositum nobis est hoc loco ea adducere, quæ de diebus ab Astronomis dicuntur: vt quòd alius sit dies naturalis, alius artificialis. Sed de ciuili tantùm agemus, qui est spacium vigintiquatuor horarum. Apud Romanos autem est spacium à media nocte ad proximam mediam. Illi enim à media nocte diem suum incœperunt, quod Terentius Varro testatur, quum Athenienses ab occidente Sole, Babylonij ab eodem oriente, Vmbri à meridie diem inciperent. Diei partes primùm duæ apud Romanos erant, ante meridiem, & post meridiem. Auctor Censorinus de Die natali, cap. 19. Alij posteà eundem in quatuor partes, sicuti & noctem similiter diuiserunt, id quod testatur similitudo illa militaris, cùm dicitur, Vigilia prima, item secunda & tertia, & quarta. Tandem verò plura noctis & diei tempora notata, & propriis discreta nominibus, quæ apud veteres Poëtas, vt Censorinus ait, passim scripta inueniuntur. Primum diei tempus dicebatur media nox: alterum medię noctis inclinatio, vel de media nocte: tertium, gallicinium, siue galli cantus: quartum, conticinium, quòd & galli conticescerent, & homines etiam tum quiescerent: quintum, diluculum, cùm incipit dignosci dies: sextum, manè, cùm est dies clarus. Dictum autem manè est, aut quòd ab inferioribus locis, id est, à manibus exordium lucis emergeret, aut ab omine boni nominis, quòd Lanuuini manè pro bono dixerint. Varro ait, Manè dictum à manando, quòd tum manaret dies ab Oriente: septimum, tempus ante meridianum: octauum meridies, quæ ipsa est medij diei pars. Sunt qui meridiem dictum putent, quòd merus sit dies: id est, purus. Nam meridies est purior diei pars, quia Sol in medio cœlo rutilat, & omnem orbem pari illustrat claritate: nonum, tempus pomeridianum: decimum, Solis occasus, siue suprema tẽpestas, hoc est, nouissimum diei tempus: vndecimũ,

vespera,quæ à stella,quæ Græcis ἕσπερος dicitur,nomen habet, quòd tum appareat:duodecimum,crepusculum,sic fortasse appellatum, quòd res incertæ crepere dicuntur: idque tempus noctis sit,an diei,incertum est:decimumtertium, prima fax,quòd lumina tum accendebantur.Liuius primas tenebras appellat.Horatius lib.2. epist.prima lumina:decimumquartum,concubia nox,cùm itum est cubitum: decimumquintum,intempesta nox:id est,multa nox, quia nihil agi est intempestiuum.Ælius: Intempestiuum est,inquit,cùm tempus agendi est nullum, quod alij concubium appellarunt, quòd ferè omnes tunc cubarent. Alij ab eo quòd siletur: silentium noctis dixerunt: decimumsextum,inclinatio ad mediam noctem.Hæ partes breuiter hoc typo comprehenduntur

Dies ciuilis continet
- Lucem,cuius partes sunt:
  - Manè.
  - Ad Meridiem.
  - Meridies.
  - De Meridie,siue tempus occiduum.
  - Solis occasus,siue suprema tempestas.
- Diluculum.
- Crepusculum.
- Tenebras,seu noctem,cuius partes sunt:
  - Vesper.
  - Prima fax.
  - Concubium.
  - Nox intempesta.
  - Ad mediam noctem.
  - Media nox.
  - De media nocte,vel,mediæ noctis inclinatio.
  - Gallicinium.
  - Conticubium.

Cæterùm non omnes dies vnius generis erant, sed quædam earum discrimina & diuersitates. Numa enim,cùm annum in duodecim menses distribuisset, eundem etiam in certa dierum genera diuisit,ita vt quidam dies essent Festi,alij Profesti,alij Intercisi. Festi dicebantur,qui Diis dicati erant:Profesti,qui hominibus ad administrandam rem priuatam,publicámque concessi erant:sic dicti,vt Festus ait,quòd procul sint à religione numinis diuini.Intercisi erant Deorum,hominúmque communes,quibusdam enim illorum horis fas erat,quibusdam non fas erat ius dicere. Nam cùm hostia cædebatur: fari nefas erat:inter cæsa & porrecta,fari licebat:rursus cùm adolebatur,non licebat.Ideóque Intercisi,vel quomodo veteres pronunciabant,& quomodo etiam in Kalendario notantur,Endotercisi vocabantur,aut quòd intercederet fas, aut quòd intercisũ esset nefas. Festi porrò dies,inquit Macrob.lib.1.Saturnal.cap.16. diuiduntur in sacrificia, epulas,ludos,ferias.Sic & Profesti in Fastos,Comitiales,Comperendinos,Statos,& Præliares.Sacra celebritas est, vel cùm sacrificia Diis offeruntur: vel cùm dies diuinis epulationibus celebrantur: vel cùm ludi in honorem aguntur Deorum: vel cùm feriæ aguntur.

Feriarum autem aliæ sunt publicæ,aliæ priuatæ.Publicarum porrò genera sunt quatuor:aut enim statiuæ sunt,aut conceptiuæ, aut imperatiuæ, aut nundinæ. Et statiuæ quidem ferię sunt vniuersi populi communes,certis & constitutis diebus,ac mensibus,& in fastis statis obseruationibus annotatæ,in quibus præcipuè seruantur Agonalia, Carmentalia,Lupercalia.Conceptiuæ sunt,quæ quotannis à Magistratibus, vel Sacerdotibus concipiuntur in dies vel certos, vel etiam incertos:vt sunt Latinæ, Paganalia,Sementinæ,Compitalia.Imperatiuæ sunt,quas Consules,vel Prætores pro arbitrio potestatis indicant.Nũndinæ sunt paganorum,id est rusticorum, quibus conueniunt negotiis propriis,vel mercibus prouisuri.

Priuatę autem feriæ sunt vel propriæ familiarum,vt Claudiæ familiæ, aut Æmiliæ, aut Iuliæ aut Corneliæ,& si quas ferias proprias quæque familia ex vsu domesticę celebrationis obseruat,de quibus loquũtur duodecim tabulæ: Sacra priuata perpetua manento:vel sunt singulorum,vt natalium fulgurúmque susceptiones,aut funerum,atque expiationum.Festus:Priuatæ feriæ vocantur sacrorum propriorum, velut dies natales operationis,denecales.Apud veteres quoque quicunque nominasset, vt ait Macrobius, Semonam,Seiam,Segetiam, Tutilinam,ferias obseruabat: Item Flaminica,quoties tonitrua audiisset,feriata erat, donec Deos placasset,

A Cæterùm ad ferias publicas quod attinet, indicebantur illæ, & proclamabantur singulis mensibus à Rege sacrorum,& à Prætore. Ab hoc quidem vacationis à forensibus negotiis:ab illo autem sacrorum ritè peragendorum gratia. De Rege sacrificulo testis est Varro libro quinto de lingua Latina: Rex cùm ferias menstruas Nonis Februariis edicit,hunc diem Februatum appellat. Et paulò pòst: Harum rerum vestigia apparent in sacris Nonalibus in arce:quòd tunc ferias primas menstruas,quæ futuræ sint eo mense,Rex prædicit.Ex quibus verbis satis perspicuum est,Regem sacrificulum singulorum mensium ferias proclamasse. Videlicet (vt Arnobius aduersùs Gentes libro secundo B scribit)in hunc modum:Lauatio Deûm matris est hodiè:Iouis epulum cras est: Æsculapij geritur, celebratúrque vindemia: Lectisternium Cereris erit Idibus proximis: Telluris natalis est,&c. Prætorem autem etiam ferias,quæ Compitalia dicebantur,more maiorum,verbis olim solennibus concepisse,Agellius libro 10. capite 24.Macrobius libro 1.Saturnal.capite 4.auctores sunt.

Postquàm enim modò die quinti,modò die quintò veteres dixisse docuissent.ad demonstrandam hanc veterum consuetudinem conferre plurimùm, addiderunt hæc solennia verba, quibus more maiorum Compitalia Prætor concipere solet: Die Noni post Kalendas Ianuarias Quiritibus Compitalia erunt.Nec quidem Compitalitias duntaxat,sed etiam ferias omnes conceptiuas,& imperatiuas indicere prætorem consueuisse,ex eodem Macrobio & Suetonio probari potest. Macrobij verba suprà sunt recitata. C Suetonius in Claudio scribit: Obseruauítque sedulò,vt quoties terra in Vrbe mouisset, ferias aduocata concione Prætor in Vrbe indiceret. Vide hac de re plura apud Iacobum Ræuardum lib.5.Variorum,cap.19.

Quid porrò feriis fieri deberet,docet Cicero libro 2.de Legibus, his verbis: Feriis iurgia amouento: eásque in famulis,operibus patratis,habento: itáque, vt ita cadat in annuis anfractibus,descriptum esto:certásque fruges,certásque baccas sacerdotes publicè libanto:hoc certis sacrificiis ac diebus.Itémque alios ad dies vbertatem lactis,fœtúsque seruanto: ídque ne committi possit, ad eam rem & rationem cursus annuos Sacerdotes finiunto,quæque cuique diuo decoræ gratæque sint hostiæ,prouidento. Et paulò D pòst hanc legem explicans,hæc dicit: Feriarum,festorúmque dierum ratio in liberis requietem habet litium,& iurgiorum: in seruis operum,& laborum,quia compositio anni conferre debet & ad perfectionem operum rusticorum, & ad remissionem animorum: per quod tempus,vt sacrificiorum libamenta seruentur, fœtúsque pecorum, quæ dicta in lege sunt,diligenter habenda ratio intercalandi est,&c.Hæc Cicero.

De feriis etiam hoc notandum est, quod Macrobius libro primo Saturnaliorum, capite decimosexto habet:Sacerdotes,inquit,affirmabant,ferias pollui,quoties iis indictis,conceptísque opus aliquod fieret. Præterea non licebat Sacrorum Regem, & Flamines videre feriis opus fieri. Atque ideò per Præconem denunciabant, ne quid tale ageretur,& præcepti negligens mulctabatur. Præter mulctam etiam affirmabant eum, E qui talibus diebus imprudens aliquid egisset, porco piaculum dare debere: prudentem expiare non posse Scæuola Pontifex asseuerabat. Sed Varro negat eum pollui, qui opus vel ad eos pertinens,sacrorúmve causa fecisset, vel aliquid ad vrgentem vitæ vtilitatem respiciens actitasset. Scæuola denique consultus, quid feriis agi liceret, respondit, id quod prætermissum noceret:quapropter si bos in specus decidisset,eúmque paterfamilias, adhibitis operis liberasset, non est visus ferias polluisse: nec ille qui trabem tecti fractam fulciendo ab imminenti vindicauit ruina.

Ad profestos dies venio, quorum alij fuerunt Fasti, alij Comitiales, alij Comperendini,alij Stati.Fasti sunt,quibus licet fari Prætori tria verba solennia,Do, Dico, Addico: quibus contrarij sunt Nefasti. His enim non licebat Prætori tria illa verba solennia fari.Comitiales,quibus cum populo agi licet.Comperendini,quibus vadimoniũ F licet dicere. Stati, qui iudicij causa cum peregrino instituuntur. Et quidem Fasti dies qui propriè sic appellantur, in Kalendario notati omnes sunt litera F. ac sunt numero XXXIIX. Non tamen his solùm, verùm etiam aliis diebus Prætori tria illa solennia verba dicere licebat: Comitialibus scilicet, & illis qui dicuntur Nefasti primò. Eam ob causam Paulus Manutius tria Fastorum dierum genera facit. Primum genus eorũ,de quibus iã diximus,quibus fari sẽper &licebat,& solebat:atque hi propriè erant Fasti, & toti propriè, quòd per eos nisi cùm aliquis casus extra ordinem interueniret,nũquàm Prętor ius nõ dicebat:toti,quòd fari õnibus horis licebat.Alterũ genus eorum,qui & ipsi propriè fasti erant, sed non toti: hoc est, quibus quidem fari

licebat sed non omnibus horis: quales sunt, qui in Kalendario notantur literis his, EN: NP: F.P. Q.REX.C.Q.ST.D. quę notę sic explicantur: EN. Endotercisos, vel intercisos denotat, de quibus suprà. NP. Nefastos primò: id est, quibus quidem horis matutinis ius dicere non licebat, postmeridianis autem licebat. His contrarij erant F.P. id est, Fasti primò. Iis enim antemeridianis horis iustitium erat, post meridiem verò fari licebat. Q.Rex.C. significat, Quando Rex comitiauit, Q.St.D. Quando stercus defertur, de quibus suo loco plura. Hi autem erant omnes LXV. Tertium genus Comitiales fuêre, qui casu tantùm, non autem propriè Fasti erant. Quia, cùm Comitia non haberentur, tunc fari solùm Prætor solebat. Hi modò toti erant Fasti, cùm nulla scilicet Comitia haberentur: modò ex parte, cùm haberentur illa quidem, sed minimè per totum diem. Atque hi numero erant CXXCIV. qui reliquis duobus generibus additi, CCXXCVII. numerum efficiunt. Reliqui, præter hos omnes, erant Nefasti, hoc est, non licebat iis Prætori tria solennia verba fari: Causas tamen agere, concionem habere, & legem promulgare licebat. Porrò quòd ad rem militarem attinet, ibi etiam non erant vnius generis dies omnes. Alij enim erant Præliares: alij non præliares. Iustos enim à Præliaribus Macrobius segregat. Præliares erāt, quibus fas erat res repetere, vel hostem lacessere. Iusti erant continui triginta dies, quibus exercitui imperato, vexillum rufi coloris in arce positum erat. Non Præliares erant, quibus res repetere, aut hostem lacessere non licebat, quales erant dies Iusti, item atri, vt postridie Kalendas, Nonas, & Idus. Innominales, vt ante quartum Kalendas, Nonas, & Idus, & Feriæ Latinarum, Saturnaliorum, Ditis ac Proserpinæ.

De diebus atris Verrius Flaccus libro quarto, de Verborum significatione, apud Agellium libro quinto, capite decimoseptimo, cur ij, qui sunt postridie Kalēdas, Nonas, Idus, quos vulgus imperitè Nefastos dicat, ita sint appellati, & habiti, his verbis docet: Vrbe, inquit, à Gallis Senonibus recuperata, Lucius Attilius in Senatu verba fecit: Quintum Sulpitium Tribunum militum ad Alliam aduersùs Gallos pugnaturum, rem diuinam dimicandi gratia postridie Idus fecisse. Tum exercitum populi Romani occidione occisum, & post diem tertium eius diei Vrbem, pręter Capitolium, captam esse. Compluresque alij Senatores recordari sese dixerunt, quoties belli gerendi gratia res diuina postridie Kalendas, Nonas, Idus à Magistratu populi Romani facta esset, eius belli proximo deinceps prælio Reipublicæ malè gestum esse. Tum Senatus eam rem ad Pontifices reiecit, vt ipsi, quod videretur, statuerent. Pontifices decreuerunt nullum iis diebus sacrificium rectè futurum. Ante diem quoque quartum Kalendas, vel Nonas, vel Idus tanquàm Innominalem diem plerique vitant. Eius obseruationis an religio vlla sit tradita, quæri solet. Nihil super ea re scriptum inuenimus, nisi quòd Claudius Annalium quinto, cladem illam pugnæ Cannensis vastissimam, factam dicit ante diem quartum Nonas Sextileis. Hactenus Agellius. Idem habet Macrobius libro primo Saturnaliorum, capite decimosexto. De atris diebus etiam multa Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæstione vigesimaquinta. De feriis Latinarum, Saturnaliorum, Ditis ac Proserpinæ ita Macrobius: Nam cùm Latiar, hoc est, Latinarum solenne concipitur, item diebus Saturnaliorum: sed & cùm mundus patet, nefas est prælium sumere. Quare nec Latinarum tempore, quo publicè quondam induciæ inter Romanum populum, Latinósque firmatę sunt, inchoari bellum decebat: nec Saturni festo, qui sine vllo tumultu bellico creditur imperasse: nec patente mundo, quod sacrum Diti patri, & Proserpinæ dicatum est, meliúsque occlusa Plutonis fauce, eundem ad prælium putauerunt. Vnde & Varro ita scribit: Mundus cùm patet, Deorum tristium atque inferûm quasi ianua patet, propterea non modò prælium committi, verùm etiam delectum rei militaris causa habere, ac militem proficisci, nauem soluere, vxorem liberûm quærendorum causa ducere religiosum est, &c. Verùm tamen hi dies obseruabantur in inferendo bello, non in excipiendo. Tum enim omnes præliares erant. Atque hæc in genere de dierum discrimine dicta sint, quæ omnia hoc typo comprehenduntur.

DIERVM

- DIERUM alij
  - Sacri, *Deorum causa instituti, nefasti omnes, quibus insunt,*
    - Sacrificia.
    - Epulæ.
    - Ludi.
    - Feriæ, *aut*
      - Publicæ,
        - Statiuæ, — Agonalia. Carmentalia. Lupercalia. — *Plures refert Varro libro quinto de lingua Latina.*
        - Conceptiuæ,
          - Annales — Latinæ. Paganalia. Sementinæ. Compitalia.
          - Non annales — *cum* / *sine* — *nomine.*
        - Imperatiuæ, *ob* — Victoriam / Natalem *diem filij* / Successionem — *Imperatoris.*
      - Priuatæ,
        - Familiarum, — Claudiæ. Iuliæ. Æmiliæ, &c.
        - Singulorum, — Natalium. Fulgurum *susceptiones.* Funerum. Expiationum.
  - Intercisi, *Deorum & hominum communes, modò hi, modò illi dici possunt.*
  - Negotiosi, *qui hominum causa constituuntur.*
    - Fasti,
      - Comitiales, *quòd tunc populus esset constitutus ad suffragium ferendum, quibus etiam lege agi licet.*
      - Comperendini, *quibus licet vadimonium dicere.*
      - Stati, *qui iudicij causa cum peregrino instituuntur.*
      - Nundinæ, *ex l. Hortensia.*
    - Nefasti,
      - Dies *pridie Kal. Ianuarij, & si qui sunt similes.*
      - Rerum *prolationes,* — Messium, / Vindemiarum, / Dilationum, — *causa.*
      - Iusti ciuiles, *qui confessis & condemnatis conceduntur.*
      - Nundinæ, *olim ante l. Hortensiam, quæ nec videntur sub sacris contineri posse, cùm hominū potiùs quàm Deorum causa instituti sint.*

- Rursum *alij*
  - Præliares, *quibus fas est res repetere, vel hostem lacessere.*
  - Non præliares,
    - Iusti, / Atri *postridie.* / Innominales *ante quartum* — Kalendas. / Nonas. / Idus.
    - Feriæ, — Latinarum. Saturnaliorum. Ditis & Proserpinæ.

De Kalendis, Nonis, & Idibus.

Cap. IV.

Singulos menses Romani ex ordinatione Romuli distribuerunt in partes tres, in Kalendas, Nonas, & Idus. Kalendas dixerunt primum cuiuscunque mensis diem, à Græco verbo καλῶ, id est, voco: quo etiam prisci Latini frequenter vsi sunt. Cur autem primum singulorum mensium diem Kalendas vocitarint, causa hæc fuit: Priscis temporibus, antequàm Fasti à Cn. Flauio Scriba inuitis patribus in omnium notitiam proderentur, Pontifici minori hæc prouincia delegabatur, vt nouæ Lunæ primum obseruaret aspectum, visámque Regi sacrificulo nunciaret: atque tum sacrificio à Rege & minore Pontifice celebrato, idem Pontifex Kalata, id est, vocata in Capitolium plebe, iuxta Curiam Calabram, quæ casæ Romuli proxima erat, quot numero dies à Kalendis ad Nonas superessent, pronunciabat: & quintanas quidem, quinquies dicto verbo καλῶ, septimanas repetito septies prædicebat. Et hunc diem, qui ex his diebus, qui calarentur, primus esset, placuit Kalendas vocari. Ideò autem minor Pontifex numerum dierum, qui ad Nonas superessent, calando prodebat, quòd post nouam lunam oportebat Nonarum die populares qui in agris essent, confluere in Vrbem, accepturos causas feriarum à Rege sacrorum, sciturósque quid esset eo mense faciendum. Hæc Macrobius, cum quo facit etiam Terentius Varro, qui lib. 5. de ling. Lat. sic scribit: Primi dies mensium nominati Kalendę: ab eo, quòd heis diebus kalentur eius mensis Nonæ à Pontificibus quintanæne, an septimanæ sint futuræ, in Capitolio, in curia Calabra sic: Dies te quinque kalo Iuno Nouella. Septem dies te kalo Iuno Nouella: hoc enim modo legendum esse docet Iosephus Scaliger, & addit, non malè etiam pro Iunone, Ianam legi, quo nomine Luna sit appellata à veteribus: item pro vocabulo Nouella, in vetustioribus excusis, quod etiam Turnebus indicat, legi Couella, quod ipse deducit à Couum, quomodo veteres cœlum appellarunt, ita vt sit Iuno, vel Iana Couella: Iuno, vel Iana cœlestis. Sed hæc ἐν παρέργῳ. Venio ad Nonas, quas quidem sic dictas putant, quasi nouæ obseruationis initium, quòd in eas occurreret principium Lunæ, vel quòd ab eo die semper ad Idus nouem dies putarentur. His diebus populus ex agris in Vrbem conueniebat in arce, ibíque Rex sacrorum prædicebat primas (vel priuas, vti Iosepho Scaligero placet: id est, singulas) ferias menstruas, qua de re paulò antè diximus. Porrò quidam menses habebãt quatuor Nonas, quidam sex, inde vsque à Romulo primo Rege. Is enim cùm ita menses distribuisset, vt alij essent dierum triginta vnius, alij vndetriginta: tum, vt ex die Nonarum, Idus nono die essent, & inter Idus ac sequentes Kalendas sedecim dies intercederent, in mensibus illis, qui triginta vnum dies habebant, inter Kalendas & Nonas interiecit duos illos, quibus mensis augebatur, dies: inde fiebat, vt alius mensis quatuor, alius sex Nonas haberet, quod etiam Cæsar, cùm annum aliter ordinaret, obseruauit, ne stata sacra, quæ à Priscis instituta fuerant, transferrentur. Restant Idus, quæ in quouis mense sunt octo: dictæ Idus, vocabulo Thusco, apud quos idem dies Itis vocabatur, quod significat Iouis fiduciam. Cùm enim Iupiter sit auctor lucis, vnde etiam Lucetius & Diespiter dicitur: huius autem diei lux non cum Solis occasu finiatur, sed splendorem diei & noctis continuet, Luna illustrante, quod semper in plenilunio: id est, medio mense fieri soleat, ideò iure Iouis fiduciam vocari eum putant. Alij volunt, Idus dictas quasi vidus, à videndo, vel ἀπὸ τοῦ εἴδειν, id est, videre, quòd eo die plenam speciem Luna demonstret. Alij ab oue iduli, quæ Idibus omnibus immolatur. Alij putant Hetruscam vocem esse, apud quos iduare erat diuidere: ideóque hunc diem idus dictam, quòd mensem diuidat, quia plerunque in medium mensem incidunt. Ab Idib. dies reliqui omnes referuntur ad Kalendas sequentis mensis. Dies postridie Calendarum, Nonarum & Iduum atros vel infaustos religiosos, hoc est, tristi omine infames, impeditósque esse, in quibus & res diuinas facere, & rem quampiam nouam exordiri non liceat, iam antè monuimus. Sed tempus est, vt iam ordine de singulis mensibus, & diebus in iis festis agamus.

De mense Ianuario, & diebus in eo festis.

Cap. V.

Diximus suprà, Romulum annum suum decem tantùm fecisse mensium, quorum primus fuerit Martius. Iis verò Numa Pompilius duos alios adiecit, vt duodecim menses essent, Ianuarium scilicet, & Februarium. Primum mensem appellauit Ianua-

A Ianuarium, à Iano, de quo alibi diximus: quòd sicut Ianus Deus est bifrons, & præterita, & futura videt; ita etiam hic mensis respiciat & finem transacti anni, & principium futuri.

Cur ab hoc mense annum incœperint Romani, Plutarchus docet, has causas afferens: vel quòd Numa Pompilius, pacis [illegible]osus, & ciues à re bellica ad agriculturam transdere cupiens, Ianuario principem locum assignauerit, Ianóque magnos honores detulerit, vt qui ciuilis vitæ, & terræ colendæ, quàm belli fuisset studiosior, cùm Romulus homo bellicosus, & Martis filius Martium cæteris præposuisset: vel quòd Numa ad naturæ potiùs ordinem respiciens, cùm post brumam Sol progrediendi fine facto, conuertatur, & ad nos cursum reflectat, ac quasi de nouo cursum suum incipiat, optimum B iudicauerit, idem anni: quod Solis, esse principium: cui sententiæ etiam Ouidius accedit, ita canens:

Bruma noui prima est, veterísque nouissima Solis,
Principium capiunt Phœbus & annus idem.

Porrò hic mensis in Iunonis tutela erat, quod cùm ex aliis, tum ex Kalendario veteri rustico manifestum est: atque ex constitutione Numę Pompilij XXIX. dies habuit, ex ordinatione autem C. Iulij Cæsaris XXXI. Videamus igitur, qui dies in eo fuerint festi, ídque præeunte nobis Kalendario Romano, & Ouidio in Fastis.

C
DE MENSIS IANVARII DIEBVS *Festis sic habet Kalendarium.*

A. K. IAN. F.

Id est, Kalendæ Ianuarij Fastus. Priores literæ, A, B, C, D, E, F, G, H, quarum serie totum conteritur Kalendarium, dies nundinarum demonstrant.

Kalendæ omnes in Iunonis tutela erant, teste Ouidio in I. Fastorum:

Vendicat Ausonias Iunonis cura Kalendas, &c.

Ianuarij autem Kalendæ præter cæteras maximè celebres erant, propter anni initium.

D Primùm his Kalendis omne genus operis in sua quique arte inchoabant; instaurabántque, vt scilicet, cùm omina principiis inesse soleant, si prima anni die industrij, & solertes essent, de totius anni diligentia & solertia augurarentur. Ita Ouidius:

Postea mirabar cur non sine litibus esset
Prima dies: Causam percipe, Ianus ait.
Tempora cemmisi nascentia rebus agendis,
Totus ab auspicio ne foret annus iners.
Quisque suas artes ob idem delibat agendo,
Nec plus quàm solitum testificatur opus.

Hoc eodem die, qui designati Consules erant, Consulatum inibant, & comitati fre-E quenti populo ascendebant in Capitolium, & Ioui Optimo Maximo iniuges iuuencos mactabant, multáque odorem facientia in templis, & pro foribus templi cremabantur. Quod obseruatum fuit ab anno vrbis IↃCI. quo Q. Fuluius Nobilior, & T. Annius Lucus Consules fuerunt. Ab eo enim anno regulariter hic dies solenis Consulatu ineundo fuit. Testatur id præter veterum historicorum innumeros locos, Ouid. his versibus:

Cernis odoratis vt luceat ignibus æther,
Et sonet accensis spica cilissa focis.
Flamma nitore suo templorum verberat aurum,
Et tremulum summa spargit in æde iubar.
Vestibus intactis Tarpeias itur in arces,
Et populus festo concolor ipse suo est.
F *Iámque noui præeunt fasces, noua purpura fulget,*
Et noua conspicuum pondera sentit ebur.
Colla rudes operum præbent ferienda iuuenci,
Quos aluit campis herba phalisca suis.

Kalendas Ianuarij amici lætis precationibus faustum sibi inuicem ominabantur, teste præter Plinium & alios, Ouidio:

At cur læta tuis dicuntur verba Kalendis?
Et damus alternis, accipimúsque preces.

Item munera sibi inuicem mittebant boni ominis causa, videlicet caricas, coriotides, & mella, vt dulces dies anni à dulcibus rebus auspicarentur: & stipem, id est, nummum signatum: quę omnia simul strenas appellârunt: cuius rei origo ad ipsum T. Tatium Regem à Symmacho refertur, quòd is verbenas è luco Strenię Deę acceperit, significans strenuis viris istas deberi. Strenam, inquit Festus, vocamus, quę datur die religioso, ominis boni gratia, à numero, quo significatur alterum, tertiúmque venturum similis commodi, veluti trenam, pręposita S litera, vt in loco, & lite solebant antiqui. Constituta autem per Cn. Octauium Augustum Monarchia, hic mos inoleuit, vt equites ac reliquus populus ipsis etiam Imperatoribus strenam Kalendis Ianuarij conferrent: qua de re sępe loquitur Suetonius. A

Hoc item die erat festum Iani, cui sacra fiebant ex libo, quod ab eo Ianual antiqui dicebant: auctor Festus. Item ex mola, quę farina horna & sale miscebatur: quin etiam thure & mero. Ouidius: B

Iane tibi primùm thura, merúmque fero.

Erat etiam festum dedicationis templorum Æsculapij, & Iouis in insula Tyberina, quod Ouidius ex ipsis Fastis se didicisse scribit his verbis:

Quod tamen ex ipsis licuit mihi discere Fastis,
Sacrauêre Patres hac duo templa die.
Accepit Phœbo, nympháque Coronide natum,
Insula diuidua quam premit amnis aqua.
Iuppiter in parte est, cepit locus vnus vtrumque, C
Iunctáque sunt magno templa nepotis auo.

Plurimum autem celebritatis Kalendis Ianuariis festo duorum templorum dedicatione accessit. Cùm Seruius auctor sit, nihil apud Romanos tam solemne fuisse, quàm diem consecrationis, siue dedicationis. Cęterùm Æsculapio de capra res diuina imprimis fiebat, quoniam capra nunquàm sine febre esse dicitur, sed & gallus: quidam etiam gallinas scribunt ei oblatas fuisse, & has quidem rostro nigro, nigrísque pedibus, & digitis imparibus. Si enim luteo essent rostro, vel pedibus, impurę dicebantur ab Aruspicibus. De Iouis sacris dicemus posteà.

Sequitur in Kalendario.

B F. D

Secundus Ianuarij dies, qui quartus Nonarum: vel postridie Kalendas, Latinè dicitur, Fastus erat. Idem etiam erat alter, vt paulò antè docuimus.

C.C.

Tertius Ianuarij dies, Latinè tertius Nonarum, & erat Comitialis.

D.C.

Quartus Ianuarij dies, pridie Nonas. Hic etiam Comitialis erat.

E. NON. F.

Quintus Ianuarij dies, Nonę Ianuarij erant, dies Fastus. De Nonis diximus antè. Hę in nullius Dei tutela erant. Ouidius: *Nonarum tutela Dea caret.*

F. F. E

Sextus, postridie Nonas Ianuarij, vel octauus Iduum, & erat Fastus, item ater.

G. C.

Septimus dies, Latinè septimus Iduum, Comitialis.

H. C.

Octauus, sextus Iduum, Comitialis.

A. AGON.

Nonus dies Latinè dicitur quintus Iduum. Hoc die celebrabantur AGONIA, siue AGONALIA, de quibus Varro lib. 5. de lingua Latina: Dies Agonales, per quos Rex in regia arietem immolat, dicti ab agone, eò quòd interrogatur à principe ciuitatis, & princeps gregis immolatur. Festus: Agonium dies appellabatur, quo Rex hostiam immolabat. Hostiam enim antiqui agoniam vocabant. Agonium etiam putabant Deum dici pręsidentem rebus agendis, cuius festa Agonalia dicebantur. Siue, quia agones dicebant montes, Agonia sacrificia, quę fiebant in monte. Hinc Romę mons Quirinalis Agonus, & Collina porta Agonensis. Ouidius lib. 1. Fastorum quinque rationes huius vocabuli affert, quarum prima cum Varronis sententia conuenit, videlicet dicta Agonalia, quòd minister sacrorum siue victimarius cultrum manu tenens, atque hostiam feriturus rogare soleret, agóne? id est, ferióne? nec nisi iussus hostiam percuteret: quem F

morem

A morem etiam Seneca lib.3.Partitionum, explicat. Altera est, quòd Agonalia nomen habeant ab agendo, quòd pecudes non sponte ad sacrificium veniant, sed agantur, vnde etiam hostia, agonia dicatur. Tertia, quòd ab agnis, quasi Agnalia, nomen habeant: quamuis Rex sacrorum arietem immolaret. Quarta, quòd sic appellentur, à metu hostiarum, quę viso cultro, quo erant feriendę, in aqua, siue in mola, vbi tingebantur, trepidabant: nam ἀγὼν trepidationem significat. Vltima quòd Agonalia nomen habeant à Ludis Grę-corum, qui Agones dicebantur, cui sententiæ ipse accedit. Versus Ouidij sunt:

Quattuor adde dies, ductis ex ordine Nonis,
Ianus Agonali luce piandus erit.
B 1. *Ratio.* *Numinis esse potest, succinctus causa minister,*
Hostia cœlitibus quo feriente cadit.
Qui calido strictos tincturus sanguine cultros
Semper agátne rogat, nec nisi iussus agit.
2. *Pars quia non veniant pecudes, sed agantur ab actu,*
Nomen Agonalem credit habere diem.
3. *Pars putat hoc festum priscis Agonalia dictum,*
Vna sit vt proprio littera dempta loco.
4. *Aut quia prauisos in aqua timet hostia cultros,*
A pecoris lux est ipsa notata metu.
C 5. *Fas etiam fieri solitis ætate priorum*
Nomina de ludis Græca tulisse diem.
Et priùs antiquus dicebat Agonia sermo,
Veráque iudicio est vltima causa meo:

Agnalibus autem Rex sacrorum arietem immolabat, Ouidio teste:

Vtque ea nunc certa est, ita rex placare sacrorum
Numina lanigera coniuge debet ouis.

B.EN.

Decimus Ianuarij dies, quartus Iduum, Endotercisus, siue Intercisus erat: de quo nomine suprà diximus.

C.CAR.NP.

D Vndecimo die, tertio Iduum, Carmentalia celebrantur. Et hic dies erat nefastus primò, quod quomodo sit intelligendum, paulò antè docuimus.

CARMENTALIA, inquit Varro, nominantur, quòd sacra tum, & feriæ Carmentis. Ouidius hoc die ferias esse Carmentæ multis versibus docet, quem vide. Fuit autem Carmenta Euandri mater mulier vatidica, quæ post obitum in Diuarum numerum relata est, conditáque ei ara sub Capitolio ad portam Carmentalem, de qua libro secundo diximus. Ad hanc igitur aram sacra ei hoc die facta sunt. Ouidius:

Proxima prospici et Tithono aurora relicto,
Arcadiæ sacrum Pontificale Deæ.
E *At vates felix, vt Diis gratissima vixit:*
Possidet hunc Iani sic Dea mense diem.

Eodem etiam die ędes Iuturnę dicata est in campo Martio, de qua nos suprà. Ouidius:

Te quoque lux eadem Turni soror æde recepit,
Hic vbi virginea campus obitur aqua.

D.C.

Duodecimus dies Ianuarij, pridie Idus, Comitiales.

E.EID.NP.

Decimus tertius, Eidus, nefastus primò, Idus omnes Ioui sacræ erant, ideóque ipsi ouis mactabatur, quæ ab hoc dicebatur Idulis. Ouidius:

Idibus alba Ioui, grandior agna cadit.

Festus: Idulis ouis dicebatur, quæ omnibus Idibus Ioui mactabatur. Macrob. etiam F lib.1. Saturnaliorum, capite 15. Sunt qui existiment, Idus ab oue Iduli dictas, quam hoc nomine vocant Thusci: & omnibus Idibus ouis immolatur à Flamine. Idibus autem Ianuarij veruecem Ioui mactatum & immolatum esse Ouidius tradit, inquiens:

Idibus in magni castus Iouis æde Sacerdos
Semimaris flammis viscera libat ouis.

Hoc eodem die Octauius Imperator Augustus dictus, & Prouinciæ in formam redactæ. Ouidius. Plutarchus auctor est, hoc die tibicines habitu muliebri Vrbem lustrasse, quod alij ad Idus Iunij referunt, vbi & nos de eo ritu dicemus. A

F. EN.

Decimusquartus dies, qui est XIX. Kalendarum Februarij, Endotercisus. In Kalendario additur, quòd sit ex Senatusconsulto vitiosus.

G. CAR.

Decimusquintus, qui dicitur XIIX. Kalend. Februarij.

CARMENTALIA.

CARMENTALIA hoc die referebantur, vel iterabantur, de quibus non omnes idem sentiunt. Alij enim à Carmenta, quemadmodum priora illa, alij à duabus Carmentis, Porrima scilicet & Prostuerta, hęc Carmentalia dicta esse autumant. Qua causa hæ feriç institutæ, & à matribusfamilias obseruatæ sint, Plutarchus docet in Quæstionibus Romanis, quæstione 56. Memoria, inquit, proditum, matres, cùm vsu vehiculorum, quibus iumenta trahendis iungerentur, Senatus ipsis interdixisset, inter se conspirasse, neque vterum gerere se, neque parere velle, ac viros hac ratione vlcisci, ídque fecerunt, donec mutata sententia, vsus vehiculorum concessus fuit. Exinde cùm parerent, fœcundæ, & liberorum copia claræ, templum Carmentæ posuerunt, eíque sacra fecerunt. Eadem etiam Oui. habet, & addit piaculum fuisse Scortea, hoc est, sua morte perempta in his sacris attulisse. Versus sunt hi: B C

Respiciet Titan actas vbi tertius Idus,
Fient Parrhasia sacra relata Dea.
Nam priùs Ausonias matres carpenta vehebant,
Hæc quoque ab Euandri dicta parente reor.
Mox honor eripitur, matronáque destinat omnis,
Ingratos nulla prole nouare viros.
Néve daret partus, ictu temeraria cæco
Visceribus crescens excutiebat onus.
Corripuisse Patres ausas immitia nuptas,
Ius tamen ereptum restituisse ferunt.
Bináque nunc pariter Tegea sacra petenti,
Pro pueris fieri, virginibúsque iubent.
Scortea non illi fas est inferre sacello,
Ne violent puros exanimata focos.
Si quis amas veteres ritus, assiste precanti,
Nomina percipies non tibi nota priùs.
Porrima placatur, Postuertáque, siue sorores,
Siue fuga Comites Menali diua tua.
Altera quòd porrò fuerat, cecinisse putatur,
Altera venturum postmodò quicquid erat.

D

Hactenus Ouidius. De Porrima, quæ ab aliis Prosa, siue potiùs Prorsa, dicitur, & Postuerta, diximus alibi. E

Post Carmentalia secunda nullæ ampliùs Ianuarij mensis feriæ in Kalendario annotatæ sunt, sed dies omnes, vsque ad IV. kalendas Februarij, Comitiales fuisse dicuntur. Cùm autem in Ouidio adhuc aliquot celebritatum mentio fiat, nolumus eas hoc loco silentio præterire.

Die igitur proximè Carmentalia sequenti, qui est XVII. kalend. Februarij, festum erat dedicationis templi Concordiæ, quod à Camillo positum est, de quo templo nos suprà ex Plutarcho quædam in medium attulimus. Ouidius:

Candida te niueo posuit lux proxima templo,
Qua fert sublimes alta Moneta gradus.
Nunc bene prospicies etiam Concordia turbam,
Nunc te sacratæ constituêre manus.
Furius antiquus populi superator Hetrusci
Vouerat, & voti soluerat antè fidem.
Causa quòd à patribus sumptis secesserat armis
Vulgus, & ipsa suas Roma timebat opes.

F

Sub-

A Subiungit Ouidius, & illud Concordiæ templum à Liuia constructum, dedicatum hoc die esse, de quo nos suprà, cùm de Diis ageremus. Concordiæ sacrificium Seneca in Medea his versibus explicat:

—— & asperi
Martis sanguineas quæ cohibet manus,
Quæ dat belligeris fœdera gentibus.
Et cornu retinet diuite copiam
Donetur tenera mitior hostia.

Die XXIV. qui est IX. Kalend. Februarij, Sementinæ feriæ celebrabantur. Hæ tamen B non statæ, verùm conceptiuæ erant, vti antè ex Macrobio audiuimus. Ita etiam Ouidius:

Ter quater euolui signantes tempora Fastos,
Nec Sementina est vlla reperta dies.
Tum mihi (sensit enim) lux hæc indicitur, inquit,
Musa, quid à Fastis non stata sacra petis?
Vtque dies incerta sacris, sic tempore certo
Seminibus iactis est vbi fœtus ager:
State coronati plenum ad præsepe iuuenci,
Cum tepido vestrum vere redibit opus.
C *Rusticus emeritum palo suspendit aratrum,*
Omne reformidat frigore vulnus humus.
Villice da requiem terræ, semente peracta,
Da requiem terram qui coluêre viris.

Varro lib. 5. de lingua Latina: Sementinæ feriæ dies is, qui à Pontificibus dictus: appellatus à Semente, quòd sationis causa susceptæ. Festus: Sementinæ feriæ fuerunt institutæ, quasi ex iis fruges grandescere possint. His feriis sacra in æde Telluris, Cereri & Telluri fiebant. Varro li. I. de re rustica, cap. 2. Orationem ad Terram & Cererem pro felici frugum prouentu habet Ouidius, quam etiam leges.

Die XXVII. qui est VI. Kal. Februarij, festum dedicationis templi Castoris & Pollucis, D de quo ita Ouidius.

At quæ venturas præcedit sexta Kalendas,
Hac sunt Ledæis templa dicata Deis.
Fratribus illa Deis, fratres de gente Deorum
Circa Iuturnæ composuêre lacus.

Die XXX. qui est III. Kalendarum Februarij, festum Pacis erat, de quo item Ouidius:

Ipsum nos carmen deduxit Pacis ad aras,
Hæc erit à mensis fine secunda dies, &c. & pòst:
Thura Sacerdotes Pacalibus addite flammis.
Albáque perfusa victima fronte cadat.
Vtque domus, quæ perstat, eam cum pace perennet,
E *Ad pia propensos vota rogate Deos.*

Hactenus de mense Ianuario. Lilius Gregorius Gyraldus in suo Kalendario Romano XXIX. Ianuarij diem assignat Equiriis, ídque auctoritate veteris Kalendarij, vt ipse ait: de quib. nos posteà.

Hoc item mense sacrum Diis Penatibus factum, clarum est ex Kalendario veteri rustico, ab Huberto Goltzio edito, cum quo etiam istud Kalendarium, quod Georgius Fabricius 2. Antiquitatum libro inseruit, conuenit.

De Februario, & diebus in eo Festis.
CAP. VI.

F ET hic mensis à Numa additus est, cùm à Romulo fuisset præteritus. Nomen habet à Februo Deo lustrationum, cui à Numa erat dicatus. Lustrari autem eo mense ciuitatem necesse erat, quo statuit, vt iusta Diis manibus soluerentur. Macrob. lib. I. Saturnaliorum, cap. 13. Festus: Februarius mensis dictus, quòd tum, id est, extremo mense anni populus februaretur, id est, lustraretur, ac purgaretur: vel à Iunone, februata, quam alij februalem, Romani februlim vocant: quòd ipsi eo mense sacra fiebant, eiúsque sacra erant Lupercalia, quo die mulieres februabantur à Lupercis amiculo Iunonis, id est,

pelle caprina, quam ob causam is quoque dies februatus appellabatur. Quæcumque denique purgamenti causa in quibusque sacrificiis adhibentur, februa appellantur. Id verò quod purgatur, dicitur februatum. Hactenus Festus, à quo non dissentiunt Censorinus, Plutarchus, & Ouidius, quorum hic etiam docet, apud priscos hunc mensem fuisse anni vltimum, & præcessisse Ianuarium: à Decemuiris autem legum scribendarum primum institutum, vt post mensem Ianuarium collocaretur. Versus eius sunt hi:

A

Sed tamen (antiqui ne nescius ordinis erres)
Primus vt est, Iani mensis & antè fuit.
Qui sequitur Ianum, veteris fuit vltimus anni,
Tu quoque sacrorum Termine finis eras.
Primus enim Iani mensis, quia ianua prima est,
Qui sacer est imis manibus imus erat.
Postmodò creduntur spatio distantia longo,
Tempora bis quini continuasse viri.

B

Dies habuit hic mensis ab vltima Numæ constitutione viginti octo, quod Numam eò fecisse Macrobius docet, quòd cùm in honorem imparis numeri, tam in anno, quàm in mensibus singulis imparem numerum esse voluerit, huic tamen mensi parem dierum numerum tribuerit, vt vniuersa putatio totius anni impar fieret, quod alioqui factum non fuisset, si etiam huic mensi imparem dierum numerum assignasset. Vel etiam ob hanc causam fecit, quòd Deo infero, cui hic mensis sacer erat, diminutio & par numerus conueniret. Quare etiam Iulius Cæsar cùm annum aliter ordinaret, & aliquot diebus adiectis augeret, nullum huic mensi diem addidit, ne Deo infero religio mutaretur.

C

Hic item mensis intercalationi destinatus erat, qua de re initio huius libri satis multa diximus, fuítque in tutela Neptuni.

DE DIEBVS MENSIS FEBRVARII FESTIS.

In Kalendario illo Romano, quod suprà posuimus, à Kalendis huius mensis ad Idus vsque dies omnes Nefasti esse scribuntur, nec vllum notatur festum. In Ouidio tamen aliquorum fit mentio, de quibus pauca hîc dicemus.

D

Ita Kalendarium habet.

H.K.FEB.N. Hoc est, kalendæ Februarij, Nefastus dies.

Kalendæ Februarij, sicut & Ianuarij, & sequentium mensium omnium in tutela Iunonis erant, quod in Ianuario diximus, nec ampliùs repetemus.

Kalendis Februarij festum erat dedicationis templi Iunonis Sospitæ, de quo ita canit Ouidius:

Principio mensis Phrygiæ contermina matri,
Sospita delubris dicitur aucta nouis.

De hoc templo diximus libro secundo.

E

Erat hoc die festum luci Asyli Ouidius:

Tunc quoque vicini lucus celebratur Asyli,
Qua petit æquoreas aduena Tybris aquas.

De Luco Asyli Liuius, Dionysius, & alij multa habent.

Eodem die etiam rem diuinam faciebant in æde Vestæ, & æde Iouis Tonantis: atque in Capitolio mactabant Ioui bidentem. Ouidius:

Ad penetrale Numæ, Capitolinúmque Tonantem,
Inque Iouis summi caditur arce bidens.

Die Februarij V. In quem Nonæ incidebant, Cn. Octauius Augustus Pater Patriæ dictus est, qua de re Suetonius, Dio & alij multi loquuntur. Ouidius:

F

Dum canimus sacras alterno pectine Nonas,
Maximus his fastis accumulatur honos, &c. & pòst:
Sancte Pater patriæ, tibi plebs, tibi Curia nomen
Hoc dedit, hoc dedimus nos tibi nomen eques.
Res tamen antè dedit, serò quoque vera tulisti
Nomina, iampridem tu pater orbis eras.

Idibus rursum Iouis Idulis mactabatur, vti in Ianuario notauimus. Februarij Idibus etiam Fauni feriæ erant, de quibus Ouidius:

A *Idibus agrestis fumant altaria Fauni,*
Hîc vbi discretas Insula rumpit aquas.

Idem dies ater siue religiosus erat ob cædem Fabiorum, de qua omnes propè historiæ Romanæ, & Ouidius loquuntur.

F. LVPER. N.P. Hoc est, LVPERCALIA, Nefastus primò.

Die XV. Februarij, qui Latinè dicitur XV. Kalend. Martij, Lupercalia celebrabantur.

LVPERCALIA, inquit Varro, dicta, quòd in Lupercali Luperci sacra faciunt. Rex cùm ferias menstruas Noneis Februaricis edicit, hunc diem Februatum appellat. Februum Sabini purgamentum, & id in sacreis nostreis verbum. Nam & Lupercalia Februatio, vt in antiquitatum libreis demonstraui, &c. Hæc vt scribũt Dionys. Liuius, Plu- B tarchus, & multi alij, ab Euandro ex Arcadia in Italiam translata sunt, alij ab ipso Romulo & Remo instituta esse volunt. Et huius posterioris qui sunt sententiæ, nõ omnes vnam eorum institutorum causam afferunt. Quidam enim in memoriam nutritorum à Lupa Romuli & Remi: quidam propter factam sibi à Numitore auo potestatem condendæ Vrbis in mõte Palatino, vbi seruati fuerant, instituta & celebrata primùm à Romulo & Remo tradunt. Hanc causam Valerius Maximus libro 2. explicat: illam Plutarchus à Buta quodam afferri dicit. Valerij Maximi verba primùm adscribam. Lupercalium, inquit, mos à Romulo & Remo inchoatus est, tunc, cùm lætitia exultantes, quòd his auus Numitor rex Albanorum, eo loco, vbi educati erant, Vrbem condere permiserat sub monte Palatino, hortatu Faustuli educatoris sui, quem Euander Argiuus conse- C crauerat, facto sacrificio, cæsísque capris, epularum hilaritate, ac vino largiore prouecti, diuisa pastorali turba, cincti pellibus immolatarum hostiarum, iocantes obuios petiuerunt: cuius hilaritatis memoria anno circuitu feriarum repetitur. Hactenus Valerius. Plutarchus autem de Lupercalibus, eorum institutione, & cærimoniis in Romulo ita scribit: Lupercalia si ad tempus respiciatur, lustrationis causa instituta videri possunt. Fiunt enim diebus nefastis mensis Februarij, qui ab expiationibus nomen habet, atque illa dies antiquitùs Februata nuncupabatur. Lupercalia Gręcis Lycęa vocantur, cuius nominis ratione videntur esse peruetusta, & ab Arcadibus, qui cum Euandro fuerant, deducta: possunt tamen etiam à lupa, quæ iis Lycęna est, dicta videri, cùm Luperci cur- D sum suum ab eo loco, quo Romulus expositus fertur, ordiãtur. Sed quę aguntur Lupercalibus, eorum causa coniectu difficilior est. Mactant enim capras: tum duo nobiles adolescentes adducuntur ad eos, quorum alij frontem gladio cruentato contingunt, alij confestim detergunt lana lacte madefacta: adolescentulis istis interim dùm deterguntur, ridendum est. Deinde caprarum pellibus in scuticas dissectis, subligaculis præcincti, cætera nudi, discurrunt, ac obuium quemque iis scuticis cædunt. Mulieres autem iuniores ictus illos nequaquàm fugiunt, credentes eos ad pariendi facilitatem & conceptum conducere. Id quoque peculiare festi huius est, quòd canis à Lupercis immolatur. Porrò Butas quidem Elegiacis versibus causas Romanarum rerum fabulosas perscripsit. Is tradit Romulum cum suis victo Amulio, lætitia exultantes ad eum locum ac- E currisse, vbi infanti ipsi lupa vbera præbuisset: itaque & ad imitationem huius cursus Lupercalia agi, & currere nobiles, ac

Percutere oblatos: velut ense cucurrit ab Alba
Armatus quondam Romulus, atque Remus.

Quòd autem gladius cruentatus fronti eorum adhibetur, id esse cædis ac periculi signum: sicut detersio quæ fit lacte, nutritionem indicat. At C. Acilius narrat, pecudes Romuli ante Vrbem conditam amissas fuisse: eum itaque cum suis Fauno votis factis, ad eas quærendas nudos excurrisse, ne sudore molestarentur: ideóque Lupercos etiam nudos currere. Quod ad canem attinet, siquidem id sacrum lustrationis causa peragitur, F haud abs re expiationis causa immolari dicemus: nam in id genus sacrificiis Græci catulos adhibent, variéque vtuntur iis, quos à catulis periscylacismos nominant. Quòd si instituta sunt Lupercalia ad agendas lupæ gratias, pro nutrito & seruato Romulo: haud absurdè canis mactatur, animal lupis inimicum: nisi potiùs ideò plectitur, quòd Lupercis circumcurrentibus interturbet. Hæc Plutarchus. De Lupercalibus, pręter eos quos dixi, Ouidius multa habet, quę legere potes, & Ioannes Goropius Becanus lib. 4. Originum, quem inscripsit Cronia, vbi omnium rituum in his sacris obseruatorum causas diligenter inquirit, & explicat.

libr. 5. de lingua Latina.

H. QVIR. N P. Hoc est, QVIRINALIA, Nefastus primò.

Die Februarij XVII. qui Latinè, XIII. Kalend. Martij dicitur, Quirinalia erant.

Latinè, XIII. Kalend. Martij dicitur, Quirinalia erant.

A

QVIRINALIA, inquit Varro, à Quirino, quòd ei Deo feriæ, & eorum hominum qui Fornacalibus sueis non fuerunt feriati. Quirinalia igitur Quirino, id est, Romulo celebrabantur, de cuius ἀποθεώσει suprà libro secundo, & de eius Flamine, qui Quirinalis dicebatur, libro tertio diximus. Ouidius:

Proxima lux vacua est, at tertia dicta Quirino,
Qui tenet hoc nomen Romulus antè fuit.

Eodem die etiam feriæ Stultorum erant, vnde & Quirinalia feriæ stultorum dicebantur, ob hanc causam, quòd, cùm quisque in sua curia Fornacalibus, quæ indictitię feriæ erant, feriaretur, & sacra faceret, stulta populi pars, quæ sua Curia esset, ignorans, rem diuinā Fornacalib. omissam, Quirinalib. faciebat. Ita Festus, quemadmodū restituit Iosephus Scaliger, cùm anteà hæc essent corruptissima: Quirinalia mēse Februario dies, quo Quirini fiunt sacra. Idem stultorum ferię appellatur, quo quidam, qui suorum Fornacalium sacra Romę ignorauerant, eo potissimùm rē diuinam faciunt. Idem vel potiùs Paulus Diaconus paulò inferiùs: Stultorū feriæ appellabantur Quirinalia, quòd eo die sacrificabant ij, qui solenni die, aut non potuerunt rē diuinam facere, aut ignorauerunt

B

Fornacalia autem (nam ea hoc die à Curione maximo indicebantur) festa erant, non stata illa quidē, sed indictiua, quæ fiebant Deę Fornaci. Festus: Fornacalia feriæ institutæ sunt farris torrendi gratia, quòd ad fornacem, quæ in pistrinis erat, sacrificium fieri solebat. Idem: Fornacalia sacra erant, cùm far in fornaculis torrebant. Plinius lib. 18. cap. 2. auctor est, à Numa Fornacalia esse instituta. Sic enim scribit: Numa instituit Deos fruge colere, & mola salsa supplicare, atq; (vt auctor est Hemina) far torrere, quoniam tostum cibo salubrius esset. Id vno modo consecutum, statuendo, non esse purum ad rem diuinam nisi tostum. Is & Fornacalia instituit farris torrendi ferias, & æquè religiosas terminis agrorum. Hos enim Deos tunc maximè nouerant. De Fornacalibus, & feriis stultorum Ouidius lib. 2. Fastorum:

C

Facta Dea est Fornax: læti fornace coloni
Orant, vt fruges temperet illa suas.
Curio legitimis tunc Fornacalia verbis
Maximus indicit, nec sacra stata facit.
Inque foro multa circumpendente tabella,
Signatur certa Curia quæque nota.
Stultáque pars populi, quæ sit sua Curia, nescit:
Sed facit extrema sacra relicta die.

D

D. FERAL. F. Hoc est, Feralia Fastus.

Die XXI. qui est. IX. Kalend. Martij erant Feralia, quæ tamen ab Ouidio ad XIII. Kalend. Martij, hoc est, XVII. Februarij diem referuntur.

FERALIA, inquit Varro, ab infereis & ferendo, quòd ferunt tum epulas ad sepulcrum, quibus ius ibi parentare. Festus: Feralia Diis manibus sacrata festa à ferendis epulis, vel à feriendis pecudibus appellata. Hæc Macrobius lib. primo Saturnaliorum cap. 13. à Numa Pompilio instituta scribit. Ouidius ab Ænea eorum originem deducit, cuius versus, quia notatu digni sunt, & multa de ritibus Feraliorum habent, huc referam. Sic autem scribit:

Est honor & tumulis animas placare paternas,
Paruáque in extructas munera ferre pyras.
Parua petunt manes, pietas pro diuite grata est
Munere, non auidos Styx habet ima Deos.
Tegula porrectis satis est velata coronis,
Et sparsæ fruges, paruáque mica salis.
Inque mero mollita Ceres, violaque solutæ:
Hæc habeat media testa relicta via.
Nec maiora veto, sed & his placabilis vmbra est:
Adde preces positis & sua verba focis.
Hunc morem Æneas pietatis idoneus auctor
Attulit in terras iuste Latine tuas.
Ille patris genio solemnia dona ferebat:
Hinc populi ritus edidicêre pios.
At quondam, dum longa gerunt pugnacibus armis

A *Bella, parentales deseruere dies.*
Non impune fuit: nam dicitur omine ab isto
Roma suburbanis incaluisse rogis.
Vix equidem credo, bustis exisse feruntur,
Et taciti questi tempore noctis aui.
Perque vias vrbis, latósque vlulasse per agros
Deformes animas, vulgus inane ferunt.
Posteà præteriti tumulis redduntur honores,
Prodigiisque venit, funeribúsque modus.

Hoc eodem die religiosum esse nubere, aut Diis superis sacra facere, docet idem, cùm B ita pergit:

Dum tamen hæc fiunt, viduæ cessate puellæ,
Exoptat puros pinea tæda dies.
Nec tibi, quæ cupidæ matura videbere matri,
Comat virgineas hasta recurua comas.
Conde tuas Hymenæe faces, & ab ignibus atris
Aufer: habent alias mœsta sepulcra faces.
Dij quoque templorum foribus calentur opertis,
Thure vacent aræ, stentque sine igne foci.
C *Nunc animæ tenues, & corpora functa sepulcris*
Errant, nunc posito pascitur vmbra cibo.
Nec tamen hæc vltra quàm quot de mense supersunt
Luciferi, quot habent, carmina nostra pedes.
Hanc quia iusta ferunt, dixere Feralia lucem,
Vltima placandis manibus illa dies.

Ipsis Ferialibus etiam Deæ Mutæ sacrificium fieri, Ouidius docet, quod erat sacrum quoddam magicum ad compescendas detrahentium linguas: cuius rationem Ouidius his versibus explicat:

Ecce anus in mediis residens annosa puellis,
Sacra facit Tacitæ, nec tamen ipsa tacet.
D *Et digitis tria thura tribus sub limine ponit,*
Qua breuis occultum mus sibi fecit iter.
Tum cantata tenet cum plumbo licia fusco,
Et septem nigras versat in ore fabas.
Quódque pice astrinxit, quod acu traiecit ahena,
Obsutum menta torret in igne caput.
Vina quoque instillat: vini quodcunque relictum est,
Aut ipsa, aut comites, plus tamen ipsa bibit.
Hostiles linguas, inimicáque vinximus ora,
Dicit discedens, ebriáque exit anus, &c.

E Quorum versuum enarrationem petes ab Antonio Fanensi, Paulo Marso, & aliis, qui hos Ouidij libros suis Commentariis illustrarunt.

Proximo à Feralibus die Charistia ab amicis celebrari, Ouid. scribit his versibus:

Proxima cognati dixere Charistia chari,
Et venit ad socios turba propinqua deos. & qui sequuntur.

Meminit etiam eorum mense Februario Kalendarium rusticum. De Charistiis Valerius Maximus libro secundo capite primo. Conuiuium etiam, inquit, solemne maiores instituerunt, ídque Charistia appellauerunt, cui præter cognatos & affines nemo interponebatur: vt si qua inter necessarios querela esset orta, apud sacra mensæ, & inter hilaritatem animorum, fautoribus Concordiæ adhibitis, tolleretur. Hactenus Valerius: Sic F & Ouid. *Dijs generis date thura boni, Concordia fertur*
Illa præcipuè mitis adesse die.
Et libate dapes, vt grati pignus amoris
Nutriat intinctos missa patella cibos.
Iam tibi suadebit placidos nox humida somnos,
Larga precaturi sumite vina manu.
Et bene nos, bene tu patriæ Pater optime Cæsar,
Dicite suffuso per sacra verba mero.

Reuertamur ad Kalendarium nostrum, in quo die Februarij XXII. sic scriptum extat:

F. TER. NP. Id est, Terminalia, Nefasti primò.

TERMINALIA, inquit Varro, quòd is dies anni extremus constitutus. Duodecimus enim mensis fuit Februarius, & cùm intercalatur, inferiores quinque dies duodecimo demuntur mense. Festus: Termino sacrificabant, quòd in eius tutela fines agrorum esse putabant: denique Numa Pompilius statuit eum, qui terminum exarasset, & ipsum, & boues sacros esse. Terminalia Numa Rex instituit, quemadmodum Dionysius, Plutarchus, Plinius, & alij docent. Dionysius lib. 2. cùm multa de Terminis Deis verba fecisset, tandem ita concludit: Nam Deos putant Terminos, eísque sacra faciunt, non hostias cędentes, quòd nefas sit cruentari hos lapides, sed liba Cerealia, frugúmque offerentes primitias. Plutarchus causam inquirens, cur Termino, quem Deum censerent, & sacris Terminalibus honorarent, nullum animal immolaretur, ita tandem respondet: An, quia Romulus terminos agro populi nullos posuit, vt liceret progredi, aliísque ademptum adiicere suo, & putare omnem ditionem ad se pertinere, quam (vt Laco ille dicebat) hasta assequi possent? Numa autem Pompilius, homo iustus, ciuilis ac Philosophus, limitibus suum agrum à vicino distinxit, iísque Terminum nuncupans, inspectorem atque custodem amicitiæ & pacis, existimauit sanguinis purum, nulla inquinatum cæde debere seruari. De sacris etiam Terminalibus ad hunc modum Ouidius:

Plutarch. Quæstion. Roman. quæst. 15.

Nox vbi transierit, solito celebratur honore,
Separat indicio qui Deus arua suo.
Termine, siue lapis, siue es defossus in agro,
Stipes ab antiquis tu quoque nomen habes.
Te duo diuersa Domini de parte coronant,
Bináque serta tibi, bináque dona ferunt.
Ara fit, hic ignem curta fert rustica testa,
Sumptum de tepidis ipsa colona focis.
Ligna senex minuit, concisáque construit arte,
Et solida ramos figere pugnat humo.
Tunc sicco primas irritat cortice flammas,
Stat puer, & manibus læta canistra tenet.
Inde vbi ter fruges medios immisit in ignes,
Porrigit incisos filia parua fauos.
Vina tenent alij, libantur singula flammis,
Spectant, & linguis candida turba fauet.
Spargitur & cæso communis terminus agno,
Nec queritur lactens cùm sibi porca datur.
Conueniunt, celebrántque dapes vicinia supplex,
Et cantant laudes Termine sancte tuas.

Sequitur in Kalendario:

G. REGIF. N. Hoc est, REFVGIVM, Nefastus.

Die Februarij XXIV. qui est VI. Kalend. Martij erat, Regifugium.

REGIFVGIVM, inquit Festus, sacrum dicebant, quo die Rex Tarquinius fugerit è Roma; de quo ita Ouidius:

Nunc mihi dicenda est Regis fuga, traxit ab illa,
Sextus ab extremo nomina mense dies.

Meminit etiam Ausonius in Ecloga de feriis Romanis:

Nec Regifugium pulsis ex vrbe Tyrannis,
Lætum Romanis fas reticere diem.

Historiam illam de fuga vel exilio Romanorum Regum, Tarquiniorum scilicet, quia ea vulgò notissima est, & plerisque scriptoribus veteribus decantata, hoc loco repetere nolo.

B. EQV. NP. Hoc est: EQVIRIA, Nefastus primò.

Die Februarij XXVII. qui est III. Kalend. Martij, Equiria erant.

EQVIRIA, inquit Varro, dicta ab equorum cursu. Eo enim die currunt equi in Campo Martio. De iisdem Festus ita scribit: Equiria ludi, quos Romulus Marti instituit per equorum cursum, qui in Campo Martio exercebantur. Meminit eorum & Ouid.

Iámque duæ restant noctes de mense secundo,

Mársque

A *Mársque citos iunctis curribus vrget equos.*
Ex vero positum permansit Equiria nomen,
Quà Deus in campo perspicit ipse suo.

Pridie Kalendas Martij, qui est XXIIX. idem vltimus Februarij, Tarquinios Tyrannos prælio superatos à Romanis esse, nonnulli tradunt. Meminit eius rei Plutarchus in Poplicola. Tantum de mense Februario.

De Martio, & diebus in eo Festis.

Cap. VII.

B

ANnum, vt suprà diximus, decem mensium fecit Romulus, quorum primus fuit Martius: sic dictus vel à Marte, quòd is Romuli pater crederetur, vel ab illius gentis in re militari alacritate. Varro: Martius à Marte dicitur. Macrobius lib. I. Saturnaliorum, cap. 12. Romulus primum anni mensem genitori suo dicauit. Ouidius:

A te principium Romano ducimus anno,
Primus de patrio nomine mensis erit.
Vox rata fit, patrióque vocat de nomine mensem,
Dicitur hæc pietas grata fuisse Deo.

C Festus: Martius mensis initium anni fuit & in Latio, & post Romam conditam, eò quòd gens erat bellicosissima. Cuius rei testimonium est, quòd posteriores menses, qui annum finiunt, à numero appellati, vltimum habent Decembrem. Auctor est Ouidius, Martium mensis nomen, etiam ante Romam conditam, Italiæ populos habuisse, licèt non omnibus fuerit mensis anni primus. Alij enim tertio, alij quarto, alij quinto, alij sexto, alij decimo loco eum collocarunt. Versus Ouidij sunt:

Quòd si fortè vacat, peregrinos inspice fastos,
Mensis in his etiam nomine Martis erit.
Tertius Albanis, quintus fuit ille Phaliscis,
Sextus apud populos Hernica terra tuos.
D *Inter Aricinos, Albanáque tempora constat,*
Factáque Telegoni mœnia celsa manu.
Quintum Laurentes, bis quintum Æquicolus acer,
A tribus hunc vnum turba forensis habet.
Et tibi cum proauis miles Peligne Sabinus
Conuenit huic genti quartus vtrique Deus.
Romulus hos omnes vt vinceret ordine saltem,
Sanguinis auctori tempora prima dedit.

Quòd autem hic mensis apud veteres Romanos ex prima Romuli constitutione, E primus anni fuerit, & ex his, quæ iam adduxi, testimoniis, constat, & Macrobius ac Solinus multis rationibus conuincunt: quales sunt, quòd hoc mense & publicè & priuatim ad Annam perennam sacrificatum iuerint, vt annare, perennaréque commodè liceuerit: quòd hoc mense mercedes exoluerint magistris, quas completus annus deberi fecisset. Quòd Comitia auspicati fuerint: Vectigalia locârint: Quòd matronæ seruis cœnas apposuerint, quemadmodum Domini Saturnalibus: Illæ, vt principio anni ad promptum obsequium honore seruos inuitarent: hi, quia gratiam perfecti operis exoluerent. Reliquas in Kalendis Martij referemus. Habuit Martius, qui in Mineruæ tutela fuit, ex Romuli, Numæ, & C. Iulij Cæsaris constitutione, dies XXXI.

DE DIEBVS MENSIS MARTII FESTIS.

D.K.Mar.NP.

Hoc est, Kalendæ Martiæ, vel Martij, Nefastus primò.

Kalendæ Martiæ, quòd is mensis olim anni primus esset, valdè celebres fuerunt. His enim, quemadmodum Macrob. lib. I. Saturnalior. cap. 12. & Solinus in Polyhistore, cap. 3. & alij scribunt, ignem nouum Vestæ aris accendebant, vt incipiente anno, cura denuò seruandi nouati ignis inciperet.

Iisdem Kalendis tam in regia, curiisque, atque in Flaminum domibus, quàm A in fascibus Consularibus laureas veteres nouis mutabant: de quibus Ouidius libro 3. Fastorum:

Neu dubites, primæ fuerint quin antè Kalendæ
Martis, ad hæc animum signa referre potes.
Laurea Flaminibus quæ toto perstitit anno,
Tollitur, & frondes sunt in honore nouæ.
Ianua tunc Regis posita viret arbore Phœbi;
Ante tuas itidem Curia prisca fores.
Vesta quoque vt folio niteat velata recenti,
Cedit ab Iliacis laurea cana focis. B
Adde, quòd arcana fieri nouus ignis in æde
Dicitur, & vires flamma refecta capit.

Kalendas Martij etiam Matronalia erant, quæ à matronis Marti celebrabantur, cuius rei causas Ouidius recenset quinque: quarum prima est, quòd mulieres Sabinæ à Romanis raptæ, sua intercessione atrox bellum, quod inter maritos & patres atque amicos iam motum erat, sedauissent: ideóque constitutum, vt quotannis eo die Marti sacrificarent. Altera est, vt fauore Martis eam felicitatem consequerentur in filiis, quam videbatur iis Deus Iliæ concessisse, quæ à Marte compressa, Romulum summæ C felicitatis filium peperit. Tertia, quòd mense Martio terra fœcunda esset, quales matronæ fieri cuperent. Quarta, quòd Calendis Martiis Iunoni Lucinæ templum datum esset in Esquiliis. Quinta, quòd Mars Iunonis, quæ Coniugiis præerat, filius diceretur. Versus Ouidij sunt:

Inde diem, primásque meas celebrate Kalendas,
Oebalides matres, non leue munus habent.
Ratio 1. *Aut quia committi strictis mucronibus ausæ,*
Finierant lacrymis Martia bella suis.
2. *Vel quòd erat de me feliciter Ilia mater,* D
Ritè colunt matres sacra, diémque meum.
3. *Quid? quòd hyems adoperta gelu tunc denique cedit,*
Et pereunt lapsæ sole tepente niues?
Arboribus redeunt detonsæ frigore frondes,
Viuidáque in tenero palmite gemma tumet.
Quæque diu latuit, nunc quà se tollat in auras,
Fertilis occultas inuenit herba vias.
Nunc fœcundus ager, pecoris nunc hora creandi,
Nunc auis in ramo tecta, larémque parat. E
Tempora iure colunt Latiæ fœcunda parentes,
Quarum militiam, votáque partus habet.
4. *Adde, quòd excubias vbi Rex Romanus agebat,*
Qui nunc Exquilias nomina collis habet.
Illic à nuribus Iunoni templa Latinis
Hac sunt, si memini, publica facta die.
Quid moror? & variis onero tua pectora causis?
Eminet ante oculos, quod petis, ecce, tuos.
5. *Mater amat nuptas, matrum me turba frequentat,*
Hæc vos præcipuè tam pia causa decet.
Ferte Deæ flores, gaudet florentibus herbis
Hæc Dea, de tenero cingite flore caput.
Dicite, tu nobis lucem Lucina dedisti,
Dicite, tu voto parturientis ades.
Si qua tamen grauida est, resoluto crine precetur,
Vt soluat partus molliter ipsa suos.

Hoc eodem die Saliorum festum incipiebat, qui ancylia circumferebant, & Mamurium canebant. Sic enim Ouidius:

Quis mihi nunc dicet, quare cœlestia Martis

Arma

A *Arma ferant Salij, Mamuriúmque canant?*

Deinde causam huius rei subiiciens, quomodo videlicet Numa Iouem ad se elicuerit, colloquium cum eo habuerit, signum Imperij Romani petierit, & quid Iupiter responderit, ita tandem scribit:

Dum loquitur totum iam Sol emouerat orbem,
Et grauis æthereo venit ab axe fragor.
Ter tonuit sine nube Deus, tria fulmina misit,
Credite dicenti, mira, sed acta loquar:
A media cœlum regione dehiscere cœpit,
B *Summisêre oculos cum Duce turba suo.*
Ecce leui scutum versatum leniter aura.
Decidit à populo clamor ad astra venit.
Tollit humo munus, cæsa priùs ille iuuenca,
Quæ dederat nulli colla premenda iugo,
Idque ancyle vocat, quod ab omni parte recisum est,
Quémque notes oculis, angulus omnis abest.
Tunc memor imperij sortem consistere in illo,
Consilium multæ calliditatis init.
Plura iubet fieri simili cælata figura,
C *Error vt ante oculos insidiantis eat.*
Mamurius morum, fabræne exactior artis,
Difficile est vlli dicere clausit opus.
Cui Numa munificus facti pete præmia dixit,
Si mea nota fides, irrita nulla petes.
Iam dederat Saliis à saltu nomina dicta,
Armáque, & ad certos verba canenda modos.
Cùm sic Mamurius: merces mihi gloria detur,
Nomináque extremo carmine nostra sonent.
Inde sacerdotes operi promissa vetusto
D *Præmia persoluunt, Mamuriúmque vocant.*

Idem etiam Ouidius docet, his diebus, quibus circumferrentur ancylia, priusquàm condita rursum esset, ominosum esse nubere, neque etiam licere Flaminicam Dialem sese pectere, atque ornare. Hæc enim sunt ipsius verba:

Nubere si qua voles, quamuis properabitis ambo,
Differ, habent paruæ commoda magna moræ.
Arma mouent pugnam, pugna est aliena maritis,
Condita cùm fuerint, aptius omen erit.
E *His etiam coniunx capitis discincta Dialis*
Lucibus, impexas debet habere comas.

De hoc Saliorum festo, & saltatione, ac circumgestatione ancyliorum, Plutarchus in Numa, vbi de Saliorum institutione & nomine agit, ad hunc modum scribit: Salij nominantur, non (vt fabulantur nonnulli) à Salio quodam Samothrace, aut Mantinẽsi, qui saltationem armatam docuerit: sed ab ipsa potiùs chorea, quæ saltibus constat, quam per Vrbem circumeuntes ducunt, cùm mense Martio peltas gestant, puniceas tunicas induti, mitrísque latis æreis cincti, & galeas æreas ferentes, pugionibúsque arma pulsantes. Reliqua tripudij pars pedum officio constabat. Mouebantur enim eleganter, celeriter, F atq; confertim orbes implicantes, euoluentésque, multúmq; in eo roboris & agilitatis ostendentes. Et paulò pòst: At Mamurio mercedis nomine datum aiunt, vt eum Salij inter Pyrrhicam saltationem cantarent, alij Veturium Mamurium eum, qui caneretur, fuisse tradunt, alij veterem memoriam. Hæc Plutarchus, secutus, opinor, Varronem, qui libro 5. de lingua Latina ait, Salios, cùm cantant Mamurium Veturium significare veterem memoriam. Festus breuiter huius moris rationẽ indicat his verbis: Mamurij Veturij nomen frequenter in cantibus Romani frequentabant, hac de causa. Numa Pompilio regnãte, cœlo cecidisse fertur ancyle, id est, scutum breue, quod ideò sic est appellatum.

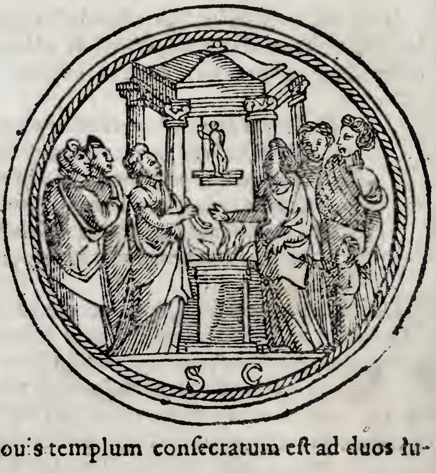
quia ex vtroque latere erat recisum, vt summum, infimúmque eius latiùs medio pateret, vnáque edita vox, omnium potentissimam fore ciuitatem, quamdiu in ea mansisset. Itaque facta sunt eiusdem generis plura, quibus id misceretur, ne internosci cœleste posset, probatum opus est, maximè Mamurij, qui præmij loco petiit, vt suum nomen inter carmina Salij canerent. Hactenus Festus. Historiam de ancyli habent scriptores rerum Romanarum plerique, qui sunt consulendi. De Saltatione Saliorum Dionysius etiam Halicarnassæus quędam habet, cuius pauca verba adscribam: Gesticulantur, inquit, Salij militariter ad tibiæ modulos, nunc simul, nunc per vices: interim canentes Pæana quendam Patrium. Saltationem autem armatam, quæ collisis ad scuta gladiis crebros ciet strepitus. Si quid credendum est antiquis scriptoribus, primi Curetes inuentam tradiderunt posteris, &c. Hactenus ille. Sed de veterum saltationibus alibi dicemus proliχiùs.

VI. die Martij, qui est pridie Non. Sacrum Vestæ erat. Eodem die C. Octauius Augustus Imperator Pontificatum maximum inierat, quod & in veteri Kalendario notatum est his verbis: HOC DIE CAESAR PONTIF. MAXIM. EST FACT. De vtroque Ouidius:

Sextus vbi è terra cliuosum scandet Olympum
Phœbus, & alatis æthera carpet equis:
Quisquis ades, castæque colis penetralia Vestæ,
Gratare, Iliacis thuráque pone focis.
Cæsaris innumeris, quos maluit ipse mereri,
Accessit titulus Pontificalis honor.
Ignibus æternis æterni numina præsunt
Cæsaris, imperij pignora iuncta vides, &c.

De Vestæ sacris Alexander ab Alexandro Neapolitanus libro quinto capite duodecimo: Vestæ si quando Vestales virgines sacra libarent, vel rem diuinam facerent, eo cultu, ornatúque, vt erant, & vittatæ peragebant. Album tamen prætereà vestimentum, quod suffibulum vocabatur, oblongum, & prætextum, & quadrangulum in capite sumebant, fibuláque subnectebant: tum casta mola, & sale tuso, ac in ollam fictilem misso, mox in aquam iniecto, sacra faciebant: calcibúsq; fictilibus, quas culullos dicebant, Vestæ & Diis libabant. Hæc ille. In veteribus etiam nummis sacra Vestę expressa videntur, cuiusmodi duas ex Guilhelmi Brassicani antiquitatibus hîc subieci.

Nonis Martij, qui est dies eius septimus, Veiouis templum consecratum est ad duos lucos Asyli, de quo ita Ouidius:

Vna nota est Martis Nonis, sacrata quod illis,
Templa putant lucos Veiouis ante duos.

De Veioue supra diximus.

Pridie Id. Martij, qui est dies eius mensis XIV. Equiria altera erant. Sic enim Kalendarium habet, A.E.Q.NP. Id est, EQVIRIA, Nefastus primò.

DE EQVIRIIS paulò antè diximus. Ouidius:

Sex vbi sustulerit, totidem quoque deseret ortus,
Purpuream rapido qui vehit axe diem.

Altera

A *Altera gramineo spectabis Equiria campo,*
Quem Tyberis curuis in latus vrget aquis.
Qui tamen eiecta si fortè tenebitur vnda,
Cælius accipiet puluerulentus equos.

Significat Ouidius, Equiria hæc in campo Martio iuxta Tiberim fuisse celebrata, nisi Tiberis inundasset. Tum enim in montem Cælium translata, vnde in eo monte locus dictus Campus Martialis, in quo Equiria solebant fieri, si quando aquæ Tiberis Campum Martium occupassent. Festus.

Idibus Martij Annæ Perennæ festum erat, in quo largioribus poculis indulgebant, & pro cyathorum numero annos mutuò precabantur, de quo festo ita scribit Ouidius:

B *Idibus est Annæ festum geniale Perennæ,*
Non procul à ripis aduena Tybri tuis.
Plebs venit, ac virides passim disiecta per herbas
Potat, & accumbit cum pare quisque sua.
Sub Ioue pars durat, pauci tentoria ponunt,
Sunt quibus è ramis frondea facta casa est.
Pars ibi pro rigidis calamo statuêre columnis,
Desuper extentas imposuêre togas.
Sole tamen, vnóque calent, annósque precantur,
Quot sumunt cyathos, ad numerúmque bibunt.
C *Inuenies illic, qui Nestoris ebibat annos,*
Quæ sit per calices facta Sibylla suos.
Illic & cantant quicquid didicêre theatris,
Et iactant faciles ad sua verba manus.
Et ducunt posito duras cratere choreas,
Cultáque diffusis saltat amica comis.
Cùm redeunt, titubant, & sunt spectacula vulgi,
Et fortunatos obuia turba vocat.
Occurrit, nuper visa est mihi digna relatu
Pompa, senem potum pota trahebat anus.

D Causas cur Annæ festum tanta lætitia fuerit celebratum, Ouidius duas refert, quarum vna est, quòd ij, qui Annam Perennam apud Æneam exulantem, & post vxoris eius Lauiniæ insidias fugientem quæsiuerant, responso accepto, esse eam Nympham Numici amnis, totum illum diem in agris lætis conuiuiis celebrarint. Altera, quòd Anna anus quædam Bouillis oriunda, plebi seditiosæ in montem sacrum digressæ, & penuria laboranti, quotidiè liba attulerit & diuiserit, in cuius rei memoriam plebeij pace cum Patriciis facta, hoc festum solenne instituerint. De priori causa ita scribit Ouid.

Sidonis intereà magno clamore per agros
Quæritur, apparent signa notæque pedum.
Ventum erat ad ripas, inerant vestigia ripis,
E *Sustinuit tacitas conscius amnis aquas.*
Ipsa loqui visa est: Placidi sum Nympha Numici,
Amne perenne latens, Anna Perenna vocor.
Protinus erratis læti vescuntur in agris,
Et celebrant largo, séque diémque mero.

Alteram causam his explicat versibus:

Hæc quoque, quam referam, nostras peruenit ad aures
Fama, nec à veri dissidet illa fide.
Plebs vetus, & nullis etiam tunc tuta Tribunis
Fugit, & in sacri vertice montis erat.
F *Iam quoque quem secum tulerant, defecerat illis*
Victus, & humanis vsibus apta Ceres.
Orta suburbanis quædam fuit Anna Bouillis,
Pauper, sed multæ sedulitatis anus.
Illa leui mitra canos incincta capillos,
Fingebat tremula rustica liba manu.
Atque ita per populum fumantia manè solebat
Diuidere: hæc populo copia grata fuit.

Pace domi facta signum posuêre perenne,
Quod sibi defectis illa ferebat opem.

Idem etiam suciicit hoc die festo puellas, iocosa quædam & obscæna carmina cantare consueuisse, eam ob causam, quòd Anna inter diuos relata, & à Marte precibus sollicitata, vt Mineruæ, cuius amore tenebatur, nuptias sibi conciliaret, eum deluserit, affirmans se inflexisse Mineruæ animum, eámque paratam esse ad coniugium: in cuius tamen locum ipsamet flameo, tanquàm noua nupta velata ad Martem deducta,& dolus detectus sit, quam narrationem Ouid. his versibus concludit:

Ludis amatorem chara noua nupta Minerua,
Nec res hac Veneri gratior vlla fuit.
Inde ioci veteres obscœnáque dicta feruntur,
Et iuuat hanc magno verba dedisse Deo.

Idem dies dictus est Particidium, quòd C. Iulius Cæsar Dictator à Coniuratis in Senatu collecto in curia Pompeij, XXIII. vulneribus confossus est, de qua re Suetonius in Cæsare, capite penultimo, Florus Epitoma Liuiana lib. 116. Plutarchus, Ouidius, Dio, & alij multi. Est & hoc non abs re meminisse, P. Cornelium Dolabellam Consulem, vt est apud Appianum lib. 2. de bellis ciuilibus, legem tulisse, vt hic dies, quo C. Iulius Cæsar interfectus esset, in posterum natalis Vrbis haberetur, quasi scilicet hac Iulij Cæsaris nece libertas Reipub. restituta esset.

XVI. Kalend. Aprilis, qui est dies Martij XVII. Liberalia erant, sic in Kalendario notata:

D. LIB. NP. Hoc est, Liberalia, Nefastus primò.

LIBERALIA, inquit Festus, Liberi festa, quæ apud Græcos dicuntur Διονύσια. Varro libro 5. de lingua Latina: Liberalia dicta, quòd per totum oppidum eo die sedent Sacerdotes liberi, hedera coronatæ anus cum libris & foculo pro emptore sacrificantes. In libris Saliorum, quorum cognomen Agonensium, forsitan hic dies ideò appellatur potiùs Agonia. Quem locum explicans Adrianus Turnebus, vir eruditissimus, in iis Commentariis Varronianis, quos post obitum ipsius hæredes in lucem dederunt, ait, sedere hîc significare feriari, & per foculum ignitabulum intelligi, paruúmque focum, quo vsi veteres fuerint, cùm rem diuinam extra templa in locis non sacris, aut in quibus ara non erat facerent. Vnde Cicero pro Domo: C. Attinius bona Q. Metelli consecrauit, foculo posito in rostris, adhibitóque tibicine. Hæc ille. Quòd Varro dicit, in libris Saliorum hunc diem Agonia appellari, idem confirmat etiam Masurius, qui libro 2. Fastorum, vt est apud Macrobium lib. 1. Saturnaliorum, cap. 4. Liberalium diem à Pontificibus Agonium à Martiale appellari scribit. Rituum, qui Liberalibus obseruabantur, causas diligenter explicat Ouidius multis versibus, quos legere potes, nos aliquos tantùm adducemus. Sic igitur scribit:

Carminis huius opus causas exponere, quare
Vilis anus populos ad sua liba vocet.
Ante tuos ortus aræ sine honore fuerunt,
Liber & in gelidis herba reperta focis.
Te memorant, Gange, totóque Oriente subacto,
Primitias magno seposuisse Ioui.
Cinnama tu primus, captiuáque thura dedisti,
Déque triumphato viscera tosta boue.
Nomina ab auctoris ducunt libamina nomen,
Libáque quòd sanctis pars datur inde focis.
Liba Deo fiunt, succis quia dulcibus idem
Gaudet, & à Baccho mella reperta ferunt.

Et paulò pòst:

Melle pater fruitur, libóque infusa calenti
Iure repertori splendida mella damus.
Fœmina cur præest, non est rationis operta,
Fœmineos thyrso concitat ille choros.
Cur anus hæc faciat quæris vinosior ætas
Hæc erit, & grauida munera vitis amat.
Cur hedera cincta est? hedera est gratissima Baccho,
Hoc quoque cur ita sit, dicere nulla mora est.

Nysiades

A *Nysiades Nymphas, puerum quærente nouerca,*
Hanc frontem cunis opposuisse ferunt.

Eodē etiā Liberaliū die, toga libera adolescentibus pueritiam egressis dabatur, cuius rei causas Ouidius commemorat quatuor, de quibus ipsum audire placet. Sic inquit:

Restat, vt inueniam, quare toga libera detur
Luciferis pueris, candide Bacche, tuis.
1. causa. *Siue quòd ipse puer semper, iuuenísque videris,*
Et media est ætas inter vtrunque tibi.
2. *Seu quia tu pater es, patres sua pignora natos*
Commendant curæ, numinibúsque tuis.
B 3. *Siue quòd es liber, vestis quoque libera per te*
Sumitur, & vitæ liberioris iter.
4. *Aut quia cùm colerent prisci studiosius agros,*
Et faceret patrio rure Senator opus,
Et caperet fasces à curuo Consul aratro,
Nec crimen duras esset habere manus.
Rusticus ad ludos populus veniebat in vrbem,
Sed Dîs, non studiis ille dabatur honos.
Luce sua ludos vuæ commentor habebat,
Quos cum tædifera nunc habet ille dea.
C *Ergo vt Tyronum celebrare frequentia posset,*
Visa dies danda non aliena toga.

De toga, & aliis vestium generibus dicemus suo loco.

Hoc etiam die & præcedenti ibatur ad Argeos, vt Ouid. docet. Argei loca erant in Vrbe, vbi sacra fiebant, à Numa consecrata. Liu. lib. 1. Locáque sacris faciendis, quæ Argeos Pontifices vocāt, dedicauit: qualia vigintiseptem per quatuor primas Vrbis partes dispersa fuisse, ex Varrone discimus, qui lib. 4. de lingua Latina scribit: Reliqua vrbis loca olim discreta, vt Argeorum sacra in 7. & 20. parteis Vrbis sunt disposita. Horum etiā verborum hunc esse sensum Iosephus Scaliger in Coniectaneis docet, Argeorum sacraria 27. diffusa esse per quatuor illas Vrbis parteis, siue tribus vrbanas, in quas Vrbs D primùm distributa fuit: quod & ex sequentib. pagellis Varronis manifestum fit. Argeos autem, inquit Varro, putāt dictos à principibus, qui cum Hercule Argiuo venerunt Romam, & in Saturnia subsederunt, &c. Festus: Argei (quamuis in vulgatis sit Argea) loca Romæ appellantur, quòd in his sepulti essent quidam Argiuorum illustres viri. Apud Agellium lib. 10. cap. 15. Lex de Flamine Diali extat, vt, cùm iret ad Argeos, neque caput comeret, neque capillum depecteret. De Argeis, quæ effigies scirpeæ erant, & singulis annis per virgines Vestales in Tiberim iaciebantur, paulò pòst dicemus.

XIV. Kalend. Aprilis, qui est xix. dies Martij Quinquatria incipiebant, & quinque dies continuabantur, quorum sic meminit Kalendarium:

F. QVIN. N. Hoc est, Quinquatria Nefastus.

E QVINQVATRVS, inquit Varro, hic dies vnus à nominis errore obseruatur, proinde vt sint quinque, dictus ab Tusculaneis. Post diē sextū Eidus similiter vocatur Sextatrus: & post diem septimum Septimatrus; sic hic, quòd erat post diem quintum Eidus, Quinquatrus. In quam sententiam etiam Festus ita scribit: Quinquatrus appellari quidā putant à numero dierū, qui ferè his celebrantur, qui scilicet errant, tā Herculè, quā qui triduo Saturnalia, & totidē diebus Cōpitalia. Nā omnibus his singulis diebus fiunt sacra. Forma autē vocabuli eius, exēplo multorū populorū Italicorū enunciata est, quòd post diē quintū Iduū est is dies festus, vt apud Tusculanos Triatrus, & Sextatrus, & Septimatrus, & Faliscos Decimatrus. Mineruæ autem dicatum eum diem existimant, quòd eo die F ædis eius in Auentino consecrata est. Hactenus Festus. De quinquatrib. & ritibus ac ceremoniis, quæ illis diebus obseruari solebant, ad hunc modum scribit Ouid.

Vna dies media est, & fiunt sacra Mineruæ,
Nomináque à iunctis quinque diebus habent.
Sanguine prima vacat, nec fas concurrere ferro,
Causa, quòd est illa nata Minerua die.
Altera, trésque super strata celebrentur arena,
Ensibus exertis bellica læta dea est.
Pallada nunc pueri, teneræque ornate puellæ,

Qui bene placarit Pallada, doctus erit.
Pallade placata lanam mollire puellæ
Discant, & plenas exonerare colos.
Illa etiam stantes radio percurrere telas
Erudit, & rarum pectine densat opus.
Hanc cole qui maculas læsis de vestibus aufers,
Hanc cole velleribus quisquis ahena paras.
Nec quisquam inuita faciet bene vincula planta
Pallade, sit Titio doctior ille licèt.
Et licèt antiquo manibus collatus Epeo
Sit prior, irata Pallade, mancus erit.
Vos quoque Phœbea morbos qui pellitis arte,
Munera de vestris pauca referte deæ.
Nec vos turba feri sensu fraudata magistri
Spernite, discipulos attrahit illa nouos.
Quique moues cœlum, tabulásque coloribus vris.
Quique facis docta mollia saxa manu.
Mille dea est operum, certè dea carminis illa est:
Si mereor, studiis adsit amica meis.

Vltimò, Quinquatrium die, qui est dies Martij XXIII. Latinè X. Calend. April. dicitur, Tubilustrium erat. Sic enim habet Kalendarium:

B. TVBIL. NP. Hoc est, Tubilustrium, Nefastus primò.

TVBILVSTRIVM, inquit Varro, appellatur, quòd eo die in atrio Sutorio sacrorum tubæ lustrantur. Festus, quemadmodum Iosephus Scaliger legendum censet, Tubilustria dies, quibus diebus adscriptum, in atrio Sutorio agna tubæ vt lustrentur, ab eis tubis appellant, quod genus lustrationis ex Arcadia, Pallante eò transferente, venisse dicunt. Ouidius:

Summa dies è quinque tubas lustrare canoras
Admonet, & forti sacrificare Deæ.

Dies proximè sequens, qui est XXIV. Martij in Kalendario ita notatus est:

C. Q. REX. C. F. Hoc est, Quando Rex Comitauit, fas.

Dies qui sic vocatur. Quando Rex Comitiauit, fas, inquit Varro, dictus ab eo, quòd eo die Rex Sacrificulus itat ad Comitium (sic enim Scaligero placet, cùm vulgati habeant, dicat) ad quod tempus est nefas, ab eo fas. Itaque post id tempus lege actum sæpe. Festus, siue potiùs Paulus mutilator eius: Quando Rex Comitiauit, fas, in fastis notari solet, & hoc videtur significare, quando Rex Sacrificulus diuinis rebus perfectis in Comitium venit: ex quibus tamen verbis nihil certi intelligi potest. Vt autem diei huius celebritas, & ritus cognoscantur, sciendum est, Regi sacrorum neque magistratum gerere, neque verba ad populum habere fas fuisse. Propterea in Comitium ire illi non licebat, nisi hoc die, qui notatus est in Fastis. Ibat enim in Comitium sacrificij causa, quo properanter patrato, protinus fuga se è Comitio eripiebat. Docet hoc Plutarchus in Quæstion. Romanis, quæstione 63. his verbis: Cur Regi sacrorum magistratum gerere, aut orationem ad populum habere non licet? An quòd antiquitùs Reges pleraque & potissima sacra peragebant, ínque immolandis hostiis Sacerdotibus aderant: cùm verò modum non seruarent, sed superbè, iniquéque dominarentur, Græci plerique iis omnem ademerunt potentiam, id tantùm relinquentes, vt Diis sacra facerent, Romani autem Regibus omninò eiectis, sacrificiis alium præfecerunt, neque magistratum gerere eum, neque cum populo agere sinentes, vt nunquàm, nisi in sacris seruire, & in gratiam Deorum sustinere regnum viderentur? Sanè à maioribus tradito ritu, ante Comitium Rex sacrorum, postquàm rem diuinam fecit, fuga sese inde è foro proripuit. Hæc Plutarchus.

Die XXV. Martij, qui est IIX. Kalend. Aprilis, Hilaria erant, cuius tamen festi neque Kalendarium, neque Ouidius meminerunt. Macrobius autē libro I. cap. 21. de eo sic scribit: Ad IIX. Kalend. Aprilis celebratur exordium lætitiæ, quem diem Hilaria appellant, quo primùm tempore Sol diem longiorem nocte protendit. Celebrabantur Hilaria in honorem Matris Deûm, quod & ex Macrobio constat, & ex Lampridio, qui in Alexandri Seueri vita ita scribit: Kalendis Ianuariis & Hilariis Matris Deûm, & ludis Appollinaribus, & Iouis epulo, & Saturnalibus, & huiusmodi festis diebus Fasianus, & cæloquitur

de

A de temperantia & frugalitate Alexandri. Flauius Vopiſcus in Aureliano: Hilaribus, quibus omnia feſta & fieri debere ſcimus, & dici. Ad quem locum Ioannes Baptiſta Egnatius annotat: Hilaria Pani Deo, omnium auctori, dicata eſſe, malè opinor. Contrarium enim docent hæ, quas adduxi auctoritates, & Turnebus libro 24. Aduerſariorum, cap. 45. vbi maximum Dionyſij interpretem citat in hæc verba de Hilaribus ſcribentem: ἦσάν τινες ἡμέραι τοῖς εἰδωλολάτραις, ἃς ἱλαρίας ἐκάλουν. καὶ αἱ μὲν ἦσαν ἴδιαι καὶ ἱλάριοι, ὡς ὅταν τις ἐγήματο, ἢ υἱὸν ἐκτᾶτο. αἱ δὲ κοιναὶ καὶ δημόσιαι ἱλάρια ἐκαλοῦντο, ὡς ὅταν βασιλεὺς ἀναγορευόμενος, τὰς δημοσίας ἱλαρίας παρεῖχε, καὶ οὔτε πένθιμα ἐν ταύταις φορεῖν ἠξίουν, ἀλλὰ καὶ θέαι καὶ θυσίαι καθ' ἑκάστην ἡμέραν διετελοῦντο δημόσιαι, καὶ οἱ πενθοῦντες ἐπαύοντο, καὶ ἐθεώρουν, καὶ ἐν εὐωχίαις ἀπαύστοις διῆγον τὰς ὡρισμένας ἡμέρας ταῖς τοιαύταις ἱλαρίαις. ἡ δὲ ἱλάρια ἑορτὴ ἰδικὴ Ῥωμαίων εἰς τιμὴν τῆς μητρὸς τῶν θεῶν αὐτῶν, μᾶλλον δὲ δαιμόνων,
B ὥς φησι Δημόφιλος ἐν τῷ περὶ τῶν παρ' ἀρχαίοις θυσιῶν. Quæ verba ita reddi poſſunt: Habebant aliquot dies idololatræ, ſeu idolorum cultores, quos nuncupabant Hilarios. Horum autem dierum alij erant priuati, & Hilarij appellabantur, veluti ſi quis celebrârit nuptias, aut ſi filius alicui natus fuerit; alij verò erant vulgares & publici, qui Hilaria nominabantur, vt cùm Rex aliquis publicè proclamatus, publicas hilarias ſubditis exhibebat, & his quidem diebus neque lugere licebat, ſed ſpectacula & ſacrificia quotidiè perficiebantur publicè: quin & iudicia haberi ceſſabant, ludos ſpectabant, & conuiuiis continuis peragebant dies Hilariis deputatos. Erant autem Hilaria feſtum proprium Romanorum in honorem matris Deûm: imò verò dæmonum, quemadmodum inquit Demophilus in libro de ſacrificiis antiquorum. Cæterùm & Herodianus in Commodo, libro 1. ſuæ hi-
C ſtoriæ, docet hæc feſta principio veris celebrata fuiſſe, maxima populi lætitia, & nobiliſſima pompa, quouis è populo inſignia cuiuſque dignitatis mentiente atque ſimulante, liberè & impunè, vt internoſci magiſtratus à ſimulatore plerunque non poſſet: vbi tamen Hilariorum nomen non habet.

Tres vbi luciferos veniens præmiſerat Eos,
Tempora nocturnis æqua diurna feret,
Inde quater paſtor ſaturos vbi clauſerit hœdos,
Canuerint herbæ rore recente quater:
Ianus adorandus, cum quo concordia mitis,
Et Romana ſalus, aráque pacis erit.

D
Vltimo Martij die Lunæ ſacra fiebant in monte Auentino. Ouid.

Luna regit menſes, huius quoque tempora menſis,
Finit Auentino Luna colenda iugo.

Quidam hos verſus de Diana Auentina accipiunt, quos reprehendit Lilius Gyraldus. Lunæ taurus mactabatur, quòd cornua haberet ſimilia cornibus tauri.

Pridie Kalendas Aprileis, Mater Deûm, magna pompa à Gallis ad Almonem fluuium producebatur, qui non procul ab Vrbe Tiberi miſcetur, ibíque ad confluentem duorum amnium abluebatur veteri inſtituto. Nam quo primum die ex Aſia illuc eſt aduecta, à Sacerdote lota eſt, íſque nos poſteà per ſingulos annos eſt ſeruatus: & dies ille dictus,
E Lauatio Matris Deûm. Arnobius: Lauatio Matris Deûm eſt hodiè, Lucanus in 1.

Et lotam paruo reuocant Almone Cybelen.

Ouidius libro 4. Faſtorum:

Eſt locus, in Tiberim quà lubricus influit Almo,
Et nomen magno perdit in amne minor.
Illic purpurea canus cum veſte Sacerdos
Almonis Dominam, ſacráque lauit aquis.

Prudentius in Romano:

Nudare plantas ante Carpentum ſcio,
Lapis nigellus euehendus eſſedo,
Quem ad lauacrum praeundo ducitis,
Almonis vſque peruenitis riuulum.
Proceres togatos matris Idææ ſacris,
Muliebris oris clauſus argento ſedet,
Pedes remotis atterentes calceis, &c.

Meminerunt huius lauationis etiam Papinius, Silius Italicus, Martialis, atque alij. Hactenus de Martio, ſequitur Aprilis.

De menſe Aprili, & diebus in eo Feſtis. A

CAP. I-I X.

EX ordinatione Romuli Regis, Aprilis ſecundus anni menſis fuit, vti ſuprà ex Macrobio audiuimus, quod & alij ſcriptores cum eo multi teſtantur. Vnde nomen habeat, de eo inter vetuſtiſſimos etiam auctores non conuenit. Alij enim dictum eum volunt, quaſi Aphrilem, à ſpuma, quam Græci vocant ἀφρὸν, vnde orta Venus creditur. Et hanc Romuli aſſerunt fuiſſe rationem, vt primum quidem menſem à patre ſuo Marte, ſecundum ab Æneæ matre Venere nominaret: vt hi potiſſimùm principia ſeruarent, à quibus eſſet Romani nominis origo, vnde in ſacris quoque Martem, Patrem; Venerem genitricem vocabant. Alij putant Romulum vel altiore prudentia, vel certi numinis B prouidentia, ita primos ordinaſſe menſes, vt cùm præcedens Marti eſſet dicatus, Deo plerunque hominum necatori, ſecundus Veneri dicaretur, quæ vim eius, quaſi benefica, leniret. Sed Cincius in eo libro, quem de Faſtis reliquit, ait, imperitè quoſdam opinari, Aprilem menſem antiquos à Venere dixiſſe: cùm nullus dies feſtus, nullúmque ſacrificium inſigne, Veneri per hunc menſem à maioribus inſtitutum ſit: ſed nec in carminibus quidem Saliorum Veneris vlla, vt cæterorum cœleſtium, laus celebretur. Cincio etiam Varro conſentit, affirmans, nomen Veneris ne ſub Regibus quidem apud Romanos, vel Latinum, vel Græcum fuiſſe, & ideò non potuiſſe menſem à Venere nominari: ſed cùm ferè ante æquinoctium vernum, triſte ſit cœlum, & nubibus obductum, ſed & mare nauigantibus clauſum, terræ etiam ipſæ aut aqua, aut pruina, aut niuibus conte- C gantur, eáque omnia verno, id eſt, hoc menſe, aperiantur: arbores quoque, nec minùs cætera, quæ continet terra, aperire ſe in germen incipiant: ab his omnibus menſem Aprilem dici meritò credendum, quaſi Aperilem: ſicut apud Athenienſes ἀνθεστηριών, idem menſis vocatur, ab eo, quòd hoc tempore cuncta floreſcant. Non tamen negat Verrius Flaccus hoc die poſteà conſtitutum, vt matronæ Veneri ſacrum facerent. Hæc ferè Macrobius. Varro lib. 4. de lingua Latina: Secundus menſis Aprilis (vt Fuluius Flaccus, ſcribit, & Iunius Gracchus) à Venere dictus, quòd ea ſit Ἀφροδίτη; cuius nomen ego, antiqueis literis, quod nuſquàm inueni, magis puto dictum, quòd ver omnia aperit, Aprilem. De vtraque vocis huius etymologia etiam Plutarchus in Numa, & Ouid. multa, vt de aliis taceam, meminêre: poſterior tamen ſententia pluribus probatur. Ioannes Goropius Be- D canus in Croniis opinatur, Aprilem hunc menſem dictum fuiſſe à Cymbico Operil. & per Syncopen, Opril, quòd inter eos menſes, qui tellurem recludunt, ſit excellentiſſimus. Cæterùm hic menſis, qui in Veneris tutela fuit, ex ordinatione Romuli & Iulij Cæſaris dies habuit xxx. ex ordinatione autem Numæ xxix. ex quibus quínam feſti fuerint, ordine videbimus.

DE DIEBVS MENSIS APRILIS FESTIS.

C. K. APR. N. Kalendæ Aprilis, Nefaſtus.

Præter alia generalia, ſingulis Kalendis obſeruata, de quibus ſuprà diximus, Kalendis Aprilis Veneri ſacrum fiebat, cum floribus & myrto, & mulieres ſertis myrteis redimitæ lauabantur, quod etiam Plutarchus docet, cùm in Numa ſcribit, hoc menſe Veneri ſacra E fieri, & mulieres myrto coronatas, Kalendis Aprilis lauare: & Ouid. ita canit:

Ritè Deam colitis Latiæ matréſque, nurúſque,
Et vos queis vitta, longáque veſtis abeſt.
Aurea marmoreo redimicula demite collo,
Nunc alij flores, nunc noua danda roſa eſt.
Vos quoque ſub viridi myrto iubet illa lauari:
Cauſáque cur iubeat, diſcite, certa ſubeſt.
Littore ſiccabat rorantes rore capillos,
Viderunt Satyri, turba proterua, deam.
Senſit, & oppoſita texit ſua corpora myrto, F
Tuta fuit facto, vóſque referre iubet.

Hoc die thure ſacrificium fiebat Fortunæ virili à virginibus: cuius cauſam recitat Ouidius hanc, quòd virgines viro maturæ in eius templum ducerentur, & ibi depoſitis veſtibus, omnia corporis vitia detegerent, ſperantes fore, vt ea Fortunæ beneficio viros laterent. Verſus Ouid. ſunt:

Diſcite nunc quare fortunæ thura virili
Detis eo, gelida qui locus humet aqua.

Accipit

A *Accipit ille locus posito velamine cunctas,*
Et vitium nudi coporis omne videt.
Vt tegat hoc, calétque viros, Fortuna virilis
Prastat, & hoc paruo thure rogata facit.

Placabatur & Venus Verticordia, vt animos ab illicito amore auerteret. Sic enim Ouid. scribit:

Nec pigeat tritum niueo cum lacte papauer
Sumere, & expressis mella liquata fauis.
Cùm primùm cupido Venus est deducta marito,
Hoc bibit, ex illo tempore nupta fuit.
B *Illam supplicibus verbis placate, sub illa*
Et forma, & mores, & bona fama manet.
Roma pudicitia proauorum tempore lapsa est,
Cumaam veteres consuluistis anum.
Templa iubet fieri Veneri, quibus ordine factis,
Inde Venus verso nomine corda tenet.

De Venere Verticordia suprà plura attulimus.

Pridie Nonas Aprilis, qui est IV. Aprilis, dies erant ludi Matris magnæ Deûm, qui dicebantur Megalesia, siue ludi Megalenses, de quibus ita Ouidius canit:

Ter sine perpetuo cœlum versetur in axe,
C *Ter iungat Titan, térque resoluat equos,*
Protinus inflexo Berecynthia tibia cornu
Flabit, & Idaa festa parentis erunt.
Ibunt semimares & inania tympana tundent,
Æráque tinnitus are repulsa dabunt.
Ipsa sedens molli comitum ceruice feretur
Vrbis per medias exululata vias.
Scena sonant, ludíque vocant spectare Quirites:
Et fora Marte suo litigiosa vacent.
Quarere multa libet, sed me sonus aris acuti
D *Terret, & horrendo Lotos adunca sono.*
Da dea, quàm scitè doctas Cybileïa neptes
Vidit, & has cura iussit adesse mea.
Pandite mandati memores Heliconis alumna,
Gaudeat assiduo cur dea Magna sono.
Sic ego, sic Erato: mensis Cythereïus illi
Cessit, quod teneri nomen amoris habet.
Reddita Saturno sors hac erat: optime regum
A nato sceptris excutiêre tuis.
E *Ille suam metuens, vt quaque erat edita prolem*
Deuorat, immersam visceribúsque tenet.
Sape Rhea questa est, toties fœcunda, nec vnquàm
Mater, & indoluit fertilitate sua.
Iupiter ortus erat pro magno teste vetustas
Creditur, acceptam parce mouere fidem.
Veste latens saxum cœlesti gutture sedit,
Sic genitor fatis decipiendus erat.
Ardua iam dudum resonat tinnitibus Ida,
Tutus vt infanti vagiat ore puer.
Pars manibus clypeos, galeas pars tundit inanes,
Hoc Curetes habent, hoc Corybantes opus.
Res latuit patrem prisciqve imitantia facti
F *Æra dea comites, raucáque terga mouent.*
Cymbala pro galeis, pro scutis tympana pulsant,
Tibia dat Phrygios, vt dedit antè, modos.

Plura de ludis Magalensibus hoc loco non dicemus, sed reseruabimus ad proximè sequentem librum cuius priorem partem Ludis propriè consecrauimus. De Matre Deûm, siue Dea Cybele diximus lib. 2.

IIX. Idus, qui est VI. dies Aprilis, dies Consecrationis templi Fortunæ publicæ in Colle Quirinali, de quo Ouidius: A

Postera cùm cœlo motis Pallantias astris
Fulserit, & niueos luna leuarit equos,
Qui dicit, quondam, sacrata est colle Quirini
Hac fortuna die publica verus erit.

De Fortuna publica diximus alibi.

VI. Id. Aprilis, qui est dies mensis eius XIX. Ludi erant ob victoriam Cæsaris, quorum item Ouidius sic meminit:

Tertia lux (memini) ludis erit hac mihi quidam
Spectanti senior, continuúsque loco. B
Hac ait, illa dies, Libycis qua Cæsar in oris
Perfida magnanimi contudit arma Iubæ.

V. Id. Aprilis referuntur ab Ouidio, & Lilio Gyraldo Ludi Cereris. In Kalendario tantùm Ludorum fit mentio, & die proximo sequenti Ludorum in Circo. Pridie autem Idus, Ludorum Cereris. Et ipsis Idibus rursum Ludorum. Sic enim habet:

C.N.LVDI.	E.N.
D.N.LVDI. IN CIRCO.	F.N.CERERI LVDI.
	G.EID.NP.LVDI.

De his Ludis omnibus dicemus libro sequenti.

Idibus Aprilis Ioui Victori, & Libertati sacra fieri consueuisse, quòd eo die templis honorati essent, Ouidius docet his verbis: C

Occupat Aprileis Idus cognomine Victor
Iuppiter, hac illi sunt data templa die.
Hac quoque, ni fallor, populo dignissima nostro
Argia libertas cœpit habere sua.

XVII. Kalend. Maij, qui est dies Aprilis XV. Fordicidia erant, teste Ouidio, & Kalendario, quod sic habet: A. FORD. NP. LVDI. Hoc est, Fordicidia, Nefastus primò, Ludi.

FORDICIDIA, inquit Varro, à fordeis bubus nomen habet. Bos forda, quæ fert in vẽtre: quòd ea die publicè immolẽtur boues prægnãtes in curiis cõplureis. A fordeis cędendeis Fordicidia dicta. Festus Pompeius: Fordicidiis boues fordæ, id est, grauidæ immolabantur, dictæ à fœtu. Idem paulò post, eundem diem Hordicidia etiam dici ait, quòd Horda sit prægnans. Ouidius triginta grauidas boues hoc die immolari scribit, pro numero Curiarum, in singulis scilicet singulas: aliquas etiam in templo Iouis Capitolini. Versus Ouidij sunt: D

Tertia post Veneris cùm lux surrexerit Idus,
Pontifices forda sacra litate boue.
Forda ferus Bos est, fœcundáque dicta ferendo,
Hinc etiam fœtus nomen habere putant.
Nunc grauidum pecus est, grauida quoque semine terra,
Telluri plena victima plena datur.
Pars cadit arce Iouis, ter denas curia vaccas
Accipit, & largo sparsa cruore madet. E

Eodem die virgo Vestalis maxima cremabat vitulos, quorum cinis seruabatur in templo Vestæ, vt inde suffimen fieret, quo populus Palilibus purgaretur. Cuius moris meminit Ouidius, cùm ita pergit:

Ast vbi visceribus vitulos rapuère ministri,
Sectáque fumosis exta dedère focis:
Igne cremat vitulos, quæ natu maxima virgo est,
Luce Palis populos purget vt ille cini.

Cæterùm Fordicidiorum sacrum Numam Regem monitu Fauni instituisse, Ouidius multis versibus docet, quorum hic est sensus: Cùm Numa imperante modò siccitas, modò nimiæ pluuiæ sterilitatem facerent, consultum à Numa Faunum, quánam ratione ista sterilitas auerti, & Dij placari possent: qui responderit, placandam Deam tellurem esse duabus hostiis, quas tamen vna iuuenca daret, quod ænigma Nympha Ægeria de boue grauida sit interpretata. Sic enim Ouidius Faunum respondentem inducit: F

Morte

A *Morte boum tibi Rex Tellus placanda duarum,*
Détque sacris animas vna iuuenca duas.
Excutitur terrore quies, Numa visa resoluit,
Et secum ambages, casáque iussa refert.
Expedit errantem nemori gratissima coniux,
Et dixit, grauida posceris exta bouis.
Exta bouis grauida dantur, fœcundior annus
Prouenit, & fructum terra, pecúsque ferunt.

Sequenti die, qui est, [illegible] Latinè XVI. kalend. Maij dicitur, Octauius Augustus Imperator salutatus est, testante id ipsum [illegible] Ouidio:

B *Hanc quondam Cytherea diem properantiùs ire*
Iussit, & æthereos præcipitauit equos.
Vt titulum Imperij, quamprimùm luce sequenti
Augusto iuueni prospera signa darent.

XIIX. die Aprilis Equiria erant in Circo maximo, de quibus antè diximus: & vulpes cum stipulis ardentibus in Circo mittebantur, qui mos originem suam habuit ab adolescente quodam filio cuiusdam rustici Carseolani: qui cùm maturis frugibus vulpem laqueis implicitam comprehendisset, eam stipula inuoluit, & accenso igni dimisit. Fugiens illa, maturas fruges adussit: quare id singulis annis repetitum est, vt vulpes Cereri ob adustas fruges pœnas darent. De vtroque & Equiriorum & vulpium adurendarum C more Ouidius:

Tertia post Hyadas cùm lux erit orta remotas,
Carcere partitos Circus habebit equos.
Cur igitur missæ, iunctis ardentia tædis,
Terga ferant vulpes, causa docenda mihi est.

Et post pauca: causam recensens, quam audierit ab hospite quodam Corseolano ipsum sic loquentem inducit:

Hoc ait in campo (campúmque ostendit) habebat
Rus breue cum duro parca colona viro.
D *Ille suam peragebat humum, siue vsus aratri,*
Seu curuæ falcis, siue bidentis erat.
Hæc modò verrebat cum raro pectine pratum,
Nunc matris plumis oua fouenda dabat.
Aut virides maluas, aut fungos colligit albos,
Aut humilem grato calfacit igne focum.
Et tamen assiduis exercet brachia telis,
Aduersùs minas frigoris arma parat.
Filius huius erat primo lasciuus in æuo,
Addiderátque annos ad duo lustra duos.
Is capit extremi vulpem in conualle salicti,
E *Abstulerat multas illa cohortis aues.*
Captiuam stipula fœnóque inuoluit, & ignes
Admouet, vrentes effugit illa manus.
Quà fugit, incendit vestitos messibus agros,
Damnosis vires ignibus aura dabat.
Factum abijt, monumenta manent. Nam dicere certam
Nunc quoque lex vulpem Carseolana vetat.
Vtque luat pœnas genus hoc Cerealibus ardet,
Quóque modo segetes perdidit, illa perit.

XIII. kalend. Maij, qui est dies Aprilis XIX. CEREALIA erant.

F CEREALIA à Cerere dicta sunt, in cuius honorẽ fiebant. Dicebantur hæc etiã Græca sacra, quòd, vt Festus inquit, ex Græcia translata essent, quæ ob inuentionem Proserpinę matronæ colebant. Quæ sacra, dum non essent matronæ, quæ facerent, propter cladem Cannẽsem, & frequentiam lugentiũ, institutum est, ne ampliùs centũ diebus lugeretur. Hæc Festus, ex quibus constat, à matronis hæc sacra perfecta fuisse, & quidem ritu Græco, neque à lugentibus. Quare & Liuius scribit libro 22. post Cannensem cladem luctum adeò totam vrbem oppleuisse, vt sacrum anniuersarium Cereris intermissum sit: quia nec lugentibus id facere fas esset, nec vlla in illa tempestate matrona expers luctus

esset. Itaque, ne ob eandem causam alia quoque sacra publica aut priuata desererentur, Senatusconsulto diebus xxx. luctum esse finitum. Et Festus auctor est, minui luctum, cùm in Casto Cereris quis sit, id est, cùm quis operetur Cereri, sic enim hoc verbum intelligendum esse docet Iosephus Scaliger in Coniectaneis ad Varronem, & castigationibus in Festũ, quod alioqui multùm negotij fecit doctis viris, in primis Iacobo Ræuardo lib. 1. Variorum, cap. 20. & Theodoro Cantero lib. 2. Variarum lectionum, cap. 21. Illud quoque non est omittendum, huic Cereris sacrificio duas porcas, vnam auream, argenteã alteram fuisse adhibitam: quod ex Capitone Ateio Sex. Pompeius Festus his verbis docet. Porcam auream, & argẽteam dici ait Capito A[illegible], quæ etsi numero hostiarum nõ sint, nomen tamen [illegible] alteram ex auro, alteram ex argento factam adhiberi [illegible] Cereali. De ludis qui Cereri fiebant, dicemus suo loco.

XI. Kalend. Maij, qui est dies Aprilis xxi. Parilia, siue Palilia erant, quorum Kalendarium sic meminit: G. PAR. NP. hoc est: Parilia, quæ eadem Palilia dicebantur, Nefastus primò. Ouidius XII. Kalend. Maij Palilia celebrata scribit. Verùm nos Kalendarium sequimur.

PALILIA, inquit Varro, dicta à Pale, quòd & feriæ ei Deæ fiunt. Festus verò: Pales dicebatur Dea pastorum, cuius festa Palilia dicebantur, vel, vt alij volunt, dicta Parilia, quoniam pro partu pecoris eidem sacra fiebant. Cui sententiæ etiam accedit Dionysius, scribens, quòd ineunte vere pro partu quadrupedum agricolæ grati, pastoresque sacra faciant, quódque suo etiam tempore eam diem, si vllum alia Romana ciuitas singulis annis festum celebrârit. Vtrùm verò iam antè festus fuerit, an verò à Romulo primùm propter Vrbis initia consecratus sit, ipse dubitare se ait. Cæterùm quibus cærimoniis celebritas huius diei paracta fuerit, multis versibus Ouidius in Fastis docet. Primùm suffimen erat conficiendum, ex vituli fauilla, sanguine equi & fabæ culmine: deinde primo diluculo pastor lustrabat oues, & ouilia, hac ratione: Inspergebat oues aqua & sulphure, herbáque Sabina, & lauro igne succensis, circumcirca ouilia suffibat, quo suffimento pecora piari, morbos depelli, & tabem putabant. Deinde sacrificabatur Pali Deæ libo ex milio, lacte, & sapa confecto, tum preces ad eam fiebant, sicuti ab Ouidio est annotatum, quid & quomodo ab hac Dea veteres petere sint soliti. Versus Ouidij, quibus & cærimonias Paliliorum, & preces ad Palem Deam exponit, hi sunt:

Ipete virginea populus suffimen ab ara;
Vesta dabit, Vesta munere purus eris.
Sanguis equi suffimen erit, vitulique fauilla,
Tertia res duræ culmen inane fabæ.
Pastor oues saturas ad prima crepuscula lustret,
Vnda prius spargat, virgáque verrat humum.
Frondibus, & fixis decorentur ouilia ramis,
Et tegat ornatas longa corona fores.
Cærulei fiant puro de sulfure fumi,
Tactáque fumanti sulfure balet ouis.
Vre mares oleas, tædámque, herbásque Sabinas,
Et crepet in medijs laurus adusta focis.
Libáque de milio, milij fiscella sequetur,
Rustica præcipuè est hoc dea læta cibo.
Adde dapes in vtramque suas, dapibúsque refectis
Syluicolam tepido lacte precare Palem.
Consule, dic, pariter pecori, pecorísque magistris,
Effugiat stabulis noxa repulsa meis.
Siue sacra paui, sedíve sub arbore sacra,
Pabuláque è bustis inscia carpsit ouis,
Seu nemus intrauit vetitum, nostrísve fugatæ
Sunt oculis Nymphæ, semicapérque Deus.
Si mea falx ramo lucum spoliauit opaco,
Vnde data est ægræ fiscina frondis oui.
Da veniam culpæ, nec dum degrandinat, obsit,
Agresti Fauno supposuisse pecus.
Nec noceat turbasse lacus ignoscite Nymphæ,
Mota quòd obscuras vngula fecit aquas.

Tu

A *Tu Dea pro nobis fontes, fontanáque placa*
Numina, tu sparsos per nemus omne Deos.
Nec Dryadas, nec nos videamus labra Dianæ,
Nec Faunum, medio cùm premit arua die.
Pelle procul morbos, valeant hominésque, gregésque,
Et valeant vigiles, prouida turba canes.
Néve minùs multo redigam, quàm manè fuerunt,
Néve gemam referens vellera rapta lupo.
Absit iniqua fames, herba, frondésque supersint:
Quæque lauent artus, quæque bibantur aquæ.
B *Vbera plena premam, referat mihi caseus æra,*
Déntque viam liquido vimina rara sero.
Sitque salax Aries, conceptáque semina coniux
Reddat, & in stabulis multa sit agna meis.
Lanáque proueniat nullas læsura puellas,
Mollis & ad teneras quaslibet apta manus.
Quæ precor eueniant, & nos faciamus ad annum
Pastorum dominæ grandia liba Pali:
His dea placanda est, hæc tu conuersus ad ortus
Dic quater, & viuo perlue rore manus.

C Peractis sacris pastores aqua spargebantur, cœnæ apparabantur, & vesperi sub noctem ignes à rusticis excitabantur ex stipulis, quos ter transiliebant. Sic enim Ouidius:

Dum licet apposita veluti cratere camella
Lac niueum potes, purpureámque sapam,
Móxque per ardentes stipulæ crepitantis aceruos
Traiicias celeri strenua membra pede. Et paulò antè:
Certè ego transilij positas ter in ordine flammas.

Cuius moris causas Ouidius inquirens septem recitat: vel quia edax ignis omnia purget, ideóque etiam oues: vel quia duo hæc, ignis & humor, sint causa generationis, & ab his duobus omnia oriantur: vel quia per ea viuamus, vnde etiam exulibus aqua D & igni interdicebatur, in nuptiis autem eadem adhibebantur: vel quia referre voluerint his cærimoniis Phaëthontis incendium, & Deucalionis cataclysmos: vel quia pastoribus saxa saxis percutientibus, vt ignem elicerent, prima flamma perierit, altera stipulis excepta fuerit: vel quia flamma dederit Æneæ innocuum iter: vel, quam rationem ipsemet verisimiliorem esse dicit, quia condita Roma, cùm pastores iuberentur à Romulo mutare domus, & suos lares in noua tecta transferre, illi veteribus suis casis ignem supposuerint, pérque illas flammas & pecus & coloni salierint. Versus Ouidij hi sunt:

Expositus mos est, moris mihi restat origo
Turba facit dubium, cœptáque nostra tenet.
E *Causa* 1. *Omnia purgat edax ignis, vitiúmque metallis*
Excoquit, idcirco cum duce purgat oues.
2. *An quia cunctarum contraria semina rerum*
Sunt duo, discordes, ignis & vnda, Dei?
Iunxerunt elementa patres, aptúmque putarunt
Ignibus, & sparsa tingere corpus aqua.
3. *An quòd in his vitæ causa est, hæc perdidit exul,*
His noua fit coniux, hæc duo magna petunt.
4. *Vix equidem credo, sunt qui Phaëthonta referri*
Credant, & nimias Deucalionis aquas.
5. *Pars quoque, cùm saxis pastores saxa feribant,*
Scintillam subitò prosiluisse ferunt.
Prima quidem periit, stipulis excepta secunda est,
Hoc argumentum flamma Palilis habet.
6. *An magis hunc morem pietas Æneia fecit,*
Innocuum victo cui dedit ignis iter?
7. *Hoc tamen est vero propius, cùm condita Roma est,*
Transferri iussos in noua tecta Lares,

Mutantésque domum tectis agrestibus ignem,
Et cessatura suppesuisse casa:
Per flammas saliisse pecus, saliisse colonos,
Quòd fit natali nunc quoque Roma tuo.

Erat enim hic dies natalis Vrbis, cuius meminerunt omnes ij, qui de Vrbis primordiis aliquid in literas retulerunt, in primis Plutarchus, Plinius & Solinus: vnde obseruatum, ne hoc die hostia mactaretur: quòd videlicet eum diem, qui patriæ natalis erat, & quo ipsi sanguinem, id est, vitam, cuius causa efficiēs est sanguis, cepissent, à cæde & sanguine purum esse deceret. Neque illud hoc loco silentio prætereundum est, quòd Dio libro 43. scribit, C. Iulio Cæsari ex bello Hispaniensi Romam reuertenti decretum inter alios honores à Senatu etiam hunc esse, vt Parilibus (quo festo die equorum certamen celebratum fuisse dicit) Diis immortalibus sacra fierent: non eam ob causam, quòd is dies natalis Vrbis esset: sed quòd nuncius de victoria Cæsaris pridie eius diei sub vesperam allatus fuisset. De Palilibus, & natali Vrbis, vide etiam Tibullum lib. 2. elegia 4. & Propertium elegia 1. libri 4.

Præter hæc verò Palilia, quæ vniuersi celebrabant, alia etiam erant, quæ à puerperis obseruabantur, de quibus hæc ex Festi fragmentis & ruderibus Iosephus Scaliger: Parilia sibi obseruanda iudicant priuatim ipsæ quoque puerperæ domi in stratis, vti pariendo ab iis quasi stabiliantur Parilia festa: quæ posteà explicans, dicit, fœtas in lectis, quos in atrio sternebant, & aduersos vocabant, dicis causa cubuisse. Ex quibus suspicari quis non incommodè posset, Palilia à Pale dicta, quæ rure facta sint à Pastoribus: Parilia autem à pariendo, quæ à grauidis fuerint celebrata, pro feliciori partu.

IX. Kalend. Maij Vinalia priora erant, de quibus in hunc modum Kalendarium: A. VIN. hoc est, Vinalia.

VINALIA, inquit Varro, à vino. Hic dies Iouis, non Veneris, &c. Festus: Vinalia diem festum habebant, quo die vinum nouum Ioui libabant. De his varia & diuersa scribunt auctores: Plerique enim tradunt, hæc vinalia, quæ priora dicuntur, Ioui altera Veneri esse celebrata: Iosephus tamen Scaliger Castigationibus in Festum scribit, Vinalia mense Aprili esse Veneris, eíque hortos dedicatos: appellaríque ea à Plutarcho Veneralia. Vinalia autem mense Sextili esse Iouis: & addit, vtrúmque contrà apud scriptores reperiri. Ouidius certè auctor est, Vinalia festum Veneris dici, & tamen etiam Iouis festum esse. Plinius libro 18. cap. 29. Vinalia priora, quæ ante hos dies sunt IX. Kalend. Maij de gustandis vinis instituta, nihil ad fructus attinent. Verùm ego hanc controuersiam non dirimam. Hoc die meretrices sacrificabant Veneri Erycinæ, quod docet Ouidius his versibus:

Numina vulgares Veneris celebrate puellæ,
Multa professarum quæstibus apta Venus.
Poscite thure dato formam, populique fauorem,
Poscite blanditias, dignáque verba ioco.
Cúmque sua dominæ date grata sisymbria myrto:
Textáque composita iuncea vincla rosa.
Templa frequentari Collina proxima porta
Nunc decet à Siculo nomina colle tenet.

Hoc die multùm vini effundebatur è templo Veneris: quem morem eiúsque causas Plutarchus ita explicat in Quæstionibus Romanis, quæstione 45. Cur Veneralibus multum vini effunditur è templo Veneris? An verum est, quod plurimi narrāt, Mezentium Etruscorum Imperatorem Æneæ per internuncios pacem ea cōditione obtulisse, vt sibi is annuum vinum daret: & abnuente Ænea, suis id vinum promisisse, si prælio victor discessisset: Æneam cognita eius pollicitatione, Diis vinum id consecrasse, partáque victoria, vinum è congestis vuis factum, ante fanum Veneris effudisse. An hoc signo monebant, festos dies sobriè, non per ebrietatem debere agitari? quòd Dij magis delectentur nimium merum effundentibus, quàm bibentibus. Hactenus Plutarchus. De libatione vini Ioui facta, propter quam Vinalia instituta sint, dicam in Augusto.

Die Aprilis XXV. qui Latinè VII. Kalend. Maij appellatur, Robigalia erant. Sic enim Kalendarium: C. ROB. NP. hoc est, Robigalia, Nefastus primò.

ROBIGALIA, inquit Varro libro 5. de lingua Latina, dicta à Robigo. Secundùm segetes huic Deo sacrificatur, ne rubigo occupet segetes. Idem libro 1. de re Rustica cap. 1. Robigalia ait, ferias esse Robigo institutas, & celebrari, ne rubigo frumenta atque arbores

A arbores corrumpat. Festus: Robigalia dies festus septimo Kalendas Maias, quo Robigo Deo suo, quem putabant rubiginem auertere, sacrificabant. Hæc Plinius libro 18.c.29. à Numa Pompilio instituta esse scribit, cuius verba sunt: Rubigalia Numa constituit anno regni sui XI. quæ nunc aguntur a.d.VII. Kalend. Maij, quoniam tunc ferè segetes rubigo occupat. Hoc tempus Varro determinat Sole tauri partem decimam obtinente, sicut tunc ferebat ratio. Sed vera causa est, quòd post dies vndeuiginti ab æquinoctio verno, per id quatriduum, varia gentium obseruatione a.d.IV. Kalend. Maij canis occidit, sidus & per se vehemens, & cui præoccidere caniculam necesse sit, &c. Sacrum autem hoc oue & cane peragebatur, quorum exta cum thure & vino Deo offerebantur, de quo Ouidius ita scribit:

B
Sex vbi, quæ restant, luces Aprilis habebit,
In medio cursu tempora veris erunt.
Et frustrà pecudem quæres Athamantidos Helles,
Signáque dant imbres, exoritúrque Canis.
Hac mihi Nomento Romam cùm luce redirem,
Obstitit in media candida turba via.
Flamen in antiquæ lucum Rubiginis ibat,
Exta canis flammis, exta daturus ouis.
Protinus accessi, ritus ne nescius essem,
Edidit hæc Flamen verba Quirine tuus:
C
Aspera rubigo parcas Cerealibus herbis,
Et tremat in summa lene cacumen humo.
Tu sata sideribus cœli nutrita secundis
Crescere, dum fiant falcibus apta, sinas.
Vis tua non leuis est, quæ tu frumenta notasti,
Mœstus in amissis illa colonus habet.
Nec venti tantùm Cereri nocuêre, nec imbres,
Nec sic marmoreo pallet adusta gelu.
Quantùm si culmos Titan incalfacit vdos:
Tunc locus est iræ Diua timenda tuæ.
D
Parce precor, scabrásque manus à messibus aufer,
Néve noce cultis: posse nocere sat est.
Nec teneras segetes, sed durum amplectere ferrum:
Quódque potest alios perdere, perde prius.
Vtilius gladios, & tela nocentia carpes,
Nil opus est illis: ocia mundus agat.
Sarcula nunc, durúsque bidens, & vomer aduncus,
Ruris opes niteant: inquinet arma situs.
Conatúsque aliquis vagina ducere ferrum,
Astrictum longa sentiat esse mora.
At tu ne viola Cererem, sempérque colonus
Absenti possit soluere vota tibi.
Dixerat, à dextra villis mantile solutis,
Cúmque meri patera thuris acerra fuit.
Thura focis, vinúmque dedit, fibrásque bidentis,
Turpiáque obscœnæ vidimus exta canis.
Tum mihi, Cur detur sacris noua victima, quæris?
Quæsieram, causam percipe, Flamen ait:
Est canis (Icarium dicunt) quo sidere moto
Tota sitit tellus, præripitúrque seges.
Pro Cane sidereo canis hic imponitur aris,
Et, quare fiat, nil nisi nomen habet.

V. Kalend. Maij, qui est dies Aprilis XXIX. Floralia erant: de quibus Kalendarium: F.NP.LVD.Flor. hoc est, Nefastus primò, Ludi Floralia.

FLORALIA, inquit Plinius libro 18.cap.29. IV. Kalen. Maij instituerunt Romani, anno Vrbis IↃXVI. ex oraculo Sibyllæ, vt omnia bene deflorescerent. Hunc diem Varro determinat, Sole tauri partem quartamdecimam obtinente. Ergo si in hoc quatriduum inciderit plenilunium, fruges, & omnia quæ florebunt, lædi necesse erit. Ouid.

Cum Priami coniunx Tithonia fratre relicto,
Sustulit immenso ter iubar orbe suum:
Mille venit variis florum Dea nexa coronis,
Scena ioci morem liberioris habet.
Exit & in Maias festum Florale Kalendas,&c.

De Floralibus plura dicemus libro proximè sequenti.

Pridie Kalendas Maij sacrum fiebat Vestæ Palatinæ:de quo Ouid.quamuis obscurè:

Aufert Vesta diem,cognati Vesta recepta est
Limine,sic iusti constituère Patres,&c.

De mense Maio,& diebus in eo Festis. CAP. IX.

APRILEM mensem sequitur Maius, de quo ita Macrobius lib. 1. Saturnal. cap. 12. Maium Romulus tertium posuit,de cuius nomine inter auctores lata dissensio est. Nam Fuluius nobilior in Fastis,quos in æde Herculis Musarum posuit, Romulum dicit,postquàm populum in maiores,iunioresque diuisit,vt altera pars consilio,altera armis Rempublicam tueretur,in honorem vtriusque partis, hunc Maium,sequentem Iunium mensem vocasse. Sunt qui hunc mensem ad nostros Fastos à Tusculanis transisse commemorent,apud quos nunc quoque vocatur Deus Maius qui est Iupiter, à magnitudine, scilicet,ac maiestate dictus Cincius mensem nominatum putat à Maia, quam Vulcani dixit vxorem,argumentóq; vtitur,quòd Flamẽ Vulcanalis Kalend.Maiis huic Deæ rem diuinam facit. Sed Piso vxorem Vulcani Maiestam, non Maiam dicit vocari. Contendunt alij MaiamMercurij matrem mensi nomen dedisse,hinc maximè probantes,quòd hoc mense mercatores omnes Maiæ pariter, Mercurióque sacrificant. Affirmant quidam,quibus Cornelius Labeo consentit,hanc Maiam, cui mense Maio res diuina celebratur,terram esse,hoc adeptum nomẽ à magnitudine,sicut & Mater magna in sacris vocatur:assertionémque existimationis suæ etiam hinc colligunt, quòd sus prægnans ei mactatur,quæ hostia est propria terræ:& Mercurium ideò illi in sacris adiungi dicunt,quia vox nascenti homini terræ contactu datur.Scimus autem Mercurium vocis & sermonis potentem,&c. Hæc & alia Macrobius. Ouidius. lib. 5. Fastorum tres huius appellationis causas reddit, quarum prima est, quòd dicta sit à Maiestate Dea Magistratuum:altera,quòd à maioribus:tertia,quòd à Maia Mercurij matre nomen habeat. Versus eius,quia plures sunt,adscribere nolo. Festus:Maius mensis in compluribus ciuitatibus Latinis ante Vrbem cõditam fuisse videtur, qua ex causa vtrùm à maioribus,vt Iunius à iunioribus,dictus sit,an à Maia,quòdMercurio Filio eius res diuina Idibus fiat eo mense,an quòd ipsi Deæ in multis Latinis ciuitatibus sacrificia fiebant, &c. Idem alio loco:Mæsius lingua Osca,mensis Maius.Osci enim à regione Campanię, quę est Oscos,vocati sunt.Cui si credimus,Maij mensis appellatio vel ante Romam conditam extitit,id quod argumento foret,à Romulo nullam ei propter maiores obtigisse denominationem.Ioannes Goropius Becanus in Croniis, mensis huius appellationem deducit à veteri Cymbria voce Mai, siue Mei, quo omnis viror plantarum significetur, quòd hoc mense omnia vireant & floreant. Cæterùm fuit hic mensis in tutela Apollinis, & semper xxxi.dierum ex Romuli,Numæ,& C.Iulij Cæs.constitutione.

DE DIEBVS MENSIS MAII FESTIS.

Kalendis Maij Laribus Præstitibus aram à Curibus Sabinis consecratam fuisse,& Bonæ Deæ sacra fieri Ouidius docet,de Laribus quidem his verbis:

Præstitibus Maiæ Laribus videre Kalendæ
Aram constitui,paruáque signa Deûm.
Vouerat illa quidem Curius,sed longa vetustas
Destruit,& saxo longa senecta nocet.&c.

De causa appellationis, cur dicti Præstites,scripsimus alio loco.

De æde Bonæ Deæ item Ouidius:

——Intereà Diua canenda Bona est.
Est moles natiua loco,res nomina fecit,
Appellant saxum,pars bona montis ea est.
Huic Remus institerat frustrà,quo tempore fratri
Regna Palatinæ prima dedistis aues.
Templa Patres illic oculos exosa viriles

Leniter

A *Leniter accliui constituêre iugo.*
Dedicat hoc veteris Clausorum nominis hæres:
Virgineo nullum corpore passa virum.
Liuia restituit, ne non imitata maritum
Esset, & ex omni parte secuta virum, &c.

Macrobius libro Saturnaliorum, I. cap. 12. scribit, Cornelium Labeonem auctorem esse Maiæ, id est, terræ, ædem Kalendis Maiis dedicatam sub nomine Bonæ Deæ: & posteà de sacris eius verba faciens, ait, virgam myrteam in templo eius haberi nefas esse, quod & Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæstione vigesima docet: Cùm tamen omnibus germinantibus & florentibus ad ea sacra vtantur. Item super caput B simulacri Bonæ Deæ extendi vitem, qua maximè eam Pater decipere tentauerit: vinum in templum eius non suo nomine solere inferri, sed vas in quo vinum inditum sit, mellarium nominari, & vinum lac nuncupari: serpentésque in templo eius nec terrentes, nec timentes indifferenter apparere. Viros etiam ab eius sacris arceri. Hæc ferè Macrobius. Festus hoc sacrum Damium appellari scribit his verbis: Damium sacrificium, quod fiebat in operto in honorem Bonæ Deæ, dictum à contarietate, quòd minimè esset δημόσιον id est, publicum: Dea quoque ipsa Damia, & sacerdos eius Damiatrix appellabatur. Ad quem locum Iosephus Scaliger annotat, falsum esse, quod Festus scribat ἀντιφραστικῶς dictum Damium, quòd minimè sit publicum: imò ita dictum, quòd pro populo fieret, & Iuuenalis adducit versum:

C *Pro populo faciens quantùm Saufeia bibebat.*

Fiebant autem hæc sacra à matronis in æde Pontificis Maximi. Itaque cùm in ædibus C. Iulij Cæsaris, qui tum Pontifex Maximus erat peragerentur, P. Clodius muliebri vestitu indutus, in iis deprehensus fuit, & ita sacra ea polluit: qua de re Cicero, Plutarchus, & alij sæpe.

II. die Maij, qui Latinè VI. Non. dicitur, Compitalia erant, quorum sic meminit Kalendarium:

B. F. COMP. hoc est, Fastus, Compitalia.

COMPITALIA, inquit Varro, dies attributus Laribus, vt alibi: ideò, vbi viæ competunt, tum in Compiteis sacrificatur: quotannis is dies concipitur. Festus: Compi- D talia festa, quæ in Compitis peragebant. De his sacris apud Macrobium libro I. Saturnaliorum, cap. 7. Albinus Cæcinna: Qualem nunc permutationem sacrificij Prætextate memorasti, inuenio posteà Compitalibus celebratam, cùm ludi per Vrbem in Compitis agitatabantur, restituti scilicet à Tarquinio Superbo Laribus, ac Maniæ ex responso Apollinis, quo præceptum est, vt pro capitibus supplicaretur. Idque aliquandiu obseruatum, vt pro familiarum sospitate pueri mactarentur Maniæ Deæ, matri Larium. Quod sacrificij genus, Iunius Brutus Consul pulso Tarquinio aliter constituit, celebrandum. Nam capitibus allij, & papaueris supplicari iussit, vt responso Apollinis satisfieret de nomine capitum, remoto scilicet scelere infaustæ sacrificationis. Factúmque est, vt effigies Maniæ suspensæ pro singulorum foribus, periculum si quod E immineret familiis, expiarent. Ludósque ipsos ex viis compitorum, in quibus agitabantur, Compitalia appellitauerunt. Hæc Macrobius, Dionysius Halicarnassæus libro 4. de Compitalibus scribit, ea paucis post Saturnalia diebus celebrata fuisse, sacrificiúmque ministrantibus seruis peractum. Verba eius sunt hæc: Sacrificis Compitalia sacra facientibus, non ingenuos, sed seruos ministrare voluit Tullius, quasi hoc gratius esset Laribus: quod festum nostra quoque ætate Romani agitant, paucis diebus post Saturnalia, cumprimis celebre, & sumptuosum, Compitalium appellatione: durátque mos ille priscus in sacris placandi genios per seruorum ministeria, qui temporaria libertate fruuntur per eos dies, vt hac humanitate mansuetiores redditi, dominos chariores habeãt, F & leuiùs ferant suæ fortunæ inclementiam. Hæc ille. Fuerunt tamen hæc sacra non stata, sed conceptiua, vt initio huius libri docuimus. De Compitalibus etiam Suetonius in Augusto, cap. 31. Cõpitales Lares ornare bis anno instituit, vernis floribus, & æstiuis, &c.

VII. Id. Maij, qui est dies mensis eiusdem nonus, Lemuria erant. Sic enim Kalendariũ:
A. LEM. N. hoc est, Lemuria, Nefastus.

LEMVRIA dicebantur à Lemuribus, qui re diuina facta his diebus placabantur: de quibus Nonius Marcellus: Lemures laruæ nocturnæ, & terrificationes imaginum & bestiarum. Varro de vita populi Romani, lib. I. Quibus temporibus in sacris fabam iactant noctu, ac dicũt, se Lemures domo extra ianuã eiicere. Porphyrio interpres Horatij, in 2.

epiſtolam, li.2. Lemures, inquit, dictos eſſe putant, quaſi remures, à Remo, cuius occiſi vmbram frater Romulus cùm placare vellet, Lemuria inſtituit, id eſt, Parentalia, quæ menſe Maio per triduum celebrari ſolent, ante additum anno menſem Februarium: ob quam rem Maio menſe religio eſt nubere. Hactenus Porphyrio. Et hæc ſacra tribus noctibus, non continuis, ſed interueniente ſemper vna nocte, celebrabantur, vti in Kalendario notatum eſt. De iiſdem Ouidius:

Hinc vbi ſuſtulerit formoſa ter Heſperus ora,
Ter dederint Phœbo ſidera victa locum.
Ritus erit veteris nocturna Lemuria ſacri,
Inferias tacitis Manibus illa dabunt.
Annus erat breuior, nec adhuc pia februa norant,
Nec tu dux menſûm, Iane biformis eras.
Iam tamen extincto cineri ſua dona ferebant,
Compoſitique nepos buſta piabat aui.
Menſis erat Maius, maiorum nomine dictus,
Qui partem priſci nunc quoque moris habet.
Nox vbi iam media eſt, ſomnúmque ſilentia præbent,
Et canis, & variæ conticuiſtis aues.
Ille memor ritus veteris, timidúſque Deorum
Surgit, habent gemini vincula nulla pedes.
Signáque dat digitis medio cum pollice iunctis,
Occurrat tacito ne leuis vmbra ſibi.
Cúmque manus puras fontana perluit vnda,
Vertitur, & nigras accipit ore fabas.
Auerſúſque iacit, ſed dum iacit, hæc ego mitto,
His, inquit, redimo méque, meóſque, fabis.
Hæc nouies dicit, nec reſpicit, vmbra putatur
Colligere, & nullo terga vidente ſequi.
Rurſus aquam tangit, Temeſæáque concrepat æra,
Et rogat, vt tectis exeat vmbra ſuis.
Cùm dixit nouies, Manes exite paterni,
Reſpicit, & purè ſacra peracta putat.

Et paulò pòſt:

Fana tamen veteres illis clauſère diebus,
Vt nunc ferali tempore operta vides.
Nec viduæ tædis eadem, nec virginis apta
Tempora, quæ nupſit, non diuturna fuit.
Hac quoque de cauſa, ſi te prouerbia tangunt,
Menſe malum Maio nubere, vulgus ait.
Sed tamen hæc tria ſunt ſub eodem tempore feſta,
Inter ſe nulla continuata die.

IV. Id. Maij, qui eſt dies menſis eius XII. Ludi Marti fiebant in Circo. Sic enim Kalendarium, D. NP. LVD. MART. IN CIRC. id eſt, Nefaſtus primò, LVDI MARTI in Circo. De iiſdem Ouid.

Solennes ludos Circi celebrate Quirites,
Non viſa eſt fortem ſcena decere Deum.

Plura de his dicemus libro ſequenti.

Idibus Maij Argeorum ſcirpea ſimulacra, & oſcilla de ponte ſublicio in Tiberim præcipitabantur quotannis. Sic enim Feſtus: Argeos vocabant ſcirpeas effigies, quæ per virgines Veſtales annis ſingulis iaciebantur in Tiberim. Et Varro libro ſexto de lingua Latina: Argei fiunt è ſcirpeis virgulteis, ſimulacra ſunt hominum triginta: ea quotannis à ponte ſublicio à Sacerdotibus publicè iaci ſolent in Tiberim. Plutarchus in quæſtionibus Romanis, quæſtione trigeſimaſecunda, cur ſimulacra hominum, quæ Maio menſe de ponte ligneo in flumen abiiciuntur, Argeos vocant? An quòd antiquitùs barbari iſta loca incolentes hoc modo interficiebant, ſi quos Græcorum cepiſſent: Hercules autem, cuius virtutem admirabantur, docuit eos more interficiendi peregrinos dimiſſo, ſimulacris eum repræſentare, iiſque iaciundis religione ſe ſoluere? Argeos autem, ſiue Argiuos antiquitas ſimpliciter quoſuis Græcos nominauit. Niſi hoc potiùs ſentiendum eſt:

Cùm

A Cùm Arcadibus Argiui ob vicinam inimici haberentur, Euandrum è Græcia profugũ cùm in istis consedisset Italiæ locis, istam odij & inimicitiarum memoriam conseruasse? De hoc more ita Ouidius:

Tum quoque priscorum virgo simulacra virorum
Mittere roboreo scirpea ponte solet.
Corpora post decies senos qui credidit annos
Missa neci, sceleris crimine damnat auos.
Fama vetus, tunc cùm Saturnia terra vocata est,
Talia fatidici dicta fuêre senis.
Falcifero libata seni duo corpora gentes
B *Mittite, quæ Thuscis excipiantur aquis.*
Donec in hæc venit Tirynthius arua, quotannis
Tristia Leucadio sacra peracta Deo.
Illum stramineos in aquam misisse Quirites,
Herculis exemplo corpora falsa iaci.
Pars putat, vt ferrent iuuenes suffragia soli,
Pontibus infirmos præcipitasse senes.
Tibri, doce verum, tua ripa vetustior vrbe est,
Principium ritus tu bene nosse potes.
Tibris arundiferum medio caput extulit alueo,
Raucáque dimouit talibus ora sonis:
C *Hæc loca desertas vidi sine mœnibus herbas,*
Pascebat paucos vtraque ripa boues.
Et, quem nunc gentes Tiberim norúntque, timéntque,
Tunc etiam pecori despiciendus eram.
Arcadis Euandri nomen tibi sæpe refertur,
Illa meas remis aduena torsit aquas.
Venit & Alcides turba comitatus Achiua,
Albula, si memini, tunc mihi nomen erat.
Excipit hospitio iuuenem Pallantius Heros,
Et tandem Caco debita pœna fuit.
D *Victor abit, secúmque boues Erytheïda prædam*
Abstrahit, at comites longiùs ire negant.
Magnáque pars horum desertis mansit in agris,
Montibus his ponunt spémque, larémque suum.
Sæpe tamen patriæ dulci tanguntur amore,
Atque aliquis moriens hoc breue mandat opus.
Mitte me in Tiberim, Tiberinis vectus vt vndis
Littus ad Inachium puluis inanis eam.
Displicet hæredi mandati cura sepulcri,
Mortuus Ausonia conditur hospes humo.
E *Scirpea pro domino in Tiberim iactatur imago,*
Vt repetat Graias per freta longa domos.

Eodem die Mercatorum festus erat, quòd eo die Mercurij ædes dedicata, vt Liu. anno CCLIX. Atque è Mercurij fonte, ad portam Capenam mercatores aspergebant, se laureo termite immerso, vberioris quæstus gratia. Ouid.

Templa tibi posuêre Patres spectantia Circum
Idibus, ex illo est hæc tibi festa dies.
Te, quicunque suas profitentur vendere merces,
Thure dato, tribuas vt sibi lucra, rogant.
Est aqua Mercurij porta vicina Capenæ,
F *Si iuuat expertis credere, numen habet.*
Huc venit incinctus tunica mercator, & vrna
Purus suffusa, quam ferat, haurit aquam.
Vda fit hinc laurus, lauro sparguntur ab vda
Omnia, quæ dominos sunt habitura nouos.
Spargit & ipse suos lauro rorante capillos,
Et peragit solita fallere voce preces.

Ablue præteriti periuria temporis, inquit,
Ablue præterita perfida verba die.
Siue ego te feci testem, falsóve citaui
Non audituri numina vana Iouis:
Siue Deum prudens alium, Diuámve fefelli,
Abstulerit celeres improba verba Noti.
Et pereant veniente die periuria nobis,
Nec curent superi, si qua locutus ero.
Da modò lucra mihi, da facto gaudia lucro,
Et face, vt emptori verba dedisse iuuet.
Talia Mercurius poscentes ridet ab alto,
Se memor Ortygias surripuisse boues.

XIII. Kalend. Iunij Agonalia siue Agonia erant, de quibus Kalendarium: E. AGON. NP. id est, AGONIA, siue AGONALIA, Nefastus primò. Ouid.

Ad Ianum redeat, qui quærit Agonia quid sint,
Quæ tamen in Fastis hoc quoque tempus habent.

De AGONIIS siue Agonalibus diximus suprà.

X. Kalend. Iunij, Tubilustria erant, quorum ita meminit Kalendarium: G. TVB. NP. hoc est, TVBILVSTRIA, Nefastus primò. De his diximus in Martio. Ouid.

Proxima Vulcani lux est, quam Lustria dicunt,
Lustrantur puræ, quas facit ille, tubæ.

Sequenti die, qui est XXIV. Maij, Latinè IX. Kal. Iunij dicitur, erat Regifugium alterũ, de quo ita Kalendarium: Q. REX. C. F. hoc est. QVANDO REX COMITIAVIT. FAS: quæ verba, quomodo sint intelligenda, & qui ritus, quæve cęrimonię huius diei fuerint, etiam in Martio docuimus. Ouidius:

Quattuor inde notis locus est, quibus ordine lectis,
Vel mos sacrorum, vel fuga Regis inest.

IIX. Kalend. Iunij, qui est XXV. Maij, dies erat Consecrationis ædis Fortunæ publicæ, cuius ita meminit Ouidius:

Nec te prætereo populi Fortuna potentis
Publica, cui templum luce sequente datum est.

De Fortuna Publica diximus libro harum antiquitatum secundo, quæ inde repetantur. Atque tantum etiam de mense Maio: sequitur Iunius.

De mense Iunio, & diebus in eo Festis.

CAP. X.

DE hoc mense ita scribit Macrobius libro Saturnaliorum I. cap. 12. Iunius Maium sequitur, aut ex parte populi (vt diximus) nominatus, aut (vt Cingius arbitratur) quòd Iunonius apud Latinos antè vocitatus, diúque apud Aricinos, Prænestinósque hac appellatione in Fastos relatus sit: adeò vt (sicut Nisus in Commentariis Fastorum dicit) apud maiores quoque nostros hæc appellatio mensis diu manserit: sed pòst, detritis quibusdam literis, ex Iunonio Iunius dictus sit. Nam & ædes Iunoni Monetæ Kal. Iuniius dedicata est. Nonnulli putauerunt Iunium mensem à Iunio, Bruto, qui primus Romæ Consul factus est, nominatum: quòd hoc mense, id est, Kalendis Iunij, pulso Tarquinio, sacrum Carnæ Deæ in Cœlio monte voti reus fecerit, &c. Hæc Macrob. quibus verbis triplicem huius appellationis rationem indicat, vel, quòd dictus sit Iunius à iunioribus, sicut Maius à maioribus: vel à Iunone, vel à Iunio Bruto, primo Romanorum Consule. Priores duas causas etiam Ouidius agnoscit. Quòd enim à Iunone dicatur, ipsamet Iuno multis versibus Ouidium docet ita exorsa:

Ne tamen ignores, vulgique errore traharis,
Iunius à nostro nomine nomen habet. Et pòst:
Nec tamen hunc nobis tantummodò præstat honorem
Roma, suburbani dant mihi munus idem.
Inspice quos habeat nemoralis Aricia Fastos,
Et populus Laurens Lauiniúmque meum.
Est illic mensis Iunonius: aspice Tybur,
Et Prænestinæ mœnia sacra Deæ.
Iunonale leges tempus, nec Romulus illas

A *Condidit, at nostri Roma nepotis erat.*

Sic etiam Festus: Iunium mensem dictum putant à Iunone, iidem ipsum dicebant Iunonium, & Iunonialem. De altera causa, quam Macrobius priori loco recitat, Ouidius paulò aliter scribit. Inducit enim Heben Herculis vxorem, quę eadem Iuuentas est, contendentem, à suo nomine hunc mensem appellationem accepisse, idque duplici ratione: vel propter maritum Herculem, qui benemeritus de ea regione sit, vbi posteà condita est Roma, quòd eam Caci latrociniis expurgârit: vel propter iuuenes, alteram populi partem, quibus ea præsit. Verba Hebes apud Ouidium sunt:

Quid graue, si titulum mensis Romane dedisti
Herculis vxori, posteritásque memor?
B *Hæc quoque terra aliquid debet mihi nomine magni*
Coniugis, huc captas appulit ille boues.
Hîc malè defensus flammis, & dote paterna
Cacus Auentinam sanguine tinxit humum.
Ad propiora vocor, populum digessit ab annis
Romulus, in partes distribuitque duas.
Hæc dare consilium, pugnare paratior illa est:
Hæc ætas bellum suadeat, illa gerat.
Sic statuit, mensésque nota secreuit eâdem,
Iunius est iuuenum, qui fuit antè senum.

C His etiam aliam addit rationem, qua dictum Iunium putat, quasi Vnium siue Iungium, à iunctis Romulo & Tatio Sabinorum Rege. Sic enim apud ipsum:

Hæc vbi narrauit (Concordia) *Tatium, fortémque Quirinum,*
Bináque cum populis regna coiisse suis,
Et lare communi soceros, generósque receptos,
His nomen iunctis Iunius, inquit, habet.

Ioannes Goropius Becanus in Croniis auctor est, Iunium mensem à fauore nominatum, quòd in eo fauorem terræ sentire incipiamus, fructibus iam se ad edendum offerentibus: dici autem Iunium quasi Gunium, à Germanica voce *Zungen*, vel *Gunnen*, D quod Latinis fauere significat. Hic mensis, qui in Mercurij tutela erat, ex Romuli & C. Iulij Cæsaris xxx. ex Numæ autem Pompilij constitutione xxix. dierum fuit.

DE DIEBVS MENSIS IVNII FESTIS.

H. K. IVN. N. Hoc est, Kalendæ Iunij, Nefastus. Hic nullius diei festi, aut sacri hoc die peracti, fit mentio in Kalendario.

VI. Nonas Iunias, qui est dies eius mensis secundus, feriæ erant Martis, Carmæ, Monetæ: quarum ita meminit Kalendarium, quod à Paulo Manutio, & Huberto Goltzio in lucem datum est. Illud enim, quod Benedicto Aria curante editum est, de iis nihil habet.

A. F. MAR. CAR. MONET. hoc est, Feriæ Marti, Carmæ, Monetæ. Ab Ouidio & Ma- E crobio hæc sacra ad Kalendas Iunij referuntur.

De Martis sacro, quod Kalendis Iunij in templo extra portam Capenam peractum fuerit, ita Ouidius:

Lux eadem Marti festa est, quem prospicit extrà
Appositum tectæ porta Capena viæ.

De sacrificio Carmæ Deæ Macrobius libro I. Satur. cap. 12. cùm monuisset, alios scripsisse, Iunium mensem à Iunio Bruto, primo post exactos Reges Consule, dictum, causam hanc subiicit: quòd scilicet is hoc mense, id est, Kalendis Iuniis, pulso Tarquinio, sacrum Carnæ Deæ in Cœlio monte voti reus fecerit. Hanc, inquit, Deam vitalib. hu- F manis præesse credunt. Ab ea denique petitur, vt iecinora, & corda, quæque sunt intrinsecus viscera, salua conseruet. Et quia cordis beneficio, cuius dissimulatione Brutus habebatur idoneus emendationi publici status, extitit, hanc Deam, quæ vitalibus præest, templo sacrauit. Cui pulte fabaria, & larido sacrificatur, quòd vires maximè his rebus corporis roborentur. Nam & Kalendæ Iuniæ Fabariæ vulgò vocantur: quia hoc mense adultæ fabæ diuinis rebus adhibentur. Hactenus Macrob. Ouid. lib. 6. Fast. cùm multa de hac Dea dixisset, quænam illa fuerit, & quod eius munus sit, quæ apud Ouidium ipse leges, paulò aliam eius cultus rationem, atque Macrobius annotat, cuius versus hi sunt:

Pinguia cur illis gustentur larda Kalendis,
Mixtáque cum calido sit faba farre, rogas?

Prisca Dea est, alitúrque cibis, quibus antè solebat,
Nec petit adscitas luxuriosa dapes.
Priscis adhuc illis populis sine fraude natabat,
Ostreáque in conchis tuta fuêre suis.
Nec Latium norat, quam præbet Ionia diues,
Nec quæ Pygmæo sanguine gaudet auis.
Et præter pennas nihil in pauone placebat,
Nec tellus captas miserat antè feras.
Sus erat in pretio, cæsa sue festa colebant,
Terra fabas tantùm, duráque farra dabat.
Quæ duo mixta simul sextis quicunque Kalendis
Ederit, huic lædi viscera posse negant.&c.

De consecratione templi Iunonis Monetæ idem Ouidius:

Arce quoque in summa Iunoni templa Monetæ
Ex voto memorant facta Camille tuo.

Et Macrobius in verbis, quæ paulò antè à nobis citata sunt: nam & ædes Iunoni Monetæ Kalendis Iuniis dedicata est.

Hoc eodem die & Tempestatis delubrum consecratum, de quo Ouid.

Te quoque Tempestas meritam delubra fatemur,
Cùm penè est Corsis obruta classis aquis.

Pridie Nonas Iunias sacrum fiebat Bellonæ, cui eo die templum consecratum erat, Ouidio teste, cuius hæc sunt verba:

Manè vbi bis fuerit, Phœbúsque iterauerit ortus,
Factáque erit posito rore bis vda seges:
Hac sacrata die Thusco Bellona duello:
Dicitur, & Latio prospera semper adest.
Appius est auctor, Pyrrho qui pace negata,
Multùm animo vidit, lumine captus erat.
Prospicit à tergo summum breuis area Circum,
Est vbi non parua parua columna notæ.
Hinc solet hasta manu belli prænuncia mitti,
In Regem, & gentes cùm placet arma capi.

Quibus verò cærimoniis Sacerdotes eius sacrum ipsi fecerint, pluribus exposui lib. 2. cùm de Bellona agerem, quæ hinc repete.

Eodem die etiam Herculi ædes in Circo posita est: de qua Ouidius:

Altera pars Circi custode sub Hercule tuta est:
Quod Deus Euboico carmine munus habet.

Nonis Iunij sacrum fiebat Dio Fidio, de quo Ouidius:

Quærebam Nonas Sancto Fidióne referrem,
An tibi Semo pater: tunc mihi Sanctus ait:
Cuicunque ex istis dederis, ego munus habebo,
Nomina terna fero, sic voluêre Cures.
Hunc igitur veteres donarunt æde Sabini,
Inque Quirinali constituêre iugo.

VII. Id. Iunij Piscatorij ludi peragebantur, quorum sic meminit Ouidius:

Tertia post Nonas remouere Lycaona Phœbe
Fertur, & à tergo non habet Vrsa metum.
Tunc ego me memini ludos in gramine campi
Aspicere, & dici lubrice Tibri tuos.
Festa dies illis, qui lina madentia ducunt,
Quíque tegunt paruis æra recurua cibis,&c.

Festus: Piscatorij ludi vocantur, qui quotannis mense Iunio trans Tiberim fieri solent à Prætore vrbano pro Piscatoribus Tiberinis, quorum quæstus non in macellum peruenit, sed ferè in aream Volcani, quòd id genus pisciculorum viuorum datur ei Deo, pro animis humanis.

VI. Idus Iunij sacrum fiebat Menti in Capitolio, cui eo die ædes consecrata. Sic enim Kalendarium:

G. MENTI IN CAPITOLIO.

A De æde Mentis,quo tempore,qua causa, & à quibus vota & consecrata sit,lib.secundo ex Liuio docuimus.Ouidius:

Mens quoque numen habet,Mentis delubra videmus
Vota metu belli,perfide Pœne,tui.
Pœne rebellabas,& letho Consulis omnes
Attoniti Mauras pertimuêre manus.
Spem metus expulerat: cùm Menti vota Senatus
Suscipit,& melior protinus illa venit.
Aspicit instantes mediis sex lucibus Idus
Illa dies,qua sunt vota soluta Deæ.

B V.Idus Iunij feriæ erant Vestæ,quarum sic meminit Kalendarium:H.VEST.N.FER. VESTAE.quod sic interpretantur,Vestalia,Nefastus,Feriæ Vestę.

VESTALIS dies,inquit Varro, vt virgines Vestales Vestæ sacrificent. Sex.Pompeius Festus. Penus vocatur locus intimus in æde Vestæ, segetibus septus, qui certis diebus circa Vestalia aperitur.Ij dies religiosi habentur,&c.De sacrificio Vestæ diximus suprà. Hoc autem die, cùm conuiuia passim ante focos agitarentur, cibi etiam Virginibus Vestalibus à ciuibus mittebantur Deæ Vestæ libandi:& asini floribus coronati, atque è pane veluti monilia quædam gerentes circumducebantur per vrbem : molæ item sertis & floribus ornabantur, & quiescebant: quarum cærimoniarum & rituum causas Ouidius diligenter inquirit & explicat,videlicet,quòd olim nullus molarum vsus fuerit,sed farra solummodò in furnis, Vestæ, hoc est, ignis beneficio torreri consueuerint, indéque mos seruatus fuerit,vt hoc die,& foci & Domina focorum, quæ Vesta est,à Pistoribus colerentur : & asini, qui scilicet primis temporibus Vestæ beneficio immunes à circumagendis molis essent, cùm nullus earum Romæ vsus esset, vacarent, & feriarentur. Cur autem iidem asini floribus coronati panes ex collo dependentes gestare solerent, hanc rationem affert, quia scilicet asini Sileni clamore Vestą è somnis excitata, insidias & libidinem Priapi effugisset.Sed præstat Ouidij versus recitare.Sic ergo scribit:

Ante focos olim scamnis considere longis
Mos erat,& mensæ credere adesse Deos.
Nunc quoque cùm fiunt antiqua sacra Vacunæ,
Ante Vacunales stántque,sedéntque focos.
Venit in hos annos aliquid de more vetusto,
Fert missos Vesta pura patella cibos.
Ecce coronatis panis dependet asellis,
Et velant scabras florida serta molas.
Sola priùs furnis torrebant farra coloni,
Et fornacali sunt stata sacra Deæ.
Suppositum cineri panem focus ipse parabat,
Stratáque erat tepido tegula quassa solo.
Inde focum seruat pistor,dominámque focorum,
Et quæ puniceas versat asella molas.
Prætereà,referámne tuum rubicunde Priape
Dedecus?est multi fabula plena ioci.
Turrigera frontem Cybele redimita corona,
Conuocat æternos ad sua festa Deos.
Conuocat & Satyros,& rustica numina Nymphas,
Silenus,quamuis nemo vocarat,adest.
Nec licet,& longum est,epulas narrare Deorum,
In multo nox est peruigilata mero.
Dij temerè errabant,in opaca vallibus Idæ
Pars iacet,& molli gramine membra leuat.
Hi ludunt,hos somnus habet,pars brachia nectunt,
Pars viridem celeri ter pede pulsat humum.
Vesta iacet,placidámque capit secura quietem,
Sicut erat positum cespite fulta caput.
At ruber hortorum custos,Nympháque Deásque
Captat,& errantes fértque refértque pedes.

Aspicit & Vestam, dubium est, Nymphámne putarit,
An scierit Vestam, scisse sed ipse negat.
Spem capit obscœnam, furtimque accedere tentat,
Et fert suspensos corde micante gradus.
Fortè, senex quo vectus erat Silenus, asellum
Liquerat ad ripas lenè sonantis aquæ.
Ibat vt inciperet. longi Deus Hellesponti,
Intempestiuo cùm rudit ille sono.
Territa voce graui surgit Dea: conuolat omnis
Turba, per infestas effugit ille manus.
Lampsacus hoc animal solita est mactare Priapo,
Hinc asini flammis indicis exta damus.
Quem tu Diua memor de pane monilibus ornas:
Cessat opus, vacuæ conticuêre molæ.

Vestalibus matronæ nudis pedibus ad Vestæ templum ibāt, cuius moris causam hanc affert Ouidius, quam se à matrona quadam accepisse dicit, quòd olim ea parte lacunæ fuissent, ita vt sicco pede templum Vestæ adiri non potuerit: nudis igitur pedibus matronas accessisse, id quod & posteà, siccatis iam lacunis in memoriam vetustatis obseruarint. Ouidij versus, quia multi sunt, non libet adscribere.

Hoc etiam die, siue, vt aliis placet, præcedenti Ioui Pistori ara in Capitolio posita est, de qua Ouidius pluribus versibus, quos ab ipso petes. Lactantius: Quo tempore Galli Capitolium obsidebant, Ioui Pistori ara posita fuit, quòd Romanos Duces in quiete monuisset, vt ex omni frumento, quod haberent, panem facerēt, & in hostium castra iactarent, eóque facto soluta est obsidio, desperantibus Gallis, inopia subigi posse Romanos. Vide etiam Plutarchum, & alios.

Hoc die D. Iunius Brutus vlteriorem Hispaniam subegit, & M. Crassus cum exercitu à Parthis cæsus est, de quibus præter Ouidium, epitome Liuij lib. 56. & 106. Appianus in Parthico, Plutarchus in M. Crasso, & Iustinus lib. 41. & 42. In primis Carolus Sigonius in Fastorum Commentariis.

III. Idus Iunij, MATRALIA erant, quorum sic meminit Kalendarium:

B. MATR. N. Hoc est, Matralia, Nefastus.

MATRALIA Matris Matutæ festa, inquit Festus. Quæ fuerit Mater Matuta, libro 2. harum Antiquitatum exposuimus. Ritus sacrorum huius Deæ hic erat: aditu templi eius seruæ prohibebantur, vnam duntaxat matronæ introducebant, & colaphos genis eius infligebant: quod fieri ex æmulatione huius Deæ aduersùs maritum Plutarch. arbitratur. Cùm enim suspicata ea esset, maritum amare ancillam, in insaniam prolapsa, filium perdidit, vnde hic ritus seruatus, vt ancillæ prorsus ab eius sacro arcerentur. In huius etiam Deæ sacrificio, matronæ sororum liberos pro suis in vlnas accipiebant, eísque bona precabantur. Denique ea agebant, quæ Bacchi nutricibus, & casui, in quem Ino propter pellicem venit, conuenirent. Plutarch. in Camillo, item in Quæstionib. Romanis, quæst. 16. & 17. Libum quo ei sacrum fiebat, testuatium dicebatur, attestante Varrone, qui libro 4. de lingua Latina sic scribit: Testuatium, quod in testu caldo (vel, vt alij legunt, *teste calda*) coquebatur: vt etiam nunc Matralibus id faciunt matronæ. De huius Deæ sacris ita Ouidius:

Ite bonæ matres, vestrum Matralia festum,
Flauáque Thebanæ reddite liba Deæ.
Pontibus & magno iuncta est celeberrima Circo
Area, quæ posito de boue nomen habet.
Hac ibi luce ferunt Matutæ sacra parenti
Sceptriferas Serui templa dedisse manus.
Quæ Dea sit, quare famulas à limine templi
Arceat (arcet enim, libáque tosta petit)
Bacche racemiferos hedera redimite capillos,
Si domus illa tua est, dirige vatis opus.

Et paulò pòst.

Hospita Carmentis fidos intrasse penates
Diceris, & longam deposuisse famem.
Liba sua properata manu Tegeæa sacerdos

Traditur,

Traditur, & subitò cocta dedisse foco.
Nunc quoque liba iuuant festis Matralibus: illa
Rustica sedulitas gratior arte fuit.

Et rursum:

Cur vetet ancillas accedere, quæritis? odit,
Principiúmque odij, si sinat ipsa, canam.
Vna ministrarum solita est, Cadmea, tuarum
Sæpe sub amplexus coniugis ire tui.
Improbus hanc Athamas furtim dilexit, ab illa
Comperit agricolis semina tosta dari.
Ipsa quidem fecisse negat, sed fama recepit:
Hoc est, cur odio sit tibi serua manus.
Nam tamen hanc pro stirpe sua pia mater adoret,
Ipsa parum felix visa fuisse parens.
Alterius prolem meliùs mandabitis illi,
Vtilior Baccho quàm fuit ipsa suis.

Eodem die P. Rutilius Consul cum L. Iulio Cæsare, anno V.C. IↃ.CLXIV. in bello Marsico, siue sociali periit, epitoma Liuij LXXIII. Appianus lib. I. Bellorum ciuilium. Erat hoc die etiam festum Fortunæ (Seiæ scilicet, vti Antonius Fanensis arbitratur, de qua nos suprà diximus) in cuius templo signum erat Seruij Tullij regis toga contectum, cuius rei causas Ouidius inquirens, tres recitat, vel quòd Seruius à Fortuna amatus sit, ac deinde Deam puduerit homini succubuisse, ideóque velatum voluerit eius simulacrum: vel, quòd Seruij morte confusa plebs mœrore, & desiderio amissi Regis, cùm imaginem eius intuens, à lacrymis temperare non posset, eam velauerint, vt lacrymis modum adhiberent: vel, quòd ipsi Manes Seruij voluerint simulacrum istud tegi, ne aspicere cogeretur sceleratam filiam Tulliam. Idem simulacrum, orto aliquando incendio, & crematis, consumptísque reliquis omnibus, quæ in eo templo asseruabantur, solum nulla accepta labe permansisse, Ouidius & Dionysius scribunt. De hoc Fortunæ festo, & Seruij in eius Deæ templo simulacro, ita Ouidius:

Lux eadem, Fortuna, tua est, auctórque, locúsque,
Sed super iniectis quis latet iste togis?
Seruius est, & constat eum, sed causa latendi
Discrepat, & dubium me quoque mentis habet.
Tum Dea furtiuos timidè profitetur amores:
Cœlestémque homini concubuisse pudet:
Arsit enim magno correpta cupidine Regis,
Cæcáque in hoc vno non fuit illa viro.
Nocte domum parua solita est intrare fenestra,
Vnde Fenestrella nomina porta tenet.
Nunc pudet, & vultus velamine celat amatos,
Oráque sunt multa regia tecta toga.
An magis est verum, post Tullij funera plebem
Confusam placidi morte fuisse Ducis?
Nec modus vllus erat, crescebat imagine luctus,
Donec eum positis occuluêre togis.
Tertia causa mihi spatio maiore canenda est:
Nos tamen adductos intus agemus equos.

Et infrà de Tullia ingressa templum Fortunæ à parente constructum loquutus, hæc subiicit:

Signum erat in solio residens sub imagine Tulli,
Dicitur hoc oculis opposuisse manum.
Et vox audita est, Vultus abscondite nostros,
Ne natæ videant ora nefanda meæ.
Veste data tegitur: vetat hanc Fortuna moueri,
Et sic è templo est illa locuta suo.
Ore reuelato cùm primùm luce patebit
Seruius, hæc positi prima pudoris erit.
Parcite matronæ vetitas attingere vestes,

Solennes satis est voce mouere preces. A

Sitque caput semper Romano tectus amictu,

Qui rex Romana sextus in vrbe fuit.

Arserat hoc templum, signo tamen ille pepercit

Ignis, opem nato Mulciber ipse tulit, &c.

Eodem etiam die Concordię ædes à Liuia constructa, & dedicata est, de qua nos libro secundo diximus. Ouidius:

Te quoque magnifica, Concordia, dedicat æde

Liuia, quam charo præstitit illa viro.

Disce tamen veniens ætas, vbi Liuia nunc est

Porticus, immensa tecta fuere domus. B

Vrbis opus domus vna fuit, spatiúmque tenebat,

Quo breuius muris oppida multa tenent.

Hæc æquata solo est nullo sub crimine regni:

Sed quia luxuria visa nocere sua est.

Sustinuit tantas operum subuertere moles,

Tótque suas hæres perdere Cæsar opes.

Idibus Iunij ædes Ioui inuicto consecrata & dedicata fuit, de qua sic Ouidius:

Idibus Inuicto sunt data templa Ioui.

Iisdem erant Minusculæ Quinquatrus, de quibus ita scribit Varro lib. 5. de ling. Lat. Quinquatrus Minusculæ dictæ Iuniæ Eidus, ab similitudine maiorum, quod tibicines C tum feriati per Vrbem vagantur, & conueniunt ad ædem Mineruæ. Festus: Minusculæ Quinquatrus appellabantur Idus Iuniæ, quòd is dies festus erat tibicinum, qui Mineruam colebant. De origine rituum, qui à Tibicinibus Quinquatribus hisce minusculis obseruabantur, ita Liuius lib. 9. Eiusdem (inquit) anni rem dictu paruam præterirem, nisi ad religionem visa esset pertinere. Tibicines prohibiti à proximis Censoribus erant in æde Iouis vesci, quod traditum antiquitùs erat. Ægrè passi Tibur vno agmine abierunt, adeò vt nemo in Vrbe esset, qui sacrificiis præcineret. Eius rei religio tenuit Senatum, legatósque Tibur miserunt, vt darent operam, vt hi homines Romanis restituerentur. Tiburtini benignè polliciti, primùm accitos eos in Curiam hortati sunt, vt reuerterentur Romam: postquàm pelli nequibant, consilio haud abhorrente ab ingeniis hominum D eos aggrediuntur. Die festo alij alios per speciem celebrandarum cantu epularum causa inuitant, & vino, cuius auidum genus est, oneratos sopiunt, atque ita in plaustra vinctos coniiciunt, ac Romam deportant, nec priùs sensêre, quàm plaustris in foro relictis, plenos crapula eos lux oppressit: tunc concursus populi factus, impetratóque vt manerent, datum, vt triduum quotannis ornati (vestibus scilicet floridis, & muliebribus, & capite personis tecto, quod Valerius & alij tradunt) cum cantu, atque hac, quæ nunc solennis licentia, per Vrbem vagentur, restitutúmq; in æde vescendi iis, qui in sacris præcinerent. Hęc Liuius. Eadem Val. Maximus lib. 2. cap. 5. Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæstione 55. & Ouidius libro 6. Fastorum, paulò aliter hæc narrant. Quin etiam Plutarchus hunc ritum Idibus Ianuariis obseruatum fuisse scribit, non rectè opinor. E Versus Ouidij sunt:

Et iam Quinquatrus iubeor narrare minores,

Nunc ades, ô cœptis flaua Minerua meis:

Cur vagus incedit tota tibicen in Vrbe?

Quid sibi persona, quid toga longa, volunt?

Sic ego, sic posita Tritonia cuspide dixit.

(Possem vtinam docta verba referre Deæ)

Temporibus veterum tibicinis vsus auorum

Magnus, & in magno semper honore fuit.

Cantabat fanis, cantabat tibia ludis,

Cantabat mœstis tibia funeribus.

Dulcis erat mercede labor, tempúsque secutum est,

Quod subitò grata frangeret artis opes.

Adde quòd Ædilis, pompa qui funeris irent,

Artifices solos iusserat esse decem.

Exilio mutant vrbem, Tybúrque recedunt,

(Exilium quodam tempore Tybur erat.)

A *Quaritur in scena caua tibia, quaritur aris,*
Ducit supremos nania nulla choros.
Seruierat quidam quantolibet ordine dignus
Tybure, sed longo tempore liber erat.
Rure dapes parat ille suo, turbámque canoram
Conuocat, ad festas conuenit illa dapes.
Nox erat, & vinis oculíque, animique natabant,
Cùm pracomposito nuncius ore venit:
Atque ita, Quid cessas conuiuas soluere? dixit.
Auctor vindicta iam venit ecce sua.
B *Nec mora, conuiua valido titubantia vino*
Membra mouent, dubij stántque, labántque pedes.
At dominus, Discedite, ait: plaustróque morantes
Sustulit, in plaustro scirpea lata fuit.
Alliciunt somnos tempus, motúsque, merúmque,
Potáque se Tybur turba redire putat.
Iámque per Exquilias Romanam intrauerat vrbem,
Et manè in medio plaustra fuêre foro.
Callidus vt posset specie, numeróque Senatum
C *Fallere personis imperat ora tegi.*
Admiscétque alios, & vt hunc tibicina cœtum
Augeat, in longis vestibus esse iubet.
Sic reduces benè posse tegi, ne fortè notentur
Contra collega iussa redire sui.
Res placuit, cultúque nouo licet Idibus vti,
Et canere ad veteres verba iocosa modos.

XVII. Kalendas Iulias, siue Sextiles, qui est dies mensis Iunij xv. in Kalendario notatus est: Q. St. D. F. hoc est, Quando stercus delatum fas.

D Dies qui vocatur sic: QVANDO STERCVS DELATVM FAS (inquit Varro libr. 5. de lingua Latina) ab eo appellatus, quòd eo die ex æde Vestæ stercus euerritur, & per Capitolinum cliuum in locum defertur certum. Festus, quemadmodum Iosephus Scaliger restituit: QVANDO STERCVS DELATVM, FAS, eodem modo in Fastis notatur dies, qui talis est, vt ædis Vestæ purgetur, stercúsque in cliuum Capitolinum deferatur, cùm id factum sit, tum est Prætori fas. Idem in voce Stercus: Stercus ex æde Vestæ XVII. Kalendas Iulias defertur in angiportum medium ferè cliui Capitolini, qui locus clauditur porta stercoraria. Tantæ sanctitatis maiores nostri esse iudicauerunt. Ouidius:

Tertia lux veniet, qua tu Dodona Thyene
E *Stabis Agenorea fronte videnda bouis.*
Hac est illa dies, qua tu purgamina Vesta
Tibri per Etruscas in mare mittis aquas.

XIV. Kalend. Iulias, siue Sextiles Palladi in Auentino sacrum fiebat, de quo Ouidius:

Iam sex, & totidem luces de mense supersunt,
Huic vnum numero tu tamen adde diem.
Sol abit è Geminis, & Cancri signa rubescunt,
Cœpit Auentina Pallas in arce coli.

Sequenti die, qui est XIII. Kalendas Iulias, Summano templum positum fuit, de quo idem Ouidius:

Iam tua Laomedon oritur nurus, ortáque noctem
Pellit, & è pratis cana pruina fugit.
Reddita, quisquis is est, Summano templa feruntur
Tunc cùm Romanis Pyrrhe timendus eras.

IX. Kal. Iulias, Dies ater erat, quod Ouidius his versibus notat:

Non ego te, quamuis properabis vincere Casar,
Si vetat auspicium, signa mouere velim.
Sunt tibi Flaminius, Thrasymenáque littora testes.
Per volucres aquos multa monere Deos.
Tempora si veteris quaris temeraria damni,

Quartus ab extremo mense bis ille dies.

Historiam illam, quam Ouidius indicat, lege apud Liuium lib. 22. Val. Maximum lib. 1. cap. 6. de Prodigiis, & Plutarchum in Fabio.

IIX. Kal. Iulias Syphax à Masinissa superatus: item Hasdrubal ductu M. Liuij Consulis, & opera Claudij Neronis collegæ cæsus est: de quibus vide Liuium, Plutarchum, Polybium, & Caroli Sigonij Commentarios Fastorum. Ouidius:

Postera lux melior, superat Masinissa Syphacem,
Et cecidit telis Hasdrubal ipse suis.

Eodem die festum erat Fortis Fortunæ: de quo sic Varro lib. 5. de lingua Latina: Dies fortis Fortunæ appellatus à Seruio Tullio Rege, quòd is fanum Fortis Fortunæ, secundùm Tiberim, extra Vrbem, dedicauit Iunio mense. Donatus in Phormionem Terentij, hanc ædem trans Tiberim fuisse scribit, quò & pedibus iri per pontes, & per fluuium lyntribus vehi poterat. Colebant Fortem Fortunam, & hunc diem festum agebant ij, qui arte aliqua viuebant: vnde Columella ad Olitores:

Et celebres Fortis Fortunæ dicite laudes.

Naues item coronatę per Tiberim conuiuia agitabant. Ouidius:

Quàm citò venerunt Fortunæ Fortis honores
Post septem luces Iunius actus erit.
Ite, Deam læti fortem celebrate Quirites,
In Tiberis ripa munera regis habet.
Pars pede, pars etiam celeri decurrite cymba,
Nec pudeat potos inde redire domum.
Ferte coronatæ iuuenum conuiuia lintres,
Multáque per medias vina bibantur aquas.
Plebs colit hanc, quia qui posuit, de plebe fuisse.
Fertur, & ex humili sceptra tulisse loco.
Conuenit & seruis, serua quia Tullius ortus
Constituit dubiæ templa propinqua Deæ.

V. Kal. Iulij templum dedicatum Laribus, ad quod habitabant puellæ, quæ coronas texere consueuerant. Ouidius:

Lucifero subeunte, Lares delubra tulerunt,
Hîc vbi fit docta multa corona manu.

Eodem etiam die Iouis Statoris templum conditum, de quo Ouidius:

Templum idem Statoris erit, quod Romulus olim
Ante Palatini condidit ora iugi.

IV. kalend. Iulij templum in colle Quirinali dedicatum est. Ouidius:

Tot restant de mense dies, quot nomina Parcis,
Cùm data sunt trabeæ templa Quirine tuæ.

Pridie Kalendas Iulias templum Herculi & Musis est consecratum, de quo idem Ouidius:

Tempus Iulæis cras est natale Kalendis,
Pierides cœptis addite summa meis.
Dicite Pierides, quis vos addixerit isti,
Cui dedit inuitas victa nouerca manus.
Sic ego: sic Clio, clari monimenta Philippi
Aspicis, vnde trahit Martia castra genus.

Plura de hoc Herculis & Musarum templo, sicuti etiam de templo Quirini, Iouis Statoris Larium, Fortis Fortunæ, & aliorum, diximus lib. secundo, quæ hîc repetantur. Atque de mense Iunio hactenus.

De mense Iulio, & festis in eo diebus. CAP. XI.

IN explicatione Fastorum hactenus fuimus prolixiores, cùm multa nobis eò pertinentia suppeditauerit Ouidius in suis Fastorum libris, cuius auxilio iam destituti, erimus multis partibus breuiores, cùm præter vetus Kalendarium, nihil quo iuuari possimus, habeamus. Quod igitur ad hunc, qui sequitur, mensem attinet, & in ordine septimus est, dictus is à primis temporibus fuit Quintilis, eò quòd quintus esset à Martio, quem Romulus anni principium fecerat: quod nomen etiam tum, cùm-

A cùm iam Numa Pompilius reliquis decem mensibus à Romulo institutis, duos alios, Ianuarium videlicet, & Februarium addidisset, & Ianuarius primus anni mensis esset, retinuit. Postremis temporibus idem mensis Iulius appellatus fuit, à C. Iulio Cæsare, qui eo mense natus ferebatur. Quæ omnia Macrob. lib. 1. Saturn. cap. 12. sic explicat: Sequitur Iulius, qui cùm, secundùm Romuli ordinationem Martio anni tenente principium, Quintilis à numero vocaretur: nihilominùs tamen etiam post præpositos à Numa Ianuarium, ac Februarium, retinuit nomen, cùm non videretur iam quintus esse, sed septimus. Sed posteà in honorem Iulij Cæsaris Dictatoris, legem ferente M. Antonio M. filio Cos. Iulius appellatus est: quòd hoc mense ad IV. Idus Quintilis, Iulius procreatus sit. Hæc Macrobius. Dio quoque Historiarum lib. 44. cùm honores Cæsari à Senatu decre-B tos commemorat, addit & hoc, quòd mensem, in quem Cæsaris natalis competebat, Iulium cognominauerint. Idem Suetonius in ipsius vita, cap. 76. Plutarchus in Numa, & Censorinus de Die natali, tradunt. Festus: Iulium mensem appellàrunt, quòd eo mense dicitur Iulius natus. Factum hoc esse anno ab Vrbe condita IↃCCIX. C. Cæsare V. Cos. cum M. Antonio. Sigonius ex eorum temporum historiis ostendit. Hic mensis, qui in tutela Iouis erat, semper XXXI. dierum fuit, vti ex iis, quæ initio huius libri diximus, constat.

DE DIEBVS MENSIS IVLII FESTIS.

C Kalendis Iuliis, siue Quintilibus nullum festum in Kalendario notatum est. Illud tamen de iis notatu videtur esse dignum, quòd eo die migrationes ex ædibus apud veteres fieri consueuerint, qui dies primus conductionum erat, vti ex Cic. lib. 2. epist 3. ad Q. Fratr. Suetonio in Tiberio, & Martiali cognoscitur, qua de re multa ex Iurisconsultis quoque congessit, & explicauit Antonius Augustinus lib. 4. Emendat. atque opin. cap. 14. quem lege: item Beroaldi Comment. in Suetonij Tiberium, cap. 35.

III. Nonas Poplifugia fuerunt, quorum sic meminit Kalendarium: B. POPLIF. N. hoc est, Poplifugium, Nefastus.

Dies POPLIFVGIA, inquit Varro lib. 5. de lingua Latina, videtur nominatus, quòd eo die repentè tumultu fugerit populus. Non multò enim pòst hic dies, quàm decessus D Gallorum ex Vrbe: & qui tum sub Vrbe populi, vt Ficulneates, ac Fidenates, & finitimi alij, contra nos coniuràrunt. Aliquot huius diei vestigia fugæ in sacris apparent, de quibus rebus Antiquitatum libri plura referunt. Macrobius lib. 3. Saturnal. capit. 2. de Vitulæ Dea, quænam ea sit, locutus, hæc subiicit: Piso ait Vitulam, Victoriam nominari. Cuius rei hoc argumentum profert, quòd postridie Nonas Iulias, re bene gesta, cùm pridie populus à Thuscis in fugam versus sit (vnde Populifugia dicuntur) post victoriã certis sacrificiis fiat vitulatio. Plutarchus in Romulo scribit, eum diem, quo Romulus fato concesserint consternatũ repentina Regis morte populũ, Fugã plebis appellari, ac Nonas Caprotinas, siue Capratinas: eóq; die Romanos ex Vrbe ad Capræ paludẽ exeũtes sacrificare. Ad quod sacrum dum exirent, eos multa vsitatorum nominum inclamare, veluti Marci, ac Caij, imitantes eam, quæ tum acciderat, fugam, ac mutuam inuocationẽ cum timore ac tumultu factam. Quod etiam Dionys. lib. 2. tradit.

Pridie Nonas Quintiles ludi Apollinares celebrantur, sic enim Kalendarium: C. N. LVDI APOLLIN. hoc est, Nefastus, Ludi Apollinares. De his, sicut & de reliquis, qui sequuntur, dicemus libro sequenti.

Nonis Quintilibus item Ludi celebrabantur, testante id Kalendario, quod sic habet: D. NON. N. LVDI. hoc est, Nonæ, Nefastus, LVDI. Hæ Nonæ dicebantur Nonæ Caprotinæ, de quibus ita scribit Varr. li. 5. de ling. Lat. Nonæ Caprotinæ quòd eo die in Latio Iunoni Caprotinæ mulieres sacrificant, & sub caprifico faciunt, & è caprifico adhibent virgam. Ob hoc toga prætexta data eis. Macrobius lib. 1. Saturnal. cap. 11. Nonis Iuliis diem festum esse ancillarum, tam vulgo notum est, vt nec origo, nec causa celebritatis ignota sit. Iunoni enim Caprotinæ die illo liberæ pariter, ancillæque sacrificant sub arbore caprifico, in memoriam Benignæ virtutis, quæ ancillarum animis pro conseruatione publicæ dignitatis apparuit, &c. Et posteà, cùm recitasset historiam de memorabili isto ancilarum Romanarum facto, quam nos libro 2. cùm de Iunone Caprotina ageremus, ex Macrobio citauimus, hæc subiungit: Memor beneficij Senatus, omnes ancillas manu iussit emitti: dotémque eis ex publico fecit, & ornatum, quo tunc erant vsæ, gestare concessit, diémque ipsum Nonas Caprotinas nuncupauit,

ab illa caprifico, ex qua signum victoriæ ceperunt: sacrificiúmque statuit annua solennitate celebrandum, cui lac, quod ex caprifico manat, propter memoriam facti præcedentis adhibetur. Plutarchus in Romulo & Camillo duas diuersas opiniones, cur hæ Nonæ Caprotinæ appellatæ & institutæ sint, recenset, quarum vna est, quòd hoc die Romulus apud Capreæ paludem, concione habita repentè tempestate orta, disparuerit: altera eadem est cum ista, quam modò ex Macrobio recitauimus. Inter alia hæc scribit: Romani facto in hostes inopinantes impetu, victoria potiti diem eum in rei memoriam festum celebrant: & à Caprifico Nonæ Caprotinæ vocantur. Epulum autem præbent mulieribus extra Vrbem, sub vmbraculis ex ficuum frondibus contextis: seruæq; circumeuntes ludunt, deinde inuicem se plagis, ac lapidum ictibus impetunt, quasi tum quoque Romanis in prælio adfuerint, pugnantibúsque opem tulerint. Idem in Camillo: In memoriam facinoris istius, ancillarum solenne illud festum agitur. Primò enim confertim exeuntes, multa communium ac tritorum apud Romanos nominum, vt sunt, Caij, Marci, Lucij, & alia id genus inclamant: imitantes eam, quæ tum mutua inter properandum fuit, inuocatio. Deinde ancillæ eleganti habitu circumeunt, locísque obuios impetunt: est & pugna inter ipsas, quo indicatur, tum quoque ipsas contra Latinos suis auxilio fuisse. Cùm epulantur, sedent sub vmbraculis ex ficulnis frondibus contextis: & diem Nonas Caprotinas nuncupant: nimirum à Caprifico, à qua facem illam ardentem sustulerat. Hæc Plutarchus.

Sequentibus diebus quinque ludi fuerunt celebrati, de quibus libro sequenti agemus.

IV. Idus Quintileis C. Iul. Cæsaris natalis fuit, vti initio huius capitis meminimus.

III. Idus Quintileis LVDI CIRCENSES edebantur, de quibus posteà.

Pridie Idus Quintileis ita notatur in Kalēdario; C.C. Merk. hoc est, Comitialis MERKATVS. sic enim plerique interpretantur. Hubertus Goltzius in suo vberrimo Antiquitatis thesauro monet, considerandum esse, an non legendum sit Merkurialia, ita vt intelligatur Mercurij festum, sicut Saturnalia Saturni, Vulcanalia Vulcani festum appellantur. Durabant autem hi siue Merkatus, siue hæc Merkurialia vsque ad XIV. Kalend. Sextileis.

Eodem die ædes Fortunæ Muliebris dedicata est, de qua præter alios Scriptores vide 2. Antiquitatum librum.

Eidibus Quintilibus transuectio erat Equitum Rom. ab ęde Honoris in Capitolium, de quo Val. Maximus. Liuius lib. 9. extremo: Ab eodem (Q. Fabio) institutum dicitur, vt equites Idibus Quintilibus transueherentur. Ad quem locum annotat Sigonius, Liuium videri id significare, de quo Plutarchus in Pompeio: ad sedentes in foro Cēsores, vnumquemq; equitem equum suū adduxisse, & de stipendiis legitimis cōfectis interrogatos, rationem iis reddidisse. Verùm videtur errare. Non. n. instituit Q. Fabius equites trabeatos Idib. Iulij censeri, sed transuehi, sic nimirum: vt equites Rom. Idib. Quintilis ab ęde Honoris, equis insidentes, & olea coronati in Capitolium transirent. Ita enim Liuium & Valerium expressè interpretatus est Aurelius Victor (quem libri de Viris illustribus auctorem Andreas Schottus prodidit) vbi de Q. Fabio Rulliano ad hunc modum legitur: Hic primus instituit, vt Equites Rom. Idibus Quintilibus ab æde Honoris, equis insidentes in Capitolium transirent. Ex quo loco satis perspicuum est, non censionem Equitum instituisse Fabium, sed Equitum transuectionem quandam, quæ singulis Idib. Quintilibus ordinis totius equestris recognoscendi, probandíque gratia fieri videtur consueuisse. Meminit huius ritus etiam Plin. lib. 15. cap. 4. his verbis: Oleæ honorem Romana maiestas magnum præbuit, turmas Equitum Idibus Iuliis ex ea coronando. Atque de hac Equitum transuectione loquitur Suetonius, cùm ita de Augusto scribit: Augustus Equitum turmas frequenter recognouit, post longam intercapedinem reducto more transuectionis: sed neque detrahi quemquam in transuehendo ab accusatore passus est, quod fieri solebat, &c. Ad hanc transuectionem etiam Vlpianus respexisse videtur, negans eum, qui equo publico in Capitolium (sic enim legendum, non, in causa publica, vt vulgati libri habent) transuehitur, in ius vocari posse, cap. 2. de in ius voc. Cuius loci, sicut etiam superiorum Liuij aliquot, & aliorum explicationem debemus clariss. I.C. Iac. Ræuardo, quem lib. 2. Variorum, cap 15. de hac re legere poteris: ex quo etiam hæc ferè omnia descripsimus. Dionys. Halicarn. lib. 6. paulò aliter de hoc ritu scribit, videlicet, institutum eum esse in honorem Castoris, & Pollucis, & in memoriam victoriæ, quam Romani ex bello cum Latinis populis

quod

A quod gestum fuit A.V.C.CCLVII. A.Posthumio, T. Virginio Coss. anno XIV. liberæ Reipublicæ reportârint, quámque Castor & Pollux equestri habitu, & equis vecti Romæ annunciârint. Hæc enim sunt eius verba: Eius mirificæ apparitionis numinum in Vrbe multa extant monumenta: in foro templum Castorum publicè constructum, vbi visæ sunt eorum imagines, vicinúsque fons his sacer dictus, & vsque ad nostra tempora creditus: tum sacrificium splendidum, quod quotannis populus Rom. per primarios equestris ordinis Idibus Quintilibus peragit, quia die victoria hæc illi contigit. Præter omnia verò post sacrificium transuectio eorum, qui equos habent ex publico: qui per Tribus & Centurias distincti, ordine in equis vehuntur omnes, quasi è pugna redeant, coronati fronde oleagina, & togis palmatis amicti, quas vocant trabeas, initio pompæ B facto ab æde Martis, quæ extra Vrbem sita est, & pertranseuntes cùm cæteras Vrbis partes, tum forum, ædémque Castorum, nonnunquàm quinque virorum millia, gerentes quicquid donorum militarium acceperunt à ducibus: egregium sanè spectaculum, dignúmque imperij magnitudine. Hactenus Dionysius.

XVII. Kalendas Sextileis, dies atra Alliensis dicta: qui dies atri sint, & cur sic appellati, suprà ostendimus. Hic autem dies peculiariter Alliensis vocatus, quòd eo die Tribuni militum legiones ad Aliam fluuium educentes, à Gallis pugna victi sint, & Vrbem amiserint. Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæstione 25. & in Camillo. Liuius libro 5. Macrobius libro 1. Saturnal. cap. 16. Cicero epistola 5. libri 9. ad Atticum: Maiores nostri funestiorem diem esse voluerunt Alliensis pugnæ, quàm Vrbis captæ, quòd hoc C malum ex illo. Eodem die trecenti Fabij ad Cremeram in Hetruria cæsi feruntur. Auctor Plutarchus.

XIV. Kalend. Sextileis Lucaria erant, de quibus ita Kalendarium: H. LVCAR. NP. MERCATVS: hoc est, LVCARIA, Nefastus primò, MERCATVS.

LVCARIA festa, inquit Sext. Pompeius, in luco colebant Romani, qui permagnus inter viam Salariam, & Tiberim fuit: pro eo, quòd victi à Gallis fugientes è prælio, ibi se occultauerũt. Varro lib. 5. de lingua Latina: Lucaria item à luce, quòd propter lucem amissam is cultus institutus. Sic hunc locum restituit Iosephus Scaliger, cùm anteà legeretur: Lucere item à luce, &c. Festus igitur à luco. Varro autem ab luce, hoc est, libertate amissa, Lucaria deducit.

XIII. Kalendas Sextileis LVDI VICTORIAE CAESARIS, quorum meminit Sueto- D nius in Augusto, cap. 10. Dio lib. 45.

XII. Kalend. Sextileis Lucaria repetebantur, teste Kalendario, quod sic habet: B. LVCAR. LVDI. Hunc diem Solinus capite 35. ex sententia Sacerdotum Ægyptiorum facit mundi natalem. Sed variæ sunt de eo veterum & recentiorum sententiæ, ac disputationes, de quibus videre potes Lilium Gyraldum libro de Anno, Mensibus, ac Diebus. Hadrianum Iunium Animaduersorum lib. 3. cap. 8. & alios multos.

X. Kalendas Sextileis Neptunalia erant, de quibus ita Kalendarium: D. NEPT. LVDI. hoc est, NEPTVNALIA, LVDI. De Ludis dicemus suo loco.

NEPTVNALIA, inquit Varro lib. 5. de ling. Lat. à Neptuno: eius enim Dei feriæ.

IIX. Kalendas Sextileis Furrinalia erant, quorum ita Kalendarium meminit: F. FVRR. NP. LVDI. hoc est, FVRRINALIA. Nefastus primò, LVDI.

E FVRRINALIA, inquit Varro lib. 5. de ling. Lat. à Furina, quòd ei Deæ feriæ publicæ dies is, cuius Deæ honos apud antiquos. Nam ei sacra instituta annua, & Flamen attributus: nunc vix nomen notum pauceis. Festus: Furnalia, siue Furrinalia, sacra Furinæ, quam Deam dicebant.

Sequentibus diebus LVDI IN CIRCO fuerunt editi, de quibus suo loco.

Quod Festus notat rutilas canes, id est, non procul à rubro colore, immolari, vt ait Atteius Capito, canario sacrificio pro frugibus, deprecandæ sæuitiæ causa sideris Caniculæ, id videtur etiam ad hunc mensem referendum, licèt dies ignoretur.

De mense Augusto, & festis in eo diebus.

CAP. XII.

SIcut præcedens mensis Quintilis, ita hic Sextilis dictus est, quòd sextus à Martio anni principe esset. Posteà Augusto imperante, in ipsius honorem Augustus est appellatus: qua de re ita scribit Macrobius Saturnal. libr. 1. cap. 12. Augustus deinde est, qui Sextilis anteà vocabatur, donec honori Augusti daretur, ex Senatusconsulto, cuius verba subieci: Cùm Imperator Cæsar Augustus mense Sextili, & primum Consulatum

inierit,& triumphos tres in Vrbem intulerit, & ex Ianiculo legiones deductæ, secutæq; sint eius auspicia,ac fidem,& Ægyptus hoc mense in potestatem populi Romani redacta sit,finísque hoc mense bellis ciuilibus impositus sit, atque ob has causas hic mensis huic Imperio fœlicissimus sit,ac fuerit,placere Senatui,vt hic mensis Augustus appelletur. Item Plebiscitum factum ob eandem rem, Sext. Pacubio Tribuno plebem rogante. Hactenus Macrobius. Idem ferè Dio libro 55. tradit, his verbis: Mensem Sextilem Augustum nominauit:quod nomen cùm alij Septembri, quo mense natus esset Augustus, indere vellent,ipse Sextilē prætulit,quòd eo mense primùm Consul factus,ac eo multis magnis præliis victoria potitus esset. Et Suetonius in Augusto, cap. 31. Annum, inquit,à diuo Iulio ordinatum,sed posteà negligentia conturbatum atque confusum, rursus ad pristinam rationem redegit:in cuius ordinationem Sextilem mensem è suo nomine nuncupauit, magis quàm Septembrem, quo erat natus: quia hoc sibi & primus Consulatus,& insignes victoriæ obtigissent. Cæterùm hic mensis, qui in Cereris tutela erat,ex ordinatione Romuli & Iulij xxx. ex Numæ autem constitutione xxix. dierum fuit,vti initio huius libri docuimus.

DE DIEBVS MENSIS AVGVSTI FESTIS.

Kalendis Augusti nullæ feriæ in illo Kalendario, quod initio huius libri posuimus, notatæ sunt. Legimus tamen apud Dionem lib. 60. Kalendis Augusti equestria certamina fuisse exhibita,quòd eo die Martis ædes consecrata esset.

IV. Non. Augusti erant feriæ, quòd Cæsar Hispaniam citeriorem vicisset. Harum ita meminit Kalendarium: FER. QVOD HOC DIE C. CAESAR HISP. CIT. VICIT. quemadmodum etiam in altero illo Kalendario,quod beneficio Benedicti Ariæ Montani in lucem datum est,scriptum fuisse,fragmentum istud ostendit, CIT. VICIT. priora enim desiderantur. Hæc verò quæ priùs ex Kalendario integro adscripsi verba, sic legenda sunt: FERIAE QVOD HOC DIE C. CAESAR HISPANIAM CITERIOREM VICIT. De hac verò victoria & feriis in memoriam eius celebratis Dio lib. 43. Id postremum bellum ab eo confectum est, hánceque vltimam victoriam reportauit, &c. Nihilominùs tamen apertè triplex triumphus,tripléxque pompa Romæ de victoria Hispaniensi habita est,feriæque insuper quinquaginta dierum actæ. De eadem victoria Suetonius in Iulio Cæsare,cap. 36. & alibi, Plutarchus in eius vita, Hirtius libro de Bello Hispaniensi, Velleius lib. 2. Inprimis Car. Sigonius in Fastorum Commentariis, ad annum IↃCCIIX.

V. Idus Augusti ita notatus in Kalendario est: HOC DIE CAESAR HISPALI. VIC. id est, HOC DIE CAESAR HISPALIM VICIT. Meminit & huius victoriæ Dio libro 43. item Suetonius in Cæsare,& Hirtius libro de Bello Hispaniensi.

IV. Idus Aras Opis & Cereris in vico Iugario consecratas esse, Lilius Gregorius Gyraldus ex veteri, vt ipse ait, Kalendario notat.

Pridie Idus Herculi magno Custodi in circo Flaminio sacra facta esse, idem Lilius Gyraldus annotat, ex veteri Kalendario.

Idibus Augusti Dianæ sacra fiebant,quod testatur Martialis epigram. 68. libri 12.

> *Maia Mercurium creastis Idus,*
> *Augustis redit Idibus Diana.*

Et Ausonius Eidyllio de feriis Romanis:

> *Et medias Idus Maij, Augustique recursu,*
> *Quas sibi Mercurius, quásque Diana, dicat.*

Has ferias intelligit Propertius cùm lib. 2. eleg. 33. sic scribit:

> *--Sed tibi me credere turba vetat,*
> *Cùm videt accensis deuotam currere tædis*
> *In nemus,& Triuiæ lumina ferre Deæ.*

Mulieres enim voti damnatę, & compotes ab Vrbe ardentes faces in Aricinum nemus, vbi religiosissimè colebatur Diana, ferebant illius Deę feriis, vt Ouidius in Fastis scribit:

> *Sæpe potens voti frontem redimita coronis*
> *Fœmina lucentes portat ab vrbe faces.*

Et Venatores (nam venationibus Diana præest) sæpenumerò faces spicatas accensas eò ferebant,& canes suos morbo, aut scabie affectos infulis velatos Deæ sistebant, omnéque instrumentum venatorium ante eam collocabant. Gratius de Venatione:

Sti-

A *Spicatásque faces sacrum ad nemorale Dianæ*
Sistimus,& solito catuli venantur honore:
Ipsáque per flores medio in discrimine luci
Strauêre arma sacris,& pace vacantia festa.

Sed & Diana, quæ venari, ferásque agitare, & sagittis conficere antiquorum opinione censebatur, illis ipsis feriis suis, quæ Idibus Augusti celebrabantur, emeritos canes, quietósque à venatione, & immunes habere credebatur, ipsáque etiam feriari. Statius Pampinius 3. Syluarum:

———ipsa coronat
Emeritos Diana canes,& spicula tergit,
B *Et tutas sinit ire feras.*

Collegit hæc Adrianus Turnebus Aduers. lib. 7. cap. 26. ex quo ea descripsi.

Eodem die festum erat seruorum & seruarum, de quo ita scribit Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæstione 100. Cur Idibus Sextilis, qui nunc Augustus dicitur, feriæ sunt vtriusque sexus seruis: mulieres autem tum maximè lauare & purgare capita student? An hoc seruis datum, quòd ea die Seruius Rex natus è captiua fuit ancilla? lotio autem capitis ab ancillis feriarum causa cœpta, etiam ad liberas peruasit? Hactenus ille.

XVI. Kalend. Septembris Portumnalia erant, de quibus ita kalendarium: E. PORT. NP. hoc est, PORTVMNALIA, Nefastus primò.

C PORTVMNALIA, inquit Varro, libro 5. de lingua Latina, dicta à Portumno, cui eo die ædes in portu Tiberino facta, & feriæ institutæ. Adrianus Turnebus addit: Rem diuinam fieri consueuisse ad pontem Æmilium, vbi eius ædes fuerit. Plura quæ de Portumnalibus afferam, non habeo. De Portumno vide quæ scripsimus li. 2. ca. 13.

XIV. Kal. Septembris VINALIA erant, quorum kalendarium sic meminit: G. VIN. F. P. hoc est, VINALIA, Festus primò.

VINALIA duplicia erant, alia Veneri, alia Ioui celebrabantur, quæ tamen Scriptores veteres mirum in modum confundunt: modò enim ea quæ Veneri sacra erant, & ob id Veneralia à Plutarcho dicuntur, mense Aprili: altera mense Augusto celebrata tradunt: modò contrarium scribunt, vt incertus sis, quid potissimùm sequaris. Ioseph. Scaliger D Castigationibus suis ad Festum inclinat in hanc sententiam, quòd Vinalia Veneris, siue Vinalia priora mense Aprili: altera Vinalia, quæ Iouis erant, & Rustica Vinalia appellabantur, Augusto mense fuerint celebrata: quem & nos secuti antè sumus, & adhuc sequemur: quamuis, vt ipse fatetur, contrarium apud Scriptores reperiatur. Sic enim Varro libro 5. de lingua Latina: Vinalia Rustica dicuntur ante diem duodecimum Kalendas Septembris: quòd tum Veneri dedicata ædis, & horti eius tutelæ assignantur, ac tum sunt feriati olitores. Paulus Festi mutilator: Rustica Vinalia quartodecimo kalendas Septembris celebrabantur, quo die primum vinum in Vrbem deferebant. Festus: Rustica Vinalia appellantur mense Augusto, quartodecimo Kalendas Septembris, Iouis dies festus, quia Latini bellum gerentes aduersùs Mezentium, omnis vini libationem ei Deo dedi-E cauerunt. Eodem autem die Veneri templa sunt consecrata: alterum ad Circum maximum: alterum in luco Libitinensi, quia in ipsius Deæ tutela sunt horti. Quod idem ferè in voce Roscij scripsit, quæ verba à Iosepho Scaligero sic sunt restituta: Rustica Vinalia mense Augusto Veneri dicata sunt, quòd eodem die ędis ei consecrata sit: iumenta quoque, olitores, & omnes horti in eius tutela sunt, &c. Contrà tamen, & in superiorib. quos citauimus, locis scripsit, & in voce Vinalia: Vinalia, inquit, diem festum habebant, quo die vinum nouum Ioui libabant. Huius verò libationis vini, quæ Ioui fiebat, ita meminit idem alibi: Calpar vinum nouum, quod ex dolio demitur sacrificij causa, antè quàm gustetur. Ioui enim priùs sua vina libabant, quæ vocabant Vinalia. Id autem fiebat, inquit Iosephus Scaliger in Coniectaneis, ne reliquum, quod in apothecis illis, vnde cal-F par promeretur, remaneret, sacrum esse inciperet, & omninò ex vsibus eriperetur humanis: sed calpari libato, religione solueretur. Itaq; cũ Calpar libabant, Inferium vocabant, quòd solùm inferretur, his verbis: Macte hocce vino inferio esto. Et hoc præcipuè dicebatur de vino diffuso, & doliari. Nam alioqui de eodem musto libabant: sed id Sacrima vocabatur, posteaquàm polluxerant eas confectiones, quæ vocabant Suffimenta, ex faba milióq; molito, mulso sparso: quæ Diis eo tempore dabantur, quo vuæ calcatæ prælo premebantur, &c. Hactenus Iosephus Scaliger. Ex quibus cognoscere licet causam superstitionis illius, cur vinum nouum tangere nefas esset, antequàm Vinalia kalarentur.

XII.Kalend.Septembris Confualia erant:fic kalendarium:A.CONS.NP.quod interpretantur, CONSVALIA,Nefaftus primò. A

CONSVALIA,inquit Varro lib.5.de ling.Latina, dicta à Confo,quòd tum feriæ publicæ ei Deo, & in circo ad aram eius ab Sacerdotibus fiunt ludi illi, quibus virgines Sabinæ raptæ.Feftus:Confualia ludi dicebantur,quos in honorem Confi faciebāt:quem Deum confilij putabant.Liuius libro 1.ab Vrbe condita auctor eft,Confualia ludos effe Neptuni Equeftris. De his ita Plutarchus in Romulo: Romulus fparferat rumorem,reperiffe fe aram cuiufdam Dei fub terra occultatam. Dei nomen Confus fuit,fiue quòd in confultando iuuaret,ficut Latinis eft confilium, & conful:fiue is Neptunus equeftris eft:nam ara Confi in Circo maiori reliquo tempore latens, Circenfibus ludis apparet: fiue, quod alij afferunt, abdito confilio, arcanóque haud inconuenienter fubterranea Deo ei ara tribuitur.Ea ergo ara prolata,facrificium eius nomine fplendidum & ludos, & fpectaculum publicum edidit,conuocatis ad hoc finitimis,&c.Et paulò pòft: Raptæ autem funt virgines XV.kalend.Septemb.quo die Confualia.Vbi in numero erratū puto,cùm Kalendarium XII.Cal.Septembr. feftum illud collocet. Confualibus equos,afinófque coronabant,& ociari finebant:vel quia feriæ iftę Confo, qui equefter Neptunus eft, agebantur: afinus autem tum equo confors eft, iuxtáque fruitur vacatione laboris: vel quia tum commoda nauigandi maris tempeftas exhibita, iumentis qualemcunque quietem præbebat.Plutarch.Quæft.Rom.qu.48.Feftus quoque fcriptum reliquit:Mulis celebrari ludos in Circo maximoConfualibus confueuiffe,quia id genus quadrupedum primum putatur cœptum currui vehiculóque adiungi. B C

XI. kalend. Septembr. dies intercifus erat, quod teftatur kalendarium his notis:B. EN.hoc eft,ENDOTERCISVS.Endotercifi, vel intercifi dies qui fint,fuprà eft à nobis explicatum.

X. kalend.Septembr. VOLCANALIA erant, teftante idipfum kalendario,quod fic habet:C.VOLC.NP.hoc eft,VOLCANALIA,Nefaftus primò.

VOLCANALIA,inquit Varro lib.5.de ling.Lat.à Volcano,quòd ei tum ferię,& quòd eo die populus pro fe in ignem animalia mittit. Ad Vulcanalia refpexit Plin. cùm libr. 18.cap.13. de fatione napi fcripfit:Serere nudum volunt, precantem fibi & vicinis ferere fe:fatus vtrique generi iuftus,inter duorum numinum dies feftos, Neptuni atque Vulcani.Huius etiam fefti Columella lib.11.cap.3.de raphani fatione docens,meminit. D

IX kalend.Septembr. FERIAE LVNAE ERANT IN GRAECOSTASI, quemadmodum habet fragmentum kalendarij marmoreum effoffum Romæ fub colle hortulorum,& ab Huberto Goltzio Thefauro Antiquitatis infertum. Hoc etiam die mundus patêre dicebatur,qua de re in Octobri agemus.

IIX.kalend.Septemb.Opiconfiua erant: fic enim kalendarium:E.OPIC.NP.hoc eft, OPICONSIVA,Nefaftus primò.

OPICONSIVA dies,à Dea Opiconfiua, cuius in Regia facrarium, quod ideò actum, vt eò præter virgines Veftales,& Sacerdotem publicum,introeat nemo.Is cùm eat,fubfibulum habeat,&c.Varro lib.5.de ling.Lat.

VI.kalend.Septemb.Volturnalia erant, de quibus ita habet kalendarium: G.VOLT. NP.hoc eft,VOLTVRNALIA,Nefaftus primò. E

VOLTVRNALIA,inquit Feftus,Volturno Deo facra erant, cuius Sacerdotem Volturnalem vocabant.Diximus de Volturno lib.2.vbi de Diis difputauimus.

V.kalendas Septembris ita notatus eft: HOC DIE ARA VICTORIAE IN CVRIA DEDICATA EST.De Victoria in Curia Iulia confecrata Dio libro 51.cùm triumphum Augufti de Ægypto expofuiffet,fic fcribit:Cæfar (Auguftus fcilicet)his omnibus triumphis in Vrbem inuectus,&c. Mineruæ templum,& quod Chalcidicum vocatur, tū Curiam Iuliam in honorem patris fui factam dedicauit,in eáque imaginem Victoriæ pofuit,quæ hodiè quoque extat, Tarento olim Romam vecta, ac à Cæfare tum in Curia pofita, & fpoliis Ægyptiis decorata:quo Cæfar nimirūm oftendebat imperium fe ex victoria effe adeptum.Aræ Victoriæ in Curia meminit Herodianus libro 7. F

In kalendario Ruftico,quod Hubertus Goltzius Romæ ad palatium nouum Farnefianum,in campo Floræ,ex marmore quadrato exfcripfit, & in fuum Antiquitatis Thefaurum retulit:item in illo kalendario, quod Georgius Fabricius libr.2. Antiq. habet, defcripto, vt ipfe ait,ex duobus veteribus lapidibus, alterum in domo Vallarum, quæ eft in circo Flaminio:alterum in hortulo Angeli Colotij in campo Martio, fit mentio

facro-

A ſacrorum Spei,Salutis,& Dianæ: quo verò die ea facta ſint,non additur. Lilius tamen Gyraldus Kalendis Auguſti Spei ad forum Olitorium: Nonis, Saluti in colle Quirinali, & iterum Spei: VI. Idus Soli Indigeti in colle Quirinali: pridie Idus, Herculi magno cuſtodi in circo Flaminio: XVI. Kalend. Septembris Iano ad theatrum Marcelli ſacra facta fuiſſe tradit,idque ex auctoritate,vt ipſe ſcribit,veteris Kalendarij: cuius rei fides ſit penes auctorem.Et de menſe Auguſto hactenus.

De menſe Septembri, & feſtis in eo diebus.
CAP. XIII.

SEPTEMBER ſequitur, qui menſis appellationem hanc accepit, quòd ſeptimus B eſſet à Martio, quemadmodum Varro lib.5.de lingua Latina, teſtatur, vbi ſcribit, menſes reliquos à Iunio ad Decembrem vſque à numero dictos. Quidam volunt Septembrem Romanis quaſi ſeptimum imbrem:non tantùm,quòd à Martio ſeptimus numeretur:verùm etiam ob imbrium frequentiam,& aëris turbationem,quę ſub initium autumni accidere plerumque ſolet,dictum eſſe,haud aliter, ac reliqui menſes,ad finem vſque anni ſuas appellationes antiquitùs nacti ſint. Hunc menſem Senatus in Tiberij Auguſti honorem Tiberium appellari voluit:quod tamen ne fieret,ipſemet interceſſit. Suetonius in Tiberio,cap.26. Dio lib. 57. hoc de menſe Nouembri tradit, quia ſcilicet Tiberius XVI. Kalend. Decembris natus fuerit. Eundem menſem Domitianus Imperator, Germanici cognomine aſſumpto, Germanicum à ſe tranſnominauit, Sueto- C nius in eius vita, cap. 13.Macrobius lib.1.Saturn.cap.12. Menſis September principalem ſibi retinet appellationem ex Germanici appellatione.Iulius Capitolinus in vita Antonini Pij refert, Senatum decreuiſſe hunc menſem Antoninum, ſequentem Fauſtinum appellari, verùm id Antoninum reſpuiſſe. Commodus autem Imperator, cùm omnia menſium nomina tranſmutaſſet,iiſq; pro vetuſtis appellationibus nouas de ſuis cognominibus impoſuiſſet, hunc menſem Herculem vocauit. Ælius Lampridius in eius vita. Herodianus lib. 1. vbi tamen nouas illas menſium appellationes non addit. Tandem Tacitus Imperator Septembrem menſem Tacitum appellari iuſſit: idcirco, quòd eo in menſe & natus,& factus eſſet Imperator,Flauius Vopiſcus in eius vita. Cæterùm hic menſis, qui in Volcani tutela fuiſſe exiſtimatus eſt, ex Romuli & Cæſaris ordinatione D XXX.ex Numæ autem conſtitutione XXIX.dierum fuit.

DE DIEBVS MENSIS SEPTEMBRIS FESTIS.

In hoc menſe breuiores erimus, cùm Ludi, qui potiſſimam eius partem occupant, ſequenti capite à nobis ſint explicandi.

IV.Nonas Septembris memorabilis eſt, propter naualem victoriam Auguſti de M. Antonio & Cleopatra Regina Ægypti, teſte Dione lib. 51. qui eam victoriam prolixè deſcribit lib.5.extremo. Atque vt idem auctor eſt lib.51.ab hoc die Cæſaris Monarchia cœpit, anno ab Vrbe condita IↃCCXXVI. Qua de re vide prolixè differentem Dionem loco indicato,Xiphilinum in Epitome,Suetonium,Eutropium, & alios. Inprimis E Carolum Sigonium in Commentariis Faſtorum.

Pridie Non.Septembr.& octo ſequentibus LVDI ROMANI erant, vt habet Kalendarium,de quibus nos libro ſequenti agemus.

VI. Idus Septembris Hieroſolymæ à T. Veſpaſiano captæ ſunt, quod Ioſephus tradit.

Idibus Septembris vetuſtis temporibus Prætor maximus clauum pangebat, de quo more Liuij verba ex libro 7.adſcribam: Lex, inquit, vetuſta eſt priſcis literis, verbiſque ſcripta, vt qui Prætor maximus ſit, Idibus Septembris clauum pangat. Fixus fuit dextro lateri ædis Iouis Optimi maximi, ea parte, qua Mineruæ templum eſt: cum clauum, quia raræ per ea tempora literæ erant, notam numeri annorum fuiſſe ferunt, eóque Mineruæ templo dicatam legem, quia numerus à Minerua inuentus ſit. Vulſiniis quoque clauos, indices numeri annorum, fixos in templo Nortiæ Etruſcæ Deæ comparere, diligens talium monumentorum auctor Cincius affirmat. M. Horatius Conſul ex lege templum Iouis Optimi maximi dedicauit, anno poſt Reges exactos. A Conſulibus poſteà ad Dictatores,quia maius imperium, ſolenne claui figendi tranſlatum eſt,&c.Hæc Liuius.

Eodem die templum Iouis Capitolini dedicatum eſt, à M. Horatio Conſule, quod docet Plutarchus in Poplicola,his verbis: Idibus Septembris(quæ dies incidit in pleni-

Iunium mensis eius, quem Metagitmontem Græci vocant) dedicationis causa, cùm frequentes in Capitolium omnes conuenissent, Horatius facto silentio, peractis pro more omnibus, fores tangens, verba dedicationis solennia dixit, &c. Vide de hac dedicatione etiam Liuium libro 2. qui tamen diem non annotat. A

Postridie Idus Septembris, vel XIIX. Kalend. Octobris, dies erat EQVORVM PROBANDORVM. Sic enim kalendarium habet: A.F. EQVOR PROBAND. hoc est, Fastus, Equorum probandorum. De hac celebritate quid dicam, non habeo, cùm eius nec Varro, nec Festus vllo verbo meminerint. Valerius quidem Maximus probationis equorum mentionem facit lib.2. cap.1. his verbis: Equestris ordinis iuuentus omnibus annis bis Vrbem spectaculo sui sub magnis auctoribus celebrabat, die Lupercalium, & equitum probatione. Sed ipse sese statim explicat, quòd eam equitum trabeatorum transuectionem in Capitolium intelligat, quæ Idibus Iuliis fuerit celebrata, de qua nos in Iulio mense ex Iacobi Ræuardi libris Variorum plura diximus. Qualis igitur hæc equorum probandorum consuetudo fuerit, cuius in hoc & sequenti mense extat mentio, quærendum videtur. B

XVII. Kalend. Octobreis, & sequentibus aliquot LVDI ROMANI IN CIRCO erant, vt habet Kalendarium: de quibus ludis nos sequenti libro differemus.

XII. Kalend. Octobris, & sequentibus tribus diebus MERKATVS, siue MERKVRIALIA erant, de quibus etiam in Iulio.

IX. Kal. Octobr. natalis Augusti erat: sic enim Kalendarium: NP. MERK. H.D. AVGVSTI. NATA. hoc est, Nefastus primò, MERKATVS, siue MERKVRIALIA, HOC DIE AVGVSTI NATALIS. Kalendario astipulatur Suetonius in Augusto, cap.5. Natus est, inquit, Augustus, M. Tul. Cicerone, & Antonio Coss. IX. Kal. Octo. paulò ante Solis exortum, regione Palatij, ad capita bubula, & Dio lib.55. Augustum mense Septembri natum dicit. De celebratione autem natalis eius idem Dio. lib.54. in Historia anni IƆƆXXXIII. Ædiles natalibus Augusti priuatim ludos equestres, & venationem ediderunt. Et in Historia anni IƆƆXL. lib. eodem: Natalem Augusti diem Iulius Antonij F. Prætor equestri certamine, & venatione celebrauit, & ex S.C. epulum Augusto & Senatoribus in Capitolio dedit. Suetonius in Augusto, cap.57. Equites Romani natalem Augusti spontè atq; consensu biduo semper celebrârunt. C

V. Cal. Octob. Veneris Genitricis feriæ erant, sicut testatur fragmentum aliud Fastorum effossum Romæ sub colle hortulorum, in quo sic legitur: VENERI GENETRICI IN FORO CAESARIS. De Venere Genitrice diximus lib.2. D

Hoc mense Epulum Mineruæ fuisse, Kalendarium Rusticum, cuius antè quoq; mentionem fecimus, habet: quo autem die, incertum. De Epulo dicemus in Nouembri.

De mense Octobri, & diebus in eo festis.
CAP. XIV.

HIc mensis October dictus à numero, quòd octauus esset à Martio. Hunc Domitianus è suo nomine Domitianum appellauit, quòd eo natus esset. Sic enim Suetonius in eius vita, cap.13. Septembrem mensem, & Octobrem ex appellationibus suis Germanicum Domitianúmque transnominauit, quòd altero suscepisset Imperium, altero natus esset, Macrob. lib.1. Satur. cap.12. Octobrem verò suo nomine Domitianus inuaserat. Sed vbi infaustum vocabulum ex omni ære vel saxo placuit eradi, menses quoque vsurpatione tyrannicæ appellationis exuti sunt. Cautio posteà Principum cæterorum diri ominis infausta vitantium, mensibus à Septembri vsque ad Decembrem prisca nomina reseruauit. Plutarchus etiam in Numa: Septembrem & Octobrem Domitianus suis cognomentis insigniuit: sed non diu ita vocati sunt, statímq; post cædem eius pristina nomina recuperârunt. Hunc eundem mensem decreto Senatus Faustinum dictum, in honorem Faustinæ vxoris M. Antonini Imp. & à Commodo Inuictum, iam antè ex Iulio Capitolino, & Ælio Lampridio diximus. Cæterùm hic mensis, qui in Martis tutela fuit, semper triginta vnius dierum fuit. E F

DE DIEBVS MENSIS OCTOBRIS FESTIS.

III. Non. Octobr. mundus patere dicebatur, qua de re ita Fest. Mundus, vt ait Capito Ateius in lib.6. Pontificali, ter in anno patere solet, diebus his: postridie Volcanalia, & ante diem 3. Non. Octob. & ante diem 6. Id. Nouemb. Qui quid ita dicatur, sic refert Cato in Comment. Iur. ciuil. Mundo nomen impositum est ab eo mundo, qui supra nos est.

Forma

A Forma enim eius est, vt ex iis, qui intrauêre, cognoscere potui, assimilis illi. Eius inferiorem partem, veluti consecratam Diis manibus, clausam omni tempore, nisi iis diebus qui suprascripti sunt, maiores censuerunt, quos dies etiam religiosos iudicauerunt, ea de causa, quòd quo tempore ea, quæ occultæ & abditæ religionis Deorum manium essent, veluti in lucem quandam adducerentur, & patefierent: nihil eo tempore in Repub. geri voluerunt. Itaque per eos dies non cum hoste manus conserebant: non exercitus scribebatur: non Comitia habebantur, non aliud quicquam in Rep. nisi quod vltima necessitas admonebat, administrabatur. Macrob. Satur. lib. 1. ca. 19. Nec Latinarum tempore, quo publicè quondam induciæ inter Rom. pop. Latinósque firmatæ sunt, inchoari bellum decebat, nec Saturni festo, qui sine vllo tumultu bellico creditur imperasse: nec patente B mundo: quòd sacrum Diti Patri & Proserpinæ dicatum est, meliúsque occlusa Plutonis fauce, eundum ad prælium putauerunt. Vnde & Varro ita scribit: Mundus cùm patet, Deorum tristium atque inferûm quasi ianua patet propterea non modò prælium committi, verùm etiam delectum rei militaris causa habere, ac militem proficisci, nauê soluere, vxorem liberûm quærendorum causa ducere, religiosum est, &c.

V. Id. Octob. MEDITRINALIA erant, quorum sic meminit Kalendarium. D. MEDITR. hoc est, MEDITRINALIA. MEDITRINALIA, ait Varro lib. 5. de ling. Lat. dies dictus à medendo, quòd, vt Flaccus Flamen Martialis dicebat, hoc die solitum vinum nouum & vetus libari & degustari medicamenti causa. Quod facere solent etiam nunc multi, cum dicunt: Nouum vetus vinum bibo: nouo veteri morbo medeor. Fest. Medi- C trinalia dicta hac de causa. Mos erat Latinis populis, quo die quis primùm gustaret mustũ, diceret ominis gratia: Vetus nouũ vinũ bibo, veteri nouo morbo medeor. A quibus verbis etiam Meditrinæ Deæ nomen cœptum, eiúsque sacra Meditrinalia dicta sunt.

IV. Idus Octobr. AVGVSTALIA erant, teste kalendario, quod sic habet: E. AVGVST. NP. hoc est, AVGVSTALIA, Nefastus primò.

AVGVSTALIA dicebatur dies reditus Augusti Romam, rebus in Sicilia, Græcia, Asia, Syria, & Parthia compositis. De quo sic Dio lib. 54. in historia anni IↃCCXXXV. Ob reditum Augusti ac propter ea, quæ absens egisset, multa ac varia in honorem eius decreta sunt, quorum ille nihil accepit, nisi quòd Fortunæ reduci aram consecrari, diémque sui reditus inter ferias referri, & Augustalia dici passus est. His feriis ludi etiam pe- D ragebantur, qui dicebantur LVDI AVGVSTALES, quorum Dio sæpe meminit, vt libro 56. extremo: Eo, inquit, tempore plebs tumultuata est, cùm Augustalibus quidam histrio nollet pro constituta mercede in theatrum intrare: nec finis antè turbarum fuit, quàm ea ipsa die Tribuni plebis coacto Senatu, precibus impetrârunt, vt liceret sibi maiores aliquantò, quàm legibus permitteretur, sumptus facere, &c. Et alibi Cornelius Tacitus Annalium libro 1. Tribuni plebei petiuêre, vt proprio sumptu ederent ludos, qui de nomine Augusti Fastis additi Augustales vocarentur: sed decreta pecunia ex ærario, vtque per Circum triumphali veste vterentur. Curru vehi haud permissum, mox celebratio annua ad Prætorem translata, cui inter ciues & peregrinos iurisdictio euenisset. Horum ludorum etiam meminit Plin. lib. 7. Historiæ naturalis, cap. 45.

III. Idus Octobreis FONTINALIA erant, de quibus ita Kalendarium: F. FONT. E NP. hoc est, FONTINALIA, Nefastus primò.

FONTINALIA, inquit Varro lib. 5 de ling. Lat. à fonte, quòd is dies feriæ eius: ab eo autem tum, & in fontes coronas iaciunt, & puteos coronant. Festus: Fontinalia fontium sacra, vnde & Romæ fontinalis porta. Iosephus Scaliger Coniectaneis in Varronem de lingua Latina notat, Fontinalia esse sacra, & feriæ eius fontis, cuius delubrum fuerit iuxta portam Capenam: vnde & ipsa Fontinalis dicta sit.

Idibus Octobris, October equus Marti immolabatur, de quo ritu Festus in hunc modum scribit: October equus appellatur, qui in campo Martio mense Octobri immolatur quotannis Marti, bigarum victricum dexterior, de cuius capite non leuis contentio solebat esse inter Suburanenses (vel, Suburanos) & Sacrauienses, vt hi in regiæ parie- F te, illi ad turrim Mamiliam id figerent, eiusdémque cauda tanta celeritate perfertur in Regiam, vt ex eo sanguis distillet in focum, participandæ rei diuinæ gratia, quem hostiæ loco quidam Marti bellico Deo sacrari dicunt, non vt vulgus putat, quia velut suppliciũ de eo sumatur, quod Romani Ilio sunt oriundi, & Troiani ita in effigie equi sint capti. Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæst. 97. vbi tamẽ Idibus Decẽbribus hoc factũ fuisse tradit, cùm quæsiuisset, cur Idib. Decẽbris exhibitis equestribus ludis, dexter equ⁹ Victor Marti sacer immolaretur, & caudã aliquis ãputatã ferret ad locũ, cui Regia

nomen

nomen, arámque cruentaret, de capite alij à ſacra via, alij à ſuburra deſcendentes depugnarẽt? ita reſpondet, id fieri, aut quòd equo Troiam captam putantes, equum plectant: vtpote qui ſint Troûm ſplẽdida proles, natis mixta Latinûm: aut quia animoſa ſit beſtia & bello apta, atq; Martialis equus. Diis verò ea potiſſimùm immolari, quæ eis accepta ſint & conuenientia. Victorem autem equum mactari, quia Deo victoria ſit accepta ferenda: aut rectius hoc dici, opus illius Dei ſtatariam eſſe pugnam, victoriámq; ſtãdo ſuos ordines qui ſeruant, de fugientibus reputare: itaque puniri celebritatem, vt fugæ commeatum, moneríque iſto argumento ciues, fugientibus nullam eſſe ſalutis fiduciam. Hactenus Plutarchus.

XIV. Kalend. Nouembris ARMILVSTRIVM erat, teſtante idipſum Kalendario, quod ſic habet: D. ARMILVSTRIVM, Nefaſtus primò.

ARMILVSTRIVM, inquit Varro libro 5. de lingua Latina, ab eo, quòd in armiluſtrio armati ſacra faciunt: niſi locus potiùs dictus ab heis. Sed quod de his priùs, id ab luendo, aut luſtro, id eſt, quòd circumibant ludentes ancylibus armati. Paulus Feſti abbreuiator: Armiluſtrium feſtum erat apud Romanos, quo res diuinas armati faciebant: ac dum ſacrificarẽt, tubis canebant. Ad quem locum Ioſephus Scaliger annotat, exiſtimare ſe Centuriatis Comitiis exercitum armatum luſtrati ſolitum, ſumpto more ex vetuſtiſſimo inſtituto Athenienſium, apud quos οἱ στρατίαρχοι Comitium luſtrarint. Addit etiam, non eſſe credibile tubis in eo ſacro canere ſolitos, ſed claſſico.

V. Kalendas Nouembris, & ſequẽtibus diebus quinq; LVDI VICTORIAE fiebant. Sic enim kalendarium: C. LVD. VIC. hoc eſt, LVDI VICTORIAE. Hi ludi à P. Cornelio Sulla inſtituti fuerunt bello ciuili. Aſconius in Verrinam 2. Velleius lib. 2. Fœlicitatem diei, quo Samnitium, Teleſiníque pulſus eſt exercitus. Sulla perpetua ludorum Circenſium honorauit memoria, quibus ſine nomine Sullanę victoriæ celebrantur.

Hoc menſe Libero etiam ſacrum fieri conſueuiſſe, ex Kalendario Ruſtico, cuius iam aliquoties meminimus, conſtat.

Initio autem huius Vortumnalia erant, quemadmodum ex Varrone liquet, qui ea ante Meditrinalia, & alia huius menſis feſta collocat, diem autem certum non notat. Vortumnalia, inquit, à Vortumno, cuius feriæ Octobri menſe.

De menſe Nouembri, & feſtis in eo diebus.
CAP. XV.

SICVT præcedentes menſes, ita etiam Nouember nomen habet, quòd nonus eſſet à Martio, quẽadmodum ex iis Varronis, Plutarchi, & Macrobij verbis, quæ capite præcedenti recitauimus, manifeſtum eſt, nec vnquàm appellationẽ ſuam mutauit, aſſumpto alio nomine, niſi ſub Imp. Commodo, quo tempore Exuperatorius menſis dictus eſt, qui anteà Nouember fuit. Teſtatur hoc Ælius Lamprid. in vita eius, his verbis: Menſes quoque, inquit, in honorem eius pro Auguſto Commodũ, pro Septẽbri Herculem, pro Octobri Inuictum, pro Nouembri Exuperatorium, pro Decembri Amazonium ex ſigno ipſius adulatores vocabant. Amazonius autẽ vocatus eſt ex amore cõcubinæ ſuę Martię quã pictam in Amazone diligebat: propter quam & ipſe Amazonico habitu in arenam Romanam procedere voluit. Suidas XII. menſes à Commodo ſcribit ita nuncupatos: Amazonium, Commodum, Auguſtum, Herculeum, Romanũ, Exuperatorium, Inuictum, Pium, Felicem, & Fortunatum, tum Lucium, Ælium, & Aurelium, ex quibus verbis faciliùs intelligimus verba Lampridij, quæ ſunt in vita Commodi: Nominatus, inquit Cõmodus inter Cæſares IV. Iduum Octobr. quas Herculeas poſteà nominauit, Pudente & Pollione Coſſ. Appellatus Germanicus Idib. Herculeis, Maximo & Orphito Coſſ. Aſſumptus eſt in omnia Collegia Sacerdotalia, Sacerdos XIII. kal. Inuictas, Piſone & Iuliano Coſſ. Profectus in Germaniam XIII. kal. Ælias (vt poſteà nominauit) iiſdem Coſſ. Togam virilem accepit, cum Patre appellatus Imperator, V. kal. Exuperatorias, Pollione II. & Apro Coſſ triumphauit X. Kal. Ianuar. iiſdẽ Coſſ. Iterum profectus III. Non. Commodias, Orphito II. & Rufo Coſſ. Datus in perpetuum ab exercitu & Senatu in domo Palatina Commodiana conſeruandus, XI. kal. Romanas, Præſente II. Coſſ. Tertiò meditans de profectione, à Senatu & populo retentus eſt. Vota pro eo facta ſunt Nonis Piis, Fuſciano II. Coſſ. Hactenus ille. Cæterùm hic menſis, qui in tutela Dianæ fuit, ex ordinatione Romuli & Cæſaris XXX. ex Numæ conſtitutione XXIX. dierum fuit.

DE

DE DIEBVS MENSIS NOVEMBRIS FESTIS.

VII.Idus Nouemb.Mundum patere docuimus capite præcedenti, vnde hîc repetantur,quæ ibi attulimus.

IIX.Idus Nouembris,& sequentibus diebus sex,LVDI erant,testante idipsum Kalendario.Sed de iis & aliis ludis dicemus libro sequenti.

III.Idus Nouembreis,Maria Claudi,habet Vegetius,& alij.

Idibus Nouembris Epulum indictum.Kalendarium:E.EID.NP.EPVL.INDICT.hoc est,Eidus,Nefastus primò,EPVLVM INDICTVM.

Epulum hoc loco conuiuium significat,quod Ioui,aut aliis Diis apparabatur,alio nomine Lectisternium,vti opinor,dictum. Moris enim erat apud Rom. vt nonnunquàm placandæ alicuius Dei iræ causa,conuiuium in templo illius exhiberetur, Diísque tanquàm epulaturis aut cubituris lecti sternerentur.Meminit Epuli Iouis Valer. Max. lib. 2.cap.1.Iouis epulo,inquit,ipse in lectulum, Iuno & Minerua in sellas ad cœnam inuitantur. Hùic verò epulo indicendo Triumuiri, vel Septemuiri Epulonum præerant, quod testatur Sex.Pompeius his verbis:Epulonos dicebant antiqui, quos nunc Epulones dicimus.Datum autem est his nomen,quòd Epulas indicendi Ioui,cæterísque Diis potestatem haberent.Ibidem Cic.in Ora.de Harusp.respon.testatur. Epuli Iouis mentio fit à Liuio multis locis,ab Ælio Lampridio,in Alexandro,& aliis.

Postridie Idus Nouembris dies erat EQVORVM PROBANDORVM,teste Kalēdario: de quo diximus quædam capite proximè præcedenti.

XVII.kalend.Decembreis,& duobus sequentibus diebus,LVDI PLEBEI erant in Circo,vti kalendarium docet,de quibus Ludis libro sequenti agemus.

XIV.kal.Decēb.& sequentibus duobus diebus, MERKATVS siue MERKVRIALIA erant, teste Kalendario , de quibus alibi diximus.Hoc mense etiam Brumalia celebrata fuisse,Lil.Greg.Gyral.in suo kalendario ex Constantino de re rustica annotat. Fuerunt autem Brumalia Dionysij,siue Bacchi,qui etiam Bromius,siue Brumus dictus est: festū à Græcis Ambrosia appellatur,quòd præter alios explicat Cæl. Rhodig. lib.28. Antiq. lect.c.25.Idem lib.27.cap.24.scribit.veteres Romanos probrosum censuisse alienis vesci cibis:quare attulisse singulos,quod essent,aut biberent,quò non dicerentur ἀλλοτριοφάγοι. Hinc tollendæ ignominię causa Romulum,quòd cum fratre ab Laurentia fuerit educatus,Brumalia instituisse,quibus conuiuio excipere solitus sit Senatum,cùm necessarium diceret à Rege suo ali Senatum hyeme nullis obstrepentibus bellis.Hactenus Rhodiginus kalendarium tamen Rusticum dicit mense Octobri sacrum Libero factum fuisse,sicut capite præcedēti meminimus.Eodē mense Græcis & Gallis in foro Boario defossis sacra arcana fieri consueuisse,Plutarch.in Marcello auctor est.Tantùm de Nouembri.

De mense Decembri,& diebus in eo festis.

CAP. XVI.

Hic mensis December dictus,quòd decimus esset à Martio. Ab adulatoribus Commodi Imp. Amazonius est appellatus,vt modò ex Ælio Lampridio audiuimus:quā tamen appellationem non diu retinuit. Fuit in tutela Vestæ.Ex ordinatione Romuli dies habuit xxx.ex Numæ constitutione xxix.ex Iul.Cæsaris ordinatione xxxi.

DE DIEBVS MENSIS DECEMBRIS FESTIS.

Kalendis Decembris peractum fuit primum sacrum Fortunæ muliebris,quod tamen inde translatum est in 11. Nonas Quintiles. Docet hoc Dionys. Halicarnassæus libro 8. cuius verba adscribam:Valeria,inquit,quæ prima Sacerdos eius Deæ ex Senatusconsulto creata fuerat,quòd mulieribus legationis ad Marcium Coriolanum auctor fuisset,& matri eius persuasisset,vt profectioni interesse vellet,præeunte primum sacrificium mulieres peregerunt pro populo in ara recens in fano facta,priusquàm absolueretur templum,aut Deę simulacrum,kalendis Decembribus,anni secuti proximè:nam ea die bellum finitum fuit.Anno deinde post primum sacrificium altero,ædes,quę publicè locata fuerat,dedicata est pridie Nonas Quintileis à Cōsule Proculo Virginio.Hęc Dionysius, & alia plura,quæ ipse apud eum leges.

Nonis Decembribus Fauni festum erat,quod dicebatur Faunalia, Acrone & Porphyrione auctoribus,& in syluis ac pratis celebrabatur. Fiebat autem Fauno ea die res sacra hœdo & vino , quod testatur Horat. lib. 3. Carm.oda 18. vbi & reliqua eius diei so-

lennia explicat. Versus eius sunt hi: A

Si tener pleno cadit hœdus anno:
Larga nec desunt Veneris sodali
Vina crateræ: vetus ara multo
Fumat odore.
Ludit herboso pecus omne campo,
Cùm tibi Nonæ redeunt Decembres:
Festus in pratis vacat otioso
Cum boue pagus.
Inter audaceis lupus errat agnos:
Spargit agresteis tibi sylua frondes:
Gaudet inuisam pepulisse fossor
Ter pede terram.

III. Idus Decembreis AGONALIA erant, teste kalendario: quod sic habet: A. AGONALIA NP. hoc est, AGONALIA, Nefastus primò. De Agonalibus diximus in Ianuario.

XIIX. kalendis Ianuarij CONSVALIA erant, vt kalendarium habet, de quibus in mense Augusto diximus. B

XVI. kalendis Ianuarij SATVRNALIA erant, de quibus ita kalendarium: G. SAT. FERIAE SATVRN. hoc est, SATVRNALIA, FERIAE SATVRNI.

SATVRNALIA, inquit Varro lib. 5. de lingua Latina, dicta à Saturno, quòd eo die feriæ eius, vt post tertium diem Opalia, Opis. Sext. Pompeius Festus: Saturno dies festus celebratur mense Decembri, quòd eo ædis est dedicata: & is culturæ agrorum præsidere videtur: quod etiam falx est ei insigne, &c. Fuerunt autem Saturnalia multò ante Romam conditam in Italia, quin etiam in Græcia celebrata, de quorum origine Macrob. lib. 1. Saturnal. cap. 7. tres diuersas veterum Scriptorum sententias recenset: quarum prima est, quòd Saturnalia à Iano, quem Saturnus cùm alia, tum agriculturam docuerat, post eius obitum fuerint instituta. Altera quòd à Comitibus Herculis ab ipso in Italia C relictis, quia Saturni nomine ac religione tuti a latronum incursionibus fuerant, sacra hæc ipsi instituta sint, vt ad maiorem reuerentiam ipsa indicti festi obseruatio agrestes vicinorum animos vocaret. Tertia est, quòd à Pelasgis in Delum insulam delatis, ex Apollinis oraculo ara Saturno erecta, & festum, quo sacra ipsi fieret, Saturnalia nominata sint. Addit ibidem, Pelasgos primùm Saturnũ victimis humanis placasse, ab Hercule posteà monitos, vt faustis sacrificiis infausta mutarẽt, accensis luminibus eundem coluisse, inde morem per Saturnalia missitandis cereis cœpisse. Saturnalibus crebra cõuiuia agitabant, & mittebant sibi inuicem tum alia munera, quæ Saturnalitia dicebantur, tum etiam cereos, vel eam ob causam, quòd Saturnũ luminibus accensis colerent, vel vt significarent, hoc Principe ab incomi & tenebrosa vita, quasi ad lucem, & bonarum artium D scientiam editos nos esse. Cùm autem multi occasione Saturnaliorum per auaritiam à clientibus ambitiosè munera exigerent, idque onus tenuiores grauaret, Publicius Trib. pleb. tulit, vt non nisi cerei ditioribus missitarẽtur. Ipsi etiam domini seruos suos conuiuiis liberalibus & opiparis accipiebant, iisque ministrabant, Macrobio & Athenæo lib. 14. testibus. Quin etiam bellum Saturnalibus sumere nefas habebatur. Et pœnas à nocente iisdem diebus exigere, piaculare erat. Macrob. Saturno res diuina fiebat capite retecto, cùm aliis Diuis, excepto Honore, velato capite sacrificarent, cuius moris Plutarch. in Quæst. Rom. q. 11. rationes inquirens, ait, id vel propterea fieri, quòd velare caput institutum sit Æneæ: Saturni autem sacrificium multò sit vetustius: vel quòd capita operiant coram cœlestibus Diis: Saturnus autem inter inferos, terrestrésque Deos numeretur: vel quia veritati, cuius Patrem Romani Saturnum esse censeant, nihil apertũ sit, nihil occultum. Cæterùm primùm Saturn. A. D. XIV. Kal. Ianuarias celebrabantur, atque vno die absoluebantur. Postquàm verò C. Cæsar in anni emendatione huic mensi duos dies addidit, XVI. kal. Ianuarij cœpta sunt celebrari. Ea re factum est, vt cùm vulgus ignoret certum Saturnaliorum diem, nonnullique à C. Cæsare inserto die, & alij vetere more celebrarent, plures dies Saturnalia numerabantur. Quod Augustus Imp. confirmauit, cùm in legibus iudiciariis triduo ferias eas seruari iussit. Quanquàm & apud veteres vel VII. dies Saturnalia peragi consueuisse, Nonius & Mummius, vel triduum tantùm celebrata fuisse, Mallius tradant. Alij tamen contrarium prodiderunt, qua de re prolixè disserentem Macro. li. 1. Satur. ca. 10. Ioan. Goropius Becanus li. 4. orig. Antuerp. quem F Cronia inscripsit, affirmat, Saturnalia primùm à Noha tempore diluuij in Arca celebrata fuisse mense diluuij decimo, eo die, quo primùm iuga montium ex aquis apparere cœperint: ac deinde singulis annis, eum diem festum fuisse: quem de hac re prolixè disputantem, qui volet, legere poterit.

(E)

XIV. kalendas Ianuarij Opalia erant, kalendario teste, quod sic habet: A. OPAL. NP. Hoc est, OPALIA, Nefastus primò.

OPALIA, inquit Varro libro 5. de lingua Latina, die tertio post Saturnalia, feriæ Opis

A Opis. Sex. Pompeius: Opalia dies festi, quibus supplicatur Opi appellantur. Marcrob. lib. 1. Saturnaliorum, c. 10. cùm pluribus de Saturnalibus disputasset, ita tandem concludit: Ex his ergo omnibus colligi potest, & vno die Saturnalia fuisse, & non nisi xiv. Kalendas Ianuarias celebrata, quo solo die apud ædem Saturni conuiuio soluto, Saturnalia clamitabantur, qui dies nunc Opalibus inter Saturnalia deputatur, cùm primùm Saturno pariter, & Opi fuerit adscriptus. Hanc autem Deam Opem Saturni coniugem crediderunt, & ideò hoc mense Saturnalia, itémque Opalia celebrari, quòd Saturnus, eiúsque vxor tam frugum, quàm fructuum repertores esse credantur. Itáque omni iam fœtu agrorum coacto, ab hominibus hos Deos coli, quasi vitæ cultioris auctores, quos etiam nonnullis cœlum & terram esse persuasum est, Saturnúmque à satu dictum, cuius causa de cœlo est: & terram Opem, cuius ope humanæ vitæ alimenta quæruntur: vel ab opere, per quod fructus, frugésque nascũtur. Huic Deæ sedentes vota concipiunt, terrámque de industria tangunt, demonstrantes ipsam matrem terram esse mortalibus appetendam. Philochorus Saturno & Opi primùm in Attica statuisse aram Ceropem dicit, eósque Deos pro Ioue terráque coluisse, instituisséque, vt patres familiarum, & frugibus & fructibus iam coactis, passim cum seruis vescerẽtur, cum quibus patientiã laboris in colendo rure tolerauerant, delectari enim Deũ honore seruorum contemplatu laboris. Hinc est, quòd ex instituto peregrino huic Deo sacrum aperto capite facimus, &c. Hactenus Macrobius, ex quibus abundè quid Opalia fuerint, cognosci potest.

C XIII. Kalendas Ianuarij Sigillariorum festum incipiebat. Cùm enim Saturnalia primùm vno tantùm die, videlicet xiv. Kalend. Ianuarij peragerentur: deinde verò triduũ iis tribueretur, à xvi. vsque ad xiv. Kalendas eiusdẽ mensis, adiecta tandẽ est Sigillariorum celebritas, quæ discursum illum publicum, & lætitiam religionis in septem dies extendit: auctor Macrobius lib. 1. Saturnaliorũ, capite 10. De origine verò Sigillariorum idem libro eodẽ, capite 11. ex Epicado hæc scribit: Epicadus, inquit, refert, Herculẽ occiso Gerione, cùm victor per Italiã armenta duxisset, ponte, qui nunc sublicius dicitur, ad tempus instructo, hominũ simulacra pro numero sociorũ, quos casu peregrinationis amiserat, in fluuium demisisse: vt aqua secunda in mare deuecta, pro corporibus defunctorũ veluti patriis sedibus redderentur: & inde vsum talia simulacra fingẽdi inter sacra D mansisse. Sed mihi, inquit, huius rei illa origo verior existimatur, quam paulò antè memini retulisse, quòd Pelasgis postquàm felicior interpretatio capita non viuentium, sed fictilia, & φωτὸς æstimationẽ non solùm hominẽ, sed etiam lumen significare docuisset, cœperint Saturno cereos potiùs accendere: & in sacellum Ditis aræ Saturni cohærens oscilla quædam pro suis capitibus ferre. Ex illo traditum, vt cerei Saturnalibus missitarentur, & sigilla arte fictili fingerentur, ac venalia pararentur, quæ homines pro se, atque suis piaculũ pro Dite Saturno facerẽt. Ideò Saturnalibus taliũ cõmerciorum celebritas cœpta, septem occupat dies, qui tantùm feriati fuerũt, non festi omnes. Hęc Macrobius.

XII. Kalend. Ianuarij Diualia erant, quorum sic meminit Kalendarium: C. DIV. NP. Hoc est DIVALIA, Nefastus primò.

E DIVALIA feriæ erant Diuæ Angeronæ, alio nomine dicta ANGERONALIA. Varro lib. 5. de lingua Latina: Angeronalia ab Angerona, cui sacrificium fit eo die, ac cuius eæ feriæ publicæ. Sic enim hunc locum restituit Iosephus Scaliger in Coniectaneis. Sextus Pompeius: Angeronæ Deæ sacra à Romanis instituta sunt, cùm angina omne genus animaliũ consumeretur, cuius festa Angeronalia dicebãtur. Macrob. lib. 1. Saturnaliorũ cap. 10. Duodecimo Kalendas Ianuarij feriæ sunt Diuæ Angeroniæ, cui Pontifices in sacello Volupiæ sacrũ faciunt, quam Verrius Flaccus Angeroniã dici ait, quòd angores ac animorũ sollicitudines propiciata depellat. Iulius Modestus ideò sacrificari huic Deæ dicit, quòd populus Romanus morbo, qui angina dicitur, præmisso voto sit liberatus.

Eodem die Herculi & Cereri mulso libari, & sue prægnante sacrificari consueuisse, F Macrobius libro 3. Saturnaliorum, cap. 11. docet.

VI. Kalendas Ianuarij ferias esse Laribus dedicatas, quibus ædem bello Antiochiæ Æmilius Regilius Prætor in Campo Martio curandam vouerit, Macrobius libro 1. Saturnaliorum, cap. 10. habet.

X. Kalendas Ianuarij Larentinalia erant, de quibus ita Kalendarium: E. LAR. NP. Hoc est, Larentinalia, Nefastus primò. Quidam interpretantur LARALIA, vt sit festum Larium, sed cùm illa die præcedenti fuerint celebrata, vti ex Macrobio audiuimus, hic cum Paulo Manutio, Huberto Goltzio, & Petro Thsaconio Larentinalia intelligo, de quibus ita Varro libro quinto de lingua Latina, ex emendatione Iosephi Scaligeri:

Laurentiæ is dies, quem quidam in ſcribendo LAVRENTALIA appellant, ab Acca Laurentia nominatus, cui Sacerdotes noſtri publicè parentant feſto die: quia altera dicitur ob ditem Taruntium Acca Taruntia. Hoc ſacrificium fit in Velabro, qua in nouam viam exitur, vt aiunt quidam, ad ſepulcrum Accæ: vt quod propè faciunt Diis manibus eius ibi Sacerdotes: vel, vt quod ibi propè faciunt diis manibus Aruales Sacerdotes. Sic enim legendum eſſe coniicit Ioſephus Scaliger, & conſtat ex Agellio libro 6. cap. 7. Sacerdotes, ſiue fratres Aruales Accæ, ſeu Caiæ Tarratiæ rem diuinam facere ſolitos. Sex. Pompeius: Larentalia coniugis Fauſtuli, inuentoris Remi, & Romuli Larentiæ feſta. Macrobius libro 1. Saturnaliorum, cap. 10. Decimo Kalendas Ianuarij feriæ ſunt Iouis, quæ appellantur Larentinalia. Et paulò pòſt: Solemne ſacrificium eidem conſtitutum, quo Diis Manibus eius per Flaminem ſacrificaretur, Iouíque feriæ conſecratæ, quia exiſtimarunt antiqui, animas à Ioue dari, & rurſus poſt mortem eidem reddi, &c. Quæ verò præcedunt in Macrobio verba, ea ad alteram Accam, ſiue Caiam Tarratiam, ſiue Tarrutiam pertinent, de qua nos libro 2. harum Antiquitatum, in Flora diximus, cuius feriæ menſe Aprili fuerunt, Floralia, niſi fallor, appellata. Valdè autem hæc à veteribus ſcriptoribus confunduntur, quod & Ioſephus Scaliger in Coniectaneis monuit. Vide & Plutarchum in Romulo, & Quæſtionibus Romanis.

IX. Kalendas Ianuarias, Iuuenales ludi erant, de quibus ſequenti libro agemus.

Hoc etiam menſe feſtum illud, quod Septimontium dicitur, fuit: quo die, incertum. Varro poſt Laurentalia eius mentionem facit. Sex. Pompeius Septimontium illum diem appellari ſcribit, qui in Faſtis Agnalia dicitur. Terentij Varronis verba lib. 5. de lingua Latina hæc ſunt: Dies Septimontium nominatus, ab heis ſeptem montibus in queis ſita Vrbs eſt. Feriæ non populi, ſed montanorum modò. Sex. Pompeius: Septimontium dies feſtus appellatur menſe Decembri, qui dicitur in Faſtis Agonalia, quòd in ſeptem montibus fiunt ſacra, Palatio, Velia, Fagutali, Subura, Cermalo, Cœlio, Oppio, & Ciſpio. Sacrificium, quod fiebat Romæ in monte Palatino, Palatuar dicebatur, &c. Varronis ſententiam veriſimiliorem facit Tertullianus, cùm ſcribit in libro de Idololatria: Etiam Streniæ captandæ, & Septimontium, & brumæ, & Caræ cognationis honoraria exigenda omnia. Ex quibus apparet, non ſolùm Decembri menſe fuiſſe, quia is eſt brumæ menſis: ſed etiam circa finem eius menſis fuiſſe, quia proximum ſit ſtrenæ exigendæ, quod fiebat Kalendis Ianuariis. Vide Ioſephum Scaligerum Caſtigationibus ad Feſtum Plutarch. in Quæſtionibus Romanis, quæſt. 69. has ferias inſtitutas eſſe ait, propter adiectum ſeptimum Romæ collem, quo facta ſit ſepticollis. Eóque die vſu vehiculorum, quæ iumentis traherentur, & antiquos abſtinuiſſe, & ſuo etiamnum tempore antiquitatis ſtudioſos abſtinere: cuius moris rationes plures affert, inter quas & hæ ſunt: Aut quòd Romani, cùm Vrbe condenda magnum opus peregiſſent, iámque vlterius incrementum Vrbis nullum animo cōciperent, quietem cùm ſibi, tum iumentis, quorum opera fuiſſent vſi, per iſtas ferias parauerint: aut quòd iidem, cùm vellent omnes feſtiuitates ciuium præſentia ornari, eam verò inprimis quæ ob contractas in vnam multas Vrbis partes inſtituta erat, ciuibus vſu vehiculorum iumentariorum iſta die interdixerint, ne Vrbe, cui dies agebatur feſtus, exirent. Hæc Plutarchus. Atque de menſe Decembri hactenus.

De diebus Feſtis, non ſtato aut certo tempore celebratis.

CAP. XVII.

DIXIMVS hactenus, quantùm in tam obſcurata antiquitatis memoria fieri à nobis potuit, de feriis ſtatiuis, ídque præeunte nobis Kalend. Romano, ex antiquo marmore deſcripto: ſupereſt, vt de conceptiuis etiam, Imperatiuis, nundinis, & aliis quibuſdam, quædam in medium afferamus, quod hoc capite faciemus, atque tum finem huic libro imponemus. Conceptiuæ ſunt, ait Macrob. lib. 1. Saturnaliorum, cap. 16. quæ quotannis à Magiſtratibus vel Sacerdotibus concipiuntur, in dies vel certos, vel etiam incertos: vt ſunt Latinæ, Paganalia, Sementinæ, Compitalia. Quanquàm Latinas ferias non conceptiuas, ſed ſtatiuas feciſſe videtur Liuius lib. 25. qua de re vide Commentarios Pauli Manutij in epiſtolam 4. lib 2. ad Q. Fratrem.

LATINAE FERIAE, inquit Varro lib. 5. de ling. Lat. dies conceptiuus, dictus à Latineis populeis, quibus ex Albano monte ex ſacreis carnem petere fuit ius cum Romaneis: à quibus Latineis Latinæ dictæ. De origine feriarum Latinarum Dionyſ. Halicarnaſſ. lib. 4 in hiſtoria Tarquinij Superbi, VII. Romanorum Regis, cùm deuictis Hetruſcis, & fœdere inter Latinos populos auctore Tarquinio Superbo Rege icto, multa

verba

verba feciſſet, ſic ſcribit: Vt ſempiternum maneret id fœdus, Tarquinius propoſuit deſignare commune fanum Romanorum,Latinorum,Hernicorum,Volſcorum,duntaxat in ſocietatem receptorum,quò ad mercatum conuenientes, quotannis vnà epularentur,fruerentúrque ſacris communibus.Gratum id fuit omnibus: locus cōuentui pręſtitutus eſt in meditullio ferè harum gentium,mons altus Albanis imminens, vbi ſingulis annis feriæ celebrarentur,& eo temporis ſpatio propter loci religionem,legémq; de hoc latam,ab omni vi temperarent omnes: ſacráque communiter Ioui Latiali facerent,& vacarent epulis, conſtituto priùs,quantùm quiſque populus in ea ſacra præbere, quantámve portionem recipere debeat.Earum feriarum, atque ſacrificij participes fuerunt tribus minùs 50.populi,quas noſtra quoque ætate Romani agitant,Latinas vocatas:conferúntq; in eas populi ſacrorum participes,quidam agnos,quidam caſeos, quidā lactis certum modum,quidam liba lactaria. Victima eſt taurus vnus cōmunis omniū,de cuius viſceribus cuiq; populo ſua certa portio tribuitur.Sacrificatur autē pro omnibus, & Romani præſunt ſacrificio. Hactenus Dionyſ. Ex quibus ipſius verbis ſatis ſupérque, quæ ratio Latinarum feriarum fuerit,intelligi poteſt.Pertinet & hoc ad Latinarū feriarū rationē, quòd Cōſules non antè exire paludati in Prouincias conſueuerint, quàm ferias Latinas indixiſſent,atque iis in mōte Albano,cum Latinarū ciuitatū Magiſtratibus opera dediſſent. Liu. multis locis,& Dio li.46.vbi etiā annotat,malè ceſſiſſe iis,qui ante ferias Latinas Vrbe profecti fuiſſent.Quòd ſi in eo ſacro nō omnes Latini carnem accepiſſent,ſed aliquid dilatū,præteritúmve fuiſſet,aut neglectæ cærimoniæ,intermiſſúmve ſolēne eſſet, tāquàm nō ritè exhibitum foret,denuò inſtaurari Latinas oportebat: cuius moris exempla apud Liuium lib.32.37.41.& alibi multa extant. Indicto Latiari,hoc eſt, ſolēni feſto Latinarū,nefas eſſe prælium ſumere,quod eo tēpore quondam publicè,induciæ inter Rom.populū,Latinóſque firmatę eſſēt,Macrob.lib.1. Saturnal.cap.16.habet. Cùm autem Conſules Romani huic ſacrificio híſque feriis operā darēt, moris erat, vt interim alius aliquis ex Patriciorū numero Vrbi præficeretur, qui Præfectus vrbis Latinarū cauſa dicebatur:de quo ait Agellius lib.15.cap.8.quæſitū fuiſſe,an ius Senatus cōuocandi,conſulendíque haberet. Anno V.C. ıↄcxcvi. Q. Ogulium Dictatorem cum M.Lætorio Planciano Magiſtro equitum, feriarum Latinarum conſtituendarum cauſa creatum fuiſſe,ex Faſtis Capitolinis patet. Atque his feriis vnum diem dicauit Tarquinius Superbus. Exactis autem Regibus alter additus eſt: poſt fœdus cum Latinis à SP.Caſſio Conſule ictum,tertius: anno demùm Vrbis trecenteſimo nonageſimo ſexto, compoſita, quæ diu ciuitatem turbauerat, de plebeio Conſulatu ſeditione, quartus. Dion.li. 6. extremo, in hiſtoria anni CCLX.Supplicationes Senatus decreuit ob plebis in gratiam reditum,& feriis Latinis diem tertium addidit, cùm priùs duo tantùm fuerint, primus conſecratus à rege Tarquinio, quo tempore deuicit Hetruriam: alter à populo additus,quando Regibus pulſis libertatem adeptus eſt: tunc verò tertius acceſſit poſt reconciliatam plebem Patribus.Earum feriarum & ſacrificiorum, certaminúmque curam Senatus commiſit Ædilib. ornatis priùs Prætexta & ſella eburnea regiis inſignibus.Plutarch.in Camillo:Ad Latinarū feriarū triduū eodē edicto quartus adiectus eſt.Eadem ferè Liu.lib.6. extremo. Alexander ab Alexandro Genialiū dierum lib.4.c.7. vbi multa de Latinis feriis habet, etiā hoc addit, Latinarū tēpore ſolemne ludicrum in Capitolio fieri, quadrigáſque concito curſu decertare, victorémque certaminis in palmam victoriæ abſinthium bibere ſolitum fuiſſe. Vnde verò hoc habeat,mihi nō liquet.

PAGANALIA,ſiue Paganicæ feriæ,agriculturæ cauſa ſuſceptæ ſunt,vt haberet in agreis omnis pagus: vnde Paganicæ dictæ ſunt. Varro lib.5.de ling.Latina.Harum feriarum auctor eſt Seruius Tullius Rex. Is enim, quemadmodum Dion. Halicarn.lib. 4.tradit, poſtquàm tribus alias vrbanas, alias ruſticas inſtituiſſet, & has in ſuos pagos diſtribuiſſet,vt ruſticanæ multitudinis faciliùs iniri poſſet numerus, per ſingulos pagos aras iuſſit dedicari Diis tutelaribus, quotanníſque ibi conuentum fieri, & ſacrificium, feſtum hoc cumprimis religioſum conſtituens,vocatum Paganalia,ſimúlque eorum ſacrorum ritus,qui nunc quoque ſeruantur,conſcripſit. Ad id ſacrificiū,eúmq; conuentū omnes paganos iuſſit in ſingula capita conferre certum numiſmatis genus, ſed aliud viros,aliud mulieres,aliud impuberes:quibus connumeratis per ſacrorum præſides, apparebat hominum numerus per ſexus ac ætates diſtinctus.Hæc Halicar.Ouid. lib. 1. Faſt.

Pagus agat feſtum,pagum luſtrate coloni,
Et date paganis annua liba focis.
Placentur matres frugum,Tellúſque,Ceréſque,

Q

Farre suo grauidæ, visceribúsque suis, &c.

Paganalia mense Ianuario, & quidem post Sementinas peracta fuisse significat. Cùm enim de Sementinis dixisset, hæc subiicit:

Villice da requiem terræ semente peracta,
Da requiem terram qui coluêre viris.

Iosephus Scaliger Coniectaneis in Varronem notat, in Paganalibus potionem, quæ Deæ Cereri, vel, quæ eadem esse videtur, Pali in Camella proposita sit, burranicam dictam esse: & eò refert illos Ouidij versus lib.4.Fast.

Dum licet, apposita velut in cratere Camella
Lac niueum potes, purpureámque sapam.

Hæc potio, inquit, burranica dicebatur, à colore burro, quem mulsum lacte dilutum facit. Festus: Burranica potio appellatur lacte commistum sapa, à rufo colore, quem burrum vocant. Camella autem ea est, quam Pollux σκάμιλλαν vocat. Idem Scaliger eodem loco addit, Cererem in Paganalibus sacris vocatam fuisse Empandam, de qua intelligendus sit Varro lib.1. de vita populi Rom. cuius hæc apud Nonium leguntur verba: Hanc Deam Ælius putat esse Cererem. Sed quòd in asylum qui confugerent, panis daretur, esse nomen fictum à pane dando pandere, hoc est aperire. Ergo, inquit Scaliger, intelligit Empandam Deam Paganorum. Porrò, Varro videtur Paganicas à Paganalibus distinguere, quòd Paganalia essent priuatæ feriæ alicuius pagi; Paganicæ verò omnium. De quo tamen discrimine Ouidius atque alij nihil habent.

De feriis Semẽtinis, secuti Ouidium, diximus in Ianuario: de Compitalibus in Maio.

Conceptiuarum Varro genera duo facit, alias enim annales esse dicit, quæ non quidem in certos dies & menses, sed tamen quotannis: alias non annales, quæ neq; certis diebus, neque mensibus, neque quotannis conciperentur. Sic enim libro 5. de ling. Latina. Præterea feriæ conceptiuæ, quæ non sunt annales, vt hæ, quæ dicuntur sine proprio vocabulo, aut cum perspicuo, vt Nouendialis. Et hæ fortasse sunt, quæ à Macrobio Imperatiuæ dicuntur, quales fuerunt feriæ Nouendiales, de quibus etiam quædam dicenda sunt.

NOVENDIALE sacrum dupliciter à Romanis actum fuit, vno modo, cùm defunctis parentabant, séque lustrabant, vt alibi dicemus, id enim huc non pertinet: altero, cùm prodigium aliquod accidisset, quod nouendiali sacro expiare solebant. Hoc autem sacrum nouem continuos dies fieri, vnde & nomen habet, & vel à Pontifice, Max. vel à Prætore vrbano, ex Senatus decreto indici solebat. Paulus Festi abbreuiator: Nouendiales feriæ à numero dierum sunt dictæ. Festi verba mutila sunt, quæ tamen ex iis, quæ à Liuio lib.1. scribuntur, intelligi atque suppleri facilè possunt, ideóque Liuij locum adscribam. Deuictis, inquit, Sabinis, cùm in magna gloria, magnísque opibus regnum Tulli, ac tota res Romana esset, nunciatum Regi, Patribúsque est, in monte Albano lapidibus pluisse: quod cùm credi vix posset, missis ad visendum prodigium, in conspectu haud aliter, quàm cùm grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidêre cœlo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex sũmi cacuminis luco, vt patrio ritu sacra Albani facerent, quæ velut Diis quoq; simul cum Patria relictis obliuioni dederãt: & aut Romana sacra susceperant, aut fortunę (vt fit) obirati cultũ reliquerant Deûm. Romanis quoque ab eodẽ prodigio nouendiale sacrũ publicè susceptũ est: seu voce cœlesti ex Albano mõte missa (nã id quoq; traditur) seu Haruspicum monitu. Mansit certè solẽne, vt quandocunque idem prodigiũ nunciaretur, feriæ per nouẽ dies agerentur. Hæc Liuius, qui & alibi passim huius sacri, harúmq; feriarũ meminit. Quòd autem in Festi fragmentis inter alia, hæc verba leguntur, quæ missa crate, &c. arbitratur Scaliger significari nouẽdiale sacrum illis factum, quos Tarquinius sub crate necauisset.

Quarti generis feriarum publicarum sunt Nundinæ, quas paganorum, id est, rusticorum fuisse, quibus conuenerint negotiis propriis, vel mercibus prouisuri, Macrob. lib.1. Saturn. cap.16. scribit. Sext. Pompeius: Nundinas feriarum diem esse voluerunt antiqui, vt rustici conuenirent mercandi, vendendíq; causa, eúmq; nefastum, ne, si liceret cum populo agi, interpellarentur nundinatores. Vtrùm tamen hæ feriæ fuerint, an non, disputatum à veteribus scriptoribus esse Macrob. docet. Alios enim negare scribit, Nũdinas ferias esse, vt Titum, Iulium, Modestũ, & Trebatium: alios contrà ferias eas esse affirmare, vt Iuliũ Cæsarẽ, & Corneliũ Labeonẽ. Causam autem huius varietatis apud Granium Licinianũ lib.2. inueniri scribit. Is ait (verba sunt Liciniani apud Macrobium): Nundinas Iouis ferias esse, si quidem Flaminica omnibus Nũdinis in regia Ioui arietẽ solcat:

ſoleat immolare. Sed lege Hortenſia effectum, vt faſtæ eſſent, vti ruſtici, qui nundinandi cauſa in Vrbem veniebãt, lites componerent. Nefaſto enim die Prætori fari non licebat. Ergo, qui ferias dicunt, à mendacio vindicãtur patrocinio vetuſtatis: qui contrà ſentiunt, æſtimatu ætatis, quæ legem ſecuta eſt, vera depromunt, &c. De origine etiam Nũdinarum variæ fuerunt veterum opiniones, quas Macrob. eodẽ loco his verbis recẽſet. Nundinarũ, inquit, originẽ quidã Romulo aſſignant, quẽ cõmunicato regno cũ T. Tatio, ſacrificiis & ſodalitatibus inſtitutis, Nundinas quoque adieciſſe cõmemorant, ſicut Tuditanus affirmat. Sed Caſſius Ser. Tulliũ feciſſe Nundinas dicit, vt in Vrbem ex agris conuenirent, vrbanas, ruſticáſq; res ordinaturi. Geminius ait, diem nundinarũ exactis iã regibus cœpiſſe celebrari: quia pleriq; de plebe, repetita Seruij Tullij memoria, parẽtarẽt ei nundinis. Cui rei etiã Varro conſentit. Rutilius ſcribit, Romanos inſtituiſſe Nundinas, vt octo quidem diebus in agris ruſtici opus facerent: nono autẽ die, intermiſſo rure, ad mercatum, legéſque accipiendas Romam venirent, & vt ſcita, atque conſulta frequẽtiore populo referrentur, quæ trinundino die propoſita, à ſingulis atq; vniuerſis facilè noſcebantur: vnde etiã mos tractus, vt leges trinundino die promulgarentur. Ea re etiam Candidatis vſus fuit in Comitium Nundinis venire, & in colle conſiſtere, vnde coràm poſſent ab vniuerſis videri. Sed hæc omnia negligentiùs haberi cœpta, & pòſt abolita, poſtquàm in trinundino etiam ob multitudinem plebis frequentes adeſſe cœperunt. Hactenus Macrob. Plutarch. in Quæſt. Rom. quæſt. 42. Nundinas Saturno conſecratas fuiſſe ſcribit. Sed hæc de Nundinis hoc loco ſufficiant.

Non ſunt etiam hìc ſilentio prætereunda Bacchanalia, Ambarualia ſacra, Solitaurilia, &c. quę cùm explicauero, tum de Priuatis feriis pauca dicam, atque ſic tandem hunc librum concludam.

BACCHANALIA dicebantur Bacchi feſta, inquit Sext. Pompeius. De quorum ſolemnitate & licentia multa tradunt, quæ huc referre non placet: illa tantùm adſcribam, quæ de iis Flauius Blondus Foroliuienſis lib. 2. de Roma triũphante, quemadmodum ea citat Ludouicus Carrio I.C. Scholiis in 2. librum Argonauticon Valerij Flacci, habet: Bacchanalia, inquit, Libero Patri Baccho dicata, temporis lõgitudine per Autumnũ Saturnalib. paria, maiore luxu celebrata ſunt. Nudi. n. viri cum nudatis omnia membra mulieribus, matronis, viduis & virginib. ad ſacra conueniebant, quæ nonniſi nocturna erãt, caput omnes pariter, femoraliaq; pampinis, & vuarum racemis cincti, alios item vuarũ racemos in manu tenebant, & tumultuario inuicem commixti cœtu inſublime ſaltantes, variáq; geſticulatione, brachia, ceruicem, capútque mouentes, carmen inconditum Baccho cantabant, nec priùs erat ſaltationis modus, quàm defatigati, & toto corpore vacillantes partim reſupinarentur proximioribus inhærentes, partim in pauimentum fanatici, amentéſque procumberent, vt rectè ſenſit Marcus Varro, talia niſi ab amentibus fieri non potuiſſe. Hæc Blondus. Quomodo hæc ſacra in Italiam quoque & ipſam vrbem Romam irrepſerint, quæque eorum fuerit turpitudo, videre eſt apud Liuium lib. 39. vbi etiam hoc Senatuſconſultum, quomodo abolita Bacchanalia Romæ, & per totam Italiam fuerint, recitat. In reliquum, inquit, Senatuſconſulto cautum eſt, ne qua Bacchanalia Romæ, néve in Italia eſſent, ſi quis tale ſacrum ſolemne, & neceſſarium duceret, nec ſine religione, & piaculo ſe id omittere poſſe, apud Prætorem vrbanum profiteretur: Prætor Senatũ conſuleret. Si ei permiſſum eſſet, cùm in Senatu centũ, non minùs, eſſent, ita id ſacrum fieret, dũ ne plus quinque ſacrificio intereſſent, neu qua pecunia communis, neu quis magiſter ſacrorum, aut ſacerdos eſſet, &c. Illud etiam eodem libro prodit, primùm, quotannis tribus diebus aliquos his ſacris initiatos fuiſſe, poſteà verò eò rem deductam, vt ſingulis menſibus quinque dies initiationi tribuerentur. De turpitudine ſacrorum, quæ Baccho fierent in Italia, quædam etiam Auguſtinus lib. 7. cap. 21. de Ciuitate Dei, ex Varrone adducit, quæ legere potes.

AMBARVALE ſacrificium, ait Seruius, dicitur, quòd arua ambiat victima. Hæc victima ſiue hoſtia Ambaruales dicebatur. Sext. Pompeius: Ambaruales hoſtię appellabantur, quæ pro aruis à XII. fratribus ſacrificabantur. Idem: Ambarualis hoſtia eſt, quæ rei diuinę cauſa circùm arua ducitur ab iis, qui pro frugib. faciunt. Quæ verba etiam à Macrob. lib. 3. Saturn. cap. 5. citantur, qui etiam hæc addit: Huius ſacrificij mentionem Virgil. in Bucolicis habet, vbi de apotheoſi Daphnidis loquitur:

Hæc tibi ſemper erunt, & cùm ſolennia vota
Reddemus Nymphis, & cùm luſtrabimus agros.

Vbi luſtrare ſignificat circuire. Hinc enim videlicet, & nomen hoſtiæ acquiſitum eſt

ab ambiendis aruis.Hæc ille. Cæterùm hoc ſacrum ita peragebatur. Victimas, ſuem ſcilicet,ouem,& taurum,vnde Suouetaurilia id ſacrificium appellatur, maturis frugib. ter circùm arua ducebant,omnéſque pòſt clamantes ſequebantur:ex quibus vnus querna corona ornatus,cum ſolenni ſaltatione compoſito carmine Cereri decantabant laudes:ac poſtquàm vino,& lacte libaſſent, antequàm fruges meterent,porcam Cereri immolabant.Diſcimus hoc ex Virgilio lib.1.Georgicorum,vbi ſic ſcribit:

Cuncta tibi Cererem pubes agreſtis adoret,
Cui tu lacte fauos,& miti dilue Baccho:
Térque nouas circùm felix eat hoſtia fruges,
Omnis quam chorus,& ſocij comitentur ouantes,
Et Cererem clamore vocent in tecta:neque antè
Falcem maturis quiſquam ſupponat ariſtis,
Quàm Cereri torta redimitus tempora quercu,
Det motus incompoſitos,& carmina dicat,&c.

Ambarualia etiam Tibullus lib.2.elegia 1.videtur deſcribere,ſic incipiens:

Quiſquis adeſt,faueat:fruges luſtramus,& agros,
Ritus vt à priſco traditus extat auo.
Bacche veni,dulcíſque tuis è cornibus vua
Pendeat,& ſpicis tempora cinge Ceres,&c.

Cætera ex ipſo Tibullo pete.Neque verò hoc ſacrificium à ruſticis tantùm fiebat,ſed & à Romanis fines agri Romani luſtrantibus,qui inter quintum & ſextum lapidem ,vt auctor eſt Strabo lib.5.erant,quod ſacrum Ambarualia,vt inquit,vocabãt, quòd,opinor, circùm agri Romani terminos,ſacrum fieret.Adrianus Turnebus lib.18. Aduerſariorum cap.17.Atque huic ſacro Fratres Aruales præerant,qui ad hoc creati erant, vt terminos agri Romani Suouetaurilibus circumferrent.Vide Ioſephum Scaligerum Caſtigationibus in Feſtum,ad vocem, Amtermini.

Sed & Patresfamiliàs vnuſquiſque in agro ſuo, fines fundi Suouetaurilibus luſtrabat, quam luſtrationem ita deſcribit Cato cap.141.de re Ruſtica:Agrum luſtrare ſic oportet, Imperans Suouetaurilia circumagi cum diuis volentibus,quódque bene eueniat,mando tibi Mani,vt illa Suouetaurilia,fundum,agrum,terrámque meam,quota ex parte,ſiue circumagi,ſiue circumferenda cenſeas,vti cures luſtrare:Ianum,Iouémque vino præfamino,ſic dicit: Mars Pater te precor,quæſóque,vti ſies,volens,propitius mihi,domo, familiæque noſtræ,quo ius rei erga agrum,terram , fundúmque meum Suouetaurilia circumagi iuſſi,vti tu morbos viſos,inuiſóſque viduertatem,vaſtitudinémque,calamitates,intemperiáſque prohibeſſis,defendas,auerruncéſque,vtique tu fruges , frumenta, vineta , virgultáque grandine, benéque euenire ſinas. Paſtores , pecuáque ſalua ſeruaſſis,diuíſque bonam ſalutem,valetudinémque mihi,domo,familiæque noſtræ.Harúmce rerum ergo,fundi,terræ,agríque mei luſtrandi,luſtríque faciendi ergô,ſicuti dixi, macte hiſce Suouetaurilibus lactẽtibus immolandis eſto.Mars pater eiuſdẽ rei ergò, macte hiſce Suouetaurilibus lactentibus eſto.Item cultro facito ſtruem , & fertum vti adſiet.Inde obmoueto.Vbi porcum immolabis,agnũ,vitulúmque ſic oportet..Eiúſque rei ergô macte hiſce Suouetaurilibus immolandis eſto,nominare vetat Martem,neque agnum,vitulúmque.Si minùs in omnes litabit,ſic verba concipito: Mars Pater, ſi quid tibi in illiſce Suouetaurilibus piaculo.Si vno,duobúſq; dubitaueris,ſic verba concipito: Mars Pater,quod tibi illuc porco neque ſatiſfactũ eſt,te hoc porco piaculo.Hęc Cato.

Porca,quæ Cereri ante meſſẽ mactari ſolebat,dicebatur Præcidanea porca, quod Sext. Pompeius docet his verbis:Præcidanea agna vocabatur,quæ ante alias cædebatur. Item porca,quæ Cereri mactabatur,ab eo,qui mortuo iuſta non feciſſet,.id eſt, glebam non obieciſſet:quod mos erat eis facere,priuſquàm nouas fruges præciderent. Sacrificij huius porcæ præcidaneæ formulam hanc habet Cato capite 134. de re Ruſtica:Priuſquàm meſſem facies,porcam præcidaneam hoc modo fieri oportet.Cereri porca præcidanea, porcam fœminam,priuſquàm haſce fruges condantur,far,triticum,hordeum , fabam, ſemen rapicium,thure,vino,Iano,Ioui,Iunoni præfato. Priuſquàm porcam fœminam, immolabis Iano ſtruem commoueto ſic:Iane pater,te hac ſtrue commouenda bonas preces precor,vti ſies,volens propitius mihi,liberíſque meis,domo,familiæq; meæ mactus hoc ferčto.Ferctum Ioui moueto,& mactato , ſic:Iupiter te hoc fercto obmouendo bonas preces precor, vti ſies volens propitius mihi,liberíſque meis,domo,familiæq; meę mactus hoc fercto.Poſteà Iano vinum dato ſic: Iane pater,vti te ſtrue commo-

A commouendo bonas preces bene precatus sum, eiusdem rei ergo macte vino inferio esto. Posteà Ioui sic: IVPITER MACTE fercto esto, macte vino inferio esto. Posteà porcam præcidaneam immolato. Vbi exta proiecta erunt, ita Iano struem commoueto, mactóque item vti priùs obmoueras. Ioui item ferctum obmoueto, mactóque vt priùs feceras. Item Iano vinum dato, & Ioui vinum dato, ita vti priùs datum fuit ob struem obmouendã, & ferctũ libandum, postea Cereri exta & vinũ dato. Hactenus Cato: apud quem tamen MACTVS perpetuò legendum, locus ille ex libro Arnobij contra Gentes 7. significare videtur, vbi sic scribit: Operæpretium est verba ipsa depromere, quibus cùm vinum datur, vti ac supplicare consuetudo est. Mactus hoc vino inferio esto. Inferio, inquit Trebatius, verbum ea causa est additum, eáque ratione profertur: ne vinum B omne omninò, quod in cellis atque apothecis est conditum, ex quibus illud quod effunditur promptum est, esse sacrum incipiat, & ex vsibus excipiatur humanis.

Erant & AMBVRBIA sacra, quę fiebant, cùm Vrbs & pomerium lustrabatur, vt apud Lucanum lib. 1.

> *Mox iubet & totam pauidis à ciuibus vrbem*
> *Ambiri, & festo purgantes mœnia lustro,*
> C *Longa per extremos pomeria cingere fines,*
> *Pontifices sacri quibus est permissa potestas.*

Hinc Amburbiales hostiæ dicebantur, quæ circùm terminos vrbis Romæ ducebãtur. Festus. Huius sacri meminit Vopiscus in Aureliano: Cantata, inquit, carmina, amburbium celebratum, ambarualia promissa, &c. Obseruauit hæc Turnebus Aduersariorum libro 18. capite 17. Iosephus Scaliger Castigationibus in Festum, ad vocem Amtermini, Amburbia ab Ambarualibus non distinguit, sed eadem esse scribit.

Quoniam autem de lustrationibus dixi, non alienum ab hoc loco erit, si etiam de lustratione quinquennali, quæ à Censoribus quinto quoque anno perfecto censu, peragebatur, quædam afferam. De hoc itaque more Dionysius Halicarnassæus lib. 4. in historia Seruij Tullij Regis, qui auctor huius instituti fuit, ita scribit: Perfecto censũ à Tullio Rege, omnes ciues iussi sunt armati adesse in campo Martio, ibi instructos in sua D quemque Centuria equites, pedites, velites, lustrauit Rex Solitaurilibus. Hostiæ, taurus, aries, & hircus ter circumductæ circùm exercitum Marti mactatæ sunt. Hoc modo etiam nostra ætate post Censum Romani lustrantur à Magistratu sanctissimo, quod lustrũ sua voce nominant. Eadem etiam Liu. l. 1. Censu perfecto, inquit, quē maturauerat metu legis de incensis latæ, cùm vinculorum minis, mortísque edixit, vt omnes ciues Romani, equites, peditésque in suis quisque Centuriis, in campo Martio prima luce adessent. Ibi instructum exercitum omnem Suouetaurilibus lustrauit, ídque conditum lustrum appellatum, quia in censendo finis factus est. Dicebatur autem hoc sacrum Suouetaurilia, quia sus, ouis, vel aries, & taurus ornati vittis, & tæniis, atque ad aram ducti, quam icona etiam Guilielmus Brassicanus in suum de antiqua Romanorum religione librum retulit. Dicuntur etiam Solitaurilia, de quibus Sex. Põpeius: Solitaurilia historiarũ triũ diuersi generis immolationem significant, tauri, arietis, verris, quòd omnes hi solidi, integríque sint corporis. Contrarij verueces, maialésque, quia solum Osce totum, & solidum, significat, vnde tela quædam soliferrea vocantur tota ferrea, & homo bonarum artium solers, & quæ nulla parte laxata, cauáque sunt, solida nominantur, atque harum hostiarum omnium inuiolati sunt tauri, quæ pars scilicet cæditur in castratione. Sunt quidem, qui putent, ex tribus hostiis præcipuè nomen inclusum cum solido tauri, quòd amplissima sit earum, quidam dixerunt omnium trium vocabula confusa, suis, ouis, tauri, adeffecisse id, quod vno modo appellarentur vniuersæ, &c. Sed de his satis.

Illud etiam non omiserim, moris fuisse apud Romanos, vt quotannis certo die solenni in pompa gestaretur canis in crucem actus, & anser splendidè admodum in lectica, & veste stragula pretiosa sedens: ob eam causam, quòd hi in obsidione Capitolij, Gallis irruptionem in arcem tentantibus, Romanos clangore & strepitu excitassent, canibus interim somno indulgentibus. Meminit huius solennitatis Plutarchus in libro de Fortuna Romanorum.

Et Sext. Pompeius meminit lapidis manalis, quo nomine appellatam fuisse dicit petram quandam, quæ fuerit extra portam Capenam, iuxta ædem Martis, quam, cùm propter nimiam siccitatem in vrbem protraxissent, insequuta statim pluuia fuerit: vnde etiã,

quòd aquas manaret, manalis lapis dictus sit. De eodem Varro lib. 2. de vita populi Romani, apud Nonium Marcellum: Manalis lapis appellatur in Pontificalibus sacris, qui tunc mouetur, cùm pluuiæ exoptantur. Sic enim Varronis locum restituit Iosephus Scaliger, Castigationibus in Pompeium Festum.

De Supplicationibus lib.10. cap. penultimo dicemus. De lectisterniis paulò antè quædam memorauimus.

Sunt præterea feriæ propriæ familiarum, inquit Macrobius, vt Claudiæ familiæ, vel Æmiliæ, seu Iuliæ, siue Corneliæ: & si quas ferias proprias quæque familia ex vsu domesticæ celebritatis obseruat. Sunt singulorum, vt natalium, fulgurúmque susceptiones. Item funerum, atq; expiationum. Apud veteres quoque, qui nominasset Salutem, Semoniam, Seiam, Segetiam, Tutilinam, ferias obseruabat. Item Flaminica, quoties tonitrua audisset, feriata erat, donec placasset Deos. De feriis familiarum propriis, siue sacris priuatis fuit lex in 12. Tabulis, his concepta verbis: SACRA PRIVATA PERPETVA MANENTO: ad quam legem quædam de sacris priuatis notabimus: plura habet Francisc. Hotomannus in Tripertita 12. Tabul. commentatione. Feriis natalitiis sacrificabant Genio, quemadmodum ex Tibullo li.2. elegia 2. discimus, vbi etiam alia, quæ iis diebus peragi solerent, commemorantur. Fœminæ Iunoni, quę ipsarum natalis Dea erat, sacra faciebant. De Funeribus, sacrísque eò pertinentibus dicemus suo loco. Atque hæc habuimus, quæ de Romanorum sacris in medium afferremus: quibus coronidis loco, adiiciemus Ausonij Burdigalensis epigrammata quædam de diebus, mensibus, & quatuor anni partibus, quòd ea ab hac tractatione non videantur esse aliena.

AVSONII BVRDIGALENSIS VIRI CONSVLARIS, *de Nominibus septem dierum,*

EDYLLIVM XV.

Nomina, quæ septem vertentibus apta diebus
Annus habet, totidē errātes fecēre planetæ,
Quos indefessa voluens vertigine mundus,
Signorum obliqua iubet in statione vagari.
Primum, supremúmq; diem radiatus habet Sol.
Proxima fraternæ succedit Luna coronæ.
Tertiꝰ assequitur Titania lumina Mauors.
Mercurius quarti sibi vindicat astra diei.
Inlustrant quintam Iouis aurea sydera zonam.
Sexta salutigerum sequitur Venus alma parentem.
Cuncta supergrediens Saturni septima lux est.
Octaua instaurat reuolubilis orbita Solem.

DE MENSIBVS ET *quatuor anni temporibus.*

EDYLLIVM XVI.

Æternos menses, & tempora quattuor anni,
Quattuor ista tibi subiecta monosticha dicēt.
Martius, Aprilis, Maius sunt tempora VERIS,
Iulius, Augustus, necnon & Iunius AESTAS,
Septembri, Octobri, AVTVMNVS, *totóque Nouembri,*
BRVMALES, *Ianus, Februarius, atque Decemb er.*

DE MENSIBVS *Monosticha.*

EDYLLIVM XVII.

Primus Romanas ordiris Iane Kalendas.
Februa vicino mense Numa instituit.
Martius antiqui primordia protulit anni.
Fœtiferū Aprilem vindicat alma Venus.
Maiorum dictus patrum de nomine Maius.
Iunius ætatis proximus est titulo:
Nomine Cæsareo Quintilem Iulius auget.
Augustus nomen Cæsareum sequitur.
Autumnum Pomona tuum Septēber opimat.
Triticeo October fœnore ditat agros.
Sydera præcipitas, pelago intempesta Nouēber.
Tu genialem hyemem feste December agis.

DE MENSIBVS ALIA *Monosticha.*

EDYLLIVM XIIX.

Dira patet Iani Romanis ianua bellis,
Vota Deo Diti Februa mensis habet.
Incipe Mars anni felicia fata reduci.
Tunc Aries Veneri lutea serta legit.
Dulcia, Maia, tuis lucent examina Nonis.
Arte poli Geminos Iunius ecce locat.
Iulius ardenti diuertit lumina Solis
Ære, flammigero cuncta Leone calent.
Poma legit virgo maturi initia Solis,
Fundit & October vina Falerna lacis.
Aret tota soli species vi dura Nepai.
Inde December amat te genialis hyems.

DE MENSIBVS *Disticha.*

EDYLLIVM XIX.

Iane noue, primo qui das tua nomina mensi,
Iane bifrōs, spectans tempora bina simul,

Post

Post, superum cultus, vicino Februa mense.
Dat Numa cognatis Manibus inferias.
Martius & generis Romani præsul, & anni,
Prima dabat Latiis tempora Consulibus.
Æneadum genitrix vicino nomen Aprili
Dat Venus, est Marti nãque Aphrodita comes.
Maia Dea, an maior, Mai, te fecerit ætas
Ambigo, sed mẽsi est auctor vterq; bonus.
Iunius hunc sequitur duplici celebrandus honore,
Seu nomen Iuno, siue iuuenta dedit.
Inde Dionæo præfulgens Iulius astro,
Ætatis mediæ tempora certa tenet.
Augustus sequitur, cognatũ à Cæsare nomẽ,
Ordine sic anni proximus, vt generis.
Nectuntur post hos numerúmque ex ordine signant,
September Bacchi munere præla rigans:
Et qui sementis per tempora, fœnore lætus
October, cupidi spem fouet agricolæ:
Quiq; salo mergens solẽnia signa Nouẽber
Præcipitat, cœlo mox reditura suo.
Concludens numerũ genialia festa Decẽber
Finit: vt à bruma mox nouus annus eat.

DE MENSIBVS TEtrasticha.

EDYLLIVM XX.

IANVARIVS.

Hic Iani mensis sacer est, en aspice, vt aris
Thura micẽt: sumãt vt pia thura Lares.
Annorum, seclíq; caput, natalis honorum,
Purpureos fastis qui numerat proceres.

FEBRVARIVS.

At quem cæruleus nodo constringit amictus,
Quique paludicolam prendere gaudet auem,
Dædala quẽ iactu pluuio circumuenit Iris.
Romuleo ritu Februa mensis habet.

MARTIVS.

Cinctum pelle Lupæ promptũ est cognoscere mensem,
Mars olli nomen, Mars dedit exuuias.
Tempus Ver, hœdus petulans & garrula hirundo
Indicat, & sinus lactis, & herba virens.

APRILIS.

Contectã myrto Venerẽ veneratur Aprilis
Lumen iuris habet, quo nitet alma Ceres.
Cereus è dextra flammas diffundit odoras,
Balsama nec desunt: quis redolet Paphie.

MAIVS.

Cunctas veris opes, & picta rosaria gemmis
Laniger in calathis, aspice, Maius habet.
Mensis Atlãtigenæ dictus cognomine Maiæ,
Quem meritò multùm diligit Vranie.

IVNIVS.

Nudus mẽbra, dehinc solares respicit horas
Iunius: ac Phœbum flectere monstrat iter.
Idem maturas Cereris designat aristas
Floraléfque fugas, lilia fusa docent.

IVLIVS.

Ecce coloratos ostentat Iulius arcus,
Crines cui rutilos spicea serta ligant.
Morus sanguineos præbet grauidata racemos:
Quæ medio Cancri sydere læta viret.

AVGVSTVS.

Fontanos latices, & lucida pocula vitro
Cerne, vt demerso torridus ore bibat.
Æterno regni signatus nomine mensis,
Latona genitam quo perhibent Hecaten.

SEPTEMBER.

Surgentes acinos varios, & præsecat vuas
September, sub quo mitia poma iacent.
Captiuam filo gaudens religasse lacertam:
Quæ suspensa manu nobile ludit opus.

OCTOBER.

Dat prensum leporem, cúmque ipso palmite fœtus,
October, pinguis dat tibi ruris aues.
Iã bromios spumare lacus, & musta sonare
Apparet vino vas calet ecce nouo.

NOVEMBER.

Carbaseo surgens post hunc indutus amictu
Mensis, ab antiquis sacra deámque colit:
A quo vix auidus sistro compescitur anser,
Deuotúsque satis vbera fert humeris.

DECEMBER.

Annua sulcata coniecta & semina terræ
Pascit hyems, pluuio de Ioue cũcta madẽt.
Aurea nunc reuocet Saturni festa Decẽber,
Nunc tibi cũ Domino ludere verna licet.

QVOTENI DIES SINT mensium singulorum.

EDYLLIVM XXI.

Implent tricenas per singula menstrua luces
Iunius, Aprilísque, & cum Septembre, Nouember.
Vnum ter denis cumulatius adde diebus
Per septem menses, Iani, Martísque Kalendis,
Et quas Maius agit, quas Iulius, Augustúsque
Et quas October, positúsque in fine Decẽber.
Vnus erit tantùm duo de triginta dierum:
Quæ Numa præposito voluit succedere Iano.
Sic ter centenis decies accedere senos,
Quadrántémque, & quinque dies sibi computat annus.

DE TRIBVS MENstruis mensium.

EDYLLIVM XXII.

Bis senas anno reparat Lucina Kalendas:

Et totidē medias dat currere Iuppiter Idus:
Nonarúmq; diem faciunt infra octo secundi.
Hæc sunt Romano tantùm tria nomina mensi.
Cætera per numeros sunt cognomenta dierum.

Quo mense quotæ Nonæ, vel Idus sint.

At Nonas modò quarta aperit, modò sexta refert lux.
Sexta refert Maij, Octobris, Martísque recursu,
Et qui solstitio sua tempora Iulius infert.
Cætera pars mensum quartis est prædita Nonis.
Omnes verò Idus octaua luce recurrunt.

Quotæ Kalendæ sint mensium singulorum.

Post Idus, quas quisque suas habet ordine mensis,
Diuersa numero redeūt variante Kalendæ:
Dum rursúmque, iterúmque . . . vocantur,
Vt tandem oblati procedant temporis ortu,
Ter senis, vnóque die, genialia festa.
Porrigit, vt Ianum arcessat noua bruma morantem.
Hoc numero mensísque Numæ, redit, autumníque
Principium referens Bacchi, September alumnus,
Iulius & Maius positúsq; in fine December,
Octobérque die reuocatur tardiùs vno.
Inde dies redeunt minùs vno, quattuor vltra,
Quos numero adiiciam, Sextilis, Iunius, atq;
Aprilis, post quos penultima Meta Nouember.
Ter quinis, vnóque die, Iunonie Mauors,
Vt redeas, referásque exordia prima, cieris.
Hoc numero, ad plenum, vertens reparabitur annus.

DE FERIIS ROMANIS EDYLLIVM XXV.

Nūc & Apollineos Tiberina per ostia ludos,
Et Megalesiaca matris operta loquar.
Vulcanique dies autumni exordia primi:
Quinquatrúsq; Deæ Pallados expediam.
Et medias Idus, Maij, Augustique recursu,
Quas sibi Mercurius, quásq; Diana dicat.
Matronæ, quæ sacra colant pro laude virorum,
Mauortis, primi quum rediêre dies.
Festa Caprotinis memorabo celebria Nonis:
Quum stola matronis dempta teget famulas,
Quattuor illa etiam discretis partibus anni
Solstitia, & luces nocte, diéque pares.
Nec Regifugium pulsis ex vrbe tyrannis,
Lætum Romanis fas reticere diem.
Vis neopesunte sacrum vel Saturnalia dicam?
Festáq; seruorum, quum famulantur heri?
Et nunquàm certis redeuntia festa diebus,
Compita per vicos quum sua quisq; colit?
Aut duplicem cultum, quem Neptunalia dicunt,
Et quem de Conso consiliísque vocant?
Festa hæc nauigijs, aut quæ celebrata quadrigis,
Iungunt Romanos, finitimósq; duces.
Adiiciam cultus, peregrináque sacra Deorum,
Natalem Herculeum, vel ratis Isiacæ,
Necnon lasciui Floralia læta theatri,
Quæ spectare volunt, qui voluisse negant.
Nunc etiam veteres celebrantur Equiria ludi,
Prima hæc Romanus nomina Circus habet.
Et Dionysiacos Latio cognomine ludos
Roma colit: Liber quæ sibi vota dicat.
Ædiles plebeij etiam, Ædilésque Curules,
Sacra, Sigillorum nomine dicta colunt.
Et gladiatores funebria prælia notum
Decertasse foro: nunc sibi harena suos
Vindicat: extremo qui iam sub fine Decembris,
Falcigerum placant sanguine cœligenam.

LIBRI QVARTI DE ANNO, MENSIBVS, ET DIEBVS, FINIS.

DOCTISSIMIS ATQVE HVMANISSIMIS VIRIS D.D. GODEFRIDO, ET HENRICO, REVERENDI AC CLARISSIMI viri D.D. TILEMANI Hesshusij filiis, Artium Liberalium Magistris, Amicis, ac Fratribus suis colendis.

AMICITIAM *eam, quæ inter parentes nostros est, Doctissimi atque humanissimi viri, amici ac fratres colendi, decet nos liberos quoque colere, conseruare, & quantùm in nobis est, augere: siquidem augeri potest id, quod omnino cumulatum esse videtur. Cui meo animo testando, hunc librum ad vos mitto indicem, & amicitiæ nostræ, & mei erga vos amoris. Conscripsi autem in eo, quæ lectio variorum auctorum mihi suppeditauit, de veteribus Romanorum ludis, non quidem omnia: quî enim hoc possem? Cùm & impedita ea sint, & à veteribus etiam non diligenter tradita, sed aliqua saltem, eáque non omnino protrita & vulgaria: quæ, si & vitam mihi Deus prorogauerit, & otium ab alijs studiis & vocationis operibus suppetierit, quantùm potero, illustrabo. Præclaram etiam in enodanda & eruenda ludorum veterum ratione operam posuit Vuolfgangus Lazius in aureis illis Reipublicæ Romanæ Commentariis, ex quorū lectione plurimùm me profecisse non nego. Sed multa adhuc ipsis deesse, neminem, qui rem attentiùs considerauerit, puto esse dubitaturum: quæ tamen supplebunt Onuphrij Panuinij de Ludis libri, siue editi illi sint, siue adhuc alicubi lateant: nondum enim, quamuis studiosissimè à me quæsitos, postquàm ab Hieronymo Mercuriali eorùm mentionem fieri intellexissem, videre licuit. Adieci tractationi de Ludis, etiam quædam de mensis, siue Conuiuijs veterum, de re Vestiaria, de nuptiis & Funeribus, quorum omnium cognitio studiosis adolescentibus, quibus solis ista scribo, ad veteres scriptores intelligēdos, haudquaquàm erit inutilis: certè eos delectabit. Quæ ego omnia simul ad vos mitto, & per vos, cum studiosa iuuentute communico. Vos ista sic accipietis, vt ab amico optimo, vobísque deditissimo profecta. Et me cùm vobis commendatum habebitis, tum Reuerendo etiam Parenti vestro, quem ipse quoque iamdiu parentis loco habeo, atque colo, diligenter commendabitis. Concludam epistolam versibus Paulini:*

Ego vos per omne, quod datū mortalibus,
Et destinatum sæculum est,
Claudente donec continebor corpore,
Discernor orbe quolibet.
Nec corde longos, nec remotos lumine
Tenebo fibris insitos.
Videbo corde, mente complectar pia
Vbique præsentes mihi.
Et cùm solutus corporali carcere,
Terráque prouolauero:
Quo me locârit axe communis pater,
Illic quoque vos animo geram.
Neque finis idem, qui meo me corpore,
Et amore laxabit vestro.

Valete viri humanissimi, amici charissimi, ac saluete. Ratisbonæ Idibus Aprilis, anni ab Orbe redempto ∞ IↃ XXC.

V. H.

Studiosiss.

IOANNES ROSINVS.

ANTIQVITATVM ROMANARVM LIBER V.

DE LVDIS, MENSIS, SIVE CONVIVIIS, Vestibus, Nuptijs, & Funeribus.

EXPLICATIS iis, quæ de Diis Romanorum, Sacerdotibus, & sacris, atque festis diebus fuerunt obseruatione digna, de ludis iam agemus, qui quidem etiam ad celebritates & dies festos pertinent. Nos verò proprium iis librum tribuimus, duabus de causis: quarum prior hæc est, ne liber præcedens nimiùm excresceret: altera, quòd placuerit nobis Varronem Romanorum doctissimum hac in re sequi, qui & ipse, quemadmodum ex Aurelio Augustino discimus, seorsim de ludis scripsit, diuerso tractatu ab eo, qui de feriis fuit, & quidem ita vt primo loco de Scenicis, posteà de Circensibus egerit. Addimus his quædam de conuiuiis, vestimentis, nuptiis, & funeribus: cùm quia pleraque ad religionem etiam pertinent, tum quia alium locum conuenientiorem de iis dicendi non habebamus: neq; etiam placebat singulis illis materiis singulos libros consecrare. Hæc enim, vt iam sæpiùs monui, tantùm introductionem quandam in Antiquitatem, non plenam eius explicationem esse volumus. Scripsit de Ludis Romanorum diligentissimè Onuphrius Panuinius Veronensis, qui & singularem de ludis Sæcularibus librum edidit, verùm isti mihi visi non sunt. Multa de iis habet Iulius Cæsar Scaliger in primo Poëtices libro. Et de Gymnicis ludis plurima tradit in suis de arte Gymnastica libris Hieronymus Mercurialis Medicus Patauinus, ex quibus multa in hanc nostram explicationem transtulimus. De mensis & conuiuiis veterum eleganter Iustus Lipsius vir clarissimus, cui me aliquando operam dedisse haud pœnitet, in tertio Antiquarum lectionum libro. Quædam etiam eò pertinentia habet Hieronymus Mercurialis in arte Gymnastica, & variis lectionibus: Franciscus Robortellus lib. de vita, & victu populi Romani: Aldus Manutius Pauli F. in libris de quæsitis per epistolam, & alij. Nam Francisci Polleti Commentarius de mensis veterum, quod ego sciam, lucem nondum aspexit. De re vestiaria scripsit Lazarus Baysius, quem librum mihi legere contigit beneficio clarissimi Iurisconsulti Ioan. Thomæ Freigij, Rectoris Gymnasij Altorfiani, cuius opera & consilio non semel in his Antiquitatum libris vsus sum. Multa etiam de vestibus habent Aldus Manutius, Carolus Sigon. & Iustus Lipsius in eo, quem iamprimùm in lucem dedit, Electorum libro. De nuptiis & earum ritibus multa habent Carolus Sigon. lib. I. de Antiquo iure ciuium Rom. atque Andreas Tiraquellus I.C. in legibus Connubialibus: & singularem ea de re librum scripsit Barnabas Brissonius I.C. clarissimus. De Sepulcralibus extat commentarius Lilij Georgij Gyraldi. Scripsit de iisdem & Onuphrius Panuinius, vt audio: & iam in manibus librum de Funeribus, item alterum de re Vestiaria habet Iust. Lipsius, quos expectamus breui. Plurima etiam de iis rebus, de quibus hoc libro agimus, extant in Alexandri Neapolitani Genialibus diebus, Cælij Rhodigini Antiquis lectionibus, Vuolfgangi Lazij Commentariis Reipublicæ Romanæ, & aliorum etiam scriptis: quæ ego propterea hoc loco commemorare volui, vt beneuolus lector sciret, quorum vestigia secuti essemus, & vnde etiam ipse pleniorem harum rerum explicationem petere posset. Sed tempus est vt ludorum explicationem aggrediamur.

A De Ludis Romanorum, quinam ij sint, & quis eorum primus apud Romanos Auctor.

CAP. I.

DE ludis dicturi, ipsum vocabulum primùm considerabimus. Tertull. libr. singulari de spectaculis ex veteribus auctoribus scribit, Ludos à Lydis dictos esse, qui ex Asia Transuenæ, duce Tyrrheno cùm fratri suo regni contentione cederet, in Etruria cõsederint, ibíque inter cæteros ritus superstitionum suarum, spectacula quoque religionis nomine instituerint. Vnde Romani accersitos artifices mutuati fuerint, & tempus, & enunciationem, vt ludi à Lydis vocarentur. Varro ludos à ludo, vel lusu appellatos scribit. Cæterùm vocabuli ludi variæ sunt significationes. Aliàs enim significat factum aliquod iocosum, vnde Grammatici distinguunt inter iocum & ludum, vt illud sit in verbis, hoc in rebus vel factis: aliàs locum exercitationis significat, vnde ludum gladiatorium, ludum matutinum, apud veteres legimus. Hoc loco ita ludos accipimus, vt sint publicæ celebritates, quæ vel placandæ Deûm iræ, vel pro salute populi, vel gratiæ populi demerendæ causa sunt editæ. Finis eorum erat tum religio quædam, qua antiqui opinabantur, sese Diis rem gratam illis ludis tanquàm promissam facturos: tum populi voluptas, cui & Reges, & Resp. & Imperatores maximè studebant, quo homines voluptate demulsi, in officio continerentur. Primus apud Rom. ludos instituit Romulus Rex, Consualibus celebratis; de quibus omnium veterum scriptorum historiæ loquuntur. Hunc secuti alij sunt, tum Reges, tum Consules & Prætores, postremùm Imperatores: vti posteà videbimus.

De Ludorum diuisione.

CAP. II.

QVid ludi fuerint, diximus, sequitur vt de diuisionibus & generibus etiam eorum, quædam annotemus. Et primùm quidem in vniuersum duo fuerunt ludorum apud Romanos genera. Alij enim Circenses fuerunt, alij verò Scenici. Docet hoc Cicero, qui cùm lib. 2. de legibus hanc legem recitasset: Ludis publicis, quod sine curriculo, & sine certatione corporum fiat, popularem lætitiam in cantu, & fidibus, & tibiis moderanto: eámque cum Diuûm honore iungunto: eam deinde sic explicat: Iam ludi publici, quoniam sunt cauea, circóque diuisi, sint corporum certationes, cursu, pugillatione, luctatione, curriculísque equorum vsque ad certam victoriam circo constitutæ: cauea, cantu, voce, ac fidibus, & tibiis: dummodò ea moderata sint, vt lege præscribitur. Circenses dicebantur, quòd exhiberentur in circuitu ensibus positis. Olim enim in littore fluminis agebantur, in altero latere positis gladiis, vt ab vtraque parte esset, ignauiæ præsens periculum. Seruius in 3. Georgicorum, & 8. Æneidos Virgilij. Alij à circumeundo sic dictos putant, alij à Circo, in quo exhibebantur, de quo pòst. Scenici vocati sunt alteri, quòd in scena, hoc est, in vmbra agerentur, & hi ingeniorum acumine, atque actionis agilitate, seu arte constabant. Dicemus de vtrisque, si priùs qui ludos exhibuerint, & vbi exhibiti fuerint, exposuerimus.

Qui Ludos exhibuerint.

CAP. III.

QVemadmodum non vna, & eadem semper fuit Reipub. forma, sed ea sæpiùs mutata est, ita non vnus & idem Magistratus ludos semper exhibuit: quin etiam diuersi ludi à diuersis sunt exhibiti Magistratibus, vel aliis personis. Principiò Reges ludos edi curauerunt, quod vel ex eo clarum est, quod Liuius, Dionysius, Plutarchus, & alij (non enim omnes auctores recensere libet) de Romulo scribunt, eum Consualia, vel ludos Neptuno Equestri sacros exhibuisse. Quamuis autem de reliquis Regibus nihil certi in scriptorib. vetustissimis, præterquàm apud Tertullianum extet, quo minùs tamen de iis dubitetur, faciunt iidem scriptores, qui cum nonnullis aliis memoriæ produnt, Tarquinium Priscum certum locum celebrandis ludis extruxisse, & ludos exhibuisse, vt iam dicetur. Post eiectos Roma Reges, Consulum fuit id munus, quemadmodum de Secularibus scribunt Valerius Maximus, Censorinus & alij. Creatis autem Ædilibus, eorum id muneris fuit, ita quidem, vt Ædiles plebeij ludos plebeios curarent, & Ædiles curules, qui potissimùm ob hoc ipsum creati primùm sunt, magnos exhiberent, cuius rei testimonia plurima in historia Liuij & aliorum extant. Sed & ad Prætoris Vrbani officium pertinuit, signum dare mittendis quadrigis: Quocirca, ipso nonnunquàm

bellis occupato, atque abſente, dictus Dictator fuit, qui in Prętoris locum ludorum tempore ſignum mittendis quadrigis daret. Quod autem ad ludos funebres attinet, eos illi curârunt, & exhibuerunt, qui proximi defunctorum, in quorum honorem ludi celebrabantur, hæredes fuerunt. Nonnunquàm tamen & hi ab Ædilibus curati fuerunt, id quod ex omni Romana hiſtoria intelligitur. Exceptis igitur ludis funebribus, reliquos vel Reges exhibuerint, vt Circenſes, vel Conſules & Prætores, vt eoſdem, item Sæculares & Apollinares: vel Ædiles plebeij, vt Plebeios, vel Ædiles Curules, vt magnos Megaleſes, &c. Tandem omni Reipublicę poteſtate in vnum tranſlata, Imperatores etiam hoc munus ſibi ſumpſerunt, quod ex Suetonio & ſequentibus hiſtoricis cognoſcitur.

De loco, vbi Ludi ſint exhibiti. De Circo Maximo, Circis, Theatris, & Amphitheatro.

Cap. IV.

Lvdi primùm in Inſula Tiberina exhibiti ſunt, nullo ad id certo conſtituto loco, ſed ab altera parte Tiberis prometa erat, ab altera enſes ponebantur, teſte Seruio Virgilij interprete. Primus omnium Tarquinius Priſcus V. Romanorum Rex, Circum maximum extruxit. Sic enim Liu. lib. 1. Tum primùm Circo, qui nunc maximus dicitur, deſignatus locus eſt: loca diuiſa Patribus, equitibúſque, vbi ſpectacula ſibi quiſque facerent. Fori appellati, ſpectauêre, furcis duodenos, ab terra ſpectacula alta ſuſtinentib. pedes. Hæc Liu. Dionyſ. tamen lib. 3. non rude tantùm ædificium ipſum extruxiſſe, ſed elegantiſſimè etiam exornaſſe ſcribit: cuius hęc ſunt ex verſione Sigiſmundi Gelenij: Idem Tarquinius Priſcus in Circo maximo inter Palatinum & Auentinum montes ſito, primus circumquaque operta tecto fecit ſedilia. Nam anteà ſtantes ſpectare ſolebant furcis tabulata ſuſtinentibus. Locos ſpectaculorum in triginta curias diſtribuit, vt Curialium quiſque ſuo loco ſpectaturus ſederet: quod opus & ipſum procedente tempore annumerandum erat, inter ſpectacula totius vrbis pulcherrima. Longitudo enim eius eſt trium ſtadiorum cum dimidio, latitudo quatuor iugerum, à duobus maioribus lateribus, & vno minore, cingitur Euripo, qui aquas recipiat, decempedali profunditate ſimul, & latitudine. Poſt Euripum extructæ ſunt triporticus, imæ habent lapidea paulùm ſcandentia (ſicut in theatris) ſedilia, ſuper duplici contignatione ſunt lignea, duas maiores porticus, tertia minor coniungit tranſuerſim lunata ſpecie appoſita, vt ex tribus vna conficiatur, amphitheatralis 8. ſtadiorum amplitudine capax, centum quinquaginta millia hominum. Reliquum è minoribus latus, quod ſubdiale eſt, habet fornicatos carceres, vnde equi emittuntur, omnes vno clauſo repagulo, externè ambit Circum ſimplex contecta porticus, habens officinas & ſupernè cellas, per quas ſpectatores intrant, & aſcendunt per officinas ſingulas, vt nulla confuſio exoriatur, inter tot hominum millia, tum venientia, tum diſcedentia. Hactenus Dionyſius. Dictus igitur eſt Circus, quòd in circuitu ſpectaculis ædificatis ludi ibi fierent, & quòd illic circùm metas ferretur pompa, & equi currerent. Alij à Circe venefica, Solis filia, nomen habere volunt, quod annotat Tertullianus libro ſingulari de ſpectaculis, vbi & hæc de ornamentis Circi affert: Singula, inquit, ornamenta Circi, ſingula templa ſunt, oua honori Caſtorum aſcribunt, qui illos ouo editos credendo de Cygno Ioue non erubeſcunt. Delphinos Neptuno vouent, columnas ſeſſias à ſementationibus, meſſias à meſſibus, tutilinas à tutelis fructuũ ſuſtinent, ante has tres aræ, trinis Diis parent, magnis, potentibus, valentibus. Eoſdem Samothracas exiſtimant. Obeliſci enormitas, vt Hermateles affirmat, Soli proſtituta: ſcriptura eius, vnde & cenſus, de Ægypto ſuperſtitio eſt. Frigebat Dæmonum concilium, ſine ſua Matre magna, ea itaque illic præſidet Euripo. Conſus apud metas, ſub terra deliteſcit. Murtias quoque idolum fecit. Murciam enim Deam amoris volunt, cui in illa parte ædem vouêre. Hæc Tertullianus. Idem paulò antè: Circus Soli principaliter conſecratur: cuius ædes medio ſpatio, & effigies de faſtigio ædis emicat, quòd non putauerint, ſub tecto conſecrandum, quem in aperto habent. Quæ de ouis & Delphinis Tertullianus dicit, ſic ſunt intelligenda, quòd fuerint opera rotunda, ſpecie ouorum, quædam etiam animantium vt Delphinorum formis expreſſis, quæ conuerſionem & flexionem curſus oſtenderent, ab Agrippa poſita, cùm propter ſimilitudinem metarum, quarum multæ in Circo erant, aurigantes ſæpe non ſine magno periculo errarent. Obeliſcorum, quorum etiam mentionem facit Tertullianus, deſcriptio extat apud Ammianum Marcellinum lib. 17. cuius pauca quædam huc afferam: Obeliſcus, inquit, eſt aſperrimus

rimus lapis in figuram metæ cuiusdam sensim ad proceritatem consurgens excelsam, vtque radium imitetur, gracilescens paulisper, specie quadrata in verticem productus angustum, manu leuigatus artificis, formarum autem innumeras notas, hieroglyphicas appellatas, quas ei vndique videmus incisas, initialis sapientiæ vetus insigniuit auctoritas. Volucrum enim, ferarúmque etiam alieni mundi genera multa sculpentes, ad æui quoque sequentis ætates Imperatorum vulgatiùs perueniente memoria, promissa vel soluta Regum vota monstrabant. Non enim, vt nunc, literarum numerus præstitutus, & facilis exprimit, quicquid humana mens concipere potest, ita prisci quoque scriptitârunt Ægyptij: sed singulæ literæ, singulis nominibus seruiebant, & verbis nonnunquàm significabant integros sensus, &c. Paulò pòst recitat inscriptionem obelisci in Circo maximo ex Hermapionis libro, quæ inde peti potest. Hunc obeliscum, qui in Circo maximo constitutus ab Octauo Augusto est, excisum à Rege Semneserteo, quo regnante Pythagoras in Ægypto fuit, centum vigintiquinque pedum fuisse, & dodrantis, præter basim: Plinius lib. 36. cap. 9. auctor est, vbi & de Obeliscis aliis, qui Romam translati fuerint, mentionem facit. Cæterùm carceres primùm ex topho, lignóque fuerunt, quos marmoreis permutauit Claudius Imperator. Metas insigniores inaurari voluit Claudius: solùm minio & Chrysocolla sterni Caligula, auri atque argenti scobe conspergi mandauit Heliogabalus, dolens quòd non posset etiam electri: id ex Suetonio & Lampridio notum est. In Circo, ne quis non sederet molliter, non solùm Magistratibus & honoratioribus tomentum, quod leuconium & gnaphalium: sed & multitudini substernebatur, quod è concisis arundinibus factum, nomine proprio Circense dictum est, vt Suetonius & Martialis indicant. Nequis porrò, importunè sedendo alteri molestus foret, sedilia cancellis erant separata. In Circo ornamenti causa cùm Deorum imagines gypseæ, tum detracta hostibus spolia suspendebantur. Per Circum nuces & fractum cicer clamando solebant serui circumferre: item in cortinis aquam portare, quam esurienti sitientíque plebi venderent. Quæ omnia ex Ouidio, Horatio, & Plauto discuntur. Sub Circo in cellis, antrísve subterraneis habitabant, quæ corpore facerent quæstum, mulieres, vt ex Iuuenale colligitur. Ad eundem res furto ablatæ vendebantur, quod in Horatium, cùm Circum fallacem vocat, annotauit Helenius Acro.

Præter hunc Circum, qui maximus appellatus est, etiam alij progressu temporis sunt extructi. P. enim Victor in libello de regionibus vrbis, octo, vel nouem fuisse dicit. Meminit enim Circi Flaminij, de quo etiam Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæst. 66. & Martialis in Apophoretis, & epigram. libro 12. In quo Circo vitri officina fuit in qua pocula fierent, punctis coloratis, quasi gemmis insignita, & crystallinis similia: quæ vt precio gemmatis æquanda non erant, ita vsu reperiebantur firmiora, quòd aquis calidis, vt veræ gemmæ, non vitiarentur aut fluerent. Collocatur hic Circus regione vrbis IX. In I. regione Circus Antonini Caracallę cum obelisco fuit. In V. Circus Aureliani cum obelisco. In VI. regione duo memorantur, alter prope portam Collinam, alter Circus Floræ, siue Floralium. Regione X. Circus Alexandri Imperatoris. Regione XI. præter Circum maximum, Circus intimus, antiquiore nomine Circus ad murum dictus. Erat & Circus Domitiæ, & Circus Vaticanus, quorum memoria adhuc apud P. Victorem & alios extat, quorundam etiam vestigia & rudera hodiè cernuntur. De Theatris iam dicemus.

Vt Circenses ludi in Circo, ita Scenici in Theatro peragebantur. Nomen habet Theatrum à θεᾶσθαι, quod est spectare. Est autem locus, in quo Deorum immortalium diebus festis ludos spectabant, sedentes cum coniugibus & liberis.

Apud Romanos Theatrum diu nullum fuit: olim enim, vti Iul. Cæsar Scaliger docet, in diem ac locum indictum conuenientes, qui specimen firmitatis, aut dexteritatis, aut pernicitatis edituri essent, in medio datis nominibus, profitebantur. Circumfusa turba cum iudicibus ad spectandum, mox alia item affluente, commodè spectare non poterant: quod alij aliis obiectu corporum conspectum adimebant: idcirco aggestis cespitibus editiorem locum sibi puluillis actis faciebant. Eam ob causam medius locus depressior fuit, ac propterea Cauea dictus. Igitur per initia stantes spectabant, postea subsellia sibi quisque afferebat. Primi Theatrum faciendum locârunt M. Valerius Messala, atque C. Cassius Longinus, Censores, anno IↃXCIX. verùm auctore P. Scipione Nasica omnem apparatum operis eorum subiectum hastę venire placuit. Atque etiam Senatusconsulto cautum est, ne quis in Vrbe, propiúsve passus mille subsellia posuisse, sedénsve

ludos spectare vellet, vt scilicet remissioni animorum iuncta standi virilitas, propria Romanæ gentis vota esset. Valerius Maximus libro secundo, capite quarto. Meminit & Velleius libro secundo, & Liuius libro 48. Deleta Corintho L. Mummius ludis, quos in triumpho fecit, Theatrum erexit, sed temporarium. In primis autem celebratur M. Scauri Theatrum, de quo hæc scribit Plinius lib. 36. cap. 15. M. Scaurus fecit in Ædilitate sua opus maximum omnium, quæ vnquàm fuêre humana manu facta, non temporaria mora, verùm etiam æternitatis destinatione. Theatrum hoc fuit. Scena ei triplex altitudine trecentarum sexaginta columnarum, in ea ciuitate, quæ sex hymettias non tulerat, siue probro ciuis amplissimi. Ima pars scenæ è marmore fuit, media è vitro: inaudito etiam posteà genere luxuriæ. Summæ tabulis inauratis columnæ, vt diximus, imæ duodequadragenûm pedum. Signa ærea inter columnas fuerunt tria millia numero. Cauea ipsa cepit hominum xxc. millia, cum Pompeij Amphitheatro totiẽs multiplicata Vrbe, tantóq; maiore populo sufficiat largè xl. millia sedere. Sed & reliquus apparatus tantus Attalica veste, tabulis pictis, cæteróque choragio fuit, vt in Tusculanã villã reportatis, quæ superfluebant, quotidiani vsus deliciis, incensa villa ab iratis seruis, concremaretur ad sestertia. Hæc Plinius. Idem paulò pòst de Theatris Curionis: Theatra duo iuxta fecit amplissima è ligno. Cardinum singulorum versatili suspensa libramento, in quibus vtrisque antemeridiano ludorum spectaculo edito inter sese auersis, ne inuicem obstreperent scenæ, & repentè circumactis, vt contrà starent: postremo iam die descendentibus tabulis, & cornibus inter se coëuntibus, faciebat Amphitheatrum, & gladiatorium spectaculum edebat, ipsum magis autoratum populum Romanum circumferens, &c. Primum mansurum Theatrum C. Pompeius Magnus Romæ extruxit lapide quadrato, auctore Cornelio Tacito libro 14. ad exemplum illius, quod Mitylenis viderat bello Mithridatico. De hoc Pompeij Theatro Tertul. lib. singulari de Spectaculis: Pompeius Magnus solo Theatro suo minor, cùm illam arcem omnium turpitudinum extruxisset, veritus quandoque memoriæ suæ Censoriam animaduersionem, Veneris ædem superposuit, & ad dedicationem edicto populum vocans, non Theatrum, sed Veneris templum nuncupauit, cui subiecimus, inquit, gradus spectaculorum: ita damnatum, & damnandum opus templi titulo prætexuit, & disciplinam superstitione illusit. Hactenus Tertullianus. Erat autem Theatrum in modum hemicycli, cuius ab vtroque cornu scenæ erant, cum singulis aris, quarum vna Bacchi, altera eius Dei erat, in cuius honorem ludi fiebant.

Amphitheatra verò circulari integra forma construebantur, aut ouali, & oblonga, in quibus gladiatorij ludi, & conclusarum ferarum venationes exhibebantur. Eius area dicebatur cauea, & arena, quòd arena spargeretur, vt certantes sine offensione caderent, quod ex Suetonio liquet.

Theatri partes sunt Scena, Orchestra, Proscenium, & Pulpitum. Scena frons est Theatri, & ea pars, quæ ab vno eius cornu ad alterum cum coopertura ducebatur: ea aut versatilis erat, scilicet, cum machinis quibusdam subitò vertebatur, & aliam picturæ faciem ostendebat: aut ductilis, cùm tractis tabulatis hac atque illac, species picturæ, interior nudabatur, vt annotauit Seruius lib. 3. Georg. Propriè verò scena vocatur arborum in se cubantium concamerata condensatio, vt subterpositos ab aëris iniuria posset tegere. Nam priscis temporibus ante vsum Theatrorum sub frondibus & vmbraculis agebãt. Quare scena dicta est, inquit Cassiodorus, ab vmbra luci densissima, vbi à Pastoribus inchoante vere diuersis sonis carmina cantabantur. Placidus Grammaticus scenam dicit esse Cameram hinc inde compositam], quæ vmbræ loco in Theatro erat, in quo ludi agebantur. Scenæ autem longitudo ad Orchestræ diametron duplex fieri debet, vt docet Vitruuius libro 5. capite 7.

Proscenium locus erat ante scenam porrectus, in quo erat Pulpitum, agentium & loquentium locus. In Pulpitum enim actores prodibant, quod quidem vt Vitruuius, sentit, erat latius Latinis, quàm Græcis. Eius autẽ altitudo Romanis erat non plus pedũ quinque. At scena erat altior pulpito, pulpitũ altius proscenio & orchestra. Ibi gesticulatione, cantu, & saltatione, artifices personis in scena abditis populum retinebant.

Orchestra apud Romanos locus erat, in quo Senatores considebant spectaturi: apud Græcos saltationes in eo peragebantur. Sedilium ordines Cunei à figura dicebantur. Cùm enim excurrerent ab angusto spatio ad ambitũ extimũ, strictiores erãt necessariò, quo propiùs accederẽt ad caueã, &c. Atque de Theatris etiã, earũmq partibus hactenus.

Cæterùm

A Cæterùm vt de ſpectandi ratione adhuc pauca moneam, auctor eſt Valerius Maximus,& cum eo alij,per quingentos & quinquaginta octo annos Senatum populo miſtum ſpectaculo ludorum interfuiſſe.Sed eum morem Attilium Serranum,& L.Scribonium Ædiles,ludos Matri Deûm facientes,ſuperioris Africani ſententiam ſecutos, diſcretis Senatus & populi locis,ſoluiſſe:quę quidem res auerterit vulgi animum,& fauorem Scipionis magnoperè quaſſauerit. Lata deinde lex Roſcia eſt, Metello & C. Martio Coſſ.anno Vrbis conditæ I Ↄ C X X C V.quæ Equitem quoque à Plebe diſtinxit:ſic tamen,vt qui ex Equite,vel vitio,vel fortuna decoxiſſent,ab aliis ſepararentur, ac remotiore loco conſiderent.Meminêre eius legis Horatius, Iuuenalis, ac ſæpe Cicero, præſertim Philippica 2.qui natos hinc,ſe Conſule, L. Roſcij Othonis(nam is legem ſanxerat)odio tumultus non ſolùm compeſcuit,verùm etiam effecit, vt errorem ſuum Plebs agnoſceret, neqũe ſe notari ſedis diſcrimine iniquo animo ferret. Auctor in eius vita Plutarchus,& Plin.libr.7.cap.30. Verùm lex Roſcia nihil niſi de XIV.ordinibus ſanxit. Secutus autem Auguſtus,primùm eam ſic moderatus eſt,vt cùm plerique Equites attrito bellis ciuilibus patrimonio, metu pœnæ theatralis ſedere in XIV. non auderent, ea non teneri ſtatueret,quibus ipſis,parentibúſque Equeſter cenſus, vnquàm fuiſſet. Neque hoc ſolùm, verùm etiam in vniuerſum, quoties quid ſpectandum publicè ederetur,primum ſubſelliorum ordinem Senatoribus relinqui voluit: militem præstereà ſecreuit à populo,ac maritis è Plebe proprios ordines:Prætextatis quoque ſuum cuneum attribuit. Qua de re plura lege apud Læuinum Torrentium,Commentariis in Suetonij Neronem.Scribit Valerius Maximus, Religionem ludorum creſcentibus opibus ſecutam eſſe lautitiam.Eius inſtinctu C.Catulum Campanam imitatum luxuriam,primum ſpectantium conſeſſum velorum vmbraculis texiſſe.Cn. Pompeium ante omnes,aquæ per ſemitas decurſu,æſtiuum minuiſſe feruorem.Cl. Pulchrum ſcenam varietate colorum adumbrauiſſe, vacuis antè pictura tabulis extentam: quam totam argento Caius Antonius,auro Petreius,ebore Quintus Catulus prætexuerit. Verſatilem feciſſe Lucullos. Argentatis choragiis P.Lentulum Spintrem adornauiſſe. Tranſlatum anteà Phœniceis indutum tunicis M.Scaurum exquiſito genere veſtis cultum induxiſſe.Hactenus Valerius. Quamuis autem Theatra, Circi, & alia eiuſmodi loca ſingulares quæque,ac proprios ludos haberent, & exercitationes cuique loco accommodatas: tamen eadem ſæpe omnibus in locis peracta ſine diſcrimine fuerunt. De quo vide Georgij Fabricij Romam,cap.12. Ex quo etiam multa huc tranſcripſimus. Theatra in libello Onuphrij Panuinij de XIV.regionibus Vrbis memorantur quatuor,Balbi,Marcelli,lapideum,& Pompeij. Amphitheatra tria, Amphitheatrum magnum, Caſtrenſe, & Tauri Statilij. Pertinet ad locum etiam Odeum, Stadium, & Xyſtus. Odeum Græco nomine dictum ᾠδεῖον,publicum ædificium erat,in quo citharœdi & tibicines à muſico, & reliqui actores ſcenici ab hiſtrione exercebantur,antequàm in Theatrum prodirent. Talia ædificia in Vrbe fuêre quinque.Stadium locus erat curſoribus deſtinatus,extructus à Domitiano,Suetonio teſte. Xyſtus Græca appellatione locus dictus, in quo ſub tecto hyemis tempore verſabantur athletæ.Sed de locis ſpectaculorum ſiue ludorum hactenus.

Quinam fuerint ludi Circenſes.

CAP. V.

DIximus per quos,& vbi ludi exhiberentur, iam ad ipſos ludos reuertemur, atque cùm in duo genera eos diſtribuerimus,in Circenſes & Scenicos, de Circenſibus priore loco dicemus.

Vnde cognomen hi ludi habeant,capite ſecũdo docuimus.Quidã eoſdẽ etiam Gymnicos appellant, à Gymnicis ludis,ſiue exercitationibus, quæ in iis exhibebantur. Hos quidam appellatos dicunt à nuditate, quòd ludentes corpora nudarent, aut ſaltẽ veſtes exuerent,quò expeditiores & agiliores ad certamina ludicra eſſent. Alij ab exercitatione corporis. Námque exercitio & habitu corporis conſtabant: quemadmodum etiam Galenus Gymnaſticam definit artem, ſiue ſciẽtiam potentiæ omnium exercitationum. De primariis horum formis, quæ in Circenſibus exhibebantur, meminit Virgil.libr. 5. Æneid.Homerus penult.Iliad.Prima erat pugna cum pugnis,cæſtibus, gladiis,fuſtibus, haſtis,pilis,ſimilibúſque armis certabatur. Huc ſpectat & gladiatura, cùm gladiatores variis modis dimicabant,interim pro gloria,interim pro vita:ídque ſpectante populo, vt iuuẽtus cædiũ,ſanguinis,& vulnerũ aſpectu, aſſueſceret in bello minùs iſta timere. Huc quoque refertur pugna & certamen cum beſtiis: qualia multa deſcribit Martialis;

Vtrumque horum omninò infame fuit ingenuis, & ferè per seruos agebatur. Item lucta, quum alter alterum in terram prosternere, tum vi, tum agilitate corporis nitebatur. Altera species est cursus, quum peragebant currendo certa stadia in campo, perueniebántque ad metam destinatam. Tertia erat saltatio in æquo campo, aut infernè ad locum superiorem, & contrà, aut cùm in equos currúsve insiliebant, non tantùm nudi, sed etiam armati, & cataphracti. Quarta iaculatio discorum, sagittarum, pilarum, telorum, omniúmque armorum, cuiuscunque generis, quæ longè proiiciuntur: & hi ludi erant ferè pedestrium. Quinta species est decursio equestris, qua exhibebatur species pugnæ equestris, qualem describit Virgil. in 5. Æneid. Sexta est aurigatio, id est, certamen bigarum, aut quadrigarum, cuius formam & schema videas apud Philandrum in annotationibus suis in Victruuium. Septima est Naumachia, id est, nauale certamen, quum in mari, fluuio, stagno, lacu, forma naualis pugnæ repræsentabatur. De plerisque his speciebus multa eruditè collegit Hieronym. Mercurialis Medicus Patauinus in 2. & 3. lib. artis Gymnasticæ, ex quo ij, qui pleniorem huius rei explicationem desiderant, petere ea possunt. Nos hoc loco tantùm, de cæstibus, discis, & aurigationum factionibus quædam adiiciemus, de pompa ludorum pòst dicturi. Cæstus, vti Aldus Manutius describit lib. 2. de quæsitis per epistolam, epist. 8. erant lora ex multiplici crudo tergore bouis agrestis, quemadmodum ait Homerus, manibus & lacertis inducta, ferreis plumbeísve clauis, aut squamis clauatis, conuoluta ad similitudinem arietini cornus, cuiusmodi adhuc in antiquis nummis cernuntur, & nuper beneficio Pyrrhi Ligorij antiquitatis peritissimi, aliquot cæstuum iconas in publicum dedit Hier. Mercurialis, apud quem eas videbis lib. 2. Artis gymnasticæ, cap. 9. Multa de cæstibus habet Ald. Manutius eo, quem indicaui loco. Discus fuit lamina quædam trium vel quatuor digitorum crassitudine, longior paulò plus pede, aliàs lapidea, aliàs ferrea, quin etiam ænea nonnunquàm, ne, dum ex alto rueret, frangeretur, plana quasi lentis speciem referens, quam in aërem proiiciebant, manu ad pectus adducta, atque extrorsum & deorsum reducta, rotationis instar in aërem eiaculabantur: de quo, & eius forma vide etiam, si libet, Hieronym. Mercurialem libr. 2. Artis gymnasticæ, cap. 11. Factiones aurigantium, qui ludis Circensibus palmam quærebant, fuerunt quatuor, quæ à coloribus viridis, cærulei, coccini, albíque panni, quo donabantur, nomina acceperunt, Prasinæ, Venetæ, Rusatæ, Albatæ: de quibus ita Tertullianus: Ab initio duo soli fuerunt colores, albus & rufeus. Albus hyemi ob niues candidas: rufeus æstati, ob solis ruborem voti erant. Sed posteà tam voluptate, quàm superstitione prouecta, rufeum alij Marti, alij album Zephyris consecrauerunt: Prasinum verò terræ Matri, vel verno: Venetum cœlo & mari, vel autumno. Hactenus Tertull. Domitianus duas, aurati, purpureíque panni, ad quatuor pristinas addidit, teste Suetonio. Harum factionum ad reprehensionem vsque studiosi fuerunt Principes nonnulli, vt Caligula Prasinæ, Vitellius Venetæ: tum agitatores ipsos habuerunt in pretio, vt Caligula Incitatum, Nero Prasinum, Domitianus Passerinum, & Tigrim, Nerua Scorpum: quorum victorias prædicatione extollit Martialis. Meminit Boculi cuiusdam Asconius: meminerunt M. Aurelij Dioclis, & C. Apuleij Dioclis, & C. Pompeij Eusceni & Fusci vetera epigrammata. Martialis tres factiones coniungit:

Si Veneto, Prasinóve faues, qui coccina sumis,
Ne fias ista transfuga veste, vide.

De Prasina separatim Iuuenalis Satyra 11.

Totam hodiè Romam Circus capit, & fragor aurem
Percutit, euentum viridis quo colligo panni.

Iustiniani temporibus ex Prasinæ & Venetæ factionum contentione est tanta Byzantij seditio exorta, vt quadraginta ferè hominum millia sint trucidata: quod ex Zonara monacho transcripsit Cuspinianus. Post illam cladem factionum nomina sunt abolita. Magistratus is qui his ludis pręerat, videlicet Prętor, aut Dictator, ob hoc ipsum creatus, mappa aurigis signum cursus dabat. Exhibebantur autem olim (vti Varro dicit in libris de rebus populi Romani) xxv. missi, sed vigesimusquintus dicebatur ærarius, eò quòd de collatione populi exhibebatur, quæ desiit esse, postquàm conferendæ pecuniæ est consuetudo sublata. Seruius in 3. Georgic. Domitianus Centum missus, sed quiuis tantùm spatiis exhibuit. Suet. in eius vita.

A *Quinam fuerint ludi Scenici.* CAP. VI.

ALterum ludorum genus eorum est, qui dicuntur Scenici, à Græco σκηνὴ, quod vmbram significat: nam in vmbra fiebant, & ingenij arte exercitabantur. Hos originem à Græcis traxisse, ex Aristotelis Poëtica, Polydoro, Virgilio, Lud. Viue, & aliis intelligitur. Qua autem ratione, & quibus de causis Romæ instituti fuerint, eleganter docet Liuius in hist. A. V. C. CCCXXCIX. his verbis: Et hoc, inquit, & in sequenti anno, C. Sulpitio Potito, C. Licinio Stolone Coss. pestilentia fuit, eo nihil dignum memoria actum, nisi quòd pacis Deûm exposcendæ causa tertiò tum post conditam Vrbem lectisternium fuit, & cùm vis morbi nec humanis consiliis, nec ope diuina leuaretur, victis superstitione animis, ludi quoque Scenici, noua res bellicoso populo (nam Circi modo spectaculum fuerat) inter alia cœlestis iræ placamina instituti dicuntur. Cæterùm parua quoque, vt fermè principia omnia, & ea ipsa res peregrina fuit. Sine carmine vllo, sine imitandorũ carminũ actu, ludiones ex Etruria acciti, ad tibicinis modos saltantes, haud indecoros motus more Thusco dabant. Imitari deinde eos iuuentus simul inconditis inter se iocularia fundentes versibus cœpêre: nec absoni à voce motus erant, accepta itaque res, sæpiúsque vsurpando excitata. Vernaculis artificibus, quia Hister Thusco verbo Ludio vocabatur, nomen Histrionibus inditum: qui non, sicut antè, Fescennino similem versum, compositum temerè, ac rudem alternis iaciebant, sed impletas modis Satyras, descripto iam ad tibicinem cantu, motúque congruenti peragebant. Liuius post aliquot annos, qui ab Satyris ausus est primus argumento fabulam serere, idem scilicet id quod omnes tum erant, suorum carminum actor dicitur, cùm sæpiùs reuocatus vocem obtudisset, venia petita, puerum ad canendum ante tibicinem cùm statuisset, canticum egisse aliquantò magis vigente motu: quia nihil vocis vsus impediebat, inde ad manum cantari histrionibus cœptum, diuerbiáque tantùm ipsorum voci relicta. Postquàm lege hac fabularum, ab risu, ac soluto ioco res auocabatur, & ludus in artem paulatim verterat, iuuentus, histrionibus fabellarum actu relicto, ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus iactare cœpit: quæ inde Exodia posteà appellata, consertáque fabellis potissimùm Attellanis sunt, quod genus ludorum ab Oscis acceptum tenuit iuuentus, nec ab histrionibus pollui passa est, eo institutum manet, vt actores Attellanarum nec tribu moueantur, & stipendia tanquàm expertes artis ludicræ, faciant. Inter aliarum parua principia rerum, ludorum quoque prima origo ponenda visa est, vt apparet, quàm ab sano initio res in hanc, vix opulentis regnis tolerabilem insaniam venerit. Hæc Liuius libro septimo, quæ eadem etiam Valer. Maximus lib. 2. cap. 4. habet: ex quibus discimus, quàm tenue initium Scenicorum ludorum fuerit, quòd scilicet primùm ludiones ex Etruria acciti, sine carmine ad tibicinis modos saltârint, pòst, versus, sed inconditi, & motus à voce non absoni accesserint, tandem arte omnia fuerint perpolita. Quomodo Aurel. Augustinus Scenicas fabulas & actiones exagitet, vide libr. eius 1. de Ciuit. Dei, cap. 32. libr. 2. cap. 8. & alibi. Recensentur autem ludorum Scenicorum species istæ, Tragœdia, Comœdia, Satyra & Mimus. De prioribus duabus speciebus in sequentibus capitibus plura dicam: hîc de Satyra tantùm & Mimo quædam mouebo.

SATYRA, inquit Diomedes lib. 3. Grammat. est fabula, in qua Tragici Poëtæ, non Reges, aut Heroas, sed Satyros induxerunt, ludendi causa, iocandíque, simul vt spectator inter res tragicas, seriásque, Satyrorum quoque iocis & lusibus delectaretur, quod & Horatius ostendit, cùm in arte Poëtica sic scribit:

Carmine qui Tragico vilem certauit ob hircum,
Mox etiam agrestes Satyros nudauit, & asper
Incolumi grauitate iocum tentauit: eò quòd
Illecebris erat, & grata nouitate morandus
Spectator, functúsque sacris, & potus, & exlex.

Ad quem locum hęc notat in eius Poëmatis Commẽtario Ald. Manutius Pauli F. Satyri, quibus à principio locus in Tragœdia non fuit, admisceri cœpti sunt, non vt Tragœdię pars essent, verùm vt intercinentes iocorum illecebris, & dictorum acumine spectatorem detinerent, ex quo deinde argutum poëma hexametro versu confectum, Satyrę nomen accepit: quale extat Horatij, Iuuenalis, Persij. Nam Lucilij Satyrę desiderantur. Nudos autem in tragœdias Satyros induxit Horatius, qui saltarent, & acuta dicta dicerent. Nam dicacitatem, aut facetias per se Tragœdia non habet, quippe cui sit risus inimicus, vt ait Demetrius Phalereus: & in qua nihil, nisi miserabile ac terrificũ, ostẽdatur,

vt Aristoteles dixit in lib. de Arte Poët. Idem reiectos à Sophocle primùm Satyros, vt aliquando suam grauitatem Tragœdia reciperet, in eodem libro docet. Receptos autem posteà Satyros à Latinis in Tragœdias vix opinor: sed in Comœdias primùm inductos à Liuio Andronico, deinde à iuuentute remotos esse, & in Atellanas fabellas aliquantò pòst demigrasse, videtur Liuius indicare lib. 7. Hactenus Manutius. Dicta est Satyra siue à Satyris, quòd similiter in hoc carmine ridiculæ res, pudendæque dicuntur, quæ velut à Satyris proferuntur, & fiunt: siue à satyra lance, quæ referta variis multísque primiciis, sacris Cereris inferebatur, & à copia & saturitate rei satyra vocabatur, cuius generis lancium, & Virgil. Georg. meminit, cùm hoc modo dicit:

Lancibus & pandis fumantia reddimus exta. &,

--- *Lancésque & liba feremus.*

Siue à quodam genere farciminis, quod multis rebus refertum, Satyram Varro vocitat. Est autem hoc positum in 2. lib. Plaut. quæst. Satyra est, vbi passa & polenta, & nuclei pinei ex mulso conspersi. Ad hæc alij addunt & de malo punico grana: alij autem dictum putant à lege Satyra, quæ vno rogatu multa simul comprehendat, quòd scilicet & Satyra, carmina multa simul, & poëmata comprehenduntur. Plura de Satyra vide apud Lilium Gregorium Gyraldum Dialogo 6. Historiæ Poëtarum, & Iulium Cæsarem Scaligerum lib. 1. Poëtices, cap. 12.

MIMVS, teste eodem Diomede, est sermonis cuiuslibet motus sine reuerentia, vel factorũ cum lasciuia imitatio. Dictus est Mimus, quasi solus imitetur: & cùm alia poëmata idem faciant, ipse quasi priuilegio quodam, quod fuit commune, possedit. Donatus Mimum dictum ait à diuturna imitatione vilium rerum, & leuium personarum. Vnde etiam Pantomimi, omnium rerum imitatores, & Archimimi, præcipui, seu mimorum principes appellantur. De Mimo ita scribit Iul. Cæs. Scaliger lib. 1. Poët. cap. 10. Mimus, inquit, est poëma quoduis genus actionis imitans, ita, vt ridiculum faciat, ab imitatione nomen habet. Solebant Mimi introduci inter actus, qui omnia gesticulatione imitarentur. Hi cùm inter actus apponi soliti essent, ex ea extracti, atque asserta libertate, iustum se sibi poëma fecêre. Hoc in lusu, cùm posteà quædam impensiùs populo placuissent, ausi sunt seorsum suis auspiciis, quam commouerant, expectationem sustinere, atque in eo laudem quærere, & artificis præstereà nomen vendicare. Hos Latini Mimos vocant, ex Publio & Laberio, qui eo in genere excelluêre: & Planipedes ob eam causam quod Cothurno Tragici: Socco autem Comœdi pedes induebant: ipsi autem nudis pedibus agebant. Erat Mimorum argumentum apud Lacedęmonios varium, ac ridiculum, veluti imitatio furantium poma quædam. In alio Medici peregrini. Actores appellabantur δεικηλισταί, quod verbum sonat figulos & imitatores. Cæterùm Mimi non erant personati, sed fuligine obliti, & agninis amicti pellibus, quæ Pescia dicta legimus in Carmine Saliari. Ibant autem cum canistris & herbis, serpyllo, mantho, violis, hedera, corollis: saltabántque in numerum, atque in honorem Bacchi, cuius more victores hedera coronabantur. Inde procurrentes, obuium quemque subsannabant. Manuum quoque tegumenta gerebant ex floribus confecta, & tunicas albo ad medium distinctas, à cinctura, quam cogebat velum Tarentinum, ad talos demissas. Silentio per ostium ingressi, vbi ad Orchestræ medium euaserant, conuertebant se ad theatrum, & loquebantur. Hæc Scaliger. Quædam etiam de Mimis habet Lil. Greg. Gyraldus Dialogo 6. Historiæ Poëtarum, quem vide.

De Tragœdia.
CAP. VII.

TRagœdia à plerisque putatur antiquior Comœdia: verùm Iul. Cæs. Scalig. Comœdiam antiquiorem fuisse, & ex hac ortam Tragœdiam demonstrat: non tamen negat Tragœdiam priùs excultam, quàm Comœdiam esse. Vnde nomen Tragœdiæ sit, inter Grammaticos non conuenit. Diomedes lib. 3. Tragœdia, inquit, vt quidam volũt, dicitur à τράγος, & ᾠδή, quoniam olim actoribus Tragicis τράγος, i. hircus, prȩmium cantus proponebatur, qui Liberalibus, die Festo, Libero patri ob hoc ipsum immolabatur, quia (vt ait Varro) depascunt vitem. Et Horatius in arte poëtica:

Carmine qui tragico vilem certauit ob hircum.

Alij putant à fœce, quam Græcorum quidam τρύγα appellant, Tragœdiam nominatam, permutatione literarum in aduersum: quoniã olim nõdum personis à Thespide repertis, tales fabulas peruncti fœcib. ora agitabant, vt rursum est Horatius testis, ita scribẽs:

Igno-

A *Ignotum Tragicæ genus inueniſſe Camœnæ*
Dicitur, & plauſtris vexiſſe poëmata Theſpis,
Quæ canerent, agerentque peruncti fæcibus ora.

Ex quibus verſibus intelligimus, hunc Theſpin primum penſiles ſcenas in plauſtris circumegiſſe, addidiſſéque nudis oribus fæcem pro perſona. Alij à vino arbitrantur, propterea quòd olim vinum dictitabatur τρύξ, à quo τρύγητος hodiè quoque vindemia eſt: quia Liberalibus apud Atticos, die feſto Liberi patris, vinum cantoribus pro corollario dabatur, cuius rei teſtis eſt Lucilius in 12. Hactenus Diomedes. Alij etiam alias quaſdam etymologias adferunt, quas hîc omitto. Non tamen repudianda videtur Iſaaci veteris Commentatoris Græci coniectura, quæ etiam Aldo Manutio Pauli F. placet. Is enim B Tragœdiam primùm τραχῳδίαν dictam putat, quaſi τραχὺν ᾠδὴν, quòd eſſet aſpera cantilena, quę res aſperas, difficiles ac triſtes complecteretur: poſteà verò vſum hoc nomen, vt multa alia, corrupiſſe, & pro τραχῳδία, τραγῳδίαν dixiſſe.

Eſt autem Tragœdia heroicæ fortunæ in aduerſis comprehenſio: vel narratio & actio repræſentans negotia grauia, & res magnas, & euentus atroces, collata in perſonas ad hæc negotia idoneas, heroum & regum, imago vitæ honoratæ, & potentiæ, atque principatus in terris. Iul. Cæſar Scaliger definit hoc modo: Tragœdia eſt imitatio per actiones illuſtris fortunæ, exitu infelici, oratione graui metrica. Huius ſpecies à loco duæ ſunt, Græca & Latina, quæ fuit prætextata, qualis erat Nero Senecæ. Ab argumentorum verò generibus diuerſę ſunt: nam Callias Athenienſis, qui maior natu quàm Stratis fuit, C Tragœdiam fecit, quam Grammaticam nominauit: propterea quòd è literis & ſonum ducebat, & argumentum. Nam chorus nihil aliud quàm ſaltatio fuit ex nominibus, & ſonis, & temporibus, & rythmis elementorum. Alia ſpecies continet Satyros miſtos Heroibus, ita vt etiam ſeueris hilariora miſceātur, cuiuſmodi Polyphemus extat in Euripide. Menedemus Philoſophus hoc in genere poëmatis primas tribuit Sophocli, & Achæo. De Tragœdiæ vtilitate notanda Timoclis Comici verba, qui ait, apud Tragœdiam totius vitæ & conditionis eſſe exempla, atque documenta. Nam ſi pauper es, inquit, inopiam ferre diſces à Telepho: ſi filij ante diem pereunt, à Niobe: ſi furor arripuit, furorem ſedare diſces ab Alcmeone: ſi oculis captus, à Phinæo cæcitatem, vt à Philoctete clauditatem: ſic ab aliis alia æquo animo ferre diſces: omnia enim maiora, quàm qui- D uis patitur, infortunia, qui aliis accidiſſe contemplatur, ſuas ipſius calamitates æquiùs, faciliúſque ferre conſueuit. Eſt etiam apud Athenæum legere, quæ documenta ex Tragœdia habere poſſimus, lib. 7. & nonnihil apud Ariſtotelem in Poëtica. Verùm de Tragœdia paulò pòſt plura dicemus.

De Comœdia, & eius atque Tragœdiæ differentia, de Cothurno, item & Socco.
CAP. IIX.

SEQVITVR inter Scenicorum ludorum ſpecies Comœdia, quam quidem reliquis antiquiorem fuiſſe Iul. Cæſ. Scaliger ſentit. Dicta eſt Comœdia, quemadmodum ſcribit Diomedes, ἀπὸ τῶν κωμῶν. Κῶμαι enim appellantur pagi, i. conuenticula ruſticorum. E Nam iuuentus (vt ait Varro) Attica circùm vicos ire ſolita fuit, & quæſtus ſui cauſa hoc genus carminis pronunciabat: aut certè à vicis. Nam poſteaquàm ex agris Athenas commigratum eſt, & hi ludi conſtituti ſunt, ſicut Romæ Compitalitij, ad canendum prodibant, & ab vrbana κώμη & ᾠδῇ Comœdia dicta eſt: vel ἀπὸ τῶν κωμωδείων, i. viculis, quòd ea humilium domuum fortunæ comprehendantur, non vt in Tragœdia publicarum, regiarúmque; vel ἀπὸ τοῦ κώμου, i. commeſſatione, quòd olim in huiuſmodi fabulis amantium iuuenum κῶμοι agebantur. Hæc Diomedes. Alij eam dictam volunt ἐπεὶ ἐν ταῖς ὁδοῖς ἐκωμάζον, quòd in viis laſciuirent, & petulanter luderent. Iul. Cæſar Scal. lib. 1. Poët. vbi multa & rara de Comœdia & Tragœdia in medium affert. Comœdiam dictam eſſe ait παρὰ τὴν ᾠδὴν καὶ τὰς κώμας, quòd iuuentus opera ſua abſoluta, & largiori cibo refecta, vacui tem- F poris otio, atque licentia noctis abuſa, ſecum imperiorum, vel heri, vel patroni, vel parentum per pagos (nondum enim in vrbes conuenerant) diſcurreret. Qui mos cum ipſo nomine ſimùl ad Romanos deductus eſt. Inde luſus, quos vicatim exercerent, aptè Comœdiam dixêre: quoniam non in paſcuis, aut in aruis, aut ad tumulos, aut ad aras canerent. Quemadmodum verò in cæteris quoque ita vſu venit, vt tempus artium ſit, & lima, & lex, politioribus deinde ſeculis in artem redacta, certíſque limitibus præſcripta eſt, itémque conſtituta loca & tempora, in quibus ageretur. A Græcis ad Romanos tranſiit.

Est igitur Comœdia priuatæ ciuilísque fortunæ,sine periculo vitæ comprehensio.Donatus : Comœdia est fabula, diuersa instituta continens affectuum ciuilium, ac priuatorum,qua discitur,quid sit in vita vtile, quid contrà euitandum. Cicero Comœdiam esse ait imitationem vitæ,speculum consuetudinis,imaginem veritatis.Iul.Cæs.Scaliger sic definit Comœdiam, quòd sit poëma dramaticum, negotiosum, exitu lætum, stylo populari. Cæterùm Comœdiæ duplex affertur differentia, altera sumpta à temporibus, altera ab argumentis. Differentia à temporibus sumpta hæc est,quòd alia sit Comœdia vetus, alia media, alia noua. Vetus dicitur ea,quæ primùm in vsu fuit,eo videlicet tempore, quo summum imperium penes populum fuit. Idcirco licuit illius sæculi Poëtis risum aucupari ex quocunque genere iocorum, siue ij sale, siue acerbitate aspersi essent. Non enim æquo solùm, sed etiam libenti animo audiebat populus,quæ in Iudicium iniquitates, Prætorum mala, vel facinora, vel euenta, prauorum ciuium corruptos mores dicta iacerentur. Id tum impune fuit maledicis Poëtis: quasi malæ famæ metu deterriti, componerent animos auios à virtutibus,atque appellerent ad frugem bonam. Grassabatur ergo ea licentia in omnes ordines,ætates,sexus, conditiones impunè:idque non in transcursu tantùm,sed integro fabularum tractu, ac primario studio.Quod in Ranis, & in Nubibus constat Aristophanis. Vexatio autem illa, tametsi sparsim, atque vt sese res daret, exercebatur: ipsi tamen choro potissimùm est attributa. Habuit autem hæc quoque vetus,ætates duas. Quippe sub Sannyrione, cuius nomen primum inter Comicos celebratur, inconditæ partes,ac personarum introductiones, neque lex erat earum numero posita. Primum ferunt Cratinum & partes distinxisse, & actus disposuisse, & ad tres tantùm personas numerum adstrinxisse, neque ab eo tam exactè hanc operam positam,quam studiosè susceperat:perfectam posteà ab Aristophane.Attritis deinde populi opibus, reductáque illius insana & licentia & inconstantia ad tyrannicam paucorum libidinem, continuit. Poëtas metus potentiorum in officio benedicendi. Quocirca sublatus chorus fuit:cuius illæ videbantur esse præcipuæ partes, vt potissimùm, quos liberet, læderet. Quare cùm cætera nihil mutata essent, mansit species quidem prior, parte tantùm desiderata: Vnde mediæ nomen ortum est:non tunc quidem,sed posteaquàm nouæ Comœdiæ appellatio fuit instituta :inter quam & veteré illam, quæ intercederet, μέση fuit nominata. Intercessit autem & tempore & forma : quando neque huius neque illius faciem repræsentaret : tempore quoque posterior fuit superiore, & postrema prior.Quippe noua sub Alexandro florere cœpit,cuius ætas Oligarchiam subsecuta est. Chori, autem loco παρεκβάσεις quædam fiebant, in quibus aliorum Poëtarum dicta, scriptáque sine maleficij crimine,aut pœnæ suspicione irridebantur.Differt autē à veteri noua multis modis:potissimùm verò compositione. Astrictior enim certis legibus tam ad argumenta,quàm ad dictionem.Non enim ridicula dramata in noua,vt ex qualibet materia risum captet. Quinque partitionibus secta tibicinem interserit.Vocabula noua non fabricat ad risum, aut ad cauillum.Et populari sermoni de medio sumpto propior noua fuit apud Græcos. Neque excurrit noua ad alios versus, solis iambicis, aut trochaicis contenta. In veteri multas carminum species videmus. Ortam tamen ex antiqua nouam, satis apparet ex iis,quæ veteres memoriæ prodidêre. Aiunt enim Aristophanem scripsisse fabulam Cocalum, cuius filum fuerit amussis, & regula Menandro,atque Philomeni ad nouam Comœdiam comminiscendam. Hoc vnum genus Latini quanquàm amplexi,atque imitati sunt: tamen secundùm ætates Comœdiæ modos quoque à temporibus notauêre: quæ eis differentias non à specie,sed à stylo constituerent. Itaque veteres fabulas Liuij Andronici dicimus, Pacuuij medias, Terentij nouas, quia hic postremo seculo, ille prisco,Pacuuius medio natus esset.Andronicus enim primus dedit fabulam, quam Græcorum more docuit histriones,ita vt esset in Scena ipse, atque eos castigaret. Nec abstinuit tamen noua Romanorum à censura, atque animaduersione vitiorum,vt sæpe est apud Plautum.Romanus ausus est emollire opicam seueritatem, ac nomina simul cum moribus inferre in scenam è Latio, & deducere infestos ludos. Vnde orta fuêre genera fabularum,ab ornatu vestitúve quem gererent,nominata. Nam quemadmodum Græcas Palliatas,à gentis veste,ita à Romana toga, Togatæ dictæ sunt. Latinarū igitur species hæ:Nobiliores, quæ à personis primariis, Prætextatæ appellabantur. Erat enim prætexta Magistratuum toga, cui purpura prætexebatur. C. Melissus,qui fuit ab Augusto præfectus Bibliothecæ in porticu Octauiæ,edidit nouum genus togatarum, quas Trabeatas appellauit: quemadmodum legimus in lib. de Clar. Grām. Minùs nobiles, in quibus Senatores priuati cum togis introducebantur. Vltimū genus

ſum genus Atellanæ,ab Atella Oſcorum oppido, natura omnium maximè & iocoſa & dicaci. Quare cùm facetias ſuas in theatra municipij intuliſſent, id gratiæ ſunt aſſequuti, vt in Vrbem quoque transferrentur. Nihil enim præter riſum aucupabantur, etiam in ipſa verborum acerbitate. Cuiuſmodi fuit in verſu illo, quem recitat Suetonius in Tiberio, cui olido, hirſutóque ſeni oris obſcœnitas eſſet exprobrata. Verſus fuit:

Hircum vetulum capris naturam ligurire.

Quibus verbis fortaſſe ſubeſt ſtimulus. Vt capras nominaret:quòd ille in Inſula Capreis agebat. Romani igitur inter ſerias Reipubl.tractationes ad animorum refectionem, minimè turpe putarunt in vicinorum abire mores. Adeò verò placuerunt,vt tametſi omnia obſcœna erant,perſona,res,oratio:tamen occœptæ ſint ſententiæ diaces à ciuibus agi per ioca verſibus inconditis iactata. Quod genus poëmatis,quia ei deerat multùm ad iuſtam Atellanæ magnitudinem,tanquàm pars toti conueniens inſertum, fuit poſteà in Atellanas, atque ex eo facta exodia,quæ cauſa fuit, vt ij, qui agerent Atellanas, neque hiſtrionum numero adſcriberentur, neque tribu amouerentur. Ab argumentis etiam poſſumus agnoſcere differentias:ſunt enim amatoriæ totę,vt Andria:Calumniatoriæ, vt Nubes,Ranæ: Ciuilis fortunæ & morum,vt Theſaurus,Captiui, Aulularia:Euenta,vt Phaſma,Arcturus:Fallacioſæ,vt Miles,Pſeudolus. Alia quoque ratione diſtinguuntur : alias enim turbulentas & negotioſas agnoſcimus, qualis Adelphi:has motorias dixêre. Alias ſedatiores,quas ſtatarias idcircò vocant,quòd in iis non ita diſcurritur. Talis eſt Hecyra & Aſinaria. Aliæ hilares & conuiuiales ſunt,cuiuſmodi Bacchides. Hæc de Comœdiæ ſpeciebus & differentiis Iulius Cęſar Scaliger. Iam verò etiam quid inter Comœdiam & Tragœdiam interſit, videamus: differunt autem quinque modis potiſſimùm. Primò,materia,hoc eſt, rebus ipſis: nam in Comœdia amores ferè & virginum raptus:in Tragœdia luctus,exilia,cædes introducuntur. In Comœdia ſunt ſales & riſus:in Tragœdia perturbationes. Secundò, differunt perſonis: nam in Tragœdia ſunt Heroes,Reges,Principes,&c. In Comœdia priuati homines, & mediocris tantùm fortunæ. Tertiò,dictione, ſiue ſtylo: nam in Comœdia verba ſunt non tam atrocia, aut ſignificantia, vt in Tragœdia, in qua affectus atrociores regnant, quos afferunt res grandes:in Comœdia autem mitiores affectus ſunt. Quartò, exitu: nam in Comœdia exitus ſunt iucundi & læti:in Tragœdia triſtes & funeſti, & fortunarum miſerabilis commutatio. Illorum exemplum eſt in Odyſſea, horum in Iliade Homeri. Quintò, differunt propria nota in theatro:nam Comœdia ſocco vtebatur: Tragœdia verò cothurno. Erat autem Cothurnus calceamentum quadrangulum, quod vtriuis pedi æquè accommodari poterat,adeò craſſum,vt eius acceſſione Heroum magnitudinem æquatam prodat. Heroas enim omnes mira fuiſſe proceritate legimus. Soccus verò erat calceamentum humile,populo commune,à Thracibus acceptum. Quales porrò ordines & differentiæ perſonarum in Tragœdia,quales in Comœdia fuerint: qui item geſtus & veſtitus ſingularum, docet Iulius Cæſar Scaliger lib.1. Poët.cap.13.14.& 15.vnde deſumi poſſunt. Quædam etiam habet Lilius Gregorius Gyraldus Dialogo 6.Hiſtoriæ Poëtarum.

De partibus Comœdiæ, & Tragœdiæ.

CAP. IX.

His in genere hactenus de Comœdia & Tragœdia expoſitis, partes etiam earũ videamus. Partes Comœdiæ aliæ legitimæ,vel primariæ ſunt, aliæ acceſſoriæ, aliæ attinentes,quas Philoſophi circunſtantes nominant. Primariæ partes ſunt quatuor, Protaſis,Epitaſis,Cataſtaſis,Cataſtrophe:has enim numerat Iulius Cæſar Scaliger, cùm cæteri plerique omnes Cataſtaſin omittant. Protaſis eſt,in qua proponitur & narratur ſumma rei, ſine declaratione exitus: ita enim argutior eſt, animum ſemper auditoris ſuſpenſum habens ad expectationem. Epitaſis, in qua turbæ aut excitantur, aut intenduntur. Cataſtaſis eſt vigor ac ſtatus fabulæ, in qua res miſcetur in ea fortunæ tempeſtate,in quam ſubducta eſt. Cataſtrophe eſt conuerſio negotij exagitati in tranquillitatem non expectatam. Harum partium communes portiones maiores Actus dicuntur, verùm non penitus,neque ſemper. Actus enim quintus interdum non eſt pars Cataſtro-

phes, sed æqualis ei, simúlque cum ea sortitur & initium, & finem. Eodem modo & Protasis non semper in primo: in secundo enim actu est apud Plautum in Milite glorioso. Est autem actus pars actionis, siue actæ fabulæ, cùm videlicet omnibus personis scena deseritur: & interim chorus aut tibicen populum delectat, quod cùm videmus, finitum esse actum agnoscimus. Debet autem omnis fabula non plures neque minores quinque actibus continere, vt præcipit Horatius in Arte Poëtica:

Néve minor quinto, neu sit productior actu
Fabula, quæ posci vult, & spectata reponi.

Actuum minores partes sunt Scenæ, quæ sunt mutationes rerum & personarum in actibus. Et quia plures vno actu in Scenam reduci possunt, ideò non habent singuli actus definitas Scenas. De Scenis hoc præcipitur, ne plures personæ in Scenam recipiantur, quàm tres, iuxta Horatij versum:

---Nec quarta loqui persona laboret.

Nam etsi tertia persona, paucissima tamen loquitur, & ferè aliorum dicta ex insidiis suscipit, & occultè respondet. Atque eædem partes sunt etiam Tragœdiæ.

Accessoriæ partes sunt, Argumentum, Prologus, Chorus, & Mimus. Argumentum, siue περιοχὴ, summam totius fabulæ breuiter recitat. Et hæc noua res est, neque necessaria, nisi iis in fabulis quarum Prologus aliquid agit, neque in Protasi continetur. Prologus, prænarratio quædam est, in qua Poëta rem suam agit. Hic autem non est vniusmodi. Alius enim argumentum narrat, aut Poëtæ consilia in fabulis, & hic dicitur ὑποθετικός. Alius commendat populo fabulam, vel Poëtam, Græcè συστατικός. Alius est ἀναφορικός, quo aut refelluntur obiectiones aduersariorum, vt in Andria, aut etiam regeruntur crimina, aut populo gratiæ referuntur. Et hic Prologus in reliqua Comœdia nullum locum habebat, nec ad reliquam fabulam pertinebat. Nouum & rarum est, quod Plautus Mercurium in Amphitruone fecit agere prologum: qui tamen magnam deinde fabulæ partem expedit. Chorus pars est inter actum & actum: vel, pars est post actum introducta cum concentu. Dicebatur autem Chorus multitudo canentium & saltantium cum tibicine: primùm quidem circa aras Deûm. Virgilius lib. 6. Æneidos:

Illa chorum simulans, Euanteis Orgia circum
Ducebat Phrygias. ---

Quo in loco Seruius ait, Chorum esse multitudinem in sacra collectam. Et in Georg.

Omnis quam chorus, & socij comitantur ouantes.

Chorus, inquit, propriè est coæuorum cantus, atque saltatio. Solebant enim aras Liberi patris, Deorúmque cæterorum gyrare canentes, atque saltantes. Et primùm ex choro subducta est vna persona, quæ respondens alternis ipsi choro, ampliauit rem Musicam. Deinde altera, tum tertia, postmodùm quarta, tandem plures personæ. Nam in choris numerus personarum non est præfinitus. Omnes enim voce quasi confusa loquentes, concentum in vnam personam formabant. Constabat chorus tam viris, quàm mulieribus, vt ex Troade Senecæ apparet. Tamen id obseruari solitum erat, vt si mas laudandus esset, viris: si fœmina, fœminis chorus constaret. Prætereà, quicquid canebatur, ad argumentum fabulæ, maximè ad actum ipsum, quem distinguebat, oportebat pertinere, auctore Horatio:

Actoris partes (inquit) *chorus officiúmque virile:*
Defendat, neu quid medios intercinat actus,
Quod non proposito conducat, & hæreat aptè.

Cęterùm distinguebantur Gręcis actus Choro in Orchestram ascendente. Latinis verò, qui Choro carebant mimis, personísque de proscenio in Scenam redeuntibus. Plurima de Choris habet Iulius Cęsar Scaliger lib. 1. Poëtices, cap. 11. quę cùm ad Gręcos potissimùm pertineant, hîc pręterm isimus. De mimis etiam antè diximus.

Artinentes, siue Circumstantes partes sunt, titulus, modi, cantus, saltatio, apparatus. Titulus est inscriptio nominis, non à tutando, vt ait Varro, sed παρὰ τὸ τίειν. Honor enim & titulus idem. Nomen dico tam auctoris, quam fabulę. Quod non pronunciabatur tantùm ab eo, qui modos faciebat, sed etiam proponebatur in proscenio. Aiunt quidam, si fuisset vetus Gręca fabula auctoris noui opera edita Latinè, fabulę nomen pręponi solitum. Sin esset aliter, autoris nomini fabulę nomen postponi, quò attentior esset populus ad audientiam ex vetere opinione. Argumentum autem ipsum sub titulo etiam proponi solitum, descriptũ grandibus literis, arbitratus Scaliger, atque inde illud

quoque

quoque argumenti genus excogitarunt, ex cuius versuum capitibus Fabulæ nomen legeretur.

Modi sunt, quos Aristoteles μελοποιΐαν nominat: hoc est, modulatio, mensura, aut harmonia cantus, cum affectibus Comœdiæ congruens, quæ auctori indicabat, quam vocem in agendo sequi deberet, humilémne, an elatam: iratámne, an tristem. Aliàs, vt volunt, Græcè νόμος dicebatur, quòd statam intendendi cantus rationem, seu legem transcendere non liceret, sicuti iam quoque secundùm mensuram, aut tactum cantus gubernatur. De saltatione & apparatu capite sequenti agemus. Et hæ quidem partes Comœdiæ.

Tragœdia neque hoc argumentum habebat, neque prologum separatum, sed in persona aliqua ad fabulam pertinente. Habet autem Tragœdia Chorum, quem nunquam amisit, & loco Mimi Satyram. Cantum quoque communem cum Comœdia partem habet, & Titulum, cum saltatione & apparatu.

De ornatu Scenæ, atque saltationibus. CAP. X.

QVID Scena fuerit, & vnde appellata, diximus capite huius libri 4. Cassiodorus scribit, Scenam appellari eam theatri portionem, quæ inter duo protendatur cornua: quanquàm priùs non ferè aliud scena erat, quàm veluti tentorium ab rusticis inumbrationis causa excitari solitum. Hæ cùm primùm è ramis ac frondibus constituerentur, cum racemis & corymbis: ac posteà casæ cum cellis: postremùm magnificè ornatæ sunt. Fuerunt autem tria Scenarum genera, Tragicum, Comicum, & Satyricum. Tragica Scena conformabatur columnis, & fastigiis, signísque, ac regalibus instruebatur rebus. Præterea etiam palatia, regiæ, & turres in ea excitabantur. Comica priuatorum ædificiorum speciem habebat, & mœnianorum. Satyrica ornabatur arboribus, speluncis, mōtibus, viridariis, & rebus agrestibus aliis in topiarij operis speciē. Varius deinde ornatus accessit, quemadmodum cap. 4. ex Val. Max. audiuimus. Plura de Scenis, earúmque ornatu videas apud Vitruuium & alios. De Saltationibus iam etiam aliquid dicendum.

Saltationis rationem non fuisse veteribus vulgarem, aut contemptibilem, argumento esse multa possunt: id verò in primis, cærimonias nullas, aut spectacula paulò antiquiora fuisse, quibus non adhiberetur saltatio. Est autem Saltatio nihil aliud quàm facultas quędam motibus ac gestibus corporis, artificio quodam, numero, & ratione factis imitandi hominum mores, affectus & actiones. Quomodo autem hæc per numerosos motus efficeretur imitatio, vnus omnium clarissimè post Aristotelē expressit Plutarch. qui in 9. Conuiual. quæst. probl. 15. saltationem tres partes habuisse scripsit, lationem, figuram, & indicationem: eò, quia tota ipsa ex motibus & habitudinibus, & quietibus constaret, perinde ac harmonia ex tonis, atque interuallis. Lationem dicit ipse, nil aliud fuisse, quàm motionem affectus alicuius vel actionis, vel potentiæ repræsentatiuam: figuram verò fuisse habitudinem, dispositionémque, in quam motio, siue latio terminabatur: nempe quando saltatores quiescentes secundùm Apollinis, vel Panis, vel alicuius Bacchæ figuram dispositi in corporis similibus formis graphicè aliquantulùm persistebant: indicationem autem fuisse non propriè imitationem, sed alicuius rei, nempe terræ, cœli, vicinorum numerosis, atque ordinatis motibus factam declarationem. Quemadmodum námque Poëtæ dum imitantur, aliàs nominibus fictis, aliàs translatis vtuntur: dum verò indicant, propria nomina vsurpant: similiter saltatores imitantes: figuris & habitudinibus declarantes autē res ipsas, prædictis indicationibus vtuntur. Porrò vetustissima saltatio sine cantu fuit: deinde cantus est additus: postremò etiā adiuncta instrumenta. Saltationis autē differentiæ summæ sunt duæ, stataria & motoria, pro argumentis fabularum, non quòd non vtraque moueatur, sed quòd hæc magis. A quibus species illæ deductæ sunt contētæ, remissæ, seriæ, molles, ridiculæ. Alia verò nomina vel à regionibus ἰωνικὸν: vel ab inuētoribus πυῤῥίχη: vel ab argumento subiecto, Achilles: vel à corporis partibus τραχηλισμὸς: vel à modo motionis μηδὲν πεδισμὸς, vel ab imitatione, γέρανος, vel ab instrumētis, πινακίδες, vel ab habitu, ὁπλίτης, γυμνική, cū thyrso, calatho, hasta, aratro, abaco, olla, &c. Sūma autē genera ab vsu & loco sūpta sunt duo, vulgare, quod coniugiis ac sacrificiis adhibebatur: & Theatrale. Huius, species tres sunt, pro modo, numero & genere fabularū. Vna in Tragœdia, quā vocant ἐμμέλειαν, ea grauis est, & composita, quemadmodum vox ipsa quoque declarat, Altera est Comœdia, solutiore licentia, κόρδαξ dicta. Tertia lasciua, inconstans, in Satyris appellata σίκιννις, cuius etiam meminit Euripides. Et hæ species rursus in alias subdiuiduntur, sicuti etiam extra

Theatrum multæ ac variæ ſaltationum ſpecies fuerunt, quarum nomina apud Homerum, Platonem, Xenophontem, Ariſtotelem, Strabonem, Plutarchum, Galenum, Pollucem, & Lucianum reperies, deſcriptiones non item. Saltãtes porrò impellebant corpus, aut trahebant: idque ſurſum, vel deorſum, vel ſiniſtrorſum: à quibus poſteà motibus componebatur ſimplex ambulatio, flexus, procurſus, ſaltus, diuaricatio, claudicatio, ingeniculatio, elatio, iactatio pedũ, permutatio: quibus tota ſaltatio perficiebatur. Sed plura de ſaltatione hîc non dicam. Plurima de ea lectu digniſſima & iucundiſſima, collegerũt præter Athenæum & alios, Cœl. Rhodiginus lib. 5. Antiq. lect. ca. 3. & 4. Iul. Cæſ. Scaliger lib. 1. Poët. ca. 18. & Hieron. Mercurialis Medicus Patauinus, lib. 2. Artis gymnaſticæ, cap. 3. 4. 6. & 7. & alibi. Reſtat vt de Tibiis dicamus.

De Tibiis, & earum differentiis. CAP. XI.

TIBIA, vt Grammatici volunt, dicta, quòd antiquitùs ex tibiis gruum fieri conſueuiſſet: quamuis etiam alia earum materia fuerit. Ouid. enim libro 6. Faſt. & Seneca in Agamemnone tibias è buxo: Plinius autem primùm ex arundine omnes, deinde ſacrificas è buxo, ludicras è loto, & oſſibus aſininis, argentóque factas eſſe, li. 16. cap. 36. perſpicuè demonſtrat. Quem locum Ald. Manutius ita intelligit, quòd tibię ſacrificiorũ cauſa è buxo ſemper fuerint: ad ludicras autem res primùm ex arundine, deinde è loto, & oſſibus aſininis, & argento. Tibiarum multus vſus apud veteres fuit, de quibus multi multa. Nos hoc loco de iis tantùm dicemus, quæ ad actiones fabularum adhibebantur. Et hæ quidem non vnius ac eiuſdem erant generis. Primùm enim alia vetus, alia noua fuit, quod oſtendit Horatius in Arte poëtica, his verſibus:

Tibia non, vt nunc, orichalco vincta, tubaque
Æmula, ſed tenuis, ſimpléxque foramine pauco
Adſpirare, & adeſſe choris erat vtilis, atque
Nondum ſpiſſa nimis complere ſedilia flatu:
Quò ſanè populus numerabilis, vtpote paruus,
Et frugi, caſtúſque, verecundúſque coibat.

Quibus verbis docet, veterem tibiam rebus quatuor ab ea, quæ poſteà inducta eſt, fuiſſe diſtinctam, videlicet quòd orichalco vincta nõ fuerit, quòd tenuis, quòd ſimplex, quòd paucis foraminibus. Referuntur deinde aliæ differentiæ: fuerunt enim pares, impares, dextræ, ſiniſtræ, Phrygiæ, Sarranæ. Quæ pares, aut impares tibiæ fuerint, inter eruditos non conuenit. Alij enim exiſtimant, ab æquidiſtantibus, aut inæqualibus foraminibus, vel interuallis ita dictas eſſe: alij, inter quos etiam eſt doctiſſ. Scaliger, pares tibias dictas volunt, cùm duæ eiuſdem magnitudinis & toni modularentur; impares autem, cùm vnica tantùm caneret, & cantus ille μονώδιον ſeu μοναύλιον diceretur. Verba Scaligeri 1. Poët. lib. cap. 20. hæc ſunt: Monaulos eſt ſingularis tibia: ſingulares autem dictæ ſunt impares, geminę pares, &c. Ad dextras & ſiniſtras quod attinet, magis adhuc variant ſententiæ. Iulij Cæſ. Scaligeri lib. & cap. indicato hæc verba ſunt: Internodium radici proximum excidebant ad læuam tibiam, quod ſubeſſet cacumini, ad dextram: quo læuarum ſonum grauem agnoſcas, dextrarum acutum. Sic apud veteres ſcriptum eſt. At Latini aiunt, ſiniſtras acutiores, aptáſque rebus ludicris: item Sarranas, quibus aiunt foramina fuiſſe æqualia, veluti ſpondiacis. Non igitur cõſtant ſibi. Spondiacæ enim rerum grauium affines fuêre. Hac de cauſa Phrygiis foramina erant inæqualia, ſicuti dactylis, quæ ludicris adhibebantur. Dextras autem apud Rom. funeribus dicatas, quia eſſent graues, cùm tamen in funeribus barbari acutiſſimis vterentur. Dextras autem & ſiniſtras appellarunt ab lateribus vnde inflarentur, &c. Hęc Scaliger. P. autem Victorius Variar. lect. li. 38. cap. 22. de iiſdem prolixè agens, inter alia vtitur his verbis: Vocabantur tibiæ dextræ, quæ dextra parte oris manúq; itidem dextra tenebantur, eodémque pacto ſiniſtræ, quæ contraria parte oris, & manus: dextris verò ſiniſtríſq; dicebatur is, vti tibicen, qui ſimul ambas inflaret. Nam hoc etiam fieri ſolitũ aliquando intelligitur ex antiquis monumentis, vt veterum Rom. nummis & lapidibus, in quibus inſtitutũ hoc inciſum foret, vt fabula etiam, niſi fallor, acta dextris & ſiniſtris: in qua partim tibiarũ, dextris, partim autẽ ſiniſtris vſi forent: quarum contrariarũ tibiarum ſonus ſibi in cantu reſponderet. Hæc Victorius. Cum Scaligero ferè conſentit Ald. Manutius Pauli F. cuius verba facere non poſſum, quin hîc adſcribam. Sic autẽ is lib. 3. de Quæſitis per epiſtolã, epiſt. 4. Dextrę tibię erant, quę dextra hiſtriones ſpectabant, ſiniſtra ſcilicet ſpectatores. Siniſtrę contrà, quæ ſiniſtra hiſtriones, dextra ſpectatores. Opinor autem, ſiniſtras grauem ſonum

A redidiſſe, dextras acutum. Siniſtræ enim ex ea arundinis parte fiebat quæ proxima terræ naſcitur, quæ cùm craſſior ſit, & foramen latius habeat, quàm quæ longinquior à radice eſt, grauiorem ſonum reddat neceſſe eſt: dextræ autem ex ſuperiore arundinis parte fiebant. Teſtis Plin. lib. 16. in extremo cap. 36. his verbis: Sed tum ex ſua quamque tantùm arundine congruere perſuaſum erat, & eam, quæ radicem anteceſſerat, leuæ tibiæ conuenire, quæ cacumen, dextræ. Hinc legas: Acta eſt tibiis dextris & ſiniſtris, id eſt, ſono acuto & graui, tibiis vtrimque conſtitutis. Vbi autem legitur, Paribus dextris & ſiniſtris, Sarranas ſignificat dextrorſum ſiniſtrorſúmque poſitas, quæ pares vocabantur, quòd foraminis cauerna, vt ait Seruius, par erat: ideóque ſonum parem reddebant, vt Phrygiæ impares, quòd cauernam imparem habebant, ex quo ſo-
B num reddebant imparem: acutum ſcilicet partim, & partim grauem. Ex quo Seruius interpretans illud Virgilij libro 9.

O verè Phrygiæ (neque enim Phryges) ite per alta
Dindyma, vbi aſſuetis biforem dat tibia cantum.

explanat biformem, diſſonum, imparem & diſſimilem, iuxta Phrygiarum tibiarum naturam, quæ hoc à Sarranis diſtabant, quòd, vt ait Seruius, cauernam foraminis imparem habebant, vt Phrygiæ diſtabant, quòd dextræ vnicum foramen habebant, vt ſonitu vniformi ſonarent: ſiniſtræ verò duo, quorum vnum grauem, alterum acutum ſonum reddebant. Quòd verò dextræ tibiæ acutum, ſiniſtræ grauem ſonum reddiderint, præter Plinij, Varronis quoque teſtimonium extat, de Re ruſt. lib. 1. cap. 2. quo loco ait:
C Tibias dextras & ſiniſtras, cùm vno eodémque tempore ſonarent, vt hiſtrionum vocẽ ſequerentur, alteram incentiuam, alterã ſuccentiuam fuiſſe: vbi per incentiuam dextrã, per ſuccentiuam ſiniſtram intelligit. Idem paulò pòſt: Si Sarranæ pares ſunt, & Phrygiæ impares ob foraminis æqualitatẽ, inæqualitatémque quod ait Seruius, manifeſtò patet Sarranas, tam dextras quã ſiniſtras eſſe poſſe: quales in Andria Tẽrẽtij fuiſſe exiſtimo ideóque in inſcriptione legitur, Tibiis paribus, dextris & ſiniſtris, id eſt, Sarranis. Et in Adelphis, vbi legitur, Tibiis Sarranis eaſdẽ opinor fuiſſe cũ paribus dextris & ſiniſtris. Et in Phormione, Tibiis imparibus, explano, Tibiis Phrygiis dextris & ſiniſtris. Hãc opinionẽ meã id cõfirmat, quòd nũquàm reperi Phrygias aut Sarranas nominatas vnà cũ paribus aut imparibus, quod indicio eſt: Paribus, ad indicãdas Sarranas: & Imparibus, ad
D Phrygias, ſatisfuiſſe. Illud etiã animaduerti, Sarranas Phrygiáſq; in vna, eadémq; comœdia nũquàm ſonuiſſe, ſed vel has, vel illas: ideóq; legitur, Paribus aut imparibus: nec vnquàm vnà, Paribus & imparibus. Opinor etiã, vbi legitur, Dextris & ſiniſtris, intelligendũ eſſe nõ vnã tantùm, ſed plures tibias à dextris ſonuiſſe ſiniſtríſq; ſcenæ: aliquãdóq; ſonuiſſe tãtùm ex altera parte, quomodo legitur in Eunuchi inſcriptione, Tibiis duabus dextris: itáq; eſt inſcriptis libris, & rectè. Quo loco dubitaui interdũ, deeſſe Paribus vel imparibus: vt oſtenderet Phrygiæne, an Sarranę eſſent, quod in aliis dixerat: ſed poſteà, cùm neq; Paribus neq; imparibus ibi ſcriptũ ſit, intelligi debere exiſtimaui, pares potiùs quàm impares fuiſſe: Sarranas ſcilicet potiùs, quàm Phrygias: cùm æqualis ſonus grauior ſit, qui Sarranęum erat, ideóque conuenientior, & Romanorũ auribus iucũdior.
E Quod autem dextrę tibię ſint pares, id patet ex Heautontimorumeni inſcriptione, vbi eſt, Acta primũ tibiis imparibus, deinde duabus dextris. Nã ſi dextrę non eędẽ ſunt cũ imparibus, ſequitur pares eſſe. Pares autẽ eaſdem fuiſſe cum Sarranis, iam diximus. Impares igitur Phrygię ſunt, à ſiniſtráq; ſonabant. Ex quo patet, Sarranas modò vtrinque ſonuiſſe, túncque dicebant, Tibiis paribus dextris, & ſiniſtris, vt in Andrię inſcriptione: modò dextra tãtùm, vt in Heautontimorumenu, vbi ait, Deinde duabus dextris: cùm dixiſſe t iam, Acta primùm tibiis imparibus. In Eunucho quoque ſonuerunt tantùm à dextra: dicit enim, Tibiis duabus dextris. Vbi verò neque dextræ, neque ſiniſtræ nominantur, vt in Phormionis Hecyræque inſcriptionibus, credendum eſt, ab vno tantùm latere ſonuiſſe: à ſiniſtro ſcilicet, in Phormione, cùm dicat, Tibiis paribus. Teſtimonio
F enim inſcriptionis Heautontimorumeno iam demonſtrauimus impares Phrygias ſcilicet, ſonuiſſe tantùm à parte ſiniſtra. Sarranas verò ſonuiſſe opinor modò à dextra ſolùm, vt in Eunucho & Heautontimorumeno: túncq; in Comœdiæ inſcriptione id apertè ſignificabatur, & dicebatur, Tibiis dextris: modò à dexra & ſiniſtra, vt in Andria, vbi tanquàm de re, quæ interdum variaret, Dextris & ſiniſtris, dicitur. Hæc Aldus Manutius ex quibus, opinor, ſatis intelligitur, quænam ratio & differentia tibiarum apud veteres in fabulis fuerit. Plura alia de aliis tibiarum generibus præter Cœlium Rhodiginum colligit Iulius Cæſar Scaliger Poëtices libr. 1. cap. 20. Sed de Scenicis ludis hactenus.

Alia ludorum diuisio. CAP. XII.

HACTENVS eam ludorum diuisionem explicauimus, quæ à forma sumpta est, qua nimirum alij sunt Circenses, alij Scenici: iam alteram adiiciemus, quæ sumitur à fine. Alij enim sacri erant, alij funebres, quomodo ab initio diuisos fuisse, Tertullianus libro singulari de Spectaculis scribit. His deinde accesserunt votiui & ij, qui exercitationis causa fiebant, ita vt quadrifariàm ludos partiri possimus, alios sacros appellare, alios votiuos, alios funebres, alios ludicros. Sacri dicebantur, qui in Deorum honorem fiebant, quales erant ludi Megalenses, Cereales, Florales, Martiales, Apollinares, Capitolini, Romani, Plebeij, Consuales, Compitalitij, Sæculares. Hi enim singulis suis Diis celebrabantur, de quorum aliquibus, à quibus instituti sint, ita scribit Tertullianus: Cùm promiscuè ludi Liberalia vocarentur, honorem Liberi Patris manifestè sonabant. Libero enim à rusticis primo fiebant ob beneficium, quod ei adscribunt pro demonstrata gratia vini. Exinde ludi Consualia dicti, qui initio Neptunum honorabant. Eundem enim & Consum vocabant. Dehinc Equiria Marti Romulus dixit, quanquàm & Consualia Romulo defendunt, quòd ea Conso dicauerit, Deo, vt volunt, consilij: eius scilicet, quo tunc Sabinarum virginum rapinam militibus suis in matrimonia excogitauit, &c. & paulò pòst: Dehinc idem Romulus Ioui Feretrio ludos instituit in Tarpeio, quos Tarpeios dictos, & Capitolinos, Piso tradidit. Post hunc Numa Pompilius Marti & Robigini fecit. Nam & Robiginis Deam finxerunt: dehinc Tul. Hostilius: dehinc Ancus Martius, & cęteri quoque per ordinem. Hęc Tertullianus. Quin etiam singulas ludorum species singulis Diis consecratas fuisse, tum alij docent, tum Saluianus Massiliensis Presbyter libr. 6. de Gubernatione Dei, his verbis: Colitur námque, inquit, & honoratur Minerua in Gymnasiis, Venus in Theatris, Neptunus in Circis, Mars in Arenis, Mercurius in Palæstris: & ideò pro qualitate auctorum, cultus est superstitionum. Votiui dicebantur, qui ex voto vel pro victoriis, vel pro bona valetudine edebantur. Funebres, qui in honorem defunctorum exhibebantur. Exercitationis causa fiebant Troiani, Castrenses, &c. Cæterùm, quod ad tres superiores species attinet, illorum alij erant stati, alij non stati. Et primùm quidem ludi omnes conceptiui, siue indictiui erant, non annales, aut annui, hoc est, non in annos singulos: deinde quidam facti sunt annales, tum stati soli Apollinares. In Kalendario Romano ferè omnes ludi, qui in Deorum honorem peragebantur, vt stati notantur: tum igitur non stati fuerunt funebres & votiui. Sed hæc singula prolixiorem aliquantò requirunt explicationem, quam hîc subiiciemus, sumpto initio ab iis, qui in Deorum honorem celebrati fuerunt.

De ludis Megalensibus. CAP. XIII.

QVINAM Megalenses ludi fuerint, non inter omnes conuenit. Scriptor vitæ Terentij, siue is Ælius Donatus, siue alius est, Megalenses magnis Diis consecratos esse, quos Græci μεγαλησίας appellent, ait, & hunc sequuntur tum alij multi, tum etiam Antonius Goueanus I.C. qui etiam, vt hanc sentẽtiã defendere possit, Megalesia à Megalẽsib. distinguit. Sed rectè refutatur à M. Antonio Mureto. Non. n. Megalenses ludi illi sunt appellati, qui in honorem magnorum Deorum celebrabantur, sed qui Magnæ Deorum Matri fiebant, & primùm quidẽ dicti Megalẽsia posteà, vt fit, detrita litera n, Megalesia. Sic. n. Terentius Varro, quemadmodũ Iosephus Scaliger legendum existimat: Megalesia dicta à Græcis, quòd ex libris Sibyllinis accersita ab Attalo Rege Pergami, Pesinunte, vbi Megalesiõ templum eius Deæ, vnde aduecta Romam. Et Festus: Megalesia ludos Matris Magnæ appellabant. Quin etiam Liuius ipse, vt de aliis taceam, idem confirmat. Hęc enim sunt eius verba lib. vigesimo nono. In ædem Victoriæ, quæ est in Palatio, pertulêre Deam pridie Idus Aprilis: ísque dies festus fuit. Populus frequens dona Deæ in Palatium tulit: lectisternium, & ludi fuêre, Megalesia appellata. Item libro trigesimo quarto. Megalesia, ludos scenicos, C. Attilius Serranus, L. Scribonius Libo Ædiles Curules primi fecerunt. Quo ex loco etiam illud constat, Ædiles Curules hos ludos edidisse, quod etiam ex Cicerone libro quinto actionis 2. in Verrem, & libro secundo de Legibus manifestum est, vbi inter alia sic scribit: Sunto Ædiles Curatores Vrbis, annonæ, ludorúmque solemnium. Idem ex Asconio Pædiano Commentario in Cornelianam Ciceronis, & Dione lib. 39. liquet. Fiebant autem hi ludi in Palatio, quod docet Cicero Oratione de Haruspicum respon. his verbis: Nã quid ego de illis ludis loquar, quos in Palatio nostri maiores ante templum, in ipso conspectu Matris Magnę Megalensibus fieri, celebraríque voluerunt

A voluerunt. Hos ludos per ſex dies, à pridie Nonas April. ad v. Idus fuiſſe, faſti veteres demonſtrant. Nam etſi Deam perlatam eſſe pridie Idus Aprilis in ædem Victoriæ Palatinæ, eúmque diem feſtum fuiſſe cum lectiſternio & ludis, qui Megaleſia vocati ſunt, Liuius dicat: poſteà tamen eos ludos in pridie Nonas reiectos eſſe, non eſt à vero alienum: cùm præſertim etiam Ælij Spartiani teſtimonium accedat, qui cùm IIX. Idus Aprilis ipſis Megalenſibus interemptum Caracallam narret, ſatis indicat, Megaleſium primum diem pridie Idus Aprilis non fuiſſe, niſi ſi quis mendoſum eſſe Liuij locum, & pro pridie Idus, legendum pridie Nonas, arbitretur: ne diſſidentibus antiquis opinione dubia fluctuemus. Vide Paulum Manutium Commentariis in 2. epiſtolam lib. 2. ad familiares. De his ludis Herodianus lib. 1. Veris initio, ſolenníque die pompam Matri Deûm Romani B celebrant. In ea, quæ apud quemq; ſunt diuitiarum præcipua ſupelléxque pleraq; Imperatoria, materiæ aut artis ſpectandæ, præferri ante Deam ſolent. Paſsímq; omnibus ludendi licentia permiſſa, ſic vt perſonas induant, quas cuiq; libitum, nullámq; non Magiſtratuum quoq; imaginem, prout cuiuſque ſtudium, repræſentent, ſic vt non temerè à falſis veros dignoſcas. De turpitudine ſacrorum Matris Magnæ Aurelius Auguſtinus libro 2. de Ciuitate Dei, capite 5. & libro 6. capite 26. Plurima de Megalenſibus Ouidius libro 4. Faſtorum, ex quo aliquot verſus citauimus in Kalendario, reliquos ab ipſo pete. Simul etiam repete ea, quæ libro 2. de Dea Cybele, & libro 3. de Gallis Sacerdotibus Deę Cybeles, & Archigallo diximus. Alexander ab Alexandro libro 6. Genialium dierum, ca. 19. cùm de Megalenſium inſtitutione dixiſſet, hæc ſubiungit: Ante Deæ ſimulacrum ludere, C matronáſque ſpectatæ pudicitiæ in his pſallere, memoriæ datum eſt. Quibus diebus Romanæ conſuetudinis erat, conuiuia, & ſodalitates inuicem agere, & comeſſari, victu tamen frugali & modeſto: nec die tantùm, ſed noctu epulari. Námq; hi ludi præcipuè caſti, magno fauore ſpectantium conſpicui erant, ad quos ſeruos adire non licebat: illóſq; Prætores & Magiſtratus purpurati in toga & prætexta, atque in ornatu maximo celebrârunt: quare purpura Megalenſis in vulgi prouerbium venit. Quibus diebus ſtipem cogere, Ideæ Matris famulis proprium fuit, quod edicto cauebatur, his verbis: Præter Ideæ Matris famulos, eóſque iuſtis diebus, ne quis prætereà ſtipem cogito, &c. Hactenus Alexander. Quorum quædam etiam à Iul. Cæſare Scaligero lib. 1. Poëtices, cap. 29. afferuntur. Quod ad conuiuia attinet, quæ his ludis mutuò agebant, recitatur ab D Agellio lib. 2. cap. 24. Senatuſconſultum, C. Fannio, M. Val. Meſſalla Coſſ. factum quo iubentur Principes ciuitatis, qui ludis Megalenſibus antiquo ritu mutitarent, id eſt, mutua inter ſe conuiuia agitarent, iurare apud Conſules verbis conceptis, non ampliùs in ſingulas cœnas ſumptus eſſe facturos, quàm centenos, vicenóſq; æris, præter olus, & far, & vinum, neque vino alienigena, ſed patrio vſuros, neque argenti in conuiuio plus pondo, quàm libras centum illaturos. Quidam hos ludos eoſdem cum Romanis eſſe putat, quos tamen turpiter labi Paulus Manutius docet, cùm Romani à Tarquinio Priſco rege, Megalenſes in Republica poſt multos annos inſtituti ſint: & Romani menſe Septembri, Megalenſes Aprili darentur: Romani in honorem Iouis, Iunonis & Mineruæ, Megalenſes Matris Magnæ Deûm: Romani primùm Circenſes, deinde etiam Scenici fuerint: E Megalenſes Scenici tantùm.

De ludis Cerealibus. CAP. XIV.

CEREALES ludi dicebantur, qui in honorem Cereris celebrabantur, ducto more à Græcis ex Eleuſine, de quibus ſacris multa habet Arnobius. In his ludis repræſentabatur à matronis luctus Cereris, ob raptam Proſerpinam, & eius peregrinatio cum face quæritantis filiam. Pompa producebatur cum Deorum ſignis, & ouo. Hi ludi, inquit Alexander ab Alexandro Genialium dierum lib. 6. cap. 19. à ſolis matronis fiebant annis ſingulis, Romaníque in toga candida ſpectare ludos, mulieréſque in veſte alba pariter ſacrum facere ſolebant: in quo id fuit obſeruatum, vt tunc Diis gratum eſſe cenſerent, ſi F à lætis, nec funere pollutis celebraretur: vtque in ſacris Cereris ante noctem epuletur nemo, atque à vino in primis, & Venere abſtineant. Vtque quinto quoque anno ex Sibyllinis carminibus prodigiorum cauſa ieiunium fiat, inter quę pręcipuum fuit, vt ſacris initiatos calda abluerent primùm, quod caſtitati prodeſſe ducerent. Hæc ille. quorum quædam etiam Iulius Cæſar Scaliger habet lib. 1. Poëtices, cap. 32. Et inter alia cauſam refert, cur Cerealibus ante noctem epulare nefas eſſet: quia videlicet, prodēte idem Callimacho, Cererem extrema affectam fame, ac nihilo ſeciùs pertinacius ieiunium perpetuantem, ſolus veſper flexerit, perſuaſerítq;, vt cibũ caperet. Addit & hoc, cũ thẽſa proce-

deret, si auriga equi lorum læua manu apprehendisset pro pollutis cærimonias istas habitas fuisse. Cùm autem hoc sacrum, & hi ludi, à lugentibus peragi non possent, ideò bello Punico secundo, post cladem Cannensem, quia tum lugentibus omnibus matronis intermissum erat, Senatus finiri luctum triginta diebus iussit. Liuius lib.35. vnde Festus scribit, minui luctum, cùm in Casto sit Cereris, de quo in Kalendario. Fiebant hi ludi, quemadmodum Kalendarium habet, à pridie Idus Aprilis per dies octo in Circo, proximo post Circenses die, quod & Ouidius testatur lib.4. Fast. his versibus: A

Circus erit pompa celeber, numeróque Deorum,
Primáque ventosis palma petetur equis.
Hinc Cereris ludi non est opus indice causa,
Sponte Deæ munus, promeritúmque patet, &c. B

Id quod causam erroris præbuit Angelo Politiano, vt opinatus fuerit, Cereales eosdem cum Circensibus capite Miscellaneorum 85. quem errorem notauit Ioan. Ludouicus Viues, & post eum alij. Exhibebantur Cerealibus certamina equestria, vt Dio. lib.47. cùm scripsisset, Ædiles plebis Cereri loco ludorum equestrium, gladiatorios exhibuisse, adiicit malum id omne fuisse, quòd statum Reipublicæ popularem euersum iri significauerit. Iisdem Cerealibus etiam missilia, hoc est nuces, cicer, & alia dabantur, & spargebantur in vulgus ab iis qui ludos exhibebant, ad plausum & populi fauorem captãdum. Simius Capito apud Festum, quemadmodum eum locum restituit Iosephus Scaliger. Præerant his ludis Ædiles, quod vel ex numis aliquot antiquis constat, in quibus sic legitur: C. MEMMIVS C.F. QVIRINVS, MEMMIVS ÆD. CEREALIA PRIMVS FECIT. Vide Caroli Sigonij scholia in 30. librum Liuij. Cicero. lib.5. actionis 2. in C. Verrem: Nunc sum designatus Ædilis: habeo rationem, quid à populo Romano acceperim, mihi ludos sanctissimos maxima cum cærimonia Cereri, Libero, Liberæque faciendos, &c. Nonnunquàm tamen alij etiam Magistratus eos curabant. Nam Liuius lib.30. scribit, Dictatorem & Magistrum equitum ludos Cereales ex Senatusconsulto fecisse. Sed de his ludis vide plura apud Ouidium, & in Kalendario. C

De ludis Floralibus. CAP. XV.

FLORALES ludi in honorem Floræ, de qua diximus lib.2. celebrabantur. Hos Romani instituerunt IV. Kalend. Maij, anno Vrbis ICXVI. ex oraculis Sibyllę, vt omnia bene deflorescerent. Plinius lib.18. cap.29. vbi etiam addit, si in quatriduum illud quod intersit inter Robigalia & Floralia plenilunium incideret, fruges, & omnia, quæ floreant, lædi necesse esse. Ouidius lib.5. Fastorum L. Posthumio Albino, M. Popilio Lænate Coss. quod fuit anno ab Vrbe condita IↃXXC. Floralia instituta esse, his verbis docet: D

Conuenêre patres, &, si bene floreat annus,
Numinibus nostris annua festa vouent.
Annuimus votis, Consul cum Consule ludos
Posthumio Lænas persoluêre mihi.

Et cùm Floralia primùm mense Aprili celebrarentur, posteà in Maium translata sunt, quod Ouidius his versibus ostendit: E

Mater ades florum ludis celebranda iocosis:
Distuleram partes mense priore tuas.
Incipis Aprili, transis in tempora Maij,
Alter te fugiens, cùm venit alter, habet.

His ludis fœminas, quæ vulgato corpore quæstum faciebant, denudari, & pudendis obscœnísque inuelatis, per luxum & lasciuiam currere, & impudicos iocos agere, moris erat: quibus etiam Ædiles cicer, fabas, & alia missilia plebi spargere, leporésque & capreas, aliáq; mitia animalia ludis admittere consueuerant. Hos in vico Patricio, aut proximo celebrabant, noctúq; accensis facibus, cum multa obscœnitate verborum per Vrbem currebant, & ad tubæ sonitum conueniebant. Hæc Alexander ab Alexandro lib.6. Genialium dierum, cap.8. Lactantius etiam lib.1. Diuinarum institutionum: Celebrantur illi ludi cum omni lasciuia, conuenientes memoriæ meretricis. Nam præter verborum licentiam, quibus obscœnitas omnis effunditur, exuuntur etiam vestibus populo flagitante meretrices, quæ tunc minorum funguntur officio: & in conspectu populi vsque ad satietatem impudicorum luminum cum pudendis motibus detinentur. Quare apud Valerium Maximum legimus lib.2. cap.5. Cùm ludis Floralibus, quos Messius Ædilis faciebat, F

A bat, M. Porcio Catone ſpectante, populus vt Mimæ nudarentur, poſtulare erubuiſſet, Catonem, cognito illo ex amico ſuo Fauonio, è theatro diſceſſiſſe, ne præſentia ſua ſpectaculi conſuetudinem impediret, populúmq; eum abeuntem ingenti plauſu proſecutum, priſcum morem iocorum in Scenam reuocaſſe: confeſſum ſe plus maieſtatis vni tribuere, quàm vniuerſo ſibi vindicare. Introducebantur hiſce ludis etiam funambuli, elephantes, vti ex Suetonio in Galba, & ex Flauij Vopiſci Carino apparet. Dio lib. 58. ſcribit, L. Seianum Prætorem Floralibus ad ridendum Tiberium, qui caluus erat, omnia caluorum miniſterio ad noctem vſque peregiſſe, lumen quoque diſcedentibus à theatro per puerorum raſis capitibus quinque millia præbuiſſe. De his ludis Ouid. lib. 5. Faſt. cùm de ipſa Dea multa dixiſſet, tandem ad ludorum illorum explicationem conuerſus B ita ſcribit:

Quærere conabar, quare laſciuia maior
His foret in ludis, liberiórque iocus:
Sed mihi ſuccurrit numen non eſſe ſeuerum,
Aptáque delicijs munera ferre Deam.
Tempora ſutilibus cinguntur tota coronis,
Et latet iniecta ſplendida menſa roſa.
Ebrius incinctus Philyra conuiua capillis
Saltat, & imprudens vertitur arte meri.
Ebrius ad durum formoſæ limen amicæ
C *Cantat, habent vnctæ mollia ſerta comæ.*
Nulla coronata peraguntur ſeria fronte,
Nec liquidæ vinctis flore bibuntur aquæ.
Donec eras mistus nullis Acheloë racemis,
Gratia ſumendæ non erat vlla roſæ.
Bacchus amat flores, Baccho placuiſſe coronam
Ex Aradnæo ſidere noſſe potes.
Scena leuis decet hanc, non eſt, mihi credite, non eſt
Illa cothurnatas inter habenda Deas.
D *Turba quidem cur hos celebret meretricia ludos,*
Non ex difficili cognita cauſa fuit.
Non eſt de tetricis, non eſt de magna profeſſis,
Vult ſua plebeio ſacra patere choro.
Et monet ætatis ſpecie, dum floreat, vti:
Contemnunt ſpinam cùm cecidêre roſæ.
Cur tamen, vt dantur veſtes Cerealibus albæ,
Sic eſt hæc cultu verſicolore decens?
An quia maturis albeſcit meſſis ariſtis?
Et color, & ſpecies floribus omnis ineſt?
Annuit, & motis flores cecidêre capillis.
E *Decidere in menſas, vt roſa miſſa ſolet.*
Lumina reſtabant, quorum me cauſa latebat,
Cùm ſic errores abſtulit illa meos.
Vel quia purpureis collucent floribus agri,
Lumina ſunt noſtros viſa decere dies:
Vel quia nec flos eſt hebeti, nec flamma colore,
Atque oculos in ſe ſplendor vterque trahit.
Vel quia deliciis nocturna licentia noſtris
Conuenit, à vero tertia cauſa venit.
Eſt breue prætereà, de quo mihi quærere reſtat,
F *Si liceat, dixi: dixit & illa, licet.*
Cur tibi pro Libycis clauduntur rete leænis
Imbelles capreæ, ſollicitúſque lepus?
Non ſibi, reſpondit, ſyluas ceſſiſſe, ſed hortos,
Aruáque pugnaci non adeunda feræ.
Omnia finierat, tenues ſeceſſit in auras,
Manſit odor, poſſes ſcire fuiſſe Deam.

De ludis Martialibus.

Cap. XVI.

MARTIALES ludi erant,qui in honorem Martis peragebantur, 4. Idus Maij in Circo,quod testatur Kalendarium.Horum ludorum sic meminit Dio libr.56. Hæ tum leges ab Augusto latæ sunt,ludíque extraordinarij ab histrionibus & equitibus acti,Martísque ludi in foro Augusti (quia circum Tiberis stagno occupauerat) cum equorum decursu quodam,& venatione celebrati.Hi iterum facti ludi sunt,& in Circo iis Germanicus ducentos leones occîdit,&c.Celebrabantur etiam ludi Martis Kalendis Augusti,teste eodem Dione li.60.Quę,inquit,equestria cartamina Kalendis Augusti exhibentur, instituta sunt propterea , quòd ea die Martis ædes consecrata fuit. De ludis Martis etiam Suetonius in Claudio , cap. 4.Collocutus sum Tiberio , vt mandasti mea Liuia, quid nepoti tuo Tiberio , faciendum esset ludis Martialibus. Et paulò infrà: In præsentia tamen quibus de rebus Consulis, curare eum ludis Martialibus triclinium sacerdotum,non displicet nobis,&c.

De ludis Apollinaribus.

Cap. XVII.

APOLLINARES ludi in Apollinis honorem celebrabantur,de quorum origine & institutione Liuius libro vigesimo quinto hæc prodit , inuentum fuisse carmen Marci vatis perplexo scripturæ genere conceptum:hoc videlicet,Hostem Romani si ex agro pellere vultis , vomicámque quæ gentium venit longè , Apollini vouendos censeô ludos:qui quotannis comiter Apollini:cùm populus dederit ex publico partem, priuati vti conferant pro se quisque.His ludis faciendis præerit prætor is,qui ius populo, plebíque dabit summum Decemuiri Græco ritu hostiis sacra faciant. Hæc si rectè facitis , gaudebitis semper , fíetque res vestra melior. Nam is Diuus extinguit perduelles vestros ,,qui vestros campos pascunt placidè. Ad id carmen expiandum (ita enim Car.Sigonius legit, id est , procurandum) diem vnum sumpserunt : postero die S.C.factum est , vt Decemuiri libros de ludis Apollinis , réque diuina facienda inspicerent.Ea cùm inspecta,relatáque ad Senatum essent,censuerunt Patres, Apollini ludos vouendos,faciendósque : & quando ludi facti essent , XII. millia æris Prætori ad rem diuinam & duas hostias maiores dandas. Alterum S. C. factum est , vt Decemuiri sacrum Græco ritu facerent,hisce hostiis, Apollini , boue aurato,& capris duabus albis auratis : Latonæ , boue fœmina aurata. Ludos Prætor in Circo maximo cùm facturus esset,edixit,vt populus per eos ludos stipem Apollini , quantam cõmodũ esset,cõferret. Hæc est origo ludorũ Apollinariũ,victoriæ, nõ valetudinis ergò , vt plerique rentur, votorũ,factósque populus coronatus spectauit, matronæ supplicauêre,vulgò apertis ianuis in propatulo epulati sunt,celebérq; dies omni cærimoniarũ genere fuit. Hactenus Liu.Eadẽ Macrob.lib.1.Satur.ca.17.vbi & hoc adiicit,Cùm ludi primò Romæ Apollini celebrarẽtur,ex vaticinioMarci vatis carminéq; Sibyllino,repentino hostis aduẽtu plebem ad arma excitatã, hosti occurrisse, eóq; tẽpore nubẽ sagittarum in aduersarios visã ferri,& hostẽ fugasse, & victores Romanos ad spectacula Dei sospitalis reduxisse. Sex. Pom.Festus:Apollinares ludos, hoc est,in laudẽ Apollinis,populus laureatus spectabat, stipe data pro cuiusq; copia.In his ludis Parasitos Apollinis,qui ita appellabantur,quòd ridiculi essẽt,quẽadmodũ Ioseph.Scaliger li.2. Auson.lect.ca.19.explicat in scena dicere cõsueuisse:Salua res est,cùm saltat senex,Pom.Festus docet , eiúsq; moris hanc causã ex Verrio Flacco affert,his verbis:Quod P.Sulpitio,Cn.Fuluio.Coss. M. Calpurnio Pisone Prætore Vrbis,faciẽte ludos,cùm Romani subitò ad arma exiissẽt , nũciato aduẽtu hostiũ,victorésq;in theatrũ rediissẽt solliciti,ne intermissi religionẽ adferrẽt,instaurãdiq; essent,inuẽtus ibi sit C.Pomponius libertinus, minus magno natu, qui ad tibicinẽ saltaret.Qua de causa gaudio non interruptæ religionis edita voce,posteà quoque celebrata sit.Seruius in 3.Æneid.paulò aliter de eo more scribit, cuius hæc sunt verba : Cùm,inquit, iracundia Matris Deûm Romani laborarent, & eam nec sacrificiis, nec ludis placare possent,quidam senex statutis ludis Circensibus saltauit , quæ sola fuit causa placationis,vnde & natum prouerbium est. Omnia secunda,saltat senex. Cùm autem hi ludi primùm non stati essent , sed in annum à Prætore vouerentur , diéque fierent incerta, vt ex Liuio lib.26. & 27. intelligitur : anno deinde IↃXLV. M. Marcello V. T. Quinctio

ctio Crispino Coss. lege ad populum lata constitutum est, vt deinceps in perpetuum & in statam diem vouerentur: qua de re ita Liuius lib. 27. Ludi Apollinares Q. Fuluio, Ap. Claudio Coss. à P. Cornel. Sulla, Prætore vrbano, primùm facti erant, inde omnes deinceps Prætores vrbani fecerant: sed in annum vnum vouebant, diéque incerta faciebant. Eo anno pestilentia grauis incidit in Vrbem, agrósq;, quæ tamen magis in longos morbos, quàm in perniciales euasit. Eius pestilentiæ causa & supplicatũ per Cõpita, tota Vrbe est, & P. Licinius Varus, Prætor vrbanus, legem ferre ad populum iussus, vt hi ludi in perpetuũ in statam diem vouerentur. Itaque ipse primus ita vouit, fecítque ante diẽ tertium Nonas Quinctiles, is dies deinde solennis seruatus. Hactenus ille. In Kalendario tamen Romano referuntur ad pridie Nonas Quinctiles. Atque cùm his ludis Prętores ex veteri instituto præessent: tamen apud Dionem lib. 43. legimus, anno Vrbis ƆƆIX. alterum ex Ædilibus Curulibus, sumptibus C. Cæsaris ludos Apollinares fecisse.

De ludis Capitolinis. Cap. XIIX.

CAPITOLINI ludi dicti fuerunt, quòd in honorem Iouis Capitolini pro seruato Capitolio ab hostibus Gallis Senonibus instituti essent, & celebrarentur. Ostendit hoc Liuius lib. 5. vbi cùm de Camillo scripsisset, quomodo quæ ad Deos immortales pertinerent, ad Senatum retulisset, inter alia cum hæc quoque retulisse, Senatúsque consultum fecisse dicit, vt ludi Capitolini fierent, quòd Iupiter Opt. Max. suam sedem atque arcem populi Romani in re trepida tutatus esset: collegiúmque ad eam rem M. Furius Dictator constitueret, ex iis qui in Capitolio atque arce habitarent. Et paulò pòst: Camillus verba ad populum faciens, eíque oratione suadens, ne deserta Roma Veios commigrarent, inter cætera sic loquitur: Aio Locutio templum propter cœlestem vocem exauditam in Noua via iussimus fieri: Capitolinos ludos solennes aliis addidimus, collegiúmque ad id nouum auctore Senatu condidimus. Hæc Liu. His ludis prçconis voce Sardianos venales proclamari, & senem quendam ludibrij gratia produci solitum, bullam collo appensam gerentem puerilem, Plutarch. habet in Quæst. Rom. q. 53. Eiúsque moris causam inquirens, ait, id eam fortasse ob causam fieri, quòd cùm Veiẽtes Etruscorum populus per longum tempus Romulo bello restitissent. Romulus hanc vltimam vrbem ceperit, multósque captiuos sub hasta vendiderit vnà cum ipsorum Rege, futilitatem eius & stultitiam deridens. Cùm enim Etrusci à Lydis originem trahãt, & Lydorum primaria vrbs sit Sardes, idcirco, inquit, Veientes Sardianorum nomine proclamant, & in hunc vsque diem ludicri gratia morem istum cõseruant. Quod idem ferè etiam Festus docet, cuius locum ea de re, quemadmodum à Iosepho Scaligero restitutus est, huc adscribam: Sardi venales, inquit, hoc est, alius alio nequior: ex hoc natum prouerbiũ videtur, quòd ludis Capitolinis, qui fiunt à vicanis prætextatis, auctio Veientum fieri solet: in qua nouissimus is, qui omnium deterrimus, producitur à præcone in medium senex cum toga prætexta, bulláque aurea, quo cultu Reges soliti sunt esse Etruscorum, qui Sardi appellantur: quia Etrusca gens orta est Sardibus ex Lydia, &c. Vicanos Festus, vt idem Scaliger docet, magistros vicorum, qui etiamsi Magistratus non erant, ludos tamen faciebant prætextati.

Præter hos verò Capitolinos ludos etiam alij erant, qui singulis quinque annis celebrabantur, instituti à Domitiano Imperatore, qui alio nomine Agones Capitolini appellantur, de quibus ea huc referam, quæ diligenter, vt solet, omnia collegit Iosephus Scaliger lib. 1. Auson. lect. cap. 10. vbi sic scribit: Agones Capitolini primùm à Domitiano instituti sunt die XXII. eius, & Sergij Cornelij Dolabellæ Consulatu, exemplo ludorum Olympicorum. In iis agonibus omne genus artifices certabant. Nam & Citharœdi Iuuenalis.

An Capitolinam speraret Pollio quercum. Item & Poëtæ Martialis:

O cui Terpeias licuit contingere quercus. & Histriones, vt patet ex hac inscriptione:

L. SVRREDI L. F. CLV.
FELICIS.
PROCVRATORI. AB
SCÆN. THEAT. IMP.
CÆSAR. DOMITIAN.
PRINCIPI
CORONATO. CONTRA
OMNES. SCÆNICOS.

Vides eodẽ principe, qui hos ludos instituerat, histrionẽ coronatum. Illud, CONTRA OMNES SCAENICOS, manifestò significat certamen & contentionem. In eo agone, Statius post incredibilem totius vrbis expectationem tandem Thebaidem suam recitauit, sed non placuit, & contra eum alij coronati fuerunt. Id quod ipse non vno loco in Syluis conqueritur, sed inprimis in epicedio patris. Vnde locus Iuuenalis Grammaticis non benè perpensus explicatur: A

——sed cùm fregit subsellia versu
Esurit, intactam Paridi nisi vendat Agauen.

Nam satyricè dicit, eum fregisse subsellia versu, quòd, vt Comici loquuntur, recitans non stetit, sed excidit, hoc est, non placuit. Cuius rei vel ipsum Statium testem producere possumus, qui in Syluis hæc innuit non vno loco, vt iam dixi. Caue sis confundas agonem Albanum cum hoc Capitolino. Vterq; enim institutus à Domitiano. Sed nobilior Capitolinus: adeò, vt Romæ non per lustra, vt anteà, magnum annum, vt vocabant, sed per Capitolinos agonas supputarent. Quod à Domitiani institutione vsque ad tempora sua obtinuisse Censorinus scribit. Cæterùm semper agon ipse mansit Romæ: vt in eo Poëtæ, Rhetores, aliarúmque professionum homines coronarentur ab ipso Imperatore. Neq; puto aliunde Poëtarum laureatorum morẽ manasse. Nam & ipsi antiquitùs ab ipsis Cæsaribus Germanis coronabantur, magnóq; in precio habiti semper apud Italos & Germanos, qui id honoris virtute ingenij consecuti essent. Sed in veteribus agonib. Capitolinis, qui vicerant, corona & ramo lemniscatis, aut torque inuolutis donabantur. Nam qui secundi erant, eorum coronæ, & palmæ sine lemniscis erant. Id vel ex ipso Ausonio cognoscas licet: B C

Et quæ iamdudum tibi palma poëtica pollet,
Lemnisco ornata est, quo mea palma caret.

Sed meliùs Sidonius, quanquàm non de agone Capitolino loquitur:

Hic mox præcipit æquus Imperator
Palmis serica, torquibus coronas
Coniungi, & meritum remunerari.

Nam coronis torques, & palmis serica, hoc est, sericatos lemniscos coniungi vides, quanquàm, vt dixi, de aliis ludis, aliáque re loquitur. Vides tamen amplificata præmia pro ratione meritorum. Hactenus Scaliger. D

De Ludis Romanis. CAP. XIX.

QVI ROMANI ludi fuerint, docet Asconius Pædianus in actionem I. in Verrem his verbis: Romani ludi sub Regibus instituti sunt, magníque appellati, quòd magnis impensis dati sunt: tunc enim primùm ludis impensa sunt ducenta millia nummûm. Alij ideò magnos ludos dictos putant, quòd Conso, Consiliorum secretorum Deo, id est, Neptuno Latium Regi, & rerum conditarum, & Diis magnis, id est, Laribus vrbis Romæ, dati sunt: quibus aiunt raptas Sabinas esse, vt videatur propter hoc dicere Virgilius: Magnis Circensibus actis. Nam & magni & Circenses iidem sunt, &c. Quod Asconius scribit, ideò magnos hos ludos dictos esse, quòd Conso, id est, Consiliorum secretorum Deo, id est, Neptuno, &c. dati sint, nescio quàm verum sit, cùm Liuius illos ludos Consualia appellatos libro I. scribat: cui etiam Varro lib. 4. de lingua Latina, Tertullianus libro singulari de spectaculis, & Sextus Aurelius Victor assẽtiuntur: quod etiã monuit Titus à Popma notis in Asconiũ. De Romanis verò ludis lib. I. Liuius in historia Tarquinij Prisci V. Romanorũ Regis ita scribit: Bellum primum cum Latinis gessit, & oppidum Appiolas vi cepit: prædáque inde maiore, quàm quanta belli fama fuerat, reuecta, ludos opulentiùs, instructiúsque quàm priores Reges, fecit. Tum primùm Circo, qui nunc Maximus dicitur, designatus locus est, loca diuisa Patribus, equitibúsque, vbi spectacula sibi quisque facerent, Fori appellati. Spectauêre furcis duodenos ab terra spectacula alta sustinentibus pedes. Ludicrum fuit, equi, pugilésque ex Etruria maximè acciti, solennes deinde annui mansêre ludi, Romani, Magníque variè appellati. Atque hi ludi primùm à Regib. quemadmodum ex Liuii verbis manifestum est, edebantur, tum à Consulibus, vti verisimile est, cùm ij in Regum locum successerint, inde ab ædilibus Plebeiis, tandem à Curulibus, postquàm ij creati fuerunt, in honorem trium magnorum Deorum, Iouis, Iunonis, & Mineruæ, quod vel ex vno Cicerone satis constat, qui libro 5. actionis 2. in Verrem hæc dicit: Nunc sum designatus Ædilis: habeo rationem, quid à populo Romano acceperim, mihi ludos E F

A ludos ſanctiſſimos, maxima cum cærimonia Cereri, Libero, Liberæque faciendos, mihi Floram matrem populo, plebíque Romanæ ludorum celebritate placandam, mihi ludos antiquiſſimos, qui primi Romani appellati ſunt, maxima cum dignitate ac religione Ioui, Iunoni, Mineruæque eſſe faciendos. Hi verò ludi primùm Circenſes erant, quod ex verbis Liuij paulò antè à nobis citati manifeſtum eſt: deinde verò etiam fuerunt Scenici, vt idem Liuius docet tum alibi, tum libro trigeſimo primo, vbi ſic ſcribit: Ludi Romani Scenici eo anno magnificè, apparatéque facti ab Ædilibus Curulibus. L. Valerio Flacco, & L. Quinctio Flaminio biduum inſtaurati ſunt. Cæterùm cùm hi ludi primùm vno die, poſteà biduo, & item triduo peragerentur, tandem plures dies iis ſunt tributi. Faſti quidem veteres nouem continuos dies à pridie Nonas Septembris, B vſque ad pridie Idus celebratos eos fuiſſe docent: poſt quos biduo interiectos, alios ludos Romanos in Circo per quinque dies habitos, iidem teſtantur. Hos tamen Paulus Manutius Commentariis in actionem primam Verrinam, inſtitutos eſſe arbitratur poſt illud tempus, quo Verres eſt à Cicerone accuſatus.

De ludis Plebeiis, Compitalitiis, Auguſtalibus, & Palatinis.
CAP. XX.

LVDI Plebeij, ſcribit Aſconius Pædianus in actionem I. Ciceronis, in Verrem, ſunt, quos exactis Regibus pro libertate plebis pòſt fecerunt Romani, aut pro reconciliatione plebis poſt ſeceſſionem in mõtem Auentinum. Alij eos poſt primam plebis in ſacrum montem ſeceſſionem primùm editos ſcribunt. Hos Ædiles plebis edebant C vti ex Liuio non vno loco intelligitur. Fiebant autem in Circo a. d. XVII. Kalendas Nouembris per triduum, vt teſtantur veteres Faſti. Atque in his ludis obſeruabatur, vt quoties inſtaurarentur, ab Ædilibus ludorum cauſa epulum daretur. Errant qui hos eoſdem cum Romanis fuiſſe opinantur. Sed de his hoc loco non ero prolixior. Reſtant de ludis, qui in Deorum honorem acti ſunt, Conſuales & Compitalitij.

De ludis Conſualibus, cùm in Kalendario dixerimus, non neceſſe eſt ea hîc repeti.

De ludis Compitalitiis hæc Iulius Cæſar Scaliger libro I. Poëtices, capite 28. ſcribit: Ante vrbem deſignatam à vicorum compitis, in quibus agitabant agreſtes, ludi & facti & dicti Compitalitij: intermiſſi deinde ad Seruium vſque Regem, ac per vicorum D Magiſtros inſtaurati, quemadmodum à L. Piſone iterum curatum eſt, vt per eoſdem magiſtros, qui tum Præfecti nominati ſunt, reſtituerentur. Tandem ſublatis Collegiis ipſi pariter aboliti ſunt. Meminit Compitalitiorum ludorum etiam Suetonius in Auguſto capite 31. De Compitalibus in Kalendario quoque diximus.

Ad hos ludos, qui in Deorum honorem celebrarentur, Auguſtales quoque & Palatinos referre non incommodè poſſumus, cùm etiam Auguſtus, in cuius honorem acti illi ſunt, poſt exceſſum ex vita pro Deo fuerit habitus. De iis verò Dio libro quinquageſimoſexto extremo, vbi de honoribus Auguſto decretis loquitur, inter alia hæc habet: Decretum porrò eſt, inquit, ne qua eius imago vllo in funere ferretur, vt natalitiis eius ludis Conſules, quemadmodum Martis fieri ſolitum, præmia certaminum proponerent, Auguſtalia Tribuni plebis tanquàm ſacri celebrarent. Iíque omnia reliqua eo, quo conſueuerant fieri, more peregerunt: veſte triumphali ludis Circenſibus vſi: currum tamen non conſcenderunt. Præter hæc in Palatio Liuia peculiares ludos in honorem Auguſti fecit, qui ipſi quoque ſecundo loco ab Imperatoribus exhibentur. Et paulò pòſt: Eo tempore plebs tumultuata eſt, cùm Auguſtalibus quidam hiſtrio nollet pro conſtituta mercede in theatrum intrare: nec finis antè turbarum fuit, quàm ea ipſa die Tribuni plebis coacto Senatu precibus impetrârunt, vt liceret ſibi maiores aliquantò, quàm legibus permitteretur, ſumptus facere. Palatinorum ludorum etiam Suetonius meminit in Caligula, capite 56.

De ludis Secularibus. CAP. XXI.

CELEBERRIMI apud Romanos ludi erant Sæculares, ſic dicti quòd poſt centum annos fierent, quia Sæculum in centum annos extendi exiſtimabant, de quorũ origine Valerius Maximus libro 2. capite 4. multa habet, quę legere potes. Angelus Politianus Miſcellaneorum c. 58. ex Zoſimo & aliis hæc de ludis Sæcularibus affert: Quum bellum inter ſe Romani, Albaníque gererent, & vtraque in procinctu iam ſtaret acies, extitit repentè quidam monſtroſa ſpecie, pelle amictus furua, vociferans, Iubere Ditem Patrem, Deámque Proſerpinam fieri ſacrum ſibi prius quàm prælium committeretur. Quo perterrefacti viſo Romani protinus aram ſub terra ædificarũt, & ſtatim ſacrificio

facto pedum viginti aggere contexerunt, vt esset omnibus, præterquàm Romanis ipsis A ignorabilis: Sed enim euenit, vt Valesius Valesius, vnde nomen & origo Valeriæ familiæ, clarissimus in gente Sabina, & locuples, homo rusticæ vitæ aram hanc, quam diximus, ita diuinitùs inuenerit. Erat ei nemus ante villam proceris maximè arboribus, quæ statim fulmine ictæ conflagrârunt. Nec multò pòst, filij duo & filia correpti pestilentiæ morbo ad desperationem vsque Medicorum laborabant. Cùm sese igitur Laribus familiaribus aduoluens pater, pro liberorum salute suum, matrísque puerorum capita deuoueret, vox è nemore, quod tactum de cœlo, statim audita, saluos fore eos spondens, si Tiberi ad Tarentum peruecti, calfactam Ditis & Proserpinæ foco de fluuio ipso biberent aquam. Quoniam verò longissimè abesse Tarentum, scilicet in extrema Iapygio, nec proximè eam vrbem reperiri Tiberim vllum fluuium sciebat, spem sibi B deterrimam fingebat, etiam inde territus, quòd inferarum potissimùm vox illa potestatum meminisset. Sed impositos nihilò seciùs in lintrem filios Hostiam pergens, mox ad campi Martij regionem deuexit: ibi recreare sitientes, & æstu febríque laborantes, desiderans, qua placidissimè amnis labitur, exponit in ripa ægrotos, ac dũ tumultuariam sibi tegeticulam concinnat, extincto igniculo, admonetur à gubernatore petendum potiùs Tarentum (nam ita locus in proximo vocabatur) etenim fumum esse illic aspicere. Tum verò lætior audito Tarenti nomine Valesius, Deos adorans, & salutem sibi liberorum iamiam propemodùm bona fide spondens, agi prorsum iubet, & illuc maximè nauigium appelli. Quò cùm peruenisset, haurit aquam festinatò de flumine, fretúsque omine tenaciùs arrepto, fumigans ibidem solum flatu solicitat in flammam, calefactámque mox aquam porrigit in calice pueris. Succedit autem potui somnus. Vident in quiete illi, spongia sibi à nescio quo detergeri morbum, tum præcipi, vt Diti patri, & Proserpinæ, furuæ ibidem mactarentur hostiæ, trinoctiúmque perpetuum choris & carminibus concelebraretur. Surgũt igitur recuperata valetudine, visúmque illud patri renunciant. Is homo locuples defodi iaciundis altè fundamentis humũ iubet. Inuẽta igitur sic ara est ea, quã diximus, cum titulo Ditis & Proserpinę. Mactat ille (quod erat iussus) furuas continuò victimas, & trinoctiũ sacris frequentat: tot enim numero filios media de morte receperat: ex eóque Manius Valerius Tarẽtinus appellatus, quòd à Diis Manibus in Tarento liberũm suorũ valetudinẽ impetrauisset. Ad hũc igitur modũ quidã tradiderunt. At enim M. Varro libro de Scenicis originibus I. Cùm multa, inquit: D portenta fierent, & murus, ac turris, quæ sunt inter portam Collinam, & Exquilinam, de cœlo tacta essent, & ideò libros Sibyllinos Quindecemuiri adiissent, renunciauerũt, vti Diti patri & Proserpinæ ludi Tarentini in campo Martio fierent, tribus noctibus, & hostiæ furuæ immolarentur. Hactenus de origine. Sęculares autem, non quia fierent anno vel centesimo denique, vel etiam centesimo decimóque nuncupati, quod vtrunque sicut assertores habet, ita se ipsa penitus coarguitur: sed ob id magis credi potest, quòd plerunque semel hominis ætate fierent, vt multa alia, quæ rara sunt, post seculum euenire loquentium consuetudo vsurpat. Tarentini autem à loco ipso, qui Tarentus ob id vocatur, aut quòd ara ibi Ditis patris (quemadmodũ suprà diximus) in terra occultaretur, aut quòd ripã Tiberis fluuius eo loco terreret, ex quo etiã Rumõ dict' à veteribus, & in sa- E cris Serra nominatus, quòd ruminaret: hoc est exederet, & secaret ripas: Vnde ait Maro:

Stringentem ripas, & pinguia culta secantem.

Cæterùm de temporum interuallis, quibus isti ludi referrentur, fides in ambiguo est. Siquidem in carmine Seculari Horatius vndenos decies per annos fieri declarat, quod & Commentarij Quindecimuirorum, & diui Augusti edicta, & ipsius denique Sibyllæ, quod adhuc extat, oraculum confirmauerint. Contrà verò Centesimum redire post annum, tam ValeriusAntias, quàm Titus Liuius, & item M. Varro testati perhibẽtur. Quod enim legimus apud Herodianum trium spacio ætatũ solitos instaurari, vereor vt emẽdata sit ibi lectio, nostrámque ob id è Græco interpretationem cum venia legendam F censeo. Nec autem (si tempora dinumeres) aut quanta interualla retrò fuerint; aut quanta esse debeant, omninò colligas. Instituti autem primi Seculares ludi post exactos Reges à P. Valerio Poplicola, qui primus Consul fuit, existimantur. Etenim laborantibus pestilentia ciuibus, apud hanc ipsã, quam diximus, aram, publicè nũcupatis votis, atrum bouem Diti pro maribus, concolorẽ pro fœminis, iuuencam Proserpinæ mactauit, ludósque & lectisternia trinoctio fecit, & aram terra, sicut antè fuerat, exaggerata occuluit, inscriptam titulo isto: P. Valerius Poplicola frumentarium Campum Diti & Proserpinæ consecraui, & ludos Diti & Proserpinæ Romanorum salutis ergô feci.

Secundo

Secundo & quinquagesimo post Romã conditam factos anno admonitu Sibyllinorum carminum, tradit Græcè Zosimus, missis occupata morbo ciuitate lectis ad hoc viris, qui libros consulerent: ex quorum responso, denuò regesta humo apud arã hanc ipsam: in extremo campi Martij, de more sacra & ludi persoluti, restitutáque Romanis iterum est incolumitas. Consulem verò scriptor hic vnum duntaxat, exemplario fortasse mendo. M. Publium Quintium nominauit, cùm Censorinus M. Valerium & Spurium Verginium Consules prodat. Idémque tertios, & item quartos Consulum temporibus, quos & nominatim citat autoritatibus Antiatis Valerij, Titi Liuij, Varronis, Pisonis, Agellij, & Heminæ comprobat factos, etiámque Commentarios Quindecimuirûm sacris faciundis in testimonium adsciscit. At enim quoniam lubricus in propriis nominibus, & item in numerorum notis librariorum lapsus, vitiata ista (ni fallor) in Censorini Commentario reperies. Cæterùm diuus Augustus abolitos eos paulatim (sicuti quidam putant) atque intermissos instaurauit, magno (vt Liuius ait) apparatu, L. Censorino, & M. Manlio Puellio Consulibus, Ateio autem Capitone circumitum, spatiúmque subiiciente, ritum verò sacrorum libris indicantibus Sibyllinis. Porrò sextos, Claudius se Consule IIII. & L. Vitellio quasi anticipatos ab Augusto, nec legitimo tempori reseruatos: quamuis ipse in historiis suis prodidisse memoretur, intermissos eos, Augustum multò pòst diligentissimè annorum ratione subducta; in ordinem redegisse. Quare vox etiam irrisa præconis traditur, inuitantis more solenni ad ludos, quos nec spectauisset quisquam, nec spectaturus esset, cùm superessent adhuc, qui spectauerant, & quidam histrionum producti olim, tum quoque producerentur. Etenim Stephanionem, qui primus togatis saltare instituit, vtriusque Sæcularibus ludis, Augusti videlicet & Claudij, saltasse accepimus, qui LXXXIII. non ampliùs annos interfuêre, quamuis & posteà ille diu vixerit. Septimos Domitianus, se XIIII. & L. Minutio Ruffo Consulibus, computata ratione temporum ad annum, non quo Claudius proximè, sed quo olim Augustus ediderat. Denique in numismatis variis apud Laurentium nostrum Medicem stelographiam quoque istam vidimus: LVD. SAEC. FEC. COS. XIIII. Hæc Politianus. Et paulò pòst: Centesimo decimóque post Domitiani ludos anno, instaurauit, & eos Imperator ille Septimius Seuerus, cuius etiam nunc Romæ pulcherrimus spectatur triumphalis arcus, cum filiis Antonino & Geta, Chilone & Vibone Consulibus. Quos ludos & vidisse se memorat Herodianus, & Dion ætate sua factos memoriç prodidit. Post Seuerum negat instauratos Zosimus: quoniam hic annorum centum & decem penè receptus autoritate ambitus in Consulatum Constantini Christiani Principis tertiũ, & Licinij, quem dein bello ipse vicit, incurrisset. Nos tamen apud Eusebium in Chronicis & Eutropium in Historiarum libro 9. legimus Philippo imperante (quanquàm primus fuisse Christianus Imperator creditur) millesimum annum Romanæ Vrbis ingenti ludorum apparatu, & spectaculorum fuisse celebratum, bestiásque in Circo innumerabiles interfectas, & ludos in Campo Martio theatrales tribus diebus ac noctibus populo peruigilante concelebratos: quibus ludis sæcularibus etiam dicitur Philippus iunior, is qui nunquàm risisse creditur, patrem Philippum seniorem petulantiùs cachinnatem vultu auerso notauisse. Restat vti de ritu carptim paucula perstringamus. Instantibus itaque ludis tota Italia præcones missitabantur conuocatum ad ludos, qui nec spectati, nec spectandi iterum forent. Tum ætatis tempore, paucis antequàm spectacula edebantur, diebus, Quindecimuiri sacris faciundis in Capitolio, & Palatino templo pro suggestu considentes, piamina diuidebant populo, quæ erant tæda, sulphur, & bitumen. Nec tamen ad ea seruis quoque accipienda ius vllum. Coibat autem populus, cùm in quæ suprà retulimus loca, tum prætereà in Dianæ templum, quod erat in Auentino, & cui triticum, faba, hordeúmque dari mos. Tum ad instar Cereris initiorum peruigilia fiebant. Vbi verò iam aduenit festus dies, triduum, trinoctiúmque sacris intenti, in ripa ipsa maximè Tiberis agitabant. Sacrificia verò Ioui, Iunoni, Apollini, Latonæ, Dianæ, prætereáque Parcis, & quas vocant Ilithyas, tum Cereri, & Diti, & Proserpinæ suspiciebãtur. Igitur secunda primæ noctis hora Princeps ipse tribus aris ad ripam fluminis extructis, totidem agnos, & vnà Quindecimuiri immolabant, & sanguine imbutis ar s, cæsa victimarum corpora concremabant. Constructa autem scena in theatri morem, lumina & ignes accendi, & hymni concini, ad hunc vsum tunc maximè compositi, & item spectacula edi solenniter solita, data celebrãtibus hac mercede tritico, faba, hordeo, quę suprà inter vniuersum populũ diuidi ostendimus. Manè verò Capitoliũ ascendere, sacra ibi de more agitare, tum in theatrum conuenire ad ludos in honorem

Apollinis & Dianæ faciundos, consueuerunt. Sequenti die nobiles matronas, qua hora præcipitur ab oraculo, conuenire in Capitolium, supplicare Deo, frequentare lectisternia, canere hymnos ex ritu, mos habebat. Tertio denique die in templo Apollinis Palatini, ter noueni pueri prætextati, totidémque virgines, patrimi omnes, matrimíq; Græca, Romanáque voce carmina, & Pæanas concinebant, quibus imperium suum, & incolumitatem populi Diis immortalibus commendabant. Quòd si quis fortasse quæsierit, quod genus tunc aut ludorum fieret, aut sacrificiorum, sciat & ludos celebrari omnibus theatris, atque omne genus, & sacrificia templis omnibus consueuisse noctu pariter, atq; interdiu. Nam de Scenicis & Circensibus minimè dubitatur, cùm Domitiani ludis histriones interfuisse meminerimus, prætereáque Circensium die, quo faciliùs centum missus peragerentur, singulos à septenis spaciis ad quina legerimus correptos. Illud vtique in Augusto memorabile, qui ludis istis iuuenes vtriusque sexus, prohibuit vllum nocturnum spectaculum frequentare, nisi cum aliquo maiore natu propinquorum. His, prout in mentem desubitò venerunt, expositis, iam nec ille vatis Ausonij versiculus ambiguus relinquetur:

Trina Tarentino celebrata trinoctia ludo.

Nec obscura apud Horatium ratio extiterit, cur Parcas, Ilithyan, Dianámque ex Auentino, cur & puerorum vota, & Quindecimuiros memorauerit, & item Sibyllinos versus, qui nunc quoque apud eundem Zosimum vetustissimis quidem codicibus citra vlla fastigia inueniuntur, quos sic Latinè reddimus:

Ast vbi iam humanæ longissima tempora vitæ
Orbis agens annos referet, centúmque, decémque,
Sis Romane memor (licèt alta obliuia tentent)
Sis memor, vt qua se nimiùm Tiberina coarctat
Ripa feras, Diis in campo solennia sacra,
Cùm nox atra premit terras, tectúsque latet Sol,
Agna, caprigenúmque pecus genitalibus Parcis
Hostia furua vtraque cadant, tum numina placa
Læta puerperiis (quod fas fuat) Ilithyias.
Terra suem ferat, & scropham sibi fertilis atram,
Sed Iouis ante aram candenti corpore tauros
Luce feri: nam lux superis gratissima diuis.
Iunonis templum nitida ceruice iuuenca
Imbuat, atque itidem Phœbus placetur Apollo.
Quem vocitant etiam Solem, Latoa propago.
Pæanas puerique canant, pueræque Latinorum
In templo. Sed enim pueri pueræque seorsum
Concelebrando choros, verùm hæc sit patrima proles,
Matrimáque, at nuptæ genibus Iunonis ad aram
Oranto inuisæ, diuamque in vota vocanto.
Februa quinetiam vir quisque & fœmina: quanquàm
Fœmina præcipuè, accipito, dehinc ædibus omnes,
Primitias vitæ placidis placamina diuis
(Quæ fas est) & cœlitibus portando beatis.
Antè domi tamen illa memor tibi habeto reposta,
Quæ dare mox vsu liceat poscente virísque,
Fœmineóque gregi: tum digna sedilia Diuis,
Pérque dies iuxta & noctes multesima turba
Complento, & lepidis miscento seria ludis.
Quæ tibi si stabili sint omnia condita mente,
Cuncta tuo Italiæ tellus, cunctíque Latini
Subdent colla iugo, & victoris sceptra timebunt.

Plura de ludis Sæcularibus legas tum apud alios, tum in libro singulari, quem de iis scripsit Onuphrius Panuinius: cuius tamen inspiciendi copia mihi hactenus fieri non potuit.

Cum ludis Sæcularibus multi confundunt Taurios, sed falluntur: sunt enim omninò diuersi. Paulus Diaconus Festi abbreuiator: Taurij appellabantur ludi in honorem Deorum inferorum facti. Instituti autem videntur hac de causa: Regnante Superbo Tarquinio,

A Tarquinio, cùm magna incidisset pestilentia in mulieres grauidas, quæ fuerat facta ex carne diuendita populo taurorum, ob hoc Diis inferis instituti ludi, & Taurij vocati sunt. Sextus Pompeius, vti à Iosepho Scaligero editus est: Taurij ludi in Circo Flaminio fiebant, qui instituti Diis inferis ex hac causa sunt: Tarquinio regnante, cùm grauis pestilentia in mulieres grauidas incidisset, fœtus infecti sunt ex carnis putore taurorum immolatorum. Ob id Taurij ludi & appellati sunt, & fiunt in Circo Flaminio, ne intra muros euocentur Dij Manes. Contrà eos ludos Varro ait vocari, quòd discipulus prudens à doctore inter *** solitus sit impelli, atque vsque eò cogi docere, quo ad consisteret, & virtute talorum constaret pedum firmitas: Hactenus Festus. Addit autem Scaliger: Quòd ludi Taurij in Circo Flaminio fierent, qui fuit extra portam Carmentalem, B testis est Varro lib. 4. de Latino sermone. Reliqua quæ ex opinione Varronis afferuntur, quin ita scripserit Festus, negari non potest. Apud nullum autem veterem Scriptorem id temerè inuenias. Apparet tamen Varronem ludos Taurios ab eo dictos sensisse, quòd in Corio tauri etiam id genus ludi fieret à Ludimagistris eo die, quo ludi Circenses, qui dicti sunt Taurij, in Circo Flaminio fierent, aut quòd scutica taurica discipulus impelleretur: ídque explendum fuisse in ea lacuna, in qua causa nominis desiderari videtur. Hæc Scaliger. Atque tantum de præcipuis ludis iis, qui in honorem Deorum agebantur, à quibus non sunt separandi Votiui: nam & ipsi cultus diuini gratia celebrabantur. Itaque iam de iis dicemus.

C

De Ludis Votiuis. Cap. XXII.

VOtiui ludi erant, qui à Magistratibus ad bellum ituris vouebantur, post res fœliciter gestas, & victoriam partam exhibendi. Atque hi introducebantur, aut Sibyllinis versibus, aut Augurum præceptionibus, aut promissis Imperatorum, vel ante bellum, vel confecto bello, atq; hostibus deuictis. Tales erant, illi, quos magnos cognominarunt, quòd in honorem Iouis, quem principem Deorũ putabant, fierent: quorũ multa mentio est tum apud alios, tũ apud Liuium, vt lib. 22. in historia anni ІↃxxxvi. vbi scribit, auctore Q. Fabio Maximo Dictatore placandæ Deûm iræ, & victoriæ de Carthaginensibus impetrandæ gratia, ex libris Sibyllinis votos fuisse ludos magnos, æris cccxxxiii. millibus triente: prætereà bubus Ioui ccc. multis aliis Diuis bubus albis, D atque cæteris hostiis, &c. Quomodo autem hi vouerentur, ex eodem Liuio cognoscitur, apud quem lib. 39. sic legimus: Certa deinde sorte Senatusconsultum factum est, quòd populus Romanus eo tempore duellum iussisset cum rege Antiocho esse, quíque sub imperio eius essent, vt eius rei causa supplicationem imperarent Consules: vtique M. Acilius Consul ludos magnos Ioui voueret, & dona ad omnia puluinaria. Id votum in hæc verba, præeunte Publ. Licinio Pontifice Maximo Consul nuncupauit: Si duellum quod cum Antiocho Rege sumi populus iussit, id ex sententia Senatus populíque Romani confectum erit, tum tibi Iupiter populus Romanus ludos magnos dies decem continuos faciet, donáque ad omnia puluinaria dabuntur de pecunia, quántam Senatus decreuerit. Quisquis Magistratus eos ludos, quando, vbique faxit, hi ludi rectè facti, donáque data sunto, &c. Vouebantur nonnunquàm in quinquennium, cuius exempla sunt apud Liuium multa, libro vigesimoseptimo scribit: Senatus, quo die primùm est habitus, ludos magnos facere Dictatorem iussit, quos M. Æmilius Prætor Vrbis C. Flaminio, Cn. Seruilio Consulibus fecerat, & in quinquennium vouerat. Tum Dictator & ludos fecit, & in sequens lustrum vouit. Idem libro trigesimo: Vt placatis Diis omnia inciperent, agerentque decretum à Senatu, vt quos ludos M. Claudio Marcello, T. Quinctio Consulibus, T. Manlius Dictator, quásque hostias maiores vouerat, si per quinquennium illud Respublica eodem statu fuisset: eos Consules priusquàm ad bellum proficiscerentur, facerent. Ludi in Circo per quatriduum facti: hostiæque, quibus votæ erant, Diis cæsæ. Hactenus Titus Liuius.

Pertinent huc etiam Ludi Victoriæ, Ludi Quinquennales, Decennales, Vicennales, de quibus breuiter quædam dicemus.

Ludi Victoriæ à L. Cornelio Sulla instituti fuerunt, bello ciuili, Asconio & Velleio Paterculo testibus, cuius verba in Kalendario citauimus. Celebrabantur mense Octobri per dies quinque.

Fuerunt etiam alij Victoriæ ludi in memoriam victoriarum C. Cæsaris, Augusti, &c. peracti, de quibus in Kalendario diximus.

Quinquennales ludi instituti sunt ab Augusto post deuictum Antonium, & partam

victoriam apud Actium Promontorium: vnde etiam Actiaci ludi nonnunquàm appellantur, testis Suetonius in Augusto, cap. 18. his verbis: Quóque Actiacæ victoriæ memoria celebratior in posterum esset, vrbem Nicopolim apud Actium condidit: ludósque illic Quinquennales constituit: & ampliato vetere Apollinis templo, locum castrorum, quibus fuerat vsus, exornatum naualibus spoliis, Neptuno ac Marti consecrauit. Dio lib. 51. Eâdem die Cæsar Apollini, qui apud Actium colitur, triremem, quadriremem, ac alia nauium genera, vsque ad deciremem ex captis nauibus consecrauit, templum maius extruxit, ludos Musicos & Gymnicos, & certamen equestre cum sacro Quinquennali constituit, Actios illos ludos dicens, vrbémque eo loco, vbi castra habuerat, efficit, &c. De quibus ludis etiam Strabo lib. 7. loquitur. Neque verò hi ludi Nicopoli tantùm, sed & Romæ fuerunt celebrati: sic enim Dio libr. 53. initio: Ludos propter Actiacam victoriam decretos cum Agrippa exhibuit, & in iis equestre certamen per pueros & viros Patricios peregit: iíque deinceps ad nostram vsque ætatem ludi quinto quoque anno facti sunt, eorúmque curatio quatuor Sacerdotum collegiis per ordinem incumbit, Pontificibus nimirum, Auguribus, Septemuiris, & Quindecimuiris. Gymnici quoque ludi, stadio in Campo Martio extructo ligneo, acti sunt: & munus gladiatorium depugnantibus captiuis exhibitum. Idem libr. 54. Tum Quinquennales etiam ludi propter principium Augusti ab Agrippa: nam is quoque à collegio Quindecimuirorum, quibus per ordinem horum ludorum curatio incumbebat, cooptatus & inauguratus fuerat, inaugurati sunt, &c. Iidem ludi etiam hinc inde in Prouinciis Neapoli, item & in Iudæa Cæsareæ ab Herode instituti & celebrati sunt, teste Egesippo & aliis. Quin etiam reliquis post Octauium Augustum Imperatoribus & viuis & defunctis, ludi Quinquennales celebrati sunt, quemadmodum ex Ælio Spartiano, & cæteris minorum gentium Historicis cognoscere licet: vnde etiam Flaminum Quinquennalium origo, de quibus veteres inscriptiones testantur. Quinquennale quoque certamen Romæ instituit Nero, teste Suetonio in ipsius vita, cap. 12.

Decennales idem ludi à Cn. Octauio Augusto sunt instituti, prętextu quodam ad Imperatoris titulum, monarchiæque potestatem retinendam sine inuidia. Solebat enim decimo anno, constituto in hoc ingenti spectaculo, ludorúmque apparatu, Imperium populo resignare: quod tamen illicò, quasi rogaretur, recepit. Atque hinc ortum est, vt posteriores etiam Imperatores, quoties decimum imperij annum attigissent, festum celebrarent, & ludos cum maximo apparatu ederent. Dio lib. 53. Augusto, cùm primum decennium exiuisset, aliud quinquennium, atque eo circumacto rursum aliud quinquinnium, post decennium, ac eo finito, aliud item decretum est, ita, vt continuatis decenniis per totam vitam summam Imperij obtinuerit. Quam ob causam posteriores quoque Imperatores, etsi non ad certum tempus, sed per omne vitæ spatium iis Imperium deferatur: tamen singulis decenniis festum pro eius renouatione agunt, quod hodiè etiam fit. Hæc Dio. Ita Eusebius scribit in historia Ecclesiastica, Constantinum Magnum decennalia celebrasse. Et Trebellius Pollio de Gallieno Imperatore: Interfectis sanè militib. apud Byzantium, Gallienus quasi magnum aliquid gessisset, Romam cursu rapido conuolauit: conuocatísque Patribus, decennia celebrauit nouo genere ludorum, noua specie pomparum, exquisito genere voluptatum. Iam primùm inter togatos Patres, & equestrem ordinem, albatos milites & omni populo præeunte, seruis etiam propè omnium, & mulieribus cum cereis facibus, & lampadibus præcedētibus Capitolium petiit. Processerunt etiam altrinsecus centeni albi boues, cornibus auro iugatis, & dorsalibus sericis discoloribus præfulgentes. Agnæ candentes ab vtraque parte cc. præcesserunt, & x. elephanti, qui tunc erant Romæ; mille cc. gladiatores pompaliter ornati. Cum auratis vestibus matronarū mansuetæ feræ diuersi generis cc. ornatu quàm maximo affectæ. Carpenta cum mimis, & omni genere histrionum: pugiles sacculis, nō veritate pugilantes. Cyclopea etiam luserunt omnes apenarij, ita vt miranda quædam, & stupenda monstraret. Omnes viæ ludis, strepitúque & plausibus personabant. Ipse medius cum picta toga, & tunica palmata inter patres, vt diximus, omnibus Sacerdotibus prætextatis, Capitolium petiit. Hastæ auratæ altrinsecus quingenæ, vexilla centena, & prçter ea, quç collegiorum erant, dracones & signa templorum, omniúmque legionum ibant. Ibant præterea gentes simulatæ, vt Gothi, Sarmatæ, Franci, Persæ: ita vt non minùs quàm duceni singulis globis ducerentur. Hæc Trebellius.

Vicennalia, siue Vicennales, ludi erant, qui xx. quoque imperij anno exhibebantur; quorum etiam Eusebius lib. 3. de vita Constantini Magni, & alij meminerunt.

Præ-

Præter eos,de quibus hactenus diximus, etiam ludi Triumphales fuerunt, qui post insignes victorias celebrabantur. Natalitij, qui in natalibus magnorum virorum edebantur, vt a.d.IV.Idus Iulias,C.Iulij Cæsaris natalitij ludi erant. A.d. IX. Kalend.Ianuarij Titi Cæsaris.IV. Kalendas Decembris Neruæ. A. d. IV. Kalend. Nouemb.Hadriani. Kalend. Aprilibus Antonini. A.d. III.Idus Aprilis Ælij Veri. A.d. XIIX. Kalend.Decembris Septimiani.A.d.XIII.Kalend. Ianuarij Gordiani. A. d. IV. Kalend. Februarij Constantini Magni, & Iunioris, de quibus Ælius Spartianus, Lampridius,Capitolinus,& alij sæpe sic loquuntur.

Iuuenales ludi fuerunt à Nerone primùm instituti cùm barbam deponeret. Hi cùm priuati primùm essent, mox passim in eos data nomina à pluribus. Non nobilitas cuiquam,non ætas,haud acti honores impedimẽto fuêre,quin histrionis artem exercerẽt, vsque ad gestus,modósque haud viriles:quibus Æliam Catulam filiam nobilissimam, atque ditissimam, natam annos XXC. saltasse, ex Dione scribit Xiphilinus. Dicti igitur Iuuenales, quòd in eis veluti reiuuenescerent: vt à quibus auspicatus Nero, tandem etiam in Theatro caneret: per domos enim tantùm ,atque hortos Iuuenales agebantur. Tacitus lib.15. Suet.in Nerone,cap. 11. & 22. Atque hoc est,quod eleganter scribit Plinius libr. 37.capit. 2. Peculiari theatro Neronem in hortis primùm cantasse, & Pompeiano prælusisse. Vide Læuinum Torrentium Commentariis in Suetonium.

Fuerunt & alij ludi Iuuentutis, quos Salinator Senensi prælio vouit,fortasse pro salute iuuentutis. De quibus Cicero in Bruto: C. Cornelio,Q. Minutio Consulibus, ludis Iuuentutis,quos Salinator Senensi prælio vouerat,Liuius docuit fabulam.

Miscelli ludi, quorum apud Suetonium mentio extat, qui fuerint,dubium videri solet. Læuinus Torrentius Commentariis in Suetonij Caligulam, capit. 20. hæc scribit: Varro libro 3.de re Rustica, columbarum quoddam genus miscellum vocat, quæ neque agrestes, neque domesticæ sint. Atque idem libro 1. cap.54.quemadmodum & Cato de re Rustica,capite 6. miscellas appellat vites, quæ omni agro conueniunt. Quare miscellos quoque ludos vocari existimo,qui ad nullum certum genus ludorum Scenicorũ, siue argumentum,siue scenæ instrumenta, & apparatum spectes,referri possint. Vuolfgangus Lazius libro 11. Commentariorum Reipublicæ Romanæ,capite 15. scribit, Miscellaneos ludos fuisse ex variis, multiformibúsque ludicris commixtos. Sed hæc de his quoque sufficiãt. Iã,antequàm de funebribus ,& reliquis ludis,qui exercitationis gratia fiebant, verba faciamus. Pompa ludorum videtur nobis esse explicanda. Hæc enim potissimùm ad eos ludos, de quibus hactenus diximus, pertinebat. Faciemus autem hoc capite sequenti,ídque verbis Dionysij Halicarnassæi.

De ludorum Pompa. Cap. XXIII.

QVæ pompa ludorum fuerit apud veteres, eleganter explicat Dionysius Halicarnassæus li.7.Itaque ipsummet de ea,& quidem Latinè beneficio Sigismundi Gelenij, loquentem audiemus. Sic autem scribit: Pompa ludorum, sacráque habebant se hoc modo. Priusquàm spectaculum committeretur, viri potestate ac dignitate præeminentes,pompam ducebant Diis à Capitolio per forum in Circum maximum, in qua primi erant eorum filij pubertati proximi,qui iam per ætatem interesse possent, equis inuecti, quorum patres erant Romani equites, cæteri pedites in pedestrem accensendi militiam,distincti per alas, & Centurias,classiúmque ordines, ac si ludum literarium peterent, vt appareret hospitibus futura iuuentus vrbana quàm effet egregia forma, & numero hos sequebantur, quadrigarij, bigarij, singulariúmque equorum agitatores: post quos athletæ grauiorum,leuiorúmque certaminum,nudi cætera, pudenda tantùm tecti subligaribus cãpestribus: qui mos Romæ manet nostro quoque tempore: sicut olim fuit in Græcia,in qua nunc antiquatus est,orto à Lacedæmoniis initio. Athletas sequebantur saltatorum chori diuisi trifariàm, primo virorum, deinceps imberbium, postremò puerorum: post quos tibicines inflantes antiqui moris breues tibias, quarum & nunc vsus est,citharistæque plectentes lyras septem fidium eburneas, & quæ vocantur barbita, quibus iam vti Græcia desiit, apud Romanos verò adhibentur omnibus antiquis cærimoniis. Saltatorum habitus erant tunicæ puniceæ balteis æreis astrictæ, gladiis dependentibus, gestabántque breuiores mediocribus lanceas: viri verò, etiam æreas galeas cristis pinnatis insignes, quemque chorum, præcedebat vnus vir qui præibat cęteris saltationis formulas, vnus item militares ac concitatos præcinens modulos rhythmis plerumque proceleusmaticis,id genus exercitij apud Græcos

olim cum primis erat celebre, armata saltatio, quæ vocatur Pyrrica: siue id Mineruæ A inuētum est, quæ post deletos Titanas, in lætitia victoriali fertur prima saltasse armata, choreásque duxisse: siue prius etiam institutum à Curetibus, dum infantem Iouem mulcerent armorum sonitu, concinnísque gesticulationibus, vt habent fabulæ. Post armatos saltatores in Pompa incedebant Satyri, sicinnem referente Græcanicam: habitus horum Silenos repręsentantium erant hirsutæ tunicæ, quas quidam appellant scorteas amiculáq; conserta ex omni florum genere: alius item Satyrorū, ex hircinis tergoribus campestria, setæque horrentes in vertice, aliáque his similia: hi serias illas saltationes ridiculè imitabantur, deprauantes per ludibrium, quibus lusibus satyricis, salibúsque iam inde à priscis sæculis delectatos Romanos apparet è triumphis etiam. Permittitur enim victores deducentibus, iambos & dicteria iacere in Imperatores clarissimos, B quemadmodum Athenis solebant pompam in plaustris ducentes scommatibus obuios impetere: nunc autem extemporalibus vtuntur versiculis, quin & in illustrium virorum funebribus pompis inter alios feretrum præcedebant saltatores Satyrici, maximè in diuitum. Lusus autem satyricos, nec Ligurum, nec Vmbrorum, nec aliorum Barbarorum Italiam habitantium fuisse inuentum, si docere voluero, vereor ne molestus videar, laborans in euidente re demonstranda. Post hos choros transibat agmen citharistarum, ac tibicinum: post quos alij gestantes acerras argenteas, aureásque tam sacras, quàm publicas, suffitúmque facientes. Extremum agmen claudebant simulacrorum baiuli, habentium, quales apud Græcos finguntur, effigies, eundémque habitum, eadem insignia, muneráque, quorum inuentores & donatores traduntur: nec solùm Iouis, C Iunonis, Mineruæ, Neptuni, aliorúmque, quos Græci inter 12. numerant, sed antiquiorum etiam, quorum 12. illi sunt progenies, Saturni, Themidis, Latonæ, Parcarum, Memoriæ, adhæc Proserpinæ, Lucinæ, Nympharum, Musarum, Horarum, Gratiarum, Liberi, semideorúmque, quorum animæ post mortem inter cœlites relatæ pari cum his honore coluntur, Herculis, Æsculapij, Castorum, Helenæ, Panes, & aliorum innumerorum. Peracta pompa confestim sacrificabant Consules sacerdotes, quibus fas erat, & victimarij, ídque more nostratium. Lotis enim manibus, & lustratis aqua pura victimis, moláque conspersis earum capitibus, votísque nuncupatis tum ministros eas mactare iubebant, quorū alij stantem etiam tum hostiam veste feriebant in tēpora, alij cadentem cultris excipiebant, ac mox direpto tergore concidebant membratim, delibatásque D ex singulis extis, aliísq; mēbris primitias farre obuolutas in canistris offerebant sacrificantibus, qui aris impositas succendebant, & vinum affundebant insuper. Post hęc certamina spectabantur. Primus erat quadrigarum, bigarum, singulariúmq; equorum cursus, sicut olim in Olympia, & nunc quoque. In his equestribus certaminibus duo quædā priscorū instituta seruantur à Romanis, hoc quoque seculo: alterū trigariorū, quod defecit in Grçcia vsitatum heroum temporibus, vt Homerus testatur describens eorum prælia: quo duobus equis bigarū in morem iunctis, adiungebatur tertius funalis loramentis adnexus, quem inde παρήορον Græci vocabant, alterum quod apud paucos aliquot Græcię populos durat ex antiquitate reliquum, vectorum cursus. Finito enim equorum certamine, viri, qui priùs cum aurigis eodem curru vehebantur, quos Poëtæ parabatas, Athe- E nienses approbatas nominant, desilientes in pedes cursu certant in stadio. Post equorum cursum athletæ inducebantur, cursores, luctatores, pugiles. Hæc enim tria genera certaminum apud priscos Græcos erant, vt Homerus indicat in Patrocli funere. Cæterùm medio inter certamina tempore bene de Republica meriti coronabantur, vocéque prę- conis celebrabantur, ex more Græcorum laudatissimo, sicut Athenis per Liberalia factitatum est: & ostentabantur spectatoribus relata ex hoste spolia. Hactenus Dionysius.

De Ludis Funebribus, & Gladiatoriis. CAP. XXIV.

DIXIMVS de iis ludis, qui in Deorum honorem fierent, itémque de votiuis: sequitur iam, vt de Funebribus etiam quædam afferamus. Funebrium origo longè est F vetustissima, quippe Æneas ad Pallantis, Achilles ante eum ad Patrocli rogum mactauit inferias cum ludis, vnde etiam gladiatorum mos, sine dubio, est ortus. Nam quum primùm captos ex hostibus iugularent, vitantes fœdi spectaculi crudelitatem, captiuos inter se commiserunt: vt penes eosdem esset, & facinus, & supplicium. Quibúsque sors, & virtus dedisset, superessent: alij placarent manes puris manibus parentantium. A Græcis hic mos ad Romanos propagatus est, à quibus hi ludi munera dicebantur. Sic Tertullianus libro singulari de spectaculis, capite de munere: Munus, inquit, dictum est

ab

ab officio: quoniam officium etiam muneris nomen eſt. Officium autem mortuis hoc ſpectaculo facere ſe veteres arbitrabãtur, poſteaquàm illud humaniore atrocitate temperauerunt. Nam olim, quoniam animas defunctorum humano ſanguine propitiari creditum erat, captiuos, vel malo ingenio ſeruos mercati in exequiis immolabant. Poſteà placuit impietatem voluptate adumbrare. Itaque quos parauerant armis, quibus tunc, & qualiter poterant eruditos, tantùm vt occîdi diſcerent: mox edicto die inferiarum apud tumulos erogabant: ita mortem homicidiis conſolabantur. Hæc muneris origo. Sed paulatim prouecti ad tantam gratiam ad quantam & crudelitatem. Qui ferarum voluptati ſatis non fiebat, niſi & feris humana corpora diſſiparentur. Hactenus Tertullianus. Primus Romanorum Iunius Brutus, dicitur in defuncti patris honorem dediſſe Romæ gladiatores. Alij Appium Claudium, & M. Fuluium Conſules, an id verum ſit, dubium eſt. Tunc enim primùm fuêre ſontes obiecti feris in arena, tanta immanitate, vt ab eo horrore matronæ publico edicto ſummotæ ſint. Dabantur & à publicis magiſtratibus, & à priuatis perſonis, & cum certaminibus, & cum fabulis. In patrij funeris apparatu arenam inſperſiſſe tradunt C. Cæſarem, cùm Ædilis eſſet: qui poſtea Dictator fuit. Claudius princeps ex arbitrariis ſtatos fecit ludos funebres, quos Ædiles ederent: ex pecunia publica de Quæſtoribus, quos Gladiatorios appellauit. Verùm poſteà illorum pertæſus, immanitatem ſuſtulit. Priuatis tamen conſuetudinis manſit ius. Cæterùm cùm ea profuſione ad inopiam multi redacti eſſent: iam anteà ſub Tiberio S.C. factum fuerat, vt nemini id liceret, qui minùs quadringentis millibus in cenſu haberet. Nam & emptis opus erat, & educatis: productis quoque in arenam alij cadebant, alij petente populo manu mittebãtur. Gladiatorum quoque magiſtri non ſine magno precio, qui docerent eos, conducebantur, hos Laniſtas appellabant. Tandem à Theodorico Gothorum rege, vniuerſus vſus ſublatus eſt. Quid enim immanius, quàm vitam dare hominibus, vt eam ipſi mutuis cædibus ab ſeſe auferant? Nefas erat cum gemitu vulnus accipere: iuſſos ferrum iugulo non accipere, ſanguinem ſuum eodem, quo hoſtilem, animo inſpectare. Propoſita paria Laniſta indicabat quanti: iugulatorum precia non accipiebat. Cum haſtis ac rudibus prodibat. Erat Rudis baculus gladiatorius, quo prima pugnæ rudimenta meditabantur, vnde & nomen. Ea manumiſſi propter fortitudinẽ ſimul cum libertate donabantur: propterea quòd ſine cruore deinceps eſſent acturi vitam. Certaminis initio, poſtquàm inter ſe rudibus batuiſſent, ferro nudi transfigebant. Feſſis aut victis alia manus ſubſtituebatur. Vnde Martialis: Hermes ſuppoſititius ſibi ipſi. Cùm indefeſſus eſſet, atque inuictus ſibi ipſe ſuccedebat. Ludibrium infelicitatis humanæ Nero, cccc. Senatores, Iↄc. Equites ad eam operam exhibuit. Alterum orbis monſtrum Domitianus etiam fœminarum pugnas noctu edidit. Qui funebres curarent ludos, Deſignatores dictos autumant. Apud Horatium pro eo, qui præeſt funeri interpretantur. Hæc de ludis funebribus Iulius Cæſar Scaliger libro primo Poëtices, capite trigeſimoquinto. Quædam etiam habet Alexander ab Alexandro Neapolitanus, libro tertio Genialium dierum, capite ſeptimo. Horum ludorum ſæpe fit mentio à Liuio, Suetonio, Tacito, Dione, & aliis.

De iis ludis, qui exercitationis causâ fiebant, Troianis ſcilicet, & Caſtrenſibus.

Cap. XXV.

TRoiani ludi, ſiue Troiæ ludus, ludicrúmque (omnibus enim his nominibus appellabatur) ab Aſcanio Æneæ filio primùm omnium in Italiam venerunt, celebrabantúrque in Circo à pueris maioribus & minoribus, turmatim congredientibus: quibus qui præſidebat, Princeps iuuentutis vocabatur, atque ex numero filiorum primi nominis Senatorum, Auguſtorúmve eligebatur. Suetonius in C. Iul. Cæſare, capite 39. Troiam luſit turma duplex maiorum, minorúmque puerorum. Idem in Auguſto, capite 43. Sed & Troiæ ludum edidit frequentiſſimè, magnorum, minorúmque puerorum delectu, priſci, decoríque moris exiſtimans, claræ ſtirpis indolem ſic enoteſcere. In hoc ludicro C. Nonium Aſprenatem lapſu debilitatum, aureo torque donauit, paſſúſque eſt ipſum poſteróſque Torquati ferre cognomina. Idem in Tiberio: Præſedit & Actiacis ludis, & Troianis Circenſibus ductor turmæ puerorum maiorum. Dio libro 43. de ludis Cæſaris ſcribens: Etiam Troiam antiquo more Patriciorum filij luſerunt: iuuenéſque, qui dignitate æquales erant, curribus certauerunt. Eorundem etiam lib. 48. & 51. atque alibi meminit. De horum ludorum origine & cærimoniis Virgilius lib. 5. Æneid.

At pater Æneas nondum certamine miſſo,

Custodem ad sese, comitémque impubis Iüli
Epytidem vocat, & fidam sic fatur ad aurem:
Vade, agè, & Ascanio, si iam puerile paratum
Agmen habet secum, cursúsque instruxit equorum,
Ducat auo turmas, & sese ostendat in armis.
Dic, ait, ipse omnem loco decedere Circo
Infusum populum, & campos iubet esse patentes.
Incedunt pueri, pariterque ante ora parentum
Frenatis lucent in equis: quos omnis euntes
Trinacriæ mirata fremit, Troiaque iuuentus.
Omnibus in morem tonsa coma pressa corona:
Cornea bina ferunt præfixa hastilia ferro:
Pars leues humero pharetras it pectore summo
Flexilis obtorti per collum circulus auri.
Tres equitum numero turmæ, ternique vagantur
Ductores: pueri bisseni quemque secuti,
Agmine partito fulgent, paribúsque magistris
Vna acies iuuenum, ducit quam paruus ouantem
Nomen aui referens Priamus, &c.

Et paulò pòst, cùm nomina præstantium auctorum recensuisset, hæc subiicit:

Postquàm omnem læti consessum, oculósque suorum
Lustrauêre in equis, signum clamore paratis
Epytides longè dedit, insonuítque flagello.
Olli discurrêre pares, atque agmina terni
Diductis soluêre choris, rursúsque vocati
Conuertêre vias, infestáque tela tulêre.
Inde alios ineunt cursus, alióśque recursus
Aduersis spaciis, alternósque orbibus orbes
Impediunt, pugnaque cient simulacra sub armis.
Et nunc terga fugæ nudant, nunc spicula vertunt
Infensi: facta pariter nunc pace feruntur.

Inde autem horum ludorum consuetudinem ad Romanos venisse, idem Virgil. his versibus docet:

Hunc morem, cursus, atque hæc certamina primus
Ascanius, longam muris cùm cingeret Albam,
Rettulit, & priscos docuit celebrare Latinos.
Quo puer ipse modo, secum pro Troïa pubes
Albani docuêre suos, hinc maxima porrò
Accepit Roma, & patrium seruauit honorem:
Troïa nunc pueri Troianum dicitur agmen.

Vide de his ludis Vuolffgangum Lazium Commentariorum Reipubl. Rom. lib. 10. capite 2.

Erant & Castrenses ludi, quibus milites in Castris & exercebantur, & delectabantur: quorum meminit Suetonius in Tiberio, cap. 72. Ac ne quam suspicionem infirmitatis daret, Castrensibus ludis, non solùm interfuit, sed etiam missum in arenam aptum iaculis desuper periit. Ad quem locum Læuinus Torrẽtius hæc annotat: Castrenses ludos, vt puto, eos appellat, quia militibus illic in statione manentibus, Castrensi more edebantur. Sed de variis Romanorum ludis hæc sufficiant, de quibus, si cui vacat, legendus præter eos, quos passim indicaui, Volffgangi Lazij lib. 10. Comment. Reipub. Roma. qui totus de ludis agit. Nos iis, quæ visa fuerunt scitu iucunda & vtilia esse, hîc breuiter expositis, ad alia nunc accedemus, de quibus initio huius libri spem Lectori fecimus.

De mensis & Conuiuijs Romanorum. Quoties Romani singulis diebus cibum caperent. CAP. XXVI.

A LVDIS ad mensas & conuiuia veterum accedemus, & videbimus quem morem in iis Romani obseruauerint. Nã & huius moris cognitio nõ caret maxima vtilitate, cum suauitate coniuncta. Veteres in more habuerũt, quater in die cibum sumere. Prima erat matutina ientatio, quam Prandiculum Prisci appellauerunt: mox Prandium: tum Cœna:

A Cœna: postremò Comessatio. Nam Merendam, quæ à cibo meridiano nomen sumpsit, cum Prandio eandem apud veteres fuisse, monet Festus: quanquàm eam post prandium, & post meridiem collocat Nonius. Sed hęc facilè habita ratione temporum controuersia dirimitur, vt priscis temporibus Merenda pro Prandio fuerit, Prandij nomine & vsu nondum inducto: deinde verò, vt luxus & nequitia serpit, cùm à Merenda ad Cœnam, id est, à meridie ad vesperam, vnde vespernam Cœnam dixêre, ieiunitas nimiùm longa videretur, prandij vsus in Merendę locum & horam successerit. Merenda verò post eam horam, vnde nomen sumpserat, id est, post Meridiem, producta sit, qui hodiéque mos retinetur. Inde non quater modò, sed quinquies quotidiè cibum capi solitum esse constabit. Quòd tamen non ita intelligendum est, quasi omnes sine discrimine toties comederint, verùm de pueris, qui famem non ferunt, & opificibus, seruis, viatoribus, quorum vires labore fractas, atque imminutas refici & augeri cibo necesse erat, item de senibus, qui valetudinis causa aliquid cibi ante cœnam sumebant, verum est. Reliqui homines liberaliter educati, semel tantùm, aut plurimùm bis comedebant, id quod ex pluribus veteribus Scriptoribus probant, Hieronymus Mercurialis Variarum lectionum libr. 4. cap. 17. in arte Gymnastica, lib. 1. cap. 11. & Aldus Manutius Pauli filius, lib. 1. de quæsitis per epistolam, epistola 4. & alij.

Quid Ientaculum, Prandium, Merenda, Cœna, Comessatio fuerint.

Cap. XXVII.

Ex his igitur, quæ præcedenti capite dicta sunt, facilè intelligitur, quid ientaculum, prandium, merendam, cœnam, comessationem veteres appellârint.

Ientaculum cibus erat matutinus, qui sumi solebat antequàm homines operas aggrederentur. Quanquàm notat Festus, Prandium & ientaculum veteribus idem fuisse. Nomen habet ientaculum, à ieiunio, quòd ieiuni eo vterentur, vnde etiam ientare, quod ientaculo vti, vel ientaculum sumere significat. Ientaculum priùs dicebatur Silatum auctore Festo, cuius hæc sunt verba: Silatum antiqui pro eo, quod nunc ientaculum dicimus, appellabant, quia ieiuni vinum sili conditum ante meridiem absorbebát. Plutarch. in Symposiacis, libro 8. quæst. 6. ait, Priscos, cùm & laboribus dediti, & temperantes essent, manè panem edisse, mero intinctum, aliud nihil, vnde etiam ientaculum vel prandium (hæc enim antiquitùs pro iisdem accipiebant) ἀκράτισμα dixerint, quòd ἄκρατον sit merum.

Prandium antiquitùs idem erat cum Ientaculo, posteà verò distinctum, ita vt ientaculum sumeretur aliquantò ante prandium. Dicebatur prandium, quemadmodum Plutarch. in Symposiacis docet, παρ' ἔνδιον quòd meridiè sumeretur: ἔνδιον enim significare ait meridianum tempus, πρὸ τοῦ ἐνδεῖσθαι, quod significat, deesse, indigere, vt videantur voluisse matutinum cibum, & nutrimentum, quo vterentur, priusquàm indigerent. Erant igitur prandia vt plurimùm breuissima, & parcissima. Sumptuosiora autem, & liberaliora, vel Festis diebus vsurpari solebant, vel nuptialia erant, vel ambitionis & largitionis, vel luxurię causa instituebantur. His causis exceptis & similibus, parcè admodùm prandebant, cœnabant largiùs. Ita Plutarchus in Symposiacis libr. 8. quæst. 6. scribit, Priscos Romanos moderatè prandere seorsim, cum amicis verò cœnare consueuisse, ideóque cœnam, quasi κοινὴν, id est, communem ipsis appellatam esse.

Merendam, Festus ait, antiquos dixisse pro prandio, quòd scilicet medio die caperetur. Nonius Marcellus auctor est, Merendam dici cibum, qui post meridiem daretur. Iosephus Scaliger notis in Varronem de re Rustica, docet, Merendam dictam esse, quæ iis, qui mererent ære, hoc est, mercenariis, data fuerit, adducens fragmentum Calpurnij:

---Sera cùm venerit hora merendæ.

Cœnam, quam nunc dicimus, vespernam, veteres appellabant: quam autem prādium vocamus, illi cœnam appellabant, ait Festus. Isidorus lib. 20. cap. 2. Cœnam ait vocari à communione vescentium: κοινὸν quippe Gręci commune dicunt, vnde & communicantes, quòd communiter, id est, pariter conueniant. Apud veteres enim solitum erat, in propatulo vesci, & communiter epulari, ne singularitas luxuriam gigneret. Hęc ille. Hora Cœnę apud Romanos, erat hora diei nona.

Vltima erat comissatio (sic enim scribendum esse, non comessatio, docent, Aldus Manutius iunior in Orthographiæ ratione, Leonardus Malæspina, & alij) de qua sic Festus: Comissatio à vicis quos Græci κώμας dicunt, appellatur. In his enim habitabant, priusquàm oppida conderentur, quibus in locis alij alios conuictus causa inuitabant. Alij à

comedendo vel comessendo deriuant. Contrà Dionysius Lambinus Commentariis in Horatium, mutuatos esse ait Latinos hoc verbum à Græcis, vt alia pleraque, apud quos κωμάζειν sit ebriorum aut intemperantium more se gerere, lasciuire, scortatum ire, &c. Vnde etiam Fuluius Vrsinus comassari, dicẽdum existimat. Priorem tamen sententiam comessationem, à comedendo nomen habere, Læuinus Torrentius in Suetonij Vitellio defendit. Hoc quidem certissimum est, comissationes antiquis probatas non fuisse. Verùm nos reliquis omnibus prætermissis, de Cœnis tantùm ad quas veteres conuiuas vocabant, pauca quædam in medium afferemus, & primùm quomodo Romani cibum ceperint, ostendemus.

Quomodo Romani cibum ceperint, atque de accumbendi, & discumbendi ratione. CAP. XXIIX.

MAIORES nostri, inquit Seruius, sedentes epulabantur, quem morem habuerunt à Laconibus, & Cretensibus, vt Varro docet in libris de vita populi Romani, in quibus dixit, quid à quaque traxerit gente. Et Isidorus lib. 20. cap. 11. Apud veteres, inquit, non erat vsus accumbendi, vnde & considere dicebantur: posteà, vt Varro ait de vita populi Romani, viri discumbere cœperũt, mulieres sedere: quia turpis visus est in muliere accubitus. Hæc ille, cum quo consentit Valerius Maximus, libro 2. capite 1. vbi tamen notat, posterioribus temporibus mulieres etiam contra morem maiorum cum viris accumbere cœpisse. Manauit autem hic mos accumbendi ad Romanos, vt verisimile est, post Asiam deuictam, Græciamque cognitam ab ipsis Græcis, quod innuere Horatius videtur, cùm scribit.

Græcia victa suum victorem cepit, &c.

Quomodo accubuerint veteres, pauci rectè norunt, & est sanè res in tanta vetustate obscurissima. Iustus Lipsius, Hieronymus Mercurialis, & Dionysius Lambinus, præ reliquis omnibus, absit verbis inuidia, eum morem diligentissimè exposuerunt, à quibus ea, quæ huc conferre aliquid poterunt, mutuatus adscribam: plura ab illis ipsis petantur. Sic autem Iustus Lipsius lib. 3. Antiquarũ lectionum: Accumbẽdi modum, quà ex libris, quà ex monumentis, hunc ferè fuisse collegimus. In cœnaculo mensa collocabatur rotũda, humilis: inferiorum quidem hominũ tripes & ex simplici ligno: lautiorum citrea, aut acerna, aut lamina argentea intecta: quem pes eburnus fabrefactus, putà in modum Pardi, aut Leonis, sustinebat. Circùm mensam tres, vt plurimùm, lecti erant, ex quo Triclinij nomen. Vel duo etiam, quod Plautus Biclinium: posterior ætas à Vespasianorum imperio, Sigma vocare cœpit. Quod cùm esset in formam hemicycli, aut lunatæ testudinis extructum, vocari placuit nomine literæ Græcæ: quia, vt ex marmoribus liquet, illa ætas sigma literam, vt mediam lunam scribebat C. Sigma autem duobus lectis tantùm constitisse, colligo ex numero conuiuarum apud Martialem, Lampridium, & alios. Ij porrò lecti insternebantur aulæis, purpura, aut alia veste stragula pro copia, & inopia conuiuatoris. Id sub horam cœnæ fiebat. Priusquàm autem accumberent, lauabantur, atque togas mutabant vestibus, quas à re, Cœnatoria dixerunt. Tum etiam soleas pedibus demebant, ne lectum conspurcarent. Cæterùm aut terni, aut quaterni vnum occupabãt. Horatius:

Sæpe tribus lectis videas cœnare quaternos.

Si plures, sordidum id, & minimè lautum habebatur. Ita fiebat, vt ex vna communi mensa vix esset, vt supra XII. vescerentur. A quo numero, illa Augusti famosa Cœna apud Suetonium Δωδεκάθεος dicta. Apud Macrobium tamen in Cœnæ Pontificiæ descriptione in duobus tricliniis decem modò conuiuæ nominantur: vt pateat in magnifico aliquo epulo vix binos lectum vnum occupasse. Iam verò modus accubitus hic erat. Accumbebant reclinata supera parte corporis in cubitum sinistrum, infera in longum porrecta ac iacente: capite leuiter erecto, dorso à puluillis modicè suffulto, quòd si plures vno lecto decumberent, primus decumbebat ad caput lecti, cuius pedes porrigebantur ponè dorsum secundi: secundus verò occiput obuertebat ad vmbilicum primi, puluillo interiecto, pedes iacebant ad tergum tertij, & sic deinceps tertius, sic quartus. Iam qui primus, & ad caput lecti decumbebat, Summus dicebatur: qui ad pedes, Imus: qui inter istos, Medius. Atque si tres conuiuæ in vno lecto, medius dignissimus: proximus honore, summus: si quatuor, medium censeri arbitror, proximum à summo: si duo tãtùm, dignissimus, summus fuit. Hæc ferè Iustus Lipsius vir clarissimus, cum quibus etiam ea conue-

niunt

niunt,quæ ſcribit Dionyſius Lambinus in Satyram 4.lib.2.Horatij,poſtrema ſcilicet eorum commentariorum editione: & Hieronymus Mercurialis lib. 1. artis Gymnaſticæ, cap.11.qui etiam addunt,diſcumbentes,quàm diu veſcerentur & potarent, eo corporis ſitu manſiſſe:vbi verò cibum capere deſiiſſent,vel intermiſiſſent,tum dorſi ſpinam quæ anteà erat inflexa,& ad epulandum compoſita,repoſuiſſe,& caput in ceruical reclinaſſe: nonnunquàm etiam ſedentium inſtar erexiſſe. Atque hæc quidem in priuatis conuiuiis ad hunc modum plerunque obſeruabantur.In publicis autem epulis,& cœnis nuptialibus,cùm magna hominum multitudo conueniret, numerus diſcumbentium obſeruari non poterat,ſed plures ternis aut quaternis in vno lecto accumbebant, id quod præter Plutarchum docet lapis vetuſtiſſimus,qui habebatur Patauij in ædibus Rhamnuſianis,in quo triclinium vetus conſpicitur:quem , cùm de multis huc pertinentibus nos moneat, ex Hieronymi Mercurialis arte Gymnaſtica lectoris ſtudioſi oculis ſubiicere volui.

Hoc triclinium,inquit Mercurialis,præter alia,tria non adeò vulgata monſtrat nobis Vnum eſt,quod memoriæ prodidit Varro,ſcilicet, quo tempore vſus Cameræ ignorabatur,vela ad excipiendum puluerem , ne ſuper menſas ſpargeretur, atque dapes ſimul conſpurcaret,& conuiuas,ſolita in tricliniis ſuſpendi, atque ab Horatio aulæa vocata, his carminibus deſignari lib.2.Satyr.8.

Intereà ſuſpenſa graues aulæa ruinas
In patinam fecêre,trahentia pulueris atri,
Quantùm non Aquilo Campanis excitat agris.

Quem morem hodiè Principes & Monarchas ſeruare compertum eſt: apud quos,menſas ſub quibuſdam veluti tentoriis ſericeis parari ſæpe videmus. Alterum eſt,quod in variis noſtris lectionibus docuimus,nimirum priſcis illis temporibus,priuſquàm coronæ ex floribus,herbis,& auro in vſu venirent. Cœnaturos,cùm ad dolores capitis ex cibo & potu auerruncandos,tum ad ebrietatem compeſcendam, laneis & lineis vinculis tempora,& frontem vincire ſolitos,quod minimè puto abſque ratione fuiſſe excogitatum: cùm venæ,arteriæ,cæteríque capitis meatus quò magis coacti, atq; aſtricti ſunt, eò minùs vapores à vino,& cibis ſurſum elatos,ſimúlque moleſtias varias inducentes, recipiant. Tertium eſt id,quod luculentiſſimè Athenæus tractauit, apud quem ſcriptum & probatum inuenitur,priſcos illos primùm cornibus boum potaſſe, indéque κεράσαι, id eſt,temperare vinum aqua,ἀπὸ τῶν κεράτων,id eſt,à cornibus,vocatum eſſe:tum cornua illa non ſolùm auro,& argento ornata,verùm etiam argentea,& aurea eſſe facta,illíſque continuas ſibiipſis mutuò propinare conſueuiſſe. Appicti etiam ſunt duo pueri,quorum alter menſæ miniſtrabat,& conuiuis frigidam, & calidam præbebat,quem cunctos,ne ab ipſo malè tractarentur,teueritos eſſe, & ab eo mordendo abſtinuiſſe, veriſimile fit. Extat apud Agellium lib. 13. cap. 11.fragmentum quoddam Varronis ex Satyris Menippæis,quod cùm de numero conuiuarum,& aliis ad conuiuia veterũ pertinentibus multa habeat notatu digna,viſum fuit iis,quæ de accumbendi & diſcumbendi ratione diximus adiicere. Sic autem Agellius: Lepidiſſimus liber eſt M.Varronis ex Satyris Menippæis,quæ inſcribitur:Neſcis,quid veſper ſerus vehat:in quo diſſerit de apto cõuiuarum numero,déq; cõuiuij habitu,cultúque. Dicit autẽ,conuiuarum numerum incipere oportere à Gratiarum numero,& progredi ad Muſarum,id eſt,proficiſci à tribus,& cõſiſtere in nouem:vt,cùm pauciſſimi conuiuæ ſunt,non pauciores ſint, quàm tres: cùm plurimi,non plures,quàm nouem. Nam multos,inquit,eſſe non conuenit, quòd turba plerunque eſt turbulenta,vt Romæ quidem conſtat,ſed & Athenis. Nuſquàm autẽ plures curabant. Ipſum deinde conuiuium conſtat,inquit,ex rebus quatuor,& tum denique omnibus ſuis numeris abſolutum eſt,ſi belli homunculi collecti ſunt, ſi lectus locus,ſi tempus lectum, ſi apparatus non neglectus. Nec loquaces autem, inquit,conuiuas, nec muros legere oportet:quia eloquentia in foro,& apud ſubſellia: ſilentium verò non in conuiuio,ſed in cubiculo eſſe debet. Sermones igitur id temporis habendos cenſet, non ſuper rebus anxiis,aut tortuoſis,ſed iucundos,atq; inuitabiles, & cum quadam illecebra & voluptate vtiles,ex quibus ingenium noſtrum venuſtius fiat,& amœnius. Quod profectò,inquit,eueniet,ſi de id genus rebus ad communem vitæ vſum pertinentibus confabulemur,de quibus in foro,atque in negotiis agentes loqui non eſt ocium. Dominum autem,inquit,conuiuij eſſe oportet non tam lautum,quàm ſine ſordibus. Et in conuiuio legi non omnia debent,ſed ea potiſſimùm,quæ ſimul ſint βιωφελῆ,& delectent, &c. Hactenus ex Varrone Agellius, de quibus etiam nonnulla Plutarchus in Sympoſiacis & Macrobius in Saturnalibus.

ICON TRICLINII,

cuius priori huius paginæ latere facta est mentio.

A

De partibus Cœnæ.

CAP. XXIX.

EXplicata accumbendi, ac discumbendi ratione, mensam nunc instruemus. Qua in re eundem sequemur Iustum Lipsium, qui hanc materiam eruditè, & eleganter explicauit libr. tertio Antiquarum lectionum. Sic enim scribit: Cœnam antiqui in tres partes tribuerunt, siue placet dicere missus. Primum missum ante cœnam siue gustationem, siue gustum dixerunt: secundum, in quo præcipui & lautissimi cibi, propriè cœnam: tertium, in quo bellaria, mensam pomorum, siue mensas secundas. De Antecœna testis est Macrobius: de gustatione Petronius Arbiter: de gustu, Martialis. Eadem cœnæ pars prandium ab Horatio dicta est, his versibus:

Æsta-

Æstates peraget qui nigris prandia moris
Ille salubres finiet,&c.

Hoc enim dicere ibi Catius voluit, initio cœnæ ponenda mora esse, quod Galenus & Medici probant: non autem nihil sumendum præter mora. Vocarunt Antecœnam etiam Promulsidem, ideò videlicet, quòd daretur ante mulsum. Nam antiqui in conuiuiis non temerè primam sitim, nisi mulso sedabant. Quod ipsum principio cœnæ, vel confectum apponi moris fuit, vel eius loco separatum vinum, & mel, vt conuiua quisque pro arbitrio id temperans, mulsum sibi conficeret. Hanc sequitur Cœna, cuius quod præcipuum ferculum erat, caput Cœnæ dicebatur. Cæterùm moris erat, vt est apud Athenæum, domino conuiuij simul ac decubuisset, schedam dari, quæ descripta ordine obsonia omnia haberet, vt iam tum sciri posset, quid primum, quid postremum coquus missurus esset. Extat apud Macrobium libro tertio Saturnal. cap. 13. descriptio Cœnæ Metelli Pontificis, vnde quis veterum luxus fuerit, facilè intelligitur. Sic enim Macrobius, postquàm ordine enumerasset eos, qui accubuissent, pergit: Cœna hæc fuit: Ante cœnam echinos, ostreas crudas, quantùm vellent, pelorydas, sphondylos, turdum, asparagos, subtus gallinam altilem, patinam ostearum peloridum, balanos nigros, balanos albos. Iterum sphondylos, glycomaridas, vrticas, ficedulas, lumbos, capragines, aprugnos, altilia ex farina inuoluta, murices, & purpuras. In cœna, sumina, sinciput aprugnum, patinam piscium, patinam suminis, anates, querquedulas elixas, lepores, altilia assa, amylum, panes Picentes. Hactenus Macrobius. Cœnæ initium fuisse veteribus lactucam, oua, & lucanicos, vel ex Varrone & Cicerone epistolis ad Papirium Pætum manifestum. Verùm de plurimis veterum eduliis Macrob. lib. 3. cap. 13. 15. & sequentibus multa habet, quemadmodum etiam Plutarch. Plin. & ex recentioribus Cælius Rhodiginus antiquarum lectionum lib. 27. & 28. & alibi, atque Hieronymus Mercurialis in variis lectionib.

Secundæ mensæ dicebantur mensæ pomorum, cùm scilicet apponerentur bellaria, quo vocabulo omne genus secundæ mensæ significari, puta, nuces, pira, poma, ficus, oleas, vuas, & alia, de quibus, eorúmque generibus multa habet Macrob. libro Saturnaliorum 3. cap. 18. 19. & 20. docet Varro in Satyra Menippæa apud Agellium. Cæterùm cùm in tantum luxuria cresceret apud Romanos, vt ea modum non inueniret, legum animaduersione opus fuit. Hinc igitur ortæ leges sumptuariæ, de quibus nos libro 8. dicemus. Est & hoc silentio nequaquàm prætereundum, moris apud antiquos fuisse in conuiuiis ante triclinia saltare & canere. qua de re videndus Macrob. lib. 3. Saturnaliorum, cap. 14. Cælius Rhodiginus lib. 27. cap. 26. & alij passim. Veteres foris cœnitare, nec mensam omninò tollere, sed semper aliquid super ea relinquere consueuisse, Macrob. Plutarch. in Quæst. Rom. & Symposiacis, & alij tradunt.

De poculis, & eorum generibus. Cap. XXX.

A Cibis ad potum nos nunc conuertemus, & videbimus, quis in eo veterum mos fuerit. Hieronymus Mercurialis Medicus doctissimus lib. 1. Variarum lectionum, cap. 22. Variis, inquit, mensuris antiquos potasse, non me latet: sed ex eis tres potissimùm obseruare soleo, Sextantem, Deuncem, & Trientem, quarum duas rariùs, tertiam frequentiùs, & à pluribus, in quotidiano victu vsurpatam puto. Sextante temperatos, ac valetudinarios, Deunce intemperatos, & bibaces potasse, valdè vero simile est. Nam Suetonius auctor est, Augustum Cæsarem, sextante bibisse, eúmque sexies tantùm in conuiuiis publicis ori admouisse. Martialis item de seipso, & Cinna:

Sextantem poto, tu potas Cinna deuncem,
Et quereris quòd non Cinna bibamus idem.

Item de Lusco bibone, ad Aulum:

Potor nobilis, Aule, lumine vno
Luscus Phryx erat, alteróque lippus.
Huic dicit medicus, Bibas caueto:
Vinum si biberis, nihil videbis.
Ridens Phryx oculo, Valebis, inquit,
Misceri sibi protinus deunces,
Sed crebros iubet. Exitum requiris?
Vinum Phryx, oculus bibit venenum.

Ex quibus in eam facilè venire coniecturam possumus, Deuncem, siue vnciarum

vndecim calicem ebrioſorum potiùs,& intemperatorum hominum menſuram extitiſſe. Cæterùm quod in communi omnium ferè vſu eſſet crater, quinque paulò,plus minúſve vnciarum appellatus Triens, ideò mihi pro comperto habendum videtur,quoniam Poëtæ,qui omnibus aliis auctoribus,meliùs veterum,in edendo præſertim,& bibendo,mores expreſſerunt, cùm de huiuſcemodi potus menſuris, vaſiſque loquuntur, ferè ſemper trientes nominant.Proper.lib.3. A

Cùm fuerit multis exacta trientibus hora. Perſ.Sat.3.
Sed tremor inter vina ſubit,calidúmque trientem.

Martialis verò,quem cęteris copioſiùs de hiſce rebus luſiſſe apparet,lib.1.

Crebros ergo bibas licet trientes. Et lib.4.
Sed nec poſt primum legat hæc,ſummúmne trientem, B
Sed ſua cùm medius prælia Bacchus amat.

Et alibi ſępe. Vnde coniicere quiuis poteſt,calices quotidianos, & à cunctis ferè pro potu vſitatos,trientes fuiſſe,quę erat quarta ſextarij pars. Ex quo etiam ad credendum inducor,ſextarium forſan eam fuiſſe potus menſuram, quam in Cœna quotidie ſumebant,quámque in quatuor partes,ſiue in trientes quatuor prouidebant.Quanquàm non ignoro,interdum nullam eſſe in bibendo ſeruatam menſurę rationem:quemadmodum inuitat Martialis Caium Proculum lib.11.

Quincunces,& ſex cyathos,beſſémque bibamus
Caius vt fiat Iulius & Proculus. C

Et quemadmodum in conuiuiis publicis factitatum, rationi conſentaneum eſt: in quibus refert Alexander Trallianus libro Problem.1.inſtitutum eſſe, vt contrariis poculis vterentur,in principio ſcilicet minutis,in fine verò amplioribus. Vt enim epularum gratia, in quibus frequentiùs bibere decebat, veteres crebriùs potarent, à paruis calicibus inchoabant,& in capaciores deſinebant, quippe cùm parua implere ſatis, vbi potare liberaliſſimè liberet,nequirent.Quòd ſi ab amplioribus incœpiſſent, ocyùs repleri neceſſe erat,& ſubinde minùs potare.Siquidem natura à largo protinus hauſtu accepto veluti expleta, copiam omnem ſubſequentem contemnit: ex aduerſo, ſi paruis poculis aſſueta paulatim ampliora exhibeantur, facilè copiam quamcunque ſuſtinet. Hactenus Mercurialis. Veteres cornibus potare ſolitos, paulò antè ex eodem Mercuriali audiuimus.Varias poculorum appellationes,& varia eorum genera reperias apud Nonium Marcellum capite de generibus vaſorum & poculorum,& apudCęlium Rhodiginum lib.27.cap.27.& alios.Quòd veteres & frigidam & calidam potarint,quòd vina ſępiùs aqua temperarint,eáque nonnunquàm niue,aut in puteo, aut alia ratione refrigerarint,pluribus explicat Hieronymus Mercurialis lib.1.Variarum lectionum,cap. 8.& 18.& Plutarch.in Sympoſiacis. De calida aqua ſiue calda etiam Iuſtus Lipſius libro Electorum,cap.4. D

Iam & hoc notandum, in cõuiuiis moris fuiſſe,vt talis,aſtragalíſve ſorte miſſis Sympoſiarcha,quem alij Regem,alij Magiſtrum conuiuij,Varro Modimperatorem appellat,duceretur: nonnunquàm etiam ſola corollę impoſitione diceretur, qui conuiuij pręſes Conuiuiales leges pręfigeret, de quo, qualis eligi, & qualem is ſeſe prębere debeat,pluribus docet Plutarchus lib. 1. Sympoſiacôn, quęſtione quarta. Magiſteriorum huiuſmodi,quę & regna vini dicuntur,ſępiſſimè à veteribus ſcriptoribus fit mentio.Cato apud Ciceronem de Senectute: Me verò & Magiſteria delectant à maioribus inſtituta, & is ſermo, qui more maiorum à ſummo adhibetur in poculo, &c. Legum verò conuiuialium meminit Cicero in Verrem,vbi inquit: Iſte enim Pretor ſeuerus ac diligens,qui populi Romani legibus nunquàm paruiſſet, illis diligenter legibus, quę in poculis ponebantur,obtemperabat. E

Cęterùm in omni conuiuio, cùm paulò hilariùs inuitare ſeſe vellent, hunc ſolemnem morem obſeruabant, vt à ſummo biberent ad imum: hoc eſt, ab eo conuiua, qui ſummus accumbebat,vſque ad imum. Solemne & hoc erat,vt Diuo alicui libarẽt, hoc eſt,ex patera leuiter vini aliquid defunderent vel in menſam, vel in terram, vel in alium quemque locum pro re nata:vtque in Dominę aut amicę honorem cyathum ebiberent, eámque palàm nominarent, quod qua verborum forma fecerint, ex Plauti Sticho intelligimus,vbi Sangarinus ita loquitur: F

Bene vos,bene nos,bene noſtrum etiam Stephanum.

Ita enim loquebantur conciſè,pro eo quod eſſet,Benè vos viuere precor,bene valere.

Quin

A Quin & illud vſurpabant, vt in honorem amici, aut amicæ tot cyathos biberent, quot literæ in eo nomine eſſent. Martialis:

Næuia ſex cyathis, ſeptem Iuſtina bibatur. Et lib. 9.
Nunc mihi dic, quis erit, cui, te Calatiſſe, Deorum,
Sex iubeo cyathos fundere? Cæſar erit.
Subtilis aptetur decies roſa crinibus, vt ſit
Qui poſuit ſacra nobile gentis opus.
Nunc bis quina mihi da ſuauia, fiat vt illud
Victor ab Odryſio quod Deus orbe tulit.

Cyathorum, roſarum, baſiorum numerus reſpondet his tribus nominibus, Cęſar, Domitianus, Dalmaticus. De ſermonibus, qui in conuiuiis agitari ſolebant. Plutarchus in Sympoſiacis, Macrobius in Saturnalibus, Varro in Satyris Menippæis apud Agellium, & alij. Atque hæc de conuiuiis & eorum ritibus hactenus. Qui plura volet, legat eos, quos paulò antè dixi, auctores, Cælium Rhodiginum, Hieronymum Mercurialem, & in primis Iuſti Lipſij, viri clariſſimi, tertium Antiquarum lectionum librum, ex quo pleraque deſcripſi: multa etiam omiſi, quæ diligens lector ex illo ipſo Lipſij libro petet, ad cuius etiam, ſicut & aliorum viri illius doctiſſimi ſcriptorum, lectionem ſtudioſos ſedulò hortor.

De veſtibus Romanorum in genere.

Cap. XXXI.

NOn ſunt in his Antiquitatum libris veſtimentorum genera prætermittenda. Nam, quantùm eorum cognitio ad veram multorum veterum ſcriptorum ſententiam intelligendam faciat, non opus eſt explicatione. Sunt autem veſtimenta, vt Vlpianus docet, aut virilia, aut puerilia, aut muliebria, aut communia, aut familiaria, eáque vel induendi, vel præcingendi, vel amiciendi, vel inſternendi, vel iniiciendi, vel accubandi cauſa parata ſunt. Virilia ſunt, quæ ipſius patrisfamiliâs cauſa parata ſunt, togæ & tunicæ, palliola, veſtimenta ſtragula, amphitapa, & ſaga, & reliqua ſimilia. Puerilia ſunt, quæ ad nullum alium vſum pertinent, niſi ad puerilem, veluti togæ, prætextæ alicubi, & chlamydes, pallia, quę filiis noſtris comparamus. Muliebria ſunt, quæ matrisfamiliâs cauſa parata ſunt, quibus vir non facilè vti poteſt, ſine vituperatione, veluti ſtolæ, pallia, tunicæ, capitia, zonæ, mitræ, quæ magis capitis tegendi, quàm ornandi cauſa comparata ſunt: plagulæ, penulæ. Communia ſunt, quibus promiſcuè vtitur mulier cum viro, veluti ſi eiuſmodi penula, palliúmve eſt, & reliqua eiuſmodi, quibus ſine reprehenſione, vel vir, vel vxor vtatur. Familiaria ſunt, quæ ad familiam veſtiendam parata ſunt: ſicut ſaga, tunicæ, penulæ, lintea, veſtimenta ſtragula, & cætera ſimilia. Hactenus Vlpianus. Dicemus de ſingulis, & primùm de virilibus.

Quid toga & tunicæ fuerint, cùm prolixior earum tractatio ſit, peculiaria illis capita tribuemus.

Palliolum, diminutiuum à pallio, veſtimentum laneum erat. Pallium autem veſtis Græcorum propria, vt toga Romanorum.

Veſtimenta ſtragula dicebantur, quæ inſternebantur. Varro lib. 4. de ling. Lat. Quicquid inſternebant, à ſternendo, ſtragulum appellabant.

Amphitapæ veſtes dicuntur vtrinque habentes villos. Lucil. lib. 1.

Pſila, atque amphitapa villis ingentibus molles.

Hæ ſubſternebantur dormientibus. Lucil. lib. 6.

Pluma atque amphitapa, & ſi aliud quid deliciarum.

Varro Manio: Alterum bene acceptum dormire ſuper amphitapa bene molli.

Sagum, veſtimentum militare erat, quod armis ſuperinduebatur. Strabo & alij Gallicam vocem eſſe teſtantur.

Chlamys, ab Vlpiano inter veſtimenta puerilia refertur, aliàs eſt veſtis militaris.

Penula, veſtis eſt, quam ſupra tunicam accipimus. Pomponius Pannucceatis: Penulam in caput induce, ne te noſcat. Varro Virgula diuina: Non quærenda eſt homini, qui habet virtutem, penula in imbri. Hac vtebantur veteres arcendis pluuiis, Lampridius in Alexandro. Quin etiam veteres abuſiuè Penulam dixerunt omne quicquid tegeret. Penularum multus vſus apud Romanos temporibus Auguſti, & pòſt. Tum enim ſpreta toga, penulis ferè, lacernis, aut ſolis tunicis, iiſque coloris pulli,

ICON IMPERATORIS PALVDATI.

vtebantur: nonnulli tamen delicatiores coloris amethystini aut coccinei, de quo vide Iusti Lipsij Electorum librum cap. 13.

Lacerna, vestis militaris erat. Propertius:

Texitur hæc castris quarta lacerna tuis.

Verùm & hęc per bella ciuilia in vrbem irrupit, & frequenter vsurpata, & gestata est, non à vulgo tantùm, verùm etiam à Senatoribus: qua de re videndus Iustus Lipsius.

Paludamentum, ait Nonius, est vestis quę nunc Chlamys dicitur. Sallustius histor. lib. 3. Et eodem tempore Lentulus duplici acie locum editum multo sanguine suorum defen-

A defensus, postquàm ex sarcinis paludamenta astari, & delectæ cohortes intelligi cœpêre. Festus omnia militaria ornamenta paludamenta dici ait. Varro li. 6. de ling. Lat. Paludata à Paludamentis: sunt insignia & ornamenta militaria. Ideò ad bellum cùm exit Imperator, ac lictores mutant vestem, & signa incinuerunt, Paludatus dicitur proficisci: quæ, propterea quòd conspiciuntur, qui ea habent, ac fiunt palàm, paludamenta dicta. Propriè tamen Paludamentum Imperatorum erat, non solùm purpura, sed cocco etiam, auróque distincta, vt Isidorus scripsit. Liuius paludamentum pro veste militari, etiam eius, qui non esset Imperator, posuit in historia Horatij lib. 1. Imperatoris Paludati icona ex veteribus monumentis Lazarus Bayfius publicè donauit, quam & nos hîc

B subiecimus.

Apud Nonium Marcellum & hæc vestium nomina leguntur.

Abolla, vestis militaris erat. Varro Cosmoterine: περὶ φθορᾶς κόσμου: Toga tracta est, & abolla data est ad turbam, vbi sera militia in munera velli, vt præstarem.

Tunicam rallam, tunicam spissam.

Ricinium, omne vestimentum quadratum. Ij, qui XII. interpretati sunt, esse dixerunt, virilem togam prætextam clauo purpureo, Festus. Varro libro 4. de ling. Lat. Antiquissimi amictui Ricinium, id quòd eo vtebantur duplici, ab eo, quod dimidiam partem retrorsum iaciebant, ab reiiciendo Ricinium dictum.

Læna, vestimentum militare, quod supra omnia vestimenta sumitur. Vsurpabatur

C etiam in sacrificiis. Varro lib. 4. de lingua Latina: Læna, quòd de lana multa. Duarum enim togarum instar, vt antiquissimum mulierum, ricinium, sic hoc duplex virorum. Festus: Læna vestimenti genus habitus duplicis.

Subucula, erat interior virorum vestis, quæ proximè cutem attingebat, à subtus dicta, vt vult Varro lib. 4. de lingua Latina. Idem libro 1. de vita populi Romani apud Noniũ: Postquàm, inquit, binas tunicas habere cœperunt, instituerunt vocare, Subuculam, & indusium, siue (vt alij scribunt) intusium, &c.

Cæsicium, linteolum dicitur purum & candidum à cædendo, quòd ita ad candorem perueniat, vel quòd oras circumcisas habeat. Plautus Epidico: Linteolum Cæsicium.

Patagium, aurea chlamys, quæ preciosis vestibus immitti solet.

D Supparũ, est linteum femorale, vsque ad talos pendens, dictum, quòd subtus appareat.

Carbasus, pallium, quo fluuij amiciuntur, vel opulentiæ causa, vt sericum, aut lino tenui. Hæc & quædam alia vestium nomina apud Nonium Marcellum leguntur, & explicantur, quæ hîc paucis repetere voluimus: additurі etiam vocabula vestium muliebrium, si priùs de Toga, Tunica, & Trabea dixerimus.

De Toga, & eius multiplici differentia. CAP. XXXII.

Toga antiquitùs propria Romanorum, pacis tempore, vestis, à tegendo corpore, vt Varro docet, appellata, amictus exterior fuit: de qua quid passim apud scriptores veteres reperiatur, hîc exponemus. Primùm autem de materia & forma eius dicemus, pòst

E varia genera explicaturi. Ad materiam, quod attinet, lanea ea fuit, id quod Martialis multis locis ostendit, & Varro, cùm scribit: Toga læna, quòd de lana multa, duarum enim togarum instar. Forma semicirculari primùm fuit, vti perspicuè docent Dionysius Halicarnassæus, Quinctilianus, & Isidorus: quanquàm alicubi quadratam fuisse Athenæus significare videatur, vbi sic scribit: Romani in Asia, vt vim Mithridatis effugerent, ad templa confugerunt, & quadratis vestimentis abiectis pallia sumpserunt. Id verò de togis intelligendum esse, quòd iis abiectis pallia Romani sumpserint, docet Cicero, qui eiusdem historiæ meminit oratione pro Posthumo. Sed potior est superiorum auctoritas, præsertim cùm Dionysius expressè dicat, togas non fuisse amictũ quadratum. Hæc enim sunt ipsius verba, de Tarquinio Prisco loquentis: amictum

F ipsius fuisse togam pictam purpuream, qualia fuerint Lydorum, atque Persarum regum gestamina, nisi quod non quadrata, vt illa, sed figura semicirculi. Hoc genus Romani togam, Græci τήβεννον appellant, &c. Hactenus ille. Tunicæ porrò superiniectam testimonio præter alios est Agellius, cùm scribit, antiquitùs sine tunicis, sola toga amictos fuisse: & Asconius in Scaurianam: Cato Prætor iudicium, quia æstate agebatur, sine tunica exercuit, campestri sub toga cinctus. In forum quoque sic descenderat, iúsque dicebat, ídque repetierat ex vetere consuetudine, secundùm, quam & Romuli ætatis statuæ in Capitolio, & in Rostris Camilli fuerunt,

togatæ ſine tunicis. Adde etiam Plutarchum, qui ſcribit, Tiberium Gracchum fugientem togam dimiſiſſe, atque in tunica cecidiſſe. Apertam fuiſſe cognoſcitur ex Valerio, de Naſica loquente libro tertio. Læuam manum apertæ togæ circumdedit: & ex eo, quòd toga dicebantur amiciri, ipſáque amictus, & amiculum vocabatur: vnde idem libro 2. Iuſſit eum toga laciniis abſciſſis amictum, diſcinctáque tunica indutum nudis pedibus adeſſe: & Agellius lib. 11. Obtentu togæ tanquàm ſe amiciens. Aldus Manutius Pauli filius eam non apertam, ſed à ſummo ad imum integram, nulla ſciſſura, nullis manicis fuiſſe, & brachia ſi emittenda forent, reiecta in tergum ima toga expedita fuiſſe, probare contendit. Per annum tamen, ſumpta virili toga, modeſtiæ cauſſa, togam in humerum reiici non conſueuiſſe, ibidem ex Cicerone monet, qui in oratione pro Cœlio ſic ſcribit: Nobis quidem olim annus erat vnus ad cohibendum brachium toga conſtitutus.

Cingeretur, néene toga, de eo controuertitur inter viros huius ætatis doctiſſimos. Carolus Sigonius cingi eam conſueuiſſe aſſeuerat, & triplicem fuiſſe cincturam ſcribit laxiorem, aſtrictiorem, & cinctum Gabinum. Laxiorem ait fuiſſe, quæ togæ lacinia traheretur, de qua Macrobius libr. 2. Cæſar ita toga præcingebatur, vt trahendo laciniam, velut mollis incederet, vt Sulla tanquàm prouidus dixerit Pompeio: Caue tibi illum puerum malè præcinctum. Aſtrictiorem, qua ſinus togæ in anteriore parte conficeretur, nec toga ad pedes deuenire permitteretur, vndè altè præcincti, pro expeditis, dicti ſint. Quibus contrarium ſcribit Aldus Manutius, & locum Macrobij, quem Sigonius adducit, de mendo ſuſpectum ait, cùm Suetonius eadem de re loquens, tunica, non toga male cinctum Cæſarem fuiſſe dicat. Verba Suetonij ſunt: Cultum etiam notabilem ferunt. Vſum enim lato clauo ad manus fimbriato, nec, vt vnquàm aliter, quàm vt ſuper eum cingeretur, & quidem fluxiore cinctura: vnde emanaſſe Sullæ dictum, Optimates ſæpiùs admonentis, vt malè præcinctum puerum cauerent. Hæc Suetonius, cuius auctoritatem, vt, qui de genere veſtium, teſte Seruio, librum ſcripſerit, Macrobio anteferendam eſſe, Manutius exiſtimat, & diſcinctam togam, maiorem habuiſſe dignitatem, ideóque nemini vitio datam fuiſſe, ex Quinctiliano probat. Sinum autem togæ, cuius idem Suetonius de cæde Iulij Cæſaris verba faciens, meminit, extremã partẽ togæ fuiſſe, nec alios ſinus veteres in vſu habuiſſe: eos verò ſinus, qui apud Quinct. Tertul. Apuleiũ, Statiũ, & alios leguntur, nouũ inuentũ poſteriorũ tẽporũ fuiſſe, his verbis Quinctiliani confirmauit: Veteribus nulli ſinus, poſterioribus perquàm breues, &c. Per veteres, Ciceronis ætatem intelligens. De nouis autem poſteriorum temporum ſinibus ſcribit Manutius, eos non attextos, ſed aſſutos, vel appenſos in toga fuiſſe: quorum alter ſuperior à dextro latere ad ſiniſtrum humerum, tanquàm balteus obliquè duci, alter inferior ab vmbilico demitti, ſic, ne infra imam togam deflueret: ab Oratore autem in dextrum humerum: quemadmodũ ille ſuperior in ſiniſtrum, reiici conſueuiſſe, quod Quinctiliani verba declarant. Hæc ferè Aldus Manutius. Quin etiam ſinus togæ gremium fuit, vnde illud Liuij de Fabio Legato in Senatu Carthaginis: Sinu ex toga facto: Sinu effuſo: quod dixit Florus: Excuſſo togæ gremio.

De Cinctu Gabino ſic Iſidorus: Cinctus Gabinus dicitur, cùm ita imponitur toga, vt togæ lacinia, quæ pòſt reiicitur, attrahatur ad pectus, ita, vt ex vtroque latere pendeat, vt Sacerdotes pingebantur. Item Seruius exponens verſum illum Virgilij:

Ipſe Quirinali trabea, cinctúque Gabino,
Inſignis reſerat ſtridentia limina Conſul:

inquit: Gabinus cinctus eſt, toga ſic in tergum reiecta, vt vna eius lacinia, à tergo reuocata hominem cingat. Hoc autem veſtimenti genere vtebatur Conſul bella indicturus, ideò, quia cùm Gabij Campaniæ ciuitas ſacris operaretur, bellum ſubitò venit, tum ciues accincti togis ſuis ab agris ad bella profecti ſunt, & adepti victoriam, vnde hic eſt ortus mos.

Togæ menſura non eadem omnibus, ſed, vt inquit vetus Horatij interpres Porphyrio, pro opibus varia fuit. Quibus enim domeſtica res anguſtior, iis togæ paruę: quibus ampla, maiores. Hinc illud Horatii epiſtola 19. lib. 1.

Arta decem comitem ſanum toga. Et Epiſtola 20.
Exiguáque toga ſimulet textore Catonem.

Iuſta verò togæ menſura ſex vlnarum fuit. Horatius epiſtola 4.
Vides ne ſacram metiente vitam.

Cùm

A *Cùm bis ter vlnarum toga,&c.*

Quo loco ſubiungit Porphyrio: Hanc eſſe iuſtam togæ menſuram, intelligendum. Nec diſcrepant Quinctiliani verba:Pars,inquit,togæ prior mediis cruribus terminatur, poſterior eadem proportione. Longiorem tamen ſtante Republica togam fuiſſe video, ad calceos videlicet, de quo ſic Quinctilianus: Togam veteres ad calceos vſque demittebant,vt Græci pallium,ídque vt fiat,qui de geſtu ſcripſerunt,Plotius, Nigidiúſque præcipiunt. Et Cicero de toga prætexta Quinctij Tribuni plebis loquens in Cluentiana:Facite,vt non ſolùm mores eius,& arrogantiam, ſed etiam vultum,atque amictum,atque illam vſque ad talos demiſſam purpuram recordemini. Idem oſtendit vetus illa lex,quæ Romulo adſcribitur: Quiſquis demiſſam ad talos togam in vrbe habeto:de quo nos alibi dicemus. B Togæ componendæ quæ cura fuerit, quod artificium,vt rugæ, tiliæ, tabulata,vmbones fingerentur,indicat in libro de pallio Tertullianus. De colore togæ dicemus tum, quum,quæ fuerit toga pura,explicabimus.

Vſus autem togæ proprius Romanorum fuit,vt Græcorum Pallium. Itaque Togati pro Romanis dicti,vt Palliati pro Græcis.Et fabulæ togatæ fuerunt, in quibus Romani inducebantur:vt palliatæ, in quibus Græci. Et Galli,atque Hiſpani,teſte Strabone, Togati vocati,qui victum, cultúmque Romanorum adſciuerunt. Quare Suetonius: Auguſtus,inquit,inter varia munuſcula togas inſuper, & pallia diſtribuit, lege propoſita,vt Romani Græco, Græci Romano habitu vterentur. Cicero pro Rabirio,obiectum dixit Rabirio, quòd Alexandriæ palliatus fuiſſet. Et Scipioni obiectum, inquit C Liuius,quòd cum pallio,crepidíſque inambulaſſet in Gymnaſio. Cicero etiam obiecit Verri,quòd ſteterit ſoleatus Prætor cum pallio purpureo, muliercula nixus in littore. Et in Antonium dixit de iudice Græco Romæ iudicante: Iudex modò palliatus,modò togatus.

Eadem toga pacis fuit inſigne,vt ſagum belli, vnde togati ſatis oppoſiti. Etenim in tumultu priuati togas, magiſtratus prætextas ponebant, & ſaga militaria ſumebant, vt idem oſtendit eodem in loco. Quanquàm etiam in caſtris vſum togæ fuiſſe, ex multis Liuij & Plutarchi locis appareat, ex quibus tamen Aldus Manutius colligit, non omnes milites,ſed Centuriones tantùm, & equites:ac quidem in caſtrorum ocio, non autem in acie,toga vſos fuiſſe,qua de re vide ipſum prolixè diſſerentem lib.2.de Quæſitis D per epiſtolam,epiſt.1.

Honeſtiores fœminæ toga non vtebantur,ſed eius vice ſtola. Quæ tamen obſcuri loci eſſent, item ancillæ, & mulieres impudicæ togam ferebant, vnde apud Poëtas ſæpe togatæ mulieres matronis opponuntur, quippe eo nomine meretrices notabantur. Exulibus Romanis, quibus aqua & igni eſſet interdictum, vti toga non licuiſſe docet Plin.lib.epiſt.4.

Cæterùm mutata Republica,& imperio labente, toga, quæ olim neceſſaria ciuibus erat,apud paucos,& nonniſi honeſtiores,remanſit. Vulgus ſpreta ea, abiit ad Penulas, Lacernas,aut Tunicas ſolas: eáſque coloris pulli. Cœpit id ſtatim ſub Auguſto,de quo Suetonij verba ſunt cap.40.Etiam habitum, veſtitúmque priſtinum reducere ſtatuit:ac E viſa quondam pro concione Pullatorum turba,indignabundus,& clamitans: En,ait:

— Romanos rerum dominos,gentémque togatam.

Negotium Ædilibus dedit,ne quem poſthac paterentur in foro,circóve,niſi poſitis lacernis,togatum conſiſtere.Poſt Auguſtum, vt libertas, ſic toga magis,magíſque exoleuit.Hadriani quidem temporibus,vix in Senatoribus & Equitibus ius ſuum tenuit,adiuta Principis edicto, de quo Spartianus in Hadriano: Senatores & Equites Romanos ſemper in publico togatos eſſe iuſſit,niſi ſi à cœna reuerterentur. Appianus,qui eodem ferè tempore vixit,memoriæ prodit,in ſolis propemodùm Senatoribus reliquum togę vſum tum fuiſſe,de quibus vide pluribus agentem Iuſtum Lipſium libro primo Electorum,cap.13.& Aldum Manutium,Pauli F. loco quem ſuprà indicaui. Atque his in vniuerſum de toga cognitis,nunc de generibus eius agamus. Fuerunt autem hæc: Prætexta,Candida,Pura,Pulla,Sordida,Picta,Purpurea,Palmata.

Toga praetexta dicitur à prætexendo,quia ei purpura,vt ait Macrobius,prætexta erat:hoc eſt,quia purpuram in ora habebat,vnde etiam Græci ſcriptores περιπόρφυρον vocant,id eſt, circumquaque purpuram habentem. Hac vtebantur pueri vſque ad annum XVII.qui annus tyrocinij dicebatur. Cuius moris cauſas plures Macrobius libro Saturnaliorum primo,capite ſexto indicat. Scribit enim,primis Reipublicæ Romanæ temporibus puerilem ætatem prætextam non vſurpaſſe: ſed poſteà Tarquinium De-

marati exulis Corinthij filium, Priſcum, quum de Sabinis triumphum ageret, filium ſuum, annos quatuordecim natum, quòd hoſtem in eo bello manu percuſſiſſet, & pro concione laudaſſe, & bulla aurea, prætextáque donaſſe, eúmque adhuc puerum vltra annos fortem præmiis virilitatis & honoris inſigniuiſſe. Inde deductum morem, vt pretexta, & bulla in vſum puerorum nobilium vſurparentur, ad omen & vota concilian de virtutis, ei ſimilis, cui primis in annis munera iſta ceſſiſſent. Alias deinde aliorũ ſententias ſubiicit, videlicet Tarquinium Priſcum cùm ingenuorum puerorum cultum inter præcipua duceret, inſtituiſſe, vt Patricij bulla aurea cum toga, cui purpura prætexitur, vterentur, illi ſcilicet, quorum patres Curulem geſſiſſent magiſtratum: cæteris autem, vt pretexta tantùm vterẽtur, indulſiſſe, ſed vſque ad eos, quorum parentes equo ſtipẽdia iuſta meruiſſent: Aut, quod rerum antiquarum peritiſſimi tradũt, Romulum, cùm ad conſolandum raptas ſpopondiſſet, ſe eius infanti, quæ prima ſibi ciuem Romanum eſſet enixa, illuſtre munus daturũ. Hoſtum Hoſtilium Herſyliæ filiũ, quòd ea prima ex omnibus Sabinis mulieribus raptis partum edidiſſet, bulla aurea, ac prætexta inſignibus honoraſſe: Aut, Togam prætextam pueris datam, vt ex purpuræ rubore, ingenuitatis pudore regerentur. Aut, quam Verrij Flacci ſententiam eſſe ait, togæ prætextæ vſum primùm ei puero conceſſum, qui, cùm Circenſium die de cœnaculo pompam ludorum supernè deſpexiſſet, & patri retuliſſet, quo ordine ſecreta ſacrorum in arca piſenti compoſita vidiſſet: ea re oraculi, quo nunciatum erat, populum Romanum proptereà peſtilentia laborare, quòd Dij deſpicerentur, ſententiam aperuiſſet. Sed hæc apud Macrobium latiùs.

Neque verò pueri tantùm, iique ingenui, verùm etiam puellæ ingenuæ, libertinorum filij, magiſtratus omnes non modò Romæ, ſed in Coloniis etiam & municipiis: magiſtri vicorum & collegiorum: Sacerdotes, Senatores ludorum Romanorum diebus: & mulieres nonis Caprotinis toga vtebantur. De quibus omnibus teſtimonia ex ſcriptoribus antiquis plurima collegit Aldus Manutius, Pauli F. libro ſecundo de Quæſitis per epiſtolam, epiſtola prima, ex quibus nos vno atque altero contenti erimus. De pueris antè teſtimonia audiuimus. De puellis ingenuis prætextatis Cicero in Verrem: Eripies pupillæ togam prætextam. Et Propertius libro 4.

Mox vbi iam facibus ceſſit Prætexta maritis
Vinxit, & acceptas altera vitta comas.

Ex quo etiam intelligitur, ſicut pueri, donec virilem ſumerent, prætexta vtebantur: ita puellas, donec nuberent, eâdem vſas fuiſſe, quod etiam docet Feſtus his verbis: Nubentibus depoſitis prætextis, à multitudine puerorum obſcœna clamabantur:

Cur libertinorum filiis conceſſa prætexta ſit, exponit Macrob. lib. 1. Saturnal. cap. 6. videlicet, quòd, cùm bello ſecundo Punico ad lectiſternium ex ſtipe collata faciendum, libertinæ quoque pecuniam ſubminiſtraſſent, & aucta obſecratio eſſet, pueris ingenuis, itémque libertinis carmen pronunciantibus: conceſſum fuerit, vt libertinorum quoque filij, qui ex iuſta duntaxat matrefamiliàs nati fuiſſent, togam prætextam & lorum in collo pro bullæ decore geſtarent.

De prætexta Magiſtratuum & Sacerdotum multa extãt teſtimonia apud Ciceronem, Plutarchum, Polybium, Macrobium, & alios. Valerius Tribunus plebis apud Liuium libro 34. Purpura viri vtemur, prætextati in Magiſtratibus, in Sacerdotiis: liberi noſtri prætextis purpura togis vtentur: Magiſtratibus in Coloniis, municipiiſque, hîc Romæ infimo genere magiſtris vicorum togæ prætextæ habendæ ius permittemus: nec id vt viui ſolùm habeant tantum inſigne, ſed etiam vt cum eo crementur: fœminis duntaxat vſu purpuræ interdicemus, &c. Quare etiam apud Valerium lib. 9. cap. 12. legimus, quòd Prætores aliquem capitis damnaturi, prætextam priùs depoſuerint, eam fortaſſe ob cauſam, quia triſtem ſententiam in veſte lætitiam indicante, ferri non deceret. De Magiſtris collegiorum Aſconius Pædianus in Orationem in Piſonem: De Senatoribus ludorum diebus prætextam gerentibus, Cicero 2. Philippica: De mulieribus prætextatis Nonis Caprotinis Varro lib. 5. de lingua Latina teſtes ſunt.

A prætexta, Prætextati dicti ſunt, & qui in ætate eſſent prætextata, id eſt, puerili, & qui in Magiſtratu. Quomodo Papirij à Prætexta cognomen conſecuti ſint, eleganter docet Agellius, & ex eodem Macrobius.

Candida toga dicebatur, qua induebantur ij, qui honores petere volebant: eáque ſignum erat petitionis. Macrobius libro 1. Saturnalior. cap. 16. Mos fuit petitoribus,

vt

vt ſumpta candida toga nundinis in Comitium venirent, & in colle conſiderent, vnde coràm poſſent ab vniuerſis videri. Hinc candidati vocati. Erat autem candida, vt inquit Iſidorus, cui intendendæ albedinis cauſa cretam addiderant. Eſt enim plus candidum, quàm album. Albus color natiuus lanæ eſt, candidus propriè ſplendens ille, & qui eſt ab arte. Ideò Polybius aliquot locis λαμπρὰν dicere maluit Petitorum togam, quàm λευκὴν: & Latinè commodè eam dicemus ſplendentem. Hinc Liuius libro 4. Placet tollendæ ambitionis cauſa, Tribunos legem promulgare, ne cui album in veſtimentum addere petitionis cauſa liceret. Vide Iuſtum Lipſium lib. I. Electorum, cap. 13. & alibi.

Toga pvra fuit communis toga hominum priuatorum. Eadem virilis eſt appellata, & libera, & recta: nonnunquàm ſimpliciter toga dicta, nullo epitheto addito. Ac pura quidem dicta, quòd albi coloris, nulla admiſta purpura, eſſet. Albam fuiſſe, oſtendit Pollux, τήβεννον λευκὸν, & ὁλόλευκον, appellans: item Martialis, Papinius, & Agellius, quorum & item aliorum teſtimonia, vide apud Aldum Manutium, & Iuſtum Lipſium, qui accuratè de colore togæ ſcripſerunt. Quòd nullam purpuram admiſtam haberet, ἀπόρφυρος, id eſt, expers purpuræ, à Plutarcho in Bruto dicitur. Virilis appellata, quia pueris virilem ætatem ingredietibus dabatur, in exitu ſcilicet anni xv. ſicuti data eſt M. Ciceronis filio: qui tamen mos Imperatorum ætate manſiſſe non videtur. Nam Caligula togam puram anno xix. M. Aurelius xv. accepit, auctoribus Suetonio & Capitolino. Qui eam ſumebant, tyrones appellabantur. Plinius lib. 8. cap. 48. Tanaquil prima texuit rectam tunicam, qua ſimul cum toga pura tyrones induuntur, nouæque nuptæ. Liberam vocant, quia pueris toga pura initium quoddam libertatis erat, cùm anteà cuſtodiretur à Pędagogis. Rectæ nomen ex Feſto cognoſcimus, cuius hæc ſunt verba: Rectę appellantur veſtimenta virilia, quæ patres liberis ſuis conficienda curant ominis cauſa, ita appellata, quòd à ſtantibus, & in altitudinem texuntur. Et alio loco: Regillis, tunicis albis, & reticulis luteis, vtriſque rectis, textis ſurſum verſum à ſtantibus, pridie nuptiarum diem virgines indutæ cubitum ibant, ominis cauſa: vt etiam in togis virilibus dandis obſeruari ſolet. Locus, in quo ſumebatur, Capitolini Iouis, vt opinor, templum fuit: aut certè, poſt eam domi ſumptam, ſtatim in Capitolium ad Iouis ædem ibatur, quod Valerius Maximus lib. 5. cap. 4. declarat his verbis: Hanc pietatem æmulatus M. Cotta, eo ipſo die, quo togam ſumpſit virilem, protinus vt è Capitolio deſcendit, Cn. Carbonem, à quo pater eius damnatus fuerat, poſtulauit. Plura vide apud Aldum Manutium, à quo hæc ſumpſi.

Toga Pvlla atri coloris fuit, quam induebant luctus cauſa. Et ab illo veſtis colore atrati dicebantur. De hac toga Cicero loquitur in Vatinium: Qua mente feciſti, vt in epulo Q. Arrij cum toga pulla procumberes? Item: Quis in funere familiari cœnauit atratus, cùm ipſe epuli dominus Q. Arrius albatus eſſet, &c. Atque hoc ſtante Republica ita obſeruatum, vt pulla veſte nonniſi in luctu vterentur. Sub Imperatoribus autem, cùm iam exoleuiſſet vſus togæ, exoleuit etiam ſimul vſus coloris albi, & tum pullæ fuerunt plebeiæ veſtes omnes. Hinc pulla paupertas Calpurnio dicta:

Vidiſſem propiùs mea numina, ſed mihi ſordes
Obſtiterant. ———
O vtinam nobis non ruſtica veſtis ineſſet,
Pulláque paupertas, & adunco fibula morſu.

Hinc Pullati Suetonio in Auguſto, cap. 44. Sanxit ne quis pullatorum media cauea ſederet. Hinc diſcrimen natum inter ciues, ignotum ſæculo priori: vt alij Candidati dicerentur, Pullati alij. Candidati non ij, qui peterent (vt olim) ſed honeſtioris ordinis ciues: Pullati, infima plebs, ſiue vulgus, à colore ſcilicet veſtium, quibus vtrique vtebantur. Et in hac ſignificatione iſta vocabula à Plinio in epiſtolis, Quinctiliano, & aliis vſurpantur. Pullati iſti à Seneca lib. 2. de beata vita etiam colorati appellantur, quemadmodum locum illum reſtituit, & explicauit Iuſtus Lipſius: ſicut Candidati Pexati, ab eo dicuntur, quòd pexis, hoc eſt, candidis & recentibus togis vterentur. Ita enim iſtud vocabulum accipiendum intelligitur ex Perſio, qui ſcribit:

----*Pexúſque, togáque recenti.* Pexis autem togis opponuntur tritæ, quæ à Feſto decores, ſiue, vt Lipſio placet, decutes appellantur, quòd ſint ſine flocco, & quaſi ſine cute.

Sordida toga à pulla differebat & colore & vſu. Non enim erat atri coloris, vt Sigonius & alij perperàm tradiderunt, ſed alba: verumtamen erat ſordidior & obſoleta, ac longo vſu detrita. Deinde nullus eius vſus fuit in luctu: ſed erat ferè vulgi veſtis,

quod ob id etiam sordidũ interdum dicitur, quia sordida veste vteretur. Qui verò erant ditiores & elegantiores, ij semper niuea toga vestiti erant, quæ si interdum sordes aliquas traxisset, erant Romæ fullones, qui eas maculas ac sordes toga eluebant, & addito sulphure ac creta, iterum eam candefaciebant. Testis huius rei Plin. lib. 35. cap. 15. & 17. Hinc tam creber vsus fullonum apud veteres. Vulgus verò, vt iam dixi, toga sordida vtebatur. Per dies autem, vel priuatim, vel publicè lætos togas recentes sumebant, & vsu nondum sordidas, aut obsoletas, quæ à Prudentio contra Symmachum,

Candidior toga, & niueus pietatis amictus.

Ab Ouidio vestis intacta, à Persio recens toga nominatur: vnde est, quòd per ludos apud Martialem & alios, Candidati leguntur: inde, quod apud Plautum Aulularia scribitur:

Qui vestitu, & creta se occultant, & sedent quasi frugi.

In homines scilicet tenuiores, quibus cùm copia mutandæ togæ non esset, tamen vt nitidi, & melioris fortunæ apparerent, sub dies ludorum togulam suam incretabant. Viri autem illustres ac nobiles, cùm semper niuea toga vterentur, si rei essent facti, per dies iudicij sumebant togã sordidã, posita niuea, vt miserabiliores essent in veste plebeia. Itaque rei in sordibus esse dicuntur, aut sordidati. Neque verò ij solùm, qui rei facti erant, verùm etiam cognati eorum, & affines sordidam togam sumebant: quod cùm facerent, vestem mutare dicebantur. Liuius lib. 6. Tribuni plebis diem Manlio dicunt. Conuersa plebs est, vtique postquàm sordidatum reum viderunt, nec cum eo non modò Patrum quemquam, sed ne cognatos quidem, aut affines, quod ad eam diem nunquàm vsu venisset, vt in tanto discrimine non & proximi vestẽ mutarent. Hæc Liuius. Verùm de hoc more libro 9. qui de iudiciis est, plura dicemus.

De Trabea, quæ etiam inter Togarum genera videtur referenda, dicemus paulò pòst, capite singulari.

Toga Picta, vestis Etrusca fuit, purpurei coloris, auro distincta, à triumphantibus geri solita, quàm vt ait Florus, subactis duodecim Thusciæ populis, Tarquinius Priscus Romam transtulit: id quod etiam Dionysius confirmat, Macrobius, Plinius, id non Prisco, sed Tullo Hostilio tribuunt. Hæc purpurea fuit, vt Dionysius ostendit. Picta vocabatur, quòd in ea figuræ ita fingerentur, vt ea species ad picturæ similitudinem accederet. Duos historiæ memorant, quorum virtuti tributum sit, vt picta toga, quanquàm priuati, vterentur, Paulum Æmilium, qui de vltimo Macedoniæ Rege Perseo triumphauit, de quo Aurelius Victor, libro de viris illustribus: & Pompeium, de quo Velleius lib. 2. & Dio libro 37. scribunt.

Togam palmatam, inquit Manutius, à palmis pictis sic appellarunt: cuius tamen non multa apud scriptores veteres mentio extat. plures meminerunt tunicæ palmatæ.

Toga pvrpvrea differebat à picta & à prætexta: à picta, quia pura erat: à prætexta, quia hæc erat alba cum limbo purpureo circumducto: purpurea verò limbum non habebat. Et Liuius lib. 31. separatim eas nominat. Dona, inquit, ampla data, quæ ferrent Regi vasa aurea, argenteáque, togatáque purpurea, & palmata tunica, cum eburneo scipione, & toga prætexta. Togarum etiam alia genera, vndulatam, sericulatam, Phrygianam, Scutulatam nominant. Plinius, Martialis, Iuuenalis, deductis nominibus à vario genere picturæ. Sed de Toga, & multiplici eius differentia hactenus, quæ maximam partem ex Caroli Sigonij lib. 3. de iudiciis: Aldi Manutij lib. 2. de Quæsitis per epistolam, & Iusti Lipsij Electis exscripsimus, vnde tu, beneuole lector, prolixiorem & pleniorem harum rerum explicationem petes. Leges Vuolfgangi Lazij libri 8. Commentariorum Reipublicæ Romanæ, caput 3. in quo de toga differit: & Lazari Baysij I.C. clarissimi de re vestiaria librum, cap. 9. & 10. vbi etiam habet Senatoris Romani togati icona, ex antiquis marmoribus desumptam, quam & nos his Commentariis inserere voluimus.

ICON

ICON SENATORIS ROMANI TOGATI.

De Tunica. CAP. XXXIII.

A TOGAE verò suppositæ tunicæ plures fuerunt, sed quæ togam proximè attigit, ea proprio nomine Tunica dicta est. Hæc angustior & breuior, quàm toga fuit, ac primùm sine manicis, deinde manicata, ac cinctura constricta est. De modo Tunicæ Quinctilianus libro 11. Cui lati claui ius non erit, ita cingatur, vt tunicæ prioribus oris infra genua paululùm, posterioribus ad medios poplites vsque perueniant. Nam infrà mulierum est, suprà Centurionum. Hinc talares tunicæ, id est, vsque ad talos demissæ, semper probro obiectæ sunt. De manicis Agellius libro 7. cap. 12. Tunicis vti virum prolixis vltra brachia, & vsque in primores manus ac propè in digitos, Romæ, atque in omni Latio indecorum fuit. Eas tunicas Græco vocabulo nostri χειροδῖτας.

appellauerunt, fœminiſque ſolis veſtem longè latéque diffuſam decere exiſtimauerunt: A ad vlnas cruráque aduersùs oculos protegenda. Viri autem Romani primò quidem ſine tunicis toga ſola amicti fuerunt: poſteà ſubſtrictas & breues tunicas citra humerum deſinentes habebant, quod genus Græci dicunt ἐξωμίδας. Hac antiquitate inductus P. Africanus Pauli filius P. Sulpitio Gallo homini delicato inter pleraque alia, quæ obiectabat, id quoque probro dedit, quòd tunicis vteretur manus totas operientibus. Qui cum chirodota tunica inferior accubuerit. Item Cicero in Catilinam: Quos pexo capillo nitidos, aut imberbes aut barbatos videtis manicatis, & talaribus tunicis, velis amictos, non togis, &c. Color tunicæ liberorum hominum albus fuit, quod conſtat ex Vopiſco Aureliano, cuius hæc ſunt verba: Sciendum tamen congiaria illum ter dediſſe, donaſſe etiam populo Romano tunicas albas manicatas, ex diuerſis Prouinciis. Iuuenalis quoque tunicas albas appellat hoc verſu: B

Sufficiunt tunicæ ſummis Ædilibus albæ.

Et Cicero Verri obiicit, quòd in officina ſedere ſolitus ſit cum pallio, & tunica pulla. Vide Iuſtum Lipſium libro Electorum 1. cap. 13. Aldus Manutius purpureum tunicarum colorem defendit lib. 2. de Quæſitis per epiſtolam, epiſtola 2. Scribit porrò Plutarchus, Catonem maiorem per hyemem tunica exomide ſumpta, per æſtatem nudum opus in agro perfeciſſe, &c. Iuuenes tunicatos in campo ſe exercuiſſe ſcriptum eſt apud Ciceronem in Cluentiana. Plebeculam verò Romanam tunicatam inceſſiſſe ſignificauit Horatius, cùm popellum eam tunicatum vocauit. Cùm ergo ciues omnes Romani tunica vterentur, factum eſt, vt tunica ordines diſtinxerint. Nam Senatores & Equites tunicam C clauatam induerunt, plebs rectam, & ſine clauis. Clauata tunica fuit, quæ clauos purpureos intextos, vel potiùs inſutos, quod Aldus Manutius probat, habuit, aut latos, aut anguſtos. Fuerunt autem claui, quaſi flores panno intexti, vnde Martialis dixit:

——— *lato mapalia clauo.*

Feſtus: clauata veſtimenta ſcribit fuiſſe clauis intertexta. Varro in octauo de lingua Latina addit: Si quis tunicam in vſu ita conſuit, vt altera plagula ſit anguſtis clauis, altera latis, vtraque pars in ſuo genere caret analogia. Plin. lib. 9. Toga prætexta & latiore clauo è Regibus primum vſum Etruſcis deuictis, Tullum Hoſtilium ſatis conſtat. Silius:

Sacrificum lato veſtem diſtinguere clauo: D

Varro Modio, teſte Nonio:

Iſtorum vitrea toga oſtentant tunica clauos.

Cæterùm tunica latos clauos purpureos intertextos habens, quæ & latus clauus, & tunica lati claui dicta eſt, propria fuit Senatorum, atque ampliſſimi ordinis inſigne. Indicat hoc Suetonius loquens de Auguſto: Sumenti virilem togam tunica lati claui reſuta ex vtraque parte ad pedes decidit. Fuerunt, qui interpretarentur, non aliud ſignificare, quàm quòd is ordo, cuius inſigne id eſſet, quandoque ei ſubiiceretur. Idem: Liberis Senatorum, quo celeriùs Reipublicæ aſſueſcerent, protinus à virili toga latum clauum induere, & curiæ intereſſe permiſit. Et de Tiberio: Senatori latum clauum ademit. Et de Caio: Latum clauum, quanquàm initio affirmaſſet, non lecturũ Senatorem, niſi ciuis E Romani abnepotem, etiam libertini filio tradidit, &c. Vt autem latus clauus fuit Senatorum, ſic anguſtus clauus Equitum Romanorum. Oſtendit Velleius Paterculus de Mecœnate ſcribens, qui Equeſtri dignitate cõtentus erat: Mecœnas nõ minùs Agrippa Cęſari charus, ſed minùs honoratus: quippe vixit anguſto clauo pene contentus. Lampridius item in Alexandro: Tum ſatis eſſe conſtituit, vt Equites Romani à Senatorib. claui qualitate diſcernerentur. Hæc de Tunica Carolus Sigonius lib. 3. de iudiciis. Et ab hac clauorum differentia, diſcrimen etiam inter Tribunos militum fuit, vt alij dicerentur anguſticlauij, qui ſcilicet vtebantur anguſto clauo: alij laticlauij, qui latum clauum vſurpabant, quorum hi maioris, illi minoris dignitatis erant. Qua de re Suetonius in Auguſto, Nerone, Othone, Domitiano, & in eundem Læuinus Torrentius. Adrianus Turnebus Aduerſariorũ li. 5. ca. 2. & li. 12. ca. 6. Itẽ li. 17. ca. 11. Aldus Manutius li. 2. de Quęſitis per epiſtolã, epiſtola 2. ſcribit, latos clauos omniũ fuiſſe, qui vel patre Senatore, vel Equite nati eſſent: non quidem à primis annis per ommem ętatẽ, ſed ab anno XVII. quo etiam virilis toga ſumebatur, ad annũ ætatis Senatoriæ: quo anno curiã ingredientibus remanſerit eiuſdẽ tunicæ ius, addito prætereà omni reliquo iure, quo Senatorius ordo præcipuè fruebatur: ſin autẽ Senatoriã dignitatẽ non aſſequerentur: vel quia nollent, ocioſam aut tranquillam vitam honoribus anteponentes: vel quia non poſſent, F

gratia

A gratia destituti:lato clauo deposito angustum sumpserint: ad quam sententiam probãdam Ouidij,& Suetonij testimonia adducit,quæ apud ipsum leges.

Palmatam tunicam idem Manutius fuisse arbitratur: quam triumphantes toga picta superimposita,tanquàm insigne victoriæ, gestârint.

Sicut autem tunica exterior illa vestis dicebatur,quæ togæ supponebatur,ita Subucula interior tunica,quæ proximè cutem attingebat. Tantum de tunica,de qua præter eos, quos citaui,scriptores,etiam Lazarus Bayfius libro de re vestiaria, cap.12. Vvolfgangus Lazius lib.8.Commentariorum Reipublicæ Romanæ,cap.4.

De Trabea. CAP. XXXIV.

B ADHVC de Trabea nobis agendum est, antequàm ad muliebria vestimenta accedamus,vbi tamen nos paucis expediemus.Sueton.in lib.de vestimentis, auctore Seruio in lib. 7. Virgilij, tria Trabearum genera fuisse ostendit: vnum è sola purpura,Diis consecratum, alterum è purpura non sine albo, quo Reges vsi fuerint, tertium Augurale è purpura & cocco. De primo genere non est opus, vt multa verba faciam. Secundi generis trabeæ fuerunt præ reliquis in maximo apud Romanos vsu. Non enim Reges tantùm,verùm etiam pulsis Regib.Consules: item Equites, cùm trabeati idibus Quinctilibus transueherentur, eas vsurparunt. Et Consulum quidem Trabea videtur Aldo Manutio,pòst Reges, fuisse militaris habitus, quo Consules in bello vsi fuerunt:quod sibi in mentem venisse ait,illum Liuij locum lib. 32. consideranti: Consul, cùm Corcyræ hybernasset, vere primo in continente trabeatus ad hostem ducere C pergit, &c. Eámque ob caussam etiam Equestres turmas bellicam speciem repræsentantes,Idibus Quinctilibus trabea vestitos transuectos esse dicit.Meminit huius trabeę Consularis Ausonius in gratiarum actione, pro Consulatu, his verbis: In procinctu, & tum maximè dimicaturus,Palmatæ vestis meæ ornamenta disponi feliciter, & bono omine:námque iste habitus, vt in pace Consulis est, sic in victoria triumphantis. Parum est,si qualis ad me trabea mittatur,interrogas:te coràm promi iubes.Hęc Ausonius.Quibus ex verbis primum illud constat,triũphalem Romanis trabeam fuisse,quod alibi non facilè inuenias.Triumphabant enim in toga picta:deinde Consularem:quod Reipublicę temporibus inusitatum fuit:Prætexta enim tunc & Consules,& reliqui Magistratus vtebantur:postremò,trabeam & palmatam vestem, & togam pictam eandem D facit,qua de re vide Ald.Manutium lib.2.de Quæsitis per epistolam,epist.3.& Eliam Vinetum,Commentariis in Ausonium. Quin etiam trabeam auro pictam facit Ausonius, quod nec Suetonius,vbi de tribus trabearum generibus agit,nec quisquam alius veterum scriptorum veteris & liberæ Reipubl.meminit. Vnde apparet Gratiano imperante,& trabeatos Consules fuisse,qui prætextati anteà fuerant, & trabeam fuisse pictam, contra veterem consuetudinem.De tertio trabearum genere Dionysius loquitur lib.3. vbi de Saliorum vestitu,vel trabeis scribens,eas περιπορφύρους vocat:id est,purpura prætextas,puniceo colore alternis intertexto.De Trabea præter Aldum Manutium,Eliam Vinetum,Lazarum Bayfium,& alios, Vvolfgangus Lazius lib.8. Commentariorum Reipublicæ Romanæ,cap.5.

E

De fœminarum vestibus. CAP. XXXV.

EXPLICATIS iis vestimentis, quibus viri & pueri propriè vsi apud Romanos fuerunt,sequitur,vt de mulieribus etiam pauca subiiciamus. Muliebria cum Vlpiano appello, quæ matrisfamiliàs causa parata sunt, quibus vir non facilè vti potest sine vituperatione,veluti Stolæ,Pallia,Tunicæ,Capitia,Zonæ,Mitræ, quæ magis capitis tegẽdi,quàm ornandi causa comparata sunt,Plagulæ,Penulæ.

STOLAM,inquit Nonius Marcellus tractatu de genere vestimentorum, veteres non honestam vestem solùm,sed etiam omnem,quę corpus tegeret,appellarunt:quibus verbis docet,Stolam non mulierum vestem propriam,sed iis cum viris communẽ esse: cui F rei probandæ testimonia Ennij & Varronis adducit. Vlpianus tamẽ Stolam pro muliebri tantùm veste vsurpat, quæ demissa erat ad imos vsque pedes, & cuius extremã partem instita assuta,quæ erat fasciola quædam siue limbus,ambibat. Dicta autem videtur Stola ἀπὸ τοῦ στέλλομαι,quod induo significat.Hac matronæ Romanæ vtebantur,non aliter atque viri tunica.Sic enim eas virorum & mulierũ vestes confert Terentius Varro lib. 7.de ling.Lat.cùm scribit:In vestitu quum dissimillima sit virilis toga tunicæ,mulieris stola,pallio,tamen inęqualitatem hanc sequimur nihilominùs,&c. Quibus verbis togã

& tunicam viro tribuit, pallium & ſtolam mulieri. Stolatæ mulieris icona talem ex vetuſtis monumentis ſuo libro de re veſtiaria inſeruit Laz. Bayſius, quam & nos hîc adiiciemus.

ICON MVLIERIS ROMANÆ STOLATÆ.

PALLIVM virorum & puerorum erat, erat & mulierum: hoc tamen ab illo altero, quod viri & pueri vſurpabant, erat diuerſum. Dicebatur pallium, quia palàm geſtabatur, & tunicæ, ſiue ſtolæ circundabatur, aut tunicæ operimentum erat, id quod ex Varronis verbis, quæ modò recitauimus, liquet. Hæc etiam Palla dicta fuit, vt Varro li. 4. de ling. Lat. docet, quòd foris ac palàm eſſet. Nonius: Palla eſt honeſtæ mulieris veſtimentum, hoc eſt, tunicæ pallium. Vide de his veſtimentorum generibus diſſerentem Aldum Manutium

A nutium Pauli filium libro 2. de Quæsitis per epistolam, epistola 2. sub finem.

TVNICAE non tantùm virorum, sed & fœminarum erant, quod ex Varrone cognoscimus, qui eas fœminis tribuit. Idem lib. 9. de lin. Lat. Muliebrem tunicam eam dicimus quæ de eo genere est, quo indutu mulieres vt vterentur, est institutum. Ita autem dicebatur exterior fœminarũ tunica: indusium interior, quæq; carni hærebat. Sic enim Varro lib. 4. de ling. Lat. cùm de capitio locutus esset, subiungit: Alterius generis item duo: vnum, quod foris, ac palàm, à quo palla: alterũ, quod intus, à quo indusium. Nonius: Indusium est vestimentum, quod corpori intra plurimas vestes adhęret, tãquàm intusium. Apud eundem Varro. lib. 1. de vita pop. Rom. Postquàm binas tunicas habere cœperunt, instituerunt vocare subuculam & indusium. Ex quo apparet subuculam interiorem virorum tunicam, indusium mulierum fuisse. Posterioribus tamen temporibus subucula quoque fœminarum fuit, quæ etiam Supparus dicta. Ita enim Festus: Supparus vestimẽtum puellarum lineum femorale vsque ad talos pendens, dictum quòd subtus appareat. Et ita quatuor muliebres vestes fuerunt, indusium, intra tunicas omnes, supparum, stola, & palla. Vide Aldum Manutium loco paulò antè citato.

CAPITIA capitum tegmina, inquit Nonius, vbi adducit locum Varronis lib. 4. de Vita popul. Rom. Neque id ab orbita matrumfamiliàs instituti, quòd eæ pectore, ac lacertis erant apertis, nec capitia habebant. Ex quo tamen loco capitia non capitis, sed pectoris tegumentum fuisse intelligitur, quod etiam idem Varro lib. 4. de ling. Lat. significat, cùm sic scribit: Capitium ab eo, quòd capit pectus, id est, vt antiqui dicebãt: indutu comprehendit. Atque sic capitium intelligendum, Adriano Turnebo, & doctissimo Scaligero placet. Erant & ad vinciendum pectus strophia & fasciæ, de quibus Terentius, de puellis loquens, quas matres student esse:

Demissis humeris, vincto pectore, vt graciles fient,
Si qua est habitior paulò, pugilem esse aiunt, deducunt cibum, &c.

Nam fasciis illis humerorum castigabant superfluum, & quasi luxuriãtem habitum, eósque ὁμαλεῖς & æquos reddebant, cùm contra in pugilibus sint torosi: strophio tumorem papillarum cohibebant. Nonius: Strophium est fascia breuis, quæ virginalem tumorem cohibet papillarum. Turpilius Philopatro: Me miseram, quid agam, inter vias epistola excidit mihi, infelix inter tunicullam, ac strophium collocâram. Vide Ioseph. Scaligerum Coniectaneis in Varronem de lingua Latina.

Zonæ, quæ à Iurisconsulto etiam inter muliebria vestimenta numerantur, erant, quibus sese mulieres cingebant, sic dictæ à Græco verbo ζωννύω, quod est cingo. Hæ alio nomine appellantur cingula, de quibus Varro li. 4. de ling. Lat. Cinctus, & cingulum à cingendo, alterum viris, alterum mulieribus attributum. Festus: Cingulo noua nupta præcingebatur, quod vir in lecto soluebat.

MITRAE, capitis ornamenta erant, mulieribus propria, quemadmodum Seruius in 9. lib. Æneidos in illum versum Virgilij,

Et tunicæ manicas, & habent redimicula mitræ,

scribit: Pilea, inquit, sunt virorum, mitræ fœminarum, quas Calanticas appellant.

CALANTICA, inquit Nonius, est tegmen muliebre, quod capiti innectitur. Marcus Tullius in Clodium: Túne, cùm vincirentur pedes fasceis, cùm calanticam capiti accommodares? Cælius Rhodiginus lib. 6. Antiq. lect. cap. 10. ex Euripide & Herodoto docet, mitram esse genus fasciæ, siue tæniæ, quo caput obligetur, & subiicit esse quosdam, qui sic finiant, ex fascibus horariisque concinnatas corollas dici mitras: eámque appellationem inclinari à μίτος, quod filum est: atque etiam eo nomine dici zonam, de qua paulò antè.

PLAGVLAE diminutiuum à plaga, de qua ita Nonius: Plagæ grande linteum tegmen, quod nunc torale, vel lectuariam sindonem dicimus, quarum diminutiuum est plagulæ.

DE PENVLA paulò antè diximus, quæ virorum & mulierum communis fuit: hic tamen I. C. inter muliebria simpliciter ponit. Ælius Lampridius in vita Alexandri Seueri: Penulis (inquit) vt frigoris causa senes intra vrbem vterentur, permisit: cùm id vestimẽti genus semper itinerarium, aut pluuiæ fuisset. Matronas tamen intra vrbem penulis vti vetuit, in itinere permisit. Hactenus de iis muliebriũ vestium nominibus diximus, quorum Vlpianus meminit: quibus etiam ea adiiciemus, quæ apud Nonium Marcellum, & alios extant, quanquàm nonnullorum iam antè mentionem fecerimus.

RETICVLVM, tegmen capitis muliebre. Varro Sesquiulysse: Suspendit Laribus marinas molleis pilas reticula, ac strophia. Cic. in 7. Verrina: Ipse autem coronam habebat vnam in capite, alteram in collo: reticulúmque ad nares sibi opponebat: tenuissimo lino, minutis maculis, plenum rosæ, &c. Ex quo loco intelligis, reticulum dici fasciam laneam, vel lineam ad formam retis factam, quam faciei admouerent, ne agnoscerentur: vel vt naribus suaues odores admouerentur. Sed cùm ad ornatum mulierum spectat, tum est id, quòd capillos continet. Hinc Varro lib. 4. de ling. Latina, scribit à reti dictum esse, quod capillum contineret, & Reticulum à raritudine.

VITTAE dicebantur capitis ornamenta muliebria, quibus mulieres capillos colligabant, vt satis ostendit illud Ouidij in 1. Metam.

Vitta coërcebat positos sine lege capillos. & lib. 2.
Vitta coërcebat neglectos alba capillos.

Erántq; olim propriæ honestarum matronarum, virginum, & Vestalium, quæ etiam dicebantur tæniæ.

RICAE & RICVLAE, vt Festus scribit, vocantur parua ricinia, & palliola ad vsum capitis facta. Grauius autem esse ait muliebre cingulum capitis, quo pro vitta Flaminica vtebatur. Agellius lib. 10. cap. 15. vbi de Flaminica loquitur: Et quod in rica surculum de arbore felici habet. Sic enim hunc locum Iosephus Scaliger restituit.

FLAMMEVS, inquit Nonius, vestis vel tegmen, quo capita matronæ tegunt. Hoc autem amiciebantur nubentes ominis boni causa, propterea quòd eo assiduè vtebatur Flaminica, id est, Flaminis vxor, cui non licebat facere diuortium. In C. fœminæ, 30. q. 5. scribitur fœminas, cùm maritantur, ideò flammeo velari, vt se nouerint semper maritis suis subditas esse. Hinc Flammearij dicti opifices huiusmodi vestium apud Plautum in Aulularia:

Flammearij, Violarij, Carinarij.

ENCOMBOMATA & PARNACIDES, inquit idem Nonius, genera erant vestium puellarum. Varro Cato de Liberis educandis: Vt puellæ habeant potiùs in vestitu chlamydas, encombomata, ac parnacidas, quàm togas. Pollux ἐγκύϐωμα vocat albam tunicu-lam. Plura de muliebribus vestimentis non addam, quæ si quis desiderauerit, petet ea ex Andreæ Tiraquelli I. C. clarissimi Præceptis siue Legibus connubialibus, præcepto, aut lege 3. vbi summa diligentia plurima ornamentorum muliebrium, instrumentorum, repositoriorum, aliarúmque rerum ad eam rem pertinentium collegit, & ordine alphabetico disposuit. De ornamentis etiam muliebribus lectu non indigna habet Iacobus Ræuardus lib. 1. Variorum, cap. 4.

De Calceis. CAP. XXXVI.

RESTAT in hoc de vestibus veterum tractatu, vt de calceis etiam quædam afferamus: quod cùm fecerimus, ad alia progrediemur. Calceamentorum genera duo fuerunt, calceus & solea. Calceus totum pedem texit, solea plantam tantùm: pars enim superior habenis deuincta fuit. Sed & calceorum & solearum multa genera. Cæterùm calceus adstrinxit magis pedem, quàm solea: vnde illud Pauli Æmilij, de quo Plutarchus: Nónne hic calceus pulcher est? at nescis qua ex parte pedem meum torqueat. Cicero de Rhetoricis: Si multus erat in calceis puluis, ex itinere eum venire oportebat. Hunc proprium togæ tormentum Tertullianus in libro de Pallio vocat. Idem auctor est, calceos quosdam mulleolos, quosdam puros fuisse: Impuro, inquit, cruri purum aut mulleolum inducit calceum: vbi per mulleolos lunulatos, per puros eos, qui ex puro corio, siue lunulis facti erant, quíque perones appellantur, intellexisse videtur. Lunulati calcei Senatorum, & nobilitate præstantium virorum erant, quos Isidorus Romulum reperisse ait, assuta luna. Luna verò non syderis in eis formam, sed notam centenarij numeri significasse, eos dicit, quòd initio Patricij centum fuerint. Plutarchus Quæst. Rom. q. 79. quærens, cur, qui nobilitate generis aliis præstare videantur, lunulas in calceis gestârint? multas eius moris rationes affert. An, inquit, signum hoc est habitationis supra Lunam, quæ fertur, & quòd post mortem rursus animæ Lunam sub pedibus habebunt? An hoc prisci habuerunt eximium, qui erant Arcades cum Euandro, & ante Lunam nati dicebantur? Aut, vt multa alia, hoc quoque institutum erat, vt rebus secundis elati, ac superbientes, mutationis fortunæ in alteram partem admonerentur? Exemplo videlicet Lunæ, quæ primùm recens existit è caligine: fulgore dehinc subinde faciem splēdido augescit illustrans: & cum pulcherrima renidet orbe pleno, rursus exuit lumen

A lumen suum,& ad nihilum redit. Aut obedientiæ sic adsuescere dicebant, Lunæ exemplo, præstantiori parêre non recusantes? & quemadmodum illa secundas obit partes, Phœbei semper radiis intenta nitoris, vt canit Parmenides: ita ipsi quoque contenti esse secundo loco, Magistratibúsque obtemperare, ab iísque potentiæ, & honorum fructu aliquo impertiri. Hactenus Plutarchus. Zonaras: Patricij, inquit, gestabant in vrbe calceos vrbanos forma literæ rho, vt à centum Senatoribus trahere originem viderentur, aut quòd prima esset litera Romanorum. Idcirco etiam Patricij calcei dicuntur in illa veteri inscriptione: ÆDEM HONORI ET VIRTVTI FECIT, VESTE TRIVMPHALI, CALCEIS PATRICIEIS. De mulleis, vel mulleolis Festus: Mulleos, inquit, genus calceorum aiunt esse, quibus Reges Albanorum primi, deinde Patricij vsi sunt. M. B Cato Originum lib. 7. Qui Magistratum Curulem cepisset, calceos mulleos allucinatos, aut lunatos (quemadmodum Antonio Augustino, & Iacob. Ræuardo placet) cæteri perones. Item Titinius in Setina: Iam cum mulleis te ostendisti, quos tibiatim calceos. Ita legit Iosephus Scaliger, & tibiatim exponit, ad mediam tibiam. Addit etiam talia fuisse omnia calceamentorum genera, qualia Turcarum hodiè, medio crure tenus. Catonis autem fragmentum, ne hoc omittam, idem Scaliger sic legit: Qui Magistratum Curulem cepisset, calceos mulleos, alij vncinatos, cæteri perones: & ita explicat, quòd Magistratu functi mulleos, milites vncinatos, cæteri Romani perones sumpserint: qua ratione tria calceorum genera facit, mulleos de quibus iam diximus. Hos veteres, Festo auctore, à mullando, i. suendo mulleos appellatos putarunt. Adr. Turnebus Aduersar. libro 10. C capite 2. à rubro mulli colore, mulleos dictos arbitratur, quòd scilicet fuerint purpurei. Perones siue puri calcei, ex puro corio, sine lunulis facti erant, quibus per niues, imbres, & glaciem veteres etiam vsos esse Iuuenalis his versibus auctor est Satyra 14.

Nil vetitum fecisse volet, quem non pudet alto
Per glaciem perone tegi. ——

Sed de his plura Iac. Ræuardus lib. 1. Varior. cap. 8. Calceos albi coloris fuisse, nonnullos etiam, videlicet Imperatorum, & aliorum delicatiorum hominum, coccineos Iustus Lipsius Electorum libro 1. cap. 13. probat, id quod de virorum calceis intelligendum est. Fœminas enim luteis, aut albis calceis vsas fuisse, idem Lipsius eodem capite ostendit: in quam sententiam adducit hunc Flauij Vopisci in Aureliano locum: calceos mul- D leos, & cereos, & galbos, & hederatios viris omnibus tulit, mulieribus reliquit. De calceis luteis videndus præter Lipsium Adr. Turnebus Aduers. lib. 28. cap. 21. Quin etiam eos lapillis quibusdam, gemmísque pretiosis exornatos nonnunquàm fuisse, Iac. Ræuardus loco suprà indicato ostendit. De soleis sic Agellius libro 13. cap 20. Omnia id genus, quibus plantarum calces tantùm infimè teguntur, cætera propè nuda, & teretibus habenis iuncta sunt, soleas dixerunt, nonnunquàm voce Græca crepidulas. Gallicas autem opinor esse verbum nouum, non diu ante ætatem M. Ciceronis vsurpari cœptum. Itaque ab eo ipso positum in 2. Antonianarum: Cum Gallicis, inquit, & lacerna accurristi. Idem Cic. in Verrem: Stetit soleatus Prætor populi Romani cum pallio purpureo, tunicáque talari, muliercula nixus in litore, &c. Sed de vestimētis Romanorum hactenus. Sequun- E tur nuptiarum ritus, quos capite sequenti explicabimus.

De Nuptijs, & earum ritibus. CAP. XXXVII.

QVAE hîc in medium afferemus, debemus clarissimis viris Andreæ Tiraquello I. C. Carolo Sigonio, & Barnabæ Brissonio I.C. qui tanta industriæ laude ritus eos inquisiuerunt, & explicârunt, vt nihil istorum monumentis addi posse videatur. Quod eò commemoro, ne cornicum oculos configere velle videar, cùm de iis materiis, de quibus tantorum virorum monumenta extant, hîc disserere instituerim. Quæcunque etenim apud illos ipsos auctores obseruatione & notatu digna legi, quæque huic meo instituto conuenire putaui, huc transtuli, tantùm eam ob causam, vt & illi, qui librorum F talium copia destituuntur, habeant quę de nuptiis veterum sciri possunt: reliquos verò, quibus libri isti suppetunt, moneo, atque hortor, vt his relictis illos libros diligenter euoluant, cuius quidem lectionis eos minimè pœnitebit. Vt autem via & ordine hęc procedat tractatio, primùm de sponsalibus dicemus: deinde de personis, inter quas more maiorum nuptiæ fieri potuerint: tum de tempore, quo nuptiæ apud antiquos celebrari consueuerunt: postremùm de iis nuptiarum ritibus, quibus capite sequenti pauca quædam de Diuortio, Repudio, & nuncij remissione adiiciemus. Ac de sponsalibus primùm. Sponsalia à sponsionibus vel spondendo nomen habent, sicut etiam sponsi,

sponsæque appellatio inde ducta est, quòd veteres stipulari & spondere vxores solerent, Vlpiano ac Florentino testibus. Quamuis aliter sentiat Verrius Flaccus, qui, vt est apud Pompeium Festum, sponsorum & sponsarum nomen inde tractum existimabat, quod σπονδὰς interpositis rebus diuinis facerent. Sed nobis potior sit auctoritas Vlpiani & Florentini, præsertim cùm ipsorum sententiam etiam confirment veteres sponsaliorum ritus. Fuit enim in more priscis temporibus, vt qui vxorem ducturus, ab eo, vnde ducenda erat, eam in matrimonium datum iri, stipularetur: ídque qui nuptum daturus erat, sponderet: qui contractus stipulationum, sponsionúmque, dicebatur sponsalia. Hoc Seruium Sulpitium in libro de Dotibus, Neratium Priscum in libro de Nuptiis tradidisse, Agellius scriptum libro 4. capite 4. reliquit. Huius moris vestigia apud Plautum non pauca extant, quorum vno atque altero hîc contenti erimus. Sic enim in Aulularia Megadorum ab Euclione filiam stipulantem facit:

M. Quid nunc etiam mihi despondes filiam? E. Illis legibus.
Cum illa dote, quam tibi dixi. M. Sponden' ergo? E. Spondeo, &c.

In Trinummo quoque, Lysiteles à Charmide ita stipulatur:

Sponden' ergo tuam gnatam vxorem mihi? CH. *Spondeo, & mille auri*
Philippûm dotis. Et paulò pòst:
Isthac lege filiam tuam sponden' mihi vxorem dari?
CH. *Spondeo.* CA. *Et ego spondeo idem hoc.* &c.

Respexit ad hunc morem Arnobius lib. 4. aduersùs Gentes, fabulosa Gentilium Deorum coniugia ridens. Eiusdémque meminit Seruius in 10. lib. Æneid. Nec verò à filiæ duntaxat patre nuptum datum iri: sed à patre viri ductum iri sponsio interponebatur, si modò Donato credimus, qui Terentij verba ex prima Andriæ Scena ad eam rem exponit, quæ ita habent:

Hac fama impulsus Chremes
Vltrò ad me venit, vnicam gnatam suam
Cum dote summa filio vxorem vt daret.
Placuit: despondi: hic nuptiis dictus est dies.

Cæterùm ad constituenda sponsalia nudus consensus sufficiebat: nec quicquam intererat, vtrùm testatio interponeretur, an aliquis sine scriptura sponderet. Denique & absenti absens per epistolam, vel internuncium rectè despondebatur. l. sufficit. l. in sponsalibus. ff. de sponsalibus. In tabulas tamen vt plurimùm sponsalitiæ conuentiones referebantur: ex quo illud Iuuenalis Satyra 16.

Si tibi legitimis pactam, iunctámque tabellis
Non es amaturus. ------

Et Tertullianus in libro de virginibus velandis: Hæ sunt tabellæ priores naturalium sponsaliorum, & nuptiarum, &c. Quæ tabulæ signatoriis eorum, qui interfuerant, annulis obsignabantur: vnde Iuuenalis de nuptiis contrahendis agens:

- - - *Veniet,* ait, *cum signatoribus Auspex.*

Apuleius Apolog. 2. Habes, Æmiliane, causam totam, cur tabulæ nuptiales inter me & Pudentillam non in oppido sint, sed in villa vrbana consignatæ, &c. In argumentum etiam contractorum sponsaliorum sponsæ à sponso arrhæ dabantur: quemadmodum ex Paulo lib. 2. Sentent. & ex Gratiani, ac Valentiniani, aliorúmque Imperatorum constitutionibus intelligitur. Quin & annulus sponsæ pignoris loco mittebatur, quem pronubum Tertullianus in libro de cultu fœminarum vocat. Isidorus Hispalensis libro 20. Etymol. Fœminæ, ait, non vsæ sunt annulis, nisi quos virgini sponsus miserat: neque ampliùs, quàm binos aureos in digitis habere solebant. Idem lib. 2. de Diuinis officiis, cap. 15. Quòd in primis, ait, nuptiis, annulus à sponso sponsæ datur, fit nimirum vel proter mutuæ dilectionis signum, vel propter id magis, vt eodem pignore eorum corda iungantur. Vnde & quarto annulus digito inseritur: ideò, quia in eo vena quædam, vt fertur, sanguinis ad cor vsque perueniat. Quam eandem rationem Agel. lib. 10. cap. 10. & Macrob. lib. 7. cap. 13. ex Appione & Ateio Capitone reddunt, cur apud Romanos communi assensu receptum esset, annulum in digito, qui minimo vicinus est, quem & medicinalem vocant, atque adeò manu præcipuè sinistra, gestare. Quem morem etiam Iuuenalis versus Satyra 6. indicant:

Conuentum tamen & pactum, sponsalia nostra
Tempestate paras, iámque à tonsore magistro
Pecteris, & digito pignus fortasse dedisti.

Ferreum

A Ferreum verò annulum, eúmque sine gemma sponsæ mitti ætate sua consueuisse Plin. libro 33.Natur.histor.cap.1.auctor est.Porrò à qua ætate sponsalia olim contrahi potuerint,ex Modestino lib.4.Differentiarum,l.in sponsalibus. ff.de ritu nuptiarum, liquet, cuius hæc verba sunt:In sponsalibus contrahendis ætas contrahentiũ definita non est,vt in matrimoniis.Quapropter à primordio ętatis spõsalia effici possũt,si modò id fieri ab vtraq; persona intelligitur: id est, si non sint minores, quàm septem annorum.Quæ verba certàm nominatim sponsalibus contrahendis præscriptam ætatem non fuisse significant.Quod autem, quantùm ad præmia legis Iuliæ & Papiæ attinet, ea demùm sponsalia probari,admittíque Augustus constituit, quibus biennio pòst iustæ,ac legitimæ nuptiæ accedere possent, vt proinde minores natu 10. annorum virgines frustrà B sponsæ haberentur:ideò factum est,quòd sponsaliorum obtentu, quæ ad exitum & effectum breui perduci per sponsarum immaturam ætatem non poterant, legi fraudem fieri animaduertisset:vt Dio li.54.Zonaras & Suetonius docent. Quod quidem prohibitum non fuit,cum illa,quæ septem tantùm annos habebat,sponsalia contrahere: sed illud constitutum,ne statim illorum sponsaliorum nomine commodi,lucríve quid percipi posset.

Iam videndum inter quas personas more maiorum nuptiæ fieri potuerint. Ad quam quęstionem vt respondeam,primùm hoc sciendum,Romanum non nisi Romanam ducere potuisse,quod & Iustinianus in Instit.,indicat. Romanos hìc intelligimus non eos tantùm,qui in vrbe Roma domicilium habuerunt, & vixerunt:sed eos etiam, qui iure C ciuitatis donati,rogatione aliqua hoc ius impetrarũt,vt ipsis Romanas ducere:& vicissim filias suas Romanis nuptum dare liceret,quod non est obscurum. Sic enim Strabo refert,Romanos & Albanos summa inter se sacrorum connubiorum, & sermonis necessitudine fuisse deuinctos:& Dionys. lib. 6. multas Romanas mulieres apud Latinos & Latinas apud Romanos fuisse;& Liuius lib.38.de Campanis auctor est,quòd primum habuerint ius connubij cũ Romanis,& post defectionem,cùm iterũ victi à Romanis essent,M.Val.Messala,& C.Liuio Salinatore Coss.à Senatu petierint,vt sibi ciues Romanas ducere vxores liceret,& si qui priùs duxissent,vt haberent eas,& ante eam diem nati,vt iusti sibi liberi hæredésque essent,ídq; impetrarint. Quòd etiam ciuibus Romanis D cum municipibus Latinis ius cõnubij fuerit,testis est Cic.in Philip.vbi de Antonio verba faciẽs,meminit L.Philippum & C.Marcellum Aricinas vxores habuisse: Aricinos autem municipes fuisse manifestum est.In ipsa tamen Vrbe discrimen aliquod connubiorũ,inter Patricios &Plebeios fuisse,ne videlicet Patriciis cũ Plebeiis Romæ connubium esset,tum lex XII.Tab.quę à Dionysio lib.11.recitatur:tum oratio C.Canuleij Trib.pleb. testatur,qui apud Liuium lib.4.initio ita concionatur:Hoc ipsum, ne connubium Patribus cum plebe esset,non Decemuiri tulerunt, paucis his annis,pessimo exemplo publico,cum summa iniuria plebis?an esse vlla maior,aut insignior contumelia potest,quàm partem ciuitatis,velut contaminatam,indignam connubio haberi?quid est aliud, quàm exilium intra eadem mœnia,quàm relegationem pati?ne affinitatibus,ne propinquitatibus immisceamur,cauent:ne societur sanguis cauent, &c. Peruicerunt autem Tribuni plebis,licèt magnis contentionibus,anno V.C.CCCIX.teste Liuio lib. 4.vt connubia inter E Patricios & Plebeios communia essent.Quòd etiam nec ingenuus libertinam,nec libertinus ingenuam ducere potuerit vxorem ex lege Papia Poppæa,quæ hoc primum concessit,apparet:quam legem, sicut & totam hanc quæstionem luculentissimè explicauit elegantiss.I.C.Barn.Brissonius lib.singulari de Iure connub.quem leges.

Sequitur quæstio tertia de tempore celebrandis nuptiis idoneo. Sponsalibus factis, consequens erat nuptiis diem dici:nec verò temerè,& è re nata,ac quolibet,prout incidisset,die nubebant: sed in ea re non leuem mensium,temporum, ac dierum delectum habebant.Nouarum certè Kalendarum posteros omnes dies à nuptiis habitos alienos, Sext. Pomp. Festus scribit. Mensis item Maius, quemadmodum Plutarchus in Quæst. F Rom.q.86.testatur, nuptiis infaustus & inauspicatus existimabatur. Ex quo illud olim vulgi sermone tritum prouerbium:Mense Maio nubunt malæ.Ouid.lib.5. Fastor.quẽadmodum etiam in Kalendario retulimus:

Nec viduæ tædis eadem,nec virginis apta
Tempora,quæ nupsit,nec diuturna fuit.
Hac quoque de causa,si te prouerbia tangunt,
Mense malas Maio nubere vulgus ait.

Dies etiam alios, qui nuptiis contrahendis vitabantur, Macrob. lib. 1. Satur. cap.

recenset, cuius hæc sunt verba: Ne hoc prætermiserim, ait, quòd nuptiis copulandis Kalendas, Nonas, & Idus religiosas, id est, deuitandas censuerunt. Hi enim dies præter Nonas feriati sunt. Feriis autem vim cuiq; fieri piaculare est. Ideò tunc vitantur nuptiæ, in quibus fieri vis virginibus videtur. Sed Verrium Flaccum, iuris Pontificij peritissimum, dicere solitum refert Varro, quia feriis tergere veteres fossas liceret, nouas facere ius non esset, ideò magis viduis quàm virginibus idoneas esse ferias ad nubēdum. Subiiciet aliquis: Cur ergo Nonis, si feriatus dies non est, prohibetur celebritas nuptiarum? Huius quoque rei in aperto causa est. Nam primus nuptiarum dies verecundiæ datur: postridie autem nuptam in domo viri dominium incipere oportet adipisci, & rem diuinam facere. Omnes autem postriduani dies, seu post Kalendas, seu post Nonas, Idúsve ex æquo atri sunt. Ideò & Nonas inhabiles nuptiis esse dixerunt, ne nupta aut postero die auspicaretur libertatem vxoriam, aut atro immolaret, quo nefas est sacra celebrari. Idem etiam auctor capite 16. eiusdem libri ex Varrone: Mundus, ait, cùm patet, Deorum tristium atque inferorum quasi ianua patet. Propterea non modò prælium committi, verùm etiam delectum rei militaris causa habere, ac militem proficisci, nauem proficisci, nauem soluere, vxorem liberûm quærendorum causa ducere, religiosum est, &c. Hæc Macrobius. Parentalibus quoque, quæ mense Februario celebrabātur, coniugium, propter infaustos & ominosos eiusmodi dies, vitandum esse Ouidius lib. 2. Fastorum præcipit his versibus:

Post ea præteriti tumulis redduntur honores,
Prodigiisque venīt, funeribúsque modus.
Dum tamen hæc fient, viduæ cessate puellæ,
Expectet puros pinea tæda dies.
Nec tibi, quæ cupidæ matura videbere matri,
Comat virgineas hasta recurua comas.
Conde tuas Hymenæe faces, & ab ignibus atris
Aufer, habent alias mœstæ sepulcra faces.

Pomponij tamen nuptias pridie Idus Februarij celebratas Cic. lib. 2. Epist. ad Q. fratrem, epist. 11. indicat. Sed & Saliorum diebus festis abstinendum nuptiis, idem Ouidius lib. 2. Fastorum præcipit his versibus:

Nubere, ait, si qua volet, quamuis properabitis ambo,
Differ, habent paruæ commoda magna moræ.

Contrà, coniugio aptissimum esse id tempus, quod Idus Iunias sequitur, ostendit lib. 6. quo loco filiæ diuturnam salutem precatus, ita concludit:

Hanc ego cùm vellem genero dare, tempora tædis
Apta requirebam, quæque cauenda forent.
Tunc mihi post sacras monstratur Iunius Idus
Vtilis & nuptis, vtilis esse viris.
Primáque pars huius thalamis aliena reperta est:
Nam mihi sic coniunx sancta Dialis ait.

Atque ad hunc superstitiosum dierum nuptialium delectum referenda sunt verba Ciceronis libro 2. Epistol. ad Q. fratrem: De nostra Tullia tui mehercule amantissima, spero cum Crassipede nos confecisse. Dies erant duo, qui post Latinas habentur religiosi. Cæterùm confectum est, &c. Tantùm de tempore nuptiis celebrandis idoneo & commodo. Porrò, vt ad ritus tandem aliquando deueniamus, vxorum duo genera fuisse Cic. in Topicis docet: vnum quod propriè vxor dicebatur, alterum quod materfamiliâs. Verba eius hæc sunt: Si ita Fabiæ pecunia legata est à viro, si ea in manum viri non conuenerat, nihil debetur. Genus est enim vxor, eius duæ formæ: vna matrumfamiliâs, earum, quæ in manum conuenerunt: altera, earum, quæ tantummodò vxores habentur, &c. Quem ad locum hæc annotat Boëtius: Tribus modis, inquit, vxor habebatur, vsu, farre, coëmptione: sed confarreatio solis Pontificibus conueniebat. Quæ autem in manum per coëmptionem venerant, hæ matresfamiliâs vocabantur: quæ vsu vel farre, minimè. Hæc Boëtius, quæ tamen vera non esse ostendit Cicero in Oratione pro Flacco, vbi sic scribit: In manum conuenerat. Nunc audio: sed quæro vtrùm vsu, an coëmptione? Vsu non potuit: nihil enim potest de tutela legitima, sine omnium tutorum auctoritate, diminui. Coëmptione? Omnibus ergo auctoribus, &c. Nam vsu etiam, nedum coëmptione vxores in manum conuenisse significat. Iacobus Ræuardus lib. 4. Variorum, cap. 16. ita Ciceronis locum in Topicis interpretatur, vt dicat, Ciceronem per duas vxorum formas intelligere vxorem iustam & iniustam, vti Iurisconsulti loquuntur. Iustam esse

A esse ait, quæ in manum viri conuenerit, vsu, farre, aut coëmptione, quã Cicero matremfamiliàs appellat: iniustam, quam sola consuetudo vxorem fecerit, & cum qua ius esse connubij leges non patiantur.

Cæterùm vt ad tres illos modos, quibus vxores iustæ habebantur, reuertar, vsu fieri matrimonium dicebatur, cùm tutoribus auctoribus mulier in matrimonium conueniebat, & cũ viro ita consuescebat, vt cũ iusto marito, adeò, vt si vsus ille intra annum non interrumperetur, pro vsu capta iam haberetur : qua de re nonnihil scriptum fuisse in duodecim Tabulis, satis locus hic Agellij indicat. Quintum Mutium Iurisconsultum dicere solitum legi, non esse vsurpatam mulierem, quæ cùm Kalend. Ianuariis apud virum causa matrimonij esse cœpisset, ante diem IV. Kalend. Ianuarias sequentes vsurpatum isset. Non posse impleri trinoctium, quod abesse à viro vsurpandi causa ex duodecim Tabulis deberet, quoniam tertiæ noctis posterioris sex horæ alterius anni essent, qui inciperet ex Kalend. Ex his enim verbis apparet, vt aliarum rerum, sic etiam vxorum vsucapionem fuisse, & si vxor per annum integrum nullo interrupto vsu apud virum fuisset, in manum mariti venisse, & ex tutorum potestate exisse : vsum verò, si per tres noctes ab eo absuisset, interruptum fuisse. Hoc enim veteres vsurpari dixerunt. Atque hanc legitimi matrimonij rationem antiquissimam fuisse, & à raptu illo Sabinarum initium sumpsisse, Iacobus Ræuardus Iurisconsultus clarissimus, &, quemadmodum Iustus Lipsius eum appellat, Belgici Papinianus, arbitratur: qui raptus, quia feliciter Romulo successerat, ideò institutum ab eodem rege fuisse putat, vt non vero, sed simulato quodam raptu omnis legitimi connubij ritus peragеretur. Quo quidem tempore (verba hæc sunt Iacobi Ræuardi in Commentariis XII. Tabularum, capite 21.) ea fuisse videtur matrimonij contrahendi ratio, vt vsu quisque virginem ex gremio matris, aut ex proxima necessitudine vi simulata raptam, non aliter suam faceret, quàm Romana pubes Sabinas olim virgines suas vsu fecerit. Idque omninò mihi visus est voluisse Festus, cùm ita scriberet: Rapi simulatur virgo ex gremio matris, aut si ea nõ est, ex proxima necessitudine, cùm ad virum trahitur, quòd videlicet ea res feliciter Romulo cessit. Rapiundæ autem vi simulata virginis, quínam olim ritus fuerit, eleganter Apuleius exposuit libro 4. de Asino aureo his verbis : Tunc me gremio suo mater infelix tolerans, mundo nuptiali decenter ornabat, mellitísque suauiis crebriter ingestis iam spe futura liberorum votis anxiis propagabat, cùm in ruptionis subitæ gladiatorum impetus ad belli faciem sæuiens, nudis & incertis mucronibus coruscans, non cędi, non rapinæ manus afferunt, sed denso, conglobatóque cuneo cubiculum nostrum inuadunt protinus, nec vllo de familiaribus nostris repugnante, ac ne tantillùm quidem resistente, me miserã, exanimẽ, sæuo pauore trepidã, de medio matris gremio rapuêre. Et id quidem illud esse omninò videtur, quod hunc in modum in libro de Spectaculis Tertullianus scribit : Dehinc Equiria Marti Romulus dixit : quanquàm & Consualia Romulo defendunt, quòd ea Conso dicauerit, Deo, vt volunt, consilij, eius scilicet, quo tunc Sabinarum virginum rapinam militibus suis in matrimonia excogitauit. Probum planè consilium, & nunc quoque apud ipsos Romanos iustum & licitum, ne dixerim penes Deũ, &c. Hactenus ex Festo, Apuleio, & Tertulliano Ræuardus, qui etiam affirmat hũc simulatũ raptum nulli alij connubij contrahẽdi modo, quàm ei qui vsu fiebat, cõuenire.

De Confarreatione loquitur Dionysius in Romulo, sacras nuptias scribens Farracia esse dicta, quòd eodem farre coniuges vescerentur, quo etiam victimas respergerent. Itaque Vlpianus titulo IX. Institutionum : Farre, inquit, conuenitur in manum certis verbis & testibus decem præsentibus, & solenni sacrificio facto, in quo panis quoque farreus adhibetur. Et plin. lib. 18. capite 2. In sacris nihil religiosius confarreationis vinculo erat, nouæque nuptæ farreum præferebant. Et Tacitus libro tertio Annalium, confarreandi consuetudinem aut omissam, aut inter paucos retentam fuisse. Hinc diffarreatio apud Festum dissolutio matrimonij dicitur confarreatione contracti. Quod autem Boëtius scribit confarreationem solis Pontificibus conuenisse, id sic interpretatur Ræuardus, eam per solos Pontifices peractam fuisse.

Coëmptio, ait Boëtius, certis solennitatibus peragebatur : & sese in coëmendo inuicem interrogabant: vir ita, an sibi mulier materfamiliàs esse vellet? illa respondebat, velle. Item mulier interrogabat: An vir sibi paterfamiliàs esse vellet? Ille respõdebat, velle: itaque mulier in viri conueniebat manũ, & vocabantur hæ nuptiæ per coëmptionẽ, & erat mulier materfamiliàs viro loco filiæ. Hæc Boëtius : quæ etiam totidẽ verbis refert Seru. in 4. Æneid. & 1. Georgic. Coëmptionem porrò imaginariis venditionibus

peractam, vt & adoptionem, credibile est: in eáque facienda nummos aliquot dicis causa interuenisse. Id enim in aliis quoque legitimis actibus obseruabatur, in quibus specie tenus Mancipationum solennia repręsentanda erant. Ad hanc contrahendi matrimonij rationem pertinet, quod ex Varrone Nonius Marcellus refert his verbis: Veteri Romanorum lege nubentes mulieres asses tres ad virum venientes ferre solebant: atque vnum quidem, quem in manu tenebant, tanquàm emendi causa, marito dare: alium, quem in pede habebãt, in foco Larium familiarium ponere: tertium in sacciperione, cùm condidissent, compito vicinali donare, quemadmodum Iustus Lipsius li.5. antiquarum lectionum, ca.21. emendauit, aut (quod Palmerio in Spicilegiis placet) rezonare, hoc est, soluta zona promere. Huius autem modi meminit etiam Cicero pro Muręna: Putarunt, inquit, Iurisconsulti, omnes mulieres, quæ coëmptionem facerent, Caias vocari, & in 1. de Oratore: Mirandum non est, qui, quibus verbis coëmptio fiat, nesciat, eundem eius mulieris, quæ coëmptionem fecerit, causam posse defendere. Ex hoc ergo fiebat, vt mulier in manu, mancipióque mariti esset, suáque illi hæres fieret. Vir autem non in manu, id est, potestate vxoris erat, sed quod coëmptus erat, id ei sui hęredis ius tribuebat: qua de re plurib. eruditè disputat Barnabas Brissonius lib. singulari de ritu nuptiarum, Iocobus Ræuardus, & alij. Ac de vxorum quidem generibus ac differentiis satis. Iam reliquos nuptiarum ritus explicabimus.

Primùm ergo nuptiæ non nisi captatis priùs auguriis fiebant. Iísque faciendis Auspices olim interponebantur, vt Val. Max. lib.2. c. 1. vbi antiqua instituta persequitur, tradit his verbis: Apud antiquos non solùm publicè, sed etiam priuatim nihil gerebatur, nisi auspicio priùs sumpto: quo ex more nuptiis etiamnum Auspices interponuntur: qui quamuis auspicia petere desierint, ipso tamen nomine veteris consuetudinis vestigia vsurpantur. Vnde notum illud Tullij pro Cluentio: Nubit genero socrus, nullis auspicibus, nullis auctoribus, funesto ominibus omnium. Et auspiciorum nuptialium mentio est apud eundem in primo de Diuinatione, vt interim de aliis taceam. Ipsa virgo, siue noua nupta senis crinibus ornari solebat: siue quòd is ornatus vetustissimus esset, seu quòd eo virgines Vestales ornabantur, quarum castitatem viris suis nubentes spondebant, quemadmodum Sex. Pompeius tradit. Celibari præterea hasta, quæ in corpore gladiatoris abiecti, occisíque stetisset, nubentis caput, eodem auctore, comebatur: vt, quemadmodum illa fuerat coniũcta cum corpore gladiatoris, sic ipsa cum viro esset: vel quia matronæ in Iunonis Curitis tutela essent, quæ ita à ferenda hasta (quæ Saliorum lingua Curis dicitur) appellabatur: vel vt viros fortes genituram ominaretur: vel quòd nuptiali iure imperio viri subiiciebatur nubens, quia hasta summa armorum & imperij est. Plutarchus etiam in Romulo docet, esse qui affirment, propterea nuptæ comam cuspide hastilis discriminari, vt signum sit, primas nuptias bello & pugna contractas. Et in Quęstionibus Romanis, quæstione 87. etiam alias quasdam huius moris rationes affert. Verba eius sunt hęc: Cur nuptarum comam discriminant hastę cuspide? Aut monentur nuptę, quia bellicosis iungantur maritis, debere ipsas ornatu vti simplici, & à luxu ac mollitie alieno: quemadmodum Lycurgus fores & fastigia ædium iubens serra & securi, nullo alio adhibito instrumento, fabricari, omnem luxum, superuacaneámque operam pręcidit. Aut perambages innuitur solo ferro coniugium discissum iri. Aut quia pleraque ad nuptias pertinentia ad Iunonem referuntur. Iunoni autem sacra habetur hasta, & pleręque eius statuę hasta nituntur, ipsáque dicitur Dea Quiris. Hasta enim antiquis Quiris nominabatur, &c. Huius item moris meminit Ouidius lib.2. Fastorum his versibus:

Nec tibi, quæ cupidæ matura videbere matri,
Comat virgineas hasta recurua comas.

Corona inde redimiri nouę nuptæ consueuerant, Tertullianus in libro de Corona militis. Catullus in carmine de nuptiis Iuliæ & Manlij:

Cinge tempora floribus Suaue olentis amarici.

Recta item tunica induebantur, qualem prima Caia Cæcilia texuit, Plinius libro 8. cap. 48. Quod quidem ex felici textricis coniugio in vsum venisse, non est dubium, cuius memoriam boni ominis causa in nuptialibus ritibus nouas nuptas vsurpare constat. Cingulo insuper nupta cingebatur, quod vir in lecto soluebat. Factum id ex lana ouis, Sex. Pompeius scribit, vt sicut illa in glomis sublata, coniuncta inter se est: sic vir suus secum vinctus, cinctúsque esset. Catullus in Nuptiis Iuliæ & Manlij, & alij, Arnobius lib. 3. aduersùs Gentes. Coronam item ex verbenis à se lectis compositam noua nupta, Sexto Pompeio teste, sub amiculo ferebat. Eandem & soccos luteos gestasse Catullus

suspi-

A suspicandum relinquit. Velo autem obnubi solebat, cùm ad virum deduceretur. Tertullianus libro de Virginibus velādis. At quin etiam velatæ ad virum ducuntur. Vnde nuptiarum nomen ductum est. Nubere enim & obnubere priscis velare & operire significabat, vt Festus Pompeius non vno loco, Nonius Marcellus & alij complures notant. Caper in libro de Orthographia: Vir ducit, mulier nubit, quia pallio obnubit caput suum genásque. Velum autem id, quo nuptæ caput operiebatur, Flammeum vocabatur: quo boni ominis gratia eas velari solitas, Sex. Pompeius tradit, idcirco, quòd eo assiduè Flaminica vteretur, cui diuortium facere non licebat. Flammeum autem hoc erat luteum, vt Plinius lib. 21. cap. 8. his verbis docet: Lutei, inquit, video honorem antiquissimum in nuptialibus flammeis totum fœminis concessum, & fortassis ideò non numerari inter Principales, hoc est, communes maribus ac fœminis, quoniam societas principatum dedit. Vnde Lucanus lib. 2. de bello Pharsalico:

B

Non timidum nuptæ leuiter tectura pudorem
Lutea demissos velârunt flammea vultus.

Quomodo etiam raperentur nubentes ex gremio matris aut proximæ necessariæ, paulò antè ostendimus. Quò respiciens Catullus sic scripsit in Epithalamio Iuliæ & Manlij:

Qui rapis teneram ad virum virginem.

Hoc modo ornata noua nupta in viri domum, tanquàm coniugij mansionem, ac domicilium traducebatur: quem morem eleganter explicauit, & multis Iurisconsultorum atque aliorum auctorum testimoniis probauit Barnabas Brissonius, lib. 1. Selectarum ex iure ciuili antiquitatum, cap. 18. Vnde vxorem ducere, quasi domum ducere, Latini dicunt, quemadmodum ex compluribus Plauti locis patet. Deducebantur autem vespere à prætextatis pueris patrimis tribus, quorum vnus facem præferebat ex spina alba, reliqui duo tenebant ducentem.

C

Faces autem adhibebantur vel in honorem Cereris, vti Festus tradit: vel quòd nonnisi vbi contenebrasset, in mariti domum sponsa deduceretur, quod Seruius ex Varrone, & Plutarchus docent. Idem Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quæstione 2. scribit, quinque tantùm faces, siue cereos in nuptiis, non plures, nec pauciores accendi consueuisse: eiúsque moris causas inquirens, ait id propterea fieri, vel, quæ Varronis opinio sit, quòd ab Ædilibus, qui plurib. quàm Prætores qui trinis tantùm facibus vtebantur, ignem sponsi accenderent: vel quòd hic numerus impar reliquis præstantior atque perfectior crederetur, & ad nuptias magis quadrare videretur: vel potiùs quòd cùm mulieres ad quinque plerunque pariant, veteres tot faces, procreationis signa accenderint: vel denique quòd matrimonium contrahentes, quinque Deorum ope indigere putarent, Iouis perfecti, siue adulti, Iunonis perfectæ, siue adultæ, Veneris, Suadelæ, ac Dianæ, siue Lucinæ, quam parturientes inuocant, &c. Hæ faces sæpe à Poëtis tædæ, vel faces iugales, faces legitimæ, tædæ geniales, & festæ appellantur. Nubentem à pueris patrimis & matrimis duobus manu deductam colus compta cum fuso & stamine comitabatur. Cuius moris meminit Plinius libro 8. cap. 48. his verbis: Lanam cum colo, & fuso Tanaquil, quæ eadem Cæcilia vocata est, in templo Sangi durasse, prodente se, auctor est M. Varro, factámque ab ea togam regiam vndulatam in æde Fortunæ, qua Seruius Tullius fuerat vsus. Inde factum, vt nubentes virgines comitaretur colus compta, cum fuso & stamine. Plutarchus etiam in Quæstionibus Romanis, quæstione 31. testis est, nouam nuptam secum importare in domū mariti colum & fusum. Preter hec vtensilia mulieris, & que in vsu ac ministerio eius erant, per puerum impuberem in vase operto gestari consueuerant. Puer Camillus, vas ipsum Cumerum proprio nomine vocabatur. De puero Varro lib. 6. de lingua Latina: Igitur dicitur in nuptiis Camillus (siue Casmillus) qui cumerum fert, in quo quid sit in ministerio, plerique extrinsecùs nesciunt. De vase Sextus Pompeius: Cumerum vocabant antiqui vas quoddam, quod opertū in nuptiis ferebant, in quo erāt nubētis vtensilia. Itē Cumerū vas nuptiale, à similitudine cumerarū, quæ fiunt palmeæ, vel sparteæ ad vsum popularem, sic appellatum. Hoc igitur comitatu nubentes ad mariti ædes accedebant. Ædium porrò fores floribus & frondibus ornari consueuerant, vnde Catullus in carmine de nuptiis Pelei:

D

E

F

Vestibulum vt molli velatum fronde vireret.

Pro foribus autem interrogatæ nubentes, quænam essent, Caias se esse respondebant. Testis est præter alios auctor epitomes libri 10. Valerii Maximi, qui sic scribit: Cæterùm Caia, vsu super omnes celebrata est. Fertur enim Caiam Cæciliam Tarquinij Prisci Regis vxorem optimā lanificā fuisse, & ideò institutum esse, vt nouæ nuptæ ante

ianuam mariti interrogatæ, quęnam vocarentur, Caiam se esse dicerent. Plutarchus in A Quæstionibus Romanis, quęstione 30. testis est, sponsam introducentes iubere eam dicere, Vbi tu Caius, ego Caia. quorum verborum plerique hunc sensum esse existimârint, Vbi tu Dominus, & paterfamiliàs, ego Domina & materfamiliàs. Postes verò ianuæ lana tangi à nubentibus, adipéque vngi, & oblini consueuerant, vnde vxores quasi vnxores dictę. Seruius in 4. Æneidos: Moris fuit, vt nubentes puellę simul ac venissent ad limen mariti, postes, antequàm ingrederentur, ornarent laneis vittis, & oleo vngerent: & ideò vxores dictæ quasi vnxores. Eadem Donatus in Hecyram Terentij. Plinius libro 29. capite 2. Idem libro 28. capite 9. nouas nuptas adipe lupino postes inungere solitas, ne quid mali medicamenti inferretur, scribit. Peracta vnctione, noua nupta limen ianuæ transilibat, eóque modo in ædes inducebatur. B Religioni quippe habebant, si in transgrediendo mulier limen contigisset. Plutarchus etiam in Quęstionibus Romanis, quęstione 29. docet, sponsę non licuisse transcendere limen domus, sed eam sublatam transportari à Pronubis consueuisse, eiúsque moris rationes aliquot affert: vel quòd in prima raptione mulieres non vltrò intrauerint domos, sed illatæ sint: vel quòd videri velint, non volentes, sed vi coactę eò ingredi, vbi sint virginitatem amissuræ: vel quòd hoc signum sit, exire etiam eas, domúmve relinquere non debere, nisi vi eiiciantur, sicut vi introductę sint. Varro autem apud Seruium in 8. Virgilij Eclogam opinatus est, ideò sponsas limen non tetigisse, vt ne à sarcilegio inchoarent, si depositurę virginitatem, calcarent rem Vestę, id est, numini castissimo consecratam. Iam ingredienti nuptę claues dabantur, ad significandam, quemadmodum Sext. Pompeius explicat, partus facilitatem: vel, quod verisimilius est, vt significaretur, ei rerum omnium domesticarum, quæ clauibus concludi solent, curam ac custodiam, totam denique domum, ac rei familiaris administrationem, dispensationémque permitti. Statuebatur quoque noua nupta, quemadmodum à Sext. Pompeio traditur, in pelle lanata, vel propter morem vetustum, quo antiquitùs homines pellibus erant induti, vel quò testaretur, se lanificij officium viro præstituram. Sed & aqua & igni mariti vxores accipiebant, vnde Sex. Pompeius: Aqua & igni interdici solet damnatis, quæ accipiunt nouę nuptę: videlicet quia hę duæ res maximè vitam continent. Et iterum: Aqua aspergebatur noua nupta, siue vt pura, castáque ad virum veniret, siue vt ignem & aquam cum viro communicaret. Varro lib. 4 de lingua Latina: D Igitur causa nascẽdi duplex, aqua & ignis: ideò ea in nuptiis in limine adhibentur, quod coniungit. Hinc & mas ignis, quòd ibi semen, aqua fœmina, quòd fœtus ab eius humore, & eorum coniunctione sumit Venus. Idem apud Seruium in 4. Æneidos: Aqua & igni mariti vxores accipiebant. Vnde & hodiè faces prælucent, & aqua petita de puro fonte per puerum felicissimum, vel puellam, quæ interest nuptiis, de qua solebant nubentibus pedes lauare. Huius moris etiam Plutarchus in quæstionibus Romanis, quęst. 1. meminit, eiúsque quatuor rationes in mediũ affert, quarum prima & tertia cum Varronis ac Sex. Pompeij sententia conueniunt: altera est, quòd hac cęrimonia significetur, debere eam, quę nubit, puritatem, & castimoniam conseruare. Ignis enim, inquit, lustrat, aqua purgat. Vltima est, quòd significet alterum ab altero deseri non debere, sed eos in E societate qualiscunque fortunę persistere, etiam ita rebus ferentib. vt præter ignem & aquam nihil boni vnà frui detur. Adhibebantur porrò his cęrimoniis singulis, quemadmodum Aurelius Augustinus ex Varrone docet, singuli Dij, vt, cùm mas & fœmina coniungerentur, Deus Iugatinus: cùm nupta domum duceretur, Domiducus: vt in domo esset Domitius, vt cum viro maneret, Manturna: cùm postes vngeret, Iuno Vnxia. Martianus Capella, etiam Iunonis Domiducæ, Interducæ, & Vnxiæ meminit.

Acceptæ hoc modo sponsæ, & comitibus eius cœna dabatur à nouo marito, quæ veteribus scriptoribus cœna nuptialis, à Claudiano epulæ geniales appellantur: in quã cœnam aliquantò maiores sumptus quàm in alia conuiuia, facere, legibus Licinia & Iulia permittebatur. Tibiam etiam nuptialibus festiuitatibus interuenisse, non pauci Plauti, Terentij, & aliorum scriptorum loci declarant. Prætereà Thalassionem in nuptiis Romani non secus atque Græci Hymenęum inclamare consueuerunt: quam acclamationẽ ex eo inoleuisse Liuius lib. 1. auctor est, quòd in Sabinarum raptu, virgo vna longè ante alias specie & pulchritudine insignis à globo cuiusdam Thalassij rapta fuerit: multísque sciscitantibus, cuínam eam ferrent deducendam, ne quis violaret, Thalassio eam ferri clamitatum. Qua de causa vocem hanc nuptialem factam, & ad posteros inde manasse, Plutarchus quoque in Romulo & Quæstionibus Romanis, quæstione 31. censet.

Nonnullis

A Nonnullis tamen ad lanifitium vocis huius originem, causamque referendam esse videtur. Qua in sententia Varronem fuisse, Sextus Pompeius testatur, Thalassionem inquiens, Varro ait, signum esse lanificij. Thalassionem enim vocabant quasillum, qui alio modo appellatur calathus: vas vtique lanificiis aptum. Constat autem lanificiis priscas matronas valdè deditas fuisse, præcipuámque his curam & operam impendisse. In fœdere etiam inter Romanos & Sabinos percusso, lex hæc, atque conditio dicta est, vt volentes nuptæ apud viros, quibus coniunctæ erant, manerent, omnium operum ac munerum vacationem, præterquàm lanificij, habituræ, vt est à Plutarcho in Romulo memoriæ proditum. Nuces à nouis maritis iaci, & pueris spargi consueuisse indicāt Catullus in carmine de nuptiis Iuliæ & Manlij, & Virgilius Ecloga IIX. *Sparge marite*

B *nuces*: ——— cuius moris rationem Varro apud Seruium hanc esse putat, vt Iouis omine matrimonium celebraretur: vt noua nupta matrona esset, sicut Iuno. Nam nuces in tutela erant Iouis, vnde & iuglandes vocatæ, quasi Iouis glandes. Illud vulgare fuisse idem Varro tradit, iccirco sparsas nuces, vt à rapientibus pueris fieret strepitus, ne puellæ vox virginitatem deponentis possit audiri. Aliis placuit, ea id gratia factum, vt se puerilibus omnibus ludis renunciare, & iuuenilia cuncta ludicra relinquere maritus, eo indicio testaretur. At Plinius lib.15.cap.22. duas alias recitat, vel, quòd cadendo tripudium sonúmve facerent: vel quia, gemino protectæ essent operimento, vt ita significarent fœtum multis modis munitum. Nubentibus prætextis depositis, à multitudine puerorum, qui ad eam celebritatem frequentes conueniebant, obscœna clamabantur,

C versúsque mollicie, ac lasciuia diffluentes, maxima, nec vlli reprehensioni obnoxia licentia occinebantur: quos versus Fescenninos vocabant, siue quòd ex vrbe Fescennia allati essent, siue quòd fascinū arcere putarentur. Et huius etiā moris apud veteres scriptores testimonia extant. Intereà verò lectus nuptialis componebatur. Eum autem proprio nomine Genialem, quasi generalem, appellatum Seruius in 6. Æneidos ostendit: Geniales, scribens, eos propriè esse lectos, qui puellis nubentibus sternuntur, dictósque ita à venerandis liberis. Toga verò sterni lectos, & maritorum genios aduocari consueuisse, Arnobius lib.3. aduersùs Gentes, mores vetustate obliteratos recensens, testis est. Et hinc fortasse sacri genium lecti. Iuuenalis Satyra 6. dixit. Noua nupta in cubiculum deducta, vt ait Festus, prætextati eius, qui prælux dicebatur, fax rapi erat solita ab

D vtriusque amicis, ne aut vxor eam sub lecto viri ea nocte poneret, aut vir in sepulcro cōburendam curaret, quo vtroque mors propinqua alterutrius captari putabatur. Aliam causam reddit Seruius, nondum editus, quemadmodum Iosephus Scaliger Castigationibus in Festum annotat: Quæ, inquit, Seruius, solent præire nubentes puellas, corneæ sanè faces, quæ quasi diutissimè luceant, quas rapiunt tanquàm vitæ præsidia. Námque his qui sunt potiti, diutiùs feruntur vixisse. In cubiculum inferebantur simulacra Deorum, vt ope illorum sine vlla difficultate virginitas auferretur. Hi erant Virginensis Dea, vt virgini zona solueretur. Subiugus Deus, vt viro subiiceretur. Dea Prema, vt subacta ne se commoueret, & comprimeretur: & dea Pertunda, quæ concuteret & penetraret. Item Venus, & Priapus. Iubebatur autem noua nupta super ingentem fascinum, id est, membrum Priapi, sedere: qui erat in loco altiori, quem iudicat Lucanus, inquiēs:

E *Toruus stat*, id est, stratum pendulum & erectum, in quod ascendebatur gradibus ebore ornatis. Hoc autem fiebat propterea, vt illorum pudicitiam prior Deus delibasse videretur. Docet ex Varrone, Aurelius Augụst. lib.6. de Ciuitate Dei, ca.9. & li.7. ca.24. Lactantius libro primo. Post hæc noua nupta lectum viri adibat, in quo eam collocabant pronubæ, quod significat Catullus his versibus:

Iam cubile adeat viri *Cognitæ bene fœminæ*
Vos vnis senibus bonæ *Collocate puellam.*

Ad huiusmodi enim officium spectatæ pudicitiæ mulieres, & quæ vni duntaxat viro nupsissent, adhibebantur, quo matrimonij perpetuitatem, quemadmodum Sex. Pompeius auctor est, auspicarentur. Inde Cingulum virgineum maritus sponsæ soluebat, teste eodem Pompeio. Erat hoc cingulum Herculaneo nodo vinctum, quod vir soluebat ominis gratia, vt sic ille felix esset in suscipiendis liberis, vt fuit Hercules, qui septuaginta liberos reliquit. Idem alio loco: Cinxiæ Iunonis nomen sanctum habebatur in nuptiis, quòd initio coniugij solutio erāt cinguli, quo noua nupta erat cincta. Vnde Catullus:

Quòd zonam soluit diu ligatam. item:
Tibi virgineos zonula soluunt sinus.

Hoc pacto, quæ sponsa fuerat, fiebat vxor. Postridie nuptiarum apud nouum maritum rursum cœnabatur, & quasi instauraretur, redintegraretúrque potatio, cum diem Repotia, Sexto Pompeio teste, appellabant. Nouæ autem nuptæ munera à cognatis & propinquis mittebantur, eáque sunt Nuptialia dona apud Iurisconsultos. At apud Ciceronem pro Cluentio, & Apuleium lib.6. de Asino aureo, Nuptialia dona ea accipienda sunt, quæ ante contractas nuptias mulieri à viro offerebantur. Postridie item nuptiarum, noua nupta libertatem auspicans vxoriam in domo viri rem diuinam faciebat, vt est à Macrobio lib.1. Saturnaliorum cap.15. proditum. Atque hactenus de nuptiarum ritibus, quorum plerique colligi possunt ex nuptiis Marciæ, & Catonis apud Lucanum lib.2. belli Pharsalici.

Quomodo Connubia dissoluerentur, & de Diuortio ac Repudio.
Cap. XXXIIX.

Diximvs quomodo connubia contrahi, & qui ritus in nuptiarum celebritate obseruari solerent: requirit præpositæ materiæ ordo, vt etiam, quomodo eadem dissoluerentur, explicemus. Qua in re idoneum auctorem sequemur Iacobum Ræuardum, qui in xii. Tabularum commentariis cap.19. docet, tribus modis connubia dissolui consueuisse, vsurpatione, diffarreatione, & remancipatione. Quæ enim vsu vxor erat, antequàm esset vsu capta, si trinoctium à viro vsurpandi causa abfuisset, lege xii. Tabularum vsurpata dicebatur. Vsurpatio vsucapionis interruptionem significat, non vi quidem, & proprietate verbi, sed per consequentiam. Si enim id quod possideo, necdum tamen vsucepi, ab aliquo solenniter vsurpetur, siue apprehendatur: is, si eius rei dominus est, possessionem meam sua vsurpatione interrumpit. Quia igitur mulieres, in potestate aut mariti, aut parentum vel tutorum erant perpetua, idcirco vsu vxor nondum vsucapta, ante annum à marito discedēs, vsurpabatur: hoc est, à parentibus, aut, si illi non essent à tutoribus solenni quadam ratione apprehendebatur, & mariti potestate liberabatur, si ab eo trinoctium abfuisset. Atque ita videtur intelligendum esse, quod ex Q. Mutio de vxore, quæ per trinoctium à viro abfuerat, lege xii. Tabularum vsurpata, Agellius lib.3. cap.2. & Macrobius lib.1. cap.3. tradiderunt.

Confarreatione matrimonium contractum, diffarreatione dissolui solitum, Festus obseruauit, qui diffarreationem genus fuisse ait sacrificij, quo inter virum & mulierem fiebat dissolutio: iccircò sic appellatam, quia fiebat farreo libo adhibito. Et ita, quæ farreo libo, hoc est, confarreatione, facta erat in manus conuentio, eadem farreo libo, id est, diffarreatione, dirimebatur.

Et quia nihil tam naturale est, quàm vnumquodq; eo modo dissolui, quo ligatum est: ideò etiam non vsus vsurpatione tantùm, non confarreatio diffarreatione duntaxat, sed & coëmptio dissolui remancipatione solet. Testis est enim idem Festus, remancipatam Gallum Ælium eam definiuisse, quæ mancipata sit ab eo, cui in manum conuenerat. In coëmptione autem quandam quasi in manus traditionem interuenire solitam, testatur expresse Symmachus, hunc in modum de Fuluio quodam scribens lib. 2. epistolarum: Sororem Pompeiam olim viro maturam, te auspice in manus optat accipere, nec genere minor, & re fortassis vberior. Huc spectat quoque Terentij illud in Andria:

Hanc mihi in manum dat, mors continuò ipsam occupat.

Igitur quæ coëmptione in contrahendo matrimonio mulier mariti in manum tradebatur, eadem illa in dissoluendo remancipabatur, hoc est, manu ab eo reddebatur, in cuius manum conuenerat. Cæterùm illa coniugum separatio vel matrimonij dissolutio Diuortium dicebatur, de quo Romulus legem tulerat. Sic enim scribit Plutarchus: Leges etiam quasdam tulit Romulus, inter quas vehemēs est illa, qua mulieri maritum relinquendi potestas adimitur: viro autem eiicere vxorem conceditur, si veneficio circa prolem vsa fuisset, aut alienam pro sua subdidisset, aut adulterium commisisset: si quis alia de causa repudiasset coniugem, eius mariti bona partim vxori cederent, partim Cereri sacra forēt: & qui vxorem dimisisset, is Diis manibus rem sacram faceret. Hactenus Plutarchus. Itaq; posteà quoq; in xii. Tabulis Diuortium esse permissum, ex eo licet suspicari, quod inquit Cicero in Philippicis de Antonio: Frugi factus est mimam illam suam suas sibi res habere dixit ex xii. Tabulis, claues ademit, exegit. Et Caius ad legem Iuliam de adulteriis: Si ex lege repudium missum non sit, & iccircò mulier adhuc nupta videatur, tamen si quis eam vxorem duxerit, adulter non erit. Quod autem inquit de repudio ex lege misso, significat, cùm alia multa, tum maximè diuersas repudij ac diuortij formulas,

A formulas, atque solemnem ipsam matrimonij renunciationem. Inter repudium autem, & diuortium illud interfuisse Paulo & Modestino placuit, quòd repudium sponsæ remitteretur, diuortium cum vxore fieret. Itaque repudij formula fuit: CONDITIONE TVA NON VTOR: Diuortij: RES TVAS TIBI HABETO, Vel: RES TVAS TIBI AGITO: quod & Cicero loco citato significauit, & Caius cap. 2. de diuortiis tradidit. Renũciatio autem matrimonij eiusmodi fuit, vt vir vxori, aut vxor marito, vel præsenti, vel absenti nuncium remitteret. Quanquàm autem diuortium lege concessum erat, nemo tamẽ ante annum LXX. diuortium cum vxore fecisse perhibetur. Qui autem primus fecit, is Sp. Caruilius Ruga fuit, qui M. Pomponio, C. Papirio, vel, vt aliis placet, M. Atilio, P. Valerio Coss. vxori nuncium noua de causa remisit, nempe quòd eam sterilem esse diceret, seq; B quærendorum liberorum causa vxorem habere iurasset, vt in Dionysij, Agellij, Valerij Maximi Commentariis præscriptum videmus. A quo tempore, vt inquit Agellius, rei vxoriæ cautiones Romæ necessariæ sunt visæ, cùm antè nullæ fuissent. Inde autem illa certè fluxerunt, quòd soluto hoc modo matrimonio dotem reddi voluerunt, nisi quid causæ incideret, cur retinenda esset. Siquidem scriptum est apud Paulum de dotibus: Si diuortium sine culpa mulieris fiat, dotem integram repeti: si contrà, in singulos liberos sextam partem dotis à marito vsque ad mediam eius partem duntaxat retineri. Quod vetus institutum fuisse apparet ex verbis Ciceronis, quæ sunt in Topicis: Si viri culpa factum est diuortium, pro libertis manere nihil oportet. Post Caruilianum autem diuortium vulgo ita dimitti vxores cœperunt, vt etiam sine magna admodùm causa ab iis discesserint. C Paulus quidem Æmilius cùm Papiriam dimitteret, mirantibus amicis, & causam quærentibus (erat enim non tam pulchra, quàm fœcunda) nullam certam attulit: sed se tamen ab ea læsum significauit. Pudicitiæ verò vitium magnam repudiandæ vxori attulisse causam, C. Cæsaris, qui posteà Dictator fuit, exemplo confirmari potest, qui Pompeiæ nuncium remisit, quam Clodius adamabat, cùm diceret, Cæsaris vxorem non modò peccato, sed peccati etiam suspicione vacare oportere. Erat autem suspicio, ne ei P. Clodius stuprum intulisset, qui muliebri veste, domi Cæsaris, tum Pontificis Maximi, cùm sacra Bonæ Deæ pro populo fierent, fuerat deprehensus, atque ancillarum manu eductus, &c. Hæc ferè collegit Carolus Sigonius lib. 1. de antiquo iure ciuium Romanorum, cap. 9. Quædam etiam eadem de re notabimus in XII. D Tabulis. Et inter alia legis Iuliæ de adulteriis capita, hoc quoque fuit: Diuortia septem ciuibus Romanis puberibus testibus adhibitis præter libertum eius, qui diuortiũ faciet, posthac faciunto. Aliter facta pro infectis habentor: de quo Barnabas Brissonius lib. singulari ad legem Iuliam de adulteriis. De duobus vxorum delictis, lib. 7. capit. 5. vbi leges Regiæ recensendæ erunt, quædam afferemus. Vnum adhuc hoc loco monebo, atq; ita hunc de nuptiis, & matrimoniis tractatum concludam. Agellius lib. 18. cap. 6. duo fuisse vxorum genera tradit: matronam, & matremfamiliàs. Matronam dictam scribit propriè, quæ in matrimoniũ cum viro conuenisset, quoad in eo matrimonio maneret, etiamsi sibi liberi nondũ nati forent: dictámq; esse ita à matris nomine, nõ adepto, sed cum spe, & omine mox adipiscendi: vnde & ipsum quoq; matrimoniũ dicitur. Matrem autẽ familiàs appellatam esse eã solam quæ in mariti manu, mancipióq;, aut eius, E in cuius maritus manu, mancipióq; esset, quoniam non in matrimonium tantùm, sed in familiam quoq; mariti, & in sui hæredis locum venisset. Festus autem, matremfamiliàs, inquit, non antè dictam, quàm vir eius paterfamiliàs dictus esset, nec posse hoc nomine plures in vna familia, præter vnam appellari: sed nec viduam hoc nomine, nec quæ sine filiis est, appellari posse. Cùm autem vxorem in manu mariti esse dicimus, eam in mariti potestate ita esse intelligimus, vt sine eo auctore nec testari, nec contrahere possit. Iacobus Ræuardus lib. 4. Variorum, capite 11. triplicem vsum vocis Materfamiliàs, diuersis tamen temporibus, fuisse docet, primùm Matremfamiliàs appellatam dicit, quæ sæpius peperisset, id ex Nonio & Festo probat. Deinde Ciceronis tempore, omnes fœminas, quæ in manum conuenissent, matresfamiliàs appellatas ait, etiã antequàm pepe-F rissent, etiãsi in parentum essent potestate. Vnde illa coëmptionis antiqua formula: VIS MIHI ESSE MATERFAMILIAS? Denique Iurisconsultos scribit non speciei amplius, sed generis loco matrisfamiliàs vocabulo vsos esse. Illo enim genere quodam non in manus solùm conuentiones, aut natales, sed honestatem etiam facere definiuisse: adeò quidem, vt viduas, libertásque patronorum concubinas, puellas quæ sui iuris essent, & omnes notæ auctoritatis fœminas etiam matresfamiliàs appellârint. Idem libro eodẽ cap. 17. docet, & aliquot veterum scriptorũ testimoniis confirmat, moris apud

antiquos fuisse, vt sine comite materfamiliàs, aut matrona non prodiret in publicum, & iccirco non leuem iniuriam eisdem fieri ab iis, qui comites earum abducerent. Sed de matrimoniis, & reliquis eò pertinentibus hæc hactenus. A

De Funeribus & Sepulcris. Cap. XXXIX.

CVm propositum mihi sit in his libris plerosque veterum Romanorum ritus & mores, quorum cognitio ad faciliorem antiquorum monumentorum intellectum facere aliquid videatur, explicare, non possum sine reprehensione funebres cærimonias prætermittere: quia in iis non minùs, quàm in cæteris, de quibus & hactenus diximus, & in sequentibus libris dicturi sumus, multa sunt, quæ plurimis veterũ scriptorum locis magnam lucem afferunt. Quare huc, quæcunque ad funera spectant congeram, secutus in eo, tum alios clarissimos atque doctissimos viros, qui multa huc pertinentia obseruarunt, & è tenebris eruerunt, tum Lilium Gregorium Gyraldum, cuius liber de vario sepeliendi ritu extat ad Carolum Miltizium scriptus. B

Romani igitur (hinc enim placet incipere) vbi animam ægrotus exhalare cœpisset, qui proximiores erant, si domi moriebatur, spiritum eius ore excipiebant, morientísque oculos claudebant, rursúsq; in rogo patefaciebant: quod Quiritium magno ritu sacrum fuisse, Plinius lib. 11. cap. 37. scribit, ita more condito, vt neq; ab homine supremum eos spectari fas sit, & cœlo non ostendi nefas. Lege tamen Mænia cautum fuit, vt auctor est Varro apud Nonium Marcellum, ne filij parentibus luci claro oculos sugillarent: minùs enim licebat, vt filij parentum oculos in obitu sugillarent: quo loco Nonius sugillare pro occludere exponit. Scribit Plutarchus, eos vulgò infelices vocari, quorũ oculos propter absentiam non potuerint obtegere. Prius illud ex Virgilio manifestum est, apud quem lib. 4. Æneidos, Anna Didonis soror ita loquitur: C

——*extremus siquis super halitus errat, Ore legam, &c.*——

quæ verba Tiberius Donatus sic explicat: Obseruare volo exeuntem spiritum, & addit: Ideò hoc dixit Virgilius, quia hunc charissimi colligere se posse arbitrabantur: licèt teneri non possit Cicero Verrina 7. Vt extremum filiorum spiritum excipere liceret, &c.

Posthæc defuncti corpus per interualla conclamabatur, atque à propinquis & affinibus calida aqua abluebatur & vnguentis vngebatur. Virgil. lib. eod.

——*date vulnera lymphis, Abluam,*—— &c. ad quem locum Seruius: Lauare, inquit, cadauera proximis concedebatur. Idem Virgil. lib. 6. Æneid. D

Per calidos latices, & ahena vndantia flammis
Expediunt, corpúsque lauant frigentis, & vngunt. &c. Ennius.
Tarquini corpus bona fœmina lauit & vnxit.

Seruius ex Plinio hanc causam affert, quòd mortui & calida aqua abluantur, & per interualla conclamentur, quia soleat plerumque vitalis spiritus exclusus putari, & homines fallere: refert etiam, quendam suppositum puræ adhibitis ignibus erectum esse, nec potuisse liberari: vnde, inquit, & seruabantur cadauera septem diebus, & calida abluebatur aqua, & post vltimam conclamationem comburebantur, vnde traxit Terentius: *Desinite, iam conclamatum est.* Hæc Seruius. Qui autem cadauera vngerent, Pollinctores dicebantur. Nonius Marcellus: Pollinctores sunt, qui mortuos curant. Ablutum vnctúmque corpus, cãdida vel alba induebant veste, vt Iuuenalis Satyra 3. Apuleius lib. 1. Floridorũ, & Plutarchus in Quæstionibus Romanis, quęst. 26. docent, apud quem candidam vel albam vestem togam intelligi Iustus Lipsius monet. Nam, inquit, cadauera in honestissima veste efferri mos erat: quæ in vulgo ciuium, & in tacito funere toga vulgata fuit, in Magistratibus toga prætexta, in Censoribus purpurea tota. Polybius libro 6. Liuius lib. 34. Purpura viri vtemur: Prætextati in Magistratibus, in Sacerdotiis, nec id vt viui solùm habeamus insigne, sed etiam, vt cum eo cremenur mortui, &c. Inde in vestibulo ædium collocabatur ad ianuam ipsam. Id proprio verbo dicebatur Collocatio. Glossæ Priscæ: Conlocatio, θέσις νεκρῶ. Suetonius in Augusto, cap. 100. Corpus Decuriones municipiorum, & Coloniarum à Nola bouillas vsque deportârunt, noctibus, propter anni tempus, cùm interdiu in basilica cuiusque oppidi, vel in ædium sacrarum maxima reponeretur. A bouillis Equester ordo suscepit, vrbíque intulit, atque in vestibulo domus collocauit, &c. Illustris locus, & clarum vestigium huius moris. Corpus enim ablutum, vnctum coronatum ad ianuam deponebant: donec post legitimos dies efferatur ad bustum. Meminit huius moris Lucianus περὶ πένθους, & Dio de Liuiæ excessu, ex quo etiam E F

Iosephus

A Ioſephus Scaliger colligit, eam collocationem à filiis, aut certè hæredibus, ſolitam fieri. In hoc ritu collocandi, cærimonia quædam adiuncta fuit, & cautio. Seruabant enim, vt corpus mortui foràs ſpectaret, & facie, pedibúſque eſſet in publicum verſis: fortaſſe eo ſitu abitionem illam poſtremam ſignificantes. Hinc Perſius:

——tandémque beatulus alto
Compoſitus lecto, craſsiſque lutatus amomis,
In portam rigidos calces extendit, &c.

Interim Cupreſſi, vt ait Sext. Pompeius, mortuorum domibus apponebantur ideò, quia huius generis arbor exciſa non renaſcitur: ſicut ex mortuo nihil iam eſt ſperandum: quam ob cauſam in tutela Ditis patris eſſe putabatur. Seruius Petri Danielis, quemadmodum B Ioſephus Scaliger Caſtigationibus in Sex. Pompeium citat: Romani moris fuit propter cærimonias ſacrorum, quibus populus Romanus obſtrictus erat, vt potiſſimùm Cupreſſus, quæ exciſa renaſci non ſolet, in veſtibulo mortui poneretur, nequis imprudens funeſtam domum, rem diuinam facturus, introëat, & quaſi attaminatus ſuſcepta peragere non poſſit. Plin. lib. 16. cap. 33. Cupreſſus Diti ſacra ideò & funebri ſigno ad domos poſita. Addit autem Ioſephus Scaliger, nouum hunc morem fuiſſe, neque tam vetuſtum, quàm putet Seruius, ídque vel ex eo apparere, quòd peregrina fuerit arbor, ſeróque Romam aduecta, non multùm ante Catonis ætatem. Diuitum etiam tãtùm, non omnium ædibus præponi ſolitam teſtimonio Lucani confirmat, apud quem eſt:

Et non plebeios luctus teſtata cupreſſus.

C Cuius rei cauſam nullam aliam putat, quàm raritatem arboris, quòd initio pauci in agris, aut intra vrbanas villas eam arborem inſtituerent.

Apparabantur tum ea, quæ ad funera requirebantur. Docet autẽ Plutarchus in Quæſtionibus Romanis, quæſt. 23. ea, quæ ad funera pertinerent, in templo Libitinæ, quæ eadem cum Venere ſit, vendi fuiſſe ſolita: eiúſque moris duas rationes affert, quarum prima eſt, quòd putat inſtitutum hoc ſic eſſe à Numa Pompilio Rege, vt diſcerent Romani ab his rebus non abhorrere, neque eas pro piaculis ducere: altera, vt monerentur hoc ritu, caducum eſſe, quod eſſet natum cum vna, eadémque Dea & ortui & interitui præſideret. Hæc Plutarchus. Vnde Libitinarij dicti, qui funera curabant, & pyram, ſi cremandus defunctus foret, lignis aliiſque rebus pro hominis conditione ſtruebant.

D Vbi ita ſeptem dies in ædibus cadauer ſeruatum fuiſſet, die octauo, ne fraudarentur ſolenni honore ſupremi dies, & vt homines ad honeſtandas exequias conuenirent, euocabatur populus ad funus per præconem his verbis: EXEQVIAS L. TITIO, L. FILIO, QVIBVS EST COMMODVM IRE IAM TEMPVS EST. OLLVS EX AEDIBVS EFFERTVR. Hinc etiam indictum funus, auctore Feſto, appellatur, ad quod per prçconẽ euocabantur. Poſtquàm populus conueniſſet, lecto conſtrato purpura, aut linteis ſplendentibus, & in eo defuncti corpore collocato, poſt vltimam conclamationem, tibicine prçcedente, qui næniam funebrem, quç laudes defuncti, & facta recenſebat, cùm pudorem, integritatem, & fidem, non ſaltabundus, ſed ſtans Phrygio modulo caneret, funus (ſiue funeris pompam) præcedebat. Non autem omnes eodem modo efferebantur. Qui E enim ditiores erant, ij lectis efferebantur, vnde de L. Cornelio proditum eſt, quòd ſex millia lectorum in funere habuerit. At tenuis fortunæ homines capulis ſiue feretris, vt Seruius notat. Idem etiam in 5. Æneid. ſcribit, moris fuiſſe, vt maioris ætatis funera ad tubam proferrentur: minoris verò ad tibias. Vnde Statius de Archemoro:

Tibia enim teneros ſolitum deducere manes.

Agellius lib. 20. cap. 2. hos tibicines proprio nomine ſiticines dictos eſſe docet, & adducit teſtimonium Capitonis Ateij, in cuius Coniectaneis ſcriptum ſit, Siticines appellatos, qui apud ſitos canere ſoliti eſſent, hoc eſt, vita functos, & ſepultos: eóſque habuiſſe proprium genus tubæ, qua canerent, à cæterorum tubicinum proprietate differẽs, quos Siciniſtas vulgus dicat. Idem etiam eodem loco auctor eſt Siticines, ſiue Siciniſtas F illos olim ludibundos, ſiue ſaltabundos: ſuo verò tempore ſtantes næniam canere ſolitos. Fuit etiam lege XII. Tabularum cautum, ne plures quàm decem tibicines funeribus adhiberentur: neque plures lecti inferrentur, de quibus infrà lib. 8. dicemus. Deferendi verò feretrum propinquioribus virilis ſexus dabatur munus. Seruius: itaque filij, interdum parentes & fratres ſorores elatas funere deferebant: nonnunquàm ſerui libertate donati plerunque Senatorij, Prætorij, & Conſulares, quíque ampliſſimis honorib. functi erant, Imperatorum & Conſularium virorum feretrum detulêre. Quare Pauli Æmilij, qui de Macedonia triumphauit, legati Macedonum, & Sullæ Dictatoris feretrum

Senatores,& sacræ virgines extulerunt,& Metello filij tres Consulares, duo triumphales,vnus Censorius, & alter Prætor,lectum subiêre. A

Si verò defunctus tenuioris fortunæ fuisset,à Vespis , siue Vespillonibus portabatur, qui,Sext. Pompeio auctore,sic dicebantur, quòd vespertino tempore eos efferrent,qui funebri pompa duci propter inopiam nequibant. Dum efferebatur,insignia honorum, quos gessisset,vt fasces,secures,lictores,armáque, & dona militaria , coronásque omnis generis,quas in vita meruisset,vexilla atque vrbium dona, & legionum,spoliáque hostium,ac munera,quæ quis daturus erat, expressósque cera vultus & decora maiorum, totiúsque familiæ longo ordine simulacra, in oblongis perticis,siue hastis præferebant ab vltima origine,quanto cum poterant apparatu. Polybius singula illa simulacra, singulis curribus vecta fuisse libr.6. affirmare videtur, cuius integrum locum paulò inferiùs adscribemus.Prætereà etiam si ab eo serui manumissi, & libertate donati fuerant, illi præcipuè,qui fide insignes à domino cogniti forent, herilem interitum miserantes, pleni lacrymarum elatum corpus præcedebant pileati, aut alba lana capitibus velatis: qui quantò plures erant, tantò plus nominis, laudísque dedêre, quòd familiam totam decedens dominus tantis muneribus cumulasset, ac libertatis pretio affecisset. Nonnunquàm illos qui rasis capitibus triumphantis currum fuerant prosecuti, eiusdem defuncti corpus pileatos in pompa funeris præcessisse, inuenimus,vt Q. Terentium Culleonem & alios.Atque hi feretrum,siue lectum,quo defuncti cadauer portabatur,præcedebant.Sequebantur liberi,propinqui,affines, atque alij amici lugentium habitu,capillo demisso,in veste pulla. Ac filij quidem velatis, filiæ nudis capitibus,passísque crinibus incedebant , cuius moris causas Plutarchus in Quæstionibus Romanis,quæst.14. has affert:An,inquit,quia filiis venerandi sunt parentes tanquàm Dij , filiabus autem lugendi vt mortui, lex vtrique parti suum decoro conueniens assignauit officium?An, quia luctui maximè congruit,quod est alienum à consuetudine?solent autem ferè mulieres tectis,mares nudis capitibus in publicum progredi,&c. Idem quæst.26.mulieres in luctu albas gessisse vestes,albásque vittas prodit:ídque eas facere scribit,aut exemplo magorum,qui aduersùs Plutonem , & tenebras lucido & illustri amictu se muniant:an quòd sic amictos esse velint necessarios , quemadmodum defuncti sint,quorum cadauera albis inuoluebant tegminibus:id est,togis puris,quod Iusto Lipsio placet:an quòd existiment luctum maximè decere vilia & simplicia:quæ autem colore infecta sunt,ea partim luxum,partim superuacanearum rerum studium arguere : solum album syncerum esse,mixturæque expers,purum & tinctura non imitabile,ac proinde optimè conuenire iis qui sepeliuntur.Hæc Plutarch. Adhibebantur etiam præficæ,quas Sext.Pompeius ait,mulieres fuisse,ad lamentandum mortuum conductas, quæque darent cæteris modum plangendi:vnde etiam nomen habeant,quasi quæ huic rei sint præfectæ. Propinquos atque affines,alij,qui funeris deducendi causa confluxerant, sequebantur. Ferebatur autem defunctus, si illustris ac splendidi generis, meritísque in Rempubl.insignis fuisset,primùm in forum,ibíque oratio funebris recitabatur:de quo more insignis extat apud Polyb. lib.6.locus, quem hîc integrum adscribam. Si quando,inquit, apud Romanos quispiam ex illustribus viris ex hac vita discesserit , elato funere portatur cum reliqua pompa ad rostra sic dicta, in forum:& nunc stans conspicuus , nunc obuolutus,ídque rarò, vniuersa plebe circumstante rostra ascendit , siquidem filius adultus superstit,ac præsens existat:sin verò,alius quisquam ex ipsius genere,ac demortui virtutes,& quæ in vita præclarè gessit,deprædicat. Et hinc accedit, vt multi admoueantur,& quæ gesta sunt,inspiciant: fiántque non illi modò , qui operum illius fuêre consortes, sed & exteri vsque adeò compatientes , vt casus eiusmodi non solùm illis , qui periclitantur,proprius,sed & populo videatur esse communis.Et paulò pòst,cùm de imaginibus dixisset,quas in vestibulo ædium ponere & colere consueuissent Romani,hæc subiungit:Vbi autem præclarus aliquis ex domesticis vltimum diem obiuit, instituunt funeris elationem & circumfusi, qui simillimi magnitudine, ac reliqua statura videntur, vestitum vsurpant:si vel Consul,vel Imperator fuerit,purpura circumdatum:si Censor, purpureum:si triumphum egit,vel tale quid perfecit,auro contextum. Igitur isti curru sic incedunt.Fasces verò,& secures,ac reliqua Principatibus consueta,secundùm dignitatem cuiusque præcedunt,qua dum in viuis esset,in Republ.eminuit.Vbi ad rostra veniunt,cuncti ex ordine sellis elephantinis sedent, quo spectaculo haud facilè poterit quicquam spectari pulchrius iuueni,gloriæ & honestatis cupido. Etenim eorum virorum,qui virtutis gratia glorificâtur,videre imagines,cásque omnes veluti viuas, quem

non

non excitaret? quódnam aliud pulchrius spectaculum? Prætereà qui de iam sepeliendo mortuo concionatur, etiam de aliis differere incipit, ídque primùm de maiore natu ex his, qui præsentes sunt, recensens, quid quisque illorum consecutus sit ac gesserit? vnde fit, vt frequenter bonorum virorum præconia virtute acquisita, renouentur, ac celebritas eorum, qui honesti aliquid gesserunt, immortalis, & gloria illorum, qui patriæ benefecerunt, multis innotescat, & ad posteros propagetur. Et, quod maximũ est, iuuentus ad hoc prouocatur, vt nihil non pro Reipub. commoditate ferendum subeat, quo celebritatem, quæ bonos viros comitatur, consequatur. Hactenus Polybius, ex Vvolfgangi Musculi versione. Primus apud Romanos funebri oratione collegam suum Iunium Brutum laudauit P. Valerius Poplicola Consul anno primo post Reges exactos, quam orationem tam acceptam, támque charam populo fuisse Plutarchus scribit, vt inde tractum sit, vt omnes boni ac magni viri, cùm fato concessissent, ab optimis laudarentur. Qui honor posterioribus temporibus etiam illustribus iuuenibus, & claris mulieribus, quemadmodum cùm ex aliis, tum ex Plutarcho, Suetonio, & Dione manifestum est, fuit concessus. His sic peractis, funus procedebat, donec ad locum veniretur, vbi mortuus vel sepeliendus, vel cremandus erat. Cæterùm memoriæ prodidit Seruius in 5. lib. Æneid. apud maiores moris fuisse, vt qui mortuus esset, domum suam referretur, & in illa sepeliretur. Vnde est apud Virgilium:

Sedibus hunc refer antè suis, & conde sepulcro:

Posteà verò lege XII. Tabularum cautum, ne hominem mortuum in Vrbe sepelirẽt, néve vrerent. Quam legem explicabimus suo loco. Verùm tamen etiam pòst latas XII. Tabulas fuerunt quidam in ipsa Vrbe sepulti: quos legibus solutos, virtutis causa id consecutos fuisse, Cicero existimat, vt Valerio Poplicolæ, & P. Posthumio Tuberto contigit, de quibus Cicero lib. 2. de Legib. C. quoque Fabricius iuxta Veliam in foro sepulcrum habuit, de quo Plutarchus. C. Poplicius sub Capitolio, de quo eodem loco lapis Tiburtinus. Claudia familia sub eodem Capitolio, de qua Suetonius. Seruius Sulpitius in campo Esquilino, de quo in Philippicis Cicero. Quin etiam Imperatores & virgines Vestales, quia legibus non tenebantur, in Vrbe sepulcra habebant. Reliqui aut priuatim in agris suis condebantur: aut in viis extra portas tumulos habebant. Locum autem sepulcro designabant, vel Augures, vel Pontifices. Qui verò cremandus erat (hoc enim cuique liberum erat) postquàm ad pyram delatus fuisset, digitus ei incidebatur, ad quem seruatum iusta fierent, reliquo corpore combusto: quod factum, teste Festo, mẽbrum abscindi mortuo dicebatur, quanquàm ne id semper liceret, XII. Tabularũ legibus cautum fuerit: in quibus sic scriptũ erat: Homini mortuo ne ossa legito quo post funus facias: extra quam, si militiæ, aut peregrè mortuus sit, &c. Tum cadauer curatum ad pyram efferebatur. Pyram autem in modum aræ lignis construere solebant, eíque intexebant laricem, piceam taxum, & alias arbores: circa eam constituebant cupressos, quod Seruius ex Varrone factum fuisse dicit, propter grauem vstrinæ odorem, ne eo offenderetur populi circumstantis corona: quæ tamdiu stabat respondẽs fletibus præficę, id est, planctum principi, quamdiu, consumpto cadauere, & collectis cineribus, dicebant nouissimum verbum, ILICET, quod ire licet significat. Moris autẽ erat, vt pyram siue rogum (quem ne ascia polirent XII. Tabulæ vetabant) & cadauer, liquoribus quibusdam preciosis perfunderent, & aurum multáque alia preciosa, vestes, arma, atque alia, quæ defuncto in vita chara fuerant, iniicerent, quod, ne fieret ampliùs XII. Tabulę sanxerunt, in quibus sic fuisse scriptũ proditur: Vti ne sumptuosa respersio fieret: néve mutata potio mortuo inderetur. Itẽ: Ne plures tribus riciniis, cum mortuo vrerentur, aut conderentur. Item: Ne aurum adderetur: ast quoi auros dentes vincti essent, id cum illo sepelire, & vrere, se fraude esset.

Posteaquàm cadauer rogo impositum erat, is, qui defuncto necessitudine maiore iunctus erat, auersus, rogo ardentem facem inferebat. Scribit Seruius moris etiam fuisse, vt ante rogos humanus sanguis effunderetur, vel captiuorum, vel gladiatorum, eásque inferias fuisse appellatas, alio loco dicit his verbis: Inferiæ sunt sacra mortuorum, quæ inferis soluũtur. Sanè mos erat in sepulcris virorum fortium captiuos necari: quod postquàm crudele visum est, placuit gladiatores ante sepulcra dimicare, qui à bustis Bustiarij dicti sunt. Sin captiuorum, aut gladiatorum copia non esset, laniantes genas suum effundebant cruorem, vt rogis illa imago restitueretur, vel, quemadmodum Varro loquitur, vt sanguine ostenso inferis satisfieret: quod tamen etiam lege XII. Tabularum fuit interdictum, quæ talis erat: Mulieres genas ne radunto, néve lessum funeris ergò habento: de qua lege, sicut & de reliquis, quarum paulò antè mentionem fecimus.

plura dicemus lib.8. Mox vbi vſtulatum cadauer erat,rogus buſtum dicebatur, cineréſque & oſſa cado,ſiue vrna,colligebãtur, amicis & cognatis,& aliis circumſtantibus,qui à ſacerdote ter aqua pura aſpergebantur,& ita expiabantur,ſiue luſtrabantur.His perfectis,Præfica nouiſſimum verbum illud alta voce pronunciabat, I LICET,quod eſt ire licet.Quo dicto,qui comitati funus erant domum abituri, extremum vale alta voce pronunciabant,hoc modo. Vale,Vale,Vale,nos te ordine,quo natura permiſerit,ſequemur. Varro Logiſtorico, ſcribit, Ideò mortuis Salue & Vale dici : non quòd valere aut ſalui eſſe poſſint,ſed quòd ab his recedamus,eos nunquàm viſuri. Tum cineres & oſſa ſepulcro inferebantur,ante quod ara conſtituta erat,quam acerram Feſtus appellatam ſcribit, in qua odores incendebant. Hos ritus ferè omnes eleganter exſecutus eſt Virgilius lib. 6. de Funere Miſeni ſcribens his verſibus:

Nec minùs intereà Miſenum in littore Teucri
Flebant,& cineri ingrato ſuprema ferebant.
Principiò pinguem tædis, & robore ſecto
Ingentem ſtruxère pyram:cui frondibus atris
Intexunt latera,& ferales antè cupreſſos
Conſtituunt,decorántque ſuper fulgentibus armis.
Pars calidos latices,& ahena vndantia flammis
Expediunt,corpúſque lauant frigentis,& vngunt.
Fit gemitus:tum membra toro defleta reponunt,
Purpureáſque ſuper veſtes,velamina nota,
Coniiciunt,pars ingenti ſubière feretro
Triſte miniſterium,& ſubiectam more parentum
Auerſi tenuère facem,congeſta cremantur
Thurea dona,dapes,fuſo crateres oliuo.
Poſtquàm collapſi cineres,& flamma quieuit :
Relliquias vino,& bibulam lauère fauillam:
Oſſáque lecta cado texit Chorineus aheno.
Idem ter ſocios pura circumtulit vnda,
Spargens rore leui,& ramo felicis oliuæ:
Luſtrauítque viros,dixítque nouiſſima verba.
At pius Æneas ingenti mole ſepulcrum
Imponit,ſuáque arma viro,remúmque,tubámque
Monte ſub aërio:qui nunc Miſenus ab illo
Dicitur,æternúmque tenet per ſecula nomen.

De vrnis,loculis & ſepulcrorum ornamentis multa diligenter collegit Georgius Fabricius Chemnicenſis in ſua Roma,cap 21.quæ hîc non pigebit repetere.De loculis ſiue vrnis ita ſcribit:Faciendorum loculorum,& vrnarum condendarum,non admodùm diuerſa fuit ratio,cùm in Vrbe, tum in reliqua Italia , atque etiam in Græcia. Marlianus ſcribit, antra concamerata foſſionibus eſſe aperta , in campo Eſquilino quædam vnius teſtudinis,quædam duplicis concamerationis, ita vt ex ſuperiore in inferiorem deſcenderetur. Pauimenta interdum teſſellata , interdum vermiculata : in parietibus circumcircà loculos extitiſſe,ſingulos cum binis vrnis. Alia quoq; fuiſſe antra plurium parietum,modico interuallo diſtantium,in quibus totidem vrnas fuiſſe contiguas, & exiguo pòſt ſpatio rurſus alias,híſque alias impoſitas:has pauperum,alias diuitum fuiſſe opinatur.Nos in agro viæ Appiæ in profundum ſub terram fornicem deſcendimus, plenum loculorum inter ſe diſpoſitorum : ex ruina autem parietum verè cognoſci ordo loculorum non potuit. Inter Puteolos & Atellam,ad vtraque viæ ſilicibus ſtratæ latera, plurima ſepulcrorum luſtrauimus monumenta: quorum ædificia partim quadrata ſunt, partim rotunda. Inter cætera pulcherrimum eſt,quod arcum cellæ nominant.Parietes eius tetragoni,cum laqueari vermiculato : in cuius medio Centauri imago puerum vehentis. Loculi vltra ſexaginta, medij ampli, fortaſſe patronorum : laterales contracti , libertorum, libertarúmque. In loculis vrnæ ſingulæ pluréſve diſpoſitæ fuerunt, clauſæ exteriùs tabellis marmoreis, in quibus nomina depoſitorum, de more , fuerunt, adſcripta. Teſtatur Ciriacus Anconitanus (cuius ſcriptas quaſdam chartas euoluimus) ſe Patris in Achaia ad ædem S. Andreæ antrum ſubterraneum ex integro ſolidóque lapide vidiſſe , miro artificio fabricatum , in quod per gradus ſedecim deſcenſus fuerit , quódque ſub vna teſtudine ad tetragonos parietes habuerit loculos quatuordecim,

in

in quibus singulis binæ aut ternæ funerales fuerint locatæ, ex quibus testimoniis non multò diuersam Græcorum & Romanorum, vt diximus, vrnas coniungendi rationem fuisse est perspicuum. De sepulcrorum autem ornamentis hæc affert:In sepulcris, quæ hinc inde per Vrbem in multis locis occurrunt, varia rerum simulacra sunt exsculpta. Ludorum Curulium quale est ante SS. Cosmam & Damianum, in foro Romano:& in S.Ioanne Laterano, in quo etiam nocentes obiiciuntur bestiis, vt in alio quodam ante S.Mariam in via lata.Equestrium certaminum,vt in S.Maria in ara cœli,montis Capitolini.Pugnarum,vt in S.Gregorio,montis Cælij.Venationum,vt in S.Laurentio in Lucina, campi Martij.Triumphorum,vt ante S.Laurentium in Panisperna montis Viminalis:& Triumphi Venerei in S.Ioanne Laterano.Sacrificiorum,vt in S.Maria de Strada,inter Octauij porticum & Capitolium:& in S. Laurentio extra Esquilinam. Deorum ludentium,vt Apollinis canentis,& Narcissi iaculantis discum,in domo Augustini Maphæi:Satyrorum puellæ dormienti insultantium, in horto S.Marci: Amorum equitantium,in domo Columnensium:Deorum marinorum in piscium caudas desinentium, & vehentium in eis Nymphas tribus in locis:in S.Ioanne Paulo in Cælio, in hortis S. Sabinæ montis Auentini:ante S.Thomam in regione Harenulæ.Plutonis Proserpinam rapientis,in S.Syluestro,prope arcum Domitiani: & ante S.Mariam Cosmedim, prope Velabrum.Ventorum quatuor simulacra in sepulcro domus Cæsiæ : laborum Herculis, in domo Sabellorum,supra Marcelli theatrum. Seruilium suppliciorum,in quibus alij pede vtroque suspenduntur,aliis cultro secatur collum, aliis brachium saxo impositum alio saxo frangitur,in S. Maria in ara cœli,& ante ædem S. Stephani de Cacabo,in regione Pineæ. In quibusdam sepulcris exsculpta sunt ædificia, partim ianuis apertis, quibus dicunt animæ æternitatem significari, cuiusmodi est in Palatio Capitolino Triumuirûm:partim clausis,qua interitus eius vnà cum corpore notatur:tale in domo ciuis cuiusdam regionis Transtiberinæ cernitur è regione pontis Fabricij. Hæc è multis retulisse satis sit,quæ non ita accipi volo,quasi vnius tantùm rei effigies expressa sit: sed alia multa quæ oratione depingi in hac breuitate nequeunt, spectaculi gratia sunt addita:quod vt intelligatur,duobus exemplis declarabo. In sepulcro Sacrificantium in S.Maria de Strada,mulier in bigis,quæ à rhinocerotibus trahuntur, vehitur : ipsis animalibus duo iuuenes insident,& animalia à Faunis naso ducuntur.Præcedit Thuscus fidicen,& viri nudi ac mulierculæ,donec ad aram perueniatur, cui fidicen canens astat,& inter cætera ludicra Faunus cornibus cum hirco concurrit. Item in altero apud S. Syluestrum:Pluto quadrigis vectus,raptam Proserpinam amplexu tenet,exanimi similem: supra quam volitat alatus Cupido, currum præcedit Mercurius alato pileo & caduceo. In altera parte Ceres bigis inuehitur tractis à serpentibus,pinea tæda,quam sinistra gestat inuestigans amissam filiam.Inter hæc, ab vtraque parte comites Proserpinæ flores collectos gestant,veste vltra pubem sublata. A lateribus Hercules est, leonis exuuio indutus,dextra tenens clauam: sinistra anum quandam inuadens, cui verbera minitatur. Hactenus Fabricius.

Peractis ad sepulcrum iustis, conuiuia domi apparabantur, ad quæ amici atque cognati conuocabantur.Senibus enim cœna funebris exhiberi solebat, quod Silicernium dicebatur,de quo in XII.Tabularum explicatione dicemus. Sed & populo interdum epulum à defuncti hæredibus dabatur, aut cruda caro distribuebatur, quod Visceratio dicebatur.Denicales inde feriæ celebrabantur, cum hominis mortui causa familia purgabatur. Erant etiam Exuerræ,purgatio quædam domus, ex qua mortuus ad sepulturam ferebatur,quæ fiebat per euerriatorem, certo genere scoparum adhibito, ab extra verrendo dicta:Sextus Pompeius Festus,vbi & hęc habet:Euerriatorem vocatum,quem accepta iure hæreditate,iusta facere defuncto oportuerit : quæ si non fecisset, aut quid in ea re turbasset,suo capite luerit. Edebantur etiam nonnunquàm in honorem defunctorum ludi,quos funebres appellabant,de quibus iam antè diximus. Inde discrimen illud funerum ortum,vt alia dicerentur Indictiua, alia Simpludearia. Indictiua erant, quib. adhibebantur non ludi modò,sed etiam desultores, eáque erant amplissima:Simpludearia autem,quibus adhibebantur duntaxat ludi,corbitorésque. Quidam ea dixerunt esse,quibus neutrum genus interesset ludorum, Sext. Pompeius Festus. Iosephus Scaliger ad eum locum annotat:Simpludearia dicta,quasi simplíludaria, quia simpli ludij adhiberentur: hoc est,saltatores,vel cernuatores, siue coruitores, quos Festus corbitores appellat.Indictiuis autem & ludios,& desultores, ac etiam ludorum quædam genera adhibita fuisse. Vide eundem Scaligerum libr. I. Ausoniarum lectionum,cap.28.

Cæterùm cùm nonnulli eſſent, qui ſuorum vel propinquorum, vel amicorum minus deſiderium ferre poſſent, tertium, ſeptimū, nonum, & quidam viceſimum, trigeſimum, & quadrageſimum, non ſine quadam numerorum religione, dies defunctorum manibus, & memoriæ ſtatuebant: vnde parentationes, feralia, nouendialia, decennalia, vicennalia, tricennalia, &c. originem traxerunt, quæ omnia tum lacte, & vino, tum ſertis & floribus, tum aliis rebus ab antiquis celebrabantur. Quanquàm decennalium, vicennalium, &c. etiam alius vſus fuerit, de quibus paulò antè diximus.

Vnum adhuc ſupereſt, vt quamdiu apud veteres lugeri mortui ſolerent, explicemus. Conſtat autem ex veterum monumentis, tum ex Plutarcho, & Ouidio in Faſtis, menſes decem (tot enim Romuli annus habebat) viros ab vxoribus viduis lugeri conſueuiſſe: ita quidem vt ante legitimum tempus luctus, nubere nemini poſſent, niſi id peculiariter à Magiſtratu, aut Principe impetraſſent. Quòd ſi nubendi poteſtatem non impetraſſent, & tamen nuberent, infames à Prætore fiebant, & multabantur. Minuebatur tamen nonnunquàm luctus aut publicè aut priuatim. Publicè populo luctus minuebatur ædis dedicatione, cùm à Cenſoribus luſtrum condebatur, cùm votum publicè ſuſceptum ſoluebatur: priuatis autem, cùm liberi naſcerentur, cùm honos in familiam veniret, cùm pater & liberi, aut vir, aut frater ab hoſte captus domum rediret, cùm puella deſponſaretur, cùm propiore quis cognatione, quàm is, qui lugeretur, natus eſſet, cùm caſto Cereris conſtitiſſent. Sext. Pompeius Feſtus. Qua de re pluribus eruditè diſputat Iacobus Ræuardus lib. 1. Variorum, cap. 20. vbi etiam diſcrimen facit inter lugere, & elugere: atque lugere dicit eſſe lugubri habitu incedere: elugere, legitimum tempus à nuptiis, & aliis, quæ prohibita ipſis erant, abſtinere. De legitimo luctus tempore etiam diſſerit Iacobus Cuiacius libr. 6. Obſeruationum, ca. 31. Tantum etiam de Funeribus, & quæ ad ea ſpectant. De quibus præter Lilium Gyraldum, Alexander ab Alexandro Neapolitanus libro 3. Genialium dierum, cap. 2. & 7. & Cælius Rhodiginus lib. 17. Antiquarum lectionum, capitibus 19. 20. 21. & alij.

LIBRI V. FINIS.

AMPLISSI-

AMPLISSIMIS VIRIS PRVDENTIA, ERVDITIONE ET VIRTVTIBVS PRÆSTANTISSIMIS, DOMINO CAMERARIO, & toti Senatui inclytæ Reipublicæ Ratisbonensis, Dominis suis reuerenter colendis, S. D.

MVLTA *sunt pij Magistratus officia, Viri amplißimi, Domini reuerenter colendi: sed nescio, an non multò maximum & præstantißimum sit, curare, vt bonæ literæ floreant & conseruentur. Cùm enim Spiritus sanctus per Prophetam Esaiam pios Magistratus appellet nutritios Ecclesiæ: certè hoc etiam vult, vt Scholarum curâ tangantur, quippe quæ seminarium sunt Ecclesiæ: imò non Ecclesiæ tantùm, verùm etiam Politiæ. Et profectò si res rectè perpendatur, dici non potest, quantùm de toto genere humano, & de omni posteritate mereantur ij, qui Scholas instituunt, institutas liberaliter fouent & conseruant, quod vel ex superioris ætatis historia luce meridiana clarius est, vbi omnes bonæ artes spretæ & sine honore iacuerunt, tantáque barbaries fuit, vt non sine stupore de ea cogitare poßimus.*

Neque verò sacræ tantùm literæ hoc munus Magistratui adscribunt, verùm etiam Ethnici ex lumine naturæ perspexerunt eidem conseruationem Scholarum competere. Vnde inter alia plurima numina Græci coluerunt etiã Herculẽ μουσαγέτην, *Romani Herculem Musarum, ob nullam aliam causam, quàm vt ostenderent Musas & Herculem mutuis operis & præmiis iuuari, ornaríque debere Musarum quietem defensione Herculis: Virtutem Herculis voce Musarum, vti præclarè docet Eumenius Rhetor in oratione, quam habuit ad Præfectum Antiochenum de Scholis instituendis. Laudanda igitur est vestra pietas, Viri amplißimi, quòd inter alias molestias & curas, quæ Reipubl. causa vobis incumbunt, Scholæ etiam, eiúsque alumnorum curam non abiicitis, verùm fouetis, & vt porrò foueatis, & omni studio conseruetis, maximoperè vos rogo & obtestor. Cùm autem & mihi partem aliquam muneris in ea vestra Schola commendaueritis, succisiuis illis horis, quæ mihi à publicis vocationis meæ laboribus reliquæ fuerunt, ex varia variorum scriptorum lectione, quædam ad classicorum scriptorum sententiam intelligendam non inutilia notaui: quæ cùm viris doctis vsque adeò probarentur, vt me ad eorum editionem hortarentur, æquißimum fore putaui, si vestræ Amplitudini, sub quarum vmbra hactenus viuo, alterum Antiquitatum Romanarum Commentarium publicè inscriberem, meæque in Vest. Ampl. gratitudinis specimen ederem, reuerenter atque humillimè petens, vt V. A. hoc meum, licèt exiguum, munus beneuolo animo accipere, sibíque me, meáque studia etiam porrò commendata habere dignetur. Valete, Viri amplißimi, & saluete. Ex ludo vestro ad* IV. *Id. Ianuar. Anno* CIↃ. IC. XXC.

V. A.

Deditissimus

IOANNES ROSINVS.

ANTIQVITATVM ROMANARVM LIBER VI.

DE COMITIIS.

ABSOLVIMVS priorem institutæ scriptionis partem, quæ de Vrbe, Populo, & Religione fuit. Iam posteriorem, quæ de Politica gubernatione agit, aggredimur: in qua primùm omnium de Comitiis dicendum esse arbitramur, cùm eorum cognitio ad reliquorum librorum tractationem summoperè requiratur, & omnia ferè, de quibus in sequentibus disputabitur, Comitiis populi peracta sint. Magistratus enim iisdem à populo creatos fuisse, quis ignorat? Cui obscurum esse potest, leges omnes non aliter, quàm Comitiis populi latas esse? Sic iudicia etiam quædam, ea scilicet, quæ populi propria fuerunt, itémque multa ad rem militarem pertinentia, Comitiis sunt peracta. Facilè igitur perspicitur summè necessarium esse, vt antequàm ad illorum explicationem accedatur, horum ratio perspecta sit. Scripserunt quidem de Comitiis apud veteres, M. Terentius Varro, & alij: nostra verò ætate eruditione multa præditi, & excellentes viri non pauci: inter quos sunt Alexander Neapolitanus, Onuphrius Panuinius, Ioachimus perionius, Carolus Sigonius, & alij, vt de Blondo & Budæo taceam. Inter omnes autem Nicolaus Grucchius, vir doctissimus, ante annos aliquot, tres libros eruditione multiplici refertos, de Comitiis Romanorum in publicum edidit, quem ego præ reliquis secutus sum: ordine tamen nonnihil mutato. Quippe cùm mihi visum fuerit, temporis etiam rationem aliquo modo obseruandam esse, de Curiatis Comitiis primùm agendum putaui, de quibus ipse vltimo loco disputat. Sed nec illud dissimulare possum, quod de quibusdam huc pertinentibus Carolo Sigonio non bene cum Grucchio conueniat. Consului igitur diligenter illa etiam scripta, quæ ab vtroque de rebus huius materiæ controuersis sunt edita. Et cùm Sigonij sententia mihi probabilior, pluribus etiam & firmioribus rationibus niti videatur, secutus eam sum. Nequaquàm autem ita meum iudicium interponere volui, vt lectoribus horum librorum omnem de illa controuersia vlteriorem inquisitionem adimerem: imò hortor eosdem, vt diligenter ea scripta legant, & iudicium ipsimet de iis faciant. Quam etiam ob causam semper vtriusque sententiam simul lectori proposui: & tamen quæ ex iis mihi verisimilior visa fuerit, reticere nolui. De his igitur, studiose lector, monendus mihi initio eras. Sequitur, vt vnde Comitia dicta, quid, & quotuplicia fuerint, videamus.

Vnde dicantur Comitia, quid, & quotuplicia ea sint, & quid Comitia calata.

CAP. I.

COmitia (à coëundo, vel comeundo, vt veteres locuti sunt, quòd populus coire his, & vnum in locum conuenire soleret, dicta) fuerunt conuentus populi, ad ferendum de aliqua re suffragium. Agellius libro 15. cap. 27. ex Lælio Felice recitat discrimen inter Concilia & Comitia, cùm ait: Eum qui non vniuersum populum, sed partem aliquam adesse iubeat, non Comitia, sed Concilium edicere debere. Vnde intelligitur Comitia dicta fuisse, quando vniuersus populus conueniret: Concilia autem, quando non vniuersus populus, sed pars tantùm aliqua eius congregata esset: quæ tamen differentia anxiè auctoribus non est obseruata: imò sæpiùs reperitur alterum vocabulum pro altero positum. Indicare igitur hoc loco, non explicare pluribus eam volui.

Neque

A Neque verò omnes populi conuentus Comitia dicta fuerunt,sed ij tantùm,qui ferendorum de aliqua re suffragiorum causa haberentur. Quando verò ludorum, vel census gratia,vniuersus populus,vti sæpe fiebat,conueniret,Comitia non fuerunt.

Genera Comitiorum, eorum scilicet, quæ propriè sic dicta sunt, fuisse tria, Curiata, Centuriata,& Tributa,inter omnes conuenit. Quod Agellius lib.15. capite 27. ex Lælio Felice refert,de Comitiis calatis:ea proprium & peculiare genus non efficiunt. Fuerunt enim primùm omnia Comitia calata dicta(quod idem etiam innuere videtur,inquiens, Calatorum alia fuisse Curiata,alia Cēturiata)à Græco verbo καλέω,quod voco significat: vnde vetustas rudis calare dixit, Latina forma, pro vocare: sed posteà cùm in vsu hoc verbum esse desiisset,retentum est nomen Calatorum Comitiorum in his tantùm, quæ B pro collegio Pontificum habebantur, vel testamentorum condendorum causâ fiebant: ídque religionis cuiusdam, & antiquitatis ratione. De priori causa loquitur Lælius Felix apud Agellium lib.15.ca.27. inquiens,Calata Comitia esse,quæ pro collegio Pontificum aut Regis sacrorum, aut Flaminum inaugurandorum causâ haberentur. De posteriori autem Theophilus Insti. lib.2.sic scribit: Duo erant apud veteres testamentorum genera: vnum,quod Calatis Comitiis fiebat,& dicebatur: alterum,quod in procinctu. Testamentum calatis Comitiis,tempore pacis,fiebat bis in anno,hoc modo:Præco vniuersam circumibat ciuitatem, populum conuocans; ac tum qui testamentum condere volebat,in concione populi,ipso teste populo,testamentum scribebat.Ex quo etiam dictum est Calatis Comitiis: nam calare est vocare: Comitia verò, populi congregatio. C Quoniam igitur vocati congregabantur,appellatum est testamentum Calatis Comitiis. Hæc ille.

Quid sint Comitia Curiata, & quid Curia.

Cap. II.

De Curiatis Comitiis,quòd ea omnium prima sint,primo etiam loco dicendum esse arbitror.Fuerunt ergo Curiata Comitia,in quibus populus curiatim suffragium dicebat: hoc est, in quibus populi per curias diuisi sententia rogabatur, vt, quod plures curiæ statuissent,id iussum populi esse diceretur.Lælius Felix apud Agellium lib.15.cap. 27.vbi discrimen inter Curiata,Centuriata, & Tributa Comitia recenset, dicit, cùm ex D generibus omnium suffragium feratur, Curiata Comitia esse. Quod vt meliùs intelligatur,de curiis,vnde hæc Comitia nomen traxerunt,verba facienda sunt.

Curiam à cura dictam,testis est apud Nonium Varro lib.1.de vita pop Rom.Tres autem sunt significationes vocis curiæ,quarum in historia Romana fit mentio. Prima est, quòd curiæ sunt triginta illæ partes,in quas populum Romulus distribuit, altera,quòd significant sacras illas ædes,quas singulæ harum triginta partium habuerunt, & in quibus sacra sua peregerunt.Quas primùm quidem à Romulo in monte Palatino conditas, Veteréśque appellatas: posteà verò nimium aucto populo, nouas prope compitum Fabricij ædificatas fuisse Festus docet. Tertiò sunt etiam Curiæ dictæ ædes illæ, in quibus Senatus est habitus.De secunda & tertia significatione Varro lib.4. de ling. Lat. sic scri- E bit: Curiæ duorum generum sunt: nam & vbi curarent Sacerdotes res diuinas, vt curiæ veteres: & vbi Senatus humanas, vt curia Hostilia, quam primus ædificauit Hostilius Rex. Festus verò, Curia,inquit, locus est, vbi tantùm ratio sacrorum gerebatur. Curiæ etiam nominantur,in quibus vniuscuiusque partis populi Romani quid geritur: quales sunt eæ, in quas Romulus populum distribuit, numero triginta, vt in sua quisque curia sacra publica faceret, feriásque obseruaret, hísque curiis singulis nomina Curium (aut Curetium,siue Curicensium) virginum imposita esse dicuntur, quas virgines quondam Romani de Sabinis rapuerunt. Hæc ille. De prima significatione Pomponius I.C.ff.titulo 1.l.2.de Origine iuris,scribit,& Halicar.lib.2.qui etiam originem curiarum,id est, triginta populi Romani partium sic refert: In tres partes,inquit,diuisa vniuersa multi- F tudine,Romulus singulis præclarum aliquem virum Ducem præposuit: deinde vnamquamque Rursum in decem partitus,totidem fortissimos viros eis præfecit:has Curias, illas Tribus vocari voluit,sicut vocantur & hodiè.Et paulò pòst:Sacra sua Romulus cuique curiæ partitus est,assignatis in singulas Diis & Dæmonibus,quos perpetuò colerēt: sumptúsq; in hæc attribuit ex ærario publico: quæ quoties celebrarentur,aderant curiæ suis vicibus,epulúmq; diebus festis præbebatur Curialibus (id est, iis qui erant eiusdem curiæ) in aula cuique curiæ propria.Hactenus Dionysius.De numero igitur & prima origine curiarum,quòd triginta tantùm fuerint,à Romulo primo Romanorū Rege insti-

tutæ, quódque is numerus perpetuò fuerit retentus, præter Asconium Pædianum Commentario in Ciceronis Verrinas, qui curias cum Tribubus confundit, & easdem ad trigintaquinque numerum auctas fuisse affirmat, plerique consentiunt. In eo autem discrepant Scriptores, vnde nomina curiæ acceperint. Liuius enim & Festus auctores sunt, virginum Sabinarum à Romanis raptarum nomina curiis indita esse. Verba Liuij libr. 1. Decade 1. sunt hæc. Ex bello tam tristi lęta repentè pax chariores Sabinas viris ac parentibus, & ante omnes Romulo ipsi fecit. Itaque cùm populum in curias triginta diuideret, nomina earum curiis imposuit. Id non traditur, cùm haud dubia aliquantò numerus maior hoc mulierum fuerit, ætate, an dignitatibus suis, virorúmve, an sorte lectæ sint, quæ nomina curiis darent. Hæc ille. Varro tamen, Plutarch. & Dion. & alij eos mendacij arguunt, & contrarium afferunt. Plutarchi verba in Romulo adscribam: Singulæ, inquit, Tribus decem continuerunt curias. Eas quidem perhibent à Sabinis mulieribus nomen traxisse: sed hoc mendacium esse deprehenditur: nam multis earum à locis nomina imposita sunt. Et Dionys. libro 2. vbi de honoribus Sabinis mulieribus habitis disserit, inter alia ait: Sunt qui scribant eas donis multis, magníſque remuneratas à Regibus, & triginta, quas diximus, curias accepisse illarum nomina, quòd totidem in legatione fuerint. Sed Terent. Varro hac parte dissentit à reliquis, asserens iam pridem curiis nomina imposuisse Romulum, cùm primùm distribueret multitudinem partim à Ducibus, partim à veteribus patriis.

Cæterùm de triginta curiarum nominibus præter octo, nulla sunt reliqua, Foriensis, Raptæ, Vellensis, Velitiæ, meminit Festus, his verbis: Nouæ curiæ proximè compitum Fabricij ædificatæ sunt, quòd parum amplæ erant veteres à Romulo factæ, vbi is populum & sacra in partes triginta distribuerat, vt in iis sacra curarent: quæ quando ex veteribus in nouas euocarentur, quatuor curiarum per religiones euocari non potuerunt. Itaque Foriensis, Raptæ, Vellensis, Velitiæ, res diuinæ fiunt in veteribus curiis, &c. Idem etiam Tifatæ meminit, & Titiæ, Tifata, inquit. Iliceta: Romæ autem Tifata curia: Tifata etiam locus iuxta Capuam. Et post pauca: Titiensis Tribus à prænomine Tatij Regis appellata videtur. Titia quoque curia ab eodem Rege est dicta, &c. Calabra curia, ex Varrone lib. 4. de ling. Latina, nota est, qui ait, Calabram curiam dictam esse, vbi tantùm sacrorum ratio sit gesta. De Faucia, vel, vt quidam malunt, Saucia, loquitur Liuius lib. 9. Dictator, inquit, Papyrius C. Iunium Bubulcum Magistrum Equitum dixit, atque ei legem Curiatam de imperio ferenti, triste omen, diem diffidit, quod Fauciæ (vel Sauciæ) Curiæ fuit principium, duabus insignis cladibus, captæ vrbis, & Caudinæ pacis, quod vtroque anno eiusdem curiæ fuerat principium, &c. Hoc quoque addere visum est, curias Romæ fuisse populi tales quasdam partes, quales sunt nostro tempore in vrbibus quibusdam parœchiæ. Vt enim nostræ parœchiæ habent destinatas quasdam ædes & domos, in certa quadam vrbis parte sitas, quæ communia sacra ipsam ædem communem, & sacrorum communem ministrum, id est, parœchum habēt: ita curiæ erant incolarũ vrbis partes, non modò loco, sed etiam sacris sibi peculiaribus distinctæ, quibus qui præerant, Curiones vocabantur. Et licèt primùm curiæ Tribuum partes essent: tamen posterioribus temporibus, crescente Tribuum numero, eadem ratio obseruata non est. Hinc igitur intelligi potest, quænam Curiata Comitia fuerint: quorum, sicuti etiam curiarum, Romulum auctorem fuisse certum est.

De quibus causis actum sit Comitijs Curiatis. CAP. III.

DE origine Curiatorum Comitiorum dictum est: iam etiam causæ, propter quas ea habita fuerint, aperiendæ sunt. Primùm quidem, quando nondum Centuriata, nec Tributa fuerunt, omnia quę ad Rempublicam pertinuerunt, Curiatis Comitiis peracta sunt. Reges & alij Magistratus iis creati, leges omnes, quæ ad illud vsque tempus latæ sunt, & quæ ad iudicia peracta Curiata fuerunt, ita vt omnia, quæ populi suffragiis fierent, nonnisi Comitiis Curiatis fierent.

De Regibus quidem, quòd iis Comitiis Curiatis creata sint, res est manifesta. Testantur id Liuius lib. 1. & Dionysius lib. 2. & aliis multis locis. De Numa Dionysius perspicuè indicat, eum Curiatis Comitiis Regem declaratum esse. Eadem de Seruio Tullio refert, ne dicam de aliis: omnes enim Reges, excepto Tarquinio Superbo, legitimis Comitiis sunt creati. De Tribuno Celerum elici potest ex Dionysij libro 2. & Liuij libro 1. vbi de eius prima creatione scribunt. Addo quod Dionysius libro 4. vbi de Centuriatis

Comitiis

A Comitiis à Seruio Tullio institutis, verba facit: Clarè, inquit, iam olim penes populum fuisse trium horum arbitrium creandi Magistratus, tam domi, quàm militiæ, leges abrogandi, vel confirmandi: bellum pacémve decernere: & quoties de iis rebus disceptatum sit, curiatim collecta suffragia. Ac de Romulo Dionysius libro 2. loquens: Plebi, inquit, tria hæc commisit, Magistratus creare, leges sancire, de bello, referente Rege, decernere: ita tamen, vt Senatus quoque in iis accedat auctoritas. Perspicuum ex his est, non tantùm Magistratus, vt Reges & Tribunos Celerum (quò etiam referri debent Quæstores: nam & ipsos sub Regibus fuisse testis est Tacitus Annal. lib. 11.) Curiatis Comitiis creatos: sed leges etiam iisdem latas esse: eas scilicet, quas Reges tulerunt. Quinetiam iudicia iis Comitiis sub Regibus exercitata fuisse, confirmat iudicium Horatij B sub Tullo Hostilio, vbi Curiarum suffragiis vel calculis Horatius absolutus est, testib. Dionysio lib. 3. & Liuio lib. 1. Præter hoc autem Iudicium nullum aliud, quod Comitiis Curiatis peractum sit, reperitur: quod etiam Carolus Sigonius vir doctissimus libr. 3. de Iudiciis Romanorum, cap. 4. affirmat.

Post eiectos Roma Reges, cùm plebs per successionem impetrasset à Patribus, vt liceret sibi Tribunos, Ædilésque Plebeios creare, etiam illi Curiatis Comitiis vsque ad legem Voleronis latam creati leguntur. Vbi verò Curiatis non tantùm Centuriata, sed & Tributa accesserunt: cùm omnia ferè, quæ antè Curiatis fiebant, pòst Tributis & Centuriatis peragerentur: & maximè postquàm lex Voleronis lata est, de creandis plebeiis Magistratibus Comitiis Tributis, qui antè Curiatis creati fuerant. Post quæ tempora C duabus potissimùm rationibus Curiata Comitia haberi cœperunt: vna fuit legum ferendarum, altera verò Sacerdotum quorundam creandorum.

Leges Curiatæ fuerunt sex. Prima de confirmatione quorundam Magistratuum, qui iam antè aliis Comitiis designati erant: quod tamen non diu obseruatum est, vti posteà dicetur. Altero de imperio (hoc est, rei militaris administrandæ facultate) Magistratibus, vt putà, Dictatoribus, Consulibus, Proconsulibus, Prætoribus, Proprætoribus, ac Proquæstoribus, qui cum iure Prætorio in Prouincias mittebātur dando: Cicero 2. Philippica & Liuius. Imperium enim, vt clarissimè ostendit Carolus Sigonius in posteriore cum Grucchio disputatione, & libro 3. de Antiquo iure prouinciarum, capite 4. & sequentibus: item libro primo de Antiquo iure ciuium Romanorum, cap. 21. duplex fuit, D ciuile & militare. Ciuile (quod in auspicio & iudicio consistebat, & plerumque potestas dicitur, non imperium) Magistratibus iis Comitiis dabatur, quibus creabantur, vel in Magistratu inerat. Militare verò imperium (quod erat sacramento adigendi milites, exercitum habendi, bellúmque gerendi ius) non habebant, nisi peculiari lege ea de re ad populum Curiatis Comitiis lata, impetrassent. Quanquàm hoc non erat omninò necessarium, cùm etiam ex Senatusconsulto peculiari, item iure Prouinciæ imperium illud habere possent, vt pluribus docet Carolus Sigonius. Hoc igitur alterum genus legis Curiatæ fuit.

Tertia lex Curiata fuit, qua Camillus ab exilio reuocatus est, vt tradit Liuius libro quinto.

Quarta erat, qua adoptiones fiebant, de qua Cicero pro domo, Tacitus libro 17. & Agellius lib. 5. cap. 19.

Quinta, quæ testamentis confirmandis ferri solebat, de qua idem Agellius lib. 15. cap. 27. Sexta lex Curiata fuit, qua sacrorum detestationes fiebant: id est, omnes consecrationes, quas publicè in concione populi fieri oporteret. Agellius lib. 15. cap. 27. Altera porrò causa habendorum Curiatorum Comitiorum posterioribus temporibus, fuit ad creandos sacerdotes quosdam. Hi autem erant Flamines, & Curio maximus, cuius, vt tradit Sext. Pompeius, auctoritate, Curiæ omnes, Curionésque regebantur, vti ex Dionys. lib. 2. & Lælio Felice apud Agel. libro 15. cap. 27. intelligitur. Reliqui autem Curiones non Comitiis, sed à suis quisque Curiis eligebantur, vt alibi dicetur. Hæ igitur causæ fuerunt, de quibus Curiatis Comitiis actum est, quemadmodum ex veteribus scriptoribus cognoscitur.

Quas personas Comitiis Curiatis interesse oportuerit. Cap. IV.

DVplices considerandæ sunt personæ, & quæ potestatem habuerint conuocandi, ac habendi Comitia Curiata, & quæ suffragium iis tulerint. Potestatem conuocandi & habendi Curiata Comitia habuerunt primùm Reges, penes quos summa rerum omnium potestas fuit, vt in sequenti de Magistratibus libro demonstrabitur. Exempla &

teſtimonia de ea re multa adducere ineptum eſſet. Mutata autem veteri Reipub. forma, & in Regis locum Conſulibus creatis, etiam hæc ratio mutata, & ius vocandi populum ad Comitia Curiata, ad alias perſonas tranſlatum eſt. Tum enim Magiſtratibus quibuſdam Patriciis, Conſulibus, Prætoribus, Dictatoribus, & Interregibus: Pontificibus etiam id ius fuiſſe, Romanæ hiſtoriæ ſcriptores teſtantur. Ac Patricios quidem Magiſtratus ſolos id iuris habuiſſe ex Liuio lib. 6. intelligi poteſt, vbi dicit, Curiata Comitia auſpicato & Patribus auctoribus haberi. De Conſulibus autem, Prætoribus, & Dictatoribus, quòd id ius habuerint, non eſt dubium. Cùm enim legem de Imperio eorum ferri Curiatis Comitiis oporteret, eoſdem etiam vocare potuiſſe populum ad ea Comitia, quis eſt qui dubitet? vt interim alia argumenta, quibus idem probari poſſet, prætercam. De Interregibus item manifeſta res eſt, cùm Dionyſ. lib. 2. & Liuius lib. 1. teſtentur, Romulo, item Numa Regibus extinctis, Interreges aliquandiu Rempubl. gubernaſſe, ac tandem communi conſilio vnum Comitia Curiata, creando nouo Regi in defuncti locum edixiſſe. Quia autem & Flaminium inaugurandorum cauſa Curiata Comitia haberi ſolerent, vt capite præcedenti dictum eſt, ídque ad Pontificum officium pertineret: eoſdem etiam populum ad illa Comitia vocandi poteſtatem habuiſſe, perſpicuum eſt. Et hæc quidem de iis perſonis, quæ ius conuocandi populum ad Curiata Comitia habuerunt. De iis nunc agendum, qui ſuffragium tulerunt. Fuerunt autem qui ſuffragium his Comitiis tulerũt, ciues Romani, & quidem ij tantùm, qui in Curias deſcripti erant. Atqui non omnes ciues in Curias deſcripti fuerunt: ſed ij tantùm, qui in vrbe habitârunt: qui verò extra vrbem Romam domicilia habuerunt, in Curias deſcripti non ſunt. Quod igitur diſcrimen inter eos fuerit, non videtur ab hoc loco alienum, paucis explicare. Omnes ciues, qui in vrbe domicilium haberent, in Tribus & Curias deſcribebantur. Poſtquàm verò creſcente Republ. multis vicinis populis deuictis ius ciuitatis communicaretur, deſcribebantur illi quidem in Tribus, & ciues Romani erant. Quandiu aũt extra vrbẽ viuerent, in Curias nõ referebantur, ſed ſua ſacra patria retinebant. Qui autem ex coloniis, vel municipiis, vel etiam prouinciis, Romam migrabant, ij, cùm in Curias deſcriberentur, patria ſua ſacra relinquere cogebantur, & ea recipere, quæ eius Curiæ, in quam deſcribebantur, propria eſſent. Illi ergo, quibus in vrbe domicilium erat, ius ſuffragij Comitiis Curiatis habebant. Reliqui non item. Cuius rei explicationem prolixiorem ſi quis deſiderat, legat Nic. Grucchium li. 3. de Comitiis, cap. 3. Onuph. Panuinium lib. 2. Commẽt. Reip. Roman. & Carol. Sigonium lib. 1. de Iure ciuium Rom. cap. 5. Meminit Grucchius, & eum ſecutus Onuphr. Panuinius, ac Paul. quoque Manutius lib. de Legib. & Oratione 2. in Rullum, Ciceronis tempore triginta tantùm lictores curiarum, non ipſas curias nonnunquàm ſuffragium Comitiis Curiatis ferre ſolitos. Quam opinionem multis argumentis refutat Car. Sigonius in poſteriore cum Grucchio diſputatione, & lib. 3. de Iure prouinc. cap. 1. & oſtendit liquidò id elici ex Ciceronis verbis non poſſe, quæ ſic habent: *Sint igitur Decemuiri neque veris Comitiis, hoc eſt, populi ſuffragiis, neque illis ad ſpeciem, atque ad vſurpationem vetuſtatis per triginta lictores auſpiciorum cauſa adumbratis, conſtituti, &c.* Hoc enim ait Ciceronem ſignificare velle, Rullum Decemuiros ſuos eiuſmodi Comitiis Curiatis conſtituere voluiſſe, vt ad ea non modò non omnes curias adhiberet, quæ ille vera Comitia appellat: ſed nec lictores quidem curiarum in ſpeciem aduocaret auſpiciorum cauſa, iíſque triginta lictoribus vera Comitia Curiata adumbraret, quaſi omnes curiæ adfuiſſent. Quòd verò talia Comitia vnquàm in vſu fuerint, Ciceronem nequaquàm docere affirmat. Solebant quidem Comitiis Curiatis ſingulis curiis ſinguli lictores adeſſe, non autem ſuffragiorum, ſed officij cauſa. Verùm de horum verborum intellectu plura ſcribit Sigonius, in poſteriore cum Grucchio diſputatione, & lib. 3. de antiquo iure prouinciarum, capite 1.

De loco Curiatorum Comitiorum, de Comitio & Roſtris. CAP. V.

CVriata Comitia nõ ferè poterant auſpicatò fieri, niſi intra pomerium, ídque in foro, adeóque in Comitio, quod multis ſcriptorũ locis demonſtrari poteſt. Varro lib. 4. de ling. Lat. dicit, Comitium inde primùm nomen habuiſſe, quòd Comitiis Curiatis populus illuc conueniret. Fuit igitur Comitium foro coniunctum, imò pars fori à Palatij porta incipiens, & finiens ad templum D. Mariæ Nouæ, vt Marlianus Epitome Topographiæ antiquæ vrbis, libro 3. capite 15. & 20. docet, qui etiam ſcribit S.P.Q.R. aliquid quod ex vſu Reipub. eſſet, decreturos, eò coiiſſe. Quod verò addit,

Consules, Tribunos, aliósque Magistratus ibidem creatos, in eo multũ errat. Non enim Consules in Comitio, sed in campo Martio creati sunt, vt paulò pòst ostendetur. Sicuti etiam de Tribunis, quòd non omnes, neque semper in Comitio, sed vt plurimùm in cãpo Martio, nonnunquàm in Capitolio creati fuerint docebitur. Hoc verò etiam notandum, quod ibidem tradit, Comitium multis annis tecto caruisse, & propterea sæpe Comitia indicta, ob tempestatem ingruentem peragi non potuisse, sed fuisse dissoluta. Longo autem tempore pòst, vbi Hannibal in Italiam venerit, tectum impositũ fuisse, idque posteà à Cæsare restauratum. Plurimæ statuæ in hac fori parte fuerunt, item Rostra, quę L. Furio Camillo, C. Mænio Coss. ex Rostris nauium Antiatiũ condita fuerunt: sic enim Liu. lib. 8. Naues Antiatium partim in naualia Romæ subductę, partim incensæ: rostrísque earum suggestum in foro extructum adornari placuit, Rostráque id templum appellatum. Horum sæpe in Liuio, Cicerone, & aliis fit mentio. Ferebantur in Rostris leges, agebantur causæ, & conciones habebantur. Erant autem duplicia, noua & vetera. Noua quæ ad Palatij radices: & vetera, quæ apud curiam in Comitio, de quibus hoc loco. Illud etiam memorabile de Rostris est: quòd Antonius occisi Ciceronis caput præcisum, & ad se allatum inter duas manus in Rostris poni curauerit, vbi ille Consul, vbi sæpe Consularis, vbi eo ipso anno aduersùs Antoniũ, quanta nulla vnquàm humana vox, cum admiratione eloquentiæ auditus fuerat. Testantur hoc Liu. Plutarch. in vita Ciceronis, Dio. lib. 47. & alij. De loco tamen Comitiorum Curiatorum etiam hoc notandum, legem curiatam, qua reuocatus Camillus ab exilio fuit, vrbe à Gallis capta, Veiis, non in Comitio latam esse, teste Liuio lib. 5.

De tempore Curiatorum Comitiorum. Cap. VI.

DE tempore Curiatorum Comitiorum equidem nihil habeo dicere, nisi quòd Comitialibus diebus, de quibus alio libro multa dicuntur, ea sint habita. Non enim certo aliquo tempore Curiatis Comitiis populum conuenisse, ac de re aliqua suffragium tulisse, legitur: sed quandoque necessitas Reipublicæ id requirebat, tum conueniebant. Non tamen omnibus diebus sine discrimine, sed tantùm Comitialibus, vt modò dictum est. Superest vt modum horum Comitiorum explicemus.

De modo Comitiorum Curiatorum. Cap. VII.

IN explicatione modi Comitiorum Curiatorum, primùm videbimus quid ante illa fieri oporteret, vt iusta essent: deinde, quo ordine ipsa Comitia peragerentur: tum etiam quædam particularia, quæ in singulis obseruari solerent, addemus. Quòd igitur ad ea quæ ante tempus Comitorum initorum fiebant, attinet, notanda hæc veniunt: primùm edicebantur hæc Comitia ab aliquo eorum Magistratuum, quibus id ius fuisse paulò antè diximus: conuocabatur deinde populus per triginta lictores. Habebãtur etiã auspicatò, ita vt obnunciationi parendum esset, si de cœlo seruatum esset. Quod vt intelligatur, quædam de auspiciis repetenda sunt. Tria fuerunt auspiciorum genera: auium inspectio: de cœlo obseruatio: & tripudij animaduersio. Obseruatio de cœlo ad omnia Comitia adhibebatur, & sic etiam ad Curiata. Auium inspectio ad Curiata & Centuriata tantùm. Eam ob causam propter obseruationem de cœlo etiam Augures tres oportebat his Comitiis adesse, qui latori legis in auspicio essent. Tripudium rerum gerendarũ erat proprium. Sed de Auguriis vel auspiciis alio loco dictũ est prolixiùs. Hoc tantùm addere visum fuit, quod antè præterij, & in hunc locum reseruaui, cùm legatur & de Magistratibus ipsis Patriciis, & de Auguribus, quòd auspicati fuerũt, vtrùm similia eorũ auspicia, an verò diuersa fuerint. Etsi, diuersa fuerũt, quódnã inter ea sit discrimẽ. Hoc vbi explicauero, tum ad ea, quę Comitiis Curiatis obseruata fuerũt, pertexenda reuertar. Tractat hanc quæstionẽ eruditissimus Ald. Manut. Pauli F. lib. 3. de Quæsitis per epistolã epist. 9. prolixè, ex quo capita tantùm præcipua hîc afferam, studiosum lectorem, si pleniorem eius explicationem volet, eò remittens. Quod igitur ad propositum attinet, multis modis diuersæ fuerunt Augurum & Magistratuum auspicia: præcipua eorum discrimina Ald. Manutius recitat sex.

Primùm Augures auspicabantur, vt ex signis quibusdam, vel probarent aliquid, vel vetarent, quod Cicero pluribus locis aliis, tum maximè lib. 2. de Legib. ostendit. Magistratus verò cæteris quidem in rebus, teste eodem Cicer. li. 2. de Diuin. signa obseruabant, ex quibus aut prohiberẽt, aut probarent: Comitiis autem, vel si nulla instructi sciẽ-

tia eſſent,nulla ſignorum obſeruatione,ſolo auſpicio vetabant,ſiue aliquid contrarium vidiſſent,ſiue non vidiſſent.Itaque in Oratione pro Domo ſua:Negant,inquit,Augures fas eſſe agi cum populo,cùm de cœlo ſeruatur.Ipſa igitur actio,non ea quæ agentes vidiſſent,impediendi vim habebat.

Alterum diſcrimen hoc eſt,Augures nunciationem ſolam habebant, ſine ſpectione: Magiſtratus vtramque,quod oſtendit Cic.in 2.Philip.iiſdem penè verbis: Nos, inquit (de Auguribus loquitur,quia & ipſe Augur erat)nunciationem ſolùm habemus,Conſules, & reliqui Magiſtratus etiam ſpectionem. Spectionem autem habere, idem eſt, quod ſeruare de cœlo,vel auſpicari:nunciare verò, vel obnunciare,eſt, viſa vel audita auſpicia indicare.

Tertia differentia eſt,quòd Augures neceſſariò adhibebantur: non enim Magiſtratuum Comitia,neque legum haberi poterant,niſi Augures adeſſent,& probaſſent,teſte Cic.lib.3.de Legib.& ad Attic.lib.4.epiſt.vlt.vbi ait, Augures tres in ferenda lege Curiata adeſſe oportere:Magiſtratus autem ſeruare de cœlo nulla res cogebat.Sed vbi Comitiis impedimento eſſe cupiebant,tunc de cœlo ſeruabant. Hoc tamen non eſt prætereundum,nemini Magiſtratuum licuiſſe Comitiis, Magiſtratuum creandorum causâ inſtitutis, de cœlo ſeruare,& ita ea Comitia impedire.

Quarta differentia eſt,Augures non obnunciabant futuris tantùm Comitiis,verùm etiam inſtitutis,aut iam habitis,quod docet Cicero lib.2.de Legib.cùm inquit:Quid maius eſt,quàm poſſe à ſummis imperiis,& ſummis poteſtatibus Comitia tollere,conſilia, vel inſtituta dimittere,vel habita reſcindere?quid grauius,quàm rem ſuſceptam dirimi, vnus ſi Augur,alio die,dixerit?quid magnificentius,quàm poſſe decernere,vt magiſtratu ſe abdicent Conſules?quid religioſius,quàm cum populo, cum plebe agendi ius aut dare,aut non dare?Hęc Cicero.Magiſtratus autem obnunciare ſolebant,priuſquàm Comitia haberentur,quod perſpicuum eſt ex 2.Philippica, vbi dicit Cicero: Quiſquámne diuinare poteſt, quid vitij in auſpiciis futurum ſit, niſi qui de cœlo ſeruare conſtituit? quod neq; licet Comitiis per leges,& ſi quis ſeruauerit,non habitis Comitiis,ſed priuſquàm habeantur,debet nunciare.Idem intelligitur ex epiſtolis ad Atticum epiſt.5.lib.4.

Quintum diſcrimen eſt, Augures obnunciabant, cùm auſpicati eſſent: erant enim auſpicia priora obnunciatione:Magiſtratibus autem ſemper impedientibus,obſeruatio ſignorum neceſſaria non erat. Ita enim obnunciabant, quaſi aduerſa ſigna ſemper eſſent.Propterea liberum illis fuit,non modò poſt auſpicium, ſed ante etiam obnunciare,quaſi diuinarent, vti aliquid in auſpiciis futurum.Cic. Philippica 2. & pro Seſtio, & Dio lib.39.

Sextum & vltimum diſcrimen eſt,tres Augures interdum,vt in ferenda lege Curiata, teſte Cicerone ad Attic.lib.4. epiſt. vlt.quandoq; vnus, quemadmodum in Comitiis Magiſtratuum,vt idem Cicero lib.2.de Legib.docet,auſpicio vtebãtur.Magiſtratus autẽ vel vnus,qui de cœlo ſeruaret,impedire legum Comitia poterat,quod probatione non eget. Hæc de diſcrimine inter auſpicia Magiſtratuum & Augurũ. Reuertamur ad Comitia.Poſtquàm curiæ conueniſſent,& Magiſtratus illi,qui Comitia inſtituerant,per Augures auſpicati eſſent,nec quicquam impedimento eſſet,quominùs ea peragerentur: tum rogatio,de qua curiæ ſuffragium laturæ erant,publicè recitabatur:quæ vbi recitata erat,præſes Comitiorum curias in ſuffragium mittebat, his verbis: Si ita vobis videtur,Quirites,diſcedite in curias,& ſuffragium inite:quod perſpicitur ex Dionyſio Halicarnaſſæo lib.quarto.Si verò rogatio non videbatur futura è re populi, Tribuni plebis intercedebant,vtentes ſolenni verbo,Veto,vel,Vetamus.Quod cùm fieret, non licebat curiis ſuffragium ferre,ſed Comitia vel diſſoluebantur, vel in alium diem proferebantur.Nemine autem Tribunorum intercedente,diſcedebat populus in curias, & de rogatione conſultabat. Pòſt ſingulæ curiæ,vna poſt alteram ſorte vocatæ,exibant, & ſuffragium ferebant.Et ea quidem,quæ prima exierat, Principium dicebatur. Quod autem plures ex triginta curiis iuſſerant,id ratum habebatur. Atque ſi primò vocatæ conſentirent,ſtatim atque ſedecim ex illis ſuffragium dixerant,finis fiebat Comitiis.Quia tum certum eſſet,à pluribus curiis id iuſſum eſſe,quod ſedecim curiæ iuſſiſſent. Sin diſſentirent,eò vſque vocabantur,dum ſedecim curiæ conſenſiſſent.

Obſeruabatur & hoc,vt curia primò ad ferendum ſuffragium ſorte vocata, eſſet boni ominis. Si contrarium accideret comitia in alium diem proferebantur. Quod intelligitur ex Liuio lib.9.cùm ſcribit,L.Papyrium Dictatorẽ auſpicia poſtero die repetiiſſe, quia ipſo Comitia de imperio priori die habente,prima exiiſſet curia Saucia,quæ mali ominis

ominis erat, duabus scilicet insignis cladibus, captæ vrbis,& Caudinæ pacis, quod vtroque anno eiusdem curiæ fuerat principium, &c. Tandem quod pluribus curiis visum esset, id ad Patres referebatur, vt ab eis confirmaretur. Quem tamen morem non semper fuisse retentum, sed posterioribus temporibus mutatum, ita vt Patrum sententiam curiæ confirmauerint, docet Dionysius libro 2.his verbis: Populus ferebat suffragium non vniuersus confusè, sed per curias vocatus: quódque pluribus visum esset curiis, id ad Patres referebatur: nunc verò mos mutatus est. Neque enim Patres de iussis populi pòst iudicant,sed contra sententiam Patrum confirmat deinde populus,&c.

Postulat hic locus vt de suffragiis etiam aliquid dicatur, quomodo ea lata à curiis sint,per tabellas,an viua voce. Qua de re,hoc ex antiquorum scriptis cognoscitur initio fuisse & in his, & in aliis Comitiis semper vsitata suffragia vocalia, vsque ad legem illam tabellariam à Gabinio Tribuno plebis latam, Coss. Cn. Calpurnio Pisone, M. Popilio Lænate, Anno ab Vrbe condita DCXIV. qua cautum erat, vt Comitiis, quibus Magistratus crearentur, populus non voce, sed tabella suffragium ferret. Et quòd id liberius esset, ne quis inspiceret tabellam, ne rogaret, ne appellaret. Ita ab omni parte liberum iudicium suum in Magistratibus creandis populus habebat. Secutæ hanc legem sunt & aliæ,vt Cassia, Papyria,& Cælia, quibus cautum, vt non solùm in creandis Magistratibus,sed etiam in iudiciis populi,in legibus iubēdis & vetandis,item in iudicio perduellionis tabellæ vsurparentur, vt in libro de Legibus & iudiciis explicabitur. Atque hæc in genere de modo Comitiorum Curiatorum dicta sint. Præter quæ tamen etiam specialia quædam digna sunt consideratione.

In Comitiis legum ferendarum præter ea,quæ dicta sunt,nihil ferè fuit obseruatum, nisi quòd eas oportuerit trinundino antè proponi,quàm Comitia haberentur.

Quod autem ad Comitia Curiata de confirmatione Magistratuum iam designatorum attinet, sciendum est, primis temporibus, Comitiorum & Magistratuum confirmandorum ius penes Senatum fuisse, vti paulò antè ex Dionysio ostendimus.Quod ius Senatui ademptum populus deinde ad se rapuit,ac bina de Magistratib. Patriciis Comitia haberi voluit:vna,quibus crearētur,& illa vel Centuriata,vel Curiata fuerunt:altera, quibus confirmarentur,quæ etiam Centuriata aut Curiata fuerunt.Centuriata lex ferebatur pro confirmatione Censorum iam designatorum: Curiata autem pro reliquorum Magistratuum Patriciorum confirmatione.Solebat aūt in prioribus Comitiis quæ Magistratibus designādis haberentur,populus ita rogari:Quos vultis Consules fieri?Posterioribus,quibus de confirmatione Consulum,vel aliorum Patriciorum Magistratuum lex Curiata ferebatur, ita rogabatur: Vultis,iubetísne,vt M.Cicero,C.Antonius,quos Consules populus designauit, Consulatum habeant? Confirmabantur igitur Magistratus designati lege ad populum lata, non autem designabantur lege lata. Nam rogatio illa, qua ad populum ferebatur, vt Magistratus crearent vel designarent, lex non dicebatur. Docet hoc de binis Magistratuum Comitiis Cicero, cuius oratione 2. contra Rullum hæc sunt verba: Maiores de omnibus Magistratibus bis vos iudicare voluerunt. Nam cùm Centuriata lex Censoribus ferebatur,cum Curiata cæteris Patriciis Magistratibus,tum iterum de iisdem iudicabatur.Et mox addit causam: Vt esset reprehendēdi potestas,si populū beneficij sui pœniteret.Quorum sententiam hanc esse docet Carolus Sigonius libro 3.de antiquo iure Prouinciarum capite 2. De omnibus Magistratibus,inquit,maiores bis vos iudicare voluerūt.Nam cùm Centuriata lex Censoribus iam designatis ferebatur, cùm Curiata item cæteris Patriciis Magistratibus pariter iam designatis ferebatur,eo tempore secundum iudicium faciebat populus,vt posset reprehendere,si beneficij sui prioribus Comitiis delati,pœniteret. Primū enim Comitiis Centuriatis Censores designabant, deinde eisdem legem centuriatam ferebant. Item Centuriatis Comitiis Consules designabant,deinde eis legem Curiatam ferebant. Non erat autem idem designare Magistratum, & legem ei Centuriatam,aut Curiatam iam designato ferre. Prioribus igitur Comitiis designabantur Magistratus posterioribus lege confirmabantur,&c. Hæc ille. Qui tamen mos de binis huiusmodi Comitiis non semper obseruatus, sed mutatus posterioribus temporibus est, & in eorum locum successerunt bina Comitia Prærogatiuæ,& iure vocatarum, vti paulò pòst dicetur:quod tum fuisse factum suspicari licet, cùm numerus tribuum triginta quinque est expletus.

Alia ab hac lege Curiata de confirmatione Magistratuum designatorum, est illa de imperio eorundem, quæ Magistratibus,vt putà Consulibus,& aliis in prouinciam,& ad bellum cum imperio militari profecturis, ferebatur, ac postremis etiam temporibus

obſeruabatur:Et ſine qua Magiſtratibus rem militarem attingere non licebat,vt Cicero loquitur. Quanquàm legamus nonnunquàm Senatuſconſulto, vel Plebiſcito idem ius Magiſtratibus tributum fuiſſe,ſicuti etiam iure prouinciæ,iis, qui in Prouincias mittebantur,rem militarem attingere licebat.Quod tamen ſi ſine Curiata lege facerent,propriis ſumptibus in Prouincias ire cogebantur: ſi verò legem Curiatam accepiſſent, tum ex ærario viaticum,id eſt,ſumptus in mulos,vehicula,& tabernacula, & cætera eiuſmodi inſtrumenta eis ſuppeditabantur. Regulariter autem, Magiſtratibus vrbanis, & Prouincialibus,ſi extra vrbem bellum eſſet gerendum, imperium militare lege Curiata tribuebatur: in Vrbe verò ſeditionis alicuius reſtinguendæ cauſa, quam ad rem exercitu opus erat,militare imperium Magiſtratibus dabatur ſummo illo Senatuſconſulto: Videant Conſules,ne quid Reſpublica detrimenti capiat,id quod Salluſtius docet. Et hæc quidem omnia prolixè & diligenter explicat Carolus Sigonius in poſteriori cum Grucchio diſputatione,& lib.3.de iure Prouinciarum,cap.5. & ſequentibus, de quibus etiam nobis alio loco pluribus erit agendum.

Sequitur vt de lege Curiata arrogationum dicam. In iis itaque Comitiis præter ſuperiora illa generalia,etiam hæc obſeruabantur. Non tantùm latorem legis,eóſque,inter quos arrogatio fiebat,& curias ſuffragium ferentes,ſed Pontifices etiam adeſſe oportebat,qui de cauſis,& omni iure arrogandi cognoſcerēt,in quo certum quoddā erat iuramentum,à Quinto Mutio Pontifice Maximo cōceptum,quod hi iurare debebant,inter quos fiebat arrogatio.Conſiderabatur ætas eius, qui arrogare volebat, an liberis poſteà gignendis idonea eſſet: bonáque eius,qui arrogabatur, ne illa inſidioſè appetita eſſent. Rogari ſolebat is,qui arrogabatur, auctórne fieret vt in alterius poteſtatem illo modo tranſiret.Poſteaquàm verò vtrique interrogationibus iurati reſpondiſſent,& Pontifices cauſas arrogationis probarent,néc ne,publicè profeſſi eſſent: tum populus à Magiſtratu rogabatur,vti legem iuberet. Cuius formulam recitat Agellius lib.5. cap.19. his verbis: Arrogatio,inquit,dicta eſt,quia genus hoc in alienam familiam tranſitus per populi rogationem fit. Eius rogationis verba hæc ſunt: Velitis, iubeatis, vti L.Valerius L.Titio tam iure,legéque filius ſibi fiet,quàm ſi ex eo patre, matréque familiàs eius natus eſſet: vtique ei vitæ,necíſque in eum poteſtas ſit,vti pariendo filio eſt.Hoc ita vt dixi,ita vos Quirites,rogo,&c.Hactenus Agellius.

In Comitiis Curiatis Flaminis Dialis, hoc propriè obſeruatum fuiſſe ſcribit Tacitus lib.4.Annalium,vt tres Patricij, confarreatis nati parentibus, nominarentur, ex quibus deinde vnus legeretur.An verò hoc etiam in reliquorum Flaminum creatione obſeruatum fuerit,dubitari poteſt. Nihil enim de iis antiquiores ſcriptores tradunt. Atque hæc de Comitiis Curiatis dicta ſint,ſequuntur Centuriata.

De Centuriatis Comitiis,quid ea ſint: quidque claſſes & centuriæ.

Cap. VIII.

SICVT Curiata Comitia à curiis, ita Centuriata à centuriis dicta ſunt. Ad quorum rationem intelligendam refert primùm ſcire quid centuriæ fuerint,& à quo ſint inſtitutæ: quod vbi cognitum fuerit, non difficulter etiam Centuriatorum Comitiorum natura intelligi poterit. Fuit autem, vt rem aggrediar, centuriatum autor & inſtitutor Seruius Tullius,conſentientibus Liuio,Dionyſio,Floro, Eutropio, & multis aliis,ex quibus Dionyſij lib.4. verba adſcribere libet, qui omnium diligentiſſimè, & clariſſimè centuriarum inſtitutionem tradit. Seruius, inquit, iuſſit cenſeri bona omnium ciuium cum iureiurando bonæ fidei,adſcriptis ætatis annis, & parentum nominibus, atque adeò liberorum etiam, atque coniugum: adhæc, quam quiſque regionem vrbis, quémve pagum incoleret: ei qui non cenſeretur, pœna propoſita, vt bonis in fiſcum redactis, cæſus virgis, ſub haſta veniret: diúque lex ea Romanis ſeruata eſt. Peracto cenſu, cùm ex ſcripto & ipſorum numerum, & opes eorum cognouiſſet, commentus eſt inſtitutum longè prudentiſſimum, & Reipublicæ ſaluberrimum, vt res docuit. Id fuit tale. Vnam ſelectam ex omni numero partem, cuius maximus cenſus erat, nec minor centum minis, in octuaginta centurias digeſtam, arma habere imperauit, clypeum, argiuum, loricam ex ære, galeámque & ocreas, tela, haſtam, & gladium. Ex his quadraginta centurias fecit iuniorum, qui foris bella gererent: totidem ſeniorum, qui manerent ad vrbis cuſtodiam. Hæc prima claſſis fuit. Eius iuuentus primum ſemper locum tenebat in acie. Secundæ claſſis cenſus erat intra decem millia drachmarum vſque ad minas ſeptuaginta. Ex his conſcriptæ viginti centuriæ: arma geſtare iuſſi

eadem

A eadem: nisi quòd loricæ ademptæ, & scuta data pro clypeis. Hìc quoque nati super quadragesimumquintum annum à militari ætate diuisi. Centuriæ decem iuniorum, qui ad bella emitterentur: totidem seniorum ad seruanda mœnia. Huic classi secundus locus dabatur in acie. Tertiæ census, vt ad septies mille & quingentas drachmas non perueniebat: ita quinquaginta minas excedebat. His non solùm loricæ ademptæ, sicut proximis, sed & ocreę: eundem numerum centuriarum explentibus, diuisarum ęquè in denas, ætatis discrimine. Locum in acie tuebantur post secundam classem proximum. Ex reliquis rursus cùm detraxisset, qui minùs quinque millibus drachmarum in bonis possiderent, vsque ad viginti minas, quartam classem fecit æquè viginti constantem centuriis, decem vigentium cum maximè, totidem maturitatem iam egressorum, quemadmodum & priores distinxerat. Arma his imperata, scuta, hastæ, & gladij: locus assignatus

B in postrema acie. In quintam classem reiecti sunt, quorum facultates censerentur inter vigintiquinque minas, & duodecim cum dimidia, triginta erant centuriæ, pro ætatis ratione diuisæ pariter, quindecim seniorum, iuuenum totidem. His imperatum, vt cum fundis & iaculis militarent extra ordines. Iussæ etiam armatos sequi quatuor inermes centuriæ, duæ ad armorum, & machinarum fabricam: totidem cornicinum, tubicinum, quíque aliis instrumentis signa canerent. Opifices in secunda classe censebantur adscripta senioribus vna eiusdem ætatis centuria: altera iuniorum stipendia faciebat cum iuuenibus. Tubicines & cornicines quartæ classis pars erant, pari ætatis discrimine. Centuriones deinde præfecti, vt quisque erat virtutis spectatissimæ, qui centurias imperatis

C peragendis assuefacerent. Hi ordines fuêre tam legionariorum, quàm leuis armaturæ peditum. Cæterùm equitum delectum habuit ex opulentissimis nobilium: illorum octodecim centurias primis illis legionariorum octuaginta centuriis attribuit, cum suis præfectis viris illustrissimis. Reliquos ciues quorum census minor fuit duodecim minis cum dimidia, sed numero non cedebant quinque classibus, aut superabant etiam, in vnum ordinem congestos immunes fecit à tributis simul, & militibus. Sex classes Romani vocant, &c. Hæ classes continebant CXCIII. centurias. Prima XCIIX. annumeratis equitibus: secunda XXII. cum opificibus: tertia XX. quarta XXII. cum cornicinibus & tubicinibus: quinta XXX. vltima pro vna censebatur egenorum centuria. Hactenus Dionysius. Ex quibus perspicuum est, quid centuriæ fuerint, & quomodo à Seruio intro-

D ductæ, & quòd quinque tantùm classes census faciendi causa sint institutæ: sextæ nulla ferè habita ratione.

Quanquàm autem initio classes & Centuriæ cum tribubus & curiis nihil habuerint commune, vt manifestò ex Liuio & Dionysio constat: tamen procedente tempore institutum est, vt classes centuriæque quodammodo tribuum essent partes. Quod factum fuisse post expletum trigintaquinque tribuum numerum, ex Liuio colligit Sigonius lib. 1. de antiquo iure ciuium Romanorum, cap. 4.

Erant igitur Centuriata Comitia, quibus populus per classium centurias diuisus suffragium ferebat, ita vt suffragia colligerentur centuriatim, & quod plures centuriæ iussissent, id ratum haberetur, &c. Vt autem centuriarum, ita etiam Centuriatorum Comi-

E tiorum auctor fuit Seruius Tullius, teste eodem Dionysio & Liuio: quod posteà, vbi de modo Centuriatorum Comitiorum dicendum erit, pluribus demonstrabitur.

De causis Comitiorum Centuriatorum.

CAP. IX.

DIONYSIVS libro quarto, vbi de institutione Comitiorum Centuriatorum agit, inter alia dicit, Seruium Tullium regem, tria Comitiis illis peregisse, vtputà, Magistratus creasse, leges tulisse, & bellum indixisse. Hoc institutum etiam post assertam in libertatem Rempublicam mansisse intelligitur, ex antiquarum rerum scriptoribus. Tum enim eodem modo Magistratus Centuriatis Comitiis creati, leges latæ, &, quod

F superioribus illis accessit, iudicia peracta sunt. Nec mutatum de his causis quicquam est, donec libera fuit Respublica. Explicandæ igitur nonnihil, & pluribus demonstrandæ hæ causæ sunt. Dicam de singulis, & primùm quidem de Magistratibus. Eorum quosdam centuriatim collectis suffragiis à populo creatos esse, maiores scilicet, & quidem ordinarios, docet ex Messala Agellius libro 15. capite 14. his verbis: Maiores Magistratus Comitiis Centuriatis fiunt. Erant autem Magistratus maiores, vt idem eodem loco dicit, & nos etiam alibi annotamus, quorum maiora erant auspicia, id est, quorum auspicia magis rata erant quàm aliorum. Ordinarij verò, qui singulis

annis ad ſuum munus ordinarium in Vrbe obeundum à populo creabantur. Tales erant Conſules, Prætores, atque Cenſores. A

De Conſulibus, quòd ij Centuriatis Comitiis creati ſint, res eſt manifeſta. Liuius lib. 1. vbi de primis Conſulibus agit, ſic ſcribit: Duo Conſules inde Comitiis Centuriatis à Præfecto vrbis ex Commentariis Seruij Tullij creati ſunt, L. Iunius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus, &c. Quod idem confirmat Dionyſius libro 5. inquiens, Sp. Lucretium interregem à Bruto dictum, iuſſiſſe omnes ciues Romanos cum armis in campo Martio adeſſe: & poſtquàm eò ventum eſſet, duos viros nominaſſe habituros poteſtatem regiam, Brutum, & Collatinum: híſque populum eum honorem ratum feciſſe, collectis centuriatim ſuffragiis. De Conſulibus igitur certa res eſt. Prætores verò etiam Centuriatis Comitiis creatos fuiſſe, teſtis eſt apud Agellium libro 13. cap. 14. Meſſala, qui eos inter maiores Magiſtratus numerat, & Conſulum collegas facit. Idem oſtendit Liuius libro 7. initio, quando de Tribunis plebis loquitur, eos non paſſos eſſe tantùm, quod pro vno Conſule plebeio, tres Patricios Magiſtratus Curulibus ſellis prætextatos tanquàm Conſules ſedentes, nobilitas ſibi ſumpſiſſet: Prætorem quidem etiam iura reddentem, & collegam Conſulibus, atque iiſdem auſpiciis creatum, &c. Hîc dicit Liuius, Prætorem iiſdem auſpiciis, id eſt, Comitiis, quibus Conſules, creari. Creantur autem Conſules Centuriatis: Ergo & Prætores. Clariora tamen ſunt, quæ affert Cicero Oratione prò lege Manilia, de ſeipſo loquens: Nam, inquit, cùm propter dilationem Comitiorum, ter Prætor primus centuriis cunctis renunciatus ſum. Hæc ille, &c. B

De Cenſoribus, quòd Centuriatis Comitiis fuerint creati, liquet ex eodem Agellio, quum ſcribit: Patriciorum auſpicia in duas eſſe poteſtates diuiſa. Maxima eſſe Conſulum, Prætorum, Cenſorum, &c. Hi itaque Magiſtratus Centuriatis Comitiis creabantur. Dictatorum, Magiſtrorum Equitum, & Interregum, qui quidem etiam maiores Magiſtratus erant, ſed extraordinarij, alia fuit ratio, quam alibi prolixè explicauimus. C

Præter hos autem, de quibus diximus, Proconſules etiam interdum, item Reges Sacrorum Centuriatis Comitiis creari ſolebant. De Proconſulibus auctor eſt Liuius libr. 26. de P. Cornelio Scipione Proconſule loquens: Et Romæ, inquit, Senatui populóque poſt receptam Capuam, non Italiæ iam maior, quàm Hiſpaniæ cura erat, & exercitum augeri, & Imperatorem mitti placebat, nec tamen quem mitterent, ſatis conſtabat: quoniam illuc, vbi duo ſummi Imperatores intra dies triginta cecidiſſent, qui in locum duorum ſuccederet, extraordinaria cura deligendus eſſet. cùm alij alium nominarent, poſtremùm eò decurſum eſt, vt populus Proconſuli creando in Hiſpaniam Comitia haberet, diémque Comitiis Conſules edixerunt. Primò exſpectauerunt, vt, qui ſe tanto imperio dignos crederent, nomina profiterentur. Quæ vt deſtituta exſpectatio eſt, redintegratus luctus acceptę cladis, deſideriúmque Imperatorum amiſſorum. Mœſta itaque ciuitas, propè inops conſilij, Comitiorum die tamen in campum deſcendit: atque in Magiſtratus verſi, circumſpectant ora Principum aliorum alios intuentium: fremúntque adeò perditas res, deſperatúmque de Republica eſſe, vt nemo audeat in Hiſpaniam imperium accipere: cùm ſubitò P. Cornelius, illius, qui in Hiſpania ceciderat, filius, vigintiquatuor fermè annos natus, profeſſus ſe petere, in ſuperiore, vnde conſpici poſſet, loco conſtitit. In quem poſtquàm omnium ora conuerſa ſunt, clamore ac fauore ominati extemplò ſunt felix fauſtúmque imperium. Iúſſi deinde inire ſuffragium, ad vnum omnes, non modò Centuriæ, ſed etiam homines, P. Scipioni imperium eſſe in Hiſpania, iuſſerunt. Hactenus Liuius. Ex quibus intelligitur eum Centuriatis Comitiis creatum eſſe. Verùm hæc ratio extraordinaria fuit. Ideò non ſemper vſitata. Nec ſcio an vllum aliud exemplum, excepto hoc, inueniri apud auctores poſſit. De ordinaria autem conſtituendarum Prouinciarum ratione dicemus ſuo loco. De Rege ſacrorum fateor, nullum vllius auctoris veteris teſtimonium perſpicuum proferri poſſe: Nicolaus Grucchius tamen id probare nititur, cuius rationes videri & perpendi poſſunt. D E F

Non ſunt ſilentio prætereundi Tribuni militares Conſulari poteſtate, & Decemuiri legibus ſcribendis. Nam & hi Comitiis Centuriatis creati fuerunt. Cùm enim ſint maiores Magiſtratus, & proptereà maiora auſpicia habuerint: quis dubitabit, eos etiam maioribus, id eſt, Centuriatis Comitiis creatos fuiſſe? Quòd autem apud Agellium nulla eorum inter cæteros maiores Magiſtratus mentio fiat, cauſa eſt, quòd eorum Magiſtratus non fuerit diuturnus, ſed breui tempore è Republica ſublatus. Conſtat certè ex

Liuio,

Liuio, Dionysio, & aliis, eos à populo per centurias diuiso lectos fuisse. Et hæc quidem de prima causa dicta sufficiat. Accedamus ad alterā, quam diximus fuisse legū ferendarum. Hæc verò non ita sunt intelligenda, quasi omnes leges his Comitiis latas esse dicamus. Sunt enim aliæ Curiatis, alię Centuriatis, aliæ Tributis perlatæ, de quibus singulis suis locis. Hîc de Centuriatis tantùm dicendum. Quæ enim leges Centuriatis Comitiis ferebantur, Centuriatæ: sicut illæ, quæ Curiatis, Curiatæ dicebantur. Fuerunt autem illæ ferè leges, quæ à Magistratibus maioribus auctoritate Senatus, ac de re quapiam maioris momenti rogabantur, Centuriatis Comitiis latę. Quas quidem propriè leges dici, testis est Iustinianus in Institutionibus, vbi ius ciuile in sex species diuidens, legem definit esse id, quod populus Romanus Senatorio Magistratu interrogante (veluti Consule) constitueret. Eas itaque Centuriatis Comitiis latas fuisse, ne multis scriptorum testimoniis (quæ tamen in promptu sunt) recitandis sim longior, vnico Liuij libro 8. contentus ero, qui scribit à Dictatore P. Philone legem latam, vt earum legum, quæ Comitiis Centuriatis ferrentur, ante initum suffragium, patres auctores fierent: quod argumento esse potest, eas leges, quæ ad distinctionem plebiscitorum sic appellarentur, quales erant, quæ à Magistratibus maioribus ferebantur, Comitiis Centuriatis ferri solitos. Sic leges Valerij Poplicolæ latæ de prouocatione, Centuriatæ fuerunt, vt est apud Valerium Maximum libro 4. capite 1. Et lex alia Valerij, & Horatij Coss. Cuius meminit Liuius libro 3. Item lex de reuocatione Ciceronis ab exilio, teste ipso Cicerone in Oratione post reditum in Senatu, & libro 1. epistolarum ad familiares, epistola 2. ad Lentulum, Centuriatæ fuerunt. Huc referantur etiam Decemuirales, siue duodecim Tabularum, de quibus quòd iisdem Comitiis latæ sint, testimonium dicit Liuius libro 3. Neque excluduntur hîc leges ad populum à maioribus Magistratibus latæ de bellis hostibus indicēdis. Eas enim his quoque Comitiis latas, testis non obscurus est Liuius de bello Macedonico, & de bello cum Perseo, & alibi, vt taceam de Dionysio. Singulas autem hasce leges hîc enumerare, non est necesse.

Tertia Comitiorum Centuriatorum causa est iudiciorum exercendorum: non quidem omnium, sed vnius tātùm, videlicet, Perduellionis. De quo licèt alibi etiam dicendum sit, hîc tamen pauca quædam annotabimus.

Caius ff. de verborum significat. dicit: Quos nos hostes appellamus, eos veteres perduelles appellabant: cum quo sentit Terentius Varro libro 6. de lingua Latina. Hinc factum est, vt reus perduellionis diceretur, qui se quoquo modo in Rempublicam hostili esse animo declarasset: quasi diceres reum hostilitatis. Festus affirmat perduellem dici eum, qui pertinaciter bellum retineat. Sed prior sententia melior esse videtur. Distingui quidam volunt inter crimen perduellionis, & crimen maiestatis, ita vt crimen maiestatis sit, duces hostium pecunia liberare, aut priuatum hominem domi suæ hostium duces seruare incolumes: Perduellionis verò, ciuem Romanum contra ius libertatis in crucem tollere, aut securi percutere, aut in latumias coniicere. Verùm id discrimen non vsque adeò obseruatur, sed vtraque pro vno plerunque habentur. De quibus alibi plura erunt dicenda. Illud hoc loco demonstrandum, quod de perduellione Comitiis Centuriatis indicatum sit. Id verò docet Valerius Maximus libro sexto cap. 5. inquiens: M. Pōpilium Trib. pleb. Tiberio Graccho & C. Claudio Censoribus, cùm ob nimis seuerè gestam censuram maiorem partem ciuitatis exasperassent, diem perduellionis ad populum dixisse: quo in iudicio primæ classis permultæ centuriæ Claudium apertè damnarint, &c. Clarum hoc etiam est ex Liuio lib. 6. de iudicio M. Manlij Capitolini loquente. Et Cicero pro Sestio, & alibi docet, legibus duodecim Tabularum sancitum esse, ne de capite ciuis nisi Comitiis Cēturiatis rogaretur. Hinc Sigonius libro 3. de iudiciis Rom. cap. 5. affirmat post instituta Tributa Comitia, de mulcta Tributis: de capite verò ciuis Centuriatis Comitiis actum esse. Et hæc de causis horum Comitiorum. Sequitur de Personis.

De Personis, quarum interuentu Comitia Centuriata peracta sunt.
Cap. X.

TRIPLICES hîc personæ considerandæ sunt, aliæ videlicet, quæ ius habuerunt Comitia Centuriata conuocandi, aliæ quæ suffragium in iis tulerunt: aliæ quas præter priores his Comitiis adesse oportuit. Ius igitur horum Comitiorum habendorum fuit penes Magistratus maiores tantùm, & quidem penes Consules, Prætores, Censores, Dictatores, Interreges, Tribunos militum Consulari potestate, & Decemuiros legibus scribendis.

Magiſtratuum creandorum Comitia habuerunt ſoli Conſules, Dictatores, Interreges, Tribuni militum Conſ. poteſtate, & Decemuiri legibus ſcribendis. Legum autem Conſules, Dictatores, Prætores, & Cenſores. Iudiciorum item Conſules, Dictatores, & Prætores. Id verò probandum eſt.

Quòd Conſules habuerint ius Comitiorum Centuriatorum, creandorum Magiſtratuum, nulla ferè probatione eget: probabimus tamen, ídque ordine. Habuerunt primùm Comitia Conſulum creandorum. Quotieſcunque enim noui Conſules in ſequentem annum creandi eſſent, tum illi qui præſentis anni Conſulatum gerebant, Comitia de Conſulibus in ſequentem annum legendis habebant. Teſtatur id, vt de reliquis taceam, Liuius ſexcentis locis. Quòd ſi tempus Comitiorum Centuriatorum inſtaret, & Conſules, vel bellis impediti Romam redire non poſſent, vel abdicaſſent, vel aliud quid impedimenti ipſis obiectum eſſet, ex Senatuſconſulto Dictatorem Comitiorum causâ creabant: is poſteà Comitia habebat. Quod teſtatur præter alios, Liuius multis locis, & hinc toties in Faſtis Conſularibus Sigonij & Onuphrij legitur, Dictatorem Comitiorum habendorum dictum eſſe. Vbi verò vel contentione Ordinum, aut Magiſtratuum, vel Candidatorum ambitu, vel alia ratione, perfici ante anni exitum Comitia nouis Magiſtratib. creandis non potuiſſent, tum Patricios conuenire oportebat ad prodendum ex ſuo numero Interregem, qui dies quinque imperaret, à quo alius deinde creabatur, eodémque modo alij atque alij ſingulis quinque diebus creabantur, donec vnus ex iis Comitia Conſulibus creandis haberet. Confirmat hoc etiam Liuius libro 10. Eo anno (nec traditur cauſa) Interregnum initum. Interreges fuêre Claudius, dein P. Sulpitius is, Comitia Conſularia habuit, &c. alibi ſæpe. C

Comitia Prætoribus creandis, & item Cenſoribus ſoli Conſules habuerunt. Neq; enim Prætores, ac Cenſores à Prætoribus, & Cenſoribus, ſed tantùm à Conſulibus creari potuerunt. De Prætoribus præter Liuium, qui oſtendit ſæpenumerò in ſua Hiſtoria, Conſules Prætoria Comitia (ita enim dicebantur, quæ Prætorum creandorum causâ habebantur, ſicut etiam Conſularia, quæ de Conſulibus, & Cenſoria, quæ de Cenſoribus, item Tribunitia, Ædilitia, Quæſtoria, quę de Tribunis militaribus, vel plebeiis, Ædilibus plebis, & Quæſtoribus) Prætoria, inquã, Comitia habuiſſe teſtis locuples eſt Cicero li. 9. epiſtolarum ad Atticum, epiſtola 11. ad quem ſic ſcribit: Nos autem in libris habemus, non modò Conſules à Prætoribus, ſed ne Prætores quidem creari ius eſſe. Idque factum eſſe, nuſquàm. Conſules eò non eſſe ius, quòd maius imperium à minore rogari non ſit ius. Prætores autem cùm ita rogentur, vt collegæ conſulum ſint, quorum eſt maius imperium, &c. Idem etiam confirmant M. Meſſala, & C. Tuditanus apud Agellium lib. 13. cap. 14. quorum verba ſunt hæc: Prætor (inquit Meſſala) etſi collega Conſulis eſt, neque Prætorem neque Conſulem iure rogare poteſt: vt quidem nos à ſuperioribus accepimus, & ante hæc tempora ſeruatum eſt, & vt in commentario 13. C. Tuditani patet: quia imperium minus Prætor, maius habet Conſul: & à minore imperio maius, aut maioris collega (ſic enim legendum eſt: cùm in vulgatis ſit, aut à maiore collega) rogari iure non poteſt. D

De Cenſoribus porrò, quòd eorum etiam Comitia Conſules habuerint, perſpicuum eſt ex Liuio, lib. 24. qui ſic ſcribit: Decretúmque omnium primùm, vt Conſules ſortirentur, compararéntve inter ſe, vter Cenſoribus creandis Comitia haberet, & paulò pòſt: Q. Fabius Conſul Comitia Cenſoribus creandis habuit. Item Liuius libro 27. Per eos dies & Cenſoribus creandis Q. Fuluius Coſ. Comitia habuit. &c. Non diſſentit à Liuio Cicero libro 4. ad Atticum, epiſtola 2. in cuius epiſtola hæc ſunt: Ego, inquit me à Pompeio legari ita paſſus ſum, vt nulla re impedirer, quin, ſi vellem mihi eſſet integrum, aut ſi Comitia Cenſorum proximi Conſules haberent, petere poſſem. Perſpicuum ex his eſt, Cenſorum etiam Comitia à Conſulibus habita. E

De Tribunis militaribus Conſulari poteſtate, & Decemuiris legibus ſcribendis nunc dicendum, qui & ipſi Comitia Magiſtratuum creandorum habuerunt. Ac de Tribunis militaribus teſtis eſt Liuius multis locis, præcipuè verò libro 4. Tribuni, inquit, militum mentione nulla Comitiorum Conſularium habita (credo ob iram Dictatoris creati) Tribunorum militum Comitia edixerunt. F

Iidem etiam Conſularia Comitia habuerunt, vt ex eodem Liuij libro, & ex 5. eiuſdem, item ex Faſtis Sigonij apparet.

Tribunorum verò militum Comitia non ab ipſis tantùm Tribunis, ſed ſæpe à Conſulibus, nonnunquàm etiam ab interregibus habita ſunt, vt ex Liuio liquet.

Decemuirorum

A Decemuirorum prima Comitia Consules habuerunt: altera verò Decemuiri, testibus Liuio, Dionysio, & aliis.

Sed hîc quæritur, cùm duo Consules, plures Interreges, tres, interdum plures Tribuni militares, decem Decemuiri essent, quisnam eorum Comitia Magistratuum creandorum habuerit? Respondebo de singulis. Primùm, quod ad Consules attinet, illi inter se se comparabant, vel sortiebantur, cui sorte id munus offerebatur, is Comitia peragebat. Docet hoc Liuius libro 35. his verbis: Consulibus ambobus Italia prouincia decreta est, ita vt inter se compararent, sortirentúrve vter Comitiis eius anni præesset. Item: Eodem ferè tempore duorum Consulum literæ allatæ sunt, L. Cornelij de prælio ad Mutinam cum Boiis facto, & Q. Minutij à Pisis, Comitia suæ sortis esse.

B Cæterùm adeò suspensa omnia, &c. Quòd si is, cui sors tulerat, vt Comitia haberet, adesse non poterat, tum id alteri demandabatur: si tamen vellet. Testis est eodem loco Liuius. Sic enim de Q. Minutio scribit, eum ad senatum literas dedisse, Comitia suæ sortis esse, cæterùm adeò suspensa omnia, &c. Et paulò post: Si ita videretur patribus mitterent ad collegam, vt is ad Comitia Romam rediret. Si id facere grauaretur, quòd non suæ sortis id negotium esset, se facturum, quod Senatus censuisset. Item Liu. lib. 39. Iam Consularium Comitiorum appetebat tempus: Quibus quia M. Æmilius cuius sortis ea cura erat, occurrere non poterat, C. Flaminius Romam venit, &c. Plura testimonia, præsertim in re tam manifesta, adducere nolo.

De Interregibus respondeo cum Asconio Pædiano, qui in Oratione pro Milone scri-

C bit, non fuisse moris, vt ab eo, qui primus Interrex proditus erat, Comitia haberentur. Verissimum sanè hoc est. Nusquàm enim apud Liuium legitur à primo Interrege Comitia habita: sed interdum à secundo, vt libro nono. Item decimo: Interreges fuère Ap. Claudius, dein P. Sulpitius, is Comitia Consularia habuit. Interdum à tertio, vt lib. 5. duobus locis. Interdum à pluribus, vt ad vndecimum etiam Interregem aliquando peruentum sit, Liu. lib. 7. De Tribunis militaribus idem quod de Consulibus diximus, suspicor, licèt expressum veteris alicuius scriptoris testimonium non habeam.

De Decemuiris nihil attinet dicere, cùm vna tantùm aliorum Decemuirorum creandorum Comitia ipsi habuerint. Liuius libro 3. quidem affirmat, reliquos nouem Decemuiros Ap. Claudio, quòd is minimus natu inter eos esset, munus habendorum Comitiorum communi consensu iniunxisse. Et hæc quidem de Magistratuum Comitiis. Pergamus ad reliqua.

Legum Comitia dixi habuisse Consules, Dictatores, Decemuiros, Prætores. De Consulibus res manifesta est. Omnes enim leges Consulares, quæ passim reperiuntur apud auctores, satis ostendunt, legibus ferendis Consules Comitia Centuriata habuisse. Neque de Dictatoribus vlla est dubitatio. Confirmant id lex Hortensia, Æmilia, & Cornelia, quæ omnes à Dictatoribus latæ, alijs tamen, quàm Centuriatis Comitiis, ferri non potuerunt. De Decemuiris testimonium dicunt duodecim Tabularum leges ab iis Centuriatis Comitiis latæ, vt est apud Liuium, & Dionys. Prætores quoque Comitia Centuriata legum habuisse testatur Liuius lib. 45. cùm scribit, Prætorem M. Iuuentium legem tulisse de bello Rhodiis indicendo. Confirmat id ipsum & hoc, quòd si in Vrbe consules non essent, Prætorum ac præsertim Vrbani summum imperium erat. Ex quo sequitur, si legum Comitia habenda essent, Prætorum id fuisse munus.

De iudiciis etiam dicendum. Illorum igitur Comitia habuerunt Consules, quod patet ex iudicio Coriolani apud Liuium lib. 2. Ea enim Consules habuisse Comitia, ibi disertè dicitur. Habuerunt eadem etiam Dictatores: quod probatur ex iudicio Sp. Melij, quod exercuit L. Quinctius Dictator, qui ad id exercendum potissimùm dictus erat. Liuius lib. 4.

De Prætoribus, quòd Comitia iudiciorum habuerint, dubitari nullo modo potest. Scribit enim Liuius lib. 43. Tribunos plebis à Prætoribus diem Comitiis Centuriatis petiisse, ad exercendum iudicium. Verba eius sunt hæc: Tribuni plebis Sempronius & Rutilius, postquàm se perduellionis iudicare reis pronunciauerunt, diem Comitiis à Prætore Vrbano petierunt. De Censoribus nusquàm extat, quòd vel Magistratuum, vel legum, vel iudiciorum Comitia habuerint. Quòd autem leges Censoriæ, apud scriptores reperiuntur, id non de legibus Comitiis Centuriatis latis: sed de eorum subscriptionibus, vt Cicero pro Cluentio actione 7. in Verrem, aut locationibus à Censoribus factis, vt idem alicubi appellat, intelligendum est. Habuerunt tamen ius populi vocandi in campum Martium lustri condendi causâ, teste Liuio: de quo aliàs.

Hactenus igitur de iis personis, quæ ius vocandi populum ad Comitia Centuriata habuerunt, egimus: postulat locus, vt de iis etiam, quæ suffragium tulerunt, dicamus. Tulerunt autem suffragium ciues, qui in centurias descripti erant, quíque ius suffragij habebant, non tantùm qui in vrbe Roma, sed etiam, qui extra Vrbem in Italia habitabant, ciuitate tamen cum iure suffragii donati erant. Non enim omnes Itali pari iure ciuitatem adipiscebantur: sed alij cum iure suffragij, alij sine iure suffragij, quod pluribus declarabitur libro de militia. Qui igitur ciuitate cum iure suffragij donati erant, etiamsi in Vrbe non habitabant, ius suffragij habebant.

Neque tamen omnes etiam ciues, qui in Vrbe habitabant, ius suffragij Comitiis Centuriatis habebant. Qui enim à Censoribus ignominiæ causâ notabantur, si plebeij essent, in Ceritum tabulas referebantur, id est, adimebatur iis ius suffragij, & referebantur in tabulas eorum ciuium, qui eo iure carerent: fiebant etiam ærarij, id est, non erant ampliùs in albo centuriæ suæ: scilicet ad hoc, vt ciues essent, sed tantummodò, vt pro capite suo tributi nomine æra penderent.

Quod verò etiam ij ciues, qui domicilium in Vrbe non habebant, si ciuitatis plenum ius cum iure suffragij adepti essent, centuriatis Comitiis suffragium tulerint, testis est inter alios Cicero pro Domo, & post Reditum ad Quirites, quando de Comitiis Centuriatis reuocationis suæ ab exilio causa habitis agens, sic scribit: Nullus in eorum reditu motus municipiorum, & coloniarum factus: at me in patriam ter suis decretis Italia cuncta reuocauit. Et alibi pro Sestio: Nullum erat Italiæ municipium, nulla colonia, nulla præfectura, nulla Romæ societas, nullum collegium, aut concilium, aut omninò aliquod commune consilium, quod tum non honorificentissimè de mea salute decreuisset, &c. Quibus ex locis intelligitur, municipes etiam, colonos, & eos, qui in præfecturis habitabant, si modò id ius haberent, suffragium his Comitiis tulisse. Aliquos autem municipes, colonos, & præfecturas aliquas id ius non habuisse, ostendetur in lib. de militia Rom. vbi de eorum omnium origine, & iure differendum erit. Et hæ quidem personæ habuerunt ius suffragij. Præter eas autem de quibus diximus, etiam quasdam alias personas his Comitiis interesse oportuit, quarum tantùm nomina hîc recitabo. Causæ enim propter quas adfuerint, & quid eorum officium, alibi explicabitur. Fuerunt autem illi, in Comitiis quidem magistratuum, candidati: in genere autem in omnibus, Diribitores, rogatores, custodes, & Præcones, quod in sequentibus probandum erit. Itaque hîc huius capitis finis esto.

De loco Centuriatorum Comitiorum, & quid campus Martius.

CAP. XI.

CENTVRIATA Comitia in loco inaugurato haberi oportebat, non tamen intra Pomerium, sed extra, quod docet Agellius lib. 15. cap. 27. cùm inquit: Centuriata Comitia nisi imperato exercitu haberi non poterant, ídque præsidij causâ, quoniam populus esset in suffragiis ferendis occupatus. Exercitum autem extra Vrbem imperari oportebat, intra Vrbem imperari ius non erat: quod confirmat etiam apud Liuium lib. 39. Sp. Posthumius Consul his verbis: Maiores vestri, ne vos quidem, nisi cùm aut vexillo in arce posito Comitiorum causâ exercitus edictus esset, aut plebi concilium Tribuni edixissent, aut aliquis ex Magistratibus ad concionem vocasset, fortè temerè coire voluerunt. Manifestum hinc est, non intra, sed extra Vrbem, & quidem edicto exercitu Comitia Centuriata haberi potuisse. Locus aũt Centuriatis Comitiis destinatus erat campus Martius, quem Cicero dicit Consularibus auspiciis consecratum: quia imperij Consularibus auspiciis omnia ferè peragebantur, quæ publicè in eo campo fieri solebant. Pauca itaque de eo hîc sunt adiicienda.

Fuit campus Martius, qui alibi etiam Tiberinus dicitur, locus extra vrbem Romam, prope portam Flumentanam: Martius dictus, eò quòd Marti sacer vel dicatus esset. Scribit Agellius lib. 6. cap. 7 eum à Caia Tarratia, virgine Vestali populo Romano donatum, propter quem amplissimos honores populus ipsi habuerit. Sunt tamen qui eum ab Acca Laurentia scorto nobili: non à Caia Tarratia, testamẽto populo Romano condonatũ, affirment. Eum fortasse Romulus Marti sacrũ fecit. Non enim traditur. Seruij enim Tullij, Regis VI. tempore, iam tum Marti sacer fuit, in eóque primũ lustrũ cõditũ, & Comitia Centuriata habita, testante Dionysio li. 4. Posteà à Tarquinio Superbo, VII. & vltimo Romanorum rege, in proprios vsus conuersus, post eiectos reges, à Bruto, & collega rursus ad pristinam conditionẽ redactus est. Qua de re libet adscribere verba Dionysij,

A Dionysij,lib.5. quæ sunt: Iunius Brutus, & P.Valerius bona Tyrannorum populo diripienda dederunt: agrum quem illi priuatim possederant, inopibus ex plebe diuiserunt, vno tantùm campo excepto,qui situs est,Vrbem inter, & fluuium. Is iam antè Marti sacer erat,pratum equis & iuuentuti in armis exercendæ accommodatum.Id Tarquinius contempta religione suis oppleuerat segetibus,sicut satis apparet ex decretoConsulum, de eius frugibus.Cùm enim omnia Tyrannorum bona agenda,ferendáque permisissent populo,quicquid frumenti erat in eius campi areis, vel in stipula, vel tritum iam, non permiserunt auehi,religione vetante, iusserúntque totum effundi in Tiberim. Et nunc quoque eius facti manet monumentum, bene magna Insula, sacra Æsculapio, cincta flumine,concreta (vt fertur)è frumenti aceruis putrescentibus,& paulatim aliis, quæ te-B merè fert flumen,eodem inuectis, fit auctior. Hæc Dionysius. Paulò antè dicit, moris fuisse in campo Martio, Reges & Magistratus creari. Bartholomæus Marlianus Epitoma antiquæ Romæ Topographiæ lib.6.cap.12.vbi de campo Martio verba facit inter alia refert,in hoc campo,præter natiuam loci,pratorúmque amœnitatem,ornamenta etiam, & statuas illustrium virorum erectas, & ex Capitolio, cùm ille locus nimis angustus esse cœpisset,propter ornamentorum quæ quotidiè inferrentur, multitudinem,plurima in campum Martium translata esse. Strabo lib.5. etiam elegãter campum Martium his verbis describit: Maximam, inquit, horum (scilicet deorum) partem campus Martius habet, præter natiuam locorum amœnitatem, artis & solertiæ exornationes admittens.Campi enim admirabilis magnitudo,& Curules pariter cursus,& alia equestria C certamina expedita suppeditat: nec minùs,tam multis pilam,trochum,palæstram exercitatione tractantibus,aliáque incumbentia simul opera.Quid perennes solo herbas,coronatósque vsque ad fluminis alueum colles? Scenicarum ostentatio picturarum eius generis spectacula præstant,vt difficilè & inuitus abscedas. Hæc ille. Varia itaque ludicra in hoc campo exercebantur, quod præter Strabonem & Horatius docet. Tumultu exorto delectus in eo habebatur,clari viri mortui cremabantur,& hic campus ferè schola erat militiæ Romanæ, vbi iuuentus Romana ad palum omni genere armorum, & quidem veris duplo grauiorum,exerceretur,caput petendo, lateribus insidiando, poplites succidendo,insiliendo, resiliendo, punctim potiùs, quàm cæsim feriendo,& interim tamen assiduè sese protegendo,item iaculando.Pars ibi Tyronum pilis,lapidibus,sagit-D tis,manu funda,arcu iaculandis exercebatur.Tum verò saltu fossę latitudinem,aut valli altitudinem superare:prçipuè autem cursu locum occupare,fugientem assequi consuescebat. Erant etiam equi lignei in campo,vt insilire, desilire, dextrâ, læuâ,inermis,armatus, districto etiam gladio futurus eques addisceret, veros etiam equos domaret, & futuris præliis assuefaceret,&c. Neq; prætereundum est, quod Pomponius Lætus in suis antiquitatib.Rom.annotat,fuisse in campo Martio insigne horologium,quod habuerit septem gradus circùm,& lineas distinctas metallo inaurato: solum etiam campi,eo loco,vbi horologium istud fuerit,lapide amplo quadrato stratum fuisse,& habuisse lineas easdem,& in angulis quatuor vẽtos,cum inscriptione,vt Boreas spirat,ex opere misino. Meminit eius etiam Plin. lib.36. cap.10. & addit, ab Augusto Imperatore illud horolo-E gium conditum fuisse. In hoc igitur campo Centuriata Comitia regulariter, & semper habita fuerunt. Nisi quòd illa,quibus de Manlio Capitolino iudicatum est, Comitia ex campo Martio in Lucum Petilinum translata sunt,eam ob causam,vt à conspectu Capitolij,oculi populi auerterentur, quò liberiùs de conseruatore eius iudicare posset, vt scribit Liuius lib.6.Sequitur de tempore.

De tempore Comitiorum Centuriatorum. CAP. XII.

NVLLA Comitia nisi diebus Comitialibus haberi poterant. Ergo nec Centuriata. Qui autem Comitiales dies fuerint, non opus esse arbitror hîc pluribus explicari, cùm in priori harum Antiquitatum commentario, vbi omnium dierum ratio & discri-F mina,à Romanis obseruata, diligenter inquisità, & tradita sunt, de Comitialibus etiam non pauca sint annotata:nec patitur horum librorum ratio,vt eadem sępius repetantur. Hoc tamen hîc monendum videtur, cùm in singulis mensibus quidam Comitiales dies fuerint:quo anni tempore Magistratuum Comitia haberi consueuerint.De iudiciorum enim,& legum Comitiis nihil certi dici potest.

Non semper idem tempus obseruatum fuit Magistratibus creandis. Liuius libro 3. scribit,L.Ebutium & P.Seruilium Kalen.Sextil.vt tunc principium anni actum sit,Consulatum iniuisse.Eo igitur tempore mense Iunio, vel Quinctili Comitia eorum habita

fuerunt. Certi quidem nihil traditur. Paulò pòst, cùm de Decemuiris loquitur, ita scribit: Idus tum Maiæ solemnes erant ineundis Magistratibus. Mense igitur Martio, vel Aprili, tum eorum Comitia habita fuisse suspicari licet. Tempore autem belli Punici secundi, Consules Idibus Martiis Consulatum inibant, vt passim in historia T. Liuij legitur. Idque ita obseruatum fuit vsque ad annum Vrbis DCI. Illo igitur tempore Comitia haberi solebant, Ianuario & Februario mense, dimissis scilicet in hyberna exercitibus. Anno autem Vrbis DCI. Q. Fuluius Nobilior, & T. Annius Luscus Consules, primi Kalend. Ianuariis Magistratum inierunt, post quod tempus idem deinde à sequentibus Consulibus factum est. At eo tempore ordinaria Magistratuum creatio fuit, ad finem mensis Iulij, & principium Augusti, vt ex Ciceronis oratione secunda in Verrem, Epistolis ad Atticum, & epistola Cœlij ad Ciceronem, constat. Quòd si vltrà ducerētur Comitia, id eueniebat propter intercessiones, aut obnunciationes, per quas differrentur.

Porrò autem Consularia Comitia ante Prætoria haberi solebant: interdum quidem eodem die, vt ex Liuij lib. 10. constat, interdum postero die, nonnunquàm tertio, aut alio quodam pòst die, vti ex eodem Liuio intelligi potest.

Censoribus creandis Comitia initio paulò pòst initum à Consulibus Magistratum, priusquàm in prouincias proficiscerentur, ætate Ciceronis ad finem mensis Iunij, vt constat ex Epistolis ad Appium, collatis cum iis, quæ ad Atticum libro 6. scripta sunt, ex quibus colligi potest, Appium Censorem factum, eo, quo dixi, tempore, ídque quinto quoque anno fiebat, vt ex historia cognoscitur. Hoc tamen differebant Censorum Comitia à Consularibus, & Prætoriis, quòd Censores statim designati Magistratum inibāt. Vnde legimus apud Liuium, libro 40. Censores designatos statim in Capitolium deductos, ad capienda Magistratus insignia, iurandúmque in leges. Consules verò, Prætorésque, nisi interregno aut in locum demortui creati essent, non statim designati inibant Magistratum, sed ab eo tempore, quo designati erant ad illud, quo Magistratum inibāt, quod posterioribus temporibus ferè quinque mensium spacium erat, priuati manebant. Quæris, quid per id tempus actum sit? respōdeo, inquirebatur per competitores aut alios de ambitu in designatos, de quo alibi dicendum erit. His ita explicatis, modum Comitiorum trademus.

De modo Centuriatorum Comitiorum, & primùm quidem de iis, quæ ante Comitia fieri solebant. CAP. XIII.

QVOD ad modum horum Comitiorum attinet, tria nobis consideranda veniunt: primum, quid vt iusta haberentur Centuriata Comitia, fieri ante ipsa soleret: deinde quis modus in ipsis Comitiis seruaretur: postremò quid post dicta suffragia fieri oporteret. Hoc capite de iis, quæ ante Comitia obseruari solebant dicemus, de reliquis in seq. cap. acturi.

Primum omnium ex auctoritate Senatus hæc Comitia fieri oportebat. Hoc enim discrimen inter Centuriata, Curiata, ac Tributa Comitia præter alia fuisse Dionys. li. 9. scribit, quòd Tributis nō opus esset Senatus auctoritate, in reliquis vel maximè necesse esset, eam accedere. Ac primis quidem temporibus, post habita Comitia Patres auctores fiebant, hoc est, ea, quæ populus suis suffragiis iussisset, confirmabant. Posteà verò id ius Senatui adeptum est, & institutum, vt antè, quàm Comitia haberentur, in incertum Comitiorum euentū, Patres auctores fierent. Testatur hoc Liuius li. 8. pluribus locis, & Cicero pro Plancio. Testatur etiam lex P. Philonis Dictatoris, qua cauebatur, vt legū, quæ Comitiis Centuriatis ferrentur, ante initum suffragium, patres auctores fierent. Et Appianus lib. 1. bellorum ciuilium scribit, à L. Cornelio Sylla legē latam, vt nihil referretur ad populum, quod antè à Senatu decretum, confirmatúmque non esset, atque addit, veteri id lege cautum fuisse. Requirebatur itaque in Comitiis Centuriatis primùm, vt Patres auctores fierent, hoc est, vt iuberent aliquem Comitia illa edicere. Iubebant autem id plerunque Senatusconsulto, quemadmodum ex Liuio constat. Quòd si Patres auctores non fierent, hoc est, non probarent causas Comitiorum, tum intermittebantur, vel differebantur, donec Senatus auctoritas accederet.

Postquàm Patres auctores facti essent, hoc est, postquàm probassent Comitia vel Magistratuum creandorum, vel legum ferendarum, vel iudiciorum exercendorum haberi, tum edictum præmitti necesse erat, vt ad quam diem conuenire populus deberet, multò antè intelligeret. Vnde fit, vt in omnibus historiis tam sæpe reperiantur Consules Comitia edixisse. Id verò edictum in tabella scriptum publicè proponi solebat, quod

ex Agel-

A ex Agellij lib. 13. cap. 14. apparet, qui sic scribit: In edicto illo Consulum, quo edicunt, quis dies Comitiis Centuriatis futurus sit, scribitur ex veteri forma perpetua: Ne quis Magistratus minor de cœlo seruasse velit. Ex quibus verbis apparet, in eo edicto plura capita fuisse scripta, atque illud proponendum publicè fuisse, vt populo notum esset. Quoniam autem Comitiis etiam adesse ex agris homines oportebat, qui in Vrbem ferè, nisi nundinis, hoc est, nono quoque die, non veniebant, propterea edictum illud per plures dies publicè extare necesse erat, vt populo vniuerso notum esset. Solebátque plerunque in Comitiis Centuriatis trinundinum interiici, inter edictum illud, & diem Comitiorum, non tantùm in legum & iudiciorum, sed Magistratuum quoque Comitiis, si nihil accidisset, quod impedimento esset, ne legitimo tempore Comitia haberentur: B quemadmodum fiebat, si per Interreges Comitia haberentur, aut necessitas aliqua posceret, Comitia maturari. Quando enim Interreges Comitia habituri erant, tum certè tantum tempus inter edictum, & diem Comitiorum interiici non poterat. Erat enim Interregis Imperium, quinque tantùm dierum: poterat autem secundus Interrex Comitia habere, vt paulò antè ostendimus. Sic etiam superioribus tẽporibus, quibus Consules bellis vrgentibus in Vrbe esse non poterant, sæpe accidebat, vt in exitu annus propè esset, nec dum tamẽ subrogati essent Magistratus. Eo igitur tempore interdũ reperimus propter necessitatem subrogandorum Magistratuum, paucis post edictum diebus, habita fuisse Comitia. Vnde T. Liuius lib. 24. scribit, Q. Fabium, in eum, quem primum Comitialem diem habuerit, Comitia edixisse, quibus verbis satis ostẽdit, post edictum non fuisC se interiectum trinundinum. Neq; enim tot dies continui, quot sunt in trinundino, esse poterant, quin aliqui ex iis essent Comitiales. At temporibus ætati Ciceronis proximis Consules totum ferè annum sui Consulatus agebant in Vrbe, nec ad exercitus, aut in Prouincias, nisi ad finem anni proficiscebantur. Vnde fiebat, vt legitimo tempore Comitia Magistratuum edicerentur: & nisi ad diem edicto præstitutum haberentur, id eò accidebat, quòd dies diffinderetur vel auspiciis, vel Magistratuum intercessionibus.

Quòd si verò Consules abessent, tum edictum illud Comitiorum ex itinere præmittebant, vt trinundino antè proponeretur, vel Prætori scribebant, vt is eorum nomine Comitia indiceret, teste Liuio lib. 22. Atque hæc quidem in genere, de omnibus Comitiis Centuriatis legitimis & regularibus intelligenda sunt. Prӕter ea autem, Comitia D legum, & iudiciorum peculiaria etiam quӕdam habebant, quӕ etiam consideranda sunt.

Ante Comitia legum hic modus seruandus erat, vt primùm legislator concionem haberet, in qua populo necessitatem & vtilitatem legis proponendæ ostenderet, deinde etiam recitaret, ac publicè proponeret, vt populo potestas fieret, eam cognoscendi otiosè: & vt inde liceret librariis describere, si qui vellent legem apud se habere. Cognosci hoc ex Dionysij lib. 10. potest, qui sic scribit: Tribuni plebis aduocata concione pollicebantur plebi se legem laturos de iis rebus, quas postulabat. Quam orationem postquàm plebs collaudauit, sublata omni mora, legem, quam paratam habebant, recitarunt. Ac proposita ea lege, datum est trinundini spacium, quo fieret potestas legis improbandæ omnibus, qui vellent, &c. Hæc ille. Quæ etiam de legibus Decemuiralibus scribit Liuius lib. 3. Post hanc legis propositionem, trinundino promulganda erat, id est, tribus E nundinarum diebus aduocata concione recitanda, & de singulis capitibus populus docendus: rogandus etiam vt legem accipere vellet, vtque prodita die, qua Comitia haberentur legis ferendæ, ad illam diem frequens adesset: inter quos, qui primus populo vt legem acciperet suadebat (solebant enim sibi latores virum aliquem præcipuum magna auctoritate prӕditum cõciliare, & adiungere, qui legem populo suaderet) is auctor legis appellari solebat. Post hunc auctorem alij etiam nonnunquàm priuati, data à Magistratibus concione, eam suadebant. Dabatur etiam potestas dissuadendi legem quicunque vellet. Et ex Ciceronis oratione post reditum in Senatu, colligitur, rogatores legum primo nundinarum die, post recitatam & explicatam legem, populo gratias egisse, quòd aduenisset, & simul rogasse, vt pari studio cõueniret reliquis diebus, cùm lex eadem rurF sus ad populum referenda esset: solitum etiam fuisse populum significationem dare acclamationibus, legem sibi acceptam esse, aut non esse, antequàm dies suffragij veniret.

Quemadmodum autem in legum, sic etiam in iudiciorum Comitiis obseruabatur, vt trinundino accusatio promulgaretur. Docet hoc Cicero in oratione pro Domo sua, inquiens: Moderata populi iudicia sunt à maioribus constituta: primùm, vt ne pœna capitis cum pecunia coniungatur: deinde, ne nisi prædicta die quis accusetur: vt ter antè Magistratus accuset, intermissa die, quàm mulctam irrogет: aut iudicet: quarta sit accu-

ſatio trinundinum prodita die, qua iudicium futurum ſit. Hæc ille. Tribus autem nundinarum diebus ante Comitia accuſatio repetebatur ad populum. Atque hæc quidem ante diem Comitiorum obſeruabantur.

A

De ijs quæ in ipſis Comitijs, & poſteà obſeruari ſolebant. Cap. XIV.

DIXIMVS præcedenti capite, quid vt iuſta eſſent, ante Comitiorum diem fieri oportuerit: conſiderabimus nunc, quæ ipſo Comitiorum die, adeóque ipſis Comitiis obſeruari ſolerent. Primùm, nulla Comitia Centuriata iure fieri poterant, niſi captatis antè auſpiciis. Pertinebant autem ad hæc Comitia duo auſpiciorum genera, obſeruatio de cœlo, & auium inſpectio. Et igitur qui Comitia habiturus erat, parendum erat obnunciationi. Si enim quis obnunciaret, ſe de cœlo ſeruaſſe, tum Comitia peragi non poterant. Non autem omnes Magiſtratus, maiores ſcilicet, & minores, maioribus obnunciare poterant, ſed maiores tantùm, iique qui erant Conſulum collegæ, Cõſules, & Prætores. Ideóque in omnibus Centuriatorum Comitiorum edictis, inter alia hoc caput erat: Ne quis minor Magiſtratus de cœlo ſeruaſſe vellet, quod paulò antè ex Agellij lib. 13. cap. 14. recitauimus.

B

Deinde etiam is, qui Comitia habiturus erat, priuſquàm in campum veniret, in arce, aut alio quodam, ſed intra pomerium, loco auſpicabatur, adhibito augure, qui ſibi in auſpicio eſſet: qui ſi aduerſa auſpicia nunciaſſet, Comitia eo die peragi non poterant. Poſterioribus tamen temporibus, vt ex Dionyſij lib. 2. & Ciceronis libro 2. de Legibus, & libro 2. de Diuinatione cognoſci poteſt, neglecta augurali diſciplina, Magiſtratus, qui Comitia habiturus erat, augurem nõ tam conſulere Deos iubebat, quàm bona eſſe auſpicia pronunciare. Itaque ex voce auguris veriùs, quàm ex vllo ſigno ex auibus, aut ex cœlo ſumpto, auſpicabantur.

C

Sed & Candidatos ante Comitia auſpicatos fuiſſe, docet Dionyſius Halicarnaſſæus libro 2. his verbis: Qui Magiſtratus accepturi ſunt, prima luce, loco aperto expoſiti Diis ſupplicant, tum ex Auguribus publicis, qui adſunt, nonnulli nunciant illis fulgur ſiniſtrum, quod omninò non factum ſit. Illi Augurium ex voce accipientes abeunt. Magiſtratum accepturi: alij quidem ſatis eſſe exiſtimantes, nulla ſibi aduerſa auſpicia fuiſſe, alij verò etiam repugnantibus Diis. Hactenus ille. Præter auſpicia erant etiam ſacra quædam legitima, quæ à Magiſtratu ante Comitia fieri oporteret, quemadmodum idem Dionyſius lib. 7. & 10. docet. Illa verò ſacra immolationes hoſtiarum erant, quibus in omnibus actionibus publicis vti ſolebant.

D

Captatis itaque auſpiciis, & ſacris peractis, primis quidem temporibus, Magiſtratus Comitia habiturus vrbem egrediebatur, atque tabernaculum capiebat: eum ſequebantur omnes ciues armati ſub ſignis, in ſuis quique Centuriis, vt multis docet Dionyſius. Poſterioribus verò temporibus non omnes ciues armati in campum conueniebant, ſed tamen præſidij causâ, vt ait Agllius, paucorum hominum exercitus imperabatur, atque in Ianiculum introducebatur, & erigebatur vexillum donec peracta eſſent Comitia. Quem morem, eiúſque cauſas Dio lib. 37. indicat his verbis: Cùm antiquitùs multi hoſtes circùm Romam habitarent, veriti Romani, ne, dum ipſi Comitia Centuriata agerent, hoſtes per inſidias Vrbem aggrederentur, Ianiculúmque occuparent: ſtatuerunt non omnes ire in ſuffragia, ſed vt ſemper aliqui armati per ſucceſſionem eum locum cuſtodirent. In Ianiculo igitur, quamdiu concio durabat, cuſtodiæ agebantur. Cùm autem ſoluenda iam erat concio, ſignum à Ianiculo remouebatur, cuſtodéſque diſcedebant. Non autem licebat cuſtodiis ab arce ea remotis, quicquam ampliùs ſtatuere. Is autem mos: ſolis Centuriatis Comitiis obſeruabatur, cùm extra Vrbem omnes in armis adeſſe res poſtulabat, & id hodiéque religionis causâ fieri ſolet. Hactenus ille. Hoc etiam ſemper obſeruatum fuit, vt Conſul Comitiorum die, quaſi ad vſurpationem vetuſtatis extra pomerium tabernaculum haberet: velut Dux exercitus. In quo capiendo vitium committebatur, ſi priùs quàm pomerium tranſgrederetur, auſpicia aut non conſuluiſſet, aut aduerſa apparuiſſent. Tantúmque tribuebatur his auſpiciis tabernaculi capiendi, vt ſi hîc peccatum eſſet, tota actio vitioſa, & inauſpicata cenſeretur. Scribit Plutarchus in Marcello idcirco ſolitos Magiſtratus capere tabernaculum, vt in eo ſederẽt, pro captandis auſpiciis. Quòd ſi nondũ ratis auſpiciis, aliqua eos cauſa in Vrbẽ retraheret, primum tabernaculum relinquere oportebat, & alterum capere, ex quo denuò captabantur auſpicia. Huiuſmodi autem auſpicia prima luce captari ſolebãt, quemadmodum intelligi

E

intelligi poteſt ex Dionyſio, Macrob. lib. 1. Saturnal. cap. 3. & Agell. lib. 3. cap. 5. Porrò & hoc ad auſpiciorum rationem pertinebat: ſi cœptis Comitiis, tonitru ſuperueniſſet, tum ea dirimebantur. Item, ſi ipſis Comitiis morbo Herculeo correpto, quiſquam repentè concidiſſet, diſſoluenda erant Comitia, nec iuſta eo die haberi poterant: vnde etiam illi morbo nomen eſt Comitialis, vt Serenus docet his verſibus:

Eſt ſubiti ſpecies morbi, cui nomen ab illo
Quòd fieri nobis ſuffragia iuſta recuſat:
Sæpe etenim membris acri languore caducis,
Concilium populi labes horrenda diremit.

Et hæc quidem de auſpiciis horum Comitiorum.

Cùm igitur Senatus auctoritate, edicto antè propoſito, & re per multos dies antè promulgata, ſacris factis, auſpiciis addicentibus, nulláque obnunciatione interiecta. Centuriata Comitia maior Magiſtratus habere vellet, nihil omiſerat eorum, quæ ad legitimum modum Comitiorum ante ipſa quidem Comitia requirebantur. Videamus reliqua.

Populus Romanus, cui quidem ius erat ſuffragij, ad diem edicti conueniebat in campo Martio, atque ibi, priuſquàm in centurias diſtribueretur, habebat Magiſtratus concionem ad populum, qua rogabatur, vt id, quo de ageretur, iubere, aut vetare vellet. Ac ſi Magiſtratuum quidem eſſent Comitia, ſolebat is, qui habebat Comitia, rogare populum, vt ex iis Candidatis, quorum haberi rationem oporteret, quóſque tum omnes nominatim appellabat, crearet populus quos vellet, Conſules, Prætores, Cenſoréſve. Neque verò cùm voce quidem ſuffragium ferebatur, neceſſitas ea ratione populo imponebatur, vt non poſſet alios, quàm candidatos facere: ſed libera ſuffragia relinquebantur, vt ex omnibus ciuibus crearet, quos vellet, ſi modò ij eſſent, quorum ratio legibus haberi poſſet. Quin etiam legibus ſolutos ſæpe reperimus multos, vt creari poſſent, vel ante legitimam ætatem, vel abſentes, vel decennio nondum interpoſito inter eundem Magiſtratum. Et multos qui non peterent, creatos inuenimus. Verùm iſta euenire non ſolebant, niſi ea tempora eſſent, in quibus magna virtus alicuius Reipublicæ neceſſaria videbatur: quæ in petentibus tanta non erat populo cognita. Ordinarium autem, ac legitimum erat, vt ex Candidatis crearetur Magiſtratus. Poſt leges tabellarias, hi modò creari poterant, quorum rationem haberi debere, antè iudicatum eſſet, vt in tabellis nomen eorum ſcriberetur.

Quod de Magiſtratibus dixi, idem debet in Comitiis Regis ſacrorum intelligi.

Huiuſmodi autem conciones, non ſolùm antè, quàm populus in ſuffragium mitteretur, ſed interruptis etiam interdum Comitiis ad emendanda populi ſuffragia habitas fuiſſe, teſtimonio eſt Liuius lib. 3. de L. Quinctio ſcribens, cùm C. Claudius Conſul haberet Comitia Conſularia, & ſe refici Conſulem videret, L. Quinctius eius collega interrupit Comitia, orationémque ad populum habuit, cuius exitus fuit, vt communiter ab ambobus Conſulibus ediceretur, ne quis L. Quinctium Conſulem faceret: ſi quis feciſſet, ſe id ſuffragium non obſeruaturos: ſimile exemplum recitat Liuius libro 24. etiam de Q. Fabio Maximo.

Sin legum Comitia eſſent, antequàm populus in ſuffragium mitteretur: primùm lex recitabatur à Præcone, ſubiiciente Scriba: tum oratione docebatur populus, denique rogabatur, vt eam legem acciperet, & ſuffragiis ſuis iubere vellet, teſtibus Aſconio, in argumento orationis pro C. Cornelio, Appiano lib. 1. bellorum ciuil. & Plutarcho in Catone Vticenſi. Ex quibus etiam auctoribus intelligi poteſt, obſeruatum fuiſſe, vt poſt trinundini promulgationem, die Comitiorum rurſus recitaretur lex, haberentúrque orationes, ſuadendi & diſſuadendi causâ.

At ſi iudicij cauſa Comitia haberentur, idem fiebat, quod in legibus ferendis. Iudicium enim populi lege lata fiebat: quæ ſi acciperetur à populo, condemnatus erat reus: ſin antiquaretur, abſoluebatur.

Erat autem omnium actionum cum populo commune principium: VELITIS IVBEATIS QVIRITES, quemadmodum ex Cicerone, & Liuio intelligi poteſt. Ex qua dicendi formula nomen ortum eſt rogationis, omnibus actionibus cum populo commune.

His peractis, iubebat Magiſtratus populum in ſuas centurias diſcedere, ad ſuffragium ferendum: ídque populus ita faciebat: niſi hìc obnunciatum eſſet, aut ab aliquo Magiſtratu interceſſum.

Intercedebant inter se Consules, Prætores, & Tribuni, vnde in legibus Ciceronis scribitur: Par, maiórve potestas plus valeto. Qua lege significatur, parendum esse intercessioni paris aut maioris potestatis.

De suffragiis iam dicendum, quo ordine centuriæ ea tulerint. Non enim omnibus temporibus eadem obseruata ratio fuit. De primis temporibus Dionysius libro 4. in historia Ser. Tullij Regis sic scribit: Quando Tullius Magistratus creare, aut de lege cognoscere, aut bellum inferre volebat, pro Curiatis, Centuriata indicebat Comitia. Primę ad suffragia vocabantur maximi census centuriæ, XIIX. equitum, XXC. peditum. Hæ, quia tribus centuriis plures erant, quàm reliquæ, si consentirent, vincebant, & definiebatur sententia. Sin minùs, XXII. centuriæ secundæ classis inibant suffragia. Quòd si ne tum quidem conuenirent calculi, tertia classis vocabatur, ac deinceps quarta: ídque tamdiu fiebat, donec nonaginta septem centuriarum consentirent suffragia. Id, si ne post quintam quidem vocationem contingeret, centum nonaginta duabus centuriis pari vtrinq; numero diuisis in duas sententias, tum demùm vocabatur vltima inopum centuria, immunis à tributis, atque militia, & vtricunque parti accederet, eam reddebat potiorem altera: quod perrarum erat, & penè impossibile. Plerunque enim prima vocatione absoluebantur Comitia, raró ad quartam perueniebatur: quinta & sexta erant superuacaneæ, &c. Hæc eo loco docet Dionysius. Sequentibus autem temporibus, & quidem libera ciuitate, mutata illa ratio fuit. Non enim centuriæ Equitum primam sententiam ferebant, sed omnes centuriæ in sortem coniiciebantur, & quæ prima educebatur, prima suffragium dicebat, & prærogatiua appellabatur: deinde reliquæ vocabantur, quæ dicebantur Iureuocatæ. Post expletas verò tribus trigintaquinque cùm centuriæ ac classes, Tribuum partes essent, vti ex Liuio Sigonius & Grucchius colligunt, tum primùm vniuersus populus in Tribus trigintaquinque distribuebatur, & duplex sortitio fiebat, prima inter Tribus, quæ primùm sorte exibat, Prærogatiua tribus dicebatur: altera sortitio fiebat inter centurias Prærogatiuæ tribus: quæque primùm exibat, centuria Prærogatiua dicebatur, ac prima suffragium ferebat, post quam primæ classis centuriæ, tum secundæ, suo quæque ordine ad suffragium ferendum vocabantur, quæ Iureuocatæ appellabantur: atque plerunque, imò semper Prærogatiuæ sententiam (tantum eius omen erat) sequebatur. Et hæc est causa, cur in Centuriatis Comitiis non tantùm Prærogatiuæ centuriæ, verùm etiam Tribus mentio fiat:

Sed neque hoc prætereundum est, cùm primis liberæ Reipublicæ temporibus, bina de Magistratibus maioribus Comitia haberentur, Cēturiata & Curiata, quemadmodum suprà ex Sigonio docuimus, obsoletis posteà Curiatis Comitiis factum est, vt Prærogatiuæ & Iureuocatorum suffragia pro binis Comitiis haberentur. Docet hoc Asconius in 2. Verrinam, cùm sic scribit: Prærogatiuæ tribus sunt, quæ primæ suffragium ferunt ante iure vocatas. Mos enim fuerat, quò faciliùs in Comitiis concordia populi firmaretur, bina omninò de iisdem Candidatis Comitia fieri, quorum tribus Prærogatiuæ dicebātur, quòd primò rogarentur, quos vellent Consules fieri: secunda Iureuocatæ, quòd in iis, sequente populo, vt sæpe contingit, Prærogatiuam voluntatem, iure omnia complerentur: Hactenus Asconius. Ad suffragia redeo. Ante leges tabellarias latas populus voce suffragium ferebat: at posteà cœpit tabella suffragium ferre. Ac voce quidem cùm dicebatur suffragium, erant in singulis centuriis rogatores, qui singulorum rogabant sententias, quas palàm singuli proferebant. In quam autem partem plures eiusdem centuriæ homines inclinassent, eius totius centuriæ sententia censebatur: quam deinde rogator per Præconem nunciari iubebat. Quòd si Magistratuum Comitia essent, rogabantur singuli, quem vellent Magistratum esse, & tum nominatim singuli appellabant, quem vellent Magistratum creari. Idem in Comitiis Regis sacrorum fiebat. Sin legum Comitia essent, cùm populus legem accipere vellet, solebat vti his verbis solemnibus, ac velut conceptis, VTI ROGAS: quibus significabat, se velle hoc ita fieri, quemadmodum legis rogator fieri vellet. Cùm verò legem accipere nollet, vtebatur solemni verbo, ANTIQVO: quo significabat se, quod rogaretur, antiquare: hoc est, ne omninò fieret, vetare.

Iisdem vocibus etiam vtebantur in Comitiis iudiciorum. Nam & ea per legem his Comitiis exercebantur: quam si populus antiquasset, absolutus erat reus: sin verò iussisset, tum erat damnatus. Postquàm autem tabella populo data est, oportuit eam munere vocis fungi. Ac in Comitiis quidem Magistratuum oportuit tabellis nomina Candidatorum inscribi, vt daretur iis per tabellam Magistratus, sicuti priùs voce creabantur.

A Tot autem tabellæ vnicuique de populo dabantur, quot essent candidati, quorum rationem haberi oportere iudicatum esset. Et breuitatis causa in tabellis non integra Canditatorum nomina scribebantur, sed primæ tantùm literæ nominis cuiusque, id quod ex Ciceronis Oratione pro Domo intelligitur.

In Comitiis legum duæ dabantur tabellæ, vna in qua scriptum erat, VTI ROGAS, duobus tantùm primis elementis, V.R. Altera, in qua scriptum erat, ANTIQVO, vna etiam litera. A. In Comitiis iudiciorum eędem tabulæ dabantur, vna notata litera A. quæ significabat ANTIQVO, altera notata literis V. R. id est, VTI ROGAS.

Illæ autem tabellæ non domo afferebantur à populo, sed erant, qui eas ministrarent B populo suffragium inituro, quos Diribitores appellabant, ídque hoc ordine fiebat.

Sortitione inter Tribus & Centurias de prærogatiua facta, Magistratus in Tribunali, quod erat in campo Martio, sedens, per Præconem vocabat Prærogatiuam centuriam ad suffragium. Centuria igitur illa de eo loco in quo consistebat, discedebat in septum quoddam prope tribunal, quod alio nomine etiam Ouile dicebatur, & erat locus in Cāpo Martio cancellis conclusus, in quo erant, qui suffragium dicebant, & quò aliis interim ingredi non licebat. In illud igitur Ouile, seu septum Centuria discessura ibat per pontes, qui erant angustæ viæ, per quas populus in Ouile discedebat. In pontis initio stabant Diribitores, qui tabellas singulis ministrabant. Ingredientibus in Ouile Rogatores cistam proponebant, in quam coniicerent eam, quam vellent, tabulam. Postquàm autem totius Centuriæ tabellæ collectæ erant, tum educendis suffragiis adhibe- C bantur Custodes. Eorum munus erat describere suffragia, vt ea Centuriæ sententia renunciaretur, in quam plures inclinasse conspiceretur. Hoc autem erat describere suffragia, tot puncta in tabella notare, quot tabellæ similes reperirentur: vt inito tandem numero, ea Centuriæ sententia renunciaretur, quæ plures habere similes tabellas ex numero punctorum perspiceretur. In legibus quidem ferendis, si plures reperirentur tabellæ, in quibus scriptum esset, V.R. pauciores in quibus scriptum esset, A. ab ea Centuria legem iuberi renunciabatur. Contrà verò legem Centuria non accipere pronunciabatur, si plures scriptum haberent, A. At si fortè pares numero tabellæ in vtramque partem reperirentur, eius centuriæ nulla renunciabatur sententia, nisi lex esset, quæ de perduellione ferretur. In fauorem enim reorum absoluisse censebatur Centuria, quæ D non condemnârat. Itaque si pares essent reliquæ Centuriæ accipientium legem, & vetantium, hac accessione ad vetantes Centurias, legem antiquabat: adeò, vt reus absolueretur. Quod præter alios Dionysius lib. 7. testatur, cùm scribit, lege cautum fuisse, vt æqualitate suffragiorum reus absolutus iudicaretur.

In Magistratuum verò creatione numerus inibatur tabellarum, quæ idem nomen cōtinerent. Cuius enim Canditati nomen plures tabellæ comperiebantur continere, is ab ea centuria Consul, Prætor, Censórve factus renunciabatur. Sin paria suffragia tulisse omnes Candidati reperirentur, nullus renunciabatur, expectandáque erant reliquarum centuriarum suffragia.

Quod de Magistratuum Comitiis Centuriatis dixi, idem de Comitiis Regis sacrorum E intelligi debet. Hic enim pro Candidatis erant, duo, trésve, quos inaugurasset Pontifex Maximus, vt ex iis posteà populus suffragiis suis crearet, quem vellet esse Regem sacrorum, vti ex Liuij libro 40. colligitur.

Postquàm Prærogatiuæ centuriæ suffragium renunciatum esset, tum ea ex Ouili discedebat, & prima Equitum centuria, pòst singulę centuriæ primæ classis ordine ad suffragium ferendum vocabantur, eo modo, quo de Prærogatiua diximus. Vbi omnes primæ classis centuriæ suffragium tulissent, tum ea iterum numerabantur. Et in legum quidem Comitiis, si illæ omnes cum Prærogatiua consensissent, aut legem iussissent, aut vetuissent, lex præferebatur, neque opus erat reliquarum classium centurias ad suffragiū vocare, cùm prima classis reliquas omnes numero centuriarum vinceret. Si verò nō F omnes primę classis centuriæ cum Pręrogatiua consentirent, sed aliquę tantùm, & quidem maior pars: tū secundæ classis Centurię ordine introuocabantur, donec appareret, tot iā centurias vel iussisse, vel antiquasse legem, vt numero reliquas omnes vincerēt. Idem etiā in Magistratuum Comitiis obseruabatur, hac ratione: Si primæ classis centurię cum Prærogatiua de vno aliquo Candidato consensissent, reliquorum autem Candidatorum suffragia paria essent, vnus ille, qui omnium suffragia habebat, Consul, siue Prætor, siue Censor, renūciabatur: de reliquis Candidatis secundæ classis centurię, inter dū etiā tertiæ, quartæ, quintæ, &c. vocabātur, donec aliquis, vel aliqui, reliquos numero

ſuffragiorum vincerent,& ſic priùs renunciatis collegæ addi poſſent. Quòd ſi nec reliquæ centuriæ inter ſe conuenirent,ſed paria de ſingulis Candidatis ſuffragia manerent, quod interdum factum fuiſſe legimus:tum dinumeratis omnibus ſuffragiis, vnus tantùm Conſul,qui renunciatus erat,ſequenti die de ſubrogandis ſibi,vel Prætoribus, vel collegis Comitia habebat.Quod etiam fiebat,ſi vno Cōſule,item vno,vel pluribus Prætoribus renunciatis,antequàm ex reliquo Candidatorum numero, alter quoque Conſul,vel alij Prætores renunciati eſſent,aliquid de cœlo accidiſſet, cuius interuentu Comitia dirimebantur.Tum etiam ille Conſul,vel Prætores illi iam renunciati, non quidem reddebantur vitioſi:ſed tamen collegæ illorum,eo die creari non poterant,verùm poſtero die. A

Diuerſum erat in Comitiis Cenſorum,in quibus,ſi creato vno Cenſore tempeſtas Comitia dirimeret,tum etiam is,qui creatus iam Cenſor erat,vitioſus cenſebatur. B

Erat & hæc vna dirimendorum Comitiorum ratio, ſi quis Magiſtratus maior vexillum illud,ſeu ſignum militare,quod principio Comitiorum in Ianiculo erigebatur,inde detraheret,& exercitum abduceret. Tum enim nihil ampliùs decerni poterat, ſed concio ſoluebatur,vt habet,Dio lib.37.Reſtant ea,quæ poſt dicta ſuffragia fieri ſolebāt.

In legum Comitiis magiſtratus poſt dinumerata ſuffragia legem aut acceptam aut antiquatam pronunciabat,populúmq; dimittebat. In magiſtratuum verò Comitiis ſolebat is,qui Comitia habebat,priuſquàm populum dimitteret,eos renunciare,quos iam ſæpe à Præconibus pronunciatos populus creaſſet,adiecta ſolenni precatione, id quod ex Cic.Oratione pro Muræna conſtat,qui etiam ſolennia quaſi verba precationis recitat: Quæ precatus ſum,inquit,à Diis immortalibus,Iudices more inſtitutóque maiorū, illo die,quo auſpicato à Comitiis Centuriatis L.Murænam Conſulem renunciaui,vt ea res mihi Magiſtratuíq; meo:populo plebeíque Romanę bene ac feliciter eueniret,&c. Illud quoque ex eodem Cic.confirmare poſſumus,eos,qui conſules deſignati eſſent,domum de campo deduci ſolitos,à magna multitudine populi, ac præſertim propinquorum & neceſſariorum.Verba Ciceronis Orat.2.in Verrem,ſunt hæc:Nam vt Hortenſius Conſul deſignatus reducebatur è campo cum maxima frequentia & multitudine. Et paulò pòſt:Propinquis,neceſſariíſque eius,qui tum aderant,verbum nullum facit. Atque de Comitiis Centuriatis hactenus: dicemus nunc de Tributis. C

Quid ſint Tributa Comitia,& quid,quótque Tribus. Cap. XV. D

TRIBVTA Comitia fuerunt,vt docet apud Agellium Meſſala lib.15. cap.27. cùm ex regionibus & locis,hoc eſt,per Tribus ſuffragium ferebatur.Quod vt intelligatur, de Tribubus, vnde hæc Comitia nomen acceperunt, quædam dicenda ſunt, Triplici modò vocabulum Tribus vſurpatur, aut pro loco, aut pro hominibus, aut pro iure. Quando pro loco ponitur, tum partem quandam vrbis Romę ſignificat: quando verò pro hominibus,tum partem quandam ciuitatis Romanę,vel ciuium,notat:pro iure acceptum,ius alicuius partis vrbis,vel ciuitatis deſignat.Erant igitur Tribus populi Rom. partes diſtinctæ locis in Vrbe diuerſis, & regionibus vndique circum Vrbem per Italiam diſperſis,ſic appellatæ,quemadmodum Aſconius Pædianus in actionem 3. in Verrem,& alij docent,aut à tributo dando,aut quia primò tres tantùm fuerunt,vnde etiam Tribuni dicti.Earum primus auctor fuit Romulus:qua de re Dionyſij lib.2.verba,omiſſis reliquorum ſcriptorum teſtimoniis,adſcribam:In tres,inquit,partes, diuiſa vniuerſa multitudine,ſingulis pręclarum aliquem virum, ducem præpoſuit : deinde vnamquamque rurſum in decem partitus, totidem fortiſſimos viros eis præfecit. Has Curias,illas Tribus vocare voluit,ſicut vocantur & hodiè.Hęc ille.Quem quidem ſequuntur plerique alij Romanarum rerum ſcriptores, excepto Varrone,Plutarcho, & Liuio lib.1.quorum hic eas tres populi partes non Tribus, ſed Equitum Centurias vocat (alibi tamen etiam Tribus eas appellat)& primum Tribuum auctorem Seruium Tullium facit:illi verò Romulum quidem Tribuum, ſicut & Curiarum auctorem faciunt, ſed poſt Sabinum confectum bellum:cùm Dionyſius contrà,Romulum ante omne bellum à ſe geſtum populum in Tribus & Curias diſtribuiſſe ſcribat:quorū tamen diuerſas ſententias ita conciliare facilè poſſumus,ſi dicamus,Romulum quidem initio ſtatim,ante Sabinorum bellum populum in tres partes,ſeu Tribus deſcripſiſſe, ſecundùm Dionyſium,quas partes Liuius non Tribus,ſed centurias Equitū dicat: non quòd Tribus illas fuiſſe neget,ſed quòd ex ſingulis illis Tribubus centum Equites, ſiue ſingulæ Equitum centuriæ ab eodem ſint deſcriptæ:eíſque tribus partibus,ſecundùm Plutarchi,Varronis, & alio- E F

A &aliorum sententiam, post confectum tandem Sabinum bellum, & Tit. Tatium in vrbem & regni societatem receptum, nomina ea quæ iam habemus, esse imposita, Fuerunt autem earum Tribuum nomina hæc: Ramnensis Titiensis,& Luceres. Ramnensis dicta fuit à Romulo, primo Vrbis conditore: Titiensis à Tito Tatio Sabinorum Rege, qui à Romulo prælio victus ab eodem in vrbem Romam & Imperii societatem receptus fuit: Luceres vel à Lucumone, vel à Lucretino, vt quidam volunt, vel à luco Asyli, in quem multi fuga delati, ciuitatéque donati fuerunt, quæ posterior sententia Plutarchi in Romulo, & Pædiani in actionem 2. in Verrem, verisimilior esse videtur. Ramnenses igitur fuerunt, qui cum Romulo primò Vrbem condiderunt, pastores scilicet Albani, & aliquot Græcanici generis, qui ante Vrbem conditam ea loca tenuerunt:
B atque hi omnes habitarunt Palatium & Cælium montes. Tatienses fuerunt Sabini, & quotquot ab ea regione vel cum T. Tatio, vel posteà venerunt,& hi coluerunt Capitolium,& Quirinalem: cæteri aduentitij, vt Etrusci, Ardeates, Latini,& perfugæ omnes, qui ad Asylum confugerant, Luceres dicti sunt, & tenuêre loca inter Palatium & Capitolium plana, atque Circùm Forum. Permanserúntque hæ Tribus vsque ad Tarquinij Prisci tempora. Nam cùm sub Tullo Hostilio Albani victi in Ramnensium Tribum adscripti, cæteriq; omnes populi, qui sub Regibus Romam ad habitandum venerant, prçter Sabinos, Lucerum Tribui inclusi fuissent, Vrbéque multum aucta, hæ tres Tribus non sufficerent, L. Tarquinius Priscus numerum Tribuum augere,& de se & aliis amicis nominare volens, cùm, ne id faceret, ab Augure Nauio prohiberetur, veteres illas sub
C iisdem, quibus inauguratæ à Romulo erant, nominibus duplicauit, primósque & secundos Tatienses, Ramnenses & Luceres constituit: quod, vt alia omittam, ex Sex. Pompeio manifestum est, cùm scribit: Sex Vestæ Sacerdotes constitutæ erant, vt populus pro sua quaque parte haberet ministram sacrorum. Quia ciuitas Romana in sex erat distributa partes, in primos, secundósque Tatienses, Ramnenses, & Luceres. Eodem autem modo centurias etiam Equitum Tarquinium duplicasse, tradunt Dionysius & Liuius.

Tarquinio Prisco insidiis filiorum Anci Martij viuis sublato, Seruius Tullius VI. Rom. Rex, aliam Tribuum diuisionē instituit, de qua quidem nonnihil discrepant inter se scriptores veteres. Dionysius lib. 4. sic scribit: Cæterùm Tullius postquàm septem colles vno muro complexus Vrbem in quatuor partes diuisit, à collibus cognominatas,
D Palatinam, Suburanam, Collinam, Esquilinam, & quatuor Tribus esse fecit, quæ ad id temporis tres fuerant, suósque cuique Tribules adscripsit, diuisa habituros munia, nec mutaturos domicilium: ita, vt in quaque seorsum delectus militum, & collationes Tributorum fierent, nec iam iuxta illas generales Tribus, vt anteà, sed iuxta has quatuor, per locos à se digestas, vel locales, ordinabat militiam, Tribunis in singulos præpositis,&c. Hactenus ille. Quæ quidem confirmantur etiam à Liuio, qui tamen nomina Tribuum non addit. Quod verò sequitur in Dionysio: Diuisit & vniuersū agrū, vt Fabius auctor est, in partes viginti sex, quas ipse Tribus nominat, ita vt triginta fiant, vrbanis quatuor ad has additis. Cato certè eas tot fuisse dicit, iam tum regnante Tullio. Ego libentiùs accesserim Venonio, qui triginta & vnam Tribus numerat, tacito agri
E partium numero,&c. repugnat cùm iis, quæ in historia anni CCLIIX. à Liuio dicuntur, tum primùm viginti & vnam (sic enim legendum esse Sigonius in Scholiis Liuianis monet, non quemadmodum vulgati libri habent, triginta & vnam) Tribus factas. Carolus Sigonius lib. 3. de Antiq. iur. ciu. Rom. cap. 3. ita hæc explicat, vt dicat Ser. Tullium aucta mirum in modum aduentitia multitudine, quam in tertiam Tribum, Lucerum scilicet, Romulus coniecerat, aucta etiam Vrbe, quam ampliorem fecerat, inclusis pomerio duobus collibus, Viminali & Esquilino, totam vrbanam multitudinem in quatuor partes, secundùm loca habitationū, distribuisse, quas à tributo Tribus appellârit, neglectis illis tribus Tribubus generalibus à Romulo institutis, iísque nomina à locis, vbi habitarunt, indidisse Suburanam, Palatinam, Esquilinam, & Collinam, eásque vrbanas Tribus
F nominasse. Posteà eundem vniuersam rusticam multitudinem in quindecim Tribus diuisisse, quarū nomina fuerint: Romilia, Læmonia, Pupinia, Galeria, Pollia, Voltinia, Æmilia Cornelia, Fabia, Horatia, Menenia, Papiria, Sergia, Veturia, & illa, quæ pôst dicta est Claudia. Imposuisse autē Seruiū illis omnibus nomina à locis, vt testatur Varro: verùm vindicata pôst in libertatē ciuitate, multas earū veteri relicto nomine, illustriū aliquot familiarū sibi nomina asciuisse: hunc numerū ad annū vsque CCLIIX. mãsisse, quo anno additis duab. ad XIX. viginti & vnã Tribus factas. Atq; has duas tribus, quæ prioribus XIX. fuerunt additç, quarúmque nomina à Liuio non sunt expressa, fuisse putat

Cruſtuminam,ſiue Cluſtuminam, & Veientinam. Dionyſius certè de iudicio C.Martij A Coriolani, quod incidit in annum Vrbis CCLXII. verba faciens, viginti & vnā Tribus tum fuiſſe ſcribit. Sigoniū ſequitur Onuphrius libro 2. Commentariorum Reip. Rom. niſi quòd XXI. à Seruio inſtitutas,quàm poſtea anno CCLIIX.completas fuiſſe affirmare malit. Quæ Alex.Neapolitanus lib. 1. Genial.dier.cap.17.& Ioach.Perionius libro 2. de Magiſtr. Rom. & Græc. de Tribubus ſcripſerunt, valdè impedita & confuſa ſunt. Dederunt autem iis errandi cauſam deprauati Liuianæ hiſtoriæ codices: ſed ad Tribus reuertamur. Hactenus igitur XXI. fuerunt. Anno verò CCCLXVI. ex nouis ciuibus quatuor Tribus additæ, Stellatina, Tromentina (in vulgatis exemplaribus mendosè habetur Pomatina, apud Florum Prometina) Sabbatina, Arnienſis, XXV. numerum expleuêre. Sic enim potius apud Liuium lib. 6. legendum, quàm XXXV. vt vulgati B libri habent.Rurſus anno CCCXCV. teſte eodem Liuio lib.7. duæ Tribus additæ,Pomptina & Publilia:anno poſtea CCCCXXI à Cenſoribus Publ. Philone & Sp.Poſthumio duæ Tribus propter nouos ciues cenſos additæ, Metia & Scaptia. Duæ etiam Tribus, Vfentina,ac Falerina,anno CCCCXXXV. & anno CCCCLIV. à Cenſoribus P.Sempronio Sopho,& P.Sulpitio Auerrione rurſus duæ Tribus, Anienſis & Tarentina. Tandem anno DXII.duæ Tribus additæ,Velina,& Quirina XXXV.numerum expleuerunt: qui numerus integer vſque ad extrema Reipublicæ tempora penetrauit. Florus Epitoma libri 19. Hæ Tribus omnes diuiſæ fuerunt in vrbanas & ruſticas. Fuit autem hoc inter eas diſcrimen, vt primis quidem temporibus, vrbanis Tribubus ij, qui vrbem, C ruſticis autem ij qui rus haberent, comprehenderentur. Quod ex verbis Dionyſij, quæ ſuprà recitata ſunt,manifeſtum eſt.Inde enim cognoſcitur,tempore Seruij Tullij vrbanas Tribus fuiſſe eorum, qui vrbem: ruſticas illorum qui rura, & quidem colendi cauſa haberent: ita, vt Tribus nihil aliud, quàm pars aliqua vrbis, vel agri Romani eſſet,eáq; habitationem ſequeretur, & mutata habitatione, mutaretur, quíque in agris, iidem in aliqua Tribu eſſent:ſiquidē tot ferè ruſticę Tribus,quot agri partes,numerarētur.Et hæc quidē prima ratio fuit Tribuū: quæ tamen poſteà mutata eſt. Poſterioribus enim tēporibus hoc diſcrimen inter vrbanas & ruſticas Tribus fuit, vt ruſticæ vrbanis longè præferrentur, & ita optimus & præſtantiſſimus quiſque in ruſticis Tribubus, relictis vrbanis,cenſeri vellet:ac tū Tribus non vrbis,ſed ciuitatis partes haberentur.Cuius mutationis cauſas duas fuiſſe Sigonius refert:vitæ nimirum ruſticæ commendationem,& Cenſoriam poteſtatem vel notationem.De priori ſcribit Varro lib. 2. de Re ruſtica, initio: D Viri magni maiores noſtri non ſine cauſa præponebant ruſticos Romanos vrbanis. Vt ruri enim, qui in villa viuunt, ignauiores, quàm qui in agro verſantur, in aliquo opere faciundo: ſic qui in oppido ſederent, quàm qui rura colerent, deſidioſiores putabant.Et Plin.lib.18.cap.3.commendans vitam ruſticam:Iam diſtinctio,inquit,honóſque ciuitatis ipſius, non aliunde erat. Ruſticæ Tribus laudatiſſimæ eorum, qui rura haberent: Vrbanæ verò in quas transferri ignominiæ eſſet, deſidiæ, probro. Itaque quatuor ſolæ erant à partibus vrbis, in queis habitabāt, Suburana, Palatina,Collina,Eſquilina. Nundinis vrbem reuiſitabant, & ideò comitia nundinis haberi non licebat, ne plebs ruſtica auocaretur. Hæc ille.Ex quibus etiam altera cauſa,videlicet Cenſoria poteſtas,vel notatio intelligi poteſt, de qua etiam Liuius lib. 8. ſcribit: Ap. Claudius Cenſor humilibus per omnes Tribus diuiſis, forum & campum corrupit. Et ex eo tempore in duas partes E diſceſſit ciuitas, aliud integer populus, fautor & cultor bonorum, aliud forenſis factio tenebat, donec Q. Fabius & P. Decius Cenſores facti.Et Fabius ſimul concordiæ cauſa, ſimul ne humillimorum in manu eſſent Comitia, omnē forenſem turbam excretam in quatuor Tribus coniecit,vrbanáſq; eas appellauit. Hæc Liuius,vt alia omittam.Factum eſt anno ab V C. CDXLIX. Coſs.P.Sulpitio Auerrione,P.Sempronio Sopho.Atque hæc in genere de Tribuum origine,numero & diſcrimine dicta ſint.Iam quod reſtat,ordine de ſingulis pauca ſubiiciam:vnde nomen acceperint,& vbi earum fiat mentio. Ac primùm de quatuor vrbanis.

Tribus I.Suburana.

Hæc prima inter vrbanas recenſetur, à Varr. lib. 4. de ling. Lat. Dionyſ. lib.4.Liiou F lib.1.Plin. ac aliis.Dicta autem eſt Suburana,teſte Varrone,quòd ſub muro terreo Carinarum eſſet, vel, quemadmodum idem ex Iunio affert, ab eo, quòd fuerit ſub antiqua vrbe.Cui teſtimoniū poteſt eſſe,quòd ſubeſt ei loco, qui terreus murus vocatur. Sed ego,inquit,à pago potiùs Sucuſano dictam puto Sucuſam. Nunc ſcribitur tertia litera B, nō C.Pagus Sucuſanus,quod ſuccurrit Carineis.Sex.Pompeius ſic de ea ſcribit:Suburam

Verrius

A Verrius alio libro à pago Sucuſano dictam ait. Hoc verò maximè probat eorum auctoritate, qui aiunt, ita appellatam & regionem vrbis, & Tribum à ſtatiuo præſidio, quòd ſolitum ſit ſuccurrere Eſquiliis infeſtantibus eam partem vrbis Gabinis, indicióq; eſſe, quòd adhuc ea Tribus per c, literam, & non per b, ſcribatur. Hæc Cælium montem, & circùm adiacentia loca complectebatur. Paul. Manutius in Scholiis in 8. lib. epiſt. Cic. ad familiareis, exiſtimat de ea Ciceronem locutum fuiſſe in Orat. 2. Agraria, vbi tamen in vulgatis legatur Ogriculana, in libris autem quinque antiquis: ab vſuranam, pro quo ipſe legendum putat Suburana.

Tribus II. Eſquilina.

Tribus Eſquilina dicta eſt ab Eſquiliis. Eſquiliæ autem, vt Varro lib. 4. de lingua Lat. B teſtis eſt, ſecundùm quoſdam ab excubiis regiis, ſecundùm alios, quòd excultæ à Rege Tullio eſſent, ſic dictæ ſunt: ſed de iis ſuprà, vbi de monte Eſquilino ſermo fuit, plura attulimus. Meminerunt huius Tribus iidem, qui Suburanæ, Dionyſius, Liuius, Varro, Plinius & Feſtus.

Tribus III. Collina.

Collina Tribus dicta eſt, vt ſcribit Varro libr. 4. de ling. Lat. à collibus, Quirinali, & Viminali, in quibus ſita erat. Meminit eius præter ſuperiores etiam Ioſephus lib. 14. cap. 17. his verbis: L. Coponius, L. F. Collina.

Tribus IV. Palatina.

Denominata hæc Tribus eſt, ſecundùm Varronem lib. 4. de ling. Lat. à Palatino monte, C quem cum Foro & Capitolio obtinebat. Meminerunt eius omnes ij, qui ſuperiorum, & præter eos Cicero Orat. 4. in Verrem: C. Claudius, C. F. Palatina, & ad eum locum Aſconius: alibi ait, L. Claudium Palatina. Reperitur eius mentio etiam in plurimis antiquis marmoribus, in quibus hiſce ferè literis notatur: PAL. PALAT. PALATIN. PALATINA, & PALATEINA. Inſcriptiones illas qui cognoſcere voluerit, videat Onuphr. Panuinium 2. Comment. de Republ. Rom. qui ſingularum Tribuum teſtimonia ex inſcriptionibus adduxit. Atque hæ ſunt IV. Tribus vrbanæ, ſequuntur ruſticæ.

Tribus V. Romilia.

Sequuntur ruſticæ Tribus: inter quas primum locum obtinet Romilia, quæ ſic dicta eſt, quòd ſub Roma ſit, teſte Varrone. Sext. Pompeius ſic eius meminit: Romilia Tribus D dicta, quòd ex eo agro cenſebatur, quem Romulus ex Veientibus ceperat. Ex quo loco Onuphr. lib. 2. Comm. Reipubl. Rom. colligit hanc Tribum eam agri Romani partem obtinuiſſe, quę in Tuſcia prope vrbis mœnia inchoans, ſecundùm flumen, vſque ad maris oſtia trans Tiberim extendebatur. Meminit eius etiam Cic. Orat. 2. Agraria: item 2. in Verrem: Fortem virum ex eadem familia, Q. Verrem, Romilia. Ad quem locum annotat Aſconius: Romilia, nomen eſt Tribus, ablatiui caſus, vt ſit ex Romilia.

Tribus VI. Lemonia.

Sex. Pomp. Feſtus: Lemonia Tribus à pago Lemonio appellata eſt, qui eſt à porta Capena, via Latina. Cic. eius meminit Phil. 9. Ser. Sulpitius Q. F. Lemonia Rufus: & in Orat. E pro Planco: Quid Planco cum Lemonia?

Tribus VII. Pupinia.

Tribus Pupinia, ſcribit Sext. Pompeius, dicta ab agro Pupinio, qui in Latio cis Tiberim ad mare vergens, haud longè ab Vrbe erat, vt videre eſt apud Liuium libr. 26. Meminerunt eius Cęlius epiſt. ad Ciceronem: C. Lucretius C. F. Pup. Iur. & Cic. ad Q. Fratr. Cn. Nerius Pupinia. Valerius etiam Maximus lib. 4. cap. 4. his verbis: Illi etiam prædiuites, qui ab aratro accerſebantur, vt Conſules fierent, voluptatis cauſa ſterile, atque æſtuoſiſſimum Pupinæ ſolum verſabant. Et paulò pòſt: Atilius Conſulibus ſcripſit, villicum in agello, quem ſeptem iugerum in Pupinia habebat, mortuum eſſe.

Tribus IIX. Galeria.

F Vnde Galeria dicta ſit, ex veteribus ſcriptoribus non liquet. Carolus Sigonius libr. 1. de Antiquo iure ciuium Rom. cap. 3. opinatur, eam etiam à loco aliquo nobis iam incognito, hoc nominis accepiſſe, quemadmodum reliquæ Tribus omnes à Seruio inſtitutæ. Sigonium ſequitur Onuphrius libr. 2. Comment. Reip. Rom. qui etiam addit, poſſe videri eam à flumine Thuſciæ Galeſo, cuius Virgilius meminit, Galeſam, pòſt Galeriam dictam. Memoria eius extat apud Liuium libro 27. Galeria iuniorum, quæ forte prærogatiua erat, Q. Fuluium, & Q. Fabium Coſs. dixerat. Plinius lib. 7. cap. 48. M. Mucium, M. F. Galeria, Felicem commemorat.

Tribus IX. Pollia.

A

Etiam hanc Tribum à loco aliquo, cuius nomen & memoria interciderit, nomen accepisse Sigonius & Onuphrius putant. Meminit eius Liu. lib.8. Tribus omnes, præter Polliam, antiquarunt legem in Tusculanos latam. Et libr.39. Cùm ad Tribum Polliam ventum est, in qua M. Liuij nomen erat, & Præco cunctaretur citare ipsum Censorem, Cita, inquit Nero, M. Liuium. Meminit vtriusque rei, & Tribus Polliæ etiam Val. Maximus lib.2.cap.4. & lib.9.cap.10.

Tribus X. Voltinia.

Hæc Tribus, quemadmodum præcedentes, à loco nobis modò incognito, secundùm Sigonium & Onuphrium, nomen habet. Mentionem eius facit Cicero Oratione pro Plancio, cùm ait: Quas Tribus edidisti? Terentinam credo, aut Voltiniam. Et paulò pôst: Voltinia Tribus ab hoc corrupta Terentinam habuerat venalem, quid diceret apud Voltinienses, aut tribules suos iudices? Et alibi: Plures te testes habere de Voltinia, quàm quot in ea Tribu puncta tuleris.

B

Tribus XI. Claudia.

Diximus antè ex Varrone, Tribus à Seruio Tullio Rege institutas omnes à locis nomina habuisse: cui rei etiam testimonium præbent illæ Tribus, de quibus hactenus egimus. Vindicata verò in libertatem ciuitate, multæ earum vetere relicto nomine, illustrium aliquot familiarum sibi nomina adsciuerunt. Atque hinc fit, vt plurimùm antiquæ appellationes ignorentur, noua tantùm à familiis ipsis indita nomina apud scriptores reperiantur. Id quod de Tribu Claudia, & aliis, quæ sequentur, sentiendum est. Fuit enim vetus Tribus à Seruio Tullio instituta, in quam cùm Actius Clausus, cui posteà Appio Claudio fuit Romæ nomen, cum clientibus suis Regillo profugus, & ciuitate donatus, scriptus esset, Tribui illi, de sua appellatione nomen dedit, testibus Liuio lib.2. & Halicarnassæo lib.5. Meminerunt etiam huius Tribus Virgilius 7. Æneid. & Pędianus ad Orationem Ciceronis pro Scauro.

C

Tribus XII. Æmilia.

Claudiæ exemplum multæ aliæ Tribus secutæ, antiquis nominibus, quæ à locis acceperant, dimissis, nobilissimarum gentium, quæ in singulas sese transtulerant, nomina acceperunt, vt Æmilia, Cornelia, Fabia, Horatia, Menenia, Papiria, Sergia, & Veturia. Quod tum fuisse factum verisimile est, cùm forensi turba, in vrbanas Tribus coniecta, viles eæ haberi inciperent, & illustres familiæ in rusticas nomina darent, séque in eas transferendas curarent, in quibus agros suos haberent. Primùm autem in vrbanas Tribus illustriores familias relatas fuisse, ex Liuio, Dionysio, & aliis manifestum est. Æmilia igitur Tribus à familia vel gente potiùs Æmilia, quam celebertimam Romæ fuisse tum ex omnibus rerum Romanarum scriptoribus, tum ex generosi viri Richardi Streinij Baronis Austrij libro de Familiis & Gentibus Romanorum cognoscitur, nomen hoc sortita est. Meminerunt eius Liuius libr.38. Rogatio perlata est, vt Æmilia Tribu Formiani ac Fundani, in Cornelij Arpinates ferrent: & Cicero in epist. ad Atticum.

D

E

Tribus XIII. Cornelia.

Fuit & hæc antiqua Tribus à Seruio Tullio instituta, quæ veteri nomine dimisso, Cornelia posteà appellata fuit, à gente Cornelia omnium nobilissima atque amplissima, quemadmodum legenti veterum scripta, & Richardi Streinij de Gentibus & Familiis Romanorum librum, clarum fit. Meminit eius Liuius eodem loco, vbi Æmiliæ.

Tribus XIV. Fabia.

Nomen obtinuit hæc Tribus à clarissima gente Fabia, quæ in eam relata fuit. Mentio eius extat apud Suetonium in Augusto: Fabianis & Scaptiensibus Tribulibus suis die Comitiorum singula millia numûm à se diuidebat. Item apud Horatium:

F

Hic multùm in Fabia valet, ille Velina.

Tribus XV. Horatia.

Quod nomen antiquitùs huic tribui fuerit, in tanto veterum auctorum defectu sciri non potest: dicta posteà fuit Horatia, à nobili & clara gente Horatia. Quanquàm autem nullum veteris scriptoris de hac Tribu testimonium extet: quia tamen in antiquis lapidum inscriptionibus eius mentio fit, Carolus Sigonius & Onuphrius coniectura ducti, eam inter primas illas à Seruio institutas retulerunt. Paulus Manutius eam noties in lapidibus nominari scribit.

Tribus XVI. Menenia.

Hanc Tribum Meneniam potiùs, quàm Mentinam (vti apud Iosephum fortaſſe corruptè legitur) dictam fuiſſe Paulus Manutius & Onuphrius volunt, accedente præſertim inſcriptione apud Feltriam, in qua expreſſè ſcriptum eſt: C. FIRMIO C. F. MENEN. RVFINO, &c. Integram illam inſcriptionem habet Onuphrius. Habet autem nomen hoc à gente Menenia, quæ primis Reipublicæ temporibus Romæ floruit, teſtantibus id Liuio, Dionyſio, Caſſiodoro, & Richardi Streinij de Familiis & Gentibus Romanorum libro. Mentio huius Tribus extat apud Flauium Ioſephum antiquitatum libro 13. L. Manlius L. F. Menenia: vbi tamen (quemadmodum antè monui) in vulgatis exemplaribus legitur Mentina. Meminit eius etiam Cicero libr. 13. epiſtol. ad familiares, epiſt. 9. ad M. Brutum. P. Rupilius C. F. Men.

Tribus XVII. Papiria.

A Gente Papiria, cuius Liuius, Dionyſius, ac alij, & inter recentiores Richardus Streinius meminerunt, hæc Tribus nomen accepit. Sic enim Sext. Pompeius: Papiria Tribus à Papirio vocata. De ea Liuius loquitur libro 8. Memoriáque eius iræ Tuſculanis in pœnæ tam atrocis auctores manſiſſe ad Patrum ætatem conſtat, nec quenquam fermè ex Pollia Tribu candidatum Papiriam ferre ſolitum.

Tribus XIIX. Sergia.

Appellationem hæc tribus obtinuit à gente Sergia, de qua Richardus Streinius. Meminit eius Q. Aſconius Pedianus, ad Orationem Ciceronis pro Cornelio: Sergio & Quirina damnauerunt. Et Frontinus libro 2. de Aquæductibus: Tribus Sergia principium fuit.

Tribus XIX. Veturia.

Veturia Tribus à gente Veturia, quæ priùs Vetuſia dicta fuit, relicto veteri nomine, hanc appellationem accepit. Meminit eius Liuius libro 36. his verbis: Fuluius Romam Comitiorum causâ accerſitus, cùm Comitia Conſulibus rogandis haberet, Prærogatiua Veturia iuniorum declarauit Tit. Manlium Torquatum, & Tit. Octacilium, &c. Quo loco etiam Veturiæ Seniorum meminit. Atque hæ ſunt nouemdecim illæ Tribus, in quas populum Romanum Seruium Tullium Regem diuiſiſſe, Carolus Sigonius libro 1. de Antiquo iure ciuium Rom. cap. 3. ſcribit, quatuor vrbanæ, quindecim ruſticæ. Conſiderabimus reliquas.

Tribus XX. Cruſtumina.

Liuius libro 2. in Hiſtoria anni CCLIIX. ſcribit, eo anno Romę viginti & vnam Tribus factas eſſe, quod etiam Florus in Epitome teſtatur, inquiens: Numerus Tribuum ampliatus eſt, vt eſſent viginti vna (ſic enim legendum eſſe ea quæ in ſequentibus libris de Tribubus ſcribuntur, coarguunt, cùm in vulgatis Liuij & Flori exemplaribus ſit triginta vna.) Quæ verò nomina earum fuerint, non addunt. Carol. Sigonius coniectura ductus, putat eſſe Cruſtuminam & Veientinam, quem nos ſequimur. Onuphrio placet has duas addendas eſſe ſuperioribus, & dicendum viginti & vnam ab ipſo Seruio factas, nec hoc anno numerum Tribuum ampliatum, cùm nullam eius rei mentionem Dionyſius faciat. Quòd autem ad Cruſtuminam Tribum, quæ etiam Cluſtumina in antiquis lapidum inſcriptionibus appellatur, dicta ea eſt à Thuſcorum vrbe Cluſtumina, aliàs Cruſtumina, teſtante Pompeio Feſto, meminit eius præter Feſtum Liuius lib. 42. in oratione Sp. Liguſtini, Trib. plebis ad populum. Sp. Liguſtinus, Trib. Cruſtuminæ, ex Sabinis ſum oriundus, Quirites. Et Cicero oratione pro Planco, item pro Balbo: In Tribum Cruſtuminam peruenit L. Cornelius Balbus, Legis de ambitu præmio.

Tribus XXI. Veientina.

Hanc, vt diximus, cum Cruſtumina anno CCLIIX. tribuum numero adſcriptam eſſe, placet Sigonio. Dicta eſt Veientina, à Veiis, vel ab agri Veientini parte. Meminit eius Cicero pro Plancio: Quid Plancio cum Lemonia? quid cum Veientina?

Tribus XXII. Stellatina.

Liuius libro 6. in hiſtoria anni CCCLXIV. Eo anno in ciuitatem accepti qui Veientium Capenatiúmque ac Faliſcorum per ea bella transfugerant ad Romanos, agérque iis nouis ciuibus adſignatus, ac paulò pòſt in hiſtoria anni CCCLXVI. Tribus quatuor ex nouis ciuibus additæ, Stellatina, Tromētina, Sabatina, Arnienſis, eæque vigintiquinque Tribuum numerum expleuêre: quod idem etiam habet Florus in Epitome. Stellatina nomen à Stellate agro Thuſcorum accepit. Sic enim Feſtus in fragmentis, quem-

admodum legendum docet Antonius Auguſtinus Epiſcopus Ilerdenſis: Stellatina tribus,non à Stellate campo eo,qui in Campania eſt,ſed eo,qui eſt... miliario à porta Capena,ex quo Thuſci eum campum ita appellauerunt. Quæ poſteriora Onuphrius libro 2.Commentarior.de Republ.Rom.ſic legit: Sed eo,qui in Etruria, regione Capena, ex qua Thuſci profecti,eum Stellatem campum appellarunt.

Tribus XXIII. Tromentina.

Tromentina tribus à campo Tromento dicta.Sext.Pompeius: Is campus in Thuſcia fuit,ex quo,cùm aliquot Romam perfugiſſent,& ciuitate donati, ínque quatuor tribus coniecti,agri populi Romani partem obtinuiſſent,vim earum Tromentinæ nomen poſuerunt.Meminit eius Liuius libro 6.vbi Stellatinæ.

Tribus XXIV. Sabatina.

Etiam huius Liuius libro 6.meminit, quod anno CCCLXVI. cum præcedētibus duabus,& ſequente Arnienſi fuerit reliquis addita.Dicta eſt Sabatina, teſte Pompeio,à lacu Sabate,quem Onuphrius lib.2. Commentar. de Republ.Rom.dicit fuiſſe in Thuſcia,& noſtra ætate appellari Anguillariam.

Tribus XXV. Arnienſis.

Arnienſis,quam alij in Narnienſem transformarunt,dicta eſt ab Arno,Thuſciæ amne, vt volunt Sigonius & Onuphrius.Meminit eius Liuius libro 6.item 29.C.Claudius Nero Cenſor,ex tribu Arnienſi,Valerius lib.2.cap.4. Cicero oratione in Rullum: à Suburana vſque in Arnienſem,id eſt,vt Sigonius lib.1.de antiquo iure ciuium Roman.cap.3.interpretatur,à prima tribu,ad vltimam.Habuerunt enim Tribum Arnienſem pro vltima, non quòd vltimo loco, vel nouiſſimè fuerit addita, & trigintaquinque tribuum numerum expleuerit,ſed quòd fuerit ab vrbe Roma omnium remotiſſima.

Tribus XXVI. Pomptina.

Hæc Tribus cum Popilla, in quas tum ij ciues, qui agrum Pomptinum ſortiti erant, tum alij noui ciues,qui indies ciuitate donabantur,coniecti ſunt,anno CCCXCV. addita eſt.Dicta autem eſt Pomptina,ab agro Pomptino, de quo multa Liuius libro 7. Sextus Pompeius Feſtus Pontinam hanc tribū appellat,& ab vrbe Pontia ſic dictam ſcribit,quę vrbs fuit in Volſcis prope Terracinas. Quanquàm Carolus Sigonius apud Feſtum legat Pomptinam tribum dictam eſſe à Pometia vrbe. Meminit huius tribus præter Feſtum & Liuium libro 7.Cicero epiſt.ad Atticum:Tribus habet Pomptinam, Velinam & Mæciam,& Cælius ad Ciceronem libro 8.epiſt.ad famil.L.Vilius,L.F.Pom.Annalis:vbi per Pom.tribus Pomptina intelligenda eſt.

Tribus XXVII. Popillia.

Tribus hæc variè ſcribitur,Popillia,Poplilia, Poblilia, & Publilia.Vnde nomen acceperit,dubitatur. Apud Feſtum quidem,vbi de ea loquitur, ſic legendum docet Ioſephus Scaliger:Popillia vna trigintaquinque Tribuum, tot enim fuerunt, dicta à Popilliæ felici nomine.A quo & Tribus Pinaria,à ſororis eius nomine.Et addit Scaliger: Non dubium eſt,Feſtum ita ſcripſiſſe. Nam quid manifeſtius quàm à Popillia fœmina dictam eſſe Tribum, cuius nomen auſpicatiſſimum habebatur, ac bonæ ſcænæ, vt tunc loquebantur?Paulus Diaconus ſcribit: Popillia Tribus, à progenitrice traxit nomen. Carolus Sigonius dubitat,à locóne,an à viro dicatur.Onuphrius mauult à loco aliquo, qui fortè in Volſcis prope Pontinam fuerit, hoc nomen accepiſſe. Sed ſiue à loco, ſiue à familia, ſiue à Popillia fœmina hoc nomen habuit,Tribus certè fuit,cuius præter Liuium libro 7.& Feſtum meminit Valerius Maximus libro 9.c.10.his verbis: Quam ob cauſam Popillia Tribus, in qua plurimùm poſteà in ciuitatem recepti potuerunt, neminem vnquàm Candidatum Polliæ Tribus fecit Magiſtratum.

Tribus XXIIX. Mæcia.

Liuius libro 8. in hiſtoria anni CDXX18. eodem anno (ſcilicet A.Cornelio II. & Cn. Domitio Coſſ.)cenſus actus,nouíque ciues (Lanuuini, Arcini, Nomentani, Pedani, qui paulò antè ciuitate donati fuerant) cenſi,Tribus propter eos additæ, Mæcia,& Scaptia. Cenſores addiderunt Q.Publilius Philo, Sp.Poſthumius. Dicta eſt Mæcia, vt docet Feſtus,à quodam caſtro,Mæcio ſcilicet,quæ non procul à Lanuuio fuit,teſte Liuio libro 6. Meminerunt etiam huius Tribus, Cicero ad Atticum, & pro Plancio, Liuius lib.29. & Valerius lib.2.c.4.

Tribus XXIX. Scaptia.

Nomen accepit hæc Tribus, vti Feſtus habet, ab vrbe Scaptia, quam Plinius cum aliis

aliis in Latio numerat. Meminit eius Suetonius Tranquillus in Augusto: Fabianis & Scaptiensibus tribulibus suis die Comitiorum singula millia nummûm à se diuidebat.

Tribus XXX. Vfentina.

Vfentina Tribus, quæ & Oufentina, crescente ob nouos ciues, qui indies in Vrbem recipiebantur, frequentia, cum Falerina anno CDXXXV. addita est, Liuio teste, à Censoribus L. Papirio Crasso, & C. Mænio. De ea sic scribit Festus: Oufentinæ Tribus initio causa fuit nomen fluminis Oufens, quod est in agro Priuernate, inter mare & Terracinam. Lucretius:

Priuerno Oufentina venit, fluuióque Oufente.

Posteà deinde à Censoribus alij quoque diuersarum ciuitatum eidem Tribui sunt adscripti. Hactenus Festus.

Tribus XXXI. Falerina.

Falerina Tribus, quæ eodem anno, quo Oufentina adiecta reliquis est, ab agro Falerno in Campania, quemadmodum Sigonius & Onuphrius coniiciunt, nam ea parte etiam Oufentina fuit, nomen accepit. Meminit eius præter Liuium, Iosephus libro 13. c. 16. Antiquitatum his verbis: C. Sempronius C.F. Falerina.

Tribus XXXII. Aniensis.

Ob eam, ob quam superiores, causam, anno Vrbis CDLV. M. Fuluio, T. Manlio Coss. vti Liuius libro 10. docet, condito lustro à Censoribus P. Sempronio Sopho, & P. Sulpitio Sauerrione, Tribus additæ duæ, Aniensis, ac Tarentina. Ex his Aniensis ab Aniene amne, qui in Sabinis fuit, dicta est. Meminit eius Cælius epistola ad Ciceronem libro 8. epistolar. ad familiares, L. Atteius L.F. An. Capito. & Cicero pro Plancio.

Tribus XXXIII. Terentina.

Huius Tribus, quæ cum Aniensi addita, & à Tarento, qui locus in campo Martio erat, nomen vti putatur, accepit, meminit Cicero oratione pro Plancio: Quas Tribus edidisti? Terentinam, credo? Et paulò pòst: Prioribus Comitiis Aniensem à Politio, Terentinam à Plancio tibi esse concessam. item: Altinas præfectura, ex qua Cn. Plancius fuit, ex tribu Terentina. Meminit etiam Cælius epistola ad Ciceronem libro 8. epistolarum ad familiares. M. Oppius M.F. Terentina.

Tribus XXXIV. Velina.

Hæc Tribus cum Quirina anno DXII. Coss. A. Manlio II. & Q. Lutatio, à Censoribus C. Aurelio Cotta, & N. Fabio Buteone addita trigintaquinque Tribuum numerum expleuit. Nomen habet à lacu Velino, qui in Sabinis fuit, non à Velia vrbe Lucaniæ. Meminit eius Cicero epist. ad Atticum: Tribus habet Pomptinam, Velinam, & Mæciam. Ac in Bruto: T. Annius Velina. Meminerunt eiusdem etiam Horatius libr. 1. epist. 6. & Persius Satyra 5.

Tribus XXXV. Quirina.

De Quirina Tribu sic scribit Sex. Pompeius Festus: Quirina tribus à Curensibus Sabinis videtur appellationem traxisse. Fit eius mentio à Cicerone, oratione pro Quinctio: L. Albius Sex. F. Quirina, & ab Asconio in orationem pro Cælio: Duæ solæ Tribus, Sergia & Quirina damnauerunt. Cælius quoque ad Ciceronem: C. Septimij, T.F. Quirina, & Iosephus antiquitatum lib. 14. c. 17. Papyrij Quirina, meminerunt.

Atque hæ sunt triginta quinque Tribus, in quas populus Romanus tum vrbanus, tum rusticus, distributus fuit, & ex quibus aliquam necesse fuit, cuiuscũque esset ordinis, ciuis Romanus obtineret: qui numerus ad extrema vsque Reipublicæ illius tempora permansit, quemadmodum ex Cicerone, & aliis scriptoribus antiquis cognoscere licet. Nam quod Onuphrius ex Velleio Paterculo, & Appiano refert, tempore belli Marsici, quod incidit in annum Vrbis conditæ DCLXV. cum Tuscis, Vmbris, Gallis & reliquis Cispadanis populis lege Iulia ciuitas data esset, octo vel decẽ nouas Tribus à Censoribus P. Licinio Crasso, & L. Iulio Cæsare additas fuisse, in quas noui ciues coniicerentur, ipsemet fatetur, vltra annos quatuor eas non mansisse, sed nouis illis ciuibus in veteres XXXV. Tribus à Censoribus L. Marcio Philippo & M. Perperna, auctore L. Cinna Consule distributis, XXXV. Tribuum numerum fuisse restitutum.

Quod verò præter ea, quæ recensuimus, multa alia Tribuum nomina, maximè in antiquis lapidum & marmorum inscriptionibus, reperiuntur, videlicet Papia, Ocriculana, Camilla, & alia, Caro. Sigonius vir doctissimus, Onuphrius Panuinius, & ante eos, Georgius Fabricius in Roma, cap. 6. putant, nomina ea esse XXXV. Tribuum: sed multas earum

duobus fuisse fortasse aliquando nominibus insignitas, altero quod loci esset, altero quod familiæ, eásque ab aliis hoc, ab aliis illo fuisse appellatas, quemadmodum etiam tres ex veteribus illis posteà fuerint ab Augusto Vespasiano & Traiano Iulia, Flauia, & Vlpia vocitatæ. Atque de Tribubus, vnde Comitia Tributa nomen habent, hactenus prolixiùs penè, quàm satis erat. Reuertamur ad Comitia.

De causis Tributorum Comitiorum.

Cap. XVI.

CAusæ habendorum Comitiorum Tributorum generales fuerunt quatuor: prima ad creandos minores Magistratus: altera ad sacerdotes collegiorum cooptandos: tertia, ad leges ferendas: quarta ad iudicium exercendum: de quibus singulis ordine dicemus.

Magistratus, qui his Comitiis creabantur, partim erant Prouinciales, partim vrbani: & hi partim ordinarij, partim extraordinarij. De vrbanis primùm. Ordinarij Magistratus, qui his Comitiis creabantur, erant omnes minores Magistratus, qui singulis annis ad suum munus ordinarium in Vrbe obeundum, à populo creabantur. Tribuni plebis, Æediles plebis, Æediles Curules, Triumuiri capitales, Triumuiri nocturni, Triumuiri auro, argento, ære, flando, feriundo, Tribuni militum. De Tribunis, & Æedilibus plebis, certum est, eos, cùm primùm Curiatis Comitiis crearentur, vt demonstratum paulò antè est, post legem à Volerone Trib. pleb. latam, vt videlicet plebeij Magistratus Tributis Comitiis fierent, semper iis creatos esse, testibus Liuio lib. 2. & Dionysio lib. 9. qui etiam addit, eam (Voleronis) legem perlatam esse, ac proptereà ex eo tempore Tribunorum & Æedilium plebis Comitia ad suam vsque ætatem, Tributa vt essent, obseruatum. Clarissima hæc sunt, neque vllum dubitationi locum relinquunt, vt non sit necesse, plura adducere testimonia. Æediles autem Curules iisdem Comitiis creatos fuisse, ex Agellio lib. 6. cap. 9. constat, apud quem hæc verba sunt citata ex tertio Annali L. Pisonis: Cn. Flauius patre libertino natus scriptum faciebat. Isquè eo tempore Æedili Curuli apparebat, quo tempore Æediles subrogabantur. Eúmque primæ Tribus Æedilem Curulem renunciauerunt. At Æedilis, qui Comitia habebat, negat accipere. Idem etiam Liuius lib. 9. extremo habet, Cn. Flauium à factione forensi, quam Ap. Claudius Censor in omnes Tribus diuiserat, Æedilem Curulem factum.

De Quæstoribus præter Liuium libr. 4. testis est Cicero lib. 7. ad familiares, epistola 30. ad M. Curium his verbis: In campo certè non fuisti, cùm hora secunda Comitiis Quæstoriis institutis, sella Q. Maximi, quem illi Consulem esse dicebant, posita esset, quo mortuo nunciato, sella sublata est. Ille autem, qui Comitiis Tributis esset auspicatus, centuriata habuit, &c. Appellat enim hoc loco Cicero Quæstoria Comitia ea quę Quæstoribus creandis habebantur, & paulò pòst addit, ea Tributa fuisse. De Triumuiris capitalibus, testis est Cicero oratione pro Cluentio, de Q. Manilio loquens, vbi dicit eum suffragiis populi ad id munus peruenisse: quod certè neque Centuriatis, neque Curiatis Comitiis fieri potuit, quemadmodum ex superioribus constat. Tributis ergo eum factum esse Triumuirum capitalem, necessario sequitur. Idem etiam sentiendum de Triumuiris nocturnis, de quibus Liuius lib. 9. extremo. Tribunos porrò militum Tributis Comitiis creatos fuisse, obscurum non est: non tamen omnes. Cùm enim duo eorum genera fuerint, vt scribunt Liuius lib. 7. & Asconius, Rufuli scilicet & comitiati, Rufuli in exercitu ab Imperatoribus vel Ducibus belli, Comitiati Romæ Comitiis creabãtur: cuius rei initium, teste Liuio loco modò indicato, fuit anno ab V. C. CCCXCIII. Coss. Q. Seruilio II. L. Genutio II. Atque hi Magistratus omnes ordinarij fuerunt. Videamus nunc extraordinarios.

Magistratus minores extraordinarij, qui Tributis Comitiis crearentur, fuerunt Præfecti Annonæ, teste Liuio lib. 4. vbi dicit, eum à plebe creatum. Duumuiri nauales, de quibus Liuius lib. 9. inquit: Et duo imperia eo anno dari cœpta per populum, vtraque ad rem militarem pertinentia: vnum, vt Tribuni militum seni deni in quatuor legiones à populo crearentur, quæ anteà perquàm paucis suffragio populi relictis locis, Dictatorum & Consulum fermè fuerant beneficia: alterum, vt Duumuiros classis ornandæ, reficiendæque causa idem populus iuberet.

De Quæstoribus siue Quæsitoribus parricidij testes sunt leges, Manilia apud Sallustium, & Varia apud Asconium, quibus decernebantur de certis quibusdam criminibus quæstiones, ad quas exercendas ipsi legum latores simul populum rogabant, vt Quæsitores

tores designaret. Ne dicám, quod sæpe legimus, Tribunis plebis Comitia habentibus, Quæsitores creatos fuisse: quæ certè Comitia non Centuriata, sed Tributa esse oportuit.

Pertinent huc & Duumuiri ædium sacrarum locandarum, ędificandarum, consecrandarum, vel restituendarum: quos populus ex lege Papiria designare solebat, de quibus Cicero pro Domo sua, & sæpissime Liuius. Triumuiri reficiendis sacris, de quibus Liuius. Quinqueuiri turribus, murísque reficiendis, Liuius lib. 25. Triumuiri & Quinqueuiri mensarij, Liuius lib. 6. & 23. Triumuiri sacris conquirendis, & Triumuiri donis persequendis, Liuius lib. 25. Item omnes Curatores siue Magistratus extraordinarij, id est, qui non vt ordinarij annuam potestatem continuatam habebant, sed tamdiu in ea erant, dum curationem, cui præfecti erant, absoluissent, Comitiis Tributis creabantur. Triumuiri quoque vel quotquot creari placuit, ad colonias deducendas, ad redigendos colonos in suas quemque colonias, aut agros diuidendos, de quibus frequentissima est in omni historia mentio: curatores item viarum extra Vrbem, de quibus Cicero, & Triumuiri iuuenibus ad militiam conquirendis, de quibus Liu. lib. 23. Comitiis Tributis creabantur. Et de his omnibus Messala Augur, apud Agel. lib. 13. cap. 14. dicit: Minoribus Magistratibus creandis Tributis Comitiis Magistratus, sed iustiùs Curiata datur lege. Quibus verbis significat Messala, minores Magistratus Comitiis Tributis creari, cùm priùs & quidem iustiùs, Curiatis creati essent.

Prouinciales Magistratus, qui his Comitiis creabantur, fuerúnt Proconsules, Propretores, & Proquæstores. Proconsules enim, quanquàm ordinariè ex Senatus decreto Prouincias obtinerent: sæpe tamen etiam pręter Senatus voluntatẽ, populi iussu in Prouincias missos fuisse legimus, præsertim si extra ordinem Prouinciæ iis mandarentur. Id quod etiam de Proprætoribus & Proquæstoribus sentiendum est, de quibus hoc loco non dicemus plura, sed in librum de Magistratibus reseruabimus.

Alteram causam Tributorũ Comitiorum fuisse diximus sacerdotum creandorũ: non tamen omniũ. Quidam enim à collegiis suis cooptabantur, vt Salij, Luperci, Fratres arualesles, Sacerdotes Galli, & Sodales Titij: Vestales à Pontifice maximo, Rex sacrorũ Centuriatis, Flamines & Curio maximus Curiatis, solus Pontifex maximus ante legem Domitiam, Tributis Comitiis creabatur, vti ex Liuio intelligi potest. Post legem verò Domitiam, qua Sacerdotum subrogandorum ius à collegiis ad populum translatum est, etiam Pontifices, Augures, Feciales, Septemuiri Epulonum, & Quindecimuiri sacris faciundis his Comitiis creari cœpti. Cuius rei testimonia si quis requirat, is Nicolai Grucchij librum 2. de Comitiis Romanorum legat vbi ea omnia diligentissimè multis scriptorum locis in medium adductis, probat Accedamus ad reliqua.

Tertiam causam dixi essę legum ferendarum, id quod nemini, nisi in lectione historiarum planè non versato, ignotum esse potest. Testatur hoc ipsum nomen plebiscitorum, quæ videlicet plebs, plebeio Magistratu rogante, constituebat. Omnia igitur plebiscita, omnes rogationes, quibus de pace ad populum ferebatur (bellum enim lege Centuriata indici solebat, vt antè diximus) & quibus superioribus temporibus aliquis legibus soluebatur, quacunque id ratione fieret, item, quibus per populum triumphus decernebatur, publicæ quæstiones constituebantur, aut ciuitas aliquibus dabatur Comitiis Tributis ferebantur. Non opus est singula prolixè probare, de duabus tantùm aliquid addam, videlicet de rogationibus, de pace, & soluendo legibus. Quòd de pace ad populum Tributis Comitiis latum sit, docet Liuius li. 30 vbi scribit, M. Attilium & Q. Minutium Trib. pleb. ad populum tulisse, vellent, iuberéntne Senatum decernere, vt cum Carthaginensibus pax fieret, & quem eam pacem dare, quémque ex Africa exercitum deportare iuberent. Et alibi Liuius libr. 24. Q. Martium Regem & Catinium Labeonẽ Trib. pleb. ad plebem tulisse, vellent, iuberéntne cum Rege Philippo pacem esse. Quę rogatio in Capitolio ad plebem lata est. Omnésque v. & xxx. Tribus vti rogatæ iusserunt.

Quod ad illas rogationes attinet, quibus aliquis legibus solueretur, id superioribus temporibus obseruatum fuit. Ætate enim Ciceronis Senatum eam sibi autoritatem arripuisse, eáque lege Cornelia rursus priuatum fuisse, habet Asconius in argumento Orationis pro C. Cornelio: C. Cornelius, inquit, legem promulgauit, qua auctoritatẽ Senatus minuebat, ne quis, nisi per populum, legibus solueretur, quod antiquo quoque iure erat cautum. Itque in omnibus Senatusconsultis, quibus aliquem legibus solui placebat, adiici erat solitum, vt de ea re ad populum ferretur. Sed paulatim ferri erat desitũ:

résque in eam consuetudinem venerat, vt postremò ne adiiceretur quidem in Senatusconsultis de rogatione ad populum ferenda. Hactenus Asconius. A

Restat vt etiam de quarta Tributorum Comitiorum causa, de iudiciis videlicet, dicamus. Hìc igitur ea iudicia intelligenda sunt, quæ mulctę alicui indicendæ causa exercebantur. Nam iudicia capitis Centuriatis Comitiis fiebant. Testis de his iudiciis est Liuius multis locis. Li.4. scribit, M. Posthumio, & T. Quinctio Tribunis plebis diem dictam, quòd ad Veios eorum opera malè pugnatum esset. Et paulò pòst subiicit: Mœstæ ciuitati ab re malè gesta, & iratæ ducibus, M. Posthumius reus obiectus, decem millibus æris grauis damnatur. T. Quintium collegam eius omnes Tribus absoluerunt. Plura testimonia apud eundem sunt lib.25. lib.34. lib.43. & aliis. Et hæc de causis Tributorum Comitiorum. B

De personis quarum interuentu Comitia Tributa peragebantur.

Cap. XVII.

Triplices personæ etiam hìc sunt considerandæ: primùm quibus ius fuerit Comitia Tributa habere: deinde illæ propter quas illa Comitia fuerint habita, tum quæ tulerint suffragia.

Tribunorum & Ædilium plebis Comitia habuerunt Tribuni, & ij quidem, quibus id fortè eueniebat: quod docet Liuius lib.3. qui de Comitiis Tribunitiis verba faciens, dicit: Fortè quadam vtili ad tempus, vt Comitiis præesset, potissimùm M. Duillio (qui vnus ex collegio Tribunorum erat) sorte euenit, viro prudenti, &c. Sortiebantur igitur Tribuni, cui Comitia habenda essent, vel communi consensu alicui id munus iniungebant: cuius exemplum legimus apud eundem Liu. lib.3. Nec plura testimonia de Tribunitiis Comitiis, quòd Tribunis habere ea licuerit, vt de re manifesta, adferam. C

De Ædilitiis Comitiis, quòd id munus etiam ad solos Tribunos plebis pertinuerit, perspicuè docet Dionysius lib.6. scribens, Tribunos plebis, postquàm impetrassent à Patribus potestatem creandi Ædiles, quasi administros, confestim eos creasse. Quod autem apud Liuium lib.3. legitur, Tribunos post eiectos Decemuiros à Pontifice Maximo creatos fuisse, id semel tantùm, atque extraordinariè factum est, cùm nulli tum essent Tribuni plebis, propter Decemuirorum imperium, in quo instituendo cessarant omnes alij Magistratus, nec possent ipsi ab Interrege Patricio Magistratu creari. Tribunorum itaque, Ædiliúmque plebis Comitia ordinariè habebantur à Tribunis. Reliquos ordinarios Magistratus minores Consules creabant, aut Dictatores, si quando Comitiorum habendorum causa creabantur, aut Tribuni militum Consulari potestate. D

De Consulibus, quòd habuerint Comitia Tributa Quæstorum creandorum, testatur Cicero lib.7. epist. ad famil. ad Curium, & oratione in Vatinium. Sic & Ædilium Curulium Comitia habebant, quemadmodum testatur idem Oratione pro Plancio, & ad Atticum lib.4. Quod idem etiam de Tribunis militum Consulari potestate sentiendum. Illi enim Quæstoria Comitia habuerunt, vti ex Liuio cognoscitur. Idem scribit lib. 6. Primos Ædiles Curules à Dictatore creatos fuisse: Comitia etiam Tribunorum militum in castris, ad Consulum munus pertinuerunt. E

Quod ad extraordinarios Magistratus attinet, eos creandi Consulibus, Prætoribus, & Tribunis plebis ius fuit, vti ex omni historia patet. Non igitur singula pluribus sunt probanda.

Sacerdotum Comitia Tributa Consules habere oportuisse ex Ciceronis epistola ad Brutum colligi potest, vbi ait, mortuis Hircio & Pansa Consulibus, Comitia Sacerdotum necessariò differenda esse, donec res ad Interregnum rediisset, vt Consules auspicatò ab Interrege subrogarentur. Atqui tum & Prætores, & Trib. pleb. erant Romę: quibus si ius fuisset, ea Comitia habendi, Sacerdotum Comitia non fuissent eò vsque differenda, dum Consules subrogati essent. Hoc tamen post legem Domitiam obseruatum fuit. Nam ante eam legem Comitia Tributa, quæ Pontifici maximo creando habebantur, ab vno quodam Pontifice haberi solebant, id quod ex Liuio lib.25. initio intelligitur. Scribit enim, Comitia Pontifici maximo creando habuisse M. Cornelium Cethegum Pontificem. F

Legum, iudiciorúmque Comitia Tributa habere iis Magistratib. licebat, quibus ius erat cum populo agendi, Consulibus scilicet, Prætoribus, & Tribunis plebis: de quibus sæpe legimus in historiis, quòd rogationes ad populum tulerint: queadmodū ætate Ciceronis rogatio de religione à P. Clodio polluta à M. Pisone Cōsule lata est. Lex Aurelia de-

A de tribus ordinibus Iudicum ab Aurelio Cotta Prætore: leges Gabinia, Manilia, Vatinia, à Tribunis plebis latæ sunt. Hæ igitur personæ omnes, ius habendi Comitia Tributa habuerunt. Sequuntur illæ, quæ ius suffragij habuerunt.

Omnibus ciuibus Romanis, quibus data erat ciuitas cum iure suffragij, licebat Comitiis Tributis suam dicere sententiam. Simul enim cum pleno iure ciuitatis Tribum accipiebant, in qua suffragium ferrent. Docet id Liuius lib. 38. inquiens: De Formianis Fundanísque municipibus, & Arpinatibus C. Valerius Tappo Tribunus plebis promulgauit, vt iis suffragij latio (nam antè sine suffragio habuerant ciuitatem) esset. Et apud Agellium li. 15. cap. 27. Lælius Felix scribit, Tributa Comitia esse, cùm ex locis & regionibus suffragium feratur. Quibus ex verbis manifestum fit, non eos solùm ciues Rom. qui in Vrbe ipsa habitarent, & Tribubus siue locis distincti essent, suffragij ius habuisse: sed eos etiam, qui non in Vrbe, sed extra eam, in Italia habitarent, atq; etiam Tribubus, siue regionibus, ipsam Vrbem circumiacentibus distincti essent, postquàm ciuitate cum suffragij iure donati essent, siue municipes, siue coloni essent. In quibus autem Tribubus quæuis colonia, vel præfectura, vel fœderata ciuitas post ciuitatem impetratam suffragium tulerit, inuentu difficillimum, nec ita scitu necessarium esse arbitror. Carolus Sig. libr 3. de antiquo iure Italiæ, cap. 3. paucas annotat, quas ipse inuenerit. Verba eius libet adscribere: Mihi, inquit, ne hanc quidem inuestigandæ antiquitatis partem negligenti contigit, vt veterum lapidum titulos perlegens, atque obseruans, paucarum tantùm quarundam certas Tribus inuenerim. Mutinæ quidem, patriæ meæ, Polliam, Veronæ Publiliam, Sutrij Velinam, Ceretis & Tudertis Clustuminam, Florentiæ Scaptiam, Atestis Romiliam, Brixiæ Fabiam, Vicentiæ Meneniam, Clusij Arniensem, Tergestis Pupiniam, Aletrij Publiliam, Arretij Pomptinam. Nam Atinam in Terentina suffragium iniisse, docet Cicero in Planciana. Hactenus Sigonius.

Notandum verò & hoc est, licèt interdum eiusmodi coloniæ, præfecturæ, aut fœderatæ ciuitates ius suffragij non haberent: quosdam tamen ciues ex iis illud ius adipisci potuisse, idq; variis modis: vel per legem, cuius exemplum habemus apud Liuium li. 41. Lex, inquit, sociis, ac nominis Latini, qui stirpem ex sese domi relinquerent, dabat, vt ciues Rom fierent, qui in Latinis coloniis Magistratum gessissent: vel etiam hac ratione, qua per legem Seruiliam Latinis ius erat ciuitatem assequendi in locum eius, quem accusando damnassent repetundarum. De hac ratione Cicero pro Balbo.

Præter has personas oportebat etiam adesse Comitiis Tributis Magistratuum Candidatos, eósque in Tribunitiis quidem & Æditiis Comitiis omnes plebeios. Nulli enim Patricio is Magistratus patebat, vt habet Liuius lib. 4. Quapropter factum est, vt posterioribus temporibus quidam Patricij, quò possent ad eum Magistratum peruenire, sese plebeiis adoptandos dederint, quemadmodum de Clodio legimus. Id etiam obseruatum est, vt ex singulis classibus par numerus Candidatorum esset. Ideóque ab anno trigesimosexto post primos Tribunos plebis, semper ex singulis classibus binos creatos fuisse, testatur Liuius li. 3. Idem alibi dicit, cautum etiam fuisse Tribunorum Ædiliúmque pleb. personis, vt eos Magistratus gerere iis non liceret, quorum pater, qui sella curuli sedisset, viueret.

Candidati Quæsturæ tam patricij, quàm plebeij esse poterant, hoc tantùm in iis prouidendum erat post legem annalem, vt ætatem haberent lege definitam, & vt emeritis decem annuis stipendiis, nullo infami iudicio à petitione deiicerentur: Candidatis Tribunatus militaris videndum erat, si Equites essent, vt decem stipendia; si pedites, vt sex vel minimùm quinque haberent.

Quod autem ad Candidatos Magistratuum extraordinariorum attinet, de iis quidem certi nihil tradi potest, nisi quod Cicero adfert, lege Licinia & Ebutia cautum fuisse, ne is, qui ad populum rogationem de aliqua potestate, aut curatione tulisset, semetipsum, aut collegas suos, aut cognatos, aut affines crearet.

Porrò etiam in Sacerdotum Comitiis Candidatos adesse oportebat. De quibus sciendum, quòd dimidia ex parte patricij, ex altera plebeij esse debuerint, quódq; absentium, vel etiam non petentium ratio haberi potuerit. Non autem duos ex eadem gente in eodem collegio sacerdotes esse potuisse, legibus cautum fuisse scribit Dio. Neque etiam legibus definitam fuisse ætatem petendi sacerdotia, sicuti erat in petendis Magistratibus, colligi potest ex Suetonio, qui affirmat, Cæsarem septimo & decimo ætatis anno factum fuisse Flaminem Dialem. Et Cicero ad M. Brutum scribit, se velle, vt filius suus Cicero iunior in Pontificum collegium cooptetur, quo tamen tempore ille admodùm

adolescens fuit. Non tamen verisimile est, eos antè, quàm togam virilem acciperent, ad Sacerdotia peruenire potuisse. A

De Candidatis Pontificatus Maximi notandum, eos nonnisi ex Pontificum collegio esse potuisse, quod pluribus probat Gruchius. Atque hæc quidem de Candidatis. In Comitiis iudiciorum præter eos, qui Comitia haberent, & eos, qui suffragium ferrent, adesse etiam oportuisse accusatores, & reos cum Aduocatis, Patronis & sordidatis, cuiq; manifestum est.

De Diribitoribus, custodibus, rogatoribus & præconibus, quorum munus fuit etiam Centuriatis Comitiis interesse, suprà dictum est, & pòst plura erunt annotanda. Considerabimus nunc horum Comitiorum locum. B

De loco Tributorum Comitiorum.
CAP. XIIX.

TRIBVTIS Comitiis vocandis non erat vnus destinatus locus, quemadmodum Curiatis & Centuriatis. Quia religio non erat, extráne, an intra pomerium haberentur. Hinc reperimus, interdum in campo Martio, interdum in Comitio, nõnunquàm in Capitolio, aliquando in pratis Flaminiis, seu Circo Flaminio, Tributa Comitia habita. Quæ singula videntur probanda.

De campo quidem Martio, quòd in eo Comitia Tributa Magistratuum creandorum habita sint, multa extant veterum testimonia. De Tribunitiis Comitiis testatur Cicero epistola 1. lib. 1. epistolarum ad Atticum: In campo Comitiis Tribunitiis a.d. XVI. Kalen. Sextil. &c. & alibi. De Quæstoriis epistola 30. libri 7. ad famil. ad Curium scribit: In campo certè non fuisti cum Quæstoriis Comitiis institutis, &c. Mox enim epistola 3. libri 4. ad Attic. subiungit, ea Tributa fuisse. De Ædilitiis idem testis est ex epistolis ad Atticum. Plerumque igitur hi Magistratus in campo Martio creabantur. C

Legum autem Comitia & iudiciorum in Comitio haberi solebant. Testis est Cicero pro Rabirio Posthumo, vbi Equites Romanos ita alloquitur: Si iam vobis nunciaretur, in Senatu sententias dici, vt his legibus teneremini, concurrendum ad Curiam putaretis: si lex ferretur, conuocaretis ad Rostra. Fuisse autem nostra in Comitio suprà demonstrauimus. Quódque Comitia Tributa iudiciorum exercendorum in Comitio haberi consueuerint ex Agellij libro 1. cap. 1. discimus. D

Cæterùm etiam in Capitolio Tributa Comitia Magistratuum creandorum, legum ferendarum, & iudiciorum exercendorum nonnunquàm habita fuerunt. Sic enim Tib. Gracchus, vt est apud Plutarchum in Gracchis: & Appianum lib. 1. bellorum ciuilium, in Capitolio Tributis Comitiis creari iterum Tribunus plebis voluit: súntque iidem testes, Triumuiros agrarios ex lege Tib. Gracchi in Capitolio creatos.

Leges in Capitolio etiam latas, scribunt Plutarchus in Gracchis, & Liuius lib. 45. de lege Agraria, & rogatione de Triumpho L. Pauli, vbi eas in Capitolio à Graccho perlatas asserunt. Et paulò pòst, de Opimio refert Plutarchus, quòd de abrogandis C. Gracchi legibus Comitia in Capitolium edixerit.

Iudiciorum etiam Tributa Comitia in Capitolio habita fuisse, præter alios ostendit Liuius lib. 25. vbi de Comitiis quibus de mulcta M. Posthumio Publicano irrogata populus iudicabat, in Capitolio ea habita esse scribit. E

De circo Flaminio iam dicendum. In eo igitur Comitia Tributa haberi solita, ex hoc probari potest, quod Liuius lib. 3. scribit post eiectos Decemuiros Q. Furium Pontificem Max. in pratis Flaminiis, seu circo Flaminio Tributis Comitiis Tribunos plebis creasse. Idem alibi docet Liuius lib. 27. rogationem eam, quam tulerat Bibulus Trib. plebis de abrogando Marcello imperio, in circo Flaminio antiquatam fuisse, quod & Plutarchus in Marcello confirmat. Fuit autem circus Flaminius, vt id obiter addam, locus in ipsa vrbe, sic dictus, quòd circùm Flaminium campum ædificatus esset, vel à Consule Flaminio, qui ad Thrasimenum lacum occisus est, in quo ludi Apollinares, Equestrésque celebrabantur: in quem etiam Senatus sæpe consultandi gratia ex Capitolio descendens, conuenire solebat. De quo videndus Bartholomæus Marlianus lib. 6. cap. 3. in antiquæ vrbis Topographia, & Georgius Fabricius cap. 12. in sua Roma. F

De tempore Tributorum Comitiorum. CAP. XIX.

DE tempore horum Comitiorum idem iudicãdum, quod de prioribus diximus, non potuisse ea nisi diebus Comitialibus haberi: hac tamen addita exceptione, nisi quis nomi-

nominatim,vt aliis etiam diebus cum populo agere sibi liceret, legem tulisset,id quod P.Clodium in Tribunatu fecisse,docet Cicero oratione pro Sestio, vbi scribit, eum inter alias leges etiam hanc tulisse,vt omnibus fastis diebus sibi legem ferre liceret. Comitialibus igitur tantùm diebus ordinariè Tributa Comitia habebantur. Quo verò anni tempore,id sciri nullo modo de omnibus posse arbitror.Nam legum,iudiciorúmque & extraordinariorum Magistratuum Comitia certum tempus habere non poterant, quandoquidem pro publica necessitate ac voluntate Magistratuum variis anni temporibus haberentur.Sacerdotum Comitia, cùm erat in demortui locum sufficiendus alius,habebantur:aliàs non, nisi aut noui instituerentur, aut numerus in collegiis augeretur.

Ordinarij verò Magistratus ferè ad finem mensis Iulij, & principium Augusti creabantur.Ac Tribunorum quidem, Ædiliúmque plebis Comitia prima erant, tum Consularia, & Prætoria, de quibus suprà diximus, mox Ædilium Curulium, pòst Quæstorum,& tandem Tribunorum militum.

Quòd autem Tribunorum,Ædiliúmque plebis Comitia priora fuerint, quàm Consulum & Prętorum,intelligi potest ex epistola Ciceronis 1.lib.1.ad Atticum,vbi sic scribit:In campo Comitiis Tribunitiis.a.d.XVI.Kalend. Sextil. &c. & paulò pòst mentionem facit Candidatorum Consularium illius anni: quibus verbis satis indicat,nondum fuisse Consules creatos.At idem Oratione 2.in Verrem,& in eam Asconius ostendunt, Prætoria, Ædilitiáque Comitia post Consularia fuisse, sicut & Cælius ad Ciceronem scribens indicat,Tribunos Ædiléque plebis iam creatos, cùm adhuc sua Comitia, quibus fieri Ædilis Curulis volebat, non essent habita: vbi ostendit Kalendis Sextil. iam creatos fuisse Tribunos Pleb.Coss.& Prætores, cùm adhuc Ædiles Curules creati non essent.Eodem tempore,& Tribunos militum creari solitos, docet Cicero Oratione 2. in Verrem : post Ædiles tamen plebis,sicuti etiam Quæstores, vt disertè affirmat Dio lib.39.Hoc igitur ordine & tempore creari Magistratus solebant, nisi aut obnunciationibus,aut intercessionibus differrentur Comitia.Notandum etiam est, quòd sicuti alia Comitia,ita & Tributa ante primam diei horam haberi non potuerint, ídque legibus prohibitum fuisse,Dio docet lib.39.

De modo Tributorum Comitiorum.
Cap. XX.

INdicebantur primùm hæc Comitia ab aliquo Magistratu, qui ea habiturus erat,ídq; vt plurimùm trinundino antè quàm haberentur:quod ostendit Liuius,quando in sua historia sæpissimè dicit,indicta fuisse Comitia à Tribunis, Consulibus, aut aliis.Vnico testimonio contentus ero,quod scribit libro quarto : Cùm Tribunorum plebis creandorum Comitia indicta essent,&c.

Legibus etiam,quas Tribuni plebis,alíique Magistratus, Tributis Comitiis ferebāt, omnia accommodari,quæ de Centuriatis diximus,poterant, quod scilicet trinundino antè promulgandæ,suadendæ & dissuadendæ atque explicandæ essent. Et hoc primùm de modo eorum Comitiorum notandum est. Deinde illud obseruandum,non auspicatò habita fuisse ea,id quod præter Liuium & alios,Dionysius lib.9.vbi discrimen ponit inter Tributa & Curiata Comitia,apertè docet. Verba eius hæc sunt: Curiatis Comitiis de re quapiam in Senatu priùs tractata,suffragia curiatim colligebantur,ídque auspicatò:aliàs,nisi aues addicerent, ea Comitia habebantur pro irritis.Tributa verò inconsulto Senatu,nullis auspicibus adhibitis,vna die peragebantur à tribulibus. Hæc ille.Quæ tamen non de omnibus auspiciis intelligenda sunt.Cùm enim tria essent auspiciorum genera,vt suprà ex Sigonio retuli,auium inspectio, de cœlo obseruatio, & tripudij animaduersio & auium inspectio ad Comitia Curiata, & Centuriata : tripudij animaduersio ad res gerendas : obseruatio de cœlo ad omnia Comitia adhiberetur:sequitur hoc tantùm auspicium in iis obseruandum esse,ne haberentur, quo die seruatum esset de cœlo:id quod etiam Cicero in Vatinium innuere videtur cùm scribit: Inde à Romulo decretum fuisse ab Auguribus Ioue fulgente cum populo agi nefas esse. Parendum igitur etiam in his Comitiis obnunciationi fuit,nisi interdum ad legem aliquam ferendam, quam omninò vellet Senatus pro temporis necessitate, perferri,vt nulla ratione impediretur,lator illius his legibus solueretur : sicuti de M.Aufidio Lurcone Tribuno plebis legimus apud Ciceronem. Et Clodius initio sui Tribunatus legem tulisse fertur,ne obnunciationi sibi parendum esset. Ita autem hæc Comitia inau-

ſpicatò habebantur, quòd non captarentur auſpicia, non adhiberentur Augures, Pullariive, quemadmodum in Magiſtratibus maioribus fieri ſolebat. Sic Sigonius libr.1.de antiquo iure ciuium Romanorum, cap.7.explicans, quid eſſet, quod Plebeij Magiſtratus carerent auſpiciis, ſcribit: Cùm plebeij carere auſpiciis dicuntur, auium volantium, aut canentium obſeruatione in Comitiis, tripudio in rebus gerendis carere dicuntur, quæ ſoli Patricij tenuerunt. Hæc ille. Et ſic etiam intelligendum, quod interdum legitur, Tribunos, aut Ædiles plebis, aut alios Magiſtratus minores vitio creatos fuiſſe, videlicet eo die, quo creati eſſent, fulguraſſe aut tonuiſſe. Ideóque contra commune Augurum decretum cum populo aut plebe actum eſſe, quo die ſeruatum eſſet de cœlo. Non igitur oportebat Patres horum Comitiorum auctores fieri, nec auſpicia adhibebantur, nec ſacra antè fiebant, quod Centuriatis Comitiis factum fuiſſe, diximus. Ad ipſa verò Comitia quod attinet, quando populus conuenerat, tum concio habebatur à Magiſtratu eo, qui Comitia illa habebat: qua concione de Magiſtratibus aut ſacerdotibus creandis, vel de legibus ferendis, verba ad populum faciebat. Hac peracta, populus in ſuas quiſque Tribus diſcedebat, tum ſortitiones fiebant à Magiſtratu, quæ diuerſi erant generis. Vna erat, ac prima omnium ad ſortiendum, in qua Tribu Latini ſuffragium ferrent. Sic enim Liuius lib.25. Teſtibus datis, Tribuni populum ſummouerunt: ſitellaque allata eſt, vt ſortirentur, vbi Latini ſuffragium ferrent. Quod quomodo intelligendum ſit, pluribus docent, Nicolaus Grucchius, lib. 2.de Comitiis, cap.4. & Carolus Sigonius, lib.1.de antiquo iure Italiæ, cap.4. quorum ferè hæc eſt ſumma: Fœdere cum Latinis icto, Sp. Caſſio II.& Poſthumo Cominio II.Coſs.anno Vrbis conditæ CCLXI. datam eis fuiſſe poteſtatem ferendi ſuffragij, ſi quando tempore Comitiorum Romæ eſſent, quod quidem in legum & iudiciorum tantùm Comitiis factum fuiſſe, Sigonio placet. Quia verò in nullam Tribum adſcripti eſſent Latini, ante legem Iuliam, qua eis vniuerſis ciuitas data eſt, icircò ſortiendum erat, in qua Tribu ſuffragium ferre deberent. Poſt legem autem Iuliam latam, qua Latini omnes ciuitate donati ſunt, hac ſortitione opus ampliùs non fuit. De fœdere quidem cum Latinis facto ſcribunt Cicero & Dionyſius lib.8. quorum hic Sp. Caſſium ſic loquentem introducit: Latinos cognatos Romanorum, ſed eoſdem imperij, gloriæque æmulos in amicitiam atque ciuitatem recepi (ſiue æquo iure ciuitatis donaui) vt iam Romam patriam exiſtimarent, non aduerſariam. Et paulò pòſt: Sp. Caſſius accerſebat ad ſuffragia ex Latinis & Hernicis quotquot poterat. Illi frequentes conueniebant, breuíque repleta eſt vrbs hoſpitibus. Hoc cognito Virginius voce præconis edixit per compita vt omnes, quibus in Vrbe non eſſet domicilium, excederent, præfinito ad id non magno temporis ſpacio. Caſſius verò iuſſit contrarium proclamari, vt, quotquot haberent ciuitatis ius, manerent, donec perferretur lex. Quibus ex verbis intelligitur, qua ratione Latini ius ferendi ſuffragij acceperint, quod ſcilicet id precarium potiùs Magiſtratuum beneficium, quàm optimum ius fuerit, ideóque nonnunquàm Conſule, vel Tribuno plebis intercedente, ij, qui ſuffragiorum cauſa in Vrbem veniſſent, ante Comitia exire fuerint iuſſi: id quod etiam ex Plutarcho in Gracchis manifeſtum eſt, vbi ſcribit, ſocios Latinos à C. Fannio Conſule Vrbe exire iuſſos, ne tum Romæ eſſent, quando legibus Gracchi ferendis, Tribus in ſuffragium vocarentur. Hinc Cicero pro Seſtio: Nihil acerbius ſocios Latinos ferre ſolitos eſſe dicit, quàm id, quod perrarò accidit, ex Vrbe exire à Conſulibus iuberi. Hæc igitur prima ſortitio erat. Altera fiebat inter Tribus, quo ſcilicet ordine quæque earum ſuffragium ferret. Ad quam ſortem peragendam, omnium Tribuum nomina in ciſtellam quandam coniiciebantur, tum, vt quæque prior exierat, ita prior ſuffragium ferebat, quemadmodum ex hiſtoria Tib. Gracchi apud Appianum lib.1. Bellorũ ciuilium intelligi poteſt. In Sacerdotum verò creatione, quia ſeptemdecim tantùm Tribus ſuffragium ferre ex lege poterant, icircò ſortiendæ tantùm erant hæ Tribus ſeptemdecim, quæ erant ſuffragium laturæ: hac quidem, vt veriſimile eſt, & ex Cicerone colligitur, ratione, vt coniectis in ciſtam trigintaquinque Tribubus, ſeptemdecim, quæ primùm educerentur, ſuffragium ferrent, reliquæ ſuffragio excluderentur. In omnibus autem Comitiis Tributis, quæ Tribus prima ſorte exibat, prærogatiua dicebatur. Hoc tamen diuerſum erat à Comitiis Centuriatis, quòd in his, ſortitione prærogatiuæ centuriæ facta, reliqua Comitia abſque ſorte, pro cenſu, ordine, atque ætate peragebantur. At Comitiis Tributis ſorte vtendum erat ad finem vſque Comitiorum.

Sortiente Magiſtratu, prout quæque primùm exierat, à præcone ad ſuffragiũ ferendum vocabatur. Quę verò Tribus vocabatur, de eo loco, vbi conſiſtebat (erant enim etiã

ante-

A ante suffragium tribus diuisæ locis,& singulæ seorsim stabant,id quod tum ex aliistum ex Dionysij lib.7.perspicuum est)discedebat per pontes in septum,vel ouile,de quo suprà diximus.In pontis initio stabant Diribitores qui tabellas populo ministrarent.Cōsistebat & in ponte Magistratus ille,qui Comitia habebat,isque cistam deferebat,colligendis per Tribus suffragiis,atque rogatoris munere fungebatur.Non enim alij his Comitiis erant rogatores,quod in Centuriatis fiebat,quàm ipsi Magistratus, qui Comitia habebant,id quod ex auctore Rhetoricorum ad Herennium lib.1.Cicerone 1.de natura Deorum, Asconio in Cornelianam, & Suetonio in Cæsare apparet. Aderant autem custodes, qui animaduerterent, ne quid fraudis,vel in diripiendis, vel in colligendis suffragiis committeretur, quique suffragiorum numerum pro Candidatis inirent. Hi custodes erant,vel candidatorum amici,qui amicitiæ causa,vel etiamMagistratus, qui pro B Magistratu suo Comitiis sese interponebant,atque hoc munere fungebantur.Cæterùm quod ad suffragia attinet,colligebantur ea viritim,ita vt omnes,qui ex eademTribu essent,rogarentur.Postquàm aūt tota Tribus suffragium dixerat, sententiæ numerabātur, atque describebantur:hoc est,tot puncta in tabella notabātur,quod tabellę similes reperirentur:atq; in quam plures consensisse videbantur,ea tribus sententia renunciabatur.

Quod Liuius libro quadragesimo scribit,de Censoribus M.Æmilio Lepido, & M.Fuluio Nobiliore,mutasse eos suffragia, regionatímque generibus hominum, causisque, quæstibus tribus descripsisse,ex eo colligit Nicolaus Grucchius,libro 2.de Comitiis, capite quarto, cùm primùm confusè homines vnius Tribus suffragium ferre consueuissent,id mutatum ab istis quos dixi,Censoribus esse,& constitutum,vt non ampliùs con- C fusè,sed quadam distinctione,& quibusdam gradibus, vnius Tribus ordines,& genera sententias dicerent,ita quidem vt seorsim ferrent suffragium Patricij, seorsim Plebeij, seorsim ingenui,seorsim libertini(sic enim genera interpretatur)tum, vt causis etiam distincti suffragium ferrent,hoc modo,vt seorsim ferrent Senatores,tum publicani,scribæ,Tribuni ærarij,atq; agricolæ.Hos enim causis,id est,negotiis distinctos fuisse, Liuium affirmare vult,quòd negotia inter sese gererent diuersa.Tandem, vt seorsim etiā suffragium ferri distincti homines quæstibus,id est,qui artes exercebant inter ciues receptas,& inter se diuersas,vt puta,lictores,Præcones,fabri,tibicines,argentarij,numularij,aliíque.Sellurias enim, siue manuarias artes exercere ciuibus Romanis non licebat, D quemadmodum Dionysius lib.2.& 9.testatur.Atq; hac quidem distinctione, quæ Ciceronis etiam tempore obseruari solebat,ratio habebatur aliqua dignitatis nobiliorū hominum,ne in cætera turba promiscuè suffragium ferrent:quod autem ad suffragiorum vim attinebat,nihil mutabatur,nec erat eorum maior auctoritas,quàm priùs.Siquidem ea tandem tribus sententia renunciabatur, in quam plures cuiusque generis inclinassent,ac numeri,non dignitatis suffragātium hac in re habebatur ratio. Quę omnia prolixè explicat,& adductis veterum scriptorum testimoniis confirmat Grucchius. Atque hæc in genere de Tributorum Comitiorum modò dicta sint. Nunc etiam specialia quædam de singulis sunt subiicienda.Primùm de Magistratuum Comitiis.

In his tot dabantur tabellæ,quot erant Candidati,quorum nomen receptum esset. Et quoniam triginta quinque tantùm Tribus erant,oportebat enim decem & octo Tribus E ferre,quémque Candidatum,vt à maiore parte populi creatus diceretur.Vt autem quisque prior eum numerum Tribuum tulerat,ita prior renunciabatur: cúmque tot creati erāt,quot ex lege in eo Magistratu esse oportebat,tum finis fiebat Comitiis:Veluti Ædilitiis Comitiis,quia duo tantùm creandi erant, statim, vbi ex omni Candidatorum numero duo ab octodecim Tribubus facti Ædiles erant, finis fiebat vocandarum Tribuum. Ac si consensissent in eo illę octodecim Tribus quæ primę forte exierant ad suffragium ferendum,reliquæ Tribus non vocabantur sin variassent octodecim illæ Tribus,quia alios Candidatos aliæ Tribus fecissent,eo vsque vocandæ erant Tribus, dum legitima suffragia duo confecissent,hoc est, donec duo ab octodecim Tribubus creati Ædiles essent.Quod idem etiam de tribus plebis decem,viginti quæstoribus, viginti- F quatuor Tribunis militaribus,& aliis,quotquot creandi essent,ordinariis,extraordinariísque Magistratibus intelligendum est.

Verùm in Tribunorum plebis renunciatione, primis quidem temporibus, id proprium erat,vt si euenisset,ex numero Candidatorum decem nō confecisse legitima suffragia,tum ab iis,qui legitima suffragia confecerant,cooptabātur,absque suffragio populi,quot erant necessarij ad perficiendum numerum decē Tribunorum.Docet hoc Liuius lib.3.de Comitiis M.Duillij in hunc modū scribens: M.Duillius Comitia habuit.

Et quinque Tribunis plebis creatis, cum præludiis apertè petentium nouem Tribunorum, alij Candidati Tribus non explerent, concilium dimisit, nec deinde Comitiorum causa habuit. Satisfactum legi aiebat, quæ numero nusquàm præfinito Tribunis, modò vt relinquerentur, sanciret: & ab iis, qui creati essent, cooptari collegas iuberet. Recitabátque rogationis carmen, in quo erat: Si Tribunos plebis decem rogabo, si quos minùs hodiè decem Tribunos plebis fecerint, hi tum, quos sibi collegas cooptassent, ita illi legitimi eadem lege Tribuni plebei sint, vt illi, quos hodiè Tribunos plebei feceritis. Verùm ea ratio lege à L. Trebonio Tribuno plebis lata anno proximo, postquàm hæc, quæ de M. Duillio diximus, gesta erant, mutata est, vt idem Liuius lib. 3. paulò pòst scribit: L. Trebonius Tribunus plebis rogationem tulit, vt, qui plebem Romanam Tribunos plebis rogaret, is vsque eò rogaret, dum decem Tribunos plebis faceret. Hac lege cooptationem sublatam esse, manifestum est. Si itaque post eam legem accidisset, Tribunos plebis ad numerum legitimum factos non esse, reuocandæ erant Tribus ad suffragium eo vsque dum decem Tribuni plebis creati essent. Appian. lib. 1. bellorum ciuilium etiam scribit, C. Gracchum, secundum Tribunatum obtinuisse per legem quandam, qua cautum sit, vt, si quis ex Candidatis legitima suffragia non confecisset tum liberum esset plebi, quem vellet Tribunum plebis nominare. Erat enim legitima suffragia conficere, octodecim Tribuum suffragia ferre. Explere autem suffragia, erat, non quidem octodecim Tribuum suffragia ferre, sed tamen eum numerum tribuum conficere, vt tandem plures tulisse iudicaretur, quàm alius. Si itaque tum duo, vel tres Candidati parem numerum suffragiorum haberent, nec alter alterum numero suffragiorũ excederet, reuocandæ erant Tribus, quę ex illis Candidatis, qui Tribus non expleuerant, vnũ aliquem Tribunum, vel quotquot adhuc necessarij erãt, crearent. In Ædilitiis Comitiis hoc non obseruabatur. In iis enim, si aliquãdo accidisset, pares suffragiis Candidatos esse, non reuocabãtur Tribus, sed sorte decernebatur, cui cederet Magistratus, quod ex Cic. pro Plancio intelligitur. In Quæstoriis Comitiis idem factitari solitũ, verisimile est, quod in Tribunitiis, vt reuocarẽtur potiùs Tribus, quàm vt sorti res committeretur. In Tribunorum militarium Comitiis si ad legitimum numerum non peruenerant, qui creati erant, Consulis hac in re iudicio stabatur. Erat enim is Magistratus, quem Consul creare posset.

In extraordinariis verò Magistratibus idem factum fuisse, quod in Tribunis plebis sentiendum est. Id enim totum sui iudicij esse populus volebat, vt Cicero oratione 2. Agraria indicat.

In legum Comitiis Tributis, idem modus omninò, qui Centuriatis seruabatur.

Quod verò attinet ad Comitia iudiciorum, Cicero pro Domo eam docet fuisse rationem, vt nemo nisi prædicta die accusaretur: tum vt Magistratus ter reum antè accusaret, quàm mulctam irrogaret: ea verò interrogata, trinundino prodenda erat, dies, qua ad populum mulcta certandum esset: quæ dies cùm aduenisset, quarta accusatio fiebat à Magistratu. Tum atratus reus, siue, vt Cicero ait, sordidatus, barba, & capillo promisso (hic enim reorum habitus esse solebat) à magno amicorum item atratorũ comitatu in forũ deducebatur. Magistratus interim in rostris sedebat, reus sub rostris stabat, populus ante rostra in Comitio erat. Præco igitur, cùm Magistratus iusserat, ex rostris reum citabat. Qui, si vellet pro se dicere, in rostra ascendebat, vt inde orationem haberet ad populum. Sin per alium se vellet defendere, is item iussu Magistratus in rostra ascendebat, reúmque defendebat. Quòd si orationibus tempus vsque eò consumeretur, vt non satis videretur restare temporis, quo ante noctem peragi Comitia possent, dies producebatur: hoc est, in alium Comitialem diem differebatur populi iudicium. Qui dies cùm venisset, idem quod priori die peragebatur: nisi quòd spacium ferè dicendi Magistratus constituebant. Cùm dicendi finem vtrinque fecissent, populus in suffragium mittebatur. In quo nõ eædem dabantur tabellæ, quę Iudicibus, Condẽnandi, Absoluendi, & Ampliandi: sed quales in legibus ferendis, VTI ROGAS, &, ANTIQVO. Lege enim lata mulcta diebatur: quæ lex, si à populo acciperetur, tantæ pecuniæ damnatus erat reus, quanta erat mulcta, quam dixerat Magistratus: sin populus antiquaret, absoluebatur. Neque verò ex eo, quod suprà rostra, Comitiúmque appellauimus, in iudicio populi describendo, existimandum est, eo tantùm in loco Comitia de mulcta haberi. Nam aliis quoque in locis haberi docuimus antè: sed quia eo in loco sępiùs id vsu veniebat, propterea eum locum potissimùm accepimus: sed ita, vt de aliis locis idem vellemus, quod de hoc, intelligi. Ad modum etiam horum Comitiorum pertinẽt, quod Cicero scribit pro Domo

sua

A ſua : Si qua res illum diem aut auſpiciis, aut excuſatione ſuſtuliſſet,totam cauſam,iudiciúmque ſublatum eſſe. Ex hoc enim loco apparet , in reorum fauorem propriè inſtitutas fuiſſe has duas rationes effugiendi iudicij : quarum vna erat in auſpiciis, quæ ſi diem iudicij diffunderent, totum iudicium ſublatum erat, benigna ſcilicet voluntatis Deorum interpretatione, quaſi nollent omninò de hoc reo damnando cum populo agi,quando bona auſpicia non dediſſent.Altera cauſa etiam in excuſatione legitima:quæ ſi die iudicij obtendi poterat,tota cauſa (inquit Cicero) tollebatur : ita vt reus non poſſet hoc nomine cauſam dicere,niſi reuocato de integro toto iudicio, perinde,ac ſi nihil priore actum eſſet. Erant autem excuſationes legitimæ, morbus : quomodo excuſatum dicit fuiſſe P.Africanum T.Liuius : exilium voluntarium , quomodo Cæſo Quinctius B excuſatus eſt,teſte eodem Liuio li.3. Item funeris familiaris procuratio , aliæque huius generis,quæ ex iure ciuili colligi poſſunt.

Quod attinet ad ſacerdotum Comitia , in his id iam diximus proprium fuiſſe, quod ſeptendecim tantùm Tribuum ſuffragio ſtaretur, earum quibus id fortè obtigiſſet. Itaque propter incertum ſortis beneficium omnes Tribus conueniebant,vt nulla ſe excluſam conqueri poſſet : ſed in ſortem tantùm id reiicere poterant, quæ in ſuffragium vocatæ non erant. Statim ergo vt vnus competitorum nouem Tribus tulerat , ſacerdos renunciabatur.Aut ſi ita variaſſent Tribus,vt nullus competitorũ nouem ferret Tribus, tum qui plures tulerat,reliquos ſuperabat. Sin ſuffragiis pares eſſent, tum reuocari Tribus oportuiſſe exiſtimari licet,niſi potiùs hac in re collegij iudicio ſtaretur, vt is ſacerC dos eſſet,quem potiſſimùm cooptaſſent.Cæterùm ex Cicerone 2.Philippica, & in Bruto diſcimus iis, qui petitionem ſacerdotij profiteri volebant, nominationem fuiſſe neceſſariam,hoc eſt,non potuiſſe quenquam petitionem ſacerdotij profiteri,niſi ſibi vnum aliquem,aut plurimùm duos, nam plures lex non concedebat, ex collegio conciliaſſet, à quo,vel à quibus,in concione nominaretur. Oportebat autem eum,qui nominaret aliquem,iuratum id facere,hoc eſt,publicè iurare, dignum eſſe eum,quem nominaret,eo ſacerdotio, de quo ageretur. Quod iuramentum fortaſſe eò fuit inſtitutum , ne quem ſuffragiis ſuis populus indignum ſacerdotio crearet. Denique inauguratos oportebat eſſe omnes,cuiuſcunque ſacerdotij Candidatos. Ita autem dicebantur inaugurati, ſi adhibitis ad Deos conſulendos Auguribus , pronunciarentur Diis ad fungendum ſacerdoD tium.Atque ante legem quidem Domitiam omninò cooptabatur in collegium, qui inauguratus erat. At poſt legem Domitiam omnes competitores inauguratos eſſe oportebat , ſed is ſolus cooptabatur, quem populus creaſſet , quod pluribus probat Nicolaus Grucchius li.2.de comitiis , c.4. & ita ferè populus iudicium ſacerdotum confirmabat. Qua ratione factum, vt apud Latinos auctores totum hoc creandorum ſacerdotum negotium verbo inaugurandi contineatur: ita vt inauguratum fuiſſe aliquem ſacerdotem dicant,cùm factum fuiſſe ſacerdotem dicere volunt.

Poſt dicta ſuffragia,in Magiſtratuum creatione, eadem ferè quæ poſt Centuriata, fiebant.Poſtquàm enim à præcone & à Magiſtratu renunciati erant, quos populus creârat, domum à frequenti amicorum comitatu deducebantur.

E Poſt legum Comitia,id modò reſtabat,vt publicarentur, id quod æneis tabulis per fora, & templa fixis fieri ſolebat,teſte Cornelio Tacito libro 11.Annalium.

In iudiciorum Comitiis , ſi damnatus erat reus, illicò prædes dare , ſoluendæ multæ cogebatur:alioqui in vincula duci iubebatur à Magiſtratu, quod ex hiſtoria L.Scipionis Aſiatici,apud Liuium lib.38.& Agellium lib.7.cap.19.intelligi poteſt.

Atque hæc quidem de Comitiis hactenus.Sequitur de Magiſtratibus.

LIBRI SEXTI FINIS.

REVERENDIS VIRIS, PIETATE ET ERVDItione præstantibus D. Magistro Bartholomæo, D. Theodorico, & bonæ indolis ac spei adolescentibus, Petro Christophoro & Abrahamo Rosinis, Parenti, Patruo, ac Fratribus suis clarissimis, S. D.

SEMPER *mihi curæ fuit, Reuerende Domine parẽs, ac patrue, cum sacrosancto Theologiæ studio, cui me ab ineunte pueritia mea mancipaui, etiam aliarum humaniorum literarum, in primis historiæ & antiquitatis scientiam coniungere. Videbam enim summos viros idem fecisse, & ea ratione alijs quibus dediti erant, studijs non parum dignitatis addidisse. Audiebam præceptores nostros, identidem nos ad id cohortari, & suo exemplo nobis præire, atque viam monstrare, qua sequi tutò possemus. Intelligebam etiam hoc studium non carere amplißima vtilitate. Accedebat huc iudicium tuum, reuerende pater, quod, vti debui, nunquam non magnifeci, qui sic sentiebas, me non posse illos primæ iuuentutis annos meliùs collocare, quàm si præter alia, quib, deditus essem, studia, aliquid temporis tribuerem lectioni & cognitioni historiarum & antiquitatis, requirente præsertim idipsum eo, in quo versarer, vitæ statu. Valuerunt hæc apud me tantùm, vt quicquid ocij mihi esset à grauioribus studijs & operibus vocationis, id totũ huic rei tribuerem. Nec verò legebam tantùm ea, quæ à grauißimis scriptoribus prodita erant: verùm etiam, quæ morem aliquem antiquum continebant, enotabam. Quæ cùm tuæ reuerentiæ, & pòst alijs amicis, ac Præceptoribus etiam meis ostenderem, placebant vobis ita, vt me cohortaremini, sic pergerem, & plura colligerem, fore ea, si aliquando in publicum darentur, non inutilia studiis discentium. Obtemperans igitur præceptis vestris, feci quod potui: quid præstiterim, iudicent alij. Cùm autem ea in lucem edenda essent, non posse me insignem impietatis & ingratitudinis notam effugere iudicaui, si non & tui rationem haberem, & aliquid harum primitiarum tuo nomini publicè inscriberem, quas, etiamsi absque vlla nũcupatione mea rectè vindicare posses, vt cuius sumptu, cura & diligentia à prima pueritia liberaliter educatus, & in celebribus aliquot scholis, quantùm tempora illa studijs nostris iniquiora tulerunt, institutus sum, & à quo præcipuo auctore, hoc, quicquid est, laboris, in me recepi: volui tamen etiam publicè hoc meæ in te obseruantiæ & pietatis monumentum extare, id quod tibi non improbatum iri spero. Coniunxi tecum Reuerendum fratrem tuum, Patruum colendum, & fratres meos charißimos, tum vt & illis beneuolentiam & fraternum meum amorem ostenderem: tum verò vt minores ætate fratres cohortarer, darent operam, ne præclaram discendi occasionem negligerent, sed Spartam, quam nacti sunt, ornarent, insisterent vestigijs tuis, Parens dilecte, & fratrum, Magistri Bartholomæi, Ioachimi, cuius immatura mors nobis omnibus propter summam expectationem, quã de ipsius præclaro ingenio conceperamus, acerbißima fuit, & etiam meis. Nolo enim cuiquam malo exemplo ad ignauiam sectandam auctor esse. Quod si fecerint, & Deo gratum facient, & tuam senectutem oblectabunt, & nos fratres ad omnia studia & officia ipsis præstanda reddent promptißimos, & suis etiam rebus ac saluti maximè consulent. Valete in Domino, Parens optime, Patrue reuerende, & fratres charißimi, meũque hoc, qualecunque id est, studium, boni consulite. Ratisponæ Idibus Ianuarij, anni à nato Christo, 1580.*

Ioannes Rosinus Isennacensis.

ANTI

ANTIQVITATVM ROMANARVM LIBER VII.

DE MAGISTRATIBS.

A PERVENIMVS ad Magiſtratuum deſcriptionem, quorum ordines, munia, dignitates, & priuilegia ſunt nobis hoc libro explicanda. Digna profectò res, in cuius indagatione & conſideratione non parum operæ ponatur. Polybius lib. 6. inter rerum Romanarum ſcriptores non poſtremus, ſi modò omnes eius libri ad nos perueniſſent, maximè pulcherrimam huius populi Politiam miratur, & omnibus aliarum gentium Rebuſpublicis, Lacedæmoniorum in primis, anteponere non veretur. Vtinam autem nos tantam in hac tractatione diligentiam adhibere poſ-B ſemus, quantam rei dignitas requirit. Sed difficultatem maximam parit, ſæpiùs Magiſtratuum variata ratio, & veterum monumentorũ, in quibus hæc perſpicuè tractata ſunt, amiſſio. Fuerunt quidem, & ante hoc ſæculum, & noſtra etiam memoria plurimi, qui in harum rerum conſideratione maximos labores exantlarunt, quíque ea, quæ ſummo ſtudio & labore inuenerunt, aliis liberaliter communicârunt. Inter quos, vt aliquorum tantùm nomina recitem, fuerunt Flauius Blondus Foroliuienſis, qui in libris de Roma triumphante plurima, obſeruatione digniſſima, expoſuit: Pomponius item Lætus, Alexander ab Alexandro Neapolitanus, & Dominicus Floccus Florentinus, qui ſcriptor librorum de Magiſtratibus & Sacerdotiis Romanorum, qui ſub nomine Feneſtellæ circumferuntur, iam à plurimis proditur. Et hi quidem ante hæc tempora vixerunt. Noſtra C autem memoria Vvolfgangus Lazius Hiſtoricus Cæſareus, ſuis illis aureis Reipublicæ Romanæ Commentariis, & Onuphrius Panuinius Veronenſis Faſtorum commentariis, tanta diligentia in hac ſcriptione verſati ſunt, vt veteres illos longo interuallo poſt ſe reliquiſſe dici iure poſſint. Quædam etiam hinc inde ſparſa, in optimis de antiquo iure ciuium Romanorum, Italiæ, Prouinciarum, de iudiciis, & alibi habet doctiſſimus Sigonius, Vlricus Zaſius in ſcholiis ad legem 2. FF Pomponij de origine iuris, & Lexicon illud iuris ciuilis, quod primùm à Pardulpho Pratæo delineatum, nouiſſimè auctum, ex officina Martini Lechleri Francofurti prodiit. Horum igitur doctiſſimorum virorum exemplum quid vetat me quoque ſequi, & aliquam operam in harum pulcherrimarum rerum conſideratione ponere: præſertim cùm inſtitutus ordo id requirat: & illi libri, qui D diligentiſſimè de hac materia ſcripti extant, non cuiuis ſint obuij. De Feneſtellæ enim, vel potiùs Dominici Flocci Florentini, & Pomponij Læti libris, qui iam omnium manibus teruntur, doctiſſimorum virorum iudicia nemini ſunt ignota. Editus etiam non ita pridem eſt libellus de Magiſtratibus adeóque Reipublicæ Romanæ ſtatu, Lauſannæ: qui, ſi liberè licet quod ſentio dicere, haudquaquàm perfectus eſt, & plurimis in locis à grauiſſimis ſcriptoribus diſſentit. Quod verò ad hunc meum tractatum attinet, affirmare poſſum, me, quæcunque ex illis quos nominaui, clariſſimorum virorum ſcriptis tum ex veteribus rerum Romanarum hiſtoricis, & ex publicis etiam clariſſimi viri Ioannis Roſæ, piæ memoriæ, præceptoris quondam mei lectionib. didicerim, fideliter hîc in vnum contuliſſe, & cum omnibus harum rerum ſtudioſis candidè communicaſſe. Sed de E mea fide, candore, & ſtudio aliis iudicium permittens deſcriptionem Magiſtratuum ordiar: ſi priùs de Politia, & eius ſpeciebus quædam generalia præmiſero.

De generibus Politiarum. CAP. I.

A

VOcabulum Politiæ, vt Plutarchus in libro de tribus Reipublicæ generibus annotat, tria præcipuè ſignificat. Primùm, communicationem iuris, quod in aliqua eſt Republica: ſic dicimus, impertiri alicui Politiam, Einen in ſeine Stadt nehmen/einem das Stadtrecht mittheilen. 2. Politia etiam dicitur hominis ciuilis, qui Rempublicã adminiſtrat, vitæ ratio: ſic Biantis politiã (ſeine Policey.) in laude ponimus, ac Hyperboli & Cleonis, vituperamus. 3. Significat ordinem & conſtitutionem ciuitatis, ad quam diriguntur actiones. Iuxta hanc tertiam ſignificationem, Politia eſt legitima ordinatio Reipublicæ ſecundùm quã alij præſunt, alij parent: ſicuti Ariſtoteles lib. 3. Polit. ca. 4. definit: Eſt deſcriptio, ſeu ordo ciuitatis & Magiſtratuum, cùm aliorum, tum præcipuè ſummi gubernatoris. Eius tres à pleriſque recenſentur ſpecies: Regnum, ſiue Monarchia, Ariſtocratia, & Democratia: quarum tamen ſingulis contrariæ ſunt oppoſitæ: Monarchiæ Tyrannis: Ariſtocratiæ Oligarchia: Democratiæ Ochlocratia. Hinc fit, vt ab aliquibus non tres, ſed connumeratis vitioſis, ſex Politiæ ſpecies recenſeantur, tres rectæ, & tres vitioſæ: cuius ſententiæ eſt etiam Polyb. lib. 6. qui de Politiarum ſpeciebus & reuolutionibus eruditè & eleganter diſputans, inter alia ſic ſcribit: Quapropter ſex ſunt Politiarũ dicenda genera: quorũ tria decantata ſunt omnibus: tria reliqua iſtis ſunt cognata: Monarchia ſcilicet, Oligarchia, & Ochlocratia &c. Monarchia ſiue Regnũ, eſt Imperiũ ad communẽ vtilitatem ſpectãs. Notandum hoc loco eſt, licèt iuxta naturã vocabuli, omnia Imperia, vbi vnus aliquis cæteris imperat, & ſupremam poteſtatem habet, Monarchiæ appellari poſſint, quemadmodum noſtro ſeculo regnum Turcicũ, Perſicum, Moſcouiticum, Tartaricum, Gallicum, Danicum, Hiſpanicũ, Sueuicum, &c. item Principatus, Ducatus, & Electoratus: quò etiam referuntur Epiſcopatus & Comitatus, &c. In iis enim ſingulis vnus aliquis præ reliquis poteſtate eminens ſuæ ditionis incolis imperat, qui Monarcha dici rectè poteſt: tamen iam vſus obtinuit, vt quatuor tantùm ſumma in mundo imperia, quę à Deo per Prophetam Danielem prædicta ſunt, Monarchiæ nomine cenſeantur: Aſſyrium, Perſicum, Macedonicum, & Romanum. Polybius diſtinguit inter Monarchiã & Regnũ, ita vt Monarchia dicatur, ſi quis robore corporis & animi viribus præſtans, ſibi ipſi Imperiũ & Principatum alicuius populi ſumat & obtineat, ſine voluntario conſenſu populi: Regnum verò quando voluntario ſubditorum conſenſu Imperium & Principatus vni alicui conceditur. Quo in loco etiam docet, quomodo Regnum ex Monarchia oriatur, atque hæc illo ſit prior, quæ harum rerũ ſtudioſus ipſe poterit legere. Opponitur primò huic Politiæ generi Tyrannis, quæ eſt aberratio Monarchiæ, & Imperium ad vtilitatem vnius ſpectans. Qui huiuſmodi imperium tenet, Tyrannus dicitur, ducto nomine, vt quibuſdam placet, à Tyrrhenis, quòd hi latrociniis quondam inſignes fuerint: vel à Græcis, à quibus, quicunque in ciuitate, quæ libera ſoleret eſſe, dominabatur, Tyrannus appellabatur, non Rex. Trogus Pompeius auctor eſt, Reges olim, quos ad maieſtatis faſtigium, non ambitio popularis, non vis, ſed ſpectata inter bonos moderatio proueheret, quíque æquo iure omnia adminiſtrarent, ob fortitudinem Tyrannos eſſe dictos: cæterùm, cùm vrbes & regna oppreſſa, vi magis, quàm legibus gubernarentur, ita vt quod libido, non quod ęquum dictaret, pro lege ratum haberetur, Tyranni nomen verti cœpiſſe, & eum notaſſe, qui nullam legibus & iuri reuerentiam haberet, ſed pro ſuo libitu omnia ageret, & in immeritos cru deliſſimè contra ius, fáſque ſæuiret. Altera Politiæ ſpecies eſt Ariſtocratia, quæ eſt Imperium paucorum, ad communem vtilitatem ſpectans. Ac dicitur Ariſtocratia, vel quia optimi imperant (Latinis Optimatum Imperium) vel quia ad optimum publicum imperantes ſpectant: Polybius Ariſtocratiam definit, cùm Reſpublica ſecundùm electionẽ à iuſtiſſimis ac prudẽtiſſimis viris æqualiter adminiſtratur. Quando hæc degenerat, fit Oligarchia, quæ eſt Imperium ad vtilitatem paucorum, ſcilicet diuitum, ſpectans. Tertia ſpecies eſt Democratia, quę definitur Imperiũ populi, communẽ vtilitatẽ ſpectans. Hęc cùm degenerat, fit Ochlocratia, cùm vulgus auctoritatem ſuam confert ad augendam potentiã tenuiorum ciuium contra optimates. Politiæ in genere contraria eſt Anarchia, in qua nemo prąeeſt aliis, nec quiſquam alteri, tanquàm legitimo Magiſtratui obtemperat, ſed quilibet facit, quod ſibi rectum videtur, aut lubet. Hęc politię genera omnia Reſpublica Romana experta eſt. Monarchia fuit ſub Regibus, & quando Dictatores ſummam in Republica poteſtatem obtinuerunt, poſtremùm etiam ſub Imperatorib. Auguſto & aliis. Hæc in Tyrannidem verſa eſt Tarquinio Superbo Romę regnante, Dictatore Sulla

Ariſtoteles lib. 3. Politicorum.

Polyb. lib. 6.

Ariſtoteles lib. 3. Politi.

Ariſtoteles lib. 3. polit.
Polybius libro 6.

B C D E F

Sulla

Sulla,& imperantibus Tiberio,Nerone, Caligula,& aliis. Liberata à tyrannide Regum Repub, & Consulibus, mox etiam Tribunis militaribus. Consulari potestate, & Decemuiris,legibus scribendis, creatis, Aristocratia fuit: quæ tamen aliquot ante secessionem plebis in montem sacrum annis,tertio Decemuirorum anno:& sub Triumuirorum Reipub. constituendæ imperio, in Oligarchiam degenerauit. Tribunis autem plebis in Rempublicam inductis, quandiu quidem illi intra metas sese continuerunt, Democratia fuit: quando verò contra Patricios & maiores Magistratus tumultuati sunt,& seditiones excitarunt, vti tum sæpe aliàs, tum paulò ante Decemuirorum creationem, & Gracchorũ Tribunatu factũ,Ochlocratia effecta fuit. Ab anno verò Vrbis CCCLXXVI. impeditis per totum quinquennium,vt Liuius,vel quadriennium,vt alij malunt, Magistratuum Curulium Comitiis,& à Trib.pleb.Repub. administrata,fuit Anarchia,quemadmodum etiam à Diodoro Siculo illius temporis status expressè nominatur. Scribit Polybius suo tempore Reipub. Romanæ formam non simplicem, sed mixtam & compositam fuisse,ex Monarchia,Aristocratia,& Democratia,ita vt in Consulum potestate Monarchia siue Regnum: in Senatus auctoritate Aristocratia: in populi maiestate Democratia apparuerit: quam sententiam ex veteribus quidem Dionysi. & Cicer. ex recentioribus autem, Carolus Sigonius, Paulus, Manutius, Nicolaus Grucchios, & alij sequuntur.Sed Ioannes Bodinus contrà multis rationibus probare nititur,toto illo liberæ Reipub. præcipuè Polybij,& pòst Cic. ac Dionysij tempore, Democratiam Politiæ formam viguisse: in cuius viri sententiam, me quoque grauissimis adductum argumentis pedibus ire non diffiteor. His ita præmissis, Magistratus Populi Romani à diuisione eorum initium facientes, quanta fieri poterit diligentia, ordine explicabimus.

Liuius libro 6. Decad.1.
Sextus Rufus.
Cassiodorus,& Eutropius.
Polybius lib.6. Ioãnes Bodinus in Methodo historica, cap.6.

Magistratuum Romanorum diuisio. CAP. II.

MAgistratuum Romanorum non vna fuit ratio: alij enim in ipsa Vrbe fuerunt, siue vrbani:alij extra Vrbem,seu prouinciales: rursus vrbanorum magistratuum alij fuerunt maiores, alij minores. Vtrorúmque alij fuère ordinarij,alij extraordinarij.

Magistratus maiores ordinarij fuerunt: Rex,Præfectus, vel Trib. Celerum, Consules,Censores, Prætores, Imperatores, Cæsares Augusti, donati Tribunitia potestate, Nobilissimi Cæsares, vel Principes iuuentutis,Præfectus vrbis.

Magistratus maiores extra ordinem fuerunt: Præfectus vrbis absente ordinario Magistratu, Interrex, Dictator, Magister Equitum, Decemuiri legibus scribendis, Consulari potestate, Tribuni militum Consulari potestate, Triumuiri Reipublicæ constituendæ.

Magistratus minores ordinarij,Quæstores vrbani,vel ærarij,Trib.plebis,Ædiles plebis, Ædiles curules, Ædiles cereales, Curatores omnium tribuum, Triumuiri capitales, Triumuiri nocturni, Triumuiri valetudinis, Triumuiri monetales,A.A.A.F.F.Quatuoruiri viarum curandarum, quinqueuiri cis, & vls Tiberim, Decemuiri litibus iudicandis. Centumuiri litibus iudicandis,Præfecti ærarij, Curatores operum publicorum, Curatores aluei Tiberis, & cloacarum, Curatores viarum singularum extra vrbem, Præfectus Prætorio, Præfectus frumenti populo diuidendi, Præfectus vigilium, Curatores regionum, Denunciatores regionum, Magistri vicorum 14.regionum Vrbis, Aduocatus fisci.

Magistratus minores extra ordinem, Duumuiri perduellionis, Quæstores parricidij, vel rerum capitalium, Præfectus annonæ, Quinqueuiri mensarij, Triumuiri mensarij, Duumuiri nauales,Triumuiri,qui conquirerent iuuenes idoneos ad arma ferenda,militésque facerent,Quinqueuiri turribus murísque reficiendis,Triumuiri legendi Senatus, Triumuiri, recognoscendi turmas Equitum Romanorum.

Magistratus populi Romani extra Vrbẽ, vel prouinciales, Proconsules,Proprætores, Legati Proconsulum,Legati Proprætorum, Quæstores Prouinciales,Proquæstores,Præfectus Ægypti,Præfecti Præfecturarũ,Cõsulares quatuor,qui per Italiã ius dicerent,Iuridici Italiæ, Triumuiri,vel Quinqueuiri, vel Septemuiri, vel Decẽuiri coloniæ deducendæ, Quinqueuiri, vel Septemiri, vel Vigintiuiri, agris dandis,attribuendis, Quinqueuiri vel quindecimuiri agrorum metiendorum, diuidendorúmque,Triumuiri, vel Quinqueuiri ad infliciendos fines, litésque dirimendas.

Ministri Magistratuum populi Romani, Scribæ, Accensi,vel Adcensi, Præcones, Lictores, Viatores, Carnifices. Hos omnes,quantùm quidem fieri poterit, ordine explicabimus.

Qui sint Magistratus maiores, & ordinarij, & de Rege.

Cap. III.

Agel. li. 13. ca. 11. Cicero li. 3. de legibus.

MAIORES Magistratus dicuntur, quorum maiora sunt auspicia, quíque Comitiis Centuriatis creantur: vel qui imperium, potestatémque habent: hoc est, qui non obedientes & noxios ciues mulcta, & vinculis coërcendi ius habent. Ordinarij autem, qui singulis annis ad munus suum ordinarium in Vrbe obeundum à populo creantur: vel qui ordine legibus instituto solemni more creantur, & perpetuò vsurpantur. Inter ordinarios igitur Magistratus principem locum tenet Rex, de quo primùm nobis agendum. Respublica Romana primùm à Regibus gubernata fuit, consentientibus omnibus, qui eius populi historiam scripserunt. In eorum verò creatione hic mos, Dionysio teste, fuit obseruatus. Defuncto Rege aliquo, Senatus à populo accipiebat potestatem constituendæ, ad quam placeret formam, Reip. Senatus Interreges creabat. Illi virum eligebant optimum, nullo ciuium sociorum, aut exterorum discrimine, quem Regem constituerent: in quem, si Senatus, populúsque consentirent suffragia, & addicerent auspicia, assumebat is imperium, quòd si horum trium aliquid deesset, alter nominabatur, & post hunc tertius, nisi secundus ille probaretur Deorum, hominúmque iudiciis. Et hac quidem ratione omnes Reges post Romulum, imperium adepti sunt, præter Seruium Tullium, & Tarquinium Superbum, qui non legitimè ad regnum peruenerunt. Romulus autem, cùm nullus adhuc Senatus esset, à populo communi consensu Rex declaratus fuit: cui tamen populi declarationi obtemperare priùs noluit, quàm DEVS auspicio certo comprobaret illam electionem: ac deinde hunc morem instituit, ne quis nisi auspicatò, regnum assumeret, magistratúmve iniret, vt scribit Dionysius: qui etiam addit, obseruatum hoc apud Romanos esse longo tempore, non solùm sub Regibus, verùm etiam sublata Monarchia, in Consulum, Prætorum, cæterorúmque Magistratuum Comitiis. Potestas atque officia Regis fuerunt, primùm, vt sacra curaret, atque sacrificia, pérque eum gereretur, quicquid ad placandos Deos attinet. Alterum, vt legum ac morum patriorum haberet custodiam, & iuris, siue naturalis, siue quod scripta & pacta continet: vtque de iniuriis grauissimas causas ipse decerneret, leniores permitteret Senatoribus: prouidendo interim, ne quid peccaretur in iudiciis: vtque Senatum cogeret, populum in concionem conuocaret, primus sententiam diceret, quod pluribus placuisset ratum haberet. Hæc Regi munia Romulus attribuit, & prætereà summum in bello imperium. Dionys. Liu. & alij. Insignibus autem quibusdam, vt præ cæteris internosci, & à reliquo populo discerni possent, Romulus, & post eum alij Reges vsi fuerunt, qualia sunt hæc: Incedebant ornati purpura, & toga purpurea, dátes populo iura, & exercentes iudicia sedebant in sella Curuli conspicua: habebant circa se lectos iuuenes trecentos, eósque robustissimos, ad custodiam sui corporis, qui eò, quòd regi quotidiè præstò essent, à celeritate officij, Celeres sunt nuncupati: quidam tamen à Tribuno, vel Præfecto suo, cui hoc nomen fuerit, vel à Celere quodam Romuli comite, qui Remum interfecerat, Celeres eos dictos affirmant. Præter Celeres habebant duodecim alios ministros, succinctis vestibus, & expeditos ad plectēdos facinorosos, quos lictores vocant, qui ipsis Curuli sella vectis, præferrent fasciculos virgarum, intra quas obligata securis erat, sic, vt ferrum in summo fasce extaret. Cuius rei causas Plutarch. in Problem. ostendit, inquiens: vel indicium id fuisse, iram Magistratus non debere esse in procliui, & solutam: vel propterea sic institutum, vt solutio fascium, quæ paulatim fit, moram aliquam iræ iniiceret, & cunctationem: fecisséque nonnunquàm, vt sententia de supplicio exigendo mutaretur. Virgas verò & secures simul ipsis prælatas, vt cùm vitiorū alia sanabilia sint, alia insanabilia, virgis corrigerentur, quę emendari possint, securibus amputarentur immedicabilia. Numerum autem lictorū Romulus sumpsit, vel è numero auium, quæ augurio ipsi regnum portenderāt, vel ab Hetruscis finitimis, quòd ij ex duodecim populis (tot enim primores vrbes in Hetruria fuisse ab auctoribus proditum est) communiter creato Regi, singulos singuli populi lictores dederint. Tarquinius Priscus v. Romanorum rex visus etiam fuit toga picta purpurea, sella eburnea. Gestauit coronam auream, sceptrúmque eburneum in summitate habens Aquilam, permissu scilicet Senatus, populíque Romani, cùm donatus iis esset ab Hetruscis, quæ ornamenta etiam posteriores Reges retinuerunt, testibus Dionysio, Liuio, Plutarcho, Floro, Eutropio, & aliis. Imperium penes Reges fuit annos CCXLIII. Sext. Ruffus, Messala, Liuius, Eutropius, Orosius, & alij: Dionysius Halicarnassæus vnum annum adiicit, alij pauciores numerant,

Dionys. Halicarnass. li. 4.

Dionys. lib. 2. Liu. lib. 1. Plutarch. in vita Romuli.

Dionys. lib. 2.

Dionys. lib. 2. Liu. lib. 1. Decad. 1.

Plutarch. Problem. Romanis, proble. 82. Liu. lib. 1.

Diony. l. 3. Liu. lib. 9.

numerant, cuius diuersitatis causam Sigonius Comentariis suis in Fastos erudite monstrauit.

Plutarch. in Romul. Florus. Eutropius lib. 1. Dionys. li. 4. Pompon. titulo 2. ff. de Origine Iur.

De Præfecto, vel Tribuno Celerum.

Cap. IV.

TRIBVNVS, siue Præfectus Celerum, vt scribit Pomponius, fuit, qui Equitibus præerat, & veluti secundum locum à Regibus obtinebat, quo in numero fuit Iunius Brutus, qui auctor extitit Regis eiiciendi. Et paulò pòst ait, Magistros equitum ita Dictatoribus esse iunctos, vt Regibus Tribuni Celerum. Fuerunt autem Celeres trecenti robustissimi, & ex nobilissimis familiis delecti iuuenes, commendati suffragiis curiarum, & deni per singulas Curias delecti, qui circa Regem essent, ipsum hastati per vrbem assectarentur, & iussi ministeria exequerentur, in militia antesignani, & protectores, qui primi pugnam inirent, & postremi se reciperent: Equites quidem vti campus esset ad equestre certamen accommodus, pedites verò in aspero loco, & equis inuio. Appellati fuerunt Celeres vel à celeritate ministerij, iuxta rationem vocabuli Romani, vel à duce suo, cui nomen id fuisse dicitur, vel à Celere quodam Romuli comite, qui eum in pugna contra Remum strenuè adiuuerit, Remúmque occiderit, Plutarchus. Hi trecenti iuuenes, in tres centurias distincti, singulæ suum Præfectum habebant, qui Centurio dicebatur: qui verò his omnibus, necnon & Centurionibus, præerat, Præfectus, siue Tribunus Celerum nuncupabatur. Plutarchus in Numa scribit, Numam Pompilium secundum regem, Celerum custodiam deposuisse: quod si ita est, à sequentibus Regibus, eorum ordinem rursus institutum fuisse, credendum est, cùm etiam in reliquorum Regum vitis Celerum mentio fiat. Nos Germani appellare possumus Celeres, die herschårer: Tribunum vel præfectum Celerum, der herschårer hauptman.

Plutar. in Romulo.

De Senatoribus, eorum numero, & lectione: item, qui sint Patricij maiorum, qui minorum gentium: qui Patres Conscripti: quis Princeps senatus, & qui Senatores pedarij.

Cap. V.

DICENDVM iam de Consulibus esset: cùm autem augustum Regum, & aliorum etiam Magistratuum consilium fuerit Senatus, & ex eo plerique, de quibus ordine dicetur, Magistratus creati, operæ precium videtur, vt priùs de Senatorib. pauca annotentur, & quínam Candidati fuerint explicetur, quo facto ad descriptionem Magistratuum reuertemur.

Senatores à Romulo primùm institutos esse, Liuius, Dionys. Plut. aliíque auctores tradunt, eósque qui tum generis amplitudine, tum prudentia, tum etiam instituto vitæ clariores essent, electos, hac quidem ratione: primùm ipse Romulus ex omnibus vnum principium declarauit, cui rerum vrbanarum regimen committeret, quoties ipse foras exercitum duceret, deinde iussit tribum vnamquamq; tres viros seligere, qui per ætatẽ maximè saperent, & genere præcellerent: post hos IX. mandauit singulis curiis, vt è Patriciis ternos eligerent, maximè idoneos, adiectísque ad illos IX. quos Tribus legerant, his nonaginta, & omnibus præfecto duce, quem ipse secreuerat, centenarium expleuit Senatorum numerum: vel quia eum numerum satis esse putaret, vel, quia C. tantùm ex illa multitudine creari Patres possent. Hoc Consistoriũ siue Conciliũ Senatum appellauit, de quo posteà: ipsos autem, qui electi essent Senatores & Patres. Senatores quidẽ, vel propter ætatẽ eorũ, vel propter virtutẽ, quia prisci viros ætate & virtute pręstantes senũ appellatione honorarunt. Patres autẽ, vel quòd hi solùm, qui legitimi patres essent, creati, vel quòd illi patres suos ostẽdere possent quod nõ multis cõtigit, ex primis illis aduenis: vel à patrocinio hoc nominis acceperũt, vel etiã, quòd primores & potentes illos oporteret paterno officio & indulgentia humiliorũ causã, in fidẽ suã curámq; suscipere, quódq; cęteri edocerentur, vt tutiorem sibi vitam in eorum pręsidio viuendam statuerent, neque quibus virtute cederent, eorum honore augerentur, sed beneuolo & amico animo in eos forẽt, patréisq; illos honoris gratia & appellarẽt, & esse opinarentur. Dionys. Liu. Plutar. Festus ait, eos patres dictos fuisse, quòd agrorũ partes attribuerint tenuioribus, ac si liberis propriis. Hæc de primis Senatoribus, quorũ centum fuerunt. Auctus autem hic numerus non multò pòst fuit, confecto bello Sabino. Cùm enim Sabinorum,

Liu. lib. 1. Dion. l. 1. Plutar. in Romulo.

Etruſcorum,& aliorum indies ad Aſylum confugientium aduentu vrbs valdè creuiſſet, eóſqueRomulus in ciuitatem æquo iure ſuſcepiſſet, atque in Lucerum,Tatienſiúmque Tribus conieciſſet: placuit Romulo,& Tatio, quem ipſe paulò antè victum,in ſocietatem regni Romam adſciuerat, vt Patriciorum duplicato numero, Senatorum quoque numerus augeretur. Ex illuſtrioribus igitur familiis viros centum Curiarum ſuffragiis deligentes, in Patres cooptarunt, & veteribus Senatoribus adſcripſerunt: atque hac ratione Senatorum numerum ad ducentos auxerunt.Dionyſ.Neque verò hic numerus retentus diu fuit. Tarquinius enim Priſcus,mox vt principatum accepit,ad conciliandum ſibi plebis fauorem, ſelectos ex omni plebeiorum numero viros centum, ſpectatæ vel fortitudinis,vel prudentiæ, in Patriciorum primo allectos ordinem, Patrum etiam adſcripſit numero: ac tum primùm Roma trecentos habuit,qui ducenti antè fuerant,Dionyſ. Hic numerus poſteà aliquandiu manſit.Nam quid legitur de L. Iunio Bruto, & P. Valerio Poplicola, quòd præcipuos ex plebe allegerint in Patriciorum ordinem, & ex his Senatum à Tarquinio Superbo cædibus & expulſionibus imminutum, ſuppleuerint, ij numerum veterem non auxerunt, ſed tantùm diminutum ſuppleuerunt.Longo tempore pòſt, à C.Graccho Trib.pleb. allectis ex Equeſtri ordine trecentis, ſexcenti Senatores lege primùm facti ſunt,teſtibus Plut.& Floro:qui tamen ſexcentos Equites Senatoribus additos fuiſſe ſcribit.Verùm hæc lex aut à populo antiquata, aut non ita multò pòſt abrogata eſſe videtur,cùm eadem à M.Liu.Druſo Trib.pl.ſit relata,vt eſt apud Appianum. Sed & illa lex, vnà cum cęteris Liuianis Philippo Conſule referente,vno S.C. ſublata fuit. Facta etiam lectio Senatus eſt, teſte Appiano,L.Corn.Sulla,Quincto Pompeio Rufo Coſ. Ita enim ſcribit, eos Conſules in Senatum, tum maximè propter infrequentiam contemnendum, trecentos ex optimatibus legiſſe: quam tamen lectionem non à Conſulibus, ſed à Cenſoribus qui tum fuerunt, L.Iul.Cæſ.& P.Licinio Craſſo factam fuiſſe, opinatur Sigonius. Idem etiam Appianus memoriæ prodidit,ipſum Sullam Dictatorem Senatum exhauſtum trecẽtis Princi.equeſtris ordinis lectis,dato Tribub.de ſingulis ſuffragio,ſuppleuiſſe. Quanquã aũt certus Sullani Senatus numerus afferri non poteſt,tamen ſupra quadringentos fuiſſe,ex epiſtola quadam Cic.ad Attic.elici poſſe videtur,vbi ſic ſcribit:Homines ad XV.Curioni nullum S.C.facienti aſſenſerunt:facilè ex altera parte,CD.affuerunt.Hęc ille.Auctum inde ad nongentos à Cæſ.Dictatore Senatũ, & poſt necem eius, à Triumuiris Reip. conſtituendæ indigniſſima etiã turba repletum, & Dionis & omnium propè loquũtur hiſtoriæ. Vnde eſt & illud Suetonij: Auguſtũ Senatorũ affluentẽ numerũ deformi,& incondita turba (erant enim ſuper mille, & quidã indigniſſimi,& poſt necẽ Cæſaris per gratiã & præmiũ allecti,quos Orcinos vulgus vocabat)ad modum & ſplendorem priſtinum redegiſſe. Hæc de numero Senatorum,quãtùm quidem ex antiquis auctoribus ſciri poteſt, quæ omnia diligenter tractat Carolus Sigonius,ex quo ferè ad verbũ hæc deſcripſi.Cæterùm legi ſolebãt Senatores àRegibus, Conſulibus,& Cenſoribus,aliis tamen atque aliis temporibus,vt ex his,quę dicta ſunt,& ex Dionyſio,Liuio & Feſto,aliíſq; manifeſtum eſt. In iis verò legendis,generis,ordinis, cenſus,ætatis & Magiſtratus habita fuit ratio.Generis quidem,vt ex iis familiis legerẽtur,quibus Senatus patebat.Patuit autem primùm Patriciis, pòſt etiã plebeiis.De Patriciis nullum eſt dubium,de plebeiis,quando illi primùm in Senatum allecti fuerint,valdè diſcrepant auctores. Zonaras à Tarquinio Priſco primùm factũ fuiſſe ſcribit,Feſtus à L.Iunio Bruto,& P.Valerio Poplicola primis Conſulibus. Eos tamen antequàm in Senatum allegerentur,Patricios factos fuiſſe,Dionyſius apertè tradit: ex quo etiam colligitur poſt annũ A.V.C.CCLX.& ante annum CCCXX. vti ex Liuio patet, plebi Senatum cõmunicatũ fuiſſe.Sigonius cõiectura ductus putat,Decemuirûm Conſulariũ tẽpore id inſtitutũ fuiſſe,ex quib.aliquot ex plebe fuerũt,quos in Senatũ propter Magiſtratus ipſius amplitudinem aſcitos eſſe,atque eorum exemplo poſt alios etiam adſcriptos, præſertim verò,poſtquàm plebeij, de Tribunatu militari,quæ erat par Conſulatui poteſtas, capiẽdo peruicerint.Ordinis ea ratio fuit,vt cùm in Senatũ legẽdi eſſent,maximè ex Equeſtri ordine,qui proximus dignitate erat,legeretur,quod oſtendunt Liuius & alij.

Cenſum autem in legendo Senatu ſpectatum, declarat Seneca inquiens: Senatorum gradũ cenſus aſcendere facit. An verò hoc antiquum fuerit inſtitutũ,in dubiũ reuocare videtur Plinius cùm ait:Poſterius laxitas mundi, & rerũ amplitudo dãno fuit,poſtquàm Senator cenſu legi cœptus,peſſum iêre vitæ pretia,&c. Laudatur autem Cenſus in Senatore, ne ſplendor ampliſſimi ordinis rei familiaris anguſtiis obſcuretur. Cæterùm antè Auguſtum,cenſum Senatorium ſeſtertiũ 800.millia fuiſſe: cúmq; ab Auguſto ampliãtũ, docent

Dion. l.2. *Dion. l.3.* *Plutarch. in Grac.* *Florus Epitomo li. 60.* *Liuius.* *Appianus lib.1. bellorũ ciuil.* *Appianus lib.eodẽ.* *Sigon li.2. de antiquo iure ciuium Rom.cap. 2. Dionyſ. lib. 43. & 52. extremo.Suetõ. in Auguſto,ca.35. item Dio. lib.54. Sigonius li. 2.de antiquo iure ciuium Rom.c.2.* *Dionyſ.li. 5.* *Liu.lib.2. & 43.* *Seneca declamationis, lib.2. 14. prologo.*

docent Suetonius & Dio. Neque solùm si quis Senatorium censum non haberet, Senator legi non poterat: sed si posteaquàm lectus esset, censum labefactasset, ordinem amittebat. Cic. Epist. ad Q. Valerium.

Quin etiam ætatem in legendo Senatore certam esse obseruatam, ex eo suspicari possumus, quod scribit Agellius, Præfectum vrbis ea ætate factum, quæ non esset Senatoria, & ex Cic. oration. pro lege Manilia de Pompeio. Quæ tamen hæc ætas esset, dubium videtur. Sigonius ex Valerio Max. & Ciceron. Philipp. probat, Senatoriam propè eandē fuisse cum Quæstoria. Quæsturæ autem capiundæ annus fuit vicesimus primus, vt pòst demonstrabitur. Rationem huius suæ sententiæ Sigon. affert etiā hanc, quòd illi maximè in Senatum legi consueuerint, qui Magistratus cœpissent: Quæsturam verò primum vrbanum fuisse Magistratum, extra controuersiam est. Hinc etiam intelligi potest, Senatorem legi ex ordine, nisi qui Magistratum gessisset, non fuisse solitum. Quare cōgruenter Cicero sanxit in legibus suis, è Magistratibus Senatum esse oportere. Probat idem in oratione post reditum in Senatu. Est tamen illud animaduertendum, quanquàm hæc omnia in aliquo constarent: non tamen idcirco necessariò Senatorem eum fuisse. Opus enim fuit lectione Censoris, vsque adeò, vt ne qui Magistratus quidem gessissent, nisi à Censoribus lecti essent, Senatores esse possent. Valerius. Neque verò legendi solùm Senatoris arbitrium fuit Censorium, sed etiam prætereundi & mouendi, ita vt, quem in recitando Senatu nominassent, is lectus in Senatum, quem præteriissent, idem Senatu motus putaretur. Atque hæc legendi Senatus ordinaria fuit ratio, vt & à Censoribus, & eo, quo dictum est, modo, legeretur. Appij Claudij Cæci Censoris qui libertinorum filios legit, & Fabij Buteonis Dictatoris Senatus legendi causa dicti, lectiones fuerunt extraordinariæ: sicuti & Gracchi, atque Drusi, Tribunorum pleb. Sullæ dictatoris, Cæsaris Dictatoris, Triumuirum Reip. constituendæ, & Augusti Cæsaris.

Agellius li. 14. c. 8. Sigonius li. 2. de antiquo iure ciuium Romanorum ca. 2. Cic. li. 3. de Legib. Valerius Maxim.

Insigne Senatorum fuit tunica lati claui, qua ab Equitibus sunt separati, Plinius, Suetonius. Quæstus omnes in Senatore indecorus fuit, teste lege Q. Clodij Tribu. pleb. de qua Liuius, & Cicero. Denique in petendis honoribus fuerunt occupati, vnde multa ornamenta domi forísque pepererunt, Cicero pro Cluentio, & pro Posthumo. Finem capiti imponam, si priùs dixero, qui Patricij minorum, qui maiorum gentium, quíque Patres conscripti fuerunt: qui Princeps Senatus, & qui pedarij Senatores. Patricios maiorum gentium dictos fuisse ducentos illos Senatores à Romulo primùm lectos, eorúmque progeniem, dubium non est. Eos verò, qui à Tarquinio Prisco, v. Romanorum rege ex plebeiis in Patriciorum primùm ordinem allecti, deinde Patrum numero adscripti fuerunt, Patricios minorum gentium appellatos, testis est Liuius. Allectos autem in Senatum à L. Iunio Bruto, & P. Valerio Poplicola primis Consulibus post pulsos Vrbe Reges, Patres Conscriptos vocitatos, Liuius & Plutarchus docent, cúmque his Cornelius Tacitus, cuius hæc sunt verba: Iisdem diebus in numerum Patriciorum asciuit Cæsar vetustissimum quémque è Senatu, aut quibus clari parentes fuerant. Paucis iam reliquis familiarum, quas Romulus maiorum gentium, L. Tarquinius minorum, Brutus Conscriptorum appellauerant. Sic enim legendum hunc locum monuerunt Ludouicus Viues, Guilhelmus Canterus, & nouissimè Iustus Lipsius. Alij aliter sentiunt, quorum opiniones hic recenseri non est necesse. Princeps Senatus dictus fuit is, qui in lectione Senatus, quæ per Censores peracto censu fiebat, primo loco recitabatur. Qui honor ferè nemini, nisi Consulari, & Censorio tribuebatur: & qui semel Principatum hunc acceperat, is, dum viuebat, locum illum etiam apud alios Censores, retinebat, nec nisi eo mortuo alius Princeps Senatus declarabatur. Pedarij Senatores qui sint docet Agellius, ex Varronis Satyra Menippæa, quòd videlicet Equites quidam Pedarij Senatores appellati sint, qui nondū à Censoribus in Senatum lecti, & ita Senatores quidem propriè non fuerint, honoribus tamen populi vsi sint, & propterea in Senatum venerint, & sententiæ ius habuerint: & quia in postremis scripti essent, sententias non rogati fuerint, sed in eas, quas principes dixissent, discesserint. Vbi etiam diuersas ab hac sententias aliorum recitat, vt, quòd quidam opinati sint, Pedarios Senatores appellatos esse, qui sententiam in Senatu non verbis dixerint, sed in alienam sententiam pedibus iuerint: quidem autem, inter quos C. Bassus, eos Pedarios dictos fuisse, qui cùm Curulem Magistratum non gessissent, pedibus in curiā itauerint, non Curuli sella vecti fuerint, sicuti illi, qui Curulem Magistratum gesserant. Quorum omnium sententias improbat: priorem quidem, quòd inde sequeretur, si quando Senatusconsultū per discessionē fieret, omnes Senatores esse Pedarios: quia tum vniuersi sententiā pedibus ferant: posteriorem verò ex Varrone:

Plin. libr. 33. cap. 2. Sueton. in Augusto, & Tiber. Liu. l. 12. Cicero 7. Verrina. Liu. lib. 1. Liu. lib. 2. Plutar. in Poplicola. Corn. Tacit. 11. li. Annal. Agel. 3. ca. 3. cap. 18.

qui ſcribit etiam Curulibus Magiſtratibus functos, ſi nondum à Cenſoribus in Senatum lecti eſſent, Senatores non eſſe. Feſtus ſcribit, Pedarium Senatorem appellatum fuiſſe, qui tacitus tranſeundo ad eum, cuius ſententiam probet, quid ſentiat, indicet. Hactenus de Senatoribus. Reliquum eſt, vt de Senatu quoque, eius poteſtate, & Senatuſconſultis quædam addantur, quod capitibus duobus proximè ſequentibus fiet.

De Senatu, & eius poteſtate, item per quos more maiorum, quo loco, & quo tempore Senatus habitus fuerit.

Cap. VI.

TOTVM illud Senatorum collegium, ſiue concilium, Senatus dictus eſt, cuius quæ fuerit poteſtas, paucis indicat Dionyſius libr.2. inquiens, Senatui dignitatem ac poteſtatem eam addidit Romulus, vt de iis de quibus à Rege ad ipſum relatum eſſet, decernat, & ferat calculum, ita vt ſemper plurium obtineat ſententia, & ita Senatus erat poteſtas in negociis ad Rempubl. pertinentibus, & alio loco ſcribit, lib.6. legem ſemper ab Vrbe condita fuiſſe Romæ, vt Reſpublica omnis in poteſtate Senatus eſſet, præter Magiſtratuum creationem, legum lationem, & belli pacíſve arbitrium. Polybius verò lib. 6. pluribus eam Senatus poteſtatem exponit, cuius verba ſunt hæc: Senatus primam ærarij poteſtatem habet. Etenim in ipſius arbitrio ſunt & reditus & ſumptus. Neque enim Quæſtorib. ne ad particulares quidem vſus, integrum eſt aliquid expendere, ſine ipſorum decreto, niſi in Conſules tantùm: vniuerſalis verò, ac maximus quiſque ſumptus, quales plerumque Quæſtores in ſarta tecta, ad publicum pertinentia, ſingulis quinquenniis facere ſolent, in Senatus eſt poteſtate, & per hunc indultum eſt, quicquid conceditur Cenſoribus. Conſimiliter & quæcunque flagitia per Italiam commiſſa, publicam animaduerſionem requirunt, vt putà proditionis, coniurationis, veneficij, cædis dolo perpetratæ, horum puniendorum cura Senatum concernit. Prætereà, ſi quis priuatus, vel ciuitas quæpiam ex Italicis, vel conciliatione aliqua, vel æſtimatione, vel auxilio, aut cuſtodia opus habet, horum omnium procurationem habet Senatus. Denique ſi legatio quædam aliquò mittenda ſit extra Italiam, quæ vel conciliet quoſdam, vel adhortetur, ſiue omninò imperet aliquid, aut accipiat, vel bellum denunciet, de his prouidet Senatus. Conſimiliter cùm legati Romam veniũt, quomodo tractandi ſint quilibet, quídque reſpondendum, cuncta hæc perficiuntur per Senatum. Hactenus Polybius. Quæ omnia etiam confirmantur à Cicer. oratione in Vatinium teſtem, & pro Domo ſua, exceptis iis, quæ de iudiciis à Polybio dicuntur: quæ tamen ſic intelligenda ſunt, quòd Iudices ex Senatu lectos fuiſſe dicere velit. Eo enim tempore, quo Polybius hæc ſcripſit, nondum communicata fuerunt iudicia ordini Equeſtri, vt alibi oſtendetur, alioqui maximè obſcurus hic locus eſſet. Non minima etiã Senatus poteſtas fuit, quòd in Comitiis maioribus, & legibus ferendis, neceſſaria fuit & cognitio & auctoritas eius. Liuius li.1.& 8.& Appian.li.1.de bellis ciuilibus, & Dion.li.11. & maximè commendãt Senatus dignitatem ea, quæ à Plutarcho ſcripta ſunt in Pyrrho, de Cynea, quòd cùm à Pyrrho Romam legatus miſſus eſſet, & inde reuerſus, à Pyrrho interrogaretur, quomodo placuiſſet ſibi Senatus Romanus: reſponderit, ſibi Senatum illum viſum fuiſſe conceſſum Regum. Sed reliqua etiam videantur.

Per quos autem Senatus more maiorum haberi & conſuli conſueuerit, exponit Agellius ex Varrone, dicens: Senatum haberi ſolitum fuiſſe à Dictatore, Conſulibus, Prætoribus, Tribunis pleb. Interrege, & Præfecto vrbis, neq; alij, præter hos, ius fuiſſe facere Senatuſconſultum. Quoties autem vſu veniſſet, vt omnes iſti Magiſtratus eodem tempore Romę eſſent, tum quo ſuprà ordine ſcripti fuerunt, qui eorum prior aliis eſſet, ei potiſſimùm Senatus conſulendi ius fuiſſe. Extraordinario autem iure Tribunos quoque militares Conſulari poteſtate, item Decemuiros legum ſcribendarum, Triumuiros etiam Reip. conſtituendæ, ius conſulendi Senatum habuiſſe. Idem tradit, de Præfecto vrbis Latinarum cauſa dubitatum fuiſſe, vtrùm ius id habuerit, ſenſiſſe tamen & Capitonẽ, & Tuberonem, contra Mutium, Præfectum vrbis Latinarũ cauſa, & Tri.ple. quanquàm hi ante Atinium Plebiſcitum Senatores non eſſent, Senatum tamen habere potuiſſe. Docet etiam Senatum niſi in loco per Augures conſtituto, quod templum appellaretur, haberi non licuiſſe: quódque Senatuſconſultum aliis locis factum eſſet, iuſtum non fuiſſe, & propterea in curia Hoſtilia & Pompeia, & poſteà in Iulia, cùm profana ea

loca

A loca essent, templa fuisse per Augures constituta, vt in iis Senatusconsulta, more maiorum, iusta fieri possent. Loca autem ea Senacula dicta fuisse, habet Festus inquiens: Senacula Romæ tria fuisse, in quibus Senatus haberi solitus sit, memoriæ prodidit Nicostratus in lib. qui inscribitur, de Senatu habendo. Vnum, vbi nunc est ædes Concordiæ inter Capitolium & forum, in quo solebant Magistratus, vt dicit Titinius, cum senioribus deliberare. Alterum ad portam Capenam. Tertium intra ædem Bellonæ, in quo exterarum nationum legatis, quos in Vrbem admittere nolebant, Senatus dabatur. Hæc Festus. Sed tamen etiam Magistratibus iis qui ad Vrbem esse dicebantur, datum in Bellonæ templo Senatum fuisse, ex Liuio cognoscitur. Memorabile est quod Plinius scribit, cùm esset nunciatum, bouem loquutum (quod frequens in priscorum prodigiis fuisse ait) Senatum sub dio haberi fuisse solitum.

Liu. libro 35. & 49.
Plin. libro 8. cap. 45.

B Cæterùm, vt de tempore etiam habendi Senatus aliquid dicatur, sciendum est, Senatum alium fuisse legitimum, alium indictũ, Legitimus dicebatur, qui vel lege, vel more certis semper diebus habebatur, Kal. Non. Idib. Suet. ait: Sanxisse Augustum, ne plus quàm bis in mense legitimus Senatus haberetur, scilicet Kalen. & Idibus. Néve Septembri, Octobríve mense vllos adesse alios necesse esset, quàm sorte ductos. Indictus autem dicebatur, qui reliquis diebus mensis, qui modò Comitiales non erant, Magistratuum vocatu cogebatur, Iul. Capitolinus, Comitialibus autem diebus iccirco Senatus non indicebatur, ne Senatores à suffragio ferendo auocarentur. Prætereà Agellius docet, Senatusconsultum nec ante exortum, post occasum Solem factum, ratum fuisse: Opus etiam C Censorium fecisse existimatos, per quos eo tempore Senatusconsultum factum esset, quod confirmat his verbis Seneca: Maiores nostri, inquit, nouam relationem post horã decimam in Senatu fieri vetabant. Quin & totum mensem Februa. legationibus exterarum gentium audiendis attributum fuisse, ex Ciceronis epistola ad Lentulum, ad Q. Fratrem, & aliis locis multis constat.

Sueton. in Augusto. cap. 35.
Iulius Capitolinus in Gordiano.
Agell. lib. 14. cap. 7.
Seneca li. 1. de tranquillitate vitæ.

Quomodo sententiæ in Senatu & rogatæ, & dictæ fuerint. Item de Senatusconsultis.
Cap. VII.

SENATVSCONSVLTA duobus modis fieri solita, Agellius lib. 14. cap. 7. ex Varrone docet, aut per discessionem, si consentiretur, aut, si res dubia esset, per singulorum D sententias exquisitas. Singulos autem debere Consuli gradatim, incipíque à Consulari gradu: ex quo gradu semper quidem regulariter primùm rogari solitum, qui Princeps in Senatu lectus esset. In Senatusconsulto verò per discessionem faciendo, moris fuit, vt is Magistratus, qui de aliqua re ad Senatum retulerat, diceret: Qui hoc censetis, illuc transite: qui alia omnia, in hanc partem: quibus verbis præibat ominis causa, ne diceret: Qui non censetis, Festus, Hircius, Suetonius, Plinius Iunior, Agellius, Cicero, & alij. Quòd si singulorum sententiæ exquirendæ essent, tum hoc ordine procedebatur. In more erat, vt post Comitia Consularia, Consules designati primi sententias rogarentur, & eorum is prior qui priore loco declaratus esset: ante Comitia verò is qui à censoribus Princeps Senatus lectus erat: ij deinde, quos Consulib. videbatur: ita tamen, E vt ne Prætorium Consulari, Ædilitium Prætorio, Tribunitium Ædilitio anteferret, quemadmodum ex Sallustio, Agellio, & Cicerone quinta Philippica cognoscitur. Memorabile autem est quod Suetonius scribit in Iulio Cæsare, consuetudinem obtinuisse, vt quem ordinem rogandarum sententiarum Consul Kalendas Ianuarias tenuisset, eundem toto anno vsurparet, quem tamen morem à Cæsare non obseruatum fuisse ibidem annotat.

Cùm rogatus Senator dicere sententiam vellet, assurgebat, stansque dicebat, & non modò de ea re, de qua relatum fuisset, verùm etiam quacunque de re volebat, & quandiu volebat dicendi potestatem habebat. Agellius lib. 4. cap. 10. Tacit. lib. 3. & 13. Annalium, & Plutarch. in Catone. Forma autem sententiæ dicendæ, quemadmodum ex Phili. F oration. apparet, ferè hæc erat: Quòd verba facta sunt de literis, &c. de ea re ita censeo. Neque verò prætereundum illud est, quod Pedianus in Milonianam docet, cùm aliquis in dicenda sententia duas, pluresve res complexus esset, eæ si non omnes probarentur, postulari solitum à quouis sedente, vt diuideret, id est, vt de rebus singulis referretur. de quo more multa etiam Plinius lib. 8. Epist. ad Aristonem, & Cicero lib. 1. epistolarum ad Lentulum habent.

Cæterùm qui numerus Senatorum ad Senatusconsultum faciendum necessarius fuerit, non videtur alienum ab hoc loco inquirere. Quis numerus Senatorũ inde ab Vrbe

condita ad Augusti tempora Romæ fuerit, capite ab hoc tertio annotatum est. Quia verò non omnes Senatores semper adfuerunt, ideò certus numerus eorum constitutus, qui necessariò præsens esset, ad Senatusconsultum faciendum. Is autem diuersus fuit, pro diuersis Reip. temporibus, Liuius vbi de Bacchanalibus loquitur, innuere videtur, Senatusconsultum fieri posse, si centum, non minùs Senatores in Senatu essent. Pedianus autem de re non ita magni momenti loquens, in Corneliana scribit, lege Cornelia cautum fuisse, ne quis in Senatu solueretur legibus, nisi ducēti adfuissent. Posterioribus temporibus 400. adfuisse oportere, docet Dio, de Augusto scribens: Cùm videret Senatum non semper frequentem conuenire, decreuit, vt eius consulta etiam à paucioribus, quàm à quadringentis fierent. Priùs enim non aliter, quàm eo numero constante, rata esse poterant. Hactenus ille. Qui igitur Senator non aderat, is legitima excusatione agebat, aut in culpa erat, teste Cicerone. Si in culpa erat, tū mulcta ei indicebatur, quæ dū solueretur, pignus ab eo capiebatur. Hinc Agellius de Varrone scribit, quod in Isagogico suo de Senatu habendo, item in Epistolis etiam de pignore capiendo disseruit, déque mulcta dicenda Senatori, qui cùm in Senatum venire deberet, non adesset. Meminit huius moris etiam Cicero, apud quē est cædere vel concidere pignora, pro ita capi, vt auctione distraherentur, & cōsumerentur. Sed pergamus ad reliqua. Discessione facta, siue sententiis singulorum exquisitis, præscribebatur Senatusconsultum. In eo autem scribendo moris erat, vt ea res, de qua rogatæ sententiæ fuerant, summatim exponeretur. Exēpli gratia: Quod M. Marcellus Consul verba fecit de Prouinciis D. E. R. I. C. quæ verba sic interpretatur Valerius Probus: De ea re ita censuerunt. Quòd verba facta sunt de Philosophis & Rhetoribus, D. E. R. I. C. Quòd M. Pomponius Senatum consuluit, &c. Quòd si quid Consulibus Senatus mandaret, addi solebat: Si eis (Consulibus) videatur, Donatus in Terentium. Cuius rei exemplum est in Ciceronis Philippicis: Vtique C. Pāsa, A. Hircius Coss. alter, ambóve, si eis videatur, Quæstoribus vrbanis imperēt. Quanquàm ex eodem apparet, eam interdum formulam prætermissam. Quoniam autem Senatusconsultis intercedere Tribuni plebis poterant, propterea moris erat, vt illa clausula adderetur: Si quis huic Senatusconsulto intercesserit, Senatui placere, auctoritatem præscribi, & de ea re ad Senatum, populúmque referri. Ac si quis intercessisset, addebatur: Huic Senatusconsulto intercesserunt C. Cœlius: C. Pāsa Tribuni plebis. Et tum quidem non Senatusconsultum, sed auctoritas præscripta dicebatur, Dio. Quòd si fortè vsu veniret, vt non tam multi, quàm opus erat, conuenirent, Senatus quidem habebatur, decretúmque perscribebatur, non tamen quasi ratum effectum habebat: sed erat authoritas, vti Senatus sententia nota ac testata esset. Tale enim quiddam vis huius verbi declarat, quod vno verbo Græcè exprimi non potest. Idem etiam obseruatum est, si quando in loco aliquo non legitimo, aut die non idoneo, aut non legitimo edicto, sed ambitiosè Senatus coactus esset, aut nonnulli Tribuni plebis intercessissent. Tum enim Senatusconsultum fieri non poterat, quid tamen placuisset, testari reliqui volebant. Hęc Dio, quibus consentanea scribit Cicero Epistolis ad Lentulum.

Liuius libro 39.

Dion. lib. 54.

Cic. lib. 3. de legib.

Agellius li. 14. cap. 7.

Cic. lib. 3. de Orator.

Dio. l. 55.

Notari quoque eum nominatim oportuisse in cuius sententiam Senatusconsultum factum esset, colligitur ex epist. Cic. ad Atticum. Scripto Senatusconsulto, eorum omnium nomina, qui affuissent, adscribi solebant, quod notum est ex Epistola Cœlij ad Ciceronem; & ex ipso Cicer. Fieri autem id ad Consulis pedes solitum fuisse, Lampridius subindicare videtur. Ex iis quæ hactenus dicta sunt, intelligi etiam potest, quę impedimento fuerint, quò minus Senatusconsultum fieri potuerit, vt putà, I. si legitimus Senatorum numerus non adesset: quo tempore cuiuis Senatori dicere Consuli licebat, numera Senatum. II. Cùm dies tolleretur: hoc est, cùm quis ad vsque Solis occasum orationem produceret, quo tempore Senatusconsultum fieri non poterat. III. Cùm quis Tribunorum plebis moram interponeret, hoc est, tempus sibi ad deliberandum postularet. IIII. Cùm quis intercederet. Nam, vt scribit Agellius lib. 14. cap. 7. intercedendi, ne Senatusconsultum fieret, ius fuit iis, qui eadem potestate, qua ij qui Senatusconsultum facere vellent, maioréve essent. Memorabile autem est, quod Valerius lib. 2. cap. 2. scribit, vetustis temporibus ius non fuisse Tribunis plebis curiam intrare: ante valuas autem, positis subselliis, decreta Patrum examinasse, vt, si qua ex iis improbassent, rata esse non sinerent. Itaque veteribus Senatusconsultis, T. literam subscribi solitam, qua nota significabatur, illa Tribunos plebis quoque censuisse. Liuius li. 3. etiam auctor est, anno A. V. C. CCCIV. institutum à Valerio, & Horatio Coss. fuisse, vt Senatusconsulta in ędē Cereris ad Ædiles plebis deferrentur, quæ ante arbitrio Consulum supprimebantur, vitiabantúrq;

Cic. lib. 4. ad Attic. Epistola.

Cic. lib. 3. de Orat.

Lamprid. in Heliogabalo.

Posteà tamen ad ærarium ea delata fuisse, & Cicero 5. Philippic. Suetonius in Augusto & Tacitus libro 3. Annalium testantur. Hæc de Senatu, ex quo, vt ait Dionysius Sacerdotes & Magistratus creati sunt. Ij verò, qui Magistratum aliquem petebant, Candidati dicebantur, de quibus capite sequenti.

De Candidatis. CAP. IIX.

Candidati dicebantur, qui Magistratum aliquem petebant: id nominis adepti à toga candida, quam gestabant, qui se Magistratum petere professi essent. Professio autem ista fiebat ad populum, ea ratione, vt quis impetrata ab aliquo Magistratu concione, vel per se, vel per amicos, oratione declararet, velle se Magistratum populi beneficio obtinere. Nemini autem prohibitum erat profiteri in candida toga petitionem, quia populo in candida veste supplicare, cuiuis liberum erat, qui se à populo obtinere posse sperabat. Sed tamen non semper habebatur ratio eorum, qui professi essent. In quo Magistratuum ac Senatus cognitio locum habebat. Ne enim populus Magistratum alicui mandaret indigno, aut cõtra leges, publicè intererat considerari Candidatorum causas à Magistratibus & consilio publico: quæ deinde ad populum allegatæ, efficiebant, vt eorum tantùm qui digni essent, rationem Comitiis habere vellet. Ac sæpe etiam, contra populi studia manifesta, Magistratus iudicio aut Senatus decreto excludebantur suffragiis populi nonnulli Candidati. Oportebat enim eos ante Comitiorum diem, sua nomina etiam profiteri apud Magistratum illum, qui Comitia habiturus erat. Tum si digni iudicarentur, quibus pars aliqua gubernationis Reipublicæ à populo committeretur, nomina eorum à Magistratibus recipiebantur: sin minùs, non recipiebantur, neque tum populus, etiamsi maximè vellet, creare eos poterat. Professio porrò, quæ integrum annum, ante Comitia nonnunquàm incipi solebat, posita erat, vt apud Ciceronem de petitione Consulatus, Q. Cicero prolixè disputat, in amicorum, & populi voluntate concilianda. Amicorum nomen latiùs in hoc genere patuit, quàm in reliquæ vitæ consuetudine. Nam & propinqui, & necessarij, & omninò, qui aliquid voluntatis ostenderunt, inter amicos habiti sunt. Hi omnes conciliandi erant. Studia enim eorum plurimùm ad petitionem valebant. Qui verò aliquid voluntatis ostenderunt, ij fermè, aut salutatores, aut deductores, aut sectatores fuerunt. Salutatores prima diei hora domum petitoris veniebant, atque salute dicta, inde discedebant. Deductores prætereà tantisper expectabant, dũ illum domo exeuntẽ in forum deducerent, atque hi etiam obseruare eum dicebãtur. Sectatores assidui cum eo omnibus horis erant, eiúsque latera stipabant. Hic Petitorum mos erat, vt summo mane domi inambularent, ac sui copiam salutatoribus facerent. Popularis ratio, siue voluntatis populi conciliatio, quatuor habebat partes: nomenclationem, blanditiam, assiduitatem, & benignitatem. Nomenclatio eam habuit vim, vt Petitor suo quemque ciuem nomine appellaret ac salutaret. Fuit ergo illlud in primis Petitori elaborandum, vt singulos ciues nosset, eorúmque nomina teneret. Si quidem, qui aut non tenet, aut oblitus est nomen alterius, is parũ eius rationẽ videtur ducere. Sed quoniam in tanto populo, & tantis vitæ occupationibus fieri non poterat, vt æquè omnes cogniti essent: hinc ministrum instituerunt, qui Petitori nomina omnia ciuium, vt quisque occurrebat, suggereret, eúmque nomenclatorem vocarunt. Cicero pro Muræna monitorem, Festus fartorem appellat, quòd clàm veluti infarciret in aures Candidati nomina salutandorum ciuium. Altera pars popularis rationis est blanditia. Est autem blandè appellare, non proprio nomine, sed honestiore salutare, vt patrem, aut fratrem, aut patronum. Ad assiduitatem pertinebat ambire, prensare, ac rogare. Ambire erat circuire. Ambibant autem Petitores non solùm Romæ & in foro, sed etiam in Conciliabulis Italiæ, in quibus ciues multi negotiandi causa versari solebant. Prensare erat rogandi causa singulorum dextram prehendere. Rogare erat precibus petere, ac beneficium reposcere. Atque in hoc quidem munere supplicationis, vel admonitionis, aut ipsi versabantur, aut alios claros viros adhibebant, qui vices suas sustinerent, qui suffragatores dicti sunt. Ij cùm virtutes Petitorum populo commemorabant, tum beneficia accepta exponebant. Attulit etiam aliquid ad hanc rationem Toga candida, qua sumpta Petitores nundinis veniebant in Comitium, & in colle considebant, vnde coràm possent ab vniuersis videri. Narrat etiam Plutarchus in Coriolano, Petitores cùm in campum descenderunt, tunicam deposuisse, siue, quemadmodum idem inquit in Problematibus, Problemate 49. ne in sinu pecuniam gestare possent, qua suffragia emerent: siue vt cicatrices aduerso pectore acceptas commodiùs possent ostendere omnibus qui

occurreret: aut quemadmodum prensationibus & supplicationibus, sic etiam habitu & nutatione corporis se deprimerent. Benignitas posita in conciliando populo, congiariis dandis, prandiisque præbendis, gladiatoribus exhibendis, locis parandis, & pecuniis diuidendis, quibus muneribus dandis multi patrimonia consumpsisse leguntur. Fuerunt etiam, qui locis tribulibus suis, cùm gladiatores darentur, in foro commodandis, gratiam eorum quæsierunt. Quinetiam postremis temporibus consuetudo obtinuit, vt præsenti pecunia populi suffragia emerentur, ad eámque rem ministri adhiberentur, interpretes, sequestres, & diuisores. Interpretes, teste Asconio, erant, per quos pactio inducebatur: Sequestres, apud quos pecunia deponebatur: Diuisores, qui singulis nummos distribuebant. Hæc omnia Cicero, de petitione Consulatus, & alibi, Asconius, Plutarchus, & alij.

De Consulibus. Cap. IX.

SVPREMVM inter reliquos Reipublicæ Romanæ Magistratus ordinarios locum, rerúmque imperium, post Reges, Consules obtinebant: de quorum institutione, dignitate, & potestate, hîc nobis dicendum est. Postquàm Regum imperium per L. Iunij Bruti, & sociorum ipsius Tarquinij Collatini, Spurij Lucretij, atque Valerij, qui Poplicola posteà dictus est, operam, Roma excussit, re cum Patribus, vniuersóque populo deliberata: visum fuit commodissimum fore, vt deinceps, suprema potestas duobus committeretur, ídque ad anni solummodò spacium: quos tum quidem Prætores (cùm nondum Prætorium nomen peculiarem haberet Magistratum à Consulibus distinctum) quòd summæ rerum præessent, vel quòd populo præirent, aliquot annis interpositis, Iudices à iudicando: ac tandem Consules, à consulendo, vel quòd alios consulerent, vel quòd ab aliis consulerentur, appellatos esse, ex Sexto Pompeio, Iustiniani Imperatoris Nouellis, Cicerone & Varrone discitur. Græci eos ὑπάθους appellare maluerunt, quàm συμβόλους, siue προβόλους à potestatis pręcellentia. Hi creabantur Comitiis Centuriatis, vt præcedenti libro ostensum est. Legitimus annus eius Magistratus capiendi fuit quadragesimus tertius ætatis. Nemini enim Consulatus regulariter contingebat, nisi ad minimum annos ætatis XLII. expleuisset, & prudentia atque virtute singulari conspicuus, gradatim per Quæsturam, Ædilitatem, ac Præturam anteà gestam, sibi aditum fecisset ad petitionem huius muneris. Ideò prorsus peculiare, & extraordinarium quiddam fuit, quando honoris & præmij causa, aliquis ante legitimum tempus factus est Consul, quod Marco Valerio Coruino, Tito Flaminio, Scipioni, & Pompeio contigit. Nec licebat absentem aliquem Consulem creari. Qui Candidatos se profitebantur, eos oportebat esse præsentes. Inter Consulatum etiam, & Præturam ad minimum intercedebat spacium biennij: sicuti & tantundem temporis inter Ædilitatem, & Præturam interponebatur. Nec fas erat denuò anno sequente Consulem fieri, qui anno proximo hac dignitate fuerat perfunctus. Quanquàm in persona Marij, propter molem ex bello Cymbrico imminentis periculi hoc non fuit obseruatum. Et hæc quidem ad hunc modum se habuerunt, dum Respublica fuit sui iuris. Nam de eo tempore, quo cœpit Cæsaris imperium, hîc non loquimur. Raro quoque hæc dignitas bis, aut ter in vnum quempiam collata est. Quanquàm in quosdam toties collata fuisse legitur. Rariùs verò quater, aut quinquies. Vnius Marij hoc est proprium, quòd septies Consulatum gessit. Initiò etiam hæc dignitas nonnisi in Patricios conferebatur: quæ postea cum Plebeiis quoque communicari cœpit, anno ab V. C. CCCXXCVII. Anno autem DXXCI. eò res deducta legitur (cùm id multis annis antè, lege Licinia fuisset obtentum) vt tum primùm nouo quodam prorsus exemplo ambo Cōsules Plebeij eligerentur. Sed tamen nihilominùs plerumq; euenit, vt iungerentur Patricius & Plebeius.

Nouell. 24.25. Cicero libro 3. de legibus. Varro libro 4. de lingua Lati. & lib. 2. de vita populi Roma. apud Nonium. Vide etiã Antoniũ Contium lib. 2. lectionum subsecivarum iuris ciuilis, ca. 19.

Insignia Consulum fuerunt, sella Curulis regia, & eburnea, in qua ius dicebatur, trabea seu purpurea prætexta, lictores præferentes ipsis fasces. Fuit & hoc maximæ dignitatis, quòd hic Magistratus esset ἐπώνυμος, hoc est, quo annorum solebant differentiæ notari: non aliter, quàm apud nos Christianos annorum series à natiuitate Saluatoris nostri sumitur.

Cæterùm quæ potestas Consulum fuerit, tum multi alij, tum verò Polybius libro 6. exactè describit, cuius hæc sunt ex versione Vuolfgangi Musculi: Consules, inquit, antequàm exercitus educantur, Romæ præsentes omnium publicarum actionum potestate funguntur. His reliqui principes cuncti subiiciuntur, & obediunt, præter Tribunos plebis. Et in Senatum illi legationes ducunt, & vrgentia consilia proferunt, ac totum

edictorum

edictorum (siue Senatusconsultorum) negotium ipsi exequuntur. Denique quicquid per plebem, quod publica negotia concernat, perficiendum est, huius cura pertinet ad ipsos. Illorum est conuocare concionem, illorum proferre edicta (siue Senatusconsulta) illorum ea, quæ à pluribus decreta sunt, dispensare. Denique & bellicus apparatus ad eos pertinet, ac vniuersæ, quæ sub cœlo est, œconomiæ, propè Imperatoriam, ac regiam habent potestatem. Licet enim ipsis constituere millenarios Iudices (siue Tribunos militum) qui videntur imperare belli sociis, conscribere exercitus, ac seligere socios ac necessarios. Et præterea in ipsorum potestate est, quemlibet ex subditis vbilibet commorantibus, punire. Et id quoque potestatis habent, vt sumptus ex ærario publico, quantùm ipsis videtur, faciant, Quæstore ipsos ad hoc consequente, & imperata cunctanter faciente. Hactenus Polybius. Quæ omnia etiam ab aliis scriptoribus confirmantur, & à Cicerone libro 3. de Legibus paucis comprehenduntur, cùm inter alias leges hanc quoque recitat: Regio imperio duo sunto, iíque præeundo, iudicando, consulendo, Prætores, Iudices, Consules appellantor: militiæ summum ius habento: nemini parento: ollis salus populi suprema lex esto. Eum Magistratum, nisi interuenerint decem anni, ne quis capito. Æuitatem annali lege seruanto, &c.

Restricta tamen plurimùm est Consularis potestas, quòd ad Senatus auctoritatem fuit alligata, & quòd maturè est constituta prouocatio à Consulibus ad plebem lege Valeria. Qui consulatum gesserant, Consulares appellabantur, sicut, qui Præturam, Prætorij: qui Ædilitatem, Ædilitij: qui Quæsturam, Quæstorij. Et erat eximij honoris symbolum, dici Consularé, hoc est, agnosci pro eo, qui dignus fuisset habitus, cui se legitimis suffragiis Respublica Romana, maximæ partis orbis terrarum domina, aliquando commisisset. Ex illis electi sunt, Dictatores, Magistri equitum, & Censores.

Non est hoc loco silentio prætereundum, quod de Consulibus Honorariis Dio libro 43. scribit, quos anno A. V. C. DCCIIX. primùm creatos fuisse docet. Eius verba sunt hæc: Consulatum, inquit, Cæsar continuò, antè etiam, quàm Vrbem intraret, accepit. Non autem toto anno gessit, sed postquàm in Vrbem venit, eo se abdicauit, Consulésque fecit Q. Fabium, ac C. Trebonium: Fabióque extrema Magistratus sui die mortuo, statim in residuas horas C. Caninium substituit. Hac in re dupliciter præuaricatum est à Cæsare contra instituta maiorum, quòd Consulatus non toto anno, neque omni reliquo anni tempore gestus est, sed ipse viuus, ac neque legibus patriæ, neque edicto quodam iussus, eo se abdicauit, aliúmque subrogauit. Deinde quòd is Caninius simul & Consul creatus est, & gessit Magistratum, & deposuit, quod Cicero cauillatus, tanta fortitudine ac cura Consulem eum in suo Magistratu vsum dixit, vt ne breuissimum quidem in eo somnum admiserit. Verùm ab eo cœptum est, vt perpauci toto anno Consulatum gererent, sed alij pauciores, alij plures menses, diésq;, prout casus tulisset, eo Magistratu fungerentur. Ac nostro quidem tempore, nemo, neq; ad integrũ annum, neq; ampliùs duobus mensibus ferè cum Collega aliquo Consul est: in cæteris ab antiquo more nihil discrepamus. Annorum autem numerus his, qui initio eius Consules fuerunt, adscribitur, &c. Auctum verò fuisse hoc institutum à Triumuiris R.P.C.L. Marcio C. Caluisio Coss. vt ipsi gratiæ causa multos in eundem annũ Consules designarent, qui in paucos mẽses, aut etiam dies Magistratum gererent, idem scriptor tradit alio loco his verbis: Consules electi sunt, non, vt moris erat, duo qui annum eum Magistratum gererent, sed ipsis Comitiis tum primùm plures designati simul sunt. Equidẽ iam antè quoque, nonnulli aliis in Consulatu substituti fuerant, neque mortuis, neq; per ignominiam, aut aliàs eo depositis. Verùm hi tamen ipsi ex arbitrio eorum, quibus Consulatus in totum annum mandatus fuerat, constituti: tum verò annuus Consul nullus est creatus, sed alij ad alias partes temporis eius designati, quorum primi nomen Consulum per totum annum gerebant, vt nunc quoq; fit: reliquos ij, qui Romę, aut in Italia erant, sui quemq; Magistratus tempore Consulem nominabant, reliqui aut omnes istos, aut plerosque ignorabant, iccircóque eos Consules minores appellabant. Hæc ille. Hinc Suetonius de Domitiano, cap. 2. In sex Consulatibus nonnisi vnum ordinarium gessit. Quem locum Adrianus Turnebus Aduersariorum libro 5. cap. 10. explicans scribit, Ordinarium Consulem dici, ex cuius nomine anni supputatio ordinaretur, id est, cuius nomen in literis, & instrumentis, & in fastis scriberetur, qui denique Kalen. Ianuar. honorem iniret. Nam, inquit, ætate Imperatorum annus in multos deuidebatur Consules: sed soli, qui anni initio inibant honorem, ordinarij censebantur, honoratiorésque erant. Sic & Seneca: Consulem me fecit, sed non ordinarium. Atque tantum de Consulibus.

De Censoribus. Cap. X.

A

ANNO CCCX. primi Censores constituti sunt, quòd Consules negotiorum mole impediti, vacare censendis ciuibus non poterant, ideóque totos annos septemdecim nullus fuerat habitus census. Partem igitur hanc consularis muneris, & alia quædam officia iudicârunt Patres transferenda esse in peculiarem Magistratum, cui hinc censuræ nomen est impositum, quòd ad eorum censionem, id est, arbitrium, censeretur populus, vel quòd quisque rem suam tanti æstimare solitus sit, quantùm illi censuissent. Liuius lib. 4. scribit: Censores eos dictos, quòd censui præessent. Fuit hic vnus de Magistratibus maioribus, & Romanæ Reipublicæ propter disciplinæ custodiam, cuius seuera cura Sensoribus inter cætera, sine prouocatione commissa fuit, admodùm salutaris. Ipsorum officium erat describere facultates cuiusque ciuis, obseruare singulorum hominum, etiam eorum, qui Senatorij, aut Equestris erant ordinis, mores & vitam: & notare ignominia ciuem quemcumque: Senatorem loco mouere, & Equiti adimere equum, & annulum, si quid in vita eius deprehenderet honestati contrarium, tollere quoque omnia, quæ probitati morum pestem, & perniciem illatura videbantur, vnde Magistri morum solebant nominari. Si quis etiam, ait Agellius lib. 4. cap. 12. agrum suum passus fuerat sordescere, eúmque indiligenter curabat, ac neque arauerat, neque purgauerat, siue quis arborem suam vineámque habuerat derelictui, non is sine pœna fuit: sed erat opus censorium, Censorésque ærarium faciebant. Item si quis Eques Romanus equum haberet gracilentum, aut parum nitidum visus erat, impolitiæ, id est, incuriæ notabatur. Plinius libro 34. cap. 6. scribit, statuas circa forũ omnes, quæ non essent populi aut Senatus sententia positæ, per Censores Scipionem & Popiliũ sublatas fuisse, ne scilicet quis temerè sibi honores, & eorum insignia vendicaret. Et alibi Plinius libro 33. cap. 4. docet quomodo lege Censoria de numero metallicorum hominum, ne nimis multi ad aurifodinas adhiberentur, fuerit constitutum. Apud eundem lib. 35. cap. 17. legitur etiam, Fullonibus modum in pingendis vestibus à Censoribus fuisse præfinitum. Porrò, vt constaret quínam è Senatu, aut ordine Equestri reiicerentur; vsitatum erat, peracto censu recitare omnium Senatorum, qui tali ordine digni haberentur, posteà & Equitum nomina: vbi, qui in recitatione præteriti erant, sua dignitate exuti intelligebantur. In Senatorum catalogo eximius honos erat primo loco recitari. Quod ideò notandum est, quia talis vocabatur ob eam dignitatem Princeps Senatus, de quo suprà. Eadem ratione princeps Equestris ordinis dicebatur is, quem Censores primo loco scripserant in Equitum tabulis, siue catalogo. Hoc tamen etiam obseruandum, quòd licèt quis à Censoribus esset notatus, non tamen propterea fuerit vt infamis per omnem vitam à reditu ad honores exclusus. Eum enim vel successores, vel Iudices, re cognita & iudicata (si quidem Censores plerunque fama solummodò laborantem, etiamsi causam non dixisset, ab officio remouebant) vel populus iis suum locum reddens, aut nouum honoris gradum decernens, poterat restituere. Et habent Valeriuus libro 2. capite 9. ac Cicero pro Cluentio duo exempla virorum, qui per Censores è Senatu eiecti, postmodùm ipsi ad censoriam dignitatem peruenerunt, vbi multa de censoriæ animaduersionis correctione afferunt. Et Valerius grauiter ait in illis duobus, qui ita notati fuerant, ignominiam virtutem acuisse: Rubore enim eius excitatos omnibus viribus incubuisse, vt digni ciuibus viderentur, quibus dari potiùs, quàm obiici censura deberet. Sed & alia ad Censorum munus pertinebant, vt putà, addere tribus, tueri vrbis templa, vias, pontes, aquarum ductus, & alia quædam publica ædificia: elocare item vectigalia, & fundos publicanis, quod in conspectu populi Romani fieri oportebat, vt ex Cicerone, oratione 1. in Rullum patet. Precia quoque Sacrificiorum procurare, & alere sacros anseres, lustrum condere. Habuerunt etiam potestatem leges condendi, aut abrogandi, & cognoscendi de certis causis, vt de matrimonialibus: Equitibus quoque emeritis vocationem dederunt: quorum omnium probationem qui desiderat, legat Liuium, Plutarchum, Valerium, Agellium, Plinium, & alios. Cicero libro 3. de Legibus paucis verbis hæc omnia complectitur, quando de Censorum munere eiusmodi legem proponit: Censores populi æuitates, soboles, familias, pecuniásque censento. Vrbis templa, vias, aquas, ærarium, vectigalia tuentor: populíque partes in tribus distribuunto: exin pecunias, æuitates, ordines partiuntor: Equitum peditúmque prolem describunto: cœlibes esse prohibento: mores populi regunto: probrum in Senatu ne relinquunto: bini sunto: Magistratum quinquennium habento: reliqui Magistratus

Varr. lib. 4. de lingua Latina.
Festus.

B C D E F

tus

tus annui sunto: eáque potestas semper esto, &c.

Fuit autem obseruatum, vt ad hoc munus non eligerentur, nisi duo viri, virtute & auctoritate insignes, & vt plurimùm Consulares: nec post Martium Censorium vlli licuit bis hanc dignitatem capere. Cùm etiam Censor moreretur, id pro infaustissimo habebatur omine: propterea quòd eo anno, quo Roma à Gallis occupata est, mors Censoris calamitatem eam præcesserat. Ideóque post occupatam à Gallis Vrbem, tanta religione obitus Censoris accipiebatur, vt confestim Collegam quoque Magistratu illo abire oporteret, nec quisquam in demortui locum sufficeretur. Liuius lib. 4. 5. 6. 9. Plutarchus in vitis.

Creabantur autem quinto quoq; anno, Liuius lib. 4. & 9. Et quanquàm primis & posterioribus temporibus integro quinquennio, quod spacium lustrum dicebatur, Magistratum retinerent: tamen anno Vrbis CCCXIX. Mamercinus Dictator eam potestatem annuam, & semestrem fecit.

Communicatus fuit hic Magistratus, qui initio solis Patriciis fuit delatus, cum plebe, anno Vrbis CDII. Liuius libro 7.

Cæterùm cùm ingratum sit licètiam quærentibus, rigidiore disciplinæ custodia contineri: iccircò accidit, vt aliquando, &, vt verisimile est, post annum Vrbis DCLXVII. intermitteretur censura, quæ tamen anno DCXXCIII. est restituta. Clodium quoque Tribunum inter cæteros perniciosos conatus censuram tantùm non sustulisse, cùm legem tulisset, ne quem Censores Senatu mouerent, néve qua ignominia afficerent, nisi qui apud Tribunos accusatus, & illorum quoque sententia damnatus esset, ex Dione lib. 38. & 40. & Cicerone in Pisonem, & pro Sestio intelligitur. Sed anno CC∞I. Q. Metellus Scipio, Pompeij in Consulatu collega, eam denuò integram reddidit Reipublicę: quę posteà vsque ad Decij Imperatoris tempora retenta est, vsurpantibus sibi hunc honorem ipsis Imperatoribus non tamen omnibus. Et scribit Dio lib. 54. de iis, qui postremi de personis priuatis Censores fuerunt, sub Augusto Cæsare, tribunal ipsorum, cùm prima Magistratus die conscenderent, corruisse, & confractum esse, omine non obscuro, quòd deinceps eorum similes censuram non essent gesturi. Apud Halicarnassæum li. 1. etiam mentio fit commentariorum, quos Censores in sua familia reliquerint, vbi scribit: Sicut apparet, cùm ex aliis multis, tùm ex Censoris commentariis, quos à Patribus filij per manus accipiunt, & ipsis posteris pari cura tradunt; haud secus quàm sacra paterna, & gentilitia. Hi per viros illustres seruantur in familiis Censoris. Hactenus ille.

De Prætoribus. CAP. XI.

CONSVLES primùm Prætores appellatos fuisse à præeundo, antè dictum est, testantibus id Festo, Iustiniano Imperatore, & Varrone lib. 4. de ling. Latina, qui inquit, Prætorem dictum eum, qui præiret iure & exercitu. Dixisse enim Consules primis temporibus ius, ex plurimis Liuij, Dionys. & aliorum locis est manifestum. Pòst autem, vt scribit Pomponius ff. tit. 2. de origine iuris. l. 2. anno A. V. C. CCCXXCVI. cùm Consules auocarentur à bellis finitimis, neque esset qui in ciuitate ius reddere posset, factum est, vt Prætor quoque crearetur, qui ius in Vrbe diceret: quod idem etiam Liuius lib. 6. testatur. De hoc Cicero lib. 3. de Legibus: Iuris disceptator, qui priuata iudicet, iudicaríve iubeat, Prætor esto: is iuris ciuilis custos esto: huic potestati parento. Post aliquot verò annos, non sufficiente eo Prætore, quòd multa turba peregrinorum, ad ius petendum in Vrbem veniret, creatus est & alius Prætor. Ita Prætores duo facti: vnus qui ciuibus, alter qui peregrinis ius diceret. Vnde ille vrbanus, hic peregrinus vocatus. Quod factum post DXII. annum fuisse Liuius epitoma lib. 19. ostendit. Hi Comitiis Centuriatis creati, à populo iurisdictionem, sed incertam, accipiebant. Vbi verò designati erant, ex Senatusconsulto duas iurisdictiones, vrbanam, & peregrinam, sortiebantur, quámque sorte adepti erant, eam exercebant. Itaque licet apud Liuium legere, quotannis iurisdictiones in sortem coniectas, eásque Prætores designatos sortiri iussos. Factum tamen aliquando est, vt ambas iurisdictiones vnus Prætor ex Senatusconsulto sortitus sit, eásque exercuerit: ídque non antiquis solùm temporibus; quorum testis est Liuius, sed etiam vltimis. Cæterùm Prætores, priusquàm ius dicerent, vt cuique notum esset, quemadmodum anno suo, ius dicturi essent, in albo edictum constituebant, atque proponebant (quod ab edicendo, id est, antè denunciando, ac prædicendo sic dictum est) quasi tanto antè populo denunciaret, quæ esset in iure dicendo obseruaturus. Hoc autem inito Magistratu, habita concione, & iuratus in leges faciebat, teste

Cicerone libr.2. de Finibus Iuris dicundi munus tribus hisce continebatur verbis: Do, Dico, Addico, de quibus libro de Iudiciis. Insignia Prætorum, quibus vtebantur, fuerũt: prætexta, sella Curulis, hasta, & ministri, scribæ scilicet accensi & lictores. Prætexta fuit toga purpura prætexta, quam Kalendis Ianuariis in Capitolio, votis solemnibus nuncupatis, vnà cum cæteris insignibus acceperunt, quod eis commune cum Consulib. fuit. Sella Curulis fuit sella eburnea, qua in publico & priuato loco sedendi causa vtebantur. Propria autem Prætorum insignia duo fuêre, hasta, & gladius: illa ad iurisdictionem, hic ad quæstionem significandam. Cyprianus epistolarum libro 2. Seneca de breuitate vitæ. Lictoribus duobus Prætor vrbanus vsus est, teste Censorino de Die natali. Polybius tamen & Plutarchus eidem sex lictores datos tradunt. Vsus scribarum fuit, vt in tabulas actiones referrent: Accensorum, vt citarent, & horam esse tertiam, aut meridiem admonerent: Lictorum, vt coërcerent, aut summouerent. Cæterùm licèt hi duo Prætores, vrbanus & peregrinus, parem potestatem habuerint, ideóque alter alterius decreto intercedere potuerit, teste Asconio in 3. Verrinam, si quis eos appellaret: dignitas tamen vrbani maior fuit, quam ob causam Prætor vrbanus maior, peregrinus minor appellatus fuit. Hotomanus tres ferè differentias inter Præturam vrbanam, & peregrinam fuisse tradit: Primam, quòd soli ciues Rom. agere apud vrbanum potuerint, peregrini non item. Alteram, quòd apud vrbanum lege ageretur, apud peregrinum autem nequaquàm. Tertiam, quòd Prætor vrbanus edictum in albo proponeret, quibus de rebus ius anno suo dicturus esset: cùm alter nusquàm legatur proposuisse, sed (vt idem opinatur) ex Vrbano edicto ius diceret. Et hæc quidem de duobus Prætoribus, qui primùm soli creati fuerunt, & iudiciis priuatis præfuerunt. Publicis enim iudiciis primis temporibus ante constitutas quæstiones perpetuas solebant illi præesse, quos populus creasset, Quæsitores (Pomponius Quæstores Parricidij appellat) vt quodque crimen publica animaduersione dignum inciderat: aut verò ab aliquo Magistratu ad populum vocabatur is, quo cum iudicio publico agendum esse videbatur. At post constitutas quæstiones perpetuas (quod Cicero in Bruto factum esse ait Censorino & Manilio Coss. qui est annus Vrbis DCV.) ad Sullæ vsque tempora sex Prætores creati fuerũt, quorum duo, vrbanus & peregrinus, de priuatis causis egerunt: reliqui quatuor iudicia publica exercuerunt, ea nimirum, de quibus non videbatur extra ordinem quærendum esse: vnus de repetundis, alter de ambitu, tertius de maiestate, quartus de peculatu. Nam propterea quæstiones perpetuæ dicebantur, tum, quòd lege erat præscripta quędã forma perpetua iudicij de his rebus exercendi, vt noua semper lege non opus esset: tum verò, quòd annuam prouinciam in his quæstionibus exercendis illi Prætores peragerẽt: non, quemadmodum antè fieri solebat, vt, cùm ita casus tulisset, vt quærendum videretur, tum primùm crearetur, qui quæreret, statímque hoc absoluto iudicio potestatem de eadem re quærendi non haberet. L. verò Cornelius Sulla Dictator, cùm videret non satis esse aucto perpetuarum quæstionum numero, vt quatuor modò Prætores publicis iudiciis præessent, adiecit alios quatuor, vt vult Pomponius: atque ita decem Prætores cœperunt Romæ esse, quorum duo, vrbanus & peregrinus, priuatis potissimùm iudiciis præerant: reliqui octo quæstionibus publicis. Erant autem, si Pomponium ff. tit. 2. de origine iuris, l. 2. sequamur, illi octo Prætores, quos ex Ciceronis oratione pro Cluętio colligere ferè possumus, duo qui inter Sicarios ius dicerent: vnus qui de repetundis quæreret, alius qui de peculatu: alius qui de ambitu, alius qui de falso: alius qui de maiestate, alius qui de vi. Quidam tamen volunt, quatuor quidem Prætores à Sulla Felice prioribus additos, verùm ex iis tantùm duos retentos, atque ita Sullæ tempore octo Prætores creatos fuisse, quibus duo Prætores Cereales à Cæsare Dictatore addit, testibus Tranquillo, Dione & Pomponio: ab Augusto item duo, testibus iisdem & Tacito, & à Claudio Imperatore duo, qui de fideicommisso ius dicerent: quorum tamen vnum detraxerit Titus, in cuius locum restituerit Nerua, qui inter fiscum & priuatos ius diceret, & postremùm adiectus Prætor tutelaris à Marco Imperatore, vt habet Iulius Capitolinus, quindecim Prætorum numerum effecerint.

De Imperatoribus, Cæsaribus, Augustis, donatis Tribunitia potestate.

CAP. XII.

POstquam Respublica Romana, eiectis Regibus, per annos CDXLVII. vt habet Sex. Rufus, & alij, à Consulibus, Decemuiris legibus scribendis, & Tribunis militũ Consulari-

sularibus fuisset gubernata, secuta alia est eius mutatio, & summa potestas, quæ hactenus penes populum fuerat, in vnum translata, atque ita popularis Reipublicæ status in Monarchiam conuersus est, hac quidem ratione. Cùm C. Iulius Cæsar deuictis Pompeij in Hispania filiis, & reliquiis ciuilis belli confectis, Romã reuersus esset: Senatus, qui magna ex parte Pompeiũ secutus fuerat, metuens ne ipse victoria elatus, crudele quid in se statueret, nouos quosdam, ac singulares honores decreuit, inter quos fuerunt hi vel præcipui: vt Pater Patriæ diceretur, Consul in decennium (quẽ tamen honorem post aspernatus est) Dictator in perpetuum esset, Sacrosanctus haberetur: Quinctilis mensis ab eius nomine Iulius appellaretur: Vt Comitia Tributa in sua haberet potestate: In acta sua Magistratus ineuntes iurarent: &, vt Imperator appellaretur. Quæ omnia post necem Iulij in Octauio, postquàm Triumuiratum deposuisset, sunt confirmata, & alia insuper addita. Nam & ipse Imperator est dictus. Quam quidem appellationem Suetonius in Tiberio scribit, Prænomen fuisse, quo primùm Iulius Cæsar, deinde filij eius, ac nepotes Senatusconsulto sint affecti. Intelligi autem Imperatoris vocabulo non eum voluerunt, qui re bene gesta id nominis, vel militari studio, vel Senatus auctoritate consequutus, sed qui potentiam & auctoritatem in Republica summam adeptus esset: quo factum, vt quotquot post Octauium summum ius in Republica obtinuerunt, Imperatores appellarentur. Quanquàm etiam prior huius tituli vsus non penitus abolitus, sed tum in aliis, tum in ipsis Principibus fuerit retentus, & obseruatus, cùm scilicet, rebus in bellis præclarè gestis, pro victoriarum numero Imperatores II. III. IV. V. nuncuparentur. Quemadmodum de Octauio legimus, quod XX. (id est, vicesimùm) Imperator propter res præclarè gestas, & toties reportatam ex bellis victoriam, fuerit appellatus. Iidem etiam Augusti dicti sunt, quo nomine primùm Octauium appellatum fuisse, Dio libro 53. Suetonius in Augusto, & alij tradunt. Cùm enim Senatus & populus Romanus cum singulari aliquo nomine ornare vellent, & alij censerent, Romulum eum appellari oportere, quia & ipse conditor Vrbis esset, quo quidem nomine, Octauium valdè delectatum fuisse scribitur: ne tamen ea occasione in suspicionem regni incideret, præualuit ipsa Munatij Planci sententia, vt Augustus potiùs vocaretur, non tantùm nouo, sed etiam ampliore cognomine: quòd loca quoque religiosa, & in quibus auguratò quid consecratur, & omnia quæ maximo honore digna sunt, Augusta dicantur. Censorinus a. d. XVI. Kalend. Februar. alij Idibus Ianuariis id factum fuisse scribunt, Cn. Octauio VII. M. Vispanio Agrippa Coss.

Præter hæc, quæ cõmemorauimus, Tribunitia etiam potestate Imperatores donabantur, Pontifices Maximi creabantur, & Patres Patriæ appellabantur. De quibus omnibus & de potestate, quæ his ipsis appellationibus ad eos deferebatur, eleganter & prolixè scribit Dio, cuius verba, cùm ad intelligendam Imperatorum potestatem maximè faciant, omninò adscribenda esse putaui. Sic autem Dio lib. 53. Imperatores omnia, quæ in populari forma Reipublicæ multùm valuerant, Senatu, populóque volentibus, ea cum ipsis nominibus in se recipiunt, excepta Dictatura. Consules enim fiunt sæpenumerò, & quoties extra pomerium sunt, Proconsules dicuntur, noménque Imperatoris non modò, si qui aliquam victoriam retulerint, sed & aliàs reliqui omnes ad significandam plenam suam, & perfectam potentiam, semper gerunt, loco nominis Regij, & Dictatoris: quæ semel è Republica sublata, vt non imponunt sibi, ita eorum vim ac rem ipsam Imperatorio titulo confirmant. Horum nominum ratione exercitus scribendi, pecuniam conficiendi, bella suscipiendi, pacem faciendi, peregrinis atque vrbanis rebus perpetua, & in omnia valente potestate, imperandi, atque etiam intra pomerium Equites, Senatorésque necandi, aliáque omnia quæ Consulibus, aliísque cum pleno Imperio Magistratibus facere licet, agendi ius habent. Ex Censoria autem appellatione in vitam & mores inquirendi, census agendi, in Equestrem ac Senatorium ordinem adscribendi, alióśque ex iis remouendi pro suo arbitrio licentiam consequuntur. Quòd autem omnibus Sacerdotiis inaugurati sunt, ac pleróśque in ea collegia adsciscunt, semper vnus eorum (siquidem duo, vel tres nonnunquàm simul Imperatores sunt) summum Pontificatum gerit: eo fit, vt omnes religiones, & sacrificia in sua habeant manu. At Tribunitia potestas, quam præclarissimus quisque Imperator habuit, efficit, vt intercedere iis, quæ ab aliis contra ipsorum placitum mouentur, possint, ac sacrosancti sint, ita vt si vel minimo sermone se ab aliquo læsos existiment, indicta eum causa, tanquàm qui se piaculo obstrinxerit, necare

queant. Gerere quidem Tribunatum plebis nefas ducunt Imperatores, cùm vtique ipsi Patricij sint, omnem verò Tribunitiam potestatem, quantavnquàm maxima fuit, accipiunt: & quia quotannis eam cùm Tribunis plebis eius annirenouant, annorum Imperij ipsorum hinc summa concipi solet. Hæc igitur singula, cùm legibus fuerint stabilita in ea Reipublicæ institutione, qua penes populum est summa rerum, Imperatores cum ipsis nominibus sibi sumunt, vt nihil sibi à subditis non datum habere videantur. Aliud porrò quoddam ius habent, nulli vnquàm Romano apertè & in omnibus rebus concessum. Legibus enim soluti sunt Imperatores: quo ipso solo, & ea quæ retulimus, ac reliqua etiam omnia agendi, licentia eis datur. Ad hunc itaque modum, ratione eorum nominum, quæ in populari ciuitatis statu vsurpantur, omnem totius Reipublicæ potestatem accipiunt, ac regiam etiam, nisi quòd inuidiam nominis vitant. Nam Cæsaris, & Augusti vocabula, nihil eis quidem ea potentiæ adiiciunt peculiaris, sed alterum successionem stirpis, alterum splendorem dignitatis significat. Patris autem nomen, tametsi aliquod ius in subditos tribuit, quale est parentum in liberos: tamen initio non in hunc finem eis impositum est, sed honoris gratia, vtque admonitioni esset ipsis, vt subditos liberorum loco, híque rursus ipsos veluti parentes suos charos haberent. Hæ sunt appellationes istæ, quibus Imperatores secundùm leges, ac instituta nostri etiam temporis vtuntur: nostra verò ætate, omnia eis hæc tribuuntur, Censorio excepto: ac olim singulæ ex legibus decretæ eis sunt. Hactenus Dio. Breuiùs Zonaras Annalium Tomo 2. Omnis autem, inquit, potestas, quæ Consulum, Tribunorum plebis, Censorum, cæterorum denique omnium olim fuerat, in Imperatores est translata: atque illud etiam eis datum, vt legibus soluti essent, nec vllo præscripto tenerentur. Ex quibus intelligitur, quanta Imperatores potestate præditi fuerint: quæ quidem potestas, vt & hoc addam, ipsis quando iam ab exercitu Imperatores proclamati & consalutati (id enim plerunque primùm fieri solitum legimus) & à Senatu comprobati fuerant, lege Regia, quæ quòd sublato vetere Comitiorum more, à Senatu comprobatis fuerāt, lege Regia, quæ quòd sublato vetere Comitiorum more, à Senatu ferebatur, nonnunquàm etiam Senatusconsultum dicitur, tributa fuit, teste præter alios Cornelio Tacito lib. 12. Annalium, qui de Nerone sic scribit: Illatúsque castris Nero, & congruentia tempori præfatus, promisso donatiuo, ad exemplum paternæ largitionis, Imperator consalutatur. Sententiam militum secuta Patrum consulta. Et de Vespasiano: At Romæ Senatus cuncta Principibus solita, Vespasiano decernit, &c. Qualis autem ea lex fuerit ex fragmento legis de Vespasiani Imperio, quod ærea tabula incisum, adhuc hodie in Laterani Basilica asseruari dicitur, & ad quam legem Cornelius Tacitus iis verbis, quæ de Vespasiano paulò antè citauimus, respexisse videtur, aliquo modo intelligi potest: quod, vt gratiam aliquam ab harum rerum studiosis ineam, libet hîc adscribere, ac tum hunc de Imperatoris potestate tractatum concludere. Fragmentum verò illud est huiusmodi.

Tacitus 4. Historiarum.

Vide Marium Salamoniū libr. 6. de Principatu. & Antonium Vaccam à capite silices, volumine 1. expositionum locorum obscuriorum & paratitlorum in Pandectas ad tit. 4. libr. 1. Quod principi

FOEDVS E CVM QVIBVS VOLET, FACERE LICEAT, ITA VTI LICVIT DIVO AVG. TI. IVLIO CAESARI AVG. TIBERIOQVE CLAVDIO CAESARI AVGVST. GERMANICO, VTIQVE EI SENATVM HABERE, RELATIONEM FACERE, REMITTERE, SENATVSCONSVLTA PER RELATIONEM, DISCESSIONEMQVE FACERE LICEAT, ITA VTI LICVIT D. AVG. TIB. IVL. CAESARI TIB. CLAVDIO CAESARI AVG. GERMANICO. VTIQVE CVM EX VOLVNTATE, AVCTORITATEVE, IVSSV, MANDATOVE EIVS, PRAESENTEVE EO SENATVS HABEBITVR, OMNIVM RERVM IVS PERINDE HABEATVR, SERVETVR, AC SI E LEGE SENATVS EDICTVS ESSET, HABERETVRVE. VTIQVE, QVOS MAGISTRATVM, POTESTATEM, IMPERIVM, CVRATIONEMVE CVIVS REI PETENTES SENATVI, POPVLOQVE ROMANO COMMENDAVERIT, QVIBVSVE SVFFRAGATIONEM SVAM DEDERIT, PROMISERIT, EORVM COMITIIS QVIBVSQVE EXTRA ORDINEM RATIO HABEATVR. VTIQVE EI FINES POMERII PROFERRE, CVM EX REPVBLICA CENSEBIT ESSE, LICEAT. ITA VTI LICVIT TI. CLAVDIO CAESARI AVG. GERMANICO. VTIQVE QVAECVNQVE EX VSV REIPVBLICAE, MAIESTATE DIVINARVM, HVMANARVM, PVBLICARVM, PRIVATARVMQVE RERVM ESSE CENSEBIT, EI AGERE, FACERE IVS POTESTASQVE SIT. ITA VTI DIVO AVG. TIBERIOQVE IVLIO CAESARI AVG. TIBERIOQVE CLAVDIO CAESAR AVG. GERMANICO FVIT. VTIQVE QVIBVS LEGIBVS PLEBEIVE SCITIS SCRIPTVM FVIT, NE DIVVS AVG. TIBERIVSVE IVLIVS CAESAR AVG. TIBE-

BERIVSVE CLAVDIVS CAESAR AVGVST. GERMANICVS TENERENTVR IIS LEGIBVS, PLEBISQ. SCITIS IMP. CAESAR VESPASIANVS SOLVTVS SIT. QVAEQVE EX QVAQVE LEGE, ROGATIONE DIVVM AVG. TIBERIVMVE IVLIVM CAESAREM AVG. TIBERIVMVE CLAVDIVM CAESAREM AVG. GERMANICVM FACERE OPORTVIT: EA OMNIA IMP. CAESARE VESPASIANO AVG. FACERE LICEAT. VTIQVE QVAE ANTE HANC LEGEM ROGATAM ACTA, GESTA, DECRETA, IMPERATA AB IMP. CAESARE VESPASIANO AVG. IVSSV, MANDATVVE EIVS A QVOQVE SVNT: EA PERINDE IVSTA, RATAQ. SINT, AC SI POPVLI, PLEBISVE IVSSV ACTA ESSENT. Sanctio. SI QVIS HVIVSCE LEGIS ERGO ADVERSVS LEGES, ROGATIONES, PLEBISVE SCITA, SENATVSVE CONSVLTA FECIT, FECERIT, SIVE, QVOD EVM EX LEGE, ROGATIONE, PLEBISVE SCITO, S. VE. C. FACERE OPORTEBIT, NON FECERIT, HVIVS LEGIS ERGO, ID EI NE FRAVDI ESTO, NEVE QVID OB EAM REM POPVLO DARE DEBETO, NEVE DE EA RE CVI ACTIO, NEVE IVDICATIO ESTO, NEVE QVIS DE EA RE APVD SE AGI SINITO.

ad tit. 4. li. 1. Quod principi placuit, &c. Georgius Fabricius Antiquitatum libro 1. scribit, videri hāc alteram tabulæ partem esse, priore amissa.

De Principibus iuuentutis, Cæsaribus, & nobilißimis Cæsaribus.

CAP. XIII.

NOn erant hi propriè Magiſtratus, ſed tamen ad capiendos Magiſtratus deſignabantur: ideóque nolui eos hoc in loco ſilentio præterire. Conſueuerant Imperatores ex filiis, vel nepotibus, vel aliis ſanguine iunctis, vnum atque alterum, quorum præclaram indolem conſpexerant, creare, ad quos Imperium transferri volebant: eóſque primùm Principes iuuentutis, pòſt extincta ferè Cæſarum familia, Cæſares, tandem nobiliſſimos Cæſares appellabant. Primus huius inſtituti fuit auctor Octauius Auguſtus, de quo ſic Cornel. Tacitus lib. 1. Annal. Auguſtus ſubſidia dominationi Claudium Marcellum ſororis filium, admodùm adoleſcentem, Pontificatu & Curuli Ædilitate: M. Agrippam ignobilem loco, bonum militia, & victoriæ ſocium, geminatis Conſulatibus extulit: mox defuncto Marcello, generum ſumpſit: Tiberium Neronem, & Claudium Druſum priuignos Imperatoriis nominibus auxit, integra etiamdum domo ſua. Nam genitos Agrippa Caium ac Lucium in familiam Cæſarum induxerat: nec dum poſita puerili prætexta, Principes iuuentutis appellari: deſtinare Conſules ſpecie recuſantis, flagrantiſſimè cupiuerat. Hæc Tacitus. Ex quibus hoc intelligitur, Octauium Auguſtum primum auctorē eſſe huius inſtituti, quod deinde reliqui Impp. retinuerūt, vt, quem vellent ſucceſſorem habere adoptarent, Principem iuuentutis nuncuparent, ac deinde variis honoribus, Conſulatibus, Pontificatu, Tribunitia etiam poteſtate, & aliis ornarent. Sic Nero Princeps iuuentutis à Claudio dictus eſt. Et extant in Huberti Goltzij Auguſto numiſmata aliquot cum his inſcriptionibus: C. L. CAESARES, AVGVSTI. F. COSS. DESIG. PRINC. IVVENT. item, C. CAESAR, AVGVSTI F. PONT. COSS. DES. PRINC. IVVENT. item, L. CAESAR AVGVSTI F. AVGVR. COSS. DES. PRINC. IVVENT. &c. vt taceam de lapidum inſcriptionibus, quas & Hubertus Goltzius & Onuph. Panuinius adducunt. Aliquantò pòſt, tranſlato imperio à Cæſarum familia ad alios, ij, qui ab Imperatoribus adoptati, & ſucceſſores deſtinati erant, non ampliùs Principes iuuentutis, ſed Cæſares tantùm appellabantur, nouo prorſus more, cùm ex Cæſarum familia non eſſent, atque ita poſterioribus temporibus Cæſarum appellatio non familię, ſed dignitatis fuit. Docet hoc Ælius Spartianus in Ælio Vero, his verbis: Ælius Verus ab Adriano adoptatus, nihil habet in ſua vita memorabile, niſi quòd tantùm Cæſar eſt appellatus, non teſtamento, vt anteà ſolebat, neque eo modo, quo Traianus eſt adoptatus: ſed eo propè genere, quo noſtris temporibus à veſtra clementia (de Diocletiano loquitur) Maximianus, atque Conſtantius Cæſares dicti ſunt, quaſi quidam Principum filij viri, & deſtinati Auguſtæ Maieſtatis hæredes, &c. Idem Oroſius libro 7. capite 25. confirmat, eodem modo de Diocletiano ſcribens, quòd Maximianum Cæſarem legerit, & poſt eundem ex Cæſare Auguſtum fecerit, atque in eius locum Conſtantium & Maximianum Galerium Cæſares legerit. Non addam plura teſtimonia, quorum plena eſt illorum temporum hiſtoria. Retinuerunt autem hoc nomen etiam tum, cùm ad Imperatoriæ Maieſtatis faſtigium peruenerunt. Nouiſſimè Cæſares nobiliſſimi appellati ſunt, vti ex Faſtis Onuphr. Panuinij & imaginibus Impp. quas ex antiquis numiſmatibus Iac. de Strada Mantuanus Faſtis illis adiecit, liquidò

cognosci, vt de aliis taceam, potest. Fuerunt ergo tum Principes iuuentutis, Cæsares & nobilissimi Cæsares, iidem, qui hodiè Reges Romanorum.

De Præfecto Vrbis. CAP. XIV.

PRAEFECTVS Vrbis, de quo hoc capite agendum, Magistratus est ordinarius, primùm ab Octauio Augusto, consilio Mecœnatis, institutus, testibus Suetonio in Augusto, Dio. lib. 52. & aliis. Occasio eius creandi, dignitas & munia facilè intelligi possunt ex Oratione Mecœnatis ad Augustum, qua suadet, imò hortatur eum, vt solus Imperium retineat: & simul rationem constituendæ Reipubl. monstrat, vbi inter alia dicit, Præfectum Vrbis ex primariis viris quendam creandum esse, qui omnes Magistratus, quos geri ante hunc conueniret, gessisset: non, vt per absentiam Magistratuum Rempublicam administraret: sed vt cùm reliquis in rebus Vrbi præesset, tum causas quoque eas, quibus prouocatio competeret, capitalésque etiam omnes, paucis exceptis, in Vrbe ac extra eam, vsque ad XXCI. millia passuum diiudicaret, &c. Huius igitur sapientissimi viri consilium Augustus secutus, vbi Reipublicæ curam & gubernationem omnem in se recepit, Præfectum Vrbis instituit, quem etiam sequentes Imperatores retinuerunt. Plurima eius officia Vlpianus ff. de officio Præfecti Vrbis, ex epistola Diui Seueri Augusti, ad Fabium Cilionem Præfecti Vrbis recenset, quorum hæc ferè sunt præcipua, vt seruorum de dominis querelas, vicissímque horum in illos criminationes audiret: Vt patronis de libertis ingratis querentibus ius diceret: Vt de tutorum, curatorúmve criminib. cognosceret: Vt nummulariorum, argentariorúmque fraudes coërceret: Vt carnis curam gereret: Vt quietem in populo procuraret, illicitáque Collegia coërceret: Vt spectaculorum disciplinæ præesset. Denique quicquid non modò intra Vrbem, verùm etiam intra centesimum ab Vrbe lapidem commissum esset, animaduerteret: sic, vt & Vrbe, & Italia interdicendi potestatem haberet, itémque in Insulam deportandi. Hæc pluribus Vlpianus explicat. Primus Præfectus Vrbis hac potestate ab Octauio Augusto creatus est Cilnius Mecœnas Equestris ordinis, eum secutus Messala Coruinus, tũ Taurus Statilius, dein. L. Piso, vt est apud Tacitum lib. 6. Annalium. Cæterùm constituto hoc nouo & ordinario Magistratu, non planè abolitus est vetus ille, quando Præfectus Vrbis Latinarum causa creabatur: sed retentus etiam Augusti, & aliquot sequentium Imperatorum temporibus est, vti ex Tacito ibidem constat. De eo igitur capite sequenti agemus. Sequuntur Magistratus maiores extra ordinem.

De Præfecto Vrbis absente ordinario Magistratu. CAP. XV.

QVI extraordinarij Magistratus fuerint, ex superioribus intelligi potest, videlicet, qui non singulis annis creati fuerunt, nec annuam habuerunt potestatem, sed qui tum demùm, cùm necessarius ipsorum videbatur vsus, à populo electi fuerunt, & quando curationem illam, cui præfecti erant, absoluissent, Magistratu abierunt. Inter eos primus & antiquissimus est Præfectus Vrbis. Alius verò est hic à superiore: cuius institutio prima refertur ad Cn. Octauium Augustum: hic enim Magistratus ante Augustum in Republica fuit, & extraordinarius quidem, sicut ille ordinarius. Prima mentio huius Præfecti Vrbis fit apud Liuium, cùm ait, Lucretium à Lucio Tarquinio Superbo Rege contra Ardeates profecto, Præfectum Vrbis institutum fuisse, ac imperium in vrbe, Rege absente, habuisse. Tacitus libro 6. Annalium primam eorum originem ad Romulum refert, & demonstrat sub Regibus semper vsitatum fuisse, Præfectos Vrbis creari: cuius verba quia notatu digna sunt, & ea tradunt, quæ ab aliis scriptoribus sunt omissa, adscribam: Anteà, inquit, profectis domo Regibus, ac mox Magistratibus, ne Vrbs sine imperio foret, in tempus deligebatur, qui ius redderet, ac subditis moderaretur, ferúntque ab Romulo Dentrem Romulium, pòst ab Tullo Hostilio Numam Marcium, & ab Tarquinio Superbo Spurium Lucretium impositos: dein Consules mandabant, duratque simulacrum, quoties ob ferias Latinas præficitur, qui Consulare munus vsurpet. Hæc Tacitus. Constat igitur Præfectos Vrbis sub regibus, quoties illi ad bellum profecti, ab Vrbe abessent, creari solitos, quod & Dionysius libro secundo indicat, quando de Romulo & prima Senatus lectione hæc scribit: Ex omnibus vnum præcipuum ipse declarauit, cui rerum vrbanarum regimen committeret, quoties ipse foras duceret exercitum, &c. Eiectis autem Regibus, etiam à Consulibus, ante institutam Præturam, quotiescunque ipsis ad bellum proficiscendum erat, Præfecti Vrbis declarabantur, &

domi

domi relinquebantur, qui abſentibus Conſulibus, munus Conſulare in Vrbe obirent, & ius dicerent. Hi verò non vt reliqui Magiſtratus Comitiis, ſiue Curiatis, ſiue Centuriatis, ſiue Tributis creabantur, ſed à Regibus & Conſulibus eligebantur, quod ex Taciti & Dionyſij iam citatis locis perſpicuum eſt: habebántque abſentibus Conſulibus, vel legibus ferendis, vel iudicio exercendo ius Centuriatis Comitiis cum populo agendi. At poſt introductum Præturæ Magiſtratum, deſiit Præfectus Vrbis fieri, niſi quòd Latinarum cauſa profectis Vrbe Conſulibus, relinquendus domi erat Præfectus, ídque religionis cauſa potiùs, quàm quòd eo Magiſtratu magnoperè opus eſſet. Et quoniam feriis agi cum populo non licebat, idcirco planum eſt, huic Præfecto Vrbis, cui nonniſi tempore Latinarum (de quibus alio libro diximus) imperium erat, ius non fuiſſe agendi cum populo: tametſi vocandi Senatus (ſi quid interim accidiſſet, cur extra ordinem vocandus videretur) ius habebat, vt ex Agellio libro decimoquarto, capite vltimo diſcimus. Reliquo verò anni tempore, quanquàm abeſſent Conſules, nullus locus reliquus erat huic Magiſtratui, ſed ſumma poteſtas erat penes Prætorem vrbanum, vt ex Cicerone lib.10. Epiſtolarum ad familiares, diſcitur.

Hotomanus tria Præfectorum Vrbis genera facit, vnum eorum, qui ſub Regibus, & primis Conſulum temporibus extraordinarij Magiſtratus fuerunt: aliud eorum, qui poſterioribus temporibus, libera tamen adhuc ciuitate, eius Magiſtratus procurationem habuerunt, & Præfecti Vrbis Latinarum cauſa dicti ſunt: tertium genus eorum, qui Imperatorum temporibus ordinarij Magiſtratus fuerunt. Nos priora duo genera hîc coniunximus.

De Interrege.
Cap. XVI.

INterregnum, ait Feſtus, appellatur ſpacium temporis, quouſque in loco Regis mortui alius ordinetur. Is autem qui præerat cum Regia poteſtate & inſignibus, Interrex dicebatur. Origo Interregum antiquiſſima eſt. Nam Romulo (de cuius obitu variæ diuerſorum ſunt ſententiæ, quas hoc loco recenſere non eſt neceſſe) defuncto, vt tradit Dionyſius libro.2. antequàm nouus crearetur Rex, integrum annum Interregnum fuit. Sequenti, inquit, anno (poſt Romuli ſcilicet obitum) nemo Romæ regnauit, ad nouum Interregum Magiſtratum delata adminiſtratione Reipublicæ, in modum hunc: Ducenti Patres conſcripti, ex quibus Senatus Rege Romulo conſtitutus erat, diſtributi in decurias, Decemuiris ſorte committebant Vrbis Imperium. Hi non ſimul, ſed vnus poſt alium quinis diebus lictores habebant, cæteráque inſignia regia, quæ ceu per manus tradebantur, à primo deinceps vſque ad vltimum: tum quinqueduanus ille Magiſtratus migrabat ad ſequentem decuriam, & inde rurſum ad aliam, &c. Hæc Dionyſius, quæ & Liuius libro 1. tradit, ſed paulò aliter. Obſeruatúmque hoc fuit ſub Regum imperio, vt quoties Rex vita defunctus eſſet, priuſquàm nouus eligeretur, Interreges vicem Regis obirent. Manſit poſteà hæc appellatio etiam ſub Conſulum imperio. Cùm enim ordinarij Magiſtratus abeſſent, & Comitiis intereſſe non poſſent, ſiue vitio creati abdicaſſent, neque placeret Dictatorem dici, tum res ad Interregnum veniebat. Atque hi etiam Interreges, qui ſub Conſulibus erant, eodem modo quinqueduanum habebant Magiſtratum, vt illi ſuperiores Morem hunc fuiſſe obſeruatum etiam tempore Ciceronis, lib .7. ad familiares, apparet ex epiſtola ad Trebatium, vbi ſic ſcribit: Niſi antè Roma profectus eſſes, nunc eam certè relinqueres. Quis enim tot Interregnis Iureconſultum deſiderat, &c. Interreges autem nonniſi à Patriciis eligebantur, vel prodebantur (hoc enim verbum propriè de iis vſurpabatur) vt ex plurimis Liuij, Ciceronis, & aliorum locis cognoſcitur. Mutata verò veteri Reipublicę forma, & ſumma rerum ad vnum delata, Interreges creari deſierunt.

De Dictatore.
Cap. XVII.

ANno Vrbis conditæ CCLV. Coſſ. T. Largio (vel Lartio) Flauo, Q. Clœlio Siculo, cùm omnes Latini populi, auctore Octauio Mamilio, conſpiratione facta, bellum Romanis mouerent: Senatui autem in tantis anguſtiis & periculis conſtituto, etiam à domeſticis in apparando bello, & militum delectibus, nonnihil difficultatis obiiceretur, non omnibus pari alacritate dantibus nomina. Nam egeni, præſertim ære alieno preſſi, quorum ingens erat numerus, citati non parebant, nihil ſibi cum Patriciis eſſe di-

ctitantes, nisi Senatusconsulto remitterentur debita: immò non deerant, qui deserturos se Vrbem dicerent, séque inuicem hortabantur ad non immorandum in Vrbe, in qua nullius bonæ rei sint participes. Ad hunc modum constitutis rebus, & ad seditionem spectantibus, cùm etiam in Senatu plurimùm discrepantes sententiæ audirentur: aliis, quorum princeps M. Valerius erat, æquum esse censentibus, inopibus debita remitti, & hac ratione paruo dispendio ciuium beneuolentiam redimi, magnoperè vtilem futuram, tam priuatim, quàm publicè: aliis autem, inter quos Ap. Claudius Sabinus primus erat, diuersum sentientibus, & obnixè contendentibus plebi seditiosæ nihil quicquam concedendum esse: aliis mediam viam quærentibus, vbi nihil proficeretur, nec seditio tolleretur, facta in Senatu mentio est eiusmodi Magistratus, cui aliquantò plus auctoritatis & potestatis esset, quàm Consulibus, quibus multùm dignitatis & potentiæ, lege Valeria ademptum erat. His in Senatu disceptatis, Senatusconsultum tandem de creando Dictatore, vt refert Dionys. lib. 5. factum tale est: T. Largium, vel Lartium, & Cælium Coss. & si quis alius Magistratus sit in Republ. potestatem deponere. Vnum autem virum à Senatu electum, approbatúmque suffragiis populi, habere semestrem potestatem rerum omnium ampliorem, quàm sit Consulum. Hoc S.C. ad plebem perlato, & ab ea probato, T. Largius, vel Lartius, primus Dictator à collega Cælio dictus est. Liuius tamen, Eutropius & Eusebius triennio antè, anno scilicet CCLII. ab V.C. primum Dictatorem creatum scribunt, quos sequitur in Fastis suis Hubertus Goltzius. Appellatus autem est Dictator, teste Varrone li. 4. de ling. Lat. vel quòd à Consule diceretur, vel quòd eius dicto omnes audientes essent: quod idem Liuius lib. 2. & Plutarchus docent, & Dionysius, qui etiam hoc addit, cauisse Senatum, ne inuidiosum & molestum nomen imponerent, Magistratui gubernaturo ciuitatem liberam, tum subditorum causa, ne offenderentur, odiosis vocabulis: tum ipsorum, qui id imperium assumunt, respectu, ne imprudentes vel efferantur plus æquo ab aliis, vel ipsi eos tractent insolentiùs, sicut in tanta potestate fieri solet. Alio nomine Magister populi dictus est, sicut is, quem ipse posteà Dictator asciuit, quíque proximam à Dictatore potestatem habebat, Magister Equitum vocatus est, testibus Varrone, Cicerone, Sex. Pomp. Festo & Seneca. Et primùm seditionis quidem sedandæ, & rei gerendæ causa hic Magistratus est institutus: vnde in posterum obseruatum fuit, vt quoties aut belli externi, aut seditionis domesticæ vis quædam maior Reip. immineret, cui auertendæ, maiore seueritate & potentia, quàm Consulari opus esset, crearetur Dictator. Hinc toties in Fastis scriptum reperitur: Dictator rei gerẽdæ, item seditionis sedandæ causa creatus, &c. Posteà verò, ẽt propter alia quædã ardua negotia, Dictator dictus inuenitur, vt claui figẽdi causa, in pestilentia aut seditione, de quo more Liuius li. 7. hæc scribit: C. Genutio, L. Æmilio Mamerco II. Coss. cũ piaculorũ magis conquisitio animos, quàm corpora morbi afficerent, repetitũ ex seniorum memoria dicitur, pestilentiam quondam clauo ab Dictatore fixo sedatam. Ea religione adductus Senatus, Dictatorẽ claui figendi causa dici iussit: dictus L. Manlius Imperiosus, L. Pinarium Magistrum Equitum dixit: Lex vetusta est, priscis literis, verbísque scripta, vt qui Prætor maximus sit, Idibus Septembribus clauum pangat. Fixus fuit dextro lateri ædis Iouis Opt. Max. ea parte, qua Mineruæ templum est. Eum clauum, quia raræ per ea tempora literæ erant, notam numeri annorum fuisse ferunt, eóque Mineruæ templo dicatam legem, quia numerus Mineruæ inuentum sit. Volsiniis quoque clauos indices numeri annorum fixos in templo Nurtiæ Hetruscæ Deæ comparere, diligens talium monimentorum auctor Cintius affirmat. M. Horatius Consul ex lege templum Iouis Opt. Max. dedicauit, anno post Reges exactos. A Consulibus posteà ad Dictatores, quia maius Imperium erat, solenne claui figendi translatum est. Intermisso deinde more digna etiam per se visa est res, propter quam Dictator crearetur. Hæc ille. III. Comitiorum habendorũ causa, Dictator creabatur, maiori Magistratu absente. IV. Latinarum feriarum causa. V. Ludorum Romanorum causa, qui signum daret mittendis quadrigis. VI. Senatus legendi causa: quod bello Punico. II. propter solitudinem curiæ institutum fuit. Quorum omnium exempla in Fastis Capitolinis, Sigonij, Onuphrij Panuinij, Huberti Goltzij, & aliorum reperiuntur. Conferebatur autem Dictatura alicui viro Consulari, spectatæ virtutis, non à populo, aut per suffragia, nec à Senatu (quanquàm is interdum nominaret quem vellet Dictatorem dici) sed à Consule, viua voce (nonnunquàm etiam per literas, sed rariùs) sic, vt cessantibus interim cæteris Magistratibus omnibus, præter Tribunatum plebis (qui tamen eo anno, quo primus Dictator creabatur, nullus fuit) summa ei permitteretur, atque plena potestas belli ac pacis, aliorúmque

que omnium negotiorum,eáque prorſus libera,& abſque omni prouocatione, & ſic etiam ius animaduertendi pro ſua ſententia in cuiuſcunque ciuis Romani caput,indicta cauſa,& inconſulto populo,mandandi,edicendi,præſcribendi,creandi in ſemeſtre Magiſtratus, prout ipſi videbatur eſſe ex commodo Reipublicæ. Et hoc intelligit Feſtus, cùm ſcribit:Optima lex**** in magiſtro populi faciendo, qui vulgò Dictator appellabatur,quàm pleniſſimum poſſet ius eſſe ſignificabatur.

Sed tamen non perpetua,nec etiam diuturna, ſed regulariter ſemeſtris fuit hæc poteſtas: quanquàm aliquando in magnis periculis,ad annum nonnullis fuit continuata, vt Camillo, quando iterum fuit Dictator, & bis L. Papirio Curſori,& Q.Fabio Maximo.Hinc illa Ciceronis lex: Aſt quando duellum grauius, diſcordiæve ciuium eſcunt, vnus ne amplius ſex menſes,niſi Senatus creuerit,idem iuris,quod duo Conſules teneto,iiſque aue ſiniſtra dictus populi magiſter eſto,&c. Sic enim legit Lambinus:paulò aliter Guilhelmus Canterus lib.2.Nouarum lectionum,cap.4.eodem tamen ſenſu.Quin etiam de pluribus legitur,quòd ante legitimum tempus, decimoquarto,vel quinto die poſtquàm Dictaturam adepti fuerant,eandem depoſuerint.Nec licebatDictatori equũ, niſi ituro ad bellum,conſcendere, aut vllos ſumptus facere ex ærario, ſine Senatuſconſulto,vel populi iuſſu,alioqui omnes faſces,vt plus terroris haberet,& maiorem parendi neceſſitatem hominibus incuteret,vſurpabat:quare Polybius lib. 3. præter alia diſcrimen hoc inter Conſulem & Dictatorem fuiſſe ſcribit,quòd Conſulem duodecim ſecures præceſſerint,Dictatorem verò vigintiquatuor.

Eſt & hoc de Dictatoribus obſeruatione digniſſimum, quod Dionyſius libr.5.refert, vbi tradit Sp.Largium(vel Lartium)Dictatorem primùm ſopito bello Latino Dictaturam deſignatis priùs Conſulibus, depoſuiſſe, nemine ciuium à ſe occiſo, nec pulſo in exilium,nec mulctato grauiùs;ibi enim hæc addit: Id exemplum omnes poſteà Dictatores ſecuti ſunt,vſque ad ætatem ab hac noſtra tertiam.Nuſquàm enim in omni hiſtoria proditum reperimus,aliquem in hoc Magiſtratu ſe geſſiſſe immodeſtè,vel inciuiliter,quamuis ſæpe Reſpublica ſolennibus Magiſtratibus abrogatis, omnia vnius poteſtati permiſerit:qui ſi in externis tantùm bellis Dictaturam adepti,bene patriam defendiſſent,nil corrupti magnitudine imperij,minùs mirum eſſet. Nunc inter multas magnas ſeditiones ciuium, vel regnum, tyrannidémve affectantibus quibuſdam ciuibus, vel imminentibus innumeris aliis calamitatibus ad prohibendas eas poteſtate accepta, omnes ad vnum ſine reprehenſione vſi, primum illum Dictatorem æmulati ſunt, vt vulgò crederetur vnicum id eſſe cuiuſuis inſanabilis mali remedium: & extremam hãc ſalutis ſpem reliquam,cæteris deficientibus. Sed Patrum ætate quadringentis annis elapſis à Dictatura Titi Largij, odioſa res viſa eſt omnium mortalium iudicio, quando Lucius Cornelius Sylla primus & ſolus acerbè crudelitérque vſus eſt ea,vt tum primùm ſentirent Romani,quod ſuperioribus temporibus ignorauerant,Dictaturam eſſe tyrannidem.Nam & Senatum ex qualibuſcunque conſtituit, & Tribunitiam poteſtatem fecit quàm minimam,& vrbes deſolauit integras,& regna aliis dedit, aliis abſtulit, aliáque multa ſuperbè geſſit,de quibus longum eſſet dicere. Ciuium quoque præter eos, qui præliis abſumpti ſunt,dedititiorum interfecit non minùs quatuor millia,& his excruciatos priùs aliquot.Hactenus Dionyſius. Poſt Caij autem Iulij Cæſaris,qui poſtremus Dictator,& quidem perpetuus, contra leges patrias fuit, Dictatura penitus è Republ.eſt ſublata.

De Magiſtro Equitum.

Cap. XIIX.

QVàm primùm Dictator ita, vti dictum eſt,creatus eſſet, eligebat ſibi ipſe Magiſtrum Equitum,virum aliquem,vt plurimùm Conſularem,aut,ſi ita poſtularet neceſſitas,alioqui virum induſtrium, qui Magiſter Equitum nominabatur,quòd ei poteſtas in Equites committebatur: ſicuti de Dictatore iam memorauimus, eum Magiſtrum populi vocitatum, quòd penes ipſum ſumma in populum Romanum poteſtas fuerit. Sed ad dignitatem & poteſtatem Magiſtrorum Equitum quod attinet, tradit Pomponius Iuriſconſultus,ferè eandem eos habuiſſe, quàm Regum temporibus Tribuni Celerum,& pòſt,imperio vniuerſo in vnius manu poſito, Præfecti Prætorio. Subiecti certè fuerunt Dictatorum imperio, & ſine ipſorum mandato & permiſſu nihil moliri auſi ſunt.Vnde legimus de Q.Fabio & M.Minucio Magiſtris equitum, cùm ab-

ſentibus Dictatoribus, & ab ipſis prohibiti, prælium cum hoſtibus commiſiſſent, quod in grauiſſimum vitæ diſcrimen venerint: & niſi populi precibus liberati, & ſalute donati fuiſſent, capitis ſupplicium ſubire fuerint coacti, vt Liuius, Plutarchus, Eutropius, & alij teſtantur. De Magiſtro Equitum quidam etiam Ciceronis legem intelligunt, quam cùm in vulgatis exemplaribus ſic concepta ſit, Æquitatem quicunque regat, habeto pari iure cum eo, quicunque erit iuris diſceptator: ſic legendam putat Guilhel. Canterus lib. 2. Nouellarum lectionum, c. 4. Equitatum quicunque regat, habeto pari iure, vel par ius, cum eo, quicunque erit iuris diſceptator: volúntque Ciceronem parem Magiſtri Equitum poteſtatem facere imperio Prætorio. Nonnunquàm, ſed rarò, Dictatores ſine Magiſtris Equitum creati ſunt. Peculiare hoc fuit, quòd M. Minutio tempore ſecundi Punici belli æqua poteſtas, cum Dictatore commiſſa eſt, quod tamen antè nunquàm factum fuiſſe teſtantur Plutarchus in Fabio, & Polybius, Liuius, Florus, Eutropius, & alij.

De Decemuiris legibus ſcribendis Conſulari poteſtate.

Cap. XIX.

Occaſionem creandorum Decemuirorum primam dedit C. Terentius, vt Dionyſius eum nominat, vel, vt Liuius, C. Terentillus Arſa Tribunus plebis. Is enim anno ab Vrbe condita CCXCI. Conſulibus L. Lucretio Triciptino, & T. Veturio Gemino, legem ſe promulgaturum, profeſſus erat de Quinqueuiris legum de Conſulari imperio ſcribendarum cauſa creandis. Sed reſiſtentibus acriter primùm patribus & Præfecto Vrbis Q. Fabio, deinde etiam Conſulibus, perlata ea non eſt. In ſequenti autem anno P. Volumnio, & Seruio Sulpitio Camerino Conſulibus legem Terentillam à toto collegio relatam, Liuius lib. 3. docet, quibus tamen nonnihil diuerſa ſcribit Dionyſ. libr. 10. Is enim non relatam Terentij legem hoc anno fuiſſe, ſed collegium Tribunorum ad populum tuliſſe, de Decemuiris legum ſeribendarum creandis, ex quorum præſcripto omnia, tam priuatim, quàm publicè gererentur, auctor eſt. Cauſa autem rogationis Tribunorum hæc erat: Nondum, inquit Dionyſ. erat apud Romanos ius æquum omnib. ciuibus nec omnes ex æquo ordine admittebantur ad tractandam Rempublicam, nec ius ſcriptum extabat: ſed quandiu regnatum eſt in Vrbe, Regum arbitrio lites dirimebantur, quod tum erat pro legibus. Tranſlato deinde à Regibus, ad annuos Magiſtratus imperio, inter cætera officia regia, iuris quoque reddendi munus ad eos deuenit. Id ius maxima ex parte conſtabat virorum poteſtate præditorum præiudiciis, minima pars eius habebatur in libris Pōtificum, quarum legum ſcientia penes ſolos erat Patricios, quòd hi ſoli huiuſmodi libros verſarent. Reliquum vulgus negotiatorum & agricolarum, quod nonniſi mercatus gratia in Vrbem ſtatis diebus conueniebat, prorſus imperitum erat rerum talium. Capita rogationis Tribunorum fuerunt hæc: Decemuiros legitimis Comitiis à populo eligi, ætate, prudentia, dignitate præſtantiſſimos, & qui bonæ ſuæ famæ rationem habeant maximam. Eos viros leges de negotiis tam priuatis, quàm publicis promulgare, quibus legib. ſua iura præſcribebātur tam priuatis ciuibus, quàm annuis Magiſtratibus. Certatum deinde aliquot annos inter Patricios & plebem de huius legis promulgatione, donec tādem anno CCXCIX. Coſſ. Sp. Tarpeio, A. Æternio cùm Tribuni plebis leniùs cum Patribus agerent, & eos rogarent, vt finem certaminum facerent, ſi plebeię leges diſplicerent, vt illi communiter legūlatores & ex plebe, & ex Patrib. qui vtriſq; vtilia ferrēt, quæque æquandæ libertatis eſſent, ſinerēt creari, ſuadente T. Romulio, qui prioris anni Conſul fuerat, Senatuſconſultum factum eſt, vt legati mitterentur ad Græcas vrbes, qui ſunt in Italia, alij Athenas, qui peterent à Græcis leges optimas, & inſtituto ſuo conuenientiſſimas. Quibus reuerſis referendum ad Senatum de legiſlatoribus eligendis, & quódnā eorū futurū ſit imperium, quámve diuturnum, déque cæteris rebus ad id negotium pertinentib. Miſſi itaque legati ad Græcas vrbes ſunt Sp. Poſthumius, Ser. Sulpitius, A. Manlius, triremēſque eis aſſignatæ, & ornatæ ſunt, ex ærario, pro maieſtate Rom. imperij. Quibus anno tertio reuerſis Tribuni plebis vrſerunt, vt legumlatores crearentur. Pōſt aliquot igitur contentiones Tribunorum & Cōſulum, Senatuſconſultum in deſignatorum Conſulū ſubſequentis anni ſententiam factum eſt, eligendos Decēuiros è Senatus primoribus: eorum annuū eſſe imperium ex eo die, quo creati fuerint, cum ea poteſtate, quam modò Conſules, olim Reges habuiſſent: interim ceſſare omnes Magiſtratus alios, donec iuxta leges creati fuerint: Decēuiros verò priuatis iura reddere, & Rempublicam conſtituere. Hoc Senatuſconſulto à Tribunis ad populum relato, Ap. Claudius, & T. Genutius, qui in ſequentem annum Conſules deſignati

signati erant, Magistratum eiurarunt, & Tribunorum Ædilium, Quæstorum Magistratibus, aliisque, ad tempus antiquitatis, Comitiis Centuriatis Decemuiri creati sunt, de quorum imperio Dionysius libro octauo hæc tradit: Sequenti anno (qui fuit ab Vrbe cõdita c c c i i.) Decemuiri assumptis ciuitatis gubernaculis, aggressi sunt Rempublicam constituere: penes vnum fasces erant, & reliqua Consularis potestatis insignia. Is Senatum conuocabat, decreta confirmabat, cæteráque agebat, pro imperio. Reliqui (quibus singuli accensi apparebant, teste Liuio libro tertio) ad minuendam potestatis inuidiam non multùm à priuatis differebant habitu. Deinde alius in potestatem succedebat, seruatis vicibus, idque ad certos dies, donec elaberetur tempus annuum. Omnes autem à manè pro tribunali cognoscebant causas priuatas & publicas (Liuius decimo quoque die id à singulis factum fuisse docet, tum quæ ad subditos pertinerent, & socios.) Et lites controuersas dirimebant de singulis disceptantes, summa æquitate, atque iustitia: visúmque est ciuitati optimum eius anni Decemuirale imperium. Sed maximè laudabatur cura plebeiorum hominum, & præsentaneum contra omnem vim atque iniuriam auxilium. Iactabatúrque à multis non fore opus ciuitati aliis Magistratibus, cùm vnus ad obeunda omnia munia mira prudentia sufficiat. Et mox: Hi Decemuiri leges conscriptas tum ex Græcorum iure, tum è patriis consuetudinibus proposuerunt in decem tabulis cognoscendas cuilibet, ferentes admoneri se à priuatis hominibus, & hoc agentes, vt leges placerent omnibus: diúque consultauerunt cum proceribus, reuocantes ad exactissimum examen singulas. Vbi verò visæ sunt bene habere, primùm Senatu coacto, nemine contradicente, Senatusconsultum de eis fecerunt: deinde Centuriatis Comitiis in præsentia Pontificum, Augurum, aliorúmque Sacerdotum à re diuina exorsi, calculos dederunt Centuriis, tum plebiscito quoque confirmatas, & in æreas columnas incisas, vna serie proposuerunt in loco fori maximè conspicuo, &c. Hactenus Dionys. Finito annuo eorum imperio, cùm videretur aliquid deesse iis legibus (quemadmodum idem auctor, & cum eo Liuius, Plutarchus, & alij testantur annitentibus etiam nonnullis ex Patribus, vt ea ratione Tribunitia potestas abrogaretur, consensu Senatus & plebis etiam in sequentem annum Decemuiri creati sunt, pars quidem eorum ex prioribus refecti, pars in aliorum loca subrogati, vt id quod x. tabulis deesset, supplerent, & legum iam latarum obseruationem à volentibus nolentibus exigerent. Cùm verò hi statim initio suæ administrationis clandestinum fœdus inter sese iureiurando ferirent, ne quis ex collegio vlla in re alteri aduersaretur, sed quod vni eorum placuisset, idem probaretur omnibus: néve Comitia haberent, perpetuóque retinerent imperium: néve quemquam alium ad id admitterent, ipsíque pari honore, pari potestate essent, Senatusconsultis, Plebísque scitis nonnisi rarò, idque necessariò vterentur. Maximam partem rerum pro imperio, multa tyrannicè agerent, cúmque primò honoris die post peracta sacra solennia singuli cum singulis insigniis regiis prodirent, prælatis cuique duodecim fascibus & securibus, quod anteà antiquatum fuerat, accedente etiam cæde Siccij, & iudicio Verginiæ, Decemuiri damnati, & hæc potestas in vniuersum sublata est, tertio anno postquàm primùm in Rempub. fuisset introducta.

De Tribunis militum Consulari potestate. CAP. XX.

VT plurimorum aliorum Magistratuum, ita etiam huius, de quo agendum est, auctores fuerunt Tribuni plebis. Dicuntur Tribuni militum, vel Tribuni militares Consulari potestate, ad differentiam eorum, qui castrenses Magistratus erant. Causam autem iis creandis dederunt Tribuni plebis, qui, vt referunt Liuius libr. 4. initio, & Dionysius lib. 11. cùm multa alia priuilegia Patribus & Patriciis antè extorsissent, tandem etiam hoc ad populum tulerunt, vt alterum Consulem ex plebe fieri liceret. Rogarunt hoc Tribuni plebis, & grauissimè vrserunt anno ab Vrbe condita c c c i i x. Coss. M. Genutio, & C. Curtio. Cùm autem Patritij Tribunis sese grauissimè opponerent, nihil tamen efficere possent, Tribunis nihil de suo feruore remittentibus, tandem suasu C. Claudij, viri Consularis, ne Consulatus cum plebe communicaretur, Senatusconsultum factum est, vt in locum Consulum alij Magistratus, vel Præfecti, pars ex plebe, & pars ex Patribus crearentur, Consularem potestatem habentes, quorum imperium cùm finitum esset, Senatus plébsque conuenirent, & cognoscerent, vtrùm Consules, an Præfectos mallent imperium suscipere: & quod omnibus suffragium ferentibus videretur, fir-

mum esset. Quod Senatusconsultum cùm Tribuni plebis summis laudibus extulissent, plebsque accepisset, in annum sequentem, qui fuit ab Vrbe condita CCCIX. Tribuni militum tres, & quidem omnes Patricij, A. Sempronius Atratinus, T. Clœlius Siculus, L. Attilius Longus creati sunt. Plebs eò primùm contenta fuit, quòd sui ratio in Comitiis habita fuisset. Sed iidem paulò pòst, cùm vitio facti essent, abdicârunt, ínque eorum locum Consules sunt creati. Post aliquot annos rursus Tribuni creati, & primùm quidem tres, mox quatuor, & tandem sex. Nec plures creatos fuisse vnquàm Sigonius Commēt. in Fastis demonstrat, licèt diuersum reperiatur apud Liuium lib. 5. initio, qui vno in loco dicit octo creatos fuisse: quem tamen locum corruptum esse credibile est, cùm apud nullum alium auctorem eius rei mentio extet. Idémque in Fastis etiam Onuphrij Panuinij, & Huberti Goltzij tantùm sex eo anno, quo Liuius octo fuisse dicit, ponuntur. Fuerúntque hi Tribuni nonnunquàm omnes Patricij, nonnunquam ex Patribus & plebe simul creati. Post annum autem CCCXCVI. nulli ampliùs Tribuni militum reperiuntur: vt non sit dissimile vero, eos qui anno CCCXCVI. creati fuerunt, vltimos fuisse. Ita hic Magistratus post annum LXXVII. quàm in Rempublicam introductus esset, frequentari desiit. De potestate & insigniis eorum, quia iisdem, quibus Consules vsi fuerunt, quod ex verbis illis, Consulari potestate, intelligitur, non opus est vt hîc à me multa afferantur.

De Triumuiris Reipublicæ constituendæ.

Cap. XXI.

TRiumuirorum Reipublicæ constituendæ Magistratus (si modò Magistratus dicendus est) vt contra leges fuit institutus, ita etiam non fuit diuturnus. Initium eorum incidit in annum ab Vrbe condita IↃCCX. Causæ propter quas ij in Rempublicam inducti fuerint, hæ ab auctoribus Dione libro 46. Appiano libr. 3. & 4. Bellorum ciuilium, Suetonio in Augusto, Plutarcho in M. Bruto & Antonio, & aliis recensentur. Cùm C. Iulius Cęsar in Senatu viginti tribus vulneribus esset confossus, C. Cęsar Octauianus, qui à C. Iulio adoptatus, & in Cæsarum familiam trāslatus erat, anno IↃCCX. Consul cum Q. Pedio, Hircio & Pansæ ad Mutinam occisis suffectus in toto suo Consulatu nihil aliud moliebatur, quàm vt patris Iulij Cæsaris interfectores vlcisceretur. Q. igitur Pedium collegam legem ferre iussit de quæstione habenda in eos, quorum ille opera occisus esset, postulatique ea lege M. Brutus, C. Cassius & D. Brutus, absentes damnati sunt. M. autem Antonij opes C. Asinius Pollio, qui Hispaniæ, & L. Munatius Plancus, qui Galliæ præerant, cum suis exercitibus adiuncti auxerant, & D. Brutus, cui Senatus, vt persequeretur M. Antonium mandauerat, relictus à legionibus suis profugerat, & tandem iussu Antonij, in cuius potestatem venerat, à Capeno Sequano, ad Aquileiam interemptus erat. Cæsar igitur cùm M. Brutum, qui Macedoniam, & C. Cassium, qui Syriam ex Senatusconsulto obtinebant, nullo pacto armis vlcisci posset, cum M. Antonio, & M. Lepido, pace facta, postquàm Consul creatus esset, vtrumque ex Gallia in Italiam accersiuit. Congressi omnes in agro Bononiensi, vt Dio libro 46. vel Mutinensi, vt Appianus libro 4. Bell. ciuil. initio docet, consultationes summas de ordinanda & corrigenda Republica habuerunt, & tandem ita inter eos conuenit, vt publicè quidem ipsi tres constituendis, administrandísque rebus præficerentur, ídque non in perpetuum, sed in quinquennium: ita vt omnia ex animi sui sententia, etsi neque ad Senatum, neque ad populum de his retulissent, agere, Magistratus alióśque honores, quibus ipsi vellent, tribuere possent: priuatim autem, néve viderentur omnes prouincias sibiipsis arrogare velle, Cæsari Africa, vtraque Sardinia & Sicilia: Lepido Hispania omnis, ac Gallia Narbonensis: Antonio reliqua omnis Gallia, quæ cis & trans Alpes iacet, tribuerunt: vt inimicos suos proscriberent, ac cæderent: Lepidus in locum D. Bruti Consul fieret, Romámque & totam Italiam in custodia haberet: Antonius verò & Cæsar Brutum & Cassium bello persequerentur. Atque his consultationibus perfectis, cùm confestim omnes Romam venissent, singuli interiectis diebus Vrbem ingressi, quæ decreuerant executi sunt. Sui à quoque inimici, plurimi Equites, CXXX. Senatores proscripti sunt: inter quos fuerunt L. Paulus, frater M. Lepidi, L. Cæsar, auunculus Antonij, & qui Cæsarem suis sententiis ornauerat M. Cicero: cuius occisi à Popillio legionario milite, cùm haberet annos LXIII. caput cū manu dextra in rostris positum est. Inierunt Triumuiratum V Kal. Decemb. anno ab V. C IↃCCX. Cùm autem quinquennium hunc Magistratum gessissent, teste Dione, semetipsos in alterum quinquennium renunciauerunt:

quod

quod factum esse anno IↃCCXVI. Carolus Sigonius scribit. Sed non multò pòst dissidiis ortis inter Octauium & Lepidum, Octauius fugato Sext. Pompeio, Lepidum bello persequutus est, eique victo Triumuiratus honorem abrogauit, supplicem tamē factum vita donauit. Posteà etiam Antonio bellum intulit, eóque victo, cùm ipse solus rerum potitus esset, Triumuiratu abiit. Hunc finem habuit Triumuiratus, qui non vltra annos x. in Republica Romana fuit. Sequuntur Magistratus minores ordinarij.

De Quæstoribus vrbanis duobus, vel Quæstoribus ærarij.

Cap. XXII.

QVæstores, inquit Varro lib. 4. de ling. Lat. à quærendo dicti sunt, qui conquirerent publicas pecunias & maleficia, quæ Triumuiri Capitales nunc conquirunt: ab heis posteà, qui quæstionum iudicia exercent, Quæstores dicti. Tria eorum fuerunt distincta genera. Alij enim Quæstores vrbani, vel ærarij: alij Quæstores parricidij, vel rerum capitalium: alij Quæstores Prouinciales fuerunt. Sed nobis de Quæstoribus ærarij, vel vrbanis hoc loco dicendum est. De eorum autem primà institutione dubitatur. Vlpian. quidem ff. lib. 1. titul. 13. de Quæstoribus, sic scribit: Origo Quæstoribus creandis antiquissima est, & penè ante omnes Magistratus. Iunius Gracchanus libr. 7. de potestatibus refert, etiam ipsum Romulum, & Numam Pompilium bonos Quæstores habuisse, quos ipsi non sua voce, sed populi suffragio crearent. Sed sicuti dubium est, an Romulo & Numa Pompilio regnantibus Quæstor fuerit: ita Tullo Hostilio Rege Quæstores fuisse certum est: & sanè crebrior apud veteres opinio est, Tul. Hostilium primum in Rempubl. eos induxisse. Et à genere quærendi, Quæstores initio dictos, Iunius, & Trebatius, & Fenestella scribunt. Hæc Vlpianus. A quibus tamen nonnihil discrepant ea, quæ Cornel. Tacitus scribit in Annalibus. Plutarchus in Poplicola, eorū primam institutionem ad P. Valerium Poplicolam refert, inquiens: P. Valerium cùm Saturni ædem ærarium constituisset, populo concessisse, vt Quæstores duos creare posset: creatósque primos esse P. Veturium, & M. Minucium, & pecuniam multam coactam, &c. Hæc ille. Erat autē Quæstura primus Magistratus vrbanus, qui petebatur, postquàm quis x. annua stipendia fecisset, non ante annum ætatis XXVII. Sed vigesimo tamen septimo & sequentibus peti poterat. Ac primùm quidem ex Patriciis, Comitiis Curiatis, vt ex Liuio lib. 31. & Plutarcho manifestum est, creabantur: posteà verò cùm duobus prioribus alij duo adiicerentur: qui Consules in bellum euntes sequerentur, eísque ad ministeria belli prestò essent, de quibus pòst dicam: à plebe obtentum est, vt pars ex Patriciis, pars ex plebe Comitiis Tributis crearentur, quorum posterius ex epistola etiam Cic. ad Curium, cuius initium: Ego verò te iam nec hortor, &c. intelligitur: vbi Cic. libr. 7. ad Famil. epist. 30. scribit: In campo certè non fuisti, cum Comitiis Quæstoriis institutis, &c. subiungit enim: Ille autem qui Comitiis Tributis auspicatus esset, Centuriata habuit, &c.

Sigon. lib. 2. de antiq. iur. ciuiū Rom. cap. 2. & alij.

Officia Quæstoris vrbani fuerunt varia, ex quibus hæc ferè sunt præcipua: Curam gerere ærarij, & vectigalium populi Rom. pecuniam publicè, vel priuatim erogare, vel in ærarium condere, atque in tabulas accepti & expensi referre: cùm exercitus scribi, & in campum legiones duci oporteret, signa militaria ex ærario depromere, atque ad Consules in expeditionem ituros mittere: legatis ex vltimis oris terrarum Romam profectis, publicum hospitium curare, & munera, sæpe commeatus, largè & hospitaliter, & vestimenta publico nomine exhibere, ac ne quid ipsis eorúmque comitibus deesset, prospicere: Ægrotantium legatorum peregrinorum curam suscipere, mortuísque funus è publico facere. Apud Quæstores vrbanos, Imperatores ab expeditione redeuntes, ac triumphum petentes, iurare cogebātur, verè fuisse scriptum ad Senatum de hostium occisorum, & ciuium amissorum numero, alioqui triumphus ei negabatur. Ad eorum etiam munus pertinebat, prædam ex hostibus captam vendere, pecuniámque inde redactam in ærarium referre: tandem translata etiam ad eos est cura asseruandorum Senatusconsultorum, cùm anteà Tribunorum plebis, & Ædilium id munus fuisset: Plutarchus, Liuius, Valer. Maximus, Dio, Agellius libr. 13. cap. 13. & alij. Sed nullum imperium habebant hi Quæstores, non vocationem, nec prehensionem, non sella curuli, vt plerique Magistratus, neque lictoribus aut viatoribus vtebantur, & apud Prætorem poterāt à priuato in ius vocari. Conuocandæ tamen concionis ius habebant, vt Dionysius Halicarnass. lib. 8. docet. Post constitutam autem Romę Monarchiam, Quæstura sępe abrogata, & rursum instituta fuit, vt ex Suetonio & Tacito discimus. Sub Imperatoribus Augustis cœpit aliud genus Quęstorum, qui dicebantur Quęstores Candidati: eorum

Liu. lib. 7. Plutarch. Probl. 43.

Val. Maxim. libro 2. cap. 8.

officium erat libros, hoc est, epistolas, siue orationes Princi pis in Senatu legere. Vlpianus, Ælius Lampridius, Dio & Tacitus. De his vide etiam Barnabam Brissonium libro primo Antiquitatum, capite 17.

De Tribunis plebis decem.

Cap. XXIII.

MVltas in Republica Romana dedit turbas nimia fœneratorum in egenos & obæratos crudelitas, quod manifestum est omnibus iis, qui diligenter Romanas Historias legunt, vt non necesse sit, multa de ea re hoc loco verba facere. Illud tantùm iam ostendam, eandem crudelitatem etiam causam fuisse creandorum Tribunorum plebis. Cùm enim, vt docent Dionysius libro 6. Liuius lib. 2. & alij, Romani post eiectos Reges continuis bellis vexarentur per multos annos, plurimi, quibus tenuis res erat, cogebantur, tum propter continuas illas expeditiones, tum propter tributa, aliáque onera, nomina facere: reuersi autem ex bellis domum, cùm soluendo non essent, à creditoribus vincti in seruitium ducebantur, vbi miserè ab iisdem tractabantur. His miseriis mota plebs aliquoties petebat, se illis subleuari: minabatur etiam, nisi leuationem, vel remissionem debitorum impetraret, non daturam nomina ad expeditionem, quòd primùm anno ab Vrbe condita CCLV. Coss. Tito Lartio Flauo, & Q. Clœlio Siculo factum esse habet Dionysius. Delinita tamen Patrum pollicitationibus plebs, sæpe de suo feruore remittebat, & imperata faciebat. Cùm autem Patres, secum ipsi diffidentes, nullis egenorum querelis mouerentur, vt ipsorum curam habuissent, res tandem ad seditionem venit, ita vt cùm anno Vrbis conditæ CCLIX. Coss. A. Virginio Tricosto Cælimontano, T. Vetusio, vel Veturio, Gemino Cicurino, bellum cum Volscis & Æquis esset, plebs auctore Siccio & ex castris, & ex Vrbe in montem vrbi vicinum, qui posteà sacer dictus fuit, secesserit, & non priùs inde reuocari potuerit, quàm Patres per legatos plebi debitorum leuationem, & nexorum solutionem obtulissent, eíque insuper Tribunatum plebis, cuius constituendi tunc primùm facta est mentio: item Ædiles plebis permittentes: quo facto sublata est discordia, & plebs in Vrbem rediit: creatíque primùm Tribuni plebis quinque, anno ab Vrbe condita CCLX. Sp. Cassio Viscellino II. Aul. Posthumio Aurunco II. Coss. qui Tribuni dicti fuerunt, vt docet Varro lib. 4. de ling. Lat. quòd primi ex Tribunis militum creati fuerunt. Eorum nomina, vti recenset Dionysius libro 6. fuerunt hæc: L. Iunius Brutus, C. Sicinius Bellutus, C. & P. Lucinij, & Sp. Icilius Ruga: refértque Dionysius, eos Comitiis Curiatis à plebe creatos, A. D. 4. Id. Decemb. potestatem Tribunitiam accepisse. Duplicatus deinde hic numerus fuit, & pro quinque decem creati, cum magno Optimatium dispendio, anno ab Vrbe condita CCXCVII. Coss. M. Valerio, Sp. Virginio. Primi autem Tribuni plebis his conditionibus creati sunt: Cùm in illa plebis cum Patribus transactione plebeij metuerent, ne soluto cœtu, vel promissis non staretur, vel aliqui comprehensi raperentur ad supplicium, securitatis suæ causa potestatem illam postularunt, & adepti sunt, vt ipsi sibi è suo corpore contra Patriciorum potentiam ac vim, creare peculiarem Magistratum possent, à quo auxilij latio aduersùs Consules esset, vtque hic Magistratus sacrosanctus esset, hoc est, talis, quem vel vi, vel verbis violare capitale esset, & scelus inexpiabile: vt ita magis ad impediendum, quàm ad agendum initio Tribuni fuerint creati, hoc fine, vt si quid vel de publico negotio, vel de priuato animaduerterent à Patribus agi, quod fraudi posset esse plebi, interponerent suam auctoritatem, & illud auerterent: non autem ipsi alia & noua molirentur, sicut sæpe fecerunt. Ideò in Halicarnassæo aliquoties ipsis obiicitur, quòd non sint memores, quas metas ea potestas habeat. Nam in veteri iure non habuerũt Tribuni potestatem vocandi: qua de re legi potest Agell. lib. 13. c. 12. & Cic. 2. in Rullum, & lib. 3. de Legib. dicit, Tribunum plebis maiores præsidem libertatis, custodémque esse voluerũt, & alibi de Tribunis verba faciẽs, inter alia comparat eos cum Ephoris, quod & Val. Maximus lib. 4. c. 1. facit. De potestate autem Tribunorum hæc inuenimus: Quòd quemuis potuerint tueri, contra vim intentatã à superiore, & quòd licuerit illis quibusuis decretis, quę improbabant, intercedere: licuerit etiam ipsis quemcunque vellent, arreptum in concionem producere, & cogerent quibus de rebus esset interrogatus, de iis respondere: hac tãta potentia & immunitate, tanquàm telo quodam acerrimo armati, si qui natura inquieti, aut aliàs Patrib. iniqui essent, valdè abusi sunt sua potestate, & paulatim latiùs progrediẽdo, & multò plus sibi iuris vendicando, quàm initio fuerat cõcessum,

sum, multùm labefactarunt auctoritatem Consulum & Senatus, & auctores crebri fuerunt maximorum tumultuum, & malorum, vt non rarò pestis & pernicies Reipublicæ nominentur. Et fermè semper, quoties aliquid affulsit quietis Reipublicæ, illud turbarunt, vbique opponendo se importunè Senatui, & res mouendo nouas, & rixarum subministrando materiam perpetuam: quanquàm ipsa Tribunorum constitutio, si intra limites suos mansisset, & iustè fuisset administrata, fuisset saluti Reipublicæ, & frænum Patrum, ne discederent ab officio, sicut & Dionysius eam habet pro saluberrima, & quę multùm ad insolentiam Patrum reprimendam potuerit: Ibidē tamen addit, id eatenus se iudicare, quatenus illa potestas cadat in bonos & prudentes viros, quia improbis & stolidis non rarò fuerit ad pessimos conatus occasio. Sed & hoc de Tribunis memorabile est, quòd si vnus cęterorū rogationibus refragaretur, impedire poterat omnia. Vnde & Claudius apud Halicarnassęum sperat fore, vt ipsa Tribunitia vis à se ipsa destruatur, si scilicet aucto Tribunorum numero incidant inter ipsos dissensiones. Gestârunt Tribuni plebis purpuram, vt affirmat Cicero pro Cluentio, quanquàm contrarium affert Plutarchus Problemate 81. Domúsque Tribunitia non fuit clausa, sed noctu & interdiu semper tanquàm portus quidam & perfugium iis, quibus opitulādum esset, patuit. Nec licuit Tribuno integrum diem ab Vrbe abesse, nisi in Latinis feriis, Halicarnassæus lib. 8. Agel. lib. 3. c. 2. & Macrobius li. 4. Saturnaliorum, c. 3. Potestas etiam Tribunorum terminata fuit mœnibus, nec extra Vrbem quicquam valuit, vt docent Halicarnas. & Liuius lib. 3. Cæterùm quòd Sulla Dictator totam hāc potestatem aboleuerit, quæ tamen à Pompeio restituta sit, videmus in Plutarcho, in Pompeio, & Cicerone li. 3. de Legibus, ne plures nunc producam. Sub Constantino autem Imperatore in vniuersum Tribunatus cessauit.

De Ædilibus plebis duobus. CAP. XXIV.

QVOD hactenus in hisce libris religiosè obseruaui, vt singula munia Reipublicæ quæ aliqua ex parte distincta fuerunt, etsi in nomine similitudo quædam esse videretur, distinctè etiam traderem, atq; explicarem: idem mihi & hoc loco faciendum puto, vbi de Ædilium officiis differendum erit. Cùm enim tres ordines eorum fuerint, alij Plebeij, alij Curules, alij Cereales: qui, licèt vnum nomen habeant, quoad officia autem multùm à se inuicem differant: de iis singulis singulatim dicere institui, & primùm quidem de Ædilibus plebis. Ædilis dictus est, teste Varrone lib. 4. de ling. Lat. qui ædes sacras & priuatas curaret. AEdiles autem plebis dicti sunt, quòd ex plebe crearentur, & plebis proprij Magistratus essent. Duo igitur AEdiles plebis primùm creati sunt anno ab V. C. CCLX. Sp. Cassio Vicellino II. A. Posthumio Aurunco II. Consulibus, eodem anno, quo primi Tribuni plebis. Cùm enim, vt Dionys. lib. 6. testatur, inita inter Patres & plebem concordia, plebs, quæ in montem sacrum secesserat, in Vrbem rediisset, & impetrasset à Senatu, vt liceret sibi quotannis è suo corpore creare Tribunos plebis, de quibus iam dictum est: petierunt etiam sibi à Senatu permitti, vt quotannis duos è plebe crearēt subministraturos Tribunis, quicquid opus esset, & lites nonnullas, eorum permissu, diiudicaturos, ædiúmque sacrarum, locorum publicorum, atque annonæ curam habituros. Quo per Senatum concesso, creauerunt, quos tum ministros & socios Tribunorum, ac Iudices appellabant. Nunc verò ab officiorum vno AEdiles vocant, potestatem habentes alterius Magistratus ministram, vt anteà. Curant autem multas magnas res, súntq; maxima ex parte Gręcorum Agoranomis similes, &c. Hactenus Dionysius. Primi AEdiles plebis creati fuerūt Comitiis Curiatis, ídque obseruatum vsque ad legem Voleronis latam. Post illam verò legem Tributis Comitiis creari eos solitos, consentiunt scriptores ferè omnes.

Officia AEdilium plebis fuerunt, vti ex Dionysio audiuimus, & alij etiam scriptores confirmant, Tribunis plebis ministrare, & de leuibus quibusdam causis, & litibus ipsorum permissu iudicare: iis, qui plus quàm lege diffinitum erat, agri possiderent, diem dicere; matronas probri accusare, fœneratores coërcere, popinas, & ganeata obsonia inhibere, in facta dictáque inciuilia, atque improba animaduertere, atque mulctam indicere: vt ædificia publica priuatáque fierent, vt cloacæ publicæ, aquæductus, & cætera ædificia, lauta, mūda, integra, & expedita asseruarētur, curare: iniqua pōdera corrigere, mensuras minores frāgere, & mulctare, de aleæ lusibus cognoscere, conuehere frumētum, & oleum: ne vrbs penuria annonæ, aut caritate laboraret: vtq; commeatus, quæque bello vsui forent, in castra deferrentur, ipsorum muneris erat. Plebiscita vt in æde Cereris

asseruarentur, ad ipsorum curam spectabat. Quare Pomponius Iurisconsultus ff. titulo de Origine iuris, scribit, eos ob hanc causam potissimùm creatos fuisse. Posteà etiam Senatusconsultorum cura, ne pro Consulum arbitrio supprimerentur, ipsis est demandata, quæ tamen ad extremum Quæstoribus vrbanis, vt in ærarium reponerentur, sunt commissa. In tantum etiam honoris culmen Ædilitas est prouecta, vt aliquando Vrbe peste laborante, maiestas Consularis, quemadmodum Liuius libro 3. habet, ad Ædiles plebis deciderit. Hanc verò eorum potestatem à Claudio & Nerone Imperatoribus Augustis, plurimùm accisam fuisse, Cornelius Tacitus, & Suetonius produnt.

De Ædilibus Curulibus duobus, & Ædilibus Cerealibus duobus.
Cap. XXV.

Alii erant Ædiles, qui Curules appellabantur, à sella curuli, qua vti solebant. Plutarchus in Mario, eos maiores Ædiles appellat. Creabantur autem ex Patriciis, non ex Plebeiis. Quærentibus autem de ea iniuria Tribunis plebis, conuenit inter eosdem & Senatum, vt alternis annis ex plebe fierent: posteà promiscuum fuit. Eorum origo, vt Liuius lib. 6. extremo habet, hæc fuit: Cùm concordia inter Plebem & Patres inita, Senatus ludos in eius honorem decreuisset, & Ædiles plebis se eos facturos recusassent, conclamârunt Patricij iuuenes, se id honoris Deûm immortalium causa libenter acturos, vt Ædiles fierent. Quibus cùm ab vniuersis gratiæ actæ essent, factum Senatusconsultum, vt duos viros Ædiles ex Patribus Dictator populum rogaret. Primi igitur Ædiles Curules creati sunt anno Vrbis conditæ CCCXXCVI, Cn. Quintius Capitolinus, & P. Corn. Scipio, L. Sextio, L. Æmilio Mamerco Consulibus. Liuius libro septimo, initio. Horum munus fuit ludos sacros & solennes instituere, ac procurare. Sacrarum ædium, & priuatarum curam gerere. Quod tum ex iis, quæ dicta sunt, tum ex his Ciceronis verbis actione septima in Verrem intelligitur. Sic enim scribit: Nunc sum designatus Ædilis, habeo rationem, quid à populo Romano acceperim, mihi ludos sanctissimos maxima cum cura & cærimonia Cereri, Libero, Liberæque faciendos: mihi Floram matrem populo, plebíque Romanæ ludorum celebritate placandam: mihi ludos antiquissimos, qui primi Romani sunt nominati, maxima cum dignitate, ac religione Ioui, Iunoni, Mineruæque esse faciundos. Mihi sacrarum ædium procurationem, mihi totam vrbem tuendam esse commissam. Ob earum rerum laborem & sollicitudinem fructus illos datos, antiquiorem in Senatu sententiæ dicendæ locum, togam prætextam, sellam curulem, ius imaginis ad memoriam, posteritatémque prodendam. Hæc Cicero. Ex quibus etiam, quæ insignia honorum Ædilibus concessa fuerint, cognoscitur. Cæterùm illos ludos quisque Ædilis sua impensa & sumptibus pro modo patrimonij, ac dignitatis suæ celebrandos procurabat, vt ex alio Ciceronis loco, libro secundo Officiorum, patet, vbi etiam docet, vitandam esse suspicionem auaritiæ. Multi enim, vt ludorum sumptum vitarent, Ædilitatem non petebant. Mamerco, inquit, homini ditissimo prætermisso Ædilitatis, Consulatus repulsam attulit: & addit, Muræ nam, qui Ædilis non fuerat, propterea ludos in Prætura fecisse, vt à se suspicionem auaritiæ remoueret, & sibi populi Romani beneuolentiam, ac studium conciliaret. Est & hoc obseruatione dignum, quod Lucius Ioannes Scoppa in Collectaneis annotat, legem Romę latam fuisse, ne quis Romanorum quid scriberet, nisi priùs ad Ædiles Curules accessisset, & scribendi veniam impetrasset, cùm illi priùs scriptoris vires perpendissent, & secundùm ingenij capacitatem, ac doctrinam, componendi potestatem dedissent. Quod de fabulis Scenicis intelligendum esse, ex omnibus ferè Terentij Comediarũ inscriptionibus colligi potest. Eas enim Ædiles emebant, &, vt publicè agerentur, curabant.

Erat etiam Ædilium Curulium officium, curare, vt Templa, Theatra, Stadia, Fora, Porticus, Curiæ, & Basilicæ, atque Mœnia, magnificis operibus reficerentur, & ornarentur. Sed non contenti his muneribus, etiam annonæ, aliarúmque rerum curationem & cognitionem sibi vindicarunt, & multa cum Ædilibus plebeiis communia habuerunt. Omnium autem maximè ad eos pertinebat, causas & lites redhibitionum, id est, in quibus agebatur de rei corruptæ vitio, quam quis aut vendidisset, aut commutasset, dirimere: ideóque vbi Kalendis Ianuariis Magistratum inierant, non aliter atque Prætores edictum promonebant, in quo quemadmodum de singulis controuersiis ius dicturi essent, populum præponebant. Vnde apud Iurisconsultos peculiaris titulus est de Ædilitio edicto. Annus quo hic Magistratus peti solebat, erat, vt colligũt Paulus Manutius, & alij, XXXVII. Atque hæc de Ædilibus Curulibus.

De

A De Ædilibus Cerealibus pauca,quæ admoneam, habeo.Cereales dicti,quòd Cereri, hoc est,frumento præsint.Et primùm à Caio Iulio Cæsare instituti,& ex Patriciis creati sunt,anno ab Vrbe condita.DCCIX.Testis est Suetonius Tranquillus,cùm in Iulio scribit:Prætorum, Ædilium, Quæstorum, minorum etiam Magistratuum numerum ampliauit.Et Dio libro 43. qui paulò clariùs idipsum docet,sic scribens: Eodem anno primò sex Ædiles sunt constituti,duo Patricij,qui Cereris Ædiles vocarentur,quatuor Plebeij.Isque mos ad nostram vsque ætatem exinde perductus est: &c.Hæc ille, quæ etiam confirmat Pomponius Iurisconsultus ff.de Origine iuris.

B

De Curatoribus omnium Tribuum.
Cap. XXVI.

CVRATORES Tribuum erant, qui Tribuum commoda procurarent, perinde atque in vicis vicorum Magistri.Eorum Terentius Varro lib.5. de lingua Latina meminit,in recitatione verborum,quæ dicit Censor præconi, conditurus lustrum: Omnes Quirites,pedites.armatos,priuatósque,Curatores omnium Tribuum,si quis pro se,siue altero dari rationem volet,voca Iulicium huc ad me, &c. Apud alios scriptores non facile est eorum mentionem inuenire.

C

De Triumuiris Capitalibus. Cap. XXVII.

TRIVMVIRI Capitales,qui & Tresuiri,seu Treuiri Capitales, eò quòd tres viri simul ad munus illud obeundum crearentur,sunt dicti,fuerunt,quemadmodum scribit Pomponius ff.de Origine iuris,qui carceris custodiam haberēt,vt cùm animaduerti oporteret,id interuentu eorum fieret.Horum sępe fit mentio apud Liuium,Ciceronem, Plautum,& alios. Creati sunt primùm, vt Onuphrio Panuinio, & Huberto Goltzio in Fastis placet,ab Vrbe condita anno CDLXV.Eorum non tantùm erat,vti ex Pomponio audiuimus,carceris custodiam habere, sed etiam latomiarum.Ad columnam item Mæniam,vt Cicero docet, de eorum scelere cognoscebant, qui cùm ciues Romani non essent,in Vrbe habitarent: ac de vilibus, & abiectæ tantùm conditionis hominibus, vt de furibus & seruis nequam, ius dicebant, teste Asconio in Diuinationem. Primis autem temporibus, etiam de aliis maleficiis cognouisse eos, nondum constitutis quæstionibus publicis,colligitur ex Plauto in Asinaria, & Varrone libro 4.de lingua Latina, qui de Quæstoribus agens scribit:Quæstores à quærendo,qui conquirerent publicas pecunias, & maleficia,quæ Triumuiri Capitales nunc conquirunt.Quod autem addit Pomponius animaduersum in delinquentes, ac scelerosos, ipsorum interuentu fuisse, intelligendum sic est,non quòd ipsi Triumuiri quenquam supplicio affecerint,sed vsi ad eam rem sint opera lictorum,quorum octo sub se habebant:vnde apud Plautum in Amphitruone Sosia:

E

Quid faciam nunc,si Tresuiri me in carcerem compegerint?
Inde cras è promptuaria cella depromar ad flagrum.
Nec causam liceat dicere mihi,neque in hero quicquam auxilij siet?
Nec quicquam sit,quin me omnes esse dignum deputent.
Ita quasi incudem me miserum homines octo validi cadent,&c.

Hîc enim per octo homines,octo lictores intelligunt, ministrantes Triumuiris. Quòd verò etiam sacramenta exegerint Triumuiri Capitales,atque in diuinos vsus,& ad tuenda sacra ciuitatis eam pecuniam contulerint, constat ex lege Lucij Papirij Tribuni plebis,apud Festum,quam quomodo legendam putant Lucas Fruterius,& Iosephus Scaliger, huc scribam: Queicunque prætor posthac factus erit, quei inter ceiueis ious dicet Tresuiros Capitaleis populum rogato, iísque Tresueiri Capitaleis,queicunque posthac factei erunt, sacramenta exigunto, iudicantóque, eodem ioure sumpto,vtei ex legibus, Plebeísque sciteis exigere, iudicare esse oportet. Addit enim Festus, sacramenti nomine id æs dici cœptum esse, quod & propter ærarij inopiam, & sacrorum publicorum multitudinem consumeretur in rebus diuinis. Creabantur porrò Comitiis Tributis Capitales Triumuiri, vt alibi est ostensum. Vide etiam de hac lege & Triumuiris Capitalibus Iacobum Reuardum libro secundo Variorum,capite 18.

F

De Triumuiris nocturnis, Triumuiris valetudinis, & Triumuiris monetalibus.

A

Cap. XXIIX.

QVANDO Triumuiri nocturni creati fuerint, certum non est: hoc constat, antiquum eum Magistratum esse. Meminit eius Liuius libro nono, vbi de C. Flauio Scriba, quomodo Ædilis Curulis factus sit, agens, inter alia dicit, eum priùs Tribunatum gessisse, & duos Triumuiratus, nocturnum alterum, alterum coloniæ deducendæ, &c. Meminit eius & Tacitus libro 5. Annalium, his verbis: Triumuiri nocturni, quod ad incendium in sacra via ortum tardè venerant, à Tribuno plebis die dicta damnati sunt. Quod eorum officium fuerit, Paulus Iurisconsultus ff. libro primo tit. 44. Apud vetustiores, inquit, incendiis arcendis Triumuiri præerant, qui ab eo, quòd excubias agebant, etiam nocturni dicti sunt. Interueniebant nonnunquàm & Ædiles, & Tribuni plebis. Erat autem familia publica, circa portas & muros disposita, vnde & si opus esset, vocabatur. Fuerunt & priuatæ familiæ, quæ incendia, vel mercede, vel gratia extinguerent: deinde Diuus Augustus maluit per se huic rei consuli instituto Præfecto vigilum cum cohortibus. Hæc ille. B

Triumuiri valetudinis.

De his cùm nihil quicquam in veteribus scriptoribus inueniam, nec satis sciam, an Magistratus fuerint, quia tamen ab Onuphrio Panuinio in Magistratuum numerum referuntur, nolui eos prætermittere, & cùm mihi, quínam illi fuerint, cognitum non sit, Onuphrij verba lib. 2. Commentariorum Reipublicæ Romanæ, adscribere libet, quę hęc sunt: Huius, inquit, Magistratus nulla apud veteres auctores, quod sciam, mentio est. In antiquo verò argenteo nummo sic scriptum est: M. Acilius III. VIR. VALETV. Hi nostra ætate pestis causa creari solent, atque Domini sanitatis vocantur, quibus temporibus de morbo suspectis, magna potestas concedi solet. Nummi autem verba sic ego interpretor: M. Acilius III. VIR. valetudinis tuendę. Hæc Onuphrius. C

Triumuiri monetales.

De Triumuiris monetalibus Pomponius Iurisconsultus ff. tit. 2. de Origine iuris, sic scribit: Constituti sunt eodem tempore & Quatuoruiri, qui curam viarum agerent, & Triumuiri monetales, æris, argenti, auriflatores, &c. Præfuerunt cudendæ monetæ: dicti fuerũt Triumuiri monetales, & Triumuiri A. A. A. F. F. quod est auro, Argẽto, Ære, flãdo, feriundo. De iis etiam intelligendus locus apud Cic. in epist. ad Trebatium Iurisconsultum, vbi sic scribit: Treuiros vites censeo, audio capitales esse, mallem auro, argento, ære essent. Triumuiros enim Treuiros dici, & Tresuiros solitos, non est obscurum: & sic hunc locum interpretantur, Bembus in epistola ad Paulum Manutium, & alij. Quamuis etiam hoc verum sit, intelligi simul per Treuiros populos illos in confinibus Germaniæ, quorum metropolis fuit Treuirum, vrbs adhuc celebris propter Archiespicopum Treuirensem. D

De Quatuoruiris viarum curandarum, & Quinqueuiris cis & vls Tiberim.

Cap. XXIX.

E

MAXIMA priscis temporibus Senatus diligentia fuit in faciendis sarciendísque viis, tam intra, quàm extra Vrbem. Earum autem curandarum munus primùm Censoribus à Senatu commissum fuit, vnde suprà, cùm de Censorum officio diceremus, addidimus hoc, eorum munus fuisse tueri vias, &c. pòst verò cùm Censores aliis rebus pro officio occupati, huic muneri sollicitè vacare nequirent, ex Senatusconsulto Magistratus alius speciatim ob eam causam creatus est. Ij Quatuoruiri viarum curandarum vocabantur, quòd viis vel muniendis, vel sternendis præessent. Eorum non multa mentio est in scriptoribus, quos habemus: in antiquis autem Epigrammatis plurima. Pomponius I.C. & Dominicus Floccus Florentinus sic de iis scribunt: Constituti sunt & Quatuoruiri, qui curam viarum agerent. Vide etiam de his Barnabam Brissonium libro quarto Antiquitatum, capite 12. F

Quinqueuiri cis & vls Tiberim.

Non fuerunt hi Magistratus, sed Magistratuum vicarij, de quibus Pomponius I.C. & eum sequutus Dominicus Floccus, sic scribunt: Et quia Magistratibus vespertinis temporibus in publicum esse inconueniens erat, Quinqueuiri constituti sunt cis Tiberim, & vls Tiberim, qui possent pro Magistratibus fungi. Est horũ memoria obscura, nisi quòd pręter Pomponium & Floccum Liuius etiã alicubi eorum meminit. Cęterùm vt

A & hoc addatur, veteres vsi sunt particula vls, pro quo nos dicimus vltra, teste Festo.

De Decemuiris stlitibus iudicandis, & Centumuiris litibus iudicandis.

Cap. XXX.

DEcemuiri stlitibus iudicandis Magistratus fuerunt, vt docet Pomp. ff. tit. 2. de Orig. iur. Cùm esset, inquit, necessarius Magistratus, qui hastæ præesset, Decemuiri stlitibus iudicandis constituti sunt. Hic Magistratus post Quæsturam captus est, vt colligitur ex Suetonio in Augusto, & ex antiqua inscriptione: SCAEVA QVAESTOR. DECEMVIR. STLITIBVS IVDICANDIS TRI. PL. &c. Adhibuerunt autem hi Decemuiri hastam Prætoriam, atque ea posita iudicârunt, & ea iudicia exercuerunt, quæ Centumuiralia dicta sunt, de quibus plura libro de iudiciis. Quòd ad vocabulum stlitibus, B attinet, significat illud idem quòd super lites, testantibus Quintiliano & Festo. Centumuiri autem Magistratus non erant, sed Iudices, de quibus sic scribit Festus: Centumuiralia iudicia à Centumuiris sunt dicta: nam cùm essent Romæ xxx. & v. Tribus, quæ & curiæ dictæ sunt, terni ex singulis Tribubus sunt electi ad iudicandum, qui Centumuiri appellati sunt: & licèt quinque ampliùs quàm centum fuerint, tamen quò faciliùs nominarentur, Centumuiri sunt dicti. De quibus controuersiis illi iudicârint, docet Cicero li. 1. de Orat. his verbis: Iactare se in causis Centumuiralibus in quibus vsucapionum, tutelarum, gentilitatum, agnationũ, alluuionum, circumluuionum, nexorum, mancipiorum, parietum, luminum, stillicidiorum, testamentorum ruptorum, aut ratorum, cæterarúmque rerum innumerabilium iura versentur, &c. Posterioribus autẽ temporibus multùm creuit eorum iurisdictio, vt in Fab. Quint. lib. 4. cap. 1. & lib. 5. cap. 2. lib. 11. cap. 4. videre licet, atque eorũ numerus auctus ad CXXC. manẽte tamen semper nomine Centũuirorum, vt testatur Plinius Iunior lib. 6. epistolarum, epist. 33. ad Roman. Diuidebantur porrò Centumuiri in quatuor consilia, vti alio libro ostendetur.

De Præfectis Ærarij. Cap. XXXI.

SEquuntur alij Magistratus ab Octauio Augusto instituti, inter quos non postremum locum obtinent Præfecti ærarij, de quibus hoc capite dicam. Origo eorum creandorum hæc fuit: Cùm ad Vrbis præsidium, & tuendos Imperij fines plurimæ legiones alendæ essent, nec Augusto suppeterent tot sumptus, consuluit Senatum de reditu quodã perpetuo constituendo, vnde citra vllius iniuriam stipendia ac præmia militibus sufficerent. Quia verò nullus reditus excogitari poterat, quem omnes probarent, quin imò omnes eum quæri indignarentur, Augustus ipse certũ ac proprium ærarium constituit, quod militare appellauit, atque in illud pecuniam pro se & Tiberio intulit, promisítque se quotannis id facturum. Quem secuti aliquot Reges & populi, idem sunt polliciti. Pòst verò, cùm neque ipsius pecunia, neque ea quæ à Regibus & populis mittebatur, satis locupletari ærarium, nec alia ratio inueniri posset, constituit vt pars hæreditatum ac legatorum vicesima eò referretur, exceptis iis, quæ proximis cognatis aut pauperibus relinquebantur. Huius igitur ærarij administrationem tribus Prætoriis, sorte lectis, ad triennium mandauit, qui binis lictoribus, aliísque ministris, quos conueniebat, vterentur, vt Dio lib. 55. scribit: Quod & Suetonius in Augusto, cap. 49. confirmat his verbis: Quicquid vbique militum esset, ad certam stipendiorum, præmiorúmque formulam adstrinxit: definitis pro gradu cuiusque, & temporibus militiæ, & commodis missionum: ne aut ætate, aut inopia post missionem sollicitari ad res nouas possent: vtque perpetuò, ac sine difficultate sumptus, ad tuendos eos, prosequendósque suppeteret, ærarium militare cum vectigalibus nouis constituit. Hæc ille. Postremis autem temporibus eosdem Præfectos à Principe eligi, & sine lictoribus creari solitos, docet Dio li. 55.

De Curatoribus operum publicorum, Curatoribus aluei Tiberis, & cloacarum, & Curatoribus viarum singularum, extra Vrbem.

Cap. XXXII.

HOrum sicut & sequentium, nulla mentio est, nisi in lapidibus & apud Suetonium, qui in Augusto cap. 37. sic scribit: Quóque plures partem administrandæ Reipublicæ caperent, noua officia excogitauit, curam operum publicorum, viarum & aquarum alueì Tiberis, frumenti populo diuidendi, præfecturam vrbis, Triumuiratum legendi Senatus, & alterũ recognoscendi turmas equitum, quotiescunque opus esset. Hæc Suet.

Curatores alvei Tiberis, & cloacarum.

Officium horum fuit curare ne quid detrimenti cloacæ caperent, & vt purgarentur, & aquam transmittere possent. Cloacã, vt id obiter adiiciã, primus cœpit fodere Tarquinius Priscus, qui montibus subfossis ac vrbe pensili fornicibus suspensa receptaculum omnium vrbis sordium cloacam fecit, inque tres ductus diuisit, maxima ea cloaca dicta est, fossæ deinde sunt aliæ, vt plures essent. Sed post Vrbem à Gallis captam & incensam, dum sibi quisque domicilium reædificare, qua parte primùm potuit, festinat: vicorum nulla, vt antè fuit ratio obseruata, neque ciuitas, vt priùs, in certas regiones diuisa, neque cloacæ, quæ olim per publicum ducebantur, animaduersæ, vbi essent, posteà priuata subintrarunt tecta: vnde factum, vt quæque domus hodiè suam ferè habeat cloacam. Earum cura primùm penes Censores fuit, vt alibi est dictum, posteà publici earum curatores ab Augusto sunt instituti. Plura de cloacis habent Dionysius lib.3. Plinius li. 36. cap. 15. Bartholomæus Marlianus lib.3. cap.18. Liuius lib.1. & alij.

Curatores viarum singularum extra Vrbem.

Quatuoruiros viarum curandarum creatos fuisse paulò antè est dictum. Crescente verò viarum numero, quum hi non sufficerent, singulis vel duabus, aut tribus, pluribúsve viis restituendis, farciendísque, prout temporis necessitas exigebat, singuli ciues præpositi fuerunt, qui Curatores earum viarum appellabantur. Quorum Magistratus cùm priùs incertus esset, nec nisi ad tempus crearetur, tandem eum ordinarium fecit Cæsar Augustus, vt docet Suetonius in Augusto cap. 27. Meminit eorum Cicero ad Atticum, Plinius Iunior, & Plutarchus in Gracchis, & Tacitus. De viis multa habent Georgius Fabricius, & Onuphrius Panuinius.

De Præfecto Prætorio. CAP. XXXIII.

Veteres, inquit Asconius Pædianus, omnem Magistratum, cui pareret exercitus, Prętorem appellauerunt: vnde & Prætorium tabernaculum eius dicitur, & in castris porta Prætoria, & hodiè quoque Præfectus Prætorio. Præfectus igitur Prætorio dicitur, qui militibus iis præerat, quos Imperatores in sui custodiam allegerant. Fluxit autem hoc institutum primùm ab Octauio Augusto, vt ex Suetonio & Dione cognoscitur, deinde à Tiberio Cæsare stabilitum est. Et primùm quidem ex Equitibus tantùm Romanis Præfectus Prætorio legebatur: posteà verò, cùm ex Præfectis quoque Imperatores creari cœpti sunt, quorum primus fuit Macrinus, tum non Senatoribus modò, sed Consularibus etiam ea dignitas patuit. Durauítque hic Magistratus ad Imperium vsque Constantini, quo tempore, cùm Prætoriani pro Maxentio contra Constantinum stetissent, post victum & occisum Tyrannum, castro Prætorio diruto, cohortes Prætorianæ exauctoratæ sunt, atque ita Præfectorum Prætorio dignitas est sublata: in quorum locum, quum ipse Imperator nouam quandam orbis Romani diuisionem commentus esset, vt eum in quatuor præcipuas partes, siue diœceses diuideret, quatuor quoque Præfectos Prætorio creauit, qui singulis præessent: quorum vnus Præfectus Prætorio Galliarũ, alter Præfectus Prætorio Italiæ, tertius Præfectus Prætorio Illyrici, quartus Præfectus Prætorio Orientis, dicebatur, de quibus alij. Sed vt ad Præfectũ Prætorio, qui in Vrbe cohortibus Prætoriis præerat, reuertar, maxima eius dignitas & potestas fuit, vti tum ex aliis, tum ex Aurelio I. C. intelligitur, qui sic scribit: Breuiter commemorare necesse est, vnde constituendi Præfectorum Prætorio officium origo emanârit. Ad vicem Magistri equitum Præfectos Prætorio antiquitùs institutos esse, à quibusdam scriptoribus traditum est. Nam cùm apud veteres Dictatoribus ad tempus summa potestas crederetur, & Magistros equitum sibi eligerent, qui associati principali curæ, militiæ causa, secundam post eos potestatem gererent, Regimentis Reipub. ad Imperatores perpetuò translatis, ad similitudinem Magistrorum equitum Præfecti Prætorio, à Principibus electi sunt, dataque est eis plenior licentia, ad disciplinæ publicæ emendationem. His cunabulis Præfectorum autoritas initiata, in tantum meruit augeri, vt appellari à Præfectis Prætorio non possit. Nam cùm antè quæsitum fuisset, an liceret à Præfectis Prætorio appellari, & iure liceret, & extarent exempla eorum, qui prouocauerant: posteà publicè sententia principali electa, appellandi facultas interdicta est. Credidit enim Princeps eos qui ob singularem industriam explorata eorum fide, & grauitate ad huius officij magnitudinem adhibētur, non aliter iudicaturos esse pro sapientia ac luce dignitatis suæ, quàm ipse foret iudicaturus. Subnixi etiam sunt alio priuilegio Præfecti Prętorio, ne à senten-

tijs

tiis eorum minore ætate ab aliis Magistratibus, nisi ab ipsis Præfectis Prætorio restitui possint. Hactenus ille. Plura de Præfectis Prætoriis vide apud Vuolfgangum Lazium Commentariorum Reipub. Romanæ libro 1. & 2.

Notandum & hoc est, quamprimùm Præfectus Prætorio lectus esset, dari ei ab Imperatore cingulum cum gladio solitum, vnde memorabilis illa Traiani vox literis mandata est, qui cùm Præfectum suum cingulo donaret, ita dixisse fertur: Accipe hunc ensem, & siquidem rectè, atque è Republica imperauero, pro me: sin secus, in me vtere. Plinius Iunior in Panegyrico, & alij.

De Præfecto frumenti diuidendi, & Præfecto vigilum. Cap. XXXIV.

ETIAM hic Magistratus nouus est, institutus ab Augusto, vt ex Suetonio in Augusto cap. 27. apparet, vbi dicit, Augustum multa noua officia excogitasse, & inter ea etiam curam frumenti populo diuidendi. Cùm enim lege Gracchi esset obtentum, vt frumentum populo diuideretur, & quidem senis æris trientibus in singulos modios veniret, Publij autem Clodij rogatione effectum esset, vt gratis frumentum populo daretur: Octauius Augustus, vbi Imperium est adeptus, summoperè curauit, vt illud institutum obseruaretur, vt ea liberalitate populus beneuolentior sibi redderetur: ideóq; frequenter populo frumentum distribuit, cui distributioni qui præerat, Præfectus frumenti populo diuidendi est appellatus. De frumenti diuisione sic Suetonius in Augusto, cap. 40. Ac ne plebs frumentationum causa frequentiùs à negotiis auocaretur, ter in annum quaternûm mensium tesseras dare destinauit: sed desideranti consuetudinem veterem concessit rursus, vt sui quisque mensis acciperet. Et paulò pòst: Frumentum quoque in annonæ difficultatibus sæpe leuissimo, interdum nullo pretio viritim admensus est, tesserásque nummarias duplicauit. Hæc ille. Et sic Dio. lib 54. quoque refert, cùm vehemens Romæ fames esset, ab Augusto viros Consulares frumento & pani Præfectos fuisse, qui certam singulis summam venderent, &c. Cæterùm cùm in loco Suetonij à nobis citato mentio fiat tesserarum frumentariarum, sciendum est, fuisse eas signa, quæ qui exhibérent, frumentum pro portione Romæ à Principe accipiebant. Adrianus Turnebus Aduersariorum lib. 9. cap. 26 existimat, fuisse frustilla lignea quadrata, certa insignita & notata forma, quæ data sint iis, quibus ius fuerit petendi frumenti publici, ideóque à Græco πίναξ dictas putat: quanquàm & rotunda etiam fuerint, cùm à Dione σφαίρια dicantur, id est, globuli, & pilulæ. Sed hæc præter rem.

Præfectus vigilum.

Etiam Præfectus vigilum ab Augusto institutus est, testibus Suetonio in Augusto cap. 30. Dione libro 55. & aliis. Nam cùm septem cohortes opportunis locis constituisset, vt binas regiones vrbis vnaquæque cohors tueretur: præposuit eis Tribunos, & super omnes spectabilem virum, qui Præfectus vigilum appellaretur. Is cognoscebat de incendiariis, effractoribus, furibus, raptoribus, receptatoribus: nisi siqua tam atrox, támque famosa persona esset, vt Præfecto vrbi remitteretur. Et quia plerumque incendia culpa fiunt inhabitantium, aut fustibus castigabat eos, qui negligentiùs ignem habuissent, aut seuera interlocutione comminatus, fustium castigationem remittebat. Idem per totam noctem vigilare debebat, & coërrare calciatus, cum hamis & dolabris, & curare omnes inquilinos admonendos, ne neglig ētia aliqua incendij casus oriatur: Præterea vt aquam vnusquisque inquilinus in cœnaculo habeat. Hæc Paulus ff. titulo de officio Pręfecti vigilum. Quæ confirmat etiam Dio libro 55. his verbis: Cùm eo tempore multa in Vrbe essent vastata, libertinos septem locis ad ea curanda instituit, equitem eis præfecit, quos etsi haud diu id officium gerere, pati statuerat: tamen reipsa expertus, vtilissimum ac maximè necessarium esse eorum munus, perdurare iussit: súntque nostra ætate etiam nocturni hi custodes, non ex libertinis tantùm, sed ex aliis militibus, murósque in Vrbe tenent, & mercedem publicè accipiunt. Eadem Suetonius tradit, sed breuiùs.

De Curatoribus regionum, Denunciatoribus regionum, & Magistris vicorum, Vrbis regionum 14. Cap. XXXV.

CVM Vrbem in quatuordecim regiones Augustus diuisisset, per singulas eas duos Curatores, & duos Denunciatores creauit. Curatorum munus erat procurare apud

principem commoda regionum, decorem, & elegantiam viarum & vicorum Vrbis, ne à priuatis nouis ædificiis interrumperentur, prouidere, & alia eiusmodi facere. Denunciatorum verò officium erat, quicquid regioni tam publicè, quàm priuatim accideret, denuntiare. Magistri verò vicorum, qui & Vicomagistri appellati sunt, quatuor per singulos vicos creabantur, vt illos tuerentur, de quibus quod prætextati soliti fuerint ludos Compitalitios facere in DEORVM Larium honorem, scribit Asconius in Pisonianam. Eorum omnium mentio fit sæpissimè in Sexti Rufi, & P. Victoris libris XIV. Vrbis regionibus. Et Suetonius in Augusto cap. 30. scribit: Spacium Vrbis in regiones, vicósque diuisit instituítque, vt illas annui Magistratus sortitò tuerentur: hos Magistri è plebe cuiusq; viciniæ electi. Magistratus enim annuos regionum Curatores, & Denunciatores intelligit: magistros autem è plebe, Magistros vicorum, vel Vicomagistros.

De Aduocato Fisci. CAP. XXXVI.

FISCI, fiscinæ, & fiscellæ, ait Asconius in I. Verrinam, spartea sunt vtensilia ad maioris summæ pecunias capiendas: vnde quia maior summa est pecuniæ publicæ, quàm priuatæ, vt pro censu priuato loculos & arcam, & saccellos dicimus, sic pro publico thesauro ærarij dicitur Fiscus. Hæc ille. Propriè autem Fiscus Principis erat, vt ærarium populi. Qui huic Fisco patrocinabatur, Fisci patronus vel Aduocatus dicebatur, ísque à Marco Antonino philosopho primus institutus est, teste Iulio Capitolino in ipsius vita. Sequuntur Magistratus minores extra ordinem.

De Duumuiris perduellionis, & Quæstoribus parricidij, vel rerum capitalium. CAP. XXXVII.

QVI Magistratus minores, item qui extraordinarij fuerint, dictum est antè. Inter minores aũt Magistratus extraordinarios primi sunt Duumuiri perduellionis, siue Capitales, quorum origo est antiquissima, vtputà, qui à Tullo Hostilio III. Romanorum Rege primùm creati sunt. Cùm.n. Horatius parta de Curiatiis victoria vrbem Romam triumphans ingressus, sororem sibi obuiam & vnum de Curiatiis lamentantem interfecisset, posteaquàm à quibusdam reus factus, neque absolui iustè, nec honestè damnari à Rege posset: Rex Duumuiros creauit, qui de perduellione certarent. Verba Liuij lib. I. sunt hæc: Rex ne ipse tam tristis, ingratíque ad vulgus iudicij, ac secundum iudicium, supplicij auctor esset, Concilio populi aduocato, Duumuiros, inquit, qui Horatio perduellionem iudicent, secundùm legem, facio. Lex horrẽdi carminis erat, Duumuiri perduellionem iudicent, si à Duumuiris prouocârit, prouocatione certato: si vincent, caput obnubito: infelici arbori reste suspendito: verberato vel intra pomerium, vel extra pomerium. Hæc Liuius. Fuit etiam post Reges eiectos hic mos aliquandiu retentus, vt in iudicio perduellionis Duumuiri crearentur, qui perduellionem iudicarent, vti ex Liuio constat, donec tandem vetustate obsoletus, prorsus intermissus fuerit, quem tamen à Labieno Tribuno plebis postremis temporibus, in Rempublicam relatum, Cicero grauissimè queritur. Meminit eorum præter Liuium lib. I. & 6. & Ciceronem pro Rabirio, Plutarchus quoque, Suetonius & Dio lib. 37. De Perduellione & Perduellibus alibi dicetur.

Quæstores Parricidij, vel rerum capitalium.

Quæstores Parricidij, vel rerum capitalium, qui & Quæsitores dicti, fuerunt qui iudicia quæstionum exercerent. Eorum Magistratus non fuit ordinarius, sed extraordinarius. Cùm enim Consules de capite ciuis Romani, iniussu populi ius dicere non possent, iccirco, quoties vsus postulabat, ex Senatusconsulto, vel Dictator, vel Consulum alter, ambóve, vel Prætorum aliquis de crimine publico quærere iubebatur: qui iussus erat, is Quæsitor dicebatur. Docet hoc Pomponius Iurisconsultus ff. titulo de origine iuris his verbis: Quia de capite ciuis Romani iniussu populi non erat lege permissum Consulibus ius dicere, propterea Quæstores constituebantur à populo, qui capitalibus rebus præessent. Hi appellabantur Quæstores Parricidij, quorum etiam meminit lex duodecim Tabularum. Hactenus Pomponius. Quæ etiam confirmat Festus sic scribens: Parricidij Quæstores (sic enim legendum esse monet Iosephus Scaliger, non Parici) appellabantur, qui solebant creari causa rerum capitalium quærendarum. Nam Parricida non vtique is, qui parentem occidisset, dicebatur, sed qualemcunque hominem. Id autem fuisse indicat lex Numæ Pompilij Regis, his composita verbis: Si quis hominem liberum dolo sciens morti duit, Parricida esto, &c.

Hoc

Hoc autem modo publicæ quæstiones tractatæ sunt vsque ad annum v.c.dciv.quo constitutæ sunt quæstiones publicæ de ambitu,maiestate, peculatu, repetundis & singulis sui Prætores Præfecti, atque tum, si de aliquo horum criminum esset quærendum, non nouo Quæsitore, qui extra ordinem quæreret, opus erat: sed Prætor ille, qui ei quæstioni præesset,adibatur,isque, vt antè, cum consilio de eo crimine cognoscebat,dicebatúrque tum ipse Prætor quærere, & quæstionem ac iudicium exercere, quæstioni præesse, & Quæsitor esse,vti ex multis Ciceronis locis intelligitur. Sed de his plura dicentur libro de Iudiciis.

De Præfecto annonæ. Cap. XXXIIX.

B PRAEFECTVS annonæ extraordinarius Magistratus fuit. Eius munus erat, vt videret, ne plebs annonæ inopia & caritate laboraret, vtique panis copia redundaret, ponderéque iusto, ac mundicia debita panis veniret. Itaque si quid ad annonam pertinens commissum erat, ipse cognoscebat. Mentio eius fit à Liuio li.4.& alibi sæpe, item à Pomponio ff. titulo de origine Iuris, & Martiano ff. li. 13. de accusat. Eundem Magistratum gessit Cn. Pomponius magnus eo anno quo Cicero reuocatus est ab exilio,vt constat ex oratiōne eius pro domo.

De Quinqueuiris Mensariis, & Triumuiris Mensariis, Cap. XXXIX

C QVINQVEVIRI mensarij à dispensationem pecuniæ dicti, vt tradit Liuius lib.7.creati sunt,eodem teste,anno A.V.C.CDI.Coss.Valerio Poplicola,C.Marcio Rutilio,ex plebe.Causa eorum creandorum fuit,fœneratorum improbitas,& æris alieni plebis Romanæ magnitudo,cui quidem rei cùm Principes plebis succurrere sæpenumerò tentassent,sed nihil proficere potuissent,hoc anno, scribit Liuius, inclinatis semel in concordiam animis,noui Consules fœnebrem quoque rem,quæ destinere vnanimos videbatur,leuare aggressi, solutionem alieni æris in publicam curam verterunt, Quinqueuiris creatis, quos mensarios à dispensatione pecuniæ appellârunt. Meriti autem æquitate,curáque sunt, vt per omnium annalium monumenta celebres nominibus essent.Fuêre C.Duellius,P.Decius,Mus, M.Papirius, Q. Publius & T Æmilius, qui rem difficillimam tractatu,& plerunque parti vtrique, semper certè alteri grauem, cùm alia D moderatione, tum impendio magis publico, quàm iactura sustinuerunt. Tarda enim nomina,& impeditiora inertia debitorum, quàm facultatibus,aut ærarium,mensis cum ære in foro positis dissoluit, vt populo priùs caueretur: aut æstimatio æquis rerum preciis liberauit,vt non modò sine iniuria, sed etiam sine querimoniis partis vtriusque exhausta vis ingens æris alieni sit.Hæc Liuius libro 23.Idem alibi tradit,anno DXXXVII, tempore II. belli Punici Triumuiros mensarios creatos fuisse. Verba eius sunt: Et Romæ quoque propter penuriam argenti, Triumuiri mensarij, rogatione Minutij Tribuni plebis facti,L.Æmilius, qui Consul Censórque fuerat, & M. Attilius Regulus, qui bis Consul fuerat,& L.Scribonius Libo, qui tum Tribunus plebis erat,&c.Creabantur hi Comitiis Tributis.

De Duumuiris naualibus, Triumuiris, qui conquirerent iuuenes idoneos ad arma ferenda, militésque facerent, ac de Quinqueuiris turribus, murísque conficiendis. Cap. XL.

DVVMVIRI hi sic dicti sunt, quòd duo viri simul idem munus obirent,non fuerunt ordinarij Magistratus, sed extraordinarij. Eorum prima mentio fit à Liuio lib.10.in historia anni A. V. C. CDXLII. Coss.C .Iunio Bubulco III. & Q AEmilio F Barbula II.quo tempore acerrimū populo Romano bellum cum Samnitibus erat, vbi scribit,rogante M.Decio Tribuno plebis, Duumuiros nauales classis ornandæ, reficiendæq; causa populum iussisse. Quod eorum officium fuerit,non est difficile videre:Reficere scilicet,& ornare classem, vtq; naualibus sociis impleatur, cōmeatúque instruatur, curare.Creati hi Magistratus, quemadmodum ex Liuio lib. 40. & lib. 41.intelligitur,& posteà sunt, bello contra Ligures, item bello Illyrico, qui tuendam XX. nauibus, mari superiore Anconā velut cardinem haberent,vti Liuius docet:ex quo etiam intelligitur, non certum ac definitum tempus Magistratum hunc habuisse, quod in alijs Magi-

ſtratibus fuit obſeruatum:quippe hi,quorum poſteriore loco ex Liuio mentionem feci,biennium illum Magiſtratum tenuerunt: vnde extraordinarium eum fuiſſe liquidò apparet.

Triumuiri,qui conquirerent iuuenes idoneos ad arma ferenda,militéſque facerent.

Hi creati ſunt,ſecundi belli Punici tempore, anno A.V.C.DXLI. Q.Fuluio Flacco III. & Appio Claudio Pulchro Coſſ.Cauſam eorum creandorum Liuius lib. 25.tradit. Conſules,inquit,cùm ægrè delectum conficerent,quòd inopia iuniorum non facilè in vtrũque,vt & nouæ vrbanæ legiones & ſupplementum veteribus ſcriberetur,ſufficiebat:Senatus abſiſtere eos incœpto vetuit,&Triumuiros binos creari iuſſit:alteros qui citra,alteros,qui vltra quinquageſimum lapidem in plateis, foríſque, & in conciliabulis omnem copiam ingenuorum inſpicerent,& ſi qui roboris ſatis adferenda arma habere viderentur,etiamſi nondum militari ætate eſſent,milites facerent. Tribuni plebis, ſi iis videretur,ad populum ferrent,vt qui minores ſeptem & decem annis ſacramento dixiſſent,ijs perinde ſtipendia procederent,ac ſi ſeptem & viginti annorum, aut maiores milites facti eſſent.Ex hoc Senatuſconſulto creati Triumuiri bini,conquiſitionem ingenuorum per agros habuerunt.Hæc Liuius:præter quæ nihil de iis reperio.

Quinqueuiri turribus,muríſque reficiendis.

Meminit & horum Liuius lib.25.eo loco,vbi præcedentium:Comitia deinde,inquit, à Prætore vrbano de Senatus ſententia plebíſque ſcito ſunt habita, quibus creati ſunt Quinqueuiri turribus,muríſque reficiendis,&c.Quod Liuius dicit,Comitiis eos creatos fuiſſe,Tributa intelligit,officia eorum titulus indicat.

De Triumuiris legendi Senatus,& Triumuiris recognoſcendi turmas Equitum Romanorum. CAP. XLI.

DE his,quòd ab Octauio Auguſto inſtituti fuerint, Suetonius in Auguſto ca.37.ſcribit,cuius hæc ſunt verba: Quóque plures partem adminiſtrandæ Reipublicæ caperent, noua officia excogitauit, curam operum publicorum, viarum & aquarum aluei Tiberis,frumenti populo diuidendi,Præfecturam vrbis, Triumuiratum legendi Senatus,& alterum recognoſcendi turmas Equitum,quotieſcunque opus eſſet.Hæc ille. Vnde etiam manifeſtum eſt,extraordinarios eos Magiſtratus fuiſſe. Sequuntur Magiſtratus Prouinciales.

De Proconſulibus. CAP. XLII.

HACTENVS de iis Magiſtratibus, qui in ipſa Vrbe poteſtatem habuerunt,quantùm quidem ex veterum monumentis cognoſci potuit, mediocri diligentia diximus: reſtat vt Prouincialium explicationem ſubiungamus.Dicuntur Prouinciales, quòd non in Vrbe,ſed extra eam,in Prouinciis ſcilicet,poteſtatem habuerint,& exercuerint.Quid autem prouinciæ,quotuplices,& quomodo conſtitutæ fuerint, libro de Militia explicandum erit.Nos hoc capite de Proconſulibus dicemus, vbi primùm conſideranda venit ipſa appellatio. Plurimùm enim de ea diſcrepant viri huius noſtri ſæculi doctiſſimi quomodo ea ſcribenda,&pronuncianda ſit.Quidam volunt eſſe duo diſtincta vocabula, alterum præpoſitionem,alterum nomen,atque in ſingulari numero in omnibus caſibus de Proconſule,in plurali,Proconſulibus:alij contràcontendunt eſſe vnum nomen compoſitum,& inflecti regulariter,Proconſul,Proconſulis,Proconſuli,&c.ſicuti, Pronepos, Pronepotis,Pronepoti,&c.dicimus. Cuius ſententiæ eſt Aldus Manutius iunior in Orthographia. Vide etiam Paulum Manutium Commentariis in primam epiſtolam Cic. ad Lentulum.Qui priorem ſententiam amplectuntur,pro ſe adducunt Auguſtini & Ciceronis auctoritatem. Auguſtini hæc eſt:Ab E litera vocali,nullum Latinum niſi iuncta præpoſitione maſculinum inuenitur,vt Proconſule,Proprætore. Ergo iuncta præpoſitione fiunt Latina,vt dixi,pro Prætore, pro Quæſtore. Nam veteres nominatiuo caſu Proconſul dicebant,attendentes, nullum nomẽ apud Latinos virilis generis in E exire. Hæc ille.Apud Ciceronem autem extat teſtimonium,vbi L.Philippus dicit,ſe Cn.Pompeium pro Conſule,non pro Conſulibus ad bellum Mithridaticum mittere:& alibi apud eundem Gellius Proconſule vocatur. Ad quas auctoritates quid reſpondeat Aldus Manutius,videri poteſt. Legimus quidem etiam in Ciceronis epiſtolis ad Familiareis, quas Dionyſius Lambinus emendauit,ſæpe M.T.C.P.Lentulo PRO CONSVLE. Sed de vocabulo non eſt tanti:rem ipſam videamus.

Proconſules quatuor modis dictos fuiſſe inuenimus.Primùm eos, quibus vltra legi-

timum

timum, & annuum tempus Magistratus prorogatus fuit: deinde eos, qui ex priuatis in prouincias, vel ad gerendum bellum missi sunt: tum eos, qui ex Magistratu in prouincias sunt profecti: postremùm qui constituta Monarchia à Senatu in prouincias eas, quę populi fuerunt, missi sunt.

Ad primam huius vocis significationem quòd attinet, primus eiusmodi Proconsul fuit Q. Publilius Philo, vt in Tabulis Capitolinis extat, & in Liuio libr. 8. cuius verba in historia Belli Palæpolitani hæc sunt: Itaque cùm & Comitiorum dies instaret, & Publilium imminentem hostium muris auocari à spe capiendæ in dies vrbis, haud è Republica esset, actum cum Tribunis est, ad populum ferrent, vt cùm Publilius Philo Consulatu abiisset, Proconsul rem gereret, quoad debellatũ cum Græcis esset, &c. Vnde constat, Proconsules primò fuisse eos, quibus post Consulatũ Magistratus prorogatus esset.

Alio modo Proconsules dicti, qui ex priuatis, nullo antè gesto Magistratu vrbano, ad bellum mittebantur, qualis fuit P. Cornelius Scipio, de quo Liuius lib. 26. Et hos quidẽ verè Magistratus fuisse, aut dici potuisse, Sigonius negat. Nec etiam alius ante hunc Scipionem in Romana historia reperitur, cui priuato, quiq; antea nullum in Vrbe Magistratum gessisset, Proconsulatus hoc modo fuerit concessus, id quod etiam Carolus Sigonius in posteriori cum Grucchio disputatione fatetur.

Tertio modo, Proconsules dicti fuerunt, qui proximo post Consulatũ in Vrbe gestũ, anno, in prouincias Consulares profecti sunt, eásque pro Consulibus gubernarunt. Fuit enim constitutum lege C. Sempronij Gracchi, atque posteà vsque ad Augusti imperium obseruatũ, vt antequàm noui Consules atq; Prętores designarentur, Prouincię duę Consulares & sex vel octo, vel plures Prætoriæ; prout numerus Prętorũ postulabat, à Senatu futuris Consulibus, & Prętoribus decernerentur, quas illi designati sortirentur, vel inter se compararent, ita vt finito annuo Magistratu vrbano in eàs proficiscerentur: Consules quidem in Consulares, vnde Proconsules, Prętores autẽ in Prętorias, vnde Proprętores appellabantur, vti ex multis scriptorum veterum locis manifestum est. Atque hæc tum ordinaria prouinciarum administratio fuit. Quòd si qui non proximo anno à Consulatu in Vrbe gesto, quemadmodum sæpe fiebat in quinto, vel sexto, vel alio post Consulatum anno, in Prouincias proficiscerentur: si etiam Prætores non proximo à gesta in Vrbe Prętura, sed aliquantò pòst in prouincias proficiscerentur, tum priuati in Prouincias ire dicebantur, ab ordinariis verò Proconsulibus, aut Proprętoribus nihil discrepabant. Antequàm autem ad quartum ordinem Proconsulum accedamus, quædam de his qui ex Consulatu in Prouincias sunt profecti, eorum creatione, vel electione, potestate, imperio, & aliis huc pertinentibus dicenda nobis sunt.

Ad creationem igitur eorum quod attinet, non eligebantur à populo, vel plebe Centuriatis, aut Tributis Comitiis, vti de Q. Publilio Philone, & P. Scipione legimus: sed quando Comitiis Centuriatis, Consules in annum sequentem designati erant, tum alter Consulum qui Magistratum gerebat, ad Senatum de Prouinciis referebat, quæ futuræ Consulares, quæ Prætoriæ essent. Quod vbi constitutum esset, tum illæ, quę Consulares erant, Consulibus designatis decernebãtur, vt eas vel sortirentur, vel inter se compararent, vtram quisque ex Consulatu obtineret. Quo facto, Consulatus sui tẽpore quem Romę gerebant, legem ad populum per curias congregatum ferebant, de imperio militari, sine qua lege bellum gerere non poterant, tum Prouinciæ Senatusconsulto ornabantur. Pertinebant autem ad ornamenta illa, latitudo prouinciæ, magnitudo exercitus, stipendium in milites, viaticum in legatos, & cohortem, comitatus & cætera generis eiusdem: quæ quidem, quoniam non omnibus eadem amplitudine, numeróque concessa sunt, propterea, cùm ea decernebat Senatus, tum prouincias, aut præsides ipsos Prouinciarum ornare dicebatur. Ad viaticum pertinebat annulus aureus, qui, teste Zonara, Magistratibus peregrè proficiscentibus de publico dabatur, item vestes, vasa, vehicula, muli, tabernacula, & reliqua eius generis, quæ instrumenta locata fuisse, indicio est P. Ventidius, qui, vt Agellius lib. 15. cap. 4. scribit, victum quæsiuit comparandis mulis, & vehicula Magistratibus, qui sortiti Prouincias forent, præbenda publicè conduxit. Itaq; etiam Alex. Seuer. vt tradit Capitolinus, exemplo veterum, argento & necessariis Magistratus, quos in prouinciam mittebat, instruebat, ita vt Præsides prouinciarum acciperent argẽti pondo vicena, phialas senas, mulos binos, equos binos, vestes forenses binas, domesticas singulas, aureos centenos, Cocos singulos. Quanquàm ex verbis Appij apud Ciceronem lib. 1. ad familiares coniici possit, extremis Reipublicæ temporibus eos, qui legem Curiatam non habuissent, rem militarem quidem attingere potuisse, viatico

autem publico fraudatos fuisse,atque ita suo sumptu in prouincias iuisse.

Comitatus complectebatur adiutores , ministros , comitésque eorum omnes, quos cùm vsus ratióque prouinciæ, tum dignitas ipsa Magistratuum ac Reipublicæ postulauit. Fuerunt autem legati, Tribuni militum, Centuriones, Præfecti, Decuriones, aliíque militarium operum, rationúmque adiutores, atque ministri. Prætereà verò Scribæ, Accẽsi, Præcones, lictores, interpretes, tabellarij, Aruspices, Cubicularij, medici, & qui quotidianæ vitæ propè socij fuerunt, quæ cohors Prætoria , & quasi Prætoria dicta est. Inter quos referendi contubernales quoque sunt , qui erant adolescentes , rei militaris percipiendæ, & prouinciæ cognoscendæ gratia Magistratus in prouinciam sequuti. Ideóque familiariter cum ijs vixerunt, neque ab eorum lateribus discesserũt, teste Cicerone. Atque hac quidem ratione Proconsules prouincias obtinebant , atque ornabantur. Quomodo autem in eas sint profecti , & quod ipsorum munus atque officium in prouinciæ administratione fuerit, iam explicabimus.

Vbi prouinciam Senatusconsulto atque in ea Imperium Proconsules obtinuerant, tum verò extremo Consulatus anno, aut sua sponte , aut Senatusconsulto Paludati exibant. Verùm antequàm id facerent, in Capitolium venientes, ibi solemnia pro Republica vota nuncupabant, atque inde Paludamento, lictoribus duodecim, cum totidem securibus ac fascibus, insignibúsq; cæteris imperij assumptis, rectà ad portam Vrbis ibant, ad quã veteri instituto salutati, inde aut continuò, amicis officij causa aliquanto vitæ spacio prosequentibus, ac bene ominantibus, in Prouinciam iter ingrediebantur : aut si quid negotij in Vrbe haberent, ad Vrbem per aliquot dies, aut menses manebant, quòd cum imperio in Vrbe esse non possent. Hoc tamen etiam sciendum , vt Senatusconsulto exire Consules iussi sunt, sic, ne irent, Tribunorum plebis edicto aut Dirarum obnunciatione prohiberi potuisse. Itaque M. Crassus cum P. Atteio primùm edicendi, deinde obnuncianti non paruisset, ipse pòst, ac filius cum Parthis dimicans iustas dedisse pœnas existimatus est.

Verùm vbi iter in prouinciam iam erant ingressi, moris fuit, vt Proconsules eos, quibus succedebant, de aduentu suo facerent certiores : scilicet, vt cum iis congredientes, de statu cognoscere prouinciæ possent: quo verò die in prouinciam accedebant, eodem prouincialis muneris initium capiebant. Erat autem id in duas partes distributum, in potestatem & imperium. Potestas fuit facultas cognoscendi , imperium exercitui imperandi, bellúmque gerendi : quorum alterum pacis, alterum belli temporibus congruit. Æstatem ferè rei militari, hyemẽ Prætoriæ cognitioni, quæ in iurisdictione potissimùm est versata, dicabãt. Iurisdictionem autem, (de imperio enim militari alibi dicã) ita instituebant , vt aut intra Prætorium , & in cubiculo querelas prouincialium audirent, ministrante atque admittente cubiculario. Quæque ibi transigebantur, ea ferè per diplomata annulo obsignata perficiebantur : aut in Basilica, atque in Tribunali, scribis, Accensis Præconibus, & lictoribus apparentibus, ius dicerent. Hoc vt commodè facere possent, institutum erat , vt Proconsul, posteaquàm in prouinciam venerat, in aliquam ciuitatem, vel in plures ex iis, in quibus conuentus agi solebat, conuentum, siue forum in certam diem edicto indiceret , eóque Prouinciales homines euocaret , atque ita aut vno in oppido plures conuentus , aut in singulis singulos ageret, atque omnes percurreret. Ius verò reddebat, & iudicium dabat vel ex legibus, quas aut Imperator ab initio ex decem Legatorum sententia prouinciæ dederat , aut posteà è re nata Consules, aut Tribuni plebis tulerant, quò etiam Senatusconsulta pertinent: vel ex edictis quę ipsi in prouincia, ingressi singulis de rebus diligenter scripta proposuerant : quæ si ex Vrbanis aut Prouincialibus edictis sumpsissent, translatitia: sin minùs, noua dicebantur. Tota autem Iudiciorum forma eadem erat in Prouinciis, quæ erat Romæ : vnde ex libro de iudiciis intelligi facilè poterit. Et priuatarum quidem causarum cognitionem nonnunquàm Vicariis quibusdam, putà Legatis suis, Quæstoribus, vel aliis, delegabant. Publicarum autem causarum siue quæstionum exercitationem mandare aliis non poterant, nisi fortè lege , quæ de quæstione illa scripta esset , nominatim cautum esset , vt is , cui exercitio eius quæstionis obtigisset, posset eam alij mandare.

Præter iurisdictionem habebant etiam curationem , quæ consistebat in cæteris rebus curandis , atque prouinciæ imperandis, vt in re frumentaria, tributaria, vectigali, & Viaria: quæ omnia per edicta sua aministrabant. Frumentũ aliud vendebant, aliud emebant, aliud in cellam suam æstimabant , aliud imperabant , aliud honoris causa accipiebant : quod frumẽtum honorarium, sicut etiam vinum, quod honoris causa accipiebant,

vinum

vinum honorarium dicebatur. Extra ordinem autem interdum vectigalia noua instituebant,ac tributa imperabant, verùm non sine crimine.Sæpe etiam naues,nautas,militésque prouinciæ ciuitatibus ex fœdere imperasse eos, sumptum autem ex ordine nauarcho à sua quaque ciuitate suppeditatum fuisse, Cicero alicubi docet: Sed tamen,vt Præsides multi,libidine atque auaritia obcœcati,noua vectigalia, ac noua tributa prouinciis imposuerunt,aliáque ad perniciem earum plurima imperarunt:sic nonnulli tanta caritate,atque abstinentia fuerunt,vt non solùm publica vectigalia sustulerint, sed etiam prætorium ipsum vectigali,in quo præcipuè Cicero gloriatur,remiserint, neque vlli alij rei,quàm commodis,ornamentísque sociorum studuerint. Vnde honores summos ab ipsa prouincia retulerũt,legationes Romam honoris sui causa missas,statuas,fana,dies festos, cuiusmodi se affici ornamentis ipse in Cilicia Cicero prohibuit.

Cæterùm,quomodo etiam de prouincia decesserint Proconsules aperiendum est:qua de re hæc à veteribus scriptoribus traduntur. Annuo prouincialis Imperij munere terminato,Proconsul successorem,si maturè venturus erat,in prouincia expectabat, atque ei aduenienti obuiam prodibat,ac præsenti pręsens prouinciam,atque exercitum tradebat, deinde intra triginta dies (tot enim lex Cornelia Syllæ dedit) decedebat: verùm intereà nihil in prouincia,quod ad administrationem attineret,attingebat. Quòd si decessor ante successoris aduentum decessisset,tum verò aliquem, qui prouinciæ præesset, vt quæstorem, aut legatum cum imperio est relinquere coactus. Constituto successore, aut imperij Vicario,Romam decedebat,si ante,quod C. Iulius Cæsar in primo Consulatu sanciuit,rationes pecuniæ confectas apud duas prouinciæ ciuitates reliquisset: quibus rebus peractis,è prouincia decessit,ac Romam venit, & nisi triumphum petere in animo habuisset,lictoribus dimissis,& paludamento deposito, Vrbem priuatus ingressus est. Sin autem de triumpho postulando cogitaret,aliquandiu ad Vrbem manebat,& lictores fascésque laureatos quandiu triumphasset,habebat,ac Senatu in ædem Bellonæ euocato,res à se gestas exponebat,ac triumphum petebat. Vbi verò,siue triumphans,siue priuatus Vrbem introiisset,tum alio die rationes referre ad ærarium cogebatur, nec multò pòst,Centuriones,cæterósque prouincialis curæ socios ad ærarium in beneficiis, si liberet, deferebat. Ac ante legem quidem Iuliam liberior referendi ratio fuit. Lege autem Iulia cautum est,vt rationes, quas in prouincia apud duas ciuitates reliquissent, eas statim,atque Vrbem iniissent,ad ærarium totidem verbis referrent, atque triginta diebus,quibus rationem retulissent, comites in beneficiis deferrent: quod tamen non Proconsulum proprium,sed Quæstorum commune fuit, quemadmodum ex Ciceronis scriptis intelligitur.

Verùm,quemadmodum Proconsulibus,qui se optimè gessissent,magni & in prouincia,& in Vrbe honores habebantur:sic contrà,si quid deliquissent,atque à legibus recessissent,multis iudiciorum laqueis irretiti sunt. In primis autem tribus obnoxij legibus ac quæstionibus fuerunt,peculatus, maiestatis,& repetundarum. Peculatus,si prædam aut pecuniam publicam auertissent,quo iudicio etiam Quæstores, Legati, & Scribæ eorum obstricti fuerunt: Maiestatis,si aut exercitum aut prouinciam hosti prodidissent,aut vltrò exercitum è prouincia eduxissent,aut bellum sine S.C.intulissent: Repetundarum, si se in socios,aut auarè,aut superbè,aut libidinosè,aut crudeliter,aut iniustè gessissent. Quæ & maximè socialis fuit, & prouinciarum salutem continuit, quo iudicio postulati plurimi,damnati multi,nonnulli etiam absoluti sunt: de quibus alio libro disputabimus. Atque hæc quidem de iis Proconsulibus, qui libera adhuc Republica prouincias gubernarunt,dicta sint:restat vt de his qui constituta Monarchia prouinciis præfuerunt, quædam addam.

Octauius Augustus,cùm Senatus,ac populi Romani voluntate compelleretur, vt solus Rempub.regeret,prouinciarum administrationem aliam à priori instituit. Alias enim sibi reseruauit,eas scilicet,quę potentiores erant,& plus periculi ostendebant:ac vel hostes accolas habebant,vel nouos per se ipsæ aliquos motus turbare poterant. Quę autem infirmiores,& pacatiores erant, populo attribuit,vt in eas,quos vellent,mitterent, eósque qui ipsis præessent,Proconsules appellauit: de quorũ potestate quid Dio lib.53.scribat audiamus: Annuas,inquit Dio,eorũ Præfecturas Augustus esse iussit,nisi quis multitudinis liberorum,aut nuptiarum ratione priuilegium haberet,vtq; de cõmuni Senatus consilio mitterentur,neque gladio accincti,neq; militari habitu vtentes. Procõsules autẽ eos dici voluit,non modò duos istos Cõsulares,sed reliquos etiam Prætorios, aut qui Pręториorum loco haberentur: vtq; lictores vtrisq; tot,quot in vrbe permissũ est legibus

Cc 2

habere, adessent, vt imperij insignia statim atque extra pomerium essent, adsumerent, & vsque ad reditum in Vrbem ea seruarent. Et pòst: Senatus autem, & seorsim quidem Consularibus Africam atque Asiam concessit, & Prætoriis reliquas prouincias adscripsit. Vtrisque autem ex æquo interdixit, ne ante quintum annum à gesto in vrbe Magistratu prouincias sortirentur: ita fiebat, vt etsi eorum numerus, quàm prouinciarum erat maior, tamen ad omnes tandem imperium perueniret. Post Cæsaris autem Octauiani tempora, cùm nonnulli eorum malè gessissent Magistratum suum, Imperatori istæ quoque prouinciæ adiectæ sunt, ac sic his etiam ipsis quodammodò is prouincias assignabat. Cæterùm & Legatos, seu assessores quosdam sibi adsciscebant, quorum consilio in administratione prouinciæ vterentur, vnicum quidem Prætorius, ex sui, aut inferioris ordinis hominibus, tres autem Consularis, ex eiusdem dignitatis viris accipiebat, eós, qui ipsi Imperatori probarentur. Erat etiam hoc generaliter de omnium prouinciarum potestate constitutum, ne quem delectum militum agerent: ne pecuniam, præter eam quæ constituta erat, exigerent, Senatus, Imperatorísve iniussu: cùm successor missus esset, is vt statim ex prouincia abiret, ac ne in redeundo domum tempus tereret, sed intra tertium mensem Romam reuerteretur. Hæc Dio. Plura de iis traduntur à Iurisconsultis, titulo de Proconsulis officio, qui propriè huc pertinet.

De Prætoribus prouincialibus, & Proprætoribus.

CAP. XLIII.

INITIO prouinciis præfecti sunt Prætores, vt & ius prouincialibus dicerent, & si res cogeret, bellum administrarent. Itaque Prætorum numerus ob id creuit, quia prouinciarum numerus creuit. Cùm enim duo Romæ Prætores essent, vnus, qui inter ciues, alter, qui inter peregrinos ius diceret, ac prouinciæ duæ Sicilia atque Sardinia essent institutæ, visum est faciendum, vt Prætores alij in eas duo adiicerentur. Inde duabus ad Imperium adiunctis Hispaniis, totidem alij accesserunt, qui quaterni quaternas in singulos annos prouincias gubernarent. Quoniam autem in ipsis prouinciis sæpe tumultus ac bella grauiora excitabantur, quæ bella iam inde ab initio geri per Consules erant solita, hinc etiam prouinciæ Consulibus ordine sunt commissæ. Et sic duo potissimùm ordinarij fuerunt prouinciarum Rectores: Prætores qui in Prætura, & Consules, qui grauiore vrgente bello, in Consulatu prouinciis præfuerunt. Prætores igitur prouinciales, sicut & reliqui, creati sunt Comitiis Centuriatis, quibus, vbi erant designati, decretæ à Senatu prouinciæ, quas sortirentur. Insignia fuerũt eadem, quæ Prætorum Vrbanorum, lictores videlicet sex, totidem fasces, atque secures, vnde ab Appiano ἑξαπελέκεις, id est, sex securium appellantur. Tempus ordinarium, quo Prouincias tenuerunt, fuit annuum. Si verò prorogato post Præturam imperio in prouinciis remansissent, Proprætores sunt appellati. Atq; hoc quidem vltra annum Vrbis DC. sic est obseruatum. Posteà verò, cùm L. Calpurnius Piso, Tribunus plebis, L. Marcio Censorino, M. Manilio Coss. anno ipso DCIV. teste in Bruto Cicerone, primus de quæstione perpetua repetundarum tulisset, id est, vt ex Prætoribus iis, qui prouincias sortiri soliti erant, vnus Prouinciæ loco, quæstionem repetundarum sortiretur, eíque per annum in Vrbe præesset: & cùm idem posteà etiam in aliis quæstionibus ac Prætoribus alij alia lege sanxissent, initium introductum est, vt Prætores, qui quotannis adhuc seni tantùm creabantur, iurisdictiones duas, quæstiones quatuor, aut plures ex legibus, quæ de quaque quæstione latæ erant, in sortem coniicerent, eásque per annum in Vrbe exercerent: extremo autem anno, ex Senatusconsulto prouincias in posterum sortirentur, & inde Proprætores appellari cœpti sunt.

Cæterùm ad ipsam appellationem quod attinet, vtrùm Proprætor, an Proprætore dicendum sit, ea hîc repetantur, quæ de Proconsulibus monuimus. Non autem vno modo Proprætores dicti sunt. Primùm enim Prætores prouinciales, qui imperio prorogato in prouinciis vltra legitimum tempus manserunt, Proprætores sunt appellati: tum etiam illi, qui ex priuatis ad bellum gerendum, non autem ad gubernandam prouinciam, missi sunt, vt C. Octauius. Et hi propriè Magistratus non fuerunt. Tertiò Proprætores dicti, qui Prætura in Vrbe gesta, sub finem anni in prouincias profecti, eis præfuerunt: hi ordinarij Magistratus prouinciales fuerunt: quorum imperium & potestas eadem fuit, quæ Proconsulum, nisi quòd sex tantùm lictoribus, totidem fascibus, & securibus vsi fuerunt, & quòd prouincias minores obtinuerunt. Cætera, quæ capite proximè præcedenti de Proconsulum in prouincias profectione, & comitatu diximus, item de imperio,

imperio, iurisdictione, curatione & decessione, illa omnia etiam ad Proprætores pertinent. Quartò Proprætores etiam dicti sunt illi, quos C. Octauius Augustus, & post eum reliqui Imperatores in eas prouincias, quas sibi reseruabant, miserunt. Et hi maiorem, quàm Proconsules, qui prouinciis populi præficiebantur, habebant potestatem: de quibus Dio libro 53. in hunc modum scribit, de Augusto verba faciens: Qui neque consulares, neque Prætorij erant, ipse (Augustus scilicet) delegit, ac legatos suos & Proprætores nominauit. Nam cùm hęc omnia diu admodùm in priori Reipublicæ forma floruissent, Prætores, inquam, & Consules: Prætoris nomine, vt bellis maximè ab antiquis temporibus conueniens, à se delectos insigniuit, Proprętores eos nuncupans: Consulum appellatione reliquos, vt paci propinquiores affecit, Proconsules dicens. Hæc nomina in Italia Cæsar reseruauit: qui extra Italiam imperarent, quasi eorum locum tenentes, Præfectos appellauit. A se porrò designatis, præter nomen Proprætorum hoc etiam tribuit, vt plus quàm annum essent cum imperio, quatenus videlicet ipse statuisset, vt militarem habitum gestarent, gladiúmque, & ius capite plectendi militis haberent. Omnes autem Proprætores, ac qui non sunt pro consulibus, sex vtuntur lictoribus, noménque inde apud Græcos habent ἑξαπελέκεις. Vtrique autem imperij insignia statim, atque venerint in prouinciam ipsis destinatam, acccipiunt, perfunctíque eo statim deponunt. Hæc ille. Qui etiam paulò pòst addit, Proprætores cum vrbanis legionibus, pluribus instructis Præfectis in prouincias à Cæsare missos, additósque eis curatores, qui publicos reditus colligerent, & certas impensas facerent. Quin etiam de ipsis constitutum ait, ne quem delectum militum agerent, ne pecuniam præter eam, quæ constituta erat, exigerent, Imperatoris iniussu, cui successor missus esset, is statim ex prouincia abiret, ac ne in redeundo tempus tereret, sed intra tertium mensem Romam reuerteretur. Plura de his Proprætoribus habentur in Pandectis titulo de officio Præsidis, quæ inde petantur.

De Legatis Proconsulum, & Proprætorum.
Cap. XLIV.

INTER Comites Proconsulum & Proprætorum primum locum obtinuerunt Legati, de quibus hoc capite agemus, reliquos ad alium, & commodiorem locum differentes. Legati, inquit Varro libro 4. de lingua Latina, dicuntur, qui lecti publicè, quorum opera, consilióque vteretur peregrè Magistratus, quíve nuncij Senatus, aut populi essent. Quibus ex verbis intelligitur, duplices fuisse apud Romanos Legatos: alios, qui Senatus voluntatem ad alios detulerunt: alios, qui Præsidibus, Proconsulibus scilicet, & Proprætoribus operam quacunque ratione nauarunt. Sunt autem & aliæ Legati significationes, verùm de ea tantùm dicemus, cuius priori loco Varro meminit. Illi igitur Legati, qui Proconsules, Proprętorésque in prouincias euntes comitabantur, aut à Senatu iis dabantur, aut permissu Senatus ab ipsis Præsidibus adsciscebantur, aut lege aliqua extra ordinem deligebantur, Cicerone teste. Numerus Legatorum prouinciarum Rectoribus assignatorum, qui minimus, fuit trium. Nec verò dubium est, quin in eo sit habita ratio Prętorij gradus & Consularis, & prouincię, & belli, ipsius denique hominis. Vnde legimus, nonnullis Legatorum numerum auctum esse. Obseruatum & hoc est, vt Legatos libenter sibi quisque legaret, qui rei militaris periti essent, quíque ipsi prouinciis aliàs cum imperio prefuissent. Itaque Consulares Consulibus, Prętorij Prætoribus Legatos se poscentibus adiunxerunt, & frater fratrem, filius patrem sibi legauit. Cæterùm, quod ad munus ipsorum attinet, Vicarij quidam erant Proconsulum, ad molem rerum prouincialium sustinendam, vnde etiam ipsi lictoribus ac fascibus vtebantur. Ad iurisdictionem autem quod attinet, priuatarum tantùm causarum cognitionem habebant, in quibus non sua, sed mandata vtebantur auctoritate: & si quid occurreret, quod maiorem diligentiam expostularet, id ad Proconsulem remittebant. Publicarum autem quæstionum cognitio & exercitatio iis à Procoss. mandari non poterat, nisi in lege istius quæstionis nominatim scriptum esset. Ius nullum habebant animaduertendi in caput cuiusquam, nec atrociter verberandi. Id enim Proconsulis erat. Si tamen contigisset Proconsulem abesse à prouincia, tum Legatis committebantur, quæ animaduersionem postulabãt. Sed & hoc notandum, si Proconsules aut Proprætores ante successoris aduẽtum, de prouincia decederent, eos Legatos vel Quæstores interim prouinciis prefecisse, qui & ipsi tum Proconsules aut Proprætores appellabantur.

De Legatis decem, quorum consilio & ope Duces exercituum vtebãtur, in prouinciis

constituendis,alio loco dicam.Illud hoc loco,antequàm ad alia progrediar,admonendum videtur,quod de legatione libera interdum legitur,moris fuisse, vt Senatores Romani,quibus priuata negotia in prouinciis erant, veluti hæreditates, aut legata persequendi, vel nomina exigendi,honorario titulo liberæ legationis à Senatu donarentur, vt ita sub Legatorum personis commendabiliores controuersias haberent,atque fauorabiliores. Qui etiam voti soluendi,& periculi vitandi causa eas legationes sæpe impetrabant,& lictores à Prouincialibus Magistratibus,cæterorúmque Legatorũ insignia accipiebant. Cicero autem libro tertio de Legibus,in suo Consulatu omninò extinguere & tollere eiusmodi legationes voluit,vnde etiam inter alias suas leges hæc ponit : Rei suæ ergô ne quis Legatus esto.Sed intercessit Liuius Tribunus plebis,&c.Et hæc de Legatis.

De Quæstoribus Prouincialibus & Proquæstoribus.
Cap. XLV.

QVAESTORVM tria genera fuisse, suprà diximus : Alij enim Quæstores ærarij vel vrbani: alij Quæstores parricidij,vel rerum capitalium erant : alij Quæstores Prouinciales,de quibus hoc capite dicemus,eo ordine,vt primùm,qui Quæstores Prouinciales fuerint,quomodo creati sint, & Prouincias obtinuerint, tum quam potestatem habuerint,ostendamus. Quæstores Prouinciales erant,qui vnà cum Proconsulibus, aut Proprætoribus in Prouincias exibant. In singulas enim prouincias singuli Quæstores mittebantur,præterquàm in Siciliam:quæ cùm duplex fuisset,Prouincia vetus & noua, duos etiam habuit Quæstores,vnum qui Lilybæi,alterum qui Syracusis curabat. Legebantur autem eodem modo, quo Prætores Prouinciales. Nam cùm legitimus Quæstorum numerus in annum populi suffragiis esset creatus,iubebat Senatus vt prouincias in sortem coniicerent:Prouinciæ verò duę erant vrbanę eorum,qui ęrario populi Romani præessent,reliquæ ferè prouinciales,eorum,qui cum Consulibus,aut cum Prętoribus in prouincias irent. Quemadmodum autem Pręsides non semper prouincias ex Senatuscõsulto,& sorte sed aliquando lege obtinuerunt: sic etiam Quæstores non semper ex S. C. eas sortiti, sed aut S.C.aut lege aliqua extra ordinem nominatim adepti sunt,cuius rei exempla non pauca apud Liuium & Ciceronem extant.

Ministris Quæstores vsi sunt,Scribis & Lictoribus:Scribis ad conficiendas tabulas publicas, Lictoribus ad maiestatem Magistratus tuendam. Nec verò semper Quæstor cum suo Præside in prouinciam proficiscebatur: verùm sæpe,aut multò ante, aut multò post eum in prouinciam veniebat : vnde fiebat, vt non idem semper Quæstorij muneris ineundi dies fuerit,qui Prætorij: quod vbi euenit,simul illud etiam contingere potuit, vt duos Quæstores Præses vnus eodem anno habuerit, Cicerone teste.

Potestas horum erat,publicam pecuniam,quam ex ærario,à Tribunis ærarij accipiebant,quęque attributa pecunia dicebatur,curare,& inde stipendia, & viaticum Legatis, cohorti Prętorię,& exercitui suppeditare:tum etiam vectigalem pecuniam ex re frumẽtaria,& ex portoriis,cæterísque,quę Publicani exercent,vectigalibus exigere,& Romã in ęrarium referre. Nonnunquàm etiam Proprętores Quæstoribus iurisdictionem, imperiúmque suum mandàrunt,& totius rei frumentarię administrationem commiserũt. Quòd si Quæstores à Proprætoribus vel Proconsulibus,ante successorum aduentum de prouincia decedentibus, prouinciæ præponerentur,tum & ipsi Proconsulis aut Proprætoris nomen ferebant,prout huius, vel illius vices sustinebant. Si verò Quæstores non expectato successore de prouincia decederent, non erat eorum suæ prouinciæ aliquem præficere:sed eius,penes quem summum erat prouincię imperim,Proconsulis aut Proprætoris.

Cæterùm quanta intercesserit necessitudo Quæstori cum Præside suo,docet Cicero, cùm sæpe aliàs,tum verò in Diuinatione in Verrem his verbis : Sic à maioribus accepimus,Prætorem Quæstori suo parentis loco esse oportere, nullam neque iustiorem neque grauiorem causam necessitudinis posse reperiri,quàm coniunctionem sortis,quàm prouinciæ,quàm officij, quàm publici muneris societatẽ. Idem alibi dicit,maiores hanc Quæsturæ coniunctionem liberorum necessitudini proximam esse voluisse. Inter vrbanos, & prouinciales Quæstores hanc differentiam notat Hotomanus, primùm quòd illi neque lictores,neque viatores habuerint,cùm neque vocationem,neque prehensionem haberent: hi verò & lictores, & togam prætextam habuerint. Deinde quòd vrbani ius non dixerint:prouinciales autem iure dicundo conuentus circumiuerit, vt scribit Suetonius, & quæcunque commissa populo Romano essent, exquisiuerint,

déque

déque iis iudices ac recuperatores dederint, quemadmodum videmus in Diuinatione, Q. Cæcilium Verris Quæstorem in Agonidem iudicium dedisse.

Porrò ad Proquæstores quod attinet, nam & de his me dicturum aliquid promisi, sic appellati sunt ij, qui mortuo Quæstore Præsidi ipsi Quæstoris loco esse cœperunt, item qui, Quæstore, non expectato successore, decedente prouinciç ipsius intereà præfecti sunt. Hi verò prouinciam suam non à Senatu, aut populo, vti Quæstores, verùm ab ipso Proprætore, vel Proconsule, acceperunt, ideóque inferiori gradu fuerunt. Legimus etiam præsentibus nonnunquàm Quæstoribus, tamen etiam Proquæores st fussie, sed rarò.

De Præfecto Ægypti, Præfectis Præfecturarum, Consularibus quatuor, qui per Italiam ius dicerent, & Iuridicis Italiæ.

Cap. XLVI.

PRæfecti vocabulum latè patet. Nam & in re militari magnus eius vsus est, & in hoc de Prouincialibus Magistratibus loco variè vsurpatur. Scribit enim Dio, Octauium. Augustum eos omnes, quos Prouinciis extra Italiam sitis præposuisset, Præfectos appellasse. Verùm cùm eorum eadem quæ Proprætorum in Cæsaris Prouincias missorum ratio fuerit, nihil de iis hîc dicam, sed tantùm de Præfecto Ægypti, pauca monebo. Præfectus Ægypti, qui & Augustalis dictus est, ab Augusto primùm fuit institutus, & Ægypto, quam Antonio & Cleopatra victis in prouinciæ formam redegerat, præpositus. Diuersus fuit à reliquarum prouinciarum Rectoribus, quod non Senatorij, vt illi, sed equestris ordinis fuerit. Senatoribus enim eam prouinciam Augustus committere, vt Dio lib: 51. docet, noluit, veritus, ne si violentiores Senatores Præsides nacta esset, occasionem rerum nouandarum afferret. Quin etiam, vt idem ait, proficiscendi in Ægyptum potestatem, nisi ipse nominatim alicui permisisset, omnibus ademit. Primus, qui ei præfuit sub Pręfecti nomine Cornelius Gallus fuit, à quo deinceps omnes, qui eam prouinciam administrarunt, Præfecti sunt appellati. Meminit eorum Vlpianus ff. titulo de Præfecto Augustali, his verbis: Præfectus Ægypti non priùs deponit Præfecturam, & imperium, quod ad similitudinem Proconsulis lege facta sub Augusto ei datum est, quàm Alexandriam ingressus sit successor eius, licèt in prouinciam venerit, & ita in mandatis eius continetur, &c. Reliqua ferè omnia cum Proconsulibus vel Proprætoribus cõmunia habuit.

Præfecti Præfecturarum dicebantur ij, qui Præfecturis præerant, & in iis ius dicebant: propriè quidem prouinciales Magistratus non erant, Præfecturæ enim, vti Festus docet, in Italia appellabant illæ vrbes, in quibus & ius dicebatur, & nundinæ agebantur, & erat quædam earum Respublica: neque tamen Magistratus suos habebant, in quas legibus Præfecti mittebantur quotannis, qui ius dicerent. Quarum genera duo fuère: alterum, in quas solebant ire Præfecti, populi suffragio creati: alterum, in quas Prætor vrbanus quotannis Præfectos mittebat. Sed de Præfecturis, alio loco plura dicemus.

Consulares quatuor, qui per Italiam ius dicerent, ab Imperatore Hadriano instituti sunt. Cùm enim is Italiam in quatuor regiones distribuisset, in singulas Præfectos misit, potestate ferè Proconsulari, qui, quòd priùs Romæ Consulatum gessissent, Consulares dicti. Ælius Spartianus in Adriano: Quatuor Consulares per omnem Italiam iudices constituit. Iulius Capitolinus de M. Antonio Pio: Ab Adriano inter quatuor Consulares, quibus Italia committebatur, electus est ad eam partem Italiæ regendam, in qua plurimùm possidebat. Ex quibus constat Consulares hos tantùm iudicium habuisse, hoc est, iudicandis Italorum cõtrouersiis occupatos fuisse, rem verò militarem non attigisse. Neque diu post Adrianum hæc ordinatio mansit, id quod testatur Appianus libro 1. de bellis ciuilibus, cùm in historia belli Marsici sic scribit: Apparet, tunc quoque regiones Italiæ distributas fuisse Proconsulibus, quem morem imitatus Adrianus Imperator, renouauit post ætates aliquot, non diu duraturum post eius obitum. Hæc ille. In horum Consularium locum Iuridicos Italiæ præposuit M. Anton. Philos. testante Iul. Capit. his verbis: Datis Iuridicis Italiæ consuluit, ad id exemplum, quo Adrian. Consulares viros reddere iura præceperat. Plura de iis non memini me legere.

De Triumuiris, Quinqueuiris, Septemuiris, ac Decemuiris, Coloniæ deducendæ. De Quinqueuiris, Septemuiris, Vigintiuiris agris dandis, attribuendis. De Quinqueuiris, Quindecimuiris agrorum metiendorum.

Cap. XLVII.

DE Coloniis, earum diuiſione, iure, & deductione libro vltimo dicendum nobis erit, ideóque hîc breuiores erimus. Appianus libro primo bellorum ciuilium ſcribit, morem Romanis fuiſſe, nunc hos, nunc illos Italiæ populos ſubiugando parte agri mulctare, in eúmque colonias deducere: aut in iam antè condita oppida nouos colonos ſui generis adſcribere. Hæ coloniæ tanquàm præſidia partis bello prouinciis imponebantur: in quibus, quantùm erat culti agri colonis diuidebatur, aut vendebatur, elocabatúrve: quod verò incultum ſupererat, vt ferè bellum ſequi ſolet vaſtitas, quia ſub ſortem mittere non vacabat, per præconem inuitatis aſſignabant, quibuſcunque liberet colere, excepta ſibi tributi nomine in ſingulos annos ex arbuſtis prouentus parte quinta, frugum verò decima. Quin & gregibus vectigal indictum erat, tam minoris, quàm maioris pecoris: ita proſpiciebatur frequentiæ generis Italici, quod laboris patientiſſimum eſt habitum, ne carerent auxiliis domeſticis. Hactenus Appianus, ex quibus intelligere licet, qua occaſione Coloniæ fuerint deduci cœptæ. Cùm igitur aut lege aliqua à plebe ſcitum, aut Senatuſconſulto decretum eſſet, Coloniam aliquam deduci, & numerus colonorum ſcriptus eſſet, creabantur Comitiis Tributis, vt libro ſuperiore oſtendimus, modò per Conſulem, modò per Prætorem vrbanum, Curatores, qui Coloniam deducerent, interdum tres, interdum quinque, ſeptem, decem, viginti etiam, qui inde Triumuiri, vel Quinqueuiri, vel Septemuiri, vel Decemuiri, vel Vigintiuiri Coloniæ deducẽdæ, aut agris dandis, attribuendíſve appellabantur. Hi poſtquàm creati erant, colonos, qui vel ſua ſponte nomina dederant, vel ſorte exierant, agros lege definitos, atque in Coloniam ſub vexillo, quaſi exercitum aliquem deducebant. Dux autem deductionis aliquis è Curatoribus agrariis erat. Appianus, Plutarchus, Cicero. Signa cohortium, in antiquis nummis, quibus Coloniæ alicuius deductio ſignificatur, impreſſa adhuc etiam cernere poſſumus. Vbi verò colonos in agris, quò deducendi erant, collocârant, tum aratro vrbem, & agrum circumſcribebant, teſtibus Varrone, Dionyſio, Plutarcho, & Cicerone, ac aliis: nummis etiam antiquis in quibus aratro deductio Coloniæ demonſtrabatur, quales in Faſtis, Iulio, & Auguſto Huberti Goltzij multi cernuntur, in quibus etiam

ni, quorum primus repræſentat nobis vexillum, aquilam, & ſignum cohortis, ſecundus item vexillum, aquilam, aratrum, decempedam, ſiue perticam agri menſoriam, tertius ſacerdotem agentem iugum boum, & ſulcum aratro ducentem, vrbe, agróque, quomodo dixi, circumſcripto: tum verò agri diuiſionem, ac ſuæ cuique partis aſſignationem ſunt aggreſſi, vnde agros coloniarum diuiſos, & aſſignatos dici notauit Frontinus. Quod munus difficillimum, ac moleſtiæ ſæpe pleniſſimum videtur fuiſſe, propter odium colonorum, in quod illi facilè poterant aſſignationis eius cauſa incurrere. Atque hæc omnia fiebant auſpicatò: qua de cauſa Curatoribus illis pullarius dabatur, qui cum ipſis proficiſceretur. Tantum de illis. Sequuntur miniſtri Magiſtratuum Romanorum.

De Scri-

De Scribis, Apparitoribus, Accensis, Interpretibus, Præconibus, Lictoribus, Viatoribus, & Carnificibus.

Cap. XLIIX.

A MAGISTRATVVM explicatione ad ministros transibimus. Fuerunt autem ministri Magistratuum Scribæ, Apparitores, Accensi, Interpretes, Præcones, Lictores, Carnifices.

Scribæ, vti Festus docet, fuerunt librarij, qui rationes publicas scribebant in tabulis. Apparuerunt autem singulis Magistratibus eo nomine, vt rationes publicas in tabulas referrent, & leges, actáque omnia perscriberent: vnde dixit Cicero in 5. Verrina, Scribarum ordinem esse honestum, quòd eorum hominum fidei tabulæ publicæ, periculáque Magistratuum committantur. Leges quodammodò in manibus Scribas habuisse, & Magistratibus ius suggessisse, ostendit idem, cùm in tertio de Legibus extremo scribit: Animaduerto quosque in Magistratibus ignoratione iuris sui tantùm sapere, quantùm apparitores velint, quod ipsum de Scribis esse dictum docet Plutarchus, vbi Scribarum arrogantiam à M. Catone minore fractam, ac repressam esse narrat, in hæc verba: Cato cùm Quæsturam in[i]sset, ministros, & Scribas coërcuit, qui publicas tabulas, legésque tractantes, cùm adolescentes nacti essent, quibus Magistratibus apparerent, quòd ij propter inscientiam magistris egerent, potestate non cedebant, sed ipsi erant Magistratus. Eos verò Cato Apparitorum loco, vt erant, tractauit, cùm alios fraudis, alios inscientiæ insimularet: cúmque illi auxilio collegarum Catonis vsi resisterent, Cato primum eorum damnatum de fraudata hæreditate ab ærario expulit, alterum verò de inertia postulauit: qui cùm gratia Catuli Censoris fultus euasisset, eo nunquàm vsus est Cato. Addo illud, Scribas ferè à Quæstoribus mercedem apparitionis accipere solitos, id quod ex fragmento veteris huius tabulæ intelligitur:

Q. VRB. QVEI AERARIVM PROVINCIAM OPTINENT EAM MERCEDEM DEFERTO QVAESTORQVE QVEI AERARIVM PROVINCIAM.
OPTINEBIT EAM PECVNIAM EI SCRIBAE SCRIBEISQVE HAEREDIVE.
EIVS SOLVITO IDQVE EI SINE FRAVDE SVA FACERE LICETO QVOD.
SINE MALO PECVLATV FIAT OLLEISQVE HOMINIBVS EAM PEQVNIAM CAPERE LICETO.

Omnium autem, vt scribit Festus, minimæ dignitatis fuit Scriba naualis, quòd periculis quoque eius ministerium esset obiectum. Cùm ergo multi essent Scribæ in ciuitate, factum est, vt in decurias multas sint translati, Quæstoriorum, Æditiorum, Prætoriorum, prout à Quæstoribus, Ædilibus, Prætoribus essent lecti. Nam hoc ius eorum Magistratuum fuisse, non obscurè innuit Cicero pro Cluentio cùm scribit: Nuper hominem tenuem Scribam Ædilitium D. Matrinium cùm defendissem, apud M. Iunium, Q. Publicium Prætores, & M. Prætorium, C. Flaminium Ædiles Curules: persuasi, vt Scribã iurati legerent eum, quem iidem isti Censores ærarium reliquissent. Et Liuius libro 40. Q. Petilius Prætor vrbanus eos libro à L. Petilio Scriba sumpsit, & erat familiaris vsus, quòd Scribam eum Quæstor Q. Petilius in decuriam legerat. Sed tamen aliquot etiã decurias pretio emptas fuisse apparet, ex oratione quinta in Verrem. Non admodùm autem grauem, atque honestum fuisse Romæ Scribarum ordinem, duæ res indicio sunt: vna, quòd Æmilius Probus in Eumene Scribarum munus multò apud Græcos honorificentius fuisse, quàm apud Romanos, prodit: nã apud Romanos reuerà, sicut essent, mercenarios habitos, apud Gręcos neminẽ, nisi honesto loco, & fide, & industria cognita admissum. Altera, quòd Piso apud Agelliũ li. 6. ca. 9. de Cn. Flauio Scriba ita scribit: Cn. Flauius, patre libertino natus scriptum faciebat: ísq; in eo tempore Ædili Curuli apparebat, quo tempore Ædiles subrogantur, eúmque primæ tribus Ædilem Curulẽ renũciauerũt, atque Ædilis, qui Comitia habebat, negat accipere, neque sibi placere, qui scriptũ faceret, eum Ædilem fieri. Cn Flauius dicitur tabulas posuisse, scriptu sese abdicasse ísque Ædilis Curulis factus est. Non tamen aditũ omninò Scribis ad maiores honores fuisse interclusum, Cicereij, qui Scipionis Africani maioris Scriba fuerat, exemplum ostendit, qui, auctore Valerio, cùm in campum Africani filium Candidatum Prętoriis Comitiis deduxisset, séque omnibus centuriis Scipioni anteferri vidisset, è templo descendit. Quin etiã Cicero quendam memorat, qui, cùm in Sullę Dictatura Scriba

fuiſſet, pòſt in Cæſaris, Prætor vrbanus fuit.

Apparitores Magiſtratuum dicebantur, qui Magiſtratuum imperio præſtò erant, vt Scribæ, Accenſi, Interpretes, Præcones, Viatores, Lictores, Serui publici, Carnifices. Hæc autem munera libertis ferè ſuis Magiſtratus quiſque more maiorum mandauit. Quod cùm ex aliis multis locis colligitur, tum maximè ex oratione Senatoris cuiuſdam apud Tacitum lib.13. Annalium, de libertinorum ordine ita differentis: Hinc plerunque tribus, decurias, miniſteria Magiſtratibus, & Sacerdotibus, cohortes etiam in Vrbe conſcriptas, & plurimis Equitum pleriſque Senatoribus non aliunde originem trahi. Quibus verbis ſatis planum facit, libertinis tribus & decurias, credo Scribarum & Præconum, & Viatorum, aliquando eſſe repletas, ex libertinis miniſtros Magiſtratibus & Sacerdotibus datos eoſdem eſſe aliquando in cohortes ad bellum deſcriptos, atque inde plurimos Equites, multos Senatores originem deduxiſſe.

Scribas autem ex hoc numero eximimus: non quòd non Apparitorum numero fuerint, ſed quòd eorum ordinem ex ingenuis potiùs, quàm ex libertinis conſtitiſſe animaduertimus. Siquidem & antiquus ille Scriba Pontificum Cn. Flauius, non libertinus fuit, ſed libertini filius, & Cicereius Scriba Scipionis, Prætor legi non potuiſſet, niſi ingenuus fuiſſet. Neque enim ſtante Republica Magiſtratus vlli libertinorum ordini patuerunt. Cicero tamen M. Tullio liberto ſuo Scriba viſus eſt.

Accensos hoc loco intelligimus Magiſtratuum miniſtros, qui accirent. Sic enim Varro libro 4. de lingua Latina, Conſul loquitur ad exercitum: Impero, qua conuenite ad Comitia Centuriata. Quare hîc Accenſo, illic Præconi dicit, hæc eſt cauſa. In aliquot rebus idem vt Præco, Accenſus acciebat, à quo Accenſus quoque dictus. Accenſum ſolitum ciere Bœotia oſtendit, quam Comœdiam Ælij eſſe dicunt, hoc verſu:

Vbi primùm Accenſus clamârit meridiem, &c.

Liuius de Decemuiris Conſularibus: Penes Præfectum iuris duodecim faſces erant, Collegis nouem ſinguli Accenſi apparebãt. Et Cicero in epiſtola illa nobili ad fratrem: His rebus nuper C. Octauius iucundiſſimus fuit, apud quem primus Lictor quieuit, tacuit Accenſus, quoties quiſque voluit, dixit, & quàm voluit diu. Quo in loco cùm de Accenſo, Tacuit, dixit, ſignificat, Accenſi officium fuiſſe non ſolùm vt acciret ad Prætorem, qui ius poſcerent: ſed etiam, vt moleſtis interpellatoribus ſilentium imponeret. Libertis autem hoc muneris datum eſſe, idem ille in eadem oſtendit: Accenſus ſit, inquit, eo etiam numero, quo eum maiores noſtri eſſe voluerunt, qui hoc non in beneficij loco, ſed in laboris, aut muneris non temerè niſi libertis ſuis deferebant, quibus illi quidem non multò ſecus, ac ſerui imperabant: vnde ad Appium cùm ſcribit Pauſaniam, Lentuli libertum, Accenſum ſuum vocat.

Interpretes fuerunt, quos inter exteras gentes, ad externorum populorum orationem interpretandam adhibuerunt: quos ex apparitorum & libertinorum numero fuiſſe, Ciceronis verba, quæ ſequuntur, oſtendunt: Primum ad Thermum, inquit, ſe pro Coſſ. in Sicilia, in longa apparitione ſingularem, & propè incredibilem Interpretis ſui Marcilij fidem cognouiſſe. Deinde in Corneliana: C. Publicium Menandrum, libertinum hominem apud maiores Legatos in Græciam proficiſcentes Interpretem ſecum habere voluiſſe.

Praeconum in ciuitate vſus fuit varius, ac multiplex: in auctionibus, vt ad haſtam ſtarent, & precia oblata nunciarent: in concionibus, vt audientiam facerent: in Comitiis Magiſtratuum, vt tribus ad ſuffragia ineunda citarent, & eos, qui deſignati erant, renunciarent: in legibus ferendis, vt ſubiiciente Scriba leges populo recitarent: in iudiciis & quæſtionibus, vt iudices, reos, & accuſatores, & teſtes citarent: quod vnicuique planum eſſe poteſt, qui non curſim, ſed attentè antiquorum ſcripta perlegerit. Liberos autem fuiſſe Præcones, exemplo ſit Sex. ille Næuius, de quo Cicero pro Quinctio. Hi à Conſulibus ex ciuibus Romanis legebantur, eorúmque multæ erant decuriæ.

Lictores dicuntur, ait Feſtus, quòd faſces virgarum ligatos ferunt, hi parentes Magiſtratibus, delinquentibus plagas ingerunt. Vſi ſunt Lictoribus Conſules, Prætores, Interreges, & Dictatores, & ſi qui alij Magiſtratus non poteſtatem ſolùm habuerunt, ſed etiam imperium. Viatoribus ij, quorum poteſtas potiùs quàm imperium extitit. Eorum munus erat, vt populum ſummouerent, ſontes virgis cæderent, & ſecuri ferirent, quæ ex Liuio multis locis eliciuntur, qui eos etiã alicubi aditus ſummotores vocat. Hos in plebe Romana fuiſſe, idem oſtẽdit, apud quem aliquis ex plebe queritur, quatuor & viginti Lictores apparere Conſulibus, & eos ipſos plebis homines: Punico autẽ bello confecto, qui

qui Magistratibus in prouincia apparerent, eos ferè Bruttios fuisse, vnde Bruttianos dictos, tradit Agellius. Plurima de Lictoribus collegit obseruatione dignissima Iustus Lipsius libro singulari Electorum, cap. 23.

VIATORES appellantur, inquit Festus, qui Magistratibus apparent eò, quia initio omnium tribuum cùm agri in propinquo erant vrbis, atque assiduè homines rusticabantur, crebrior opera eorum erat in via, quàm vrbe: quòd ex agris plerunque homines vocabantur à Magistratibus, & frequens eorum erat ab agris ad vrbem via: cum quo etiam Columella & Cicero, cuius hæc sunt verba: E via ad Senatum accersebantur Curius, & cæteri senes, ex quo, qui eos accersebant, viatores nominati sunt. Hi alij erant à Lictoribus, si antiquam vtrorumque originem respiciamus. Valgius tamen eosdem ferè Viatores cum Lictoribus existimauit, vt est apud Agellium. Lictorem enim dicit à ligando appellatum esse, quòd cùm Magistratus populi Romani virgis quempiam verberari iussissent crura eius, & manus ligari, vincirique à Viatore solita sint, isque qui ex collegio Viatorum officium ligandi haberet, Lictor sit appellatus, vtitúrque ad eā rem testimonio M. Tullij. Viatoribus vtebantur Consules vocandi & nunciandi causa. Eorúmque, sicut etiam Præconum, decuriæ erant, quæ à Consulibus legebantur, & mercede afficiebantur, vti testis est antiqua tabula, quam habet Carolus Sigonius, ex cuius etiam doctissimis de antiquo iure ciuium Romanorum commentariis hæc de ministris Magistratuum omnia transcripsimus.

Erant etiam Serui publici, quorum ministerio Magistratus ferè omnes vtebantur, de quibus passim loquuntur historiæ. Eos alios fuisse à Lictoribus ostendit vetus Senatusconsultum, quod ponitur à Frontino libro de aquæductibus: Placere Senatui, eos, qui aquis publicis præessent, cùm eius rei causa extra Vrbem essent, Lictores binos & Seruos publicos ternos, Architectos singulos, & Scribas, & Librarios, Accensos Præconésque totidem habere, quot habent ij per quos frumentum plebi datur. Sed de his quoque videndus Iustus Lipsius in lib. singulari Electorum, cap. 22.

Vnus fuit CARNIFEX, qui non modò ciuis non fuit, sed ne domicilium quidem in Vrbe habuit, si teste M. Tullio stamus in Rabiriana illa de perduellione ita loquente: Sed moreretur priùs acerbissima morte millies Gracchus, quàm in eius concione Carnifex consisteret, quem non modò foro, sed etiam cœlo hoc, ac spiritu Censoriæ leges, ac Vrbis domicilio carere voluerunt. Est autem Carnifex ferè is, per quem in crucem egerunt, vt Lictor, per quem securi percusserunt.

Hæc habuimus, quæ de Magistratibus, eorúmque ministris diceremus. Sequuntur Leges.

* * *

LIBRI SEPTIMI FINIS.

REVERENDIS VIRIS, PIETATE ET ERVDITIONE PRÆSTANTIBVS DOMINIS, ESAIÆ Krugero, M. Dauidi Schillingo, & Abrahamo Tetelbachio Ecclesiarum Ministris, affinibus suis colendis S. D.

NEGARE *nolo, teneri me maximo studio cognoscendæ antiquitatis, cùm omnis, tum verò Romanæ. Non tamen ita huic inhærendum esse iudicò, vt omnia alia studia interim negligantur. Habent hæc suum modum & suas metas. Allectus sum autem ad Antiquitatis tantum amorem à Præceptore meo viro immortalitate dignißimo M. Ioanne Rosa, piæ memoriæ, quem vos nouistis fuisse & sacrosanctæ Theologiæ, & Philosophiæ moralis, & historiarum ac antiquitatis Romanæ studiosißimum. Nec ipse solùm his studijs vacabat diligentißimè, verùm etiam discipulis suis auctor erat, vt antiquitatem & historias colerent, profuturas ad omne aliud studiorum genus, cui sese singuli essent consecraturi. Eâque de causa, vt ostenderet, qua ratione in illis versari deberemus, publicè nobis in illustri Academia Ienensi prælegebat, Caroli Sigonij viri doctißimi & antiquitatis instauratoris omnium, quos Italia habet, præstantißimi, Fastos & Triumphos. Quas explicationes sine dubio edidisset, nisi mors ipsum nobis abripuisset. Quo factum est, vt absoluere, quod cœperat, non potuerit. Imò carendum etiam nobis est præclaro Onomastico, quod meditabatur scribere de ijs viris, quorum mentio paßim in Cicerone, Plinio, Liuio, historicis alijs, Græcis & Latinis extat. Verùm inuidit nobis hoc donum fortuna. Ab eo itaque tempore quo ipsum docentem audiui, tantus ardor cognoscendi antiquitatem & legendi historias, me occupauit, vt longo tempore, penè nihil aliud, nisi de ea re, cogitârim. Auxit ardorem istum meum Iustus Lipsius, vir clarißimus, cuius libri variarum & antiquarum lectionum, Epistolicarum quæstionum, & emendatus Tacitus, mirum quantùm me, vt in cœpto persisterem, incitârint. Feci igitur hoc, neque sine consilio Parentis nostri charißimi, & in proprium vsum multa, quæ notatu digna erant, collegi: quæ cùm eidem Parenti nostro, & amicis alijs ita placerent, vt edenda illa esse censerent, passus sanè id sum, si fortè aliqua inde ad discentes vtilitas proficisci poßit. Cùm autem plurimorum sanguine, & affinitate, & beneuolentia iunctorum mihi amicorum mentionem in ijs fecerim, neque vestra desiderari nomina volui: quippe qui amabili affinitatis vinculo mihi iuncti, me à multis annis omni beneuolentia & officiorum genere estis prosecuti. Neque dubito, iucundam vobis harum rerum lectionem esse futuram. Vt enim de hoc tantùm libro, in quo leges Romanorum recensentur, dicam, multa inuenietis, quæ sacrum etiam Codicem nonnunquàm vobis declarabunt.*

Cùm sanctus Paulus Gentium Apostolus à Philippensibus captiuus teneretur, & virgis cæsus esset, dixisse legitur, se ciuem esse Romanum, quem indemnatum & in-

dicta

dicta causa virgis cædi non fas sit, & subiicitur audito hoc, Magistratum eius loci sibi valdè timuisse. Idem posteà Hierosolymis factum esse repetitur. Quid verò hoc est, Apostolum Paulum ciuem Romanum esse, cùm tamen fuerit Tarsensis, Tarso Ciliciæ vrbe oriundus?

Docent hæ antiquitates, non tantùm eos ciues Romanos esse, qui in vrbe Roma domicilia haberent: sed eos etiam, qui, siue in municipijs, siue in Colonijs, siue in prouincijs habitarent, iure ciuitatis Romanæ essent donati. Ciliciam autem prouinciam Romanorum fuisse, quam M. Tullius Cicero, insignis ille Orator pro Consule rexerit, notissimum est.

Iam qui ciues Romani erant eo, quo dixi modo, hoc priuilegio erant ornati, vt non liceret in eos animaduertere virgis, quod cautum erat legibus Porcia, & Sempronijs, quæ in huius libri parte altera cap. 2. recitantur.

Est præterea & illud non minùs iucundum, quàm vtile, conferre has leges cum legibus diuinis, & videre in quibus conueniant, in quibus non. Conueniunt autem dubio procul quàm plurimæ, id quod ostendit vetus Iurisconsultus Licinius Rufinus in eo libro, in quo leges diuinas cum legibus populi Romani contulit. Et quod Basilius grauis Doctor Ecclesiæ de Philosophicis & Ethnicis Græcorum auctorum disputationibus scripsit, legendas eas esse, quia vel eædem essent cum iis præceptis, quæ in sacris literis continentur, vel ab iis discreparent: si essent eædem, prodesse eas propter consensum: sin discreparent, conferre tamen aliquid ad confirmationem potioris. Idem etiam de legibus iudicandum est. Sed non addam plura: vos viri Reuerendi, affines colendi, rogo, vt meum hoc qualecunque consilium boni consulere, méque porrò fauore vestro prosequi dignemini. Ratisbonæ Idibus Februarij, anno à nato Christo ∞ IↃ. XXC.

V. R.

Studiosiss.

Ioannes Rosinus.

ANTIQVITATVM ROMANARVM LIBER IIX.

DE LEGIBVS.

TANTA est dignitas, tanta vtilitas, tanta denique necessitas legum, vt sine illis Respublica nulla constitui, nec consistere possit: sed mera sit barbaries, vti omnium temporum & gentium historiæ satis supérque declarant. Quid enim Spartæ laudabile gestum fuit, quam vitam ibi homines egerunt, antequàm Lycurgus leges ferret, & cuiq; ordini ciuium sua officia præscriberet, quídque à quoque requireretur, doceret? Quàm eleganter Solon Rempublicam Atheniensium instituit, leges ferendo, & quemcunque ordinem certis quasi cancellis circumscribendo: immò verò, Deus ipse, cùm populum Iudaicum sibi præ omnibus aliis gentibus eligeret, certas ipsi leges præscripsit, iuxta quas Deum colerent, & vitam suam agerent. Quem morem omnibus hominibus communem, Romani quoq; obseruarunt. Quamprimùm enim Vrbem Romulus condidit, certas proposuit & tulit suis ciuibus leges, quæ posteà augescente in immensum multitudine, necessitate nonnunquàm requirente, interdum hominum libidine impellente, mirum in modum sunt multiplicatæ, id quod veteres scriptores non semel grauissimè queruntur. Quare cùm proposuerim mihi in hisce commentariis Rempubl. Romanam describere, & quantùm fieri potest illustrare, leges omittendæ non fuerunt. Nulla enim Reipublicæ pars est, quæ in iis non attingatur.

Collegerunt patrum ætate quasdam leges Pomponius Lætus, Conradus Celtes, Aymarus Riuallius, eósque secuti nostro tempore Vdalricus Zasius Brigantinus, ad cuius legum catalogum annotationes adiecit Ludouicus Caranda Parisiensis, Paulus Manutius, Franciscus Hotomanus, Pardulphus Prataeus, quorum omnium labores summam laudem merentur, & proptereà lectione & cognitione sunt dignissimi. Non tamen me à simili conatu deterruerunt, quin eorum vestigiis insistens, idem tentarem: præsertim, cùm vel maximè in his rebus valeat tritum illud, Dies diem docet, sempérque posterior dies aliquid inueniat, quod prior ignorauit. Quare non improbaturos spero antiquarum literarum amantes hoc meum studium, quod ipsorum commodis & vtilitati consulere cupiens, ea quæ multis plurimorum libris de Romanorum moribus & institutis tradita sunt, vno quasi fasce comprehenderim: id quod in hoc de legibus libro, si non præstiti, certè tamen volui. Omnes enim leges, quæ apud illos, quos modò nominaui, scriptores, reperiuntur, in hunc librum conieci. Nec eas solùm, verùm etiam alias, quæ ab illis ignoratæ, aliorum nonnullorum recentium scriptorum cura & industria inuentæ sunt, addidi, vt quiuis, qui hunc nostrum catalogum cum aliorum indicibus vel commentariis conferre volet, videbit.

Cæterùm, antequàm ipsas leges recitem, non puto rem ingratam lectoribus me facturum, si quædam generalia de legibus, & more rogandi eas apud Romanos obseruato, repetam: id quod sequentibus tribus capitibus breuissimè facere conabor, à vocabulorum aliquot, quæ huc pertinent, explicatione initio sumpto.

Quid Lex sit, & quotuplex. CAP. I.

VOCABVLVM iuris, & legis sæpe pro synonymis vsurpantur. Est tamen quædam inter ea differentia. Iuris enim nomẽ generale est, & ad non scripta etiam pertinet:

Legis autem eſt ſpeciale, & ad ius ſcriptum tantùm refertur. Dicemus de vtroque,& primùm quidem de iure.

Ius pluribus modis dicitur. I. Significat id,quod ſemper bonum & æquum eſt: vt ius naturale immutabile. II. Quod omnibus, aut pluribus in quaque ciuitate vtile eſt: vt eſt ius ciuile. III. Prætorum edicta dicuntur ius honorarium. IV. Prætoris, & cuiuſlibet Iudicis ſententia ius vocatur,etiam cùm ius reddens iniquè decernit: relatione ſcilicet facta,non ad id,quod Prætor ita fecit,ſed ad illud,quod Prætorem facere conuenit,vnde formula illa loquendi,ius dicere. V. Ius dicitur locus, vbi Magiſtratus, vel alius Iudex conſiſtit iuris dicundi,aut iudicandi gratia,etiam, ſi domi,aut in itinere,ſiue de plano hoc fiat. VI. Ius pro neceſſitudine dicimus, veluti eſt,ius cognationis vel affinitatis.

Legis verò vox non tam latè patet. Aut enim eandem cum iure, quòd ad duo prima ſignificata attinet,vim habet,aut formam contractus,ſiue pactiones & conditiones notant,vnde illud vſitatum: Ea lege & conditione.Sed nos reliquis omiſſis,propiùs ad inſtitutum noſtrum accedemus.

Lex ſiue ius(hæc enim ſynonyma eſſe diximus) triplex eſt, diuinum, naturale, & humanum.De iure diuino,ſeu lege diuina,quænam ea ſit,& quomodo diuidatur,in moralem,cærimonialem,ac forenſem, docent,ex ſacra ſcriptura Theologi in ſuis methodicis libris.

Ius naturæ,de quo hîc etiam nos loquimur, quod tamen eſt quaſi fundamentum humani,eſt,quod natura omnia animalia docuit. Ab Ariſtotele libro 5. Ethic. ad Nicomach.ſic definitur:Naturæ ius eſt,quod vbique locorum & gentium retinet vim ſuam, neque opinione ratum aut irritum eſt.Cicero libro primo de Legibus:Ius vel lex naturæ eſt ratio ſumma inſita in natura, quæ iubet ea,quæ facienda ſunt, prohibétque contraria.Definitio Philippi,quam in explicatione libri quinti Ethicorum Ariſtotelis affert,videtur eſſe clarior, cùm dicit:Legem naturæ & illam ipſam notitiam principiorum practicorum,& concluſionum, quæ ex illis neceſſaria conſequentia dicuntur,diuinitùs inſitam mentibus humanis, non ſolùm de moribus ciuilibus, ſed primùm de agnitione Dei,& obedientia Deo debita,poſteà de moribus ciuilibus,qui referendi ſunt ad hunc finem,vt Deus celebretur.Hoc ius in ſcriptoribus Ethnicis non ſemel ius gentium dicitur.Quanquàm in Inſtitutionibus iuris ciuilis ius naturæ, & ius gentium diſtinguantur,cùm vniuerſum ius priuatum,id videlicet, quod ad ſingulorum hominum vtilitatem pertinet,tripertitum eſſe docetur, collectum aut ex naturalibus præceptis, aut gentium,aut ciuilibus. Videtur autem hoc intereſſe inter naturæ & gentium ius, quòd ius naturale commune ſit omnibus hominibus cum brutis animalibus: ius gentium autem non etiam brutis animalibus, ſed tantùm hominibus commune. Sic enim Iacobus Cuiacius in Notis ad Inſtitutiones, hunc locum explicans: Quæ bruta,ait, faciunt incitatione naturali,ea ſi homines ratione faciant,iure Naturali faciunt. Quæ bruta, ait,faciunt incitatione naturali,ea ſi homines ratione faciãt,iure naturali faciũt. Quæ bruta nõ faciunt,ea ſi omnes homines ratione faciant,iure gentium faciunt,quod & ipſum ius naturale dicitur,& bonum,& æqu,ũ & naturalis æquitas,& naturalis ratio, & lex naturalis, & natura.Quæ autem non omnes, ſed quædam hominum congregata in vnum locum multitudo,vtilitatis publicæ cauſa facit,ea verò fiunt iure ciuili.Hactenus ille.

Inſtit.lib. I.titul.2.

Lex ſiue ius humanum, quod idem & poſitiuum,& ciuile,& ſcriptũ dicitur,eſt commune præceptum,virorum prudentum conſultum, delictorum, quæ ſponte vel ignorantia contrahuntur, coërcitio: communis Reipublicæ ſponſio. Et differt à naturali, quòd hoc loquatur de genere,illud de ſpecie: 2. quòd hoc habeat demonſtrationes: illud valeat & propter rationem probabilem, Decalogo congruentem, & propter auctoritatem,quam Deus Magiſtratui attribuit, quem iuſſit addere in hac ciuili vita cùm explicationes,tum adminicula diuinarum legum: 3. quòd ius naturæ vbique idem ſit, ius poſitiuum non vbique idem. Poteſt & hoc addi, legem naturæ eſſe æternam, leges poſitiuas mutabiles.

Non ſcriptum ius eſt,quod vſus approbauit,ſiquidem diuturni mores,conſenſu vtentium comprobati, legem imitantur. Quanquàm & illud ius, quod ex auctoritate Prudentum conſtitutum eſt,ius ciuile,non ſcriptum fuiſſe, Iacobus Ræuardus velit, quem legere potes libro ſingulari de Prudentum auctoritate, cap.14. ex quo nos etiam paulò infrà quædam repetemus.

Porrò iuris ciuilis ſcripti(de hoc enim hîc propriè agimus)ſpecies receſentur à Inſti-

niano lib.1.tit.2.sex:Lex, Plebiscitum, Senatusconsultum, Principum placita, Magistratuum edicta, & Responsa prudentum.

Lex est, definitore Iustiniano, quod populus Romanus Senatorio Magistratu interrogante (veluti Consule) constituebat. Atteius Capito apud Agellium lib. 10. cap. 22. his verbis legē definiuit: Lex, inquit, est generale iussum populi, aut plebis, rogante Magistratu: quæ definitio à priori dissentit, quòd scilicet est generalior, & ad plebiscita etiam pertinet.

Plebiscitum est, quod plebs plebeio Magistratu interrogante (veluti Tribuno) constituebat. Plebs autem à populo eo differt, quo species à genere. Nam appellatione populi, vniuersi ciues significantur, connumeratis etiā Patriciis, & Senatoribus: plebis autē appellatione sine Patriciis & Senatoribus, cæteri ciues significantur. Hinc à Capitone Plebiscitum definitur, lex quam plebs, non populus accipit. Verùm de discrimine inter plebem & populum, libro primo satis multa diximus.

Senatusconsultum est, quod Senatus iubet, atque constituit. Nam cùm auctus esset populus Romanus in eum modum, vt difficile esset in vnum eum conuocari legis sanciendę causa, ęquum visum est, Senatum vice populi consuli. Sed & de his alio loco diximus.

Principum placita sunt, quæcunque Imperator per epistolam constituit, vel cognoscens decreuit, vel edicto præcepit, eáque etiam sunt leges, legísque vigorem habent. Populus enim, lege Regia, quæ de eius imperio fertur, ei, & in eum omne imperium suum, & potestatem concedit.

Prætorum quoque edicta non modicam obtinent iuris auctoritatem. Hoc etiam ius honorarium solemus appellare, quòd qui honores gerunt, id est, Magistratus auctoritatem huic iuri dederunt. Proponebant & Ædiles Curules edictum de quibusdam causis, quod & ipsum iuris honorarij portio est.

Responsa prudentum sunt sententiæ, & opiniones eorum, quibus permissum erat de iure respondere. Nam antiquitùs constitutum erat, vt essent, qui iura publicè interpretarentur: quibus à Cæsare ius respondendi datum est, qui Iurisconsulti appellabātur, quorum omnium sententiæ & opiniones eam auctoritatem tenebant, vt iudici recedere à responsis eorum non liceret, vti est constitutum. Hæ sex iuris species à Iustiniano recensentur: nos verò hac in parte tantùm de illis dicemus, quæ propriè leges dicuntur, vt sunt leges & plebiscita, quæ quidem communi nomine rogationes appellantur, quia per Magistratus à populo vel plebe rogentur: quod qua ratione factum sit, & suprà diximus, libro 6. de Comitiis, & sequenti etiam capite, verbis clarissimi viri Pauli Manutij: libro de Legibus repetemus.

De ratione rogandarum legum apud Romanos. CAP. II.

Leges apud Romanos à Magistratibus tantùm, non tamen omnibus, latæ vel rogatæ sunt. Et quia duo Magistratuum genera fuerunt, alij enim maiores, alij minores dicti, leges à Magistratibus maioribus sex tantùm, Prætore scilicet, Consule, Dictatore. Interrege, Decemuiris, & Tribunis militum, vt de Regibus, & Triumuiris R. P. C. taceam: à minore vno, Tribuno plebis, rogatæ fuerunt. Præter hos nulli alij legis rogandæ potestas fuit.

Circa rogationem autem legis hæc obseruabātur, Legē laturus Magistratus, scribebat eam domi, & cum peritis consultabat: ne quid contra populi rem, aut voluntatem sanciret, ne fortè pugnantia capita simul ferret: néve quid, quod vetus aliqua lex, si ferretur, inane, infirmúmque iuberet esse: ne curationē, potestatem, cómodúmve aliquod ipse sibi sua lege, aut collegis, cognatis, affinibus mandaret: quod leges duæ, Licinia, & Æbutia, fieri vetuerunt. Etiam illud in scribenda lege cauebatur, ne pluribus de rebus, quæ non eiusdem generis viderentur, vna rogatione ferretur: quòd fieri lex Cæcilia, & Didia, & Cicero libro 3. de Legibus prohibuerunt. Addebatur illa exceptio, vt si quid ius non esset rogari, ne esset rogatum: item, si quid contra alias leges eius legis ergò latum esset, vt ei, qui eam legem rogasset, impunè esset, quod fuisset tralatitium, hoc est, scribi solitum in omnibus legibus, tradit Cicero lib. 3. epistolarum ad Atticum.

Scripta lege, legislator bene de Republica sentiens, antè, quàm eam, promulgaret, referebat ad Senatum, vt quò plus ponderis, maiorémque vim lex haberet, de Senatus eam sententia ferret: Popularis verò, ac seditiosus Magistratus non modò prætermissa Senatus auctoritate, sed interdum etiam contra Senatus auctoritatem legem rogabat.

Promulga-

Promulgabatur deinde Lex,id eſt, in publico ponebatur (eſt enim, vt ait Feſtus,promulgari,quaſi prouulgari)vt inſpiceret,qui vellet, inſpectam conſideraret: non ſolùm, vt intercedi poſſet antè,quàm ferretur: verùm etiam, vt aliquantò antè ſtatuere cuiuis liceret,vtrùm,cùm ferretur,antiquanda ſuffragiis,an accipienda lex eſſet. Item vt quiuis monere legiſlatorem poſſet, vel de corrigenda, vel omninò de non ferenda lege. Spacium autem promulgationis,quacunque de re ferretur lex,erat trinundinum, id eſt, per trinas nundinas, vel dies viginti ſeptem. Cùm enim nundinarum cauſa ex agris in Vrbem ciues conuenirent,per trinundinum leges, vt à ruſtica plebe ter legi, cognoſcíque poſſent,patere voluerunt.

Poſt tertias nundinas (nam ipſo nundinarum die ferre legem non licebat, teſte Macrobio libro Saturnaliorum primo,capite decimoſexto) Magiſtratus in eum locum,vbi legem laturus erat,ſiue in forum,ſiue in campum Martium, populum conuocabat. Ibi cùm legem Præco,ſubiiciente Scriba,recitaſſet:tum primùm quidem is,qui legem promulgarat,populo ſuadebat,vt rogationem acciperet.Sed poſt eum alij,non priuati modò,quibus ab aliquo Magiſtratu concio dabatur(nam alioqui concionandi poteſtas priuatis non erat)verùm etiam quandoque Magiſtratus, pro ſuo quiſque cenſu ex Roſtris, ſi in foro,ex ſuggeſtu, aut alio editiore loco, ſi in campo Martio Comitia haberentur, vel ſuadebant,vel diſſuadebant.Cùm ſuaſerant, diſſuaſerántve legem, tum præſentibus Sacerdotibus,vt Dionyſius ſcribit,& diuina exponentibus, ſitella, vel vrna deferebatur: in quam,ſiue tribuum,ſi Tributis Comitiis lex ferretur, ſiue Centuriarum,ſi Centuriatis,nomina coniiciebantur: deinde, ſortibus æquatis,hoc eſt, ita agitata ſitella,ne qua ſors ſubſultaret,atque exiſteret,ſed pariter omnes ęquatæ iacerent, ſortitio fiebat,quæque prima vel Tribus,vel Centuria,quæ ſecunda,quæ tertia de ſitella exiiſſet,eundem, quem ſors dederat,in ſuffragio ferendo locum,atque ordinem obtinebat. Hæc dum agerentur,ſi quis Tribunus plebis legi vellet intercedere,locus erat.Nunquàm enim ante ſuaſionem,diſſuaſionémque interceſſio locum habuit. Tribuni itaque plebis, quorum propriè intercedendi ius erat,edita voce illa VETO, de qua mentionem facit Liuius lib.6.intercedebant.

Præter hanc Tribunorum plebis interceſſionem, etiam aliæ tres cauſæ referuntur, quæ,quò minùs promulgata, lex perferri poſſet, impedimento fuerunt:prima,cùm is, qui promulgârat,vel amicorum precibus adductus,vel Senatus auctoritate commotus, vel ipſe ſua ſponte conſilium mutabat.Altera,cùm neque intercedente Tribuno, neque eo,qui promulgauerat,conſilium mutante,Comitiales dies, id eſt, eos, quibus agi cum populo licebat,Conſul eximebat, vel ſupplicationibus decernendis, vel feriis indicendis,non ſolùm iis,quæ Latinæ dicebantur, quas indicere ſoli Conſules poterant, ſed etiam iis,quæ Imperatiuæ,quas non modò Conſulibus, verùm etiam Prætoribus ipſorum arbitratu licebat imperare. Tertia cauſa, auſpicia erant,quorum duo fuerunt genera: vnum, quo Magiſtratus tantùm vtebantur,quæ Spectio dicebatur,vel,de cœlo obſeruatio: alterum genus ad Augures pertinebat, cùm ex auium ſignis, id eſt,volatu, cantu(tripudij enim animaduerſio huc non pertinuit)auſpicium faciebant.Nam ſi quid aduerſi vidiſſent,aut audiuiſſent,id nunciantes,Comitia impediebant,teſte Cicerone libro 2.de Legib.Illo autem priore genere,vel ſi aduerſi nihil eſſet,ipſa tamen per ſe ſpectio rem impediebat,quod à Dione lib.36.traditum eſt.Obnunciatio autem,quę Augurum erat,duarum rerum obſeruatione fiebat,vel cùm de cœlo fulſiſſet, aut tonaſſet:vel cùm aues aduerſa portenderent,qua de re alibi plura.

Sortitione Tribuum,aut Centuriarum facta,dicebat is, qui legem ferebat: Si vobis videtur, diſcedite Quirites. Significat autem verbum diſcedere, hoc in loco,vti annotat Aſconius Pædianus, non quod in communi conſuetudine eſt, de eo loco, vbi lex fertur,diſcedere:ſed vt in ſuam quiſque Tribum diſcedat, in qua eſt ſuffragium laturus.Cùm igitur de concione iuſſi diſcedere,in ſuam quiſque Tribum,aut Centuriam abiiſſet,priuati quidam homines, qui de lege laborarent, ipſi, ne quid fallaciæ committeretur,aut tabulas diſtribuerunt, aut diſtribuentibus præfuerunt, ídque diribere, proprio vocabulo dicebatur,quod muneris ferè obiri, curaríque ab iis ſolebat,qui neque ætate graues,neque geſtis honoribus inſignes admodùm eſſent. Id tamen ſibi & à ſenibus,& à dignitate præſtantibus præcipuè contigiſſe,gloriosè commemorat Cicero in Piſonem.

Diribebantur,vel diſtribuebantur cuique duæ tabulæ, quarum vna his duabus literis erat ſignata,V.R.id eſt,vti rogas: eámque legem accipiebat, vti Magiſtratus roga-

nerat. Altera notata erat litera A, quæ valebat, Antiquo, hoc eſt, nihil nouari volo, antiqua probo, &, vti explanat Feſtus, in morem priſtinum reduco. Appoſiti etiam erant in quaque Tribu, aut Centuria, pontes, ſi Tributa Comitia eſſent, pro numero Tribuum trigintaquinque, ſi Centuriata, CXCIII. (tot enim erant Centuriæ) vt per ſuum ſingulæ pontem ſuffragium ferrent. Alioqui negotium longi temporis, nec ſine perturbatione aliqua fuiſſet, ſi ponte vnico Tribus omnes, aut Centuriæ tranſire cogerentur. Pontes autem dicti, quòd extructæ ad tempus menſæ ſatis anguſtæ, præſertim poſt legem Mariam, pontium ſimilitudinem haberent. Pontibus impoſitæ erant duæ ciſtæ oblongæ, vna in capite pontis, altera in fine, iiſque cuſtodiendis certi homines, in Comitiis præerant, qui, Plinio lib. 33. cap. 2. teſte, Nongenti ſunt appellati. Per pontes eos tranſibant ad lationem ſuffragij, tabellis acceptis in prima pontis parte, quas in extrema redderent. Primo loco ea tribus, eáve Centuria, quæ omnium Tribuum, aut Centuriarum nominibus in ſortem coniectis, prima de ſitella ſorte exierat, ſuffragium ferebat: eáque prærogatiua dicebatur, quòd prima rogaretur à Magiſtratu, qui Comitia habebat. At is quem Magiſtratus legem ferens, in prima Tribu, vel Centuria, primùm ſententiam rogabat, dicebatur primus. Deligebat autem quem & dignitate præſtare, & rogationi ſuę præter cæteros fauere iudicabat: & erat quodammodò legis ornamentum, cùm is eam ſciſcebat primus, cuius in ciuitate non leuis eſſet auctoritas.

Cùm ab eo, quem Magiſtratus ipſe primùm delegiſſet, deinceps ab aliis eiuſdem Tribus aut Centuriæ perlata ſuffragia erant: tum, ſuffragiis in vtramque ſententiam dinumeratis, & eorum numero punctis notato, eius Tribus, aut Centuriæ voluntas cognoſcebatur, eáque à Præcone renunciabatur. Et eâdem in reliquis Tribubus, aut Centuriis ratione ſeruata, ex maiore Tribuum, aut Centuriarum numero, antiquabatur, vel ſciſcebatur lex. Hoc autem, Dirimere ſuffragia, & Diremptio ſuffragiorum dicebatur.

Diremptis igitur ſuffragiis, vel de antiquata lege, vel de accepta cognoſcebatur. Ac de antiquata, id eſt, ſuffragiis improbata lege nihil eſt dicendum. Scitam autem, atque acceptam, omnes ciues iureiurando confirmabant. Poſt iuſiurandum, in æs, ſiue in ęneas tabulas lex incidebatur, interdum etiam in columnas. Illæ tabulæ interdum in publico proponebantur, vt oculis ciuium paterent: interdum verò ad ærarium deferebantur, & ibi conditæ aſſeruabantur. Atque hæc ſunt, quæ in perferenda lege apud Romanos obſeruabantur, quæ omnia multis auctorum teſtimoniis probare non difficulter poſſem: ſed quia id ab aliis, præcipuè à Paulo Manutio, præſtitum eſt, eò ſtudioſos remitto, cùm multa etiam paſſim à nobis lib. de Comitiis confirmentur.

De loco & tempore quibus leges latæ ſint: quibus de cauſis latæ, & quæ earum ſit poteſtas.

Cap. III.

Locus ferendarum legum, quemadmodum ex ſuperiori de Comitiis libro liquet, varius fuit. Sicut enim aliæ Centuriatis, aliæ Tributis, aliæ Curiatis Comitiis latæ fuerunt, Comitia autem illa diuerſis in locis habita ſunt: ita etiam leges diuerſis in locis latæ fuerunt. Illæ quidem, quæ Centuriatis Comitiis rogatæ ſunt, vt plurimùm in campo Martio: quæ autem Tributis, & Curiatis, in Foro, atque Comitio. Sed præter hæc nonnunquàm etiam latæ reperiuntur apud ſcriptores vetuſtos in Pratis Flaminiis, quæ poſteà Circus Flaminius ſunt appellata: interdum in luco Petelino, quandoque in Capitolio. Quæ omnia ex Liuio, Cicerone, & aliis auctoribus ſatis conſtant, & ſuprà ſunt à nobis pleniùs explicata. Hîc verò quæritur, locóne ſacro, an profano latæ leges ſint? Ad quam quæſtionem, etſi antè eſt reſponſum, tamen hîc repetere non pigebit, loco ſacro potiùs, quàm profano latas videri. Primùm enim in Roſtris, qui locus erat auguratus, templúmque dicebatur, Cicerone & Liuio teſtibus, ſæpe à Magiſtratibus ferebantur. Et P. Clodium leges ſuas in æde Caſtoris tuliſſe, ſcribit non vno in loco Cicero, vt iam alia argumenta & rationes omittam. Vnde coniicere licet, Magiſtratus legem in templo, populum ſuffragia de lege circa templum tuliſſe. Illæ verò leges, quæ in campo Martio, vel alibi, vt ad lacum Regillum, quod apud Liuium legimus, ferebantur, licèt non in templo, at in loco inaugurato ferebantur, id quod vel ex vno Liuij loco libr. 3. cognoſci poteſt, vbi ſic ſcribit: Tribuni, vbi impediendæ rei nulla ſpes erat, de proferendo exercitu agere, eò magis quòd & Augures iuſſos

adeſſe

adesse ad lacum Regillum,fama exierat,locúmque inaugurari,vbi auspicatò cum populo agi posset, vt quicquid Romæ vi tribunitia rogatum esset, id Comitiis,ibi abrogaretur. Hæc Liuius.

Et leges quidem, quæ in foro ferebantur Tributis Comitiis,à minoribus Magistratibus, quæ in campo Martio, Centuriatis Comitiis à magistratibus maioribus ferebantur: inter quas hoc erat discriminis, vt quæ Centuriatis Comitiis ferebantur, aut è Senatusconsulto,aut Patribus auctoribus ferrentur, maximè post Q. Publilij Philonis Dictaturam,qui tulerat,vt legum, quæ Comitiis Centuriatis ferrentur, ante latum suffragium Patres auctores fierent, cùm id anteà à Numa vsque Pompilio consuetudine magis,quàm lege ea de re lata obseruatum fuisset. Quæ verò Comitiis Tributis ferebantur,eæ Senatusconsulto, aut Patrum auctoritate necesse non habebant, præsertim post legem Hortensiam: qua cauebatur,vt eo iure,quod plebs statuisset, omnes Quirites tenerētur.Quanquàm leges multæ Tributis etiam Comitiis ex Senatusconsulto latæ sint. Porrò differebat aliquantulùm ferri legem ex Senatusconsulto, & Patribus auctoribus. Nam quæ ex Senatusconsulto ferebantur, eæ à Senatu vniuerso, vel maiore saltem Senatus parte probabantur, & secunda Senatus voluntate ferebantur: quæ verò Patribus auctoribus, illæ aduersa nonnunquàm Senatus voluntate ferebantur. Probabant enim inuiti lege Publilia coacti.Itaque honorificentius habebatur id,quod è Senatusconsulto, quàm quod Patribus auctoribus Comitiis Centuriatis latum esset.

De tempore,quo leges latæ sint,etiam suprà diximus,quæ hîc paucis repetemus. Considerandi autem sunt dies & horæ.Non omnibus diebus licebat legem ferre,sed cùm alij essent fasti,alij nefasti,fastis tantùm id licebat:neque tamen his omnibus,sed tantùm Comitialibus,nisi de cœlo seruatum esset. Quòd si Comitialibus de cœlo seruaretur,etiam iis legem ferre non licebat. Publius autem Clodius Tribunus plebis, Ciceronis,ac bonarum partium inimicus, vt armaret immoderata licentia Tribunitiam potestatem, dierum discrimen & auspiciorum imperium sustulit. Neque enim tantùm,vt omnibus planè fastis ferri lex posset, verùm etiam, ne quis per eos dies, quibus cum populo liceret agi,de cœlo seruaret,rogationem tulit, ídque posteà seruatum esse, ex Cicerone videmur posse colligere.Horæ verò,quibus agi cum populo posset, omnes erant intra ortum Solis,& occasum,reliquis non licebat.

Ad causas legum quod attinet, variæ illæ fuerunt, vti in ipsa legum recitatione conspicietur, vna tamen vel præcipua fuit, quòd à malis & corruptis moribus, illæ manârint. Absque his enim non opus fuisset legibus. Itaque vt esset bene viuendi norma, legem inuentam esse,manifestè cognoscitur.

Legum potestas hæc fuit,vt eo, quod erat legibus sancitum,omnes Quirites tenerentur,vtque vigerent vsque dum alia lege abrogarentur, nec paruo spatio terminarentur, aut annuæ tantùm essent, vti Prætorum edicta. Abrogari tamen omnes licebat præter Sacratas.Cautum autem erat XII. Tabulis,vt quod postremum populus iussisset, ius, ratúmque esset.Quin etiam à Senatu nonnunquàm leges,quæ non videbantur esse ex Republica,sublatæ sunt. Erant autem quatuor omninò genera, quibus per Senatum more maiorum statueretur aliquid de legibus:vnum eiusmodi, placere legem abrogari,vt Q. Cæcilio, M.Iunio Coss. quæ leges rem militarem impedirent, vt abrogarentur. Atque hoc genere non abrogabat legem Senatus (nam abrogare propriè populus dicebatur) sed vt abrogaretur, statuebat. Vt tamen eiusmodi abrogatio caueretur, in sanctione legum adscribi solebat,ne per Saturam abrogari,derogaríve liceret. Dicebatur autem Satura,lex multis aliis conferta legibus,ita vt in ea fraus subesse,quæ populum falleret,facilè posset: at in simplici lege,si de abrogando, derogandóve populus rogaretur, non difficile erat,id,quod rogabatur,intelligere. Alterum genus erat, si quæ lex lata esse diceretur,non ea videri populum teneri iudicaretur. Hoc fiebat, si Augures contra auspicia latas eas esse,monuissent.

Tertium erat de legum derogationibus, quo de genere sæpe Senatusconsulta facta sunt.Quartum si Senatus hostem aliquem iudicasset. Tum enim simul etiam,vt eius leges,quæ quidem aduersùs Rempublicam essent, tollerentur,iudicasse, non est à vero alienum.His addi potest & hoc,cum verbo quidem neque à Senatu,neque à populo,tacito autem omnium consensu, & per desuetudinem leges abrogarentur, id quod & Iulianus Iurisconsultus notauit. Et hæc de potestate etiam & vi legum, pauca quidem,sed quæ pluribus explicantur & confirmantur à Paulo Manutio,& aliis.

Postremò aliquæ loquendi formulæ, quæ de legibus vsurpatæ fuerunt, notandæ sunt, quæ ab Vlpiano titul. 1. Institutionum his verbis explicantur: Lex, inquit, aut rogatur, id est, fertur: aut abrogatur id est, prior lex tollitur: aut derogatur, id est, pars primæ tollitur: aut subrogatur, id est, adiicitur aliquid primæ legi: aut abrogatur id est: mutatur aliquid ex prima lege. Hactenus ille. Sed tempus est, vt ipsam legum recitationem aggrediamur, quod faciemus, si priùs de origine & processu iuris Romani dixerimus, id quod paucis expediemus.

De origine & processu iuris Romani.
Cap. IV.

ORiginem & processum iuris Romã. expositurus Pomponius Iurisconsultus, incipit à legibus Regiis, quibus sublatis, ait successisse duodecim tabulas, ex quibus ius ciuile fluxerit, subsecutas posteà leges alias, Plebiscita, Senatusconsulta, Prætorum edicta, & Principũ placita, de quibus omnibus ordine ipsum differentè audiemus. Sic verò is scribit: Initio ciuitatis nostrę populus sine lege certa, sine iure certo primùm agere instituit: omniáque manu Regis gubernãtur. Posteà aucta ad aliquem modum ciuitate, ipsum Romulum traditur populum in triginta partes diuisisse: quas partes Curias appellauit, proptereà quòd tunc Reipublicę curas per sententias partium earum expediebat. Et ita leges quasdam & ipse Curiatas ad populum tulit: tulerunt & sequentes Reges, quæ omnes conscriptæ extant in libro Sexti Papirij, qui fuit illis temporibus, quibus Superbus Demarati Corinthij filius ex principalibus viris. Is liber appellatur Ius ciuile Papirianum: non quia Papirius de suo quicquam ibi adiecit: sed quòd leges sine ordine latas in vnum composuit. De hoc iure Papiriano librum scripsit singularem Granius Flaccus Licinianus, in quo Romuli, Numæ Pompilij, aliorúmque Regum leges exposuit.

Ius Papirianum subsecutæ sunt duodecim tabulæ. Exactis enim Regibus, lege Tribunitia in vsu esse ius Papirianum desiit, & omnes Regiæ leges exoleuerunt iterúmque cœpit populus Romanus incerto mag is iure, & consuetudine aliquam per latam legem: ídque propè viginti annis passus est. Posteà ne diutius hoc fieret, placuit publica auctoritate decem constitui viros, per quos peterentur leges à Græcis ciuitatibus, & ciuitas fundaretur legibus: quas in tabulas eboreas (siue æreas, quod plures tradunt) perscriptas pro Rostris composuerunt, vt possent leges apertiùs percipi: datúmque est eis ius eo anno in ciuitate summum, vti leges & corrigerent si opus esset, & interpretarentur: neque prouocatio ab iis, sicut à reliquis Magistratibus, fieret. Qui ipsi animaduerterunt aliquid deesse istis primis legibus: Ideóque sequenti anno alias duas ad easdem tabulas adiecerunt, & ita ex accidentia (vel accidenti) appellatæ sunt leges duodecim tabularum: quarum ferendarum auctorem fuisse Decemuiris Hermodorum quendam Ephesium exulantem in Italia, quidam retulerunt.

His legibus latis, necessaria fori disputatio fuit. Interpretatio enim earum legum, Prudentum requirebat auctoritatem: & quod eorum auctoritate erat inductum, id omne commune appellabatur Ius ciuile: quod quidem Ius ciuile ita diuisum fuit, vt partim ex legis constaret actionibus, partim ex interpretatione legum Decemuiralium, partim denique ex nouo iure, loco appendicis duodecim tabulis adiecto.

Legis actiones nihil aliud erant, quàm ritus siue formulæ omnium, quibus ius suum veteres persequebantur, actionum directarum, à prudentibus perscriptæ. Sic enim Pomponius Iurisconsultus: Deinde (ex iis duodecim tabularum scilicet) legibus eodem tempore ferè actiones compositæ sunt, quibus inter se homines disceptarent. Quas actiones, ne populus prout vellet, institueret, certas, solemnésque esse voluerunt. Quibus verbis nihil aliud videtur voluisse Pomponius, quàm, id omne, quod lege duodecim tabularum continebatur, Prudentes iuris certis quibusdam formulis, ac ritu solemni in vsum forensem induxisse, siue certas formulas composuisse, quibus lege agi posset. Eas formulas obtinendæ atque augendæ potentiæ suæ causa in Pontificum penetralibus reconditas habebant, donec tandem Cneus Flauius Scriba illas ab Appio Claudio ad formam redactas euulgauit, fastósque penè toto foro exposuit, vt quando & quomodo lege agi posset, sciretur. Hic liber, inquit Pomponius, qui actiones continet appellatur Ius ciuile Flauianum: sicut ille (Papirij scilicet, qui leges regias continebat) ius ciuile Papirianum. Augescente ciuitate, quia deerant quædam genera agendi,

non post multum temporis spacium Sextus Ælius alias actiones composuit : & librum populo dedit, qui appellatur Ius Ælianum. Hactenus Pomponius.

Auctor est pro Muræna Cicero, cognita iam, & promulgata à Cn. Flauio dierum ratione, veritos Iurisconsultos, ne sine sua opera lege posset agi, notas quasdam composuisse, vt omnibus in rebus ipsi interessent. Idq ue eam videtur habere sententiam, vt euulgatis fastis & legis actionibus, omnes, quæ à Iurisconsultis deinceps componebantur formulæ, notis, hoc est, literis singulis, aut binis integrum aliquod verbum designātibus, hac intentione exprimerentur, vt si forte rursus euulgarentur, à populo non possent intelligi: & per consequens, earum interpretatio semper à Iurisconsultis petenda necessariò foret. Quam formularum notis describendarum rationem antiquissimam Romæ ad Constantini vsque tempora seruatam fuisse, colligi posse videtur ex isto rescripto Constantini: Iuris formulæ, aucupatione syllabarum insidiantes cunctorum actibus, radicitus amputentur, titul. I. C. de Form. & Impetrat. act. sublat. Quibus verbis Constantinus nequaquàm omnes Iuris formulas radicitùs amputari voluit, sed hoc, ne illæ formulæ (actus legitimos nominat) notis ampliùs describerentur, verùm ita literis perscriberentur, vt à quouis sine aliqua syllabarum aucupatione rectè legerentur. In iis autem, quæ notis describebantur, huiusmodi syllabarum aucupationes frequentes fuisse, testis esse poterit Marcus Cicero, sic ad Atticum scribens libro decimotertio: Et quod ad te de decem legatis scripsi, parum intellexi: credo, quia διὰ σημείων scripseram. Et ob id haud dubiè Iurisconsulti aucupes syllabarum ab eodem libro primo de Oratore dicuntur, quia scilicet in notarum, quibus formulæ descriptæ erant, interpretatione, ob varias, incertásque vnius literæ, aut syllabæ significationes ipsi etiam Leguleij interdum hallucinabantur.

Alterum, ex quo constituisse Ius ciuile diximus, fuit legum Decemuiralium interpretatio. Cùm enim leges duodecim tabularum aliquot obscuriores essent, nec omnes circumstantiæ definitæ: consueuerunt eas Iurisconsulti suis interpretationibus illustrare, quod qua ratione factum sit, aliquot exemplis ostendit clarissimus Iurisconsultus Iacobus Ræuardus libro singulari, quem de Prudentum auctoritate scripsit.

Tertium, ex quo Ius ciuile constabat, fuit ius nouum, Iurisconsultorum, siue Prudentum auctoritate aut responsis, & fori disputatione constitutum, atque appendicis loco duodecim tabulis adiectum. Cùm enim Iurisconsultorum hæc apud Romanos seruaretur differentia, vt alij Iuris essent studiosi, siue Cādidati, alij Antecessores, siue Sophistæ, alij denique Iurisconsulti siue Iuris auctores: Studiosi assidebant, titul. vnic. de off. assess. Candidatorum opera Principes in recitandis potissimùm orationibus vti solebāt, titul. vnic. de Off. Quæst. Et qui Ius publicè interpretabantur, hi Antecessores erant, siue Sophistæ. Iurisconsulti autem populo Principali auctoritate de iure respondebant, indéque auctores iuris, siue simpliciter, auctores dicebantur: siquidem populo de iure dubitanti, responsis suis certi alicuius iuris auctores fiebant.

Testatur Pomponius, ante Augusti tempora, qui studiorum suorum fiduciam habebant, eis de iure liberum fuisse populo respondere, eósque Iudicibus, à quibus consulebantur, aut certam scripsisse iuris definitionem, aut sine scripto, quid eis videretur, testari solitos: primúmque Diuum Augustum, quò maior iuris auctoritas haberetur, constituisse, vt ex eius auctoritate responderetur, signatáque Iudicibus responsa darentur, & publicè respondendi ius à Principibus necessariò peteretur; titulo secundo §. 25. de origine Iuris. Id quod eam habere videtur sententiam, vt Iurisconsulti ius respondendi Principis beneficio nacti, non à populo solùm, sed ab ipsis etiam Iudicibus consulerentur: & à populo quidem consulti certam pronunciarent Iuris definitionem: à Iudicibus verò non quicquam pronunciarent, sed libello, quídnam de iure sentirent, complecterentur, eúmque libellum signatum, ne posset à litigatoribus legi, offerrent Iudicibus. Quin etiam Iustinianus expressè scripsit, tantam olim fuisse Iurisconsultorum auctoritatem, vt Iudicibus eos consulentibus, à responsis eorum recedere non liceret, §. responsa. Instit. de iure naturali, gentium & ciuili: nimirum iis temporibus, quibus ex auctoritate Principis huiusmodi responsa dabantur. Tunc enim ea, quantùm ex Pomponio Iurisconsulto colligimus, iuris habere vigorem primùm cœperunt. Illud etiam obseruari solebat, vt quoties grauis aliqua, & perplexa Iuris incideret quæstio, fori quædam institueretur disputatio, Iurisconsultis simul in aliquem locum congregatis: cuiusmodi disputationum fori meminerunt Iurisconsulti sæpe, & Marcus Cicero libro primo ad Quintum fratrem, atque in Topicis ad Trebatium. Quod igitur in huiusmodi fori di-

ſputatione communi Iuriſcõſultorum cõſenſu definitum, & decretum erat, id quoque ius ciuile communi nomine dicebatur, & ius non ſcriptum. Cicero decreta Iuriſconſultorum appellat, cùm pro Muræna ſic ſcribit: Deinde veſtra reſponſa atque decreta & euertuntur ſæpe dicendo, & ſine defenſione Oratoris firma eſſe non poſſunt. Per reſponſa enim ſingulorum intelligit Cicero Iuriſconſultorum definitiones, per decreta verò certas fori diſputationes communi diſputantium ſuffragio receptas ſententias. Tum enim decernere dicebantur Iuriſconſulti, cùm de iure dubio certam & communi conſenſu probatam proferrent definitionem. Idem ius ſine ſcripto ex ſola Prudentum auctoritate conſtans ius receptum, & recepta ſententia, & regula Iuris dicebatur, quas poſteà quidam Iuriſconſulti collegerunt, & in libros retulerunt, quales ſunt quinque libri receptarum ſententiarum Iulij Pauli ad filium: & libri regularum Iuris in ſcriptis Iuriſconſultorum. Tantum de iure ciuili quod ex duodecim tabulis fluxit: quæ omnia eruditè & eleganter explicat Iacobus Ræuardus libro ſingulari de auctoritate Prudentum, cap. 14. & 15.

Cæterùm, vt eò redeam, vnde digreſſus ſum, ſcribit Pomponius, cùm eſſet in ciuitate lex duodecim tabularum, & Ius ciuile, eſſent & legis actiones : euenit vt plebs in diſcordiam cum Patribus perueniret, & ſecederet, ſibíque iura conſtitueret: quæ iura Plebiſcita vocantur. Mox cùm reuocata eſt plebs, quia multæ diſcordiæ naſcebãtur de his Plebiſcitis, pro legibus placuit & ea obſeruari, lege Hortenſia: & ita factum eſt, vt inter Plebiſcita & legem, ſpecies conſtituendi intereſſent, poteſtas autem eadem eſſet.

Deinde quia difficile plebs conuenire cœpit, populus multò difficiliùs in tanta turba hominum, neceſſitas ipſa curam Reipublicæ ad Senatum deduxit. Ita cœpit Senatus ſe interponere, & quidquid conſtituiſſet, obſeruabatur : ídque ius appellabatur Senatuſconſultum.

Eodem tempore Magiſtratus iura reddebant, & vt ſcirent ciues, quod ius de quaque re quiſque dicturus eſſet, ſéque præmuniret: edicta proponebant, quæ edicta Pretorum Ius honorarium conſtituerunt. Honorarium dicitur, quòd ab honore Prætoris venerat.

Nouiſſimè, ſicut ad pauciores Iuris conſtituendi via tranſiſſe, ipſis rebus dictantibus videbatur: per partes euenit, vt neceſſe eſſet, Reipublicæ per vnum conſuli; nam Senatus non perinde omnes prouincias probè gerere poterat. Igitur conſtituto Principe, datum eſt ei Ius, vt quod conſtituiſſet, ratum eſſet. Ita in ciuitate noſtra aut iure, id eſt, lege conſtituitur: aut eſt proprium ius ciuile, quod ſine ſcripto in ſola Prudentum interpretatione conſiſtit: aut ſunt legis actiones, quæ formam agendi continent: aut Plebiſcitum, quod ſine auctoritate Patrum eſt conſtitutum: aut eſt Magiſtratuum Edictum, vnde Ius honorarium naſcitur: aut Senatuſconſultum, quod ſolum Senatu conſtituente inducitur ſine lege: aut eſt Principalis conſtitutio, id eſt, vt quod ipſe Princeps conſtituit, pro lege ſeruetur. Hactenus Pomponius, ex quibus originem & proceſſum iuris Romani intelligi poſſe puto. Quibus explicatis, ad ipſam iam legum enumerationem accedemus.

De iure Papiriano, ſiue legibus Regiis.

Cap. V.

INitium catalogi legum Romanarum faciemus à legibus Regiis, quibus primùm vſos fuiſſe Romanos iam diximus: quáſque Sextus Papirius collegit, vnde etiam nomen inuenerunt, vt ius illud, quo leges Regiæ continebantur, ius Papirianum diceretur. Franciſcus Balduinus Iuriſconſultus celeberrimus in eo, quem ad leges Romuli ſcripſit, libro, octodecim recenſet ipſius leges, quas ſe in tabula antiquiſſima inueniſſe ſcribit, & ex quibus multas etiam Paulus Manutius in legum libello commemorat. Verùm tamen eruditis viris illæ non probantur. Cuiacius certè non dubitat affirmare, confictas ipſas eſſe. Ego, ne quid deſideretur, primùm quæ ipſi recitant capita, ſi qui fortè legere volent, repetam: deinde eas leges commemorabo; quæ certis veterum ſcriptorum teſtimoniis nituntur, ita vt de iis dubitari non poſſit.

HÆC IGITVR CAPITA EX ANTIQVISSIMA Tabula descripsisse se Balduinus affirmat.

1 *Ne quid inauguratò faciunto.*
2 *Patres sacra, Magistratúsque soli peragunto, ineuntóque, iúsque dicunto.*
3 *Sacrorum omnium potestas sub Regibus esto. Sacra Patres custodiunto.*
4 *Plebeij agros colunto.*
5 *Populus Magistratus creanto, leges sciscunto, bella decernunto.*
6 *Deorum fabulas ne credunto.*
7 *Deos peregrinos præter Faunum ne colunto.*
8 *Nocturnas in templo vigilias ne habento.*
9 *Ne quis præsentibus fœminis obscœna verba facito.*
10 *Quisque demissam ad talos togam in Vrbe habeto.*
11 *Parricidas omnes capite puniunto.*
12 *Ne quis, nisi per portas Vrbem ingreditor, néve egreditor. Mœnia sacrosancta sunto.*
13 *Mulier viro legitimè coniuncta, fortunarum & sacrorum socia illi esto: vtque domus ille dominus, ita hæc domina.*
14 *Filia vti Patri, ita defuncto viro hæres esto.*
15 *Adulterij conuictam vir, & cognati, vti volent, necanto.*
16 *Si vinum biberit, domi vt adulteram puniunto.*
17 *Parentum liberos omne ius esto relegandi, vendendi, & occidendi.*
18 *Monstrosos partus sine fraude cædunto.*

Hæc Balduinus & Paulus Manutius habent.

Addit aliquas & Pandulphus Prateus Iurisconsultus, in veteri Iurisprudentia: has videlicet:

19 *Virum vxor ne deserito. Vxorem si in veneficio natorum, adulteriòve deprehensa clámve marito fuerit, repudiandi ius esto. Qui præter has causas repudiarit, rerum suarum pars vxori dator, pars Cereri sacra esto.*
20 *Deprehensi in homicidio statim puniuntor.*
21 *Plebeij, quem sibi ex Patriciis patronum volent, deligunto.*
22 *Iudiciis fraus ne adhibetor.*
23 *Maximarum iniuriarum iudicium penes Reges esto: minorum penes Senatores.*
24 *Annus mensis decimus esto.*

Harum verò plerarumque legum coniecturas sumpserunt, quicunque eas primùm collegerunt, ex aliquibus Dionysij Halicarnassæi, Plutarchi, Ciceronis, & aliorum scriptorum locis, quos hoc loco adscribemus, non quòd velimus Balduini, & aliquot aliorum sententiam confirmare, aut etiam refutare (id enim commendamus aliis eruditione, & iudicio præstantioribus) sed vt ex iis, quænam Politiæ à Romulo institutæ ratio fuerit, cognoscatur. Videbunt tamen etiam lectores, quasdam ex his, quas ex Balduino recitauimus, leges verissimè esse latas, licèt ipsa earum verba, quæ fuerunt sine omni dubitatione antiquissima, afferre in medium non possimus.

Primi igitur capitis cōiectura sumpta est ex Ciceronis li. 1. de Diuinatione, & Dionysij lib. 2. At Romulus confirmatus in regno diuinitùs, aduocata concione & indicatis auspiciis, Rex declaratur consensu omnium, & morem instituit in posterum, ne quis, nisi auspicatò regnum assumeret, Magistratúmve iniret, &c.

De secundo etiam & quarto capitibus ita Dionysius: Romulus porrò postquàm discreuit potiores ab inferioribus, mox legibus latis præscripsit, quid vtrisque faciendum: vt Patricij sacra curarent, Magistratus gererent, ius redderent; secum Rempublicam administrarent: res vrbanas obirent: Plebeij verò ab his negotiis immunes, quippe qui talium imperiti essent, nec vacaret eis propter inopiam, agros colerent, pecora alerent, exercerent quæstuosa opificia.

De tertia lege idem Dionysius Halicarnassæus: Honores & potestates ita distribuit. Regi quidem eximia munia fuerunt hæc, primùm vt sacra curaret, atque sacrificia, per eúmque gereretur, quicquid ad placandos Deos attinet. Deinde vt legum, ac morum patriorum haberet custodiam, & Iuris siue naturalis, siue quod scripta, & pacta continet, vtque de iniuriis grauissimas causas ipse decerneret, leuiores permitteret Senatoribus, prouidendo interim, ne quid peccetur in iudiciis, vtque Senatum cogeret, populum

in concionem conuocaret, primus ſententiam diceret, quod pluribus placuiſſet, ratum haberet. Hæc Regi attribuit munia, & præterea ſummum in bello imperium. Senatui verò dignitatem, ac poteſtatē eam addidit, vt is, de quibus à Rege ad ipſum referatur, de his decernat, & ferat calculum, ita vt ſemper obtineat plurium ſententia.

De quinta lege idem Dionyſius Halicarnaſſ. ſic ſcribit: Plebi autem tria hæc commiſit, Magiſtratus creare, leges ſancire, de bello, referente Rege, decernere: ita tamen, vt Senatus quoque in his accedat auctoritas.

Sexta, ſeptima, & octaua lex ex eodem Dionyſio Halicarnaſſæo deſumptæ ſunt, apud quem ſic legimus: Fabulas à maioribus de Diis traditas, probra eorum continentes, ac crimina, turpes cenſuit, & inutiles, ac ne probis quidem viris dignas, nedum Diis ſuperis: repudiatíſque his omnibus, ad bene, ac præclarè de immortalibus ſentiendum, loquendúmque ciues ſuos induxit, nihil his affingi paſſus beatæ illi naturæ parùm conſentaneum. Neque enim Cælius exſectus à ſuis liberis apud Romanos traditur, neque Saturnus proprios natos deuorans, metuénſve, ne appetatur ipſorum inſidiis: non Iupiter Saturnum patrem regno deiectum includēs carceri Tartari, ac ne bella quidem & vulnera, aut vincula Deorum, ſeruitutéſque apud heros homines. Nullum eorum feſtum atratum, aut lugubre agitur, non planctus habet ob raptos Deos, ac lamenta mulierum: qualia ſacra Græci faciunt raptam Proſerpinam, caſúſque Bacchi referentia, & id genus alia.

Ac ne quidem corruptis his temporibus videas apud eos arreptos numine, aut furorem Corybanticum, non Bacchanalia, cœtúſve clancularios, aut occulta myſteria, non virorum promiſcuè, cum fœminis peruigilia, non his ſimilia prodigia: ſed omnia religioſè fiunt, ac dicuntur, quæ ad Deos attinent, præter, morem Græcarum, atque Barbararum gentium. Hæc & plura alia Dionyſius Halicarnaſſæus. Cicero etiam in ſecundo de Legibus libro inter alias, quæ de religione loquuntur, leges etiam has recenſet: Separatim nemo habeſſit Deos: néve nouos, ſed nec aduenas, niſi publicè adſcitos, priuatim colunto. Item: Nocturna mulierum ſacrificia ne ſunto, præter olla, quæ pro populo ritè fient. Néve quem initianto, niſi, vt aſſolet, Cereri Græco ſacro. An verò ex Romuli legibus eas deſumpſerit, non addit.

Nonæ & decimæ legis coniectura ex Plutarcho ſumpta eſt, is enim in Romulo ſcribit, mulieribus Sabinis raptis multos honores eſſe tributos: cuius generis & hi fuerint, vt via eis decederetur: ne eis præſentibus obſcœnum quidquam diceretur: vt qui nudū ſe ab iis videre paſſus fuiſſet, criminis capitalis reus haberetur.

De vndecima lege etiam Plutarchus ita ſcribit: Id etiam ſingularis fuit conſilij, quòd quum nullum contra eos, qui patrem ſuum occidiſſent, ius priuatim poſuiſſet, omne homicidium parricidij, vel paricidij vocabulo notauit: quod hoc ſceleſtum, illud ne exiſtere quidem poſſe, iudicaret.

De duodecima Pomponius Iuriſconſultus: Si quis violârit muros, capite puniatur: ſicuti ſi quis tranſcendet ſcalis admotis, vel alia qualibet ratione. Nam ciues Romanos aliò, quàm per portas egredi non licet: quum illud hoſtile & abominandum ſit. Nam & frater Romuli Remus occiſus traditur ob id, quòd muros tranſcendere voluerit. Hæc ille. Plutarchus in Quæſtionibus Romanis, quæſtione vigeſimaſeptima: Cur omnē murum ſacrum, intaminatúmque habent, portas non item? An vera eſt Varronis ſententia? muros propterea ſacros exiſtimandos, vt pro iis propugnare alacriùs ciues, mortémque etiam oppetere ſuſtineant. (Et videtur Romulus quoque fratrem propterea interfeciſſe, quòd ſacrum locum, & inacceſſum tranſilire aggreſſus, tranſcendendum, profanúmque reddidiſſet.) Portæ autem ſacræ eſſe non poterāt, quum per eas, & alia neceſſaria, & cadauera etiam efferrentur. Itaque Vrbem, qui de nouo condebant, aratro, cui bouē marem & fœminam ſubiunxiſſent, locū, quantū erat murus occupaturus, deſignabant: portarúmque dimenſi ſpacia, vomere exempto, aratrum earum locis intactis transferebant, quòd omnem terram aratam ſacram, & inuiolabilem cenſerent futuram.

Decimætertiæ & decimæquartę teſtimonium extat apud Dionyſium Halicarnaſſæum, cuius hæc ſunt verba: Romulus vnica conſtitutione redegit vxores ad decentem modeſtiam. Ea fuit talis, mulierem nuptam, quæ iuxta ſacratas leges conueniſſet cum viro, ei participem eſſe poſſeſſionum, ac ſacrorum omnium. Nominabant autem priſci Romani ſacras nuptias vocabulo ſuo farracia: quia coniuges veſcerentur eodem farre. Et paulò pòſt: Ita hæc lex mulieres nuptas, non habentes quò ſe vertant aliò, cogebat vnius mariti ſe attemperare moribus: viros item ſic habere mulieres, vt rem neceſſariam,

nulló,

nullóque diuellendam tempore. Vxor enim pudica & marito semper obsequens, æquè ac ille domus erat domina, in eius defuncti bona succedebat hæres, sicut parentis filia, ex asse quidem, si is liberis carens, ac intestatus decederet: quòd si prolem haberet, ex æquo cum liberis.

Decimæquintæ & decimæsextæ sic meminit Dionysius Halicarnassæus. Si autem aliquid peccasset mulier, pœnam luebat ex mariti læsi arbitrio. De huiusmodi criminibus cognati cum ipso cognoscebant, in quibus erat violata pudicitia, & quod apud Græcos videretur leuissimum, si deprehensa esset vinum bibisse mulier. Nam vtrumque damnauit Romulus, vt erratorum muliebrium maximum ratus è stupro nasci insolentiam, stuprum è vinolentia: longóque tempore crimen vtrumque apud Romanos iram merebatur implacabilem, comprobantibus legis æquitatem tot sæculis. Hæc Dionysius.

Agellius quoque libro decimo, capite vigesimotertio, quum multa de vsu vini mulieribus interdicto scripsisset, adducit Marci Catonis orationem de Dote, in qua id quoque scriptum fuerit: In adulterio vxores deprehensas ius fuisse maritis necare. Et ex eadem Catonis oratione hæc subiungit: Vir, inquit, cùm diuortium fecit, mulieri iudex pro Censore est. Imperium quod videtur, habet. Si quid peruersè tetréque factum est à muliere, mulctatur: si vinum bibit, si cum alieno viro probri quid fecit, condemnatur.

De iure autem occidendi ita scriptum est: In adulterio vxorem tuam si deprehendisses, sine iudicio impunè necares: illa te (si adulterares) digito non auderet contingere, neque ius est. Iacobus Cuiacius Iurisconsultus clarissimus libro Obseruationum sexto, capite vigesimoquinto, hanc legem, vt falsam, deprehendit, & docet vt mulctentur vxores adulterij conuictæ, non autem necentur à maritis concessum à Romulo, cùm apud Dionysium Halicarnassæum legatur ζημιοῦν, quod sit mulctam infligere, non mortem: & Agellius quoque mulctare & condemnare, non autem necare, habeat: sed tamen contra Iacobum Cuiacium sentit Ioannes Bodinus in Methodo historica, capite quarto, quē legere potes. Moris illius quo vsus vini mulieribus interdictus erat, etiam Valerius Maximus meminit libro secundo, capite primo: Vini vsus, inquit, olim Romanis fœminis ignotus fuit, ne scilicet in aliquod dedecus prolaberentur: quia proximus à Libero patre intemperantiæ gradus ad inconcessam Venerem esse consueuit. Et Plinius libro decimoquarto, capite decimotertio: Non licebat vinum fœminis Romæ bibere. Inuenimus inter exempla, Egnatij Mecennij vxorem, quòd vinum bibisset è dolio interfectā fuisse à marito, eúmque cædis à Romulo absolutum. Fabius Pictor in Annalibus suis scripsit: Matronam, quòd loculos in quibus erant claues vinariæ cellæ resignauisset, à suis inedia mori coactam. Cato ideò propinquos fœminis osculum dare instituit, vt scirent, an temetum olerent. Hoc tum nomen vino erat, vnde & temulentia appellata. Cneius Domitius Iudex pronunciauit, mulierem videri plus vini bibisse, quàm valetudinis causa, viro insciente, ac dote mulctauit, &c. Ex quibus tamen omnibus non probatur Romulum lege cauisse, vt vxores, quæ vinum bibissent, morte mulctarentur.

Decimæseptimæ testimonium extat clarissimum apud Dionysium Halicarnassæum libro secundo, vbi sic scribit: Romanorum Legislator, omnem, vt ita dicam, potestatem patri dedit in filium, idque toto vitæ tempore, siue in carcerem eum mittere, siue flagris cædere, siue vinctum ablegare ad rustica opera, siue necare libeat, etiamsi filius tractet Rempublicam, etiamsi Magistratus gerat maximos, etiamsi liberalitatis laudem publicè sit promeritus. Certè iuxta hanc legem viri illustres pro Rostris, fauente plebe concionantes in Senatus inuidiam, fruentésque auris popularibus, detracti è suggesto per parentes abducti sunt, pœnas daturi ex ipsorum sententia: quos, dum per Forum ducerentur, nemo adstantium eripere poterat, non Consul, non Tribunus, non ipsa turba, cui tum adulabantur, licèt omnem potestatem sua minorem existimans. Taceo nunc quot viri fortes necati sint à patribus, nimio virtutis ardore prouecti ad patrandum aliquid, præter ipsorum mādatum: sicut de Manlio Torquato, aliísque multis traditur, de quibus suo dicemus tempore. Nec contentus hanc potestatem parentibus dedisse Legislator Romanus, permisit etiam vendere filium, nil deterritus crudelitatis specie, quòd res grauior videri posset, quàm pro affectu domestico, quódque maximè quis miretur in hac dissoluta disciplina Græcorum educatus, quasi durum & tyrannicum. Hoc quoque patri concessit, licere illi terna filij venditione pecuniam quærere, maiorem largitus potestatem patri in filium, quàm hero in mancipium. Seruus enim semel venditus, deinde libertatem adeptus, in posterum sui iuris est: filius verò à patre venditus si liber fieret, rursum sub patris potestatem redigebatur: iterum quoque venundatus & libe-

ratus,seruus vt antè patris reddebatur. Post tertiam demùm venditionem eximebatur è patris potestate. Hanc legem primi illi Reges obseruabant, incertum scriptámne, an sine scripto proditam, habentes pro omnium firmissima.

De lege decimaoctaua Dionysius Halicarnassæus ita scribit: Romulus primùm necessitatem colonis imposuit educandi, quicquid esset masculum, & è filiabus primogenitas: nullam autem prolem necari permisit minorem triennio, nisi quid mutilum, aut alioqui prodigiosum in ipso partu esset editum. Tales enim fœtus exponi à parentibus non vetuit, sed indicatos priùs quinque viris vicinis proximis, si illis quoque exponendos esse visum fuerit. Contra hanc legem committentium, præter alias multas, etiam dimidium bonorum addixit ærario.

Decimanona descripta est ex Plutarchi Romulo, vbi hæc legimus: Leges etiam quasdam tulit Romulus, inter quas vehemens est illa, qua mulieri maritum relinquendi potestas adimitur: viro autem eiicere vxorem conceditur, si veneficio circa prolem vsa fuisset, aut alienam pro sua subdidisset (sic enim vertit Guilhelmus Xylander) aut adulterium commisisset: si quis alia de causa repudiasset coniugem, eius mariti bona partim vxori cederent, partim Cereri sacra forent: & qui vxorem dimisisset, is Diis Manibus rem sacram faceret.

Vigesima eadem est cum vndecima, de qua diximus.

De vigesimaprima Dionysius Halicarnassęus: Commendauit Romulus Patriciis plebeios optione cuique è vulgo data, vt, quem vellet, patronum sibi legeret. Et Plutarchus: Romulus reliquos potentiores à vulgo deiunxit, Patronos eos appellans, vulgus autem Clientes: eáque re mirificam beneuolentiam mutuò excitauit, & eam iura inuicem magni ponderis consecuta sunt, &c. Meminit eius etiam Liuius.

De vigesimasecunda & vigesimatertia diximus ad tertium caput, vbi inter alia Dionysij Halicarnassæi verba, & hæc citauimus: Statuit Romulus, vt de iniuriis grauissimas causas ipse decerneret, leuiores permitteret Senatui, prouidendo interim, ne quid peccetur in iudiciis.

De vigesimaquarta, quòd Romulus annum fecerit mensium decem, cùm multi alij, tum Macrobius libro primo Saturnaliorum, capite duodecimo scribunt. Atque hactenus de illis capitibus quæ à Francisco Balduino, Paulo Manutio, Pandulpho Prateo recitantur. Videbimus iam illas, quarum certiora apud scriptores veteres extant testimonia, & quæ iisdem ferè, quibus conceptæ fuerunt, verbis citantur.

Romuli Regis leges.

Vnius tantùm legis Romuli fit mentio in Festo, quæ tamen, an Romulo adscribenda sit, dubitari posse videtur, quum Festus dicat (quemadmodum quidem eum locum Iosephus Scaliger emendauit) in legibus Regis Romuli & Tatij, & Seruij Tullij eam extare. Est autem hæc:

SEI PARENTEM PVER VERBERIT, AST OLOE PLORASSINT. PVER DIVEIS PARENTVM SACER ESTO. SEI NVRVS, SACRA DIVEIS PARENTVM ESTO.

Addit Festus, plorassint in hac lege significare clamârint, siue inclamârint.

Verberit.) Pro verberet: sicut vindicit, pro vindicet.

Oloe.) Pro illi.

Sacer esto.) Quid sit sacrum, vel sacram alicui Diuo esse, in XII. Tabulis explicabimus.

Numæ Pompilij leges.

Ex legibus Numę Pompilij hęc fragmenta reperiuntur:

SEI HOMINEM FVLMIN IOBIS (siue, vt Iusto Lipsio placet, FVLMINIS nominandi casu) OCCISIT. EM SVPRA GENVA NEI TOLLITO. HOMO SEI FVLMINE OCCISVS ESIT, EI IVSTA NVLLA FIERI OPORTETO.

Sic eam Iosephus Scaliger emendauit. Extat apud Festum in voce Occisum, vbi notat occisum à necato distingui à quibusdam, quòd alterum à cædendo, atque ictu fiat, alterum sine ictu. Sententiam huius legis habet Plinius lib. 2. cap. 54. in Catholicis fulgurum, vbi scribit, hominem ita exanimatum cremari fas non esse, condi autem terra eo in loco, vbi fulmine percussus erat, religione tradi.

Lex Numæ de Parricidis.

SI QVIS HOMINEM LIBERVM DOLO SCIENS MORTI DVIT PAREICIDA ESTO. SEI IM IMPRVDENS SE DOLO MALO OCCISIT, PRO CAPITE OCCISEI

SEI, ET NATEIS EIVS IN CONCIONE ARIETEM SVBICITO.

Extat huius legis fragmentum apud Festum, in voce Parici Quæstores, quod tamen altera parte auxit Iosephus Scaliger ex schediis Seruianis.

Si quis hominem liberum.) Ex hac lege probat Festus, antiquitùs Parricidam dictum fuisse, non eum, qui parentem occidisset, sed qui qualemcunque, hominem.

Duit.) Pro det, antiquè.

Pareicida esto.) Iosephus Scaliger notat, hanc clausulam in omni re capitali positam fuisse, & significare idem, quod, capital esto, de qua loquendi forma in XII. Tabulis dicemus.

Im.) Pro eum. *Se dolo malo.)* Id est, sine dolo malo.

B *Sei im imprudens se dolo malo.)* Hanc partem concinnauit Iosephus Scaliger ex schediis Seruianis, in quibus ait, huius legis mentionem ita fieri: Vt si quis imprudens hominem occidisset, pro capite occisi, & natis eius in concione arietem offerret.

Arietem subicito.) Subici aries dicitur, inquit Festus, quem quis agit, vt pro se cædatur, vt ait in eodem libro Antistius, quod fit, vt ait Cincius lib. de officio Iurisconsulti, exemplo Atheniensium, apud quos expiandi gratia aries inigitur, qui scelus admisit, pœnæ pendendę loco.

Lex Numæ de Pellice.

PELLEX ARAM IVNONIS NE TANGITO. SI TANGET, IVNONI CRINIBVS DEMISSIS AGNVM FOEMINAM CAEDITO.

C Pellicem, ait Festus, antiquis propriè dictam esse eam, quæ vxorem habenti nupserit. Cui generi mulierum pœna constituta sit hæc, quam recitauimus, Numæ lege. Iacobus Ræuardus libro singulari de Auctoritate Prudentum scribit, ex toto iure Papiriano huius vnius legis reliquias extare in libris Iurisconsultorum apud Paulum, vbi sic scriptũ sit: Grauius Flaccus in libro de iure Papiriano scribit, Pellicem nunc vulgò vocari, quæ cum eo cui vxor sit, corpus misceat. Et hanc legem sic interpetatur, Pellex aram Iunonis ne tangito (vel, quemadmodum Ræuardo placet, & veteres loquebantur, tagito) id est: Pellex nulla viro vxorem habenti, nubito: si nupserit, crinibus demissis, quod tristitiæ signum erat, Iunoni agnum fœminam cædito, siue mactato.

Lex Numæ de Opimis spoliis.

D QVOIVS AVSPICIO CLASSE PROCINCTA OPEIMA SPOLIA CAPIVNTVR, IOVEI FERETRIO BOVEM CAEDITO. QVEI CEPIT, AERIS DVCENTA DARIER OPORTETO.

SECVNDA SPOLIA IN MARTIS ARAM IN CAMPO, SOLITAVRILIA VTRA VOLVERIT, CAEDITO.

TERTIA SPOLIA IANO QVIRINO AGNVM MAREM CAEDITO, CENTVM QVEI CEPERIT ET AERE DATO. Hanc legem repetemus libro de Militia.

Lex Numæ de Polluctu.

PISCEIS QVEI SQVAMOSEI NON SVNT, NEI POLLVCETO. SQVAMOSOS OMNEIS PRAETER SCARVM POLLVCETO.

E Sic hanc legem Iosephus Scaliger restituit ex Cassio Hæmina, cuius hæc sunt apud Plinium verba libro 32. capite secundo. Numa constituit, vt pisces, qui squamosi non essent, ni pollucerent, parsimonia commentus, vti conuiuia publica & priuata, cœnæque ad puluinaria faciliùs compararentur: ni, qui ad polluctum emerent, precio minùs parcerent, eáque præmercarentur. Significat autem pollucere, de piscibus libamenta Diis offerre. Festus: Pollucere merces Diis, quas liceat, sunt far, Polenta, vinum, panis fermentatus, ficus passa, suilla, bubula, agnina, casei, ouilla, alica, sesama, & oleum, pisces, quibus est squama, præter scarum. Herculi autem omnia esculenta, & poculenta. Hæc Festus.

Lex Numæ de Vino.

F VINO ROGVM NE RESPERGITO.

Extat hæc lex apud Plinium libro 14. capite 12. vbi sic scribit: Romulum lacte non vino libasse, indicio sunt sacra ab eo instituta, quæ hodie custodiunt morem. Numæ Regis Posthumia lex est: Vino rogum ne respergito. Quod sanxisse illum propter inopiam rei nemo dubitet. Ex eadem lege, ex imputata vite libari vina Diis, nefas statuit, ratione excogitata, vt putare cogerentur, aliàs aratores, & pigri circa arbusti pericula. Hæc Plinius. Aliter eam accipit, & interpretatur Iustus Lipsius libro 3. Antiquarum lectionum, quem consule.

Lex Numæ de Iudiciis.

SEI QVID HORVM FVAT VNVM IVDICEI ARBITROVE, REOVE, DIES DIFFVNSVS ESTO.

Testis huius legis est Festus, in voce Reus, apud quem sic legimus: Reus nunc dicitur, qui causam dicit: & item qui quid promisit, spopondítve, ac debet. At Gallus Ælius libro secundo Significationum verborum, quæ ad ius pertinent, ait: Reus est, qui cum altero litem contestatam habet, siue is egit, siue cum eo actum est. Et paulò pòst: At Capito Ateius in eadem quidem opinione est: sed exemplo adiuuat interpretationem. Numa in secunda tabula, secunda lege, in qua scriptum est: Siquid horum fuit, &c. Meminit huius legis Iacobus Cuiacius Obseruationum libro 3. capite 40. eámque nos interpretabimur in XII. Tabulis.

Lex Numæ de Terminis.

QVEI TERMINOM EXARASSIT, IPSVS, ET BOVIS SACREI SVNTO.

Et hoc caput extat apud Festum, cuius hæc sunt verba: Termino sacrificabant, quòd in eius tutela fines agrorum esse putabant. Denique Numa Pompilius statuit, eum qui terminum exarasset, & ipsum, & boues sacros esse. Meminit eius & Dionysius Halycarnassæus his verbis: Terminos si quis transferre ausus fuisset, aut tollere, lege Terminali caput eius Diis Terminalibus deuouit Numa, interfectori ipsius tanquàm sacrilegi impunitate promissa, & puritate à scelere, &c.

Memoratur & hæc ex Numæ legibus apud Dionysium & Plutarchum: Si pater filio cõcesserit vxorem deducere, futuram sacrorum ac bonorum iuxta leges participem, patri posthac nullum ius esto vendendi filium, &c.

Neque prætermittenda est lex Regia, de mortuo non inferendo, quæ à Martiano refertur lege secunda, ff. mort. infer. Ne mulier quę prægnans mortua esset, humaretur, antequàm partus ei excideretur. Qui contrà faceret, spem animantis cum grauida peremisse videretur, &c. Verùm à quo lata hæc lex sit, non additur: nec adhuc inter eruditiores conuenit. Hotomanus putat, partem eam fuisse alicuius legis Romuli, aut Numæ Pompilij, de qua Marcianus in superioribus disputârit.

Legum Seruij Tullij de Contractibus meminit Dionysius libro quarto & quinto, sed nullam ex iis recitat.

Cæterùm vt finem dicendi hìc faciam, nullam enim præter has, Regiam legem me inuenisse memini: illud non possum silentio præterire, fuisse plerasque Regum Romanorum leges, præsertim illas, quarum æquitas manifesta fuit in XII. Tabulas relatas: id quod præter Dionysium Halicarnassæum, etiam Iacobus Cuiacius, & Iosephus Scaliger viri clarissimi testantur, quorum verba non pigebit hoc loco adscribere. Sic igitur Iacobus Cuiacius, libro Obseruationum & Emendationum tertio, capite quadragesimo: Constat, inquit, ex Halicarnassæi libro secundo & decimo, ex Legibus Regiis, & ex moribus populi Romani multas Decemuiros leges in XII. Tabulas transtulisse, hoc censente populo. Quamobrem existimo, & illas Numæ leges de eo, qui sciens hominem liberum mortui duit: & de pœna Pellicis, & de homine fulmine occiso, & de termino exarato, ab eodem Sexto Pompeio Festo relatas, XII. Tabulis adscribendas esse. Iosephus autem Scaliger Castigationibus in Festum, ad vocem, Nuptias, post alia quæ confirmandæ huius sententiæ causa in medium attulerat, ita concludit: Ex his non dubium est, leges Regias in XII. Tabulas à Decemuiris coniectas fuisse: & prima, secunda, tertia Tabula leges Regias contineri. Quin leges Regias de patria potestate in quartam Tabulas relatas, auctor Dionysius, &c. Hæc Scaliger. Atque de legibus Regiis, siue iure Papiriano hactenus.

Leges duodecim Tabularum cum breui commentatione.

CAP. VI.

A Legibus Regiis ad XII. Tabulas venimus: illę enim præcipuum Romanæ Iurisprudentiæ caput fuerunt, vti paulò pòst, adductis aliquot clarissimorum virorum testimoniis, probabimus. Qua occasione scriptæ illæ Tabulæ fuerint, diligenter à nobis est indicatum libro septimo harum Antiquitatum, capite decimonono, in quo de Decemuiris disputauimus. Propositæ autem sunt primùm, & à populo comprobatæ, decem tantùm Tabulæ, anno ab Vrbe condita CCCII. Sequenti anno cùm adhuc leges quędam deesse viderentur ad Iuris perfectionem, additæ sunt ab iisdem Decemuiris adhuc II. quæ prioribus X. additæ, XII. numerum effecerunt. De quarum excellentia & præstantia multa

multa dici possent: sed cùm mihi propositum sit breuitati studere, hortor studiosos Lectores, vt illarum præconia apud Liuium, Dionysium, & alios ipsi legant. Cicero certè, cuius testimonium apud nos plurimùm valere debet, libro primo de Oratore, sub persona Crassi mirum in modum eas prædicat, & supra omnes ferè Bibliothecas omnium Philosophorum extollit, verba eius sunt hæc: Plurima (inquit Crassus) est in XII. Tabulis antiquitatis effigies, quod & verborum prisca vetustas cognoscitur, & actionum genera quædam, maiorum consuetudinem, vitámque declarát: siue quis ciuilem scientiam contempletur, quam Scæuola non putat oratoris esse propriam, sed cuiusdam ex alio genere prudentiæ, totam hanc, descriptis omnibus ciuitatis vtilitatibus, ac partibus, XII. Tabulis contineri videbitis: siue quem ista præpotens & gloriosa Philosophia delectat (dicam audaciùs) hosce habet fontes omnium disputationum suarum, qui iure ciuili & legibus continentur. Fremant omnes licèt, dicam quod sentio: Bibliothecas mehercule omnium Philosophorum vnus mihi videtur XII. Tabularum libellus, si quis legum fontes, & capita viderit, & auctoritatis pondere, & vtilitatis vbertate superare. Egregia profectò commendatio harum pulcherrimarum legum: de quibus etiam idem lib. 2. de Legibus scribit, quòd se puero moris fuerit, vt iuniores illas didicerint, tanquàm carmen necessarium. Quòd magis dolendum est, tantum thesaurum iam amissum, & nihil nisi fragmenta quædam superesse, hinc inde in variis Scriptoribus dispersa. In quibus tamen colligendis, emendandis, & illustrandis, multi viri doctissimi suam operam posuerunt: alij quidem aliis feliciùs. Primus, vt opinor, in illis colligendis operam suam communi vtilitati collocauit Aymarus Riuallius Allobrox, eásq; libro secundo Historiæ iuris ciuilis est interpretatus. Hunc secuti Oldendorpius Germanus, & Franciscus Balduinus: quorum hic prolixè earum sententiam ostendit, & quomodo Ius ferè totum ciuile inde fluxerit, conferendo cum illis Pandectarum leges declarauit: ille verò breuiter eas explicauit. Neque verò post hos nemo ampliùs ausus fuit eidem operi manum admouere. Sed vt nostra ætas ferax est doctorum virorum, ita etiam plures in his legibus emendandis quia plurimæ deprauatæ fuerunt: & explicandis, quia obscurè elaborarunt. Inter eos fuerunt Franciscus Hotomanus, Iacob. Cuiac. Iacobus Ræuard. Pandulphus Prateius, Adrianus Turnebus, Iosephus Scaliger, & Iustus Lipsius, à quo iustos Commentarios in has leges, sicut & à Ludouico Carrione, expectamus. Omittam alios, qui de legibus his scripserunt. Cùm enim tanta dignitas earum sit, & XII. Tabulæ fons sint totius Iuris ciuilis, nequaquàm arbitrati sunt summi illi viri, se operam, quam in istis declarandis ponant, ludere: præsertim cùm etiam multi veteres Iurisconsulti, Sextus Ælius, Seruius Sulpitius, Labeo & Caius eas suis Commentariis illustrare non dubitârint: quorum omnium tamen vix nomina sunt reliqua: scripta autem cum maxima omnium studiosorum iactura interciderunt. Sed mittam iam prolixiores querelas. Quantùm ad hunc meum tractatum attinet, sciat beneuolus Lector, hæc XII. Tabularum fragmenta, & reliquias, collecta esse ex Ciceronis, Dionysij Halicarnassæi, Liuij, Agellij, Sext. Pompeij Festi, Macrobij, Plinij, &c. libris, & ex Pandectis. In quibus explicandis primùm earum sententiam paraphrasticῶs ipsis verbis legis, sicubi propter obscuritatem necesse erat, subieci: deinde si qua occurrebant verba antiqua, obsoleta, & à nostro vsu remota, explicaui. Iustos Commentarios scribere mihi propositum non fuit: si qui eos desiderant, illi adeant Oldendorpij, Balduini, Ræuardi, Hotomani, clarissimorum Iureconsultorum, &, si aliquando edentur, Iusti Lipsij, vel Lud. Carrionis scripta.

Cæterùm vt de ordine etiam quædam addam, quòd quæque lex, & in qua tabula scripta fuerit, nos scire non possumus: cùm autem Ausonius earum tripertitam diuisionem fuisse scribât, ita vt prima pars ad sacra pertineat, altera ius publicum, tertia ius priuatum comprehendat: ego quoque eundem ordinem, quem ante aliquot annos Franciscus Hotomanus, & hunc sequutus Ioan. Crispinus obseruârunt, sequar. Ac primùm de legibus, quæ ius sacrum tractant, agam.

Prima pars legum XII. Tabularum, de Iure sacro.

Ex iis XII. Tabularum fragmentis, quæ temporum iniuria reliqua nobis fecit, pauca admodùm de sacris loquuntur: quinimò vnicum tantùm de sacris priuatis agit, cætera omnia de funeribus & sepulcris. Nam quæ Aymarus Riuallius Allobrox, & Ioannes Oldendorpius Iurisconsulti, ex Ciceronis de Legibus libris recitant, ex XII. Tabulis fuisse, conuinci nullo modo potest. Nã ne verbo quidẽ Cicero meminit, fuisse ea capita in XII. Tabulis perscripta, cùm alioqui, quoties vnam, aut plures ex XII. mutuatur, id haudquaquàm dissimulet, vti posteà videbimus. Quod cùm ita sit, nos omissis reliquis incertis,

ab ea incipiemus, quæ de ſacris priuatis agit, atque ita concipitur.

I. Sacra priuata perpetuò manento.

Huius legis extat teſtimonium apud Ciceronem in Oratione pro Muræna, vbi ſic loquitur: Nam cùm per multa præclarè legibus eſſent conſtituta, ea Iuriſconſultorum ingeniis pleraque corrupta, ac deprauata ſunt. Sacra interire illi noluerunt: horum ingenio ſenes ad coëmptiones faciẽdas interimendorũ ſacrorum cauſa reperti ſunt. Idem lib. 2. de Legibus cùm hãc legem poſuiſſet: Sacra priuata perpetua manento. De ſacris, inquit, hæc vna ſit ſentẽtia, vt conſeruentur, & deinceps familiis prodantur: & vt in lege poſui, perpetua ſint ſacra. Et mox: Priuata ſacra ita Pontificio iure conſtituta ait, vt ad quem pecunia, ad eundem etiam ſacrorum obligatio perueniret. Omninò enim diligentiſſimè eſſe animaduerſum, ne priuata ſacra interirent, ſed familiis deinceps proderentur. Sententia igitur legis hæc eſt, vt quæ ſacra gens aliqua, ſiue illa Patricia, ſiue plebeia ſit, aſciuiſſet, ea deinceps ab iis, qui eiuſdem ſtirpis futuri eſſent, colerentur, & conſeruarentur. Vnde etiam illud inſtitutum conſtat, vt & mulieres in virorum, & adoptati in parentum, & hæredes in defunctorum ſacra tranſirent: qua de re prolixè Hotomanus.

SACRA PRIVATA.) Sacrorum enim alia publica, alia priuata fuerunt. Publica (ait Feſtus) dicebantur, quæ publico ſumptu pro populo fiunt: quæque pro montibus, Pagis, curiis, ſacellis. At priuata, quæ pro ſingulis hominibus, familiis, gentibúſque fiunt. Idem alibi: Quod priuatæ ſuæ religionis cauſa Deo dedicârunt, id Pontifices Romani non exiſtimant ſacrum. At ſi qua priuata ſacra ſuſcepta ſunt, quæ ex inſtituto Pontificum ſtato die, aut certo loco facienda ſint, ea ſacra appellari, tanquàm ſacrificium. Ille locus, vbi illa ſacra facienda ſunt, vix videtur ſacer eſſe. De iiſdem ſacris Macrobius lib. 1. Saturnal. cap. 16. Sunt prætereà feriæ propriæ familiarum, vt Claudiæ familiæ, vt Æmiliæ, ſiue Iuliæ, ſiue Corneliæ: & ſi quas ferias proprias quæque familia ex vſu domeſticæ celebritatis obſeruat, ſunt ſingulorum, vt natalium, fulgurúmque ſuſceptiones: item funerum atque expiationum. Hactenus ille. Sacra autem hæc propria eorum Deorum erant, quos Penates, itémque Lares nominabant. Et quia gentis alicuius propria certis ritibus & cærimoniis colebantur, Gentilitia dicebantur, quorum etiam meminit Cic. in Oratione de Aruſp. reſpon. &c.

Subiicit huic legi Hotomanus & alteram de intercalatione, ſed de qua tantùm coniecturas, non autem certa teſtimonia habet. Ita verò eam concipit: vt Februarius menſis, qui Numæ inſtituto poſtremus erat, deinceps ſecundus eſſet: vtíque eo menſe poſt Terminalia annis alternis eorum dierum, qui ad annuam Solis rationem deeſſent, intercalatio fieret. Nos eam non interpretabimur. Sequuntur leges de ſumptibus funerum, & iure ſepulcrorum.

II. Hominem mortuum in Vrbe ne ſepelito, néve vrito.

Quæ ſequuntur leges, de funeribus & ſepulturis agunt: hæc autem quæ iam recitata eſt lex, extat totidem verbis apud Ciceronem lib. 2. de Legibus, vbi ſic ſcribit: Hominem mortuum (inquit lex in XII.) in Vrbe ne ſepelito, néve vrito. Deinde eam ſic explicat: In Vrbe ſepeliri lex vetat: ſic decretum eſt à Pontificum collegio, non eſſe ius in publico loco fieri ſepulcrum. Statuit enim collegium, locum publicum non potuiſſe priuata religone obligari. Seruius tamen in lib. 5. Æneid. memoriæ prodidit, apud maiores (fortaſſe ante XII. Tabulas) moris fuiſſe, vt qui mortuus eſſet, domum ſuam referretur. Vnde eſt apud Virgilium:

Sedibus hunc refer antè ſuis, & conde ſepulcro.

Notandum verò & hoc eſt, quemadmodum antè, ſic etiam poſt latas XII. Tabulas, fuiſſe quoſdam in ipſa Vrbe ſepultos, quos tamen legibus ſolutos virtutis cauſa id conſecutos fuiſſe, Cicero exiſtimat. Quin etiam Imperatores, & virgines Veſtales, quia legibus non tenebantur, in Vrbe habebant ſepulcra. Sed & virgines Veſtæ nocentes, licèt viuæ, tamen intra Vrbem, in campo ſcelerato obruebantur.

Néve vrito.) Credo (inquit Cicero) vel propter ignis periculum.

III. Hoc plus ne facito.

Hęc verba ſuperioris alicuius legis, quę funerum & ſumptuum modũ præfiniebat, appendix ſunt: quaſi in eam ſententiam ſcripta lex eſſet, vt quum finem illis rebus pręſcripſiſſet, tum hoc quaſi ſanctionis loco adſcriberet. Puto autem hæc verba ad eam legẽ pertinuiſſe, quã Cicero libro ſecũdo de Legibus ſcribit extenuatum fuiſſe ſumptum tribus riciniis, & claueis purpureis, & decem tibicinibus. Cuius legis ſententia hæc eſt: ne plus quàm tres veſtes cum mortuo aut conderentur, aut vrerentur: id quod etiam apud

Athenienſes,

Athenienſes, teſte Plutarcho, Solonis lege cautum erat: nec plures decem tibicinibus ad funerum pompam adhiberentur. Ricinium enim, vel Retinium, ait Feſtus, omne veſtimentum quadratum ij, qui duodecim interpretati ſunt, eſſe dixerunt. Verrius togam, qua mulieres vtebantur, prætextam clauo purpureo. In more autem apud veteres erat, veſtimenta quædam cum mortuis condere vel vrere: quod præter alios docet Virgilius Æneid. libro 6. in Miſeno:

Purpureáſque ſuper veſtes velamina nota *Iniiciunt.* ———

Et Suetonius in Cæſare: Scenici artifices veſtem, quam ex inſtrumento triumphorum ad præſentem vſum induerant, detractam ſibi atque diſciſſam iniecêre flammæ. Nonnulli eruditi viri, Iacobus Ræuardus, Adrianus Turnebus, Iunius in Nomẽclatore, & alij B per Ricinia, intelligunt veſtes lugubres, quibus mulieres in funeribus vterentur: ſed diuerſum docet Iuſtus Lipſius epiſtolicarum quæſtionum libro 4. epiſtola 7.

Et decem tibicinibus.) Etiam Ouidius libro 6. Faſtorum docet decem tibicines ad funera adhibitos fuiſſe. Seruius in 5. Æneid. ſcribit, antiquæ conſuetudinis fuiſſe, vt maioris ætatis funera ad tubam proferrentur: minoris verò ad tibias. Et Agellius libro 20. cap. 2. auctor eſt, Siticines olim eos propriè appellatos, qui apud ſitos canere ſoliti eſſent: hoc eſt, vita functos, & ſepultos. Eóſque habuiſſe proprium genus tubæ, qua canerent, à cæterorum tibicinum proprietate differens, quos Siticiniſtas vulgus dicit. Sapienter ergo modum funeris lex præſcribit.

C *IV. Rogum aſcia ne polito.*

Solebant Romani nimio quodam faſtu, nimióque ſumptu exornare ſepulcra: id hæc lex prohibet, & iubet è rudibus, & impolitis lignis pyram confici. Iacobus Ræuardus iſtud caput, quod modò recitauimus, HOC PLVS NE FACITO, cum hoc coniungit, ſic legens: NE FACITO ROGVM ASCIA, NE POLITO. Priores autem duas voces, *Hoc plus*, non Decemuirorum, ſed Ciceronis eſſe, ſicque intelligendas eſſe: Ea quæ hactenus Cicero ex XII. Tabulis de funeribus recitauerit, omnia à Solone deſumpta eſſe: legem autem XII. Tabularum plus conſtituiſſe eo, quod in Solonis legibus continetur, videlicet, Ne quis faceret rogum aſcia, nec poliret, &c.

Rogum.) Rogus ſignificat ſtruem lignorum, factam ad cremanda cadauera, ſic dictus à D rogando, quòd in eo manes rogari ſolerent.

Aſcia). Aſcia fabrorum materiariorum dolabra eſt, quibus ad aſpera ligna polienda vtuntur, ab aſcindendo dicta: ein dün beill/breite axt/oder zimmeraxt.

Sumptus igitur ſuperuacuos & inutiles à funeribus lex remouet.

V. Mulieres genas ne radunto: néve leſſum funeris ergo habento.

Et hęc lex à Solone deſumpta eſt, quem Plutarchus ſcribit prohibuiſſe, in funeribus corpus laniare, lamentationémq; meditatã edere. Seruius in illud Æneidos XII. *Et roſeas laniata genas*, ſic ſcribit: Moris fuerat, vt ante rogos humanus ſanguis effunderetur, vel captiuorum, vel gladiatorum: quorum ſi fortè copia non fuiſſet, laniantes genas ſuum E effundebant cruorem, vt rogis illa imago reſtitueretur. Tamen ſciendum, cautum lege XII. Tabularum, ne mulieres carperent faciem, his verbis: Mulier faciem ne carpito. Hæc Seruius. Vbi tamen verba legis mẽdosè recitantur. Non enim faciem ſed genas: nec carpito, ſed radito, vel radunto, numero plurium, in legibus fuiſſe ſcriptum, docent Plinius & Feſtus: quorum hic ita ait: Radere g....... lege XII. id eſt, vnguibus: vbi Interpretari Feſtus voluiſſe videtur, quid ſit radere genas: videlicet vnguibus eas cruentare, & ſcindere. Plinius autem libro 11. capite 37. Malæ homini tantùm, quas priſci genas vocabant, duodecim Tabularum interdicto, radi è fœminis eas. Sic enim legit Iuſtus Lipſius in Quæſtionibus Epiſtolicis. Quanquàm autem vetitum id eſſet lege duodecim Tabularum: tamen factum fuiſſe etiam Varronis temporibus, docet ex Seruianis ſche-F dis Ioſephus Scaliger in ſuis ad Feſtum caſtigationibus, vbi eum ſic ſcribentem adducit Seruius in ſchedis: Varro dicit mulieres in exequiis & luctu ideò ſolitas ora lacerare, vt ſanguine oſtenſo inferis ſatisfaciant. Malè hanc legem accepit Adrianus Iunius, qui in Commentario ſuo de Coma, capite ſecundo ſcribit, XII. Tabularum interdicto cautum fuiſſe, ne mulieres genas raderent, vt ne diutino radendi vſu ſuccreſcentibus pilis à natura non datis, ſub ementito virilis oris honore fallerent.

Néve leſſum funeris ergò habento.) Cicero libro 2. de Legibus auctor eſt, veteres XII. Tabularum interpretes, Sex. Ælium, L. Acilium, non ſatis ſe intelligere dixiſſe, quid

esset lessus: sed L. quidem Acilium suspicari, vestimenti genus aliquod funebris fuisse: Ælium autem, lessum, quasi lugubrem eiulationem dictam esse, vt vox ipsa significet: quam Ælij sententiam se probare & veram esse iudicare, Cicero addit: cùm idem Solonis etiam lex vetet. Respexit ad hanc legem idem etiam in Tusculanis quæstionibus, cùm sic scribit: Sed hoc quidem in dolore maximè est prouidendum, ne quid abiectè, ne quid timidè, ne quid ignauè, ne quid seruiliter, muliebritérve faciamus. Imprimísque refutetur, ac reiiciatur Philoctetis ille clamor. Ingemiscere nonnunquàm viro concessum est, ídque rarò: eiulatus ne mulieri quidem. Et hic nimirum est fletus, quem XII. Tabulæ in funeribus adhiberi vetuerunt. Hactenus ille. Monet Iustus Lipsius in Quæstionibus Epistolicis, veteres losum, & lausum, lesum, ac lessum, vna & eadem significatione dixisse.

Plato autem lib. 12. de Legibus: Fleri (inquit) mortuum iubere aut vetare, absurdum est: plangere verò, & voces ac lamenta extra ædes mittere, vetandum.

VI. Homini mortuo ne ossa legito, quo post funus fiat: extra quam si militia aut peregrè mortuus sit.

Extat apud Ciceronem libro 2. de legibus: Legis sententia hæc est, vt posteaquàm crematum corpus esset ossa è Cineribus legantur, statímque loco proximo in terram condantur, ne si alium in locum sepeliendi causa deportarentur, luctus duplicaretur & sumptus.

Excipitur autem hac lege, si quis aut in militia aut peregrè sit mortuus, vbi scilicet funus ei fieri non licuerit: tum enim neque luctus, neque sumptus augetur. Itaque & in Pandectis is sumptus funeris probatur, cùm peregrè mortuus in suum transfertur.

l. & si. 14. §. impēsa. & l. Diui fratres. 39. ff. de reliq. & sumpt. fun.

Aliter tamen eam interpretatur, & veriùs quidem, Iacobus Ræuardus, cùm ita scribit: Multùm interesse puto inter ossa homini mortuo legere, & inter ossa hominis mortui legere. Nam ossa hominis, quæ dispersa sunt & non cohærent, cùm simul colliguntur, tunc hominis ossa legi dicuntur. Seneca lib. 2. de Ira: Dignus fuit, cui permitteret à conuiuio ad ossa filij legenda discedere. Sed homini mortuo leguntur ossa, cùm eius cadaueri aliqua ossa adimuntur. Eóque sensu viuis ossa legere dixit idem Seneca libro de consolatione. Legere siqui lem pro adimere, & auferre veteres dixisse non est obscurum si consideremus eum dicendum esse sacrilegum, qui adimit, qui aufert res Deo ritè consecratas. Pertinet autem lex ad hunc morem fortasse, de quo Festus scribit, membrum abscindi mortuo solitum dici, cùm digitus eius decidebatur, ad quod seruatum iusta fierent, reliquo corpore combusto, id quod hac lege Decemuiri prohibuerunt, nisi quis aut peregrè, aut in bello mortuus esset. Tum enim permiserunt ei ossa legi, quò post funus fiat, hoc est, membrum aliquod adimi, ad quod seruatum iusta Romæ fierent, reliquo corpore apud peregrinos combusto. Hæc ferè Ræuardus.

VII. Vti seruilis vnctura, omnísque circumpotatio tollatur.

Solebant olim cadauera, siue corpora mortuorum vngi odoribus & vnguentis, vnde Ennius:

> *Tarquinij corpus bona fœmina lauit & vnxit.*

Et Virgilius libro 6. Æneidos.

> *Pars calidos latices, & ahena vndantia flammis*
> *Expediunt, corpúsque lauant frigentis, & vngunt.*

Atq; ff. l. funeris. 37. de religios. & sumptibus funerum, eorum sumptuum ratio probatur, qui vnguento pro mortui corpore comparato facti sunt. Sed in seruorum corporibus id fieri lex vetat, quæ sumpta est ex legibus Solonis. Sic etiam non omnis circumpotatio, sed seruilis tantùm sublata est. Nam liberi homines, quò minùs coronati parentantes, cùm supra tumulum dapes posuissent, circumpotare potuerint, nulla lege mihi prohibitum fuisse videtur. Ita Iacobus Ræuardus.

Omnísque circumpotatio.) Circumpotatio, alio nomine silicernium, Græcè περίδειπνον dicitur.

Ita Varro Meleagris, quemadmodum Iacobus Cuiacius apud Nonium legit: Funus exequiati lautè, siue (quod Iano Palmerio placet) cum lausu ad sepulcrum antiquo more silicernium confecimus, id est, περίδειπνον, quo pransi discedentes dicimus alius alij Vale. Significat autem silicernium conuiuium funebre, quod apud veteres exhiberi senibus solebat: dictum, quòd cum silentio edentes cernerentur, vel propter defuncti memoriam, vel quòd cogitarent, se mox illum secuturos, quapropter abeuntes è conuiuio,

veluti se ampliùs non visuri,mutuò se salutabât.Alij aliter hoc vocabulum interpretantur,de quo vide Festum Fulgentium Placiadem, Donatum in Terentij Adelphos, & Sipontinum in Martialem statim initio.

VIII. Vti ne sumptuosi respersio fieret:néve murrhata potio mortuo inderetur: néve longæ coronæ:néve acerræ adhiberentur.

Intelligitur ex his verbis, moris fuisse apud veteres, vt cadauer, rogúsve, liquoribus quibusdam preciosis perfunderetur: quod ne fiat ampliùs, hac lege prohibetur.

Murrhata potio.) Festus scribit,Murrhata potione vsos antiquos fuisse,eiúsque rei indicium esse,quòd etiam Ædiles per supplicationes Diis addant ad puluinaria, &, quòd duodecim tabulis caueatur,ne mortuo indatur,docente id Varrone lib.1.Antiquitatum. Qualis verò ea potio fuerit,de eo valdè dubitant auctores. Hieronymus Mercurialis, Medicus Patauinus celeberrimus,in variis lectionibus,de murrhina, quæ eadē est murrhata potio,disputans, Cuiacij, Iulij Cæsaris Scaligeri, & Adriani Iunij multùm discrepantes opiniones primùm recitat,& refutat: deinde quid ipse sentiat, afferens, dicit se existimare, murrhinam fuisse artificialem quandā potionem, quæ veterum tempestate vulgatissima fuerit,à posteris autem intermissa,vt vix eius remāserit nomen:quod vel à similitudine,vel à mixtione,vel ab aliqua alia re fortasse captū sit.Hæc Mercurialis.Prohibet igitur lex,ne eiusmodi potio mortuo cōficiatur,& ita magni sumptus in eū fiant.

Néve longæ coronæ.) Longæ coronæ dicuntur ad differentiam rotundarum, qualibus busta,sepulcra,sellas curules,theatra,& currus triumphales exornari consueuisse,ex Huberti Goltzij C.Iulio Cæsare, Fastis & Augusto: Guilhelmi Brassicani antiquitatibus,& Æneæ Vici Parmensis nummis discimus.

Néve acerræ adhiberentur.) Festus scribit acerram aram esse,que ante mortuum poni soleat,in qua odores incendantur.Addit autem alios dicere,arculam esse,thurariam scilicet, vbi thus reponatur.Hotomanus de aris potiùs accipiēdum putat,vt vetet lex,aras, quæ proximè sepulcra fierent, cum thure incensísque odoribus obiri.

IX. Qui coronam parit ipse,pecuniáve eius,virtutis ergò arduitor,ipsíque mortuo,parentibúsque eius,dum intus positus erit, forísque feretur, sine fraude imposita esto.

Legis sententia (ait Hotomanus) videtur esse hæc, vt qui in ludis, certaminibúsque publicis coronam adeptus sit (quæ quidem præmium victoribus honoris causa propositæ erant) ei monimentum istud,quasi insigne suæ virtutis,relinqueretur.

Et est hæc lex quasi exceptio quædam præcedentis, qua cum prohibetur, adhiberi ad funera longas coronas,ne imponantur cadaueribus: hîc excipiuntur illæ coronæ, quas quis vel ipse,vel per seruos, equósve suos virtutis ergô in publicis ludis, certaminibúsque sibi peperisset,atque adeptus esset. Has enim addi, & in funeribus ipsis demortuis Dominis imponi,lex concedit.

Pecunia.) Pecuniæ nomine lex non equos tantùm,sed & seruos comprehendit.

Arduitor.) Sic emendat Iustus Lipsius libro 4.Epistolicarum Quæstionum, epistola 27.cùm in vulgatis sit,arguitur. Dicit autem arduitor, positum antiquè, pro adduitor, à verbo arduo, vel adduo,pro quo nos hodiè addo dicimus. Ræuardus legit arguitor: vt sit sensus, corona illa sit argumento & indicio virtutis suæ. Hoc autem volunt illa verba, vt coronæ, quæ partæ ab equis vel seruis essent, Domino æquè ac si per se ipse certando eas peperisset, honorem illum conciliarent. Recitat hanc legem Plinius libro 21.capite 3.

X. Vti plura funera ne vni fierent:néve lecti plures inferrentur.

Ad minuendos sumptus,& mortuis,& viuis inutiles,sine dubio lex pertinet: nam,vt Seruius tradit,apud maiores gloriosum fuerat, quàm plurimis lectis efferi. Ac tenuis quidem fortunæ homines capulis,siue pheretris efferebantur:potentiores autem lectis. Itaque Sulla sex millia lectorum habuisse dicitur.

XI. Néve aurum addito:ast quoi auro dentes vincti erunt: im cum illo sepelire & vrere,se fraude esto.

Vetat lex sepulcris aurum iniici, cùm apud antiquos consuetudo ferret, vt in rogum vnà cum mortuo preciosa multa iniicerentur:id quod ex plerisque Virgilij locis,& Seruij in eum commentariis intelligitur. Testatur autem Plutarchus & alij, Romanos in rebus ad sacra & religionem pertinentibus,quales Diuorum Manium fuerunt,mirabiliter anxios, & ad summam superstitionem adductos fuisse. Additur deinde exceptio, si

tamen quis dentes,qui ſibi excidiſſent,aut euulſi eſſent,auro incruſtaſſet,licere eos cum mortuo cremari,vel ſepeliri,ſine fraude:hoc eſt,non peccari ea re contra leges.

Aſt quoi auro dentes vincti erunt.) Id eſt,cuius dẽtes,qui illi aliquando vel exciderunt, vel euulſi ſunt,auro erunt incruſtati.

Quoi.) Pro cui,antiquè.

Im cum illo ſepelire,&c.) Id eſt,licere per legem,eum dẽtem,vel eos dentes cum mortuo vri,vel condi.Im pro eum, ſe,pro ſine, antiquè,teſte Feſto.

XII. Rogum,buſtúmve nouum ne propius ædes alienas LX. pedes inuito domino adiicito:néve forum ſepulcri,buſtúmve,vſucapito.

Sententia legis plana eſt.Pyra,inquit Seruius,eſt lignorum congeries. Rogus, cùm ardere cœperit dicitur.Buſtum verò iam exuſtum vocatur,quaſi bene vſtum. Buſtum tamen pro ſepulcro,in quo humatus quis eſt,à lege vſurpari, vel hoc argumento eſt: primùm, quòd cùm de loci interuallo caueat,aliud eſſe Rogum demonſtret,aliud Buſtum, ſiue τύμβον. Atque vt in Rogis incendium lex verebatur(quod Tullius annotauit)ſic in Buſtis tetrum cadauerum odorem,& aëris peſtilentiam cauere oportuit.

Néue forum.) Hoc capite lex cauet ne forum ſepulcri,buſtúmve vſucapi liceat.

Forum.) Feſtus, antiquos id forum appellaſſe tradit, quod nunc veſtibulum ſepulcri dici ſolet. Ac de veſtibulo quidem, ambitúque ſepulcorum legis ratio perſpicua eſt : vt ſcilicet poteſtas eſſet hæredibus iuſta quotannis ad ſepulcrum facere.

Cicero Philip.9.Maiores, inquit, noſtri ſtatuas multis decreuerunt , ſepulcra paucis. Sed ſtatuæ intereunt,tempeſtate,vi,vetuſtate: ſepulcrorum autem ſanctitas in ipſo ſolo eſt,quod nulla vi moueri, neque deleri poteſt. Atque hactenus de legibus, quę ad ſacra pertinent,quantùm quidem reliquum eſt,diximus:in quibus ferè omnes,præſertim eæ, quæ de ſepulcris & funeribus loquuntur,extãt in 2.Ciceronis de Legibus libro.Sequuntur nunc leges de Iure publico.

SECVNDA PARS LEGVM XII. TABVLARVM: *de Iure publico.*

I. Priuilegia ne irroganto.

Extat hæc lex apud Ciceronem lib.3.de Legibus.Cuius ſententia eſt,ne de priuis, hoc eſt, ſingulis hominibus leges ferrentur, cùm æquitatis ratio poſtulet, vt omnes homines ſummi cum infimis, pari iure teneantur: & iura non in ſingulas perſonas, ſed generaliter conſtituantur.

Plerique harum legum interpretes ita hoc caput intelligunt,quaſi non omninò priuilegia prohibeantur, ſed ita , vt non niſi Comitiis Centuriatis ferantur. Quibus contradicit Iacobus Cuiacius,& docet,Priuilegia eſſe duplicia : alia quæ de vna tantùm perſona concipiantur in omnia tempora , alia quæ ad plures perſonas eiuſdem conditionis, vel ad vniuerſos ciues pertineant:de his priuilegiis legem hanc nihil dicere,nec ea prohibere:illa verò omninò tollere:nec verba, niſi per maximum Comitiatum huc, ſed ad ſequens tantùm caput referenda eſſe : quod ex Cicerone etiam intelligitur, vbi hanc legem interpretatur.Sic enim inquit: Tùm leges præclariſſimæ de XII.Tabulis tranſlatæ duę:quarum altera priuilegia tollit,altera de capite ciuis rogari,niſi maximo Comitiatu, vetat,nondum cognitis ſeditioſis Tribunis plebis, ne cogitatis quidem. Admirandum, tantum maiores in poſterum prouidiſſe.In priuos homines leges ferri noluerunt, id eſt enim priuilegium , quo quid eſt iniuſtius ? Cùm legis hæc vis ſit , ſcitum eſſe, & iuſſum in omnes, &c. Hactenus Cicero. Quæ enim ſequuntur verba , ea ſequens caput explicant. Vide Cuiacium libro Obſeruationum 15. capite 8. Nec multò aliter Ræuardus eam interpretatur. Ioſephus tamen Scaliger Caſtigationibus in Feſtum ſcribit, verba Ciceronis: Ferri de ſingulis, niſi Centuriatis Comitiis,noluerunt,eſſe interpretationem legis huius,Priuilegia ne irroganto,pag.153.quod non placet. Vide etiam Agellium libro 10.capite 20.

Priuilegia.) Priuus adiectiuum eſt,ſignificans ſingulum: pro quo tamen apud Ciceronem pro Domo , & libro 3. de Legibus mendosè legitur priuatus. Eſt autem priuilegium ius ſingulare & in certæ perſonæ,vel cauſæ gratiam,fauorémve: & lex de vno homine lata,Iſidorus.

Irroganto.) Irrogare propriè ſignificat legibus infligere,vt irrogare pœnam,&c. hoc loco videtur poſitum pro ſimplici,rogare,vel pro introducere.

II. De capite ciuis, nisi per maximum Comitiatum, ne ferunto.

Reipublicæ intereſt, inquit Vlpianus, vt delicta puniantur. Hoc animaduertentes Romani, etiam ipſi ſua iudicia grauiſſimè conſtituerunt, & alia quidem, videlicet leuiora Magiſtratibus mandarunt: grauiora autem, vbi de capite ciuis actum fuit, populus ſibi reſeruauit, illámque populi poteſtatem Decemuiri hac lege confirmarunt, vt de capite ciuis, niſi Centuriatis Comitiis, non rogaretur, vel ad populum referretur. Sic etiam ſcribit Pomponius, non potuiſſe Conſules iniuſſu populi de capite ciuis Romani ſententiam ferre. Ideóque ſecures Conſulibus aliquando ademptæ ea lege & conditione à Largio Dictatore reſtitutæ dicuntur, ne iis in caput ciuis Romani iniuſſu populi animaduerterent. Poſterioribus tamen temporibus, conſtitutis quæſtionibus publicis, non ipſe populus de omnibus criminibus capitalibus iudicauit, ſed Quæſitores Parricidij, vel Prætores publicarum quæſtionum delegit, iíſque iudicia illa commiſit.

Per maximum Comitiatum.) Id eſt, per Centuriata Comitia, in quibus populus deſcriptus Cenſu, ordinibus, ætatibus, plus adhibebat in ſuffragium conſilij, quàm fusè in Tribus conuocatus.

Habetur hæc lex apud Ciceronem libro 3. de Legibus, & oratione pro Seſtio.

III. *Iuſſus populi & ſuffragia ſunto. Quodcunque poſtremum populus iuſſit, id ius, ratúmque eſto.*

Extat hæc lex, qua Comitia populi, & ſuffragia confirmantur, apud Liuium libro 7. vbi ſic ſcribit: In ſecundo Interregno orta contentio eſt, quòd duo Patricij Conſules creabantur, intercedentibúſque Tribunis, Interrex Fabius aiebat, in XII. Tabulis legem eſſe, vt quodcunque poſtremum populus iuſſiſſet, id ius, ratúmque eſſet: Iuſſum populi, & ſuffragia eſſe. Meminit eiuſdem Liuius libro 9. atque Cicero pro Balbo, & libro 2. de Inuentione.

Suffragia ſunto.) Suffragium eſt vox illa quæ dabatur in Comitiis, & in tabellis deſcribebatur, qua vnuſquiſque ſuam declarabat voluntatem de aliquo Magiſtratu creando, aut reo damnando. Initio autem voce, & palàm ferebantur, vt nunc quoque fit, donec ferrentur tabellariæ leges, quæ ſuffragia tabellis deſcribi voluerunt. Aliquando tamen ſuffragium pro auxilio accipitur. Sed hîc de priori ſignificatione agimus.

Quodcunque poſtremum populus iuſſerit.) Cùm Senatus, aut populus Romanus multa iuſſerit, quæ ſimul ſeruari non poſſunt, quoniam ex diametro inuicem pugnant: tunc poſtremum pro iure ſeruandum eſt, vt ſicubi leges ſint ſcriptæ, quæ nullo modo conciliari poſſunt, ſemper vltimam ſequi debemus. Nam poſtrema grauiſſima ſunt. Vnde Modeſtinus: αἱ μεταγενέστεραι διατάξεις ἰσχυρότεραι τῶν πρὸ αὐτῶν εἰσίν.

Reſpexit ad hanc legem author Rhetoricorum ad Herennium, libro 2. quum eam defenſionem tenuem contendit, qua oſtenditur, id factum eſſe, quod ea lex ſanciat: cui legi abrogatum, vel derogatum ſit: id quod poſteriori lege ſancitum ſit, eſſe neglectum.

IV. *Vt ſi iudex, arbitérve iure datus, pecuniam ob rem iudicandam accepiſſet, capite pœnas lueret.*

Deſcripta eſt hæc lex ex cap. 1. lib. 20. Agellij, qua ſtatuitur pœna in iudicum, arbitrorúmve perfidiam, quam omnibus ætatibus odio hominibus fuiſſe oſtendit etiam exemplum illud Cambyſis regis Perſarum. Teſtatur autem Phauorinus apud Agellium, populo Romano hanc pœnam nimis duram eſſe viſam: qui poſteà paſſus ſit legem huius generis de tam immodico ſupplicio, ſitu atque ſenio emori: ideóque factum, vt poſterioribus temporibus eiuſmodi iudices iniuſti ex lege repetũdarum extra ordinem puniti, & plerique, vel exilio multati ſint, vel etiam diutiùs, prout admiſerint, teſte Modeſtino. De arbitris dicetur paulò pòſt.

In lege Iulia §. vlt.

V. *Vt qui falſum teſtimonium dixiſſet, è ſaxo Tarpeio deiiceretur.*

Habetur & hoc caput apud Agellium lib. 20. cap. 1. & conuenit cum octauo legis diuinæ præcepto. Videtur autem ſumptum ab Athenienſibus, apud quos in Areopago grauiſſimum fuiſſe iudicium ψευδομαρτυριῶν, apparet ex Demoſthene, qui ſcribit, eos nõ modò in teſtes falſi teſtimonij reos, ſed & in eum, qui eos ſubornauerat, produxerátque, iudicium dediſſe, & grauiſſimè animaduertiſſe. Cuius rei cauſa fuit, quòd in Græcia valdè multi eſſent ad falſum teſtimonium dicendum ſine vlla religione, tanquàm ad ludicrũ aliquod, parati. Probat hoc Cicero in oratione pro Flacco. Cæterùm, quod ad ipſa verba legis attinet, clara & perſpicua ea ſunt, nec multa explicatione indigent.

E ſaxo Tarpeio deiiceretur.) Saxum Tarpeium miræ altitudinis erat, à quo lex vult deiici eum, qui falſum dixiſſet teſtimonium. Cauſa tam atrocis pœnæ fuit, vt acerbitas

vlciscendi maleficij, bene atque cautè viuendi disciplina esset. Posterioribus temporibus aliquando in iudicum arbitrio fuit positum, qualis pœna falso testi irroganda esset: aliquando legis Corneliæ pœna ei fuit irrogata: deportatio videlicet, & omnium bonorum publicatio. Testatur hoc postremum Martianus I.C. qui scribit, eum qui falsum testimonium dolo malo dixisset, quod quis rei capitalis damnaretur: ea lege teneri, cuius pœna est Insulæ deportatio, & omnium bonorum ademptio.

l.1.ff.ad l. Corne. de sicar.

VI. Ne quis hominem indemnatum occideret: hominisve occidendi causa cum telo esset.

Priorem legis partem ex Saluiano Massiliensi Episcopo primus obseruauit Iacobus Cuiacius I.C. celeberrimus, apud quem sic legerat: Interfici indemnatum quemcunque hominem etiam XII. Tabularum decreta vetuerunt. Atque ad hanc legem respexisse cidem Augustinus videtur, quando sic scribit: Vos appello leges, iudicésque Romani, nempe post patrata facinora, nec quemquam scelestum indemnatum impunè voluistis occidi. Sumptum hoc fortasse est ex Lycurgi legibus, quæ auctore Valerio de indemnatis supplicium sumi vetabant.

Legis autem æquitas in promptu est: ne si quemuis sceleris manifestum occidi, sine iudicio liceret, fenestra hominibus audacibus ac facinorosis ad cædes pro libidine faciendis aperiretur.

Posterior pars ex Cicerone petita est, qui in Miloniana ita ratiocinatur: Cùm lex vetat, esse cum telo hominis occidendi causa: eandem tacitè permittere, esse cum telo defendendi sui causa. Locus enim est ex contrariis: cuius hoc summum præceptum est, vt contrariorum contraria sit consequentia.

VII. *Ne quis in vrbe cœtus nocturnos agitaret.*

Ex declamatione Portij Latronis in Catilinam apud Sallustium.

Clandestinas coitiones lex vetat, quippe quæ facinorosis hominibus facultatem aliquid contra rempublicam audendi præbeant, quemadmodum Menander scribit:

Τὴν νύκτα τῶν πολλῶν κακῶν ἀρχηγὸν.

Itaque intempestam noctem veteres appellabant, vt Varro scribit, quia tempus agendi nullum erat. Inde etiam altera illa lex in has tabulas relata: Sol occasus suprema tempestas esto: vt mox dicetur.

IIX. Vt si quis hostem concitasset, ciuémve hosti tradidisset, capite pœnas lueret.

Recitat hanc legem Martianus in l. iij.ff. ad leg. Iuliam maiest. Lex duodecim Tabularum (inquit) iubet eum, qui hostes concitauerit, quíve ciuem hostibus tradiderit, capite puniri.

Plerique interpretum hanc legem de crimine maiestatis intelligunt.

Est enim Maiestatis crimen illud, quod aduersus populum Romanum, aut securitatem eius committitur: id est, in quo læditur aut dignitas, aut securitas eius. Cicero in Rhetoricis dicit, Maiestatem minuere, esse de dignitate aut amplitudine, aut potestate populi, aut eorum, quibus populus potestatem dedit, aliquid derogare. Franciscus Balduinus in huius capitis explicatione scribit, tribus modis Maiestatem populi minui. 1. Si quis iniussu populi, vel principis bellum gereret, delectum haberat, exercitúmve compararet: cùm populi esset, ex Romuli lege, hostibus bellum decernere, indiceréve: ídque dicit, hoc loco significari per verba, hostem concitare. 2. Si quis exercitum populi Romani hostibus traderet. 3. Si quis imbellis cederet, hostémve arcere nollet, aut in castra concederet, aut exercitum desereret, aut ad hostes profugeret. Ex quibus omnibus sententiam huius legis planam esse & intelligi posse, arbitror. Hotomanus dubitat quomodo illa verba, Hostem concitaret, intelligere debeat: vtrùm de iis accipienda sint, qui extra ordinem in hostem pugnent, quod capite sancitum fuisse manifestum est: an verò de iis qui hostes ex amicis populi Romani faciant. Lector iudicet.

IX. Vt qui ædes alienas aceruúmque frumenti iuxta ædes positum, dolo malo combussisset: vinctus, verberatus igne necaretur: at si casu id fecisset, noxiam sarciret, Prætorisve arbitratu castigaretur.

Huius extat testimonium apud Caium in l. qui ædes. 9. ff. de incend. ruin. quam ex Caij libro ad leges XII. Tabular. quarto descriptam esse, inscriptio declarat. In quā sententiam illud est Callistrati, in l. capitalium. 38. §. 10. ff. de pœnis. Incendiarios capite puniri, qui ob inimicitiam, vel prædæ causa, intra oppidum incenderunt: & plerumque viuos exuri: qui verò casam aut villam, aliquantò leuiùs. At fortuita incendia, si, cùm vitari possent,

A possent, per negligentiam eorum, apud quos orta sunt, damno vicinis fuerunt, ciuiliter exerceri: vt, qui iactura affectus est, damnum recuperet. Similiter Paulus libro 5. Sententiarũ, ca. 4. Incendiarij inquit, qui consultò incendium inferunt, summo supplicio afficiuntur. Quòd si per incuriam eorum ignis euaserit, duplici compendio damnum eiusmodi sarciri placuit.

X. *Qui fruges excantassit.*

Extat huius legis & apud Senecam lib. 4. naturalium quæstionum, & apud Plinium libro 28. capite 2. & alibi. Senecæ verba sunt hæc: Apud nos, inquit, in XII. Tabulis cauetur, ne quis alienos fructus excantassit. Rudis adhuc antiquitas credebat, & attrahi imbres cantibus, & repelli: quorum nihil posse fieri, tam palàm est, vt huius causa nullius B Philosophi schola introëunda sit. Hæc Seneca. Cui tamen contradicit Plinius libro 28. cap. 2. & lib. 30. cap. 1. & alibi, probans multis exemplis, maximam vim habere incantationes, id quod etiam quotidiana experientia testatur. Non addam plura ad huius legis explicationem: hoc tantùm dico, quòd ab aliis sic recitetur: Qui fruges excantassit: & qui malum carmen incantassit, coërcetor. Liuius Decadis 4. libro 9. cùm de Bacchanalibus loquitur, testis est, olim Romæ ex Senatusconsulto conquisitos fuisse omnes veneficiorum & vaticiniorum libros, vt comburerentur.

XI. *Néve alienam segetem pellexeris.*

Extat apud Augustinum libro 8. de ciuitate Dei, & Seruium in octauam Virgilij Eclogam.

C Augustinus libro de ciuitate Dei 8. illud etiam, inquit, quod alio loco de his artibus dicit:

Atque satas aliò vidi traducere messes.

Eò quòd hæc pestifera, sceleratáque doctrina fructus alieni in alias terras transferri prohibentur: nónne in XII. Tabulis, id est Romanorum antiquissimis legibus, Cicero commemorat esse conscriptum, & ei qui hoc fecerit supplicium constitutum? Item Apuleius in Apologia: Magia ista, quantùm ego audio, res est legibus delegata, iam inde antiquitùs duodecim Tabulis propter incredundas frugum illecebras interdicta.

Hæc verò certis conceptísque verborum formulis, ac potiùs susurris, vel hominibus pernicies, vel agris calamitas inferebatur. Huius eiusdẽ generis illæ Diræ fuerunt, de quibus Cic. in 1. de Diuinat. & Plutarchus in Crassi vita commemorant: vnde intelligitur, D arcanas quasdam & vetustas execrationes fuisse, quarum ea vis foret, vt cui semel obnunciarentur, is nunquàm exitium, perniciémque vitaret.

XII. *Sanatibus idem, quod forctibus ius esto.*

Extat hoc caput apud Festum, Sanates, ait Festus, dicti sunt qui supra, infráque Romã habitauerunt: quod nomen his fuit, quia, cùm defecissent à Romanis, breui pòst redierunt in amicitiam, quasi sana mente. Itaque in XII. Tabulis cautum est, vt idem iuris esset sanatibus, quòd forctibus, id est, bonis, & qui nunquàm defecerant à pop. Romano. Legis æquitas manifesta est, vt ij scilicet, qui benignitatem populi Romani experti essent, constantes deinceps in fide, atque ipsius Maiestate comiter tuenda, permanerent: tum E vt reliqui hoc tanquàm inuitamento ad populi Romani societatem, atque amicitiam allicerentur. Hanc tamen legem posteà Æbutia lege abrogatam fuisse, testis est Agellius libro 16. cap. 10.

TERTIA PARS LEGVM XII. TABVLARVM: de Iure priuato.

De patria potestate.

I. Vti qui ex patre, matréque familiàs eius nasceretur, in patrisfamiliàs sui manu, potestate, mancipióque esset: haberétque paterfamiliàs ius in eum vitæ, ac necis, térque filium venum dandi potestatem.

F At si ter filiũ pater venũ duit, filius à patre liber esto. Vtique filia, cæteríque liberi vna mancipatione liberarentur. Iustinianus scribit: Ius potestatis, quod in liberos habemus, proprium esse ciuium Romanorum: Nullos enim alios esse homines, qui talem in liberos potestatem habeant. Nam (vt Dionysius testatur) gentes aliæ omnes modum patriæ potestati aliquem statuerunt: at Romani in omne vitæ filiorum tempus eam produxerunt: etiamsi Rempublicam gererent, Magistratúsve summos obirent.

Qui ex patre, matréque familiàs.) Sic accipienda sunt hæc verba, quasi dictum es-

ſet:Qui ex iuſta vxore.Nam (vt Iuſtinianus ait) in poteſtate noſtra ſunt ij demùm liberi,quos ex iuſtis nuptiis procreauimus.

Manu,poteſtate,mancipio.) Tria hæc coniunctim coaceruata ſunt,vt ſummum illud, & infinitum ius patriæ poteſtatis intelligeremus.Vnde illud de C.Flaminio apud Ciceronem in 2.de Inuentione,qui cùm Tribunus plebis eſſet,& ex Roſtris concionem ad populum haberet,vi à patre de eo templo deductus eſt.

Haberétque paterfamiliàs ius in eum vitæ.) Huic tamen legi Imperatores Romani, atque Iuriſconſulti detraxerunt, eámque ad naturalem æquitatem reduxerunt, vt ex plurimis Pandectarum,Codicis,& Nouellarum conſtitutionum locis apparet.

Térque filium venum dandi.) Huius partis teſtem habemus Dionyſium Halicarnaſſæum lib.2.qui etiam illud adſcribit, Maiorem hac lege patribus in filios,quàm heris in ſeruos,poteſtatem permiſſam eſſe.Seruum enim ſemel venditum,ſi à nouo domino manumittatur,ſui iuris effici : at filium non priùs ſuæ poteſtatis fieri, quàm ter à patre ſuo venditus,ter à ſuis dominis manumiſſus fuerit.

At ſi ter filium pater.) Auctorem hæc pars legis habet Vlpianum, cuius verba cap.Inſtitutionum 10.hæc ſunt: Liberi parentum poteſtate liberantur emancipatione : id eſt,ſi poſteaquàm mancipati fuerint, manumiſſi ſint. Sed filius quidem ter mancipatus, ter manumiſſus,ſui iuris fit.Id enim lex XII.Tabularum iubet his verbis:Si pater filium ter, &c.

Venum duit.) Alij legunt,venum dauit : Turnebus, venum dabit : Ioſephus Scaliger, Venum duit,ab antiquo verbo duo,duis,pro quo nos vtimur do, & ſubiicit, venum dauit,malè,imò barbarè & ineptè dici.

Quod ait lex,Filia verò,&c.Exiſtimat Hotomanus, teſtimonium certum non extare. Nam quod Vlpianus capite 10.ſic ſcribit: Cæteri liberi,præter filium,tam maſculi,quàm fœminæ,vna mancipatione, manumiſſionéque ſui iuris fiunt, &c. nominatim legi XII. Tabularum non adſcribit,vt nec in l.8. D.de iniu.rup.irr.teſt. Vtcunque ſit,capitis huius ſententiam Caius quoque libro primo Inſtitutionum confirmans, inquit : Fœminæ,vel nepotes maſculi ex filio,vna mancipatione de patris vel aui exeunt poteſtate,& ſui iuris efficiuntur.

De teſtamentis, ac tutoribus.

II. *Paterfamiliàs vti legaſſit ſuper pecunia,tutelâve ſuæ rei,ita ius eſto.*

His verbis legis XII.Tabularum,vti legaſſit,ita ius eſto: ait Iuriſconſultus, ampliſſima poteſtas tributa eſt teſtatoribus, vt etiamſi Prætorem, aut Conſulem, qui cum ſummo imperio eſt, ſuis liberis tutorem inſtituant, eos ad hoc onus ſuſcipiendum obligent.

Paterfamiliàs.) Sic hoc intelligendum eſt, ſolis patribusfamiliàs teſtandi ius fuiſſe, filiisfamiliàs, ne patribus quidem auctoribus, non fuiſſe, quippe qui ſuum nihil haberent.

Vti legaſſit.) Pro eo eſt,quaſi dixiſſet,vti ſtatuerit, ſiue decreuerit. Legandi verbum à lege fictum eſt,vt legare nihil aliud ſit,quàm ſtatuere,decernere,& (vt vulgus loquitur) diſponere:ſiue de hæreditate,ſiue de legatis,& donationibus in teſtamento.

Super pecunia.) Hoc verbo non modò pecunia numerata, verùm etiam res omnes, tam ſoli,quàm mobiles,& tam corpora,quàm iura continentur.

Tutelâve ſuæ rei.) Mirum videri poteſt,quaſi rei,id eſt, patrimonio tutela detur.Tutela moribus potiùs ac diſciplinæ pupillorum,quàm fortunis & patrimonio comparata eſt.Sed fortè adiectum eſt propter ſuperius verbum pecunia, quaſi lex hoc capite de teſtatorum patrimonio & fortunis ſanxiſſet.Quod ait,ita ius eſto: per hanc legem ius patriæ poteſtatis, etiam poſt patris mortem, & vſque ad pubertatem liberorum extenditur.

III. *Parentibus tutorum liberis in poteſtate dandorum teſtamento ius eſto.*

Huius legis caput habet Caius libro 4.ad leges XII.Tabularum,l.1.ff.de teſtament.tutel.vbi ait:Lege XII. Tabularum permiſſum eſſe parentibus,liberis ſuis, ſiue maſculini, ſiue fœminini ſexus(ſi modò in poteſtate ſunt) tutores teſtamento dare. Nã ſecundùm naturam fit veriſimile,neminem diligentiùs de bonis tutoribus cogitaturum,quàm parentes ipſos. Ideóq; lex permittit ac ſuadet, vt parentes in teſtamentis ſuis dent liberis impuberibus tutores:ne poſt mortẽ illorum,incerta ſit eius rei ſollicitudo.Addit autem Caius,ſcire nos in primis hîc debere,etiã poſthumis filiis poſſe tutores teſtamento dari.

Et ſic

A Et sic Suetonius scribit, Iulium Cæsarem testamentum facientem plures ex iis, qui eum posteà occiderunt, nominasse tutores filij, si quis sibi nasceretur. Rationem autem cur posthumis dari tutor possit, hanc recitat Iustinianus, quòd ij in compluribus aliis causis pro iam natis habeantur.

IV. Vt si paterfamiliàs intestato moreretur, agnatorum, gentiliúmque in ipsius pupillis, eorúmque pecunia potestas esset.

Huius capitis testes sunt Iustinianus, Vlpianus & alij. Legitimæ tutelæ, inquit Vlpianus, lege XII. Tabularum agnatis delatæ sunt, & consanguineis: id est, his, qui ad legitimam hæreditatem admitti possunt: vt, qui sperarent hanc successionem, iidem tuerentur bona, ne dilapidarentur.

B *Si paterfamiliàs intestato moreretur.*) Hæc verba, intestato moreretur, inquit Iustinianus, non hanc habent significationem, si omninò non fecerit testamentum is qui poterat tutores dare: sed si, quantùm ad tutelam pertinet, intestatus decesserit. Quod tunc quoq; accidere intelligitur, cùm is, qui datus est tutor, viuo testatore decesserit.

Agnatorum, gentiliúmque.) Caius hæc sic interpretatur: vt si plures agnati sint, proximus familiam adipiscatur: & si eodem gradu plures sint, omnes simul tutelam adipiscantur. Sunt autem agnati, cognati, per virilis sexus cognationem coniuncti, quasi à patre cognati, veluti frater ex eodem patre natus, fratris filius, nepósve ex eo: item patruus & patrui filius, nepósve ex eo. At qui per fœminini sexus personas cognatione iungũtur, agnati non sunt, sed aliàs naturali iure cognati: differunt autem agnati etiam à gentili-
C bus hoc modo, quòd agnati dicuntur, qui ex eâdem familia nascuntur, & idem cognomen habent: gentiles, qui eodem ex genere nascuntur, & simili nomine appellantur. Annotat Iustinianus in Institutionibus, ex hac lege etiam libertorum & libertarum tutelam ad patronos, liberósque eorum pertinere.

V. Si furiosus existat, agnatorum, gentiliúmque in eo, pecuniáque eius potestas esto.

Ex Cicerone descripta est libro 2. de Inuentione, & lib. 3. Tusculanarum quæstionum: item ex Iustiniani Institutionibus lib. 1. titulo 23. Cicero lib. 3. Tusculanarum quæstionũ scribit, eum qui errore mentis affectus sit, vetari XII. Tabulis rerum suarum esse dominum. Itaque non esse scriptum, Si insanus, sed, si furiosus esse incipit. Nam stultitiam, inquit, censuerunt, id est, inconstantiam sanitate vacantem, posse tamen tueri mediocri-
D tatem officiorum. Furorem autem esse rati sunt, mentis ad omnia cœcitatem. Sed & apud Vlpianum cap. Institutionum 12. ita scriptum est: Lex XII. Tabularum furiosum in curatione iubet esse agnatorum. Quapropter furiosos à dementibus Iurisconsulti passim distinguunt.

Existat.) Verbum existat, Cicero sic interpretatur, id est, esse incipit: quasi iubeat lex statim propinquos officio fungi.

Agnatorum, gentiliúmque.) Vt cui erunt agnati, ad eos tutela deferatur: cui gentiles, eodem modo. Vnde peruulgatum inter veteres prouerbium, vt quum aliquem errore mentis affectum significarent, eum dicerent ad agnatos & gentiles deducendum esse.

E *VI. Vt qui prodigus existeret, ei Prætor, causa cognita, bonis suis interdiceret: ínque ipsius pecunia, agnatorum, gentiliúmque potestas esset.*

Huic capiti testimonium præbet Vlpianus in l. 1. ff. de curat. fur. vbi sic scribit: Lege XII. Tabularum prodigo interdicitur bonorum suorum administratio. Et item capit. Institutionum 12. Iustinianus Institutionum libro 1. titulo 23. Notatione autem digna est ea formula, qua Paulus lib. Sentent. 5. scribit, Prætores hac in re vti solitos fuisse. Illa verò est hæc: Quando tu bona patria, auitáque nequitia tua disperdis, liberósque tuos ad egestatem perducis: ob eam rem tibi ea re, commercióque interdico. Desumpta videtur hæc lex ab Atheniensibus, apud quos, vti annotat Balduinus, ex lege Solonis, infamia notabatur is, qui patrimonium decoxisset, atque adeò lege omnium Græcorum arceba-
F tur foro, & concionibus, sicuti apparet ex oratione Æschinis contra Timarchum. Ipsi etiam Areopagitæ prodigum intemperanter viuentem, quem Asotum vocant, vtpote, quem sibi ipsi relictum, vix salus ipsa seruare posset, non aliter, quàm criminis alicuius reum, & in ius vocabant, & puniebant. Athenæus libro quarto.

Et Prætor.) Per Prætorem Consul intelligitur, qui antiquitùs etiam Prætor à præeundo, vel præessendo dictus fuit, vti ex Cicerone liquet. Tempore autem Decemuirorum Prætores, qui diuersum à Consulatu habuerunt Magistratum, nondum fuerunt creati.

VII. Mulieres orbæ innuptæ, in fratris agnatíve proximi tutela sunto. A

Huius legis testis est partim Cicero, partim Vlpianus. Mulieres omnes, inquit Cicero pro Murena, propter infirmitatem consilij, maiores in tutorum potestate esse voluerunt. Hi inuenerunt genera tutorum, quæ potestate mulierum continerentur. Vlpianus autem cap. Institutionum 11. postquàm dixit, Legitimos tutores esse, qui ex lege aliqua descendunt, per eminentiam autem Legitimos dici, qui ex lege XII. Tabularum introducuntur, nimirum agnatos, & patronos, statim sic infert: Fœminarum autem legitimas tutelas lex Claudia sustulit: vnde hanc legem XII. Tabularum illâ Claudiâ abrogatam fuisse intelligitur.

Orbæ innuptæ.) Quia filiæfamiliàs in patrum suorum potestate sunt: nuptæ autem in virorum manu: orbę innuptę in fratrum tutela. Quod M. Cato de lege Oppia disserens apud Liuium Decadis 4. li. 4. ostēdit: Maiores, inquit, nostri nullam, ne priuatam quidem rem agere fœminas sine auctore voluerunt: in manu esse parentum, fratrum, virorum. Et Valerius aliquantò pòst: Nunquàm saluis suis exuitur seruitus muliebris. (Suos appellat, quorum in manu sunt, patrem, fratrem, maritum.) B

De suspectis Tutoribus.

VIII. Vt si quis doli mali, culpæve in tutela gerenda suspectus videretur: eum cuiuis apud Prætorem suspecti arguere, ius esset: vtque doli damnatus, infamis fieret.

Testimonium huius legis extat apud Vlpianum, Iustinianum, & Ciceronem lib. 3. Officiorum. C

Vlpianus, Iustinianúsque aiunt, suspecti crimen ex lege XII. Tabularum descendere. Et Cicero lib. 3. Officiorum scribit, dolum in tutela fuisse vindicatum lege XII. Tabularum. Dolum autem malum Gallus Aquilius apud Ciceronem definit, quum aliud agitur, aliud simulatur. Quam definitionem etiam Seruius Sulpitius probat. Tribonianus verò sic describit: Dolus malus est omnis calliditas, fallacia, machinatio, ad circumueniendum, fallendum, decipiendum alterum adhibita.

Culpæve.) Culpa est læsio, per imprudentiam alteri illata, quæ alioquin humanitùs euitari potuisset. Donatus dicit, culpam eius esse, qui nesciens aliquem læserit.

Suspectus videretur.) Suspectus tutor quis censeri debeat, definit Iustinianus ex responso Iuliani, Instit. de suspectis tutoribus: Suspectus est (ait) qui non ex fide tutelam gerit, licèt soluendo sit. Et infrà: Suspectum etiam eum putamus, qui moribus talis est, vt suspectus sit. Enimuerò tutor, vel curator, quamuis pauper est, fidelis tamen & diligens, remouendus non est, quasi suspectus. Idem dicit Vlpianus in l. suspectum. ff. de suspectis tutoribus. D

Eum cuiuis.) Hanc ob causam Iustinianus ait, hoc suspecti tutoris iudicium quasi publicum esse, cùm eius accusatio omnibus pateat.

IX. Vt qui per tutelam pupillum fraudasse, eiúsque rem furatus esse conuinceretur, infamia notatus duplionis pœnam subiret.

Extat huius capitis testimonium apud Tryphonem in l. tres tutores. 55. ff. de adm. tut. & apud Ciceronem in oratione pro Cæcinna, & pro Roscio Comœdo. Superior lex de suspectis tantùm tutoribus egit: hæc verò de iis, qui manifestè furti essent conuicti. E

Infamia notatus.) Hoc iudicio damnatum infamem fuisse, Cicero testis est, vbi tutelę iudicium turpe appellat lib. 1. de Oratore: & pro Cæcinna ait, turpe iudicium dari aduersùs eum qui per tutelā fraudasset aliquem. Idem etiam in oratione pro Comœdo inter iudicia summæ existimationis tutelæ iudicium enumerat.

Duplionis pœnam subiret.) Vlpianus in l. 1. §. 2. ff. de tut. & rat. dist. Considerandum est in hac actione, vtrùm precium rei tantùm duplicetur, an etiam, quod pupilli interfit. Et magis esse arbitror, in hac actione, quod interest, non venire: sed rei tantū ęstimationem. Item l. 2. Hæc actio licèt in duplum sit, in simplo rei persecutionem cōtinet, non tota dupli pœna est. Duplionis autem vocabulo vsi sunt veteres, pro duplo, eóque significarunt duplicem vel pecunię vel capitis mulctam. F

X. Patronus si clienti fraudem fecerit, sacer esto.

Hæc lex sumpta est ex Seruij commentariis in Virgilium, lib. 6. Æneid. pag. 1081. vbi versum illum interpretans ---*aut fraus innexa clienti*: Ex lege, inquit, XII. Tabularum venit, in quibus scriptum est: Patronus, si clienti, &c. Si enim clientes quasi colētes sunt, patroni quasi patres: tantundem est, clientem, quantum, filium fallere. Hæc Seruius.

Patronatus autem & clientelarum iura suprà libro primo descripsimus. Agel. lib.20. cap.1.& libro 5.cap.13.scribit, antiquis populi Romani moribus comparatum fuisse, vt clientem in fidem receptum, chariorem haberent, quàm propinquos: cumque etiam aduersùs hos tuerentur: quin & licuisse patronis testimonium pro cliente aduersùs cognatos dicere, aduersùs clientem non licuisse.

Sacer esto.) Sacer homo est, quem populus iudicauit ob maleficium, quémque non fas est immolari, sed qui eum occidit, parricidij non damnatur: Festus. Et paulò infrà: Quiuis homo malus atque improbus sacer appellari solet.

De legatis, & hæredibus.

XI. Vti quisque legassit suæ rei, ita ius esto.

Agit hæc lex, cuius testimonium extat apud Pomponium in l. verbis.120. ff. de verborum significat. de legatis, quòd patrifamiliàs liceat legare bona sua, prout sibi placeat. Sic enim eam interpretatur: Verbis, inquit, legis duodecim Tabularum his: Vti quisque legassit suæ rei, ita ius esto: latissima potestas tributa videtur, & hæredis instituẽdi, & legata & libertates dandi, tutelas quoque constituendi. Vnde liquet, eam ad manumissiones etiam pertinere, vt quotquot è suis quisque seruis liberos relinquere vellet, posset. Ab aliis sic hæc lex recitatur: Paterfamilias, vt legassit super familia, pecuniáque sua, ita ius esto. Vbi appellatione familiæ bona patrisfamiliàs, & in his seruos, seruásque significari, tradit Vlpianus. Pecuniæ quoque vocabulo non modò pecunia numerata, verùm etiam res omnes, tam soli, quàm mobiles, & tam corpora, quàm iura continentur.

Legassit.) Hoc loco dicitur de hæreditate, siue de legatis & donationibus in testamento.

Suæ rei.) Significatur hoc verbo, de re sua quemque testari oportere. Nam etiam in legatis alienæ rei, quam suam testator putauit, legatum nullum est.

Ita ius esto.) Summum testamentorum ius esse ostendit, quemadmodum Cicero scribit Philip.11. In publicis actis nihil esse lege grauius: in priuatis firmissimum esse testamentum. Porrò Testamenti ordo, vt annotat Alexander ab Alexandro, libro 1. Genialium dierum, capite 1. apud veteres erat hic, vt primo capite hæredis fieret institutio, siue vnus, siue plures essent, qui in vniuersum bona ex defuncti voluntate caperent. Sequenti capite, & in ima cera, secundi hæredes, legata, & reliqua testatoris voluntas & dispositio ponuntur: siue aliquos onere grauare, aut si quibus dari, fieríque oportere, testator pro sua voluntate arbitratus esset: qui non hæredes, sed legatarij sunt dicti. Hæc ille.

XII. Vt cùm paterfamiliàs super familia sua legaret, nexum faceret, pérque æs & libram familiam mancriparet: ac præter libripendem ciues Romanos puberes ne minùs quinque adhiberet.

Huius capitis argumentum suppeditat primùm Agellius libro 15. cap. 13. cùm ait in XII. Tabulis eo loco, vbi de testamentis agitur, libripendis mentionem fieri. Deinde Vlpianus cap. Institutionum 20. reliqua explicat.

Testamentorum apud Romanos genera fuerunt tria: vnum, quod calatis Comitiis: alterum, quod in procinctu: tertium, quod per æs & libram appellatum est. De hoc tertio testamenti genere hæc lex loquitur. Dicebatur autem testamentum per æs & libram, cùm Paterfamiliàs ei, quem vellet successorem relinquere, familiam suam, & vniuersum ius patrisfamiliàs mancipio venderet, & simul hæredes nuncuparet. Vlpianus ait, in testamento quod per æs & libram fit, duas res agi, familiæ mancipationem, & nuncupationem testamenti. Id quod & Plutarchus libro de sera Numinis animaduersione, innuere videtur de Romanis inquiens, vbi testamenta condunt, alij scribuntur hæredes, alij venduntur bona: ídque absurdum videri ait. Fiebat verò mancipatio familiæ, quæ imaginaria venditio erat, in hunc modum: Quinque aderant testes, & libripens, ciues Romani, & puberes: atque iis præsentibus, is qui successor defuncti erat futurus, patrimonium morituri emebat, verba quædam dicens solemnia, & imaginarij precij nomine nummum æneum domino dabat.

Verba solemnia erant hæc: Huius ego familiam, quæ mihi empta est hoc ære, æneáque libra, Iure Quiritium, meam esse aio. Deinde ære percutiens libram, id æs dabat ei, à quo hæreditatem expectabat, quasi locò precij. Appellabatúrq; is, qui emebat, familiæ emptor. Porrò vẽditor nihil emptori tradebat, sed hæredem cũ tali modo constituebat,

ſcilicet vt poſt mortem venditoris poſſet iure hæreditatem adire. Vbi mancipatio ea facta erat, tum ordinabat venditor, quid poſt mortem ſuam fieri vellet: dicebat enim familiæ emptori, ſiue ſucceſſori: Huic volo dari fundum, illi domum, alij centum ſolidos. Atque hæc teſtamenti nuncupatio dicitur, de qua etiam Vlpianus titulo Inſtitutionum 20. ſcribit, quod ſic fieri conſueuerit: Nuncupatur, inquit, teſtamentum in hunc modum: Tabulas teſtamenti teſtator tenens, ita dicit: Hæc vti his tabulis, ceríſve ſcripta ſunt, ita do, ita lego, ita teſtor. Itaque vos Quirites teſtimonium præbitote. A

Nexum faceret.) Id eſt, manciparet. Feſtus: Nexum eſt, vt ait Gallus Ælius, quodcunque per æs & libram geritur, ídque necti dicitur: quo in genere ſunt hæc: teſtamenti factio, nexi datio, & nexi liberatio, &c.

Pérque as & libram familiam manciparet.) Qua ratione hoc factum ſit, iam oſtenſum eſt. B

Præter libripendem.) Libripens fuit is, qui in mãcipationibus libram ſiue ſtateram tenebat, à libra & pendendo, ſiue ponderando dictus, quaſi ponderator. Veteres enim primùm ære graui non ſignato vſi ſunt: neque in emptione & venditione precium numerarunt, ſed appenderunt.

Cæterùm & illud hoc loco notandum, ex hac lege tractum eſſe, quod poſteà legiſlatores omnes voluerunt, ſeptem teſtibus præſentibus teſtamenta ſcribi. Erant enim in hac imaginaria venditione ſeptem, videlicet, quinque ciues Romani, libripens, & emptor.

XIII. Cùm nexum faciet, mancipiúmque, vti lingua nuncupaſſit, ita ius eſto.

Extant hæ reliquiæ apud Feſtum, & Ciceronem in 1. de Oratore, vbi Antonius ita Craſſum alloquitur: Lapides mehercle flere coëgiſſes, vt totum illud, vti lingua nuncupaſſit, non in XII. Tabulis, ſed in magiſtri carmine ſcriptum videretur. Feſtus eam ſic interpretatur, id eſt, ita vti nominarit, locutúſve erit, ita ius eſto. C

Cùm nexum faciet, mancipiúmque.) Id eſt, cùm paterfamiliàs per æs & libram familiam vendet. Loquitur enim lex de mancipatione, de qua etiam prior egit, & iubet, vt, quod teſtator hæredem nuncupans, de ſuis bonis decreuerit, id ius ratúmque ſit. Quidam etiam ad alios contractus eam referunt.

XIV. Qui ſe ſeirit teſtarier, libripénſve fuerit, ni teſtimonium fariatur, improbus, inteſtabiliſque eſto.

Extat apud Agellium libro 15. cap. 13. ſed valdè corruptum. Hæc lex variè à diuerſis recitatur. Apud Agellium ſic legitur: Qui ſi erit teſtatior: libripénſve fuerit, in teſtimoniũ feriatur, improbus inteſtabilíſque eſto. Sed vbi priora verba nullam ferè ſignificationem habere poſſunt: ego ſic recitaui partim ex correctione Iacobi Cuiacij, partim aliorum. Videtur autem loqui de teſtibus ad teſtamenta adhibitis, quales quinque ciues Romanos puberes cum libripende adhiberi lex duodecima vult, ſi ij rogati, nolint teſtimonium perhiberi, ac fateri, teſtamentum ita conditum fuiſſe, ſéque teſtes à conditore eius adhibitos fuiſſe, quali propter eiuſmodi inficiationem pœna vel mulcta ſint afficiendi. Atque ſic etiam in ciuili iure traditum eſt, vt quum ab initio teſtamenti tabulæ aperiendæ ſunt, Prætor pro ſuo officio cogat ſignatores conuenire, & ſigilla ſua recognoſcere, vel negare ſe ſignaſſe: quoniam publicè expedit, ſuprema hominum iudicia exitum habere. Sed & in genere de omnibus teſtibus accipi poteſt, qui in aliquo negotio, vel contractu vocari ſe in teſtes paſſi ſunt, ſi de perhibito teſtimonio rogati, illud dicere, eiúſque approbare fidem non velint, vt improbi inteſtabiléſque ſint. D E

l. 4. & 5 ff. teſtamenta quemadm. aper.

Qui ſe ſeirit teſtarier.) Id eſt, qui ſe in teſtem vocari paſſus fuerit. Sic corrigit doctiſſimus vir Iacobus Cuiacius adiutus à vetuſto codice. Adrianus Turnebus legit, Qui ſi erit teſtatus. Vt teſtatus idem ſignificet, quod anteſtatus, de quo poſteà.

Ni teſtimonium fariatur.) Apud Agellium eſt, in teſtimonium feriatur. Cuiacius legit, Si in teſtimonium feriatur, id eſt, ſi cogatur & pulſetur, vt teſtimonium dicat. Adrianus Turnebus: Ni teſtimonium fateatur, vel ferat. Poteſt autem eſſe feriatur, vna litera mutata. Veteres enim fariari pro fari, vſi ſunt, teſte Diomede, qui eiuſmodi morem antiquis fuiſſe dicit, vt in dictionibus quibuſdam ſermonem ex abundanti adderent, nihílq; adiecta ſyllaba dictionibus conferret. Quomodo aggrediri, pro aggredi, item moriri, pro mori, dixerunt. F

Improbus, inteſtabiliſque eſto.) Inteſtabilis propriè dicitur, cui teſtimonij dicendi ius non eſt: ſicuti contrà teſtabilis dicitur, cui ius hoc datum eſt. Poſteà autem inteſtabiles etiam in patiendi ſignificatione dicti ſunt, quibus teſtimonium non dicitur. Hinc

Caius

A Caius ait: Cùm lege quis intestabilis iubetur esse, eò pertinet, ne eius testimonium recipiatur, & eò amplius, vt quidam putant, néve ipsi dicatur testimonium.

XV. Vtique filij, filiaque familiàs bonorum paternorum sui, suaque hæredes essent.

Testimonium huius capitis extat apud Iustinianum Institut. lib. 2. tit. 19.

Sequuntur nunc leges aliquot de hæredibus, quo ordine illi sibi inuicem succedere debeant. Hæc autem quam recitaui lex, vult vt primum locum inter hæredes habeant filij, filiæque familiàs.

Sui suaque hæredes essent.) Tria hæredum genera à Iurisconsultis traduntur. Aut enim sunt necessarij: aut sui & necessarij: aut extranei. Necessarius hæres est seruus hæres
B institutus: ideóque sic appellatur, quia siue velit, siue nolit, omninò post mortem testatoris protinus liber & necessarius hæres fit.

Sui autem & necessarij hęredes sunt, veluti filius, filia, nepos, neptísve ex filio, & deinceps cæteri liberi, qui in potestate morientis modò fuerunt. Atque hi quidem sui hæredes ideò appellantur, quia domestici hæredes sunt, & viuo quoque patre quodammodò domini existimantur: vnde etiamsi quis intestátus moriatur, prima causa est in successione liberorum. Necessarij verò ideò dicuntur, quia omninò, siue velint, siue nolint, tam ab intestato, quàm ex testamento, ex lege XII. Tabularum hæredes fiunt. Cæteri, qui testatoris iuri subiecti non sunt, extranei hæredes appellantur. Ex his quæ legis sententia sit, manifestum est. A quibusdam ita recitatur: Intestatorum hæreditates primò
C suorum hæredum, velint nolíntve sunto.

XVI. Vt si qua mulier post viri mortem in decem proximis mensibus pareret: qui quave ex ea nasceretur, suus, suáve in viri familia hæres esset.

Prioris partis testimonium extat apud Agellium libr. 3. cap. 16. Altera legis pars, (inquit Hotomanus) ex coniectura quidem, sed tamen cum aliqua Iurisconsultorum veterum auctoritate addita est. Vlpiani quidem in l. 3. §. 4. ff. de suis & legit. Item Iuliani in l. 6. & l. 7. eodem. Loquitur hæc lex de posthumis, quem illi gradum inter hęredes habere debeant, & quínam veri posthumi iudicandi. Vt enim sobolem illam posthumam ex nuptiis verè natam & mariti esse constaret, néve aut proles aliqua notha facilè supponi posset, aut impudicis mulieribus liberum esset, sua semper adulteria regere, obtentu
D matrimonij: ideò Decemuiri scripserunt atque definierunt, in decem mensibus hominem gigni, vt, qui post decimum mensem à parentis morte nascerentur, pro veris posthumis non haberentur, nec inter hæredes numerarentur.

In decem proximis mensibus.) De tempore partus humani variè disputant Physici. Plinius lib. 7. cap. 5. quidem negat certò definiri & sciri tempus eiusmodi partus posse: tamen & antiquiores & recentiores scriptores experientia edocti tradiderunt, septimo, nono, & decimo, nonnunquam etiam octauo mense hominem gigni, & in lucem edi, summúmque esse hominem gignendi finem decem menses, non inceptos, sed exactos. Et ex hac lege fluxisse videtur formula illa Aquiliana instituendi posthumi hęredis: Si quis mihi nepos post mortem meam in decem mensibus proximis natus erit, &c.

E Cum qua conuenit etiam Varronis testamentum: Si quis mihi filius, vnus, pluresve in decem mensibus gignuntur, ij si erunt ὄνοι λύρας, exhæredes sunto. Reliqua legis verba antè expósita sunt.

XVII. Si paterfamiliàs intestato moritur, cui suus nec extabit hæres, agnatus proximus familiam habeto.

Extat apud Vlpianum capite Institutionum 26. Priorem huius legis partem Paulus interpretatur in l. si quis. 9. ff. de lib. & post. Verba sunt perspicua.

Si intestato moritur.) Hæc verba ad id tempus referuntur, quo testamentum destituitur, non quo moritur: quippe cùm tunc demùm certum esse incipiat intestatorem
F intestato esse mortuum. Dicitur autem intestatus quatuor modis: testamento non facto, non iure facto, rupto, irritóve facto, & ab hęrede destituto: id est, cùm hęres scriptus hæreditatem repudiauit.

Cui suus nec extabit hæres.) De suis hæredibus, quínam sint, antè dictum est.

Familiam habeto.) Familię appellatio variè accipitur, videlicet: vel de rebus, vel de personis. De rebus, vt in hac lege, vbi significat hęreditatem defuncti. De personis quando intelligitur, tum rursum quinque modis accipitur, vt docent Vlpianus & Alciatus, quos huc non libet referre.

XVIII. Intestato liberto mortuo, primùm sui succedunto: si hi non fuerint, Patronus.

Testimonium huius legis extat apud Iustinianum, Institutionum lib.3.tit.8. & apud Vlpianum capite Institutionum 29. A

Olim (inquit Iustinianus) licebat liberto Patronum suum impunè testamento præterire. Nam ita demùm lex XII. Tabularum ad hæreditatem liberti vocabat Patronum, si intestatus mortuus esset libertus, hærede nullo relicto.

De libertis, quínam illi sint, libro I. harum antiquitatum abundè dictum est.

Primùm sui succedunto.) In hac lege per suos hęredes intelliguntur liberti filij vel liberti naturales, filius adoptiuus, vxor, &c. vti ex Vlpiano, & Iustiniano cognoscitur.

Si hi non fuerint, patronus.) De Patronis etiam multa libro primo dicta sunt. Hęc tamen lex de iis non est intelligenda: cùm Patronus hîc significet eum, qui ex seruitute seruum suum manumisisset. Cęterùm totum hoc caput diligenter ab Vlpiano, & Iustiniano explicatur, vnde, quę hîc desunt, peti possunt. B

XIX. Vti cæterarum rerum, si hæredes partem quisque suam habere mallent, familiæ erciscundæ arbitrum sumerent, cui totius rei ius, arbitriúmque permitterent.

Habetur hoc caput apud Caium. l. j. ff. famil. ercisc. & apud Vlpianum libro 4. eodem. Quandoquidem communio rerum solet discordiam parere, optima ratione lex introduxit actionem, quam familię erciscundę appellarunt Iurisconsulti. Caius loco citato ita inquit: Hæc actio (scilicet familię erciscundę) proficiscitur ex lege XII. Tabularum. Námque cohæredibus volentibus à communione discedere, necessarium videbatur aliquam actionem constitui, qua inter eos res hæreditariæ distribuerentur. Inde etiam Papinianus commendat fratres, qui à lite propter communem hæreditatem suborta, per diuisionem vltrò discessissent. C

Familiæ erciscundæ) Familiæ appellatione hoc loco res hæreditariæ accipiendæ sunt.

Erciscundæ.) Ercisci veteres dicebant, pro partiri, ac diuidere, vnde illud Festi: Erctum citum (quod significat hæreditatem diuisam) fit inter consortes. Erctum (id est, hæreditas) à coërcendo dictum, vnde & erciscundæ, & ercisci. Citum autem (id est, diuisa) vocatum est à ciendo. Est autem, idem ciere, & ciscere, pro diuidere. Vnde fortè quis non aberret, si dixerit, erciscundæ, compositum ab er, vel ereditate: Sic enim veteres scribebant, sine aspiratione: & à ciscundæ, id est, diuidundæ, vel diuidendæ.

Arbitrum sumerent, cui totius rei ius, &c.) Arbiter (vt Festus docet) dicitur Iudex, quòd totius rei habeat arbitrium, & facultatem. Est autem hoc loco Arbiter, Iudex compromissarius, id est, ciuis Romanus, ex compromisso à litigatoribus sumptus, cui Prętor disceptandæ arbitrio suo controuersiæ potestatem dedit. Quod ad hanc legem attinet, significat Cicero libr. I. de Oratore certa & solennia fuisse verba, quibus arbiter, partibus diuisis, alterum ab alterius parte arceret. Summa huc pertinet, vt Arbiter familiæ erciscundæ additus, primùm singulas res, si commodè fieri possit, singulis adiudicet: si non possit, & vnius pars præponderet: tunc eum alteri in pecuniam certam cōdemnet. Quòd si vnus aliquis solus fructus percepit, rémque hæreditariam corrupit, aut consumpsit: tum eum in certam quoque pecuniam alteri condemnet. D

XX. Inter hæredes, pro hæreditariis portionibus, obligationes hæreditariæ diuisæ sunto. E

Testimonia huius legis extant plurima in Iure ciuili, quæ prolixè hoc loco commemorare nolo. Sententiam tantùm breuiter indicabo, quę videtur esse hæc: Vt obligationes testatoris diuisæ sint inter hæredes, pro portionibus hæreditariis. Exemplo fiet res clarior: Si testator votum aliquod fecit, aut centum alicui debet, tum solutio illius voti, vel pecuniæ debet fieri non per vnum hæredem, sed diuidi per hæredes, ita vt omnes hæredes conferant ad illius solutionem, pro portionibus hæreditariis. Et sic creditores demortui debitoris possunt agere, non contra vnum hæredem, sed contra omnes. Idem etiam intelligendum est de testatoribus creditoribus. Si quis eis debeat aliquam pecuniæ summam, nec ante obitum testatoris solutio fiat: tum hęredes eius omnes, non vnus tantùm, contra debitorem actionem habent. F

Pro hæreditarijs portionibus.) Id est, pro partibus hęreditatis, quas quisque hæredum ex hæreditate, vel bonis testatoris accepit.

Obligationes hæreditariæ.) Id est, illæ obligationes, quæ à testatore ad hæredes veniunt. Obligatio (vt Iustinianus lib.3. Instit. tit.14. definit) est iuris vinculum, quo necessitate adstringimur alicuius soluendæ rei, secundùm nostræ ciuitatis iura. Diuiduntur autem obligationes in naturales, ciuiles, & mixtas. Naturales dicuntur, quæ cùm reuerà

contractæ

A contractæ sint, à iure tamen Quiritium non approbantur: veluti, si seruus ciui Romano pecuniam crediderit: iure quidem naturæ, quæ parem omnium hominum conditionem esse voluit, obligatio nata est: sed Prætor de ea ius non dicit. Ciuiles sunt, quæ vel nunquàm reuerà contractæ sunt: vel cùm reuerà contractæ essent, facto tamen aliquo, sed ad iuris ciuilis rationem non accommodato, dissolutæ sunt. Mixtę dicuntur, quę cùm reuerà & æquissimè contractæ sunt, tum etiam à iure ciuili comprobatæ, & confirmatæ: cuiusmodi sunt, ex mutuo, commodato, deposito, empto, conducto, & cæteris similibus. De hoc tertio genere præcipuè lex loquitur. Alias obligationum diuisiones omitto: de quibus Iurisconsultorum scripta videantur: & nos etiam libro sequenti quædam dicemus.

B *XXI. Vt quæ mulier, cùm iuris esset, annum vnum apud virum matrimonij causa fuisset, ea mulier, ni trinoctium vsurpatum isset, pro vsucapta haberetur.*

Sic hanc legem, cuius testimonia apud Agellium libro tertio, capite secundo, & apud Macrobium lib. 1. Satur. cap. 3. extant, recitat Franciscus Hotomanus I.C.

Docuimus libro harum Antiquitatum v. ex Seuerino Boetio, Topicorum Cic. interprete, tribus modis veteres Rom. vxores habuisse: vsu, farre, seu confarreatione, & coëmptione. Vsu fieri matrimonium dicebatur (vt id breuiter repetamus) cùm tutoribus auctoribus mulier in matrimonium conueniebat, & cum viro ita consuescebat, vt cum iusto marito: adeò vt si vsus ille intra annum non interrumperetur, pro vsucapta iam haberetur. De hoc modo lex hæc loquitur.

C *Ni trinoctium vsurpatum isset.*) Vsurpare hîc, & vsucapere, verba inter se contrariè relata sunt. Nam vsurpatio, est vsucapionis interruptio. Iubet igitur lex, vt, quæ mulier annum vnum matrimonij causa apud virum fuisset, ea mulier anno exacto, in eius viri manu esset: id est, quasi vsucapta: sicuti res mobiles anno vsucapiuntur. Quemadmodum autem iure ciuili rerum vsucapiones infringuntur, si dominus eas vsurpârit: veluti si surculum in fundo defregerit (quod ex libro 3. Cic. de Oratore intelligitur) eodem modo lex mulieri potestatem facit possessionem illam viri interrumpendi: nimirum si ante anni finem tres ab eo noctes abfuerit. Has autem vxores, quæ matresfamiliàs non erant, Matronas propriè, & restrictè appellari solitas verisimile est: prę sertim cùm Agellius lib. 18. c. 6. scribat, Matronam dictam esse propriè, quæ in matrimonium cum viro D conuenisset, quoad in eo matrimonio maneret.

XXII. Ne connubium Patribus cum Plebe esset.

Dionysius lib. 10. extremo scribit, Decemuiros hanc legem in duas postremas Tabulas retulisse: eámque idcirco adiectam fuisse, ne Patres cum Plebe reconciliati, communi studio Decemuirorum, qui retinere Magistratum perpetuum volebant, obsisterent. Abrogatam autem eam, septimo pòst anno à Canuleio Tribuno plebis fuisse, Liuius libro 4. memoriæ prodit: vbi simul, quæ cuiusque partis argumenta fuerint, exponit. Perlata enim à Canuleio tandem lex fuit, vt deinceps Patribus cum Plebe connubij ius esset.

XXIII. Vt si è coniugibus alter alteri nuncium mitteret, eúmque suas res sibi habere iuberet, diuortium esset.

E Et hanc legem, cuius testimonium extat apud Ciceronem Philipp. 2. & apud Caium in l. pen. ff. ad leg. Iul. de adult. sic recitat Franciscus Hotomanus.

Cicero Philipp. 2. sic inquit: Frugi factus est: mimam illam suam suas res sibi habere iussit: ex XII. Tabulis, claues ademit, foras exegit, &c. Constat Romuli instituto tam sanctam habitam fuisse matrimoniorum coniunctionem, vt diuortium Romæ nullum per annos 10 x x. fuerit: id quod à Dionysio, Plutarcho, Valerio, & Agellio memoriæ proditum est. Primùm enim M. Pomponio, C. Papirio, vel (vt alij scribunt) M. Atilio, P. Valerio Coss. Sp. Caruilius Ruga vxori nuncium remisit, quòd eam sterilem diceret, séque liberorum quærendorum causa vxorem capere iurasset. Et Tertullianus in Apolo- F getico ait: Per annos fermè sexcentos ab Vrbe condita nulla repudium domus sensit. Plutarchus autem in Numa mentionem facit, morem apud Romanos fuisse, vt marito, qui satis liberorum haberet, ius esse vxorem suam alteri viro, liberorum ex ea quærendorum causa, concedere, atque in matrimonium elocare. Quinetiam Strabo lib. 11. scribit, Catonem Hortensio vxorem suam Martiam liberorum quærendorum causa in certum tempus concessisse. Vbi etiam adscribit, fecisse hoc illum secundùm antiquum Romanorum morem. Et Plutarchus in Catone Vticensi nominatim addit, contracta Philippi patris voluntate sponsalia fuisse.

De in ius vocando.

XXIV. *Si in ius vocato morbus, æuitásve vitium esit: qui in ius vocasit, iumentum dato: si volet arceram, ne sternito.*

Extat apud Agellium lib.20.cap.1. sed valdè corruptum: quod sic, vti nos scripsimus, emendauit Iacobus Ræuardus.

Vult hæc lex, vt in ius vocato pauperrimo homini, vel inopi, qui aut pedibus fortè æger esset, aut quo alio casu ingredi nequiret, plostrum daretur, ne causatio ægri corporis perpetuam daret fidem detrectantibus, iurísque actiones declinantibus, vacationem.

Morbus.) Non de graui & periculoso morbo intelligenda est lex: de eo enim sequens loquitur: verùm de leui quadam imbecillitate, quæ rebus agendis non obstet. Id quod etiam Cæcilius apud Agellium probat, inquiens: Morbus in lege ista non febriculosus, neque nimiùm grauis: sed vitium aliquod imbecillitatis atque inualentiæ demonstratur: non periculum vitæ ostenditur.

Æuitas.) Æuitas senium significat, cùm scilicet iam prouectiores homines sunt, & quasi capulares, vt inquit Plautus.

Iumentum dato.) Iumentum hoc loco non significat, vti aliàs, simplex iumentum, equum, vel mulam, ad equitandi vsum concessam: sed vectabulum, quod à iunctis pecoribus traheretur. Veteres enim iumentum à iungendo dixerunt.

Si volet arceram, ne sternito.) Decemuiri postulanti arceram reo sterni vetuerunt: non quòd eam delicatè sternere actor, si voluisset, prohiberetur: verùm quòd eam reo sine arcera in ius sequi recusanti, inuitus actor sternere non cogeretur. Vocabatur autem arcera, plostrum tectum vndique, & munitum, quasi arca quædam magna, vestimentis instrata, qua nimis ægri, aut senes portari cubantes solebant.

XXV. *Si Iudex, vel alter ex litigatoribus morbo sontico impediatur, dies iudicij diffeisus esto.*

Extat hoc legis caput apud Vlpianum lib.2. Pandect. & testimonium habet apud Agellium lib.20 cap.1. item apud Festum.

Sententia legis plana est: hæc scilicet, Vt si Iudex, vel alter ex litigatoribus graui morbo corriperetur, atque sic impediretur, vt in iudicio apparere, vel ei præesse non posset, actio illa in alium diem differretur.

Morbo sontico.) Sextus Cæcilius apud Agellium lib.20. cap.1. dicit, Decemuiros morbum sonticum appellasse morbum vehementiorem, vim grauiter nocendi habentem. Et apud Festum Ælius Stilo ait, Morbum sonticum in XII. Tabulis significare certum, cum iusta causa, quem nonnulli putent esse, qui noceat, quòd sontes significat nocentes.

Dies iudicij diffeisus esto.) Dies iudicij ita diffindi solet ex hac lege XII. Tabularum, vt, si morbo sontico actor, vel reus impeditus esset, morbum in iure allegari per amicum curaret: tunc Prætor excusatione cognita, in diffindendo die hac formula vtebatur: Hic dies diffisus esto. Ergo vocatus in ius, nisi ob morbum opus esset iumento, aut nisi ob morbum sonticum dies iudicij diffisus esset, statim in ius sequi actorem cogebatur: eíque non sequenti, præsentibus antestatis actor iudicium denunciabat: de quo in sequenti lege.

XXVI. *Si in ius vocet, atque eat.*
Si vis vocationi fuat, antestaminor: ni it, aurem capito antestati.
Si caluitur, pedémve struit, manum endoiacito.

Prior pars extat partim apud Ciceronem, partim apud Porphyrionem interpretem Horatij, sed mirum in modum corrupta: posteriorem Festus habet in voce Struere.

Sententia legis videtur esse hæc: Vti ciuis Romanus in ius vocatus, illicò nulla mora interposita vocantem sequatur. Qui, si sequi nolit, adeò, vt vi cogi oporteat, actor præsentes aliquod ciues antestetur: id est, in testes vocet: quòd si adhuc sequi nolit, aurem antestati capiat. Si fugiat reus, actor ei manum iniiciat, atque in ius rapiat.

Si in ius vocet.) Ita Cic. lib.2. de Leg. A paruis enim, Quinte, didicimus, si in ius vocet, atque eat, & eiusmodi alias leges nominare, &c. Vetustè autem dixit lex, Atque, pro statim, vt Seruius in illud Virgilij annotauit: *Atque illum in præceps prono rupit alueus amni.* itémque Agellius lib.10.cap.vlt.

Si vis vocationi fuat) Sic legitur apud Porphyrionem, quam lectionem rectam esse Iustus Lipsius libro 4. Epistolicarum quæstionum, epist.27. affirmat, eúmque secutus sum

ſum. Alij aliter emendant. Lambinus quidem ſic:Si vis vocationi fuat, aut ſi te in ius vocantem non ſequatur,anteſtatus em capito,ſeu,in ius em rapito.Turnebus verò:Si in ius vocat,ni it,anteſtatus manum iniicito,aurem anteſtati capito. Aliter Carolus Sigonius:Si in ius vocet,atque eat:ni ſtatim eat,encapito anteſtari,&c. Eſt autem ſenſus horum verborum:Si aduerſarium in ius vocaueris, & is vi reſtiterit, vt vim adhiberi neceſſe ſit,anteſtaminor,&c.

Fuat.) Sic veteres dixerunt, pro ſiat, teſte Nonio Marcello, & Iulio Sabino in Virgilium.

Anteſtaminor.)Id eſt,teſtes aliquot aduocato.

Aurem capito anteſtati.) Mos enim erat in anteſtatione, vt memoriæ cauſa actor auriculam imam tangeret anteſtati,cum hoc verbo:Memento. Hinc Plin.lib.11.cap.45. Eſt in aure ima memoriæ locus,quem tangentes anteſtantur. Et huc alluſit Virgil. inquiens: - *Cynthius aurem Vellit,& admonuit.* Addit etiam Lipſius,apud Laurinos lapillũ eſſe,in quo ſit caput ſculptum,& manus aurem atterens,cum verbo Græco μνημόνευε. Horatij & Plauti verſus,ex quibus hic mos elici quoque poteſt,non adſcribam. Alij tamen aliter vocabulum anteſtati exponunt:penes doctos iudicium eſto.

Si caluitur.)Id eſt,Si fruſtratur.Nonius.

Pedémve ſtruit.) Hoc eſt,Si retrorſum it,aut fugit, aut gradum auget, vel minuit,ſi remoratur.Feſtus.Sic etiam Gloſſarium vetus:Struere pedem,φεύγειν.

Manum endoiacito.)Antiquè,pro manum iniicito.

XXVII. *Si ſtatus dies ſit cum hoſte,venito.*

Extat apud Cic.lib.1. Offic.Sententia legis hæc eſt: Is qui iudicio ſiſti promiſerit aduerſario,ſecundùm ſuam,vel fideiuſſorum promiſſionem , ſe ſiſtat ad diem ſtatutum.

Si ſtatus dies.)Status dies vocatur,qui iudicij cauſa eſt conſtitutus.

Cum hoſte.) Id eſt, cum aduerſario, vel peregrino.Hoſtis apud antiquos peregrinus dicebatur,& qui nunc hoſtis,perduellis. Feſtus. Sic & Cicero libro primo Officiorum: Equidem illud etiam,inquit, animaduerto, quòd qui proprio nomine perduellis eſſet, is hoſtis vocaretur,lenitate verbi,triſtitiam rei mitigante. Hoſtis enim apud maiores noſtros is dicebatur,quem nunc peregrinum dicimus. Hactenus Cicero. Appellatus eſt autem hoſtis,ab hoſtio,quod eſt, æquo: quoniam peregrini ſuis,vt nos noſtris, vtentes legibus,pares nobis videntur.Et quia in conflictu ex æqua cauſa pugnam adire ſolent: ideò concinna eſt tranſlatio ad litigatores, qui pari iure de eadem contendunt cauſa,vt victoriam conſequantur:ideóque victos & victores nuncupamus.

De Iudiciis.

XXIIX. *Rem vbei pagunt, oranto: nei pagunt ante meridiem in foro , aut in Comitio cauſam coniciunto:poſt meridiem,præſente ambobus,leitem addicito:Sol occaſus,ſuprema tempeſtas eſto.*

Sic hanc legem reſtituit Ioſephus Scaliger in Caſtigationibus Sexti Pompeij Feſti. Prior verſus extat in 2. libro Rhetoricorum ad Herennium : reliqua habet Agellius libro 17.capite 2.

Legis ſententia hæc eſt:Vt litigantes,ſi de re controuerſa paciſcerentur,vel litem inter ſe componerent, orarent: id eſt, oratione id peragerent: quòd ſi non paciſcerentur, tum ante meridiem in Foro,aut in Comitio (in illis enim locis ius dicebatur) cauſam coniicerent:id eſt,breuiter narrarent , non integra & prolixa oratione exponerent : eo facto,Prætor poſt meridiem litem:id eſt,rem controuerſam,ei,qui cauſam obtinuiſſet, addiceret,ambobus præſentibus. Vtriuſque enim litigatoris præſentiam lex in lite addicenda deſiderat: qua de cauſa inſtitutum fuit , vt abſente altero , alter à Prætore edictum peteret,quo abſens intra dies decem adeſſe iuberetur:ni veniret,item alterum edictum,item tertium:quibus propoſitis,tunc peremptorium proponebatur, quo aduerſario facultas omnis tergiuerſandi præcidebatur:quippe cùm in hoc denuncietur,fore vt etiam abſente aduerſario res cognoſcatur,ac iudicetur,alibi dicetur. Additur deinde: Sol occaſus ſuprema tempeſtas eſto, quo ſignificatur, poſt Solis occaſum nullum oportere à Prætore ius dici:quòd ſi diceret,irritum id eſſe.

Rem vbi pagunt.)Pago,pagis, pagere, pepegi, pactum, ſignificat idem quod paciſci, ſiue pactione componere.

Quid Forum,quid Comitium ſit,alibi prolixè eſt explicatum.

Coniciunto.) Ioſephus Scaliger ſcribit , Coniciunto vnico, more antiquo. Veteres

enim sic scripsisse,abicio,adicio,conicio,pro quib. dicimus abiicio,adiicio,coniicio,testatur Aldus Manutius in sua Orthographiæ ratione.Est autem Coniicere breuiter rem narrare.

Post meridiem.)Meridies,inquit Censorinus libro de Die natali,cap.19. quod est mediæ diei nomen.Idem libro eodem,& Plin.lib.7.c.60.argumentatur, horarum nomen trecentis annis Romæ ignoratum fuisse, cùm in XII. Tabulis ortus tantùm & occasus nominentur.

Præsente ambobus.)Est ἀρχαϊσμός,pro præsentibus ambobus, quidam legunt: Præsenti litem addicito,si ambo præsentes sunt,quos Iosephus Scaliger reprehendit.

Litem addicito.)Hîc lis,res est,de qua controuersia est, quæ addicitur alteri,præsente tamen aduersario. Quidam malunt legere,litem adiicito, vt eodem die coniectioni lis adiiciatur.

Sol occasus.) Antiquè occasus hoc loco vsurpatur,pro, Sol quando occidit: vel Solis occasus,vt quidam perperàm legunt.

Suprema tempestas esto.)Id est,diei nouissimum tempus.Macrobius lib.1.Saturn.cap.3.Aliter tamen interpretatur hanc legem Iacobus Ræuardus libr.4. Variorum,cap. 1.de quo iudicent docti.Vide etiam Adrianum Turnebum Aduersar. lib.29.cap.15. & Franciscum Hotomanum in Commentariis ad XII.Tabularum fragmenta.

XXIX. Si qui in iure manum conserunt, vtreique superstitibus præsentibus, vindicias sumunto.

Diu torsit me hæc lex,cùm nullius interpretationem, quæ mihi satisfaceret, videre potuerim. Ego quid de ea sentiam,candidè in medium proferam, Lectori tamen liberum relinquens iudicium,vt vel aliam quamuis interpretationem sequatur, vel ipse aliam excogitet. Videtur ergo hæc legis esse sententia:Si qui in iure manum conserunt, id est,si qui de domo vel agro,vel alia quadam re contendunt,& super ea re festucas inter se,quasi hastas,dicis causa committunt.Vtreique superstitibus pręsentibus,vindicias sumunto,id est,vtrique litigatores pręsentibus testibus festucas illas, inter se committant,& manus conserant.Hoc mihi quidem videtur, sed tamen non omninò satisfacit. Subiiciam autem rationes interpretationis.

Si qui in iure manum conserunt.)Hoc ita interpretatus sum, Si qui de domo,agro,vel alia aliqua re contendunt,& festucas inter se,quasi hastas,dicis causa,super illa re,vel in loco præsenti committunt.Quod ex Agellio colligi potest,is enim sic scribit:Qua de re disceptabatur in re præsenti,siue ager,siue aliud quid est,in ea re solennibus verbis vindicia,id est,consertio manus in re, atque in loco præsenti apud Prætorem ex XII. Tabulis fiebat,in quibus ita scriptum est: Si qui in iure manum conserunt. Sed postquàm Prætores propagatis Italiæ finibus datis iurisdictionibus occupati,proficisci, vindiciarum dicendarum causa longinquas in res grauabantur:institutum est contra XII. Tabulas tacito consensu,vt litigantes,non in iure apud Prætorem manus consererent,sed ex iure manu consertum vocarent,id est,alter alterum ex iure ad conserendam manum in rem,de qua ageretur,vocaret: atque profecti simul in agrum, de quo litigabatur, terræ aliquid ex eo,vti vnam glebam ad Prætorem deferrent,& in ea gleba,tanquàm in toto agro vindicarent.Hæc Agellius, quemadmodum legit Sigonius. Nam vulgatus textus paulò aliter habet. Ex quibus hoc liquet,consertionem illam manuum factam fuisse in re,atque loco,de quo disceptaretur,præsenti,& quidem apud Prætorem,id est,præsente Prætore: quo nomine tum Consules etiam dicti sunt, cùm nondum peculiaris Prætorum Magistratus esset,vt ex Cicerone cognoscitur.Addit Agellius, postquàm Prętores propagatis Italię finibus,datis iurisdictionibus occupati, proficisci vindiciarum dicendarum causa,longinquas in res grauabantur,&c. Vnde etiam satis patet,consertionem manuum in re atque loco,de quo disceptaretur,pręsenti factam esse,& Pretorem etiam adiudicandæ possessionis causa (quod Agellius hîc dicit, vindiciarum dicendarum causa)ei cui illa deberetur in eas res,de quibus controuersia esset,proficisci oportuisse.Nec obstat quò minùs hæc interpretatio vera sit,quod lex dicit: Si qui in Iure manum conserunt.Ius enim,vt Lexicographi tradunt,nonnunquàm dicitur,locus,vbi Magistratus, vel alius Iudex consistit iurisdicundi,aut iudicandi gratia,etiam domi,aut in itinere,siue de plano hoc agat,&c.Ideóque etiam hîc ius pro loco,vel re controuersa,vbi Prætorem adesse,& victori possessionem eius adiudicare oporteret, intelligi potest. Manus autem conserere, vt vult Hotomanus, dicebantur vi vindiciis,qui vim moribus faciebant,festucas inter se,quasi hastas,dicis causa committentes.

Super-

Superstitibus præsentibus.)Vult lex vt præter Prętorem etiam testes illi manuum consertioni intersint.Superstites enim testes præsentes dicebantur,inquit Festus.

Vindicias sumunto.)Id est,illa manuum consertio, ab vtrisque litigatoribus fiat,testibus præsentibus, vel alter litigatorum alterius manum corripiat, aut manum cum eo conferat,eo modo,vti iam dictum est,non tantùm Prætore,sed etiam aliis testibus prę-sentibus. Sic enim Agellius vindiciam exponit consertionem manus,in re atque loco præsenti.Et Adrian.Turnebus in hac lege,vindiciam significare manus correptionem, vel consertionem scribit. Qui per vindicias intelligunt glebam illam, vel festucam, quam illi, qui ex iure manu consertum sese inuicem vocabant,ex agro, vel domo, vel alia re controuersa, in ius ad Prætorem ferebant, & super qua vindicabant, multùm falluntur,cùm Agellius auctor sit post XII. Tabulas tacito consensu illum morem institutum esse.

XXX. *Si vindiciam falsam tulit,rei,siue litis, arbitros tres dato:eorum arbitriis fructus duplione damnum decidito.*

Recitat hoc caput Festus in voce Vindiciæ. Vult lex,eum, qui falsò sibi rem alienam vindicauit, id est, secundùm quem post iniustam manuum consertionem vindiciæ,id est,possessio,datæ sunt,ad duplos fructus restituendos teneri.

Si vindiciam falsam tulit.) Vindiciam ferre, est sententia,decretóque rem obtinere. Vindiciæ appellantur res illæ, de quibus controuersia est, quod potiùs dicitur ius, quia sit inter eos,qui contendunt. Festus.Seruius Sulpitius ait,vindiciam in numero singulari significare eam rem,de qua est controuersia, ab eo,quòd vindicetur,& sic in hac lege accipitur. Sed & aliam eius vocis significationem recitat Cincius,vbi dicit,Vindicias olim appellatas fuisse particulas illas, quæ ex fundo sumptæ, in ius allatæ essent. Reliqua vocabula antè sunt explicata.

XXXI. *Vt si quis è libertate in seruitutem assereretur: Prætor vindicias secundùm libertatem daret.*

Capitis huius extat testimonium apud Dionys. Halicarnassæum lib.II.vbi de assertione Virginiæ puellæ scribit, Numitorium ipsius auunculum,& assertorem postulasse ab Appio Claudio Decemuiro, vt legem à se in XII. Tabulis perscriptam seruaret,in qua cautum esset, vt eius, qui in seruitutem ex libertate asseritur, dominus vsque ad exitum iudicij non is esset, qui contra libertatem, sed qui pro libertate pugnaret.

Sententia legis est plana.Balduinus & Hotomanus volunt, ita eam accipiendam, vt non modò liber homo,qui status controuersiam pateretur, relinquatur suæ libertati, & eius possessionem retineat,intereà dum hęc quæstio status,causæque liberalis penderet: sed etiam vt seruus,qui in libertatem ab aliquo legitimo, & iusto vindice asseritur,intereà pro libero habeatur,& assertori libertatis,dominus possessione cedat.

Assereretur.)Id est,vindicaretur,vel liberaretur.

Vindicias secundùm libertatem daret.)Id est,pręter possessionem eius,de cuius libertate vel seruitute disputatur, ei daret, qui libertatem defendit, non ei, qui seruitutem quærit. Vindiciæ etiam hoc loco possessionem significant.

XXXII. *Ne quis rem litigiosam in sacrum dedicaret. Qui dedicasset, dupli pœnam subiret.*

Extat apud Caium l.vlt.de litig.

Rem,ait Iurisconsultus Caius,de qua controuersia est,prohibemur in sacrum dedicare:alioqui dupli pœnam patimur. Duplum autem aduersario præstandum est, vt id veluti solatium habeat,pro eo,quod potentiori aduersario traditũ est. Tota lex est plana, nec explicatione prolixa eget.Rem litigiosam dicit rem,de qua controuersia est.

XXXIII. *Cui testimonium defuerit,is tertiis diebus ob portum obuagulatum ito.*

Extat apud Festum,in voce,Portus.

Sensus legis,vt vult Turnebus libro 13. Aduersar. cap.26. hic est: Si testis ei defuerit, qui litem habuit,ei licere comperendinationis die,id est,die tertio, ante eius,cuius testimonio vti volebat,ædes liberè conqueri, & implorare testimonium, conuiciúmque recusanti facere.Ioannes Crispinus aliter legem interpretatur,hoc videlicet mòdo:Cui testimonium deest,hoc est,qui suam intentionem nullo potest testimonio confirmare, is die tertio ad ædes aduersarij obuagulatum eat:hoc est,aduersario iustum,testibus adhibitis,conuicium faciat. Veluti, si quid esse in tuis ædibus contenderem, quod cùm verè ad me pertineret, tamen apud te esse nullo testimonio possim demonstrare,illúd-

que mihi restituere,vno & altero die rogatus,omninò recuses:mihi permisisse videntur Decemuiri,quandoquidem deficiente testimonio inutiliter iure,aut lege ageretur,tertio die ad ædes tuas venire,ibíque rem meam repetere cum conuicio,&c.Hęc ille.Vtra sententia sit verior,iudicent eruditi.

Ob portum.) Portum,inquit Festus, in duodecim Tabulis pro domo positum esse omnes ferè consentiunt.

Ob uagulatum.) Turnebus legere mauult, ob vagulationem. Significat autem vagulatio,vt Festus docet,quæstionem cum conuicio:& deducitur à vagulo,quod est deriuatum à vagio.

De re iudicata.

XXXIV. Æris confessei,rebúsque iure ioudicatis,triginta dies iustei sunto: postidea indu manus iactio esto:in ious ducito.Nei ioudicatum facit.Aut quips endo ioure vindicit.Secum ducito. Vindicito aut neruo, aut compedibus quindecim pondo,ne minore:aut si volet, maiore vincito. Seu volet,suo viuito. Nei suo viuit,qui eum vinctum habebit,Libras farris indies dato.Sei volet, plus dato.

Habetur hæc lex apud Agell.lib.20.cap.1.sed multis modis corrupta:quam sic,vti recitauimus,restituit nobis Iosephus Scaliger. Plurimùm etiam in ea emendanda laborarunt Iac.Cuiacius,& Iac.Ræuardus Iurisconsulti,quorum correctiones videri,& cum hac conferri possunt.

Sententiam legis malo Sexti Cæcilij,quàm meis verbis indicare. Is itaque apud Agellium sic ait:Confessi æris,ac debiti iudicatis,triginta dies sunt dati conquirendæ pecuniæ causa,quàm dissoluerent. His diebus nihil agi cum debitoribus poterat. Pòst deinde,nisi dissoluerent,ad Prætorem vocabantur:& ab eo , quibus erant iudicati,addicebantur. Neruo quoque, aut compedibus vinciebantur. Hactenus ille. Sed clarior fiet lex,si singulas partes considerabimus.

Confessei æris.)Id est,pecuniæ, quam per confessionem aduersarij in iudicio factam constiterit esse debitam.Confessei passiuè,dicitur,pro,de quo reus confessus est.

Rebúsque iure iudicatis.) Iac.Ræuardus legit,ærísque debiti iudicatis.

Triginta dies iustei sunto.) Decemuiri , teste Cæcilio,iustos dies appellarunt,veluti quoddam iustitium,id est,iuris inter eos quasi interstitionem quandam,& cessationem, quibus nihil iure agi cum aduersariis posset.

Postidea indu manus iactio esto.)Post illos triginta iustos dies,nisi tibi satisfecerit,iniicere ei manus,atque in ius ducere tibi licet. Postidea,pro posteà: indu manus iactio, pro manus iniectio,antiquè.

In ius ducito.) Ius hoc loco significat locum illum, vbi Magistratus, vel alius Iudex consistit,iuris dicendi,aut iudicandi gratia.

Nei iudicatum facit.)Nisi soluerit id,quod sententia Iudicis, siue Prætoris continet, nisi sententiæ à Prætore latæ obtemperauerit. Iudicatum enim iussum, siue sententiam Prætoris de re controuersa significat.

Aut quips endo iure vindicit.) Nisi quis eum in iure vindicet. quips, pro quis,vel aliquis.endo,pro in:vindicit, pro vindicat, antiquè. Cùm enim sonare,lauare, veteres in tertia quoque coniugatione dixerint,sonere, lauere, vt Nonius Marcellus testatur:dubium non est,quin idem fecerint in voce vindicare. Cuiacius certè vir doctissimus affirmat,se in veteri Agellij exemplari expressè scriptum reperisse,vindicit.Ræuardus legit,vindex esit.

Secum ducito.)Vtpote sibi propter æs alienum addictum.

Vincito neruo,aut compedibus.) Neruum, inquit Festus, appellamus ferreum vinculum,quo pedes impediuntur:quanquàm Plautus eo etiam ceruices vinciri ait. Sunt & compedes vincula pedum ferrea.

Quindecim pondo.)Significatur grauitas & pondus eorum compedum. Festus in voce Exesto scribit,fuisse quædam sacrificia,in quibus ita clamitabat lictor: Hostis, vinctus,mulier,virgo, exesto: scilicet interesse prohibebantur. Vnde colligere licet,vinctos,siue nexos,sacris olim interesse solitos. Idcirco autem compedes quindecim pondo maiores,quia essent grauiores, quàm vt iis, cùm sacris intersunt, sese vincti subducere possint, aut fugere : expresse videntur requirere Decemuiri:ne, si minores essent, aut nexis custos perpetuò adesset in sacris , aut sine custode aliquod fugæ periculum subirent creditores. Et eò fortasse spectat illa legis Decemuiralis particula , quæ apud Festum in voce Nec, Antonij Augustini diligentia sic emendata legitur : Ast ei custos nece sit,&c.

Si

A *Si volet, suo viuito.*) Liberum reliquerũt Decemuiri nexis, suo viuere, vel non. Si enim non vellent suo viuere, tum creditores cogebantur eos alere, vti in lege sequitur.

Libras farris in dies dato.) Expresserunt Decemuiri certam farris quantitatem, quam creditor nexis in singulos dies daret: quòd si nexus ea quantitate non contentus esset, in creditorum arbitrio posuerunt, si vellent plus dare. Ræuardus pro libras, libram legit, in singulari: item, pro in dies, endo die: alij, endo dies.

XXXV. Ni cum eo pacit, sexaginta dies in vinculis retineto. Trinis nundinis continuis in Comitium procitato, ærísque æstimiam prædicato. Tertiis nundinis capite pœnas luito, aut trans Tiberim peregrè venum ito. Ast si plures esunt rei, tertiis nundinis parteis secanto: si plus minúsve secuesunt, ne si fraude esto.

B Hoc caput, quod præcedenti cohæret, Agellius non Decemuirorum, sed suis verbis recitat. Iacobus autem Ræuardus ita, vti nos scripsimus, restituere est conatus.

Sextus Cæcilius apud Agellium, cùm priorem legem recitasset, sic pergit: Erat autem ius intereà paciscendi. Ac nisi pacti forent, habebantur in vinculis dies sexaginta. Inter eos dies trinis nundinis continuis ad Prætorem in Comitium producebantur, quantæ pecuniæ iudicati essent, prædicabatur. Tertiis autem nundinis capite pœnas dabant, aut trans Tiberim peregrè venum ibant. Sed eam capitis pœnam sanciendæ fidei gratia, horrificam atrocitatis ostentu, nouísq; terroribus metuendam reddiderunt. Nam si plures forent, quibus reus esset iudicatus, secari si vellent, atque partiri corpus addicti sibi hominis, permiserunt, &c. Causam tam atrocis supplicij in debitores, fallentes fidem, C constituti, idem paulò pòst reddit his verbis: Nihil profectò immitius, nihil immanius, nisi (vt reipsa apparet) eo consilio tanta immanitas pœnæ denunciata est, ne ad eam vnquàm veniretur. Addici námque nunc, & vinciri multos videmus, quia vinculorum pœnam deterrimi homines contemnunt. Dissectum esse antiquitùs neminem equidem neque legi, neque audiui: quoniam sæuitia iusta pœnæ contemni non quita est. Adscripsi integrum locum, vnde quæ sit huius capitis sententia intelligi potest. Adiicienda tamen quædam pauca sunt, & nonnullæ ex Ræuardo recitandæ illius emendationis causæ.

Ni cum eo pacit.) Id est, ni iis, qui eum vinctum habet, cum nexo paciscatur. De verbo paco, vel pago, suprà diximus.

D *Trinis nundinis continuus in Comitiis procitato.*) Vult lex produci vinctum debitorem trinis nundinis ad Prætorem in Comitium, seu iudicium, vt repetatur publicè, in quantam pecuniam fuerit suo creditori condemnatus. Fortè eam ob causam, si quis familiaritate, aut misericordia ductus, soluere voluisset eam pecuniam, hominémq; miserum vinculis liberare. Item, vt constaret omnibus, vincto non fieri iniuriam, aut à creditore, aut à Iudice. Procitare veteres dixisse, pro vocitare & producere, scribit Festus: qui eosdem pro æstimatione, æstimiam dixisse, etiam annotauit.

At si pluses esunt rei.) Veteres pro plures, & plurima, pluses dixerunt, & plusima. Item se, vel nesi, pro sine, & reorum nomine, actorem, & reum promiscuè acceperunt, vt tradit Festus.

E *XXXVI. Assiduo vindex asiduus estò. Proletario ciui quiuis volet, vindex esto.*

Descriptum est ex Agellio libro 16. capite 10.

Sententia legis hæc est, vt assidui, vel locupletes ciues creditoribus addicti, ab assiduis, vel locupletibus vindicarentur: hoc est, si ita res ferret, assibus redimerentur, non autem à Proletariis: ne, cùm sint tenuioris fortunæ, quàm vt asses possent dare, quibus assiduos è vinculis eximerent, ipsi pro assiduis, & se, suósque liberos, familiámq; totam in discrimen adducerent: néve corpus liberum, immunéq; assidui hominis liberandi gratia, seruituti, capitísque pœnæ aut sectioni subiiceretur. Proletario autem ciui quemuis vindicem esse permiserunt Decemuiri: quia eorum debita non solent esse grandiora, quàm F quæ ęre exiguo lui possint.

Assiduo.) Assiduus, inquit apud Agellium Iulius Paulus, in XII. Tabulis, & pro locuplete, & facilè munus faciente, ponitur: dictus ab assibus, id est, ære dando, cùm id tempora Reipublicę postularent: aut à muneris, pro familiari copia faciendi assiduitate. Caius Iurisconsultus lib. 2. ad leges XII. Tabularum, ait, assiduum locupletem esse, qui satis & idoneè habeat pro magnitudine rei, quam actor restitui petit.

Vindex esto.) Festus scribit, veteres vindicē eum appellasse, qui vindicabat, quo minùs is, qui prehensus erat, ab aliquo teneretur: hoc est, qui prehensum, nexum, siue addictum,

liberabat. Alij vindicem hoc loco exposuerunt procuratorem, alij fideiussorem, quod tamen non omnibus probatur. A

Proletario ciui.) Proletarij ciues à munere, officióque prolis edendæ appellati sunt, quod cùm re familiari parua minùs possent Rempublicam iuuare, sobolis tamen gignẽdæ copia ciuitatem frequentarent. Iulius Paulus apud Agellium.

De emptione, venditione, & vsucapionibus.

XXXVII. Venditæ & traditæ res non aliter emptori acquiruntur, quàm si is venditori precium soluerit, vel alio modo satisfecerit.

Extat hoc caput apud Iustinianum Institutionum libr. 2. tit. 1. B

Venditæ res, inquit Iustinianus, & traditæ, non aliter emptori acquiruntur, quàm si is venditori precium soluerit, vel alio modo satisfecerit: veluti expromissore, aut pignore dato, quòd quamquàm cauetur ex lege XII. Tabularum, tamen rectè dicitur, & iure gentium, id est, iure naturali id effici. Sed si is, qui vendidit, fidẽ emptoris secutus fuerit, dicendum est, statim rem emptoris fieri. Nihil autem interest, vtrùm ipse dominus tradat alicui rem suam, an voluntate eius alius (cui eius rei possessio permissa sit.) Qua ratione, sicubi libera vniuersorum negotiorum administratio permissa fuerit à domino, ísque ex his negotiis rem vendiderit, & tradiderit, faciet eam accipientis. Hæc Iustinianus, vnde legis sententia perspicua est. Eadem ferè tradit Theophilus.

XXXVIII. Vsus & auctoritas fundi biennis, cæterarum rerum annuus esto. C

Extat apud Ciceronem in oratione pro Cæcinna, & in Topicis: item apud Iustinianum.

Tractat & confirmat hæc lex modum acquirendi dominij rerum per vsucapionem, de qua multa à Iurisconsultis traduntur. Iustinianus libro 2. Institutionum, titulo 6. inquit, Iure ciuili constitutum fuisse, vt qui bona fide ab eo, qui dominus non esset, cùm crederet, eum dominum esse, rem emisset, vel ex donatione, aliáue quauis iusta causa accepisset, is eã rem, si mobilis esset, anno vbique vno: si immobilis, biennio tantùm in solo Italico vsucaperetur: ne dominia rerum in incerto essent, &c. Ex his, legis sententia perspici potest. Fiet tamen clarior, si quid vsucapio sit, addatur.

Est igitur vsucapio (quæ, quod per vsum aliquid capit, & aufert, dicta est) adeptio dominij per continuationem possessionis temporis annui, in rebus mobilibus, vel biennij in immobilibus. Vsucapere, est vsu acquirere, & possessione suum facere. D

Vsus.) Scilicet possessionis, vel possessio fundi.

Auctoritas.) Auctoritas pro vsucapione hoc loco, & in sequentibus aliquot legibus ponitur, & significat ius illud, quod ex possessione, tempore à lege definito, acquiritur.

Fundi.) Fundus integrum aliquid est, agrum cum villa & ædificio significans. Vel: fundus est omne, quicquid solo tenetur. Ponitur hîc generaliter pro bonis immobilibus. Id est: Si quis rem immobilem biennium totum, sine interruptione possederit, tum demùm eam, vt iure suam habeat.

Cæterarum rerum.) Id est, mobilium. E

XXXIX. Aduersus hostem æterna auctoritas esto.

Descriptum est ex libro 1. Officiorum Ciceronis.

Quæ sententia legis huius sit, ostendit Balduinus his verbis: Noluerunt, inquit, opinor, Decemuiri alios, quàm ciues suos possessores tueri, & vsucapionis iure donare. Æternum itaque tempus desiderarunt, priusquàm vsucapionem peregrinus compleret. Nisi malimus (quod eòdem recidit) auctoritatem hîc intelligere ius vindicationis, quod æternum contra possessores peregrinos ciuibus suis esse, & ab omni temporis præscriptione liberum Decemuiri voluerint. Hæc ille.

XL. Rei furtiuæ æterna auctoritas esto.

Extat apud Iustinianum, libro 2. Institutionum, titulo 6. F

Sententia legis hæc est. Rei furtiuæ æternam auctoritatem, id est, liberam, perpetuámque vindicationem esse debere. Repetiit eam aliquot annis pòst Atinius, quando sic ad populum tulit: Furtiua res non vsucapiatur, nisi in potestatem eius, cui subrepta est, reuertatur. Iustinianus sic legem explicat: Quod autem, inquit, dictum est, furtiuarum rerum vsucapionem per leges prohibitam esse, non eò pertinet, vt ne ipse fur vsucapere

possit

A possit (nam huic alia ratione vsucapio non competit, quia scilicet mala fide possidet) sed ne vllus alius, quamuis ab eo bona fide emerit, vel ex alia causa acceperit, vsucapiendi ius habeat.

De Collegiis.

XLI. Vti sodalibus, qui ius coëundi haberent, potestas esset, pactionem quam vellent, sibi ferre: dum ne quid ex publica lege corrumperent.

Sic hanc legem ferè recitant Balduinus & Hotomanus, cuius testimonium extat apud Caium l. vltima, ff. de Collegiis. Sodales sunt, qui eiusdem Collegij sunt, quam Greci ἑταιρείαν vocant. His autem potestatem facit lex priuatas inter se pactiones arbitratu B suo ineundi: cum eo tamen, ne communem illam totius Collegij, siue ordinis legem violent. Vt enim in l. 38. ff. de pact. dicitur, Ius publicorum priuatorum pactis mutari non potest. Videtur autem translata esse ex legibus Solonis, in quibus ita est: Si qui eiusdem corporis, aut si qui tribules, aut Sacerdotes Orgiorum, aut Nauicularij, aut Sodales, aut eiusdem sepulcri, religionísve consortes, aut ad pecorum coëmptionem, aliúdve negociationis genus simul proficiscentes, pactionem inter se aliquam inierint, ratum id esse, dum ne quid tabulis publicis prohibeatur. De collegiis, vt quædam dicam, locus postulat.

Fuerunt Collegia Romæ primùm instituta à Rege Numa, si Plutarcho credimus. Is C enim in eius vita scribit: Inter reliqua eius statuta, distributio multitudinis secundùm artificia, meruit summam admirationem. Cùm enim Vrbs ex duabus gentibus (veluti ostensum est) constare videretur, re autem ipsa dissideret, ac in vnum coalescere nullo modo vellet, ne diuersitatem & differentiam liceret abolere, sed essent perpetuæ inter partes offensæ atque contentiones: cum animo suo reputans, ea corpora, quæ suapte natura difficulter aliis ob duritiem misceri possent, confracta in particulas, propter harum exiguitatem inter se demùm coire, atque commisceri posse: statuit vniuersam multitudinem in plures portiones partiri, atque ita primum illud & magnum discrimen in minora tributum è medio tollere. Diuisit autem secundùm artificia, vt suum peculiare corpus haberent tibicines, suum aurifices, architecti, tinctores, sutores, coriarij, fabri ærarij, figuli: reliquas artes etiam singulas omnes in vnum suum quamque corpus D redegit. Porrò vnicuique generi suos peculiares conuentus, & religiones præscribens, tum primùm ita ex Vrbe sustulit eam diuersitatem, qua alij Romani, alij Sabini, hi Romuli, illi Tatij ciues censebantur: suáque diuisione id consecutus est, vt omnibus cum omnibus conueniret, ac commercia intercederent. Hactenus Plutarchus. Ex quibus verbis & causa constituendi, & nomina Collegiorum intelliguntur. Collegij tibicinum meminit Valerius Maximus capite de Institutis, Collegij fabrûm ærariûm Plinius libro trigesimoquarto, capite primo, & libro trigesimoquinto Collegij figulorum. Fuerunt posteà & alia Collegia instituta, vt Capitolinorum, & Mercurialium, quorum Cicero libro secundo epistolarum ad Quintum Fratrem, epistola quinta me- E minit. Fuit autem Mercurialium Collegium proprium mercatorum, institutum Appio Claudio, P. Seruilio Coss. Liuio libro secundo teste, sic dictum à Mercurio, qui Deus peculiaris illius Collegij fuit: eum enim antiquitùs vt patronum mercatores colebant. Collegij Viatorum Agellius mentionem facit libro duodecimo, capite tertio, Pistorum, Nauiculariorum & Fabricentium Collegij in Pandectis & Codice fit mentio. Quid verò iuris habuerint eiusmodi Collegia, ostendit Caius Iurisconsultus in l. 1. ff. Quod cuiusque Vniuersitatis nomine, vel contra eam agatur: Collegia, inquit, Romæ certa sunt, quorum corpus Senatusconsulto & constitutionibus principalibus confirmatum est, veluti Pistorum, & quorundam aliorum, & Nauiculariorum, qui & in Prouinciis sunt. Quibus autem permissum est corpus habere Collegij vel societatis, F vel cuiuscunque ἑταιρείας nomine, eorum proprium est, ad exemplar Reipublicæ, habere res communes, arcam communem, & actorem, siue Syndicum, per quem tanquàm in Republica quod communiter agi, fieri oporteat, agatur, fiat, &c. Potuerunt etiam ista Collegia manumittere, legatum capere, & leges sibi ferre, dummodò ne quid ex publicis legibus corrumperetur, vt docet Scæuola l. pater filium. ff. de legatis tertio: & Paulus in l. cùm Senatus. ff. de rebus dubiis. Conueniunt igitur Collegia illa cum nostris Sodalitiis, quæ dicuntur *zunfften* vel *handtwerck*. Qui vnius & eiusdem Collegij erant, Sodales dicebantur.

De Seruitutibus,& Finibus regundis.

XLII. Via latitudo in porrectum, octo pedum esto: in anfractum, sedecim.

Descriptum est ex Caio libro septimo, ad edictum Prouinciale, l. 8. viæ latitudo, ff. de seruitut. rust. & testimonium etiam habet apud Varronem libro 6. de lingua Latina.

Loquitur hoc caput de seruitutibus rusticis, vt si quis ius habeat ducendi vehiculi per prædium alienum, id quod via hoc loco dicitur: ea via, in porrectum octo pedum esset, in anfractum sedecim.

Iustinianus libro secundo, titulo tertio, ita inquit: Rusticorum prædiorum iura sunt hæc: Iter, actus, via, aquæductus. Iter est ius eundi, ambulandi hominis, non etiam iumentum agendi, vel vehiculum. Actus est ius agendi iumentum vel vehiculum. Via est ius eundi, agendi, & ambulandi hominis. Nam iter & actum, via in se continet. Aquæductus, est ius aquæ ducendæ per fundum alienum. Alexander ab Alexandro definit iter duorum pedum latitudine, actum quatuor pedum.

In porrectum.) Id est, in directo, vt Varro loquitur.

In anfractum.) Id est, in flexum, ad flectendi plaustri commoditatem. Meminit huius legis etiam in Appendice ad Coniectanea in Varronem, Iosephus Scaliger, vbi dubitat, quomodo intelligi debeat, cùm proportio ista anfractus ad directum (siue vt ipse loquitur) ambitus ad dimetientem, defendi nullo modo possit.

Franciscus Hotomanus etiam hanc ex Ciceronis oratione pro Cæcinna legem recitat: Vt si quis viam alteri deberet, eam munitam præstaret: si ea immunita esset, qua vellet is, cui ea deberetur, iumentum ageret. Cuius sententia facilis est, nec eget explicatione.

XLIII. Vt si cui priuato aquaductus alterius in publico noceret, ei aquaductus dominus noxa nomine caueret.

Extat huius testimonium apud Paulum in l. 5. ff. ne quid in loco publico, vbi sic scribit: Si per publicum locum riuus aquæductus priuato nocebit, erit actio priuato ex lege duodecim Tabularum, vt noxa domino caueatur: vbi legendum Franciscus Hotomanus censet, Noxæ à domino caueatur, vt vox, nomine, antiqua consuetudine subaudiatur, & sensus sit: vt noxæ nomine, id est, damni infecti nomine riui, & aquæductus dominus ei priuato caueat. Loca enim publica (vt ait Vlpianus) vtrique priuatorum vsibus deseruiunt, iure scilicet ciuitatis, non quasi propria cuiusque. Itaque si quod fortè opus in publico fiat, quod ad priuati damnum redundet: prohibitorio interdicto conueniri potest, l. 2. ff. eodem. Hoc est, cùm locus publicus æquè cuiusque priuati sit, iniquum est, id ab vllo priuato in eo fieri, quod alteri priuato damnum det. Quòd si quid operis fiat, quod perfectum nocere poterit, tum priuatus noxæ, id est, damni infecti nomine caueri sibi iure postulabit.

XLIV. Vt si cui aqua pluuia ex vicini agro noceret, vicino, cui ea noceret, eam per arbitrum arcere ius esset.

Huius capitis fragmentum extat apud Pomponium in l. Labeo, 21. ff. de Statu lib. vbi scribit: Veteres hæc verba legis duodecim Tabularum SI AQVA PLVVIA nocet, sic interpretatos esse, id est, si nocere poterit. Reliquum ex coniectura se suppleuisse, Franciscus Hotomanus scribit, cùm in Topicis Ciceronis scriptum esset: Aquam pluuiam nocentem alteram loci vitio nocentem esse, alteram manu. Quarum, inquit, altera iubetur ab arbitro coërceri, altera non iubetur. In quem locum Boëtius: Ius est aquam pluuiam arceri, id est, vt si in alicuius agro pluuia aqua colligatur, & in alterius agrum defluat, eáque vicini frugibus nocitura concrescat, arceat eam suis finibus ille, qui sua putat interesse ne defluat. Item: Aqua pluuia manu nocens est, quæ ita loco aliquo excipitur, vt inde profluens vicino noceat: si locus is non sit naturaliter talis, sed manu hominis excipiendæ aquæ fuerit apparatus. Vitio verò, quoties naturaliter ita sese locus habet, vt excipere aquam possit, & nocere vicino. Eódem illud Vlpiani pertinet in l. 1. ff. de aqua pluuia: Si cui, inquit, aqua pluuia damnum dabit, actione aquæ pluuiæ arcendæ auertetur aqua, &c.

XLV. Ambitus parietum sestertius pes esto.

Sic hanc legem restituit Barnabas Brissonius Iurisconsultus clarissimus, libro 1. selectarum ex iure ciuili antiquitatum, cap. 2. ex Varrone, Festo, & Volusio Metiano. Varro libro 4. de lingua Latina sic scribit: Ambitus, iter, quod circumeundo teritur. Nam ambitus, circuitus: ab eóque XII. Tabularum interpretes ambitum parietis, circumitū esse dixe-

dixerunt. Voluſius Metianus libello de aſſe: Seſtertius duos aſſes, & ſemiſſem, quaſi ſemis tertius. Lex etiam XII. Tabularum argumento eſt, in qua duo pedes, & ſemis ſeſtertius pes vocatur. Sic eum locum reſtituit Briſſonius. Feſtus quoque ſic ſcribit: Ambitus propriè dicitur inter vicinorum ædificia locus duorum pedum, & ſemipedis, ad circumeundi facultatem relictus. Ex his, quæ ſententia legis ſit, manifeſtum eſt.

XLVI. *Qui ſepem in confinio ponet, terminum ne excedito: qui murum, pedem derelinquito: qui domum, pedes duos: qui ſepulcrum foueámve, quantùm id profundum erit: qui puteum, paſſum: qui oliuam, ficúmve, pedes nouem: qui denique alias arbores plantabit, quinque pedes ab alieno loco ponito.*

Sic hanc legem recitant Franciſcus Balduinus, & Hotomanus, cuius teſtimonium extat apud Caium lib. 4. ad leges XII. Tabularum, vlt. ff. Fin. regund. vbi eam ex Solonis legibus deſumptam, & in XII. Tabulas tranſlatam fuiſſe docet.

Senſus legis obſcurus non eſt, ideóque explicatione noſtra non eget. Declaratur prolixè ff. libro 8. tit. de Finibus regundis. Vetat autem lex excedi terminum ſui ſoli ab iis, qui ſepem vel maceriam effodere voluerint.

In confinio.) Confinij appellatione ſignificatur locus, quo ſe poſſeſſores attingunt. Sicut Trifinium appellarunt veteres eum locum, in quem tres poſſeſſores attingebant.

XLVII. *In controuerſia de finibus quinque pedum vſucapio nulla eſto.*

Extat apud Ciceronem libro 1. de Legibus.

Voluerunt Decemuiri, inter confines vicinorum agros quinque pedum ſpatium non vſucapi, hoc eſt, poſſideri: ſed medium relinqui, quod liberum ſemper eſſet, & commune, vt eò ire, agere, & aratrum etiam circumuertere ſine alterius incommodo vterque dominus poſſet. Hæc horum verborum legis eſt ſententia lata poſt XII. Tabulas: & Manilia lex eſt, qua cauebatur, vt quoties de his quinque pedibus controuerſia eſſet, eligeretur arbiter, ſiue agrimenſor, qui eos regeret, artéque ſua conſtitueret.

XLVIII. *Eius arboris, quæ in alienum agrum impenderet, ramos quindecim pedes altiùs à terra circumcidere ius eſto vicino.*

Recitant & hanc legem Balduinus, Oldendorpius & Hotomanus, cuius teſtimonium extat apud Vlpianum in l. 1. ff. de arb. cædend. vbi Prætoris in eandem ſententiam interdictum hoc profert: Quæ arbor ex agro tuo in agrum illius impendet, ſi per te ſtat, quo minùs pedes quindecim à terra eam altiùs coërceas: tunc quò minùs illi ita coërcere, lignáque ſibi habere liceat, vim fieri veto. Infert autem ſic: Quod ait Prætor, & lex XII. Tabularum efficere voluit, vt quindecim pedes altiùs rami arboris circumcidantur: & hoc iccirco effectum eſt, ne vmbra arboris vicino prædio noceret.

XLIX. *Glandem ſuam in alienum fundum procidentem colligendi ius eſto vicino.*

Suppeditauit hoc caput Plinius lib. 16. cap. 5. Senſus legis manifeſtus eſt. Caius legem hanc, vt credi par eſt, libro ad XII. Tabulas quarto, explicans, ſic ſcribit: Glandis appellatione omnem fructum contineri, exemplo Græci ſermonis, apud quos omnes arborum ſpecies ἀκρόδρυα appellantur. In eandem autem veteris legis ſententiam extat Prætoris interdictum: Glandem, quæ ex illius agro in tuum cadat, quò minùs illi tertio quoque die legere, auferre liceat, vim fieri veto.

L. 236. ff. de verbo. ſignific. l. vnic. ff de gland. leg.

L. *Vt ſi vicini inter ſe iurgant finibus regundis, arbitros tres darent: eíſque totius rei ius, arbitriúmque permitterent.*

Teſtimonium legis extat partim apud Nonium, partim apud Ciceronem lib. 2. de Legibus.

Sententia eſt manifeſta. Cicero libro 4. de Republica, teſte Nonio, ſic ſcriptum reliquit: Iurgari igitur lex vetat inter ſe vicinos non litigare.

Si inter ſe iurgant.) Beneuolorum concertatio, non lis inimicorum iurgium dicitur.

Finibus regundis.) Fines agrorum termini & limites appellantur. Finibus regundis, id eſt, finibus diſcriminandis, ſeu ſtatuendis, Regere enim, antiqua & Decemuirali ſignificatione, eſt, ſuis finibus terminatum habere. Boëtius interpres Topicorum Ciceronis inquit: Regi fines dicuntur, quoties vnuſquiſque ager propriis finibus terminatur.

De iniuriis, aliísque delictis.

LI. Si quis actitauerit, siue carmen condiderit, quod infamiam flagitiúmve alteri precetur, capite punitor.

Cicero libro 4. de Republica.

Hoc XII. Tabularum caput, quo pœna in scriptores libellorum famosorum & fabularum scenicarum, quibus nominatim ciues Romanos taxarent, statuitur, extat in fragmento libri quarti Ciceronis de Republica, apud Augustinum libro secundo, capite secundo, de ciuitate Dei, vbi Africanus de libertate Comœdiæ apud Græcos locutus, sic tandem concludit: Nostræ contrà XII. Tabulæ, cùm perpaucas res capite sanxissent, in his hanc quoque sanciendam, putauerunt: Si quis actitauisset, siue carmen condidisset, quod infamiam faceret, flagitiúmve alteri precaretur. Iudiciis enim, ac Magistratuum disceptationibus legitimis propositam vitam, non Poëtarum ingeniis habere debemus: nec probrum audire, nisi ea lege, vt respondere liceat, & iudicio defendere. Hactenus Cicero. Horatius quoque aliquoties in libro Sermonum & arte Poëtica ad hanc legem alludit. Et extant in Iurisconsultorum libris plures leges, quæ cum hac lege congruunt, & libellos famosos prohibent. In Pandectis ex Vlpiano cõmemoratur lex, siue Senatusconsultum in hęc verba: Si quis librum ad infamiam alicuius pertinentem scripsit, composuit, edidit, dolóve malo fecit, quo quid eorum fieret: etiamsi alterius nomine ediderit, vel sine nomine, vti de ea re agere liceat: & si condemnatus sit, qui id fecit, intestabilis ex lege esse iubetur. Intestabilis autem dicitur is, vt alibi Vlpianus explicat, qui nec testamentum facere potest, nec ad testimonium adhiberi testis. Caius verò sic interpretatur: Cùm lege quis intestabilis iubetur esse, eò pertinet, ne eius recipiatur testimonium: & eo ampliùs, vt putant quidam, ne ipsi dicatur testimonium. Porrò Vlpianus adiicit, eadem pœna ex Senatusconsulto teneri etiam eum, qui epigrammata, aliúdve quid, sine scriptura in notam aliquorum produxerit, item qui emendum, vendendúmve curauerit. Multis post Augustum annis, editum est acerbius quoddam Valentiniani, Valentísque edictum, vt qui quocunque loco famosum libellum inuenerit, nec statim corruperit, sed alicui patefecerit, capitali supplicio coërceretur. Plurium Imperatorum hac de rè constitutiones habes in integro codice Theodosiano libro 9.

Sed ad nostram legem reuertamur.

Actitauerit.) Sic legitur in Augustino. Monet autem Ludouicus Viues, se in veteri libro scriptum reperisse, Occentauisse: eámque lectionem probat. Hinc Iosephus Scaliger in suis ad Festum castigationibus sic hanc legem recitat:

SI QVIS CARMEN OCCENTASSIT, QVOD ALTEREI FLAGITIVM FAXIT, CAPITAL ESTO.

Occentassit.) Occentassint antiqui dicebant, quod nunc conuicium fecerint, dicimus, quòd id clarè & cum quodam canore fit, vt procul exaudiri possit, quod turpe habetur: quia non sine causa fieri putatur. Inde cantilenam dici, quia illam non cantus iucunditatem puto. Festus.

Flagitium.) Flagitium apud veteres significabat infamiam. Flagitium facere, conuiciis alicuius existimationem lædere. Iosephus Scaliger.

Capital esto.) Capital facinus est, quod capitis pœna luitur.

L I I. *Si iniuriam alteri faxit, XXV. æris pœnæ sunto.*

Extat apud Agellium libro 20 capite primo.

Leuis pœna hac lege in eum statuitur, qui alterum insigni iniuria affecisset, pro simplicitate scilicet illorum temporum, vt Prætores eam tollere coacti fuerint. Qua de re libet Phauorini verba, quę sunt apud Agellium, adscribere. Sic igitur is inquit: Quod dixi, videri quædam esse impẽdio molliora, nónne tibi quoque videtur esse dilutum, quod ita de iniuria punienda scriptum est: Si iniuriam alteri faxit, vigintiquinque æris pœnæ sunto. Quis enim erit tam inops, quem ab iniuria facienda vigintiquinque asses deterreant? Itaque, cùm eam legem Quinctus quoque Labeo vester in libris, quos ad XII. Tabulas conscripsit, non probaret, inquit: L. Neratius fuit egregiè homo improbus, atque immani vecordia. Is pro delectamento habebat, os hominis liberi manus suæ palma verberare. Eum seruus sequebatur, crumenam plenam assium portitans: & quemcunque depalmauerat, numerari statim secundùm XII. Tabulas, XXV. asses iubebat. Propterea, inquit, Prætores posteà hanc abolescere, & relinqui censuerunt, iniuriísque æstimandis recuperatores se daturos edixerunt. Hæc ille. Sextus autem Cæcilius legem defendens

defendens, ait, non omnes iniurias hac pœna æstimatos fuisse, sed leuiores tantùm, & hanc paucitatem assium, graue pondus æris fuisse, cùm populus Romanus ea tempestate librariis assibus vsus fuerit.

Si iniuriam.) Iniuria dicta est, quòd non iure fiat. Auctor Rhetoricorum ad Herennium, lib. 4. ait, iniurias esse, quæ aut pulsatione corpus, aut conuicio aures, aut aliqua turpitudine vitam cuiuspiam violant. Ideóque Labeo docet, iniuriam aut re fieri, aut verbis. Re, quoties manus inferuntur: verbis verò, quoties non inferuntur manus, vt cùm conuicium fit, &c. Hæc lex de leuibus, vt antè Cæcilij verbis dixi, iniuriis loquitur, non de atrocibus.]

LIII. Si membrum rapserit, è pacto talio esto.

Extat apud Agellium libro 20. capite 1. & apud Festum in voce Talio.

Vult hæc lex, vt de graui, & atroci etiam illata iniuria pacisci liceat, sed è pacto, hoc est, sine pacto, vel extra pactum talionem esse pœnam. Queritur de huius quoque legis iniquitate Phauorinus apud Agellium, inquiens: Nonnulla in istis Decemuirorum legibus nec consistere quidem visa sunt: Veluti illa lex Talionis, cuius verba (nisi memoria me fallit) hæc sunt: Si membrum rupit meum, è pacto talio esto. Præter enim vlciscendi acerbitatem, ne procedere quoque exsecutio iusta talionis potest. Nam cui membrum ab alio ruptum est, si ipsi itidem rumpere per talionem velit: quæro, an efficere possit rumpendi pariter membri æquilibrium? In qua re primùm ea difficultas est inexplicabilis. Quid, si membrum alter imprudens ruperit? Quod enim per imprudentiam factum est, retaliari per imprudentiam debet. Ictus quippe fortuitus, & consultus non cadunt sub eiusdem talionis similitudinem. Hæc & plura Phauorinus. Sed Cæcilius pro defensione legis ait, Decemuiros minuere atque extinguere volentes huiuscemodi violentiam pulsandi, atque lędendi talione, eo metu coërcendos esse homines putasse. Neque eius, qui membrum alteri rupisset, & pacisci tamen talione redimenda nollet, tantam rationem habendam arbitratos esse, vt an prudens imprudénsve rupisset, spectandum putarent, aut talionem in eo vel ad amussim æquipararent, vel in librili perpenderent: sed potiùs eundem animum, eundémque impetum in eâdem parte corporis rumpendi, non eundem quoque casum exigi voluisse: quoniam modus voluntatis præstari posset, casus ictus non posset. Nec esse nimiam acerbitatem pœnæ, cùm idem fiat in me, quod egomet in alio fecerim. Præsertim cùm habeam facultatem paciscendi, & non necesse sit pati talionem, nisi eam ipse elegerim. Hactenus ille.

Talio esto.) Talio, inquit Isidorus, est similitudo vindictæ, vt taliter patiatur quis vt fecit. De Talione legem etiam Græci habuerunt, & ante hos Iudæi ex præcepto Dei.

LIV. Si os fregit . . . . . . æris sunto.

Huius capitis testimonia extant apud Agellium, libro 20. capite 1. & Iustinianum lib. 4. Institutionum, titulo 4.

Cæcilius apud Agellium, Iniurias, inquit, atrociores, vt de osse fracto, non liberis modò, verùm etiam seruis factas, impensiore damno vindicauerunt. Iustinianus autẽ: Pœna iniuriarum ex lege XII. Tabularum, propter membrum quidem ruptum talio erat: propter os verò fractum, nummariæ pœnę erant constitutæ, quasi in magna veterum paupertate. Hæc ille. Qualis verò ea pœna, vel quot assium fuerit, non exprimitur.

LV. Si in tuo alienum pecus pascatur, de pastu pecoris actio esto.

Testimonium huius legis extat apud Vlpianum l. qui seruandarum. §. vltimo. de pręscript. verb. vbi commemorat, fuisse legem XII. Tabularum de pastu pecoris, si in tuo alienum pecus pasceretur.

Voluerunt Decemuiri concordiam inter ciues conseruare, & causas litium, & controuersiarum præcidere, ideóque hæc leuia in suas tabulas retulerunt. Competebat autẽ hæc legitima de pastu pecoris actio tum propriè, cùm in meo tuæ pecudes meum aliquid depastæ essent, naturam suam secutæ. Plura de his habent Iurisconsulti. Mihi enim propositum non est, Iurisconsultorum nodosas, & difficiles quæstiones hîc tractare, memor illius: Ne sutor vltra crepidam.

LVI. Si quadrupes pauperiem fecerit: ei, cuius intererit, in eum, qui dominus erit quadrupedis, actio noxalis esto.

Extat huius legis testimonium apud Iustinianum Institutionibus, titulo Si quadr. paup. feciss. dic. §. j. & alibi. Vlpianus dicit, Si quadrupes pauperiem fecisse dicatur, actio ex duodecim Tabulis descendit. Quæ lex voluit, aut dari quod nocuit, id est, animal,

quod noxiam commisit, aut æstimationem noxiæ offerre. Noxia enim est ipsum delictum. Et rursus: Pauperies est damnum sine iniuria facientis datum. Nec enim potest dici animal iniuriam fecisse, quod sensu caret.

Obseruandum autem, hanc actionem de damno à quadrupede dato, propriè non pertinuisse ad feras bestias, quę genitali sua, naturalíqe feritate damnum dederunt. Explicatur & hoc caput prolixè à Iurisconsultis.

LVII. *Vt qui alienas arbores iniuria cæcidisset, in singulas æris vigintiquinque lueret.*

Descriptum hoc caput est ex Plinio lib. 18. cap. 1. Fuit & arborum, ait Plinius, cura legibus priscis, cautúmque est XI. Tabulis, vt qui iniuria cæcidisset alienas, lueret in singulas æris vigintiquinque. Item apud Paulum scriptum est: Si furtim arbores cęsæ sint, & ex lege Aquilia, & ex XII. Tabulis danda est actio. Caius in l. 2. quæ ex primo illius libro ad legem duodecim Tabularum descripta est: Eos, inquit, qui arbores, & maximè vites cæciderint, etiam tanquàm latrones puniri. Notandum tamen & illud est, hanc actionē habere locum tum, cùm furtim arbores cæsæ sunt Si. quis verò per vim sciente domino eas cæciderit, agetur ex interdicto: Quod vi, aut clàm: aut, vi bonorum raptorum.

De furtis.

LIIX. *Qui noctu furtum faxit, aut interdiu telo se defenderit, eum domino cum clamore testificanti occidere ius esto. Si neque noctu, neque se telo defendens prehendatur, virgis cæsus, ei cui furtum fecit, addicitor. Seruus verberibus affectus, de saxo deiicitor: impubes arbitratu Prætoris verberator.*

Testimonium huius legis extat apud Agellium lib. 11. ca. 18. Prior pars etiam apud Macrob. lib. 1. Saturn. cap. 46. his verbis legitur:

SI NON FVRTVM FACTVM ESIT, SI IM ALIS OCCISIT, IVRE CAESVS ESTO.

Sequuntur nunc leges aliquot de furtis, quę grauissimè Romani punierunt: non tamen omnia eâdem seueritate. Capitis autē huius, de quo agimus, sensum ex Agellio licet cognoscere, vbi sic ait: Furem, qui manifesto furto prehensus esset, tum demùm occidi permiserunt Decemuiri, si aut, cùm faceret, nox esset, aut interdiu se telo, cùm prehenderetur, defenderet. Ex cæteris autem manifestis furibus, liberos verberari, addicíque iusserunt ei, cui furtum factum esset, si modò id luci fecissent, neque se telo defendissent. Seruos item furti manifesti prehensos, verberibus affici, & è saxo præcipitari: sed pueros impuberes Prætoris arbitratu verberari voluerunt, noxámque ab his factum sarciri. Hæc ille. Loquitur igitur hoc caput de furto manifesto.

Qui noctu furtum faxit.) Fur, vt Varro voluit, ex eo dictus, quòd furuum atrum veteres Romani appellarunt, & fures per atras & obscuras noctes faciliùs furentur. Quam etymologiam Agellius reprehendit, inquiens, non à furuo, furem dici, sed à Græco φῶρ. Nam quod à Græcis, ait, nunc κλέπτης dicitur, antiquiore Græca lingua φῶρ est dictum: hinc per affinitatem literarum, qui φῶρ Græcè est, Latinè lingua φῶρ est dictum: hinc per affinitatem literarum, qui φῶρ Græcè est, Latinè Fur. Hæc ille. Alij furem à ferendo vel auferendo dictum volunt, sicuti & Græcum φῶρ, à φέρειν. Furem autem Sabinus apud Agellium definit eum, qui alienam rem attrectauerit, cùm id se inuito domino facere, iudicare deberet. Furtum verò est attrectatio rei alienæ, inuito domino.

Aut interdiu se telo defendens, &c.) Telum, inquit Caius, vulgò quidem id appellatur, quod ab arcu mittitur: sed nunc omne significatur, quod mittitur manu. Ita sequitur, quod & lapis, & lignum, & ferrum hoc nomine contineatur: dictúmque ab eo sit, quòd in longum mittitur, Græca voce figuratum, ἀπὸ τοῦ τηλοῦ.

Eum domino cum clamore testificanti.) Non voluerunt Decemuiri, furem in manifesto furto prehensum, simpliciter occidi: sed tum demùm id concesserunt, si ei, sine periculo eius, cui furtum fit, parci non possit.

LIX. *Si adorat furtum, quod nec manifestum erit, duplionem luito.*

Sic hanc legem restituit Iacobus Ræuardus, cuius testimonia extant apud Agellium lib. 11. cap. 18. & apud Festum.

Tria fuerunt Decemuirorum tempore genera furtorum, manifestum, nec manifestum, & conceptum. Manifestū est, vt docet Masurius Sabinus apud Agellium, quod deprehenditur, dum fit. Faciendi finis est, cùm perlatum est, quòd ferri cœperat. Nec manifestum furtum est, quod posteà quandocunque deprehenditur: id est, cùm fur in facien-

A faciendo quidem deprehenſus non eſt,ſed eum furtum feciſſe negari non poteſt. Quid conceptum furtum ſit,iam explicabitur.His tribus generibus Iuriſconſulti addiderunt quartum,nempe oblatum,quod eſt,cùm res furtiua ab aliquo tibi oblata ſit, eáque apud te concepta(id eſt,inuenta)ſit:vtique,ſi ea mente tibi data fuerit, vt apud te potiùs, quàm apud eum,qui dedit,conciperetur.De furto manifeſto pręcedens lex loquitur:de nec manifeſto,hæc.

Si adorat furtum.) Sic legitur apud Feſtum,in voce Nec.Significaſſe autem apud antiquos,adorare idem,quod agere,docet Feſtus.

Nec.) Hæc particula ab antiquis poſita eſt pro non, teſte Sinnio Capitone apud Feſtum.

B *Duplionem luito.)* Teſtatur hoc Agellius inquiens: Aliis deinde furtis omnibus, quæ nec manifeſta appellantur,pœnam impoſuerunt dupli.

L X. Furta per lancem,liciúmque concepta,ſicut manifeſta vindicantor.

Extat apud Agellium libro 11.cap.18.

Agit hoc caput,quod ex Agellio deſcriptum eſt,de pœna furti per lancem,liciúmque concepti.Et ſanè tota lex nihil obſcuritatis haberet, ſi de furto concepto per lancem & licium,quid fuiſſet,certò conſtaret.De eo enim variæ & diſcrepantes ſunt opiniones,adeò,vt verè dici poſſit,Quot homines,tot ſententiæ. Optimè autem conſuluiſſet nobis Agellius,& bene de nobis meritus fuiſſet,ſi id & quædam alia nobiſcum communicaſſet.Quia ergo,quænam ſententia vera ſit,difficulter dici poteſt,aliquot doctiſſimorum virorum opiniones recitabo,& ſimul quænam probabilior videatur,indicabo. Lectori

C tamen liberum relinquam,vt quam velit,partem ſequatur.

Alexander igitur ab Alexandro Neapolitanus I.C.libro 6.Genialium dierum, capit. 10.de hac lege diſſerens,ſic inquit:Dixêre furta per lancem & licium,quòd fures,qui in alienas penetrabant ædes,plerunque(vt eſt ſagax furum ſolertia)licium ferebant, quo furta alligarent,& lancem præ oculis,ne innoteſcerent. Hæc ille. Cuius ſententiam ſequitur etiam Oldendorpius,& addit, fures illos lancem duobus foraminibus aptatam, ante oculos habuiſſe,vt matresfamiliarum, aut virgines, aliæve ancillæ in domo fortè fortuna obuiæ terrerentur,fugeréntque potiùs,quàm quòd de cognoſcendo,vel obſeruando fure eſſent ſollicitæ,ac interim illi res ſubriperent. Franciſcus Balduinus Tatij Alpini coniecturam ſequi mauult,qui opinatur, furta per lancem & licium concepta, hæc fuiſſe,quæ religionis obtentu,impoſtores quidam tanquàm ſacrificuli, licio ſuc-

D cincti,& lancem ad colligendas ſtipes circumferentes,committerent,ſacrilegiis proxima,nempe rerum ſi minùs ad miniſterium iam conſecratarum,collectarum tamen ad ſacrificia,& eorum nomine.Probabilior autem videtur Iacobi Ræuardi ſententia,quam plerique Iuriſconſultorum,& in his etiam Ioſephus Scaliger,probant,quæque teſtimonium apud Feſtum Pompeium habet,apud quem ſic legimus: Lance & licio dicebatur apud antiquos,quia qui furtum ibat quærere in domum alienam,licio cinctus intrabat, lancémque ante oculos tenebat,propter matrumfamilię,aut virginum pręſentiam.Furtum igitur per lancem & licium concipiebatur,id eſt,perquirebatur ab illis quibus furtum factum erat,non fiebat à furibus,idque hoc modo: Qui conquerebatur ſibi rem à

E quopiam furto ablatam,& in alicuius ędes deportatam,accedebat ad dominum illarum ædium,& petebat,vt liceret ſibi rem ſibi ablatã in illis quærere, iurabátq; Deos legum cuſtodes, ſe reperiendi ſpe furtum quærere. Et tunc quidem alter ille,apud quem furtum quærebatur,domum ſuam ei,qui furtum quærebat,aperire,& in obſignatis, & non obſignatis locis liberam furti inquirendi poteſtatem facere cogebatur. Is verò,qui furtum quærebat,licio ſe accingebat,vt expeditior ad quærendum eſſet: & lancem oculis opponebat,ne à mulieribus,aut virginibus in illis ædibus videretur:ab iis enim alienos viros cerni,veteres nolebant.Atque tum,ſi rem furtiuam conciperet, & comprehenderet,furtum illud conceptum & comprehenſum pro manifeſto vindicari ſanxerunt, parémque ac manifeſto ei pœnam irrogari voluerunt Decemuiri. Et hunc morem quęrẽ-

F di furta per lancem & licium deſumptum eſſe à Græcis,ex 12.Platonis de Legibus libro probare nituntur. Franciſcus Hotomanus Commentariis in 4. librum Inſtitutionum, præter hanc de qua iam diximus,quámque plerique probant,etiam aliam furti per lancem & licium concepti explicationem affert. Scribit enim ſe ſuſpicari furtum per lancem & licium conceptum id fuiſſe,quod per ſimulationẽ religionis amicti licio Sacerdotes deprehendere ſint ſoliti,cùm panem Ætite lapide conditum,& in lance cærimoniæ cauſa delatũ,eum qui furti ſuſpectus erat,deuorare iuberẽt.Qua de re Dioſcoridis

verba citat, quæ Latinè sic sonant: Furem quoque Ætites deprehendit, si quis in pane conditum offerat. Fur enim mansum deuorare non poterit: quin etiam concoctus furem coarguit: quippe decocta cum eo deuorare non poterit: Hactenus ille. Non tamen dissimulabo aliam esse Petri Pithœi sententiam, libro 1. Aduersariorum subseciuorum, cap. 2. quam ipse omnibus aliis anteponere non veretur: eam his verbis explicat: Furtum, quod à lictore, aut viatore licio præcincto, ipso, aut alio quolibet comite indicium & fidem in lance præferente, siue hæc priuata fuerit, siue publica (quod magis credo) ex auctoritate Magistratus perquisitum, inuentúmque est, per lancem, & licium conceptum videtur. Hæc ille. Et huius sententiæ testimonia ex Petronij Arbitri Satyrico profert, quæ ibi videri possunt.

LXI. *Is cuius ope, consilio, furtum factum erit, dupli actione tenetor. Si seruus furtum faxit, noxámve nocuit, sciente etiam Domino, serui nomine actio esto: dominus serui nomine tenetor. De furto pacisci licitum esto.*

Hæc duo capita, primus obseruauit Antonius Contius I. C. libro primo Lectionum subseciuarum iuris ciuilis, capite 14. Prioris testimonium extat apud Labeonem l. sæpe. §. vltim. de verbor. significat. Sententia eorum plana est, ideóque nulla opus habent explicatione.

LXII. *Frugem aratro quæsitam furtim noctu si pauerit, secuerítve suspensus Cereri necator: impubes verberator, noxæve duplionem præstato.*

Descripta est ex Plinio libro 18. capite 3.

Sancit hæc lex pœnam in eos, qui alienas fruges furtim depauissent, aut demessuissent. Et videtur desumta esse ex legibus Draconis Atheniensis legislatoris. Is enim, vt auctor est Plutarchus, non minorem aduersùs fures vuarum, vel olerum, quàm aduersùs homicidas, vel sacrilegos, pœnam sancit. Mitigata tamen posteà hęc pœna apud Romanos est, sicut ex Vlpiani verbis his apparet: Si oliuam, inquit, immaturam decerpserit, vel segetem desecuerit immaturam, vel vuas crudas: Aquilia tenebitur. Quòd si iam maturas: cessat Aquilia. Nulla enim iniuria est, cùm tibi etiam impensas donauerit, quæ in collectione huiusmodi fructuum impenduntur. At si collecta hæc interceperit, furti tenetur.

Pubes.) Non eandem pœnam statuit in adultos, & impuberes, sed inter eos distinguit.

Suspensus Cereri.) Iustus Lipsius libro 4. Epistolicarum quæstionum, epistola 27. legendum arbitratur: Sacratus Cereri verberator: quia in antiquis legum formulis solemnis sanctio fuit, sacer Cereri esto. Et, Sacer Ioui esto.

LXIII. *Tignum iunctum ædibus, vineæque concapes ne soluito.*
Qui illud iunxit, domino duplum præstato.

Prior pars apud Festum in voce Tignum, & apud Iurisconsultos sæpe, sicut & posterior, legitur.

Sententia legis hæc est: Ne quis alius alicuius tignum, id est, ligna, cæmenta, & alia, suis ædibus iungeret, inuito eo Domino, cuius id tignum esset. Quòd si iunxisset inuito domino, ne propterea ædes dirueret, sed domino tigni, duplum illius præstaret. Ratio legis est, quòd Decemuiri noluerunt sub hoc prætextu ædes dirui, vel vinearum culturam turbari, testibus Vlpiano, & Iustiniano.

Tignum iunctum ædibus.) Tigni appellatione continetur omnis materia, ex qua ædificium constat, vineæque necessaria: vnde quidam aiunt, tegulam quoque, & lapidem, & cæmenta, cęteráque si qua ædificiis sunt vtilia (tigna enim à tegendo dicta sunt) hoc ampliùs, & calcem, & arenam appellatione tigni contineri. Sed in vineis tigni appellatione omnia vineis necessaria continentur: vtputà, perticæ, pedamenta, &c.

Vineæque concapes.) Variè hìc sese torquent eruditi. Alij concapu legunt, alij, cum capite, alij aliter. Iosephus Scaliger sic legendum & emendandum putat, vineæque concapes: hoc sensu: vt si tignum alienum iunctum fuisset tuis ædibus, vel concapes fuisset tuæ vineæ. Significare autem ait tignum concapes, quod depactum, ac defixum sit terræ ad vineam sustinendam, & caput suum habeat cum capite vineæ commissum.

LXIV. *Ne quis vnciario fœnore ampliùs exerceto.*

Testimonium huius legis extat apud Cornelium Tacitum, Annalium libro 5. vel, vt in Iusti Lipsij editione est, libro 6.

Quantas turbas in Republica Romana dederint vsuræ, docent tùm alij plurimi rerum Romanarum scriptores: tum verò Cornelius Tacitus his verbis: Sanè vetus, inquit, vrbi

A vrbi fenebre, malum, & seditionum, discordiarúmque creberrima causa, eóque cohibebatur antiquis quoque, & minùs corruptis moribus. Nam primò duodecim tabulis sanctum, ne quis vnciario fœnore amplius excerceret: cùm anteà ex libidine locupletium agitaretur: dein rogatione tribunitia ad semuncias redacta. Postremò vetita versura, multísque plebis scitis obuiam itum fraudibus, quæ toties repressæ, miras per artes rursum oriebantur. Hactenus ille.

Ne quis vnciario fœnore.) Fœnus dictum est, inquit Varro, à fœtu, & quasi à fœtura quadam pecuniæ parientis, atque increscentis. Idem docet Festus. Sunt autem variæ fœnoris, siue vsuræ species quas hoc loco attingere libet. Summa vsura, quæ & vsura centesima, & as vsurarius dicitur, est, cùm pars sortis centesima singulis mensibus penditur: B id est, cùm de centum aureis singulis mensibus vnus, singulis annis duodecim penduntur. Vsura deunx dicitur, cùm singulis annis in centenos, vndecim penduntur: dextans, cùm decem; dodrans, cùm nouem: bes, cùm octo: septunx, cùm septem: semis, cùm sex: quincunx, cum quinque: triens, cùm quatuor: quadrans, cùm tres: sextans, cùm duo: vnciaria, cùm vnus penditur. Et de hac lex loquitur.

Notandum etiam, quod Cato testatur, Romanos fœneratores quadruplo condemnasse. Verba eius sunt hæc: Maiores nostri sic habuerunt, & ita in legibus posuerunt. Furem dupli condemnari: fœneratorem quadrupli. Quantò peiorem ciuem existimauerint fœneratorem, quàm furem, hinc licet existimare.

LXV. Vt iurisiurandi ad fidem adstringendam præcipua vis esset.

C Cicero libro 3. de Officiis, ita scribit: Nullum enim vinculum ad stringendam fidem iureiurando Maiores arctius esse voluerunt. Id indicant leges XII. Tabularum, &c. Agellius lib. 7. cap. 18. Iusiurandum, inquit, apud Romanos inuiolatè, sanctéque habitum, seruatúmque est. Id & moribus, legibúsque multis ostenditur. Sed nemo id copiosiùs explicauit Dionysio, qui libro 2. extremo, Regi Numæ institutum illud assignat. Polybius libro 6. commemorat: tantùm apud Romanos iurisiurandi religionem valuisse, vt ea laude facilè gentibus omnibus antecellerent. Nam si Græco homini, inquit, qui Magistratum gerat, talentum vnum committatur, etiamsi decem scribendo assint, signáque totidem, atque etiam duplo plures testes extent, fidem tamen plerunque violant. Apud Romanos autem, qui, quum Rempublicam gerunt, maiorem multò pecuniam tractant, D sola iurisiurandi sui religione in officio suo continentur, &c. Ad hanc porrò legem illud Caij pertinet: Maximum remedium expediendarum litium esse iurisiurandi religionem. Hactenus de XII. Tabularum iis, quæ adhuc restant, fragmentis.

LIBRI VIII. ANTIQVITATVM ROMANARVM, QVI EST DE LEGIBUS, pars altera, reliquas Magistratuum Romanorum leges continens.

E

DIximvs hactenus tum de aliis, quæ ad legum Romanarum rationem pertinuerunt, tum de legibus Regiis, & fragmentis duodecim Tabularum: postulat nunc institutus ordo, vt etiam reliquas, quæ à diuersis Magistratibus latæ fuerunt, leges recenseamus, quod iam facere aggrediemur, ordinem eundem ferè, quem in prioribus legibus tenuimus, quémque in Institutionibus suis Iustinianus Imperator præscripsit, obseruan- F tes. Primùm enim de iure publico, tum de priuato, postremùm de criminibus publicis, quæ leges vnquàm latæ fuerunt, quantùm in tanta rerum antiquarum obscuritate fieri potest, referemus, Ioannem Huldericum Zasium, Paulum Manutium, & Franciscum Hotomanum auctores secuti. Quòd si quæ nonnunquàm occurrent obscuriores, earum explicationem petere lector poterit vel ex eorum, quos iam dixi, virorum clarissimorum de legibus libris, vel ex Caroli Sigonij Antiquitatum commentariis, vel ex Francisci Balduini ad nonnullas harum legum editis explicationibus. De quo lectorem monere hoc loco volui. Sequuntur iam leges.

De legibus religionem ſpectantibus. Cap. I.

IN iis legibus, quæ ex tanto veterum ſcriptorum naufragio ad nos peruenerint, paucæ extant, quæ ad religionem pertinent. Non dubium autem eſt, multò plures fuiſſe, ſi omnes integras haberemus. Illæ verò, quæ paſſim adhuc reperiuntur, vel de ipſis ſacris loquuntur, vel de Sacerdotiis, quas hoc capite ordine recitabimus.

Sulpitia Sēpronia lex. Ad ſacra pertinent primùm lex Sulpitia Sempronia, quam ex S.C. tulerunt P. Sulpitius Sauerrio, P. Sempronius Sophus Coſſ. anno CDXLIX. ne quis templum, arámve iniuſſu Senatus, aut Tribunorum plebis maioris partis dedicaret. Liuius libro 9.

Papiria lex. Non multùm diſſimilis huic eſt Papiria, quam L. Papirius Tribunus plebis de conſecratione tulit: Ne iniuſſu plebis ædes, terram, aram, aliámve rem vllam conſecrare liceret, cuius meminit Cicero pro Domo ſua.

Ad ſacra feriæ pertinent & ludi. De feriis tres reperiuntur leges à veteribus latæ, Hortenſia, Publicia, & Cornelia.

Hortenſia lex de nundinis. Hortenſia lex de nundinis fuit, vt nundinæ, quæ priùs erant feriæ, faſtæ eſſent: vti ruſtici, qui nundinandi cauſa in Vrbem veniebant, lites componerent. Macrobius libro primo Saturnaliorum, capite 16.

Publicia lex de cereis. Publicam Publius Tribunus plebis tulit, vt Saturnalibus cerei non niſi ditioribus mitterentur. Macrobius libro 1. cap. 7.

Cornelia lex. Cornelia lex à Cornelio Dolabella Conſule anno IↃCCIX. ſtatim poſt necem Cæſaris lata eſt, vt deinceps is dies, quo Cæſar interfectus eſt, Idus ſcilicet Iulij, natalis Vrbis haberetur. Appianus libro 2. de bellis ciuilibus.

De ludis item tres latæ reperiuntur, quarum prima Licinia de ludis Apollinaribus loquitur. Hanc tulit P. Licinius Varus, Prætor vrbanus, M. Claudio Marcello V.T. Quintio Criſpino Coſs. anno IↃXLV. Vt ludi Apollinares, qui die incerta fiebant, in perpetuum in ſtatam diem vouerentur. Itaque ipſe primus ita vouit, fecítque ante diem tertium nonas Quintiles, is dies deinde ſolemnis ſeruatus. Liuius libro 27.

Reliquæ duæ Theatrales appellantur, & de locis, ſiue ſedibus ordinum in ſpectaculis agunt. Primùm quidem, quemadmodum Valerius Maximus libro ſecundo, capite quarto ſcribit, per annos quingentos, & quinquaginta, Senatus populo mixtus ſpectaculis ludorum interfuerat. Sed eum morem Attilius Serranus, & L. Scribonius Ædiles, ludos matri Deûm facientes, ſuperioris Africani ſententiam ſecuti, diſcretis Senatus & populi locis, ſoluerunt: quæ res auertit vulgi animum, & fauorem Scipionis maximoperè quaſſauit. *Roſcia lex Theatralis.* Aliquantò pòſt etiam Equitum loci à populi ſedibus ſunt diſcreti, lege Roſcia Theatrali, quam tulit L. Roſcius Otho, Tribunus plebis, L. Cælio Metello, Q. Marcio Rege Coſſ. anno IↃCXXCV. Vt in Theatro Equitibus Romanis, qui H-S. quadringenta poſſiderent, XIV. gradus ſpectandi gratia aſſignarentur: exceptis iis, qui ſiue ſuo, ſiue fortunæ vitio decoxiſſent, cui generi certum locum aſſignauit, pœna irrogata, ſi in XIIII. ſediſſent. Cicero Philip. 2. Aſconius in Cornelianam, Florus Epitome 99. Dio. lib. 36. Plinius libro ſeptimo, capite 20. Iuuenalis Satyra decimaquarta, & Tacitus libr. 15. Annalium, qui tamen legem interpretatur hanc habuiſſe vim, vt Equites non ante plebem, ac ſeparatim, ſed confusè tantùm XIV. ordines haberent.

Iulia lex Theatralis. Poſt aliquot annos, cùm C. Octauius Auguſtus ordinem Equeſtrem recognouiſſet, cenſúmque eius auxiſſet: multi autem, quibus cenſus ille non eſſet, à XIV. illis gradibus, lege Roſcia excluderentur, mitigauit eam aliquo modo Auguſtus, & Iuliam legem tulit, vt Equitibus Romanis, quibus ipſis, parentibúſve equeſter cenſus vnquàm fuiſſet, in quatuordecim ordinibus lege Roſcia Theatrali conſtitutis conſidere liceret. Suetonius in Auguſto, Plinius lib. 33. cap. 2.

Incerta lex de funerib. Non ſeparabo ab his legibus quæ de ſacris fuerunt, eas, quas de funeribus tulerunt. Meminit Cicero epiſtola 33. lib. 12. ad Atticum legis, quæ ſumptum ſepulcrorum definierit, & eum qui modum illum ſuperaſſet, tanta pecunia, quantam præter modum impendiſſet, multauerit: à quo autem illa lex lata, & quantus ſumptus definitus ſit, non addit.

Cornlia lex. Sic Corneliæ legis de ſumptibus funerum latæ à L. Cornelio Sulla Felice Plutarchus in vita eius meminit: ſed nec ipſe, quænam ea fuerit, aut quem ſumptum definiuerit, addit.

Sextia Sacrorum miniſtri Sacerdotes erant, de quibus etiam leges nonnullæ adhuc ſuperſunt.

A sunt. Earum ferè prima est Sextia Licinia, à L. Sextio, C. Licinio Tribunis plebis, P. Manlio Dictatore, anno CCCXXCV. lata, vt pro Duumuiris sacris faciundis, Decemuiri ita crearentur, vt pars ex plebe, pars ex Patribus fieret. Liuius libro 6.

Licinia lex de Sacerdotibus.

Hanc sequitur Ogulnia, à Q. & Cn. Ogulniis, Tribunis plebis, anno CDLIII. M Valerio Coruo V. Q. Appuleio Pansa Coss. lata, vt cùm quatuor Augures, quatuor Pontifices ea tempestate essent, placerétque augeri Sacerdotum numerum, quatuor Pontifices, quinque Augures, de plebe omnes allegerentur. Ita deinceps octo Pontifices, nouem Augures fuerunt. Liuius libro decimo.

Ogulnia lex.

De Triumuiris Epulonum legem tulit P. Manlius Tribunus pleb. L. Furio Purpureone, M. Claudio Marcello Coss. anno IↃLVII. vt propter sacrificiorum multitudinem B Tresuiri Epulones crearentur: cùm essent ipsi à Numa, vt etiam ludorum illud epulare sacrificium facerent, instituti. Ius prætereà togæ prætextæ habendæ item vt Pontifici, eisdem esset. Cicero libro 3. de Oratore. Liuius libro 33. Vbi tamen pro P. Manlius, T. Romuleius legitur, vnde à nonnullis eadem lex Romuleia dicitur, quod Carolus Sigonius ex coniectura emendauit.

Manlia lex.

De Pessinuntio sacerdotio Clodia lex memoratur, quam tulit P. Clodius Tribunus plebis, L. Calpurnio Pisone Cæsonino, A. Gabinio Coss. anno IↃCXCV. vt Pessinuntius Matris magnæ Sacerdos, suo sacerdotio spoliaretur, fanúmque illud Brotigaro Gallogræco attribueretur. Cicero pro Sestio, & de Aruspicum responsis.

Clodia lex.

De virginibus Vestalibus duæ reperiuntur leges, vna de ritu Vestalis capiendæ, altera de pœna earum quæ incestũ commisissent. De ritu capiendæ Vestalis virginis Papia fuit C hæc: vt Pontificis Maximi arbitratu virgines è populo viginti legerentur, sortitióque in concione ex eo numero fieret, vt cuius virginis ducta esset, eam Pontifex Maximus caperet, eáque Vestæ fieret. Sic enim eam restituerunt, Iacobus Ræuardus, & Ludouicus Carrio I.C. addit autem etiam Agellius, eam sortitionem ea lege Papia suo tempore non necessariam videri solere. Nam si quis honesto loco natus adeat Pontificem Maximum, atq; offerat ad sacerdotium filiam suam, cuius duntaxat saluis religionum obseruationibus ratio haberi possit, gratiam Papiæ legis per Senatum fieri.

Papia lex.

De incestu verò Vestalium virginum, & earundem pœna constituta: vt scilicet viuæ defoderentur, sacratæ leges à Numa propositæ loquuntur, Dionysio libro 1. auctore.

D Sequuntur iam illæ leges, quæ de Sacerdotum electione, cooptatione, vel creatione latæ sunt, quarum prima fuit Licinia, quam rogauit C. Licinius Crassus Tribunus plebis Q. Fabio Maximo, L. Mancino Coss. anno IↃCIIX. Vt Sacerdotum cooptatio ab ipsorũ collegio ad populum transferretur. Verùm eam non pertulit, vt in Ciceronis Lælio videre est. Sic enim de ea ipse Lælius: Meministis, inquit, Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Mancino Coss. quàm popularis lex de Sacerdotiis C. Licinij Crassi videbatur. Cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. Atq; is primùm instituit in forum versus agere cum populo: tamen illius vendibilem orationem religio Deorum illorum immortalium nobis defendentibus facilè vincebat, atque id actum est, Prætore me, quinquennio antè, quàm Consul sum factus. Itaq; re magis, quàm auctoritate causa E illa defensa est.

Licinia lex.

Secuta hanc est Domitia, quam Cn. Domitius Ahenobarbus, Tribunus plebis, Neronis Imperatoris atauus, offensior Pontificibus, quòd alium, quàm se, in patris sui locum cooptassent, tulit, C. Mario III. L. Aurelio Coss. anno IↃCL. Ne Sacerdotũ collegia, vti anteà quem vellent, cooptarent: sed vt populi id beneficium esset. Cùm autem populus per religionem Sacerdotia mandare non posset, rogauit, vt minor pars populi, id est, tribus septemdecim vocarentur: ab ea parte qui esset factus, is à collegio cooptaretur. Suetonius in Nerone, Velleius Paterculus libro secundo, Cicero Agraria 2. Epistola 5. ad Brutum, & pro Cornelio, & Asconius in eadem, Dio libro 37. Manutius existimat, hac lege permissum esse, vt absentes quoque possent petere Sacerdotia, hunc locum Ci- F ceronis ad Brutum de ea exponens: Ciceronem nostrum (scribit Tullius) in vestrum collegium cooptari volo. Existimo omninò absentium rationem haberi Sacerdotum Comitiis posse: nam etiam factum est anteà. C. enim Marius, cùm in Cappadocia esset, lege Domitia factus est Augur, nec, quo minùs id posteà liceret lex vlla sanxit.

Domitia lex.

Domitiam legem L. Cornelius Sulla Dictator, & Consul cum Q. Metello, anno IↃLXXII. abrogauit. Tulit enim, vt ius creandorum Sacerdotum à populo (cuius hæc lege Domitia potestas erat) ad collegia transferretur: iíque ex veteri more, non Tributis Co-

Cornelia lex.

Atia lex. mitiis, cooptarentur. Dio libro 37. Asconius in Diuinationem. A

Corneliam legem rursus abrogauit, & Domitiam restituit T. Atius Labienus Tribunus plebis, M. T. Cicerone, C. Antonio Coss. anno ɪɔcxc. Vt populus Sacerdotia mandaret, cùm anteà Sacerdotes lege Cornelia è Pontificum collegio crearentur. Dio libro 37.

Antonia lex. Verùm non multò pòst eam abrogauit M. Antonius Consul cum C. Iulio, anno ɪɔccix. tulitque, vt ius cooptandorum Sacerdotum à populo ad illorum collegium iterum transferretur. Dio libro 44. Quam tamen legem etiam non multò pòst abrogatam, & ius mandandorum Sacerdotiorum ad populum relatum esse Paulus Manutius ex aliquot coniecturis colligit. Atque hæ de creatione, vel cooptatione Sacerdotum in defunctorum locum latæ sunt. B

Lex de vacatione Sacerdotum. Ad Sacerdotes etiam ea pertinent, quæ de vacatione lata est, de qua Appianus libro 2. bellorum ciuilium, & Plutarchus in M. Marcello, item in Camillo scribunt. Vsque adeò Romanis Gallos terribiles, & formidolosos esse, vt in lege de vacatione militiæ, quæ Sacerdotibus, & senibus permittitur, illud adscriptum sit, nisi si bellum Gallicum exoriatur. Tum enim & senes, & Sacerdotes in militiam proficisci. Verùm hanc consuetudinem, si tumultus aliquis, non autem bellum Gallis oriretur, fuisse, docet Cicero Philippica octaua, his verbis: Grauius autem esse tumultum, quàm bellum, hinc intelligi potest, quòd bello Gallico vacationes valent, tumultu non valent. Meminit huius legis & Liuius libro 8. & 10. Item Cicero pro Fonteio.

Lex de intercalatione. Ad Sacerdotum officium pertinet intercalatio, de qua L. Pinatius, L. Furius Coss. anno ccxxci. legem tulerunt. Varro apud Macrobium scribit, eam fuisse antiquissimam, cui mentio intercalaris adscribatur, fuisséque in columna ærea incisam. Macrobius lib. 1. Saturnaliorum, cap. 13. Atque de religione hactenus. C

De ciuitate, & iure ciuium Romanorum. CAP. II.

RECITATIS iis legibus, quæ ad sacra pertinuerunt, ad Politicas accedimus. Illæ verò aut de iure publico, aut de priuato, aut de criminibus latæ fuerunt. Dicemus primùm de iis, quæ de iure publico egerunt, initium sumentes ab iis, quæ de iure seu libertate ciuium Romanorum loquuntur. Sunt autem illæ duplices. Aliæ enim ius seu libertatem ciuium Romanorum constituunt, aliæ idem ius aliis communicant: quas hoc capite recitabimus. D

Ius siue libertas ciuium Romanorum, qua sese aduersùs nimium Magistratuum, & præsertim Consulum, imperium munierunt, multis legibus est confirmata.

Valeria lex de prouocatione. Prima est Valeria, quam tulit P. Valerius Poplicola, Consul solus, Bruto collega mortuo anno ccxliii. Vt aduersùs omnes Magistratus ad populum prouocatio esset. Ne quis Magistratus ciuem Romanum aduersùs prouocationem verberaret, aut necaret, aut pecunia multaret. Liuius libro 2. Dionysius libro 5. Plutarchus in Poplicola, & alij. Eam secutæ sunt leges sacratæ de Tribunis plebis, de quibus pòst dicendum.

Valeria Horatia lex. Cùm autem hæc ciuium Romanorum libertas, & lex de prouocatione, Decemuirali potestate euersa esset, restituerunt eam L. Valerius, M. Horatius Consules, anno ccciv. & noua lege confirmarunt: Ne quis vllum Magistratum siue prouocatione crearet: qui creasset, eum ius, fasque esset occidi: néve ea cædes capitalis noxæ haberetur: Liuius lib. 3. E

Valeria lex de prouocatione. Eadem lex de prouocatione, tertiò relata est à M. Valerio Coruo v. Consule cum Q. Appuleio Pansa anno cdliii. Ne quis qui prouocasset, virgis cæderetur, securíve necaretur: si quis aduersùs ea fecisset, improbè facturum. Liuius lib. 10. qui addit eam tum tertiùm post Reges exactos latam esse, semper ab eadem familia.

Porcia lex. Secuta Valerias leges est Porcia, quam tulit M. Porcius Tribunus plebis, eodem anno: Ne quis Magistratus ciuem Romanum virgis cæderet, necarétve: sed damnato exilium permitteret: cùm anteà nudorum ceruix insereretur furcæ, corpus virgis ad necem cæderetur. Liuius libr. 10. Cicero pro Rabirio perduellionis reo, & sæpe aliàs, Sallustius in coniuratione Catilinæ, Suetonius in Nerone, & alij. F

Sẽproniæ leges. Porciam inde legem Semproniæ sunt consecutæ, à C. Sempronio Graccho Tribuno plebis, Q. Cæcilio Metello, T. Quinctio Flaminio Coss. anno ɪɔcxxx. latæ, Ne de capite ciuis Romani, iniussu populi iudicaretur. Vt qui Magistratus indicta causa in ciuem Romanum animaduertisset, de eo populi quæstio constitueretur: quod propter P. Popilliũ Caius tulit, à quo Consule Tiberij fratris socij miserè fuerant diuexati, vt eum vlcisce

vlcisceretur,atque Vrbe,vt & fecit,expelleret.Erat etiam hoc earum caput,Ne quis coiret, conueniret quo quis iudicio publico circumueniretur. Quam legem Cicero in Cluentiana,in Senatores,pro plebe esse latam dicit.Carolus Sigonius opinatur, etiam Porciam legem ab eo relatam fuisse.Ne Magistratus ciuem Romanum virgis cæderet, aut securi feriret.Meminerunt harum legum Cicero pro Rabirio,pro Domo,pro Cluẽtio,& lib.3.de Legibus.Plutarchus in Gracchis.Idem Cicero 7.Verrina exclamat,O nomen dulce libertatis: ô ius eximium nostræ ciuitatis: ô lex Porcia, legésque Semproniæ.Videtur autem exceptum parricidium his legibus fuisse,cùm in oratione pro Sex. Roscio,vetus supplicium commemoretur.

Cùm igitur tanta libertas & tanta dignitas ciuium Romanorum esset,ideò factum,vt B exteri Latini, & Itali summo studio adipiscendæ ciuitatis tenerentur: nonnulli etiam pro suis in Rempublicam Romanam meritis impetrarent.Nam L.Papirius Prætor,anno CDXXI.Coss.à Cornelio Cosso Aruina II.Cn.Domitio Caluino,legem tulit,vt Acerranis ciuitas sine suffragio daretur.Liuius libro 8.

Papiria lex,de ciuitate Acerranis dãda.

Et C.Valerius Tappo, Tribunus plebis anno IↃLX, M. Claudio Marcello v.T. Quinctio Crispino Coss.legem tulit,vt Formianis Fundanis,Arpinatibus suffragij latio(nam antè sine suffragio habuerant ciuitatem)esset.Liuius lib.38.

Valeria lex.

Nec verò ita temerè cuiuis ciuitatem impartiri voluerunt. Quare cùm aliquando multi ex Latinis Romam clàm migrarent,ibíq;pro ciuibus Romanis sese gererent,atque ea de re sociorum legati grauiter quererentur: C. Claudius Consul cum Ti.Sempronio,anno IↃLXXVI.ex Senatusconsulto legem tulit,edixítque,vt qui ex sociis,ac Latini nominis ipsi,maiorésve eorum M.Claudio,T.Quinctio Censoribus, póstque ea apud socios nominis Latini censi essent, vt omnes in suam quisque ciuitatem ante K. Nouembris redirent.Cúmque anteà,lege sociis,ac nominis Latini, qui stirpem ex sese domi relinquerent,datum esset,vt ciues Romani fierent,eáque lege malè quidam abuterentur,suósque liberos,quos domi relinquere ex lege debebant, quibuscunque Romanis in eam conditionem,vt manumitterentur,mancipio darent,vt libertini ciues essent:addita hæc lex est,Ne quis quem ciuitatis mutandæ causa suum faceret, néve alienaret:& si quis ita ciuis Romanus factus esset.Liuius libro 41.

Claudia lex de socijs,ac nominis Latini.

Post legem Claudiam non multis annis lata est Papia de ciuitate,quo anno,incertum, cuius sententia hæc fuit,vt peregrini vrbe Roma expellerentur.Cicero pro Balbo.

Papia lex,de peregrinis

Eandem legem anno IↃCXXVII. Mam.Æmilio Lepido,L.Aurelio Oreste Coss. M. Iunius Pennus retulit; & insuper hoc addidit, vt peregrini vsu ciuitatis prohiberentur. Meminit huius legis Festus,& Cicero lib.3.de Officiis,vbi hanc legem inhumanam reprehendit.

Iunia lex de peregrinis.

Non multò pòst M.Fuluius Flaccus Consul cum M.Plautio Hypsæo, anno ab Vrbe condita IↃCXXIIX.legem promulgauit de ciuitate Italis danda:verùm indignante,atque aduersante Senatu,ac misso,& propè amandato in prouinciam M.Fuluio, nihil effectũ est. Appianus lib.1.Bel.ciuil. Valerius Maximus lib.9.cap.5.

Fuluia lex de ciuitate Italis danda.

Triennio pòst C.Gracchus Tribunus plebis legem hanc retulit,Vt sociis Latinis ius suffragij ferendi,perinde vt ciuibus Romanis esset. Plutarchus in Gracchis. Appianus lib.1.de Bellis ciuilibus:Gracchus multas leges promulgauit de iudiciis,de viis,de coloniis,& ad omnes Romanorum res Latinos aduocabat, quasi verò Senatus hominibus consanguineis honestè repugnare non posset.Reliquis verò sociis, quibus ius suffragij non erat, suffragium in posterum dabat, vt & hos in ferendis legibus suffragatores haberet.Quo facto Senatus perturbatus Consules edicere iussit,ne quis eorum,quibus suffragij ius non esset,in Vrbe obuersaretur,neque propius Vrbem quinque millia passuum esset.Hæc ille.Secuta est lex Seruilia,quam tulit C.Seruilius Glaucia, quo anno,incertum,Vt si quis Latinus Senatorem Romanum accusando condemnasset,is ciuis Romanus esset.Asconius in orationem pro Scauro,Cicero pro Balbo.

Sempronia lex, de ciuitate Italis danda.

Seruilia lex,de ciuitate.

Cùm verò pòst Itali summa cupiditate ciuitatis Romanæ flagrarent,& ob id magna pars eorum pro ciuibus Romanis se gereret,tulerunt legem L.Licinius Crassus,Q.Mucius Scæuola Pontifex Maximus Cos.anno IↃCLIIX.Vt in suæ quisque ciuitatis ius redigeretur.Quę lex eandem ferè habuisse vim videtur,quam Claudia primùm,pòst Papia, quę vetustate fortasse iam sua negligebantur.Cicero lib.3.de Officiis,pro Balbo.Verùm hac lege adeò alienati sunt Principum Italicorum animi, vt ea vel maxima causa belli Italici, quod triennio pòst exortum est,fuerit.

Licinia Mutia lex,de peregrinis.

Anno post IↃCLXII. L. Manlio Philippo, Sex.Iulio Cæsare Coss.M.Liuius Dru-

Liuia lex de socijs.

ſus Tribunus plebis aſſiduis Italicorum efflagitationibus fatigatus,legem propoſuit de ciuitate Italiæ danda. Verùm antequàm eam perferret, domi ſuæ, incertum à quo, necatus eſt. Appianus libro 1.de Bellis ciuilibus,Florus libro 3.cap.17.Epitoma Liuij libro 71.Cicero lib.3.de Legib.Quo facto Equites Romani,penes quos tum iudicia erant,Q. Varium Hybridam,Tribunum plebis Druſi collegam impulerunt, vt legem ferret in eos,qui Italicos ciuitatem petentes clàm palámve iuuiſſent,qua lege multi è primoribus Vrbe ſunt exacti. Appianus lib.1.Bellorum ciuilium,Cicero in Bruto,& alibi,Valerius Maximus libro 8.cap.6.

Varia lex

Iulia lex, de ciuitate.

Motum inde eſt bellum Italicum ſiue ſociale,quo durante,cùm acceptis aliquot cladibus,Cæſo etiam P.Lupo Conſule,Etruſci quoque & Vmbri aliíque iis finitimi populi defectionem ſpectarent, lex lata eſt à L.Iulio Cæſare Conſule, vt qui populi ad eam diem in fide manſiſſent,ciues Romani eſſent,qua lege Latini,Etruſci,& Vmbri ciuitate donati ſunt.App.libro 1.Bellorum ciuilium, Cicero pro Balbo. Poſteà verò & Italici à Cn.Pompeio Strabone Conſule,& L.Sulla alterius Conſulis,L.Catonis legato pluribus præliis victi,& iam ad paucos redacti,omni belli gerendi occaſione depoſita,eadem lege in ciuitatem aſciti,& in octo nouas tribus deſcripti ſunt,quod factum eſt Cn. Pompeio Strabone,L.Porcio Catone Coſſ.anno ɪɔᴄʟxɪv.

Siluani & Carbonis lex,de peregrinis.

Eodem anno peregrinis etiam aditus quidam ad ciuitatem Romanam lege Siluani & Carbonis Tribunorum plebis factus eſt. Tulerunt enim, vt qui fœderatis ciuitatibus adſcripti eſſent,ſi tum,cùm lex ferebatur,in Italia domicilium habuiſſent, ac ſexaginta diebus apud Prætorem profeſſi eſſent,ciues Romani eſſent.Cicero pro Archia.

Sulpitia lex.

Anno proximè ſequenti L.Cornelio Sulla,Q.Pompeio Rufo Coſſ. P. Sulpitius Tribunus plebis ad aucpandam Italicorum,qui in octo nouas tribus adſcripti erant, gratiam,legem tulit,vt noui ciues,libertiníque in 35.Tribus veteres diſtribuerentur.Florus epitoma 77.Plutarchus in Sulla.Verùm ea aut non eſt perlata,aut eodem anno P.Sulla Conſule,cùm Sulpitium ipſum,Mariúmque inimicos ſuos Vrbe exturbaſſet, vna cum cæteris eius legibus ſublata eſt.

Cornelia lex.

Eandem legem inſequenti anno L.Cinna Conſul retulit, verùm etiam non pertulit: pulſus enim Vrbe eſt,& Conſulatus ei abrogatus.Velleius lib.2.Conceſſum tamen ipſis tandem fuit hoc,ídque,vt Carolus Sigonius arbitratur,ſecundo L.Cornelij Cinnæ Conſulatu,qui incidit in annum Vrbis ɪɔᴄʟxvɪɪ.& à L.Cornelio Sulla confirmatum. Sic enim Epitoma 86.ſcriptum eſt:Sulla cum Italicis populis ne timeretur ab iis, velut erepturus ciuitatem,& ſuffragij ius nuper datum, fœdus percuſſiſſe, quod factum eſt anno ɪɔᴄʟxx.L.Cornelio Scipione Aſiatico, C. Norbano Flacco Coſſ. Cicero in Philippicis.

Cornelia lex,de municipiis.

Idem tamen Sulla victor,& Dictator hoc ius & beneficium multis qui Cinnam,Carbonem,Marium,Scipionem & Norbanum, cæteróſque aduerſæ factionis duces, aut conſilio,aut pecunia,aut copiis iuuerant,ademit. Tulit enim, vt municipiis omnibus ius ciuitatis,agríque adimeretur.Quod tamen de agris, non autem de ciuitate ratum fuiſſe Cicero docet in Oratione pro Domo, cùm ſic ſcribit: Populus Romanus L. Sulla Dictatore ferente,Comitiis Centuriatis ciuitatem ademit: ademit iiſdem agros, de agris ratum eſt.Fuit enim populi poteſtas,de ciuitate ne tamdiu quidem, quamdiu illa Sullani temporis arma valuerunt.Pòſt autem, Sulla Dictaturam deponente, aut certè mortuo,omnibus,aut pleriſque ius priſtinum,vt opinatur Sigonius,eſt reſtitutum.Qua verò lege,incertum.

Papia lex de peregrinis.

Hoc igitur pacto,cùm Italia ciuitatem Romanam multis laboribus ac multo ſanguine primùm meruiſſet,deinde verò armis, atque populi Romani benignitate obtinuiſſet,amiſſamque recuperaſſet:tum tanta demùm peregrinorum in Vrbem ſe contulit copia,vt noua lege eorum libido fuerit coërcenda. Itaque L.Aurelio Cotta, L. Manlio Torquato Coſſ.anno Vrbis ɪɔᴄxxxɪɪx. C.Papius Tribunus plebis legem tulit,vt peregrini vrbe Roma expellerentur:Cicero lib.3.Officiorum,pro Balbo,pro Archia,Dio lib.37. Item,Vt ſocij Latini in ſuas ciuitates redigerentur.Vt iudicium ſociis & ciuitatibus exteris conſtitueretur,repetundi eius cauſa, qui in ciuitatis Romanæ cenſum irrepſiſſet. Valerius lib 3.cap.4.Cicero pro Cornelio.De his legibus omnibus vide Carolum Sigonium lib.3.de Antiquo Iure Italiæ,cap.1.

Pertinent ad has de iure ciuitatis Romanæ leges,etiam Calpurnia,Gellia, Cornelia, Menſia.

Calpurnia lex.

Calpurnia lege latum eſt,vt milites virtutis ergò ciuitate donarentur.Nonius in voce ergò.

A ergò, ex lib. 4. historiarum Sisennæ.

Gellia Cornelia à L. Gellio Poplicola, Cn. Cornelio Lentulo Coss. anno Vrbis ƆCXXCI. lata est. Vti ciues Romani essent ij, quos Cn. Pompeius de consilij sententia singulatim ciuitate donauisset Cicero pro Balbo. *Gellia Cornelia lex.*

Mensia hæc fuit, vt ex alterutro peregrino natus, deterioris parentis conditionem sequeretur. Vlpianus Institution. capite 5. Et hanc idem Vlpianus l. lex naturæ. 24. de statu hominis, specialem legem intelligit. Quis eam tulerit, & quando, incognitum. *Mensia lex.*

Huc tandem referantur illæ leges, quæ de singulis personis, iure ciuitatis donandis, latæ fuerunt, quarum duæ memorantur. Vna est, de Cn. Publicio Menandro homine libertino, quem legati Romanorum, legum conquirendarum causa in Græciam proficiscentes, interpretem secum habuerant, vt si domum reuertisset, & inde Romam redisset, ne minùs ciuis esset. Cicero pro Balbo, Pomponius l. 5. ff. de capt. & postlim reuer. *Lex de Cn. Publicio Menãdro*

B

Altera est de ciuitate Romana Mutini Libyphœni danda, qui cum ab Hannone Carthaginensium Imperatore, cuius Præfectus fuerat, dignitate sua spoliatus esset, Agrigentum Romanis prodiderat. Liu. lib. 27. Tantum de iure ciuitatis Romanæ. *Lex de Mutine Libyph.*

De Legibus, quæ de Comitiis & comitionibus fuerunt.

Cap III.

MAXIMA pars iuris ciuium Romanorum in Comitiis consistebat, de quibus hoc capite dicemus, ordine sic postulante. Recitabimus autem primùm eas leges, quæ in genere de ipso Comitiorum modo, tum quæ de suffragiis loquuntur.

C

Apud omnes scriptores frequens mentio est legis Æliæ & Fusiæ. Ælia lex hæc fuit: Vt quoties cum populo ageretur, Augures de cœlo seruarent, Magistratus & obnunciandi, & legis lationi intercedendi potestatem haberent. Fusia tulit, vt certis diebus, qui tamen fasti essent, agi cum populo non liceret. A quibus latæ hæ sint, non certò constat. Paulus Manutius vtramque à Tribunis plebis latam esse contendit, addens, ex Ælia gente neminem vnquàm Consulatum gessisse. Hotomanus contrà Æliam à Q. Ælio Pæto Consule cum M. Iunio Penno anno ƆXXCVI. Fusiam à P. Furio, siue Fusio Philo Consule cum Sexto Atilio Serrano anno ƆCXVII. rogatam esse vult, & certè hos Consules in fastis Sigonij, Onuphrij Panuinii, & Huberti Goltzij inuenio. *Ælia lex.* *Fusia lex*

D

Abrogauit has P. Clodius Tribunus plebis, L. Calpurnio Pisone Cæsonino, A. Gabinio Coss. anno ƆCXCV. lege lata, Ne quis per eos dies, quibus cum populo agi liceret, de cœlo seruaret. Vt omnibus fastis legem ferri liceret, Asconius in Pisonianam, Dio li. 38. Quare Cicero toties queritur, Clodium propugnacula & muros tranquillitatis atque ocij euertisse, pro Sestio, in Pisonem & alibi. *Clodia lex.*

Ad modum Comitiorum pertinet lex Curia, de Patrum auctoritate à M. Curio Dentato, Tribun. plebis, M. Fuluio Præto, T. Manlio Coss. anno CDLIV. lata, vti ante Comitia Magistratuum Patres auctores fierent. Cicero libro de claris Oratoribus eam Appio Claudio Cæco Interrege Comitia habente, Liuius autem libro 10. P. Sulpitio, latam esse tradunt. Et quidem Liuij sententia est verisimilior. Non enim ab eo, qui primus Interrex esset proditus Comitia haberi solebant, vt alibi ostendimus: Priorem autem proditum esse Appium, Liuius asserit. Non igitur Comitia habere potuit. *Curia lex.*

E

De Magistratuum Comitiis Claudia loquitur, quam tulit M. Claudius Marcellus Coss. cum Ser Sulpitio Rufo anno ƆCCII. Ne in magistratum Comitiis absentium ratio haberetur. Suetonius in Cæsare. Plures infrà, vbi de Magistratibus dicendum erit, habebimus. *Claudia lex.*

Sequuntur leges de suffragiis, quæ duplices sunt. Aliæ enim de suffragiis, per tabellam ferendis, qua de causa tabellariæ dicuntur, latæ sunt: aliæ aliis quibusdam ius suffragij ferendi rogarunt. Prioris generis fuerunt, Gabinia, Cassia, Papiria, Cœlia, Maria: alterius autem Valeria, Manilia, Sempronia, Fusia Antonia.

F

Primùm per multos annos Romani suffragium voce tulerunt: Posteà verò, vt quisq; liberiùs sententiam suam proferre posset, absque metu periculi, inuentæ tabellæ sunt, quibus suffragia ferrent: idque aliquot legibus fuit constitutum.

Prima fuit Gabinia, quam tulit A. Gabinius Tribunus plebis, Cn. Calpurnio Pisone, M. Popillio Lænate Coss. anno ƆCXIV. Vt Comitiis, quibus Magistratus crearentur, populus non voce, sed per tabellam suffragium ferret. Et quò id liberius esset, cautum est, Ne quis inspiceret tabellam, ne rogaret, ne appellaret, & ita ab omni parte liberum iudicium suum in Magistratibus creandis populus haberet. Cicero libro 3. de Legibus, de Amicitia, item pro Plancio. *Gabinia lex.*

Cassia lex. Secuta hanc est Cassia, quæ etiam suffragia libera esse voluit, non Iudicum tantùm in iudiciis, sed etiam populi in Comitiis: verùm in tributis tantùm, quibus de mulctis iudicaretur. Cicero in Lælio, vbi hanc legem biennio post Gabiniam latam scribit: item in Bruto, lib. 3. de Legibus, Asconius in Corneliam & Verrinam 2.

Papiria lex. Idem in Legibus faciendum esse, Papiria suasit, quam tulit C. Papirius, Carbo Tribunus plebis, P. Popillio Lænate, P. Rupilio Coss. anno IↃCXXI. Vt in iubendis legibus, aut vetandis, populus tabella suffragium ferret. Cicero li. 3. de legibus.

Cœlia lex. Hanc consecuta est Cœlia, quam tulit Cœcilius Tribunus plebis, Q. Cœlio Metello Balearico, T. Quinctio Flaminio, Coss. anno IↃCXXX. Vt etiam in perduellionis iudicio, quod Cassia lege Tabellaria exceptum erat, populus nō voce, sed tabella sententiam ferret. Cicero libro tertio de Legibus.

Sēpronia lex. Huc etiam Sempronia pertinet, quam tulit eodem annno C. Sempronius Gracchus, Vt ex confusis quinque classibus sorte Centuriæ euocarentur. Sallustius in oratione ad Cæsarem.

Maria lex. Et Maria, quam tulit C. Marius Tribunus plebis, L. Cœcilio Metello Caluo, L. Aurelio Cotta Coss. anno IↃCXXXIV. Vt pontes, per quos suffragia in Comitiis ferebantur, angustiores fierent, ne quis illic, nisi suffragium ferret, consistere posset ad appellandum, rogandúmque, Cicero libro 3. de Legibus, Plutarchus in Mario.

Fusia lex. Et Fusia, quam tulit Q. Fusius Calenus Prætor, C. Iulio Cæsare, M. Calpurnio Bibulo Coss. anno IↃCXCIV. Vt singula genera suffragium seorsim ferrent, quò sententiæ internosci possent, anteà enim in Tributis Comitiis omnium simul suffragia cōfundebantur; itaque fiebat, vt singula genera de suffragiorum euentu sic inter se contenderent, vt quod rectè statutum esset, id suo suffragio factum dicerent: quod secus, in alios reiicerēt. Hac lege autem factum est, vt singulorum generum suffragia seorsim renunciarentur. Dio lib. 38. Plura de hac lege, quomodo sit intelligenda, libro de Comitiis diximus.

Antonia lex. Memoratur etiam Antonia lex, quam L. Antonius tulit, qua cum Caio Cæsare Magistratus partitus est. Cicero Philip. 7.

Valeria lex. Alterius generis est lex Valeria, quam tulit C. Valerius Tappo Tribunus plebis, M. Valerio Messala, C. Liuio Salinatore Coss. anno IↃLXV. Vt Formianis, Fundanis, Arpinatibus, suffragij latio (nam antè sine suffragio habuerant ciuitatem) esset Liuius lib. 38.

Sēpronia lex Et Sempronia quam tulit C. Sēpronius Gracchus Tribunus plebis anno IↃCXXX. Q. Cæcilo Metello, T. Quinctio Flaminio Coss. Vt sociis Latinis ius suffragij perinde, vt ciuibus Romanis esset. Cicero multis locis, Plutarchus in Gracchis.

Manilia lex. Item Manilia, quam tulit C. Manilius Tribunus plebis, anno IↃCXXCVII. M. Æmilio Lepido, L. Volcatio Tullo Coss. Vt libertinis in omnibus Tribubus suffragium esset. Cicero pro lege Manilia, & Asconius.

Cæterùm, quemadmodum Romani legitimos conuentus, qui Reipublicæ causa habebantur, & Comitia multis legibus confirmârunt, ita contrà illegitimas & suspectas coitiones, & cœtus nocturnos seuerè prohibuerunt, vti ostendunt leges Duillia, Mænia, & Gabinia.

Duilia Mænia lex. Duillia Mænia de illegitimis coitionib. fuit à M. Duillio, & L. Mænio Tribunis plebis, C. Martio Rutilo, Cn. Manlio Capitolino Imperiosso II. Coss. anno CCCXCVI. de collegij Tribunorum sententia lata, Nequis posteà populum seuocaret: qui hoc faceret, capitale esset. Liuius libro 7.

Gabinia lex. De nocturnis cœtibus Gabinia fuit, vt qui conciones vllas clandestinas in Vrbe conflauisset, more maiorum capitali supplicio multaretur. Portius Latro in declamatione in Catilinam, apud Sallustium. Idem autem priùs lege XII. Tabularum cautum erat, vt idem testatur: qua lege diximus. Atque hactenus de Comitiis.

De Senatu, & Senatoribus. CAP. IV.

AVGVSTVM vrbis Romæ Concilium Senatus fuit, de quo cùm Cyneas à Pyrrho interrogatus esset, quid sibi videretur: respondit, arbitratum fuisse, videre se consessum Regum. Et verè quidem eum locutum fuisse, historiæ testantur. Non enim omnes sine discrimine in Senatum receperunt, sed magnum delectum habuerunt. Munus fuit primùm Regum, pòst Consulum, tum Censorum, Senatum legere: & eos, qui indigni eo honore essent, Senatu mouere.

Cassia lex. L. Cassius Longinus Tribunus plebis legem tulit, C. Mario II. C. Flauio Fimbria, Coss.

A Coss. anno ιↄcxlix. Vt quem populus damnasset, cuíve imperium abrogasset, in Senatu ne esset. Asconius in Cornelianam. Tulit autem eam Cassius maximè propter simultates cum Q. Seruilio Cæpione, qui ante biennium Consul fuerat, & cui populus imperium abrogauerat ob malè gestum bellum.

De Senatorum quæstu legem tulit Q. Claudius Tribunus plebis, P. Cornelio Scipione, Ti. Sempronio Longo Coss. anno ιↄxxxv. adiuuante vno Patrum C. Flaminio: Nequis Senator, quíve Senatoris pater fuisset, maritimam nauem, quæ plus quàm trecentarum amphorarum esset, haberet. Id satis habitum ad fructus ex agris vectandos: quæstus omnis Patribus indecorus visus est. Liuius libro 21. Cicero Verrina 7. Hanc legem Cæsar Dictator posteà in Iuliam de repetundis transtulit, de qua infrà. *Claudia lex.*

B Voluerunt etiam Senatores vitare æs alienum, ideò Seruius Sulpitius Tribunus plebis anno ιↄclxv. L. Cornelio Sulla, Q. Pompeio Rufo, Coss. legem tulit, Nequis Senator supra duo millia drachmarum deberet. Plutarchus in Sulla. Ipse tamen legislator, cùm vita excessit, vltra trecentas myriades debiti nomine reliquit. *Sulpitia lex.*

De legendo, & supplendo Senatu hæ leges loquuntur. Ouinia, cuius Festus meminit, vt Censores ex omni ordine optimum quemque curiatim in Senatu legerent. Quo factum est, vt qui præteriti essent, & loco moti, haberentur ignominiosi. *Ouinia lex.*

Cassia quam tulit C. Cassius Prætor, Dictatore Iulio Cæsare, Vt in numerum Patriciorum, qui Senatui deessent, alij sublegerentur. Tacitus lib. 11. Annalium. Suetonius autem in Iulio Cæsare scribit, ipsum Senatum suppleuisse, Patricios allegisse, Prætorum, C Ædilium, Quæstorum, minorum etiam Magistratuum numerum ampliasse. Vtrùm autem illa Cassia lege, an alia id fecerit, incertum. *Cassia lex.*

Sentia, quam tulit, vt opinatur Hotomanus, C. Sentius Cos. cum Qu. Lucretio anno ιↄccxxxiv. Augusto imperante, Vt in numerum Patriciorum, qui Senatui deessent, alij sublegerentur. Tacitus libro 2. Annalium, vbi tamen in vulgatis corruptè legitur Senia, pro Sentia. *Sentia lex.*

De Senatu habendo Gabinia lata est ab A. Gabinio Trib. plebis, L. Cæcilio Metello, Q. Marcio Rege Coss. anno ιↄcxxcv. Vt ex Kalendis Februarij ad Kalendas Martias quotidiè Senatus cogeretur, & legatis exterarum nationum daretur. Cicero lib. 1. Epistolarum ad Quinctum fratrem. *Gabinia lex.*

D Huc pertinet Pupia, qua latum est, Ne Senatus ab xiix. Kalend. Februarij, ad vsque Kalendas Februarias haberetur. Ne nisi perfectis, aut reiectis legationibus, aliis de rebus Senatus haberetur. Cicero libr. 1. epist. 4. ad Lentulum: lib. 2. epist. 2. ad Q. Fratrem, & Cœlius libro 8. epist. 8. ad Ciceronem, vbi hac lege solutos esse Magistratus scribit. *Pupia lex.*

Ad Senatores pertinet etiam lex Tullia de legationibus liberis. Cùm enim consuetudo obtinuisset, vt Senatores, quibus negotia futura erant in Prouinciis, vt qui hæreditates persequi, vel legata, aut qui nomina exigere volebant in Prouinciis, quo commemorabiliores, atque fauorabiliores controuersias haberent, à Senatu, ornamenti causa, legationem liberam peterent, qua semel impetrata, deinceps perpetuò, quotiescunque eiusE modi negotia inciderent, honoris & commodi sui causa vtebantur: legem tulit M. Tullius Cicero, Cõsul cum M. Antonio, anno ιↄcxc. Ne, sicut anteà, infinitum, sed annuum tempus earum esset. Cicero lib. 3. de Legibus, vbi testatur, se legationes tales, approbante frequentissimo Senatu (licèt ad Senatus vtilitatem pertinere viderentur) extincturum fuisse, nisi intercessisset Liuius Tribunus plebis: fecisse tamen, cùm essent anteà infinitæ, & perpetuæ, vt annuæ fierent, atque ita turpitudo maneret, diuturnitate sublata. Meminit eius rei etiam oratione Agraria. Hactenus de Senatu. *Tullia lex.*

De Magistratibus maioribus. Cap. V.

NVLLA ferè pars Reipublicæ fuit, de qua non fuerint aliquæ leges latæ, id quod hactenus in sacris, in iure ciuitatis, in Comitiis, in Senatu vidimus. Hoc capite eas consignabimus, quæ de Magistratibus in genere, & in specie, de maioribus Magistratibus latæ reperiuntur.

De Magistratibus in genere.

Huc verò primùm pertinent illæ leges, quæ certos quasi cancellos Magistratibus circumdederunt, ne quod liberet, id etiam confestim sibi licere putarent: quales sunt illæ, quæ de prouocatione latæ sunt, quarum prima fuit Valeria, anno ccxliii. à P. Valerio Poplicola Consule, collega Iunio Bruto mortuo, lata, Vt aduersùs omnes Magi- *Valeria lex de prouocatiõe.*

ſtratus ad populum prouocatio eſſet. Ne quis Magiſtratus ciuem Romanum aduersùs prouocationem verberare, aut necare, aut pecunia mulctare vellet. Ne quis Romæ imperium haberet, niſi cui à populo datum eſſet, ſacrúmque eſſet cum bonis caput eius, qui regni occupandi conſilia iniſſet. Vt capitale eſſet, ſi quis iniuſſu populi Magiſtratum adiiſſet. Liuius lib.2. Dionyſius lib.4. Valerius Maximus libro 4. capite 1. Pomponius I.C. de origine iuris.

Valeria lex ſecunda ſiue Valeria Horatia. Retulit hanc L. Valerius Poplicola Potitus Conſul cum M. Horatio Barbato, anno CCCIV. Ne quis vllum Magiſtratum ſine prouocatione crearet: qui creaſſet, eum iúſque fáſque eſſet occidi, néve ea cędes capitalis noxæ haberetur. Liuius libro 3. Dionyſius lib.10. Eadem Horatia appellatur.

Valeria lex tertia. Tertiò eam repetiit M. Valerius Coruus Coſſ. v. cum Q. Appuleio Panſa, anno CDLIII. Ne quis, qui prouocaſſet, virgis cæderetur, ſecuríve necaretur: ſi quis aduersùs ea feciſſet, improbè facturum, Liuius lib.10. Diligentiùs, inquit, quàm aliæ ſancta eſt: tertiò tum poſt reges exactos lata ſemper à familia eadem.

Lex Villia annalis. De ætate Magiſtratuum loquitur. Villia annalis quam tulit L. Villius Annalis Tribunus plebis, L. Manlio Acidino Fuluiano, Q. Fuluio Flacco fratribus Germaneis Coſſ. anno IↃLXXIV. Quot annos nati quemque Magiſtratum peterent, caperéntque Liuius lib.40. vbi tamen corruptè legitur ab L. Iulio Tribuno plebis latam, vti adnotat Sigonius. Meminit huius legis & Cœlius ad Ciceronem, & Valerius Maximus, vbi eodem modo pro L. Villio, aut L. Iulius, aut L. Tullius hactenus lectum eſt, quod viri docti emendarunt. Quæ autem ætas cuique Magiſtratui capiendo definita hac lege ſit, à Liuio non exprimitur. Paulus Manutius, & alij, id quæſiuerunt, & liberaliter aliis communicauerunt, quod non pigebit hoc loco tribus verbis repetere. Quæſtura primus Magiſtratus vrbanus fuit, hunc non licuiſſe capere ante annum ætatis XXVII. affirmant, adducti auctoritate Polybij, qui li.6. ſcribit, legem fuiſſe, Ne quis vrbanũ Magiſtratum gereret, niſi decem ſtipendia confeciſſet. Annus autem legitimus ad militandum fuit decimus ſeptimus, Cicero Philip.5. Tribunatui plebis definiunt annum ætatis XXX. Ædilitati XXXVII. Pręturę XL. Conſulatui XLIII. &c. Quorum omnium probationem qui requirit, Manutium legat libro Antiquitatum de legibus, & alios.

Genutia lex. Legi Villiæ annali affinis eſt Genutia, quam tulit L. Genutius Tribunus plebis, C. Marcio Rutilio IV. Q. Seruilio (Ahala) Coſſ. anno CDXI. Ne quis eundem Magiſtratum intra decem annos caperet, neu duos Magiſtratus vno anno gereret. Liuius libro 7.

Cornelia lex. Genutiam legem repetiit & confirmauit L. Cornelius Sulla Felix, Dictator & Conſul II. cum Q. Cœcilio Metello Pio, anno IↃCLXXIII. Tulit enim, vt, ſi quis Magiſtratum peteret, quem antè geſſiſſet, niſi decennium interiectum eſſet, eius ratio non haberetur. Appianus lib.1 de bellis ciuilibus.

Pompeia lex. Cneus etiam Pompeius Magnus, III. Conſul cum Q. Cœlio Metello Pio Scipione, anno IↃCCI. legem tulit, Ne cuius abſentis in Magiſtratuum Comitiis ratio haberetur, vno Cæſare excepto. Priuilegium hoc potiùs, quàm lex eſt. Dio lib. 40. Plutarchus in Pompeio, & Cæſare, &c.

Sempronia lex. Iniqua lex fuit Sempronia, qua C. Sempronius Gracchus Tribunus plebis anno IↃCXXX. Q. Cæcilio Metello Baleariсo, T. Quinctio Flaminio Coſſ. tulit, vt, cui Magiſtratus abrogatus fuiſſet, ei Magiſtratum iterum capere ius non eſſet, qua lege M. Gelanius, cui Tib. Gracchi lege Tribunatus abrogatus fuerat, notabatur. Eam tamen Caius pòſt ipſe Corneliæ matris precibus abrogauit. Plutarchus in Gracchis, & alij.

Cornelia lex. Iniquior etiam Cornelia, quam L. Cornelius Sulla Felix Dictator tulit, vt iis, qui ſuas partes in ciuili bello ſecuti eſſent, honores ante tempus capere ius eſſet, vtque proſcriptorum liberi honorum petendorum poteſtate priuarentur. Appianus lib.1. de bellis ciuilibus, Plin. li.7. Quinctilianus lib.11. ca.1. Cicero in Piſonianam Dio lib.41.

Hircia lex. Similis huic eſt lex Hircia, de Pompeianis, ab A. Hircio, eo, qui poſteà in pugna ad Mutinam cecidit lata, vt Pompeiani ad dignitates non admitterentur. Cicero Philip.13. in Antonij epiſtola. Hæ leges in genere de Magiſtratibus loquuntur, videamus ſpeciales.

De Conſulibus.

De Conſulibus quatuor, ex magno numero earum, quæ iniuria temporum interciderunt, leges extant, Iunia, Terentia, Licinia, Sextia, Genutia.

Prima eſt Iunia, quam Iunius Brutus primus Conſul, tum ſolus, anno CCXLIII. tulit, vt imperiũ Tarquinio abrogaretur, vt ipſe idẽ cum coniuge ac liberis, itémque omnes

Tarquiniæ

A Tarquiniæ gentis exularent: vt capitale esset, si quis de iis reuocandis mentionem faceret: vt Regio imperio abrogato, Consules duo Regia potestate quotannis Comitiis Centuriatis à populo crearentur. Dionysius lib.4. Liuius lib.2.

Verùm multùm huic legi detraxerunt leges Valeriæ de prouocatione, de quibus paulò antè.

Neque solùm hæ multùm detraxerunt Consulum potestati, verùm, cùm ipsi multa tyrannicè, & licenter agerent, quippe quorum imperium nullis erat legibus circumscriptum, legem tulit C. Terentius Arsa Tribunus plebis, anno CCXCI. L. Lucretio Tricipitino, T. Veturio Gemino Cicurino Coss. Vt Quinqueuiri crearentur legibus de Consulari imperio scribendis, ne ipsi libidinem ac licentiam suam pro lege haberent. Dionysius libro 3. qui quidem perlatam eam non fuisse scribit. Fuit tamen causa creandis posteà Decemuiris legibus scribendis Consulari potestate. *Terentia lex.*

B Et Consulatus quidem primùm solis Patriciis patebat, Plebeij ab eius petitione excludebantur, quod ægrè ferens plebs, tandem per Tribunos effecit, vt sibi etiam eum capere liceret. Tulerunt enim legem C. Licinius Stolo, L. Sextius Tribuni plebis, L. Furio Camillo Dictatore, V. anno CCCXXCVI. Vt Consulum alter ex plebe crearetur. Liuius lib.6. *Sextia lex, quæ & Sextia Licinia dicitur.*

Hanc secuta est Genutia, quam tulit L. Genutius Tribunus plebis, C. Marcio Rutilio IV. Q. Seruilio Ahala, Coss. anno CDXI. Vti liceret ambos Consules ex plebe creari, Liuius lib.7. *Genutia lex.*

C
De Prætoribus.

De Prætoribus prima lex fuit, quam Manutius à M. Furio Camillo Dictatore, anno Vrbis CCCXXCVI. latam esse putat, vt Prætor vnus, qui ius in Vrbe diceret, quod antè Consulum munus fuerat, Patricius crearetur. Liuius lib.6. A quo tamen Magistratu, & quibus Comitiis lata sit, non explicat.

Secuta hanc est Bæbia, vt alternis annis quaterni Prætores crearentur. Liuius libr. 40. Festus nominat in voce Rogat. *Bæbia lex.*

De iurisdictione Prætorum L. Cornelius Sulla Felix Dictator, & Consul II. cum Q. Cęcilio Metello Pio anno IↃCLXXIII. nemine quidẽ repugnante, multis tamen inuitis, quemadmodum scribit Asconius, vt Prætores ex edictis suis perpetuis ius dicerent. Quæ D res tum gratiam ambitiosis Prætoribus, qui variè ius dicere assueuerant, sustulit. Solebant enim anteà Prætores neglectis edictis perpetuis, vt quisque auaritia aut ambitione ducebatur, variè ius dicere: hácque ratione fiebat, vt singulis annis noua edicta proponerentur, ipsúmque ius Prætorium ob edictorum varietatem turbaretur. Dio lib.36. Cicero Philippica 2. meminit etiam huius legis: Ne Prætor plus quàm X. dies ab Vrbe abesset, quod caput existimat Manutius vel primæ de Prætoribus legi additum, vel posteà latum fuisse. *Cornelia lex.*

De Censoribus.

Primùm lex lata fuit de Censoribus quinqueuiri imperio è gente Patricia creandis, E anno CCCX. M. Geganio Macerino II. T. Quinctio Capitolino V. Coss. de qua licèt certum testimonium non extet, tamen dubitandi etiam nulla iusta causa est.

Abrogauit hanc legem Mar. Æmilius Dictator II. anno CCCXIX. qui tulit, Ne Censura, quæ vsque eò quinquennalis fuerat, plus quàm annua, ac semestris esset. Liuius libro 4. & 9. *Æmilia lex.*

Secuta illa est, quæ de Censoribus, ex plebe etiam creandis lata est. Cùm enim primùm Patriciis solis ea dignitas pateret, tulit legem Q. Publilius Philo Dictator, anno CDXIV. Vt cùm eò ventum esset, vt vtrumque plebeium Consulem fieri liceret, alter ex plebe Censor crearetur. Liuius libro 8. *Publilia lex*

Marcia lex à Marcio Censorino lata est, Ne cui bis Censuram gerere liceret. Plutarchus in Coriolano. De munere & potestate Censorum lex Ouinia à Festo recitatur, qua F latum est, vt Censores ex omni ordine optimum quemque curiatim in Senatu legerent. Quo factum, vt qui præteriti essent, & loco moti, haberentur ignominiosi. *Marcia lex. Ouinia lex.*

Neq; prætermittenda hoc loco est lex Clodia, quã tulit P. Clodius Tribunus plebis, L. Calpurnio Pisone Cæsonio, A. Gabinio Coss. anno IↃCXCV. Ne quem Cẽsores in legendo præterirent, néve qua ignominia afficerent, nisi qui apud eos accusatus, & vtriusq; Censoris sententia damnatus esset. Asconius in Pisonianam, Cicero in eadem in Miloniana, & Sextiana Hac autem lege Censoriæ potestatis ius imminutum est, quod quadringentis annis in Republica, vt inquit in Pisonem Cicero, retentum fuerat. Anteà enim Censo- *Clodia lex.*

ribus notam apponere licuit etiam non accusatis, & quod vnus statuisset, nisi alter disertè intercessisset, aut notatum liberasset, tantundem erat, ac si vtriusque iudicio esset damnatus.

Cæcilia lex. Restituit eis pristinam potestatem, abrogata lege Clodia, Q. Cæcilius Metellus Pius Scipio Consul cum Cn. Pompeio Magno, anno IↃ CCI. Tulit enim, Vt Censoria potestas, quam P. Clodius Tribunus plebis imminuerat, restitueretur. Dio libro 40.

De Dictatore.

Dictator primùm sine prouocatione, optima lege, qua voce quàm plenissimum ius eius Magistratus significabatur, creatus est, Senatu ita decernente, & lege cautum, vti ex Consularib. fieret: item, Ne Dictatori equum conscendere liceret. Prioris legis Liuius meminit, posterioris Plutarchus in Fabio Maximo: à quo verò latę eæ sint, non additur. Postquàm autē Duillia, & Valeria Horatia promulgatæ sunt, & cautum, Ne quis vllum Magistratum sine prouocatione crearet, facilè intelligitur à Dictatore etiam prouocationem ad populum concessam esse: & tum in creatione eius desitum est dici, vti optima lege, vtpote imminuto iure priorum Magistratuum. Auctor est Festus.

Memorantur deinde lex Genutia Æmilia de clauo pangendo, quam tulêre ex S. C. Cn. Genutius Auentinensis, L. Æmilius Mamercinus Coss. anno CCCXC. Vt qui Prætor maximus esset, Idibus Septembribus clauum pangeret. Liuius lib. 7. vbi addit, legem ætate sua fuisse priscis literis, verbísque scriptam, clauúmque, quia raræ per ea tempora literæ erant, notam numeri annorum, eoque Mineruæ templo dicatam legem, quia numerus à Minerua inuentus sit.

Metilia lex. Contra morem maiorum fuit lex, quam tulit M. Metellus, siue Metilius, quod Sigonio placet, Tribunus plebis, anno IↃXXXVI. Cn. Seruilio Geminio, C. Flaminio II. Coss. vt Magistri Equitum, & Dictatoris ius æquaretur. Liuius lib. 22. Quæ lex lata fuit in gratiam, & fauorem M. Minutij Rufi, qui Magister Equitum contra edictum Dictatoris sui Q. Fabij Maximi pugnauerat.

Fuit Dictatura ab initio Magistratus semestris, qui mos ferè vsque ad Sullæ tempora mansit: tum verò L. Valerius Flaccus Interrex à Senatu proditus, ciuitate Consulibus destituta, Cn. Papirio Carbone, & C. Mario interfectis, legem tulit, vt L. Cornelius Sulla perpetuus Dictator Reipublicæ constituendæ causa crearetur, & quæcunque is, aut tanquàm Consul, aut tanquàm Proconsul gessisset, rata essent. Cicero Verrina 4. in Rullum. Appianus lib. 1. de bellis ciuilibus.

Fuit & de Dictatura C. Iulij Cæsaris lex lata, à quo, incertum.

Antonia lex. Tandem verò, cùm multa Dictatores tyrannicè agerent, & nomen illud inuisum populo Romano esset, legem tulit M. Antonius Triumuir Reipublicæ constituendæ, Ne quis vllam ob causam de Dictatore creando referret, néve Dictaturam oblatam acciperet: qui secus faceret, eum vt necare, ius, fásque esset. Appianus lib. 3. de bellis ciuilibus.

De Tribunis militum Consulari potestate. Primùm memoratur lex illa, vt Tribuni militum Consulari potestate promiscuè ex Patribus, & plebe crearentur, qui tamen per annos XLVI. Patricij omnes creati sunt. Liuius libro 4.

Licinia lex. Refertur post hanc Licinia, quam tulit C. Licinius Stolo Tribunus plebis, Sp. Furio Medullino, P. Clœlio Siculo, &c. Tribunis militum anno CCCLXXVI. Ne eo anno Tribunorum militum Comitia fierent. Liuius lib. 6. Verùm ea non tenuit.

Titia lex. De Triumuiris R. P. C. legem tulit P. Titius Tribunus plebis anno IↃCCX. C. Vibio Pansa, A. Hircio Coss. Vt Tresuiri Consulari potestate constituendæ Reipublicæ, in quinquennium crearentur. Cn. Octauius, M. Æmilius Lepidus, & M. Antonius. Appianus lib. 4. de bellis ciuilibus, & Florus epitoma 120. Pertinet huc lex regia de vnius imperio, quam libro precedenti, cap. 12. recitauimus, vnde peti potest. Prolixiorem eius explicationem apud Antonium Vaccam Iurisconsultum, & Marium Salamonium libro 5. & 6. de Principatu habes. Hactenus de Magistratibus maioribus.

De Magistratibus minoribus.

Cap. VI.

Vidimus capite præcedenti, quibus legibus Magistratuum Romanorum maiorum potestas confirmata, interdum etiam deminuta, nonnunquàm omninò sublata fuerit: hoc capite de minoribus dicemus, quorum primi sunt Quæstores.

De Quæstoribus. De Quæstoribus reperiuntur tres leges, Valeria & alia, ἀνώνυμος, & Cornelia.

Valeria lex. Valeriam tulit P. Valerius Poplicola Coss. solus, Bruto collega mortuo, anno CCXLIII.

CCXLIII. Vt pecuniæ publicæ in æde Saturni reconderentur, duóque Quæstores crearentur. Liuius lib. 2. Plutarchus in Poplicola, & alij.

Secuta hanc alia est, qua constitutum fuit, vt præter duos vrbanos Quæstores, duo alij, qui Consulibus ad ministeria belli præstò essent, crearentur, iíque promiscuè de plebe, ac Patribus, libero populi suffragio. Item, vt Quæstoribus anno confecto redire ex Prouincia liceret. Plutarchus in Gracchis.

Tertia est Cornelia, quam L. Cornelius Sulla Dictator anno IↃCLXXIII. tulit, vt viginti Quæstores supplendo Senatui crearentur, cui iudicia tradiderat. Tacitus li. 2. Annalium. *Cornelia lex.*

Sequuntur Tribuni plebis. De his verò multæ adhuc extant leges. Prima est Iunia sacrata, quam tulit L. Iunius Brutus Tribunus plebis primus creatus anno CCLX. Sp. Cassio Viscel. II. Posthum. Cumino Aurunco II. Coss. vbi plebi sui Magistratus essent sacrosancti, quibus auxilij latio aduersùs Consules esset: néve cui Patrum capere eum Magistratum liceret. Dion. li. 6. hęc legis verba refert: Ne quis Trib. quasi priuatum, quicquam facere cogito, néve virgis cædito, néve cædi iubeto: ne occidito: néve occidi iubeto, qui aduersùs ea fecerit, sacer esto: bonáque eius Cereri sacra sunto: eúmque occidere ius, fásque esto. Liuius libro 3. etiam hoc carmen ex rogatione illa edit: Si Tribunos plebis decem rogabo, si quis minùs hodiè decem Tribunos plebis fecerit: hi tum quos sibi collegas cooptassint, ita illi legitimi eadem lege Tribuni plebeij sint, vt illi, quos hodiè Tribuni plebeij fecerint. Dicebantur autem leges sacratæ, inquit Festus, quibus sancitum erat, vt si quis aduersùs eas fecisset, sacer alicui Deorum esset. Sunt qui esse dicant sacratas, quas plebs iurata in monte sacro sciuerit. Illud dubitari potest, verúmne sit, quod scribit Diodorus libro 12. in Auentino fœdere comprehensum hoc fuisse, vti Tribuni plebis exacto sui Magistratus anno, mox totidem alios in annum sequentem designarent: quòd si prætermisissent, illicò viui comburerentur: sin aliquando diutiùs eos in designando dissensio tardaret, intereà potestas eis prorogaretur, dum alios crearent, cùm apud nullum alium scriptorem expressè eius rei mentio fiat. *De Tribunis plebis. Iunia sacrata lex.*

Secuta sacratas leges est Icilia, quam tulit Sp. Icilius Tribunus plebis, T. Geganio Macerino, P. Minutio Augurino Coss. anno CCLXI. Ne quis Tribuno ad populum concionanti contradiceret, néve eum interpellaret. Qui contra faceret, prædes Tribunis daret, se mulctam, quam ipsi irrogarent, soluturum. Qui prædes non daret, capital esset, familiáque eius sacra esset: si quid esset in multis controuersiæ, populi iudicium esset, Dionysius libro 7. *Icilia lex.*

Post hanc, legem tulit M. Duellius Tribunus pleb. L. Valerio Poplicola Potito. M. Horatio Barbato Coss. anno CCCIV. vt qui plebem sine Tribunis plebis reliquisset, quíque Magistratum sine prouocatione creasset, tergo & capite puniretur. Liuius lib. 3. *Duillia lex.*

Eodem anno legem tulit M. Horatius Barbatus Consul cum L. Valerio Poplicola, vt qui Tribunus plebis, Ædilibus, iudicibus nocuisset, eius caput Ioui sacrum esset, familia ad ædem Cereris, Liberi, Liberæque venum iret, Liuius lib. 3. Dionysius lib. 11. *Horatia lex.*

Anno insequenti CCCV. Lar. Herminio Aquilino, T. Virginio Tricosto Cælimontano Coss. L. Trebonius Tribunus plebis legem tulit, vt qui plebem Romanam Tribunos plebis rogaret, is vsque eò rogaret, dum Tribunos plebis faceret. Qua Tribunorum cooptatio collegio adempta, in populum Romanum translata est. Liuius libro 3. & 5. *Trebonia lex.*

Cùm verò initio Tribuni plebis Senatu excluderentur, legem tulit Atinius Tribunus, plebis, vt qui Tribunus plebis esset, idem senator esset, dicēdæq; in Senatu sententiæ ius haberet. Agell. li. 14. cap. vlt. *Atinia lex.*

C. Papirius Carbo Tribunus plebis legem tulit anno IↃCXXIII. M. Perperena, C. Claudio Pulchro Coss. Vt eundem Tribunum plebis quoties quidem vellet, creari liceret. Quæ tamen perlata non est, Florus epitoma 59. Cic. in Lælio. *Papiria lex.*

Omnem Potestatē Tribunis plebis ademit L. Cornel. Sulla Dictator, anno IↃCLXXIII. lege lata, Ne Tribunis plebis ferendarum legum, concionandíve ius esset, néve ad eos prouocatio esset, vt ne iis intercedere liceret, néve iis, qui Tribuni plebis fuissent, alios posteà Magistratus capere liceret. Cic. li. 3. de Legib. Cæsar. lib. 1. Commentariorum de bello Gallico, Plutarchus in Sulla, Florus epitomis. Appian. li. 1. de Bellis ciuilib. Ascon. in 3. Verrinam. *Cornelia lex.*

Abrogata tamen ex parte hæc lex est à C. Aurelio Cotta Consule cum L. Octauio, anno IↃCLXXIIX. qui tulit, vt Tribunis plebis liceret posteà alios Magistratus capere,

Pompeia lex. quod lege Sullæ iis erat ademptum. Asconius in Cornelianam, in Verrē 1. Velleius li.2. A

In vniuersum autem omnem potestatem & dignitatem Tribunis plebis restituit Cn. Pompeius Magnus Consul 1. cum M. Crasso, anno ɪↄcxxcɪɪɪ. Tulit enim, vt ad Tribunos plebis prouocandi ius esset, omniáque omninò, quæ Tribunis plebis ademerat Sylla, illis restituerentur. Plutarch. in Pompeio, Ascon. in Verrin. 1. & 2. & Cæsar li. 1. de Bello ciuili.

Publilia Lætoria lex. De Comitiis Tribunorum plebis & aliorum Magistratuum plebeiorum lata est lex à Volerone, Publilio Philone, & Lætorio Tribunis plebis, App. Claudio Sabino Regillensi, T. Quinctio Barbato Capitolino Coss. anno ccxxcɪɪ. Vt plebeij Magistratus, qui anteà Curiatis Comitiis fiebant, deinceps remotis patribus, Tributis Comitiis crearentur. Liu. li. 2. Dionys. li. 6. B

De Ædilib. Curulibus. Furia lex. De Ædilibus Curulibus legem tulit, vt opinatur Manutius, M. Furius Camillus Dictator, anno cdxxv. vt duo Ædiles ex Patribus crearentur. Liu. li. 6. in fine.

De triũuiris Capitalibus. Papiria lex. De Triumuiris Capitalibus lex Papiria extat apud Festum, quam L. Papirius Tribunus plebis tulit, vt, qui Prætor fieret, qui inter ciues ius diceret, Tresuiros Capitales populum rogaret, qui Sacramenta litigatorum exigerent, indicaréntque: eodémque iure essent, vti quos ex legibus, plebísve scitis exigere, iudicaréve oportet. Atque de Magistratibus hactenus.

De legibus, earum vi & potestate, item de Priuilegiis.

Cap. VII.

C

Comitiis & Magistratus creati, & leges latę, & iudicia exercita fuerunt. Cùm igitur hactenus de Magistratibus dixerimus: nunc de legibus agemus, quarum duo fuerunt genera. Aliæ enim Centuriatis Comitiis, quæ quidem propriè leges dicuntur: aliæ Tributis Comitiis, quæ plebiscita, latæ sunt. De plebiscitis hæc leges loquuntur.

Horatia Valeria lex de Plebiscitis. Prima est Horatia Valeria, quam tulêre L. Valerius Poplicola Potitus, M. Horatius Barbatus Coss. anno cccɪv. vt quod tributim plebs iussisset, populus teneret. Liuius lib. 3. Dionys. li. 2.

Hortẽsia lex de plebiscitis. Confirmauit hãc, & ampliùs extendit Q. Hortensius Dictator seditionis sedandæ caussa creatus, anno cdlxvɪɪ. vt eo iure, quod plebs statuisset, omnes Quirites tenerentur, cùm anteà Patricij non tenerentur. Agellius lib. 15. cap. 27. Florus epitom. 11. Plinius. D

Publilia lex. Retulit hãc post annos aliquot Q. Publilius Philo Dictator, anno ɪↄxɪv. Qui etiam de Centuriatis legibus tulit: vt legum, quæ Comitiis Cẽturiatis ferrentur, ante initum suffragium Patres auctores fierent. Liuius libro 8.

Cæcilia Didia lex. De ratione legum ferendarum laudatur Cæcilia Didia, à Q. cæcilio Metello, T. Didio Coss. anno ɪↄclv. lata, Ne multis de rebus coniunctim vna rogatione ad populum ferretur, ne populo necesse esset in coniunctis rebus compluribus, aut id quod nollet, accipere: aut id quod vellet, repudiare. Item, vt in legibus promulgandis trinundinum seruaretur. Cicero Philipp. 5. pro Domo sua, & ad Att. epist. 1. Paulus Manut. Cæciliam Didiam non vnam legem esse contendit, sed duas diuersa sententia latas: vt primum quidem caput ad priorem, posterius ad aliam referatur. E

Iunia Licinia lex, de trinũdino. De Trinundino etiam Iunia Licinia fuit, quam D. Iunius Silanus, & L. Licinius Murena Coss. anno ɪↄcxcɪ. tulerunt, Vt iis, qui trinundinum in ferenda lege non seruassent, grauiores, quàm lex Cæcilia & Didia sanxissent, pœnæ irrogarentur. Cicero Phili. 5. lib. 1. & 4. epistolarum ad Atticum, in Vatinium, & pro Domo.

Clodia lex de intercessione. Tribunorum plebis intercessionem in legum Comitiis sustulit P. Clodius Tribunus plebis, lege lata, vt libera & soluta in ferendis legibus Tribunorum plebis potestas esset, neque intercessione impediretur. Cicero pro Sestio, Nouem enim Tribunus plebis vnus obsistere poterat. Dio lib. 38.

Æbutia lex de XII. Tab. De xɪɪ. Tabularum legibus tulit L. Æbutius Tribunus plebis, vt duodecim Tabularum capita, quæ Reipublicæ propter antiquitatem, obsoletásque res inutilia essent, abrogarentur: solæ legis actiones centumuiralium caussarum manerẽt. Agellius lib. 16. cap. 10. Ludouicus Charondas de hac lege in fragmento quodam Romanæ antiquitatis sic reperiri ait: L. Æbutius Tribunus plebis, vir popularis, legem tulit ad populum, vt xɪɪ. Tabularum capita, quæ inutilia essent Reipublicæ, tollerentur. Quæ lex multis contradicentibus tandem rogata est. F

Iulia lex Non probatur lex Iulia, quam tulit C. Iulius Cæsar, Dictator, vt ei, qui in suas leges non

A non iurasset, capitale esset. Appianus lib. 2. de Bellis ciuilibus.

de suis legibus.

Huc denique Licinia Æbutia referatur, quam de legum latoribus tulêre Licinius, & Æbutius Trib. plebis, vti potestas nulla, curatióve non modò iis, qui de aliqua curatione aut potestate tulissent: sed nec eorum collegis, cognatis, affinibus mandaretur. Cicero in oratione 2. contra Rullum; & in oratione pro Domo sua. Sunt tamen qui duas leges constituant: alteram Liciniam, aliam Æbutiam, quæ eiusdem generis fuerint.

Licinia Æbutia lex.

Quanquàm autem ita constitutum esset, vt legibus iis, quas populus suffragiis suis confirmaret, omnes Quirites tenerentur: tamen factum est nonnunquàm, vt quidam grauibus de causis legibus soluerentur: qua de re C. Cornelius Tribunus plebis, C. Pisone, M. Glabrione Coss. anno IↃCXXCVI. legem tulit, Ne quis in Senatu legibus solueretur, nisi CC. affuissent: néve quis cùm solutus esset, intercederet, cùm ea de re ad populum ferretur. Asconius in Cornelianam. Quod eò pertinebat, vt esset quidem in Senatus potestate dare extra ordinem imperia, legibúsque soluere, sed ita, vt pòst ad populum veteri more de ea re referretur. Dio lib. 36.

Cornelia lex, de iis, qui legibus soluũtur.

Priuilegij speciem habet lex Horatia, quam tulit M. Horatius, vt Caiæ Tarratiæ virgini Vestali certi honores tribuerentur, in his vt testabilis esset. Vt si quadraginta annos nata Sacerdotio abire, ac nubere voluisset, ius ei potestásque exaugurandi atque nubendi esset: munificentiæ & beneficij gratia, quòd campum Tiberinum, siue Martium populo Romano condonasset. Agellius lib. 6. cap. 7. Plutarchus in Poplicola, vbi eam Tarquiniam appellat.

Horatia lex de Caia Tarratia.

C Est & priuilegium lex illa quam T. Ampius, & T. Labienus Tribuni plebis, Q. Cæcilio Metello Celere, L. Afranio Coss. anno IↃCXCIII. tulerunt, vt Cn. Pompeius victor ex Asia ludis Circensibus corona aurea, & omni cultu triumphantium vteretur: Scenicis autem prætexta coronáque aurea. Velleius lib. 2. Plura priuilegia passim in hoc libro recitantur.

Ampia Labiena lex de Cn. Pompeio.

De Prouinciis, earúmque Rectoribus.

Cap. IIX.

DE Prouinciis & earum constitutione alibi dicemus, hìc tantùm leges recitabimus, quæ de iis sunt rogatæ. Sunt autem duplices. Aliæ enim in genere de Prouinciarum administratione loquuntur, aliæ de certis quibusdam Prouinciis certis personis mandandis agunt.

D

De Prouinciis in genere.

Hìc prima occurrit Sempronia, quam tulit C. Sempronius Gracchus Tribunus plebis, anno IↃCXXX. Q. Cæcilio Metello, T. Quinctio Flaminio Coss. Vt Senatus quotannis ante Comitia Consularia, designandis Consulibus prouincias arbitratu suo decerneret, quas deinde ipsi designati inter se sortirentur: quod ante, vel post designatos Consules, vel post initum Consulatum facere solebant. Præterea cùm anteà Senatus decreto per Tribunos intercedi posset, ne deinceps liceret. Cic. pro Domo sua, in Vatinium, de Prouinciis Consularib. Sallust. in Iugurtham, Suetonius.

Sẽpronia lex de Prouinc.

E Post hanc lata est Cornelia, à L. Cornelio Sulla Dictatore, vt opinatur Hotomanus, anno IↃCLXXIII. Vt qui cum imperio in Prouinciam profectus esset, tam diu illud imperium retineret, quoad in Vrbem reuersus esset. Cùm anteà certo ac præfinito tempore imperium illud terminaretur: & si successor non mitteretur, noua rogatione ad imperium prorogandum opus esset. Fuit & hoc rogationis huius caput, vt triginta tantùm dies, postquàm successor missus esset, Magistratui ad decedendum concederentur. Cic. epist. 9. ad Lent. & lib. 3. ad Appium, epist. 6.

Cornelia lex de Prouinc.

De prouinciis C. Iul. Cæsar duas leges tulit, vnam Consul cum M. Calpurnio Bibulo, anno IↃCXCI. cuius aliquot reperiuntur capita: Vt Achaia, Thessalia, cuncta Græcia liberæ essent, neque in iis Magistratibus pop. Rom. ius dicere liceret. Cic. pro Domo sua in F Pisonem, & de Prouinciis Consularib. Item: Vt Magistratibus transeuntibus, eorúmque comitibus fœnum, aliáque ab oppidis & vicis subministrarentur. Ad Attic lib. 5. & in Pisonem. Item, Vt duabus in ciuitatibus Prouinciæ suæ Magistratus decedentes rationes suas relinquerent: easdémque totidem verbis ad ærarium referrent. Cic. ad familiares lib. 5. epist. 20. & in Pisonem. Item, Ne coronarium aurũ iis qui Prouincias obtinerent, vel decerni, vel ab iis accipi liceret, nisi decreto triumpho. Cicero in Pisonem. Ne qui cũ imperio essent, iniussu populi, aut Senatus de Prouincia exirẽt, exercitus educerẽt, aut bellũ sua spõte, iniussu populi, aut Senatus gererent, in regnũ alienũ accederent.

Iulia lex de Prouinciis.

Cic.in Pisonem,pro Posthumo.

Iulia lex altera. Alteram Dictator tulit, Ne Prouinciæ Prætoriæ plus quàm annum, seu plus quàm biennium Consulares obtinerentur. Cic.Philip.3.& 8.Dio lib.43.

Aliæ leges sunt speciales,de certis quibusdam Prouinciis,certis personis mandandis. Tales sunt Manlia,Clodia,Treboniæ duæ,Vatinia,& Pompeia.

Manlia lex,de Numidia prouincia. Manliam L.Manlius Tribunus plebis tulit, C. Mario,L.Cassio Longino Coss. anno IↃCXLVI.Vt Consuli C.Mario Prouincia Numidia mandaretur.

Vatinia lex. Vatiniam tulit P.Vatinius Tribun.plebis,C.Iulio Cæsare,M.Calpurnio Bibulo Coss. anno IↃCXCIV.Vt C.Cæsari Gallia Cisalpina cum Illyrico in quinquennium sine Senatus decreto, & extra sortem mandaretur. Vt ij, quos in lege nominabat,Legati sine Senatus decreto cum Cæsare proficiscerentur. Vt eidem pecunia ex ærario ad exercitum attribueretur. Vt idem coloniam Nouocomum deduceret. Suetonius in Cæsare, Cicero pro Balbo,& epistolis ad Lentulum, maximè in Vatinium, Sallustius in Iugurtha,Plutarchus in vitis.

Clodia lex. Post hanc Clodia lata est à P.Clodio Tribuno plebis,L.Calpurnio Pisone Cæsonino, A.Gabinio Coss.anno IↃCXCV. Vt Gabinio Syria, Babylon Persæ, Pisoni Macedonia, Achaia,Thessalia, Græcia, omnísque Bœotia Proconsulari imperio mandaretur: iíque cum exercitu in eas Prouincias ituris pecunia ex ærario attribueretur. Cicero pro Domo,& in Sextiana.

Clodia lex altera de Cypro. Tulit idem & aliam legem, vt Cyprus Insula in prouinciæ formam redigeretur, Vt Ptolomæus Rex Cypri sedens cum purpura,& sceptro,& illis insignibus regiis,Præconi publico subiiceretur,& cum bonis omnibus publicaretur.Vt M.Cato Quæstor cum iure Prætorio,adiecto etiam Quęstore,mitteretur in Insulam Cyprum,& regię gazę vendendæ,& pecuniæ deportandæ præficeretur.Vt qui Bizantij rerum capitalium damnati exularent,populi Rom.nomine in eam ciuitatem reducerentur. Cicero pro Domo sua, pro Sextio.De Prouinciis Consularibus,Velleius lib.2.Plutarchus in vitis.

Trebonia lex vna. L. Trebonius Tribunus plebis duas leges tulit Cn. Pompeio Magno II. M.Licinio Crasso II. Coss.anno IↃCXCIIX.Prior fuit, vt Cæsari imperium in Gallia in aliud quinquennium,quàm quod ei Vatinia lege concessum erat,prorogaretur.Ita Senatui successoris mittendi potestatem adimebat. Cicero lib.7.8.9. 10. ad Atticum, Florus epitoma 105.Plutarchus in Pompeio,& Catone Vticensi,Dio lib.39.

Trebonia lex altera. Altera fuit,vt Pompeio Magno & Crasso Consulibus, Syria & Hispania Prouinciæ in quinquennium darentur. Plutarchus in Pompeio.

Pompeia lex. Anno IↃCCI.Cn. Pompeius Magnus Consul III. cum Q. Cæcilio Metello Pio, legem tulit,vt sibi Hispania prouincia in alterum quinquennium prorogaretur.Dio lib.38.& Plutarch.in vitis,qui tamen quadriennium scribit.Sequuntur leges de Coloniis.

De Coloniis deducendis.

Cap. IX.

Acilia lex. PRimus C.Acilius Tribunus plebis legem tulit anno IↃLVI. C. Cornelio Cethego, Q.Minutio Rufo Coss.Vt quinque Colonię in oram maritimam deducerentur,duę ad ostia fluminum Vulturni, Literníque:vna Puteolos, vna ad castrum Salerni, his Buxentum adiectum:tricenæ familiæ in singulas Colonias iubebantur mitti.Liuius lib.32.

Ælia lex. Secuta hanc est Ælia,quam tulit Q.Ælius Tubero Tribunus plebis, P. Cornelio Scipione Africano II.Ti.Sempronio Longo Coss.anno IↃLIX. Vt Latinæ duæ Coloniæ, vna in Brutos,altera in Thurinum agrum deducerentur.Liuius libro 34.& 35.

Liuia lex. Liuia sequitur,quam tulit M.Liuius Drusus Tribunus plebis anno IↃCXXXI. Cn. Domitio Ahenobarbo,C. Faunio Strabone Nepote Coss. Vt duodecim Coloniæ deducerentur,& singulis tria ciuium millia assignarentur.Plutarchus in Gracchis.

Vatinia lex. P. Vatinius Tribunus plebis C. Iulio Cæsare, M. Calpurnio Bibulo Coss. anno IↃCXCIV.legem tulit,vt C.Cęsar Coloniam Nouumcomum deduceret.Suetonius in Cęsare,& alij.

Claudia lex. Paulò pòst M.Claudius Marcellus Consul cum Ser. Sulpitio Rufo anno IↃCCII. tulit, Vt colonis quos rogatione Vatinia Nouicomum Cæsar deduxisset,ciuitas adimeretur: quòd per ambitionem & vltra præscriptum data esset.Suetonius in Cæsare.

Iulia lex. C.Iulius Cæsar Dictator legem tulit,vt ager Campanus viginti millibus ciuium extra sortem diuideretur, eóque Colonia deduceretur.Suetonius in Iulio & Augusto.

De legibus Agrariis. CAP. X.

His legibus, quæ de Coloniis deducendis latæ fuerũt, rectè mihi videor agrarias subiungere, quæ sic appellatæ sunt, quòd de agris populo diuidendis fuerunt rogatæ.

Cassia lex. Prima fuit Cassia, quam tulit Sp. Cassius Viscellinus III. Consul cum Proculo Virginio Tricosto Rutilo anno CCLXVII. Vti ex agro Hernicis, quibuscum fœdus ictum erat adempto, dimidium Latinis, dimidium plebi diuideretur, Lex tamen non tenuit. Liuius lib. 2. Valerius lib. 5. cap. 8.

Licinia lex. Hanc secuta est alia Licinia, quam tulit C. Licinius Stolo Tribunus plebis, L. Æmilio Mamercino V. P. Valerio Potito Poplicola IV. &c. Tribunis militum consulari potestate anno CCCLXXVII. Ne quis plus quingenta iugera agri, centum pecoris maioris capita, quingenta minoris possideret. Varro libro I. de Re Rustica, Columella li. I. ca. 3. Liuius lib. 6. Appianus, Agellius, Valerius, Plinius, Velleius, Plutarchus in Camillo & in Gracchis.

Ælia Licinia lex. Consecuta hanc est Licinia de septem iugeris viritim diuidendis. Nam Columella lib. I. Post exactos, inquit, Reges Liciniana illa septem iugera, quę plebis Tribunus viritim diuiserat, maiores quæstus antiquis retulêre, quàm nunc nobis amplissima veru acta. Sigonius dicit tunc hanc legem latam esse, cùm hic Magistratus octo antè annis in Rempublicam esset inductus.

Flaminia lex. Post hanc Flaminia sequitur, quam tulit C. Flaminius Tribunus plebis, Sp. Caruilio Max. II. Q. Fabio Maximo Verrucoso II. Coss. anno IↃXXV. Vt ea regio Galliæ quę Picenum vocatur, vnde Senones expulsi fuerant, militib. Romanis diuideretur. Polybius lib. 4. Cic. in Catone maiore.

Rubria lex. Liuia lex. Post captam Carthaginem de agris in Africa diuidendis Rubria lex lata est, tum Liuia de Decemuiris, qui diuiderent: quarum legum in tabula ænea mentionem se vidisse Manutius affirmat.

Semproniæ leges. Secutæ Semproniæ sunt à Ti. Sempronio Graccho Tribuno plebis, anno IↃCXX. P. Mutio Scæuola, L. Calpurnio Pisone Frugi Coss. latæ, quarum vna repetitio Liciniæ fuit: Ne quis ex publico agro plus quingenta iugera possideret: quorum tamen dimidium filiis habere liceret. Vt si quis latiùs agrum patefaceret, Triumuiri quotannis data opera creati iudicarent, quà publicus ager, quà priuatus esset. Appianus libr. I. Bellorum ciuilium, Plutarchus in Gracchis, Vell. li. 2. Sex Aurelius Victor (sic enim iam auctor proditur) de viris illustribus, Cic. pro Sextio, & de Aruspicum responsis, Florus epitoma 58. & Siculus Flaccus in li. de conditione agrorum apud quẽ tamen ducenta legimus, cùm alij omnes apertè quingenta prodant.

Altera lex. Sempronia. Altera fuit, quæ quidem aliquo modo huc pertinet, vt pecunia Regis Attali, qui populum Rom. hæredem fecerat, iis ciuibus, qui sua lege Sempronia agrum sortiti erant, darent ad cõparationem instrumentorum, & agriculturæ apparatum. Vt agri regij à Censoribus locarentur: vnde vectigal populo penderetur. Plutarchus in Gracchis, Cicero Verrina 5. Florus epitoma 58.

Bæbia lex. Sempronias leges haud ita multò pòst secuta est Bæbia, quam tulit M. Bæbius Tribun. plebis, idémque Triũuir Coloniæ deducendæ, Ne agri ampliùs diuiderentur: sed possessores in iis relinquerentur, vectigal pro iis populo Romano soluente, eáque pecunia plebi diuideretur. Appianus lib. I. Bellorum ciuilium.

Thoria lex. Non multò pòst Sp. Thorius Tribunus plebis legem aliam tulit, Ne quis vectigal vllum agrorum, quos possideret, solueret, cauítque de pastione pecoris. Cicero in Bruto. Duo legis Thoriæ fragmenta ex æneis tabulis exscripta, & suppleta habet Sigonius lib. 2. de antiquo iure Italiæ, cap. 2.

Appuleia lex. Anno IↃCLIII. C. Mario VI. L. Valerio Flacco Coss. legem tulit L. Appuleius Saturninus Tribunus plebis: vt quem agrum C. Marius Consul in Gallia pulsis Cimbris, in ditionem populi R. redegisset, is populo Rom. diuideretur, & si ita lex sciuisset, intra diem quintum à singulis Senatoribus in eam rem iuraretur: qui non iurasset, ei mulcta pœna esset. Appianus lib. I. de Bello ciuili.

Titia lex. Anno insequenti M. Antonio, A. Posthumio Albino Coss. legem tulit Sext. Titius Tribunus plebis, vt vectigal agris publicè assignatis impositum Quæstor colligeret. Cicero lib. 2. de Oratore, pro Muræna, Valerius lib. 8. cap. I.

Marcia lex. Eodem tempore L. Marcium Philippum Tribunum plebis, legem agrariam, Grac-

chanæ similem promulgasse, ostendit Cicero in Officiis, quam tamen ipse facilè antiquari passus est.

Cornelia lex. L.Cornelius Sulla Dictator,& Consul cum Q. Cæcilio Metello anno IↃCLXXIII. legem tulit, vt Proscriptorum agri publici essent: quod maximè de iis agris intelligendum est, qui in Thuscia circa Volaterras, ac Fesulas erant, quos militibus suis Sulla diuisit. Cicero in Rullum, pro Roscio Amerino, Sallustius in Catilinæ coniuratione.

Seruilia lex. Sequitur Seruilia, quam tulit P.Seruilius Rullus Trib.pleb. M.Tullio Cicerone, C.Antonio Coss. anno IↃCXC. Vt qui agri, quæ loca, quæ ædificia, aliúdve quid, quod publicum populi R. factum esset, L.Sulla, Q.Pompeio Consulibus, id venderetur. Item vt omnia venirent, de quibus vendendis S.C. facta erant M Tullio, Cn. Cornelio Coss. & ea pecunia agri in Italia emerentur, in quos Coloniæ à Decemuiris deducerentur. Vt Campanus ager, & Stellas publicus populi Rom. diuideretur. Capuam Coloni adscriberentur. Multa huius legis capita fuerunt. Nam Cicero alicubi quadragesimum citat. In orationibus ipsius contra Rullum hæc recitantur.

Tribunus legis agrariæ lator Decemuiros per septemdecim tribus creato, & quem nouem tribus fecerint, Decemuir esto.

Vt Comitiis Pontificis Maximi.

Decemuiratus candidati præsentes profitentor.

Curiata lege per primum Prætorem Decemuiri ornantor.

Si fieri non possit, eodem tamen iure sunto, quo qui optima lege, nec intercedendi potestas esto.

Auspicij coloniarum deducendarum causa Decemuiri pullarios, vt lege Sempronia, apparitores, scribas, præcones, architectos, mulos, tabernacula, centurias, supellectilem, ianitores, ex Equestri loco ducentos quotannis stipatores corporis habento.

Potestatem Prætoriam omnium rerum iudicio sine prouocatione in quinquennium habento.

Omnia de quibus vendendis S.C. facta sint, M.Tullio, Cn. Cornelio Coss. aut posteà vendunto.

Qui agri, quæ loca, ædificia, aliúdve quid extra Italiam publicum populi Romani factum sit, L.Sylla & Q.Pompeio Coss. aut posteà, vendunto.

Ager Recentoricus & Numidicus exceptus esto.

Quæ libera, quæ publica sint, iudicanto.

Vectigalia populi Rom. in omnibus prouinciis vendunto.

Aurum, argentum, ex præda, manubiis, coronario, quæ neque relata sunt in publicum, neque in monimentum consumpta, ab Imperatoribus repetunto.

Pompeius exceptus esto.

Vbicunque velint, auctionem proscribunto.

Eam pecuniam in ærarium ne referunto.

Agros qui arari, aut coli possint, in Italia coëmunto.

Ab inuito nil tangunto.

In coëmptos agros plebem deducunto.

Quinque millium Roma coloniam Capuam deducunto, iísque agrum Campanum & Stellatem campum diuidunto.

Quæ publicè data, donata, concessa, vendita, possessa post Marium & Carbonem Coss. ædificia, lacus, agri, stagna, loca, possessiones eo iure sint, vt quæ optimo iure priuata sunt, &c.

Verùm lex hæc dissuadente Cicerone Consule, magno consensu plebis est repudiata.

Flauia lex. Triennio pòst Flauia à L.Flauio Tribuno plebis lata est, Vt vel agri, quos à Senatu locupletes emissent, reddita possessoribus pecunia, plebi diuiderentur: vel, si neminem vetere possessione moueri Senatus vellet, alij agri ea pecunia, quæ ex nouis vectigalibus per quinquennium reciperetur, emerentur: & plebi, quæ agros non haberet, partirentur. Cicero lib.1. ad Atticum.

Iulia lex. Postero anno Iulia lata est, à C.Iulio Cæsare Consule cum M. Calpurnio Bibulo, anno IↃCXCI. suasore Cn. Pompeio, Vt ager Stellas, maioribus consecratus, item Campanus ad subsidia Reip. vectigalis relictus plebi diuiderentur. Diuisit extra sortem viginti millibus ciuium, quibus terni, pluresque liberi essent. Velleius lib.2. Plutarchus in Pompeio, in Cęsare, & in Catone Vticensi, Dio lib.38. Hanc vocat Campanam Cicero lib.2. ad Atticum. Dio eam optimam fuisse dicit. Et hæ sunt præcipuæ agrariæ leges, quarum à scriptoribus mentio fit.

De Ter-

De Terminis, siue Limitibus.
Cap. XI.

LEges agrarias sequuntur illæ, quæ de terminis seu limitibus rogatæ sunt, quarum quæ extant, hoc capite à nobis recitabuntur.

Sempronia lex.

Prima ferè, cuius memoria extat, Sempronia est, à T. Sempronio Graccho Tribun. plebis lata, anno IↃCXX. P. Mutio Scæuola, L. Calpurnio Coss. Vt per actuarios limites populo ius eundi esset, sicut per viam publicam. Hyginus libello de Limitibus constituendis.

Mamilia lex.

Proxima huic est Mamilia, quam tulit C. Mamilius is, qui propterea Limitanus vocatus est, Tribunus plebis bello Iugurthino, vt proditum est à Sallustio. Hæc lex in finibus agrorum quinque aut sex pedum latitudinem præscripsit, quos vsucapi vetabat Aggenus Vrbicus. Cicero lib. I. de Legibus, & in Bruto. Eâdem lege etiam singulos arbitros regendis finibus datos esse, ostendit Cicero.

Cornelia lex. Iulia lex.

Cornelia, L. Cornelij Sullæ Felicis, & Iulia, C. Iulij Cæsaris Dictatorum, tantùm repetitio Semproniæ legis fuerunt, teste Hygino in libello de Limitibus constituendis.

Reperiuntur in libro Variorum auctorum de agrorum conditionibus fragmenta aliquot legis Mamiliæ, Rosciæ, Peduceæ, Alliænæ, Fabiæ, quæ vti à Iusto Lipsio viro clarissimo accepimus, huc adscribemus.

Iustus Lipsius cap. 3.

Quæ colonia hac lege deducta, quo iure municipium, Præfectura, forum, & conciliabolum constitutum erit, si qui ager intra fines eorum erit, si termini in eo agro statuti non erunt, quo in loco terminus non stabit, in eo loco is, cuius suprà scriptus ager erit, terminum restituendum curato: quem recta actum, pactum esse velit, ídque Magistratus qui in ea colonia, municipio, Præfectura, foro, conciliabolo, iurisdicundi præerit, facito vt fiat.

Idem c. 4.

Qui limites, decimaníque in lege deducti erunt, quæcunque fossæ limites in eo agro erunt, qui hac lege ager conlatus, assignatus erit, ni quis eos limites, decimanósve obsepito, néve quid in eis inolitum, néve quid ibi opsitum habeto, néve eos arato, néve eis fossas optorato, néve quid sepito, quò minùs suo itinere aqua ire, fluere possit. Si quis aduersùs ea quid fecerit, in terminos singulos, quotiescunque fecerit, IIX. S. colonis, municipibus eis, atque in quorum agro id factum erit, dare damnas esto. Pecuniæque, qui volet, petitio hac lege esto.

Idem c. 5.

Qui hac lege coloniam deduxerit, municipium, Præfecturam, fora, conciliabola constituerit, in eo agro, qui ager intra fines eiusce coloniæ, municipij, fori, conciliaboli, Præfecturæ erit, limites, decimaníque vt fiant, terminíque statuantur, curato. Qui fines statuerit, fines horum sua acto, dum ne extra agrum colonicum, territoriúmve fines ducat. Quíque termini hac lege statuti erunt, ne quis eorum quem eiicito, néve loco moueto sciens dolo malo. Si quis aduersùs ea fecerit, in terminos singulos, quos eiecerit, loco mouerit, sciens dolo malo, SS. V. M. N. (id est, sestertium quinque millia nummûm) in publicum eorum, quorum intra fines hic ager erit, dare damnas esto. Déque ea re curatoris, qui hac lege erit, iurisdictio, reciperatorúmque XX. datio, addictio esto. Cùm Curator hac lege non erit, tum quicunque Magistratus in ea colonia, municipio, foro, conciliabolo, Præfectura, iurisdicundi præerit, eius Magistratus de ea re iurisdictio, iudicísque datio, addictio esto. Inque eam rem his, qui hac lege iudicium dederit, testibus publicis duntaxat in terminos singulos SS. X. millia denunciandi hæc essantem facito, ita vti è Republica fidéque sua videbitur. Et si duo de ea pecunia petita condemnati erunt, eam pecuniam ab eodem, aut denique eis, primo quoque tempore exigito: eiúsque pecuniæ, quod receptum erit, partem dimidiam ei, cuius vnius opera, maximè his condemnatus erat, partem dimidiam in publico redigito. Quo in loco terminus haud erit, si quis in eum locum terminum destituere sine malo, & sine fraude sua liceto facere, néve quid cui his ob eam rem hac lege damnas esto. Vide Iusti Lipsij librum Electorum, cap. 15. Cæterùm vt his legibus aliquid lucis accedat, de limitibus pauca quædam adiiciam.

Limitum multa genera fuerunt, decumani, cardines, prorsi, transuersi. Decumanus erat ab Oriente in Occidentem: à Meridie in Septentrionem cardo: ab Occidente ad Orientē prorsi: à Septentrione ad Meridiē transuersi. Et à situ regionum maritimi, & mōtani erant, qui ad mare, vel ad montes spectarent. Præter hos erant limites actuarij & linearij. Actuarius erat, vt ait Hyginus in libro de Limitibus, qui primus actus erat,

ab ea quintus quisque:quem si numerares cum primo, erat sextus: quoniam quinque Centurias sex limites clauderent: reliqui medij limites Linearij appellabantur, in Italia Subruncini. Dicuntur limites à liminibus. Quemadmodum enim limina introitus, exitúsque locis præstant: similiter introitus, exitúsque, qui in agris diuisis & adsignatis peruij semper esse debent, tam itineribus, quàm mensuris agendis, limites appellantur. Hyginus à limo, verbo antiquo, quod transuersum & obliquum significat, limites dici vult. Vnde Festus ait: Limites nunc terminos, nunc vias transuersas significare. Denique quicquid ad obseruationem finium in agro opera manuum factum est, Limes, auctore Aggeno Vrbico appellatur. Limitum, siue terminorum defigendorum ritum ab antiquis obseruatum eleganter describit Siculus Flaccus, cuius verba huc libet adscribere: Cùm terminos, inquit, disponerent, ipsos quidem lapides in solidam terram conuocabant proximè ea loca, quibus fossis factis defixuri eos erant, & vnguento, velaminibúsque & coronis eos coronabant. In fossis autem, quibus posituri eos erant, sacrificio facto, hostiáque immaculata cæsa, facibus ardentibus in fossa cooperti, sanguinem instillabant, eóque fruges & thura iactabant: fauos quoque, & vinum, aliáque, quibus consuetudo erat terminis sacrum fieri, in fossa adiiciebant, consumptísq; omnibus dapibus igne, super calentes reliquias lapides conlocabant, atque ita diligenti cura confirmabāt. Hactenus ille, quæ ad pleniorem harum legum intellectum huc referre volui.

De legibus frumentariis.

Cap. XII.

Sempronia lex.

NOn sunt silentio prætereundæ leges frumentariæ, quarum quatuor memorantur, Sempronia, Liuia, Terentia, Cassia, & Clodia.

Semproniam tulit T. Sempronius Gracchus II. Tribunus plebis, anno IↃCXXIIX. M. Fuluio Flacco, M. Plautio Hypsæo Coss. Vt semisse & triente frumentum menstruum plebi ex publico viritim daretur. Appianus lib.1.de Bell.ciuil. Florus Epit.60.Cic.pro Sextio, & alibi sæpe, Velleius lib.2. Plutarchus in Vitis. Hinc locus Romæ constitutus, in quo frumentum publicum asseruabatur, vnà cum legibus frumentariis, qui dicebatur Horrea Sempronia.

Liuia lex.

Hanc legem posteà confirmauit M. Liuius Drusus, Tribunus plebis, L.Martio Philippo, Sexto Iulio Cæsare Coss. anno IↃCLXII. Tulit enim, vt Sempronia lex de frumento plebi ex publico viritim dando valeret.

Terentia Cassia lex.

Secuta est Terentia Cassia, quam tulêre M.Terētius Varro Lucullus, C.Cassius Coss. anno IↃCXXC. Vti frumenti alteræ decumæ à Prouinciis coëmerentur precio in singulos modios H-S. trium cōstituto. Item, vt ciuitatibus æqualiter imperaretur, precio in modios singulos H-S. quatuor constituto. Cic. Verrina 5. & 7.

Clodia lex.

Clodiam P. Clodius Tribun.pleb. L.Calpurnio Pisone Cæsonino, A.Gabinio Consulibus, anno IↃCXCV. tulit, Vt frumentum populo, quod anteà senis æris, ac trientibus in singulos modios dabatur, gratis daretur, & Sext. Claudio frumentaria procuratio mandaretur. Asconius in Pisonianam, Cic. pro Sestio, & in Pisonem, & pro Domo. De his legibus omnibus, & tota frumentariæ rei ratione lege ea, quæ collegit Iustus Lipsius lib. Electorum, cap.8.

Hieronica lex.

Meminit Cic. & legis Hieronicæ in 4. Verrina, qua inter aratores & decumanos iudicia facta dicit. Tulit eam Hiero Siciliæ Tyrannus. Hac constitutum fuit, vt refert Zasius, quantum frumenti, aut quo precio, quóve tempore arator frumentum decumano, id est, publicano, qui decimas redemerat, daret. Quod ita diligenter & cautè scriptum erat, vt nec arator decumanum fraudare, nec decumanus plus decima ab aratore auferre posset. Atque ob hanc legis æquitatem Romani Sicilia potiti, nihil mutauerunt. Memorabile hoc etiam in lege fuit, quòd numerus aratorum quotannis apud Magistratus publicè subscribebatur.

De legibus sumptuariis.

Cap. XIII.

Orchia lex.

HOc capite leges sumptuarias recitabo, quæ inde nomen habēt, quòd modum sumptibus in conuiuiis definierint. Cùm enim à veteri & auita maiorum parsimonia posteri discederent, & nullum modum luxuria inueniret, legum animaduersione opus fuit. Lata igitur primùm lex Orchia est à C.Orchio Tribuno plebis, de Senatus sententia, tertio anno quàm Cato Censor fuerat, quæ numerum conuiuarum præscribebat. Et hæc est lex Orchia, inquit Macrobius libro tertio Saturnaliorum, capite 17. de qua

Cato mox orationibus suis vociferabatur, quòd plures, quàm præscripto eius cauebatur, tum ad cœnam vocarentur.

Fannia lex. Anno XXII. post Orchiam, cùm nouę legis auctorem aucta necessitas imploraret, Fannia lata est, A.V.C. ĐXXCIIX. secundùm Agellij opinionem, à C. Fannio Coss. quæ ludis Romanis, item plebeis & Saturnalibus, & alijs quibusdam diebus in singulos dies centenos æris insumi concessit, decémque alijs diebus in singulis mensibus tricenos: cæteris autem omnibus diebus denos. De hac lege Sammonicus Seuerus ita refert: Lex Fannia sanctiss. Augusti ingenti omnium ordinum consensu peruenit ad populum, neq; eam Prætores aut Tribuni, vt plerasq; alias, sed ex omni bonorum consilio & sententia ipsi Cos. pertulêre, cùm Respubl. ex luxuria conuiuiorum maiora, quàm credi potest, detrimenta pateretur. Siquidem eò res redierat, vt gula illecti plerique ingenui pueri, pudicitiam, & libertatem suam venditarent: plerique ex plebe Rom. vino madidi in Comitium venirent, & ebrij de Reip. salute consulerent. Hæc Sammonicus. Addit Macrob. lib.3. Satur. cap.17. Fanniæ legis seueritatem in eo superasse Orchiam legem, quòd in superiore numerus tantummodò cœnantium cohibitus fuerit, licueritque secundùm eam vnicuique bona sua inter paucos consumere: Fanniam autem & sumptibus modum fecisse assibus centum. Vnde à Lucilio Poëta festiuitatis suæ more centussis vocetur.

Didia lex. Fanniam legem post annos X. & IIX. Didia consecuta est. Eius ferundæ duplex fuit causa. Prima & potissima, vt vniuersa Italia, non sola vrbs, lege sumptuaria teneretur, Italis æstimantibus, Fanniam legem non in se, sed in solos vrbanos ciues esse conscriptam. Deinde, vt non soli, qui prandia, cœnásve maiore sumptu fecissent: sed etiam, qui ad eas vocati essent, atque omninò interfuissent, pœnis legis tenerentur.

Licinia lex. Post Didiam Licinia lex lata est à P. Licinio Crasso Diuite: cuius ferendæ, probandæque tantum studium ab Optimatibus impensum est, vt S.C. iuberetur, vt ea tantummodò promulgata, priùs quàm trinundino cōfirmaretur, ita ab omnibus obseruaretur, quasi iam populi sententia comprobata. Lex verò hæc paucis mutatis in plerisque cum Fannia congruit. Summa eius fuit, vt Kalendis, Nonis, nundinis Romanis, cuiq; in dies singulos XXX. duntaxat asses edundi causa consumere liceret: cæteris verò diebus, qui excepti nō essent, ne ampliùs apponeretur, quàm carnis aridæ pondo tria, & salsamentorum pondo. Ea autem, quæ ex terra, vite, arboréve nata essent, promiscuè largita est. Ab hac lege Centenarias cœnas vocabant, in quas ex lege non plus centussibus præter terra nata impendebantur, auctore Festo.

Cornelia lex. Secuta est non ita multis pòst annis, lex Cornelia, & ipsa sumptuaria, quam tulit L. Cornelius Sulla Dictator: in qua non conuiuiorum magnificentia prohibita est, nec gulæ modus factus, verùm minora precia rebus imposita. Agellius tamen lib. 2. cap.24. etiam hoc Sullana lege constitutum fuisse dicit, Vt Kalendis, Idibus, Nonísque diebus ludorum, & feriis quibusdam solemnibus H-S. tricenos in cœnam insumere ius, potestásque esset: cæteris autem alijs diebus omnibus non ampliùs ternos.

Aemilia lex. Sulla mortuo M. Æmilius Lepidus Cos. legem tulit & ipse cibariam. Cato enim sumptuarias leges cibarias appellat. Hac lege non sumptum cœnarum, sed ciborum genus & modum præscriptum fuisse Agellius dicit.

Antia lex. Dehinc paucis interiectis annis, alia lex peruenit ad populum, ferente Antio Restione, quam legem quamuis esset optima, obstinatio tamen luxuriæ, & vitiorum firma concordia, nullo abrogante irritam fecit. Hanc legem Agell. ait, præter sumptum æris, id etiam sanxisse, vt qui Magistratus esset, Magistratúmve capturus esset, ne quò ad cœnam, nisi ad certas personas itaret. Addit Macrobius, illud memorabile de Restione latore ipsius legis ferri, quòd, quoad vixit, foris posteà non recœnauerit, ne testis fieret contemptæ legis, quam ipse bono publico pertulisset.

Iulia lex. Postremò lex Iulia ad populum peruenit, Cæsare Augusto imperante, qua profestis quidem diebus ducenti finiuntur, Kalendis, Idibus, Nonis, & alijs quibusdam festiuis, trecentis: nuptijs autem & repotijs H-S. millies. Hæc ferè Macro. lib.3. Saturn. cap.17. & Agell. lib.2. Noct. Attic. cap.24. de legib. sumptuarijs, quibus & hoc Agellius addit, Capitonem Ateium dicere, edictum fuisse, Diuíne Augusti, an Tiberij Cæsaris, se non satis commeminisse, quo per dierum varias solēnitates à CCC. H-S. ad vsque duo millia sumptus cœnarum propagatus sit, vt his saltem finibus luxuriæ efferuescentis æstus coërceretur. Ad leges sumptuarias eas etiam refero, quibus luxus in vestitu & alijs rebus fuit prohibitus.

Cæcilia lex. Cæciliam legem tulit Cæcilius Metellus Trib.pleb.anno ıɔxxxııı.L.Veturio Philone,C.Lutatio Catulo Coss.qua ratio poliendarum vestium fullonibus præscribebatur. Dedêre eam ad populum ferendam C.Flaminius,L.Æmilius Papus Censores,cùm ipsis non liceret.Plin.lib.35.cap.17.

Oppia lex Non multò pòst Oppia lex de Matronarum cultu , vel mundo muliebri, lata est à C. Oppio Tribuno pleb.Q.Fabio Maximo,T.Sempronio Graccho ıı.Coss.anno ıcxl.in medio ardore secundi Belli Punici, Ne qua mulier plus semuncia auri haberet:neu vestimento versicolore vteretur:neu iuncto vehiculo in vrbe,oppidóve, aut propiùs inde mille passus,nisi sacrorum publicorum causa veheretur.Liuius lib.34. Tacitus Annal.libro 3.Ea tamen post aliquot annos antiquata est,auctoribus M. Fundanio,& L. Valerio Tribunis plebis. Fuit etiam lex, Ne quis in argento & auro plus lx. hs. possideret, quam legem C.Iul.Cæsar ıı.Consul confirmauit.Dio libro 41.

De re militari,Triumphis,& Bellis.

Cap. XIV.

Recitabimus hoc capite eas leges , quæ ad rem militarem spectant , quibus posteà adiiciemus eas,quibus certorum aliquot bellorum administratio certis Magistratibus est demandata.

De Tribunis militum.

Rutilia lex. De Tribunis militum legem tulit C.Rutilius Rufus, cuius meminit Festus, his verbis:Rufuli appellabantur Tribuni militum à Consule facti , non à populo : de quorum iure,quòd Rutilius Rufus legem tulerit,Rufuli,ac pòst,Rutuli sunt appellati. Plura de hac lege non extant.

Atilia Marcia lex. Sequitur Atilia Marcia,quam tulêre L.Atilius,C.Marcius Trib.pleb.C.Iunio Bubulco Bruto ıı.Q.Æmilio Barbula ıı.Coss.anno cdxlıı. Vt Tribuni militum seni deni in quatuor legiones à populo crearentur,quæ anteà, perquàm paucis suffragio populo relictis locis,Dictatorum & Consulum fermè fuerant beneficia.Liuius lib.9.

Licinia Cassia lex. Liciniam Cassiam tulêre Publ. Licinius Crassus, C. Cassius Longinus Coss. anno ıɔxxıı.Ne Tribuni militum eo anno suffragiis populi crearentur,sed Consulum,Pretorúmque in iis faciendis,iudicium,arbitriúmque esset.Liuius lib.42.

Decia lex. De Duumuiris naualibus tulit M. Decius Tribunus plebis, C. Iunio Bubulco Bruto ıı.Q.Æmilio Barbula ıı. Coss. anno cdxlıı. Vt Duumuiros nauales classis ornandæ, reficiendæque causa populus iuberet.Liuius libro 9.

De militibus extat lex apud Plutarchum in Gracchis, vt ciues Romani annos x.cùm vsus Reipublicæ postularet,militarent.

Sacrata lex militaris. Sacrata lex militaris fuit,Ne cuius militis scripti nomen,nisi ipso volente,deleretur: Ne quis,vbi Tribunus militum fuisset,posteà ordinum ductor esset. Liuius lib.7.Hotomanus opinatur latam eam esse à M.Valerio Coruo Dictatore,anno cdxı.

Sempronia lex. De ætate militum legem tulit C.Sempronius Gracchus Tribun.pleb.anno Iɔcxxx. Q.Cæcilio Metello, T. Quinctio Flaminio Coss. Ne minores annis xvıı. ad militiam cogerentur.Vt vestes militibus gratuitò,& præter stipendium darentur. Plutarchus in Gracchis.

Incerta lex de disciplina militari. De disciplina militari fuit lex, L. Papirio Cursore , Sp. Caruilio Maximo Coss. anno cdlx.lata,à quo incertum, Vt,qui iuniorum non conuenisset ad Imperatorium edictum quíque iniussu abiisset,eius caput Ioui sacratum esset.Liuius lib.10.

Feruntur & hæ de militia leges , Vt qui ciuem ab hoste seruasset, is ab Imperatore quercea corona donaretur.Plutarchus in Coriolano.

Lex de Vacatione. Ne quis loco ab Imperatore designato cederet,atque ordinem desereret. Diodorus libro 12.Vt si quis vlteriùs secederet,quàm vnde signa audiri possent, pro desertore haberetur.Appian.in Libyco.

Huc pertinet lex de vacatione, Vt Sacerdotes & senes militiæ vacationem haberent, præterquàm si tumultus Gallicus rursus oriretur. Plutarchus in Marcello & Camillo,Liuius lib.8. & 10.Appianus libro 2.de Bellis ciuilibus, Cicero pro Fonteio, & Philippica 8.

Valeria lex. Anno cdx.M.Valerius Coruus Dictator legem tulit,Ne cui militum secessio,quam metu supplicij fecerant,cùm de Capua,quæ ipsorum præsidio commissa erat, occupanda conspirassent,eorúmque consilium detectum esset,fraudi esset.Liuius lib.7.

De iure triumphandi. De iure triumphandi hæ memorantur leges,Ne quis triumpharet , nisi qui hostiu m quin

quinque millia vna acie cecidisset. Val. Max. lib.2. cap.8. Dio.lib.37.

Vt solis Consulibus & ducibus triumphare liceret. Plutarch. in Pompeio, & Catone Vticensi.

Ne qui triũphaturus esset, ante triumphum Vrbem introiret. Plutarch. in Pompeio.

Maria Porcia lex. Item Maria Porcia, quam tulere L.Marius, M.Porcius Cato, Trib. pleb. anno IↃCXCI. D. Iunio Silano, L. Iunio Muræna Coss. vt pœna afficerentur ij, qui aut hostium occisorum in prælio, aut amissorum ciuium numerum literis Senatui retulissent, Vt cùm primùm vrbem intrassent, apud Quæstores vrbanos iurarent, de vtroque numero verè ab iis scriptum esse. Val.Maxim.lib.2.cap.8. Huc pertinent etiam Cassia & Sulpitia.

Cassia lex. Cassiam tulit Q.Cassius Prætor, Q. Ælio Pæto, M.Iunio Penno Coss. anno IↃXXCVI. vt Paulo Anicio, & Octauio ex bello Macedonico cum victoria redeuntibus, quo die Vrbem triumphantes inueherentur, imperium esset. Liuius lib.45.

Sulpitia lex. Sulpitiã tulit Seru. Sulpitius Galba Prætor anno IↃCXCIX. L. Domitio Ahenobarbo, Ap. Claudio Pulchro Coss. vt C. Pontinio Proconsuli, quo die Vrbem triumphans ingrederetur, imperium esset. Cic. lib.4.ad Atticum, Dio lib.40. Iam verò aliæ sunt leges, quibus bella decreta, eorũmque administratio certis personis demandata est, quales sunt hæ:

Sulpitia lex. Sulpitia lex, quam tulit P. Sulpitius Galba Maximus II. Consul cùm C.Aurelio Cotta anno IↃLII. Vellent, iuberéntne Philippo Regi, Macedonibúsque, qui sub regno eius essent, ob iniurias, armáque illata sociis populi Romani bellum indici. Liuius libro 31.

Martia Atilia lex. Deuictis autẽ, & pacem petentibus Macedonibus, anno IↃLVII. L. Furio Purpureone M. Claudio Marcello Coss. Q.Marcius, C. Atinius Tribuni plebis ad populum tulêre, Vellent, iuberénte, cum Rege Philippo pacem esse. Liuius lib.33.

Cornelia lex. Anno IↃLXXCII. P. Cornelius Scipio Nasica Cos. cum M.Acilio Glabrione, ad populũ tulit, Vellent, iuberéntne, cum Anthioco rege, quíque sectam eius secuti essent, bellum iniri. Liuius lib.36.

Licinia Cassia lex. Anno IↃXXCII. P. Licinius Crassus C.Cassius Longinus Coss. ad populum tulerunt, Vt quod Perseus Philippi filius Macedonum Rex aduersùs fœdus cum patre Philippo ictum, & secum post mortem eius renouatum, sociis populi Roma. arma intulisset, agros vastasset, vrbésque occupasset: quódque belli parandi aduersùs populum Rom. consilia iniisset, arma, milites, classem eius rei comparasset, vt nisi iis de iis rebus satisfecisset, bellum cum eo iniretur. Liuius lib. 42.

Anno IↃCVI. P. Corn. Scipione Africano Æmiliano, C. Liuio Druso Coss. ab vno Tribunorem plebis, cuius tamen nomen non additur, lata est lex, vt belli Punici secundi administratio P. Scipioni Coss. mandaretur: Vt ex delectibus supplementum conscriberet, voluntarios quotquot posset, à sociis acciperet, & ad Reges, ac ciuitates literas daret inscriptas populi Romani nomine. Appianus de bellis Punicis.

Sulpitia lex. Anno IↃCLXV. L. Cornel. Sulla, Q. Pom. Rufo Coss. legem tulit P.Sulpitius Tribun. pleb. Vt L.Cornel.Sullæ, cui Asia Prouincia obuenerat, vt bellum Mithridaticum administraret, imperium abrogaretur, & C. Mario mandaretur. Velleius lib.2. Florus Epit. 77. Plutarchus in Sulla & Mario. Appianus lib.1. de Bellis ciuilibus.

Gabinia lex. Anno IↃCXXCV. L.Cæcilio Metello, Q.Marcio Rege Coss. A. Gabinius Trib.pleb. legem tulit, vt bellum aduersùs Piratas Cn.Pompeio in triennium ita mandaretur, vt toto mari, quod est intra columnas Herculis, & in maritimis Prouinciis vsque ad CCCC. à mari stadium potestatem haberet imperandi Regibus, Pręsidibus, ciuitatibus, vt se rebus omnibus ad eius belli administrationem necessariis iuuarent. Asconius Pedianus in Cornelianam, Velleius lib.2. Dio lib.38. Plutarchus in Pompeio, Cic. de lege Manilia, in orat. post redit. in Senat. Appian. in Mithridatico.

Manilia lex. Biennio pòst, M. Æmilio Lepido, L. Volcatio Tullo Coss. legem tulit C.Manilius Trib.pleb. Vt belli Mithridatici administratio Cn. Pompeio mandaretur. Vt Prouincia vniuersa, cui L.Lucullus præfuerat, omnéque ipsius imperium, exercitus & copiæ Pompeio darentur: & hoc ampliùs Bithynia adiungeretur, cui Glabrio præerat: classis item, & copiæ omnes maritimæ, quas ipse initio belli Piratici habuerat: omnes prætereà Prouinciæ, quibus solis lege Gabinia non præfuerat, Phrygia, Lycaonia, Gallacia, Cappadocia, Cilicia, Colchis superior, & Armenia. Cic. pro lege Manilia, Plutarc. in Põpeio, Appian. in Mithridatico, Florus Epit. 100. Dio lib.36. Non malè ad has de re militari leges retulero Martiã de Statellis, quã tulerunt M.Martius Sermo, Q.Martius Sylla,

vel Scylla, Tribuni plebis, C. Popillio Lænato, Publ. Ailio, siue Allio Ligure Coss. anno IↃXXCI. vt qui ex Statellis, Liguriæ populis, deditis in libertatem, restitutus ante Kalend. Sextileis primas non esset, cuius dolo malo is in seruitutem venisset, vt iuratus Senatus decerneret, qui eam rem quæreret, animaduerteretque. Liuius lib. 42.

De Iure priuato, & primùm de manumißionibus, & libertis.

Cap. XV.

De iure publico hactenus diximus, sequitur priuatum, de quo tamen paucæ adhuc reperiuntur leges. Hoc capite eas, quæ de manumissionibus & libertis extant, recensebimus. Sunt autem istæ, Manlia, Furia Caninia, Iulia, Ælia Sentia, Iunia Norbana, Pappia, & Visellia.

Manilia lex: Manlia à Cn. Manlio Capitolino Imperiosso II. Coss. cum C. Marcio Rutilo, anno CCCXCVI. lata est, Vt ij, qui manumitterentur, fortunarum suarum vicesimam ærario darent. Liuius libro 7.

Furia Caninia lex. Furiam Caniniam tulêre, vt opinatur Hotoman. P. Furius Camillus, C. Caninius Gallus Coss. anno IↃCCLI. Vt in testamento ex tribus seruis non plures quàm duos, manumittere liceat, vsque ad decem dimidiam partem: à decimo vsque ad triginta, tertiam partem, vt tamen adhuc quinque manumittere liceat, æquè vt ex priori numero: à triginta vsque ad centum, quartam partem, æquè vt decem ex priori numero liberari possint: à centum vsque ad quingentos, partem quintam similiter, vt ex antecedenti numero vigintiquinque possint fieri liberi: eadémque præcipit, ne plures omninò, quàm centum ex cuiusquam testamento liberi fiant. Eadem lex cauet, vt libertates seruis testamento nominatim dentur. Vlpianus Instit. tit. 1. Paulus Sentent. 4. Caij Institutiones.

Iulia lex. Iuliam tulit Cn. Octauius Augustus, Vt Imperator, cùm seruum manumittit, non vindictam imponeret, sed simpliciter liberum esse iuberet. Paulus l. apud eum. 14. ff. de manumiss. Qua lege tam manumissoris, quàm manumissi ętatem definiuit, iuráque quibus patroni aduersùs libertos vterentur, constituit. Dio lib. 55.

Ælia Sentia lex. Æliam Sentiam tulêre Sext. Ælius Catus, C. Sentius Saturninus Coss. anno IↃCCLVI. Vt qui serui pœnæ causa vincti à domino, quib úsve inustæ notæ fuerant, quíve propter noxam torti, nocentésve inuenti, quíve traditi, vt ferro, aut cum bestiis depugnarent, quíve in custodia fuissent: ij si manumitterentur, non ciues Romani, sed dedititiorum numero essent: id est, vt ne connubium, neque commercium, neque testamenti factionem haberent.

Vt minorem triginta annorum seruum vindicta, aut testamento, nisi causa apud consilium probata, manumittere non liceret.

Ne dominus annis viginti minor, seruum, nisi causa apud consilium probata, manumitteret.

Vt seruus ab eo domino, qui soluendo non est, testamento liber esse iussus, & hæres institutus, etsi minor sit triginta annis, vel in ea causa, vt dedititius fieri debeat, ciuis Romanus & hæres sit.

Quòd si duo, plurésve liberi, hæredésve esse iussi sunt, primo loco scriptus, liber & hæres sit.

Vt si patronus libertum inopem non aluerit, primùm libertatis causa impositis, tam ipse, quàm is, ad quem ea res pertinebit, mulctetur: deinde ipsius hæreditate, tum ipse, tum ipsius liberi priuentur, nisi hæres institutus sit: postremò à bonorum possessione remoueatur, præterquàm secundùm tabulas.

Ne dominus in manumittendo seruo, seruáque legem ei de contrahendo matrimonio, quæ ciuis Romani libertatem imminuat, imponat: si secus faxit, ad eius legitimam hæreditatem ne admittatur. Vlpianus tit. 1. Instit. & Iustinianus Instit. quibus ex caus. man. non lic. item Iulianus l. qui soluendo. 42. Paulus l. si is qui. 55. l. 57 qui soluendo. 60. l. si non. 83. ff. de hæredib. institu. l. sciendum. 70. ff. de verb. sign. l. 1. C. qui manumit. non poss. l. 3. §. 2. ff. de suis & legit. l. si patronus. 33. ff. de bon. liber.

Iunia Norbana lex. Iuniam Norbanam tulêre M. Iunius Silanus, L. Norbanus Flaccus, Balbus Coss. anno IↃCCLXXI. Vt ij serui, qui neque censu, neque vindicta, neque testamento, sed aut per epistolam, aut inter amicos, aut conuiuij adhibitione liberi fierent, non ciues Rom. sed eodem iure, quo Latini coloni essent. Vt si Latinus ciuem Romanam, vel Latinā vxorem duxerit testatione interposita, quòd liberorum quęrēdorū causa vxorē duxerit,

A posteà filio filiáve nato, natáve & anniculo facto, possit apud Prætorem, vel Præsidem prouinciæ causam probare,& fieri ciuis Rom.tam ipse,quàm filius,filiáve eius,& vxor, scilicet si & ipsa Latina sit. Vt Latinorum legitimæ successiones nullæ prorsus essent,sed eorum bona manumissores,tanquàm seruorum peculia sibi haberent. Vt libertati ius ciuitatis Rom.non antè haberent,quàm ius aureorum annulorum, aut natalium restitutionem à Principe impetrassent. Vlpian.in Instit.tit.3. Iustin. §.5. de success.lib. idem Nouell.78.

Visellia lex. Viselliam tulit L.Visellius Varro Coss.cum C. Fonteio, anno ɪↃccʟxxvɪ.D. Claudij temporibus:Ne libertinis hominibus,qui ius annulorum aureorum adepti non erant, eos honores,qui ingenuorum proprij sunt,capere liceret.Imp.l.vnica.C.ad leg.Visel.l. 1.C.quando princ.act.crim.præiud. Vlpian.cap. Inst.3. Viscellia tamen vbique legitur, B mendosè : cùm Viselliorum familia nota sit, cuius erat C. Visellius Varro, Ciceronis consobrinus,vt constat ex Bruto.

Pappia lex. De Iure Patronatus extat lex Pappia, quam tulit M. Pappius Mutilus Coss. cum Q. Poppæo 11.Augusti temporibus.Vt ex bonis eius,qui HS.centum millium patrimoniũ reliquerat,& pauciores quàm tres liberos habebat,siue is testamento facto,siue intestatus mortuus erat,virilis pars patrono deberetur. Itaque cùm vnum quidem filium hæredem reliquerat libertus,perinde pars media debebatur patrono,ac si is sine vllo filio, filiáve intestatus decessisset: cùm verò duos duásve hæredes reliquerat, tertia pars debebatur patrono:si tres reliquerat,repellebatur patronus. Item:Vt libertus,qui duos liberos in potestate haberet,operarum obligatione liberaretur.Iustinianus §.1.de success. C libert.Et in Pandect.sub tit.de bon.libert.aliisque locis compluribus.

De Iure connubiorum, & maritandis ordinibus.

Cap. XVI.

DE hac etiam parte perpaucę leges extant.Memoratur de iure connubiorum Canuleia,quam tulit C.Canuleius Trib.pleb.M.Genutio Augurino, C. Curtio Philone Coss.anno cccɪx.Vt plebi cum Patribus connubiorum ius esset.Tulit autem hanc aduersùs legem xɪɪ. Tabularum,qua cautum erat, Ne liceret Patriciis coniungi connubio cum Plebeiis. Augustinus li.3.de ciuitate Dei,cap.17.Liuius lib.4.

Iulia lex. D De maritandis ordinibus Iulia & Pappia Poppæa agunt.Iuliam tulit C. Octauius Augustus.Ne cœlibes,nisi qui genere essent proximi,quicquam ex testamento ciuis Rom. caperent,néve orbi plus quàm dimidium eorum, quæ relicta essent. Hoc ex Eusebio, Nicephoro,& Sozomeno,& l.1.C.de infir.pœn.cœlib.Ne coniux coniugis testamento nisi decimam relictorum partem caperet, fiscus reliquas nouem. Vlpianus cap.Instit.15. l.1.C.de his qui se def.lib.10.l.2.C.de infir.pœn.cœlib.Fœminis, inquit Vlp.Lex Iulia à morte viri anni tribuit vacationem:à diuortio sex mensium.Lex autem Pappia,à morte viri,triennij:à repudio,anni & sex mensium.Vlpianus c.14.Suetonius in Augusto.Vt priori ex Consulibus fasces sumendi potestas esset,qui plures liberos,quàm collega,aut E in sua potestate haberet,aut bello amisisset:sed si par vtrique numerus liberorum esset, maritus,aut qui in numero maritorum est,præferretur:si verò ambo & mariti & patres totidem liberorum sunt,tum ille pristinus honos instauraretur,& qui maior natu esset, prior fasces sumeret.Agellius lib. 2.c.15. Vt si liberta ab inuito patrono diuerteret,alij nubere inuito patrono non posset.Vt iusiurandum quod liberto impositum est,ne vxorem duceret,ei remitteretur.l.6.§.3.de iure pat.l.j.ff.vnde vir & vxor.

Ne qui Senator esset,quíve filius,nepos, pronepósve ex filio, vel ex filia natus,cuius eorum esset sponsam,vxorémve,sciens,dolo malo haberet libertinã, aut eam,quæ ipsa, cuiúsve pater,matérve artem ludicram faceret,fecissétve, néve Senatoris filia,neptísve ex filio,proneptísve ex nepote,filio nato,nata libertino,eíve qui ipse,cuiúsve pater,matérve artem ludicram faceret,fecissétve,sponsa nuptáve sciens dolo malo esset.Eleganter F hoc caput explicat Barnabas Brissonius libro de iure connubiorum.

Item,ne quis Senator ex numero corpore quæstum facientium vxorem duceret.Cæteri autem ingenui prohiberentur ducere lenam,à lenone,lenáve manumissam,& in adulterio deprehensam, & iudicio publico damnatam, & quæ artem ludicram fecisset. Paulus l.44.ff.de ritu nupt.Martianus autem in l.19.eod.scribit,cap.35.fuisse,vt qui liberos,quos habent in potestate, iniuria prohibuissent vxores ducere, vel nubere,à Magistratibus cogerentur in matrimonium collocare & dotare. Vt Patriciis liceret libertinas vxores ducere:præterquàm si Senatores,Senatorúmve liberi essent.Ne qua sponsa-

lia rata essent, nisi statim exacto biennio nuptiæ fierent: hoc est, ne puellæ decem annis minores ducerentur, quarum annus ætatis duodecimus maturus coniugio habebatur. Zonaras libro 11. Hæc autem lex in libris Iurisconsultorum interdum Iulia tantùm, interdum Pappia, interdum Iulia Pappia, interdum Pappia Poppæa dicitur.

Pappia Poppæa lex. Pappia Poppæa tum eadem illa, quæ lex Iulia continet, habuit, tum verò etiam hæc: Vt ne quinquaginta annis minor sexagenario nuberet: aut vir hac ætate iunior quinquagenariam fœminam duceret in vxorem. Vt patronis, qui ius trium liberorum haberent, contra tabulas testamenti liberti, aut ab intestato contra suos hæredes non naturales bonorum possessio daretur. Vt patronæ ingenuæ duobus liberis honoratæ, libertinæ tribus, idem iuris daretur, quod Patronis ex edicto. Vt liberis ingenuæ trium liberorum iure honoratæ, idem iuris quod ipsi patronæ tribueretur. Vt omnibus ingenuis, præter Senatores, eorúmque liberos, vxores libertinas habere liceret. Tulêre eam M. Pappius Mutilus, Q. Poppæus secundus Coss. suff. Augusto Imperatore. Tacitus libro tertio Iurisconsulti sub titulo de ritu nupt. de vulg. substit. de iure patron. & aliis locis innumeris. Vlpianus cap. Instit. 14. & 29. Dio lib. 56.

De Tutelis. CAP. XVII.

Atilia lex. SEquuntur leges de tutelis, quarum quatuor reperiuntur, Atilia, Lætoria, Iulia, Titia, & Claudia. Atilia hæc fuit, vt mulieribus & pupillis tutores non habentibus à Prętore & maiore parte Tribunorum plebis darentur. Quando lata hęc lex sit, non certò constat. Sigonius libro 1. de Antiquo iure ciuium Romanorum, coniectura ductus scribit, videri sibi latam eam esse ante Sp. Posthumij Albini, & Q. Marcij Philippi Cōsulatum, qui incidit in annum IↃLXV. Meminit huius legis Vlpianus titulo 11. vbi addit, tutores Atilia lege datos, Atilianos dici. Meminit & Liuius libro 39. Hæc tamen posteà à Claudio Imperatore abrogata fuisse videtur, cùm scribat Suetonius, sanxisse Claudium, vt Consules pupillis vtriusque sexus tutores darent, quod vicissim ab Antonino Philosopho sublatum refert Capitolinus, ab eóque Prætorem tutelarem institutum.

Iulia Titia lex. Cæterùm cùm Atilia lex tantùm Romæ locum haberet, lata est posteà Iulia Titia, vt etiam Prouinciarum Præsides mulieribus, pupillísve tutores non habentibus, tutores darent. Iustinianus Institutionibus de Atilianis tutoribus, & Vlpian. c. Inst. 11.

Lætoria lex. Lætoria fuit, vt iis qui furiosi, vel prodigi essent, curatores darentur, qui eos circumscripsissent, iudicio publico tenerentur. Meminerunt eius Cic. lib. 3. Offic. lib. 3. de Natura Deorum, Iul. Capitolinus in M. Antonino Philosopho, Suetonius in 4. Prętorum apud Priscianum libro 8.

Claudia lex. Claudia à C. Claudio Imperatore lata est, Vt ne agnati mulierum tutelam legitimam recipere cogerentur. Vlpianus tit. 2. Instit. & Imperator l. 3. C. de legitimis tutorib. Tantùm de tutelis, plura de iis habebimus in XII. Tabularum fragmentis.

De Testamentis, hæredibus, & legatis. CAP. VIII.

Furia lex. DIcemus nunc de testamentis, de quibus aliquot leges hodie extant, vt Furia, Voconia, Falcidia, Cornelia, Iunia Velleia, Iuliæ tres & Pappia.

Furiam tulit C. Furius Tribunus plebis: Ne cui, nisi manumissoris cognato, certísque aliis personis supra mille asses legare, mortísve causa donare liceret: quòd si quis maiorem summam sibi legatam accepisset, redderet. Theophilus Insti. de legatis. Lata est autem, vt ait Iustinianus, legis XII. Tabul. coërcendæ causa, qua vti quisque legasset suæ rei, ita ius erat. Cicero pro Balbo, & Verrina 3. Iustinianus de lege Falcidia, Vlpianus ca. Instit. 1. & 28. vbi minùs quàm perfectam esse dicit, quòd vetet aliquid fieri, & si factum sit, non rescindat. Ad hanc etiam videtur respexisse Pomponius l. 120. de verbo. signifi.

Voconia lex. Voconiam de mulierum hæreditatibus tulit Q. Voconius Saxa Tribunus plebis, Q. Marcio Philippo II. Cneo Seruilio Cæpione Coss. anno IↃXXCIV. Ne qui census esset, virginem, néve mulierem supra quadrantem suorum bonorum, hæredem institueret, plúsve cuiquā legaret, quàm ad hæredem, hæredésve perueniret. Ne fœminæ vltra consanguineos ab intestato succederent. Cicero Verrina 3. de Senectute, lib. 2. de Finibus, Dio lib. 56. Agellius libro 7. c. 3. & libro 17. cap. 5. Augustinus lib. 3. de ciuitate Dei, Florus Epitoma 41. vbi Volumnius legitur, pro Voconius Paulus lib. 4. Sentent. Extat autem declamatio Quintiliani 264. in qua hæc lex proponitur: Ne liceat mulieri nisi dimidiā

partem

A partem bonorum relinquere. Verùm ea lex ad scholasticas exercitationes ficta, & accommodata fuisse videtur, vt ex Dione constat.

Falcidia lex.

Falcidiam tulit Publi. Falcidius Tribunus plebis, Cn. Domitio Caluino II.C. Asinio Pollione Cõsulibus, anno ɪↄCCXII. cuius hæc capita à Iurisconsultis memorantur: Qui ciues Romani sunt, qui eorum post hanc legem rogatam testamentum facere volet, ius, potestásque esto, vt hac lege licebit. Quicunque ciuis Romanus post hanc legem rogatã testamentum faciet, is quantam cuique ciui Romano pecuniam iure publico dare, legare volet, ius potestásque esto, dum ita detur, legetur, vt ne minùs, quàm quartam partem hęreditatis ex eo testamento hæredes capiant. Eis quibus ita datum legatum erit, eam pecuniam sine fraude sua capere liceto: ísque hæres, qui eam pecuniam dare iussus, damnatúsve erit, eam pecuniam debeto dare, qua damnatus est. Si quis aliter, quàm hac lege B liceat, pecuniam dederit, legauerit, hæredi quartam partem eius pecuniæ, quæ data, legata erit, ex eo testamento retinere liceto. Paulus l.1. ff. ad leg. Falcid. Eusebius in Chronicis, qui tamen latam fuisse scribit, vt quarta pars tum demùm hæredibus superesset, si quatuor, aut minùs essent: quod in Iurisconsult. libris nusquàm reperias: tum & huius hæc verba refert Dio libro 48. Vt hæres quartam partem bonorum sibi relictorum, si grauiter oneratus sit legatis, accipiat: cætera legatariis relinquat.

Cornelia lex.

Corneliam tulit L. Cornelius Sulla Felix, Dictator & Consul, cum Q. Metello Pio Baleario, anno Vrbis conditæ ɪↄCLXXIII. Vt eorum testamenta, quæ in hostium potestate C essent, perinde rata essent, ac si hi, qui ea fecissent, in hostium potestatem nõ peruenissent, & hæreditas ex his eodem modo ad vnumquemque pertineret. Iulianus lib. 12. ff. qui testam. fac. poss. Vlpianus capite Instit. 23. Iauolenus in l.15. de iniust. rupt. Atque ex hac lege inducta fictio est, vt qui captus apud hostes decederet, mortuus eodem momento, quo captus esset, putaretur. Eiusdem legis caput opinatur illud fuisse Hotomanus, quod in edicto Verris significatur apud Ciceronem libro Accusationum primo: Non minùs multis signis, quàm è lege oporteat, cautúmque de numero testium, quos in testamentis adhiberi oporteret, fuisse.

Iunia Velleia lex.

Iunia Velleia sequitur, Vt qui testamentum faceret, omnem virilis sexus, qui ei suus hęres futurus erit, cùm nascetur, instituendi, exhęredandíque potestatem haberet, etiam D si viuo testatore nasceretur. Item, Vt si quis ex suis hæredibus suus hæres esse desineret, liberi eius, & cæteri in locum suorum sui hæredes succederent. Scæuola l. Gallus. 20. de liberis & posthumis. Paulus Manutius eam sic recitat, Vt qui testamentum faceret, omnes eos virilis sexus necessariò institueret hæredes, qui, cùm nascerentur, ei hæredes sui futuri essent, eorúmque in locum liberi succederent, qui nisi instituti essent, aut si exhæredati, ad exemplum posthumorum essent, testamentum non valeret. Duplex itaque in hac lege caput fuit, primum, vt mortuo filio, nepotes nondum nati possint institui. Item, vt viuente filio nascituri nepotes possint institui, si, auo viuente, & mortuo filio nascantur: ne facti sui, cùm nascerentur, si se præteritos inuenerint, rumpant testamentum. Altero capite cautum est, vt nepotes iam nati, viuente filio, ab auo hæredes instituantur, vel nominatim exhæredentur, ne fortè mortuo post testamentum filio, facti sui E hæredes, ad exemplum posthumorum testamentum infirment. Cuiacius pro Iunia, Iulia legendum censet, corruptéque vbi huius fit mentio, Iunia scriptum esse ad l. Gallus. ff. eod. notat.

Extant etiam tres leges Iuliæ, de testamentis, quarum vna dicitur Iulia, de vicesima: altera Iulia Caducaria: tertia Iulia Miscella.

Iulia lex de vicesima.

Iuliæ de vicesima hæc fuerunt capita: vt quæ hæreditates, legata, & donationes mortis causa ad alienos, aut locupletes peruenirent, earum pars vicesima ad fiscum pertineret.

Vt testamenta in municipiis, coloniis, oppidis, Præfectura, vico, castello, conciliabulo facta, in foro, vel basilica, præsentibus testibus, vel honestis viris, inter horam secun- F dam & decimam diei recitentur, exemplóque sublato, ab iisdem rursus Magistratibus obsignato, quorum præsentia constat apertum.

Vt testamentum statim post mortem testatoris aperiatur: hoc est, à præsentibus intra triduum vel quinque dies: ab absentibus quoque intra eos dies, cùm superuenerint.

Vt testes vel maxima pars eorum adhibeantur, qui signauerint testamentum, ita vt agnitis signis, rupto licio aperiatur, & recitetur: atque ita describendi exempli fiat potestas, ac deinde signo publico obsignatum in Archiuum redigatur, vt si quando exẽplum

eius interciderit,sic vnde peti possit.Dio libro 38.& Paulus Sentent.lib.4.tit.6.

Iulia Caducaria lex. Iuliæ Caducariæ hæc duo capita fuerunt: Vt si nemo sit, ad quem bonorum possessio pertinere possit: aut sit quidem,sed ius suum omiserit, bona publicentur. Vlpianus cap. Institutionum 28.Idem l.4.§.eod.ff.de fideic.lib. Quare etsi caducariis legibus bona delata sint,idem erit probandum.Sic enim locum hunc nobis restituit Cuiacius. Eandem legem Iuliam significat Iulianus l.96.§.1.de legat.& fideic.lib.1.Quoties lege Iulia bona vacantia ad fiscum pertinent,& legata & fideicommissa præstantur.

Iulia Miscella lex. Iulia Miscella fuit, vt coniugi superstiti legatum sibi à demortuo ea lege, ne iterum nuberet,ita capere ius esset,si intra annum (luctui nondum erat præfinitus annus) iuraret,se liberorum quærendorum causa velle nubere.Iustinianus in tractatu de interdicta viduitate,& lege Iulia Miscella tollenda, libro Cod.6. tit.40. & Nouella Constit.22.vbi Iulium Miscellam huius legis auctorem nominat. Alij tamen Miscellã malunt dictam, quòd id legis Iuliæ caput tam ad virum quàm fœminam pertinebat.De hac lege Barnabas Brissonius libro 3.Selectarum ex Iure ciuili antiquitatum, capite 3.vbi & hoc addit, ei legi Iustinianum, quod ad iusiurandum attinet, obrogasse. Eò enim legem hanc ait per interpretationem Prudentium productam fuisse,vt omnes inde conditiones,quæ liberam auferant nuptiarum contrahendarum potestatem, legatariis remittantur, quasi nullam fieri nuptiis moram oportere lex senserit.

Pappia decimaria lex. Reliqua est Pappia decimaria,cuius hæc sententia fuit:Vt vir & vxor,nullis ex eo matrimonio extantibus liberis, decimam ex testamento matrimonij nomine capere possint.Si verò extent liberi ex alio matrimonio,pro vnoquoq; ex liberis aliam decimam, & pro communi filio post nouum diem amisso aliam: pro duobus post nonum diem amissis duas:quod explicat Vlpian.in fragment. tit.15. & 21. Vide Cuiacium Obseruat.libro 3.cap.12.Alludit ad hanc legem Tertullianus libro 1.ad vxorem. Hæ itaque de testamentis leges ex veteribus adhuc extant, quarum prolixam explicationem nemo à me expectet,cùm id ad Iurisconsultos pertineat.

Glicia lex. Solet hîc quoque mentio fieri legis Gliciæ, de ratione inducendæ querelæ inofficiosi testamenti,de qua tamen cùm nihil certi habeatur,non est,vt multa afferam. Si qui volunt,possunt contrarias de ea disputationes legere Iacobi Cuiacij lib.2.Obseruationum, cap.21.& lib.14. ac Iacobi Ræuardi libro singulari de auctoritate Prudentum, capite 12. Atque hæ de testamentis leges ex veteribus adhuc extant.

De Vsucapionibus, Cessione bonorum, & Furtis.

Cap. XIX.

De testamentis diximus, persequamur nunc alias leges, quæ ad ius priuatum pertinent,quales sunt de Vsucapionibus,Cessione bonorum,& Furtis.

Atinia lex. De Vsucapionibus extat lex Atinia,qua cautum fuit, vt,quod surreptum esset, eius rei æterna auctoritas esset:nisi si in eius,cui surreptum esset,potestatem reuertisset.Meminit eius Agellius libro 17.capite 7.Paulus l.4.§.ff.de vsurpat. Iulianus l.33. eiusdem tituli, & Cicero Verrina 3.

Iulia Plautia lex. Extat & Iulia Plautia,ab Octauio Augusto lata:Ne res vi possessas vsucapere vllo tempore liceret.Iustinianus de vsucap.lib.1.Instit.

Iulia lex. De Cessione bonorum eiusdem Augusti Iulia memoratur: Vt qui sine dolo suo malo, æri alieno satisfacere non posset,bonis suis cedendo liberaretur.l.4.C.qui bon.ced.poss. & in C.Theo.li.4.tit.qui bonis ex lege Iulia cedere possint.

Hostilia lex. De Furtis Aulus Hostilius Mancinus Consul cum Aulo Atilio Serrano,anno IↃXXCIII. legem tulit:Vt furti agere liceret eorum nomine,qui apud hostes essent,aut Reipublicæ causa abessent, quíve in eorum cuius tutela essent. Iustinianus de iis, per quos ag.poss. Hinc illæ Hostilianæ actiones, id est, formulæ apud Ciceronem libro de Oratore 1.vbi de militis testamento agitur. Plura de furtis infrà in fragmentis XII. Tabularum habebimus.

De re Numaria, & Fœnore.

Cap. XX.

Dicendvm nobis nunc est de re Nummaria & Fœnore, quid de iis Romani statuerint. Ac de re nummaria quidem quatuor reperiuntur leges, Papiria, Liuia, Clodia,Maria.

Papiria Papiria lege cautum fuit, Vt asses qui vnciales erant, semunciales fierent. Tulit eam, vti.

vti censet Hotomannus, C. Papirius Carbo Tribunus plebis, L. Cornelio Scipione, C. Lælio Nepote, Coss. anno IↃLXIII. Plinius libro 33. cap. 3. *lex.*

Liuia autem à M. Liuio Druso Tribuno plebis, anno IↃCXXXII. Cn. Domitio Ahenobarbo, C. Fannio Strabone, Coss. lata fuit, Vt octaua æris pars argento misceretur. *Liuia. lex.*

Clodia vel Claudia fuit, Vt victoriatus nummus, qui ex Illyrico aduectus, mercis loco habebatur, Romæ percuteretur: & eadem victoriæ nota obsignaretur. Plinius lib. 33. cap. 3. *Clodia vel Claudia lex.*

His addatur etiam lex Maria, quam tulit M. Marius Gratidianus Prætor, L. Sulla Dictatore, anno IↃCLXXII. Vt nummi, certa tum excogitata ratione probarentur. Iactabatur enim temporibus illis nummus, sic, vt nemo scire posset, quid haberet. Cicero lib. 3. Offic. Plinius libr. 33. cap. 9. *Maria lex.*

Cæterùm vt meliùs intelligantur superiores de re nummaria leges, non absurdum erit, si integrum Plinij locum, vbi legum illarum meminit, adscribam. Sic autem is libro 33. capite 3. Populus Romanus, argento quidem signato ante Pyrrhum Regem deuictum vsus est. Libralis, vnde etiam nunc libella dicitur, & dupondius appendebatur assis: quare æris grauis pœna dicta. Seruius Rex primus signauit æs, anteà rudi vsos Romæ Remeus tradit, Signatum est nota pecudum, vnde & pecunia appellata. Maximus census CX. M. assium fuit illo Rege. Et ideò hæc prima classis. Argentum signatum est anno Vrbis CDXXCV. Q. Ogulnio, C. Fabio Coss. quinque annis ante primum bellum Punicum. Et placuit denarius pro decem libris æris: quinarius, pro quinque: sestertium pro dupondio, ac semisse. Libræ autem pondus æris imminutum bello Punico primo, cùm impensis Respublica non sufficeret: constitutúmque vt asses sextantario pondere ferirentur. Ita quinque pars factæ lucri, dissolutúmque æs alienum. Nota æris fuit ex altera parte Ianus geminus, ex altera rostrum nauis: in triente verò, & quadrante, rates. Quadrans anteà triuncis vocatus à tribus vnciis. Posteà Annibale vrgente, Q. Fabio Maximo Dictatore, asses vnciales facti, placuítq; denarium XVI. assibus permutari, quinarium octonis, sestertium quaternis. Ita Respublica dimidium lucrata est. In militari tamen stipendio semper denarius pro decem assibus datus. Nota argenti fuêre, bigæ, atque quadrigæ, & deinde bigati, quadrigatíque dicti. Mox lege Papiriana semunciales asses facti. Liuius Drusus in Tribunatu plebis octauam partem æris argento miscuit. Qui nunc victoriatus appellatur, lege Clodia percussus est. Anteà enim hic nummus ex Illirico aduectus, mercis loco habebatur. Est autem signatus Victoria, & inde nomen. Aureus nummus post annum LXII. percussus est, quàm argenteus, ita vt scrupulum valeret sestertiis vicenis, quod efficit, in libras ratione sestertiorum, qui tunc erant sestertios IↃCCCC. Post hæc placuit XL. M. sed signati ex auri libris, paulatímq; principes imminuêre pondus, minutissimus verò ad XLV. M. Hactenus Plinius.

A Legibus nummariis ad fœnebres accedemus, quarum hæc extant, Licinia, Genutia, Duillia Mœnia, Sempronia, Valeria, Sulpitia, Gabinia, Iulia, & Claudia.

Licinia hæc fuit, Vt deducto eo de capite, quod vsuris pernumeratum esset, id quod superesset, triennio æquis portionibus persolueretur. Tulit eam C. Licinius Stolo Tribunus plebis, Sp. Furio medullino, P. Clælio Siculo, &c. Tribunis militum Coss. anno CCCLXXVI. Liuius lib. 6. *Licinia lex.*

Est & alia Licinia de Fœnore, à L. Licinio Lucullo Asiæ Proconsule, ante Ciceronis Consulatum lata, ad leuandam ære alieno Prouinciam: Ne scilicet supra centesimam iure fœnoris solueretur: Ne maiores essent vsuræ, quàm quibus veteri iure pecuniæ anteà credebantur: Ne creditoribus à debitore fœnoris nomine plus omninò liceret accipere, quàm quanta fructuum creditoris quarta pars esset. *Alia Licinia lex.*

Duillia Mœnia à M. Duillio, L. Mœnio Tribunis plebis, C. Marcio Rutilo, Cn. Manlio Capitolino Imperiosso II. Consulibus, anno CCCXCVI. lata est. Vt fœnus ne maius vnciario exerceretur. Liu. li. 7. Tac. tamen li. 6. annalium. Fœnus vnciarium XII. Tabularum legibus constitutum fuisse tradit. Fuit igitur hæc repetitio legis XII. Tabularum anno Vrbis CDVI. C. Plautio Ypsæo, T. Manlio Imperiosso Torquato, Coss. lex semunciarii fœnoris à Tribunis plebis lata est. Liuius li. 7. Tacitus li. 6. Annalium. *Duillia Mœnia lex.*

Paulò pòst, anno CDXI. C. Marcio Rutilo IV. Q. Seruilio Coss. L. Genutius Tribunus plebis legem tulit, ne fœnerare liceret, Liuius libro 7. *Genutia lex.*

Atque hæc quidem in Vrbe obseruabantur. Cæterùm cùm essent lucri cupidi, qui nomina in socios, quòd ij non tenerentur iis legibus, transcriberent, legem tulit M. Sempronius Tribunus plebis, anno ICLX. L. Cornelio Merula, Q. Minutio Thermo Coss. *Sẽpronia lex.*

Vt cum sociis ac nomine Latino pecuniæ creditæ ius idem, quod cum ciuibus Romanis esset. Liuius libro 35. Cicero libro 2. de Officiis. A

Valeria lex. Anno IↃCLXVII. L. Valerius Flaccus II. Consul, cum L. Cornelio Cinna II. in Marij demortui locum suffectus, tulit: Vt creditoribus quadrans solueretur: hoc est, Vt terni nummi pro centenis in anno penderentur. Vell. Paterculus lib. 2. qui tamen hoc factum vt iniussum reprehendit.

Cæcilia Gabinia lex. Cæcilia Gabinia lex ab Aul. Gabinio Tribuno plebis, L. Metello, Q. Marcio Rege Coss. anno IↃCXXCV. lata est: Ne ius diceretur de iis pecuniis, quæ versura facta essent, sūptæ: Ne scilicet Prouinciales homines à Romanis exhaurirētur: Ne grauior vsura quàm centesima exigeretur. Sed & præter amissam sortem certam pœnam sanciebat Cic. lib. 6. Epistol. ad Atticum. B

Quod de C. Iulio Cæsare Suetonius, & ipse Cæsar libro 3. Comment. de Bello ciuili memoriæ produnt, Cæsarem, cùm fides tota Italia esset angustior, neque creditæ pecuniæ soluerentur, constituisse, vt debitores creditoribus satisfacerent per æstimationem possessionum ab arbitris ad hoc datis factam, quanti quasque ante ciuile bellum comparassent, deducta summa æris alieni, si quid vsuræ nomine numeratum aut perscriptum fuisset: qua conditione quartam ferè crediti deperiisse aiunt, nescio an ad legem aliquam sit referendum, quod aliquibus placere video, qui etiam ex Tacito afferunt, eadem lege cautum fuisse, de modo credendi, possidendíque intra Italiam. Locum Taciti cùm & superiorum legum mentionem habeat, integrum adscribam. Sic igitur is libro 6. Annalium (quemadmodum Iustus Lipsius recensuit) scribit: Intereà magna vis accusatorum in eos irrumpit, qui pecunias fœnore auctitabant, aduersùm legem Dictatoris Cęsaris, qua de modo credēdi, possidendíque, intra Italiam cauetur, omissa olim, quia priuato vsui bonum publicum postponitur. Sanè vetus Vrbi fœnebre malum, & seditionum, discordiarúmque creberrima causa, eóque cohibebatur antiquis quoque & minùs corruptis moribus. Nam primò XII. Tabulis sanctum, ne quis vnciario fœnore ampliùs exerceret, cùm anteà ex libidine locupletium agitaretur: dein rogatione tribunitia ad semuncias redacta. Postremò vetita versura, multísque plebiscitis obuiam itum fraudibus, quæ toties repressæ, miras per artes rursus oriebantur. Hactenus Tacitus. C

Iulia lex. Memoratur & alia Iulia lex de Cessione bonorum, Vt qui sine dolo suo malo æri alieno satisfacere non posset, bonis suis cedendo liberaretur. l. 4. C. qui bon. ced. poss. & in C. Theod. lib. 4. tit. qui bonis ex lege Iulia cedere possint. D

Claudia lex. Claudiam tulit C. Claudius Cæsar, Ne creditores in mortem parentum pecunias filiis familiarum fœnori darent. Tacitus libro Annalium 2. quæ lex ab Atheniensibus desumpta est, quos similem habuisse legem ex Terentij Phormione discimus.

Referenda ad hanc classem etiam est lex Pętelia Papiria, quam tulēre C. Pætelius Libo Visolus III. L. Papirius Mugillanus, Coss. anno CDXXVII. Ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec pœnam lueret, & in compedibus, aut in neruo teneretur, pecuniæ creditæ bona debitoris, non corpus obnoxium esset. Et ne quis in posterum necteretur. Liuius libro 8. C. Manlius in Epistola ad Q. Marcium Consulem, apud Sallustium in Coniuratione Catilinæ. Tantùm de re nummaria, & fœnore. Sequuntur leges de Iudicibus. E

De Iudicibus, Donis, & Muneribus.

CAP. XXI.

De iudiciis iam dicturi, priùs eas leges recensebimus, quæ de ipsis Iudicibus latæ fuerunt, tum quæ de iudiciis. Sunt autem de Iudicibus latæ istæ: Sempronia, Seruilia, Liuia, Plautia, Cornelia, Aurelia, Pompeia, Iulia, Antonia. Iudicia primùm penes Senatum fuerunt, ex lege Romuli, de quo Dionysius Halicarnassæus scribit in hunc modum: Romulus, inquit, postquàm discreuit potiores ab inferioribus, mox legibus latis præscripsit, quid vtrisque faciendum: Vt Patricij sacra curarent, Magistratus gererent, ius redderent, secum Rempublicam administrarent, res vrbanas obirent: ídque longo tempore etiam sub Consulibus seruatum, donec tandem C. Sempronius Gracchus Trib. pleb. Senatui iniquior, anno IↃCXXX. Q. Cæcilio Metello Balearico, T. Quintio Flaminio, Coss. legem tulit, quam paucis antè annis frater eius Tiberius ferre conatus erat: Vt iudicia, quæ semper anteà penes Senatorium ordinem fuerant, ad solos Equites transferrentur. Appianus libr. 1. de Bel. ciuil. Asconius in Diuinat. Velleius libr. 2. Tacitus libr. 12. Varro de Vita pop. Roman. apud Nonium, in voce Biceps. F

Romuli lex.

Sēpronia lex.

Plutarchus

A Plutarchus in Gracchis, Equites trecentos cum Senatoribus trecentis mixtos tradit, atque inter vtrosque communicata iudicia, quod falsum est. Florus etiam Epit.60.auctor est, lege Sempronia trecentos Senatores cum sexcentis Equitibus commixtos iudicasse: quod procul dubio ad legem Seruiliam pertinet, quam non multò pòst tulit Q. Seruilius Cæpio Consul, cum C. Atilio Serrano, anno DCXLVII. Vt iudicia, quæ lege Sempronia ad solos Equites translata erant, ordini Senatorio communicarentur: quæ tamen lex non multò pòst abrogata est. Tacitus libro 12. Annal. Cic. in 1. de Arte Rhetorica, lib. 2. de Oratore, in Bruto, in oratione pro Scauro, & ibidem Asconius. Fuit autem hac lege impar & minor numerus Senatorum, quàm Equitum. Nam paucis pòst annis M. Liuius Drusus Tribunus plebis, L. Marcio Philippo, Sex. Iul. Cæsare, Coss. anno Vrbis B DCLXII. tulit, Vt æqua ex parte iudicia penes Senatum, & Equestrem ordinem essent, id est, trecenti Equites, & trecenti Senatores. Asconius in Cornelianam, Cic. lib. 3. de Orat. Florus Epit. 71. Appian. lib. 1. de Bel. ciuil. sic scribit: M. Liuius Drusus Senatum quoque ac Equites tum maximè propter iudicia diffidentes inuicem conabatur conciliare: quæ cùm nequiret Senatui palàm restituere, arte vtrosq; aggressus est. Nam cùm per id tempus propter crebras seditiones vix trecentorum explerent numerum, promulgauit legem, vt ex Equestri ordine adderentur totidem, delectu optimorum habito, atque ex his omnibus in posterum Iudices legerentur: vtque causam dicere cogerentur suspecti de munerum corruptela: quod malum iam inter crimina haberi desierat: adeò frontem plerique perfricuerant. Hactenus ille. Verùm nec hæc Liuia longæua fuit: nam L. Marsius C Philippus Consul, Drusi inimicus, eodem anno obtinuit, vt Drusi leges tanquàm contra auspicia latæ, vno Senatusconsulto tollerentur, vti testatur Cic. li. 3. de Legib. Anno deinde elapso, qui fuit secundus belli Italici, Cn. Pompeio Strabone, L. Porcio Catone Coss. cùm Equester ordo in iudicijs dominaretur, legem tulit M. Plautius Siluanus Trib. plebis, Vt Tribus singulæ ex eo numero quinos denos suffragio crearent, qui eo anno iudicarent. Ex eo factum est, vt Senatores quoque in eo numero essent, & quidem etiam ex ipsa plebe. Cic. in oratione pro Cornelio, epistolis ad Attic. lib. 4. & Asconius in Cornelianam. Ex quo intelligitur, cùm antè Equites soli iudicarent CCC. Tribus dedisse singulas Iudices XV. itaque CDL. fuerunt: & iudicia inter tres ordines, Senatorium, Equestrem, & Plebeium communicata sunt.

Seruilia lex. *Liuia lex.* *Plautia lex.*

D Plautiam legem secuta est Cornelia, quam tulit L. Cornelius Sulla Dictator & Consul II. cum Q. Cæcilio Metello Pio, anno DCLXXIII. Vt iudicia Equestri ordini adempta, in solum ordinem Senatorium transferrētur. Florus Epit. 89. Asconius in Diuinationem.

Cornelia lex.

Vndecim annis post legem L. Cornelij Sullæ, Aurelia lata est à L. Aurelio Cotta Prætore, anno DCXXCIII. Cn. Pompeio Magno, M. Licinio Crasso, Coss. Vt iudicia, quæ penes solos Senatores erant, inter Senatores & Equestrem ordinem, & Tribunos Ærarios communicarentur. Cicero in Verrinis sæpe, Asconius in easdem, in orationem pro Corlio, & in Pisonem, Florus Epitome 97. Velleius libro 2. vbi tamen Tribunos Ærarios non nominat.

Aurelia lex.

Secuta Vatinia est, quam tulit, vt opinatur Manutius, Publ. Vatinius Tribunus plebis, E C. Iulio Cæsare, M. Calpurnio Bibulo Consulibus, anno DCXCIV. Qua autem sententia fuerit, se nondum inuenire potuisse idem ait: existimare tamen popularem fuisse, cùm Vatinius Senatum, Senatus illum vehementer oderit.

Vatinia lex.

Iulia lex à C. Iulio Cæsare Consule cum M. Bibulo, anno eodem lata est: Vt iudicia ad duo genera Iudicum redigerentur, Equestris ordinis, & Senatorij: Tribuni verò Ærarij, quod erat tertium, tolleretur. Suetonius in Cæsare. Meminit & Agellius libro 14. capite 2. Dio libro 43. Multa prætereà huius legis capita fuerunt de ipsorum Iudicum ætate, dignitate & conditione, de forma & consuetudine iudiciorum publicorum & priuatorum. Quæ omnia in Antiquis Iurisconsultorum libris comprehensa opera Triboniani abolita sunt.

Iulia lex.

Pompeia sequitur, quam tulit Cneus Pompeius Magnus II. Cos. cum M. Licinio Crasso II. anno DCXCIIX. Vt amplissimo ex censu, ex Centuriis, aliter quàm anteà lecti Iudices, ex tribus tamen ordinibus, quibus Aurelia lege communicata erant iudicia, Senatorio scilicet, Equestri, & Tribunis Ærarij res iudicarent. Item, Vt quinque & septuaginta Iudices causas cognoscerent. Cicero in Pisonem, & in eandem Asconius.

Pompeia lex.

Vltima Antonia est, quam tulit M. Antonius Coss. cum C. Iulio Cæsare, anno DCCIX. Vt tertia Iudicum decuria è Centurionibus, Antesignanis, Alaudis, Manipularibus fieret. Cicero Philip. 1. & 5. Suetonius in Augusto. Ex quo etiam intelligi potest, hanc

Antonia lex.

non fuisse abrogatam, cùm ille hostis iudicatus est, vt vult Zasius. Sic enim scribit: Ad tres Iudicum decurias quartam addidit ex inferiore censu, quæ ducenariorum vocaretur, iudicaréntque de leuioribus summis. A

Pompeia lex. Hactenus leges de Iudicibus recitauimus, de quibus prolixè Paulus Manutius libro de Legibus, & Franciscus Poletus lib.3. Historiæ Fori Romani. Quibus adiiciemus eam Pompeij legem, qua tulit, Vt de iis, qui à secundo suo Consulatu ad hunc vsque diem obrem iudicandam pecunias cepissent, quæstio constitueretur. Appianus lib.2. de Bellis ciuilibus.

De iudiciis. CAP. XXII.

NON est dubium, si omnes, quæ à priscis Romanis latæ sunt leges, hodiè superessent, magnum earum numerum de iudiciis futurum esse. Verùm interciderunt ferè omnes. Quæ igitur adhuc extant, hoc capite recitabimus. Sunt autem tres, Pompeia, Iulia, & Iunia Petronia. B

Pompeia lex. Pompeia à Cneo Pompeio Magno, Consule solo sine collega, anno Vrbis IↃCCCI. lata est: Ne reum in iudicio laudare liceret. Plutarchus in Pompeio, & Catone Vticensi. Valerius lib.6. cap.2.

Iulia lex. Legem Iuliam iudiciariã à C. Iulio Cæsare latã, multa de forma iudiciorũ publicorũ priuatorúmque continuisse, quæ à Triboniano abolita sint, diximus capite præcedenti. Fuit autem & alia Iulia lex ab Octauio Augusto Cæsare lata, quæ formam iudiciorum præscripsit, cuius hæc capita feruntur: Vt qui nomen alicuius deferrent, locum, annum, & mensem, quo crimen admissum erit, designent, l.3. de accusat. Ne eodẽ tẽpore de duobus reis quis quereretur, nisi suarum iniuriarũ causa, l.12. eodem: Ne inuito denũcietur, vt testimonium dicat aduersùs socerũ, generum, vitricũ, priuignum, sobrinũ, sobrinam, sobrino natum, eósve, qui priore gradu sint. Item, Ne liberto ipsius, liberorum eius, parentum, viri, vxoris: item patroni, patronæ, & vt ne patroni, patronæ aduersùs libertos, neq; liberti aduersùs patronum cogãtur testimonium dicere, l.4. ff. de testibus. Vt inter priuatos, qui in Iudicem consensisset, iurisdicundi, ei iudici potestas esset, l.3. §.1. ff. de iudiciis. Ne qui Iudex sit, arbitrium recipere eius rei, de qua Iudex est, néve se promitti, iubeat. l.9. ff. de arbitris. Ne minor annis viginti iudicare cogatur, l. cum lege. 41. ff. de arbitris. Vt Saturnalibus triduo feriæ seruarentur Macrobius libro 1. capite 10. Eadem etiam latum opinatur Hotomanus, vt certus patronorum numerus esset. Meminit Asconius in argumento orationis pro Scauro. Et si quis reus accusator domum Iudicis ingrediatur, per legem Iuliam iudiciariam in legem ambitus committit, l. 1. ff. de ambit. Item, Ne Iudices suo anno in alienas ædes ingrediantur. Dio lib.54. C D

Iunia Petrõia lex. Iuniam Petroniam tulêre C. Iunius Cæsonius, Petronius Turpillianus, Coss. anno IↃCCCXIII. Vt si dissonantes pares Iudicum existerent sententiæ, pro libertate pronunciaretur. Hermog. l.24. ff. manumiss. His legibus subiiciemus eas, quę de mulctis, item eam, quæ de donis & muneribus latæ sunt.

Memmia lex. De iudiciis etiam fuit lex Memmia, de Reis postulandis, qua latum fuit, vt eorum, qui Reipublicæ causa abessent, nomina ne inter reos reciperentur. Cic. in Vatiniam, Valer. Max. lib.3. cap.7.

Lex de calumniatoribus. Item illa de Calumniatoribus: Vt Calumniatoribus pœna constituto iudicio imponeretur: cuius meminit Cicero pro Sext. Roscio. Papinianus lib.13. de testibus, lib.1. cap.1. ad Senatusconsultum Turpilianum. Hac autem lege calumniatori in fronte imprimebatur litera, qua indicabatur calumniatum eum esse. Sic enim Cicero pro Sex. Roscio: Literam illam, cui vos eousque inimici estis, vt etiam calumnias oderitis, ita vehementer ad caput affigent, vt posteà neminem alium, nisi fortunas vestras accusare possitis, &c. Cæterùm hanc legem, sicut & superiorem, quidam Memmiam, quidam Remmiam appellant. Paulus Manutius autem Commentariis in orationem pro Sex. Roscio, superiorem illam de reo euocando Memmiam: hanc ergo de Calumniatoribus Remmiam dictam sibi videri scribit. Pertinent ad hunc de iudiciis locum etiam leges, quæ de Mulctis, item quæ de Donis & muneribus latæ fuerunt. E

Ateria Tarpeia lex. De Mulctis primi legem tulêre Sp. Tarpeius Montanus Capitolinus, Aul. Aterius Fontinalis Coss. anno CCCIↃIX. vnde & Ateria, & Tarpeia indifferenter dicitur: Vt omnibus Magistratibus mulctę dicendæ ius esset, cùm anteà solis Coss. id liceret: Vt duas oues, triginta boues mulcta non excederet. Dionysius lib.10. Agellius lib.11. c.1. & Festus F

in voce,

A invoce, Peculatus. Ad huius legis primum caput respexisse videtur Vlpian. l. vnica. ff. si quis ius dic. nō obtem. dum ait: Omnibus Magistratibus secundùm ius potestatis suę cōcessum est iurisdictione pœnali iudicio defendere.

Biennio pòst anno, scilicet CCCI. P. Sextius Capitolinus, T. Menenius Lęnatus Coss. legem tulerunt, vt oues decussi, boues centussi æstimarentur. Apud Festum, qui huius legis meminit, mendum esse videtur, quia priore loco ponit legem Meneniam Sextiam, posteriore Tarpeiam, quasi Menenius ante Tarpeium & Aterium, Consul fuerit, quod falsum est. Vide Antonium Augustinum apud Festum, ad vocem, Peculatus. *Sextia Menenia lex.*

Fuisse quoque Papiriam Iuliam legem Consularem de modo mulctarum latam, ex Liuio cognoscitur: verùm qua sententia, non exprimitur. Atque tantum de mulctis. *Papiria Iulia lex.*

B Huc denique pertinet lex Cincia muneralis, siue de donis & muneribus, quā tulit M. Cincius Tribunus plebis, M. Cornelio Cethego P. Sempronio Tuditano Coss. anno IↃXLIX. Ne quis ob causam orandam donum, munúsve caperet. Liu. lib. 34. Tacitus li. 14. Annalium, Cicero ad Atticum libro 1. item lib. 2. de Oratore, in Catone. Hanc Festus muneralem à Plauto vocari scribit, his versibus: *Cincia lex.*

Neque muneralem legem, neque lononiam,
Rogata fuerit nécne, flocci æstimo.

Fuerunt autem & alia quædam huius legis capita, vt, Ne plus ducentis aureis donare liceret: extra quam si coniunctis personis donaretur, quod eo ampliùs donatum esset, ratum non esset, argumento l. sancimus. C. de donat. Vlpianus cap. Instit. 1. l. 4. & l. 6. C. Theod. de donationibus. Item, Vt in donatione quibuscunque personis facta, mancipatio traditione adhiberetur, ff. l. 4. & l. 5. Verùm ista propriè huc non pertinent. C

Hoc loco meminerunt, quidam ex Tacito libro 2. Annalium, & ex Ausonio legis Titiæ muneralis. Cùm verò ij loci de mendo suspecti sint, nihil ampliùs de ea habeo dicere, præsertim cùm etiam Iustus Lipsius in notis ad Tacitum affirmet in Vaticanis, duobus, & Farnesiano codice legi Cintiam, aut Cinthiam, non Titiam.

Atque has leges, quas de iure publico & priuato recitaremus, habuimus. Sequitur vt de criminibus dicamus, quod faciemus capitibus sequentibus.

De criminibus publicis; & primùm de Maiestate.
Cap. XXIII.

D

HActenus eas leges recitauimus, quæ de iure publico, & priuato latæ sunt: Restant illæ, quæ de criminibus loquuntur. Fuerunt autem cirmina maleficia, quæ aut aduersùs Rempublicam commissa sunt, aut populus Rom. aduersùs Rempublicam commissa existimauit, atque iudicio legibus constituto, pœna vindicanda putauit: qualia sunt crimen Maiestatis, peculatus, ambitus, repetundarum, vis publicæ sicariorum, veneficij, parricidij, falsi, adulterij, plagij. De his omnibus ordine dicemus, sumpto initio à crimine Maiestatis, quippe quod omnium fuit grauissimum & antiquissimum.

Maiestas, inquit Vlpianus, est crimen illud, quod aduersùs populum Romanum, aut securitatem eius committitur, id est, in quo læditur aut dignitas, aut securitas eius. Et pertinent ad hoc crimen omnia, quæcunque aut populo, aut Magistratibus eius directò iniuriæ factæ sunt. Grauissimum autem inter Maiestatis crimina est crimen perduellionis, & sub illo tanquàm species sub genere continetur. Est autem perduellio, hostili animo aduersùs Rempublicam, vel Principem animatum esse. Franciscus Hotomanus I.C. celeberrimus, quadruplicem inter Maiestatis & perduellionis crimina differentiam notat, quarum prima est, quòd Maiestatis crimine tenentur ij, qui vel partem aliquam Reipublicæ læserunt; veluti, si quis duces hostium accepta pecunia liberauit, aut priuatus domi suæ hostium duces tenuit: aut si Magistratui quippiam pro sua potestate argenti aliquis officiat, veluti C. Cornelius, quem Cicero defendit. Perduellionis, autem crimen in eos cadit, qui summam Reipublicæ labefactare conati sunt. Altera differentia est, quòd Maiestatis crimen in foro apud suum Prætorem pro tribunali, iudicio certa lege constituto, agebatur, vt ex Verr. 3. & 7. cognoscitur. Perduellio verò primis quidem temporibus à Duumuiris data opera creatis, pòst autem à populo Romano Comitiis Centuriatis in campo Martio cognoscebatur: quemadmodum ex oratione Ciceronis pro C. Rabirro perduellionis reo, in campo Martio habita, itémque ex Valerij Maximi libro 6. capite 5. satis planè constat. Tertia differentia est, quòd Maiestatis crimen non morte, sed exilio mulctabatur: perduellionis verò damnatum carnifex in Vrbem euocatus in crucem, Martio in campo fixam tollebat, quod ex eadem oratione cognoscitur, in

E

F

qua crucis mentio fit,& ex Dionis libro 37.vbi de hoc iudicio commemorat. Quartam A differentiam Vlpianus ostendit ff.l.vlt.de crim.Maiesta. vbi ait: Maiestatis imminutæ crimen rei morte obliterari:Perduellionis autem memoriam etiam post mortem damnari. Quomodo intelligendus Iustinianus Institutionibus §. 2. de publicis iudiciis, Publica, inquit, iudicia hæc sunt: Lex Iulia Maiestatis, quæ in eos, qui contra Imperatorem vel Rempublicam aliquid moliti sunt, suum vigorem extendit. Cuius pœna animæ amissionem sustinet,& memoria rei etiam post mortem damnatur,&c. Plura de Maiestate alibi recitantur, nos hîc leges Romanorũ,quæ de eo crimine latæ fuerunt,recensebimus:inter quas,quæ quidem post duodecim Tabulas rogatæ sunt (de illis enim diximus antè)prima est Gabinia:Ne quis coitiones clandestinas conflaret:qui fecisset,capitali supplicio plecteretur.Sallustius in declamatione Porcij Latronis. B

Gabinia lex.

Post annum inde IↃCIV.leges quatuor de Maiestate latæ,Appuleia,Varia,Cornelia, & Iulia.

Appuleia lex.

Appuleiam tulit L.Appuleius Saturninus Tribunus plebis anno IↃCLII.C.Mario V.M. Aquileio Coss.Hac lege C.Norbanus est postulatus,quem M.Antonius Censorinus defendit,vt in 2.de Oratore scribit Cicero,ex quo apparet, hac lege vim in Vrbe ac seditionem vindicatam esse.Carolus Sigonius putat eadem etiam quæstionem de Maiestate perpetuam constitutam esse.

Valeria lex.

Legem Valeriam tulit Q. Valerius,propter obscurum ius ciuitatis Hybrida cognominatus,Tribunus plebis anno IↃCLXII. L. Marcio Philippo, Sex.Iulio Cæsare Coss.Vt quæreretur de iis,quorum opera,consilióve socij contra populum Romanũ arma sumpsissent.Cicero oratione pro Scauro, & pro Cornelio, & in easdem Asconius.Valerius Maximus lib.8.cap.6.Cicero Tuscul.2.& in Bruto. C

Cornelia lex.

Sequitur Cornelia,quam tulit L. Cornelius Sulla Felix Dictator anno IↃCLXX. cuius hæc capita apud scriptores dispersa leguntur :Prætor,qui ex hac lege quæret,de eo quęrito,qui intercessionem sustulerit, aut magistratui, quo minùs munere suo fungatur, impedimento fuerit.Qui exercitum è Prouincia eduxerit, aut sua sponte bellum gesserit.Qui exercitum sollicitauerit. Qui ducibus hostium captis ignouerit, aut pecunia liberauerit. Qui ducibus Prædonum captis ignouerit. Qui potestatem suam in administrando non defenderit. Qui ciuis Romanus apud Regem externũ versatus fuerit. Mulieris testimonium accipiatur.Calumniatoribus nulla pœna sit. His damnatis pœna aquę,& ignis interdictio sit.Cicero in Pisonem,pro Cluentio, & epistolis ad Appium. Asconius in Cornelianam,& alij.Fuit & illud in hac lege, vt à quæstionibus vel cruentis nullius dignitas exciperetur. Ammianus Marcellinus libro 19.Hac lege populus Romanus vsque ad Cæsarem Dictatorem est vsus. Ius tulit, vt de vi & Maiestate damnatis aqua & igni interdiceretur.Cicero 1.Philip. D

Iulia lex

Alia est Iulia, quam tulit C.Octauius Augustus, cuius mentio crebra in libris Iurisconsultorum occurrit.Eius hæc extant capita.

Prætor qui ex hac lege quæret,de eo quærito. Cuius opera dolo malo consilium initum erit,quo obsides iniussu principis interciderent, quo armati homines cum telis lapidibúsve in Vrbe sint,conueniántve aduersùs Rempublicam,locáve occupentur,vel templa,quóve cœtus conuentus fiat, hominésve ad seditionem conuocentur: cuiúsve opera,& consilio,dolo malo,consilium initum erit,quo quis Magistratus populi Romani, quíve imperium, potestatémve habet, occidatur, quóve quis contra Rempublicam arma ferat,quíve hostibus populi Romani nuntiũ,literásque miserit,signúmve dederit, fecerítve dolo malo,quo hostes populi Romani iuuẽtur aduersùs Rẽpublicã:quíve milites sollicitauerit,concitauerítve,quo seditio tumultúsve aduersùs Rempublicam fiat. E

Item de eo,qui in bellis cesserit,aut arcem non tenuerit,aut castra concesserit.

Qui iniussu principis bellum gesserit,delectúmve habuerit,exercitum,comparauerit, quíve, cùm ei in prouinciam successum esset,exercitum successori non tradiderit:quíve imperium, exercitúmve populi Romani deseruerit, quíve priuatus pro potestate, magistratúve quid sciens dolo malo gesserit,quíve quid eorum,quæ suprà scripta sunt, facere curauerit.Cuiúsve dolo malo iureiurãdo quis adactus est,quo aduersùs Rempublicã faciat:cuiúsve dolo malo exercitus populi Romani in insidias deductus,hostibúsve proditus erit,factúmve dolo malo cuius dicitur,quo minùs hostes in potestate populi Romani veniãt,cuiúsve opera dolo malo hostes populi Romani cõmeatu,armis,telis, equis,pecunia,aliáve qua re adiuti erũt,vt ne ex amicis hostes populi Romani fiant,cuiúsve dolo malo factum erit,quo Rex exterę nationis populo Romano minùs obtemperet: F

perer:

A peret: cuiúsve opera dolo malo factum erit, quo magis obsides pecunia, iuramenta, hostibus populi Romani dentur aduersùs Rempublicam.

Item de eo quærito, qui confessum in iudicio reum, & propter hoc in vincula coniectum emiserit. Item cuius ope, consilio, dolo malo, Prouincia, vel ciuitas hostibus prodita est. Qui statuas aut imagines Imperatoris iam consecratas conflauerint, aliúdve quid simile admiserint. Qui famosos libellos scripserint. Famosi, qui ius accusandi non habent, ad hanc accusandi admittantur, itémque milites. Serui deferentes audiantur, & quidem dominos suos, & liberti patronos. Itémque mulieres accipiantur. Qui in reatu Maiestatis decesserit, nisi à successoribus purgetur, hæreditas fisco vindicetur. Qui ex alia causa legis Iuliæ Maiestatis reus est, quàm perduellionis, mortis crimine liberetur: B qui perduellionis, capite puniatur.

Collecta hæc sunt à Carolo Sigonio ex Vlpiano, Marciano, Scæuola, Venuleio, Modestino, Papiniano, Hermogeniano ff. ad legem Iuliam Maiestatis, Tacito libro I. Annalium, & Suetonio in Augusto. Ad hanc quoque legum de Maiestate classem referri non incommodè posse arbitror Memmiam de Iugurtha Romam euocando, & Mamiliam de Senatoribus à Iugurtha corruptis. Memmiam tulit Memmius Tribunus plebis, P. Cornelio Scipione Nasica, L. Calpurnio Bestia Coss. anno IↃCXLII. Vti L. Cassius Prætor ad Iugurtham mitteretur, eúmque interposita fide publica Romam duceret, quo faciliùs indicio Regis, Scauri & reliquorum, quos pecuniæ captæ arcessebant, delicta patefierent, Sallustius de bello Iugurthino.

C Mamiliam tulit C. Mamilius Limetanus vel Limitanus Tribunus plebis, Sp. Posthumio Albino, Qu. Minutio Rufino Coss. anno IↃCXIV. Vti quæreretur in eos, quorum consilio Iugurtha Senatus decreta neglexisset, quíque ab eo in legationibus, aut imperiis pecunias accepissent: qui elephantos, quique perfugas tradidissent: item qui de pace, aut bello cum hostibus pactiones fecissent. Sallust. de bello Iugurthino. Tantùm de Maiestate.

De Adulterio. Cap. XXIV.

SECVNDVM inter crimina iudiciorum publicorum locum dedimus adulterio, secuti ea in re, sicut in toto hoc libro, Iustinianum Imperatorem, qui & ipse in Institutio- D nibus iudicia publica recensens, secundo loco adulterij mentionem facit. Habemus auautem vnam tantùm de hoc crimine legem reliquam, Iuliam scilicet, quam tulit C. Octauius Augustus Imperator, cuius hæc capita hinc inde dispersa collegit Barnabas Brissonius I.C. eáque eleganti commentario explicauit. Nos capita legis hîc referemus, explicatio è Brissonij commentario petatur. Sunt autem hæc:

Nequis posthac stuprum, adulterium facito sciens dolo malo. Qui stuprum, adulterium sciens dolo malo fecerit, in Insulam relegator. Patri, qui in potestate habet adulterum quemlibet, quem in filia deprehenderit, domi suæ, generíve sui occidere ius esto, dum vnà cum eo in continenti filiam occidat. Viro deprehensum domi suæ in vxore sua adulterum, qui leno fuerit, quíve artem ludicram fecerit, vel in scenam saltandi, E cantandíve causa prodierit, iudicióve publico damnatus, neque in integrum restitutus erit, quíve libertus eius mariti, vxorísve, patris, matris, filij, filiæ, vtriusque eorum fuerit, propriúsve eorum, vel cum alio communis, quíve seruus erit, occidere liceto. Qui eorũ aliquem occiderit, vxorem sine mora dimittito. Viro adulterum cum vxore sua deprehensum, quem aut nolit, aut nõ liceat occidere, retinere per horas diurnas, nocturnásq; non plus quàm viginti, testandæ eius rei gratia, vt vti sine fraude suo iure possit, liceto.

Viro patríque, qui in potestate habet, sexaginta dies vtiles ad accusandum dantor, intráque eos dies cuilibet præferuntor. Post eos dies patri, maritóque lapsos, extranei quilibet admittuntor. Ne quis inter reos eum, qui tunc sine detrectatione Reipublicæ causa aberit, referto. Minoribus XXV. annis adulterij accusare ne liceto. Si seruus adulterij F accusetur, & quæstionem in eo haberi accusator postulet, iudices seruum æstimanto: & quantùm æstimauerint, tantam pecuniam & alterum tantum eum, qui nomen eius serui detulerit, ei ad quem ea res pertinet, dare iubento. Qui post maritum & patrem accusare possunt, si ad accusandum plures simul prosiluerint, is cuius de ea re notio est, de iusto accusatore cõstituito. Reos adulterij matrem & fœminam ex eadem causa ne facito. Si mulier ante denunciationem nupserit, qui accusare volet, ab adulterio incipito. Nec antè ad mulierem quisquam peruenito, quàm adulterum reum peregerit. Adultero absoluto, quæ nupsit, quandiu nupta erit, aduersùs omnes secura esto. Si vir, qui vxori

adulteræ repudium miſit, vel extraneus quis mulieri, antequàm nuberet, adulterij ſe a-cturos denunciauerint,eáque poſt denunciationem nupſerit,ab ea incipere accuſare volenti ius eſto.Si vidua ſit,de cuius adulterio agitur, accuſator liberum arbitrium , adulterum,vel adulteram,vtrum priùs velit,poſtulandi habeto. Qui domum ſuam præbuerit,vt ſtuprum,adulteriúmve cum aliena matrefam. vel cum maſculo fieret,ſciens , hac lege tenetor. Qui pro comperto ſtupro precium acceperit, quæſtúmve ex adulterio vxoris ſuæ fecerit,hac lege tenetor. Damnatam adulterij ſi quis ſciens vxorem duxerit, hac lege tenetor. Qui deprehenſum in domo ſua adulterum dimiſerit, vxorémve in adulterio deprehenſam retinuerit, hac lege tenetor. Mulieri accuſandæ ſex menſes vtiles dantor, poſteà accuſare ne liceto. Adulterum , adulterámve poſt quinquennium continúum quàm commiſſum eſſe adulterium dicetur, accuſare ne liceto , eáque præſcriptio adultero , adulteræque vtilis eſto. De ſeruis ancillíſve eius, de quo, vel de qua quæretur,parentíſve vtriuſque eorum, qui eis ad vſum à parentibus dati ſint, ſi accuſator poſtulet,quæſtionem habeto. Quæſtioni reus,reáve, patroníve eorum, & is,qui crimen detulit,interſunto.Patronis interrogandi facultas eſto. Seruus de quo quæſtio habita fuerit,publicus eſto. Si reus,vel rea abſoluti fuerint, ſeruorum damnum iudices æſtimanto:ſiue mortui fuerint,quantæ pecuniæ ante queſtionem fuerint:ſiue ſalui,quantæ pecuniæ in his damnum datum fuerit, factúmve erit. Serui,qui quæſtioni poſtulari poſſunt, intra ſexaginta dies ex die diuortij ne manumittuntor, néve alienantor.Adulterij damnato , damnatæ teſtimonij dictio ne eſto. Diuortia ſeptem ve ciuibus Romanis puberibus teſtibus adhibitis prçter liberum eius,qui diuortium faciet,poſthac faciunto. Aliter facta pro infectis habentor. Dotale prædium Italicum maritus inuita vxore ne alienato , néve conſentiente ea obligató.

Extant hæc capita apud Suetonium in Auguſto, Tacitum libro ſecundo, ff. ad legem Iuliam de adulterio, Paulum libro Sentent. ſecundo,capite vigeſimo ſecundo,& Iuſtinianum ſub titul. quibus alien. licet.

Peducea lex. *Scantinia lex.*

Ante hanc Iuliam legem de adulterio, mentio etiam fit legis Peduceæ de inceſtu , apud Ciceronem libro tertio de Natura Deorum,& Scantiniæ de pueris impudicis,apud Iuuenalē Satyra 2. Suetonium in Domitiano,Auſonium,Ciceronem Philippica 3.Hanc tulit, vt Paulo Manutio placet. C. Statinius Aricinus, Tribunus plebis in eos,qui alienā pudicitiam, ſollicitaſſent,aut ſuam ipſi proſtituiſſent, quibus pœnam irrogauit decem millia nummûm. Meminit eius etiam Fabius Quinctilianus libro quarto, capite ſecundo, & libro ſeptimo , capite 4. Cælius ad Ciceronem , libro octauo Epiſtolarum ad Familiares, epiſtola 12. Valerius Maximus libro ſexto,capite primo teſtatur,C. Scantinium Capitolinum Tribunum plebis,quòd filium M.Claudij Marcelli, Ædilis Curulis de ſtupro appellaſſet, damnatum fuiſſe , id quod etiam Plutarchus in Marcelli vita habet,à quo quidem hanc legem Scantiniam vocatam voluit,quod tamen haud videtur veriſimile.Hanc porrò legem in ſuam Iuliam de adulterio & pudicitia retulit C. Octauius Auguſtus,grauiori impoſita pœna,teſte Iuſtiniano libro 4.Inſtitutionum, titulo de iudiciis publicis. Vide & Læuinum Torrentium commentariis in Suetonium, in Auguſto,cap.34.Elias Vinetus commentariis in Auſonium ait ſibi nondum ſatis compertum eſſe, quæ & qualis lex Scantinia fuerit.Tantum de adulteriis.

De legibus inter ſicarios,& legibus veneficij ac parricidij.
Cap. XXV.

Crimen inter ſicarios dictum eſt, ſi ferro,aut telo cædes facta eſſet : veneficium, ſi veneno : ſi parentibus, aut propinquis nex allata, parricidium. Sicarij à ſica dicti. Sicam ferreum cultrum fuiſſe,ſcribit Iuſtinianus libro quarto Inſtitutionum.Qualis verò gladius fuerit,docet Ioſephus Antiquitatum Iudaicarum libro vigeſimo. Sicarij, inquit,lattones ſunt,cultellis vtentes,magnitudine ſimilibus acinacibus Perſicis, recuruis, & ſimilibus iis,quæ à Romanis ſicæ dicuntur:vnde & qui latrocinantur, nomen ſumpſerunt.Hi gladij breues erant , ita vt occultari ſinu veſtis poſſent , & facilè nec opinantes confodi,& maximè in turba poſſent.De crimine inter ſicarios, & veneficij præter antiquas, quarum memoria obliterata eſt, extat Cornelia lex , quam tulit Cornelius Sulla Dictator anno IↃCLXXIII.cuius hæc reperiuntur capita.

Cornelia lex.

Iudex quæſtionis cum iis Iudicibus,qui ei obuenerint, de eius capite quærito, qui hominem occiderit,cuiúſve dolo malo incendium factum erit, quíque hominis occidendi,furtíve faciendi cauſa cum telo ambulauerit.Iudex quæſtionis, cum iis Iudicibus,qui ei ob-

A ei obuenerint, de eius capite quæſito, qui venenum malum hominis necandi cauſa fecit, fecerit, vendiderit, emerit, habuerit, dederit. Déque eius capite quæſito, qui Tribunus militum legionibus quatuor primis, quíve Quæſtor, Tribunus plebis, Triumuir Capitalis, Triumuir agris dandis, aſſignandis, Conſul, Dictator, Prætor, Magiſter Equitum, quíve Magiſtratum habuerit, quíve in Senatu ſententiam dixit, dixerit: qui eorum coit, coierit, conuenit, conuenerit, conſenſit, conſenſerit, quo quis falſum iudicium profiteretur, vt quis innocens conueniretur, iudicio publico condemnaretur. Déque eius capite quæſito, qui teſtimonium dolo malo dixerit, quo quis publico iudicio rei capitalis damnaretur, quíve Magiſtratus, Iudéxque quæſtionis ob capitalem cauſam pecuniam acceperit, vt publica lege reus fieret. Qui contra hanc legem fecerit, is in Inſu-
B lam deportetur, & bonis omnibus ſpolietur. Marcianus ff. ad legem Corneliam de ſicariis. Theophilus. Ea lege excepti erant, qui proſcriptione Sullana ob relata ciuium Romanorum capita pecunias ex ærario acceperant. Suetonius in Cæſare. Eiuſdem etiam hoc caput fuit, vt cùm in conſilium iri oporteret, Quæſitor à reo quæreret, clàm an palàm de ſe ſententiam ferri vellet. Cicero pro Cluentio. Item, Vt, ſi quis domi ſuæ necatus erit, ei, qui ſeruos, qui ante quæſtionem fugerint, perueſtigarit, & indicarit, in ſingulos ſeruos, quos eius cædis conuicerit, quinos aureos ex bonis occiſi: aut ſi inde redigi ea quantitas non poſſit, ex publico accipiat. Vt de his, qui ante quæſtionem habitam fugerint, ſi aperto teſtamento liberi ſcripti inueniantur, iudicium inter ſicarios fiat, ita vt è vinculis cauſam dicant, & conuicti perinde ac ſerui puniantur: & ei qui conuicerit, deni
C aurei præmij nomine dentur ex bonis dānati Caius l. 25. ff. ad S. C. Sillaniā. Huius legis meminit Seneca libro primo de Prouidentia, & libro Declamat. tertio: item in ludo, quem de morte Claudij Cæſaris compoſuit.

De legibus Parricidij.

Parricidij nomine primùm cuiuſcunque hominis cædem complexi ſunt, teſte Plutarcho: & Feſtus ait, Parricidam, ſiue, vt aliis placet, Patricidam non eum dictum fuiſſe, qui parentes, ſed qui qualemcunque hominem occidiſſet. Quare veteres de Parricidio leges omnes in genere de cæde cuiuſcunque hominis, non autem parentum loquuntur. Neminem enim priſci Romani tam nefarium eſſe arbitrabantur, qui parentibus necem inferret: quin etiam ſerò admodùm Romæ tale facinus eſt patratum. Primam de iis, qui
D parentes occidiſſent, legem latam fuiſſe opinatur Carolus Sigonius tum, cùm L. Hoſtius patrem interfecit, aliquantò poſt bellum Annibalis: quam legem ipſe putat fuiſſe huiuſmodi. Si quis parentes occiderit, aut verberauerit: ei damnato obuoluator os folliculo lupino, ſoleæ ligneæ pedibus inducantur, & in carcerem ductus ibi ſit tantiſper, dum paretur culleus, in quem coniectus in profluentem præcipitetur. Coniecturam huius legis capit ex Liuij epitoma, Rhetoricis ad Herennium, & Plauto in Vidularia apud Noniū. Hanc legem putat L. Cornelium Sullam conſtituta publica quæſtione, repetiiſſe, & confirmaſſe, nihil autem addidiſſe.

Lex de parricidis.

Secuta poſteà eſt Pompeia, quam tulit Cn. Pompeius Magnus Conſul cum M. Craſſo II. anno I Ↄ CXCIIX. cuius hæc reperiuntur capita: Prætor, qui ex hac lege quæret, de eius capite quęrito, qui patrem, matrem, auum, auiā, fratrem, ſororē, patruelē, matruelē, patruum, auunculum, amitam, (materteram) conſobrinum, conſobrinam, vxorem, virū, generum, ſocerum, vitricum (nouercam) priuignum, priuignam, patronum, patronam, occiderit. Cuiúſve dolo malo id factum erit, ſiue conſcius fuerit. Déque eius matris capite quæſito, quæ filium, filiámve occiderit, & aui eius, qui nepotem occiderit, eiúſque qui emit venenum, vt patri daret, quamuis non potuerit dare. Is ſi confeſſus erit, virgis ſanguineis verberatus, deinde culleo inſuatur cum cane, gallo gallinaceo, & vipera, & ſimia, deinde in mare profundum culleus iactetur. Marcianus, Modeſtinus de parricidiis, Iuſtinianus Inſtitutionum libro 4. de iudiciis publicis, & alij.

Pompeia lex.

E
De legibus falſi. CAP. XXVI.

CRimen falſi latiſſimè patuit. Nam omnia, quæ falsò dicta, aut ſcripta, aut facta in alterius damnum eſſent, hoc nomine complexi ſunt. De falſo antiquæ fuēre leges, ſed certos non habuēre Prætores. L. Cornelius Sulla Dictator & Conſul cum Qu. Cæcilio Metello, anno I Ↄ CLXXIII. relatis legibus certum etiam Prætorem huic crimini addidit, Cicerone teſte. Ex eius lege de falſo hæc capita extant:

Cornelia lex.

Prætor qui ex hac lege quæret, de eius capite quæſito, qui teſtamentum amouerit, celauerit, eripuerit, deleuerit, interleuerit, ſubiecerit, reſignauerit: quíque teſtamentū

falsum scripserit, signauerit, recitauerit dolo malo, cuiúsve dolo malo id factum erit. Qui sibi legatum, fideicommissúmque adscripserit. Qui nomine Prætoris literas falsas reddiderit, edictúmque falsum proposuerit. Déque eius capite quærito, qui ob falsas testationes faciendas, testimoniáve falsa inuicem dicenda dolo malo coierit, quíq; Iudicem corruperit, corrumpendúmque curârit.

Déque eius capite quærito, qui nummos aureos partim raserit, partim tinxerit, vel finxerit, qui in aurum vitij quid indiderit, qui argenteos nummos adulterinos flauerit, qui cùm prohibere tale quid posset, non prohibuit. Qui nummos stanneos, plumbeos, emerit, vẽdiderit dolo malo, eíque damnato aqua & igni interdicito. ff. ad legem Corneliã de falso. Meminit eius & Cicero lib.3.de Natura Deorũ, & Suetonius in Augusto.

De legibus de vi. Cap. XXVII.

VIm dixerunt iniuriam, quæ inferebatur alicui, siue in vrbe, siue in agro, siue armatis hominibus, siue inermibus. De hac primis temporibus ferè iudicabant ex legibus de Maiestate, & de sicariis. Vltimis autem temporibus leges de ea latæ sunt.

Plautia lex. Plautia à P. Plautio Tribuno plebis lata est adiuuante Q. Lutatio Catulo Consule, cum M. Æmilio Lepido anno IↃCLXXV. cuius hæc videntur fuisse capita: Is, cuius hæc quæstio erit, de eius capite quærito, qui aduersùs Rempublicam coniurauerit, insidias Senatui fecerit, Magistratibus vim attulerit, qui cum telo in publico fuerit, aut seditionis causa loca superiora occupârit, alienásve ædes saxis, ignibus, aut ferro occupârit, déq; iis quotidiè quærito. Itémque de eius capite quærito, qui possessorem è fundo hominibus armatis deiecerit dolo malo, aut armatis obiectis, vt inde profugeret, causã attulerit, prohibetóque, ne prædium, vnde deiectus possessor sit, vsu capiatur. Eis damnatis aqua & igni interdicito. Capita hæc collecta sunt à Carolo Sigonio ex iudiciis, quæ hac lege facta sunt, quorum memoria est apud Suetonium, Sallustium in oratione in Ciceronem, Dionem libro trigesimo nono, Ciceronem & alios. Et hac lege, inquit Sigonius, iudicia de vi omnia facta sunt vsque ad Cæsarem Dictatorem, eáque multa capita legis de sicariis, & de Maiestate comprehensa sunt.

Clodia lex. Memoratur & Clodia, quam tulit Pub. Clodius Tribunus plebis, L. Calpurnio Pisone Cęsonino, A. Gabinio Consulibus anno IↃCXCV. Vt de iis qui ciues Romanos sine iudicio populi, indictáque causa necassent, quæstio haberetur. Tulit autem ob Ciceronem & alios, à quibus necati erant Catilinarij, quamuis nominatim de Cicerone nullam faceret mentionem. Velleius lib.2. Dio lib.38. Cicero lib.3. ad Atticum.

Pompeia lex. Cneus inde Pompeius in tertio Consulatu anno IↃCCI. legem tulit de vi, qua nominatim cædem in Appia via factam, & incendium curiæ, & domum M. Lepidi Interregis oppugnatam comprehendit, & pœnam grauiorem, & formam iudicij breuiorem. Capita eius ab Hotomano hæc sunt collecta: Vt priusquàm causa de vi ageretur, testes per triduum audirentur, dicta eorum Iudices cõsignarent, quarta die adesse omnes in diem posterum iuberentur, & coram accusatore ac reo pilæ, in quibus nomina Iudicum inscripta essent, æquarentur: dein rursus postera die sortitio fieret vnius & xxc. qui numerus cum sorte obtigisset, ipsi protinus sessum irẽt: tum ad dicendũ accusator duas horas, reus tres haberet, reúsque illo eodem die iudicaretur: priùs autem quàm sententiæ ferrentur, quinos ex singulis ordinibus accusator, totidem reus reiiceret: ita vt numerus Iudicum relinqueretur, qui sententias ferrent, quinquaginta & vnus. Asconius in Milonianæ argumento, Dio lib.40. Cicero libro 4. de Finibus, & ad Atticum libro decimo, Cæsar libro tertio de Bello ciuili. Hanc legem in hunc numerum referri non debere Sigonius vult.

Iulia lex. Post legem Pompeiam Iulia lata est à C. Iulio Cæsare Dictatore, cuius tenuis memoria extat. Vnus enim tantùm meminit Cicero, qui in prima in Antonium inquit, lege, quam Antonius Consul post mortem Cæsaris promulgârat, vt de vi damnati ad populum prouocarent, obrogari legi Cæsaris, quæ iubet ei, qui de vi damnatus sit, aqua & igni interdici; quam pœnam non à Cæsare primùm irrogatam esse constat. Neque verò lex Antonij inter leges est referenda, quia tantùm sit promulgata, non lata. Ita Carolus Sigonius.

Pedia lex. Postero autem anno Q. Pedius cum C. Octauio Consul legem tulit nominatim de Cęsaris interfectoribus, quæ siue de vi, siue de sicariis, siue de Maiestate dicatur, pro lege non est habenda, cùm neque in vniuersum, neque in futurum sit lata. Huius meminit Velleius lib.2.

A Demùm C.Cæsar Augustus leges tulit de vi publica, & de vi priuata. Publicam appellans, vt inquit Iustinianus, quæ armis: priuatam, quæ sine armis esset facta. Prioris legis hæc capita fuerunt.

Qui arma, tela domi suæ, agróve in villa præter vsum venationis, vel itineris, vel nauigationis coëgerit præter ea, quæ quis promercij causa habuerit, hæreditatéve ei obuenerint. Qui turbæ, seditionísve faciendæ consilium inierint, seruósque aut liberos, homines in armis habuerint. Qui pubes cum telo in publico fuerit. Qui pessimo exemplo conuocatu, seditione villas expugnauerint, & cum telis, & armis bona rapuerint. Qui ex incendio rapuerit aliquid præter materiam. Qui puerum, vel fœminam, vel quemquam per vim stuprauerit, qui incendio cum gladio, aut telo rapiendi causa fuit, B vel prohibendi dominum res suas seruare. Qui hominibus armatis possessorem domo, agróve suo, aut naui sua deiecerit, expugnauerit concursu, vtq; id staret, homines commodauerit. Qui cœtu, conuersu, turba, seditione incendium fecerit, quíque hominem dolo malo incluserit, obsederit, quíve fecerit, quò minùs sepeliatur, quò magis funus diripiatur, distrahatur, quíve per vim sibi obligauerit. Qui cùm imperium, potestatémve haberet, ciuem Romanum aduersùs prouocationem necauerit, verberauerit, iusserítque quid fieri, aut quid in collum iniecerit, vt torqueatur, si legatorum, oratorum, comitúmque quem pulsauerit, siue iniuriam fecerit. Qui reum vinxerit, impedierítve, quò minùs intra certum tempus adsit. Qui dolo malo fecerit, quò minùs iudicia tutò exerceantur, aut iudices, vt oportet, iudicēt: vel is, qui potestatem, imperiū mve habebit, C quàm ei ius erit, decernat, imperet, faciat. Qui ludos, pecuniámve ab aliquo inuito publicè, priuatímve, per iniuriam exegerit. Qui cum telo dolo malo in concione fuerit, aut vbi iudicium publicè exercebitur, præter eum, qui propter venationem habeat homines, qui cum bestiis pugnēt. Qui conuocatis hominibus vim fecerit, quo quis verberetur, & pulsetur, neque occisus homo sit: Qui ædes alienas, aut villas expilauerit, effregerit, expugnauerit, si quidem in turba cum telo fecerint. Qui noua vectigalia exercuerint. Prætori, cui exercitio hac lege obuenerit, eam, si proficiscatur, mandare liceto. Dānatis de vi publica aquæ, & ignis interdictio esto.

Hæc autem capita omnia sunt in Digestis ad legem Iuliam de vi publica, ex Marciano, Scæuola, Vlpiano, Mæciano, & Paulo. Addit Paulus, armatos non vtique eos intelli-D gendos esse, qui tela habuerunt: sed etiam, qui quid aliud, quod nocere potest, & telorum appellatione omnia, ex quibus singuli homines nocere possunt, accipi. Ceterùm qui telum tutandæ salutis suæ causa gerunt, non videri hominis occidendi causa portare.

Capita verò legis de vi priuata hæc fuerunt: Qui cœtum, & concursum fecerit, quò minùs quis in ius producatur, quíve quæstionem de alterius seruo habuerit. Qui quem ex agro suo hominibus congregatis sine armis deiecerit. Qui creditor sine auctoritate Iudicis res debitoris occupârit. His damnatis tertia pars bonorum publicetur. Neq; Senator, neque Decurio sit, aut vllum honorem capiat, néve in eum ordinem sedeat, néve Iudex sit. Hæc ex Scæuola, Paulo, Vlpiano, Modestino, Digestis ad legem Iuliam de E vi priuata.

De iniuriis etiam legem tulit L. Cornelius Sulla Felix Dictator & Consul cum Q. Cæcilio Metello Pio, anno Vrbis IↃCLXXIII. quam hîc referre placet. Capita eius memorantur ista: Vt in eos, qui quempiam pulsassent, verberassent, domúmve alienam vi introissent, iudicium daretur. Vt in eo iudicio non esset, qui ei, qui ageret, gener, socer, vitricus, priuignus, sobrinúsve esset, propiúsve eorum quemquam ea cognatione, affinitatéve attingeret, quíve eorum cuius, parētísve cuius eorum patronus esset. Vt filiusfamiliàs ex omni causa iniuriarum ageret, vt actori iusiurandum deferre liceret reo, an iniuriam fecerit. Si quis librum ad infamiam alicuius scripserit, composuerit, ediderit: dolóve malo fecerit, quo quid eorum fieret: etiamsi alterius nomine ediderit, vel sine nomine: vti de ea re agere liceret: & si condemnatus sit, qui id fecit, intestabilis ex lege esse iubetur. Vlpianus l.5.ff.de iniur.

Cornelia lex.

De Peculatu, residuis, & sacrilegio. CAP. XX.

PECVLATVS dictus est furtum pecuniæ publicæ, & peculator, qui furtum pecuniæ publicæ commisit, teste Asconio. Nomen autem accepit, vt scribit Festus, à pecore, quia ab eo initium eius fraudis esse cœpit. Siquidem ante æs, aut argentum signatum ob delicta pœna grauissima erat duarum ouiū, & triginta boum. Vt autē cęterę quęstio-

nes,sic etiam peculatus primis temporibus certum Prætorem,aut Quæsitorem non habuit:sed lege,prout vsus incidebat,Prætoribus aut etiam Consulibus mandabatur.Postquàm autem quæstio repetundarum perpetua constituta proprium Prętorem est nacta, tum verò quæstio etiam peculatus pręcipuo Prætori eodem modo mandata est.Id verò ante Dictaturam L.Sullæ,id est,ante annum ꝇcLXXI.Qua tamen lege acceperit, adhuc inueniri non potuit.Hæc Carolus Sigonius. Franciscus Hotomanus Petilliam de peculatu legem commemorat ex Liuij lib.38.quæ lata est à Q. Petillio Tribuno plebis, anno ꝇLXVI.M.Æmilio Lepido,C.Flaminio Nepote Coss.Vellent,iuberent,quæreretur,quæ pecunia capta,ablata,coacta ab Rege Antiocho sit,quíq; sub eius imperio fuerint:quod eius publicum relatum non esset,vti de ea re Ser. Sulpitius Prætor vrbanus ad Senatum referret.Addit Liuius:Omnes Tribus,vti rogas,iusserunt.

Petillia lex.

Præter hanc nulla ferè de hoc crimine lex extat,nisi Iulia,quam tulit C.Iulius Cæsar, quáque peculatum,sacrilegium,& residuas pecunias est complexus. Eius legis capita in Digestis hæc extant:Prætor,qui ex hac lege quæret,de eo quærito,qui ex pecunia sacra religiosa abstulerit,interceperit,in suam rem verterit,aut quō quis auferat, intercipiat, vel in rem suam vertat,fecerit.Qui in aurum,argentum, æs publicum quid indiderit, immiscuerit,aut quo quid indatur,immisceatur, fecerit dolo malo, quo id peius fiat. Quíque tabulam æream legis,formámve agrorum,aut quid aliud continentem refixerit,vel quid inde immutauerit,ei aquæ & igni interdicatur,atque pecunia ab hærede repetatur.Quiq; publicam pecuniā delegatam in vsum aliquem retinuerit, neque in eam rem consumpserit.Item de eo,apud quem ex locatione,emptione,alimentaria ratione, ex pecunia, quam accepit,aliáve qua pecunia resedit, is damnatus ampliùs tertia parte, quàm debet,soluat. Vlpianus l.1.ff.eo.Paulus Sententiarum lib.5.cap.29.& l.2. ff.ad legem Iuliam de peculatu.Residuæ autem pecuniæ,vt & hoc addam,dicebātur,quæ apud eum,qui publicam pecuniam administraret,supererant, cùm vel in vsum publicum erogari,vel in ærarium referri deberent.Paulus l.22.ff.ad legem Iuliam de peculatu. De residuis pecuniis legem ante hanc Iuliam tulisse C.Cornelium Tribunum plebis, ex oratione Ciceronis pro Sulla cognoscitur.

Iulia lex.

De Ambitu. Cap. XXIX.

AMBITVM appellarunt crimen illud,quo quis se in ambiendo Magistratu obstrinxit.Ambire verò erat petere,verùm studiosiùs,impensiúsque,quàm mores,legésq; ciuitatis ferebant.De ambitu Cicero libro de petitione Consulatus ad Q. fratrem, Carolus Sigonius lib.2.de iudiciis,& ex eo nos, libro de Magistratibus multa diximus. Hîc tantùm leges de ambitu,vel potiùs contra ambitum latas recitabimus.

Primæ legis,quæ ad ambitum pertineret,mentio est apud Liuium libro 4.L. Pinario, L.Furio,Tribunis militum Consulari potestate,anno CCCXXII.qua togæ candidæ vsus est interdictus.Placuit,inquit Liuius,Senatui tollendæ ambitionis causa, Tribunos legem promulgare,ne cui album in vestimentum addere petitionis causa liceret.Vicerūt Tribuni,vt legem perferrent.Quo in loco,vt hoc obiter moneam,in vestimentum,duabus distinctis vocibus legendum Iustus Lipsius lib.4.Antiquarum lectionum,c.15.monet:vt sensus sit, vetuisse legem,album addi in vestem,id est,cretam,gypsum,& similia,quibus togas suas ornare petituri solebant, ex quo & nomen manauit Candidati. Hanc tamen legem obseruatam non esse, satis constat.

Lex de toga candida.

Liuius tamen de ambitu primùm latum esse C.Fabio,& C. Plautio Coss. scribit anno CCCXCIIX.aduersùs eos,qui nundinas,& conciliabula prensandi causa obirent. De Ambitu,inquit, à C.Pætelio Tribuno plebis, auctoribus Patribus tum primùm latum ad populum est,eáque rogatione nouorum maximè hominum ambitionem,qui nundinas & conciliabula obire soliti erant,compressam credebant. Verùm & hanc legem tacito pòst consensu abrogatam existimare possumus,quippe cùm petitores Magistratuum etiam in Prouincias ad coloniarum, & municipiorum gratiam colligendam accurrisse constet.Anno inde CCCCXXXIX.C.Mænium Dictatorem quæstiones exercuisse scribit aduersùs eos, qui Magistratuum petendorum causa coitiones fecissent, quòd aduersùs Rempub. essent.

Pætelia lex.

Pòst autem,anno IↃLXXI.leges de ambitu latæ sunt, à M.Bæbio, L.Æmilio Coss.vt scribit Liuius.Verùm cuius sententiæ eæ fuerint,non addit.Carolus Sigonius opinatur, Æmilium tulisse legem aduersùs suffragationes & coitiones: Bæbium autem aduersùs largitiones.

Bæbia Æmilia lex.

Anno

A Anno inde ıↃxcıv.lex de ambitu lata est, Consulibus Cn. Cornelio Dolabella, & M. Fuluio Nobiliore, teste Liuio in Epitomis. Putat verò Sigon. hac primùm lege capitali pœna cautum esse, ne suffragia donis ac pecunia emerentur. Scribit tamen Plutarch. in Coriolano, se nescire, quis primus populum largitione corruperit: serò tamen largitionem factitatam, satis constare. Itaque ad eadem tempora illud pertinet Polybij, qui scribit, ætate sua ambitum capitalem fuisse, id est, exilij pœna vindicatum esse, & quod est apud Plin. lib. 35. Qu. Coponium ambitus damnatum, quòd vini amphoram dedisset ei, cui suffragij latio erat.

Postquàm autem populus in mandandis Magistratibus vti tabella cœpit, quod lege Gabinia fieri cœptum esse, anno ıↃcxıv. suprà docuimus: tum leges illę latę sunt, quarum B Cicero meminit in 3. de Legibus: Ne quis tabellam inspiceret, ne rogaret, ne appellaret, quibus legibus studia suffragatum sublata esse, inquit, qui eam sedulitatem in in campum offerebant, vt quos rogarent, eorum etiam tabellam, ne fortè deciperentur, vellent inspicere.

C. inde Marium Tribun. plebis legem tulisse de ambitu, anno ıↃ c xxxıv. ex Plutarcho elicitur. Ea lex, vt ibidem scribit Cicero, pontes in Comitiis fecit angustos, nempe, ne cui suffragatori ad rogandū locus in iis pateret. Cæterùm qua lege quæstio ambitus perpetua constituta, & proprium Prætorē adepta sit, est obscurum. Latum autē per hæc tempora facilè crediderim. Siquidem anno ıↃcxxıx. cùm vna petiissent Consulatum P. Rutilius, & M. Scaurus, vt est in Bruto: non Rutilius solùm, qui repulsam tulerat, accusauit ambitus designatum competitorem, sed Scaurus etiam absolutus Rutilium. Nec multò pòst C. Marius, vt addit Plutarchus, cùm in Præturæ petitione repulsus esset, accusatus est de ambitu, quia Cassius Sabaconis amici seruus intra septa conspectus esset, inter eos, qui, suffragium ferrent. Marius autem excusauit, se frigidam, cùm æstuaret, ab eo petiisse bibendi causa.

Maria lex.

Quin etiam idem narrat, sextum ab eo Consulatum pecunia esse emptum, & L. Sullā in prætura repulsam passum, pòst, corruptis pecunia Tribubus, eam esse adeptum.

Per hęc etiam tempora lex Fabia promulgata est de numero sectatorū, eáque à populo repudiata. Itaque Cicero pro Muræna dixit: Tenuiores legi Fabiæ de numero sectatorum restiterunt.

Fabia lex.

D Anno inde ıↃcxxcıv. lex Acilia Calpurnia lata est à M. Acilio Glabrione, & C. Calpurnio Pisone Coss. Vt qui ambitus damnati essent, iis neque Magistratum capere, neque in Senatum legi liceret, & pecunia mulctarentur. Cicero pro Muræna, pro Cornelio, & in eam Asconius, Dio libro 36. vbi causam etiam ferendæ huius legis indicat, in hæc verba scribens: Lex ab ipsis Consulibus promulgata est de ambitu, vt qui eius conuicti essent, iis neque Magistratum gereren, eque Senatores esse liceret, sed pecuniaria insuper eis mulcta irrogaretur. Posteà enim, quàm Tribunis suum antiquum ius restitutum est, cùm multi Senatoria dignitate antè à censoribus moti, eam recuperare conarentur, de omnibus Magistratibus frequentes omninò coitiones, conspirationésque fiebant. Eam legem Consules tulerunt, non quòd ambitum odissent (nam & ipsi ad Consulatum contentissima fauoris venatione peruenerant, diésque dictus ob eam rem fuerat Pisoni, ísque vnius atque alterius cuiusdam intercessione, ne causam diceret, effecerat) sed coacti à Senatu, ídque hac de causa. Qui ambitus rei essent, iis acerbissimas pœnas statuere C. quidam Cornelius Tribunus plebis intenderat, approbante idipsum populo. Senatus immodica supplicia denunciando, videbat quidem terrorem hominibus iniici, quòd tamen ea extrema essent, neque accusatores reorum, neque qui eos condemnarent, facilè reperiri posse. Vbi verò mediocres pœnę propositæ essent, ibi & frequentes accusationes fieri, neque à damnando reo Iudices deterreri. Hic causis inducti patres rogationem eam emendare, de eáque legem consules ferre iusserunt. Vbi dies Comitiorum aduenit, quæ antequàm fierent, nulla lex sanciri poterat, cùm interim hoc libero tempore, qui dignitates ambiebant, multa facinora perpetrassent: & ne à cædibus quidem temperatum esset, decreuerunt, vt contra hos etiam lex promulgaretur, & consulibus satellitiū daretur. Et post pauca: Denique tanta cura tùm temporis cauerunt, ne quis largitionibus se corrumpi fineret, vt præter pœnas, quas eius rei manifestis infligebant, accusatoribus etiam honores haberent. Hactenus Dio.

Acilia Calpurnia lex.

Deinde C. Iulio Cæsare, C. Marcio Figulo Coss. anno ıↃcxxcıx. cùm in dies licentia ambitus augeretur propter præcipuam Catilinæ & Antonij audaciam, censuit. Senatus, vt lex ambitus etiam cum pœna ferretur, eíque rei Q. Mucius. Orestinus Tribunus

plebis intercessit, auctore Asconio in orationem in toga.

Inde M.Tullio Cicerone, & C.Antonio Consulibus, anno ɪↄcxc. commemoratur Senatusconsultum, & lex Tullia lata de ambitu. Senatusconsultum fuit huiusmodi: Si mercede conducti obuiam candidatis issent, si conducti sectarentur, si gladiatoribus vulgò locus tributus, & item prandia si vulgò essent data, contra legem Calpurniam factum videri. Cicero pro Muræna. Lex Tullia fuit: Ne quis munus gladiatorium biennio, quo Magistratum petierat, petiturúsve erat, ederet, nisi ex testamento præstituta die. Vt Senatoribus ambitus damnatis aqua & igni ad annos decem interdiceretur. Vt in plebem pœna grauior esset, quàm lege Calpurnia fuisset. Vt reis morbum excusantibus, pœna certa esset. Cicero in Vatiniū, pro Sextio, pro Muræna, Dio lib.37.

Lex Tullia.

Eâdem verò in lege continebantur etiam diuersorum iudicia, pecuniæ deprehensæ, sectatorum multitudo, prandia data, centuriæ descriptæ, locus gladiatoribus datus: quādoquidem hæc, vt Murenæ ambitus reo obiecta, purgat Cicero in Oratione pro eo.

Biennio inde pòst M.Valerio Messalla, M.Pupio Pisone Coss. lex ab Aufidio Lurcone Tribuno plebis promulgata est, seuerior etiam, quàm Tullia. In qua noui hoc est, vt qui nummos in Tribu pronunciauerit, si non dederit, impunè sit: sin dederit, vt quo ad viuat, singulis Tribubus sestertium xxx. debeat. Cicero ad Atticum.

Aufidia lex.

Lex inde lata est Licinia de sodalitijs, à M. Licinio Crasso II. Consule cum Cn. Pompeio II. anno ɪↄcxcIIx. in qua pœnam grauiorem constituit aduersùs eos, qui largitionem fecissent. Dio lib.39. Meminit huius legis Cicero pro Plācio multis verbis, ex quibus constat, latam fuisse legem Liciniam in eos, qui sodalitia, & qui ambitum commisissent, vt de sodalitijs iudices ederentur, ab accusatore sine reiectione: vt de ambitu iudices sorte legerētur, reiectione reo & accsatori permissa. Sodalitia autem tum in hac, tum in alijs legibus complectebantur tribules decuriatos, populum descriptum, & sodales ad vim faciendam paratos, coitionem cum petitoribus, & nummorum diuisione.

Licinia lex.

Anno inde ɪↄccɪ. cùm magna inter Consulatus competitores, Scipionem, Hypsæum, & Milonem contentio esset, iíque non solùm largitione profusa, sed etiam factionibus, armati peterent, vt inquit Asconius, comitijs extractis, cùm Cal. Ianuarijs nulli essent Consules, inde v. Cal. Martias per Interregem Cn. Pompeius solus Consul creatus statim iniit, & post diem tertium de legibus nouis ferendis retulit: duas ex Senatusconsulto promulgauit, vnam de vi, alteram de ambitu: pœnam grauiorem & formam iudiciorū breuiorem constituit. Vtraque enim lex testes priùs dari, deinde vno die atque eodem ab accusatore & ab reo perorari iubebat, ita vt duæ horæ accusatori, tres reo darentur. Addit præterea Dio, Pompeium legisse omnes homines, ex quibus iudices sorte ducendi essent, & certum Patronorum numerum statuisse vtrique parti, & laudatores sustulisse: aduersùs autem eos, qui ambitum fecisse arguerentur, eos quoque, qui simili de causa postulati fuerant, accusatores constituisse, magno præmio proposito. Nam quicūque duos reos fecissent, atque vnum damnassent, ei impunitatem dedisse. Plutarchus item latum à Pompeio scribit, ne laudatores darentur, & numerum Iudicum centum sexaginta prodit. At Asconius inquit, Pompeium trecentos sexaginta ex amplissimo censu legisse, ex quibus sorte ducendi erant in quaque quæstione.

Pompeia lex.

C. Inde Iulius Cæsar Dictator ambitus flammam restrinxit, cùm Comitia Magistratuum, alia sibi reseruasset, alia populo concessisset: de qua re Suetonius in ipsius vita.

Iulia lex.

Postremò C.Iulius Augustus Comitiorum ius pristinum reduxit, ac multiplici pœna coërcito ambitu, Fabianis, & Scaptiensibus tribulibus suis die Comitiorum, ne quid à quoquam Candidato desiderarent, singula millia nummum à se diuisit, vt Suetonius prodit. Adiicit Dio libro 54. Augustum statuisse, vt qui largitionibus Magistratum petiissent, quinquennio vacarent. Deinde verò cùm Tiberij tempore Comitia ad Senatum, & à Senatu ad Principem essent translata, ambitus omnis cessauit. Atque ita lex Iulia, de qua scriptum est in Pandectis, teste Modestino, necessaria non fuit. Tantùm de legibus ambitus.

De pecunijs repetundis. CAP. XXX.

INTER quæstiones publicorum criminum prima fuit, & prima Prætorem certum habuit hæc de pecunijs repetundis, de quibus, quæ leges latæ fuerint, hoc capite docebimus. Repetundæ pecuniæ dictæ sunt, quas siue socij, siue ciues priuati à Magistratibus, aut Iudicibus, aut publicis curatoribus iudicio repetiuerunt, quas illi aut in prouincia,

A uincia, aut in Vrbe, aut ob ius dicendum, aut ob iudicandum, aut ob aliud aliquid publicè curandum cepissent. Quod genus furti cùm exprimere vellent, pecuniam ablatam, captam, coactam, conciliatam, auersam dixerunt, quas voces cùm Cicero in accusatione Verris repetundarum rei, tum legum veterum fragmenta celebrant. Ac repetundarum quidem quæstio primùm constituta videtur sociorum & prouinciarum causa, aduersùs Prætores, Quæstores, Legatos, cæterósque, qui in prouinciis cum imperio, aut potestate versarentur: vnde lex socialis à Cicerone in Verrem vocatur: deinde ad vrbanos etiam Magistratus, Iudices, curatorésque translata, qui aliquid pecuniæ à priuatis cepissent.

Porcia lex. Primus autem M. Porcius Cato, cùm ex Prætura Sardiniam obtineret, sumptus prouincialium in Prætores coërcuit, anno ↄↄ VI. de quo Liuius: Sardiniam M. Porcius Cato B obtinebat: fugati ex Insula fœneratores, & sumptus, quos in cultum Prætorum socij facere soliti erant, circumcisi, aut sublati: in veteri etiam plebiscito de Thermensibus nominatur lex Porcia, qua iuberetur, quid quemque dare, præbere oporteret his verbis: Nei quis Magistratus, próve Magistratu, legatus, neu quis alius facito, neíve imperato, quo quis magis ij dent, præbeant, ab iísve auferatur, nisi quod ed. S. ex lege Porcia dare, præbere oporteret, oportebit. Per ea verò tempora cùm nullis adhuc legibus hoc crimen vindicatum esset, hæc causa priuata fuit, & extra ordinem cum Senatusconsulto, à Recuperatoribus cognita est.

Calpurnia lex. Crescente autem indies magis Magistratuum in prouinciis libidine, L. Calpurnius Piso Tribunus pleb. anno ↄↄCIV. L. Marcio Censorino, M. Manilio Coss. extitit, qui le- C gem tulit, qua non solùm pœna grauiore, vt verisimile est, hoc crimen vindicandum sanxit: sed etiam, vt certum hæc quæstio posthac haberet Prætorem, instituit, ita vt noua lege opus non esset sociis, sed certum ad quem confugerent, Prætorem haberent. Cic. lib. 2. Offic. & in Bruto.

Cæcilia lex. Eodem tempore nominatur à Valerio lex Cæcilia lib. 6. cap. 9. cùm scribit: L. Lentulus Consularis lege Cæcilia repetundarum crimine oppressus, Censor cum L. Censorino creatus est. Quam tamen legem Sigonius aut eandem cum Calpurnia fuisse, atq; à duobus Tribunis, Cæcilio & Calpurnio latam, modò hoc, modò illo nomine appellari arbitratur, aut apud Valerium Calpurnia, pro Cæcilia oportere legi putat.

Iunia lex. Legem Calpurniam subsecuta est Iunia, quam tulit, vt arbitratur Sigonius, M. Iunius D Pennus, qui Tribunus plebis, teste in Bruto Cicerone, fuit, Mam. Aimilio Lepido, L. Aurelio Oreste Coss. anno ↄↄCXXVII. qua lege præter litis æstimationem exilium etiam damnato est irrogatum. Itaque C. Cato, qui Consul fuit anno ↄↄCXXXIX. ea lege Macedonibus accusantibus vtraque pœna mulctatus est, de quo Velleius Paterculus lib. 2. Cic. in Verrem, & pro Balbo.

Seruilia lex. Post annos inde XXIV. lex Seruilia lata est à C. Seruilio Glaucia Prætore, C. Mario VI. Consule, anno ↄↄCLXIII. Cuius legis fragmenta hinc inde apud scriptores veteres sparsa hæc collegit Carolus Sigonius:

Qui Prætor ex hac lege quæret, de iis quærito, qui Consules, Prætores, Dictatores, Magistri equitum, aut in alio Magistratu pecuniam ab aliquo priuato abstulerint, ceperint, E coëgerint, conciliarint, auerterint, Iudicum, qui ex hac lege facti erunt, iudicatio, litísque æstimatio esto.

De hisce, dum Magistratum, aut imperium habebunt, eorum nomen deferri non licet.

Prætor, qui ex hac lege quæret, ei qui petet, patronos sumendi, & repudiandi dato.

Prætor, qui ius inter peregrinos dicet, CDL. viros in perpetuum legito, qui in hac ciuitate iudicent. Idem facito, vti CDL. viros legat, qui quotannis de pecuniis repetundis iudicent.

Qui ex hac lege pecuniam petet ad eum Prætorem, qui ex hac lege factus erit, eum vnde petet, in ius educito, noménque deferto.

F Prætor, qui ex hac lege quæret, facito, vt is, qui nomen detulerit, de vicesimo ex CDL. viris, qui in eum annum facti erunt, centum aduersario suo legat, edátve. Quos verò is ediderit, ex iis is vnde petetur, quinquaginta edito, legitóve, qui iudicent.

Prætor, qui ex hac lege quæret, facito, vt iudicum & patronorum nomina in tabulis scripta habeat.

Prætor, qui ex hac lege quæret, facito, vt qui ita lecti erunt iudices in eam rem, eius perpetuò iudices sint.

Si is, vnde petetur, priùs Vrbe cesserit, & in exilium abierit, quàm ea res iudicata

erit, Prætor ab iis item quærito, ad quos eam rem perueniſſe conſtiterit. A

Prætor qui ex hac lege, quæret, facito, vti teſtes audiantur, ac citati omnes adſint teſtimonio dicendo.

Prętor, qui ex hac lege quæret, facito, vti teſtes interroget, iudices pronunciet, ne quis iudex diſputet.

Prætori qui ex hac lege quæret, iudicium in alium diem proferre ius ſit.

Si Prætor, qui eam rem quæret ex hac lege, cauſam non nouerit, ei ampliùs pronunciare ius ſit.

Prætor qui ex hac lege quæret, cauſam ſemel à reo dictam in tertiam diem differto. Extant hæc capita apud Ciceronem pro Poſthumo, pro Balbo, in Verrem, apud Aſconium, in Epitoma Liuij 70. & in duobus fragmentis legis Seruiliæ, quæ ex æneis tabulis B Sigonius exſcripta & ſuppleta inſeruit capite 27. libri ſecundi de iudiciis Romanorum, vbi has de repetundis leges omnes recenſet.

Acilia lex. Deinde poſt Seruiliam legem lata eſt Acilia, à M. Acilio Galbrione, in qua illud fuit noui, vt neque ampliari, neque comperendinari reus poſſet. Cic. in Verrem, & in iiſdem Aſconius.

Cornelia lex. Aciliam inde Cornelia ſubſecuta eſt, à L. Cornelio Sulla Dictatore lata, qua lege iudicia omnia de repetundis vſque ad primum Cæſaris Conſulatum peracta ſunt. Capita verò legis hæc fuiſſe videntur, quantum intelligi ex monumentis ſcriptorum licet.

Qui prætor ex hac lege quæret, de eo quærito, qui Dictator, Conſul, Prætor, Magiſter equitum pecuniam dono ceperit, abſtulerit, coëgerit, conciliarit, auerterit: nec ſolũ C auarè, ſed etiam libidinoſè, ſuperbè, crudeliter ſe in prouincia geſſerit.

Item de eo, qui iudex non ſuæ decuriæ munere functus erit, aut non perpetuò ſederit, aut ob iudicandum pecuniam ceperit.

Item de eis, ad quos ea pecunia peruenerit.

Facitóque, vti viginti dies accuſatori det, totidémque defenſori. Item de eis, qui Procoſſ. rationes ad ærarium non retulerint, aut qui Procoſſ. priuatim aliquò profecti fuerint, ad tranſmarinas res accerſiuerint.

Prætor, qui ex hac lege quæret, iudices ex Senatoribus ſortiatur, reo, & accuſatori reiectionem permittat, atque in eorum locum ſubſortiatur. Item facito, vti accuſatori viginti dies, totidémque reo concedat.

Si cauſam non nouerit, ei comperendinæ, & ampliare reum, ius ſit. D

Prætor, qui ex hac lege quæret, facito, vt reo damnato lis æſtimetur, & aqua, & igni interdicatur. Qui in reatu deceſſerit, ei ne lis æſtimetur.

Extant hæc fragmenta apud Ciceronem pro Cluentio, in Verrem, & apud Aſconium Commentariis in Verrinas.

Iulia lex. Poſtremò C. Iulius Cæſar legem de pecuniis repetundis tulit, quæ vſque ad extremum ſeruata etiamnum in Pandectis celebratur. Latam autem eſſe in primo Conſulatu eius, colligitur ex oratione Ciceronis in Vatinium, qui Cæſare Conſule Tribunatum plebis geſſit, & ex oratione pro Sextio. Huius legis hæc capita reperiuntur.

Prætor, qui ex hac lege quæret, de eo quærito, qui cùm aliquam poteſtatem haberet, E pecuniam ob iudicandum, decernendúmve acceperit, vel quo magis aut minus quid ex officio ſuo faceret. Item de eo, qui comes iudicum pecuniam ceperit. Qui ob denunciandum, vel non denunciandum teſtimonium pecuniam acceperit, cui damnato teſtimonium publicè dicere, aut iudex eſſe, poſtularéve non liceat. Item de eo, qui ob militem legendum, mittendúmve, æs acceperit, quíve ob ſententiam in Senatu, conſilióve publico dicendam pecuniam acceperit, vel ob accuſandum, vel non accuſandum. Item de iis, qui Magiſtratus vrbani plus domi muneris in anno acceperint, quàm quod ſit aureorum centum. Item de eo, qui ob iudicem arbitrúmve dandum, mutandum, iubẽdúmve, vt iudicetur: quíve ob non dandũ, nõ mutandũ, iubendúmve, vt iudicet: quíve ob hominẽ in vincula publica coniiciendum, vinciendum, vinciríve iubendum, éxve vinculis dimittendum: quíve ob hominem condemnandum, abſoluendúmve: quíve ob litem æſtimãdam, iudiciúmve capitis, pecunięve faciendum, vel non faciendum, aliquid acceperit. F Qui in acceptum tulerit opus publicum faciendum, frumentum publicè dandum, præbendũ, ſarta tecta tuenda, antequàm perfecta, probata, præſtita lege erunt. Quod contra hanc legem Proconſuli, vel Prætori donatum erit, non liceat vſucapi. Venditiones, locationes eius rei cauſa pluris, minoríſve factæ irritæ ſunto, neque vſucapio eſto priùs, quàm in poteſtatem eius, à quo profecta res ſit, hæredíſve eius veniat. Item de eis, qui

A qui munus publicè mandatum accepta pecunia ruperunt. Item de eo, qui ob negocium faciendum, aut non faciendum per calumniam pecuniam accepit. Atque hæc quidem sunt in Pandectis ad legem Iuliam de repetundis, & de calumniatoribus. Apud Ciceronem verò & alios hæc prætereà inueniuntur.

Prætor, qui ex hac lege quæret, de eo quærito, qui Procos. & Propr. cædes, adulteria, & stuprum in prouincia fecerit. Qui ius in liberos populos de pecunijs creditis dixerit. Qui de prouincia exierit, aut exercitum eduxerit, & sua spõte bellum gesserit. Qui modum in imperato, & æstimato frumento exigendo excesserit. Qui libertatem socijs non cõseruauerit. Qui aurum coronarium aut imperauerit, aut acceperit sine s.c. Qui quidquam à sociis præter fœnum, & quatuor lectos, & ligna acceperit. Qui rationes in prouincia apud duas ciuitates non reliquerit, & easdem totidem verbis ad ærarium nõ re-B tulerit, & vltra triginta dies comites in beneficijs detulerit. Vt Prætor quærat ab ijs, ad quos pecunia peruenerit. Quod eorum iudicium maior pars iudicârit, id ius, ratúmque esto. Horum criminum pleraque obiecit Pisoni Macedoniæ Proconsuli Cicero in oratione, in eum habita. Sed de criminibus publicis satis.

De alijs Miscellaneis legibus. CAP. XXXIV. *& vltimum.*

C IN hoc caput coniiciemus eas leges, quæ in superioribus locum non habuerunt, neq; tamen prætermitti à nobis debuerunt. Consignabimus autem eas, prout nobis occurrẽt. Primùm occurrit lex Icilia, à L. Icilio Tribuno plebis, M. Valerio Maximo, Sp. Verginio Tricosto Cælimõtano Coss. anno CCCXVII. lata, vt Auentinus mons plebi ad ædificia concederetur. Dionysius libro 10. sic eam recitat: Vt quæ priuati homines bono iure parta possidebant, ea manerent penes pristinos dominos. Quæ per vim aut fraudem occupassent ædificijs, ea restituto ex arbitrorum sententia precio ædificationis, addicerentur populo: quæ publica essent, ea sine precio plebi diuiderentur. Meminit eius & Liuius libro 3.

Icilia lex, de Auentino monte.

Atilia de dedititijs, quam tulit L. Attilius Tribunus plebis M. Claudio Marcello IV. M. Valerio Læuino Coss. anno ICXLIII. Omnes Campani, Attelani, Calatini, Sabatini, D qui se dediderunt in arbitrium, ditionémque populi Romani Fuluio Procõsuli, quæque vnà secum dediderunt, agrum, vrbémque, diuina, humanáque, vtensiliáque, siue quid aliud dediderunt: de his rebus quid fieri velitis vos rogo, Quirites. Plebs sic iussit: Quod Senatus maxima pars censeat, qui assidetis, id volumus, iubemúsque. Liu. li. 26.

Atilia lex, de dedititijs.

Clodia de Collegijs, quam tulit P. Clodius Trib. Pleb. L. Calpurnio Pisone Cæsonino, A. Gabinio Coss. anno IↃCXCV. vt Collegia, id est, conuentus artificium à Numa instituti, & magna ex parte partim legibus, partim Senatusconsultis sublati, restituerentur, multíque alij constituerentur. Cicero pro Sextio, in Pisonem, pro Domo, Asconius in Cornelianam, Dio libro 38. De Collegijs in XII. Tab. diximus.

Clodia lex, de collegijs.

Fuit & Licinia de sodalitijs, Vt in Sodalitijs iudices ab accusatore ex Tribubus e-E derentur. Cicero pro Plancio, & lib. 8. Epistolarum ad familiares.

Licinia lex, de sodalitijs.

Cæciliam de iure Italiæ, & de tributis tollendis tulit Q. Cæcilius Metellus nepos, L. Afranio, Q. Cæcilio Metello Celere Coss. anno IↃCXCIII. Vt Italia à vectigalibus immunis esset. Dio lib. 37. Cicero libro secundo epistol. ad Atticum. Portorijs Italiæ sublatis, agro Campano diuiso, quid superest domesticum, præter vicesimam?

Cæcilia lex, de iure Italiæ, & tributis tollendis.

Fuit etiam Cæcilia de Fullonibus, quam tulit Cæcilius Metellus. Caius Flaminius, Lucius Æmilius Censores dedêre ad populum ferendam, cùm illis non liceret. Plin. libro 36. capite 17.

Cæcilia lex, de Fullonib.

Sempronia de viis Italiæ, lata à Caio Sempronio Graccho Tribuno plebis, Quinto Cæcilio Metello Balearico, Tito Quinctio Consulibus anno IↃCXXX. Vt viæ in Italia F munirentur, sternerentur, lapidibus milliaria discernentibus notarentur, pontibus instruerentur. Plutarch. in Gracchis, & alij.

Sempronia lex, de vijs Italiæ.

Claudia de Scribarum negociatione: quam Hotomanus scribit, videri Claudiæ de Senatorum quæstu, quam suprà retulimus, partem fuisse. Suetonius in Domitiano: Scribas Quæstorios negociantes ex consuetudine, sed contra Claudiam legẽ, venia in præteritum donauit. Aliud de ea lege nihil reperitur.

Claudia lex, de Scribarũ negociatione.

Cornelia de lusu: Ne quis in pecuniam luderet, sponsionémve eius rei ergò, nisi qui corporis exercendi causa susceptus esset, faceret: veluti si certaretur disco, hasta, pilóve

Cornelia

lex, de lusu. iaciẽdo, currendo, saliendo, luctando, pugnando, quę virtutis causa fiebant. Vtrùm autem hæc lex Reipublicæ an Imperatorum temporibus lata sit, vix sciri potest. Huius Marcianus l.3.ff.de aleatoribus mentionem facit.

Publicia lex, de lusu. Fuit & Publicia de lusu, Ne quis in pecuniam luderet, sponsionémve in ludo, nisi qui virtutis causa susceptus esset, faceret: veluti si quis certet hasta, vel pilo iaciendo, vel currendo, saliendo, luctando, pugnãdo. Marcianus l.3.ff.de aleator. Idem lege Titia & Cornelia sancitum fuit, vt idem refert.

Titia lex, de lusu. Titia de lusu. Ne quis in pecuniam luderet, sponsionémve in ludo, nisi qui virtutis causa susceptus esset, faceret. Marcianus l.3.ff.de aleat.

Meminit etiam Cicero Philipp.2.legis de alea.

Talaria lex. Talaria de Talorum lusu nominatur à Plauto in Milite glorioso:

Atque adeò vt ne legi fraudem faciam talariæ,
Accuratore, vt sine talis domi agitent conuiuium.

Facetè ad legem aliquam de alea veterem alludit, qua talorum lusus conuiuiis interdicebatur, Publiciam fortè, aut Titiam.

Pagana lex. Pagana lege in plerisque Italiæ prædiis cauebatur, ne mulieres per itinera ambulantes torquerent fusos, aut omninò detectos ferrent: quoniam aduersaretur id omnium spei, præcipuéque frugum. Plinius libro vigesimo octauo, capite secundo. Sed de Legibus hactenus.

LIBRI OCTAVI FINIS.

PRV-

PRVDENTIA SINGVLARI, ERVDITIONE ET VIRTVTIBVS ORNATISSIMIS VIRIS, D.D. CHRISTOphoro Loebero seniori Archigrammateo, & Georgio VValtero Syndico Reipublicæ Vinariensis, socero, atque affini suis reuerenter colendis

S. D.

DIv, multúmque mecum cogitaui, Prudentißimi atque ornatißimi viri, Socer atque Affinis colendi, quánam ratione aliquam saltem apud vos ederem grati in vos animi significationem, pro summis vestris in me meritis. Sed profectò huc vsque nihil in mentem venit, quo voluptati atque desiderio meo satisfieri posse, visum mihi esset. Commodùm igitur ita res cecidit, vt Antiquitatum libri, quibus colligendis aliquantum temporis tribui, in publicum emittendi essent: quamuis, vt verum fatear: vrgentibus tamen id amicis quibusdam, quos & mihi & rebus meis syncero studio fauere, satis supérque hactenus intellexeram. Nactus ergo occasionem visus sum, qua interim, dum referendæ etiam gratiæ facultas esset, profiterer, quantùm vobis deberem. Quanquàm quis est qui pro talibus beneficijs, qualia vestra sunt, in primis tua, Obseruande Domine socer, gratias dignas agere, nedum referre poßit? Huius animi in vos mei testimonium esse volo hunc Antiquitatum librum, quem iccirco ex aliis elegi, vt sub vestrorum nominum patrocinio in lucem prodiret, & varia hominum variè affectorum iudicia subiret: quia res, quas tractat, vobis non sunt ignotæ, & vestro etiam muneri, quod geritis, conuenientes. Iudicia enim explicat, quomodo ea à Romanis fuerint exercita. Quanquàm autem alia iam eorum tractandorum est ratio: vtile tamen est, veterem etiam Romanorum morem, ex quo is, qui hodiè in vsu est, profluxit, cognoscere. Et offerunt sese in hac tractatione, plurima & illustria singularis prudentiæ atque sapientiæ illius populi (quantùm quidem in homines luce verbi diuini carentes cadere potest) testimonia. Addo quòd fructus, qui ad studiosos hinc accedet, quem ego quidem potißimùm respexi, sit immensus. Descripsi autem integrum hunc librum ex tribus lectißimis Caroli Sigonij Mutinensis de iudicijs Romanorum libris, qui nuper cum aliis præclaris eius monumentis, quorum tamen magna pars anteà quoque publici iuris fuit, in lucem prodierunt. Cuius mei consilij rationem in prima ad lectorem præfatione reddidi, quam æquis iudicibus (malignos enim & Zoilos nihil moror) satisfacturam esse omninò confido. Et quamuis cùm propter Antiquitatem obscura hæc materia, tum difficilis esse, præsertim homini, qui non magnam studio iuris operam dederit, videatur: tamen & perspicua methodus & commodus ordo, quem adhibuit Sigonius, istam difficultatem maxima ex parte tollunt. Multùm etiam ad hæc rectiùs intelligenda lucis mihi attulerunt Francisci Polleti bi-

storia fori Romani, & Iacobi Rævardi libri, quorum aliquot auctoritate & beneficio clarissimi I. C. Simonis Ostermanni, cuius in me merita non possum quidem sine insigni ingratitudinis nota silentio præterire: sed cùm ea (tot enim ac tanta sunt) hæc breuis charta capere non possit, alium expectant, & magis aptum locum, vbi Deo volente, quantùm infantili lingua potero, prolixè à me commemorabuntur: quorum, inquam, aliquot diligenter legi: quod eò hoc loco recito, vt studiosus lector sciat, per quos ego profecerim, & quibus ipse etiam multò maximam horum collectaneorum partem debeat. Sed plura non addam. Vos, viri Prudentissimi atque Ornatissimi, Socer, atque Affinis, colendi & obseruandi, submissè rogo, vt meum studium æqui bonique consulere, méque & familiam meam, quos hactenus vestris beneficijs benignè fouistis, porrò commendatos vobis habere velitis. Valete optimè, & saluete cum vestris familiis, & tota cognatione, quibus omnibus plurimam à me salutem dicetis. Ratispona, Calend. Martij, anno à nato Christo ∞ IↃ XXC.

V. P.

Addictissimus

IOANNES ROSINVS.

SINGV-

SINGVLARI PRVDENTIA, ERVDITIONE, ET VIRTVTIBVS ornatißimis viris, D. Christophoro Lœbero, Archigrammateo, & D. Georgio VValtero Syndico ciuitatis Vinarienſis, ſocero ſuo, & affini colendis S. D.

CVM adoleſcens adhuc liberalibus artibus operam darem, atque inter alias diſciplinas, quæ publicè proponebantur, principia quædam, ſeu elementa hiſtoriæ Romanæ audirem, mirum in modum illud ſtudium mihi arridebat. Nam & rerum geſtarum commemoratio me, vt alios homines puto pleroſque incredibiliter delectabat, & illuſtria virtutum exempla, quæ paſſim occurrebant, quæque ad animum noſtrum rectè informandum omnium ſanorum iudicio, plus poſſunt ipſis præceptis, vehementer me afficiebant: & intelligebam, harum rerum notitiam omnibus in Ciceronis, & aliorum & vetuſtiorum ſcriptorum monumentis cum fructu, & vtilitate verſari volentibus, in primis eſſe neceſſariam: quod ipſum etiam præceptores noſtri identidem nobis inculcabant: quin & hoc addebant, dandam nobis eſſe operam, vt veteris Reipublicæ Romanæ, Magiſtratuum, Comitiorum, Legum, &, quod omnium vtiliſſimum eſſet, iudiciorum rationem cognitam aliquo modo, & perſpectam haberemus. Ita enim Ciceronis, & aliorum id genus auctorum ſcripta fore nobis multis partibus planiora, atque magis perſpicua. Prodibat tum fortè in lucem Franciſci Polleti hiſtoria fori Romani: ex qua, verum id eſſe, quod à Præceptoribus audiueram, cognoſcebam. Itaque cum ſumma voluptate librum iſtum euoluebam. Sed ſequebantur paulò pòſt ea tempora, quæ curſum meum omninò interrumpebant. Qua ratione factum eſt, vt illis ſtudiis, quibus tum magnoperè delectabar, intermiſſis, vni Theologiæ aliquandiu vacarem: donec tandem muneri docendi in ſchola Ratisbonenſi præfectus, Hiſtoriarum, atque Antiquitatis ſtudium, iamdiu omiſſum, repetere ſum coactus. Vbi cùm eos auctores, qui mihi aliquid opis ad earum rerum cognitionem afferre poſſe videbantur, conquiſiuiſſem: non abs re facturum me putaui, ſi certa quædam capita mihi præſcriberem, in quæ, ſi quid ad Antiquitatem & veterem Romanæ Reipublicæ ſtatum pertinens inter legendum occurreret, notarem, ac deinceps in ordinem redigerem. Quanquàm mihi parum temporis ad eam rem concedebatur: totos enim dies laboribus ſcholaſticis occupa-

tus,nocturnas horas,quæ quieti debebantur,his lucubrationibus impendere cogebar.Posteaquàm ergo de Religione,Comitiis,Magistratibus,& Legibus quædam commentatus,ad iudiciorum rationem inquirendam, & explicandam accederem: euenit, vt præter Francisci Polleti historiam Fori Romani, cuius paulò antè memini, etiam Iacobi Cuiacij, Iacobi Ræuardi, Barnabæ Brissonij,Francisci Hotomani,&c.libros, quorum aliquot beneficio clarissimi Iurisconsulti Simonis Ostermanni nactus eram, inspicerem: in quibus multa rectiùs,quàm hactenus ab aliis factum erat,explicari videbam:donec tandem etiam librorum Caroli Sigonij,quos de Iudiciis edidit, mihi copia fieret. Quos cùm auidè percurrissem, operæ precium me facturum sum arbitratus, si dictos Sigonij libros in compendium contraherem, & his meis Antiquitatum collectaneis insererem: non aliam ob causam, quàm vt ij, qui Sigonij commentarios vel non vidissent, vel non nancisci possent: si fortè in hos meos libros inciderent,etiam hîc inuenirent,quæ de iudiciis veterum scitu essent necessaria: eáque ex Clarissimorum virorum traditione.Cuius mei consilij rationem in prima quoque ad Lectorem Pręfatione reddidi, quàm æquis arbitris (Momos enim & Zoilos improbos nihil moror) non improbatum iri confido. Vobis autem,Ornatissimi Viri, Domine Socer, atque Affinis Colendi, hunc librum inscribere volui, vt publicè extaret aliquod mei in vos amoris,& obseruantiæ testimonium: simul etiam,vt aliquam apud vos ederem,pro summis vestris in me meritis, grati animi significationem. Etsi autem ea tanta sunt, vt referendæ gratiæ rationem inire hoc tempore nullam possim: spero tamen hanc qualemcuncunque grati, & beneficiorum acceptorum memoris animi professionem vobis non fore ingratam.Quod vt fiat,vtque meum studium ęqui boníque consulatis: ac me, & familiam meam, quos hactenus vestris beneficiis, atque officiis benignè fouistis,vobis porrò commendatos habeatis,submissè rogo. Valete,viri Prudentissimi,atque Ornatissimi,Domine Socer atque Affinis colendi, & saluete, cum familiis vestris, & cæteris amicis,quibus omnibus plurimam à me salutem dicetis. Ratispona,Calendis Martij, Anno à nato Christo ∞ IↃ XXC.

***

V. P. Addictiss.

IOANNES ROSINVS.

ANTI-

ANTIQVITATVM ROMANARVM LIBER IX.

DE IVDICIIS.

SVPERIORI libro leges Romanorum, quæ quidem ex tanto naufragio optimorum ſcriptorum ad nos peruenerunt, recitauimus: ſequitur vt iudicia quoque conſideremus. Horum enim tractatio, quantùm ad veterum monumenta rectiùs intelligenda conducat, non facile eſt dicere. In Cicerone certè, cuius egregia monumenta omnium manibus teruntur: & teri etiam, propter multas inſignes vtilitates, debent, quid, queſo, frequentiùs occurrit, quàm ea, quæ ad iudicia Romanorum & publica, & priuata ſpectant? Maxima igitur ex hoc libro lux accedet, tum ſcriptis eius aliis, tum præcipuè orationibus, in quibus nihil aliud præter iuris controuerſias tractatur: vt interim taceam de Plinio Iuniore, & aliis innumeris. Quantùm etiam proſit harum rerum cognitio verſantibus in libris Iuriſconſultorum, & res ipſa per ſe ſatis teſtatur, & multorum clariſſimorum virorum iudicia declarant. Quare meritò laudanda eſt induſtria eorum, qui veterum nonnullorum exemplo ad ſtudioſorum vtilitatem iudiciorum Romanorum morem, & rationem ex veterum ſcriptorum fragmentis, quaſi è tenebris eruerunt, & in literas retulerunt. Quorum primus noſtra ætate, quod ego ſcio (Guilhelmi enim Budæi de vocabulorum ad veterem iuris praxim pertinentium ſignificatione commentarius lucem nondum aſpexit) integram Romani fori hiſtoriam (ſic enim ipſe appellat) quinque libris expoſuit Franciſcus Polletus Duacenſis I.C. quos tamen morte auctoris interruptos, & imperfectos auxit, & ad finem deduxit gener ipſius Philippus Broidæus: libros mehercle omni eruditione refertos, & ad antiquorum monumenta cognoſcenda perquàm vtiles.

Præter hos verò, & alij paſſim in ſuis lucubrationibus non pauca ad hanc rem pertinentia maximo ſtudio conquiſiuerunt, & nobis communicauerunt, quales fuerunt, Iacobus Cuiacius, Barnabas Briſſonius, Antonius Contius, Iacobus Ræuardus, Franciſcus Hotomanus, Iuriſconſulti clariſſimi, aliique plures. Nuperrimè autem Carolus Sigonius vir clariſſimus, & antiquitatis inſtaurator, atque illuſtrator egregius ad alia, quæ de antiquo iure ciuium Romanorum, Italiæ, & prouinciarum literis mandauit, addidit etiam tres de iudiciis libros, ea diligentia, eóque ordine ſcriptos, vt nihil meliùs, & ordine conuenientiori, omnium iudicio, tradi poſſit. Hos ego in compendium contraxi, & meis Antiquitatum collectaneis inſerui, nulla profectò alia de cauſa, quàm, vt plures mei ordinis homines, ad illius ipſius monumenta diligenter euoluenda hac ratione inuitarentur, & maximarum vtilitatum, quæ inde ad ſtudioſos eorum lectores proficiſcuntur, participes fierent. Quod meum conſilium, vt ipſe etiam auctor, ſi modò hæc collectanea aliquando in manus eius venient, comprobet, mihíque huius facti, quod ipſo inconſulto, tantùm in eius libros auſus fuerim, veniam det, ac voluntatem potiùs meam, quàm factum ipſum ſpectet, etiam atque etiam rogo. Hac neceſſaria excuſatione præmiſſa Iudiciorum tractationem adgrediemur.

Iudicia in genere quid ſint, & quotuplicia apud Romanos fuerint.

CAP. I.

IVdicia à iudicando dicta apud Romanos (de iis enim tantùm hoc loco agemus) fuerunt, quæcunque aut Magiſtratus ipſi ius dicentes decreuerunt, aut Iudices à Magiſtratu ius dicente dati, de iure ſtatuerunt.

Quoniam autem ius aliud priuatum fuit, aliud publicum, propterea iudicia alia priuata, alia publica extiterunt: priuata quidem de controuersiis, publica verò de criminibus constituta. Vnde dixit Cicero pro Cæcinna: Omnia iudicia aut distrahendarum controuersiarum, aut puniendorum maleficiorum causa reperta sunt. De vtriusque quando agere nobis in animo est, priùs de priuatis agamus.

Quid priuata iudicia fuerint, & quot eorum causæ.

CAP. II.

PRiuata iudicia fuerunt decreta, seu sententiæ de controuersiis priuatis, quæ aut Magistratus ipsi, qui ius dicebant, aut Iudices à Magistratibus ius dicentibus dari tulerunt, prout iure erat sancitum. Eorum ratio vt cognoscatur meliùs, de rebus primùm seu causis, de quibus iudicium fuit, inde de personis, quæ fecerunt, pòst de ratione faciendi iudicij priuati dicendum erit. Et quidem de causis iudiciorum priuatorum hoc capite agemus.

Causæ, de quibus iudicia priuata constituta sunt, lites, seu controuersiæ ciuiles fuerunt, ac priuatæ appellatæ: ciuiles quidem, quòd aut iure ciuili comprehensæ, aut à iure ciuili profectę sint: priuatæ verò, quòd aut priuatum quemque, non populum, nec Rempublicam attigerunt, aut quòd priuato tantùm, cuius res ageretur, actio conueniret, non è populo cuicunque. Harum verò controuersiarum Prisci Iurisconsulti tripartitam attulêre diuisionem. Quippe alias voluerunt ad personas pertinere, alias ad res, alias ad obligationes, vt Iustinianus in Institutionibus scripsit. In Controuersiis ad personas pertinentibus posuerunt, quæ de liberis ac seruis, libertis & patronis incidere lites potuerunt. Itémque, quæ de ingenuis, ac libertinis, de patria in filios potestate, de nuptiis, de adoptionibus, capitis diminutionibus, ac tutelis fuerunt.

Causæ rerum erant, de mancipationibus, vsucapionibus, in iure cessionibus, hæreditatibus, fideicommissis, bonorum possessionibus, arrogationibus, & bonorum emptionib.

Obligationum causæ erant de mutuationibus, commodationibus, depositionibus, pignoribus, stipulationibus, fideiussionibus, emptionibus, locationibus, societatibus, & mandatis, contractibus innominatis, solutionibus, acceptilationibus, nouationibus, delegationibus, furtis, rapinis, damnis iniuria datis, & iniuriis. De singulis antequàm ad reliqua accedamus, pauca addemus.

De causis, siue controuersiis iudiciorum priuatorum, quæ de personis fuerunt.

CAP. III.

QVænam controuersiæ, siue causæ iudiciorum priuatorum de personis fuerint, diximus. Iam operæ precium est, vt paulò vberiùs exponantur, quod quidem breuiter expediemus, secuti Iustinianum, ex quo, vel etiam ex Sigonio, plenior earum explicatio peti potest. Omnes homines (inquit Iustinianus) aut liberi sunt, aut serui. Et libertas quidem (ex qua etiam liberi vocantur) est naturalis facultas eius, quod cuique facere libet, nisi si quid vi, aut iure prohibetur. Cicero pro Cluentio ait, liberum eum dici, in cuius potestate sit, arbitrio suo viuere, eatenus tamen, vt lege, & instituto permissum fuerit.

Institut. lib. I. titulo 3.

Seruitus autem erat constitutio Iuris gentium, qua quis dominio alieno contra naturam subiiciebatur. Serui verò aut nascuntur, aut fiunt. Nascuntur ex ancillis nostris. Fiunt aut Iure gentium, id est, ex captiuitate, aut iure ciuili, cùm scilicet aut liber homo maior viginti annis ad precium participandum sese venundari passus est.

Libertus erat, qui desierat esse seruus, vel quem dominus ex iusta seruitute manumiserat. Patronus dicebatur, qui ex seruitute manumiserat. Ingenuus is erat, qui statim, vt natus erat, liber erat. Libertini iidem, qui liberti, quemadmodum Iustinianus accipit. Nos libro harum Antiquitatum primo plura de iis, quínam fuerint, & quomodo aliquando à libertis distincti sint, diximus.

Patria potestas erat ius illud, quod pater, vel auus in personas liberorum, qui ex iustis nuptiis procreati erant, habebat. Erátque proprium ciuium Roman. quoniam à lege XII. Tabul. introductum.

Nuptiæ, siue matrimonium erat viri & mulieris coniunctio, indiuiduam vitæ consuetudinem continens. Adoptio fuit actus legitimus naturam imitans ad liberorum solatium inductus, habebátque locum in his personis, in quibus natura locum habere non poterat. Capitis diminutio erat prioris status mutatio. Fuítque triplex, maxima, minor & minima. Maxima capitis diminutio dicebatur, cùm aliquis simul & ciuitatem,

A tem,&libertatem amittebat.Minor seu media,cùm ciuitas quidem amittebatur,libertas verò retinebatur.Minima, cùm ciuitas retinebatur,& libertas, sed status ho minis commutabatur.

Tutela erat ius,ac potestas in capite libero ad tuendum eum, qui per ætatem se ipse defendere non poterat,iure ciuili data ac permissa.Hæc pleniùs,vt dixi,à Iustiniano, & Sigonio,atque aliis explicantur.

De causis,siue controuersiis rerum iudiciorum priuatorum.

Cap. IV.

VT cognoscatur, quænam controuersiæ de rebus ad iudicia priuata pertineant, de rebus & earum distinctionibus,quædam sunt annotanda.

B Rerum aliæ in patrimonio nostro esse dictæ sunt,aliæ contrà.In patrimonio fuerunt res priuatæ,nempe quæ abalienari pro arbitrio potuerunt. Extra patrimonium,res sacræ,religiosæ,sanctæ & publicæ.Sacræ dictæ, quæ per Pontifices consecratæ Deo sunt, vt aræ,templa,donaria:Religiosæ,loca,in quæ illati mortui fuerant. Sanctę, quæ vt inuiolatę essent,pœna proposita cautum erat,veluti muri & portæ vrbis. Publicæ, quę omnium hominum ac gentium communes sunt,vt aër,mare,litus: aut omnium alicuius vrbis ciuium,vt fora,basilicę,theatra.

Institutionum libr. 2.titul.1.

Item res alię corpus habuerunt,aliæ corpore caruerunt.Habuêre,quę sub censum ceciderunt,vt fundus,& domus. Caruêre,quę animo tantùm comprehendi potuerunt,vt hęreditas,obligatio,seruitus.

Institut. lib.2.titulo 2.

Item alię fuêre mancipi,alię nec mancipi.Mancipi,teste Vlpiano,vocârunt prędia in Italiæ solo,tam rustica,qualis est fundus,quàm vrbana,qualis est domus.Item iura prædiorum rusticorum,veluti viam,iter,actum,& aquæductum, item seruos, & quadrupedes,quæ dorso collóve domarentur,sicuti boues, mulos, equos,& asinos. Nec mancipi cæterę res appellatę.

Acquiri verò,aut singulas voluerunt,aut vniuersas. Singulas, aut iure gentium,aut iure Quiritium.Iure gentium,vt occupatione,captiuitate,accretione,rei effectione,traditione,& seruitute.Iure Quiritium,vt mancipatione,vsucapione,in iure cessione. Occupationis ius erat eiusmodi, vt quod nullius esset, primùm occupanti acquireretur. Captiuitatis, vt quę ex hostibus cepissent, sua fierent. Accretionis,vt quod alicui rei sic accreuisset,vt pars esset totius,eius esset, cuius totum esset. Atque hoc in alluuione,circumluuione,inędificatione,satione,pictura,scriptura,prętexta valere voluerunt.

Rei effectio eam vim habuit,vt si species ex aliena re confecta ad pristinam formam reuocari posset,eius esset,cuius erat res,quasi materia non esset extincta:aut si ex vtriusque materia confecta esset,eius qui effecisset.

Traditio venditionem,permutationem,legatum,donationem complexa est. Seruitus dicta est,quod quis vel in re, vel ex re sua alteri constituit: quæ duplex fuit, Personarum,vt vsusfructus,vsus,habitatio:& rerum, vt seruitutes prædiorum vrbanorum,& rusticorum. Vrbanorum,vt tigni immittendi, stillicidij recipiendi, vicinis luminibus non officiendi. Rusticorum,velut iter,actus, via,aquęductus, haustus,& eiusmodi alia. Mancipationis ius erat, si quis per imaginariam venditionem, adhibitis non minùs quinque testib. ciuibus Romanis puberibus,& libripende, alteri per æs & libram,quem in sua potestate habebat,tradebat.

In iure cessio fuit communis alienatio,& mancipi rerum, & nec mancipi,quæ fiebat per tres personas,in iure cedentis,vindicantis,addicentis.

Vsucapio fuit acquisitio per vsum legitimi temporis, iure ciuili constituta, vel adeptio dominij per continuationem possessionis, anni vel biennij: rerum quidem mobilium anni,immobilium autem biennij.Res porrò per vniuersitatem acquiri voluerunt quinque modis,hęreditate,fideicommisso, bonorum possessione,arrogatione,& bonorum emptione.Hęreditas fuit successio in vniuersum ius,quod defunctus habuit:eáque duplex fuit,testamentaria,& legitima.

Testamentaria fuit iusta,& solennis testatio mentis, ac voluntatis nostrę de vniuerso iure nostro in aliquem, pluréſve post mortem nostram abalienando. Atque in his de hæreditatibus,legatis, & fideicommissis cauerunt, & secundos, tertiósque hæredes substituerunt.

Legitima fuit,quæ ab intestato ex lege XII.Tabularum delata fuit. Intestatus dictus fuit,testamento non facto,non iure facto,ruptóve, irritóve facto, & ab hęrede de-

ſtituto. Quòd ſi quis inteſtatus moreretur, lex primùm liberis, deinde agnatis hæreditatem attribuit.

Fideicommiſſa appellata, quæ fidei hæredis, vt ea redderet, committebantur, vt ſi quid ei teſtator datum vellet, cui per leges capere non liceret. Itaque non videbatur hæres, ſed rogabatur. Horum autem duo genera: vnum, quibus res ſingulæ, veluti veſtis, aut fundus relinquebantur, vt L. Titius hæres eſto. Alterum, quibus vniuerſæ, vt hæreditas, transferebantur: vt, Peto abs te, L. Titi, vt meam hæreditatem C. Seio reſtituas.

Bonorum poſſeſſio erat ius perſequendi, retinendíve patrimonij, ſiue rei, quæ cuiuſque, cùm moritur, fuit ſolius Prætoris beneficio inſtituta. Nam, quia hæredes Prętor facere non poterat, bonorum poſſeſſionem, pro ſuo iure cuique attribuebat. Earum verò multa genera fuerunt, de quibus pòſt commodiore loco dicetur. Arrogatione eius bona, qui arrogabatur, omnia, prętер ea, quę capitis diminutione pereunt, arrogatori pleno iure quærebantur.

Publica bonorum emptio, auctione conſtituta fiebat, cùm debitoris alicuius latitantis bonorum poſſeſſio creditoribus à Prętore conceſſa eſſet, eáque bona triginta dies ab iis poſſeſſa fuiſſent.

De controuerſiis vel cauſis obligationum.

Cap. V.

Sequuntur obligationes. Obligatio fuit iuris vinculum, quo neceſſitate aſtringebantur rei alicuius ſoluendæ ex iure ciuili. Hæc fuit triplex, naturalis, ciuilis, mixta. Naturalis, cùm reuerà contracta erat, vel cùm reuerà contracta eſſet, facto tamen aliquo, ſed ad iuris ciuilis rationem non accommodato, diſſoluta erat: vt ſi quis vi, metúve promiſiſſet, ſummo iure obligatus erat, & ſi creditor pactus eſſet, ſe nunquàm petiturum: aut debitor creditoris poſtulatu iuraſſet, ſe non debere. Mixta, quæ cùm reuerà, & æquiſſimè contracta eſſet, etiam à iure ciuili comprobata erat: vt ex mutuo, commodato, depoſito, empto, conducto.

Quin etiam obligatio bipartita fuit, ciuilis & honoraria. Ciuiles dictæ, quæ ab aliqua iuris ciuilis parte inſtitutæ, veluti lege XII. Tabularum, vt hęres legatario ſit obligatus. Honorarię, quas vel Prętores, vel Ædiles in edictis ſuis inſtituerunt: veluti cùm Prætor bonorum poſſeſſionem creditoribus omnibus hęreditariis obligauit.

Item obligatio alio modo quadripartita fuit, ex contractu, ex quaſi contractu, ex maleficio, ex quaſi maleficio.

Contractus fuit negocium inter duos, pluréſve data opera geſtum, vt vel vterque inuicem, vel alter tantùm alteri obligaretur. Contractus alij nominati, alij innominati. Nominati alij re parere obligationem dicti, alij verbis, alij literis, alij ſolo, nudóque conſenſu.

Re obligatio contrahebatur, cùm ea nonniſi re tradita, acceptáque concipiebatur, vt in mutuo, commodato, depoſito, pignore. Mutuum erat contractus, quo rerum, quæ pondere, numero, menſura conſtarent, vſus ita concedebatur, vt poſteà non eædem, ſed alię generis eiuſdem redderentur. Commodatum erat contractus, quo gratis alicuius rei vſus ita concedebatur, vt accipiens ſummam in ea ipſe reddenda diligentiam præſtare deberet. Depoſitum contractus, quo res aliqua ea lege apud alterum deponebatur, vt is dolum tantùm, & nonnullam in ipſa reddenda culpam pręſtare deberet. Pignus, contractus, quo res aliqua creditori ea lege obligabatur, vt in illa ipſa, cùm primùm ei ſatisfactum eſſet, reddenda dolum, & leuem culpam pręſtaret.

Verbis contrahebatur obligatio per ſtipulationem. Stipulatio erat interrogatio certis, ſolennibúſque verbis concepta, & apta, conſentaneáque reſponſio, veluti ſpondes? ſpondeo: dabis? dabo. De ſtipulationibus autem quatuor quærebantur, quę perſonę vel obligare, vel obligari poſſent, quæ res in ſtipulationem deduci poſſent, quæ forma ſtipulandi eſſet, quod ius ſtipulationum exiſteret. Ad ſtipulationes autem pertinebant, fideiuſſiones, quę per ſtipulationem fiebant, & vt aliam obligationem confirmarent, inſtitutę erant. Fideiuſſor erat, qui fide, aut periculo ſuo ſuadebat, vt id, de quo agebatur, fieret, quoniam eius euentum pręſtaret. Fideiuſſionis formula erat: Centum à me Titio tua fide credita eſſe iubes? iubeo. Iubebat autem ſua fide, qui auctor, ac ſuaſor erat, vt alteri quid crederetur. Fideiuſſio verò omni obligationum generi adhibebatur.

Lite-

A Literarum obligatio ea erat, quæ per scripturam fiebat, neque tamen omnis, sed præcipuè ad nomina, quæ in tabulis accepti & expensi fiebant, contrahebatur. Ita nominum obligatio sæpe appellabatur, cùm alicui quid expensum ferebatur, id est, scribebatur in tabulis, aliquem alicui certam pecuniam expendisse. Obligatio ex consensu erat, quæ sine rei traditione, sine stipulatione, sine nominibus, nudo consensu, soláque conuentione contrahebatur, vnde & inter absentes, & inter surdos, ac mutos rectè fiebat. Erant autem quatuor, emptio, locatio, societas, & mandatum.

Emptio & venditio erat contractus bonæ fidei, inter quos iure ciuili licebat, nudo consensu factus de re certa, certo precio in perpetuum domini iure obtinenda: eáque in personis, rebus, forma contrahendi, & contractus iure consistebat.

B Locatio contractus bonæ fidei, de re aliqua, certa mercede, vel facienda, vel ad tempus vtenda, inter quos iure ciuili licebat, factus, atque in totidem partibus, quot emptio erat positus. Quòd si nulla merces constitueretur, sed tantum, quantum inter eos conuenisset, neque locatio, neque conductio, sed actio præscriptis verbis dicebatur.

Societas erat contractus bonæ fidei de alicuius vel rei, vel negociationis communione, sic institutus, vt eius & quæstus, & damnum ad vnumquemque communiter pertineret: cuius totidem, quot superiorum, erant partes.

Mandatum contractus bonæ fidei, de eo quod fieri sine mercede conueniret, periculo mandatoris exequendo, inter quos iure ciuili licebat, factus, atque in hoc personæ, res, mandata, forma mandati, & ius contractus considerabantur.

C His etiam contractibus adiungere licet fiduciam, quæ iuris ciuilis fuit. Erat autem fiducia species mancipationis, vt Boëtius ait, nempe quoties cui res aliqua mancipabatur, cum eo, vt eam mancipanti remanciparet: veluti, si quis dubium timens, amico potentiori fundum mancipasset, vt sibi, cùm tempus, quod suspectum esset, præteriisset, redderet. Hæc mancipatio fiduciaria nominata, quòd restituendi fides interponeretur. Liuius lib.32. Optimum ratus Corinthum Nabidi Lacedæmoniorum tyranno velut fiduciariam dare, vt victori sibi restitueret: si quid aduersi accidisset, ipse haberet. Itaque fiducia videtur fuisse contractus, quo fidem alicuius secuti, rem ei aliquam dicis causa mancipabant: ita dictus, quòd nulla alia re, quàm fide, & probitate emptoris freti, eam venditionem celebrabant. In eius verò formula hæc verba fuêre solennia: Vt inter D bonos viros, bene agi oportet: & vti ne propter te, fidémve tuam captus, fraudatúsve sim.

Obligatio ex quasi contractu erat, quæ neque ex contractu, neque ex delicto propriè nascebatur: sed quia rei priuatæ negocium gestum erat, ita appellabatur, vt si quis negocium absentis, ignorantis sua sponte, ac sine mandato gessisset, quæ negociorum gestorum est appellata.

Contractus innominati erant quatuor, Do vt des, Do vt facias, Facio vt des, Facio vt facias.

Do vt des, cùm id negocium gestum erat, quod neque emptionis, neque alterius nominati contractus nomine, appellari poterat, sed conuentum erat, vt res pro re daretur, E veluti in permutatione, & negotio æstimatorio. Do, vt facias, cùm id conueniebat fieri, quod locari non poterat: veluti, Vt centum aureos Sempronio dem, vt seruum suum manumittat.

Facio, vt des, is, qui cum superiore reciprocatur: veluti, si conuenisset, vt seruum meum manumittam, & tu mihi centum soluas.

Facio, vt facias, cùm neque gratis, neque mercede pecuniaria constituta quid fieri conueniebat, sed vt factum pro facto redderetur: veluti, vt vicini bobus suis alternis diebus vterentur.

Obligationes autem quatuor modis dissoluebantur, solutione, acceptilatione, nouatione & delegatione. Solutione, cùm vel ea res, quæ debebatur, vel, si modò creditor F consentiret, altera præstaretur. Nam inuito creditori aliud pro alio solui non poterat. Acceptilatio erat in tabulas acceptæ pecuniæ relatio. Nouatio prioris debiti in aliam obligationem transfusio, atque translatio, quæ per stipulationem fiebat. Delegatio, alterius debitoris in suum locum substitutio.

Obligationes ex delicto, quæ ex delictis tantùm priuatis nascebantur, furto, rapina, damno iniuria dato, & iniuria. Furtum erat contrectatio fraudulenta, lucrifaciendi gratia, vel ipsius rei, vel etiam vsus eius, possessionísve, quod lege naturali prohibitum erat admittere. Idque duplex, manifestũ, & nec manifestum. Manifestum, cùm res in manibus

furis,antequàm destinatum in locum ferretur,deprehensa erat.Nec manifestum, cùm fur in faciendo quidem deprehensus non erat,sed eum furtum fecisse,negari non poterat.His additur furtum per lancem,& licium conceptum,& oblatum,de quibus in fragmentis XII.Tabul.diximus.Rapina furtum erat illud quidem,sed imprudenter,& vi factum.Itaque rapinæ & priuatum, & publicum constitui iudicium potuit, pœna proposita fuit tripli.

Damnum iniuria datum à furto,& rapina fuit diuersum,quod illa lucrifaciendi causa tantùm,hoc damni inferendi causa factum est: illa non sine dolo, hoc per imprudentiam admissum.Iniuria enim est,non cauere,quod caueri debuit,& potuit, vt is,qui eo loco iaculatur,vbi vel nulli,vel soli se milites exercere solent.Iniuria demùm erat,quæ aut pulsatione,aut conuicio,aut turpitudine corpus,aures, aut vitam alicuius violauit, aut nostram,aut alterius in contumeliam nostram:de quib.in XII.Tab.

Obligatio ex quasi delicto erat,cùm quis pœna aliqua mulctabatur,quasi deliquisset, cùm tamen reuerà non deliquisset,sed tantùm in culpa esset:veluti,si cuius ex cœnaculo deiectum aliquid esset.

De ius dicentibus,vel de personis,quæ ius dixerunt.
Cap. VI.

CIVIBVS poscentibus ex legibus XII.Tabularum, quæ ius omne priuatum complexæ sunt,vel ex iis,quæ post XII.Tabulas de iure ciuili latæ sunt,quales fuerunt Furia,Voconia,Atinia,Atilia,Aquilia,& Falcidia,&c.vel ex annuis Prætorum edictis, ius reddiderunt Magistratus ij,qui hanc potestatem à populo acceperunt. Ac qui ius quidem suum persecuti sunt,ij lege agere:qui ius reddiderunt,ij ius dicere dicti sunt.Vnde illa potestas legis actio, hæc iurisdictio appellata. Vt autem lege agere, fuit aliquid ex iis,quæ legibus aut edictis instituta erant,in iure persequi:sic ius dicere,fuit reddere ea iura,quæ legibus aut edictis continerentur.

Ius autem hoc primùm dixêre Reges,deinde Consules, & qui cum potestate Consulari fuerunt:videlicet,Tribuni militares Consulari potestate,& Decemuiri legibus scribendis,postremò Prætores,atque Ædiles Curules.

De iure dicto à Regibus,Dionysius lib.2.& 4.in Romulo & Tullio apertè scripsit, & Liuius lib.1.subsignificauit in Prisco, cùm ipso vulnerato Tanaquilem Reginam sic fecit loquentem:interim Seruio Tullio iubere populum audientem esse,eum iura redditurum,obiturúmque alia Regis munera esse.

De Consulibus præter Dionysium Liuius lib.2.idem docuit,de Appio,scribens: Appius Consul de pecuniis creditis ius quàm asperrimè dicere.Et alibi:Quòd de credita pecunia ius non dixisset.

De Decemuiris Consularibus Dionysius libro 10. & 11. cum Liuio lib.3. Decimo die ius populo singuli reddebant.Item Appianus dixit,se eo die neque ius dicturum,neque decretum interpositurum.Pòst autem, vt scribit Pomponius I. C.ff. tit.2. de orig.iuris, cùm Consules auocarentur à bellis finitimis,neq; esset, qui in ciuitate ius reddere posset,factum est,vt Prætor quoque crearetur, qui ius in Vrbe diceret. Creatus deinde & alius Prętor,qui,quòd ius inter peregrinos diceret,Peregrinus Prætor appellatus est.

Ædilium iurisdictionis adhuc memoria obscurior est:hi tamen de paucis rebus ius dixerunt.In primis autem de venditione mancipiorum,de mensuris,& foro venalium. Neq;etiam solus Prętor sua iudicia exercuit,sed socios laboris huius Decemuiros stlitibus iudicandis habuit,de quibus omnibus in eo libro, qui de Magistratibus Romanorum est,plurima scitu dignissima tradita sunt,quò studiosum Lectorem remitto.

De loco vbi iudicia exercebantur,de Foris,ac Basilicis.
Cap. VII.

LOCVS in quo ius dictum est,fuit duplex:aut superior, aut planus. Superior fuit tribunal in Comitio, atque in tribunali Sella Curulis. Planus, quicunque locus præter tribunal, posita Sella Curuli, ísque locus tum dicebatur Ius. Sic enim Vlpianus: Ius, inquit, non is solùm locus est, vbi iurisdicundi, iudicandíve gratia Magistratus populi Romani consistit, sed etiam, si domi, vel in itinere hoc agat. Et Paulus I. C. Ius est locus, vbicunque Prætor salua maiestate imperij sui, saluóque more maiorum, ius dicere constituit. Comitium pars fuit Fori Romani,in quo Rostra erant. Vnde qui è Rostris agebant, in Forum, & in Comitium versùs

agere

agere poterant. Centumuiralia autem iudicia in Basilicis exercebantur. Cùm verò de Comitio suprà quædam in medium attulerimus, hîc de Foro, quid & quot numero Romæ fuerint, quísque eorum ornatus fuerit, tum etiam de Basilicis, Tribunali, & Subselliis, pauca quædam dicemus, quæ quidem legentibus non puto ingrata & iniucunda esse futura.

Forum à ferendo dictum esse, quòd eò controuersias suas, & quæ vendere vellent, conferrent, Varro docet. Alij à forâs deriuant, quòd scilicet forâs, id est, sub dio sit. Isidorus forum à fando, vel Phoronæo Rege Archiuorum nomen accepisse vult: quod tamen doctis non probatur, vti apud Alciatum, & Franciscum Polletum videre est. Quòd ad significationes vocabuli attinet, ita scribit Festus: Forum sex modis intelligitur. Primo, negociationis locus, vt Forum Flaminium, Forum Iulium, ab eorum nominibus, qui ea fora constituenda curârunt, quod etiam locis priuatis, & in viis, & in agris fieri solet. Alio, in quo iudicia fieri, cum populo agi, conciones haberi solent. Tertio, cùm is qui prouinciæ præest, Forum agere dicitur, cùm ciuitates vocat, & de controuersiis eorum cognoscit. Quarto, cùm id Forum antiqui appellabant, quod nunc vestibulum sepulcri dici solet. Quinto, locus in naui, sed tum masculini generis est, & plurale. Sexto, Fori significant Circensia spectacula, ex quibus etiam minores forulos dicimus. Hæc ille. Nos, omissis reliquis, de iis tantùm Foris, quò res conferrentur, dicemus: quorum quidem duo apud Romanos fuerunt genera: alia enim ad Vrbis splendorem facta erant, in quibus hominum conuentus fiebant, vel negotiorum ciuilium, vel delectationis causa: alia ad communes populi vsus parata negotiantibus patebant. Quæ verò fora negotiis ciuilibus tractandis fuerunt comparata, hæc sunt, Romanum, Cæsaris, & Augusti. Romanum forum, quod & antiquissimum fuit, & propterea vetus appellatum, incipiebat à Capitolij radicibus, vbi nunc Septimij arcus est: & secundùm longitudinem ad S. Mariam nouam, vbi Titi arcus protendebatur, secundùm latitudinem à Palatini radicibus, ad viam sacram, & Saturni ædem. Variis nominibus appellatum hoc forum fuit. Nonnunquàm enim simpliciter forum dictum est, frequentiùs Romanum, à dignitate scilicet Vrbis, quòd præ cæteris esset ornatissimum, propter ædificia, & frequentissimum, propter iudicia. Latinum etiam, siue Latium, item Palladium ab æde Palladis, quæ in eo fuit, est appellatum. Hoc forum eleganter describit Plautinus Miles, vbi indicat, quæ præcipua in eo loca, & quæ in singulis hominum studia fuerint:

Plautus in Milite.

Qui periurum (inquit) *conuenire vult hominem, mitto in Comitium,*
Qui mendacem & gloriosum, apud Cluacinæ sacrum
Dictis damnosos maritos sub Basilica quærito.
Ibidem erunt scorta exoleta, quique stipulari solent.
Symbolorum Collatores apud forum Piscarium.
In foro infimo boni homines, atque dites ambulant.
In medio propter canalem, ibi ostentatores meri.
Confidentes, garrulique, & maleuoli supra lacum.
Qui alteri de nihilo audacter dicunt contumeliam,
Et qui ipsi sat habent, quod ipsis possit verè dicier.
Sub veteris ibi sunt, qui dant, quique accipiunt fœnore,
Pone ædem Castoris ibi sunt subitò quibus credas malè.
In Tusco vico ibi sunt homines, qui ipsi sese venditant.
In velabro, vel Pistorem, vel Lanium, vel Haruspicem,
Vel qui ipsi vortant, vel qui aliis subuersentur, præbeant.

Hæc ille. Circa forum vndequaque fuerunt tabernæ, per pilas distinctæ, quę aut nomen habuerunt ab opificibus, aut à positu, atque numero. Plurima autem ædificia, quibus insigne hoc forum fuit, cognosci ex Onuphrij Panuinij de Vrbis regionibus libello, & ex Bernardi Gamucci Antiquitatibus Romanis, Italica lingua scriptis, possunt. Et hoc quidem foro diu contentus populus Romanus fuit, donec C. Iul. Cæsar aliud constituit, cuius solum quanti constiterit, Suetonius in Cæsare his verbis significat: Nullum largitionis, aut Officiorum genus publicè, priuatímque omisit, forum de manubiis inchoauit, cuius area supra sestertiûm millies constitit, quæ summa, secundùm Budæi calculum, vicies quinquies centena millia coronatorum efficit. A Suetonio non dissentit Plin. lib. 36. cap. 15. si ita, quemadmodum Glareanus vult, legatur; sic enim inquit: Pyramides Regum miramur opera, cùm solum tantùm foro extruendo millies ducenties

sestertium emerit Cæsar Dictator,&c. In hoc foro Cæsar ipse statuam loricatam sibi poni passus est,& Basilicam Iuliam ædificauit. Habuítque & hoc forum in circuitu tabernas,quemadmodum Romanum.Post aliquot annos restituit id Domitianus, & nominauit Palladium,id quod Martialis testatur.

Tertium forum adiecit Octauius Augustus,propter hominum,iudiciorúmque multitudinem,quæ videbatur non sufficientibus duobus,etiam tertio indigere.Itaque festinantiùs,necdum perfecta Martis æde (quam vouerat bello Philippensi, pro vltione paterna suscepto)publicatum est,vt separatim in eo publica iudicia,& sortitiones Iudicum fierent.Spacio modicum fuit,ne aut alienas domos violenter inuaderet,aut publica ędificia ignominiosè euerteret. Templo Martis Vltoris, & Colosso Augusti conspicuum fuit. In hoc foro Augustus, cùm Tiberis circum inundasset,decursus & venationes fieri mandauit.In hoc foro Martis ędes erat,in qua cōuiuia agitabantur à Martis Sacerdotibus,vt Suetonius in Claudio auctor est.Atque hęc sunt tria illa fora,quę intelligit Martialis lepidissimus Poëta,cùm aliis,tum his versibus:

Causas,inquis,agam Cicerone disertiùs ipso,
Atque erit in triplici par mihi nemo foro.

Vide hîc Alexandrum ab Alexandro Neapolitanum Genialium dierum libro 2. cap.12.

Quarti fori fundamenta iecit Domitianus Imp. verùm cùm is morte præuentus exædificare non posset,Neruæ id vindicatur,à quo exædificatum,exornatúmque est. Suetonius in Domitiano.Hoc forum transitorium fuisse appellatum, Lampridius in Seuero docet,his verbis:Statuas colossas,vel pedestres nudas,vel equestres, Diuis Imperatoribus in foro Diui Neruæ,quod transitorium dicitur, locauit, omnibus cum titulis, & columnis æreis,quę gestorum ordinem continerent. Vocatum hoc fuit Transitorium, quòd inde in tria fora transitus pateret. Et pertinuit ad montem vsque Quirinalem, parte eius aliqua complanata. Barthol.Marlianus scribit lib. 3. cap.14. In medio huius fori columnam æneam ingenti magnitudine, tecta ex laminis aurichalci, intrinsecus lumine ambiguo stetisse. Forum variis statuis & columnis,quæ Neruę gestorum ordinem continebant,exornatum fuisse.

Tandem quintum, & celeberrimum Imp. Traianus adiecit ex manubiis distractorum spoliorum refectis,in quo columna 140.cubitorum altitudine fuit,in qua exactissimè res ab ipso Principe gestę,incisæ erant. Agellius lib.13. cap 25. Hoc forum Traiani dictum est,& forum Vlpium. Capitolinus in Marco Philosopho: Multi,inquit,nobiles bello Germanico,siue Macromanico,imò plurimarum gentium interierunt, quibus omnibus statuas in foro Vlpio collocauit. De hoc foro ita Barthol. Marlianus lib.3.cap. 13.Traiani forum inter Neruæ forum , Capitolium,& collem Quirinalem ab Apollodoro mira industria extructum fuit. Idem architectus Traiani iussu Methodæum, & Gymnasium ædificauit.Fori tectum æneum,intus vndique circùm simulacra equorum, & signorum militarium aurata tegebat. Simulacra autem hæc publico sumptu in eorum,qui bene de Republica meriti essent, aut alioqui ob facinus insigne, memoriam ponebantur. Arcus item triumphalis, & alia multa in Traiani laudem extructa forum eius exornabant. Fori porticus amplissimis, excelsísque columnis, & magnis epistyliis imposita, tantam præbebat intuentibus admirationem, vt gigantum potiùs, quàm hominum opera crederentur.In hanc summorum virorum statuas pulcherrimas Alexander Seuerus in Traiani honorem transtulit.Equus item Traiani in medio altis columnis impositus stabat. In medio foro columna Traiani Cochlidis structura stabat. Hæc circumquaque rerum gestarum à Traiano summam mira arte cœlatam habebat, in primis verò Dacicum bellum.Intus 185.gradibus ad summum fastigium, 40. fenestellis lucem admittentibus,præbet ascensum. Alta pedum 120. vel, vt Eutropius scribit,140. In summo Traiani ossa in pila aurea condita seruabantur. Hanc columnam Traianus ipse non vidit. Nam dum hic contra Parthos bellum gereret , Senatus hanc illi absenti dedicauit. Qui dum à Persis redit,in itinere apud Seleuciam Syriæ vrbem,fluxu sanguinis è vita discessit. Cadauer verò Romam perlatum.Solus hic,teste Eutropio,inter Imperatores in Vrbe sepultus fuit. Hactenus Marlianus. De hoc foro & columna Traiani etiam Georg. Fabricius Chemnicensis in sua Roma, cap.7. multa notatu digna habet:Columna ipsa,inquit,Pario marmore incrustata, in qua res gestæ Traiani,& præcipuè bellum Dacicum est expressum.Cernere in ea est formas munitionum , propugnaculorum , pontium, nauium:item varia militum opera,lignantium , ædificantium,castra metantium,fossas agentium,equos adaquantium, tropheą ferentium,in triumpho eun-

euntium: item formas thoracum, galearum, clypeorum, scutorum, zonarum, lituorum, pugionum, pilorum, gladiorum, pharetrarum, aliorúmque armorum. Ab ea parte, in qua inscriptio est, Victoriæ sunt alatæ cum duabus aquilis. In hoc foro poëtæ Ausonij statua fuit, de qua Sidonius Apollinaris:

Plausores cui fulgidam Quirites,
Et charus popularitate princeps,
Traiano statuam foro locarunt.

Idem etiam Ausonius de seipso canit:

Quod legimur medio, conspicimúrque foro.

In eodem foro M. Antonius proponi edictum mandauit, in quo Christianos pœnarum crudelitate exemit, eósque vocari in ius propter religionem prohibuit: delatorem verò ipsorum cremari viuum præcepit.

Sallustij forum in monte Quirinali fuit, quo in loco nunc ædes S. Susannæ. Hoc forum Sallustius post Africanam Præturam emit, vnà cum hortis, qui & nunc Sallustiani appellantur.

Alterius generis fora hæc erant, boarium, olitorium, pistorium, suarium, cupedinarium, piscarium, rusticorum, siue suburanum, & agonium, in quibus ea, quę ad victum erant necessaria, vendebantur. De iis cùm ad institutum nostrum nihil faciant, hîc dicere supersedebo. Præter hæc autem fori Aurelij facit mentionem Cicero, Archimonij Victor, Esquilini Appianus, Ceditij Festus, Argentarij Victruuius, Iugarij recentiores. Alexander ab Alexandro Genial. dier. lib. 2. cap. 12. tredecim recenset fora, P. Victor libello de Vrbis regionibus septédecim numerat, in reliquis libelli Sexti Ruffi de Vrbis regionibus decem fororum fit mentio. Onuphrius Panuinius in sua regionum Vrbis descriptione nouemdecim enumerat. Venio nunc ad alterum iudicij exercendi locum, Basilicas scilicet.

Erant Basilicæ amplissima & ornatissima ædificia, in quibus, non Senatores modò deliberare, verùm etiam Iudices omnis generis causas cognoscere, & clientibus homines periti de iure respondere solebant, quando hi vacabant, mercatores ibidem, & numularij sua tractabant negotia: hic Basilicæ argentariorum est in octaua regione mentio apud P. Victorem.

Cinctæ erant Basilicæ porticibus concameratis ex coaxatis contignationibus immissis in parastatas columnis, aut pilis adiunctis, supra quam contignationem altera est, & superior porticus, cuius tectum testudinatum, aliis postibus parastatis, & arctariis sustinebatur Medium spacium, & quasi superior porticus pluteus vocabatur, qui in vtrumq; latus per intercolumnia peristyliorum liberum habebat prospectũ. Parastatæ verò dupli erāt ad latitudinem porticus, sicut & columnæ perpetuo scaporum ductu ad Basilicæ latitudinem. Nam sic ferè describit lib. 8. eam Fori Basilicam, cuius architectus fuerat Victruuius, qui etiam hoc memoriæ prodit, Basilicas ita ædificari solitas, vt in vna parte iudicia, in altera negotia exerceri possent. P. Victor in libello de vrbis Romæ regionibus XIX. Basilicas recenset, Onuphrius Panuinius XXI. In his ergo centum virorum, quatuor tribunalia erant, quorum Plinius Orator in Epistolis sæpe meminit.

De Tribunali & subselliis. Cap. IIX

Pertinent & tribunal, & subsellia ad iudiciorum locum, de quibus antequàm ad iudiciorum tractationem redeamus, pauca quædam subiiciemus.

Tribunal erat suggestus editior, vnde conspici Magistratus ab omnibus poterat, in quo sella curulis, iurisdictionis insigne, locata erat, vbi sedens Prætor cognoscebat, & pronunciabat. Victruuius libro quinto tribunal specie amplissimum in æde Augusti his verbis describit: Tribunal, inquit, est in ea æde hemicyclio schematis minoris curuatura formatum: eius autem hemicyclij in fronte est interuallum pedes quadraginta sex, introrsum curuatura pedes quindecim, vti qui apud Magistratus starent, negotiantes in Basilica non impedirent: quod ipsa assignatione angustissimum videtur, & in arcus formam, quæ semicirculo minor est, cùm ad diametrum non pertingat, redactum. Hæc ille. Subsellia autem sedilia erant, in quibus ij Iudices, qui Magistratum Curulem non gerebant, considebant, & causas cognoscebant: quales fuerunt Tribuni plebis, Quæstores, Triumuiri, Ædiles plebis, & qui cum Curulibus Magistratibus iudicabant, Centumuiri. Quin etiam ij, qui causas agebant, siue defenderent, siue accusarent, in subselliis considebant: qua de re vide Aldum Manutium lib. 2. de Quæsitis per epistolam,

epistola 4. Atque de loco iudiciorum exercendorum hactenus. Reuertamur ad iudicia.

De tempore iudiciorum exercendorum.

Cap. IX.

Non omnibus diebus licuit iudicia exercere: sed in iis diligens obseruata fuit ratio, sicut in Kalendarij Romani explicatione ostensum est, quæ tamen hoc loco paucis sunt repetenda.

Dierum alij Fasti, alij Nefasti, alij Intercisi vocati: Fasti fuerunt, quibus ius fari, id est, dici poterat. Varro libro quinto de lingua Latina, dies fasti, per quos Prætoribus omnia verba sine piaculo licet fari. Contrarij horum vocantur dies nefasti, per quos dies nefas fari Prætorem, Do, Dico, Addico. Ouidius lib. 1. Fastorum:

Ille nefastus erit, per quem tria verba silentur,
Fastus erit, per quem lege licebat agi.

Suetonius in Octauio de Prætoribus, teste Prisciano: Fasti dies sunt, in quibus ius fatur, id est, dicitur: & nefasti, in quibus non dicitur. Macrobius libro 1. Saturnal. capite 16. Fasti dies sunt, quibus licet fari Prætori tria verba solennia, Do, Dico, Addico: hísque contrarij sunt nefasti. Intercisis diebus quibusdam horis fas est, quibusdam fas non est ius dicere. Et fastis quidem diebus lege agi potest, cum populo non potest, Comitialibus vtrumque potest. Hi verò qui quoto quoque mense fuerint, ex libro prioris Commentarij quarto de annorum & dierum apud Romanos ratione, & ex Kalendario Romano illi libro inserto liquet.

De legis actionibus, siue de exercenda Iurisdictione, de Vindicatione, & in Iure Cessione, Emancipatione, Adoptione, Manumißione, Postulatione, & Datione Tutoris, Postulatione, ac datione possessionis bonorum, atque Postulatione interdicti, eiúsque interpositione.

Cap. X.

Magistratibus ius dicentibus, loco etiam & tempore cognitis, iam quemadmodum illud dixerint, declarandum est. Prætores igitur ius dixerunt, aut ex superiore loco, aut ex æquo: id est, aut de tribunali, aut de plano. Quoniam autem sella posita sedentes id faciebant, eos dies Cessionum vocarunt: quorum duo fuêre genera. Nam alij postulationibus, alij cognitionibus dicati fuerunt. Cognitionum autem dies alij aliis legis actionibus exercendis erant constituti, vnde Vlpian. ff. de bonorum possessione: Si causa cognita bonorum possessio detur, non alibi dabitur, quàm pro tribunali, quia neque decretum de plano interponi, neque causa cognita bonorum possessio alibi, quàm pro tribunali dari potest. Vt autem legis actiones erant multæ, sic iurisdictio quoque multiplex erat. Lege quidem agere, vt antè diximus, nihil aliud erat, quàm aliquid eorum, quæ lege continerentur, apud Prætorem, vel apud eum, qui talem iurisdictionem haberet, in iure obire: nempe, vindicare, atque in iure cedere, filium suum emancipare, alienum adoptare, seruum manumittere, tutorem, bonorum possessionem, interdictum, & actionem postulare. Ius verò dicere erat, aliquid horum aut dicere, aut addicere, aut dare. Quæ Prætor, cùm faciebat, decreuisse, aut decretum interposuisse dicebatur. Diebus igitur Fastis, Prætores summo manè in Comitium, siue Forum veniebant, atque in tribunali sella posita assidebant, & Accenso, vt tertiam horam populo circumstanti inclamaret, imperabant. Tertia inclamata, tum per Accensum eundem populum rogabant, num quis esset, qui apud se lege agere vellet, id est, qui ius posceret.

Hoc præcepto audito accedebant, qui lege agere volebant: veluti, si dies postulationum esset, qui aliquid eorum postulabant, quæ legis actionibus continebantur, ex legibus, aut edictis eorum: nempe aliquid eorum, quæ suprà diximus.

Cæterùm hi neque pro arbitrio, neque temerè agere potuerunt, sed prout in singulis legis actionibus scriptum erat.

Legis autem actiones formulæ fuerunt agendi, quas primùm Pontifices intulerunt, deinde C. Flauius, App. Claudij Scriba ab Appio compositas diuulgauit, de quibus Pomponius de Origine iuris multa. Legis igitur actiones dictæ sunt, quòd earũ rerum,

de

de quibus lex duodecim Tabularum ſcripta erat, priuatim agendarum formularum præſcribebant. Atque hæ actiones ita ſolemnes fuerunt, vt qui agere vellent, & impetrationis rationem habere, & formularum deberent.

Impetrationis ea vis fuit, vt nemini liceret iudicio experiri, niſi priùs ab eo, cuius erat iuriſdictio, agendi formulam impetraſſet. Formularum verò, vt formulæ quædam adhiberentur verborum, quarum ductu in iudiciis experirentur, vt qui vno verbo erraſſet, is tota cauſa cecidiſſe videretur. Porrò formulæ illæ in ſingulis actionibus fuerunt ferè peculiares.

In vindicatione, & in iure ceſſione hæc: Si quis ſeruum, aut aliam rem corpoream ſibi vindicare volebat, is apud Prætorem ita agebat. Vindicator tenens ſeruum in iure, ita dicebat: Hunc hominem ex iure Quiritium meum eſſe aio. Prætor autem interrogabat eum, vnde petebatur, an contrà vindicaret: id eſt, an contrà ſeruum illum ſuum eſſe aſſereret: eo verò tacente, aut cedente, Prætor ſeruum addicebat vindicanti: qui verò vindicauerat, lege egiſſe: qui ceſſerat, in iure ceſſiſſe: atque ea in iure Ceſſio dicebatur: Prætoris verò Addictio, teſte Boëtio.

In mancipatione & emancipatione hæc erat formula: Adhibitis nō minùs quinque teſtibus ciuibus Romanis puberibus, & prætereà alio eiuſdem conditionis, qui libram æneam teneret, qui appellabatur Libripens, is, qui mancipium accipiebat, æs tenens, ita dicebat: Hūc ego hominem ex iure Quiritium meum eſſe aio, íſque mihi emptus eſt hoc ære, ænea libra: deinde ære percutiebat, librā ídque æs dabat ei, à quo mancipiū accipiebat, quaſi precij loco. Qui ergo naturalis pater filium emancipare volebat, is ſecundùm poſtulationem, die cognitionis filium ſuum fiduciario patri emancipabat, hac verborum formula vtens, quæ vindicationem ſimul, ac mancipationem complectebatur: Hūc hominem ex iure Quiritium meum eſſe aio: quoniam emptus eſt mihi hoc ære, æneáque libra. Naturalis verò pater reſpondebat: Hunc filium meum tibi mancipo, & accepto precio in iure cedebat, quo facto Prætor addicebat. Quoniam verò ex lege filius à patre venundatus vſque ad tertiam mancipationem, in poteſtatē patris redibat, proptereà ſecunda inde mancipatio, & in iure ceſſio adhibebatur. Cúmque iterum filius in poteſtatem patris rediſſet, tum tertia adhibebatur, hoc modo: Ego verò hunc filium meum tibi mancipo, ea conditione, vt mihi remancipes, vt inter bonos bene agi oportet, ne propter te, tuámque fidem frauder, ac tertium accepto precio, cedebat, & Prætor tertium addicebat. Qua re perfecta tum demùm filius è poteſtate patris egreſſus putabatur. Vnde fiduciarius pater, qui dominus eius erat factus, eundē naturali patri ſine fraude remācipabat: naturalis verò filium, quem quaſi ſeruum coëmerat, manumittebat, atque ita liber ille, id eſt, ſui iuris factus erat, vt Caius ſcripſit.

In adoptione hæc erat: Is qui adoptabat, apud Prætorem eum, quem adoptabat, tenēs, ita dicebat: Hunc hominem filium meum eſſe aio, íſque mihi emptus eſt hoc ære. Naturalis autem pater vſque ad tertiam mancipationem in iure cedebat. Prætor verò addicebat. Notauit Appian. etiam teſtibus præſentibus adoptiones apud Prætorem fieri ſolitas.

Formula manumiſſionis fuit ea: Vbi de poſtulationis manumiſſio poſtulata erat, tum die cognitionis poſt cauſam cognitam fiebat hoc modo: Qui manumittere ſeruum apud Prætorem volebat, eius, quem manumittere volebat, caput, aut aliud membrum tenens ad Prætorem ita dicebat: Hunc hominem liberum eſſe volo, & emittebat eum è manu. Prætor autem vindicta, id eſt, virga, eiuſdem ſerui capiti impoſita ita dicebat: Dico eum liberum eſſe more Quiritium. Inde conuerſus ad lictorem, addebat: Secundùm tuam cauſam, ſicuti dixi, ecce tibi vindicta. Tum lictor accepta à Prætore vindicta, caput ſerui percutiebat, faciem palma, tergúmque verberabat. Quibus peractis nomen manumiſſi in acta à Scriba referebatur, adiecta cauſa manumiſſionis. Addit Caius ff. de manumiſſ. vindicta, non eſſe omninò neceſſe pro tribunali manumittere. Itaque pleroſque in tranſitu ſeruos manumitti ſolere, cùm aut lauandi, aut geſtandi, aut ludorum cauſa prodiret Prætor. Atque hæ actiones iuris per verbum Dico, exprimebantur à Prætore.

Sed & tutoris poſtulatio ad legis actionem, datio ad iuriſdictionem pertinuit, auctore Vlpiano, cùm inquit: Ius dicentis officium latiſſimum eſt. Nam & pupillis non habentibus tutores, conſtituere poteſt: quod intelligendum eſt, ſi neque teſtamentarius, neque legitimus tutor adeſſet, tum datum à Prætore fuiſſe. Hoc cùm faciebat prætor, tertiam partem iuriſdictionis explebat, quam verbum Do continebat. Atque hoc idem

de Consulibus & Tribunis plebis dicimus, quorum idem ius fuisse accepimus. A

Ad hæc verò qui voluerunt, à Prætore quoque bonorum possessionem postularunt, Prætórque pro arbitrio dedit. Vnde scribit idem Vlpianus eodem in loco, Ius dicentem bonorum possessionem dare potuisse. Item: Mistum imperium est, cui etiam iurisdictio inest, quod in danda bonorum possessione consistit. Cæterùm bonorum possessio fuit ius persequendi, retinendíque patrimonij, siue rei, quæ cuius, cùm mortuus est, fuit, quod Prætor aut emendandi, aut impugnandi, aut confirmandi iuris ciuilis gratia dedit. Vt enim lex duodecim Tabularum ex testamento, vel ab intestato ad hæreditatem vocauit: sic Prætor bonorum possessiones inuenit, per quas ius ciuile correxit, non solùm in iis, qui intestati mortui essent, sed etiam qui testamentum fecissent. Nam si quis moriens alienum posthumum hæredem scripsisset, is si natus fuisset, à iure ciuili reiiciebatur: at à B Prætore bonorum possessione secundùm tabulas decorabatur. Si libertus patronum præteriisset, lex nullum dabat patrono aditum ad bona liberti: at Prætor dabat bonorum possessionem contra tabulas. Item, si quis ex testamento hæres institutus esset, non solùm à iure ciuili habebat hæreditatem, sed etiam à Prætore bonorum possessionem secundùm tabulas.

Neque verò solùm has duas bonorum possessiones Prætor dedit ex testamento, sed etiam octo alias ab intestato, partim ius ciuile confirmans, partim emendans, partim reprehendens. Sunt autem hę: primò suis hæredibus, id est, liberis, tum emancipatis, tum suis ab intestato: secundò legitimis hæredibus, nempe agnatis, ab intestato ex lege XII. Tabularum: tertiò decem personis, quæ manumissori extraneo præferrentur, nimirum C filio, fratri, sorori, nepoti, nepti, patri, matri, auo, auiæ: quartò cognatis proximis: quintò iis, qui ex familia, nempe liberti liberis, tam naturalibus, quàm adoptiuis, itémque vxori, quæ ipsius in manum conuenerat: sextò liberto, patrono, patroni liberis, parentibúsq; eorum: septimò, viro, intestata vxore, & vicissim vxori, viro intestato, quoties deficiebat omnis parentum, liberorúmve, seu propinquorum legitima, vel naturalis successio: octauò patroni cognatis, intestato liberto. Atq; hæc quidem Prætor omninò fecit, prout se facturum in edicto proposuit. Hinc Valerius libro 7. Piso Prætor Vrbanus Terentio patri exhæredato bonorum defuncti filij possessionem dedit, hæredésque lege agere passus non est. Tandem vt postulatio Interdicti ad legis actionem pertinuit, sic interpositio interdicti ad iurisdictionem. D

Interdicta verò, vt inquit Iustinianus, fuerunt formulæ, atque conceptiones verborum, quibus Prætor aut iubebat aliquid fieri, aut prohibebat: quod tunc maximè faciebat, cùm de possessione, aut quasi possessione inter aliquos contendebatur. Erat autem possessio rei corpore præditæ, vt domus: quasi possessio rei corpore vacantis, vt vsusfructus. Ex quibus verbis apparet, interdicta fuisse decreta Prætorum de iis rebus, quas Iudicum cognitioni committendas non putârunt, sed sibi ipsis pro imperio reseruârunt. Cùm enim dictum sit, res alias sacras, & religiosas, alias publicas, alias priuatas fuisse, reliquas actiones, quæ de his incidere poterant, cognoscendas Iudicibus tradiderunt. Quæ verò de vi, vel facta, vel quæ fieri in his posset, incidissent, quatenus ad possessionem fermè pertinerent, ipsi decreuerunt. Decretum verò illud vocatum est præcipuo E nomine interdictum. Itaque decreta, quæ de aliis rebus interposita sunt, arbitrio eorum permissa: hæc verò, quæ Interdicta vocata sunt, propriis formulis concepta, & vt concepta erant, in Edictum relata, & deinde ex Edicto, prout res poposcit, pro tribunali pronunciata. Itaque Interdictum fuit Actionis, siue Iudicij quasi principium. Nam vt scribit Caius ff. de vindicat. is, qui destinauit rem petere, animaduertere debuit, an aliquo interdicto posset nancisci possessionem: quia longè commodius est, ipsum possidere, & aduersarium ad onus petitoris compellere, quàm alio possidente petere. Ita inter cæteras legis actiones rectè reponitur etiam Interdicere, quod est, non tam interdictum interponere, quod est Prætoris, quàm Interdictum postulare, siue interdicto contendere, quod est litigatoris. Interdictum autem dabat Prætor, cùm mittebat in possessionem. F Mittere autem in possessionem fuisse à danda bonorum possessione diuersum, & tamen partem iurisdictionis fuisse, declarat Vlpianus, cùm inquit, ius dicentem & bonorum possessionem dedisse, & in possessionem misisse.

Cæterùm interdicta, quæ ad sacras & publicas res pertinuerunt, aut fieri aliquid prohibuerunt, aut restitui, aut exhiberi iusserunt: quæ ad priuatas, aut de adipiscenda, aut de retinenda, aut de recuperanda fuerunt. De locis sacris & religiosis ita interdictum est: Quò, quáve illi mortuum inferre inuito te ius est, quò minus illi eo, eáve mortuum inferre

A inferre, & ibi sepelire liceat, vim fieri veto. Item: Quo illi ius est, te inuito mortuum inferre, quò minùs illi in eo loco sepulcrum sine dolo malo ædificare liceat, vim fieri veto.

De liberis personis ita: Quem liberum dolo malo retines, exhibeas iubeo: Qui, quæve in potestate tua est, si is, eáve apud te est, dolóve malo tuo factum est, quò minùs apud te esset, ita eum eámve exhiberi iubeo: Si Stichus in potestate tua est, quò minùs Mæuius eum ducere liceat, vim fieri veto.

De locis publicis: Ne quid in loco publico facias, ínve eum locum immittas, qua ex re quid illis damni detur, præterquàm quod lege, Senatusconsulto, edicto, decretóve tibi concessum est, de eo, quod factum erit, interdictum non dabo: quo minùs illi viam B publicam, itérve publicum aperire, reficere liceat, dum ne ea via, ídve iter deterius fiat, vim fieri veto: Ne quid in flumine publico, ripáve eius facias, ne quid in flumine publico, ripáve eius immittas, quo statio, itérve nauigio deterior sit, fiat.

Interdictum de adipiscenda possessione dabatur ei, cui bonorum possessio à Prætore decreta erat in hunc modum: Quod bonorum ex edicto meo illi possessio data est, quod de his bonis pro hærede, aut pro possessore possides, possideréśve, si nihil vsucaptum esset, quandoquidem dolo malo fecisti, vt desineres possidere, id illi restituas. Cæterùm pro hærede possidebat, qui putabat se hæredem esse, atque eó animo possidebat: pro possessore, qui nullo iure rem hæreditariam, vel totam hæreditatem sciens ad se non pertinere, possideret. Erat autem vtile hoc interdictum ei, qui tum primùm conaretur C adipisci rei possessionem. Itaque si adeptus amisisset, hoc nihil iuuabatur.

Retinendæ possessionis interdicta fuêre duo, quæ tum vsurpabātur, cùm inter eos, qui de proprietate litigare volebant, non conueniebat, vter possideret: vnum ad res immobiles pertinuit, alterum ad mobiles. Primum fuit: Vti eas ædes, quibus de agitur, nec vi, nec clàm, nec precariò alter ab altero possidetis, quò minùs ita possideatis, vim fieri veto. Hoc vincebat, qui interdicti tempore possidebat, si modò nec vi, nec clàm, nec precariò nactus erat ab aduersario possessionem. Secundum: Vtrubi hic homo, quo de agitur, maiore parte huius anni fuit, quò minùs eum ducas, vim fieri veto. Hoc vincebat, qui maiore parte anni sine vitio possederat.

Interdictum recuperandæ possessionis reddebatur eis, qui vi deiecti essent de posses-D sione fundi, vel ædium. Neque enim deiectio est de rebus mobilibus, cùm in eas actio sit vel furti, vel vi bonorum raptorum. Vis autem duplex fuit, vera & simulata. Vera item duplex, armata, & sine armis. Interdictum de vi armata fuit: Vnde tu illum vi deiecisti, eò illum restituas iubeo. Sine armis: Vnde tu illum vi deiecisti, cùm abs te nec vi, nec clàm, nec precariò possideret, eò illum restituas iubeo. Simulata veram est imitata, eadem ciuilis & quotidiana est dicta, vt pòst dicemus.

Iam verò Interdictorum alia simplicia fuerunt, alia duplicia. Simplicia, in quibus alter actor, alter reus est, qualia fuerunt omnia restitutoria, aut exhibitoria. Nam actor is est, qui desiderat aut exhiberi, aut restitui: reus autem is, à quo desideratur, vt restituat, aut exhibeat. Prohibitoria alia simplicia, alia duplicia erant. Simplicia, veluti cùm Præ-E tor prohibebat in loco sacro, vel in flumine publico, ripáve eius aliquid fieri. Nam actor est qui desiderat, ne quid fiat: reus qui aliquid facere conatur. Duplicia, veluti: Vti possidetis, &, Vtrubi. Ideò verò duplicia vocabantur, quia par vtriusq; litigatoris in his conditio est, nec quisquam præcipuè reus vel actor intelligitur, sed vterque tam rei, quàm actoris partes sustinet. Vsus autem interdictorum antiquus, cùm ordinaria iudicia essent, fuit, vt primùm de possessione ageretur, & ad interdictum confugeretur, deinde dominij actio institueretur. Hæc fermè Iustinianus in Institutionibus.

De actionibus, & earum multiplici differentia.

F

Cap. XI.

EX omnibus legis actionis partibus, extrema fuit actio, siue iudicium, quæ vt ab actore postulabantur, sic à Prætore dabantur. Verùm quemadmodum actionis dationem præcedit postulatio, sic postulationem editio, editionem in ius vocatio. De quibus singulis dicam, si priùs quid sit actio, & quotuplex, dixero. Actionem definiuit Iustinianus, ius persequendi in iudicio, quod sibi debetur, id est, potestatem impetratam à Prætore repetendæ rei, quæ sibi debetur, apud Iudices. Egregiè illud quidem, ita tamen,

ſi intelligatur non ius ſolùm perſequēdi,ſed etiam ipſa perſecutio. Harum verò actionum Iuſtinianus libro 4.Inſtitut.à quo hæc ſumpſimus, ſeptem veterum attulit diuiſiones,quibus incognitis,antiqua iudiciorum conſuetudo cognoſci non poteſt. A

Prima diuiſio hæc eſt: Actionum aliæ in rem intentæ ſunt,aliæ in perſonam , aliæ in vtrumque.In rem,cùm egerunt cum eis, qui nullo ſibi iure obligati erant , ſed eis de aliqua re intulêre litem. Vt in re corpus habente : Si Titius ſeruum , fundúmve aliquem ſuum eſſe confirmaſſet , Marcus autem poſſeſſor dominum ſe eſſe dixiſſet. Quod idem de rebus corpore carentibus intelligendum eſt,vt vſufructu,& ſeruitute prædiorum.

In perſonam, cùm egerunt cum eis , qui ſibi obligati erant , vel ex contractu , vel ex maleficio,atque intenderunt,eos dare,facere ſibi oportere. Vt ſi Titius empta aut locata domo dixiſſet,Marcum ſibi dare,facere oportere,quidquid empti , locatíve nomine dare,facere oporteret,aut alios contractus,& maleficia nominaſſet. In perſonam autem eſt dicta, quia non certam rem repetiuerunt : neque enim dixerunt rem illam , aut illam ſibi dare oportere, ſed quidquid contractus alicuius nomine eum dare , facere oporteret,parum,vnde nam ille ſatisfaceret , laborantes. Quorum verborum,dare quidem ad dominij tranſlationem contulerunt,facere verò ad ſimplex factum, vt nauis ædificationem,ac traditionem,& vtrumque quidem ad contractus: Dare verò tantùm ad maleficia accommodarunt. B

In vtrumque autem intentæ ſunt , quibus & rem certam petiêrunt , & præſtationes perſonales ab aduerſario poſtulârunt. Eæ verò fuerunt tres : Familiæ erciſcundæ, communi diuidundo,finium regundorum. C

Familiæ erciſcundæ fuit,quæ inter cohæredes hæreditatis diuidendæ cauſa dabatur. Neque enim ſolùm poſtulabatur, vt hæreditas diuideretur , ſed etiam , vt quod eo nomine alterum alteri dare,facere oporteret,præſtaretur.

Communi diuidundo fuit,quæ inter eos reddebatur,qui rem,quam ex alia,atque hæreditatis cauſa communem haberent,diuidi,ſimúlque , quod alterum alteri præſtare oporteret, dari fieri poſtulabant.

Finium regundorum fuit,quæ inter confines dabatur,& vt fines agrorum vicinorum dirigerentur,& ſi quid alter ex alterius agro percepiſſet,reſtitueretur.Ex his actionibus primæ vindicationes,ſecundæ condictiones,tertiæ miſtæ ſunt appellatæ. D

Vindicatio dicta videtur à vi ſimulata , quam verbis petitor poſſeſſori dicis cauſa faciebat,vt paulò pòſt apparebit.

Condictio verò ex eo,quia condicere erat,diem, locúmve , communi conſenſu indicere, quo in iudicio litigatores venirent : quod etiamſi in vindicatione quoque fiebat, tamen quia in rem actio proprium ſibi nomen vindicationis aſciuerat, in hac communi nomine condictionis vſi ſunt.Miſtarum nomen eſt notum.

Secunda diuiſio.Actiones aliæ legitimæ dictæ ſunt, aliæ honorariæ.

Legitimæ,quę à legibus XII.Tabularum proditæ ſunt.

Honorariæ,quæ à Prætoribus in Edictis propoſitæ ſunt , vt legi deficienti opem ferrent. E

Legitimæ fuêre,quæ in rem,& in perſonam,& in vtrumque ſunt nominatæ.

Prætoriæ quædam aliæ,quæ à nominibus Prætorum appellantur,Publiciana,Paulina, Seruiana, Imperatoribus rerum potientibus , vt creditur,conſtitutæ , & quidem rem & ipſæ perſonámq; complexę,quæ ex Inſtitutionibus Iuſtiniani peti poſſunt.

Tertia diuiſio:Actiones aliæ perſequendæ rei cauſa ſunt inſtitutæ , alię pœnæ , aliæ vtriuſque.

Perſequendæ rei fuêre omnes in rem,& omnes in perſonam ex contractu natæ, vt ex mutuo,ſtipulatu,empto,vendito,locato,conducto,pro ſocio,fiduciæ,mandati, commodati,depoſiti:item quædam ex maleficiis,vt furtiua cōdictio , quæ vna eſt ex Prætoriis, quæ ex delicto naſcuntur. F

Pœnæ,vt actio furti.Siue enim de manifeſto quadrupli ageretur , ſiue nec de manifeſto dupli,de ſola pœna agebatur.Nam ipſam rem,aut vindicatione , aut furtiua condictione,dominus rei perſequebatur. Item in actione Iniuriæ.

Miſtæ,quæ ſimul & rem,& perſonam perſequebantur,vt actio vi bonorum raptorum, quæ rem raptam ſimul cum pœna tripli perſequebatur, & actio damni iniuria dati lege Aquilia,non ſolùm,ſi aduersùs inficiantem daretur , ſed etiam , ſi quanti plurimi æſtimatio peteretur.

Quarta diuiſio.Actiones alię in ſimplum conceptæ ſunt, aliæ in duplū , aliæ in triplū

liæ in quadruplum.

In simplum ex stipulatu,mutuo, empto,locato, vendito, conducto, mandato, & aliis.

In duplum, furti nec manifesti,damni iniuria dati, depositi ex quibusdam causis, serui corrupti. In triplum rapinæ.

In quadruplum,furti manifesti , de eo quod metus causa , de pecunia data ad calumniandum. Actio verò damni iniuria, in inficiantem dabatur in duplum , in confitentem in simplum.

Quinta diuisio. Actionum aliis solidum , id est, totum id , quod debebatur , exigebatur,aliis pars sola. Eiusmodi fuit actio de peculio filij , de dote , quæ mulieri diuortio facto ad dotem exigendam aduersùs maritum dabatur: item actiones , quæ aduersùs parentem, patronum, socium, & eum, qui quid donauit, concedebantur. Nam omnes,in in tantùm quod facere possent,damnabantur. Item actio in debitorem , qui bonis cessisset, & posteà mediocres fortunas adeptus esset.

Sexta diuisio. Actiones quędam natę sunt ex contractibus,& maleficiis dominorum & patrumfamiliàs,quædam ex contractibus & maleficiis seruorum , & filiorumfamiliàs. De primis dictum est. De reliquis nunc dicendũ.Ex contractibus seruorum hoc modo: Serui aut consensu dominorũ negociati sunt,aut sine consensu eorũ. Si consensu, quatuor actiones emanârunt , Quod iussu,Exercitoria,Institoria,Tributoria. Quod iussu, data est in eum,cuius seruus cum aliquo,iussu ipsius contraxit. Nam qui cum seruo iussu domini contrahebat , non serui , sed ipsius domini sequi fidem videbatur. Exercitoria dabatur in exercitorem , qui seruum naui præposuisset, de eo, quod cum eo seruo illius rei causa gestum fuisset. Exercitor autem erat, ad quem quotidianus nauis quæstus redibat. Seruus autem, quem naui præficiebat, Magister dicebatur. Institoria dabatur in eum,qui seruum institorẽ tabernæ præfecerat,de eo , quod cũ eo seruo eius rei causa gestum esset. Erat autem institor, qui alicui negociationi præficiebatur. Tributoria dabatur,in dominum,quo sciente vnà cum seruo in merce peculiari contractum erat , nisi res æqualiter inter creditores partita esset , nimirum,vt alia tributio fiat. Merx peculiaris erat, in qua seruus suo nomine domini consensu ita negociabatur , vt eius quæstus ad ipsum pertineret. Sin autem sine consensu negotiati sunt, actiones duæ prodierunt, de in rem verso, & de peculio. Actio de in rem verso dabatur , in dominum,sine cuius voluntate seruus contraxit, vt quod in rem domini versum est , solidum præstet, reliquum ex peculij viribus dissoluat. In rẽ domini versum dicebatur, quodcunque domini facultates aliqua ex parte amplificaret, dummodò necessarius sumptus ille fuisset.Actio de peculio dabatur aduersùs dominum ex serui contractu,quatenus in peculio erat. In peculio id esse dicebatur,quod deductis iis, quæ domino, familiæve debebantur, supererat.Eadem verò patrum , & filiorumfamiliàs ratio fuit,atque dominorum,& seruorum. Ex maleficiis porrò seruorum Noxales actiones natæ sunt, dictæ, quia delicta eorum Noxæ vocatæ. Noxalis autem actionis natura fuit, vt dominus ea damnatus,vel litis æstimationem persolueret, vel si vellet, seruum ipsum noxæ dederet.Seruo autem noxæ dedito , dominum statim ab ipso domino in actorem transferebatur. Quòd si post admissam noxam dominus mutaretur, noxa in nouum dominum dabatur : si seruus manumitteretur, in ipsum seruum. Quod idem de noxis etiam filiorumfamiliàs est intelligendum. Quin etiam noxalis actio fuit de pauperie, id est, de damno dato à quadrupede. In his, si damnum à quadrupede mansueta erat , vt equo calcitroso , & boue cornupeta, noxalis actio dabatur , lege XII. Tabularum : si à fera,edicto Ædilium cautum erat , vt ob vulnus homini libero illatum,actio in bonum,& æquum daretur, ob cætera damna in duplum.

Septima diuisio. Actiones aliæ stricti iuris fuerunt , aliæ bonæ fidei , aliæ arbitrariæ. Bonæ fidei,in quibus libera potestas permitteretur Iudici ex æquo & bono æstimandi, quantùm actori restitui oporteret:in quo & illud continebatur,vt si quid inuicẽ præstare actorem oporteret : eo compensato in reliquum is,quo cum agebatur , condemnaretur. Hæ fuerunt,empti, venditi,locati,conducti,mandati, fiduciæ , pro socio,negotiorum, gestorum, tutelæ,familiæ ercifcundæ, communi diuidundo , depositi , commodati , pignoratitia , præscriptis verbis, tam quę de æstimato, quàm quę de permutatione competebat,& rei vxorię actio. Arbitrarię, quæ ex arbitrio Iudicis pendebant , in quibus nisi arbitrio Iudicis,is,quo cum agebatur , actori satisfaceret,veluti rem restitueret , vel exhiberet, vel solueret, vel noxali causa seruum dederet , condemnabatur , & fecerunt tam in rem,quàm in personam . In rem , quędam Prętoriæ:in personam , Quod metus,

causa,quod dolo malo factum. Cùm id,quod certo loco promissum erat, petebatur, & actio ad exhibendum. In his enim omnibus permissum erat Iudici,ex æquo & bono,secundùm cuiusque rei,de qua agebatur,naturam æstimare,quemadmodum actori satisfieri oporteret. Præter has reliquæ stricti iuris dictæ.

Hæ ferè antiquæ actiones fuere,ex quibus, qui ius suum persequi iudicio voluerunt, aliquam necessariò arripuerunt,eámque à Prætore postularunt. Quoniam autem actio ius erat persequendi in iudicio,quod sibi debebatur,qui actionem postulauit:nihil aliud postulauit,quàm ius persequendi in iudicio, quod sibi deberetur,aut quod suum esset. Id autem erat iudicium,aut Iudicem in eam rem,de qua lis erat,postulare,vt re cognita,& iudicata,ius vterque suum adipisceretur. Iudicem autem dare præcipuum fuit ius dicentis officium. Vnde scripsit Vlpianus: Ius dicentis officium latissimum est, nam & bonorum possessionem dare potest,& in possessionem mittere,pupillis non habentibus: tutores constituere,Iudices litigantibus dare; & alio libro: Iurisdictio est etiam iudicis dandi licentia,id est,qui ius dicit,præter superiora iura, etiam Iudices dandi ius habet. Hinc illa sunt propè translatitia in Edictis Prætorum: De ea re iudicium dabo: De ea re iudicium non dabo.

De in ius vocatione, editione actionis, & postulatione actionis, siue iudicij.
Cap. XII.

De actione quid sit,& de diuisione actionum hactenus dictum est: sequitur, vt modus actionum explicetur,id quod hoc capite faciemus. Qui petere in animo habebat,aut alia ratione alicui litem,siue actionem intendere, antequàm in ius adiret, per amicos intra parietes,quid proficere posset,experiebatur, Liuio lib. 2. & Cicerone pro Quintio,& Cecinna testibus. Vbi verò res ita conuenire non poterat, tum die postulationum petitor eum, vnde petebatur, in ius vocabat. Erat autem in Ius vocare,vti Paulus definit,in Ius experiundi causa vocare. Non omnes tamen vocari poterant. Indicat hoc Edictum Prætoris: Parentem,Patronum,Patronam, liberos,parentésque Patroni,& Patronæ,in ius sine meo permissu,ne quis vocet. Item: Magistratus, Pontifex, dum sacra facit & qui vxorem ducunt, in ius vocari non possunt. Vocabat autem hoc modo: Qui petebat,eum,vnde petebatur,conueniebat, atque,vt se in ius sequeretur,admonebat. Si is sequi noluisset,eum in ius educebat, siue rapiebat. Verùm ne iniuriam facere videretur,antè aliquem eius actionis testem faciebat,capta scilicet hominis fortè interuenientis,aut præsentis auricula,rogabat eum his verbis: Licétne attestari? id est, possúmne testem sumere? si respondebat, Licet, tum aduersarium frustrantem, aut fugientem iniecta manu ad Prætorem trahebat, atque hoc faciebat auctoritate XII. Tabularum. Sic enim in iis erat: Si vis vacationi fuat,antestaminor. Neminem verò de domo sua in ius vocare licuisse,partim ex Cicerone pro Domo & in Vatinium, partim ex Caio Comment. in XII. Tabulas ff. de in ius vocando. cognoscitur,cuius verba sunt: Plerique putauerunt,nullum de domo sua in ius vocare licere,quia domus tutissimum cuique refugium,ac receptaculum sit,eúmque qui inde in ius vocaret, vim videri inferre. Paulus etiam ait: Etsi qui domi est,interdum vocari in ius potest,tamẽ de domo sua nemo extrahi debet. Quòd si ille,qui vocabatur,imbecilla valetudine esset,tũ qui vocabat, iumentũ,currúmve dare cogebatur à lege,in hunc modũ loquẽte: Si in ius vocato morbus æuitásq; vitium esset,qui in ius vocabit,iumentũ dato: si nolet,arceram ne sternito. Si verò is,vnde petebatur,latitaret,ita vt nullam secum agendi potestatem faceret,cùm de domo extrahi non posset,actor Prætoris auxilium implorabat,atque reum euocari edicto iubebat. Edictum verò ad ipsius latitantis ædes ponebatur,cum solenni vicinorũ testatione. Si autem euocationi primæ non pareret,neque defenderetur, Prætor secundam decernens,in bona Petitorem mittebat,& nisi euocatione tertia,ad sui defensionẽ venisset,altero decreto bona eius possideri,proscribi,ac distrahi iubebat. Itaque in edicto Prætorio erat: Qui fraudationis causa latitauerit,si boni viri arbitratu non defendetur, eius bona possideri, vendíque iubebo. Venditio tamen non statim fiebat, sed postquàm bona per triginta dies possessa essent, tum verò iterum, qui se creditores esse dicebant,si plures essent, Prætorem adibant, petebántque vt sibi liceret vnum ex corpore suo constituere,qui debitoris bona auctioni subiiceret. Is constitutus dicebatur Magister, & post id temporis proscriptio fiebat in celeberrimis totius vrbis locis ita: Ille debitor noster in eiusmodi causa est, vt bona eius diuendi debeant, nos creditores patrimonium eius distrahimus: quicunque emere volet, adesto. Inde post aliquot

aliquot dies, tertium iam Prætorem adibant, postulantes, vt sibi liceret legem bonorũ venditorum facere, atque inde ita proscribebant: Hæc quicunque emerit, creditoribus in dimidiam partem eorum, quæ ipsis debentur, respondere debet, sic vt cui aurei centum debentur, accipiat quinquaginta. Et certo tempore elapso emptori patrimonium addicebatur. Et vocabatur is, qui emerat, Bonorum emptor, actionésque omnes à debitore, in bonorum emptorem transferebãtur, & conueniebatur non aliter, ac bonorum possessor, siquidem vterque successor Prætorius erat. Theophilus libro tertio Institution. Cicero pro Quinctio. Atque hæc quidem in XII. Tabulis. Edictum inde Prætoris legem correxisse videtur, & cauisse, vt si quis in Ius sequi nollet, satisdaret fore, vt se in Iure sisteret. Vnde est titulus in Pandectis ex edicto sumptus: In ius vocatus aut eat, aut satisdet.

Vbi verò vocatus in ius venerat, actor impetrata loquendi potestate actionem ei edebat, qua aduersùs eum vti volebat. Erat autem ita comparatum, vt qui peteret, non vnam, sed multas actiones haberet, id est, multis modis ius suum persequi posset: vt docet Cicero pro Cecinna, Theophilus libro 4. Instit. & Iustinianus de furibus. Ex illis igitur actor vnam aliquam eligebat, eámque in ius vocato reo edebat. Plautus Persa. Vlpianus ff. de edendo. Cicero in 4. Verrina.

Edita inde actione, qua vsus erat, actor postulabat eam à Pretore, id est, petebat, vt sibi in aduersarium liceret intendere (postulare enim Vlpiano ff. de edendo, auctore, est desiderium suum in iure apud eum, qui Iurisdictioni præest, exponere, vel alterius desiderio contradicere) Reus contra à Prætore postulabat aduocatum. Fuit autem aduocatus, teste Asconio, Iurisconsultus, qui Patrono ius suggessit, aut reo præsentiam suam commodauit. Actione inde aduersario edita, eáque à Prætore post postulationem impetrata, tum actor certa verborum accepta formula vadabatur reum, id est, vades, siue sponsores petebat, fore, vt certo die, is plerunque perendinus erat, se in iure sisteret. Vas autem fuit, qui pro altero vadimonium promisit. Vadimonium porrò adhibito Iurisconsulto concipiebatur: & qui prouocabat vadari: qui prouocabatur, vadimonium promittere dicebatur. Concepto vadimonio, & sponsoribus acceptis, è Iure discedebatur. Accidit autem, & quidem sæpe, vt Pretores deinde ex voluntate litigatorum vadimonia in alios dies perendinos differrent. Intereà, dum res in vadimonio fuit, reus cognita actione, aut actori sine iudicio cessit, aut se ad contendendum parauit. Si cessit, rem aut pacto, aut transactione composuit. Hinc erat in edicto: Pacta, conuenta, quæ neque dolo malo, neq; aduersùs leges, plebiscita, Senatusconsulta, edicta, decreta Principum, neque quò fraus eorum cuiquam fiat, facta erunt, seruabo. Quod ad omnes pactiones transactionésque traductum est.

Liu. epitome 86. Cic. lib. 2. ad Attic. Iuuenalis Satyra 3. Vlpian. ff. de Trãs act. Cicero pro Q. Roscio, & in 3. Verrina.

De intentione actionis, siue litis. Cap. XIII.

TERTIO inde die, qui dies cognitionibus erat dicatus, & comperendinus appellabatur, Prætor actiones editas ac postulatas ex tabulis ordine recitari, atque actores, reósque citari per Accensum iubebat, vt iudicia actionibus eorum cognoscendis daret. Quorum illud dicere vadimonia, hoc addicere iudicia vocauit Macrobius li. 1. Saturn. cap. 16. Si verò litigatores ad vadimonium die constituto non accurrissent, litem admittebant. Precipuè verò reus, si vadimonium deseruisset, quod promiserat, perdebat litem: quia Prætor postulante actore ex edicto bona eius possideri iubebat, & si XXX. dies possessa essent, neq; ille se defendisset, vendi iubebat, eo modo, quo suprà demonstratum est. Si autem vterq; occurisset, tum se stitisse dicebantur. Ac tum prior reus ita agebat: Vbi tu es, qui me vadatus es? vbi tu es, qui me citasti? ecce ego me tibi sisto, tu contrà & te mihi siste. Procedente autem actore rogabat, Quid ais? Respondebat actor, Aio (exempli gratia) fundum quem possides, meum esse, Aio, te mihi dare, facere oportere, prout natura actionis postulabat, quam ille intendere volebat. Cęterùm responso actoris ipsam complexa est intentionem actionis. Singulæ autem actionum intentiones propriis formulis inclusæ fuerunt, quæ à Pontificibus scriptæ quondam, deinde à Iurisperitis compositæ fuerant, à quibus qui recessit, causa cecidit, vt Cic. lib. 1. de Oratore significat. Has verò formulas in singulis actionibus cuiusmodi fuerint, demonstrare longum esset, & propter similitudinem ipsarum inter se molestum, ac propè putidum, in principibus autem præterire vix sine insigni huius doctrinæ detrimento licet. Itaque initio ducto à vindicatione, quid in paucis obseruatum sit, videamus.

Plautus in Curculione.

Actio vindicationis fuit duplex, vna possessionis, altera dominij. Possessio vsum rei

hoc loco significat, vt ædium, aut fundi, eáq; propriè Vindiciæ nominatur. Qui verò litem de dominio rei intendere volebat, quæ dicebatur Vindicatio, si, cuius vindiciæ, id est, possessio esse deberet, certum fuisset: is, qui possessione carebat, actionem statim possessori de dominio intendebat. Sin autem incertæ fuêre vindiciæ, primùm de vindiciis, deinde de dominio agebat, ídq; hoc modo: Cùm incerta esset possessio, ij, quorum intererat, postulârunt à Prætore interdictum de possessione, aut quasi possessione, nempe aut de adipiscenda possessione, aut de retinenda, aut de recuperanda. Interdictum de adipiscēda possessione reddebatur, ei, cui bonorum possessio à Prętore ex edicto data fuerat. Interdictum de retinenda, eis, qui de proprietate litigaturi erant, neque vter possideret, inter eos conueniebat. De recuperanda iis, qui vi ex aliquo loco deiecti erant. Vis autem hæc fuit duplex, vera, & simulata. Vera vis appellata, cùm armatis, aut inermibus hominibus coactis aliquis ex loco deiectus erat. Vis simulata fuit veræ vis imitatio, quoties dicis causa alter alteri in manum conserendo, vim attulit, & verbis vindicauit, seu vindicias postulauit. In seruo quidem manus consertio facta est in hunc modum: Qui serui possessionem petebat, tenens seruum in Iure apud Prætorem, ita vindicabat: id est, possessionem per simulatam vim postulabat. Quippe roganti reo: Quid ais? Respondebat: Hunc hominem ex iure Quiritium meum esse aio, eiúsque vindicias mihi dari postulo. Si ille alter taceret, aut cederet, Prætor seruum addicebat vindicanti, id est, possessionem decernebat postulanti vsque ad exitum iudicij, de dominio instituendi. Sin autem ille contrà vindicaret, tum & ipse seruum eundem corripiens, & quasi de manu vindicantis abstrahens, dicebat: Et ego hunc hominem meum esse aio, eiúsq; vindicias mihi conseruari postulo. Tum Prætor interdicebat: Qui nec vi, nec clàm, nec precariò possidet, ei vindicias do.

In fundo autem, aut domo manus consertio facta est in hunc modum, Stantes in iure litigatores petitor eum, vnde petebatur, ex iure manu consertum vocabat, ita dicens: Fūdus qui est in agro, qui Sabinus vocatur, meus est, eum ego ex iure Quiritium meum esse aio. Inde ibi ego te ex iure manu consertum voco. Ille verò nisi cessisset, respondebat: Vnde tu me ex iure manu consertum vocasti, inde ibi ego te reuoco. Tum Prætor dicebat vtrisque, Superstitibus præsentibus: istam viam dico. Inite viam. Præstò aderat sapiens, qui inire viam doceret: Redite viam. Eodem ducere redibant: in agro verò, siue domo manum conserebant, id est, terræ aliquid ex eo agro, vti vnam glebam sumebant, in eam manum conserebant, atque ad Prætorem deferebant, & in ea gleba, vel festuca tanquàm in toto agro, vel domo tota vindicabant. Dicebatur ea gleba, vel fustuca Vindicia, teste Festo: Vindiciæ olim dicebantur, quæ ex fundo sumptæ in ius allatæ erant. His autem vindiciis, id est, hac gleba, siue festuca in ius allatis, actor, qui deiectus erat, eas tenens, dicebat: Hunc fundum, siue hanc domum meam esse aio ex iure Quiritium, eóque restitui, vnde deiectus sum, postulo. Tum Prætor: Vnde tu illum deiecisti, cùm nec vi, nec clàm, nec precariò possideret, eò illum restituas, iubeo. Restituebat, si modò illum nec vi, nec clàm, nec precariò possedisse constaret. Agellius lib. 20. cap. 1. hanc vim ciuilem, & festucariam vocat.

Cic. pro Murena.

Altera vis simulata fuit, quæ non à lege, sed à moribus emanauit. Quippe qui possessionem recuperare volebat, possessori certum diem constituebat, quo in rem pręsentem veniretur, vt in fundo, de quo agebatur, moribus vis & deductio fieret. Hoc modo Cæcinna apud Ciceronem agere cum Ebutio possessore voluit: verùm ab eo in fundum ingredi vera vi, non moribus prohibitus, interdictum, Vnde vi, postulauit, vt ille, qui veram vim passus esset.

Huic accessit & tertia ratio ineundę possessionis, quæ neque à lege, neque à moribus, sed à iure ciuili profecta est. Hæc non propriè vis fuit, sed vsurpatio. Vsurpatio verò, vt scribit Paulus ff. de vsurpationibus, fuit interruptio vsucapionis. Hinc Venuleius ff. de acquirenda possessione: Species inducendi in possessionem alicuius rei est, prohibere ingredienti vim fieri. Statim enim cedere aduersarium, & vacuam relinquere possessionē iubet, quod multò plus est, quàm restituere. Hoc autem facto, vt reor, ille, qui inductus erat, vsurpandi surculum defringere consueuit, atque ita possessionem aduersarij interrupit. Et hactenus de vindicatione possessionis. Iam de vindicatione dominij.

Cic. lib. 3. de Orat. Caius ff. de vsurpationibus.

Constituto possessore, tum lis de dominio intendebatur, possessor ab eo, qui possessione exclusus esset, aut qui omninò expers possessionis esset. Dominium autem petebatur eâdem ratione, iísque propè verborum formulis, quibus possessio. Petitor enim cum possessore ita agebat, vt primùm, an actor esset, id est, an talis esset, vnde ius suū repetere posset, statueret: deinde vindicaret, tum satisdare iuberet, tum sponsione prouo-

A caret. An auctor esset, ita quæsiuit: Quando te in Iure conspicio, postulo, anne fies auctor? si ille, qui rogabatur, taceret, lis ei æstimabatur. Si negaret, tum Prætor dicebat: Quando negat, Sacramento quærito. Erat autē Sacramento quærere, ad certā spondendā pecuniam reum prouocare, Ni ita esset. Itaque audito Prætoris mandato petitor subiiciebat: Quando negas, te Sacramento quinquagenario prouoco: Spondésne, te soluturum quinquaginta asses, si auctor sis? id est, si probauero, te auctorem esse? Cui inficiator respondebat: Spondeo quinquaginta asses, si auctor sim. Inde restipulatur: Tu verò spondesne idem, Ni sim? cui ille: Et ego quoque spondeo. Quòd si ille se auctorem esse profiteretur, tum eadem vindicandi ratio in dominio petendo obseruabatur, quæ adhibita fuerat in petenda possessione. Nam vindicatio non magis erat possessionis postulatio, B quàm dominij. Itaque vt maneamus in superioribus exemplis, si seruus peteretur, petitor seruum tenens ita vindicabat: Quando ais neque negas, te auctorem esse, hunc hominem ex iure Quiritium meum esse aio. Tum Prætor possessorem interrogabat, an contrà vindicaret. Si ille cederet, seruum pariter vindicanti addicebat, id est, dominium decernebat. Sin contrà vindicaret, sic respondebat: Et ego eundem hominem meum esse aio ex iure Quiritium. Sed nónne tu dicis, qua causa vindicaueris? Tum petitor causam exponebat.

Cic. pro Murena & lib. 1. de Orat.

Sin autem fundus, aut domus peteretur, eadem ratione vindicabatur: id est, dominium petebatur, qua postulatum in seruo fuerat. Quippe allatis in ius vindiciis dicebat petitor: Hunc fundū aio meum esse ex iure Quiritium, & reliqua, eodem modo, quo in seruo.

Valerius Probus libello de Notis antiquis.

C De satisdationis postulatione ratio fuit eiusmodi: Antequàm petitor causam redderet, cur vindicaret, postulabat à possessore, vt satisdaret, se nihil deterius in possessione facturum. Satisdabat autem possessor, aut litem amittebat.

Paulus ff. de petitione hæreditatis.

Asconius.

Sponsionis inde faciendæ ratio fuit huiusmodi: Petitor, vbi eum, vnde petebatur, aut intentionem, aut rationem intentionis suæ inficiantem audiuit, eum sponsione Sacramenti prouocauit, Ni ita esset, qua facta, reus petitorem vicissim prouocauit hoc modo in intentione: Quando negas hunc seruum meum esse, Sacramento te quinquagenario prouoco. Spondésne quingentos si meus sit? id est, si meum esse probauero. Cui reus: Spondeo: si tuus sit, & si sponsionē recusasset, litē amisisset. Inde restipulans rogabat: Et tu spondésne quingentos: Ni tuus sit? id est, si probauero, tuum non esse. Cui petitor: D Spondeo, Ni meus sit: atque hoc nisi fecisset, litem amisisset. In ratione intentionis hoc pacto: Aio hunc seruum meum esse, quia ex ancilla mea natus est. Cui reus: Nego tuum esse, quia ex ancilla tua natus non est. Tum petitor: Spondésne quingentos, si ex ancilla mea natus sit? Reus Spondeo, si ex ancilla tua natus sit. Et tu spondésne quingentos, Nisi ex ancilla mea natus sit? In hoc genere pecunia, quæ interponebatur, Sacramentum: stipulatio, & restipulatio sponsio dicebatur. Cæterùm sponsionis ratio huiusmodi fuit: Qui petebat, dicebatur sponsione, & Sacrameno prouocare, quia interrogabat, Spondésne quingentos? item Sacramento rogare, quærere, & stipulari ob eandem causam. Ille verò, vnde petebatur, dicebatur contendere ex prouocatione, contendere Sacramento, & restipulari. Contendere ex prouocatione, quia prouocatus non recusabat sponsionem: Sacramento, quia pecuniam, quæ Sacramentum dicebatur, &, vt inquit Isidorus libro 5. sponsionis pignus erat, se soluturum spōdebat: Restipulari, quia & ipse ab actore vicissim stipulabatur, postquàm ipse spoponderat: Et tu spondésne idem? Vterque autem spondere, & sponsionem facere, & se inter se sponsione prouocare dicebatur. Cæterùm vtraque sponsio his verbis concipiebatur, Si, & Nisi, sed modò hoc, modò illo, pro natura negotij & rei affirmatione, aut inficiatione. Nam semper contrarium rogabatur eius, quod reus dixerat. Quippe negante reo, se esse auctorem, rogabat peritor, ac stipulabatur: Spondésne quinquaginta, si es auctor? Aiente autem, fundum suum esse, quia testamentum extet, rogabat, & stipulabatur: Spondésne quingentos, Ni tuus fundus sit, Ni testamentū extet? Reus autē spondebat, Spondeo quinquaginta, si auctor sim, quingentos, Ni meus fundus sit, Ni testamentum extet. Inde rogabat vicissim petitorem, & restipulabatur, Et tu spondésne quinquaginta, Ni auctor sim. Si meus fundus sit, Si testamentum extet? Cui ille, Spōdeo, Ni auctor sis, si fundus tuus sit, si testamentum extet, &c. Exempla sunt apud Valer. lib. 2. Macrob. Ciceronem, & Liuium. De quingentis autem spondendis perpetuum non fuisse crediderim, sed sponsionem factam esse pro modo litis, & arbitrio prouocantis. Siquidem dixit Cic. in 5. Verrin. Facta est sponsio Sestertiûm quinque millibus. Et pro Q. Roscio: Pecunia petita est certa, cùm tertia parte sponsio facta sit.

Varro lib. 5. de ling. Lat. Paul. ff. de petitione hær. Cicero 3. Verrina, & in eandem Asconius. Festus.

His de auctoritate, satisdatione, sacramento, & sponsione perfectis, redeo ad rem, de qua dicere institueram. Cùm petitor in hæreditatem fundi ageret, ita dicebat: Aio hunc fundum meum esse iure Quiritium. Cui possessor inficians respondebat: Et ego meum, non tuum esse aio ex eodem iure Quiritium. Tum Petitor: Satisda, te non deteriorem possessionem facturum. Possessor satisdabat. Tum petitor, Spondésne quingentos, si meus hic fundus sit? Possessor, spondeo quingentos, si tuus hic fundus sit. Inde restipulás: Et tu spondésne totidem. Ni tuus hic fundus sit? Petitor, spondeo, Ni meus hic fundus sit. Est autem animaduertendum, si reus nihil ad inficiationem addidisset, puram defensionem dictam: si exceptionem adiecisset, coniunctam. Erat autem exceptio rei defensio, quæ non omnem actoris intentionem excludebat, vt inficiatio: sed eius partem duntaxat, atque his verbis concipiebatur, extra quam si, vel, Nisi, vt si reus dixisset: Imò hæreditas mea est, non tua, Nisi testamento prodatur, quo tibi relicta appareat, aut aliquid tale. Cicero in Rhetoricis. Vt autem in inficiatione actor, sic in exceptione reus sponsionem concepit. Et spõsio quidem cum inficiatione Pura dicebatur, cum exceptione verò Coniuncta: vt, Spondésne quingentos, Ni hæreditas tua sit, Ni testamentum prodatur? Spondeo. Tu verò spondésne, si hæreditas mea sit, Ni testamentum prodatur? Spondeo.

Quoniam autem per exceptiones actio transferebatur, locus admonet, vt de translatione actionis deinceps dicamus.

Transferebatur actio, cùm petitor agens plus in intentione sua complectebatur, quàm ad eum pertinebat. Quòd si fecisset, causa cadebat, id est, vt inquit Iustinianus, litem amittebat, nec facilè in integrum restituebatur à Prætore, nisi minor erat vigintiquinque annis. Plus autem quatuor modis petebatur, re, tempore, loco, & causa. Re, veluti, si quis pro decem aureis, qui ei debebantur, viginti peteret: aut, si is, cuius ex parte res est, totam eam, vel maiore ex parte suam esse intenderet. Tempore, veluti, si quis ante diem, vel ante conditionem petisset. Loco, veluti, cùm quis id, quod certo loco sibi dari postulatus est, alio loco petisset, sine commemoratione illius loci, in quo sibi dari postulatus esset: verbi gratia, si is, qui ita stipulatus fuerat, Ephesi dare spondes? Romæ purè intendat dari sibi oportere. Causa, vt si quis ita à te stipulatus esset, Hominẽ Stichũ, aut decem aureos dare spondes? deinde alterutrum petisset, veluti hominem tantùm, aut decem aureos tantùm. Ideò autem plus petere intelligitur, quia in eo genere stipulationis est optio, vtrùm pecuniam, an hominem soluere malit. Qui verò pecuniam tantùm, vel hominem tantùm sibi dari oportere intendit, eripit optionem aduersario: & eo modo suam quidem conditionem meliorem facit, aduersarij verò sui deteriorem. Cic. in Rhetoricis.

Atque hoc quidem modo in rebus corpore præditis litis concipiebatur intentio. Qua cognita, facilis est cognitio reliquarum. Nam in rebus corpore vacantibus, vt in vsufructu, & prædiorum seruitute eodem modo intendebatur, ac vindicabatur. Aio vsumfructum fundi tui, qui est in agro Sabino, esse meum. Aio ius ex fundo tuo aquam ducendi, vel ius versùs ædes tuas altiùs tollendi, esse meum. Hoc autem proprium in his fuit, quòd non solùm affirmanter intendi potuit, sed etiam neganter, hoc modo: Aio vsumfructum fundi mei non esse tuum, atque ita in cæteris. Causa verò huius dissimilitudinis fuit, quòd in rebus corporeis is solùm agere potuit, qui non possedit. Nam ei, qui possedit, nulla erat prodita actio. Neque enim intendere potuit: Aio fundum hunc tuum non esse. Neque enim, si iudicatum esset, non esse possessoris, propterea fiebat necessariò, vt esset petitoris. In his autem non idem erat, qui affirmatiuè agebat, & qui negatiuè. Nam affirmanter intendebat, qui se ius illud, de quo quærebatur, habere dicebat, veluti vsumfructum, aut seruitutem alterius proprietate. Neganter verò ipse dominus fundi, aut ædium, qui affirmabat, illum alterum vsumfructum, aut seruitutem in fundo, aut ædibus suis non habere. In his autem sponsiones fuerunt hæ: affirmatiuè ita: Aio, vsumfructum fundi tui esse meum. Aio vsumfructum fundi non esse tuum. Spondésne, si vsusfructus fundi tui sit meus? Spondeo. Si vsusfructus fundi mei sit tuus? Spondeo. Et tu, spondésne, si vsusfructus fundi mei non sit tuus? Spondeo. Si vsusfructus fundi tui non sit meus? Spondeo. Negatiuè ita: Aio, vsumfructum fundi mei non esse tuum: Aio vsumfructum fundi tui esse meum. Spondésne si vsusfructus fundi mei non sit tuus? Spondeo. Si vsusfructus fundi tui non sit meus? Spondeo. Et tu, spondésne, si vsusfructus fundi tui sit meus? Spondeo: Si vsusfructus fundi mei sit tuus? Spondeo. Eodem modo in cæteris. In actione etiam de seruitute luminum fuit aliquid diuersi à cæteris. In aliis enim, qui intendebat, idem etiam sponsionem faciebat. Exempli gratiâ, si me

si me habere dixissem ius fundo tuo vtendi, fruendi, neque tamen me vti frui sineres, vocassem te in ius, & intendissem apud Prætorem, ius vtendi tuo fundo meum esse, & à te prouocatus sponsionem fecissem: Ni meum ius sit. At si altiùs ædes tollere incœpissem, tu in ius me vocasses, & ita dixisses: Nego tibi ius esse altiùs ædes tollendi versùs me, & rationem negatæ seruitutis Prætori exposuisses. Tum ego remissam esse seruitutem ostendissem, & à te prouocatus sponsionem fecissem: Ni meum ius sit. Itaque in hoc libertas vindicari, in aliis seruitus peti videbatur.

Fuerunt prætereà actiones duæ in rem, vna de libertate, altera de ventre cognoscendo, quæ propriam requirunt obseruationem. Ex his autem causa liberalis fuit duplex, aut enim è seruitute in libertatem, aut è libertate in seruitutem vindicabatur. Hæc verò priuata omninò causa non videtur, quia actio cuique è populo data est, qui se assertorem, & vindicem profiteretur. Erat autem lex XII. Tabularum, vt inquit Dionysius lib. II. & Liuius li. 3. vt si quis aut ex libertate in seruitutem, aut ex seruitute in libertatem assereretur, possessionis ius maneret vsq; ad exitum iudicij penes eum, qui in libertatem assereret: non, qui in seruitutem. Item in eadem lege fuit: Vt cui vindiciæ secundùm libertatem à Prætore addicerentur, is sponsores daret, hominem posteà iudicio sisti. Verba postulantis vindicias sunt apud Terentium in Adelphis: Hunc hominem ego liberum esse assero, postulo vt mihi des vindicias secundùm libertatem. Item hunc hominem seruum meum esse assero, postulo vt mihi des vindicias secundùm seruitutem. Decretum Prætoris: Qui libertatem defendit, ei vindicias do. Decreta in hunc modum possessione, tum alio die actio de libertate intendebatur, ita: Hunc hominem ex iure Quiritium liberum esse assero: quo dicto, ille alter respondebat: Hunc hominem seruum esse, meúmque ex iure Quiritium seruum esse assero: Inde sponsiones, vt suprà: Ni liber sit. Ni seruus sit, & seruus eius sit. Item in cęteris: Aio me ingenuum esse ex iure Quiritium, neque iustam seruitutem seruìsse. Aio, hunc hominem, cùm apud me iustam seruitutem seruiret, à me manumissum, meúmque libertum esse. Sponsio: Ni manumissus sit. Huius iudicij illustre exemplum est apud Asconium in Cornelianam.

De ventre verò ita intentum est: Aio mulierem hanc ex te prægnantem esse: Nego. Sponsio: Ni sit. Ac de formulis quidem intentionis in actione vindicationis hactenus.

Condictionis verò longè alia ratio fuit. Condictio verò fuit, vt diximus, qua non corpus aliquod petierunt, sed à persona certam præstationem postulârunt, neque, vnde satisfaceret, curarunt. Ea verò, vt dixi, fuit duplex, vna aduersùs eum, qui ex contractu: altera aduersùs eum, qui ex maleficio obligatus erat. Contractus nomina fermè, vt diximus, hæc fuerunt: Mutuum, Commodatum, Depositum, Pignus, Emptum, Locatum, Societas, Fiducia, Stipulatus, Negotium gestum, Præscriptis verbis. In his actor fermè sic intendit: Aio te mihi mutui, aut commodati, aut depositi, aut aliorum nomine dare centum oportere. Ille verò, vnde petebatur, aut inficiabatur, aut excipiebat. Inficiabatur ita dicens: Nego me tibi dare centum eo nomine oportere. Excipiebat, partem actionis excludens, ita: Nego me tibi ex stipulatu centum dare debere. Nisi quod metu, aut dolo, aut errore adductus spopōdi: aut, Ni minor annis XXV. sim. Plautus in Rudente. Item: Aio te mihi domum, aut nauim ædificare, aut vestem polire oportere ex stipulatu. Nego. Inde sponsio: Ni facere debeat, vt antè, nascebatur: aut: Ni mutui, aut depositi nomine centum dare debeat. Quo in loco Dare videtur accipiendum esse pro reddere. Non enim qui mutuò dedit, aut commodauit, aut deposuit, dominium amisit.

Præscriptis verbis obligatio erat talis: Si qua nasceretur inusitata controuersia, litigatores vel suo ingenio, vel Iurisconsulti sui actionis formulam certis verbis secundùm pactum inter ipsos conuentum concipiebant, in eáque verba sponsionem faciebāt: exempli gratia, Mæuius fulloni polienda vestimenta sua dedit ea mercede, de qua posteà inter ipsos conuenisset, atque ea polita accepit, neque fulloni satisfecit. Tum fullo sic intendet: Aio te mihi mercedem, de qua inter nos conueniat, ob polita tua vestimēta, dare oportere. Nego me dare oportere. Sponsio: Ni dare debeat. Iam verò obligationes ex maleficiis fuerunt, vt diximus, ex furto, damno, rapina, iniuria. In furto eiusmodi fuit intentio: aio vestem, quam nuper furto mihi abstulisti, meam esse, téque illam mihi dare oportere. Hæc autem actio furtiua condictio vocabatur, odio furum à Prætore instituta, vt furtum non solùm vindicatione repeti posset, sed etiam condictione. Nam in vindicatione aduersùs possessorē tantùm erat actio, hoc modo: Aio, hanc vestē meam esse. Neque furti mentio fiebat. In condictione verò aduersùs furem ipsum erat actio,

& furti nomine exprimebatur,& illam rem eum dare,id eſt,reddere debere, intendebatur,vt Iuſtinianus docuit.Eadem in cæteris maleficiis fuit ratio. Aio te mihi pugnum, aut fuſtem inflixiſſe,aut conuicium feciſſe, téque mihi tantum, quantum ego æſtimauero, dare oportere.Nego.Sponſio: Ni fecerit.

Poſtremò miſtarum actionum intentiones eiuſmodi fuerunt: Aio te familiam diuidere debere,& eo nomine centum te mihi dare oportere.Aio te res communes diuidere debere,& eo nomine centum te mihi dare oportere.Aio,fines agri noſtri dirigi oportere,& quot ex agro meo percepiſti,te mihi dare oportere.Quibus intentionibus, Inficiatio,Exceptio,Sponſio,eodem modo ſubiicientur, quo in ſuperioribus diximus.

Caius ff. de furtiua conditione.

His cognitis, quoniam in tertia diuiſione actiones maleficiorum triplices fuiſſe ſcripſimus,rei perſequendæ,pœnæ perſequendæ,& vtriuſque:deinceps quęnam earum formulæ fuerint,oſtendamus. In furto actio, quæ rem tantùm perſequitur,vindicatio,& furtiua condictio vocabatur,vt dictum eſt.Per quas vbi res ablata recepta erat,remanebat tamen furti actio,quæ ad pœnæ perſecutionem pertinebat.In hac ergo intentio hęc erat: Aio te centum mihi abſtuliſſe, & manifeſtò deprehenſum eſſe, & manifeſti furti nomine quadringentos aureos mihi dare debere.

Rapinæ verò actio ſimul rem,& pœnam perſequebatur. Iuſtinianus. Quamobrem formula erat:Aio,Mæuium vi veſtem mihi eripuiſſe, atque eius rei nomine, eum quadruplum mihi dare oportere.Quoniam enim nulla actio Rapinę prodita eſt,quam rem & perſonam ſeparatim perſequi liceret,propterea vna,& eâdem actione vtrumque perſecuti ſunt.Actio damni lege Aquilia item & rem & perſonam perſequebatur.Pœna aduersùs confitentem in triplum erat,aduersùs inficiantem in duplum. Itaque intentionis formula erat:Aio,Mæuium Stichum ſeruum meum interfeciſſe, factúmque illud inficiatum eſſe, atque eo nomine duplum, quanti hoc anno ſeruus plurimi fuit, mihi dare oportere.Reus negabat,ſe interfeciſſe,aut inficiatum eſſe.Sponſio naſcebatur: Ni interfecerit,Ni inficiatus ſit.Iam verò in ſeruo corrupto ita intendebatur: Aio,Mæuium Sticho ſeruo meo perſuaſiſſe dolo malo, quo eum deteriorem faceret, atque hoc nomine, quanti ea res fuit,mihi dare oportere.De eo quod metus cauſa geſtum eſt,quæ fuit Prętoria actio,ita: Aio,Mæuium terrore,ac minis veſtem à me extorſiſſe, atque eo nomine quadruplum,quanti ea res fuit,mihi dare oportere.De calumnia ita: Aio, Mæuium calumniæ cauſa pecuniam accepiſſe, vt mihi negotium faceſſeret, & eo nomine quadruplum mihi dare oportere.Cæterùm, vt inquit Iuſtinianus, actio furti nec manifeſti, & ſerui corrupti à cæteris differunt, quòd omninò dupli ſunt, at actio damni ex lege Aquilia,& de dolo malo, inficiatione depoſiti duplicãtur, in confitentem autem in ſimplum dantur.Item actio de eo,quod metus cauſa factum eſt, à cæteris diuerſa eſt, quòd eius natura tacitè continetur,vt qui Iudicis iuſſu ipſam rem actori reſtituat,abſoluatur. In cæteris non erat ita,ſed omni modo quiſque in quadruplum condemnabatur.

Sequuntur actiones quintæ diuiſionis,quibus non totum,ſed pars petitur. In iis verò intentio ſic concipiebatur,vt de peculio filij: Aio, me ſeruo tuo centum aureos mutuo dediſſe,téque quantùm ex eius peculio facere poteris, mihi dare oportere. De dote:Aio,me tibi nomine dotis centum dediſſe,téque mihi,quantùm facere poteris, dare oportere.Item à parente,patrono,ſocióque non totum,ſed quantùm facere poſſent petebatur.Eodem modo agebatur cum eo,qui creditóribus bonis ſuis ceſſit, ſi poſteà aliquid acquiſiſſet.

De actionibus ſextæ diuiſionis,nempe,cum dominis cauſa ſeruorum, & cum patribus cauſa filiorum,hęc habemus.Eius quę dicebatur,Quod iuſſu,talis fuit intentio:Aio, me Sticho Mæuij ſeruo ipſius Mæuij iuſſu centum aureos crediſiſſe, & centum eo nomine Mæuium mihi dare oportere.In exercitoria ſic intentum eſt:Aio,me Sticho ſeruo, quẽ Mæuius dominus ei naui,quam exercet,magiſtrum præfecerat, centum aureos, eius rei cauſa,qui pręfectus erat, crediſiſſe, eúmque eius rei nomine centum mihi dare oportere. In inſtitoria ſic: Aio, me Sticho Mæuij ſeruo, quem Męuius inſtitorem ſuum fecerat, centum aureos crediſiſſe, eúmque eius rei nomine centum aureos mihi dare debere.In tributoria ita: Aio, Męuium peculiares Stichi ſerui ſui merces ex edicto non diſtribuiſſe,& quantò minùs tributum ſit,quàm debuerit, tantùm mihi dare oportere. Exempli gratia. Duodecim ſunt in mercibus ſerui peculiaribus, ex quibus domino quinque debentur, Valerio quinque, totidémque Seruilio: ſi de peculio agatur,

dominus

A dominus integra quinque obtinebit. Sin autem tributoria, quatuor tantùm. Ibi enim melior est domini conditio, hîc verò pars est omninò. De eo, quod in rem versum est, sic: Aio, me Sticho Mæuij seruo centum credidisse, vt Mæuij domum cadentem fulciret, & Mæuium, quatenus & in rem versum & in peculio Stichi esse constabit, dare mihi oportere. Hinc probare opus erit, & in rem domini versum, & seruum habere peculium. In noxali ita: Aio, Stichum Mæuij seruum noxam mihi nocuisse, & Mæuium aut soluere, aut Stichum noxæ dedere mihi debere. Quo in loco noxæ dedere, est noxæ nomine dedere. In pauperie hoc modo: Aio, bouem Mæuij me cornu petisse, & vulnerasse, eúmque Mæuium mihi noxæ dedere oportere. Aio, vrsum Mæuij mihi vulnus intulisse, & Mæuium, quantum æquum esse videatur, mihi dare oportere: Aio, vrsum Mæuij meam mihi vestem discidisse, & duplum, quanti vestis est, mihi dare debere. Atque hæ quidem actiones fermè eius generis fuerunt, vt in iis & certa pecunia, & sponsio conciperetur, & vt ad certam formulam Iudex astringeretur, postularetur. Vnde stricti iuris actiones à Iustiniano sunt dictæ.

Postrema diuisione arbitrariæ positę actiones fuêre, in quibus neque certa pecunia est petita, neque sponsio facta, neque ad certam formulam iudex astrictus. Hæ verò fuêre duorum generum, vnum earum, quæ dicebantur, Ex bona fide: alterum earum, quæ propriè arbitrariæ appellatæ. Bonæ fidei tres formulæ fuerunt: vna, quæ contractibus bonæ fidei accommodabatur, cum his verbis, Ex bona fide: altera, quæ in fiduciis vsurpabatur, cum his: Vt inter bonos benè agier oportet, & sine fraudatione: tertia rei vxoriæ propria cum his: Quantum æquius, melius. Cæterùm Arbitrarium formula fuit, Quantum æquius melius. Arbitrariæ verò quædam fuêre Prætoriæ in rem, vt Publiciana, & Seruiana: quædam in personam, vt eæ, quibus de eo agitur, quod aut metus causa, aut dolo malo factum est. Item cùm id, quod certo loco promissum est, petitur. Item actio ad exhibendum. Hinc formulæ intentionum natæ: Aio, Mæuium metu me coëgisse, vt aureos centum darem, eúmque quantum ęquius melius videbitur, mihi dare oportere. Aio, Mæuium mihi stipulanti spopondisse, se centum tritici modios Bononiæ daturum, eúmque quantum æquius meliùs videbitur, mihi dare oportere. Aio, Mæuium mihi vestem exhibere debere, & quantum æquius meliùs videbitur, mihi dare oportere. In omnibus autem arbitrariis formulis subaudiatur: Nisi ea res mihi restituatur, quod pòst in formulis iudicij dandi magis apparebit. Porrò autem actiones ex fide bona fuerunt in personam hæ, Empti, locati, pro socio, fiduciæ, rei vxoriæ, negotiorum gestorum, mandati, tutelæ, depositi, commodati, pignoris, præscriptis verbis: & mistæ duæ, nempe familiæ erciscundæ, & communi diuidundo. Harum autem intendendarum formulæ fuerunt hæ: Aio, te mihi domum vendidisse, aut locasse: téque mihi ex æquo & bono dare, facere oportere, quicquid alterũ alteri empti, siue locati nomine dare, facere oportet ex fide bona. Eadẽ ratione in cæteris, quæ nascuntur ex cõtractibus. Hoc verò pręcipui fuit in fiducia, & re vxoria, quod in fiducia ita intentum est: Aio, te mihi domum illam, quam tibi mancipaui, vt mihi remancipares vt inter bonos bene agi oportet, sine fraude remancipare oportere. In re vxoria verò ita: Aio, me tibi præter dotem peculium, & patrimonium meum dedisse, téque mihi, quantùm æquius melius sit, dare oportere. Differt autem vxoria actio ab actione de dote, quòd illa ad dotem tantùm pertinet, hæc etiam ad peculium, & patrimonium vxoris.

Cic. lib. 3. Officiorũ, & in Topicis. pro eodem Q. Roscio.

Mistarum autem formulæ hæ fuerunt: Aio, te familiam diuidere debere, & quod eo nomine alterum alteri ex æquo & bono dare, facere, oportet, te mihi ex fide bona dare, facere oportere. Aio, te res communes diuidere oportere, & quod alterum alteri ex æquo & bono dare, facere oportet, te mihi ex fide bona dare, facere oportere. Differunt autem bonæ fidei actiones ab arbitrariis, quòd in iis restitutionis mentio fiat, in his non fiat. Ac quemadmodum quidem siue lis, siue actio intenderetur, atque acciperetur, hæc hactenus.

De Iudicibus: de iudicio postulando, & dando: de Tribunorum appellatione, & testibus.

Cap. XIV.

Concepta ad hunc modum actionis intentione, actor iudicium, siue Iudicem in eam à Pretore postulabat. Si Iudicem postulauit, aut eum, qui propriè Iudex appellatus est, aut arbitrium postulauit: si iudicium, aut recuperatores, aut Centumuiros

Iudex cognouit causas omnes & iuris & facti, sed quæ essent, & leuiores, & ad iudicandum faciliores. Arbiter, quæ Bonæ fidei, & Arbitrariæ appellatæ. Vnde Festus:Arbiter est,qui totius rei arbitrium habet,& potestatem. Recuperatores dicti fuerunt,qui de rebus priuatis recipiendis,reddendísque cognoscebant.Centumuiri iudicia fecerunt ferè de iis controuersiis, in quibus non de facto,sed de æquitate,& iure certatum est,vt scribunt Cic.lib.1.de Oratore & pro Cæcinna, & Quintil. lib.4. Testamenta item ab iis confirmata,aut rescissa fuisse,ostendit pluribus exemplis Valerius:& eosdem inofficioso testamento cognouisse,Scæuola & Paulus ff. de inofficioso testamento testes sunt. De hæreditatibus verò Cic.de lege agraria. Quinetiam iidem de causis iuris grauissimis,& obscurissimis iudicasse à Tacito in Dialogo de Oratoribus,& Seneca libro 3. de beneficiis dicuntur.Sed de Centumuiris alibi plura dicta sunt.Iam de postulando Iudice & Iudicio agendum.

Concepta igitur actionis intentione,litigatores pro natura actionis aut Iudicem,aut recuperatores,aut iudicium à Prætore postularunt.Hoc enim ius fuit Magistratus eius: cuius fuit iurisdictio,vt hæc dare postulantibus posset.Iudicis nomine ipsum siue Iudicem,siue arbitrum,cùm vnus postulabatur, significârunt. Ea verò res in hunc modum est acta:Si res ageretur eiusmodi,vt lis de facto,aut de certo iure esset, & minimè controuerso,auctor Iudicem aduersario,quem ipsi commodum erat,ferebat in verba sponsionis:Ni ita esset.Rogabat autem eum,vt eo contentus esset,& non alium posceret,his verbis, de quibus Festus : Si alium procas,níve alium procas. Est enim poscere procare,quod dicitur in Iudice collocando.Sin autem Iudex,quem actor ferebat,à reo probabatur,tum Iudex conuenire dicebatur.Vbi verò Iudex conuenerat, postulabatur à Prætore,verbis simul sponsionis allatis,in quæ postulabatur. Formula postulandi hæc erat: Iudicem,arbitrúmve postulo:vti des in diem tertium,siue perendinum. Hinc etiam adigere arbitrum,& sumere arbitrum,dicebatur.Eadem ratio in postulando recuperatorio,& Centumuirali iudicio fuit.Non postulabantur autem Centumuiri, nisi vtrique litigatores in eos subscripsissent. Plinius libro 5.epistolarum. Post hæc ille subscripsit Centumuirale iudicium,mecum non subscripsit.

Cicero pro Q. Roscio & pro Cluētio. Val. lib.2. Asconius. Cicero pro Murena & Cæcinna. Plautus in Bacchidibus.

Vbi Iudex,aut Recuperatores,aut Centumuiri postulati sunt,in arbitrio Prętoris fuit, aut dare,aut non dare,prout in Edicto proposuerat.Si dedit,dedit eos,qui salua lege dari potuerunt.Vt enim scribit Paulus ff.de iudiciis: Non omnes Iudices dari possunt ab iis,qui Iudicis dandi ius habent:quidam enim lege impediuntur,ne Iudices sint, quidā natura,quidā moribus.Natura,vt surdus& mutus,& perpetuò furiosus,& impubes,quia iudicio carent:Lege,qui Senatu motus est:Moribus, fœminæ & serui,non quia non habēt iudicium,sed quia receptū est,vt ciuilibus officiis non fungantur. Hactenus Paulus. Dedit etiam in ea verba,quibus sunt postulati. Hæc verò fuit formula quædam ab ipsa intentione actionis,& conceptæ sponsionis accepta,& quidem hoc modo : Esto Iudex, & si pareat,rem ita esse,pronuncia(patet hîc significat idem, quod inuenitur, manifestum fit,vt docet Festus.)In plerisque autem actionibus iubebant alterum litigatorum damnari.Ex quo scriptum est à Iustiniano, omnia iudicia fuisse absolutoria.Quemadmodum verò singulæ formulæ intentionum ad formulas iudiciorum sint redactæ, breuiter superioribus exemplis repetitis,demonstremus.In vindicatione rei corpus habentisC.Aquilli iudex esto,si daret,fundum Capenatem,de quo Seruilius agit cum Catulo,Seruilij esse ex iure Quiritium,neque is Seruilio à Catulo restituatur, tum Catulū damnato.Quòd si exceptio intercederet,addebat:Extra quam si testamentum prodatur, quo apparet,Catuli esse. Sæpe tamen Prætor reo iniquus exceptionem addere noluit, qua de causa Tribuni plebis appellari poterant. Quod ostendit Cicero in Lucullo inquiens:Postulat,vt excipiantur hæc inexplicabilia.Tribunum aliquem censeo adeant,à me istam exceptionem nunquàm impetrabunt.

In vindicatione rei corpore vacantis ita : Si paret vsumfructum fundi Seruilij esse Mæuij,neque Seruilius eum vti frui sinat,tum Seruilium damnato.Si paret,ius eundi,agendi per fundum esse Męuij,neque Seruilius eum ire,agere sinat,tum Seruilium damnato.Si paret,ius ex fundo Seruilij aquam ducendi, vel ius versùs ædes Seruilij altiùs tollendi esse Mæuio,neque Seruilius aquam ducere,aut altiùs tollere sinat, tum Seruilium damnato.In causa libertatis,& ventris sic:Si paret, Seruilium liberum, aut ingenuum esse,liberum,aut ingenuum pronunciato.Si paret, Stichum seruum,aut libertum Mæuij esse,seruum,aut libertum pronunciato. In Condictione verò ita:Si paret,Seruilium

ff.de liberali causa.

lium Mæuio mutui, aut depositi nomine centum dare oportere, neque eos restituerit, Seruilium damnato. Si paret, Seruilium domum aut nauim ædificare, aut vestem polire ex stipulatu oportere, neque satisfecerit, eum damnato. In mistis ita: C. Aquilli Iudex esto, itaque familiam herciscitor, vt, quod cuique ex hæredibus adiudicandum esse videbitur, quódque Seruilium Mæuio dare, facere oportet, iudices. In pœnalibus actionibus hoc modo: Iudex esto, si paret, Mæuium centum Seruilio abstulisse, & manifestò deprehensum esse, Mæuium in quadringentos damnato. Item in cæteris, quæ sequuntur, huius generis. In iis verò, in quibus pars petitur, hoc pacto: Si paret, Mæuium Lucio Seruilij filio centum mutuò dedisse, tum Lucius pater, quantùm ex filij peculio facere poterit, damnetur. In iis verò, in quibus cum dominis agitur causa seruorum, ita: Si paret, Seruilium Sticho, Mæuij seruo iussu Mæuij centum credidisse, neque Mæuius Seruilio satisfaciat, tum Mæuius damnetur. In actionibus Bonę fidei hoc modo: Si paret, Mæuium Seruilio domum aut vendidisse, aut locasse, tum quantum Mæuium Seruilio ob eam rē dare ex fide bona oportet, tanti damnetur. In arbitrariis ita: Esto arbiter, & si paret, Mæuium metu coëgisse Seruilium, vt centum daret, aut dolo malo iniquis ponderibus vsum, vt eum fraudaret, aut eidem stipulanti spopondisse, se centum tritici modios Bononiæ daturum, neque arbitrio iudicis ei satisfaciat, tum quantum Seruilius in litem iurauerit, tanti damnato. Hæ sunt formulæ vsitatæ, quas reperire licet in Pandectis. Plures habet Sigonius. Pergamus.

Vbi Prætor Iudicem ac iudicium hoc modo dederat, tū deinceps numerum testium, quibus denunciaretur testimonium, præscribebat, qui plerumque decem fuerunt. Indicat hoc Edictum Prætoris de recuperatorio iudicio dando, cuius meminit Probus in libro de notis: Quanti ea res erit, tantæ pecuniæ iudicium recuperatorium dabo, testibus publicè duntaxat decem denunciandi potestatem faciam. Indicat & lex Manilia, de qua alibi. Cùm autem denunciandi potestatem dicebant, præcisa oratione denunciandi testimonij facultatem intelligebant. Interdum etiam is, vnde petebatur, dante Prætore actori iudicium, Tribunos plebis appellabat, & iudicium recusabat: qui verò appellatus erat, is interdicere auxilij causa poterat. Cicero pro Quinctio in Antonium: Non veniremcontra iniuriam, quam iste intercessoris iniquissimi beneficio obtinuit, non iure Prætorio.

Asconius in Orationem in toga candida.

De Satisdationibus, contestatione litis, & iudicio faciendo.

Cap. XV.

Dato inde, acceptóq; iudicio satisdationes præstitæ sunt, vel ab ipsis litigatoribus, vel ab eorum procuratoribus. Fuerunt verò satisdationes duæ, Iudicatum solui, & rem ratam haberi: quorum alterum ad actorem, alterum ad procuratorem pertinebat. Ac si actio esset in personam debitoris, procuratores soli satisdabant: actorum quidem de rato, reorum verò iudicatum solui. Itaque in Edicto ita fuit: Cuius nomine quis actionem dari sibi postulauerit, ei, quo nomine agit, id ratum habere eum, ad quem ea res pertineret boni viri arbitratu satisdet. Cicero pro Quinctio: Iste postulat, vt iudicatum solui, satisdaret. Illud etiam præcipui moris fuit in causis bonæ fidei, & arbitrariis, vt qui arbitrium adigerent, aliquando pecuniam deponerent, quæ compromissum dicebatur. Cicero pro Q. Roscio. De compromisso autem sic Paulus ff. de recept. qui arbitr. Compromissum ad similitudinem iudiciorum redigitur, & Proculus, ff. pro socio. Arbitrorum duo sunt genera, vnum huiusmodi, vt siue æquum siue iniquum esset, ei parere necessum foret, quod tunc obseruabatur, cùm ex compromisso ad arbitrum isset: alterum eiusmodi, vt ad boni viri arbitrium deberet redigi.

His verò rebus omnibus absolutis, litem contestabantur. Contestari autem litem tum dicebantur, inquit Festus, cùm ordinato iudicio, vtraque pars dicebat, Testes estote. Atque hisdemùm rebus perfectis, vterque litigator sibi denunciabat in perendinum diem. Nam in eum Iudex datus fuerat. Vnde ea denunciatio Comperendinatio & Condictio dicta. Sic enim Asconius: Comperendinatio est ab vtrisque litigatoribus inuicem sibi denunciatio in perendinum diem: námque cùm in rem aliquam agerent litigatores, & pœna se Sacramenti peterent, poscebāt Iudicem, qui dabatur post tertium diem: quo dato, deinde inter se in perendinum diem, vt ad iudicium venirent, denūciabant. Et Festus: Condictio est in diem tertium eius rei, quæ agitur, denunciatio. Quòd si cum peregrino res esset, ille dies status dicebatur, teste Macrobio lib. 1. Saturnaliorum, cap. 16. Stati dies, qui iudicij causa cum peregrino instituuntur: & Plauto in Curculione: Status condictus

cum hoste dies. Hostis nunc more veteri significat peregrinum. Apud Probum etiam illæ notæ I.D.T.S.P. in actionibus exponuntur, In diem tertium, siue perendinum. Est autem illud intelligendum, vniuersam iudicij priuati formam siue legibus, siue morib. fuisse contentam, quousq; Augustus Imperator, cùm Rempublicam constitueret, legem Iuliam tulit, qua diligentiùs hæc omnia sanxit, cuius legis meminit Agellius libro 14. Vlpianus, item Callistratus ff. de receptis.

Vbi verò dies tertius accessit, tum iudicium factum est, nisi aut Iudex, aut alter litigatorum abfuit. Quòd si causa absentiæ fuit morbus (lex XII. Tabularum, Paulus Agellius, & alij plures Sonticum illum morbum dixerunt) dies iudicij prolatus est. Sic enim lex XII. Tabularum: Si Iudex, altérve ex litigatoribus morbo Sontico impediatur, iudicij dies diffisus esto, qua de alibi. Postquàm autem Iudex venit, extemplò ad iurandum accessit, se ex lege iudicaturum. Arbiter enim non iurauit. Formula iurisiurandi solemnis fuit: Ex animi sententia, Cicero in Lucullo, & Iustinianus. Locus in Comitio ad Aram, quæ Puteal Libonis dicebatur. Erat autem Puteal Libonis ara in Comitio, in gradibus ipsis, ad læuam Curiæ sita, in quam iurari solebat, sic dicta à puteo, in quo Accij Nauij nouacula, cum cote defossa fuerat. Solemne autem iusiurandum erat, iurare Iouem lapidem: Si ego te sciens fallo, ita me eiiciat Diespiter bonis, salua Vrbe, & arce, vt ego hunc lapidem. Iurasse autem aram tenentes, ostendit Cicero pro Flacco his verbis: Ergo is, cui, si aram tenens iuraret, crederet nemo, per epistolam quod volet, iniuratus probabit? Sed pergam ad reliqua. Quòd si iudex venit, litigatorum autem alter non venit, neque morbum excusauit, tum Prætor peremptorium edictum in eum edidit. De quo sic Vlpianus ff. de iudiciis. Ad peremptorium iudicium hoc ordine venitur, vt primò quis petat post absentiam aduersarij edictum primum, mox alterum, & tertium. Quibus propositis, tunc peremptorium impetret, quod inde hoc nomen sumpsit, quòd perimeret disceptationem, hoc est, vltrà non pateretur aduersarium tergiuersari. In peremptorio autem comminatur is, qui edictum dedit, etiam absente diuersa parte cogniturum se, & pronunciaturum. Nonnunquàm hoc edictum post tot numero edicta, quæ præcesserint, datur, nonnunquàm post vnum vel alterum, nonnunquàm statim, quod appellatur vnum pro omnibus. Hæc autem æstimare oportet eum, qui ius dicit, & pro conditione causæ, vel personę, vel temporis: ita ordinem edictorum, vel compendium moderari. Hactenus Vlpianus.

Cicero li. 1. de Diuinat. vide & Iacobum Rauardum li. 5. Variorũ. cap. 8.

Vbi verò vterque litigator aduenit, Iudex vtrunque iurare iussit. Id iusiurandum Calumniæ iuramentum appellârunt. Nam actor quidem iurauit, se non Calumniæ causa inficiari Ciceroni pro Milone, & Q. Roscio, iurare in litem dicitur. Id autem interpretátur Iurisconsulti, actorem iurasse, se litem ex æquo, & bono æstimaturum. Atque vnus quidem Iudex si fuit, is vnum, aut duos iudicij socios Iurisperitos sibi adiunxit, qui quidem non ipsi iudicârunt, sed consilium communicârunt. Iudex autem sæpe stans iudicauit, sed, vt verisimile videtur, de re parua. Cicer. in Bruto. Quemadmodum autem tales Iudices cognoscerent, paucis exponit Titius in oratione apud Macrobium lib. 3. Saturnalior. cap. 16. loquens de Iudicibus sui temporis: Veniunt, inquit, in Comitium tristes, iubent dicere, quorum negotium est, narrant. Iudex testes poscit. Ipsius it minctum, vbi redit, ait, se omnia audiuisse, tabulas poscit, literas inspicit, vix præ vino sustinet palpebras, &c.

Cùm autem litigatores, siue patroni eorum iussi essent dicere, tum verò duobus modis dixerunt: vno paucis, altero pluribus verbis. Breuem expositionem appellarunt causæ coniectionem, de qua sic Asconius: Cùm litigatores ad Iudicem venissent, antequàm causa ad Iudicem ageretur, quasi per indicem rem exposuerunt. Atque id ipsum dictum est causæ coniectio, quasi causæ suæ in breue coactio. Longioris expositionis exemplo sint causę à Cicerone defensæ P. Quinctij & Qu. Roscij. Causa verò acta ita est, vt testib. literis & argumentis ex ipsa re, qua de agebatur de promptis, vtrinq; certatum sit. Eius rei conficiendæ, ac status excogitandi, atque eò probationes omnes conferendi artificium in libris Oratorijs multis verbis est demonstratum. Neque enim in alijs præceptis antiqui Rhetores tam Græci, quàm Latini plus studij, aut operæ consumpserunt. De testibus & tabulis, si qua ad hunc locum petinent, tum afferemus, cùm de publicis iudiciis differemus. Et hęc quidem de Recuperatorio iudicio intelligenda sunt, cuius exemplum est Oratio pro Cæcinna. De centumuirali, cuius longè alia ratio fuit, pauca sunt adiicienda.

Ad Centumuiros causas detulêre Prætores perplexi iuris controuersiam continentes,

tes, non tamen ipsi eis iudiciis præfuêre, aliis fortasse muneribus occupati: verùm eas Decemuiris stlitibus iudicandis attribuêre, qui, vt suprà dixi, ex consilio Prætorio exstiterunt. Hi verò Centumuiros non solùm sortiti sunt, sed etiam coëgerunt, atque eis præfuerunt, & litigatores citârunt, & omninò hasta posita totum iudicium pro suo arbitrio moderati sunt, non in foro, sed in Basilicis, id est, in aulis, quæ eius officij causa constructæ erant, quarum illustres fuêre Porcia & Iulia. Ipsa verò Centumuiralia iudicia in plura consilia distributa erant, & cognitio causarum Centumuiralium in orbem per ea consilia circumducebatur, perinde atque hodiè fit in Italia in Iudicialibus quæ appellantur Rotis. Quin etiam aliquot causæ eiusmodi fuerunt, vt primùm à Decemuiris, deinde à Centumuiris iudicatæ sint, eæque præiudiciales appellantur. Præiudicium nimirum ipsum Decemuirûm iudicium, quod ante Centumuirale factum est, nominatum. Cæterùm Centumuiralia iudicia aucto numero Iudicum procedente tempore in quatuor consilia fuêre tributa, vt testantur Plinius lib. 4. & 6. epistolarum. Quinctilianus lib. 12. Valerius Maximus lib. 7. Fuerunt porrò quædam causæ, quæ & à Decemuiris, & Centumuiris cognitæ sunt, vt de libertate, quæ duplex assertio dicta, & de ventre agnoscendo, & aliæ. De libertate testis est Cicero pro Cæcinna, & pro Domo. Itaque libet suspicari, quæ apud Iurisconsultos Præiudicia in causis priuatis dicuntur, ea Decemuirûm fuisse, iudicia inde subsecuta, Centumuirûm. Satis enim constat, Iustinianum in libro de actionibus, Præiudiciales actiones vocare de libertate, & ventre cognoscendo. De libertate autem cognitum esse & à Decemuiris, & à Centumuiris, ex Cicerone manifestum est. Ex quo intelligitur, iudicium Decemuirûm ratione subsequentis iudicij Centumuiralis fuisse præiudicium. In quam sententiam etiam Vlpianus accipiendus est ff. de in ius vocando, & de liberali causa, vbi significat optionem esse dandam ei, cuius de libertate agitur, an cognitionem causæ suæ malit per Centumuiralia iudicia circumduci, an audita à Decemuiris causa, non præiudicium, sed sententiam proferri. Quanquàm autem Decemuiri præiudicium Centumuiralibus causis fecerint, non tamen omnibus fecerũt, sed aliquibus tantùm, quemadmodum ex Vlpiano ff. si ingenuus esse videtur, intelligi potest, & ex Quinctiliano li. 5. & 11. vbi secundam assertionem appellasse videtur secundum iudicium de libertate à Centumuiris factum: Cùm primùm Decemuiri fecerint partes Centumuiralium causarum causas aliquot, quæ duplicia sunt nactæ iudicia, vnum Decemuirûm, alterum Centumuirûm: itémq; hastas duas, vnam Decemuirûm, Centumuirûm alteram. Ex quo factum, vt ex duobus de eadem re iudiciis factis primum præiudicium, secundum iudicium dictum sit. Centumuiralium porrò causarum quanquàm nullæ extant, neque apud Ciceronem, neque apud alium quenquam orationes, cùm inter priuatas essent grauissimæ, exempla tamen similium iudiciorum multa attulit Valerius loquens de Testamentis. Has autem causas egêre oratores eodem, quo superiores, artificio, vt ex Ciceronis Rhetoricis, & Asconio conuincitur. Quemadmodum autem Iudicem sese gerere oporteat his causis, declarat Cicero lib. 3. Officiorum his verbis: At neque contra Rempublicam, neq; contra iusiurandum, ac fidem, amici sui causa vir bonus faciet, nec si iudex quidem erit, de ipso amico. Ponit enim personam amici, cùm induit Iudicis: tantùm dabit amicitiæ, vt veram amici causam esse malit, vt perorandæ litis tempus, quoad per leges liceat, accommodet. Cùm verò iurato dicenda sententia sit, meminerit Deum se adhibere testem, id est, vt ego arbitror, mentem suam, qua nihil homini dedit ipse DEVS diuinius. Itaque præclarum accepimus à maioribus morem rogandi iudiciis: si eum teneremus, quæ salua fide facere possit.

De sententiæ latione, in integrum restitutione, addictione, iudicio calumniæ, & falsi.

CAP. XVI.

CAVSA demùm vtrinque perorata, post meridiem ad ferendam sententiam, quodcunque fuerit iudicium, ventum est. Sic enim scriptum erat in XII. Tabulis: Post meridiem præsente ambobus litem addicito: Sol occasus suprema tempestas esto. Supremam nominat, quia post supremam ius dici, aut causa cognosci non poterat. Quòd si Iudices causam non intellexissent, dixerunt, sibi non liquere. Agellius lib. 14. Cicero pro Cæcinna. Si verò in causa nihil obscuritatis habuerunt, sententiam tulerunt. Sententiæ porrò ferendæ non vna omnium Iudicum, neque in omnibus causis ratio fuit. In nonnullis enim causis, vt de libertate & ventre cognoscendo pronunciarunt, sibi vi-

deri hominẽ aut liberũ, aut ingenuũ, aut seruũ, aut libertũ, aut filiũ esse, aut nõ. Vlpian' ff. de liberali causa. In actione verò iniuriarũ pronũciarũt, aut iure fecisse videri, aut nõ iure fecisse videri. Iustinianus tit. de iniuriis. In aliis causis alterũ cõdẽnabant, alterum absoluebant. Dicebant autem, aut, condemno: aut, ille debet: aut, solue: aut, redde. Macer ff. quæ sentent. Si Iudex ita pronunciauerit: cùm constet, Titiũ Seio ex illa specie quinquaginta, item ex illa vigintiquinque debere, iccirco Titium Seio centum condemno. Vlpianus ff de re iudicata. Si is, qui petit, summam expresserit, & Iudex ait, Solue, quod petitum est, vel, quantum petitum est, valet sententia. Addere etiam soliti fuerunt Iudices in sententiæ latione hæc verba: Si quid est mei iudicij: Cic. lib. 2. de Finibus, in Epistolis ad Q. Fratrem: Prætor iudicare solet deberi. Absoluendi verò formula fuit: Secundùm illum litem do. Cicero pro Q. Roscio. Seneca lib. 7. controuersiarum. Neq; verò illud præterire oportet, quod est apud Iustinianum. Omnia iudicia fuisse absolutoria, quia si ante rem iudicatam reus satisfaceret actori, officio Iudicis conueniebat, eum absoluere, licèt in ea causa fuisset, iudicij accipiendi tempore, vt damnari deberet. Exemplum est eius rei apud Ciceronem pro Q. Roscio. Non tamen omnia iudicia fuisse talia existimauerim. Etenim in iis, quibus non res, sed pœna petebatur, restituta re non tamen absoluebantur, vt Venuleius ostendit ff. Quæ in fraudem creditorum: Hæc actio, inquit, restituẽdæ gratia, nõ pœnæ nomine datur, ideóq; absolui debet reus, si restituerit.

Plautus in Rudente.

In arbitrariis præcipua aliqua obseruatio fuit. Arbitri primùm pronunciârunt arbitrium, deinde, nisi reus arbitrio paruisset, sententiam protulerunt, eúmq; condemnârũt. Arbitrium autem pronunciarunt ita: Arbitror, te hoc modo satisfacere actori debere. Sententiam verò pronunciârunt hoc modo, vt scribit Pomponius ff. de arbitris: Quantum ei debes, redde. Diuisioni vestræ stari placet, pro ea parte, quam soluisti creditoribus, accipe. Quòd si reus arbitrio iudicis non parebat, tum arbiter actori iusiurandum in litem deferebat, id est, iubebat illum iurare, quanti litem æstimaret, vt reum non modò damnaret, quanti ea res erat, sed etiam quanti actor æstimaret. Vlpianus ff. de rei vindicatione. Est porrò intelligendum, Iudicem in arbitriis liberiorem fuisse, quàm in iis, quæ stricti iuris sũt, quòd in iis neque pluris neque minoris damnare poterat, quàm quantum petebatur in hoc, quantum actori restitui oporteret, æstimabat: in iis exquirebatur tantùm, quòd lingua nuncupatum esset, in his non tam quod in contrahendo dictum erat, quàm quod bonæ fidei ratio exigebat: in iis compensationis rationem habere non licebat, in his licebat. Vt si quis peteret decem, & deberet quinque, Iudex in illis debitorem damnabat decem, in his quinque. Arbitros tamen Prætoris & ipsos imperio fuisse subiectos, docet Vlpianus ff. de receptis arbitr. Notauit etiam Asconius in causis leuioribus singulos Iudices sententiam de tabula pronunciasse.

Porrò iudicio causæ perfecto, secuta sunt tria alia iudicia, vnum de reo, alterum de petitore, tertium de Iudice. Rei iudicium fuit duplex, vnum pro reo, Restitutio in integrum appellata: alterum contra reum, Addictio. Petitoris autem iudicium Calumniæ, Iudicis, Falsi iudicium est vocatum. Restitutio in integrum fuit huiusmodi. Quoniam fieri poterat, vt aliquis in actione vel recusanda, vel accipienda multis modis lapsus esset, post sententiam semel latam dabatur damnato potestas litis retractandæ, atque ea dicebatur Restitutio in integrum. Paulus ff. de in integrum restitutionibus: Integri restitutio est redintegrandæ rei vel causæ actio. Item: Integri restitutio est actio Prætoria, qua rem certam, aut ius, aliámve quamlibet causam redintegrari postulamus, cùm quid per metum, vel dolum, vel status permutationem, vel iustum errorem, vel necessariam absentiam, vel ætatis infirmitatem gestum est, &c. Plura traduntur ab Vlpiano & aliis. Itaque in Edicto fuit; Quod metus causa gestum erit, ratum non habebo. Vbi notat Vlpi. dem olim edici consueuisse: Quod vi, metúsve causa. Sed posteà detractum esse vis mentionem, ideò, quia quodcunq; vi atroci fit, id metu quoq; fieri videtur. Item in eodem: Quæ dolo malo facta esse dicuntur, si de his rebus alia actio non erit, & iusta causa esse videbitur, iudicium dabo, &c. Plures form. ab Vlp. petantur.

Addictio autem, quæ fuit iudicium contra reum, huius fuit generis. Post triginta dies, quàm quis debere iudicatus fuerat, iterum in ius rapiebatur, & ni iudicatum faceret, id est, pecuniam debitam solueret, à Prætore creditori nexus addicebatur, nisi sponsorem dedisset, atque à creditore abductus priuatum in carcerem condebatur, donec aut pecunia aut opera satisfecisset. Cicero pro Flacco: Iste cùm iudicatum non faceret, addictus Hermippo, & ab hoc ductus est. Hoc plurib. explicat Agellius l. 20. ex lege XII. Tabularũ, quæ est huiusmodi: Æris cõfessei, rebúsq; iure ioudicateis, 30. dies iustei sũto: Post idea in-

dea indu manus iactio esto. in ious ducito. nei ioudicatum facit, aut Quipsendo ioure vindicit, secum ducito, vincito aut neruo, aut compedibus quindecim pondo, ne minore: aut, si volet, maiore vincito: sei volet, suo viuito, nei suo viuit, qui eum vinctum habebit, libras farris in dies dato, sei volet, plus dato. Hæc sunt verba legis, ita restituta à Ioseph Scaligero; reliqua quæ ab Agellio pro explicatione eius legis adducuntur, ex præcedenti libro repetantur, vbi totam legem explicauimus. Hi ergo addicti, & nexi vocati sunt. Addicti, propter iudicium Prætoris: Nexi, propter vincula creditoris. Addictus est autem, vt inquit Quinctilianus, quem lex seruire, donec soluerit, iubet. Nexus, teste Varrone, liber, qui suas operas in seruitute pro pecunia, quam debet, dum soluerit, dat.

Iudicium verò in Petitorem fuit, si calumniatus fuisse argueretur. Erant autem calumniatores, qui accepta pecunia litem falsò intenderant, aut prætermiserant. De iis Vlpianus ff. de calumniatoribus: In eum, qui vt calumniæ causa negotium facesseret, vel non facesseret, pecuniam accepisse dicetur, intra annum in quadruplum eius pecuniæ, quam accepisse dicetur, post annum simpli in facti actio competit. Item: Hoc edicto tenetur, qui non depectus est. Depectus autem dicitur turpiter pactus. Cicero pro Milone Qui calumnia litium fundos alienos petebat. Vide etiam Agellium lib. 15.

Vltimum iudicium fuit in Iudicem: si ob iudicandam pecuniam accepisset, de quo in XII. Tabulis scriptum fuit. Vnde Agellius lib. 20. Nisi duram esse legem putes, quę Iudicem, arbitrúmve datum, qui ob rem iudicandam pecuniam accepisse conuictus est, capite punit. Qui verò Iudex sciens dolo malo iniustè iudicabat, is litem suam facere dicebatur, auctor Vlpianus ff. de iudiciis: Iudex tunc litem suam facere intelligitur, cùm dolo malo in fraude legis sententiam dixerit: dolo malo autem videtur hoc facere, si euidens arguatur eius vel gratia, vel inimicitia, vel etiam sordes, vt veram ęstimationem litis prętare cogatur. Is etiam videtur litem suam fecisse, qui ad constitutum tempus in iudicium non venit. Macrobius libro tertio, capite decimosexto, in Oratione Titij de Iudicibus: Inde ad Comitium vadunt, ne litem suam faciant. Abrogata inde lege XII. Tabularum, lege repetundarum de hoc crimine quæsitum est, quemadmodum, qui falsum testimonium dixerunt, lege de falso postulati pœnas dederunt, vt mox ostendemus. At de priuatorum quidem iudiciorum consuetudine hæc hactenus.

Quæ publica iudicia fuerint, item de criminibus & pœnis.

Cap. XVII.

Cognita priuatorum iudiciorum ratione, de publicis disserendum est. Eorum enim longè alia ratio fuit, quàm priuatorum. Neque enim, vt inquit Iustinianus, per actiones ordinata sunt, neque omninò simile quidquam cum priuatis iudiciis habuerũt, magnáque diuersitas eorum fuit, & in instituendo, & in intendendo. Publica verò dicta sunt, quòd cuiuis è populo actio permitteretur. Cæterùm iudicia publica fuerunt decreta, quæ de criminibus, Quæsitore aliquo iudicium exercente, Iudices ab eo dati fecerunt, prout leges de singulis criminibus cognoscendis latæ iusserunt. Quæ vt planiùs intelligantur, de criminibus primùm & pœnis, deinde de Quæsitoribus, tum de Iudicibus, inde de quæstionum exercitionibus, dicemus.

Crimina maleficia fuerunt, quæ aut aduersùs Rempublicã cõmissa sunt, aut populus Romanus aduersùs Rempublicam commissa existimauit, atque iudicio legibus constituto pœna vindicanda putauit. Itaque non solùm iniuriæ factæ Senatui, aut populo, aut Magistratibus, sed etiam nonnullæ priuatis illatę, publicorum iudiciorum legib. comprehensæ sunt.

Reipublicæ directò factę dicuntur, vt si quis maiestatem populi Romani, aut Magistratuum eius minuisset, publicam, sacrámve pecuniam auertisset, populi suffragia honoris adipiscendi gratia corrupisset, socios spoliasset, aut pecuniam ob iudicandum cœpisset, armis Magistratuum, aut priuatum coëgisset, quæ crimina appellârunt maiestatis, peculatus, ambitus, repetundarum, & vis publicæ.

Priuatis factas ad se pertinere populus existimauit; si quis hominem telo occidisset, si veneno necasset, si parentibus manum intulisset, si falsum testamentum, falsúmve nummum fecisset, si vxorem alterius corrupisset, si seruum alienum aut celasset, aut vinxisset, aut emisset sciens, insciente domino, vnde hæc crimina nomen acceperunt, inter sicarios, veneficij, parricidij, falsi, adulterij, plagij. Quin etiam quęcunque cùm priuatos attingerent, de iis quęstionẽ publicã constitui lege aliqua voluerunt, ea pro criminibus,

habita ſunt,vt circumſcriptio pupillorum lege Lætoria, de qua Cicero de natura Deorum:Inde iudicium publicum rei priuatæ lege Lætoria.

Vt autem non omnia rerum priuatarum iudicia priuata fuerunt, ſic non omnia in quibus crimen verſatum eſt, fuerunt publica: ſed ea demùm, quæ legibus publicarum quæſtionum ſunt conſtituta, quod docet Macer libr. I. de iudiciis publicis. Quoniam autem cauſæ publicæ crimen fermè complexæ ſunt, hinc nomen etiam criminalium inuenerunt.

Criminibus ipſis adiungi debet diſputatio de pœnis, quibus ipſa crimina vindicata ſunt. Pœnarum autem genera ex auctoritate Tulij octo prodidit Iſidorus, damnum, vincula,verbera, talionem, ignominiam, exilium, ſeruitutem,& mortem,quarum alię bona læſerunt,vt damnum:aliæ corpus,vt vincula,verbera,& talio: aliæ ius,vt ignominia,exilium,& ſeruitus:aliæ vitam,vt mors.

Damnum alio nomine mulcta eſt dicta. Mulcta Sabinum vocabulum fuit,eáque in ouibus & bubus æſtimandis conſtitit, quibus primis temporibus Italia abundauit. Itaque,vt ſcribit Agellius lib.II. Suprema mulcta erat duarum ouium,& triginta boũ,pro copia ſcilicet boum,& penuria ouium.Sed cùm eiuſmodi mulcta pecoris,armentíque à Magiſtratibus dicta erat,adigebantur boues,ouéſque aliàs pretij parui,aliàs maioris,eáque res faciebat inæqualem mulctę portionem, idcirco poſteà lege Ateria conſtituti ſunt in oues ſingulas ęris deni,in boues, ęris centeni. Minima verò mulcta fuit ouis vnius. Quando autem à Magiſtratibus populi Romani more maiorum mulcta dicebatur,vel minima,vel ſuprema:obſeruari ſolebat,vt oues genere virili appellarentur,atq; ita M.Varro hæc legitima verba,quibus minima mulcta diceretur,concepit:M.Terentio,quando citatus neque reſpondit, neque excuſatus eſt, ego ei vnam ouem mulctam dico:ac niſi eo genere diceretur,negauerunt, iuſtam videri mulctam. Hæc ex Varrone Agellius.Feſtus autem ita: Mulctam Oſci dici putant pœnam quandam. M.Varro ait, pœnam eſſe,ſed pecuniariam,de qua in primo libro epiſtolicarum quæſtionum refert. Maximam mulctam dixerunt trium millium, & viginti aſſium,quia non licebat quondam pluribus triginta bobus, & duabus ouibus quenquam mulctare, æſtimabatúrque bos centuſſibus,ouis decuſſibus,vt ſcribit Agellius. Quam autem legem Ateriam vocauit Agellius,eam Tarpeiam nominat Feſtus,quòd Aterius cum Tarpeio Conſul eam tulerit.Pro mulcta verò etiam ſæpe pecuniam dixerunt.

Vinculorum nomine complexi ſunt compedes, pedicas, manicas, catenas, neruos, boiam & carcerẽ.Plautus in Aſinaria: Qui aduerſùm ſtimulos,laminas,crucéſque,compedéſque,neruos,catenas,carceres,numellas,pedicas,boias, &c. Compedes vinculũ eſt, quo pedes irretiri ſolent,ab impediendo dicti,teſte Nonio.Pedica,vinculum quo pedes vinciuntur.Manica,quo manus,Nonius. Neruum, ait Feſtus,appellamus ferreum vinculum,quo pedes impediuntur,quanquàm Plautus eo etiam ceruices vinciri ait: Perfidiosè captus,eo ædepol neruo ceruices probas. Boiæ,id eſt genus vinculorum, tam ligneæ,quàm ferreę dicuntur, Feſtus, vbi Scaliger addit ex antiquis Gloſſis Boiam propriè eſſe collare. Carcerem ædificatum fuiſſe ab Anco rege, ſcribit Liuius lib.I.imminente fóro ad terrorem creſcentis audacię omnia ad coërcendos & conſtringendos homines comparata. Vnde illa Ciceronis in VII.in Verrem: Quęret, quamobrem faſces Prætoribus pręferantur,cur ſecures datæ, cur carcer ædificatus, cur tot ſupplicia more maiorum in improbos conſtituta? Cæterùm reorum cuſtodia duplex fuit, Carcer & priuata domus. Ante confeſſionem in liberas cuſtodias tradere conſueuerunt. Liberæ autem cuſtodiæ dicebantur, cùm apud Magiſtratus domi, aut apud priuatos, nobiles ponebantur cuſtodiendi,quemadmodum de Indice Bacchanalium ſcripſit Liuius, & de Coniuratis Salluſtius.Poſt confeſſionem verò in vincula publica coniiciebantur.Venuleius ff.de cuſtodia reorum:Reus confeſſus,donec de eo pronunciaretur,in publica vincula coniiciendus.Item Scæuola:Reus confeſſus,ob ſolam confeſſionem coniici in vincula conſueuit.Fuit autem cuſtos quidam carceris,quem Commentarienſem vocat Plinius lib.7.cap.38.qui Triumuiro capitali,cuius ſumma carceris,& animaduerſionis cura fuit,parebat.Oſtendit hoc Valerius lib.5.ſcribens,cuſtodem carceris pietatem filiæ,quę in carcere matrem lacte ſuſtentauit,ad Triumuirum detuliſſe.

Verbera inflicta ſunt virgis & fuſtibus. Virgis vſi ſunt Magiſtratus, cùm expeditis faſcibus lictores animaduerterunt in terga:pręceſſit autem verberatio extremum mortis ſupplicium.Fuſtigationem in caſtris adhibuerunt,& priuatim,Valerius lib.6.Metellus vxorem,quòd vinum bibiſſet,fuſtim interemit.

De

De Talione sic Isidorus: Talio est similitudo vindictæ, vt taliter quis puniatur, vt fecit: hoc enim & natura & lege est institutum, vt lædentem similis vindicta sequatur, vnde & illud est legis: Oculum pro oculo, dentem pro dente. Item Festus citat hæc verba legis: Si membrum rupit, ni cum eo pacit, talio esto. Permittit autem, inquit, lex parem vindictam. Hinc Iustinianus scripsit: Pœna iniuriarum per membrum ruptum talio erat. Agellius autem libro 11. cap. 1. addit, reum habuisse facultatem paciscendi, & non necesse habuisse pati talionem, nisi eam elegisset. Sed de hac lege suprà.

Ignominia fuit infamia. Cicero lib. 4. de Repu. teste Nonio: Censoris iudicium nihil ferè damnato affert, nisi ruborem. Itaque quòd omnis ea iudicatio versatur tantummodò in nomine, animaduersio ista ignominia dicta est. Infames autem lege & edicto Prætorio factos, & quare, apparet ex Digestis de iis, qui notantur infamia. Cæterùm infamia ius munerum, honorúmque ciuilium fermè ademit.

Exilium intellexerunt, cùm aqua & igni interdixerunt. Siquidem consuetudo loquendi obtinuit, vt omnes, quibus aqua & igni interdictum esset, quoniam exilij causa solum vertere cogebantur, exules appellarentur, vt est in Rhetoricis ad Herenniũ. Exilium autem nõ nominabatur in irrogatione pœnæ, sed aquæ & ignis interdictio, quam necessariò sequebatur exilium. Neque enim sine aqua & ignis vsu esse quisquã in Vrbe poterat, quod docet Cicero pro Cæcinna. Exilium non est supplicium, sed perfugium, portúsque supplicij. Nam qui volunt pœnam aliquam subterfugere aut calamitatem, eò solum vertunt, hoc est, locum, ac sedem mutant. Itaque nulla in lege nostra reperietur, vt apud cæteras ciuitates, maleficium vllum esse exilio mulctatum: sed cùm homines vincula, neces, ignominiásque vitant, quæ sunt legibus constitutæ, confugiunt, quasi ad aram, in exilium: qui si in ciuitate legis vim subire vellent, non priùs ciuitatem, quàm vitam amitterent. Exilio autem ciues iure ciuitatis nudati sunt. Relegati autem dicti, teste Festo, quibus ignominiæ, aut pœnæ causa necesse fuit, ab vrbe Roma, alióve quo loco abesse, lege, Senatúsque consulto, aut edicto Magistratus.

De seruitute autem, qua ius libertatis est violatum, & extremo supplicio, quo vita adempta, vt quæ horum iudiciorum non sint, pòst alio loco magis idoneo dicetur.

Quoniam autem has pœnas omnes duobus nominibus incluserunt, pecuniæ & capitis, ob id factum est, vt iudicia publica alia capitalia fuerint, alia non fuerint. Quod etiam scripsit Paulus ad Edictum principis his verbis: Publicorum iudiciorum quædam capitalia sunt, quædam non capitalia. Capitalia sunt, ex quibus pœna mors, aut exilium est, hoc est, aquæ & ignis interdictio. Per has enim pœnas eximitur caput de ciuitate. Nam cætera non exilia, sed relegationes propriè dicuntur, tunc enim ciuitas retinetur. Non capitalia sunt, ex quibus pecuniaria, aut in corpus aliqua coërcitio pœna est. Hactenus ille. Vt autem non omnes causæ criminales capitales fuerunt, velut si maiestatis reus mulctatus esset pecunia: sic non omnes capitales crimen continuerunt, vt causa Quinctij, quæ à Cicerone capitalis dicitur (cùm tamen sit sine crimine) quia infamiam afferebat, Quinctius autem Vadimonium deseruisse dicebatur. Modestinus ff. de verborum significatione: Licèt capitalis Latinè loquentibus omnis causa existimationis videatur, tamen appellatio capitalis, mortis, vel amissionis ciuitatis intelligenda est. Cicero pro Q. Roscio: Si qua sunt priuata iudicia, summæ existimationis, & propè dicam capitis, tria hæc sunt, fiduciæ, tutelæ, societatis.

De Prætoribus, Quæsitoribus, Iudicibus quæstionum, & Iudicibus.

CAP. XIIX.

CRiminibus explicatis, transeamus ad Quæsitores. Quæsitores dicti, qui iudicium publicum exercuerunt, quam quęstionem vocarunt. Huic autem rei operam dederunt primùm Reges, deinde Consules, pòst Magistratus ij, quos ei muneri Senatus, aut populus præfecit. De Regibus auctor est Dionysius lib. 2. qui Romulum Regem delicta maxima cognouisse, minora Senatoribus permisisse scribit, & Liuius lib. 1. qui, cùm Superbum Regem scribat, vt metum populo incuteret, cognitiones capitalium rerum sine consiliis, per se solum exercuisse, proptérque eam causam occidere, in exilium agere, bonis mulctare potuisse: non obscurè, quid cæteri superiores reges seruârint, ostendit. De Consulibus ex eo elicere possumus, quòd in Regum locum successerunt, & quòd Brutus primus Consul de coniuratis vltimum supplicium, causa ipsa cognita sumpsit. Verùm eodem anno id ius lege Valeria de prouocatione lata, est imminutum, cautúm-

que in posterum, ne Consul de capite ciuis Romani iniussu populi quæreret: verùm ij demùm, quos populus quæstionib. publicis præfecisset, qui inde Quæsitores parricidij sunt appellati, quos non multò post Reges exactos institutos scribit Pomponius, ff. de orig. iuris. Vnde Festus, Quæsitores parricidij (siue Patricidij) appellatos ait, quos soliti fuerint creare causa rerum capitalium. Horum autem apud Liuium sæpiùs memoria celebratur, vt Cosso, & Medullino Consulibus, anno CCCXL. item anno CCCXLIX. & anno DLXVI. Atque in hunc quidem modum vsque ad annum DCIV. Quæstiones publicæ exercitæ sunt, vt quotiescunque res posceret, aut Consules, aut Dictator, aut Prætor Senatusconsulto, aut lege quærere iuberetur.

Anno autem ipso DCIV. perpetuæ quæstiones esse, ac proprium Quæsitorē habere cœperunt. Legem. n. L. Piso Tribunus plebis tulit, qua quæstionem repetundarum perpetuam fecit, vt scribit Cicero in Bruto, his verbis: Carbone forū tenēte plura iudicia fieri cœperunt. Nam & quæstiones perpetuæ hoc adolescente constitutæ sunt, quę nullæ antè fuerant. L. enim Piso, Trib. pleb. legem primus de pecuniis repetundis, Censorino & Manlio Coss. tulit. Ij verò eo anno, quo dixi, Consules fuerunt. Quæstio verò perpetua facta intelligitur, cùm Prætori in singulos annos mandatur: mandatur autem, cùm hæc verba in lege de aliquo vindicando crimine lata ponuntur: De ea re Prætoris quæstio esto. Item Prætor, qui ex hac lege quæret, facito, vt, &c. Post quæstionem de repetundis quæstio inde de peculatu, de maiestate, & de ambitu perpetua facta est: cúmque sex tum crearentur in vrbe Prætores, mutata est tota ratio sortitionis Prætoriæ. Antè enim Prætores bini singulas domi iurisdictiones, ex Senatusconsulto sortiebantur, vrbanam & peregrinam: reliqui quatuor prouincias foris gubernandas. Ab hoc verò tempore duæ iurisdictiones, & quatuor quęstiones in sortem ex Senatusconsulto à Prætoribus sex coniici cœptæ. Prætura verò Romæ acta prouincias sortiti sunt, in eásque Proprætores profecti sunt. Demùm L. Cornelius Sulla Dictator, vt inquit Pomponius, quæstiones alias quatuor publicas tulit, de sicariis, veneficiis, falso, & parricidio: & propterea Prætores quoque quatuor, vt de iis quærerent, addidit. Sic enim exponit Cicero in Verrem: Lex Cornelia testamentaria, nummaria (hæc est, quæ quæstionem de falso continet) cæteræ complures, in quibus non ius aliquod nouum in populum cōstituitur, sed sancitur, vt quod semper malum facinus fuerit, eius quæstio ad Prætorem pertineret ex eo tempore. Quoniam autem numerus Prætorum, & ratio cognitionum earum iam inde ab initio permissa erant arbitrio Senatus: ob id factum est, vt raro, aut fortasse nunquàm, nisi octo Prætores, quotannis sint creati, ita vt cùm essent octo Prætores, & decem cognitiones, in iis deferendis pro voluntate Senatus variatum sit. Vt enim antè aliquando binæ iurisdictiones, & binæ prouinciæ singulis sunt tributæ: sic posthac & binæ iurisdictiones, & binæ quæstiones singulis, & iurisdictio cum quæstione vni, & vna quæstio duobus ex Senatusconsulto commissa est, id quod pluribus exemplis in medium prolatis demonstrat Sigonius.

Quanquàm autem post annum DCIV. Prætores primùm quatuor, deinde sex perpetui singularum quæstionum Quæsitores sunt constituti, vt eas quotannis sortirentur: non tamen omnia iudicia publica ab ordinariis illis Quęsitoribus facta sunt, verùm extra ordinem multæ quæstiones aut Senatusconsulto, aut plebiscito, vt antè, aut Consulibus, aut aliis Magistratibus, aut etiam priuatis hominibus mandatæ sunt: siue quia nulla dū lex de iis constituendis erat lata, siue quòd lata erat illa quidem, sed pro rei atrocitate extra ordinem quærendum esse videbatur. Exempla etiam huius rei sunt apud Sigonium. Ac Quæsitorum quidem siue ordinarij, siue extraordinarij essent, quanquàm potestas ab ea lege, qua creati erant, tota manauit: tamen omnium in his rebus collocata fuit, vt in foro, atque in tribunali, & in sella Curuli sedentes, iudice quæstionis aliquo (de quo iam dicetur) operam fidémque nauante, gladio posito, iudicium exercerent, cum eis Iudicibus, qui eis obuenissent, sedentibus in suis subselliis, scribis verò, accensis, præconibus, lictoribus, aliísque apparitoribus assistentibus, id quod ex Ciceronis oratione pro Cluentio, & eiusdem Bruto est manifestum. Cæterùm quæstio, euersa Republica, merum imperium est appellata. Sunt enim tria Magistratuum imperia celebrata, merum, non merum, & mistum. Merum fuit cognitio rerum capitalium, non merum priuatarum, quod propriè iurisdictio est appellata: mistum vtrarumque. Indicat Vlpianus ff. de iurisdictione: Imperium aut merum est, aut mistum. Merum est imperium, habere gladij potestatem ad animaduertendum in facinorosos homines. Mistum est imperium, cui etiam iurisdictio inest, quod in danda bonorum

bonorum possessione consistit. Iurisdictio est etiam iudices dandi licentia, id est, merum imperium continet causarum capitalium cognitionem: mistum non solùm cognitionem rerum capitalium, sed etiam iurisdictionem, id est, priuatarum cognitionem, quæ cùm multis aliis in rebus versetur, tum vel maximè in danda bonorum possessione, & dando iudicio posita est, vt suprà ostendimus. Et Paulus ff. de officio eius, cui mandata est iurisdictio: Mandata iurisdictione etiam imperium, quod non est merum, videtur mandari. Gladius autem, de quo dictum est, insigne opinor fuit Magistratus publicum iudicium exercentis, sicut hasta Prætoris vrbani, priuatim iudicium exercentis.

Prætereà verò hanc quæstionem, siue hoc merum imperium, publicíve iudicij cognitionem, aut exercitionem mandari alteri non potuisse, satis constat, nisi fortasse eadem lex, quæ de quæstione erat lata, quęstionem illam transmitti licuisse sanciuerit. Papinianus ff. de officio eius, cui mandata est iurisdictio: Quæcunque specialiter lege, vel Senatusconsulto tribuuntur, mandata iurisdictione non transferuntur, &c. Vide locum. Atque hæc quidem de Quæsitoribus.

Exceptis autem Prætoribus, quos summos Quæsitores fuisse diximus, erant etiam Iudices quæstionum, qui ab Asconio Principes quæstionum dicuntur, & distincti erant à Prætoribus, Quæsitoribus, & ab aliis Iudicibus, & creabantur ex Magistratibus, postquàm Ædiles fuissent. Eorum officium erat, datam actionem exercere, Iudices sortiri, testes audire, quæstiones habere, tabulas inspicere: Prætores autem actionem dabant, aut negabant, Iudices cogebant & dimittebant. Sunt tamen, qui opinentur, Iudicem quæstionis eundem cum Prætore fuisse: alij verò, eum non solùm non Prætorem fuisse, sed hominem omninò priuatum, quarum opinionum refutationem habet Sigonius.

Restant cognoscendi Iudices, qui à Prætoribus Quæsitoribus, & Iudicibus quæstionum distincti fuerunt. Iudices verò dicti sunt, qui ex lege ad iudicandum adhibiti sunt, quorúmque sententiam Prætor ipse pro tribunali pronunciauit. Horum autem legendorum diligens admodùm ratio fuit. Primùm enim cautum est ex quibus ordinibus essent legendi, deinde quo numero in singulos annos, inde qua conditione, & qua ætate. De ordinibus si quærimus, primùm lecti fuerunt ex ordine Senatorio, antiquo, ac Regio instituto, deinde ex Equestri, lege Sempronia C. Gracchi, tum ex vtroque, lege Seruilia Cæpionis: deinde ex Equestri, lege Seruilia Glauciæ, deinde iterum ex Senatorio tantùm, lege Liuia Drusi, tum ex tribus ordinibus, Senatu, Equestri ordine, plebe, lege Plautia Siluani, tum ad Senatores solos res traducta lege Cornelia Syllæ: inde ad tres ordines, Senatum, Equites, Tribunos ærarios, hi enim erant è plebe, lege Aurelia Cottæ: postremò redacta ad Senatores & Equites lege Iulia Cæsaris.

Numerus autem eorum à legibus ipsis præscribebatur, vt à lege Seruilia Glauciæ, quadringentorum quinquaginta. Itaque non idem semper fuit. Ætatis item non eadem ab omnibus habita fuit ratio. Nam lege Seruilia Glauciæ cautum est, ne minor annis triginta, maior sexaginta legeretur. Cùm autem aliis legibus trigintaquinque præscripti essent, Augustus ad triginta redegit, teste Suetonio. Ea verò lectio per Prætorem vrbanum, aut peregrinum iuratum celebrabatur, prout lege sancitum fuerat, iíque selecti Iudices appellati. Vide legem Corneliam & Seruiliam Glaucię. Quotannis autem lectos indicat Cicero in Verrem: Nunc Iudicem ex Cal. Ianuariis non habebimus. Munera verò Iudicum fuerunt, vt in legem iurarent, citati à Prætore iudicium exercente adessent, in subselliis, quæ subiecta tribunali erant, ex lege sederent, ne inter se disputarent, postremò iurati sententias ferrent. Hæc etiam de Iudicibus, sequitur de actione.

De exercitione actionis, siue instituenda actione, in ius vocatione, postulatione, nominis delatione, citando accusatore & reo.

Cap. XIX.

Criminibvs, quæstionibus & Iudicibus cognitis, deinceps de exercitione quæstionis, siue de instituenda actione, atque tota apud Prætorem agendi ratione differendum est. Ordo verò agendi talis fuit: Priuatus ciuis, qui priuati nomen deferre in animo habuit, eum in Ius vocauit, & Prætorem in foro adiens, qui de crimine illo cognoscebat, quod ipse deferre volebat, dicendi potestate accepta, postulauit, vt sibi nomen eius deferre liceret: qua re impetrata, nomen

detulit. Nomine recepto, atque à Scribis, iussu Prętoris, in tabulas relato, ille reus est dictus. Ita primùm præcessit in Ius vocatio, deinde postulatio, tum nominis delatio, ad extremum inde secuta est accusatio.

In ius vocatio. Cæterùm in Ius vocatio ita locum habuit, si ille, cui negocium parabatur, in Vrbe fuit. Habuit enim, vt puto, prehensionem, & eductionem perinde, atque in priuato iudicio. Quod ostendit Seneca lib. 4. Controuersiarum, item in Ludo, & Macer ff. de accusationibus, cùm scribit, qui sunt in Magistratu accusari non posse, quia sine fraude in Ius euocari non possunt. In ipsa verò vocatione eadem obseruata esse in iudicio publico, quæ in priuato seruata sunt, videtur verisimile.

Postulatio. Vt autem in iudicio priuato, aduersario in Ius vocato postulabatur à Prætore, vt sibi liceret actionem intendere: sic in publico postulabatur, vt sibi liceret nomen deferre. Testes sunt Cælius ad Ciceronem, lib. 8. Epistolarum ad familiareis, Cicero ipse in Diuinatione, & ad fratrem, & Seneca in Ludo. Postulatio verò fiebat non solùm præsente, sed etiam absente illo, in quem fiebat, vti Cicero ostendit scribens ad fratrem, cùm Gabinium, postquàm accessit ad Vrbem, necdum ingressum, à Lentulis de maiestate postulatum nunciat. Idem Cælius ad Ciceronem, & Valerius Maximus lib. 3. testantur.

Neque verò leges potestatem temerè concesserunt, vt quicunque postulare, aut quicunque postulari possent. Scribit enim Macer ff. de accusationibus: Qui accusare possũt, intelligemus, si scierimus, qui non possunt. Itaque prohibentur accusare alij propter sexum, vel ætatem, vt mulier, vt pupillus: alij propter Sacramentum, vt qui stipendium merent, alij propter Magistratum, potestatémve, in qua agentes sine fraude in Ius euocari non possunt, alij propter delictum proprium, vt infames: alij propter turpem quæstum, vt qui duo iudicia aduersùs duos reos subscripta habent, nummósque ob accusandum vel non accusandum acceperint: alij propter conditionem suam, vt libertini contra patronos: hęc Macer. Quod autem scriptum est de muliere & pupillis, idem eo loco tradunt Pomponius & Papinianus, sed tamen cum exceptione, quæ ibi videatur. Quæ verò de iis, qui accusare non potuerunt, à Iurisconsultis scripta sunt, ea ex legibus singulis de quoque crimine sumpta sunt. Neque verò solùm leges præscripsisse videntur, qui postulare non possent, sed etiam ipsi Prætores pro potestate multos à postulatione videntur repulisse, vt Quæstores, ne Prætorum suorum nomina deferrent, propter necessitudinem, quæ inter illos intercedebat, teste Cicerone in Diuinatione. Eâdem ratione non omnes postulari poterant, primùm non Magistratus, deinde non ij, qui Reipublicæ causa absunt. De Magistratibus notum est illud libro 45. apud Liuium, vbi Seruilius reprehendit Galbam, quòd si nocere Paulo voluĩt, non postridiè, quàm triumphauit, cùm primùm eum priuatum visurus esset, legibus interrogarit. De iis qui Reipublicæ causa absunt, lex Memmia sanxit, cuius mentio fit apud Valerium libr. 3. Satis etiam constat, apud Romanos accusationis munus probro fuisse, laudem tamen attulisse iis, qui, vt inquit Cicero in 2. de Officiis, aut Reipublicæ causa, aut patrocinij gratia, aut paternarum aut propriarum inimicitiarum causa ad accusationem accederent, eámque rem summo honori adolescentibus fuisse, quod etiam in Lucullo scripsit Plutarchus. Iam verò in causa repetundarum illud præcipuè obseruatum est, vt populi qui repeterent pecuniam, ac spoliatos se per legatos quererentur, patronos quoque nominãdi potestatem postularent, testibus Liuio lib. 43. & Cicerone in 1. de Oratore. Itaque in legibus de pecuniis repetundis præcipuè sanctum est de patronis dandis & repudiandis. Hi verò qui sociorum patroni fuerunt, reorum accusatores extiterunt.

Sæpe etiam euenit, vt duo aut plures non solùm in causa repetundarum, sed etiam ambitus, & aliorum criminum, accusationem sibi deposcerent. Quod cùm accidit, tum iudicium factum est, vter deberet nomen deferre. Quod Vlpianus ostendit, ff. de accusationibus. Si plures existant, inquit, qui in iudiciis publicis accusare volunt, iudex eligere debet eum, qui accuset, causa scilicet cognita, æstimatis accusatorum personis, vel de dignitate, vel ex eo, quod interest, vel ætate, vel moribus, vel alia iusta de causa. Hoc autem iudicium Diuinationem dixerunt. Diuinatio porrò dicta est, teste Asconio in Diuinationem Ciceronis, quia non de facto quæritur, sed de futuro, vter debeat accusare. Alij putant diuinationem dici, quòd iniurati Iudices in hac causa sedeant, vt quod velint, præsentire de vtroque possint. Alij, quòd res agatur sine testibus, & sine tabulis, & his remotis, argumenta sola sequantur Iudices, & quasi diuinent. Agellius autem ita scribit lib. 2. Cùm de constituendo accusatore quæritur, iudiciúmque super ea re redditum, cuínam potissimùm ex duobus pluribúsve accusatio, subscriptióve in reum permittatur

mittatur,ea res,atque Iudicum cognitio Diuinatio appellatur. Baſſus, Diuinatio,inquit, iudicium appellatur, quoniam diuinare quodammodò Iudicem oporteat, quam ſententiam ſeſe ferre par ſit. Et quæ ſequuntur.

Quale autem hoc iudicium fuerit,facilè ipſa Ciceronis in Verrem Diuinatio, in qua cum Cæcilio diſputat,poteſt docere.

Ex multis autem accuſatoribus,qui primas egit, is accuſator eſt dictus:qui ſecundas, & tertias,ſubſcriptor. Hic verò, vt inquit Aſconius, accuſatorem adiuuare eſt ſolitus. Subſcriptorum meminerunt Cornelius Nepos in vita Attici,Aſconius in Cornelianam, & Scaurianam, Cicero in Verrem. Plutarchus etiam in Catone maiore ſcribit,legem fuiſſe,vt reus accuſatori daret cuſtodem ad obſeruandam accuſationem eius. Tamen cùm Cicero dixiſſet de Cœcilio, Cuſtodem Tullio me apponite: Aſconius interpretatus eſt,accuſationis ſubſcriptorem.

Die conſtituta, venerunt in Ius Accuſator, & is,cui accuſatio parabatur,ac præſente Prætore delatio nominis facta eſt. Primùm autem Accuſator calumniam iurauit, deinde nomen detulit. Iurare calumniam, fuit ſolemne iuſiurandum concipere,ſe non calumniandi cauſa nomen delaturum eſſe. Liuius libr.44. Cælius ad Ciceronem, libro 8. Epiſtolarum ad familiareis,& Aſconius in Cornelianam, Hoc in lege Seruilia deiurare calumniam dicitur. Quoniam autem idem eſt Delatio nominis in iudicio publico, quod in priuato intentio litis,veriſimile eſt,eaſdem formulas actionum,quoad res paſſa eſt,obſeruatas. Nempe qui vadimonium promiſerat, dixit: Ecce me,ſiſto me,& tu ſiſte te,quid ais? Cui accuſator reſpondit: Aio, te peccaſſe contra legem hanc,vel illam. Hoc innuit Liuius libro 4. Formula verò intentionis eadem ferè in omnibus criminibus fuit. In crimine certè repetundarum talis fuit: Aio, te in Prætura ſpoliaſſe Siculos contra legem Corneliam, atque eo nomine ſeſtertiûm millies à te repeto. Cicero in Verrem. In peculatu ita: Aio,te pecuniam publicam,cùm Quæſtor eſſes,auertiſſe,& falſas ad ærarium rationes retuliſſe, atque eo nomine ſeſtertiûm quingenties à te repeto. In ambitu ita: Aio,te in petendo Conſulatu pecuniam dediſſe Tribubus,prandia,locum gladiatoribus contra legem Tulliam, atque pœnam, quæ lege continetur,à te repeto. Quòd ſi ille aut tacuiſſet,aut confeſſus eſſet, tum in repetundarum crimine lis æſtimabatur, vt victo, aut pœna repetebatur: ſi inficiatus eſſet, poſtulabatur, vt nomen inter reos reciperetur, ac delatio nominis ſcribebatur, & tempus inquirendi poſtulabatur. Qui verò hoc faciebat,is dicebatur,Reum facere, & legibus interrogare. Aſconius,Cicero pro Domo,Salluſtius & Liuius libro 45. Vt autem in iudicio priuato petere, & repetere pecuniam dicebatur actor:ſic in publico,petere, & repetere mulctam,& pœnam accuſator. Cic. aliquot locis. Inde fluxit,vt repetere pœnas ab inimicis dicamus,cùm eos vlciſcimur,tranſlatione è iudicio deriuata. Vbi verò voce res peracta erat,tum verò ad ſcriptum veniebatur, ac crimen quod obiiciebatur, libello ſubſcriptum relinquebatur. Vlpianus ff. de Accuſatoribus,itē Paulus,Aſconius in Milonianam,& Cicero pro Cluentio. Ex quibus etiam intelligitur, accuſatorem & voce & libello omnia & ſingula,quibus reus legem illam,quam nominaſſet, tranſgreſſus eſſet,eſſe complexum,vt in pecuniis repetundis,abſtuliſſe,iniquè iudicaſſe, ſupplicia de ciuibus Romanis ſumpſiſſe, aut alia,quæ ſe probare aduerſùs illum poſſe confideret.

Nominis delatio.

Vbi verò nomen eius hoc modo detulerat, poſtulabat,vt reciperetur, id eſt,vt in tabulas inter reos referretur. Prætor enim hoc ius habebat, vt recipere,& non recipere poſſet,teſtibus Seneca in Ludo,& Cælio ad Ciceronem. Erant autem crimina quædam, quæ propter atrocitatem ac magnitudinem ſuam extra ordinem accipiebantur, vt parricidij,& de vi. Cicero in Rhetoricis,& pro Cælio,Cælius ad Ciceronem.

Recepto autem vel ordine, vel extra ordinem in rei nomine. Prætor certam diem qua accuſator & reus ad iudicium adeſſent, conſtituebat. Is dies in aliis legibus decimus,in aliis triceſimus fuit. Aſconius in Cornelianam, Cicero in Vatinium. In crimine autem repetundarum accuſator diem longiorem ad inquirendum popoſcit, vt Cicero in cauſa Verrina centum & decem,teſte Aſconio. His rebus actis,reus veſtem mutauit, & patronos conquiſiuit. De veſte hæc ratio fuit. Toga alba depoſita, atram induit,& barbám,capillúmque promiſit,ſqualloréṁque contraxit. Quæ verò Agellius lib.3. de Scipione Æmiliano,Plutarchus de Macro,& Valerius libro 6. de Rutilio narrant,quòd nec veſtem mutârint, nec barbam promiſerint, ſingularia fuerunt. De patronis hæc accepimus. Scribit Aſconius, ante bellum ciuile Cæſaris rarò quenquam pluribus, quàm quatuor patronis eſſe vſum, poſt bella verò ciuilia ante legem Iuliam vſque ad

duodenos patronos esse peruentum. Idem defensorum quatuor genera facit, quorum patronum eum vocat, qui orator esset, & voce causam orandam susciperet, & sese accusatori opponeret. In his etiam iudiciis non licuisse Tribunos plebis appellare, significat Cicero in Vatiniana.

De citando accusatore & reo.

Quoniam autem sæpe accidit, vt perficiendi iudicij causa accusator, & reus citandus fuerit, hoc notandum est. Quoties dies constituta alicui actioni à Prætore accessit, si Prætor adesse non potuit, rem in alium diem differendi ius habuit. Asconius. Si affuit, accusatores, & reum, & patronos citari per præconem iussit. Tum verò, si accusatores non affuerunt, nomen rei ex reis exemptum est: si reus non accessit, absens damnatus est. Asconius eodem in loco, & in Milonianam, & Cicero in Verrem. Etiam illa causa cognitionis differendæ fuit, si extraordinarius aliquis reus esset delatus, de qua paulò antè diximus. Item si qua causa cum ea, quæ agebatur, coniuncta, in iudicium esset adducta. Nam propter coniunctionem, & quasi affinitatem, eam ante ordinarias peragi voluerunt, vt Cicero pro Cluentio: Fabricium statim reum fecit, atque vt ei locus primus constitueretur propter causæ cognitionem, imperauit.

De Iudicibus legendis, sortitione, reiectione, subsortitione, & numero Iudicum: item qui & quomodo iurati aut iniurati sederent.

CAP. XX.

De Iudicibus legendis. Sortitio.

VBi verò Prætor essederat, & accusatores, reus, & Patroni prodierant, de Iudicibus agebatur, quod munus plerunque Iudici quæstionis assignabatur. Numerus autem Iudicum legebatur, qui à lege erat præscriptus, qua iudicium illud exercebatur, & quomodo erat præscriptum. Modus autem fuit duplex, sortitio & editio. Sortitio fuit eiusmodi: Prætor, aut Iudex quæstionis in vrnam coniiciebat omnes Iudices selectos, id est, qui ad iudicia eius anni à Prætoribus ex lege fuerant delecti, ac sorte eum numerum educebat, quem lex ipsa præscribebat. Quo facto dabatur potestas reo, & accusatori reiiciendi, quos parum sibi putarent idoneos. In locum verò reiectorum alios, siue Prætor, siue Iudex quæstionis subsortiebatur. Quem morem his verbis exponit Asconius: Cùm multi Iudices in Consilio cum Prætore suo iudicaturi essent, qui Quæsitor fuisset in causa publica, necesse fuerat, eos primùm de curia Senatoria conscribi, cùm Senatus iudicaret: deinde in vrnam mitti, vt de pluribus necessarius numerus sortitio confici posset, tertiò permitti accusatori & reo, vt ex illo numero reiiciant, quos putauerint sibi aut inimicos, aut ex aliqua re incommodos fore. Reiectione celebrata, in eorum locum, qui reiecti fuerant, subsortiebatur Prætor alios, quibus ille Iudicum numerus legitimus compleretur. & alibi: Sortitus erat Iudices Prætor Verres in eorum locum, vt mos est, alios. Quibus verbis ostendit, hanc lectionem multarum adeò legum, ac quæstionum fuisse, vt more facta dicatur. In hac tamen re variatum esse vi legum, satis posteà apparebit. Reiectionis meminit Cicero pro Sylla, & in tertia in Verrem. De editione mentio fit in lege Seruilia Glauciæ, qua iubetur, vt actor ex CDL. Iudicibus centum edat, reus ex centum edat quinquaginta, sicuti alio loco ea recitata est. Eâdem ratione lex Licinia de Sodalitiis potestatem dedit accusatori edendi Iudices reo, verùm non ex delectis ad iudicandum, sed ex vniuerso populo. Qua de re grauissimè conqueritur Cicero pro Plancio.

Reiectio.

Subsortitio.

Editio.

Hac re transacta, Iudices lecti citabantur, quique adesse non poterat, excusationem afferebat. Cicero in 5. Philippica. Qui verò accedebant, & iudicium accipiebant, ij iusiurandum suscipiebant, atque eorum nomina inscripta in arcis reponebantur. Vnde scripsit Asconius: Subscriptione perfecta, iurabant in leges Iudices, vt obstricti religione iudicarent. (In Diuinatione verò non iurabant, eodem Asconio teste) Cùm iurassent omnes præter ipsum Prætorem, nomina eorum libellis consignabantur, ne pro selectis Iudicibus, vt fit in multitudine, aliqui suppositi corruptissimè iudicarent. Addit verò alibi: Facilè verò pro veris Iudicibus improbi supponi poterant, volente hoc Iudice quæstionis, & illis patientibus, qui non veri Iudices erant: quia nisi citati non considebant, & graue onus erat, & incommodum, iudicare. Iurasse autem eo modo, quo Iudices priuatarum causarum, facilè existimauerim.

De prima actione, quæstionibus, testibus, & tabulis.

CAPVT. XXI.

His actis inde cognoscendæ causa opera dari est cœpta. Cognitio verò fermè omnis in duas actiones diuisa fuit, primam & secundam, quarum secunda à comperendinatione manauit in iis causis, in quibus comperendinatio est permissa, vtraque verò actio accusationem & defensionem complexa est. Quoniam autem accusatio testimoniis maximè nitebatur, propterea priùs de testimoniorum ratione, deinde de accusatione agamus.

Testimoniorum nomine omnes probationes extrinsecùs sumptæ sunt appellatæ, quę etiam expertes artis ab iis, qui de artificio Oratorio scripserunt, sunt dictę. Hæc verò in tres potissimùm partes tributa sunt, quæstiones, testes, & tabulas. In his studium accusatoris maximè fuit collocatum: atque earum, & eiusmodi rerum parandarum gratia dies aliquot post nominis delationem ad inquirendum sumpserunt, quod maximè in lege repetundarum est obseruatum. Quanquàm non omnia crimina iisdem testimoniis confirmata sunt. Nam cædes quæstionibus, & testibus probata est, tabularum fidem non desiderauit: repetundæ & peculatus testes, & tabulas popoſcerunt, quęstiones repudiârunt: maiestas autem & ambitus solis etiam testibus fuit contenta.

De Quæstionibus. Quæstiones fuerunt testimonia seruorum, vi tormentorum expressa. Itaq; propria accusatoris fuerunt, vt reum ex dictis seruorum cõuinceret. Itaque accusator, vbi primùm Quæsitor cum Iudicibus assedit, seruos rei in quæstionem postulare consueuit, & ab eo datos in tormentis habere. Asconius in Milonianam. Cęterùm serui contra dominos torqueri non poterant, excepta causa incestus & coniurationis, teste Cicerone pro Deiotaro, & in Partitionibus. Ratio autem quærẽdi qualis fuerit, Cic. pro Cluentio, & Milone ostendit. Quęstione habita, & in tabulas relata, tabulæ obsignabantur, vt ibidem dixit Cicero pro Milone. Quæstio autem habita est in eculeo, de quo pòst dicam.

De testib. Quæstionibus cognitis testes sunt attingendi. Hi fuerunt liberi homines, qui testimonium extra tormenta dixerunt. Quoniam aũt non omnibus dicere testimonium licuit, propterea ante de testiũ conditione quęrendũ est. Callistratus ff. de testibus hæc scribit: Testiũ fides diligenter examinanda est, ideóq; in persona eorũ exploranda erunt in primis conditio cuiusque, vtrũ quis decurio, an plebeius sit, & an honestæ, & inculpatæ vitæ, an verò notatus, & reprehensibilis, an locuples, vel egens sit, vt lucri causa quid facilè admittat, vel an inimicus ei sit, aduersùs quẽ testimoniũ fert, vel amicus ei sit pro quo testimoniũ dat. Nã si careat suspicione testimoniũ, vel propter personã, à qua fertur, quòd honesta sit, vel propter causam, quòd neq; lucri, neq; gratiæ, neq; inimicitiæ causa sit, dimittendus est. Videantur etiam quæ ibi scribũt Arcadius & Papinianus. De iis verò, qui testimonium dicere non potuerunt, lex XII. Tabularũ locuta est, verba quædã sunt apud Agellium lib. 15. ca. 13. Qui se sierit testarier, libripénsve fuerit, in testimonium fariatur, improbus, intestabilísque esto. Intestabilis autem est, vt inquit Caius, & qui lege iubetur, ne eius testimonium recipiatur, néve ipsi dicatur testimonium. Sed de tota hac lege libro proximè pręcedenti satis dictum. Testium porrò illa diuisio fuit, vt alij testimonium spontè dicerent, alij inuiti: his lex iubebat, vt testimonium denunciaretur ab accusatore, qui vti eorum testimonio cupiebat, quam intellexit Valer. lib. 8. & Cic. in Verr. Non putasti me in hanc rem tuis familiarissimis testimonia denunciaturum. In quibus autem causis inuitis testimonium denunciari non possit, ostendit lex Iulia publicorum iudiciorum, quam alio loco recitauimus. Et de his testibus si testimonium dicere renuissent, sic scriptum erat in XII. Tabulis. Cui testimonium defuerit, is tertiis diebus ob portam obuagulatum ito: id est, si quis, cui testimonium denunciatum sit, ipsum testimonium deseruerit, tum ad ædes eius ad dicẽdum conuiciũ ito, de qua lege alibi. Quoniam verò testes protulit, & accusator, & defensor, inuitos quidem accusator, voluntarios vterque diligenter, quemadmodum eos interrogaret, animaduertere debuerunt. Fuit enim in interrogando teste summa industriæ Oratoriæ laus posita, de qua scripsit Quinctil. libro quinto Institutionum. Oratoriarum, cap. secundo vbi de tota ratione interrogandorum ab vtraque parte testium pluribus, ac subtiliùs agit. In quam sententiam etiam ab Asconio scriptum est: Tenere debemus interrogationes testium, & accusatoris, & defensoris fuisse, & eius, qui producit, & eius contra quem producuntur. Videndus & Cicero pro Flacco. Formula interrogandi testis fuit: Quęro de te, arbi-

Paulus ff. de testib. Papinianus ff. de accusat.

treríſne? Ipſi verò teſtes reſpondebant iurati, reſpondentéſque dicebant: Arbitror. Aſconius. Religione adducti teſtes à Cicerone dicuntur, quia iurati teſtes produci ſolent, non ſolùm ne falſa dicant, verùm etiam, ne quæ vera ſint, taceant. Cicero in Lucullo: Maiores noſtri voluerunt, vt qui teſtimonium diceret, arbitrari ſe diceret etiam, quod ipſe vidiſſet. Cæterùm interrogatio teſtium ipſam accuſationem præceſſit, id quod cùm aliis legibus cautum eſt, tum Pompeia de vi, de qua ſuprà. Aliæ leges poſt cauſam actam teſtes dari voluerunt, vt lege Cornelia de repetundis in Verrem Cicero. Addit Quinctilianus teſtimonia aut à præſentibus dicta, aut per tabulas ſimpliciorem fuiſſe contra tabulas pugnam. Adiicit illud etiam, ſæpe contigiſſe, vt teſtes laudare opus eſſet, cuius rei ratio ex artificio Oratorio repetenda fuit. Non omittendum eſt illud etiam, quod eſt apud Iſidorum de teſtibus alligatis: Teſtes ſunt, inquit, à quibus quæritur veritas in iudicio, quos quiſque ante iudicium ſibi placitis alligat, ne cui ſit poſteà liberum, aut diſſimulare, aut ſubtrahere ſe, & alligati appellantur. Itaque Cicero ſcripſit ad Fratrem: Nerius Iudex edidit ad alligatos, Cn. Lentulum & C. Cornelium. Atque hæc de teſtibus Reſtant tabulæ explicandæ.

De Tabulis. Tabularum verò nomine omne genus ſcripturarum appellabant, quo cauſam confirmare ſuam poſſent. In primis autem erant tabulæ dati, & expenſi, quas accuſator à reo poſtulabat in certis cauſis, vt repetundarum, & peculatus, de quibus ſic Aſconius: Moris fuit, vnumquemque domeſticam rationem ſibi totius vitæ ſuæ per dies ſingulos ſcribere, ex qua appareret, quid quiſque de reditibus ſuis, quid de arte, fœnore, lucróve ſepoſuiſſet quóque die, & quid item ſumptus, damníve feciſſet: ſed poſtquàm obſignandis literis reorum ex ſuis quiſque tabulis damnari cœpit, ad noſtram memoriam tota hæc conſuetudo ceſſauit. Hæc ille. Quò reſpexit etiam Cicero aliquot locis. Fuerunt etiam tabulæ auctionariæ, in quibus argentarij, quarum rerum auctio futura eſſet, præſcripſerant, quarum meminit Cicero in Catilinam & Quinctilianus libro 11. Fuêre etiam pactionales in quas obſignatas pacta referebantur, Cierone libro primo de Orat. teſte. Quinetiam literæ, & ſyngraphæ omnes vno tabularum nomine comprehenduntur, eǽque ab accuſatore inquiſitæ, & obſignatæ, ne corrumperentur, ad Prætorem delatæ ſunt, Cicero pro Flacco, & in Tuſculana 5. Fuerunt iuem tabulæ rationum relatarũ, quibus Iudices docentur, quæ publicè data, & accepta ſint, de quibus Feſtus. Atque hæc hactenus.

De accuſatione, defenſione, & laudatione.

Cap. XXII.

Cvm igitur die cognitionis Prætor conſilium aduocaſſet, atque citatus accuſator & reus adeſſet, tum accuſator dicendi poteſtate accepta actionem inſtituit, quippe primis diebus crimina ſingula expoſuit, atque ad extremum ea producendis teſtibus confirmauit. Itaque tota illa interrupta oratio fuit, deinde productis teſtibus alteram alio die orationẽ habuit, quę perpetua fuit, & illa Accuſatio eſt dicta, de qua Cicero pro Cælio: Accuſatio crimen deſiderat, rem vt definiat hominẽ, vt notet, argumento probet, teſte confirmet, quam non vnus accuſator peregit, ſed partitis inter ſe muneribus multi. Eadem procemia habuit ad odium & inuidiam inflammandam compoſita. Narratio inde, ſi incidebat (neque enim omne crimen, vt ambitus narrationem admiſit) ad confirmationem fuit appoſita: vtraque verò ad eum, qui iam rem teneret, accommodabatur. Contentio non crimen illud ſolum, quod intendebatur, ſed totius præteritæ vitæ criminationem complexa eſt. Itaque non ſolùm teſtimonia adhibuerunt, ſed etiam argumenta, id eſt, ex ipſa re, & vita rei ſuperiore ſũptas coniecturas, ſuſpiciones, & ſigna, omnémque eò induſtriam ſuam intenderunt, vt factum fuiſſe, quod intendebatur, oſtẽderent. Id enim erat, in quo lex violata obiiciebatur. Contentioni inde peroratio grauis, & vehemens erat ſubiecta. Itaque accuſatio omninò nihil aliud fuit, quàm perpetua oratio ad crimina inferenda, atque augenda artificiosè compoſita. Dixit autem accuſator, quæ voluit, & per quot dies legis permiſſu voluit. Cicero pro Cluentio. Aſconius etiam viginti dies datos ad accuſandum, & viginti ad defendendum, lege opinor Cornelia ſcripſit.

Accuſatio.

Defenſio. Accuſatione perfecta, patroni defenſionem aggrediebantur, eo die, qui eſſet ex lege à Prætore conceſſus. Cicero pro Cluentio. Cæterùm vt accuſatores crimina inferenda, ſic Patroni diluenda, partitis inter ſe muneribus, ſuſceperunt, & quoniam tres erant defenſionis arces, aut factum negare, aut nomen facti, aut iure factum probare: ſi, quod firmius videbatur, factum negaſſent, fermè teſtes non dabant, ſed orationem adhibebant

adhibebant,qua aut testes,tabulásque poscebant,aut qui producti erant,refutabăt,quod docent Asconius, & Cicero pro Fonteio. Vt autem accusatori testimonia, sic defensori argumenta aptiora fuerunt,quę Rhetores in verisimilia & signa distribuerunt,cuius rei clarissimum exemplum Miloniana suppeditabit. Quòd si de nomine facti, aut de iure controuersia fuit,tum aut subtilibus definitionibus, aut eruditis de iure, siue absoluto, siue assumptiuo disputationibus negotium confecerunt. Erant autem quædam causæ, quæ commodissimè inficiatione defendebantur,vt repetundarum,& ambitus:aliæ quæ definitione, vt maiestatis: quædam iure, vt cædes. Primarum exemplum erit defensio Fonteij, Flacci,Muręnæ,& Plancij,secundarum Cornelij, tertiarum Miloniana. Quinetiam Gracchi & Saturninus iure cæsi fuisse defensi sunt. Principia adhibebant ea,quibus incendium odij ab accusatore conflati restinguerent, & amorem Iudicum reo reconciliarent. Narrationes cùm inciderent, ad defensiones rationes accommodabant, eásque futuræ fidei seminarium statuebant.In contentione aut vitam rei, si probris affecta fuisset, purgabant, aut si hominum opinione probata fuisset, pro argumento innocentiæ proponebant,atque inde partibus accusationis singulis occurrebant,& vulnera ab accusatore facta sanabant. Perorationes verò eiusmodi adhibebant,vt iis misericordiam commouere contenderent. Cùm autem multi dicerent, causa non vno die peragi poterat,sed ad multos traducebatur.Cicero quidem scribit, sed per tres ampliùs dies Verrem accusasse, eundem verò Cornelium per quatriduum defendisse, tradit Asconius. Erant autem dies epilogorum, in quibus ad concitandam misericordiam paruuli etiam filij reorum producebantur: qua de re multa egregiè scripsit Quinctilianus, meminit & Asconius.

Laudatio. Moris etiam fuit,vt rei præter Patronos laudatores etiam adhiberent. Hi fuêre aut ciues summa auctoritate viri,qui in periculo capitis vitam rei in iudicio laudârunt, aut municipes rei,quos municipia publico nomine eius officij causa Romam miserunt: aut homines prouinciales, quos singulæ prouinciarum ciuitates ab eo administratæ, cum publica laudatione ad subleuandum rei periculum miserunt. Hi minimùm decem dati dicuntur.Cicero in Verrem, & in 2. de Oratore. Hæc autem laudatio aliquando defensioni præposita est,vt Cicero pro Flacco:aliquando in ea inserta,idem pro Cluentio: nonnunquàm etiam ipsam est defensionem subsecuta, vt de Scauro Asconius refert,& Cicero pro Cælio.His actis, si iudicibus sententiæ latio permissa esset, ij primo cœtu, & primo iudicasse dicti sunt. Auctor Rhetoricorum ad Herennium, & Cic.in 3. Verrina.

De secunda actione,quæ comperendinatio dicta est,& de officio Quæsitoris, dum causa agebatur.

Cap. XXIII.

QVod si lex comperendinationem haberet,prima actione perfecta,post tertiũ diem secunda est instituta,quæ Comperendinatio dicta est,eò quòd perendino die ageretur.Hanc Asconius definiuit,partis vtriusque recitationem, id est,vt ego interpretor, nouam accusatoris,& rei citationem.In hac verò actione contrà factum est,atque in superiore.Ibi enim accusator priore loco dixit, defensor posteriore: hic contrà priùs defensor,posteriùs verò iterum actor.Cic.in Verrem.Cùm igitur in Comperendinatione defensio præcederet accusationem, sanè intelligendum est in cæteris eandem fuisse rationem, atque superiorum fuit, probationum, atque argumentationum. Accusationis huius secundæ exemplo sint quinque libri in Verrem, quorum vnus de Prætura vrbana inscribitur,alter de iurisdictione Siciliensi, tertius de re frumentaria, quartus de signis, quintus de suppliciis.

Hæc autem omnia Quæsitoris prudentia regebantur, siquidem scriptum est in Rhetoricis ad Herennium,Accusatoris officium esse inferre crimina, defensoris diluere, testis dicere,quæ scierit,Quæsitoris,vnumquemque eorum in officio continere. Interim verò dum causa agebatur, Quęsitor & dimittere Iudices, & inuitos retinere pro potestate potuit.Cicero multis locis. Custodiebat etiam vrnas in tribunali paratas siue ad sortes ducendas, siue ad sententias Iudicum, quæ in tabellis scriptæ erant, recipiendas. Cicero in Vatinium.Itaque huc alludens Virgilius dixit:

Quæsitor Minos vrnam mouet.Ille silentûm,
Conciliúmque vocat,vitásque & crimina discit.

De latione sententiæ, æstimatione litis, & animaduersione.

Cap. XXIV.

POstquàm autem aut prima, aut secunda actio perfecta fuit, tum vterque Orator, se dixisse significauit, quo audito, præco eos dixisse pronunciauit. Prætor verò Iudicibus tabellas dedit, & vt sententias ferrent, in consilium misit. Prioris moris meminit Asconius & Cicero. Mittere autem, aut dimittere in consilium Iudices erat, iubere illos ad vrnas ire, atque in eas tabellas sententiam continentes coniicere. Hoc docet Asconius inquiens: Mittere Iudices in consilium, est dimittere Iudices ad sententiam dicendam, vbi allegatis omnibus argumentis Orator dixerit, Dixi. Cælius: Mittit in consilium eosdem illos, qui litem æstimârant, Iudices. Tum verò consurgentes Iudices in consilium ibant. Cicero pro Cluentio: Consurgitur in consilium. Item cùm Cicero dixisset in Diuinatione: Non singulos Iudices ferre sententiam, sed vniuersos constituere, exposuit Asconius, singulos Iudices sententiam de tabula pronunciasse in leuioribus causis, & ob id neque nota, neque custode opus fuisse. Constituere autem fuisse tabulas in cistas ponere. Hinc Cicero pro Cluentio scribit, Quæsitorem in iudicio Scamandri, cùm in consilium iri oporteret, quæsisse Scamandrum clàm, an palàm de se sententiam ferri vellet.

Vrnæ verò siue cistæ tot fuerunt, quot Iudicum ordines, qui iudicârunt. Tres quidem, cùm omnes adhibiti sunt, vna Senatorum, altera Equitum, tertia Tribunorum ærariorum. Tabellæ verò, quę datę erant Iudicibus, quarum vnam in vrnam mitterent, erant tres: vna absolutionis, altera condemnationis, tertia ampliationis, eęque tabulæ ceratæ erant.

Ampliatio verò, in quibus causis adhibebatur (neque enim omnes eam leges admiserunt) erat, quoties Iudices significabant, rem sibi non liquere, & secundam actionem instituendam esse, & Prętor ex consilij sententia pronunciabat, ampliùs cognoscendum esse. Itaque vt nota absolutionis in tabula fuit A, Condemnationis C, sic Ampliationis, N, L, id est, Non liquere. Asconius, Cicero multis locis, Liuius, Valerius. Hoc loco Prætor gratificari potuit reo, vt C. Licinius M. Popillio, de quo Liuius libro 42. M. Popillius apud C. Licinium Prætorem bis causam dixit, tertio Prætor precibus victus, Idibus Martiis adesse reum iussit, quo die noui Magistratus inituri erant honorem, ne diceret ius, qui futurus priuatus esset. Moris autem fuit, vt dum Iudices sententiam ferrent, rei ad pedes eorum se proiicerent. Asconius in orationem pro Scauro, & Valerius Max. Coniectæ inde in vrnas tabellæ, promiscuè dirimi solebant, vt numerus absoluentium & condemnantium, & ampliantium Iudicum conciperetur. Cicero in Pisonem, & ad Fratrem. Postquàm autem diremptis tabellis Prætor Iudicum cognouit iudicium, tum id pronunciauit. Moris autem fuit, vt si condemnatum pronunciaturus esset, prætextam poneret, vt inquit Plutarchus in Cicerone. Formula verò pronunciandæ condemnationis fuit: Videtur fecisse, aut, Non iure videtur fecisse. Absolutionis: Non videtur fecisse, aut Iure videtur fecisse. Ampliationis: Ampliùs cognoscendum. Festus, Cicero multis locis & Liuius. Addo illud, in formula condemnationis non solùm crimen commissum, sed etiam pœnam sumendam comprehensam esse, exempli gratia: Videtur vim fecisse, atque eo nomine aqua & igni illi interdico. Videtur prouinciam spoliasse, atque eo nomine litem ei æstimandam esse. Pomponius Iurisconsultus ff. de interdictis. Fieri tamen etiam potuit, vt de pœna reticuerit, & ad legem rem reiecerit. Marcianus ff. ad S. C. Turpilianum.

Diuersa verò fuit Ampliatio à Comperendinatione, quòd Comperendinatio facta est, etiamsi Iudices primo cœtu non iudicassent, Ampliatio verò ex incerta Iudicum sententia nata est. Ampliatio ex arbitratu Prætoris quocunque die, Comperendinatio ex pręscripto legis tertio die. Ex causa Comperendinationis bis tàtùm causa dicta est, ex causa Ampliationis sæpissimè dici potuit. In Comperendinatione potuit esse Ampliatio, in Ampliatione nequaquàm Comperendinatio. In Comperendinatione defensor primùm dixit, deinde accusator: in Ampliatione primùm accusator, deinde defensor. Si autem per Ampliationem iterum acta est, nō minùs secunda actio dicta est, quàm si per Comperendinationem, vt scribit Asconius. His actis Prętor reum aut absolutum, aut condemnatum referebat in tabulas, Cælius ad Ciceronem. Ius autem, ratúmque id erat, quia ab his iudiciis prouocatio non erat. Declarauit lex Antonij, qui teste in Philippicis Cicerone ad extremum tulit, vt damnatis de maiestate, & de vi esset prouocatio ad populum.

Condemnatum inde reum duæ res ſequebantur, æſtimatio litis, & animaduerſio. Æſtimatio litis præcipuè erat in cauſa repetundarum, & peculatus. Erat autem iudicium, quo lis ei æſtimabatur, id eſt, furtorum omnium ratio inibatur, atque inde pecunia reddebatur, cui erepta dicebatur. Aſconius & Cicero pro Cluentio.

Æſtimatio litis.

Animaduerſio verò fuit mulctæ, pœnæve legitimæ perſecutio, quæ Prætoriæ curæ mandata eſt. In mulcta ſic acta res eſt: Pecunia per Magiſtratum exigebatur, quòd ſi ille ſoluendo non eſſet, bona auctioni ſubiiciebantur: ea qui emiſiſſent, ſectores vocati ſunt. Liuius libro 2. & 38. Aſconius in Verrinas, & Cicero in Verrem. Verberatio, Coërcitio, & talio per lictores Magiſtratus eius ſunt facta, cuius fuit illa iudicatio. Plautus in Amphitryone, & in Aſinaria. Scribit etiam Aſconius, fures & ſeruos nequam apud Triumuiros Capitales ad columnam Mæniam puniri ſolitos. Infamium cura mandata fuit Cenſoribus, ne eos paterentur in Republica munera illa, quibus per infamiæ notam priuati erant, obire. Exilij obeundi exemplum ſit Marcius Coriolanus, de quo Dion. lib. 7.

Animaduerſio.

De iudicio calumniæ, & præuaricationis.

Cap. XXV.

Reo verò abſoluto duo relinquebantur iudicia, contra accuſatorem ambo inſtituta: vnum calumniæ, alterum præuaricationis. Calumniæ, ſi falſum crimen intuliſſe conſtaret: præuaricationis, ſi cum defenſore colluſiſſet, & vera crimina occultaſſet. De calumniatore Marcianus titulo ad S.C. Turpilianum: Calumniari eſt falſa crimina intendere. Calumniatoribus pœna lege Remnia irrogatur, ſed non vtique, qui non probat quod intendit, protinus calumniari videtur: nam eius rei inquiſitio arbitrio cognoſcentis permittitur, quia reo abſoluto de accuſatoris incipit conſilio quærere, qua mente ductus ad accuſationem proceſſit, & ſiquidem iuſtum eius errorem repererit, abſoluit eum: ſi verò in euidenti calumnia eum deprehenderit, legitimam pœnam ei irrogat, quorum alterutrum ipſis verbis pronunciationis manifeſtatur, nam ſiquidem ita pronunciauerit, Non probaſti, pepercit ei: ſin autem pronunciauit, Calumniatus es, condemnauit eum: & quamuis de pœna nihil ſubiecerit, tamen legis poteſtas aduersùs eum exercebitur. De hoc iudicio etiam loquitur Aſconius in Scaurianam, Cicero pro Cluentio, & Cælius. Pœnam calumniæ frontis inuſtionem, & notam fuiſſe, ſignificat Plinius in Panegyrico: quod intellexiſſe quoque videtur Cicero, cùm in Roſciana calumniatores dixit literam calumniæ ita odiſſe, vt omnes literas oderint, eámque literam iudices ad caput affixuros. Hæc de Calumnia.

Quid verò Præuaricatio fuerit, docet Marcianus eodem loco: Præuaricari, inquit, eſt, vera crimina abſcondere. Præuaricator eſt, qui colludit cum reo, & tranſlatitio munere accuſandi defungitur, & qui proprias rationes diſſimularet, falſas verò rei excuſationes admitteret. Item Vlpianus de verborum ſignificatione: Præuaricatores eos appellamus qui cauſam aduerſariis ſuis donant, & ex parte actoris in partem rei concedunt. Cæterùm vt de calumnia, ſic de præuaricatione iudicium conſtitutum fuiſſe, oſtendit Cicero in Partitionibus, in exemplo præuaricatoris præcepta locorum Oratoriorum exercens, item ad fratrem, & in oratione de Aruſpicum reſponſis, Plin. lib. 3. epiſtolarum. Vt autem calumniæ frontis inuſtio, ſic præuaricationis, infamiæ notatio pœnę fuit, quemadmodũ ex Aſconio conſtat. Atq; hæc quidem in vniuerſum de iudiciis publicis diſputata ſint.

Quæ fuerint iudicia populi, & de criminibus ac pœnis eorundem.

Cap. XXVI.

Explicatis iudiciis quæ iuſſu populi à Magiſtratibus exercita, & à Iudicibus diſceptata ſunt, ſequitur, vt de iis agamus, in quibus populus ipſe diſceptator, & Iudex fuit. Hæc autem non aliter, ac ſuperiora, & priuata, & publica fuerunt. Priuata fuerunt, quæ de controuerſiis aut ad res, aut ad perſonas, aut ad obligationes pertinentibus conſtituta ſunt: publica, quę de criminibus. Priuatorum vnicum eſt exemplum apud Liuium lib. 3. de Aricinis & Ardeatibus controuertentibus de agro quodam apud populum Romanum. Publicorum plurima extant. De quibus, quæ ſubtilior eſt diſputatio, hæc accepimus.

Populus Romanus iudicandi poteſtatem iam inde à Romulo rege acceptam, vſque ad Auguſtum Imperatorem retinuit: verùm non iiſdem ſemper Comitiis. Nam Curiatis quidem tantùm ſub Regibus: Centuriatis autem, & Tributis, Republica dominatu regio liberata. Iudicauit autem de criminibus, & pœnis criminum omnibus, quæ ad ſe à

Magiſtratu eſſent delata. Neque enim, quod in iudiciis Prætoriis euenit, de iis tantùm criminibus cognouit populus, quæ aliqua lege continerentur: ſed de omnibus, quę Magiſtratus ad ſe detuliſſet, & de omnibus pœnis, quas ille irrogaſſet, ſed tamen ea forma actionis, quæ legibus & moribus contineretur. Neque enim vt illa duo arbitrio, & iure Magiſtratuum, ſic etiam agendi ratio fuit permiſſa. Quamobrem iudicia populi publica tractaturi, primùm de criminibus, deinde de pœnis, tum de forma actionis, poſtremò de animaduerſione dicemus. Si quidem hæc tria Magiſtratui ad populum data ſunt, Cognitio, irrogatio, animaduerſio. Vnde queritur Cicero, dari Decemuiris agrariis à Rullo cognitionem ſine conſilio, pœnam ſine prouocatione, animaduerſionem ſine auxilio. A

De criminibus.

Crimina ergo, vt rem ordiamur, maleficia fuerunt. Quæ verò maleficia ad populi iudicium à Magiſtratibus adducta ſunt, ea potiſſimùm duo fuerunt, maieſtas, & peculatus: quorum in illo dignitas, in hoc fortunæ Reipublicæ actæ ſunt. Ad maieſtatem autem pertinere exiſtimatum eſt, ſi quis tyrannidis, aut regni occupandi conſilia habuiſſet, ſi aduersùs Rempublicam coniuraſſet, ſi hoſtes ad bellum Reipublicæ faciendum concitaſſet, aut iuuiſſet, ſi Magiſtratum populi Rom. in ordinem coëgiſſet, ſi ſacra imminuiſſet, ciues Romanos aut carcere, aut morte, indicta cauſa affeciſſet, malè ſua culpa pugnaſſet, plebis cōmodis aduerſatus eſſet, populo Romano maledixiſſet. Exempla hinc inde in ſcriptoribus plurima reperiuntur, vt iudicium Coriolani, Sp. Caſſij, T. Menenij, Sp. Seruilij, Ap. Claudij, Cæſonis Quinctij, M. Poſthumij, M. Sergij, P. Virginij, M. Manlij, P. Manlij, Imperioſſi, Tuſculanorum, Claudiæ, Cn. Fuluij, C. Claudij, & Ti. Sempronij Cenſorum, Ser. Galbæ, P. Popillij Lænatis, L. Opimij, M. Scauri, M. Iunij Silani, Metelli Numidici, P. Furij, M. Ciceronis, &c. Quæ omnia iudicia de maieſtate fuerunt, quàmquàm maieſtatis imminutæ nomen nullum reis obiectum ſit, præterquàm Claudiæ, auctore Suetonio in Tiberio. B C

Peculatus antem exempla ſunt iudicium M. Camilli, M. Curij, M. Liuij Salinatoris, P. Africani, M. Poſthumij, & Catuli. Quinetiam cædis, falſi, repetundarum, adulterij, tentatæ pudicitiæ, & vis illatæ crimina in iudicium populi eſſe vocata reperiuntur, vt P. Horatij, P. Seſtij, Appij Claudij Decemuiri, C. Lucretij, C. Scantinij, Cn. Sergij Sili, & T. Milonis iudicia teſtantur. Ex quibus apparet omnia crimina, quæ aut directò, aut nō directò Rempublicam ipſam attigerunt, ad populi iudicium pro Magiſtratus arbitrio eſſe adducta, aut ab ipſo cognita, & damnata, pòſt per prouocationem ad populum eſſe tranſlata. D

De pœnis.

Pœnarum autem genera in his iudiciis fuerunt damnum, exilium, ſeruitus, & mors. Hæc verò in duo nomina diuiſerunt: mulctam, & caput. Quos enim damno affecerūt, id eſt, pecunia condemnârunt, in iis mulctæ nomen vſurparunt, vnde illa pecunia iudicare, pecunia anquirere, mulctam dicere, & mulctam irrogare, nata ſunt. Quem exilio, ſeruitute, mortéve affecerunt, in eo nomen capitis factitârunt. Ex quo illa profecta, diem rei capitalis dicere, capitis iudicare, aut anquirere, rei capitalis accuſare: pro quibus etiam perduellionem iudicare, & perduellionis actionem intendere, poſuerunt Liuius, Cicero, & alij. Nomen verò perduellionis & crimen & pœnam ſignificauit: ſi crimen, quod erat grauiſſimum inter crimina, nempe imminutæ maieſtatis: ſi pœnam, quæ erat acerbiſſima, nempe mortis, vt in P. Horatio, & C. Rabirio, quibus crux: in Sp. Caſſio, & M. Manlio, quibus ſaxum fuit propoſitum. Liuius tamen etiam, cùm de iudicio M. Poſthumij, Cn. Fuluij, Gracchi, & Claudij agit, quibus aqua & igni interdicebatur, nomen perduellionis vſurpauit. Cæterùm de mulcta & exilio ſuprà dictum eſt. E

Pœna ſeruitutis lege Seruij Tullij Regis, teſte Liuio & Dionyſio, propoſita fuit iis, qui nomen ſuum in cenſum non detuliſſent: itémque qui citati nomē in militiam non dediſſent.

Mortem autem attulerunt, aut ſecuri percutiendo, aut arbori infelici ſuſpendendo: id eſt, in crucem agendo, quorum vtrumq; verberatio præceſſit, aut de Saxo Tarpeio, aut de Robore præcipitādo, aut in culleo inſutum in profluentem proiiciendo, aut denique laqueo gulam frangendo, de quibus ſuppliciis paulò pòſt dicetur. Atque de his quidem criminibus Magiſtratus, ad populum priuatos homines accuſarunt, atque has pœnas pro arbitrio irrogarunt, aut certè mulcta, pœnáve priùs pro iure Magiſtratus indicta, cùm parem, maioréme poteſtatem appellaſſent, & ad populum prouocaſſent, eos reos ad populum peregerunt: populus autem mulctam pœnámve aut iuſſit, aut remiſit: ſub Regibus quidem Comitijs Curiatis, poſt exactos Reges Centuriatis, & Tributis. F

De Iudicijs Curiatis. CAP. XXVII.

CÆTERVM de ratione iudiciorum Curiatorum vix habemus quid dicamus, quòd vnicum tantùm extet P.Horatij iudicium Curiatis Comitiis factum, id quod primum, vt inquit pro Milone Cic. Romæ capitis iudicium fuit. P. autem Horatius tum de parricidio interrogatus est lege Numæ, quæ fuit: Si quis hominem liberum dolo sciens morti duit, parricida esto. Parricidam scilicet vocauit, auctore Festo, non qui parentem occidisse diceretur, sed qualemcunque hominem, atque hac lege interrogatum eum tradunt Festus, & Dionysius, & Cic. cùm dixit pro Milone: Romana ciuitas primum iudicium de capite vidit P.Horatij, qui nondum libera ciuitate, tamen populi Romani Comitiis liberatus, cum sua manu sororem interfectam esse fateretur. Actio tamen instituta est ex lege, quam tum Rex Tullius tulit, qua lege creati Duumuiri sunt, vt perduellionem, id est, rem capitalem, & mortis pœnam iudicarent: & si reus ad populum prouocasset, ad eum de prouocatione certaretur. Verba legis, teste Liuio, hæc fuerunt, Duumuiri perduellionem iudicent, si à Duumuiris prouocârit, prouocatione certato: si vincet, caput obnubito, infelici arbori suspendito, verberato, vel intra pomerium, vel extra pomerium. Res autem acta sic est: Rex concilio populi aduocato, Duumuiros, qui P.Horatio perduellionem iudicent, inquit, facio secundùm legem. Duumuiris creatis, tum alter ex his inquit: P.Horati, perduellionem tibi iudico. Lictor colliga manus. Accessit lictor, iniecitq; laqueũ: tum Horatius, auctore rege, Prouoco, inquit. Ita de prouocatione certatum ad populum est, populus absoluit. Ex quibus apparet, crimẽ in hoc iudicio fuisse parricidium, id est, cędem sororis, pœnam perduellionem, id est mortem in cruce: Duũuiros creatos primùm iudicasse, deinde de eorũ iudicio certatũ, ac populum eorũ iudiciũ infirmasse. Atq; hoc quidem modo Curiatis iudicatum Comitiis est.

Quorum iudiciis Tributis, & Centuriatis actio fuerit, & quo ordine ijs actum sit. CAP. XXVIII.

EXACTIS autem Regibus, idẽ populus, cùm iã ius centuriatim conueniendi, ac sciscendi, lege Ser. Tullij Regis haberet, iudiciorum potestatem adeptus est multis legibus. Nam & anno primo à P.Valerio Coss. teste Dionysio, latũ est, vt populus Cõsulum decretum irritum facere posset: si quis à Consulibus condemnatus ad populum prouocasset, & sextodecimo post anno S.C. in NP.Valerij sententiam est factum, vt populus iudiciorum potestatem haberet, & maximè si quis Rempublicam læsisse, aut seditione conflanda, aut tyrannide paranda, aut ciuitate hostibus prodenda, aut aliquo eiusmodi facinore patrando argueretur. Atque hæc iudicia Comitiis Centuriatis facta esse intelligendum est, cùm nondum essent Tributa. Nam iudicium Coriolani, quod Tributis Comitiis per ea tempora factum est, extraordinarium fuit, quippe cùm nulla lege, aut more tum primùm plebs Tributis Comitiis iudicârit. Sacratis autem legibus, quæ anno ab exactis Regibus XVI. latæ sunt, & XII. Tabularum, quæ post annum LVI. promulgatæ sunt, scitum est, ne de capite ciuis Romani, nisi Cẽturiatis Comitiis agi posset: quod Cicero in Oratione pro Sextio, & in 2. de Legibus scriptum reliquit. Vnde in tertio addidit, verè L.Cottam dixisse, nihil omninò actum esse de se à Clodio, quia Tributis Comitiis de capite suo egisset, quę rata esse non possent. Quocirca post ea tempora de mulcta ciuis Romani semper actum est Tributis, de capite Centuriatis: Quam legem fortasse obsolescentem retulit C.Gracchus, anno IↃCXXX. siquidem scribit Cic. pro Rabirio: C.Gracchus legem tulit, ne de capite ciuium Rom. iniussu vestro iudicaretur. Nam iniussu vestro cùm dixit, populi, non plebis intellexit: etenim Cicero tum agebat ad populum Centuriatim cõuocatum in iudicio perduellionis. Tributis autem Comitiis soli minores Magistratus egerunt, vt Tribuni pleb. Ædiles Curules: & Ædiles plebis. De Tribunis omnes loquuntur. De Ædilibus Curulibus docet Valerius cap. de Pudicitia, cùm inquit, M.Marcellum, Ædilem Curulem C.Scantinio Tribuno pleb. diem ad populum dixisse, quòd filium suum de stupro appellasset, & P.Clodium Ædilem Curulem Miloni de vi ad populum diem dixisse, Cicero testis est. De Ædilibus plebis, Liuius li. 2. qui Veturio, postquàm Consulatu abiit, ab C.Alieno Ædili plebis diem dictam, eúmque X. millib. æris damnatum scribit; & Agellius, qui Claudiæ à C.Fundanio, & T.Sempronio Ædilib. plebis mulctam æris grauis XXV. millium dictam, ex Capitone refert.

Comitiis autem Centuriatis egerunt Consules, Prætores, & Quæstores. De Consu-

libus & Prætoribus nota res eſt. De Quæſtoribus auctor eſt Liuius lib.2. quos diem dixiſſe Sp. Caſſio ob affectatam tyrannidem ſcribit. Quinetiam idem libro 6. auctor eſt, Tribunos plebis accuſaſſe T.Manlium populo Centuriatim in campo citato: verùm intelligendum eſt,petita à Conſulibus poteſtate: quemadmodum idem libro 26. apertè explicuit. A

Atque ordine quidem priuati tantùm in iudicium adducti ſunt. Itaque T.Menenius, Sp.Seruilius, Ap.Claudius, C.Sempronius, poſtquàm Conſulatu, aut Decemuiratu abiiſſent, iudicio à Tribunis plebis oppugnati ſunt. Extra ordinem autem etiam Magiſtratus tentati, vt Scantinius Trib. pleb. à Marcello Ædili Curuli apud Valerium: & L. Flacco, Ædili Curuli Decianus Trib. pleb. diem dixit apud Ciceronem pro Flacco: & Claudio, Gracchóque Cenſoribus Tribuni pleb. apud Liuium, lib.45. Ex quo declaratur, hoc arbitrio Magiſtratus permiſſum, vt priuatum & Magiſtratum apud populum accuſarent. B

Cæterùm ordo agendi, ſiue Tributis, ſiue Centuriatis Comitiis legibus aut moribus conſtitutus hic fuit. Magiſtratus qui reum facere, aut accuſare voluit, in Roſtra aſcendit, & populo per præconem aduocato diem ei, quem reum facere cogitauerat, ad accuſationem audiendam prædixit. Vbi verò prędicta dies venit, item è Roſtris reum per pręconem citauit, atque accuſationem inſtituit, eámque ter intermiſſa die peregit. Vbi verò ter accuſauit, tum rogationem per trinas nundinas promulgatam habuit, in qua crimen & pœnam criminis comprehendit, ac tertiis nundinis quartam accuſationem intulit, ac reo cauſæ dicendæ poteſtatem fecit, atque inde diem prædixit, qua die ad populum de pœna certandum erat. Quòd ſi qua res illum diem aut auſpiciis, aut excuſatione ſuſtuliſſet, iudicium ſublatum erat. Qui citati ad diem non affuiſſent, neque excuſati eſſent, iis exilium iubebatur. Inde rogatio ad populum ferebatur, déque ea populo ſuffragium permittebatur. Dionyſius lib.7. de iudicio Coriolani, & Cicero in Oratione pro Domo. Hæc verò ſingula quamuis in li. de Comitiis tractata aliquo modo ſint, pluribus tamen videntur eſſe explicanda. C

De die accuſationi dicenda, de citatione rei, triplici accuſatione, anquiſitione, & mulctæ, pœnæve irrogatione.

Cap. XXIX. D

QVICVNQVE igitur Magiſtratus alterum reum ad populum facere cogitauit, in Roſtra, vt dixi, aſcendit: ac concione aduocata, palàm teſtatus eſt, ſe certa, quam nominabat, die, de certo, quod nominabat, crimine, certum, quem nominabat, hominem accuſaturum eſſe, ac proinde ei, vt ad audiendam ſui accuſationem adeſſet, denunciauit. Hæc autem actio, diei dictio, & qui ita agebat, diem dicere, dicebatur. Liuius multis locis. Videtur autem diei dicendi formula hæc fuiſſe: Ap.Claudi, huc ad me Nonis Septembris adeſto, vt te accuſari audias, quòd vindicias contra libertatem dederis.

Dicta in hunc modum die in rebus capitalibus vades, in mulcta prædes ab reis poſcebant. Hi erant locupletes ſponſores rei in iudicio ad diem dictam ſiſtendi, aut mulctam, qua damnatus eſſet, ſoluendi. Qui ſi dati non eſſent, reos in carcerem coniiciebant, atque ibi eos vſque ad diem iudicij aſſeruabant. De vadibus Liuius lib.2. de iudicio Ap. Claudij. De prædibus Agellius lib.7. ex vetere hiſtoria ſcribit. E

De citatione rei. Poſtquàm autem dies dicta venit, accuſator in Roſtra aſcendens, reum per Præconem ex Roſtris citauit. Liuius de iudicio Scipionis. Potuit autem aut maior, aut par Magiſtratus intercedere, ne citaretur, & ſi abſens fuit, potuit excuſari. Quòd ſi citatus, neque excuſatus, non adfuiſſet, pro arbitrio Magiſtratus, potuit ei pœna irrogari. Varro apud Agellium, & Aſconius.

De triplici accuſatione. Vbi verò primùm adeſſe iuſſus, deinde ſecunda actione citatus affuit, tum verò accuſari eſt cœptus. Cicero pro Domo, vbi agit de iudicio ſuo. Accuſatio verò triplex fuit: ſiquidem intermiſſis diebus, ter eſt habita. Ea verò eodem artificio confecta eſt, quo ſuperiores, de quibus diſſeruimus. Quippe accuſator crimen certum attulit, ídque teſtibus, & argumentis probauit. Vnde dixit Cicero pro Domo ſua: Vbi crimen eſt, vbi accuſator, vbi teſtes? De teſtibus verò idem in Verrem, & Liuius lib.37. F

De anquiſitione. Cùm autem ter accuſaret, in ſingulis accuſationibus perorandis mulctam, pœnámve pro arbitratu dicebat, eáque Anquiſitio dicebatur. Erat autem eius hæc formula: Quando igitur hæc, & illa, quæ dixi, feciſti, ob eas res ego mulctam tibi hanc dico, vel pecuniam hanc, ſiue perduellionem tibi iudico. Liuius lib. primo, Varro, Cicero pro Scauro, & Dio-

& Dionysius libro 7. Sæpe autem euenit, vt cùm in prioribus accusationibus pecuniæ iudicassent, in tertia capitis anquirerent: aut, cùm in primis capitis anquisissent, in tertia pecuniæ iudicarent. Liuius de iudicio Cn. Fuluij, & de T. Menenio. Dum autem accusator agebat, reus sub Rostris abiectus, adolescentum conuiciis expositus stabat, teste Liuio, ex quo illud etiam constat, Magistratus non minùs accusationi, quàm citationi rei intercedere potuisse.

De mulcta, pœnave irrogatione.

Postquàm autem accusator tertiam accusationem perfecerat, tum rogationem scriptam promulgabat, in qua crimẽ & pœnam mulctámve comprehendebat. Erat autem lege vetitum, vt inquit Cic. pro Domo, ne pœna capitis cũ pecunia coniungeretur, duabus, vt puto, de causis, vna, quòd de capite Centuriatis Comitiis agebatur, de mulcta Tributis: altera ne populo necessitas imponeretur, vt aut vtramque iuberet, aut vtrãque repudiaret. Rogatio verò per trinas nundinas promulgata manebat, vt populo nota fieret, antequàm de ea iudicaret. Hæc actio accusatoris, mulctæ, pœnæve irrogatio, iudicatio populi, mulctæ pœnæve certatio dicta est. Cic. multis in locis, Suet. in Tiberio, & Ascon. Rogatio autẽ dicebatur, quòd de ea rogandus erat populus: irrogatio, quòd aduersùs reum conscripta esset. Cicero pro Domo. Idem autem etiam erat dicere mulctam. Liuius de M. Posthumio, & Cicero in Antonium. Erat autem formula irrogationis eadem, atque inquisitionis: nam vtraque & crimen & pœna comprehendebatur. Sed in anquisitione res verbo peragebatur, in irrogatione scripto.

De quarta accusatione, & defensione, de die iudicio indicenda, auxiliis reorum, & reo euocando.

Cap. XXX.

QVum igitur irrogatio per tres nundinas promulgata mansisset, tum tertiis nundinis accusator in Rostra conscendit, ac rursus citato reo quartam accusationem instituit, quam Cicero pro Domo, quartam accusationem trinum nundinum appellauit, eáque perfecta potestatem reo ad causam dicendam fecit. Vnde Dionysius scripsit: Dies à Tribuno ple. Marcio reo ad causam dicendam tertiæ nundinæ præfinitæ: vbi verò reus causam dicturus, atque accusationi responsurus erat, tum aut ipse, aut patronus eius permissu accusantis Magistratus in Rostra ascendebat, atque inde agebat. Cic. ad Attic. Reus autẽ, aut rei patronus nõ solùm crimina diluere oratorio artificio cõtendit, sed etiã causãm suam populo virtutibus suis commemorandis commendauit. Quę eliciuntur ex iudicio M. Manlij, & P. Scipionis apud Liuium. Eodem modo Cicero in 2. de Oratore, C. Carbonẽ consulẽ causã L. Opimij defendisse scribit, ac iure C. Gracchũ cæsum contendisse. Extat prætereà oratio, qua idem C. Rabirium perduellionis reum defendit, ex qua, quæ ratio defensionum ad populum fuerit elucescit. Vide etiam Asconiũ in Scaurianam. Quarta inde accusatione absoluta, Magistratus accusator diem Comitiis edixit, quibus rogationem, quam per trinas nundinas promulgatam habuerat, ferret. Ea verò res acta est in hunc modum: Si Tribuni plebis mulctam irrogarunt, diem Comitiis Tributis dicebant, quod ipsi pro potestate poterant: si perduellionem, diem Centuriatis Comitiis à Prætore vrbano poscebant. Cicero pro Domo, Liuius lib. 43. & Antias li. 45. teste Agel. li. 6 Sin autẽ Consul, atque Prætor mulctã irrogârunt, Tributa Comitia: si perduellionẽ, Cẽturiata indixerunt, quãquàm harũ actionũ rara exẽpla sunt. Intereà verò, dum hæc ad rei exitũ parabãtur, multa auxilia ipse sibi quærere poterat: quorũ vnum à Magistratibus, alterũ à populo, tertiũ à lege, quartum ab ipso accusatore profectum est. A Magistratibus, auxiliũ latum est, si Tribuni plebis, aut Collegæ accusatori, aut alteri Magistratui intercessissent, ne reum citaret, ne in carcerem duceret, ne accusaret, ne pœnam irrogaret, ne Comitia ei iudicio haberet, aut si ei diem accusationis & iudicij produxissent. Hæc enim omnia facere pro arbitratu potuerunt. Liuius de Scipione, & de Fuluio, Cicero pro domo, & Agellius lib. 7. de Scipione.

Populare autem auxilium significauit Cicero, cùm dixit, multas res ad placandum, atque ad misericordiam esse concessas, exorabilem populum, facilem pro salute supplicationem fuisse. Significat autem humiles reorum preces, atque cognatorum, amicorúmque pro iis supplicationes, & prensationes. Etenim cùm ipsi die sibi dicta mutata veste sordidati, ac barba & capillo promisso prensârunt, populum, tum nobiles etiam, qui idem pro se facerent, habuerunt. Liuius & Agel. lib. 3. Cæterùm, vt inquit Festus, cùm

reus populum Comitiis orauerat per Deos, vt eo periculo liberaretur, iubebat Magistratus eum resecare, id est, populum religione absoluere, vt ita demùm populus religione teneretur, si is, qui per Deos orauerat, insôs, innocénsque esset. A

Tertium verò auxilium, quòd à lege præbitum est, fuit duplex, auspicia & excusatio. Vnde Cic. dixit: Si qua res diem iudicij aut auspiciis, aut excusatione sustulisset, totam causam, iudiciúmque sublatum esse. Sed de auspiciis satis multa in libro de Comitiis, quæ quidem ad hunc locum pertinent, dicta sunt. Excusationis autem ratio fuit huiusmodi: Citato reo licuit non adesse, si excusaretur. Excusatio verò aut morbi fuit, aut exilij voluntarij, aut funeris curandi: exempla excusationis morbi & exilij voluntarij, sunt apud Liuium. P. Scipionis, & Cæsonis Quinctij: funeris, apud Ciceronem pro Rabirio perduellionis. reo: B

Quartum præsidium ab accusatore petitum est: id autem fuit, quoties accusator accepta excusatione, aliáve de causa aut diem produxit, aut omninò incœpto destitit, vt apud Liuium videre est in iudicio, Appij, Scipionis, P. Manlij, & Acilij: item apud Cic. in Epist. ad Frat. de Milonis iudicio intentato à Clodio. Cæterùm formula dimittendi rei fuit: Non moror, teste Liuio libro quarto. Quòd si reus per Præconem ex Rostris citatus ab accusatore, non affuisset, in arcem, & ante fores per cornicinem euocabatur. Scriptum hoc est, licèt obscurè, apud Varronem, cuius verba sunt hæc: Indicat, inquit, commentarium vetus anquisitionis M. Sergij Manij filij Quæstoris, qui capitis anquisiuit Trogũ: in quo sic est: Auspicio orando sede in templo auspicij, dum ad Prætorem, aut ad Consulem mittas auspicium petitum cùm eat Præco, reum vocet ad te, & eum de mœris vocet: præconi id imperare oportet. Cornicinem ad priuati ianuam, & in arcem mittas, vbi canat classicum Tito Trogo, & Comitia edicat è Rostris, argentarij tabernas occludant, Patres censeant, exquiras, & adesse iubeas. Et paulò post: Qui de Censoribus Classicum ad Comitia Centuriata redemptum habẽt, vti curent eo die, quo die Comitia erunt, in arce Classicus canat, tum circúmque mœros, & ante priuati huiusce T. Quinctij Trogi scelerati hominis ostium canat, & vt in campo prima luce adsit. Item Plutarchus in Gracchis: Moris est Romanis, si quis capitis anquisitus non adsit, cornicinem summo manè ad fores eius venientem, classico euocare, neque priùs de eo Indices sententias ferre. Idem etiam Tacitus lib. 2. confirmat. Inde si ne ita quidem affuisset reus, exilium ei sciscebatur: aut si exilij causa solum vertisset, ei iustum id esse exilium iubebatur. Liuius de Posthumio & Fuluio. Quo loco notandum est, quicunque citati non affuissent, iis exilium esse iussum Tributis Comitiis, non Centuriatis: quãuis Cẽturiatis tantùm de capite ageretur, vt diiximus: si præsentes fuissent, Centuriatis opus fuisse. C D

De euocando reo.

Lib. 5. de lingua Latina.

De rogatione ferienda, iudicio faciendo, & animaduersione: item de Tormentis in eculeo.

Cap. XXXI.

VBI verò summus iudici dies est constitutus, tum Magistratus, qui accusauerat, & proptereà Comitia indixerat, reum per præconem rursus citauit, ac populum aduocauit. Réque agi cœpta populum in Tribus, aut in Centurias discedere iussit, omnibus rebus obseruatis, quæ in Comitiis solemnes erant, quæ repetere non est hoc loco necesse. Inde Rogationem per scribam recitari populo iussit, de qua suffragia populum, ferre oportuit, ac demùm populum, num eum acciperet, rogauit. Formula rogandi erat: Rogo vos, velitis, iubeatísne, vt M. Tullio aqua & igni interdicatur, quòd falsum S. C. retulerit, quòd ciues Rom. indictá causa necandos curârit. Sic enim & pœna, & crimen, quæ erat pœnæ causa, rogabatur Cic. pro domo. Recitata rogatione, & rogato populo, populus in suffragia mittebatur ab eodem illo, qui Rogator Comitiorum erat, eo modo, qui in legibus ferendis, & Magistratibus creandis obseruabatur: scilicet, vt per pontes in septa transirent, & ad pontes tabellas sententiæ suæ indices custodibus Comitiorum darent. Asconius in Cornel. Est autem repetendum, primis temporibus suffragia in iudiciis ferri voce solita. Anno verò DCXVI. L. Cassius Trib. pleb. legem tulit, vt in omnibus iudiciis, præterquàm perduellionis, populus tabella suffragium ferret. neque ita multò pòst, Cælius idem etiam in perduellione seruari voluit, vt alibi dictum est. Cùm autem populus legem accipiebat, rogatus nihil aliud respondebat, nisi, Volo, Iubeo, Vti rogas: aut tabellam dabat, in qua scriptum erat, Vti rogas, V. R. quo facto cõdẽnasse dicebatur, aut se rogationem antiquare significabat, quo pacto pœnam remittere E F

& ab-

& absoluere demonstrabat. Cic. pro Domo, Liuius lib. 43. & Asconius, pro Scauro. Illud etiã post Reges exactos in perduellione, id est, in mortis pœna retentum est, vt Duumuiri crearentur, qui perduellionem iudicarent, résque inde per prouocationem ad populum transferretur. Meminit huius consuetudinis Liuius in iudicio Manlij lib. 6. & Dio in Consulatu Ciceronis. Hanc autem iudicij formam vetustate obsoletam, se Cosule à Labieno Trib. pleb. relatam contendit Cic. in Orat. ipsa pro Rabirio. Atque hæc quidem siue de mulcta, siue de capite, siue de perduellione. Tributis aut Centuriatis, Comitiis ageretur, hoc modo acta sunt.

De animaduersione.

Iudicio facto, suscepta est animaduersio. Hæc in cæteris pœnarum generibus eodem modo in populi iudicio facta est, atque in Prætorio de quibus suprà dictum est. Nunc, quod reliquum est, de seruitute & nece dicamus. Seruitus per venditionem inducta est, Vẽditio verò, quę & auctio dicta est, sub hasta est facta, Magistratu ei, qui pluris licitatus esset hominem addicente. Varro apud Nonium, & Valerius Maximus. Necis autem genera hoc modo suscepta sunt: Percussio securi facta est per lictorem, prægressa verberatione, quæ virgis adhibebatur Liuius li. 2. & 26. Strangulatio verò quæ laqueo fiebat, & præcipitatio, quæ de Robore, ambæ suscipiebantur in carcere. Carceris verò, duæ præcipuè fuêre partes, Tullianum & Robur. Tullianum à Seru. Tullio Rege est additum, de quo Sallustius. Robur autem, testante Festo, dictus est in carcere is locus, quo præcipitatur maleficorum genus, quod ante arcis robusteis includebatur. Carceris verò cura Triumuiris erat commissa, vt eorum interuentu supplicium sumeretur. Pompon. ff. de orig. iur. Cic. in Legibus, & in Catilinam. Strangulatio igitur facta est in Tulliano, testibus Sallustio & Cic. in Vatinium. Præcipitatio, de Robore, Valerius, Liuius, & Plautus. Vtrumque autem per carnificem iussu Triumuiri capitalis, Valerius, & reliqui. Deiectio item è rupe, siue è saxo Tarpeio per Carnificem facta est, prægressa verberatione iussu Magistratus, eóque supplicio liberi homines affecti, vt scribit li. 3. Bell. ciuil. Appianus. Agellius tamen etiam seruos, manifesti furti prehensos, verberibus affectos, & de saxo præcipitatos fuisse, iussu Decemuirorũ, scribit li. 10. c. 18. Vt autẽ liberi de saxo deiiciebantur, sic serui in crucẽ agebantur, quod suppliciũ etiam interuentu Triũuiri per Carnificem sumptum est. Valer. lib. 8. De verberatione Cic. in 1. de Diuinat. Seruus per circum, cùm virgis cæderetur, furcam ferens ductus est. Fiebat autem verberatio per lictorem. Vnde erant illa solennia: I lictor, colliga manus, verberato, caput obnubito, arbori infelici suspendito. Erántque crux, patibulum & arbori infelici suspensio ferè idem. Isidorus tamen li. 5. scribit: Patibulum vulgò furca appellatur: sed patibuli minor pœna, quàm crucis: nam patibulum appensos statim exanimat, crux autem affixos diu excruciat. De Culleo & profluente suprà dictum est. Aliquando etiam contumeliæ causa cadauera in Tiberim, aut in scalas Gemonias proiecta, cuius rei exempla non desunt. His de extremo supplicio explicatis, quoniam suprà de tormentis egimus, hîc de torquendi instrumento, quod Eculeum dixerunt, pauca subiiciemus.

De Mar. Curione vendente Tenebrionem.

Eculeus, quantum ex veterum non leuissimis elici monumentis potest, catasta fuit lignea, cochleata, ad intendendum ac remittendum apta, atque ad torquendos homines, vt facti veritas eliceretur, instituta. Tormenti verò genus erat huiusmodi: Vbi catastæ huic bracchia, pedésq; eius qui torquendus erat, neruis quibusdam, quæ fidiculæ dicebantur, alligauerant: tum catasta intenta, atque in altum erecta, vt ex eo, quasi ex cruce quadam miser ille penderet, primùm compagem ipsam ossium illius diuellebant, deinde candentibus eiusdem corpori laminis admotis, atq; bisulcis vngulis ferreis lateribus laniatis, doloris acerbitatem augebant. Sozomenus eculeum, lignum tortorium: Prudentius stipitem noxialem appellat, vbi multa de Eculeo habet. Pomponius Poëta apud Nonium etiam meminit huius tormenti: item Suet. in Tib. Valerius de Patientia, Quintil. decl. vlt. Cyprianus ad Donatum, & de laude Martyrij, Cic. in Verr. & in Anton. & Senec. li. 3. de Ira. Qui igitur in eculeo torquebantur, pendebant brachiis pedibúsque retortis extenti, neruis scilicet, quibus deuincta membra erant, propter summam intentionem crepantibus. Vtque incitandi doloris causa eculeus aut fidiculæ tendebantur, sic eiusdem remittendi eadem laxabantur. Extorquendæ autem de seruis veritatis causa eculeum adhibitum fuisse, docet Cicero, & nos suprà scripsimus. Translatus est inde eculeus ad cruciandos homines, & acerbiore supplicio afficiendos, quod in Christianis martyribus patuit. Atque hæc de Iudiciis.

Sozom. li. 5. hist. Ecclesi. Prudent. in Hymno diui Vincentij, & alibi. Cicero pro Deiotaro, & pro Milone.

FINIS LIBRI NONI.

DOCTISSIMIS ATQVE HVMANISSIMIS VIRIS, D.M. IOAN. VVolfio Scholæ Ratisponensis Rectori, atque reliquis Scholæ eiusdem Ministris, & doctissimo atque ornatissimo viro D.M. Mathiæ Bergio, Scholæ Catharinianæ apud Brunouicenses, Rectori vigilantissimo, Dominis collegis, & amicis suis reuerenter colendis.

QVVM Hannibal Carthagine expulsus, Ephesum ad Antiochum venisset exul, & quod eius nomen erat magna apud omnes gloria, inuitatus esset ab hospitibus suis, vt Phormionem Philosophum Peripateticum clariss. si vellet, audiret: isque se non nolle dixisset, verba fecisse scribitur homo copiosus aliquot horas de Imperatoris officio, & de omni re militari: quibus quum cæteri, qui illum audierant, vehementer essent delectati, quæreréntque ab Hannibale, quidnam ipse de illo Philosopho iudicaret: Respondisse Pœnus fertur, multos se deliros senes sæpe vidisse: sed qui magis, quàm Phormio deliraret, vidisse neminem. Vereor mehercule, ne futuri sint, qui etiam de meo hoc facto idem iudicent: quum tamen non, quemadmodum Phormio ille, de re militari apud præstantiss. mos belli Duces, qualis Hannibal fuit, sed apud Scholasticos disseram: nec ita disseram, vt consilium belli gerendi, & administrandi istis dare velim, sed vt veterem militiæ morem explicem, & vocabula rei militaris, quæ passim apud Scriptores, quos Classicos vocamus, & ex quibus adolescentes linguam Latinam addiscunt, exponam. Quod meum consilium, qui attentè considerabunt, ab illa reprehensione me liberaturos esse certò scio.

Vobis autem, Viri doctissimi, atque humanissimi, Collegæ, & amici colendi, hæc publicè inscribere volui, cùm quia hæc mea studia probastis, méque sæpe in iisdem iuuistis, tum vt aliquam significationem ederem grati mei in vos animi, pro iis, quæ in me contulistis beneficiis, & ea, qua me prosecuti estis beneuolentia. Quòd si quæ vicissim in vos beneficia à me proficisci potuerunt, nunquàm patiar meum studium desiderari.

Ad te, doctissime Bergi venio, cuius nomen etiam in hoc catalogo amicorum meorum exstare volui, primùm vt declararem pergratam mihi esse beneuolentiam istam tuam, qua me nondum visum complecteris, quódque tam promptè & liberaliter inter amicos tuos locum me habere passus es. Deinde verò vt simul ostenderem, quantùm tibi essemus obstricti beneficiis illis tuis, quæ in fratrem meum Ioachimum, piæ memoriæ, contulisti: quem non tantùm in tua Schola diligenter in liberalibus disciplinis in-

nis instituisti & fouisti, verū etiam filij loco habuisti. Pro quibus omnibus agimus tibi gratias quas possumus maximas, & cùm respondere atque satisfacere tibi nostra tenuitate non possimus, Deum orabimus, vt ea quæ ipsi præstitisti, cumulatè & abundè tibi tuí que rependat. Interim hoc grati animi indicium quod affertur, boni consule, méque, vti hactenus facis, amare perge. Ratisbonæ Kalend. Martij. Anno salutis humanæ 1580.

V. V. H. H.

Addictissimus

IOANNES ROSINVS.

ANTIQVITATVM ROMANARVM LIBER X.

DE MILITIA.

PERVENIMVS in instituta Reipublicę Romanæ descriptione ad rem militarem, cuius cognitio quantùm prosit omnibus iis, qui in veterum scriptis versantur, non opus est, vt ipse multis verbis hoc loco explicem: cùm id fecerint eruditione multa præditi aliquot viri: ita, si vt iis quædam addere velim, actum agere videar. Quare qui pluribus de ea re instrui volent, eos remitto ad illa, quæ hactenus edita sunt, clarissimorum virorum scripta. Ego verò antequàm descriptionem & explicationem militiæ Romanæ ordiar, de duobus Lectorem beneuolum monebo. Primùm de Scriptoribus, qui aliquid de re militari in lucem dederunt, quorúmque testimoniis vsus sum: deinde de ordine, quo hanc materiam explicaui. Ac de Scriptoribus quidem rei militaris vt primùm dicam, quotus quisque est, qui non audierit sæpenumerò citari Flauij Vegetij Renati libros: quos tamen pauci legunt, cùm propter exemplarium raritatem, tum etiam propter errorum, qui in eos irrepserunt, & mendorum copiam, quæ vtinam aliquis aliquando adhibitis vetustis libris eruncaret: profectò non parum gratiæ apud omnes humaniorum literarum amantes esset initurus: de quo quidem non ita pridem spem fecit Ludouicus Carrio I.C. in suis Antiquarum lectionum Commentariis: cuius voti religione vt sese soluat, sibíque studiosum gregem hoc labore demereatur, ipsum communi omnium antiquitatis amãtium nomine vehementer etiam atque etiam rogo. Vegetio addi solent ea, quæ Modestus de re militari & Ælianus de aciebus instruendis scripserunt, qui & ipsi libri multis mendis scatent. De Catonis, Cincij, & aliorum vetustiorum monumentis de hac eadem materia, quæ temporum iniuria interierunt, nihil dicam. Edidit aliquot de re militari Commentarios non indiligenter scriptos vir clarissimus Robertus Valturius, qui tamen mihi visi non sunt. Ego quæ in hoc libro de militia Romana in medium attuli, omnia desumpsi ex rerum Romanarum Scriptoribus, Liuio, Dionysio, Plutarcho, Cęsare, & ex sexti libri Polybij fragmentis, in quo libro vir ille diligentissimus potissimam Reipublicæ Romanæ partem sibi sumpsit describendam, & explicandam: qui liber vtinam aliquando integer in lucem ederetur. Adhibui præter eos, quos dixi, historicos, nonnunquàm in consilium veteres Grammaticos, Varronem, Festum Pompeium, Nonium Marcellum, Agellium, item Plinium, & ex recentioribus Petri Rami librum de Militia C. Iulij Cæsaris, Lazari Baysij I.C. & Lilij Gyraldi de re Nautica libros, atque viri omnium optimè de antiquitate meriti, Car. Sigonij de Antiquo iure ciuium Rom. & iure Prouinciarum Commen. ex quibus etiam, si quæ fortè hîc desiderabuntur, studiosi petent. Atque tantum de Scriptoribus.

De ordine iam dicam, quem in hoc libro obseruaui talem, vt primùm generalia quædam de bello indicendo, fœderibus feriendis, atq; delectu faciendo notârim, tum exercitum Romanum ex legionibus & auxiliis constituerim, partes singulas, Duces, Magistratus, militum ordines, eorúmque arma explicârim, aciem instruxerim: inde ad oppugnationes

pugnationes locorũ clauſorũ,& prælia naualia venerim:quibus explicatis, de animaduerſione in deuictos hoſtes,& milites officij ſui parum memores : contrà verò de præmiis & militum fortiter rem gerentium, & ipſorum etiam Imperatorum dixi,atq; tandem exercitum dimiſi. Hæc præfari volui, beneuole Lector, tum inſtituti mei tenendi cauſa,tum vt tu ſcires quid in hoc libro expectandum eſſet, quod meum ſtudium, vt boni conſulas rogo. Incipiemus igitur rem militarem Romanorum conſiderare,initio facto ab antiquo bellorum indicendorum ritu.

Quomodo Romani bellum hoſtibus indixerint.
Cap. I.

DE Militia Romanorum dicturi, ante omnia exponemus, qua ratione bellum hoſtibus indixerint,& quomodo fœdus cum ſociis percuſſerint:hæc enim legentibus non ingrata eſſe futura mihi planè perſuadeo.Romani,inquit Varro lib.2.de Vita populi Romani,bella & tardè & nulla licentia ſuſcipiebant,& quod bellum nullum niſi pium putabant geri oportere, priuſquàm indicerent bellum iis à quibus iniurias factas ſciebant. Fetiales legatos res repetitum mittebant quatuor, qui, ſi poſtulata impetraſſent, fœdus cum iis feriebant: ſin minùs,re deliberata,bellum indicebant. Quod qua ratione factum ſit,pluribus verbis docent Dionyſius Halicarnaſſæus, Liuius,Plutarchus,& alij. Dionyſij atque Liuij verba adſcribemus,& quidem Dionyſij libro ſecundo primùm. Is ergo Fetialium inſtitutionem & munera exponens, ita verba facit: Fetialium, inquit, quando apud aliquam ciuitatem Caduceatorum funguntur munere,hos ritus à maioribus accepimus.Vnus quiſpiam illorum electus à Collegio, veſte auguſtiore, ſuiſque inſignis verendus ad infeſtorum hominum agrum profectus, cùm primùm fines eorum attigit,Iouem cæteróſq; Deos inuocans,teſtatur à Romanis ſe venire, iúſque ſuum petere.Deinde iuratus,ire ſe ad iniuſtam ciuitatem,& ſi quid mentiretur, ſéq; ſuóſque ciues execratus,intra fines ingreditur, & quem primùm obuium nactus eſt,eum teſtatur, ſiue is vrbanus ſit,ſiue ruſticus,& repetitis eiſdem precibus,atque execrationibus,ad vrbem pergit.Quam,priuſquàm ingrediatur, vel portæ cuſtodem, vel primum quemque in porta obuium ſimiliter teſtatus,ad forum procedit: ibíque ſtans, Magiſtratibus aduentus ſui cauſam indicat,ſemper iuſiurandum & imprecationes adiiciens.Tum ſi damnatos auctores iniuriæ,deditóſque acceperit,abducens eos amicus ipſe ab amicis diſcedit.Quòd ſi tempus ad deliberandum peterent,poſt decem dies reuertebatur,ídque aliquando tertiò.Elapſis autem triginta diebus,ſi non impetraret ius ſuum, obteſtatus ſuperos,atque inferos diſcedebat, hoc tantùm præfatus, ſuper ea re populum Romanum per ocium deliberaturum.Deinde aſſumptis cæteris Fetialibus, Senatui renunciabat,omnia ſe ritè executum, & ſi velint bellum decernere, licere id illis per Deos. Alioqui,ſi quid horum omiſſum eſſet, neque Senatui fas erat decernere bellum, neque populo, &c.Hactenus Dionyſius.Nunc etiam Liuium libro 1.audiemus,qui annotat,hunc morem ab Æquicolis deſumptum ab Anco Marcio Romæ primùm inſtitutum,atque à poſteris etiam religioſè obſeruatum fuiſſe.Is itaque de Latinis agrum Romanum prædãtibus,& legatis ab Anco Rege,vt res repeterent,ad eos miſſis,verba faciẽs ſic pergit:Legatus(Fetialẽ intelligit)vbi ad fines eorũ venit,vnde res repetuntur,capite velato (filũ lanę velamẽ eſt.)Audi Iuppiter,inquit,audite fines(cuiuſcũq; gẽtis ſunt,nominat)audi at fas.Ego ſum publicus nuncius populi Romani, iuſtè piéque legatus venio,verbíſque meis fides ſit.Peragit deinde poſtulata.Inde Iouẽ teſtem facit:ſi ego iniuſtè,impiéq; illos homines, illáſq; res dedier populo Romano, mihiq; expoſco, tũ patriæ cõpotem me nunquàm ſinas eſſe.Hæc cùm fines ſupraſcandit,hęc,quicunq; ei primus vir obuius fuerit,hæc,portam ingrediens,hæc,forum ingreſſus,paucis verbis carminis concipiendíque iurisſiurãdi mutatis,peragit,ſi non deduntur,quos expoſcit,diebus tribus & triginta(tot enim ſolemnes ſunt)peractis,bellũ ita indicit:Audi Iupiter, & tu Iuno, Quirine,Diíque omnes cœleſtes,vóſque terreſtres,vóſque inferni audite : Ego vos teſtor, populum illum(quicunque eſt,nominat)iniuſtum eſſe,neque ius perſoluere,ſed de iſtis rebus in patria maiores natu conſulemus, quo pacto ius noſtrum adipiſcamur. Cùm is nuncius Romam ad conſulendum redit, confeſtim Rex his fermè verbis Patres conſulebat, Quarum rerum, litium cauſarum condixit Paterpatratus populi Romani Quiritium Patripatrato priſcorum Latinorum, hominibúſque priſcis Latinis, quas res nec dederunt, nec ſoluerunt, nec fecerunt, quas res dari,fieri,

ſolui oportuit,dic,inquit ei,quem primum ſententiam rogabat, quid cenſes? Tum ille:Puro pióque duello quærendas cenſeo,itaque conſentio,conſciſcóque. Inde ordine alij rogabantur:quandoque pars maior eorum,qui aderant,in eandem ſententiam ibat, bellum erat conſenſu fieri ſolitum:vt Fetialis haſtam ferratam, aut ſanguineam præuſtam ad fines eorum ferret,& non minùs tribus puberibus præſentibus diceret: Quod populi priſcorum Latinorum,hominéſque priſci Latini aduerſùs populum Romanum Quiritium fecerunt,deliquerunt:Quod populus Romanus Quiritium bellum cum priſcis Latinis iuſſit eſſe,Senatúſque populi Romani Quiritium cenſuit,conſenſit, conſciuit,vt bellum cum priſcis Latinis fieret:ob eam rem ego populúſque Romanus, populis priſcorum Latinorum,hominibúſque priſcis Latinis,bellum indico,facióque.Id vbi dixiſſet, haſtam in fines eorum emittebat. Hæc Liuius,cum quo conſentit Agellius,qui li.16.cap.14.ex Cincij lib.3.de re Militari,Fetialem populi Romani bellum indicentem hoſtibus,telúmque in agrum eorum iacientem,hiſce verbis vti ſcripſit: Quod populus Hermundulus,hominéſque populi Hermunduli aduerſùs populum Romanum bellum fecêre,deliqueréque,quódque populus Romanus cum populo Hermundulo, hominibúſque Hermundulis bellum iuſſit:ob eam rem ego,populúſq; Romanus populo Hermundulo hominibúſque Hermundulis bellum indico, facióque, &c. Atque ita quidem bellum Romani hoſtibus indicebant.Quo verò ritu fœdera percuſſerint,capite ſequenti explicabimus.

Quem ritum Romani obſeruârint,ferientes fœdus cum aliquo populo.

Cap. II.

Diximus antè,ſi Romanorum legati ad vicinos populos miſſi,poſtulata impetraſſent,fœdus cum illo percuſſiſſe:ſin minùs,bellum ipſis indixiſſe. Vtrumque fiebat per Fetiales,de quibus nos multa libro harum Antiquitatum 3. Quo verò ritu fœdera percuſſerint(morem enim belli indicendi iam audiuimus) elegãter docet Liuius,cuius lib.1.in hiſtoria Tulli Hoſtilij hæc ſunt verba:Fœdera alia aliis legibus, cæterùm eodẽ modo omnia fiunt.Tum ita factum accepimus, nec vllius vetuſtior fœderis memoria eſt.Fetialis Regem Tullum rogauit:Iubéſne me Rex, cum Patrepatrato populi Albani fœdus ferire? iubente Rege:Sagmina,inquit,te Rex poſco.Rex ait,pura tollito:Fetialis ex arce graminis herbam puram attulit:poſteà Regem ita rogauit: Rex facíſne me tu Regium nuncium populi Romani Quiritium?vaſa,comitéſque meos? Rex reſpondit: Quod ſine fraude mea populíque Romani Quiritium fiat,facio. Fetialis erat M. Valerius,is Patrempatratum Sp.Fuſium fecit,verbena caput,capillóſque tangens(Paterpatratus ad iuſiurandum patrandum,id eſt,ſanciendum,fit)fœdus, multíſque id verbis, quæ longo effata carmine, non operæ eſt referre,peragit.Legibus deinde recitatis, audi, inquit,Iuppiter,audi Paterpatrate populi Albani,audi tu populus Albanus: vt illa palàm prima,poſtrema ex illis Tabulis ceráve recitata ſunt ſine dolo malo:vtique ea hîc hodiè rectiſſimè intellecta ſunt:illis legibus populus Romanus prior non deficiet: ſi prior defexit publico conſilio,dolo malo,tu ille Dieſpiter populum Romanum ſic ferito, vt ego hunc porcum hodiè feriam:tantóque magis ferito,quantò magis potes,polléſque. Id vbi dixit,porcum ſaxo ſilice percuſſit. Hæc Liuius. Polybius etiam in commemoratione fœderis inter Carthaginenſes & Romanos icti ſcribit,Romanos in fœderibus feriendis iuraſſe Iouem lapidem,cuius verba non abs re erit adiicere:Romani,inquit, Iouem lapidem,ſecundùm vetuſtiſſimum ritum,ac per Martem,& Euyalium iurârunt.Ritus verò iuriſiurandi per Iouem Lapidem fuit huiuſmodi:Fetialis ſumpto in manib. lapide,poſtquàm de fœdere inter partes conuenerat,hæc verba dixit:Si rectè,ac ſine dolo malo hoc fœdus,atque hoc iuſiurãdũ facio,Dij mihi cũcta felicia præſtent:ſin aliter aut ago,aut cogito,cæteris omnibus ſaluis in propriis patriis,in propriis legibus, in propriis laribus,in propriis templis,in propriis ſepulcris,ſolus ego pereã,vt hic lapis è manib.meis decidet.Nec plura locutus,manu lapidẽ deiiciebat. TantùmPolybius,vbi vetus interpres Sipontinus bis vertit,per lapidem,pro,Iouem lapidem,de quo errore vide Iacobum Leopardum libro ſexto Emendationum,cap 15. Sic etiam Feſtus: Lapidem ſilicem tenebãt iuraturi per Iouem,hæc verba dicẽtes:Si ſciens fallo,tum me Dieſpiter ſalua vrbe,arcéque bonis eiiciat,vt ego hunc lapidem.Ex quo Feſti loco Car.Sigonius etiã apud Liuiũ pro, tu illo die Iupiter, quod in vulgatis habetur, repoſuit,tũ me Dieſpiter &c.Atque

&c. Atque tantum de ritu hoc. Leges fœderum non adſcribimus, quarum exempla in Liuio libro 38. Polybio libro 3. & alibi extant, vnde peti poſſunt.

De delectu militum, & ſacramento militari.

Cap. III.

INDICTO bello, proximum erat, Ducem creari, & militum delectum haberi. De Duce paulò pòſt dicemus: hoc verò capite de delectu. Scribit Seruius ad 8. Æneidos Virgilij, tria fuiſſe militiæ genera, ſacramentum, coniurationem & euocationem. Sacramentum eorum, qui ſinguli iurabant pro Republica ſe eſſe facturos, nec diſcedebant, niſi confectis ſtipendiis. Coniurationem, ſi eſſet tumultus: id eſt, bellum Italicum, vel Gallicum, quo tempore, quia ſingulos interrogare non vacabat, qui fuerat ducturus exercitum, ibat ad Capitolium, & exinde proferens duo vexilla, vnum roſeum, quo pedites euocabat, alterum cœruleum, quo equites, dicebat: Qui vult ſaluam Rempublicam, me ſequatur: & qui conueniſſent, ſimul iurabant, vnde dicebatur iſta militia coniuratio, vnde libro 45. ſcripſit Liuius: Senatusconſultum factum, vt Conſul, quos prçter milites ſocióſque nauales coniuratos haberet, dimitteret. Euocationem vocabant, cùm ad diuerſa loca diuerſi, propter cogendos mittebantur exercitus. Legitimum tamen militiæ genus ſacramentum erat, qui hoc genere militarent, ab ipſis Ducibus delectu habito conſcribebantur, hac, vti Polybius libro ſexto tradit, ratione: Cùm, inquit, militum delectum habituri ſunt, Conſulari præditi Magiſtratu, prædicũt publicè diem, quo adeſſe oporteat Romanos omnes, per ætatem ad arma idoneos, atque id ſingulis annis faciunt. Vbi verò aduenit præſtitutus dies, omnibus, qui militiæ habiles ſunt, in Vrbem coëuntibus, atque in Capitolium congregatis, diuidunt ſe ipſi iuniores Tribuni (quorum quatuordecim erant) ſicut populus Imperatorésve inſtituerint, in quatuor partes: quoniam in quatuor ipſi legiones vniuerſam, primámque partitionem copiarum diſtribuunt. Atque ij, qui primi quatuor electi ſunt, primæ legioni aſſignantur: tres, qui deinceps ſecundæ legioni tribuuntur: quatuor ſubſequentes, tertiæ: tres vltimi in quartam transferuntur. Ex prouectioribus verò (quorum erant numero decem) duos ſanè primos primæ tribuunt legioni: treis ſecundos ſecundæ: duos ſubſequentes, tertiæ: treis vltimos, quartæ, ex prouectioribus inquam. Cùm in hunc modum Tribuni ordinati, conſtitutíque fuerint, vt omnes legiones æquales Principes habeant: poſt hæc ſeorſum cuiuſq; legionis Tribuni ſedentes, Tribus ſigillatim in legiones ſortiuntur, aduocántque, quam ſors aſſiduè prætulit, atque ex ea eligunt quatuor adoleſcentes, ætate & corporis habitu quàm ſimillimos: productíſq; iis, optionẽ faciunt primi primę legionis Tribuni, ſecundi ſecundæ, tertij tertiæ, poſtremi quartæ. Rurſus quatuor aliis productis, primi optionem faciunt ſecundæ legionis Tribuni, & ſic deinceps, vltimi autem primæ. Poſt hos aliis quatuor productis, primi accipiunt tertiæ legionis Tribuni, poſtremi ſecundæ, ſempérque in hunc modum ad portionem, atque ambitu quodam facta electione, accidit, vt pares in legiones ſingulas viri diſtribuantur. Cùm verò elegerint præſentem multitudinem (hoc autem eſt, vt faciant ſingulas legiones modò quaternûm millium & ducentorum peditum, modò quinque millium, ſi quando maius aliquot videatur periculum imminere) iis ita diſtributis, equites antiquitùs ſanè poſteriores peditibus legionariis ſolebant recenſere: nunc verò priores, cenſúſque eorum habita ratione, ditiores à Cenſore deliguntur, deſcribúntque trecẽtos in ſingulas legiones. Delectu perfecto, prædictum in modum congregant ex iis Tribuni ſuos quiſq; per ſingulas legiones, vnúmque eligentes maximè idoneum, ſacramento adigunt profiteri, obtemperaturum ſe ducibus procul dubio, atque eorum mandata pro viribus executurum, tum reliqui iurant ſingulatim procedentes, idipſum ſignificantes, omnia videlicet facturos ſeſe, quemadmodum primus ille.

Per idem tempus Conſulari prçditi poteſtate edicunt Præfectis ſociarum ciuitatum in Italia, è quibus auxilia putant accerſenda, numerum indicantes, diémque & locum, in quem conuenire oporteat, qui delecti fuerint. At ciuitates delectu habito, ſimili ântè dicto, mittunt Sacramenta adactos, conſtituto Præfecto, & mercedis exhibitore. Romæ autem Tribuni vbi milites iurare adegerint, denunciato die ſingulis legionibus, ac loco, ad quem adeſſe oporteat inermes, tum quidem eos dimiſêre. Hactenus Polybius. Quod hîc de Sacramento militari dicit, quale id fuerit, nemo ferè exponit, niſi quod ſanctè atque religiosè à militibus id obſeruari, eóque iuberi militantes ſequi Ducem, quocunque ducat, ſcribunt. Sic enim Dionyſ. Halicarn. lib. 11. in hiſtoria ſeceſſionis ple-

bis in montem Auentinum. Horrentibus autem multis ſacra mouere ſigna, neque tutum, neque ſanctum eſſe exiſtimantibus omnibus Duces relinquere, ob Sacramentum militare, quod maximè omnium ſeruant Romani. Iubet enim militantes ſequi ducem quocunque ducat: léxque Ducibus poteſtatem dedit occidendi non parentes, relinquētéſve ſigna indemnatos, & indicta cauſa. Et primùm quidem milites ſacramento tantùm à Tribunis rogabantur, non iureiurando ad militiam adigebantur: ipſi autem inter ſe coniurabant, ſe fugæ, atque formidinis cauſa non abituros, neque ex ordine receſſuros. Poſteà verò L. Æmilio Paulo II. C. Terentio Varrone Coſſ. anno IↃXXXIIX. iureiurando milites fieri cœpêre. Docet hoc Liuius lib. 22. Milites tunc, quod nunquàm anteà factum erat, iureiurando à Tribunis militum adacti, iuſſu Coſſ. conuenturos, neque iniuſſu abituros. Nam ad eam diem nihil præter Sacramentum erat: & vbi ad Decuriatum, aut Centuriatum conueniſſent, ſua voluntate ipſi inter ſe equites Decuriati, Centuriati pedites coniurabant, ſeſe fugæ, atque formidinis ergô non abituros, neque ex ordine receſſuros, niſi teli ſumendi, aut petendi, aut hoſtis feriendi, aut ciuis ſeruandi cauſa. Id ex voluntario inter ipſos fœdere à Tribunis ad legitimam iuriſiurandi adactionē tranſlatum. Hæc ille. Et huc pertinet, quod ex lib. 5. Cincij de Re militari, Agell. libr. 16. cap. 4. refert: Cùm, inquit, delectus antiquitùs fieret, & milites ſcriberentur, in iuſiurandum eos Trib. militaris adigebat hoc modo: In Magiſtratu C. Lælij C. F. Coſ. L. Cornelij P. F. Coſ. in exercitu, decémque millia paſſuum propè furtum non facies dolo malo ſolus, neque cum pluribus, pluris nummi argentei in dies ſingulos, extra haſtam, haſtile, ligna, pabulum, vtrem, follem, faculam, ſi quid ibi inueneris, ſuſtuleríſve, quod tuum non erit, quod pluris nummi argentei erit, vti tu C. Lælium C. F. Coſ. Luciúmve Cornelium Publ. F. Coſ. ſiue ad quem eorum alter iuſſerit, perferas, aut profitebere in triduo proximo, quidquid inueneris, ſuſtuleríſve dolo malo, aut Domino ſuo, cuius id cenſebis eſſe, reddes, vti quod rectè factum eſſe voles. Deinde ita concipiebatur iuſiurandum, vt adeſſent, his additis exceptionibus, niſi harúmce aliqua cauſa erit, funus familiare, feriæ denicales, Kalendæque, quæ non eius rei cauſa in eum diem collatæ ſint, quo is eo die minùs ibi eſſet, morbus ſonticus, auſpiciúmve, quod ſine piaculo præterire non licet, ius, hoſtíſve, ſtatus condictúſve dies cum hoſte, ſi cui eorum harúmce quæ cauſa erit, tum ſe poſtridie quàm per eas cauſas licebit, eo die venturum, aditurúmque eum, qui eum pagum, vicum, oppidúmve delegerit. Hæc Agellius. Quantam autem vim habuerit militare Sacramentum, & vt ſine Sacramento pugnari cum hoſte more maiorum haud licuerit, oſtendit multis verbis Cic. in 1. de Offic. vbi recitat exemplum filij Catonis, qui in exercitu P. Æmilij tyro militabat. Cùm enim P. Æmilio videretur vnam dimittere legionem, & Catonis quoque filium, qui in legione militabat, dimitteret, ille autem amore pugnandi in exercitu remanſiſſet: Cato ad P. Æmilium ſcripſit, vt ſi eum pateretur in exercitu remanere, ſecundo eum obligaret militiæ Sacramento. Cuius rei etiam meminit Plutarchus in quæſtionibus Rom. quæſt. 39. cùm quærit, qua cauſa fiat quòd qui Sacramento militari non tenerentur, etiamſi aliàs in caſtris & exercitu verſarentur, non tamen haberent ius interficiendi, aut vulnerandi hoſtis. Hæc ille.

De ætate militum notandum, eos ante ſeptimum decimum, & poſt quadrageſimum ſextum ætatis annum non niſi ſumma neceſſitate cogente, ad arma vocari ſolitos. Quare cùm mos increbuiſſet, vt minores etiam annis ſeptemdecim aliquando ſcriberentur, à Sempronio Graccho Tribuno plebis lata eſt: Ne quis ante annum decimum ſeptimum ad militiam cogeretur, teſte Plutarcho. Eſt & hoc loco ſilentio haud quaquàm prætereundum, quis fuerit conferendi militaris ordinis apud veteres ritus. Scribit enim Barnabas Briſſonius I. C. Eos, qui militiæ nomen dederint, non priùs militum numero habitos, quàm iureiurando adacti, cincti, & in numeros relati eſſent. De Sacramento militari iam diximus. Cingi autem eos, qui inter milites recipiebatur, conſueuiſſe, ex l. filiusfamiliàs. & l. Titius. & l. quod dicitur. §. 1. ff. de milit. teſtam. facilè colligi poteſt. Fluxit autem mos iſte ex eo, quòd qui militabant, omnes cincti erant, quemadmodum Seruius in 2. Æneid. Virgilij tradit. Ex quo in procinctu facta teſtamenta, Feſto interprete, dicebantur quæ milites pugnaturi, vel, vt planiùs Plutarchus, præſentibus commilitonibus nuncupabant. Nec verò in caſtris diſcinctus quis ſine nota verſabatur: quinimò hoc grande ſcelus, mortéque piandum militaris diſciplinæ ſeueri Cenſores credebant, ſi quis ambulaſſet, aut vallum ſubiiſſet diſcinctus. Exemplum Tacitus libro vndecimo præbet, cui adde ignominiæ militaris genus fuiſſe, vt diſcincti vel ſtare, vel opus facere milites cogerentur. Poſtremò in numeros milites referri debebant. Nam qui

nondum

nondum in numeris erant, etiamsi lecti tyrones essent, & publicis expensis iter facerent, nondum tamen milites habebantur, l. ex eo. ff. de milit. testam. Hæc ferè Barnabas Brissonius libro 2. Selectarum ex iure ciuili antiquitatum, cap. 6. & 7. Atque de electu & militari Sacramento hactenus. Iam qualis exercitus Romanorum fuerit, videbimus.

De Legione, auxilijs, & quod ius fuerit legionis.

Cap. IV.

VNIVERSVS exercitus Romanus in duas partes diuisus fuit, in legiones, & auxilia. Legio à legendo, teste Varrone, dicitur, quia leguntur milites in delectu: vel à deligendo, vt Plutarchus scribit in Romulo, quòd ex omnibus pugnaces in illis delecti forent. Vegetius legionem ab eligendo appellatam ait, quòd vocabulum eorum desideret fidem, atque diligentiam, quibus milites probentur. Numerus verò militum in legionibus non idem semper, sed varius diuersis temporibus fuit. Prima legio sub Romulo, trium millium peditum, & trecentorum equitum fuit, vti consentiunt Liuius, Dionysius, Plutarchus, & alij. Posteà autem sæpe variatus hic numerus est, vt modò quatuor, modò quinque, modò sex millium peditum, itémque modò ducentorum, modò trecentorum equitum scriberetur. Plutarchus in Romulo auctor est Romulum, post Sabinos in ciuitatem acceptos, legionem duplicasse, atque eam sex mille peditum, & sexcentorum equitum fecisse, in qua re sine dubio fallitur. Carolus Sigonius tamen, & hunc secutus Onuphrius Panuinius, in ea sunt opinione, Romulum post Sabinos victos, & in vrbem receptos, legionem ad quatuor millium hominum numerum auxisse, vnde & quadrata dicta sit: cuiusque vsus ferè semper, vsque ad Caium Marium Romæ fuerit, auctore Sexto Pōpeio, cuius hæc sunt verba: Sex milliū & ducentorum hominū primus Caius Marius conscripsit legionē, cùm anteà quatuor millium fuisset, vnde etiā appellabatur Quadrata. Quæ ipsorum sententia à vero non est aliena. Legimus enim apud Liuium libro 6. vbi de bello Volsco, quod gestum est anno ab Vrbe condita 372. scribit, quòd quatuor legiones quaternûm millium scriptæ sint. Idem libro 7. tradit, bello Latino & Gallico, cùm vndique socij à Romanis deficerent. Senatum anxium, ne omnes socij deficerent, iussisse Consules omnes Imperij vires delectu habendo extendere: scriptas igitur vndique non vrbana tantùm, sed etiam agresti iuuentute legiones decem, quaternûm millium & ducentorum, equitúmque trecentorum. Octauo rursus libro annotat, scribi ferè solitas tum fuisse quatuor legiones quinis millib. peditum, equitum in singulas legiones trecentis. Et in historia belli Persici, legionem in Macedoniam scribi à Senatu iussam senûm millium peditum, & trecentorum equitum dicit. Verùm ex illis ipsis locis facilè intelligitur, illum numerum extraordinarium tum fuisse. Quo etiam accedit testimonium Polybij lib. 6. qui & ipse retulit, legiones conscribi memoria sua ex quinis millibus peditum, & tricenis equitibus solitas. Vixit autem cum Pub. Æmiliano post bellum Persicum. Et quod antè ex Festo diximus, Caium Marium primùm legionem sex millium conscripsisse, id non Senatus decreto, sed Imperatoris consilio factum, ostendit Sallustius, cùm ait: Igitur Marius cùm aliquantò maiore numero, quàm decretum erat, in Africam profectus, &c. Hinc igitur legio sex millium fuisse à multis traditur, quòd hic maximus eius numerus, stante Republica, fuerit. Vegetius auctor est, suo tempore legionem habuisse peditum sex millia, equites septingentos triginta duos: & addit, maiorem etiam interdum esse consueuisse. Hęc de legione.

Altera pars exercitus auxilia erant. Sic autem dicebantur ij milites, qui à sociis, vel fœderatis gentibus mittebantur, de quibus Polybius libro 6. vbi de delectu militum agit, ita scribit: Per idem tempus Consulari præditi potestate edicunt Præfectis sociarum ciuitatum in Italia, è quibus auxilia putant accersenda, numerum indicantes, diémque & locum in quem conuenire oporteat, qui delecti fuerint. At ciuitates delectu habito, simili antè dicto, mittunt Sacramento adactos, constituto Præfecto, & mercedis exhibitore, &c. Hi verò deteriori iure, quàm Legionarij milites erant.

Vegetius libro 2. quid inter legiones & auxilia intersit, his verbis docet: Auxiliatores, inquit, conducuntur ad prælium ex diuersis locis, ex diuersis muneribus venientes, nec disciplina inter se, nec notitia, nec affectione consentiunt. Alia instituta, alius inter eos est vsus armorum. Necesse est autem, tardiùs ad victoriam peruenire: qui discre-

pant antè, quàm dimicent. Denique cùm in expeditionibus plurimùm prosit, omnes milites vnius præcepti significatione conuerti, non possunt æqualiter iussa complere, qui antè pariter non fuerunt: tamen hæc ipsa, si solennibus diuersísque exercitiis propè quotidiè roborentur, non mediocriter iuuant. Nam legionibus semper auxilia, tanquàm leuis armatura in acie iungebantur, vt in his præliandi magis adminiculum esset, quàm principale subsidium: Legio autem propriis cohortibus plena, cùm grauem armaturam, hoc est, Principes, hastatos, Triarios, Antesignanos, item leuem armaturam, hoc est, Ferentarios, Sagittarios, Funditores, Balistarios, cùm proprios, & sibi impositos equites legionarios iisdem matriculis teneat, cùm vno animo, paríque consensu castra muniat, aciem instruat, prælium gerat, ex omni parte perfecta, nullóque indigens adiumento, quantamlibet hostium multitudinem superare consueuit. Hactenus Vegetius, qui etiam paulò antè scribit, in legionibus longè ampliorem militum numerum conscribi consueuisse, quàm in auxiliis.

Cæterùm vt ad Legionem redeamus, nemini in iis militare licebat, nisi ciuibus Romanis ingenuis, & qui in quinque classibus censi, atque ludicrę artis expertes essent. Vnde sequitur seruos, libertinos, pueros, seniores, capite censos, & histriones, si quando ad arma vocati sunt, non nisi cogente necessitate in dubiis rebus Reipublicæ vocatos esse. Qui autem in legione militabant, varia commoda consequebantur, patebat eis aditus ad militaria munera, patebat eis cohors Prætoria, dabatur stipendium, concedebatur præda, & addebantur dona Imperatoria. De muneribus militaribus, & cohorte Prætoria paulò pòst dicendum nobis erit, quemadmodum etiam de donis Imperatoriis. Hoc loco tantùm de stipendio, quale militum legionariorum fuerit, paucis agemus.

Milites Romani ab initio stipendium non meruerunt, sed de suo quisque eo functus est munere. Anno demùm trecentesimo quadragesimo septimo, Anxure Volscorum oppido capto, ac direpto pedites primùm stipendium acceperunt, & triennio pòst bello Veienti, etiam equites, teste Liuio. Quódnam igitur stipendium illud fuerit, videamus. Polybius diurnum peditis quæstum obolos duos statuit, Centurionis duplex, equitis drachmam, quæ eadem est ferè apud Græcos, ac denarius apud Romanos. Oboli autem duo, quemadmodum Iustus Lipsius libro Electorum, capite secundo supputat, faciunt asses Romanos tres. Vile profectò stipendium, pro quo tot adire labores & pericula cogebantur, & de quo vestes etiam atque frumentum comparanda erant: si enim eorum quicquam à Quæstore accepissent, certum, statutúmque precium eo nomine de pecunia detrahebatur. Polybius libro 6. Donec tandem Caius Sempronius Gracchus Tribunus plebis lege cauit, vt vestis è publico militi daretur: & vt nihilominùs pecuniam quoque totam acciperet, teste Plutarcho in Gracchis. Iustus Lipsius existimat etiam de frumento, priori aliqua lege, gratiam factam esse.

Post aliquot annos Caius Iulius Cæsar, vti Suetonius scribit, legionibus stipendium in perpetuum duplicauit, quod Lipsius sic interpretatur, constitutum à Cæsare stipendium fuisse sex, aut septem assium. Post Caium Cæsarem Augustus constituta Republica, & Imperij iam certus, quicquid vbique militum esset (verba sunt Suetonij) ad certam stipendiorum, præmiorúmque formulam adstrinxit. Formula Augusti latior Iulia, videlicet in diem deni asses, ita vt menstruum militis sub Augusto esset circiter vigintiquinque denarij, id est, aureus vnus Romanus, monetæ nostræ aurei duo. Ab Augusto qui stipendium militum auxerit, neque à Suetonio, neq; ab aliis auctoribus annotatur. Iustus Lipsius in hac est sententia, Cæsarem Caligulam, vel Claudium addidisse alterum aureum, tertium fortasse additum per bella ciuilia Vitellij & Othonis, quartum tandem à Domitiano, de quo ita Suetonius, quemadmodum legendum docet Lipsius. Addidit & quartum stipendium militi, aureis ternis. Atque in hanc eandem sententiam Zonaras scribit: Cùm militibus septuagenæ quinæ drachmæ (ita denarium Græci vertunt) soluerentur, centenas dari Domitianus iussit. Ergo ab initio stipendium militum diurnum fuit trium assium: posteà C. Iul. Cæsare regnante sex, vel septem assium: Augusto imperante, decem assium, quo tempore menstruum fuit aureus Romanus, tum aurei duo, posteà tres, demùm quatuor, Romani scilicet: quorum vnus valet nostræ monetæ aureos duos. Et de hac quidem quæstione plura Iustus Lipsius in primo Electorum libro, ex quo hæc descripsi, cùm alij interpretes adducti corrupto Suetonij loco diuersa in medium protulerint.

Non erit ab hoc loco alienum, si de numero etiam legionum quędam afferamus. Numerus

merus legionum Romanarum non vnus semper fuit. Primùm quidem, quemadmodum Polybius, Liuius, Vegetius, & alij memoriæ produnt, quotannis quatuor legiones scribi solebant, quæ Consulibus ad bella propè quotidiana proficiscentibus traderentur, singulis legiones binæ. Vrgente verò necessitate, plures scribebantur, ita vt apud Liuiũ legamus, nonnunquàm, x. xvi. xiix. & plures etiam legiones Romanos habuisse. Verùm certus earum nùmerus non fuit semper. Posteà verò quàm Cæsar Augustus bellis ciuilibus confectis, rerum potitus est, militum legiones multas legit, eásque certis auctoramentis habuit mercenarias, quæ Romanum à Barbaris tuerentur Imperium, de quibus, earúmque nominibus & quibus in locis constitutæ fuerint, Dionem loquentem audiemus. Is lib. 55. sic scribit: Alebantur eo tempore legiones vrbanæ xxiii. aut, quem alij numerum ponunt, xxv. nostro tempore solæ xix. restant: nempe secunda legio Augusta, cuius in superiori Britannia sunt hyberna: tres tertiæ, vna in Phœnicia, Gallicæ nomine: altera in Arabia, Cyrenaica dicta: tertia Augusta in Numidia: quarta Scythica in Syria: quinta Macedonica in Dacia: sextæ duæ, vna in inferiori Britannia, Victrix: altera in Iudæa, Ferreæ (vel Ferratæ) vocabulo insignis: septima in Mysia superiori, Claudia præcipuè nuncupata: octaua Augusta, in Germania superiori: decima Gemella, vel Gemina, in Pannonia superiori: ac in Mysia alia decima: vndecima in Mysia inferiori, Claudiæ cognomento (hæ duæ legiones à Claudio sunt nominatæ, quòd in seditione Camilli non rebellassent ipsi) duòdecima in Cappadocia, Fulminifera, siue Fulminatrix: decimatertia Gemella, vel Gemina, in Dacia: decimaquarta Gemella in Pannonia superiori: decimaquinta ab Apolline cognominata, Apollinaris, in Cappadocia: vigesima Valeriana, & Victrix in Britannia superiori versantes. Hæ legiones Augusti supersunt, reliquis aut omninò dissipatis, aut ab Augusto & aliis Imperatoribus inter cæteras legiones admixtis, vnde Gemellarum, vel Geminarum appellatio tracta putatur. Post Augustum etiam alij Imperatores legiones certas instituerunt, Nero legionem primam, Italicámque nũcupauit, in inferiori Mysia hyemantem: Galba primam Auxiliariam in inferiori Pãnonia: septimam in Hispania: Vespasianus secundam Auxiliariam in Pannonia inferiori: quartam in Syria Flauiam: Domitianus primã Mineruiam in Germania inferiori: Traianus secundam Ægyptiam: trigesimam Germanicam, quibus à suo nomine nomen imposuit Marcus Antoninus: item secundam in Norico: tertiam in Rhetia, quæ etiam Italicæ vocantur. Seuerus Parthicas primam & tertiam in Mesopotamia, secundámque Mediam in Italia. Hactenus Dio. Quarum legionum omniũm nomina etiam in fragmento veteris columnæ Romæ leguntur, quod huc adscribam.

Nomina legionum.

II. AVGVSTA.	II. ADIVTRIX.	IIII. SCYTHICA.
VI. VICTRIX.	IIII. FLAVIA.	XVI. FLAVIA.
XX. VICTRIX.	VII. CLAVDIA.	VI. FERRATENSIS.
VIII. AVGVSTA.	I. ITALICA.	X. FRETENSIS.
XXII. PRIMIGENIA.	V. MACEDONICA.	III. CYRENENSIS.
I. MINERVIA.	XI. CLAVDIA.	VII. GEMINA.
XXX. VLPIA.	XIII. GEMINA.	II. TRAIANA.
I. ADIVTRIX.	XII. FVLMINATRIX.	III. AVGVSTA.
X. GEMINA.	XV. APOLLINEA.	II. ITALICA.
XIIII. GEMINA.	III. GALLICANA.	III. PARTHICA.
I. PARTHICA.	II. PARTHICA.	

Plures legiones recenset Hubertus Goltzius in suo Antiquitatis Thesauro, cap. 7. Nomina sumebant legiones ab ordine, quo vnaquæque earum in aliquo loco primùm cõstituta fuerat, vt prima, secunda, tertia, decima, & vicesima appellaretur. Et quoniam plerunque vsu veniebat vt duę vel tres in variis locis constitutæ, omnes primæ, vel secundæ, vel tertiæ appellatę fuerint: cognominibus inter sese distingui cœperunt, vt vna quidem esset prima Adiutrix, alia prima Mineruia, alia verò prima Parthica: quæ cognomina ad Imperatorum arbitrium plerumq; sumere solebant: vel ab eorundem nominibus, qui eas instituerũt, vt Augusta, Claudiana, Galbiana, Flauia, Vlpia, Traiana, Antoniniana: vel à Prouinciis deuictis, vt Parthica, Scythica, Gallica, Arabica, Macedonica, Hispaniẽsis: vel à locis in quibus primò institutæ mãserunt, vt Italica, Fretensis, Cyrenaica:

aut à nominibus Deorum quibus Imperatores,earundem auctores addicti erant,vt Mi- A
neruia,Apollinaris:aut postremò ab aliis euetibus,vtGemina,Adiutrix,Martia,Victrix,
Ferrata,Fulminatrix,Alauda,Rapax,Primigenia , & alia huiusmodi. Sed de legione in
genere satis,partes videbimus.

De partibus legionis,cohortibus,manipulis, centuriis,turmis,& decuriis.

Cap. V.

Constabat legio ex pedestribus & equestribus copiis.Pedestres copię in cohortes & manipulos,equestres in turmas & decurias diuidebantur.

Cohors dicitur,Varrone teste,quòd,vt in illa ex plurib. tectis coniungitur , ac quid- B
dam fit vnum:sic hæc ex manipuleis copulatur cohors: quæ in villa dicta , quòd circa
eum locum pecus coërceretur.Cæterùm in vna legione x. cohortes erant, Modesto &
Vegetio auctoribus, quarum tamen prima reliquas & numero militum , & dignitate
præcedit.Nam genere atque institutione literarum(Modesti verbis vtar)viros electissimos quærit.Hæc enim suscipit Aquilã , quæ præcipuũ signum in Romano est semper
exercitu;& totius legionis insigne:Imagines Imperatorũ:has enim imagines tanquàm
diuina & præsentia signa singuli venerantur.Habet pedites mille centũ quinque,equites loricatos centum triginta duos,& appellatur Cohors militaria , quæ caput est totius
legionis:ab hac cùm pugnandum est,prima acies incipit ordinari.Secunda cohors habet
pedites 555.equites loricatos 66.& appellatur Cohors quinquagenaria.Tertia cohors si- C
militer habet pedites 555.equites 66.sed in hac tertia validiores probari moris est , quia
in media acie consistit.Cohors quarta habet pedites 600.equites 66.Cohors quinta habet totidem. Sed strenuos desiderat milites.Quia sicut prima in dextro , ita quinta in sinistro ponitur cornu.Hæ quinque cohortes in prima acie ordinantur. Sexta cohors habet pedites 555. equites 66. In ipsa quoque enucleati adscribendi sunt iuniores : quia in
secunda acie post Aquilam , & imagines cohors sexta consistit. Cohors septima habet
pedites 555 equites 56.Sed & ipsa animosos desiderat viros:quia in secunda acie cõsistit
media. Octaua cohors totidem animosos viros.Nona totidẽ. Cohors decima habet pedites 555,equites 56.Et ipsos bonos consueuit accipere bellatores,quia in secunda acie sinistrum possidet cornu.Hactenus Modestus , eúmque secutus Vegetius. Et hæ fuerunt D
maiores legionis partes , quæ tamen priscis temporibus nullæ erant. Non enim in tota
Liuij historia cohortium fit mentio. Ideóq; docti viri sentiunt,à C.Mario primùm cohortes esse institutas.Alię erant minores legionis partes,centuriæ scilicet,manipuli,turmæ,& decuriæ.Pedestres quidem copiæ in centurias & manipulos:equestres in turmas
& decurias diuidebantur.De quibus in hunc modum Varro.Centuriæ,inquit , quæ sub
vno Centurione sunt:quorum centenarius iustus numerus. Hę in contubernia diuidebantur , ita vt decem militibus sub vno papilione degentibus,vnus quasi præesset Decanus,qui caput contubernij nominatur. Contubernium autem manipulus vocabatur,
ab eo quòd coniunctis manibus pariter dimicabant. Vegetius. Varro : Manipulos vocant exercitus minimos, manus , quæ vnum sequuntur signum. Plutarchus aliam hu- E
ius vocabuli originem & etymologiam affert, cùm in Romulo ita loquitur: Ipse
(Romulus scilicet)secum magnam manum adducebat,in Centurias distributam , quarum vnumquamlibet vir vnus ducebat,manipulum fœni , ac herbarum conto erectum
gestans,vnde hodiè quoque militibus manipularibus nomen est. Cincius apud Agelliũ
scribit,legionem cohortes decem habuisse,manipulos triginta,Centurias sexaginta : ex
quibus verbis intelligitur,Manipulos maiores partes fuisse ipsis Centuriis , & singulos
binos Centuriones habuisse.Turma terma est , E.in V. abiit , quòd terdeni Equites ex
tribus tribubus Tatiensium,Ramnium,& Lucerum fiebant. Diuidebantur hę in decurias,quæ inde nomen habebant , quòd decem equites singulę continerent. Hæ partes
legionis fuerunt. De signis dicam , quorum alia vocalia , alia semiuocalia , alia muta F
sunt. Vocalia dicuntur , quæ voce humana pronunciantur , sicut in vigiliis : Semiuocalia sunt,quæ per cornua aut tubam,aut buccinam dantur.Tuba:quæ directa est,appellantur:Buccina,quæ in semetipsam æreo circulo flectitur:Cornu , quod ex vris agrestibus argento nexum,temperatum arte & spiritu,canentis flatum emittit auditum. Nam
indubitatis per hæc sonis agnoscit exercitus , vtrùm stare , vel progredi, an certè regredi oporteat:vtrùm longè persequi fugientes,an receptui canere.Muta signa sunt Aquilę,Dracones,Vexilla,Flammulæ rufæ,Pinnæ.Quocũque enim hæc ferri iusserit ductor,

Vegetius.

necesse

necesse est signũ suũ comitantes milites pergant. Apud veteres Rō. signa militaria multa erant, vti Plin. lib. 10. cap. 4, Aquila, Lupus, Minotaurus, equus, aper: quæ singulos ordines anteibant. Factum autem posteà, vt sola aquila in acie portaretur, reliqua signa in castris relinquerentur. Donec tandem C. Marius, is, qui septies Consulatum gessit, in secundo Consulatu reliquis signis omninò abolitis, Aquilam propriè Romanis legionibus dicauerit. Ab eo tempore notatum est, non ferè apud legiones vnquàm hybernatum esse in castris, vbi non fuerit aquilarum iugum. Erat autem Aquila, aureum aquilæ simulacrum, hastæ præpilatę suffixum, quod à milite ferebatur, qui ob id Aquilifer dictus est. Minotauri signum veteres in legionibus habuerunt, vt quemadmodum ille in intimo & secretissimo labyrintho abditus perhibetur: ita ducis cõsilium semper esset occultum. Veget. lib. 3. & Festus, qui etiam alio loco effigiem porci inter signa militaria locum habuisse dicit, & causam addit, quia confecto bello, inter quos pax fieret cæsa porca fœdus firmari soleret. Posteriorib. temporibus Dracones per singulas cohortes ad prælium à Draconariis ferebantur. Vexilla etiam singulis centuriis constituta erant, de quibus ita Vegetius: Antiqui, inquit, quia sciebant in acie commisso bello celeriter ordines, aciésque turbari, atque cõfundi: ne hoc posset accidere, cohortes in Centurias diuiserunt, & singulis Centuriis singula vexilla constituerunt, ita vt ex qua cohorte, vel quota esset Centuria in illo vexillo literis esset adscriptum: quod intuentes vel legentes milites, in quouis tumultu à contubernalibus suis aberrare non possent. Centuriones insuper nimium bellicosos loricatos transuersis cassidum cristis habebant, vt faciliùs noscerentur. Hactenus Vegetius. Vexilla, sicut & Aquilæ, & cohortium signa frequenter in nummis antiquis videntur.

Quis Dux exercitus fuerit: item quis Imperator dictus.
CAP. VI.

Legionem & partes eius explicauimus, nunc quot genera militum in iis fuerint, quíque aliis præfuerint, considerabimus, initium facientes à Magistratibus, vt sic vocem, militaribus. Duces exercitus apud Romanos fuerunt primùm Reges, deinde Consules, Dictatores, Tribuni militum Coss. potestate, Decemuiri legibus scribendis, Prætores, Proconsules, & Proprætores. Hi enim suis auspiciis bellum gerere dicebantur, Tribuni verò militares, Magistri equitum, Legati, &c. non suis, sed alienis auspiciis pugnabant. De Regib. aperta res ex Dionysio, Liuio, Plutarcho, & aliis, item de Consulibus, qui ferè omnia regia munia obiêruut. De Dictatoribus vel hoc satis testimonij est, quòd plerunque leguntur rei gerendæ causa creati esse. De reliquis vuiuersa Romana testatur, ita vt non opus sit multa auctorum testimonia huic rei confirmandæ adducere. Hoc tantùm iam explicabimus, quare hi, quos modò nominaui, Magistratus, suis auspiciis bella gerere dicantur, quid sit suis, quid alienis auspiciis pugnare, & quando ac quibus de causis Imperatores appellati sint. De auspiciis primùm.

Institutũ fuerat ab initio, vt nihil neque domi, neque militię, nisi auspicatò gereretur, quippe quòd, vt inquit apud Liuiũ Cn. Manlius, nullius calũniæ subiicerētur ea, quæ Dij comprobauissent. Auspicia verò in exercitu vnius tantùm fuerunt Imperatoris, cui ea prouincia euenisset, cæteri auspicij eius pugnare, ipse bellum, vt ductu, sic auspiciis suis gerere dicebatur. Itaque nec Imperatoris nomen, nec supplicatio, nec triumphus dabatur aut Legato, aut vlli alij exercitus præfecto, ne si eorum quidem opera, atque virtute Imperator absens, aut ægrotus victoriam adeptus esset: quod non eorum auspiciis res esset gesta, sed ipsius Imperatoris.

Adhibebantur autem in castris auspicia duo, vnum coactum, alterum ex acuminibus. Coactum appellârunt tripudium, de quo satis multa diximus superiori libro de Sacerdotiis. Auspicium autem ex acuminibus quale fuerit, incompertum: eius Cicero tantummodò meminit 1. de Diuinatione, cùm dixit: Ex acuminibus, quod totum auspicium militare est, M. Marcellus totum omisit. Et in 2. de Natura Deorum: Negligentia nobilitatis, augurriorum disciplina omissa, veritas auspiciorum spreta est, species tantùm retenta. Itaque maximæ Reipublicæ partes, in his bella, quibus Reipublicæ salus continetur, nullis auspiciis administrantur, nulla perennia seruantur, nulla ex acuminibus. Hæc Cicero. De Imperatore nunc dicam.

Imperatoris nomen appellatio fuit militaris, qua Dux præsens re bene gesta primùm militum acclamatione in castris, deinde sententia Senatus in vrbe ornatus est. Etenim

Imperatoris vocabulo duobus modis vsi sunt, vno pro quocunque exercitus Duce, qui suis auspiciis rem gereret, & qui imperium, id est, ius belli gerendi haberet: altero, qui hostibus magno prælio fusis, ac profligatis, eo nomine, militum acclamatione affectus esset. Scribit autem Appianus lib. 2. Bellorum ciuilium, obseruatum esse antiquitùs, vt non, nisi magnis rebus gestis, acclamaretur. At sua ætate (fuit autem Hadriani æqualis) decem millibus occisis acclamatum esse. Addit Dio lib. 60. nonnisi semel, de vno bello aliquem appellari Imperatorem licuisse. Hinc Cicero: Magnum numerum hostium cecidimus, castella munitissima cepimus, incendimus, Imperatores appellati sumus, &c. Neque verò solùm, si ipsi, sed si Legati, & Quæstores, quibus Imperium commisissent, rem bene se absente gessissent, iidem hoc etiam honoris adipiscebantur, vt ex Legatorum, Quæstorúmque secundo prælio Imperatores appellarentur. Testis est Cicero in Pisonem, de Q. Marcio Legato Pisonis, & M. Terentius Varro in Re Rustica de Trebellio Quæstore Licinij Neruæ, quorum secundo prælio ipsi Duces siue Prætores Piso, & Nerua Imperatores sunt appellati. Tantum de Imperatore.

De Legatis, Tribunis militum, Centurionibus & Decurionibus.

Cap. VII.

AB Imperatore, siue exercitus Duce ad eius Comites deueniemus, quales fuerunt Legati, Tribuni militum, Centuriones, & Decuriones. De Legatis diximus libro huius posterioris Commentarij secundo, vbi de Magistratibus disseruimus. Illud tantùm hoc loco addemus, Legatum apud priscos Romanos eum fuisse, qui Ammiani Marcellini temporibus Comes dicebatur, & nostra ętate locum tenens, *ein Leutenant*, penes quem, absente Imperatore, vel Duce, summa potestas erat. Tribuni militum dicti, auctore Varrone, quòd ab initio terni essent, tum, cùm legio ex tribus millibus conficiebatur, externis: quæ tum erant, tribubus, Ramnensium, Lucerum, & Tatiensium. Hi peditibus tantùm Legionis, non etiam Equitibus præerant. Itaque vt numerus peditum in legione auctus est, sic etiam Tribunorum militarium, ita vt à tribus ad quatuor atque ab his ad sex peruenerint. Quinetiam vt numerus eorum, sic etiam lectio procedente tempore immutata est. Primis enim temporibus omnes ab Imperatoribus legebantur, in singulas quaternas legiones terni, vt essent duodecim. Pòst autem, anno Vrbis trecentesimo nonagesimoprimo institutum, vt pars eorum populi suffragiis, pars Imperatorum arbitrio crearentur, quod & à posteris obseruatum, nonnunquàm necessaria de causa mutatum est. Cúmque posteà Rutilius Rufus legem tulisset de iure Tribunorum, qui à Consulibus essent facti, accidit, vt Tribuni ab Imperatoribus in exercitu lecti, Rufuli: à populo in comitiis creati, Comitiati dicti sint. Ita enim Asconius Pædianus: Tribunorum militarium duo sunt genera, primum eorum, qui Rufuli dicuntur, hi in exercitu creari solent: alij sunt Comitiati, qui Romæ Comitiis designantur. Idem Liuius & Festus tradunt. Quocirca etiam nouissimis Reipublicæ temporibus alios Tribunos à populo, alios ab Imperatoribus creatos videmus. Cæterùm de Tribunis militum 24. ad primas quatuor legiones creandis hæc prodit libro 6. Polybius: Posteaquàm declarauère Duces, Tribunos militum constituunt, quatuordecim quidem ex iis, quibus quinque annua stipendia facta sint: decem autem alios præter hos, ex iis qui decem stipendia fecerint. Equites quidem qui decem, pedites verò qui sex. Cùm verò delectus habituri sunt, diuidunt se ipsi iuniores Tribuni, sicut populus, Imperatorésve instituerint, in quatuor partes: quoniam in quatuor ipsi legiones vniuersam, primámque partitionem copiarum distribuunt. Atque ij, qui primi quatuor electi sunt, primæ legioni assignantur, tres qui deinceps, secundæ legioni tribuuntur: quatuor subsequentes, tertię: tres vltimi in quartam transferuntur. Ex prouectioribus verò duos sanè primos primæ tribuunt legioni: tres secundos, secundæ: duos subsequentes, tertiæ: tres vltimos, quartæ. Hactenus Polybius. De officio Tribunorum militum ita libr. 2. Vegetius: Prima Legionis cohors erat Miliaria, in qua censu, genere, literis, forma, virtute pollẽtes milites mittebãtur. Huic Tribunus præerat armorum scientia, virtute corporis, morum honestate pręcipuus. Reliquę cohortes, prout principi placuisset, à Tribunis, vel à Præpositis regebantur. Tanta autẽ seruabatur exercendi milites cura, vt non solùm Trini, vel præpositi contubernales sibi creditos sub oculis suis iuberent quotidiè meditari: sed etiam ipsi armorum arte perfecti cęteros ad dimicationem proprio cohortarentur exemplo. Tribuni autem sollicitudo per hanc laudatur industriam, cùm miles veste nitidus,

nitidus,armis bene munitus ac fulgens exercitij vsu & disciplina eruditus incedit.

Centuriones sequuntur,de quibus hæc Polybius lib. 6. Vbi milites ad constitutam à Consulibus diem conuenerunt,deligunt ex iis minimos ætate,fortunæque perquàm tenuis in Pilanos:iis adultiores,in eos, quos Hastatos vocant:ætate ac robore præstantes, in Principes: natu maximos in Triarios. Tot enim ac tales sunt apud Romanos differentiæ tam appellationum, quàm ætatum , imò etiam armaturarum in vnaquaque legione.Diuidúntque eos talem in modum , vt sint prouecti ætate, iidem Triarij numero sexcenti:Prsncipes mille,ducenti: iis pares hastati:reliqui ætate minimi,velites,pilaníve. Quòd si maiore numero constat legio, proportione diuisionem faciunt, Triariis exceptis,quorum idem semper est numerus. Ex singulis his generibus , præterquàm è natu minimis,eligunt ordinum ductores optimos quosque decem , præter quos aliorum decem electionem faciunt,atque hos quidem omnes Centuriones appellauerunt: quorum qui primus electus est,fit etiam consilij particeps. Hi rursus totidem eligunt tergiductores. Quibus peractis cum Centurionibus diuidunt ætates singulas in partes decem,exceptis Pilanis: præbéntque singulis partibus ex iis qui iam electi sunt, duos Duces,duósque tergiductores.Velites autem, qui supersunt,æqualiter in omnes partes distribuêre,partésque appellauêre ordinem,& manipulum,& signum:Duces verò,Centuriones,& Principes,seu ductores ordinum. Quòd si vterque Centurionum adsit , qui primus electus est,præest dextræ parti ordinis : qui secundus, viris præest,qui ad sinistram signi partem sunt.Si non adsit vterque,qui præsens est,præest omnibus.Ex his intelligitur,qui Centuriones fuerint,& quomodo eligerentur , videlicet, vt paucis repetam,Centuriones fuerunt illi, qui singulis ordinibus in legione præerant.Cùm autem legio posterioribus quidem temporibus in decem cohortes diuideretur , cohortes singulæ rursus in ordines ternos , exceptis velitibus distribuerentur, qui illis ordinibus præerant,Centuriones dicebantur.Et is quidem, qui primus Triariorum Centurio,siue Triariorum manipulo in prima cohorte prȩerat,atque reliquos omnes Centuriones dignitate anteibat,consiliíque particeps fiebat,Primopilus,siue Primipilius,siue primipili Centurio vocabatur:qui Triariorum ordini secundæ cohortis,secundi Triarij Centurio:qui tertiæ cohortis Triariis,tertij Triarij Centurio,& sic deinceps vsque ad decē:qui decimæ cohortis Triariis præerat,decimi Triarij Centurio appellabatur.Quanquàm Sigonio placet,reliquos Triariorum Centuriones post Primipilum,secundi,tertij,quarti,&c.pili Centuriones dictos fuisse,Triarios Principes sequebantur.Qui igitur Principum ordini in prima cohorte præerat,primi Principis Centurio,qui secundȩ cohortis Principi,secundi Principis Centurio,in tertia cohorte,tertij Principis Centurio, & sic deinceps vsque ad decem.Ita etiam qui Hastatorum ordinem primæ cohortis ducebat,Primi Hastati Centurio: secundæ cohortis, secundi Hastati Centurio,& sic deinceps vsque ad decem. Transibant autem Centuriones virtutis gratia ab inferiori ordine ad altiorem: vt à decimo Hastato ad nonum: à nono ad octauum: sic, vsque ad primum : à primo verò Hastato non ad decimum Principem, sed ad primum Principem: nec deinde à primo Principe ad decimum Triarium,sed ad primum Triarium,qui primis temporibus vocabatur primus Centurio: posterioribus primipilus. Atque tantum de Centurionibus:qui plura volet scire,adeat Carolum Sigonium lib.2.de Antiquo iure Prouinciar.cap.2.& Aldum Manutium lib.3.de Quæsitis per epistolam,epistola 3.qui diligentissimè hac de re scripserunt.

Cæterùm Centuriones vbi creati erant , singulos sibi adsciscebant adiutores , quos Polybius extremi agminis,vel tergi ductores, Varro & Festus Accensos, & Optiones vocant.Festi verba sunt:Optio qui nunc dicitur, anteà appellabatur Accensus. Is adiutor dabatur Centurioni à Tribuno militum, vt quem vellet,eligeret, vnde nomen sortitus est.Vegetius autem Optiones fuisse dicit,qui antecedentibus ægritudine impeditis,tanquàm adoptati eorum atque vicarij solerent vniuersa procurare. Atque hi quidem pedestribus copiis præfuerunt: Equitibus autem, qui singulis legionib.modò duceni,modò treceni,vt diximus,affuerūt. Præpositi sunt ij, qui Prȩfecti equitū,ac Decuriones vocati sunt:quorū illi Tribunis militū,hi Centurionib. responderūt,cùm Præfecti alas equitum ducerent , Decuriones verò turmarum decurias. De quibus legendis in hunc modum Polybius lib.6.Equites etiam in decē alas similiter diuiserunt,atq; ex singulis tres eligunt duces. Ij verò ipsi tres assumunt tergiductores, quíque primus electus est,præest alȩ.Duo verò Decurionū obtinent.Absente primo secundus primi locū obtinet.Hacten⁹ Polybius,quib.ex verbis intelligitur,qui Prȩfecti equitū,qui Decu-

riones fuerint,& quòd illi etiam Optiones,Polybius tergiductores appellat, sibi adsciuerint. Qua de re Varronis quoque & Festi verba non abs re erit adscribere. Sic autem Varro: Turma terma est, quòd terdeni equites ex tribus Tribubus Tatiensium, Ramnium, & Lucerum fiebant. Itaque primi singularum decuriarum Decuriones dicti, qui ab eo in singulis turmis etiam nunc sunt terni, quos hi primò administros ipsi sibi adoptabant, Optiones vocari cœpti, quos nunc propter ambitionem Tribuni faciunt. Festus: Optio in re militari appellatur is, quem Decurio, aut Centurio optat sibi rerum priuatarum ministrum, quò faciliùs obeat officia publica. Atque de his hactenus.

De aliis militaribus muneribus.

Cap. VIII.

PRæter eos, de quibus præcedenti capite diximus, etiam alij fuerunt militarium munerum curatores, vel Præfecti, vt puta Præfecti legionum, Præfecti sociûm, Præfecti castrorum, Præfecti fabrorum,&c. de quibus hoc capite, quæ occurrent, consignabimus.

Quis Præfectus legionis fuerit, & quod eius officium, docet Vegetius libr. 2. his verbis: Proprius, inquit, iudex erat Præfectus legionis, habens communem primi ordinis dignitatem, qui absente legato tanquàm vicarius ipsius potestatem maximam retinebat. Tribuni, vel Centuriones, cæteríque milites eius præcepta seruabant. Vigiliarum, siue profectionis tessera ab eodem petebatur. Si miles crimen aliquod admisisset, auctoritate Præfecti legionis à Tribuno deputabatur ad pœnam: Arma omnium militum, item vestes, equi, annona ad curam pertinebant. Disciplinæ ius & seueritas exercitus non solùm peditum, sed etiam equitum legionariorum præcepto eius quotidiè curabatur. Ipse autem custos diligens & sobrius legionem sibi creditam assiduis operibus ad omnem deuotionem informabat, & industriam, sciens ad Præfecti laudem subiectorum redundare virtutem.

Præfecti sociûm dicebantur, qui auxiliis, id est, copiis sociorum ab Imperatorib. Romanis præpositi erant, de quibus ad hunc modum Polybius libro 6. Vbi socij vnà cum Romanis congregati sunt curam distributionis eorum, tractationísque habent constituti à socij Principes, Præfecti appellati, numero duodecim: qui primùm ex omnib. qui accesserint auxiliaribus, aptissimos eligunt equites, peditésque operam suam ad ministrandum Consulibus exhibituros, hos vocant extraordinarios,&c.

De præfectis Castrorum & fabrorum ita Vegetius: Erat etiam, inquit, Castrorum Præfectus, licèt inferior dignitate, occupatus tamen non mediocribus causis, ad quem Castrorum positio, valli & fossæ destinatio pertinebat, tabernacula, vel casæ militum cum impedimentis omnibus nutu ipsius curabantur. Prætereà ægri contubernales, & Medici, à quibus curabantur, expensæ etiam ad eius industriam pertinebant. Vehicula, sagittarij necnon etiam ferramenta, quibus materies secatur, vel cæditur, quibúsque aperiuntur fossæ circa situm valli & aquęductus, item ligna, vel stramina, arietes, onagri, balistæ, cæteráque genera tormentorum, ne deessent aliquando, procurabat. Hic post longam, probatámque militiam peritissimus omnium legebatur, vt rectè doceret alios, quod ipse cum laude fecisset.

Habet prætereà legio fabros, Tignarios, Instructores, Carpentarios, Ferrarios, Pictores, reliquósque artifices ad hybernorum ædificia fabricanda, ad machinas, turrésque ligneas, cæteráque, quibus vel oppugnantur aduersariorum ciuitates, vel defenduntur propriæ: præparatos: etiam qui arma, vehicula, cæteráque genera tormentorum, vel noua facerent, vel quassata repararent. Habebant fabricas scutarias], loricarias, arcuarias, in quibus sagittæ, missilia, cassides, omniáque armorum genera formabantur. Hæc enim erat cura præcipua, vt quicquid exercitui necessarium videbatur, nunquàm deesset in castris, vsque eò, vt etiam cunicularios haberent, qui ad morem bessorum ducto sub terris cuniculo, murísque intra fundamenta perfossis, improuisi se emergerent ad vrbes hostium capiendas. Horum iudex proprius erat Præfectus fabrorum. Ministri quidam Imperatorum, ac Tribunorum militarium fuerunt Accensi, Commentarienses, Cornicularij. De Accensis Varro: Accensos ministratores Cato esse scribit: potest id ab arbitrio: nam inde ad arbitrium eius, cuius minister. Et Vegetius: Nullis milites instituti deputa-

ti deputabātur obſequiis,nec priuata iiſdem negotia mandabantur,ſiquidem incongruū videretur Imperatori, militem, qui veſte & annona publica paſcebatur, vtilitatibus vacare priuatis. Ad obſequia tamen Iudicum vel Tribunorum, necnon etiam Principaliū deputabantur milites, qui vocabantur Accenſi, hoc eſt,poſteà additi, quàm fuiſſet legio completa,quos nunc ſupernumerarios vocant.

Commentarienſes in caſtris Sigonius putat fuiſſe eos, qui obſequia militū, excubias, commeatúſque perſcriberent. Nam talem in exercitu fuiſſe curam ſcribit Vegetius.

Cornicularios idem Sigonius opinatur fuiſſe Tribunorum militarium miniſtros, qui vigilias Tribunorum loco circumirent,atque eorundem imperia corniculo ederent.Vnde Cornicularij ipſi merere Corniculo dicti ſunt à Suetonio in libro de claris Grammaticis. Ex miniſtris autem humilioribus fuêre Scribæ, Accenſi,Præcones,de quibus prolixè egimus libro harum Antiquitatum ſexto,qui eſt de Magiſtratibus.

De variis militum ordinibus,generibus,& diſcriminibus.

Cap. IX.

HActenus de iis diximus qui militię præfuerunt,ſequitur vt ipſorum etiam militum ordines & diſcrimina conſideremus.Polybius lib.6. quatuor facit militum ordines & diſcrimina, Pilanos ſcilicet,Haſtatos,Principes,& Triarios. Pilanos,quos etiã Velites appellat, dicit eligi eos,qui minimi ætate fortunæque tenuioris ſint.Velites Feſt.ait fuiſſe milites expeditos, ſic dictos,quaſi volantes, de quorum inſtitutione in hunc modum Valerius Maximus libro 2. cap.3. Velitum vſus eo bello primùm repertus eſt, quo Capuam Fuluius Flaccus Imperator obſedit.Nam cùm equitatui Campanorum crebris excurſationibus equites noſtri, quia numero pauciores erant,reſiſtere non poſſent, Q. Næuius Centurio,peditibus lectos expediti corporis, breuibus & incuruis ſeptenis armatos haſtis, paruo tegmine munitos, veloci ſaltu iungere ſe equitibus,& rurſus celeri motu dilabi inſtituit, quo faciliùs equeſtri prælio ſubiecti pedites, viros pariter, atque equos hoſtium telis inceſſerent. Eáque nouitas pugnæ vnicum Campanæ perfidiæ debilitauit auxilium.Ideóque auctori eius Næuio adhuc honos eſt habitus.Hactenus Valerius.

His adultiores ait Polybius eligi Haſtatos, ætate ac robore præſtantiores Principes: natu maximos Triarios. Pilani dicti, qui pileis vtebantur: Haſtati, qui primi haſtis vtebantur: Principes, qui à principio gladiis, & pòſt commutata re militari minùs illuſtres ſumuntur: Triarij dicti, qui in acie tertio ordine extremis ſubſidio deponebantur. Erant & aliæ militum appellationes.Quidam enim dicebantur Adſcriptitij,quidam Accenſi, quidam Ferentarij, quidam Rorarij. Sunt tamen qui hos eoſdem eſſe cenſent, & Adſcriptitios quidem dici,quòd ſupplendis legionibus adſcriberentur. Accenſos,quòd ad cenſum legionum eſſent additi: Ferentarióſque quod fundis & lapidibus pugnaturi, ea modò ferrent, quæ in hoſtes eiicerent. Rorarios etiam, quòd velut ante prælium iuſtum rorantes dimicarent.De Adſcriptitiis vel Aſcriptiuis Varro li.6.de ling.Lat.Adſcriptiui dicti,qui olim adſcribebantur,inermes,qui ſuccederent armateis militibus,id eſt,ſi quis eorum deperiſſet:Idem libro tertio de vita populi Romani:De adſcriptiuis cùm erant attributi Decurionibus,& Centurionibus,qui eorum haberent numerum, Accenſi vocabantur. Eoſdem etiam quidam vocabant ferentarios, qui depugnabant pugnis & lapidibus,iis armis, quæ ferrentur, non quæ tenerentur.

De ferentariis Feſtus:Ferentarij auxiliatores in bello, à ferendo auxilio dicti, vel quia fundis & lapidibus pugnabant, quæ tela feruntur, non tenentur, ita appellati: Ferentarij leuis armaturæ pugnatores. Idem de Rorariis. Rorarios milites vocabant, quòd vt antè imbrem ferè rorare ſolet: ſic illi ante grauem armaturam, quòd prodibant, rorarij dicti.

Funditores erant, qui fundis magnis dimicabant.

Duplicarij milites,quibus ob virtutem duplicia cibaria vt darentur,inſtitutum.

Volones dicti ſunt milites,qui poſt Cannenſem cladem vſque ad octo millia,cùm eſſent ſerui, voluntariè ſe ad militiam obtulerunt.

In veteribus lapidum inſcriptionibus mentio extat militum Primanorum, ſecundanorum,tertianorum, &c. quæ nomina tributa illis ſunt à numero legionum, in quibus militàrunt.

De Signiferis, Aquiliferis, Draconariis, qui signa Aquilam, Dracones in militia gestârunt, non opus est vt multa dicam. A

Tesserarij dicti, qui tesseram per contubernia militum nunciabant. Metatores, qui præcedentes locum eligunt castris. Mensores, qui in castris ad podisimum demetiuntur loca, in quibus tentoria milites figant, vel qui hospitia in ciuitatibus præstant.

Militum ministri & serui erant Calones & lixæ. De vtrisque Festus: Calones militum serui, dicti, quia ligneas clauas gerebant, quæ Græci κᾶλα vocant. Lixæ, qui exercitum sequuntur quæstus gratia, dicti, quòd extra ordinem sint militiæ, eísque liceat, quod libuerit. Nonius Marcellus: Lixarum proprietas hæc est, quòd officium sustineant militibus aquæ vehendæ. Lixiam námque veteres aquam vocauerunt. Calonum quoque proprietas hæc habetur, quòd ligna militibus subministrent. Atque de variis militum ordinibus hactenus. B

De variis armorum appellationibus.

Cap. X.

De variis militum ordinibus diximus, restant nobis explicanda ipsorum arma. Non omnes eodem armorum genere vtebantur, sed prout diuersi militum ordines erant, ita etiam diuersa eorum fuerunt arma, qua de re Polybium libr. 6. loquentem audiemus: Natu minimi inquit, quos Velites, & Pilanos appellârunt, iubentur gestare gladium, pila, parmámque. Parma tum firmitatem habet ob structuram, tum magnitudinem, quæ tutando sit corpori satis. Nam rotunda cùm sit, tripedalem habet diametron. Adornatur prętereà miles, & simplici casside, cui lupi pellem imponunt, aut eiusmodi aliquid, quod integumentum pariter, insignéque sit, vt in prælio suos quique Principes strenuè, aut ignauiter se gerentes, latêre non possint. Pili telum lignum habet longitudine plerunque bicubitali, crassitudine digitali, spiculum vnius spithamæ siue palmi maioris, eò vsque attenuatum, & acutum, vt mox primum post iactum necessariò flectatur, sitque inhabile ad remittendum: alioqui commune fieret telum. C

Eos qui deinceps hos ętate excedunt, Hastatíque appellantur, armaturam ferre iubet. Est autem Romana armatura primùm sanè scutum θυρεὸν, cuius latitudo curuæ superficiei pedum duorum semis, longitudo pedum quatuor: maiori additi ampliùs quatuor digiti, duplici tabulato, glutino taurino, linteolo infuso compactum: eius exterior superficies vituli corio integitur, hinnulíve, aut eiusmodi animalis. Habet circumferentiæ ferreum munimen à summis, imísque partibus, quo ensium ictus vehementiores tutò excipit, terræque adnitendo non corroditur. Impactus est eiusmodi scuto etiam ferreus vmbo, qui ingentes sustinet ictus, ac lapidum impetum, sarissarúmve, telíque quãtumlibet violenti. Vnà cum scuto ensis pendet ad dextrum femur, Hispaniensem vocant, anceps est, mucrone eximio: defertur violenter, eò quòd obeliscus eius firmus, stabilísque existit. Ad hæc veruta duo, galeáque ænea, & crurum tegmen ocrea. Veruta hæc partim crassiora sunt, partim tenuiora. Ex firmioribus, quæ teretia sunt, trientalem habent diametron: quæ quadrata, trientale latus: tenuiora hastilibus modicis assimilantur, quę gerunt cum cæteris, quæ prædicta sunt. D E

Horum omnium longitudo ligni tria cubita non facilè excedit. Impactum est singulis tegulis ferrum, vtrinque hamatum, eâdem qua lignum longitudine: cuius nexum, structurámque tam firmiter muniunt ad medium vsque lignũ inserentes, crebrísque fibulis, clauísque transfigẽtes, vt non priùs nexus vtendo relaxetur, quàm ferrum frangatur: licèt sit crassitudinis in imo, vbi adhæret ligno, digiti vnius ac semis, eò vsque ac tantum adhibent diligentiæ in nectendo. Præter hæc omnia, adornantur corolla plumea, pennísque tribus puniceis, aut nigris erectis, longitudinis fermè cubitalis: quæ cùm in summo vertice cæteris armis addiderint, vir quidem apparet duplo maior quàm sit: eius verò aspectus pulcher, hostibúsque terribilis, atq; plerique accepto ære vnius spithamæ, quoquo versus quod adhibent pectori, vocántque cordituum, perfectam habent armaturam. Qui verò censum excedunt drachmarum decem millium, pro cordituo, cum cæteris armis, hamis consertos induunt thoraces. Idem armandi modus est etiam circa Principes, Triariósq;, prętერquàm quòd pro verutis Triarij hastas gerũt. Hactenus Polybius, cum quo etiam Dionysius, Liuius & alij consentiunt. De clypeo adhuc dicam, cuius F

Polybius

Polybius non meminit. Nam quod Ianus Lascaris Græcum θυρεὸν, Latina voce clypeus reddidit, in eo erroris conuincitur ab Aldo Manutio, qui ipsum clypeum pro scuto malè accepisse, ostendit. Clypeus enim non quadratus fuit, quemadmodum scutum, quod à Polybio describitur: sed rotundus, ex ęre factus, minor scuto, de quo videndus Aldus Manutius libro 2. de Quęsitis per epistolam, epistola 6. Telorum ac iaculorum gladiorúmque vocabula aliquot recenset Agellius libro 10. cap. 25. Hastam, pilum, phalaricam, semiphalaricam solliferream, gesam, lanceam, sparos, rumices, trifaces (sic enim emendat Iustus Lipsius) tragulas, frameas, mensaculas, cateias, rhomphęas, scorpium, scibones, sicilices, veruta, enses, sicas, macheras, spatas, lingulas, pugiones, climaculas. Sed cùm ex iis pauca admodùm ad Romanam armaturam pertineant, de quibus vel iam antè diximus, vel paulò pòst dicturi sumus, in eorum explicatione hoc loco non immorabor. Exponuntur tamen passim à Grammaticis, qui de iis sunt consulendi.

De Expeditione.

CAP. XI.

Ostendimus hactenus, qua ratione bellum hostibus sit indictum, quomodo delectus habitus, qui Duces belli, qui militarium munerum Præfecti, qui ordinum ductores, qui militum ordines, quæ arma eorum fuerint: iam exercitum educemus, & quo ordine expeditio facta sit, docebimus. Vbi Dux imperium à populo acceperat, bellúmque ipsi commissum erat, in Capitolium ibat, ibíque solennia vota pro Republica nuncupabat, atque inde paludamento, lictoribus, insignibúsque imperij cæteris assumptis, recta ad portam Vrbis ibat, ad quam salutatus, amicis officij causa aliquanto viæ spacio prosequentibus, ac bene ominantibus, ad bellum proficiscebatur. Seruius doctissimus Grammaticus in 8. Æneidos annotat, moris fuisse, vt is, qui belli curam susceperat, sacrarium Martis ingressus, primò ancilia commoueret, pòst hastam simulacri ipsius, diceretque: Mars vigila.

Cæterùm quo ordine incesserit exercitus, Polybius libro 6. docet, cuius verba ex versione Iani Lascaris hæc sunt: Plerunque, inquit, primi incedunt extraordinarij: hos sociorum dextrum subsequitur cornu: quos deinceps sua iumenta sequuntur. Post eos it Romanorum prima legio, habens ponè impedimenta sua: tum secunda incedit legio, sequentibus ipsam suis vehiculis, sociorúmque impedimentis, qui agmen cogunt. Vltimum enim, dum incedunt, læuum sociorum cornu tenet locum. Equites interdum sequuntur à tergo suas quique parteis: aliàs iumentorum latera obequitant, stipantes ea, tutúmque præbentes incessum. Quòd si qua sit à tergo suspicio, cætera quidem apud ipsos eodem se habent modo: ipsi verò sociorum extraordinarij à fronte ad tergum traducuntur, alterníque diebus legiones & cornua eadem pręcedunt, rursúmque sequuntur à tergo, vt aquationis, frumentationísque integrę æqualiter omnes participes fiant, mutantes semper ordinem, vt alternatim primi incedant.

Vtuntur etiam alio genere incessus, temporibus parum tutis. Patentibus enim campis ducunt triplicem phalangem ęquidistantem, Hastatorum, Principum, Triariorum: præponentes antecedentium iumenta omnibus. Post prima verò signa, eorum, qui secundi incedunt: post secunda, eorum, qui tertij: & ad proportionem sic alternatim ponentes iumenta, & signa. Hunc in modum ad iter instructi, cùm aliquid grauius acciderit, mòdò ad scutum declinantes, modò ad hastam, producunt signa pręter impedimenta ad hostium aspectum, breuíque tempore, atque vna motione armatorum ordo recepit instructionis dispositionem: præterquàm si aliquando Hastatos euolutione vti oportuerit. Iumentorum autem, cæterorúmque ea sequentium multitudo, post instructos sese subducentes, locum obtinet in periculis competentem. Cùm verò incedentes appropinquauerint ad locum idoneum locandis castris, pręcedunt Tribunus, & Principibus ordinum quicunque huic muneri assiduè fuerint addicti: qui posteaquàm conspexerint totum locum, qui optandus sit ponendis castris, deputant primùm, vbi sit ponendum tentorium Imperatoris, post alia, &c. Hactenus Polybius. Quę tamen non ita intelligenda sunt, quasi semper hic ordo in expeditione sit obseruatus. Is enim sępenumerò mutatus & varius fuit, vti vel ex solius Caij Iulij Cęsaris commentariis intelligere licet, qua de re, qui volet, legat Petri Rami librum de Militia C. Iulij Cęsaris partę

ſecunda. Et hæc terreſtris itineris ratio erat. Flumina autem quatuor traiiclebantur modis, primùm ponte, qui quomodo conſtrui ſoleret, Cæſar in Commentariis ſuis paſſim docet, & Petrus Ramus, in eo, quem de Cæſaris militia ſcripſit, libello, vt interim de aliis taceam. Secundus modus traiiciendi fluminis eſt, quando exercitus nauibus traducitur. Tertius eſt, cùm flumen in plures alueos diductum, tranſitum exercitui præbet. Quartus, cùm equitatus in flumine diſpoſitus, vim illius infringit, vt peditatus tranare incolumis poſſit. Quorum modorum omnium exempla ſunt apud Cæſarem.

Cęterùm & illud hoc loco non eſt ſilentio prętereundum, vſitatum fuiſſe, vt milites legionarij ſecum ferrent non ſolùm arma, ſed & vallum, & cibaria, vnde Cic. lib. 2. Tuſculanarum quęſtionum: Noſtris exercitus, inquit, primùm vnde nomen habeant, vides: deinde qui labor, quantus agminis: ferre plus dimidiati menſis cibaria: ferre, ſi quid ad vſum velint: ferre vallum. Nam ſcutum, gladium, galeam in onere noſtri milites non plus numerant, quàm humeros, lacertos, manus. Arma enim, membra militis eſſe dicunt: quæ quidem ita geruntur aptè, vt, ſi vſus foret, abiectis oneribus, expeditis armis, vt membris pugnare poſſint. Hæc Tullius de ſui temporis militia. Liuius verò anteà non dimidiati, ſed integri menſis cibaria militem ferre ſolitum docet libro 44. His igitur rebus onuſti milites, tamen ſingulis diebus vbi opus erat, viginti, aut viginti quatuor millia paſſuum emetiebantur, quemadmodum Vegetius, & cum eo alij tradunt. Atque de expeditione hactenus.

* * *

Figura Caſtrametationis Romanorum.

Vetus

is ex Polybio,
a ex interpre-
ribam. Genus
ximè idoneus
piendúmque,
aetiuntur cir-
centum, pla-
úmque latus,
: Romanæ le-
que Romanæ
unos neceſſa-
am rectam li-
o pedes quin-
andis idoneus
:eriorem aſpe-
oppoſitus. Di-
intur, vt totam
aſo rurſus ſpa-
à præfiniente
ab hac inquam
ſecuerint bifa-
:iuſque legio-
one in medio
ſimilis: reddi-
icit viarum in-
entum pedum.
um. Quòd ſi
lunt ad portio-
s Tribunorum
tam rectam li-
it tractus vni-
: turmæ produ-
:gionis triarios
íſque ſeſe inui-
quitum aſpectu
dine etiam di-
æqualis exiſtat
ndùm longitu-
pedum inter-
autem iis quo-
ab eadem recta
quæ ante Tribu
initio propo-
uerſos contin-
:ima diuiſione
que ſectiones,
. etiam vltima
quentes pedum
... incipientes initium ab eadem recta linea,
deſinentéſq; in idem latus. Eſt autem ſociorum multitudo peditum, vt antè dixi, par legionibus Romanis extraordinariis duntaxat inferior, Equitum duplo maior ablata horum quoque in extraordinarios tertia parte, ob id horum etiam altitudinem augentes pro portione, in caſtrametationum figura conantur longitudinem quoque Romanis legionibus adæquare.

Confectis autem omnibus quinq; viis, auerſa rurſum ab Equitibus ponunt ſocialium

Fold out

secunda. Et ha
modis, primùi
passim docet,
interim de aliis
tus nauibus tra
tum exercitui p
git,vt peditatus
apud Cæsarem.

Cęterùm & i
legionarij secun
sculanarum quę
deinde qui labo
ysum velint:ferı
plus numerant,
cunt:quæ quic
armis,vt m
uius v
ferı

De Castrametatione, & Castrorum motione.

Cap. XII.

QVæ verò Castrorum forma fuerit, quomodo ea sit disposita, audiemus ex Polybio, scriptore accuratissimo & grauissimo, cuius locum hac de re integrum ex interpretatione Iani Lascaris (aliam enim videre mihi hactenus non contigit) adscribam. Genus Castrametationis eorum, inquit Polybius, est huiusmodi. Loci eius, qui maximè idoneus videtur ad Castrametandum, aptissimam partem ad prospiciendum, præcipiendúmque, Imperatoris tentorium occupat. Positóque signo, vbi illud fixuri sunt, metiuntur circa signum spacium quadratum sic, vt omnia latera distent à signo pedes centum, planum eius sit quatuor actuum. At huius figuræ semper vnum aspectum, vnúmque latus, quod visum fuerit aptissimum aquationibus, pabulationibúsque, locantur Romanæ legiones in hunc modum. Cùm sex Tribuni sint in vnaquaque legione, duæque Romanæ legiones vtrumque Consulem sequantur, perspicuum est, duodecim Tribunos necessariò militare sub vtroque Consule. Ponunt autem horum tentoria ad vnam rectam lineam omnia, quæ sit æquidistans lateri quadrati præoptato, distétque ab eo pedes quinquaginta, equis pariter, iumentísque, ac reliquis Tribunorum sarcinis locandis idoneus locus. Tentoria auersa figuntur à prædicti quadrati latere, spectantia exteriorem aspectum, qui omninò dicendus, vocandúsque semper à nobis est toti figuræ oppositus. Distant inter se Tribunorum tentoria æquali spacio, atque eò vsque extenduntur, vt totam Romanorum legionum tendentium latitudinem assiduè occupent; dimenso rursus spacio centum pedum in anteriorem partem ab omnibus tentoriis, posteà à præfiniente hanc latitudinem recta linea, qui sit æquidistans Tribunorum tentoriis: ab hac inquam facere incipiunt legionum tabernacula, struentes hunc in modum. Cùm secuerint bifariàm rectam lineam ab eo puncto rectis ad lineam angulis, Equites vtriusque legionis oppositos inter se locant, pedes quinquaginta inter se distantes, sectione in medio interualli habita. Est autem Equitum peditúmque locatio tentoriorum similis; redditur enim tota species tam signi, quàm turmæ, quadrata. Hæc autem respicit viarum interualla, habétque præfinitam longitudinem viæ adhærentem: est enim centum pedum. Plerunque etiam altitudinem parem facere student, præterquàm sociorum. Quòd si maioribus vtantur exercitibus, tam longitudini, quàm altitudini addunt ad portionem. Cùm autem accidat, vt respondeant Equitum tabernacula mediis Tribunorum tentoriis, efficitur quasi striga quædam (vel vicus) transuersa ad supradictam rectam lineam, & locum ante Tribunos vacuum. Nam reuerà strigis persimilis fit tractus vniuersi species. Quippe cùm ex vtraque parte hinc manipuli, indéque sint turmæ productim interpositæ: præterquàm quòd post prædictos Equites vtriusque legionis triarios ad singulas turmas singula signa, forma perquàm simili collocant, figurísque sese inuicem contingentibus, sed respicientibus in alteram partem, auersis ab Equitum aspectu dimidiata altitudine ad longitudinem signi cuiusque, eò quòd multitudine etiam dimidio pauciores plerunque sunt ij cæteris partibus: quamobrem cùm inæqualis existat sæpenumerò virorum multitudo, contingit vt semper adæquentur secundùm longitudinem partes omnes ob altitudinis differentiam. Rursus quinquaginta pedum interuallo ab iis vtrisque distantes, oppositos Triariis locant Principes, versis autem iis quoque in prædicta interualla, duæ hæ præficiuntur strigæ, initia quidem ab eadem recta linea capientes, aditúsque sicut Equites: ab distantia videlicet centipede, quæ ante Tribunos est: desinentes autem in latus castrorum Tribunis oppositum, quod ab initio proposuimus oppositum esse toti Castrorum formæ. Post Principes similiter auersos contingentibus se figuris locant Hastatos. Cúmque decem signa habeant ex prima diuisione strigæ omnes, contigit eas omnes etiam longitudine pares fieri, earúmque sectiones, postremas inquam parteis ad latus valli oppositum adæquari: ad quod etiam vltima vertentes signa castrametantur. Ab Hastatis rursus quinquaginta relinquentes pedum spatium, sociorum Equites iis oppositos locant, sumentes initium ab eâdem recta linea, desinentésq; in idem latus. Est autem sociorum multitudo peditum, vt antè dixi, par legionibus Romanis extraordinariis duntaxat inferior, Equitum duplo maior ablata horum quoque in extraordinarios tertia parte, ob id horum etiam altitudinem augentes pro portione, in castrametationum figura conantur longitudinem quoque Romanis legionibus adæquare.

Confectis autem omnibus quinq; viis, auersa rursum ab Equitibus ponunt socialium

peditum ſigna, audentes altitudinem ad portionem, vallum reſpicientia, tranſuerſúmque vtrunque latus. Per ſingula ſigna, prima, quæ ſunt ab vtraque parte, tabernacula Principes ordinum capiunt, ſimúlque prædictum in modum intercalantes per ſingulas parteis ſextam turmam à quinta pedes quinquaginta ſubmouent, itidem & peditũ ordines, adeò vt fiat hic quoque, alius per medias legiones tranſitus trãſuerſus vtique ad ſtrigas, ſed æquidiſtans Tribunorum tentoriis via, quam vocant quinctanam, eò quòd poſt quinque ordines traducitur.

Locus qui Tribunorum tentoriis à parte poſteriori ſubiacet, atque vtrique parti Imperatoris tabernaculo adiacet, partim foro, partim Quæſtori, eiúſque commeatibus deputatur.

Ab vltimo vtriuſque patris Tribunorum tentorio à parte poſteriori quaſi inflexum tenentes ordinem verſùs tentoria extraordinariorum Equitum electi, & quidam voluntarij in gratiam Conſulum militantes, verſùs tranſuerſa valli latera locantur: ſpectãtes quidam ad Quæſtorios commeatus, quidam parte altera forum verſùs. Plerunque autem contingit, vt non ij ſolùm contubernia habeant propinqua Conſulibus, verùm etiam vt incedente exercitu, atque in cæteris vſibus circa Conſulem. Quæſtorémque diuerſentur, eíſque operam curámque impendant.

Apponuntur iis vallum ſpectantes, qui eundem præbent vſum pedites, quem prædicti Equites, deinceps verò peruium relinquitur ſpatium latitudinis centum pedum, ęquidiſtãs, Tribunorũ tentoriis vltra forum Prętoriũ, Quæſtoriúmque, productũ per omneis antedictas valli parteis, ad cuius latus ſuperius ſociorum Equites extraordinarij caſtrametàntur, ſpectantes forum Prætorium, Quæſtoriúmque.

Ad media horum Equitum contubernia, & ad ipſum Prætorij locum tranſitus relinquitur quinquaginta pedum, ducens ad poſterius Caſtrorum latus, ordine ad rectos angulos poſitus prædictæ plateæ. His Equitibus rurſus auerſi ponuntur auxiliares extraordinarij pedites, vallum ſpectantes, poſteriúſque totius caſtramentationis latus.

Vacuus autem locus, qui ex vtraque horum parte ſupereſt, verſùs tranſuerſa latera datur externis, iíſque qui pro tempore ſocij aduenerint.

His ſic ſe habentibus, tota quidem caſtrorũ forma efficitur quadrata æquis lateribus.

Particulares autẽ figuræ tam ſectionis ſtrigarum, quàm reliquæ diſpoſitionis, vrbi ſimillimam ſpeciem præ ſe ferunt.

Vallum à tentoriis per omnia latera ducentos ſubmouent pedes, quod vacuum multas ipſis commoditates præbet.

Eſt enim rebus in Caſtra importandis exportandíſque valdè opportunum quando ſinguli, vt quæque ſtrigarum proxima eſt, in hoc vacuum egrediuntur, neque in vnum concurſantes ſubuertunt, calcántque ſe inuicem: quæque habent, aut abigunt pecora, prædáſque ex hoſtibus huc deducentes, tutò per noctem ſeruant, & quod præcipuum eſt, ſi noctu hoſtis aggrediatur, neque ignis, neque telum peruenit ad ipſos, præter admodùm rara, atquę ea innocua fermè propter magnitudinem diſtantiæ, tentoriis præſertim circumiectis.

Data igitur multitudine peditum, Equitúmque vtrumque in modum, ſiue quatuor ſeu quinque millium ſingulas legiones faciant: ſimiliter & ſignorũ altitudine, lõgitudinéq;, ac multitudine conceſſa: & adhęc diſtãtiis itinerũ, platearúmq; nec non omnibus aliis cõceſſis, facile eſt volentibus conſiderare quàm ſit locus capax, caſtráque quàm ampla.

Quòd ſi aliquando abundet ſociorum multitudo, ſiue hi ab initio Caſtra ſecuti ſint, ſiue poſteà per occaſionem acceſſerint: ij quidem qui per occaſionẽ acceſſerint, ea etiam quæ circa Prætorium ſunt, replent ſpatia, forúmque & Quæſtorium contrahunt in vnum, cogente temporis neceſſitate: iis verò, qui vnà cum exercitu à principio exiuère, ſi ſit abundans multitudo, addunt ſtrigam vnam ab vtraque parte Romanarum legionum, verſùs tranſuerſa latera.

Omnibus autem quatuor legionibus, Conſulibúſque ambobus in vna Caſtra coëuntibus, congregatíſque, nihil aliud cogitare oportet, quàm duos exercitus, prout dudum expoſuimus, pariter caſtrametatos auerſos inuicem iunctos eſſe, contingentes ſemet ad contubernia extraordinariorũ vtriuſque exercitus: quando ſanè contingit, vt figura fiat oblonga, locus duplo priore maior, circumferentia ſeſqui altera.

Cùm igitur ita eueniat, vt Conſules vnà caſtrametentur, ſic ſemper vtuntur caſtrametationibus. Cùm verò ſeorſum, reliqua ſanè ſimiliter: forum autẽ, Prætorium, Quæſtoriúmque in medio ſtatuunt vtriuſque exercitus. Hæc omnia Polybius.

Ex quibus intelligi poteſt, quæ caſtrorum Romanorum forma fuerit. Nonnunquàm tamen aliter conſtructa ea fuerunt. Cæſar lunatis Caſtris Thapſum (vt eſt in hiſtoria Africani belli) operibus circummuniuit.

Vegetius triquetram & ſemirotundam formam nominat, quem diligens lector de caſtrametatione etiam legere poterit. Illud hoc loco, antequàm ad alia accedam, monebo, Romanos ante Camilli tempora tantùm per æſtatem militiæ eſſe conſueuiſſe, & domi ſuæ hyemare: eo autem tempore, quo Veij obſeſſi primùm cœpiſſe caſtellis ædificatis, caſtríſque munitis, in hoſtico hyemem cum æſtate continuare, Plutarchus in Camillo, Liuius libro quinto.

Notandum & hoc eſt, tentoria ſiue tabernacula exercitus Romani ex pellibus fieri B conſueuiſſe, quod ex Valerio Maximo libro ſecundo, capite ſecundo, & aliis eſt manifeſtum: hinc toties apud auctores legitur, ſub pellibus milites habere, exercitum ſub pellibus retinere, ſub pellibus eſſe: quod nihil aliud eſt, quàm exercitum in tentoriis, quæ ex pellibus fieri ſolebant, habere, retinere, in tentoriis eſſe, in caſtris eſſe. Vide Carolum Sigonium ſcholiis in Liuium libro quinto initio, Iacobum Ræuardum libro quarto Variorum, capite tertio, & alios.

Neque hoc prætermittendum eſt, Caſtra Romanorum vt plurimùm portas habuiſſe quatuor. Prima erat Prætoria, quæ & Quæſtoria dicta eſt: ea vel orientem ſolem ſpectare, vel è conſpectu hoſtium dirigi ſolebat. Quod eò fiebat, vt ſi quando ad arma conclamatum foret, ſine tumultu extra caſtra contrahi multitudo, & explicari ordines, ſignáque C educi poſſent. Etenim vbi acie decernendum erat, illinc cohortes educi, & copiæ admoueri ſolebant.

Vbi etiam militum ſtatio copioſa inſtructáque ad ſubitos conatus eſſe debebat, cui etiam Principali nomen datum.

Altera à tergo Caſtrorum Decumana, eò quòd ampla & patens: ex qua deſertores & facinoroſi, in quos iure militari animaduertendum erat, educebantur, & pœnis coërcebantur.

Tertia erat Principalis, ex qua Principes & ſummi Duces velut ex poſtico, ſi quando opus eſſet, opem ſuis laborantibus ferebant, ordines tendebant, & milites educebant.

Via quoque, quæ ad eam portam ferebat, Principalis dicta eſt. Quarta erat poſt Præ- D torium, & Quinctana dicebatur, quippe per eam commeatus in caſtra conuehi, & rerum vtenſilium copia venalis exponi: inde etiam merces ad vſum militaris multitudinis, quæque bello vſui eſſent, importari & exportari ſolebant. Vide præter Feſtum Alexandrum Neapolitanum libro 1. Genialium dierum, c. 12.

Præter quatuor has portas ait Turnebus libro Aduerſariorum 30. c. 24. fuit etiam Extraordinaria, prope quam tendebant Extraordinarij. Liuius libro 40. Erumpere extraordinaria porta iuſſit. Quæſtoria, quæ propinqua erat Quæſtorio, Liuius eodem libro: Quinctus Fuluius Flaccus legatus cum dextera ala ad Quæſtoriam portam poſitus. Sed & duæ Principales erant, Dextra, & Siniſtra à Principibus nomen adeptæ. Liuius libro 40. ad dexteram Principalem Haſtatos legionis primæ inſtruxit, &c. Hactenus ille.

Prætorium dicebatur tabernaculum, quòd Duces exercituum, vel Imperatores, ſiue E Conſules, ſiue Dictatores, ſiue Prætores, ſiue Tribuni militum Conſulari poteſtate ij eſſent, occupabant.

Nomen autem inde habet, quòd initio Conſules, qui plerunque bella adminiſtrabãt, Prætores dicerentur. Quæſtorium erat tabernaculum Quæſtorum. Tantum de Caſtris, & eorum metatione.

De motione adhuc dicendum; de qua Polybius libro 6. ita ſcribit: Caſtra mouent in hunc modum: Vbi primum datum fuerit ſignum, detrahunt tentoria, componúntque ſarcinas: ſed neque deponere, neque eligere licet cuipiam, antequàm Tribunorum, Imperatoríſque tentorium erigatur, deponatúrve. Vbi ſecundum, imponunt onera iumen- F tis. Vbi tertium, procedere oportet primos, moueréque tota caſtra. Incedunt verò eo ordine, qui paulò antè, cùm de expeditione ageremus, à nobis ex Polybio eſt indicatus. Vt autem iis, quæ hoc capite de veteri Romanorum caſtrametatione dicta ſunt aliquid lucis accederet, operæ precium me facturum ſum arbitratus, ſi typum illius Caſtrametationis, ex libro quarto Commentariorum Reipublicæ Romanæ VVolfgangi Lazij hìc infererem, præſertim cùm is cum deſcriptione Polybij, quem nos ſecuti ſumus, per omnia conueniat. Quod meum conſilium vt probes, te, beneuole lector, etiam atque etiam rogo.

De disciplina Castrensi, & de Vigiliis.

A

Cap. XIII.

QVæ porrò Castrensis Romanorum disciplina, quæ vigiliarum ordinatio fuerit, luculenter explicat idem Romanæ historiæ scriptor diligentissimus Polybius, cuius hæc in fragmentis libri sexti verba sunt: Vbi castrametati sunt, conuenientes Tribuni, ab omnibus qui in castris sunt, liberis pariter seruísque, singulatim iusiurandum exigunt. Iurant autem illi, se nihil è castris furto ablaturos: imò si quis etiam inuenerit quippiam, id allaturum ad Tribunos: deinceps ordinant signa, atque ex vtraque legione Principum Hastatorúmque duo ad loci curam deputant, qui ante Tribunos est. In hac enim platea maxima pars Romanorum quotidiè versatur, idcirco studium adhibent, vt ea aspergatur, verratúrque diligenter. Ex reliquis duodeuiginti tria, quisque Tribunorum sortiuntur. Nam tot sunt Hastatorum, Principúmque in singulis legionibus signa, secundùm ante dictam diuisionem. Tribuni autem sex, tria signa, vicissim singulatímque ministrant. Tribuno ministerium huiuscemodi. Castris loco assignato, tentorium erigunt ij, locúmque circa tentorium pauimentant: & si quid circumsepire oporteat ad vasorum custodiam, id ipsis curæ est. Dant etiam excubias duas: excubia quatuor viris constat, quorum pars ante tentorium, pars post tentorium iuxta equos excubant. Cùm igitur tria quisque signa Tribunus habeat, atque in iis singulis viri sint ampliùs centum, exceptis triariis, velitibúsque, qui huiusmodi ministerium haudquaquàm exhibēt, opus quidem leue fit, eò quod quarto quoque die ad singula signa ministerium peruenit. Tribunis autem ex præfatis ministeriis vsus pariter necessarius: honórque atque obedientia exhibetur. Triariorum signa Tribunorum ministeriis eximuntur, sed turmis equitum singulis diebus ministeria præbent, vt quique proximi sunt post turmas locati: qui custodiunt etiam alia, sed præsertim equos, ne aut implicati vinculis lædantur, futuri inutiles ad opus: aut soluti, atque inuicem irruentes, turbas tumultúsque excitent in castris. Cæterùm vnum ex omnibus signum excubat quotidiè per vices ante Imperatorem, quod securitatem pariter Imperatori præbet aduersùs insidias, ornátque speciem Magistratus. Fossæ ac valli duo latera sociis curæ sunt, quibus proximum vtrumque eorum cornu locatum est. Romanis vtrique legioni vnum. Cúmque singula latera per signa diuisa distributáque sint, particularis sanè cura ordinum ductoribus incumbit præsentibus adstantibúsque. Vt autem vniuersum latus bene se habeat, duobus Tribunis similiter, reliquam etiam legionis curam hi sunt qui gerunt. Bini enim inter se diuisi bimestre spatium semestris temporis vicissim imperant: vniuersóque, quibus sors obtigit, subdiali vsui præsunt. Idem modus principatus est etiam præfectorum inter socios, equites, ordinúmque ductores omnes oriente luce accedunt ad Tribunorum tentoria, Tribuni ad Consulem: ille quod instat agendum, Tribunis edicit: Tribuni Equitibus, ordinúmque ductoribus: ij multitudini promunt tempore opportuno. Nocturni signi traditionem tutam præstant, hunc in modum: ex singulis generibus Equitum, peditúmque decimi signi, quod vltimum castrametatur, ad extremitatem strigarum, ex iis vir vnus eligitur, qui excubiarum ministeriis non tenetur: verùm accedit singulis diebus occidente Sole ad tentorium Tribuni, & accepta tessera (ea est tabella inscripta) recedit. Cúmque secesserit ad signum suum, tradit tabellam signúmque adhibitis testibus proximi signi Principi, ille similiter proximi: idémque faciunt omnes deinceps, donec ad prima, ac prope Tribunos locata signa peruenerit. Hos autem oportet tabellam nondum obortis tenebris referre ad Tribunos: & si relatæ sunt omnes quæ datæ sunt, cognoscunt signum datum esse omnibus, pérque omneis ad sese peruenisse: at si quid defuerit confestim, inquirit Tribunus, quídnam commissum sit, percipítque ex inscriptione, quanam ex parte tabella venerit: atque vbi repertum fuerit impedimentum, conueniens infertur mulcta. Vigilias disponunt hunc in modum: Imperatorem, eiúsque tentorium, accubans custodit signum: Tribunorum tentoria & Equitum turmas deputati, vt modò dictum est, ex singulis signis. Itidem per singulos ordines omnes ex se ipsi custodias disponunt, cæteras Imperator, fiúntque plerunque tres excubiæ: apud Quæstorem vna, binæ apud Legatos, Consiliariósque: exteriorem castrorum adspectum velites complent, totum interdiu vallum circumsidentes. Etenim hoc illis iniungitur ministerium. Portas singulæ ex iis decades accubantes seruant: eos qui sunt vigiliis deputati, ex singulis custodiis, qui primam vigiliam acturi sunt, vnus ex signis singulis tergiductor vespere ducit ad Tribunum: is dat

B C D E F

is dat ſingulis taleolas per ſingulas vigilias, breueis admodùm, habentes characterem: illi cùm acceperint, ad aſſignata recedunt loca. Fides circuitionis Equitibus committitur. Oportet enim primum alæ ductorem per ſingulas legiones præcipere vni ex ſuis tergiductoribus ſummo mane præceptum huiuſmodi, vt is edicat ante prandium quatuor adoleſcentibus alæ ſuæ, ad eos pertinere circuitionem noctis proximè acceſſuræ. Poſt hæc oportet idem præcipiat ſequentis alæ ductori ante noctem, quòd illi incumbat cura circuitionis in ſequentem diem: is cùm audiuerit, oportebit vt ſimilia faciat his, quæ prædiximus in ſequentem diem, atque hunc in modum & cæteri deinceps. Qui verò præoptati ſunt per tergiductores ex prima ala quatuor, vbi ſortiti fuerint vigilias, conferunt ſe ad Tribunum, accipiúntque in ſcriptis, quotam, quótque vigilias circuire oporteat. Poſteà verò accubant ij quatuor iuxta primum ſignum triariorum, cuius Princeps curam gerit, vt competens vigiliis ſignum tuba detur. Cùm verò tempus acceſſerit, primam viſit vigiliam, qui eam viſendam ſortitus eſt. Circuit autem prædicta loca non ſolùm circa vallum, aditúſque, ſed omnia per ſigna ſingula, turmáſque: & ſi inuenerit vigiles primæ vigilantes, accipit ab iis taleolam: ſin autem offenderit quempiam dormientem, aut locum deſeruiſſe, atteſtatus proximos abit. Idem fit etiam ab iis, qui deinceps vigilias circumeunt. Dandi autem ſignum buccina (ſicuti paulò antè dixi) per ſingulas vigilias, quod circuitoribus conueniat cum vigilibus, ductoribus ordinum primi ſigni triariorum vtriuſque legionis quotidie cura incumbit. Circuitorum ſinguli ſub ipſam lucem referunt teſſeras ad Tribunum, & ſi omnes redditæ fuerint, ſine delicto abeunt. At ſi quis pauciores attulerit, quàm ſit cuſtodiarum multitudo, inquirunt ex charactere, quænam cuſtodia defecerit, qua re cognita, vocatur ordinum ductor. Is autem ducit eos, quibus eſt commiſſa vigilia, ij diſceptant cum circuitore: & ſi cuſtodum fuerit delictum, confeſtim profert id circuitor, adhibitis teſtibus, qui proximi ſint: tenetur enim hoc facere, ac ſi nihil huiuſmodi factum ſit, crimẽ recidit in circuitorem, ſtatímque aduocato concilio, coram Tribuno dicit cauſam: & ſi condemnetur, fuſte cæditur. Hactenus Polybius. His igitur expoſitis, tempus eſt, vt aciem tandem inſtruamus, quod faciemus capite proximè ſequente.

Inſtructio aciei.
Cap. XIV.

QVæ in genere de militia Romana ſcitu fuerunt neceſſaria, hactenus expoſuimus, ſequitur, vt aciem tandem inſtruamus: quæ ipſa res paulò altiùs eſt repetenda. Quo die pugna erat cum hoſtibus committenda, ſignum in caſtris Romanis proponebatur, videlicet tunica purpurea, vel coccina ſupra Prætorium expanſa, cuius meminit Plutarchus in Fabio & alibi, Liuius, ac Polybius. Pòſt, vbi iam ad bellum exeundum, & exercitus caſtris educendus eſſet, ſigna militaria, quæ in caſtris fixa erant, captatis auguriis euellebãtur è terra. Habebatur autem hoc inter fœlicia auguria, ſi auellentem ſigna facilè ſequerentur. Ideóque Craſſus in Arabis bello Parthico cum filio occiſus legitur, quòd iturus ad prælium auellere ſigna vix potuerit. Edicto caſtris exercitu, acies inſtruebatur. Quod qua ratione fieri conſueuerit, ex Liuio aliquo modo intelligi poteſt, qui libro 8. multis verbis inſtructam aciem deſcribit, quæ cùm maximoperè huc faciant, non grauabor adſcribere. Ita igitur Liuius: Clypeis anteà Romani vſi ſunt: deinde poſtquàm ſtipendiarij facti ſunt, ſcuta pro clypeis fecère: & quod anteà Phalanges ſimiles Macedonicis, hoc poſteà manipulatim ſtructa acies cœpit eſſe. Poſteà in plures ordines inſtruebatur. Ordo ſexagenos milites, duos centuriones, vexillarium vnum habebat. Prima acies Haſtati erant, manipuli quindecim, diſtantes inter ſe modicum ſpatium. Manipulus leues vicenos milites, aliam turbam ſcutatorum habebat. Leues autem, qui haſtam tantùm geſáque gererent, vocabantur. hæc prima frons in acie florem iuuenum pubeſcentium ad militiam habebat. Robuſtior inde ætas totidem manipulorum, quibus Principibus eſt nomen: hos ſequebantur ſcutati omnes, inſignibus maximè armis: hoc xxx. manipulorum agmen, Antepilanos appellabant: quia ſub ſignis iam alij quindecim ordines locabantur: ex quibus ordo vnuſquiſque tres partes habebat, earum vnamquamque primum pilum vocabant: tribus ex vexillis conſtabat. Vexillum c x x c v i. homines erant; primum vexillum triarios ducebat, veteranum militem ſpectatæ virtutis: ſecundum rorarios, minus roboris ætate, factíſque: tertium accenſos, minimæ fiduciæ: eò & in poſtremam aciem reiiciebantur. Vbi his ordinibus exercitus inſtructus eſſet, Haſtati omnium primi pugnam inibant. ſi Haſtati profligare hoſtem

non possent, pede presso eos retrocedentes in interualla ordinum Principes recipiebant, tum Principum pugna erat, Hastati sequebantur, triarij sub vexillis considebant, sinistro crure porrecto, scuta innixa humeris hastas suberecta cuspide in terra fixas, haud secus, quàm vallo septa inhorreret acies, tenentes. Si apud Principes quoque satis prosperè nõ esset pugnatum, à prima acie ad triarios sensim referebantur. Vnde rem ad triarios redisse, cùm laboratur, prouerbio increbuit. Triarij consurgentes, vbi in interualla ordinum suorum Principes & Hastatos recepissent, extemplò compressis ordinibus velut claudebant vias: vnóque continenti agmine, iam nulla spe pòst relicta, in hostem incedebant, id erat formidolosissimum hosti, cùm velut victos insecuti, nouam repentè aciem exsurgentem, auctam numero cernebant. Scribebantur autem quatuor ferè legiones quinis millibus peditum, Equitibus in singulas legiones trecentis: alterum tantùm ex Latino delectu adiiciebatur, qui ea tempestate hostes erant Romanis, eodémque ordine instruxerant aciem, nec vexilla cum vexillis tantùm, vniuersi Hastati cum Hastatis, Principes cum Principibus, sed Centurio quoque cum Centurione, si ordines turbati non essent, concurrendum sibi esse sciebat. Hactenus Liuius, qui vniuersum exercitum in tres partes distribuit. Primam aciem Hastatos facit, id est, leues milites, ac scutatos, in eámque pubescentes ad militiam omnes coniicit: alteram Principes vnà cum scutatis, quos Antepilanos vocabant: tertiam ex quindecim ordinibus constituit, quorum vnusquisque tres partes haberet, earum vnamquamque primum pilum vocabant: ex tribus vexillis constabat, Triariorum, Rorariorum, & Accensorum, quorum Rorarij inter antepilanos primò procurrebant, deinde etiam Accensi eò procedebant, vt tum denique viribus hostium vel exhaustis, vel debilitatis, integri & recentes Triarij pugnam capesserent. Polybius libr. 6. eundem ferè ordinem, sed clariùs describit. Legionem enim quadrifariam diuidit in Pilarios, minimos natu, Hastatos iis proximos ætate, Principes florentissimis armis, & Triarios maximos natu. Pilanos quidem, Hastatósque & Principes millenos ducenos, Triarios autem sexcentos. Si maior fiat legio, proportione partes augeri dicit, exceptis Triariis, quos semper efficiant pares.

Cæterùm non vno semper modo acies instructa fuit, sed diuersis, quod videre est tum apud Cæsarem in ipsius Commentariis, tum apud Ælianum in libro singulari de instruenda acie, ad quos harum rerum studiosum lectorem remitto. Agellius lib. 10. ca. 9. aliquot vocabula militaria, quibus instructa certo modo acies appellari soleat, recenset: qualia sunt, frons, subsidia, cuneus, orbis, globus, forfices, serra, alæ, turres, eáque dicit inueniri in libris eorum, qui de militari disciplina scripserunt, tralatáque esse ab ipsis rebus, quę ita propriè nominantur earúmque rerum in acie instruenda, sui cuiusque vocabuli imagines ostendi.

Frons. * * * *

Subsidia dicebantur illi milites, qui post aciem subsidebant, vel laboranti exercitui subuenirent.

Cuneus dicebatur acies cuneum repræsentans, sicut orbis, globus, forfices, &c. quæ in modum globi, orbis, forficis instruebatur. Vegetius libro 3. ait, Cuneum peditum multitudinem vocari, quæ iuncta cum acie primùm angustior, deinde latior procedat, & aduersariorum ordines rumpat: quia à pluribus in vnum locum tela mittantur. Quã rem, inquit, milites vocare caput porcinum. Typum eius habet Ælianus in libello de instruendis aciebus.

Alæ, dictæ sunt exercitus Equitum ordines, quòd circùm legiones dextra, sinistráque tanquàm alæ in auium corporibus locabantur. Cincius libro 6. de re militari, apud Agellium libro 16. cap. 4.

De deuotione sui ipsius pro exercitu, & de deuotione exercitus hostilis.

Cap. XV.

QVOD si periculum aliquod imminere videretur, & Aruspices nunciarent, Deos non placatos esse, tum vnus aliquis ex Romanis sese pro exercitu suo, & simul exercitum hostium deuouebat. Licebat autem, quemadmodum Liuius libro octauo, ait, Consuli, Dictatoríque, & Prætori deuouere legiones hostium, & se vel alium, quem velit, ex legione Romana scripta, ciuem. Si is homo, qui deuotus esset, moreretur, probè

factum

factum videbatur: ni moreretur, tum signum septem pedes altum, aut maius in terram defodi, & piaculum hostia cædi oportebat: vbi illud signum defossum esset, eò Magistratum Romanum descendere fas non erat. Qui verò sese deuouere volebat, ni moreretur, neque suum, neque publicum diuinum purè facere poterat. Addit deinde: Ei, qui sese deuoueret, Vulcano arma, siue cui alij Diuo vouere vellet, siue hostia, siue quo alio vellet, ius esse: Telo, super quod stans Consul precatus sit, hostem potiri fas non esse: si potiatur, Marti suauetaurilibus piaculum fieri oportere. Qua verò ratione, quibus cæremoniis, & qua verborum forma, sese deuouerent, idem paulò antè, de Decio Consule loquens, ostendit, cùm ita scribit: In hac trepidatione Decius Consul M. Valerium magna voce inclamat: Deorũ, inquit, ope Valeri opus est, agedum Pontifex publicus populi, Romani præi verba, quibus me pro legionibus deuoueam. Pontifex eum togam prætextam sumere iussit, & velato capite, manu subter togam ad mentum exerta, super telum subiectum pedibus stantem, sic dicere: Iane, Iuppiter, Mars Pater, Quirine, Bellona, Lares, Diui Nouensiles, dij Indigetes, diui, quorum est potestas nostrorum, hostiúmque, diíque Manes, vos precor, veneror, veniam peto, feróque, vti populo Romano Quiritium victoriámque prosperetis, hostésque populi Romani Quiritium terrore, formidine, mortéque afficiatis. Sicut verbis nuncupaui, ita pro Republica Quiritium, exercitu, legionibus, auxiliis populi Romani Quiritium, legiones, auxiliáque hostium mecum Diis manibus, Tellurique deuoueo. Hæc ita precatus, lictores ire ad T. Manlium iubet, maturéque collegæ se deuotum pro exercitu nunciaret, ipse incinctus cinctu Gabino, armatus in equum insiluit, ac se in medios immisit. Hactenus Liuius. Extat etiam apud Macrobium formula deuotionis vrbium, & exercituum hostilium, quam paulò pòst recitabimus. Cæterùm de conflictu nihil hoc loco dicam, extant eius exempla plurima, & varia hinc inde apud historicos, Liuium, Cæsarem, Polybium, Plutarchum: item apud Frontinum in libris de Stratagematis, vnde ea peti possunt. Hoc tamen notandum esse duxi, Romanos, cùm classico dato pugnam inirent, primo occursu ad ardorem excitandum, ardentissimo clamore concurrere, & signa inferre consueuisse: qui clamor si consona voce editus, neque impar, varius vel dissonus foret, haud dubiè satis animorum ad certamen esse, & futuram victoriam spondebat: námque is erat index voluntatis & animi cuiusque. Si verò excitatior, crebriórque ab hoste sublatus esset, quò euentus prælij casurus foret, indicium haud dubium præbebat: in qua quidem re ad ardorem animi excitandum, non solùm acies, sed ipsa quoque signa militaria inferebant. Neque enim parui momenti fuit prima illa vis & congressio militaris, cùm alacres & fiduciæ pleni, ardenti clamore simul in hostes ibant, & signa inferebant, intolerabili clamore, animorum vno impetu consentiente, ac virtute: quæ res magnarum victoriarum plerumque causam dedit. Sed de his iam satis. Huc conferenda sunt exempla pugnarum, quæ passim in historicis occurrunt, & stratagematum, de quibus diligentissimè scripsit Frontinus.

De oppugnationibus vrbium, & iis quæ ad oppugnationes requiruntur. Cap XVI.

Diximus de iis, quæ necessaria fuerunt, si in locis patentibus ad manus veniretur, iam de expugnatione locorum clausorum & munitorum agemus. Qua quidem in parte omnium maximè de instrumentis & machinis bellicis, quarum in oppugnationibus vsus fuit, dicendum erit. Locus clausus expugnatur ex itinere primo impetu, aut longiore oppugnatione capitur. Illius exempla multa sunt passim. Vnum adferam, quod est apud Cæsarem de expugnatione Gomphorum libro 3. belli ciuilis. Gomphenses, inquit, venienti Cæsari portas præcluserunt. Cæsar itaque castris munitis scalas, musculósque (quibus fossæ aggere completæ solitum iter efficerent) ambulatoriis turribus, ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari iussit: quibus rebus effectis cohortatus milites, docuit quantum vsum haberet ad subleuandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno, atque opulento, simul reliquis ciuitatibus, huius vrbis exemplo inferre terrorem, & id fieri celeriter, priùs quàm auxilia cõcurrerent. Itaque vsus singulari militum studio, eodem, quo venerat die post horam nonam oppidum altissimis mœnibus oppugnare aggressus, ante Solis occasum expugnauit. Hactenus Cæsar. Quòd si propter fossarum latitudinem, murorúmque altitudinem, & munitionẽ repẽtino impetu vrbis expugnari non posset, vineis actis, aggere iacto, turribus constitutis oppugnabatur. Cuius rei exempla etiam multa passim apud scriptores vete-

res extant. Nos hîc vocabula quædam militarium instrumentorum & operum pertinentium & ad munitiones castrorum, & ad oppugnationes oppidorum exponemus. Castra communiebant aggere, vallo, loricis, ceruis, cippis, liliis, & stimulis. Ad oppugnationes requirebantur turres ambulatoriæ, testudines, musculi, vineæ, plutei, & cuniculi.

Agger, inquit Vegetius lib. 4. ex terra lignísque extollitur contra murum, de quo tela iactantur. Franciscus Hotomanus annotationibus in Cæsarem, Aggeris nomen, inquit, tripliciter ab antiquis vsurpari video: primùm pro mole ad mœnia oppidorum, deinde pro munitione castrorum, postremò pro materia, qua moles, munitióve extruitur. Molem intelligimus tumulum ex lignisq; & glebis, ac cespitibus extructum, vt in vrbiū, aut castrorum muros vel militibus, vel turribus mobilibus ascensus præbeatur. Cæsar lib. 2. belli ciuilis, Lucanus lib. 3. ex quibus intelligitur, trabes à lateribus adhiberi solitas, quæ latera firmarent, ne terra diffluere interiorem autem partem viminibus, virgultis & terra repleri, atque infarciri solitam. Tanta autem aggeris interdum altitudo erat, vt propè mœnia adæquaret, vt apud Cæsarem lib. 2. belli Gallici, Liu. libro 5. & alibi. Et ad hanc molem extruendam non modò fabri, verùm etiam milites his ferramentis instructi erant: bidentibus, ligonibus, rastris, alueis, cophinis, qualis, vt Vegetius scribit libro 1. & 3. Reliquarum duarum significationum, quod sumitur pro muro & munitione castrorum, item pro ipsa aggeris materia, quæ triplex erat, trabium, quæ latera firmabant, frondium, & cespitum, multa extant apud Cæsarem testimonia, quæ non opus est adducere.

Vallus siue vallum dicebatur stipes ramosus in aggeris summa parte defigi solitus, ad aggerem confirmandum, & loricas extruendas. Hunc vallum legionarij milites vnà cum armis in itinere ferebant, vti suprà ex Cicerone audiuimus, & alij etiam auctores attestantur. Nonnunquàm accipitur pro superiore parte aggeris ex illis vallis, id est, sudibus & stipitibus, ac viminibus interiectis constante. Valli Romani elegans descriptio extat apud Polybium libro 17. vbi id cum vallo Græco confert, & quídnam inter ea sit discriminis, ostendit. Vallum, inquit, apud Romanos, duos, trésve, aut ad summum quatuor habet surculos, ex quo accidit, vt perfacilis eius sit gestatio. Itaque vnus tria, atque etiam quatuor simul fert. Et paulò pòst, cùm de Græcorum vallo, eiúsque vsu dixisset, subiicit: Apud Romanos dissimillima est ratio. Primùm enim ita valla inter se circumplicant, vt neque facilè quorum ramorum in terrā compactorum sint virgulta, neque quorum virgultorum sint rami, agnoscas. Prætereà difficile est, si quis euellere conetur, manum admouere: quoniam densissimè inter se contexta & conserta sunt. Eò accidit, quòd virgulta ita accuratè inflexa, & intertexta sunt, vt reuelli ab eo, qui prehenderit, facilè non possint: primùm quia eminentiæ & surculi omnes suam & propriam in terra firmitudinem obtinent. Deinde cùm vnum è virgultis trahitur, necesse est propter mutuam contexturam magnam simul propaginem educi, neque verò fieri potest, vt duo, trésve vnum, idémque vallum prehendere possint. Quòd si quis vnum aut alterum commoueat, ac reuellat, exiguum tamen interuallum patefiet. Ita Polybius.

Loricæ dicebantur eminentiæ illæ aggeris, siue etiam murorum, quæ pectus defendebant. Fiebant autem plerumque ex cratibus & viminibus, interdum ex pluteis, id est, crassis asseribus & tabulis.

Cerui erant stipites, cornicula eminentia habentes, quibus ad commissuras pluteorum atque aggeris vtebantur, ad impediendum ascensum.

Lilia stipites erant feminis crassitudine, à summo præacuti, ad similitudinem floris eiusdem nominis, non aperti, sed adhuc compressi: & tegebantur viminibus ac virgultis.

Cippi erant stipites tricipites, aut quadricipites, delibratis & præacutis cacuminibus, ab infimo reuincti longurio transuersario, ne auelli possent. Hæc omnia ad munitionem & defensionem castrorum parabantur à Romanis.

Iam ea quæ ad oppugnationem requirebantur explicabimus. Turris mobilis, siue (vt Vegetius appellat) ambulatoria, erat machina, instar ædificij ex trabibus & tabulis, interdum decem contignationibus extructa, intus erat aries, quem suspensum milites in hostium murum impellebant: ex superiore parte pons demittebatur in eundem murum, & scalæ confestim iniiciebantur. Tota autem machinatio subiectis rotis, à militibus circiter quinquaginta introrsus promouebatur, cùm musculus aut vineæ præcederent, sub quibus fossores rastris & ligonibus viam muniebant: aggerémque, de quo diximus, solidabant, vt mœnibus turris propinquari posset. Hæc Hotomanus. In eandem sententiam scribit:

A scribit:Vegetius libro quarto. Eius ædificandæ rationem tradit Victruuius libro decimo.De illius forma locus insignis est apud Cæsarem libro secundo belli Gallici. Altitudo eius tanta fuit,vt plerunque denûm tabulatorum esset, velut apud Cæsarem libro octauo belli Gallici & de bello Alexandrino, apud Iosephum libro sexto, capite octauo belli Iudaici. De pontibus, quos iniungi solere diximus, insignis extat locus apud Hircium libro octauo belli Gallici: Turres, inquit,crebras excitari in altitudinem trium tabulatorum,pontibus traiectis,constratisque coniungi: quorum frontes viminea loricula munirentur. Multa etiam in eandem sententiam scribit Procopius libro primo Gott.& libro 2.

Testudo tabulatum erat ex trabibus, pluteisque factum, coriisque ac ciliciis contectum, B aduersùs flammam & incurrentia saxa, sub qua latebant milites, qui viam turribus,aut vineis muniebant,saxa de via remouebant,solum æquabant, ac muros tentabãt. Victruuius lib.10. & Cæsar multis locis.Interdum etiam testudo significat cratem scutorum continuatam, qua sublatis supra capita scutis protecti pedites sagittarum aut saxorum nubem vitabant.

Musculos Vegetius libro quarto interpretatur machinas,quibus tecti milites apportatis lapidibus, lignis, & terra fossas complebant, vt turri ambulatoriæ viam munirent.At Cæsar Musculorum tecto vsum tribuit, non viæ aggere supportato muniendæ; sed muri subruendi, lapidésque vectibus subducendi, qui etiam interdum subiectis rotulis impellebantur, cuiusmodi musculi descriptio extat apud Cæsarem lib.2. Belli ciuilis. C

Vineas Vegetius lib.4.ait esse machinationem tabulatis,cratibúsque constratam,quæ subiectis rotulis impellitur, cuius tecto muniti obsidentes, murorum fundamenta subruunt. Has Franciscus Hotomanus opinatur inde dictas,quòd,vt plerisque locis vineæ sepibus vimineis,ita hæ rectis vimineis muniri soleant.Vsum vinearum Lucanus libro 3.his describit versibus:

Tunc adaperta leui procedit vinea terra,
Sub cuius pluteis,& tecta fronte latentes
Moliri nunc ima parant,& vertere ferro
Mœnia.nunc aries suspenso fortior ictu
D *Incussus densi compagem soluere muri*
Tentat,& impositis vnum subducere saxis.

Alium prætereà,inquit Hotomanus,vsum vinearum esse video,vt cùm plures ordine impellerentur,milites post eas occulti sequerentur,veluti libro 7.belli Gallici.Hinc sub vitem præliari dicebantur milites,cùm sub vinea militari pugnabant.Festus.

Pluteos, inquit Vegetius libro 4.esse machinas mobiles, & ambulatorias,ex tabulis, vimine & corio constratas, trinísque rotulis adigi solitas ad muros,quarum vna in medio,duæ in capitibus apponantur,ita vt in quamcunque partem quis velit,more carpentorum admoueri possint. Quos,inquit,obsidentes applicant muris,corúmque munitione protecti,sagittis,siue fundis, vel missilibus defensores omneis de propugnaculis oppidi exturbant, vt scalis ascendendi facilior præstetur occasio. E Plutei etiam crebrò vsurpantur pro tabulis, siue asseribus, cuius significationis exempla occurrunt passim.

Cuniculus est meatus subterraneus suffossus. Festus. Cuniculum, id est, foramen sub terra occultum,aut ab animali,quod simile est lepori, appellatur, quod subterfossa terra latere est solitum: aut à cuneorum similitudine, qui omnem materiam intrant findentes.Cuniculorum agendorum rationem qui primus inuenerit,Vegetius lib.4.his verbis docet:Cùm Rhodiorum,inquit,ciuitas oppugnaretur ab hostibus,& turris ambulatoria super murorum altitudinem ac turrium omnium pararetur: mechanici ingenio inuentum est tale remedium. Per noctem sub fundamento muri cuniculum fodit,& illum,ad F quem die postero turris fuerat promouenda, nullo hostium sentiente, egesta terra cauauit intrinsecus, & quum rotis suis mola impulsa fuisset tanto pondere solo cedente subsedit,vt nec iungi muris,ac moueri vlteriùs potuerit: ita ciuitas liberata est,deiectáque machina.

De machinis bellicis ad oppugnationem vrbium necessariis,& Romanis vsitatis, Balista, Ariete, Scorpione.

Cap. XVII.

FVERVNT autem & machinæ quædam bellicæ, quibus ad oppugnationem vrbium vsi fuerunt, veluti Balista, Aries, Scorpius, siue onager, de quibus etiam nonnihil dicendum nobis est. A

Vegetius lib.4. inter alia tormentorum genera balistam primò enumerat: eámque funibus, neruis, chordísque ita tendi ait, vt quantò maiora brachiola haberet, hoc est, quantò maior esset, tantò spicula longiùs mitteret. Deinde Onagrum, quo lapides dirigebantur. Postremò scorpiones, ideò sic dictos, quòd paruis, subtilibúsque spiculis mortem inferrent. Balistæ, sicut & Arietis, & Scorpij descriptiones extant apud Marcellinum, quas operæ precium est huc referre. Ita verò is libro 23. Balistæ forma hæc est. Ferrum inter axiculos duos firmum compaginatur, & vastum in modum regulæ maioris extentum: cuius ex volumine teretis quod in medio ars polita componit, quadratus eminet stylus extensiùs recto canalis angusti meatu cauatus, & hac multiplici chorda neruorum tortilium illigatu: seíq; cochleę duę ligneæ coniunguntur aptissimè, quarum prope vnam adsistit artifex contemplabilis, & subtiliter adponit in temonis cauamine sagittam ligneam spiculo maiore conglutinatam: hócque facto hinc inde validi iuuenes versant agiliter rotabilem flexum. Quum ad extremitatem neruorum acumen venerit summum, percita interno pulsu à balista ex oculis euolat, interdum nimio ardore scintillans: & euenit sæpiùs, vt antequàm telum cernatur, dolor lethale vulnus agnoscat. B

Scorpionis autem, quem appellant nunc onagrum, huiusmodi forma est: Dolantur axes duo quernei vel ilicei, curuantúrque mediocriter, vt prominere videantur in gibbas: híque in modum serratoriæ machinæ connectuntur, ex vtroque latere patentiùs perforati, quos inter per cauernas funes colligantur robusti, compagem, ne dissiliat, continentes. Ab hac medietate restium ligneus stylus exurgens obliquus, & in modum iugalis temonis erectus, ita neruorum modulis implicatur, vt altiùs tolli possit & inclinari, summitatíque eius vnci ferrei copulantur, è quibus pendet stupea vel ferrea funda: cui ligno fulcimentum prosternitur ingens cilicium paleis confertum minutis, validis nexibus illigatum, & locatum super congestos cespites vel latericios aggeres. Nā muro saxeo huiusmodi moles imposita disiectat quicquid inuenerit, subter, concussione violenta, non pondere. Quum igitur ad concertationem ventum fuerit, lapide rotundo fundæ imposito, quaterni altrinsecùs iuuenes repagula, quibus incorporati sunt funes explicantes, retrorsus stylum penes vncinum inclinant: itaque demùm sublimis adstans magister, claustrum quod totius operis continet vincula, reserat malleo forti percussam. Vnde absolutus ictu volucri stylus, & mollitudine offensus cilicij, saxum contorquet quicquid incurrerit, collisurum. Et tormentum quidem appellatur, quòd ex eo omnis explicatio torquetur: scorpio autem, quoniam aculeum desuper habet erectus: cui etiam onagri vocabulum indidit ętas nouella, ea re quòd asini feri, quum venatibus agitantur, ita eminùs lapides post terga calcitrandro emittunt, vt perforet pectora sequentium, aut perfractis ossibus capita ista displodant. C D

Hinc ad arietem veniemus. Eligitur abies vel ornus excelsa, cuius summitas duro ferro concluditur & prolixo, arietis efficiens prominulam speciem, quæ forma huic machinamento vocabulum indidit: & sic suspensa vtrinque transuersis asseribus & ferratis quasi ex lance, vinculis trabis alterius continetur: eámque, quantùm mensuræ ratio patitur multitudo retrò repellens, rursus ab obuia quæque rumpenda protrudit ictibus validissimis, instar adsurgentis & cadentis armati. Qua crebritate: velut reciproci fulminis impetu ædificiis scissis in rimas, concidunt structuræ laxatæ murorum. Hoc genere operis, si fuerit exerto vigore discussum, nudato vallo defensoribus, solutísque obsidiis ciuitates munitissimæ recluduntur. Pro his arietum machinamentis iam crebritate despectis conditur machina scriptoribus historicis nota, quam helepolin Græci cognominãt: cuius opera diuturna Demetrius Antigoni filius Rhodo aliísque vrbibus oppugnatis. Poliorcetes est appellatus. Ædificatur hęc autem hoc modo: Testudo compaginatur immanis, axibus roborata longissimis, ferreísque clauis aptata, & contegitur coriis bubulis, virgarúmque recenti textura, atque limo asperguntur eius suprema, vt flammeos detrectet & missiles casus. Conseruntur autem eius frontalibus trisulcæ cuspides præacutæ ponderibus ferreis graues, qualia nobis pictores ostendunt fulmina, vel fictores, vt quicquid petierit, aculeis exertis abrumpat. Hanc ita validam molem, rotis & funibus regens numerosis intrinsecus miles, languidiori murorum parti viribus admouet concitis: & nisi desuper propugnantium valuerint vires, collisis parietibus aditus patefacit ingentes. E F

His

A His addo etiam Malleolos & Falces murales. Malleoli, inquit Nonius, manipuli spartei, pice contecti, qui incensi, aut in muros, aut in testudines iaciūtur, de quibus ita Marcellinus, Malleoli teli genus figurantur hac specie: sagitta est cannea inter spiculum & arundinem multifido ferro coagmētata, quæ in muliebris coli formam, quo nentur lintea stamina, concauatur ventre subtiliter, & plurifariàm patens, atque in alueo ipso ignē cum aliquo suscipit alimento. Et sic emissa lentiùs arcu inualido (ictu enim rapidiore extinguitur) si hæserit vsquàm tenaciter, cremat: aquísque conspersa acriores excitat æstus incendiorum, nec remedio vllo quàm superiacto puluere consopitur.

De falcibus muralibus ita Vegetius libro 4. De materia & tabulatis testudo contexitur: quæ ne exuratur incendio, coriis vel ciliciis, centonibúsque vestitur. Hæc intrinsecùs accipit trabem, quæ adunco præfigitur ferro: quod falx vocatur ab eo, quòd incuruata est, vt de muro extrahat lapides. Meminit harum etiam Liuius libro 38. Cæsar, Orosius, & alij.

B Murices alio nomine triboli, siue tribuli dicti, machinulę ferreæ tetragonę erant, aculeis extantibus infestæ, quæ spargi solebant aduersùs eruptiones hostiles.

De euocatione Deorum tutelarium, & deuotione vrbium atque exercituum hostilium.

Cap. XVIII.

C IAm verò & hoc silentio non est prætereundum, quòd Macrobius libr. 3. Saturnal. cap. 9. notat, cùm omnes vrbes in alicuius Dei essent tutela, morem Romanorum arcanum, & multis ignotum fuisse, vt cùm obsiderent vrbem hostium, eámq; iam capi posse confiderent, certo carmine euocarent tutelares Deos: quòd aut aliter vrbem capi posse non crederent: aut etiamsi posset, nefas existimarēt, Deos habere captiuos. Vnde & ipsi Romani tum Deum, in cuius tutela vrbs Roma est, tum ipsius vrbis Latinum nomen ignotum esse voluerint, cauerı́ntque ne quod ipsi sæpe aduersùs vrbes hostium fecisse se nouerant, idem ipsi quoque hostili euocatione paterentur, si tutelæ suæ nomen diuulgaretur. Euocatis Diis tum ipsam etiam vrbem, & exercitum hostilem deuouebant. Carmen autem, quo Dij euocabantur, cùm oppugnatione ciuitas cingeretur, eiusmodi ex 5. libro D rerum recōditarum Sammonici Sereni Macrobius recitat lib. 3. Saturnal. cap. 9. Si Deus, si Dea es, cui populus, ciuitásq; Carthaginensis est in tutela, téque maximè ille, qui vrbis huius, populíq; tutelam recepisti, precor, venerórque, veniámq; à vobis peto, vt vos populum, ciuitatémque Carthaginensium deseratis, loca, templa, sacra, vrbémque eorum relinquatis, absque his abeatis: eíque populo, ciuitatíque metum, formidinem, obliuionem iniiciatis, proditíque Romam ad me, meósque veniatis: nostráque vobis loca, templa, sacra, vrbs acceptior, probatiórque sit: mihi quoque, populóque Romano, militibúsque meis præpositi sitis, vt sciamus, intelligamúsque. Si ita feceritis, voueo vobis templa, ludósque facturum. In eadem verba hostias fieri oportet, auctoritatémque videri extorum, vt ea promittant futura. Vrbes verò, exercitúsq; sic deuouentur, iam euocatis E numinibus. Dis pater, siue Iouis manes, siue quo alio nomine fas est nominare, vt omnes illam vrbem Carthaginem, exercitúmque quem ego me sentio dicere, fuga, formidine, terrore compleatis: quíque aduersùs legiones exercitúmque nostrum arma, teláque ferent, vti vos eos exercitus, eos hostes, eósque homines, vrbes, agrósque eorum, & qui in his locis, regionibúsque, agris, vrbibúsque habitant, abducatis, lumine supero priuetis: exercitúmque hostium, vrbes, agrósque eorum quos me sentio dicere, vti vos eas vrbes, agrósque, capita, ætatésq; eorum deuotas, consecratásque habeatis, illis legibus, quibus quandoque sunt maximè hostes deuoti: eósque ego vicarios pro me fide, Magistratúque meo, & populo Romano, exercitibus, legionibúsq; nostris do, deuoueo: vt me, meámque fidem, imperiúmque, legiones, exercitúmque nostrum, qui in his rebus gerundis sunt bene saluos sinatis esse. Si hęc ita faxitis, vt ego sciam sentiam, intelligámque: tum quisquis F votum hoc faxit, rectè factum esto, ouibus atris tribus, tellus mater, téque Iupiter obtestor. Cùm tellurem dicit, manibus terram tangit: cùm Iouem dicit, manus ad cœlū tollit: cùm votū recipere dicit, manibus pectus tāgit. Hactenus ex Sāmonico Sereno Macrobius, & addit in antiquitatibus se hæc oppida inuenisse deuota, Stonios, Fregellos, Gabios, Veios, Fidenas. Prætereà Carthaginē, & Corinthū. Sed & multos exercitus, oppidáq; hostiū, Gallorū, Hispanorum, Afrorum, Maurorum, aliarúmque gentiū, quas prisci

loquantur annales. Atque de oppugnationibus hactenus. A

De prælio nauali. Cap. XIX.

SEQVITVR iam de prælio nauali, de quo antequàm dicere incipiamus, ſciendum eſt, Romanos cùm in omni reliqua militia clari eſſent, mari tamen ſeſe non commiſiſſe ante primum bellum Punicum. Tum enim primum, cùm Carthaginenſes plurimùm mari pollerent, coacti & ipſi ſunt claſſem comparare, & naualis belli periculum facere. Ne autem omninò nauigationis & rerum maritimarum expertes eſſent, prouidentia & cura Conſulum factum eſt, vt milites paulatim ad remigium intereà, dum tota claſſis pararetur, exercerentur per hunc, vti Polybius libro 1. docet modum. Subſelliis in arena per ordinem poſitis, remiges inſidentes ad vocem pręcipientis, qui in medio eorum erat, omnes vnà protendere brachia, ac reducere, remóſque per arenam mouere pariter docebantur: ad illius vocem ſimul omnes incipiebant, ſimul deſinebant, per hunc modũ nauigandi artem edocti, & perfectis intereà nauibus mare ingreſſi, poſt paucos dies verum in vndis periculum fecerunt. Hactenus Polybius. Hæc igitur prima rudimenta Romanorum, quod ad naualia prælia, fuerunt. Is cui imperium in copias nauales mandatum erat, Pręfectus claſſis dicebatur. Interdum etiam Duumuiri nauales creabantur, de quibus diximus libro harum Antiquitatum 7. cap. 40. B

Singulæ item naues ſuos præfectos habebant, de quibus non eſt neceſſe multa verba facere. Cæterùm potiſſima pars huius tractationis conſiſtit in explicatione nauium, earúmque partium, & generum, quibus cognitis, reliqua facilè intelligi, nullo etiam docente, poſſunt. Quare de nauibus, quantum quidem huc pertinere arbitrabimur, dicemus. C

De claſſe & nauibus, earúmque partibus & generibus. Cap. XX.

VNIVERSVS nauium apparatus claſſis dicebatur, ἀπὸ τῶν καλῶν, hoc eſt, à lignis vt docent Grammatici.

Nauis autem à Græco νάω, quod fluo ſignificat, vel à Latino No, quod eſt nato, vel à à nauo, quòd rectorem nauium nauis expoſcat, hoc eſt, ſtrenuum & celerem, nomen habet. Nauium partes plurimæ ſunt, quas, prout nobis occurrent, hîc recitabimus. D

Carina eſt pars nauis infima à facili curſu, quaſi currina vocata, Salluſtius alueum vocat. Quidam totius nauis compagem carinam eſſe opinantur. Hę primùm, ſicut & ſtatumina, ex leui materia fiebant, reliquum corpus nauium viminibus contextum, coriis integebatur. Capitur etiam carina interdum pro infima trabe, qua nauis fundatur, vt eſt illud Ouidij:

Dum mea puppis erat valida fundata carina.

Statumina quæ & ſtamina, & coſtæ dicuntur, ligna ſunt arrectaria in interiore aluo, quæ latera nauis ſuppingunt.

Pergula eſt ex curſu per totam nauem apertus locus ad nauis latera. Feſtus Ageam vocat, quòd in ea quæque res maximè agi ſoleat, quo vocabulo vſus eſt Ennius: E

Multa foro ponent, ageáque longa repletur.

Nonnulli ageam eam viam dictam putant, per quam ad remiges hortator accedit.

Prora eſt nauis pars anterior, ſic dicta quaſi πρωϊέρα, quod reliquam nauis partem pręcedat. Hinc qui præeſt, proreta, Græcè πρωρεὺς appellatur.

Roſtra, pars nauis primore in prora exporrectior, & cunei in modum acutior, nomen habet à roſtris auium, ad quorum ſimilitudinem fiebant, vnde roſtrata nauis, & roſtrata corona, de qua infrà: De roſtris loco fori Romani, ſuprà diximus.

Puppis nauis pars eſt poſterior, & eſt locus in naui honeſtior, quòd ibi ſedeat gubernator clauo regens nauigium.

Acroteria, ſiue plutei nauales, tigna ad ornatum proræ, puppíſque prominentia. F

Tutela nauis, ſignum dicebatur, in prora, vnde nauis nomen accipiebat.

Oculus, locus erat, cui nauis nomen inſcribebatur.

Fori ſpacia ſunt in nauibus apertiora, alij latera concaua interpretantur, à ferendo onera dicta. Virgilius:

Impleſſémque foros flammis.- - -

Seruius Honoratus nauium tabulata exponit, ab eo, quòd inceſſus ferant. Idem tamen

men alio loco ſpatia eſſe ait in nauibus aperta,velut in gladiatoriis ludis.

Stega nauis eſt proſcenium,id eſt,tabulatum,ſuper quod nautæ ambulant. Alij locum nauis contectum,& perinde etiam tugurium.

Pons ſignificat hoc loco ſcalas nauales, quibus excipiuntur, aut in terram exponuntur vectores.

Tranſtra ſunt tabulæ,in quibus remiges ſedent,dicta,vt ab aliquibus traditur, quòd in tranſuerſum diſpoſita ſint,vulgò banchi dicuntur à nautis,& traſti:Poëtæ etiam iuga vocant.Feſtus tabulas nauium tranſtra appellari putat.

Columbaria in ſummis nauium lateribus loca concaua eſſe Grammatici quidam ſcribunt,quòd ſint ſimilia columbarum latibulis, in quibus nidificant. Victruuius libro 10. cùm organa ad aquam hauriendam deſcribit, columbaria vocat caua ſeu foramina, per quæ aqua concepta in tympano educitur. Lilius Gregorius Gyraldus putat, nauiculam eſſe,clauſam vndique & obtectam,multis pertuſam foraminibus, qua viuos piſces ſeruare piſcatores conſueuerint.Hadrianus Iunius ex Iſidoro ſcribit, Columbaria eſſe foramina in nauis lateribus,per quæ remi promicent,ſimilia latibulis columbarum.

Scalmus eſt lignum teres,cui alligantur penſiles remi loro, quod ſtruppum vocat Iſidorus,ſtropham Victruuius.Hinc interſcalmium locus vacuus & intermedius inter ſcalmos remigum.

Sentina eſt pars inferior nauis, vbi ſordes defluunt, atque ideò, quòd ibi teter odor ſentiatur,ſunt qui dictam arbitrentur. Valerius Maximus libro ſecundo de Diſciplina militari,pro ipſis ſordibus accepiſſe videtur,cùm ait: Hac turpi & erubeſcenda ſentina vacuefactus exercitus noſter.Per tranſlationem etiam pro malorum conſortio ſumitur. Hanc quidam Cumbam vocant,ſed hæc vox denotat locum nauis imum, quòd ſcilicet aquis incumbat.

Antlia,machina hauſtoria,qua è ſentina attrahitur, exinanitúrque nautea, ſic appellabantur ſordes putidæ,quæ in ſentina erant.

Corbis ſignum quoddam nauium erat,vnde corbitæ naues dicuntur onerariæ, quòd in malo earum ſummo pro ſigno corbes ſolerent ſuſpendi, Feſtus. Sicut illæ naues, quæ bello paratę erant, galeam inſigne habebant:quę verò ad celeritatem,Mercurij petaſum: pacificatoriæ caduceum.

Malus eſt arbor nauis,quę erecta vela ſuſtinet,ſic dicta,quòd inſtar mali habet in ſummitate,vel quòd quaſi quibuſdam malis ligneis cingitur.

Mala lignea dicuntur orbiculi volubiles,qui malum circulo ambiunt, vt eorum volubili agitatione vela faciliùs vel pandantur, vel demittantur.

Partes mali ſunt calx,ſic appellatur pars infima:Carcheſium, ſuprema pars, ſiue foramen,per quod in ſummo malo funes traiiciuntur, vt vult Nonius. Antemna, lignum tranſuerſum in malo,quod velum ſuſtinet,quaſi tranſuerſa pertica,ſic dicta,quòd ſit ante amnem:alij ab am,id eſt,circùm, & tendo,deducunt. Antemna vtrinq; extremitates habebat,quę dicebantur cornua,item ceruchi. Eratoſthenes in Architectonico partes mali dixit eſſe has,Pterne,thoracium,elacate,carcheſion,antemnam,icrion: quo nomine quidam ſingularem partem mali,alij ipſam antemnam ſignificari ſcribunt.

Inſtrumenta & armamenta nauium hęc ſunt.

Remi ſunt perticæ,ſeu conti,quę veluti in palmam deſinunt, vnde fit, vt interdum à Poëtis palmæ & palmulę vocentur,quibus naues & rates impelluntur,& aguntur. Dicuntur remi,vel ἀπὸ τοῦ ῥέειν, vel à remouendis & decutiendis fluctibus. Iidem tonſę nonnunquam appellantur,à tondendis & feriendis procellis. Feſtus tamen, quòd ferro tondeantur,dictas putat, ídque Ennij auctoritate comprobat. Sunt qui remorum palmulas tonſas eſſe exiſtiment.Dicuntur & remitrudes,à trudendo, vt plerique exiſtimant. Hos quidam perticas interpretantur, & contos eſſe volunt ad trudendas & impellendas naues.Trudes aliqui volunt eſſe inſtrumenta,quibus ſaxo inhęrens nauigium, trudi vel reduci ſoleat. Contus, inquit Donatus eſt pertica oblonga, in capite ferrum habens, qua nautæ vtuntur ad exploranda loca nauibus opportuna.

Palmula eſt extrema remi latitudo, manubrium remi,ſiue capulum,Enchiridion Gręci appellant,mediam partem Vracon.

Clauus nauis eſt gubernaculum.Ennius:

Vt clauum rectum teneam,nauémque gubernem.

Inde per translationem pro administratione ponitur. Seruius Grammaticus clauum A putat esse fustem gubernaculi, hoc est, lignum oblongum, quo flectit, ac reflectit gubernator nauim, ansa appellatur à Vitruuio. Distinxit & Cicero inter clauum, & gubernaculum, cùm pro Sextio ait, clauum tanti imperij tenere & gubernacula Reipublicæ tractare. Ansa summa pars claui erat. Locus vbi gubernator reclinatur, enclima dicebatur.

Tonsilla palus est dolatus in acumen, & cuspide præacutus, qui nauis religandæ causa in littore figitur, Festus. Isidorus ait, Tonsillam significare vncum ferreum vel lignum, ad quod in littore defixum nauium funes illigantur.

Bolis, Lucillio Cataprorates, est linea, cum massa plumbea, quæ de prora demitti solet in mare ad explorandum fundum, marísque altitudinem. Plauto linea dicitur.

Phalanges, qui & Phalangæ, & puluini dicuntur, cylindri quidam lignei sunt, qui vectibus promouentur ad transducendas naues in portum, siue ad littus. B

Anchora est dens ferreus ad sistendas naues, sic dicitur per ἀντίστοιχον quasi ἀγκύλη, ab incuruitate. Inter anchoras, inquit Pollux, vna est, quæ sacra anchora dicitur, quam non nisi coacti nautæ expediunt necessitatis causa. Sunt qui eius quoque vocabulo, hoc est, ἱερὰ, extremum nauis subsidium dictum existiment.

Portisculus, vt scribit Ælius Stilo, dicitur, qui in portu modum dat classi: id autem est malleus, cuius meminit Cato in dissuasione de lege Attali & vectigalibus Asiæ: Caio Lucio Prætore remiges scripti ciues Romani sub portisculum, sub flagrum conscripti vænire passim. Portisculus ab aliquibus dicitur etiam interdum perticam significare, interdum remigantium hortatorem: Erat enim pertica quædam in naui, quam hortator remigum tenebat, quam si incuteret, remiges non desinebant: si deponeret, conquiescebant à labore. Hanc Plautus casteriam nominat in Asinaria. Nonius tamen Marcellus casteriam locum esse, inquit, vbi cùm nauigatio quiescit, remi & gubernacula reponuntur. C

Huc pertinent & instrumenta illa, quibus in bellis duntaxat naualibus vtebantur, qualia sunt, harpagones, manus ferreæ, cataractæ, corui, falces.

Harpago dicebatur pertica ferro adunco præpilata, qua nauis tenebatur.

Manus ferrea, harpago ferrea erat, pluribus vncis diuisa, qua naues in conflictu nauali colligabantur.

Cataracta videtur ab Appiano accipi pro ponte, qui in pugna nauali in hostium naues iniicitur, dum pugna conseritur, & ascensum eis præbet.

Corui, Græcè κόρακες munimenta quædam nauium erant, à Romanis excogitata, quorum elegans descriptio extat apud Polybium libro primo huc referenda: Cùm, inquit Polybius Romanorum naues tardæ nimis, & ad celeritatem parum commodæ essent, singulis quibusque munimenta quædam aptabant, quæ posteà Coruos appellauêre: ea fuit machina huiusmodi: lignea columna prioris inerat, longitudinis quatuor vlnarum, latitudinis palmorum trium, in eius apice rotam constituerant: huic prætereà tabulę inhærentes scalas conficiebant, quarum latitudo erat pedes quatuor, longitudo sex vlnæ: foramen tabulati per longitudinem erat: Scalæ ab vtroque latere vsque ad genu munitę: In ligni extremo ferrum erat instar mallei peracutum, prætereà annulus fune alligatus, ita vt hæc machina machinis frumentariis simillima videretur. Igitur simul ac nauis hostium aduentabat, laxo fune scalæ demittebantur, ferrum pondere, ac vi ligni super hostium nauium delapsum figebatur: si aduersa prora erat, bini milites per scalas descendebant, duo primi præferentes scuta, reliqui latera scutis protecti: si verò obliqua erat hostium nauis, in eam ex tota pariter naui desiliebatur. Hactenus Polybius. D E

Falx dicebatur acutissimum ferrum, curuatum ad similitudinem falcis, quod contis longioribus inditum, collatoribus funes (quibus antemna suspenditur) repentè præcidebat, collapsísque velis liburnam pigriorem, ac inutilem reddebat. Vegetius. Aliæ erant falces murales, de quibus suprà.

Funium etiam in re nautica multus vsus est, hi dicuntur rudentes, à nimio scilicet stridore, & pro vario, quem præstant vsu, varia sortiti sunt nomina, quorum quædam hîc recitabimus. F

Eos funes quibus velum subducitur, mesurias vocant: & quibus ex vtraque parte proræ malum constringitur, protonos.

Pes, nauticus funis est, quo velum tenditur. Quidam tamen extremum veli angulum esse opinantur. A pede propes dictus, funis quidam, quo pes veli alligatur.

Hypera

Hypera funis est nauticus, à summo propendens, quo antemnarum cornua traducuntur.

Sunt & pesinata funes, quibus anchoræ alligantur. Quidam Prymnesia arbitrati sunt. Festus tamen prymnesium vocat tonsillam, palum ipsum, de quo religatur nauis, non funem.

Verùm funis iste, qui nauim in alto, aut vado sistit, etiam funis anchorarius, anchorale, & retinaculum appellatur.

Camelus dicitur funis crassus, quo nautæ alligandis anchoris vtuntur.

Epitonus, lori vel vinculi genus est, quo antemna malo alligatur.

Protoni verò funes dicuntur, qui ex mali vtraque parte à prora & à puppe extenduntur.

Connumerantur inter funes, & himonia, quę ex loris conficiebantur ad aquas hauriendas.

Sunt & tropi, qui & tropoteres, & epicopoteres, Latinè struppi vocantur, vincula, quibus scalmo remus alligatur. Victruuius eos strophas videtur appellare.

Torus funis est è loris contortus, qui toro, id est, lecto subtendebatur.

Spiræ propriè sunt funium volubilitates, Seruius: siue vt Festus scribit, funis nauticus in orbem conuolutus.

Transenna, funis extentus.

Opiferæ, siue opiferi funes, quibus cornua antemnę dextra, sinistráque tenduntur.

Mitra funis, quo nauis media vincitur.

Anquina funis, quo ad malum antemna constringitur.

Remulus funis est, quo religata nauis maior minorem sequitur remis actam, vel quo deligata nauis remi vice trahitur.

De velis iam dicendum.

Velum linteum quoddam est, ad nauium celeritatem repertum, quod quasi ala est nauis.

Quis velorum auctor fuerit, à plurimis traditur. Conficiebatur ex diuersa materia, ex lino, cannabe, scirpo, sparto, & corio. Triplici autem forma fieri consueuêre. Nam alia triangula, qua plurimùm figura nunc vtimur: alia quadrata, vt in minoribus nauigiis, & amnicis fieri videmus: alia rotunda, qualia se conspexisse nautæ Lusitani affirmant apud Indos.

Quin & in eorum maioribus nauibus ad duodecim vela habere traduntur. Cæterùm vela, vt libro decimo scribit Victruuius, & ratio palàm facit, cùm sunt per altitudinem mediam mali pendentia, non potest habere nauis celerem cursum: cùm autem in summo cacumine antemnæ subductę sunt, dum vehementiori progrediuntur impetu, quod non proximè calcem mali, sed in summo longiùs, & ab eo progressa recipiunt in se vela ventum.

Igitur cùm vela per medium sunt temperata minorē habent virtutem. Quæ autem in capite mali summo collocantur, discedentia longiùs à centro, non acriore, sed eodem flatu pressione cacuminis vehementiùs cogunt progredi nauem. Hactenus ille.

Idem & Annæus Seneca: Nulla enim, inquit, res æquè adiuuat cursum, quàm summa pars veli, illinc maximè nauis vrgetur: itaque quoties ventus increbuit, maiórque est, quàm expedit, antemna submittitur, minus habet virium flatus ex humili.

Vela tria facit Iulius Pollux, & eum secutus Isidorus, maius, quod acation appellant: quod à tergo est, epidromon: quod minimum, dolona. Acation, inquit Isidorus, velum maximum est in media naui constitutum. Epidromos secundę amplitudinis, sed ad puppim: Dolon minimum, & ad proram defixum.

Est & artemon genus veli, quod Nicolaus Perottus antemona appellat: sic scribens: Antemon velum est, quod potest faciliùs obliquari, quo nautæ in summo tempestatis discrimine vtuntur, & hoc ad dirigendam potiùs nauem, quàm ad celeritatem facit. Lilius Gyraldus, Antemnon est minus illud velum, quod velis maioribus appendi solet, vnde & illi nomen.

Suppara quoque inter velorum genera reponuntur. Est autem supparum genus veli, vnum habens pedem, quo iuuari nauigia solent in nauigatione, quoties vis venti languescit. Orthiax appendix est, quæ infimæ veli parti adiicitur.

Nauium etiam ornamenta multa erant, quæ nequaquàm hoc loco sunt silentio prætereunda.

Apluſtria,ait Feſtus,nauium ornamenta,quæ quia erant ampliùs,quàm eſſent neceſſaria vſu,etiam ampluſtria dicebantur.

Segeſtria erant pelles nauticæ,quas Græci δερίδας vocant.

Aſcoma pellis,quæ ſcalmo adhiberi ſolebat.

Sunt & nauium ornamenta aulæa,tapetes, periſtromata,peritaſmata, & eius generis cætera,quæ ad alia quoque referuntur.

Cataſtroma ſuperius eſt nauis tegumentum,ſeu pauimentum, è quo propugnatores pugnare ſolebant.

Corymbis etiam naues ornatas legimus. Corymbos Suidas interpretatur ramōrum ſummitates & partes extremas:alij corymba vocant acroſtolia nauium, vel coryphas, id eſt,vertices,quæ addi & adimi poſſunt.Sunt qui corymbos nauium hederaceas coronas interpretentur,quæ nauibus adhiberi ſolerent,cùm vela portum tenerent. Vnde illud Poëtę:

--- *Et nautæ læti impoſuère coronas.*vel cùm ex nauali pugna victoria parta eſſet. Sed de partibus,inſtrumentis,& ornamentis nauium hactenus, ſequitur,vt genera nauigiorum videamus.

Nauium multa eſſe genera,varia illa nomina,quæ eis paſſim tribuuntur,indicāt,quæ ſumuntur vel ab iis officiis,in quibus exercentur,vt ſpeculatoriæ,piſcatoriæ, mercatoriæ,& quæ apud Plautum geraria vocata eſt:vel à locis,vbi vel ædificatæ, vel inuentæ, vel in vſu frequentiùs habitę ſunt,nomina ſunt ſortitæ,vt Ægyptiæ,Liburnicæ, Naucraticę,Salaminię,Tudertinæ,Rhodiæ,&c.vel ab artificibus,vt Argo,Phereclea, Nicomedis,Paralus,&aliæ:vel à Magiſtratibus,& ab iis qui præſunt, vocatæ ſunt,vt Prætoria,quæ & Nauarchis dicitur,& Imperatoria:vel à remorum ordinibus,vt biremis,triremis,penteris,hexeres,hepteres,&c.non Græcis modò,ſed & Latinis auctoribus, & in primis Liuio: vel à nauigationis curſu,vt dromones,curſoriæ,celetes & celetia:vel à rebus quæ in ipſis deuehūtur,vt hippagines,& hippagogæ,ſitagogi,ſaccarę,annotinæ,quę & frumentariæ:vel à vaſis,vel eorum forma,vt gaulus,cymba,corbita. Nonnullæ à pictura vel inſigni nuncupatæ ſunt,vt piſtris,vel priſtis,Centaurus,multopatriæ. Aliquæ à forma & ſpecie,vt Camerę,aulonæ,thalamegi,& quas hoc tempore Sādalos vocant. Aliæ ab animalibus,vt Crij,tragi,tauri.Alię à Diis ipſis præſidentibus,vt Iſidis,Apollinis, Tritoniæ,quæ inſignia tamen putārim,vt etiam Crij & tragi:Aliæ ab eminentiori parte,vt roſtratæ,Coronides,turritæ:Aliæ à numero,vt Centenariæ,myriaphori, myriagogi:Aliæ ab inſtrumentis,quibus muniuntur,vt turritæ,delphinophori,falcatæ,& trocheliophora,qualis ſignificatur à Dionyſio Halicarnaſſæo libro 3.

Agellius libro 10.capite 25.aliquot nauium appellationes, quas ſe in veterum ſcriptis inueniſſe ait,recenſet.Sunt autem hæ:Gauli,corbitæ,caudicæ,longæ,hippagines,cercuri,celoces,vel vt Græci dicunt,κέλητες,lembus,oxiæ,remunculi,actuarię,quas Græci ἱστιόπους vocant,vel ἐπακτρίδας,proſumiæ,vel geſoretæ,vel orioles, cattæ,ſcaphæ, pontones, nuctuciæ,mediæ,phaſeli,parones,myoparones,lintres,capuli,cameræ,placidæ (ſic legit Iuſtus Lipſius in Electis capite ſeptimo)cidarum,ratariæ,cataſcopium.Hactenus Agellius.

Gaulus,ait Feſtus,nauigij genus eſt penè rotundum.

Corbita eſt genus nauigij tardum & grande.

Caudicæ,ſiue caudicariæ,naues ſunt ex caudicibus, id eſt, lignis craſſioribus compactæ,quas Marcellus codicarias appellat.Varro lib.3.de vita populi Romani, quòd antiqui plureis tabulas coniunctas codices dicebant, à quo in Tiberi naues codicarias appellamus.

Longæ,naues ſunt,quæ remis aguntur.

Hippagines, naues dicuntur,quæ equis aguntur, à Græco ἵππος, quod equum ſignificat.

Cercuri naues ſunt Aſianæ pręgrandes.

Celoces naues ſunt breues,ſic dictæ à celeritate.

Lembus,nauicula breuis piſcatoria.

Oxiæ etiam nauigia breuia ſunt,à celeritate nomen habentia,nam ὀξὺς Græcè velox dicitur.

Remunculi,fortaſſe mendosè ita dicuntur pro lemunculis,quæ ſunt nauigia piſcatoria apud Nonium.

Actuariæ

Actuariæ nauiculæ celeres,quòd citò agi possint:nam & remis & velis simul vtebantur, vt Isidorus ait.

Prosumia,inquit Festus, nauigium paruum, & speculatorium.

Gesoretæ fortasse sunt naues onerariæ, vel mercatoriæ, quæ à Plauto dicuntur gerariæ,à gerendis & deuehendis mercibus.

Orioles,vel oriolæ,nauiculæ sunt piscatoriæ.Nam oriæ naues piscatoriæ sunt apud Nonium.

Cattæ etiam nauigia dicuntur, qualia, incertum.

Scaphæ sunt nauiculæ,quæ maiores naues sequuntur.

Pontones genus nauigij Gallici, quorum mentio apud Cæsarem libro 3. de bello ciuili. Quidam naues interpretantur traiiciendis amnibus aptas.

Nuctuciæ etiam nauium nomen apud Agellium,de quibus nihil pręterea me legere memini.

Mediæ sunt naues à Mœdis inuentæ.

Phaselus nauigium est Campanum, Nonio. Alij nauem velocem & oblongam esse scribunt. Videtur ex Horatio & Virgilio phaselus non absimilis fuisse lembo, aut oriæ,quippe qua circumuehi sua rura solebant ditiores,vt agitatu facili eadem & fragili. Adrianus Iunius in Nomenclatore.

Parones,ait Festus,nauium genus,ad cuius similitudinem myoparo vocatur, Isidorus:Paro nauigium piratarum aptum, & ex his ita vocatum.

Myoparo est nauicula piratarum, Festus: Myoparo genus nauigij ex duobus dissimilibus formatum. Nam & mydion,& paron per se sunt. Sunt & myoparones maiores & minores.

Lintres naues fluminales,Nonio.

Capuli,naues sunt,à capuli forma, vel à capiendo sic denominatæ.

Cameræ naues sunt arctæ & exiles.

Placidæ nauiculæ admodùm paruæ, quibus mare nonnisi placidum & à procellis quietum nauigari potest.

Cidarum, quale nauigium fuerit, incompertum.

Ratariæ, naues de ratibus compositæ.

Catascopium, nauis speculatoria.

Hactenus de nauium generibus, ex Grammaticis antiquis, quarundam icones ex vetustis monumentis expressæ videntur in libro clarissimi I.C.Lazari Baysij,de re nauali,qui multa de hac materia collegit lectu dignissima.Plura etiam habet Lilius Gregorius Gyraldus in libro de Nauigiis,ex quibus ego hæc ferè desumpsi: qui prolixiorem omnium explicationem,eorum etiam,quæ nos omisimus,desiderant,eosdem, de quibus dixi,libros consulant, & diligenter legant suadeo.

De congressu vel conflictu nauali nihil dicam. Petantur eorum descriptiones ex Liuio,Plutarcho,Polybio,Cæsare, & aliis. Atque de re nauali hactenus. Iam reliqua, quæ ad militiam pertinent, sequamur.

De animaduersione in deuictos hostes.

Cap. XXI.

QVomodo bella indixerint Romani,qua ratione fœdera percusserint, qui Magistratus militares,qui militum ordines,quæ eorum arma, quomodo acies instructæ,vrbes oppugnatæ,& naues apparatæ fuerint,hactenus diximus:restat, vt etiam de animaduersione in deuictos hostes, & milites etiam minùs alacriter suum facientes officium, de strenuorum item militum, & ipsorum victorum præmiis quædam afferamus. Nam & hæc ad Romanam militiam pertinent, & ab eius explicatione nullo modo separari possunt. De animaduersione igitur in deuictos hostes hoc capite agemus.

Magnam clementiam Romanorum à Romulo vsque in deuictos hostes fuisse, præter alios Dionysius Halicarnassæus testatur, cùm libro secundo scribit: Romulum Regem vetuisse puberes omnes in bello, captis vrbibus, necari, aut sub hasta venundari,nec agros eorum relinqui compascuos: sed in partem agri sorte diuidendi colonos Romanos mitti voluisse, nonnullos verò admisisse in ius ciuitatis etiam. Hæc Dionysius. Quod tamen non semper & vbique est obseruatum. Legimus enim in Li-

uio & aliis plurimis, hostes deuictos non tantùm parti agri nonnunquàm multatos, A aut colonias eò deductas: verùm etiam vrbes siue oppida eorum direpta, aut iuris Romani facta, interdum pro suo in vrbem Romam merito, aliquo rursum iure donata esse, vnde hæc diuisio ciuitatum Italiæ potissimùm extitit, vt aliæ essent Coloniæ, alia municipia, aliæ Præfecturæ, alia Fora, aliæ fœderatæ ciuitates. de quibus, quod ius singularum fuerit, & quomodo inter se distinctæ, capite proximè sequenti dicemus.

Integræ regiones deuictæ in Prouinciæ formam redigebantur, & à populo Romano, missis in eas Præsidibus gubernabantur. Quòd si ipsi hostes traditis armis deditionem facerent, sub iugum mittebantur, de quo more Dionysius libro tertio ita scribit: Est Romanis mos, quoties hostes traditis armis deditionem faciunt, duo tigna recta humi defigere, hísque tertium transuersum superimponere, & sub eo captiuos B transmittere, móxque demittere liberos. Hoc ipsi iugum vocant. Festus: Iugum, sub quo victi transibant, hoc modo fiebat: fixis duabus hastis super eas ligabatur tertia: sub iis victos discinctos transire cogebant. Et pòst: Sub iugum mitti dicuntur hostes victi, ereptis omnibus armis, telísque, cum hastis defixis duabus in terra, tertiáque ad summum earum deligata, ipsi eam iubentur subeuntes transire.

Qui verò sese non dederent, sed caperentur, ij vel alia afficiebantur pœna, vel sub corona venibant. de quo more Festus: Sub corona venire dicuntur, quia captiui coronati solent venire. Agellius lib. 7. capite 4. Antiquitùs mancipia iure belli capta, coronis indutis venibant, & iccirco dicebantur sub coronis venire: quia corona signum erat captiuorum venalium. C

Est autem & alia rationis huius opinio, cur dici solitum sit captiuos sub corona venundari: quòd milites, custodiæ causa, captiuorum venalium greges circumstarent, eáque circumstatio militum Corona appellata sit. Sed id magis verum esse, quod suprà dixi, Cato quoque in libro, quem composuit de re militari, docet. Verba sunt hęc Catonis: Vt populus sua opera potiùs ob rem benè gestam coronatus supplicatum eat, quàm re malè gesta coronatus veneat. Hactenus Agellius. De ciuitatum Italiæ differentia siue diuisione, & iure, quæ ipsa ex belli iure nata sunt, item de Prouinciis dicemus capitibus sequentibus.

Quid sint Coloniæ, Municipia, Præfecturæ, Fora, & quæ inter ea differentia. Item quid sit Prouincia. D

CAP. XXII.

COloniæ oppida fuerunt, quò populus Romanus ciues suos ad incolendum deduxit. Coloniarum duo genera fuerunt. Quædam enim ciuium Romanorum, quædam Latinæ Coloniæ erant. Coloniæ Romanæ, siue ciuium Romanorum fuerunt, quæ donatæ sunt iure Quiritium, hoc est, quæ ius priuatum ciuium Romanorum habuerunt, quod consistebat in iure priuatæ libertatis, connubiorum, iure patrio, iure legitimi dominij, vt hæreditatis, mancipij, & nexus, vsucapionis, & reliquorum, item in E iure testamentorum & tutelarum. Iura verò publica ciuitatis Romanæ non habebant. Quare qui eo adscripti Coloni erant, nomine quidam erant ciues Romani, re verò Coloni.

Latinæ Coloniæ erant, quæ ius habebant Latij: siue Latinitatis, quod in eo consistebat, vt suffragiorum potestatem, Magistratu permittente, haberent: &, si in Latina ciuitate, aut Latij iure donata, Magistratum gessissent, ciues Romani vt fierent. Velleius Paterculus libro 1. alia duo Coloniarum genera constituit, vnum earum, quæ Senatus iussu deductæ sint, & de quibus iam diximus, quòd ipsæ fuerint, aut Romanæ aut Latinæ: alterum earum, quæ militares dicebantur, quæque icciroo deduci solebāt, vt veterani milites præliorum diuturnitate fessi præmium aliquod aliquando caperent suorum laborum. F

Municipium oppidum erat iure ciuium Romanorum donatum. Festus: Municipium id genus hominum dicitur, qui, cùm Romani venissent, neque ciues Romani essent, participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum vnà cum Romanis ciuibus, præterquàm de suffragio ferendo, aut Magistratu capiendo, sicut fuerunt Fundani, Formiani, Cumani, Acerrani, Lanuuini, Tusculani, qui post aliquot annos ciues Romani effecti sunt.

Alio

A Alio modo, cùm id genus hominum definitur, quorum ciuitas vniuersa in ciuitatem Romanam venit: vt Aricini, Cærites, Anagnini, &c.

Municipiorum, ſicut & Coloniarum, genera erant duo. Aliis enim ciuitas Romana cum ſuffragio, aliis ſine ſuffragio communicata erat. Suffragium autem pro optimo iure ciuitatis veteres ſcriptores acceperunt: nempe, quia nec ſuffragium eſt ſine tribu, & qui ſuffragij ius habet, ferè Magiſtratus etiam habet.

Primum municipum genus his verbis depinxit Agellius libro 16. cap. 13. cùm dixit, Municipes eſſe ciues Romanos ex Municipiis, ſuo iure, & legibus ſuis vtentes, muneris tantùm cum populo Romano honorarij participes, à quo munere capeſſendo appellatos videri, nullis aliis neceſſitatibus, neque vlla populi Romani lege aſtrictos, B cùm nunquàm populus eorum fundus factus eſſet. Primos autem municipes ſine ſuffragij iure Cærites eſſe factos, conceſſúmque illis, vt ciuitatis Romanæ honorem quidem caperent, ſed negotiis tamen, atque honoribus vacarent, pro ſacris bello Gallico receptis, cuſtoditíſque.

Hinc tabulas Cærites appellatas verſa vice, in quas Cenſores referri iubebant, quos notæ cauſæ ſuffragiis priuabant. Quibus ex verbis perſpicuum eſt, hoc genus Municipiorum neque ius Quiritium habuiſſe, neque alias populi Romani leges obſeruaſſe, caruiſſe etiam ſuffragio, & negotiis, atque oneribus ciuilibus vacaſſe, & muneris tantùm honorarij cum populo Romano fuiſſe participes: hoc eſt, tantùm honoris cauſa in ciuitatem Romanam veniſſe, & gradum aliquem dignitatis conſecutos eſſe, vt & C ciues Romani dicerentur, & in legione, tanquàm ciues Romani, non in auxiliis, vt ſocij, militarent. Vnde etiam Feſtus: Municipes erant, qui ex aliis ciuitatibus Romam veniſſent, quibus non licebat Magiſtratum capere, ſed tantùm muneris partem. At Seruius Silius aiebat, initio fuiſſe, qui ea conditione ciues Romani fuiſſent, vt Rempublicam ſemper ſeparatim à populo Romano haberent, Cumanos videlicet, Acerranos, Atellanos qui æquè ciues Romani erant, & in legione mererent, ſed dignitates non capiebant, & quæ ſequuntur, paulò antè à nobis citata.

Alterum genus municipum fuit, quibus cum ſuffragij latione ciuitas eſt data, quod intellexit idem Feſtus, cùm ait: Altero modo municipium dicitur, cùm id genus hominum definitur, quorum ciuitas vniuerſa in ciuitatem Romanam venerunt, vt Ari- D cini, & Anagnini. Sicuti igitur prioris generis municipibus, quibus ſuffragium non dabatur, ſuæ leges permittebantur: ita poſterioris generis municipes, quia ſuffragio ornabantur, ſuis legibus ſpoliabantur, Romanis verò obſtringebantur. Atque vt breuiter dicam, omnia iura hi habebant, quæ ciues Romani, domicilij iure excepto.

Quid inter Colonias & municipia interſit, quamuis ex iis, quæ dicta ſunt, facilè intelligatur, non tamen pigebit id ipſum etiam verbis Agellij lib. 16. c. 13. explicare: qui cùm de Municipibus dixiſſet, eos eſſe ciues Romanos ex municipiis, ſuo iure & legibus vtentes, &c. quæ verba nos paulò antè recitauimus, ſubiungit tandem: Sed Coloniarum alia neceſſitudo eſt. Non enim veniunt extrinſecus in ciuitatem, nec ſuis radicibus nituntur, ſed ex ciuitate quaſi propagatæ ſunt, & iura inſtitutáque omnia po- E puli Romani, non ſui arbitrij habent. Quæ tamen conditio, quum ſit magis obnoxia, & minùs libera, potior tamen, & præſtabilior exiſtimatur, propter amplitudinem, maieſtatémque populi Romani, cuius iſtæ Coloniæ quaſi effigies paruæ, ſimulacráque eſſe videntur: & ſimul, quia obſcura, obliteratáque ſunt municipiorum iura, quibus vti iam per ignorantiam non queunt. Hactenus Agellius.

Inter omnes Italicas ciuitates Præfecturarum conditio fuit, ac fortuna, duriſſima. Sic enim à maioribus erat traditum, vt quæ ciuitates iniquæ, ingratæve, erga populum Romanum fuiſſent; ac fidem datam ſemel, atque iterum fefelliſſent, vbi in poteſtatem, ditionémque eſſent adductæ, in Præfecturæ formulam referrentur. Formula verò Præfecturæ non longè à Prouinciæ formula videtur abfuiſſe. Vt enim quotan- F nis in Prouincias Prætores Roma mitti ſoliti, ſic in Præfecturas Præfecti, qui eas adminiſtrarent, ac ius dicerent. vnde illæ quoque inſigne hoc Præfecturæ nomen hauſerunt. De Præfecturis ita ſcribit Feſtus: Præfecturæ eæ appellabantur in Italia, in quibus & ius dicebatur, & nundinæ agebantur, & erat quædam earum Reſpublica. neque tamen Magiſtratus ſuos habebant. In quas legibus Præfecti mittebantur quotannis, qui ius dicerent, quarum genera fuerunt duo: alterum, in quas ſolebant ire Pręfecti, qui auctore viginti ſex virûm numero, populi ſuffragio (ſic Ioſephus Scaliger reſtituit) creati erant in hæc oppida, Capuam, Cumas, Caſilinum, Vulturnum, Liternum,

Puteolos,Acerras,Sueſſulam,Atellam,Calatiam:alterum, in quas ibant, quos Prætor vrbanus quotannis in quæque loca miſerat legibus,vt Fundos, Formias, Cære, Venafrum,Allifas,Priuernum,Anagninam,Eruſinenem,Reate, Saturniam, Nurſiam, Arpinum,aliáque complura.Hactenus Feſtus,ex quibus manifeſtum fit,quænam Præfecturæ fuerint, & quòd duo earum genera, quódque à Coloniis & Municipiis diſcernantur.Licuit tamen nonnunquàm idem oppidum & Præfecturam, & municipium eſſe. Præfecturam quidem, quatenus eò Præfectus iuriſdictionis cauſa mitteretur, nec in ea Magiſtratus ad ius dicendum crearentur:Municipium verò, quatenus iure ciuitatis,vel cum ſuffragio,vel ſine ſuffragio vteretur. Quemadmodum etiam Coloniam in ciuitatem adſcitam,& Coloniam dictam inuenimus,quia forma Reipublicæ Colonicæ vtebatur, & municipium, quia ſuffragij ius Romæ ferendi erat adepta. Vnde illa profecta ſunt in Antonium:Lautiſſimum oppidum, nunc municipium, honeſtiſſimorum quondam colonorum Sueſſam, fortiſſimorum militum ſanguine repleuit.

Præter Colonias, Municipia, & Præfecturas erant etiam ciuitates fœderatæ, quas ſi quis volet deſcribere,non poterit commodiùs, quàm ſi dicat, eſſe eas oppida, quæ neque Coloniæ, neque Municipia, neque Præfecturæ eſſent. Atque hæ ciuitates aliquid ex fœdere populo Romano debebant,in cæteris liberæ erant, ſuámque Rempublicam,ſuas leges,& ſuos Magiſtratus habebant.Itaque Senatus, populíque in iis oppidis,vt in liberis ciuitatibus memoriam vſurpari videmus. Caruiſſe autem fœderata oppida omnia iure ciuitatis Romanæ,illud argumento eſt,quòd multos ex fœderatis ciuitatibus nominatim ciuitate donatos legimus. Cæterùm fœderatarum ciuitatum aliquantò vberior,quàm aliorum oppidorum,numerus extitit. Siquidem omnia Italiæ oppida,præter Colonias, Municipia, & Præfecturas, in hunc numerum adſcribenda ſunt.

Occurrunt etiam frequenter in veterum ſcriptis hæc duo vocabula, Forum & Conciliabulum, de quibus, vt rem breuiter expediam, hoc tenendum : Fora in Italia & Prouinciis loca fuiſſe, vbi Prætores conuentum iuris dicundi cauſa habuerint. Sic enim Nonius Marcellus:Fora loca fuerunt,in quibus ius dicebatur. Et Feſtus: Forum tertio modo intelligitur,cùm is,qui Prouinciæ præeſt, forum agere dicitur, cùm ciuitates vocat,& de controuerſiis eorum cognoſcit.Significat enim forum agere, conuentum in Prouincia iuris dicundi cauſa habere: Forum indicere ſignificat locum iuriſdicundi, qui conuentus dicebatur deſignare.

Conciliabula erant loca nundinationis,quæ Prætores in Prouinciis indicere, Seruio teſte,ſolebant.Dicebantur autem conciliabula,vt tradit Feſtus, quòd eò in concilium veniretur. Sed & hæc ipſa loca nundinationis cauſa inſtituta, fora nuncupabantur, ſi Feſto credimus, cuius hæc ſunt verba: Forum ſex modis intelligitur. Primò negotiationis locus,vt Forum Flaminium.Forum Iulium, ab eorum nominibus, qui ea fora conſtituenda curârunt,quod etiam locis priuatis, & in viis, & in agris fieri ſolet, &c. Atque de varia oppidorum Italiæ differentia,eorúmque iure hactenus: de Prouinciis adhuc agendum.

Prouinciæ appellantur,inquit Feſtus,quòd populus Romanus eas prouicit, id eſt, antè vicit.Nomen Prouinciæ tribus modis accipitur, primùm pro regione, quam aut armis deuictam, aut quocunque modo in poteſtatem adductam, populus Romanus Magiſtratui ſuo adminiſtrandam ſubiecit: ſecundò, pro quacunque regione, in qua bellum Romanus Imperator adminiſtraret: tertiò, pro quacunque publici muneris procuratione.Nos hîc de prima ſignificatione dicemus,qua Prouincia regio fuit, quæ tum vectigalia populo Romano pependit, tum Magiſtratui populi Romani ex fœderis lege obtemperauit,exceptis ciuitatibus iis,quæ propter merita ſua,aut immunitate, aut libertate donatæ, atque in amicorum formulas relatæ eſſent. Cùm enim vnius regionis populi ac ciuitates non eodem modo ſe aduerſùs populum Romanum geſſiſſent omnes,propterea neque eodem omnes pacto tractatæ ſunt, verùm pro ſuis cuiuſque meritis leges acceperunt. Quo factum eſt, vt aliæ ciuitates vectigales, aliæ immunes relictæ,aliæ ſeruitute, aliæ libertate affectæ ſint. Vectigales dictæ, quibus vectigal aliquod impoſitum eſt:immunes,quibus nullum. Seruitute affectæ,quas Magiſtratui Romano parére voluerunt:libertate, quas Magiſtratus Romani iuriſdictione ſoluerunt.Vectigal porrò ipſum aut certum fuit, aut incertum. Certum, definita ferè ſtipendij ſumma,& hoc tributum,ſiue ſtipendium,& qui hoc pependerunt, tributarij, ſiue ſtipendiarij nominati ſunt, incertum quod portubus rebúſque venalibus, paſcuis,

pascuis,agrísque constitutum est,quod portoriũ,scriptura,& decuma dictum est. Tributum autem duplex fuit, vnum pecuniæ ordinarium, quod in caput,atque in solum impositum,quotannis exigebatur:alterum extraordinarium,quod aut ex lege,aut Senatusconsulto pro vsu prouinciæ aliquando imperabatur, veluti cùm naues, nautas, milites,ac sumptum in eos dare Prouinciæ iubebantur. Portorium autem fuit vectigal,quod ex importatione & exportatione rerum venalium capiebatur : Scriptura, quod ex pactione pascuorum publicorum:Decuma,quod ex agris,qui frumenti decumam,siue quamuis aliam partem darent. Frumenti verò,quòd ex Prouinciis extrahebatur,tria genera extiterunt:decumanum,emptum,& æstimatum. Decumanum erat decuma,quam quisque arator sine pretio dare cogebatur:quæ summa pro copia,inopiáve frumenti in singulos annos erat incerta,eáque aut Romæ à Censoribus , aut in Prouincia à Magistratu Romano vendebatur Publicanis, qui ex eo Decumani dicebantur, vt pro ea certam pecuniam populo Romano repræsentarent. Emptum,summa altera,quam aratores vendere,accepto ex Senatusconsulto pretio , cogebantur, quod frumentum Romam ad alendum populum à Magistratu Romano mittebatur. Æstimatum summum alia,quam æstimabat Magistratus in cellam suam, in vsum familiæ suæ,cùm interdum pro frumento pecuniam acciperet. Quin etiam , emptum duplex fuit, vnum decumanum , quod ex alteris item decumis pretio persoluto aliquando accipiebatur:alterum imperatum, quod præter duas decumas æqualiter omnibus ciuitatibus,pretio item soluto imperabatur,quemadmodum perspicuè ex frumentaria cognoscitur.Nam fuisse etiam quoddam,quod honorarium diceretur, Cicero in Pisonem ostendit,cùm dixit:Qui modus tibi fuit frumenti æstimati, qui honorarij?siquidem potest vi, & metu extortum honorarium nominari. Seruitus autẽ, quam dixi,ciuitatum,tota in eo posita fuit,vt legibus & Magistratibus Romanis obtemperarent. Qua de causa in singulis Prouinciis diuersæ diœceses,siue diuersi conuentus ac diuersa fora constituebantur, eísque suæ cuique ciuitates attribuebantur, quæ eò iuris à Magistratu Romano poscendi causa conuenirent.

Vt autem earum ciuitatum,quæ seruitute oppressæ sunt, stipendiariæ propriè dictæ,quæ aliquid populo Romano pependerunt:immunes, quæ nihil:sic earum, quæ libertate donatæ sunt,fœderatæ præcipuè appellatæ,quæ aliquid ex fœdere debuerũt: liberæ,quæ omninò nihil. Huius autem totius beneficij,atque honoris arbitrium ab initio penes Senatum fuit vniuersum. Is enim acceptis ab Imperatore de superatis hostibus,& regione in potestatem adducta literis,secum de mulcta,ac pręmiis eorum, qui victi essent,consultauit,ac quid sibi fieri placeret,Imperatorem admonuit,decem, aut quinque legatis Senatoribus ad eum missis, vt ex eorum sententia de hostibus & eorum regione statueret. Quibus mandatis acceptis,Imperator aut ex certa Senatus, si ita perscriptum fuerat,voluntate,aut de communi decem Legatorum sententia, victis gentibus aut ignouit,aut in Prouinciæ formam redegit.Ignouisse dictus est,cùm liberos reliquit,ac suis vti legibus,suósque creare more patrio Magistratus permisit: in Prouinciæ formam redigere,cùm ademptis , aut immutatis legibus eos omninò Magistratui Romano quotannis ab Vrbe mittendo subiecit,ac vectigalia,conuentúsque constituit.Quo in genere illud humanitatis adhibuit, vt nõ omnes eiusdem Prouinciæ ciuitates eodem modo tractaret, verùm pro cuiusque meritis,aut maioribus, aut minoribus commodis ac detrimentis afficeret.Quæ verò cùm de vniuersa regione,tum de singulis ciuitatibus, populísque constituta erant, ea in concione silentio antè per præconem facto Imperator ferè præconi pronuncianda mandabat,ac postremò Romam relicto aliquo Pręfecto Prouinciæ decedebat,Hæc in genere de Prouinciis,& quo modo ex confectæ sint. De differentiis,atque administratione earum & suprà diximus,& paulò pòst quædam repetemus.

De ratione deducendarum Coloniarum.

Cap. XXIIII.

QVOMODO Coloniæ fuerint deductæ, explicauimus suprà, cùm de Triumuiris , Quinqueuiris , Septemuiris , &c. earum deducendarum ageremus. Quid verò impedit , ea hoc loco iisdem penè verbis , quæ ex Caroli Sigonij doctissimis Commentarijs tum descripsimus , repetere, quædam etiam,quæ omissa ibi sunt,addere?Causæ cur Coloniæ deducerentur,

ſex potiſſimùm fuerunt: vna, vt priores populi qui eum locum, in quem colonia deducebatur, inhabitarant, coërcerentur: altera, vt hoſtium incurſiones reprimerentur: tertia, vt ſtirps Romana augeretur: quarta, vt plebs vrbana exhauriretur: quinta, vt ſeditiones Romanæ à plebe motæ ſedarentur: ſexta, vt præmiis milites veterani afficerentur. Quacunque igitur de cauſa deducerentur, Senatuſconſulto opus fuit, aut rogatione aliqua populari, quorum vtrunque vno legis nomine comprehenditur, quæ lex Agraria appellata eſt. Hæc & agrum definiuit, qui eſſet diuidendus, & quibus, ac quàm multis hominibus, & per quos, & quomodo, & quibus limitibus eſſet diuidendus, præſcripſit. Cùm itaque de Colonia deducenda ad Senatum aut populum relatum eſſet, tum ij, qui agri cupiditate tenebantur, nomina in Coloniam dabant. Quòd ſi aut plures, aut pauciores, quàm lege præſcriptum erat, nomina in Coloniam eſſent profeſſi, tum ad ſortem confugiebant, vt ex omnibus educerentur, qui agro accepto exirent. Numerus autem Colonorum pro agri amplitudine in quem deducebantur, ſcribebatur: quo factum eſt, vt modò bina, modò terna, modò quaterna millia, atque ampliùs ſcriberentur. Deducebantur autem à Triumuiris, vel Quinqueuiris, vel Septemuiris, vel Decemuiris, vel Vigintiuiris, qui ob hoc creati erant, vt libro 6. diximus, ſub vexillo, quaſi exercitus aliquis. Dux autem deductionis aliquis è Curatoribus agrariis erat. Signa cohortium quæ fuerint, ex antiquis nummis cognoſcitur. Vbi verò Colonos in agris, quò deducendi erant, collocârunt, tum aratro vrbem, & agrum circum ſcribebant: quo facto, agri diuiſionem, ac ſuæ cuique partis aſſignationem aggrediebantur. Quæ omnia pluribus explicat, & veterum ſcriptorum teſtimoniis probat Carolus Sigonius libro 2. de Antiquo iure Italiæ, cap. 2. ex quo hæc ſumus mutuati.

De Republica Coloniarum, Municipiorum, Præfecturarum, & Prouinciarum.

CAPVT XXIV.

POTERAM hinc ad alia tranſire, niſi mihi Rerumpublicarum, quæ in Coloniis, Municipiis, Præfecturis, &c. fuerunt, deſcriptio videretur maximoperè eſſe neceſſaria: quam, ne in his libris deſideraretur, hoc loco inſerere volui, quod vt beneuolus lector benignè interpretetur, & boni meum ſtudium conſulat, vehementer etiam atque etiam rogo. Deſumemus autem & harum rerum explicationem ex doctiſſimis doctiſſimi Sigonij Commentariis, qui libro 2. de Antiquo iure Italiæ, iſta omnia luculenter & eruditè exponit. Ac de Coloniis primùm.

COLONIARVM Reſpublica in legibus, & legum curatoribus poſita eſt. Leges vel à populo Romano acceperunt, vel ipſæ ſibi per Senatum, aut populum condiderunt: Legum curatores aut Magiſtratus, aut ſacerdotes fuerunt: humanarum illi, hi diuinarum. Leges autem ſuas quæque Colonia habuit præcipuas, à Romanis quidem legibus ſeparatas, ſed tamen à Romanis Triumuiris, qui Coloniam deduxerant, datas. Et præter eas, alias à Coloniæ concilio, hoc eſt, Senatu, populóque ſuo latas. Senatores in Coloniis, vt etiam in Municipiis Decuriones vocabantur, eam ob cauſam, quòd Pomponio I.C. auctore, decima pars eorum, qui deducerentur, publici conſilij gratia ſit ſolita conſcribi. Quorum numerus an in omnibus Coloniis idem fuerit, certò ſciri non poteſt. Hoc quidem ex Plinio iuniore ſatis conſtat, in iis legendis non aliter, atque in Senatore Romano, obſeruatum eſſe cenſum, qui fuerit centum millium. Magiſtratus Coloniarum præcipui erant Duumuiri, Cenſores, Ædiles, & Quæſtores. Duumuiratus Magiſtratus erat annuus, propemodùm poteſtate Conſulari, aut certè Prætoriæ apud Romanos æqualis: quorum nomina in antiquis lapidibus, & numiſmatibus extant. Imò & iterati Duumuiratus, vt apud Romanos conſulatus, notæ. Quos tamen in aliquot Coloniis, quarum memoria ad noſtram vſque ætatem propagata eſt, Triumuiros quoque fuiſſe in Colonia Auximate, & Signina, ex lapidibus veterum conſtat, eóſque I. D. hoc eſt Iuris dicundi cauſa cognomentum ex officio habuiſſe, probabile eſt. Cenſores etiam in Coloniis fuiſſe, inque iis cenſum egiſſe perinde atque Romani Cenſores Romæ, ex Liuio: vt itidem Ædiles & Quæſtores ex marmoribus antiquis conſtat. Et hos Magiſtratus in Coloniis prætexta vſos fuiſſe idem auctor prodit.

Sacerdotes porrò, vt Augures, & Pontifices in Coloniis cooptatos, Ciceronis Agraria teſtatur. An verò certus numerus ſacerdotum fuerit, an verò pro Coloniæ magnitudine variauerit, parum explorata apud antiquos memoria eſt.

Fuêre

Fuêre & Præfecti in Coloniis,& Præfecti Iuri dicundo:vti tum ex numismatibus antiquis, tum ex antiquo Fastorum Municipalium fragmento, quod Hubertus Goltzius Augusto suo attexuit,constat. Prætereos, quos modò recensuimus,Magistratus,etiam Patroni Coloniarum fuerunt: ita Bononienses in Antoniorum clientela fuisse prodit Suetonius,vt Puteolanos in Cassiorum, Cicero testatur, & eorundem varia ampláque in veteribus marmoribus mentio extat.

MVNICIPIORVM Respublica quæ fuerit,difficile est dicere.Vniuersum autem genus temperatum est ex omnibus propè Rebuspublicis, & penè Romanæ simile videtur fuisse.Ordines in Municipiis,quemadmodum Romę,fuerunt tres,Decuriones, Equites,& plebs.Consilia publica duo,Senatus,& populi. Magistratus, Dictator, Duumuiri, Quatuoruiri, Censores, Ædiles, & Quæstores. Sacerdotes,Flamines, Municipiorum. Decuriones iidem erant, qui Romæ Senatores, in quibus legendis summam curam adhibitam fuisse, vel solus Cicero docet in epistola quadam ad Leptam lib.6.vbi scribit,eos qui præconium facerent,vetari esse inDecurionibus:qui fecissent, non vetari.Ex Decurionum autem ordine Decemuiri legebantur, qui,vt scriptum est apud Hermogenianum, tributorum exactioni ita præerant, vt si quid detrimenta fiscus mortuorum causa contraheret,ipsi suis sumptibus resarcirent. De Magistratibus res manifesta est,scribit enim Spartianus,Imperatorem Hadrianum per Latina oppida Dictatorem,& Ædilem,& Duumuirum fuisse.Quatuoruiratus &Duumuiratus annuus Magistratus erat,Ædiles,& Quęstores ijdem in municipijs erãt, qui in Coloniis. Atque his quidem Magistratibus,vt in Coloniis, item in municipiis vti prætextis permissum, inquit Valerius aduersùs Catonem differens de lege Oppia abroganda apud Liuium.Equitum Romanorum celeberrimum ordinem in municipijs fuisse,ex Cicerone patet, qui in Cluentiana equitem Romanum quendam in municipio suo nobilem commemorauit. Iam populi siue plebis summum ius erat in legibus ferendis, & Magistratibus municipalibus creãdis,cuius rei apud Ciceronem in libris de Legibus, in oratione pro Cluentio,& in Epistolis testimonia aliquot extant. Ergo cùm corpus quoddam esset municipalis Reipublicæ, etiam vnde aleretur,& sumptus in Republica necessarij sustinerentur, vectigali publico opus fuit, cuiusmodi municipes Attellanos & Arpinates habuisse,Cicero in epistola ad Cluuium,item ad Brutum meminit.

D In PRÆFECTVRIS etiam tres ordines fuerunt,summus,medius,& infimus. Summus ordo conuentus dicebatur, medius Equitum erat,tertius populi siue plebis. Magistratus erant duplices. Alij enim Roma eò mittebantur, alij è Præfectura creabantur. Roma mittebantur, qui ius dicturi essent, quos Præfectos appellârunt: creabantur,qui publicæ curationi alicui præessent, vt Ædiles,& Quæstores. Ac Præfectos quidem Festus Quatuoruiros,aut Sexuiros dictos tradit.Qui fortasse ij sunt, qui à Cicerone libro tertio de Natura Deorum dicuntur Sexprimi : an potiùs hi Sexprimi Præfecturis, Decemprimi Municipalibus respondebant. Ædilem autem ad publica vrbis loca sarta tecta tuenda & Quæstorem ad pecuniam Præfecturæ pblicam curandam, in Præfecturis esse creatum, verosimile est.

E FOEDERATARVM CIVITATVM Respublica in legibus & Magistratibus consistebat.Quales verò leges, qualésque Magistratus singulæ ciuitates fœderatæ habuerint,incertum est. Aliarum tamen alias leges,aliósque Magistratus,pro rerum, ac temporum ratione,& cuiusque Reipublicæ genere fuisse,non est difficile intelligere.Nam Tusculi Dictator,& Consul, antequàm Tusculani in ciuitatem reciperentur, fuisse traditur. Narrat etiam Liuius Capuæ,antequàm deficeret, summum Magistratum Mediastuticum (pro quo tamen Iustus Lipsius in Epistolicis Quæstionibus libro primo, epistola decima, Medixtuthicus legit) fuisse : alióque loco Prætorem Capuæ Marium Blosium profitetur. Idem alibi etiam Prænestinum Prætorem, quo nomine fortasse in bello Præfectum appellârunt,commemorat.Habuisse easdem & Censores, F & Ædiles,atque Quæstores,ex Liuio,& Strabone intelligitur.Caruerunt autem fœderata oppida omnia iure ciuitatis Romanæ.Quare multos ex fœderatis ciuitatibus nominatim ciuitate donatos passim legimus.

De Foris & Conciliabulis quid præter superiora dicam,non habeo.

PROVINCIIS primũ prępositi sũt Pretores,qui & ius Prouincialib⁹ diceret,& si res cogeret,bellũ administrarẽt.Itaq; Prætorũ numerus ob id creuit quiaProuinciarũ numer⁹ creuit. Cũ enim iã tũ duo Pretores essẽt,vnus,qui inter ciues,alter,qui inter ciues & peregrinos ius diceret,ac ꝓuincię duę essẽt,Sicilia atq; Sardinia institutæ:

visum est faciendum, vt Prætores alij in eas duo adiicerentur. Inde duabus ad Imperium adiunctis Hispaniis, totidem alij accesserunt, qui quaterni quaternas in singulos annos Prouincias gubernarēt. Quoniã verò in ipsis Prouinciis sępe tumultus ac bella grauiora excitabantur, quæ bella iã inde ab initio geri per Consules erant solita, hinc etiam Prouinciæ Consulibus ordine sunt commissæ. Quare duo potissimùm ordinarij fuerunt Prouinciarum rectores: Prætores, qui in Prætura: & Consules, qui grauiore vrgente bello, in Consulatu Prouinciis præfuerunt. Qui si prorogato post Præturam aut Consulatum imperio, in Prouinciis remansissent, Proprætores sunt, ac Proconsules appellati. Post annum verò Vrbis 1ↄ c. noua Prouinciarum est ordinatio instituta, ita vt Prætores ex Prætura, quam in Vrbe gesserant, Consules ex Consulatu in prouincias mitterentur, qui & ipsi Proprætores, & proconsules dicebantur. Hi verò Quæstores sibi adiunctos habebant, & alios Magistratus militares. Sub Imperatorib. Prouinciæ ita ordinabantur, vt aliæ essent populi, quas Proconsules à populo vel potiùs à Senatu missi: aliæ Imperatorum, quas Proprætores ab Imperatoribus designati administrabant, de quibus Magistratibus omnibus, & ratione administrãdi prouincias, satis, supérque diximus libro septimo. Iam ad militiam reuertamur, atq; videbimus qua ratione in milites obedientiam detrectãtes, aut parũ strenuè rẽ gerẽtes sit animaduersũ.

De animaduersione Romanorum in milites obedientiam detrectantes, aut delinquentes.

Cap. XXV.

NOn in hostes tantùm, sed & in proprios milites Romani grauiter animaduertebant: quinetiam in cohortes, & legiones, si quid deliquissent, exemplo ad disciplinam conseruandam maximè necessario: quæ animaduersiones duplices erant, pro cuiusque delicti ratione: aliæ scilicet leniores, aliæ verò acerbiores. Non enim, vt in Vrbe lex Porcia ciues Romanos à Magistratuum virgis & securibus: sic etiam in castris vindicauit. Aliam enim disciplinam militarem esse voluerunt, aliam vrbanam. itémque alium ad parendum terrorem exercitui, alium populo esse propositum: siquidem ab Imperatoris Imperio nulla erat prouocatio. Lenis autem animaduersio fuit, quæ ignominiam tantùm inussit: vt ignominiosè dimitti, stipendio legitimo spoliari, hastam dare, tendendi locum mutare, extra oppidum hibernare, cibum stantem capere, fossam fodere, discinctum destitui, hordeo pasci, sanguinem mitti. Grauior, quæ detrimentum intulit, vt virgis cædi, venire, fuste, & securi percuti, decimari, in crucem tolli, quarũ omnium exempla quàm maximè idonea referemus. De ignominiosa dimissione exemplum est apud Hirtium bello Africo: Cæsar de suggestu conuocatis omnium legionum Tribunis, Centurionibúsque, C. Auiene, inquit, quod in Italia milites populi Romani contra Rempublicam instigasti, rapinásque per municipia fecisti, ignominiæ causa ab exercitu meo te remoueo. De fraudatione stipendij satis notum est. Hinc enim ære diruti appellabantur, teste Nonio, milites, quibus propter ignominiam stipendium, id est, merces menstrualis, aut annua, quæ esset in nummis æris, subtrahebatur. Vnde Varro de vita populi Romani: Stipendium appellabatur, quòd æs militi semestre, aut annuum dabatur, cui datum non sit propter ignominiam, ære dirutus esset. Et Liuius libro 40. Causa ignominiæ, vti semestre stipendium in eum annum esset, ei legioni decretum. Ære dirutum autem militem ab antiquis dictum tradit Festus, cui stipendium ignominiæ causa non erat datum, quòd æs diruebatur in fiscum, non in militis sacculum. Et idem alio loco: Resignatum æs dicitur militi, cùm ob delictum aliquod iussu Tribuni militum, ne stipendium ei detur, in tabulas refertur. De hasta danda idem Festus in hunc modum: Censio hastaria dicebatur, cùm militi multæ nomine ob delictum militare indicebatur, quòd hastas daret. De mutando tentorij loco narrat Polybius libro sexto, quos ignominia afficere voluerint, eos extra castra tendere iussos. Vnde apud Liuium libro 25. Cannenses milites queruntur ita: Nunc deteriore conditione sumus, quàm apud Patres nostros fuerunt captiui, quippe illis arma tantùm, atque ordo militandi, locúsque in quo tenderent in castris, est mutatus, quæ tamen semel nauata Reipublicæ opera, & vno felici prælio recuperârunt. De hibernis Liuius libro 26. Additum vtrorumque ignominiæ, ne in oppidis hibernarent,

bernarent, néve hiberna propiùs vllam vrbem decem milibus passuum ædificarent. A De cibo idem Liuius libro 24. Nomina eorum, qui detrectatæ pugnæ memores secessionem paulò antè fecerunt, referri ad me iubebo: citatósque singulos iureiurando adigam, nisi quibus morbus causa erit, non aliter, quàm stantes cibum, potúmque, quoad stipendia facient, capturos esse. De fodiendo auctor est Plutarchus in Lucullo, antiquum militaris ignominię genus fuisse, vt tunicis interioribus solutis, fossam fodere, inspectante reliquo exercitu, cogerentur. De reliquis Liuius libro 27. Cohortibus, quæ signa amiserant, hordeum dari iussit, Centurionésque manipulorum, quorum signa amissa fuerant, districtis gladijs discinctos destituit. Hordeum item pro tritico ignominię causa datum narrat Polybius. De discingendis militibus, quo adimebatur ijs militare cingulum, Suetonius in Augusto capite 24. Frontinus libro 4. Stratagematum capite 1. & Barnabas Brissonius libro 2. Selectarum ex iure ciuili antiquitatum, capite 7. De mittendo autem sanguine sic Agellius libro 10. c. 8. Fuit hęc quoque antiquitus militaris animaduersio, iubere ignominię causa militi venam solui, & sanguinem dimitti. Cuius rei ratio in literis veteribus, quas equidem inuenire potui, non extat. Sed opinor hoc factum primitùs in militibus stupentis animi, atque à naturali habitu declinantis, vt non tam pœna, quàm medicina videretur. Posteà tamen ob pleraque alia delicta idem factitatum esse credo per consuetudinem, quasi minùs sani viderentur omnes, qui delinquerent. Quocirca scriptum est etiam apud Frontinum, M. Catonem memoriæ prodidisse, in furto deprehensis inter commilitones dextras esse præcisas: aut si lentiùs animaduertere voluissent, Principi sanguinē missum. M. Antonius Muretus lib. 13. Variarum lectionum cap. 20. aliam huius moris causam affert: cùm ait putare se, iccirco id factum esse, vt sanguinem, quem cum gloria fundere pro patria noluissent, eum cū ignominia amitterent.

De grauioribus animaduersionibus hæc erunt documento. Liuius de Scipione disciplinam militarem ad Numantiam corrigente: Quem militem extra ordinem deprehendit, si Romanus esset, vitibus: si extraneus, fustibus cæcidit. & alibi: Pub. Nasica & D. Bruto consulibus, delectum habentibus, in conspectu tironum res saluberrimi exempli facta est. Nam Caius Matienus accusatus est apud Tribunos plebis, quòd exercitum in Hispania deseruisset, damnatúsque sub furca diu virgis cæsus est, & sestercio nummo veniit. Et Cicero tertia Philippica: Si Consul ille: fustuarium meruerunt legiones, quæ Consulem reliquerunt. Fuste autem cædebantur, auctore Polybio libro 6. hoc pacto: Accepto fuste Tribunus vix tantùm attingebat damnatum, quod vbi factum erat, omnes, qui in castris erant, cædentes fustibus, plerosque in ipsis castris conficiebant, at si qui euasissent, ne sic quidem seruari poterant. Quippe quibus neque in patriam redire liceret, neque à propinquis domum recipi possent. Hæc pœna infligebatur custodibus, siue vigilibus in militia, qui tesseras non reddidissent, aut dormiuissent, aut locum vigiliæ deseruissent: item tergiductoribus, & Præfectis alæ, qui negligenter vigilias curassent, aut tesseras non propagassent. Fuste etiam cædebatur, qui furto sustulisset quippiam è castris, necnon qui falsum testimonium dedisset: & si quis flore ætatis abutens deprehensus esset. Adhæc, qui ter ob idem crimen multatus esset. In hæc tanquàm crimina animaduertebant. Probro autem ducunt, inquit Polybius, ignauiæ adscribentes militi delicta huiusmodi, si qui strenuè se gessisse falsò retulerint ad Tribunos honoris causa adipiscendi: itidem, si qui in Præsidio depositi, perculsi metu datum ipsis locum deseruerint, similiter si quis telum aliquod ob metum abiecerit, in ipso conflictu: proinde nonnulli in præsidijs manifestè perituri, multiplici manu circumuenti, locum semel datum deserere nolunt, pœnam metuentes delicto competentem. Alij in ipso periculo excusso clypeo, aut ense, aut alio quopiam eiusmodi telo, temerè irruunt in hostes: aut in potestate habituros se sperantes, quæ perdiderint: aut aliquid perpessos manifestum opprobrium deuitaturos, conuiciáque suorum. Quòd si aliquando hæc eadem circa plures fieri contigerit, & signa aliqua cunctim persuasione ducta locum deseruerint, omnes fuste cædere aut interficere non approbant, sed rei solutionem inueniunt vtilem pariter, terribilémque. Quippe conuocato exercitu, Tribunus productos in medium desertores accusat, inuehitúrque acerbè, denique quinque aut octo, interdum etiam viginti: atque in totum ratione habita multitudinis, vt decima ad summum existat pars delinquentium, hos ex omnibus illis qui timidè se gesserint,

sorte eximit,& fuste cædit,vt suprà dictum est,nulla deprecatione admissa, reliquos, hordeo eis pro tritico demenso,extra vallum, munimentáque tendere iubet. Ergo periculo ac sortis formidine æquè omnibus imminente,quandoquidē casus in incerto sit,exemplo autem dati hordei ad omneis pertinente, id quod est receptū consuetudine,facit insuper ad terrorem,correctionémque delictorum.Hactenus Polybius.

A

Antiquissimum decimationis exemplum extat apud Liuium, ab Appio Claudio Consule,ferocissimi ingenij viro,incertum,an primùm editum, non multis post Reges exactos annis.Verba Liuij libro 2.sunt hęc : Appius Claudius Consul aduocata concione inuectus haud falsò in proditorem exercitum militaris disciplinæ, desertorem signorum,vbi signa,vbi arma essent,singulos rogitans,inermes milites, signo amisso signiferos,ad hoc Centuriones,dupliciariósque qui reliquerant ordines, virgis cæsos securi percussit,cætera multitudo,decimus quisque ad supplicium lecti.Rationem autem huius exequendi imperij prętet Polybium,cuius verba ex libro 6.modò recitauimus, etiam Liuius exponit, vbi de Scipione pœnas de seditioso exercitu apud Sucronem repetente ita scribit: Præconis audita vox citantis nomina damnatorum in Consilio.nudi in medium protrahebantur,& simul omnis apparatus supplicij expromebatur,deligati ad palum,virgísque cæsi,& securi percussi. Cur autem decimatio instituta sit,rationem reddit Cicero elegantissimè pro Cluentio:Statuerūt, inquit,ita maiores nostri, vt si à multis esset flagitium rei militaris admissum, sortitione in quosdam animaduerteretur, vt metus videlicet ad omnes, pœna ad paucos perueniret.Nam miles,qui locum non tenuit, qui hostium impetum, vímque pertimuit,potest idem posteà & ciuis esse melior,& vir bonus, & ciuis vtilis. quare ne in bello propter hostium metum delinqueret, amplior ei mortis & supplicij metus est à maioribus constitutus. Ne autem nimiùm multi pœnam capitis subirent,iccirco illa sortitio comparata est.De Cruce Liuius lib.30.De perfugis grauiùs,quàm de fugitiuis consultum.Nominis Latini,qui erant,securi percussi,Romani in crucem sublati sunt. Atque hęc quidem militarium animaduersionum genera sunt, quæ vsque ad extrema etiam penetrasse Reipublicæ tempora, satis idoneus testis est Suetonius, cùm inquit de Augusto:Cohortes,si quæ cessissent loco,decimatas hordeo pauit.Centuriones statione deserta itidem,vt manipulares,capitali animaduersione puniuit.pro cætero delictorum genere variis ignominiis affecit, vt stare per totum diem iuberet ante Prætorium,interdum tunicatos,discinctósque,nonnunquàm cum decempedis, vel etiam cespitem portantes.Tantùm Suetonius.

B

C

D

Atque hęc omnia ad hunc ferè modum collegit Carolus Sigonius libro 1. de Antiquo iure ciuium Romanorum,capite 15. ex quo nos ea descripsimus. Pleraque etiam habet Alexander ab Alexandro Neapolitanus libro 2.Genialium dierum,capite 13.

De præmiis eorum,qui strenuè rem gesserant.

Cap. XXVI.

VT contumacibus,& negligenter officium facientibus pœnæ, sic strenuis & impigrè operam suam Reipublicæ commodantibus præmia proposita erant, qualia sunt munera militaria, cohortis Prætoriæ communio, stipendium, præda, & dona Imperatoria.Munera militaria erant Centurionatus, Præfecturæ, Decurionatus, Optionatus,&c.de quibus Cato in oratione quam habuit apud Equites : Maiores seorsum, atq; diuersum precium parauêre bonis,atque strenuis decurionatus,optionatus, hastas donaticas,aliósque honores.Cohors Prætoria nemini ciui Romano permittebatur,ex qua,qui fuisset,inbeneficiis ab Imperatore ad ærariū deferebatur.Stipēdium autē ꝓ meritis ipsorū nonnūquàm augebatur,nonnūquàm minuebatur:quod quale fuerit,& quando militibus dari cœptum,cū priùs Romani ciues suis quiq; sumptibus militarent,paulò antè ex Iusti Lipsij viri clarissimi Electorū libro docuimus.Pręda ex hostibus capta,partim ab Imperatore in publicum referebatur, partim militibus donabatur.Quinetiā sępenumero euênit,vt Imperatoribus ipsis ob eam aut malignè diuisam,aut alio modo interceptam,dies ad populum diceretur Dona militaria erant, quæ militibus singulis virtutis ergò ab Imperatore triumphaturo dabantur, vt coronæ,quarum multa erant genera,ciuicę,murales,obsidionales,castrenses, aureę,rostratæ:vt torques,armillæ,hastæ purę,phalerę,cornicula, & cætera generis eiusmodi. Erant etiam, quæ vniuersis,vt pecunia.De coronis dicemus capite sequenti.

E

F

Memo-

Memorabile eſt, quod ex veteribus Annalibus refert Agellius libro 2. capite 11. de L.Sicinio Dentato,qui vixit ante Decemuiros. Sic enim ſcribit:L. Sicinius Dentatus pugnaſſe in hoſtem dicitur centum & viginti prælijs, cicatricem auerſam nullam, aduerſas quinque,& quadraginta tuliſſe.Coronis eſſe donatum aureis octo, obſidionali vna, muralibus tribus, ciuicis quatuordecim, torquibus tribus,& octoginta, armillis plus centum ſexaginta, haſtis duodeuiginti. Phaleris item donatus eſt quinquies, viciéſque. Hactenus Agellius. Apud Liuium etiam ſcriptum eſt, L. Papirium Conſulem equites omnes ob egregiam in bello operam donaſſe corniculis, armilliſque argenteis: & bello Perſico, Sp. Liguſtinus apud populum gloriatur, ſe quater & vicies virtutis cauſa ab Imperatoribus eſſe donatum, ſex ciuicas coronas accepiſſe, viginti duo ſtipendia in exercitu emerita habere.Suetonius autem de Auguſto refert, eum dona militaria aliquantò facilius phaleras,& torques, quicquid auro, argentóque conſtaret, quàm vallares & murales coronas, quæ honore præcellerent, dediſſe, has quàm parciſſimè,& ſine ambitione,& ſæpe etiam caligatis tribuiſſe.M.Agrippam in Sicilia poſt naualem victoriam cœruleo vexillo donaſſe. Cæterùm, antequàm ab hoc loco abeamus, vt & ipſa militarium donorum vocabula intelligantur, explicanda paucis ſunt.

Armillas, inquit Feſtus, ex auro, quas viri militares ab Imperatoribus donati gerunt,dictas eſſe exiſtimant,quod antiqui humeros cum brachiis armos vocabant, vnde arma ab his dependentia ſunt vocata.

Haſta pura eadem eſt quæ à Catone donatica dicitur, quòd Romani fortes viros ea donarent:Pura autem appellatur,quòd ſine ferro eſſet,alio nomine graminea dicitur, quemadmodum Turnebus libro Aduerſariorum 29. cap. 1. exponit.

Phaleræ videntur eſſe equorum frontalia.Sic enim Suidas in voce φάλαρα: τὰς προμετωπίδας, τοὺς ἀσπιδίσκους, τὴν κόσμησιν τὴν κατὰ τὸ μέτωπον τῶν ἵππων παρὰ δὲ Ἡροδότῳ, τὰς περὶ τὰς γνάθους σκεπάσματα.id eſt,Frontis ornamenta,ſcutula, id quo frons equorum exornatur. Apud Herodotum verò circa maxillas tegumenta.Quod dixit Suidas ἀσπιδίσκους, formam ornamenti ſignificauit, ſcutum imitantem, vt à naribus ad frontem inter oculos ducta illuſtris lamina dilataretur in fronte,attenuata in imo, ſimilitudine veterũ ſcutorum,quæ Virgilius ideò longa,libro 8.Æneidos,nominauit.Seruius Honoratus neque frontẽ,neq; maxillas,ſed pectus phaleris ornari ſolitum ait,& eſſe idem, quod in mulieribus monilia.Sic enim interpretatur in eo Virgilij verſu:

Aurea pectoribus demiſſa monilia pendent.

Monile autem à collo prępendere,ex Feſto,& aliis cõſtat.Plinius quoque ſatis planè diſtinguit à frontalibus phaleras,& ſentire cum Seruio potiùs, quàm cum Suida, aut etiam Herodoto,videtur.Ait enim ſic libro 37.capite 12.de gemma quadam facta, quondam tantæ magnitudinis fecère,vt equis Regum in oriẽte frontalia, atque pro phaleris penſilia facerent,&c.Sed Agellius libro 5.c.5. eas à monilibus diſtinguit. qua de re vide differentem Aldum Manutium Pauli F.lib.2.Quæſitorum per epiſtolam, epiſtola decima,vbi in hanc inclinat ſententiam, vt putet quicquid equorum frontibus,maxillis,pectoribus ad ſpeciem adderetur,communi vocabulo Phaleras eſſe nominatas.

De Corniculis & torquibus nihil opus eſt monere.

Pecuniam militibus ante triumphum ab Imperatoribus diſtribui conſueuiſſe, ex Liuio patet,qui libro 28. ſic ſcribit: Pecuniam in ęrarium tulerunt ſeſtertium tricies octoginta millia æris,M.Liuius militibus quinquagenos ſenos aſſes diuiſit. tantundẽ C.Claudius abſentibus militibus ſuis eſt pollicitus,cùm ad exercitum rediiſſet, &c. Eiuſdem rei teſtimonia extant apud eundem Liuium,& alios plura. Atque de pręmiis militaribus hactenus, de quib. etiam vide Alexandrum ab Alexandro Neapolitanum, Genialium dierum libro 4.capite 18. & Carolum Sigónium libro 1. de Antiquo iure ciuium Romanorum,capite 15.ex quo hęc ferè deſcripſi.

De coronis militaribus, earúmque generibus.

Cap. XXVII.

De pręmiis quę diſtributa iis fuerunt, qui ſtrenuè rem geſsiſſent,ſuperiori capite diximus.Inter ea verò etiam coronę fuerunt,de quibus hoc capite agemus.

Agellius ſcribit,Militares coronas multifarias fuiſſe, pręcipuas autem & nobiliſſimas eſſe triumphalem,obſidionalem,ciuicam,muralem,caſtrenſem,naualem.

Triumphales, inquit, coronæ ſunt aureæ, quæ Imperatoribus ob honorē triumphi mittuntur. Id vulgò dicitur aurum coronarium. Hæ antiquitus è lauro erant, pòſt fieri ex auro cœptæ. A

Obſidionalis eſt, quam ij, qui liberati ſunt obſidione, dant ei Duci, qui liberauit. Ea corona graminea eſt: obſeruaríque ſolitum, vt fieret è gramine, quod in eo loco generatum eſſet, intra quem clauſi erant, qui obſidebantur. Plinius lib. 22. cap. 3. & 4. obſidionalem omnibus aliis, gemmatis, & aureis, vallaribus, muralibus, roſtratis, ciuicis, & triumphalibus prǣfert, quippe cùm reliquas aut Imperatores militibus, aut ipſi milites militibus dent: hanc verò miles det Imperatori. Eam dicit vocari obſidionalem, liberatis obſidione, abominandóque exitio totis caſtris. Eandem etiam dicit datam fuiſſe è viridi gramine, decerpto inde vbi obſeſſos ſeruaſſet aliquis. Námque ſummum apud antiquos ſignum victoriæ erat herbam porrigere victos, hoc eſt, terra & altrice ipſa humo, & humatione etiam cedere. Talem accepit L. Sicinius Dentatus, & Decius, & Quintus Fabius Maximus, &c. Eadem de Obſidionali Feſtus. B

Ciuica corona appellatur, inquit Agellius, quam ciuis ciui, à quo ſeruatus eſt in prælio, teſtem vitæ, ſalutíſque perceptǣ dat. Ea fit è fronde querna: quoniam cibus, victúſq; antiquiſſimus querceus capi ſolitus ſit. Fit etiam ex ilice, quod genus ſuperiori proximum eſt, ſicuti ſcriptum eſt in quadam Comœdia Cæcilij:

Aduehuntur (inquit) cum ilignea corona, & chlamyde, Dij noſtram fidem. Maſurius autem Sabinus in 11. librorum memorabilium, ciuicam coronam tum dari ſolitam dicit, cùm is, qui ciuem ſeruauerat, eodem tēpore, & hoſtem occiderat, neque locum in ea pugna reliquerat: aliter ius ciuicǣ coronæ negat conceſſum. Tiberium tamen Cæſarem conſultum, an ciuicam coronam capere poſſet, qui ciuem in prælio ſeruaſſet, & hoſtes ibidem duos interfeciſſet, ſed locum, in quo pugnârat, non retinuiſſet, eóque loco hoſtes potiti eſſent: reſcripſiſſe dicit, eum quoq; ciuica dignū videri: quod appareret, è tam iniquo loco ciuem ab eo ſeruatum, vt etiam à fortiter pugnantibus retineri non quiuerit. Hac corona ciuica L. Gellius vir Cenſorius in Senatu Ciceronē Conſulem donari à Republica cenſuit, quòd eius opera eſſet atrociſſima illa Catilinǣ coniuratio detecta, vindicatáque. Plinius lib. 16. cap. 4. ciuicam coronam, & murali & vallari, aureæque, & roſtratæ præponit, & ait, eam primò ilignam fuiſſe, poſteà magis placuiſſe ex Eſculo Ioui ſacra, variatúmque & hoc cum quercu eſſe, ac datam vbique quæ fuerat, cuſtodito tamen honore glādis. Deinde addit leges de corona ciuica, quibus ea dari debeat: Quíque, inquit, patriæ muros primus ſcandens, audentem irrumpere occidit. Quíque ciuem maluit ſeruare, quàm hoſtem occidere. Vtque eum locū in quo ſit actum, obtineret hoſtis eo die. Vtique ſeruatus fateatur, aliàs teſtes nihil proſunt: Vt ciuis fuerit. Auxiliis, quamuis Rege ſeruato, decus id non dant. Nec creſcit honos idem Imperatore conſeruatore, quoniam conditores in quocunque ciuem ſummum eſſe voluerunt. Accepta licet vti perpetuò. Ludos ineunti ſemper aſſurgi etiam à Senatu in more eſt. Sedendi ius in proximo Senatui. Vacatio munerum omniū ipſi, patríque, & auo paterno. Quatuordecim eas accepit Sicinius Dentatus, &c. Et paulò pòſt ſubiicit: O mores æternos, qui tanta opera, honore ſolo donauerunt. Et cū reliquas coronas auro commendarent, ſalutem ciues ij in precio eſſe voluerunt: clara profeſſione, ſeruari quidem hominem nefas eſſe lucri cauſſa. Hactenus Plinius. C D E

Muralis eſt corona, qua donatur ab Imperatore, qui primus murum ſubiit, ínque oppidum hoſtium per vim aſcendit. Iccirco quaſi muri pinnis decorata eſt.

Caſtrenſis eſt corona, qua donat eum Imperator, qui primus hoſtium caſtra pugnās introiuit. Ea corona inſigne valli habet, vnde vallaris dicitur.

Naualis eſt, qua donari ſolet maritimo prælio, qui primus in hoſtium nauem vi armatus tranſiliuit. Ea quaſi nauium roſtris inſignita eſt. Et muralis autem, Caſtrenſis & Naualis fieri ex auro ſolent. De Nauali corona poſteà erit dicendum. Harum coronarum icones in veteribus numinis conſpiciuntur, quarum vnam atque alteram ſubiiciam: F

De præ-

De præmijs Imperatorum, supplicatione, triumphis, & ouatione.

Cap. XXVIII.

DE præmiis, quibus milites ob egregia facinora ornati fuerunt, hactenus diximus: sequitur, vt de iis etiam, quæ Imperatoribus proposita fuerunt, agamus. Qui ergo imperium rectè ac feliciter administrârunt, iis hæc, quæ maxima apud eos habita sunt, decora patuerunt: absenti nomen Imperatoris & Supplicatio, præsenti triumphus. De nomine Imperatoris diximus suprà, capite 6. Supplicatio honos fuit, qui vnà cum Imperatoris nomine decernebatur Victori, nempe cùm Senatus populo Deûm templa aperiri, ac gratias Diis Imperatoris nomine agi iubebat. Erat enim moris, vt Consules, vel Prætores, postquàm à militibus appellati Imperatores fuerant, lictores laureatos præferrent, literásque ad Senatum laureatas de re gesta mitterent, quibus Imperatoris nomen ac supplicationes à Senatu postularent. In hac autem supplicationis pompa, quæ aliàs plures, aliàs pauciores dies continuabatur, Senatus ad templa Deorum solenniter se conferebat, ibíque sacrificabat, & dabat in templis epulum. Omnis autem populus agebat dies festos, & agebat Diis gratias pro spe victoriæ, quæ affulgebat, & vota faciebat, vt Dij hoc modo placati, quod ostenderant beneficiũ, perficeret. Quamuis autem primis temporibus in vnum, alterúmque diem Supplicatio ægrè decernebatur, tamen ad postremum eò progressa res est, vt etiam in quinquaginta decretæ sint. Siquidem M. Valerio, & M. Horatio Consulibus, anno Vrbis CCCIV. deuictis Sabinis supplicatio in vnum diem decreta est: Camillo Veiis captis in quatriduum, quot dierum nullo antè bello decretæ erant. At verò Cn. Pompeio Mithridatico bello confecto duodecim: Cæsari bello Gallico, primùm quindecim, pòst viginti: Hirtio, Pansæ, & Cæsari Octauiano mutina colonia liberata, quinquaginta dierum decretæ sunt, in quo decernendo cùm magnitudinis victoriæ, tum dignitatis hominis habuisse rationem videntur. Hoc honoris genus Ciceroni quoque

habitum fuit, quando Catilinariam coniurationem repressit, vt ipse meminit in 3. & 4. Catilinaria, in 2. Philippica, & alibi.

A Triumphus eximius quidam honor fuit, quem is, qui auspicio suo hostes prælio deuicisset, in Vrbem cum incolumi exercitu rediens, Senatus primùm decreto, pòst etiam populi iussu consequebatur. Erant autem duo triumphorum genera, vnus maior, qui præcipuè triumphus: alter minor, quæ ouatio nominata est. Ex his autem alij terrestres, alij nauales: itémque alij in Vrbe, alij in monte Albano acti sunt. Terrestres dicebantur, qui terra: nauales, qui mari rebus feliciter gestis agebantur.

Primus naualem triumphum egit C. Duilius, anno Vrbis CDXCIII. de quo ita scribit Valerius Maximus libro 3. c. 6. Caius Duilius, qui primus naualem triumphum ex Pœnis retulit, quotiescunque epulaturus erat, ad funalem cereum, præeunte tibicine & fidicine, à cœna domum reuerti solitus est, insignem bellicæ rei successum nocturna celebratione testando. B Meminerunt huius & Liuius Epit. 17. L. Florus libro 2. capite 2. Cicero in Catone Maiore, Eutropius, Orosius, Plinius, & alij.

In Albano primus triumphauit Papirius Maso, anno Vrbis IↃXXII. de quo idem Valerius Maximus libro 3. capite 6. Papirius quidem Maso, cùm benè gesta Republica triumphum à Senatu non impetrasset, in Albano monte triumphandi & ipse initium fecit, & cæteris posteà exemplum præbuit: próque laurea corona, cùm alicui spectaculo interesset, myrtea semper vsus est. Meminit & huius Plinius libro 15. capite 29.

Ouans primus ingressus est vrbem Publ. Posthumius Tubertus Consul secundus, anno Vrbis ducentesimoquinquagesimo, de quo in hunc modum Plinius libro 15. c. 29. C Bellicis se quoque rebus myrtus inseruit, triumphánsque de Sabinis Posthumius Tubertus in Consulatu (qui primus omnium ouans Vrbem ingressus est: quoniam rem leuiter sine cruore gesserat) myrto Veneris victricis coronatus incessit, optabilémque arborem etiam hostibus fecit.

Quid autem ouatio sit, vnde nomen habeat, & quomodo à triumpho maiore, de quo capite sequenti agemus, differat, paucis explicandum est. Ouantes, scribit Festus, lætantes esse, ab eo clamore, quem mittant redeuntes è pugna victores milites, geminata litera O, quod idem placet etiam Dionysio Halicarnassæo: Quasi, inquit, Romani εὐασμὸν Græcorum vocem, quæ clamorem significat, ouationis nomine voluerint interpretari. At Plutarchus in Marcello hanc opinionem refellit, & ouationis nomen ab oue ductum putat: quam, qui hoc genere triumphi ornabatur, sacrificabat, quemadmodum qui maiorem triumphum agebat, taurum in Capitolium veniens, immolabat. D Differt autem Ouatio à Triumpho, vt ait Dionysius Halicarnassæus, quòd qui ouans ingreditur, is nec curru vectus, nec trabeam, nec togam pictam indutus pedibus Vrbem exercitu præeunte iniret. Plutarchus autem eundem nec quadrigis inuectum, nec laurea coronatum, nec tubis concinentibus: sed pedibus & calceis myrtea redimitum, tibiis modulantibus Vrbem iniisse scribit, cum quo & Plinius, Festus, & Agellius sentiunt.

De causis huius decernendi honoris ita scribit Agellius libro 5. c. 6. Ouandi, non triumphandi causa est, cùm aut bella non ritè indicta, neque cum iusto hoste gesta sunt, aut cùm hostium nomen humile, & non idoneum est, vt seruorum, piratarúmque, aut deditione repentè facta, in puluere (vt dici solet) incruentáque victoria obuenit. E Cui facilitati aptam esse Veneris frondem crediderunt, quòd non Martius, sed quasi Venerius triumphus quidam foret.

Hanc myrteam coronam Marcus Crassus bello fugitiuorum confecto, cùm ouans rediret, insolenter aspernatus est, Senatúsque Consultum faciendum per gratiam curauit, vt lauro, non myrto coronaretur. Adiicit Plutarchus, cùm verbis & comitate res cum hostibus transacta, & bene gesta esset, tum vt ouantes inirent, & istam pompam, bellici apparatus expertem & festiuam ducerent, fuisse permissum. Nam & tibia, inquit, Pacis est, & myrtus Veneris arbor, quæ Dea maximè violentiam & bella odit. His adde, cùm aut in aliena Prouincia, aut alienis auspiciis, aut cùm sine Magistratu res gesta esset. Pedibus autem an equo vecti ouantes ingrederentur, magna quæstio est, de qua sic etiam Agellius libro 5. capite 6.

Prætereundum non est, quod ad ouationem attinet, super quo dissentire veteres auctores scio. Partim enim scripserunt, qui ouaret, introire solitum equo vehente. Et Sabinus Massurius pedibus ingredi ouantes dicit, sequentibus eos, non militibus, sed vniuerso Senatu. Hæc Agellius. Itaque Dionysius pedibus ingressos, Dio equo vectos intelligit,

intelligit. Etenim ouantem ingredi, equo vehi Dio appellat. Dionysius autem pedestrem triumphum ouationem vocat, dum de Aulo Manlio ouante anno ducentesimo septuagesimonono loquitur. Hactenus de Ouatione. Sequitur Triumphus maior, de quo capite sequenti.

De Triumpho maiore, Spoliis opimis, Arcubus triumphalibus, & Trophæis.

Cap. XXIX.

DE triumpho maiore ea hoc loco afferemus, quæ olim à Præceptore nostro Magistro Ioanne Rosa, piæ memoriæ, viro immortalitate dignissimo accepimus, cùm viri clarissimi Caroli Sigonij Fastos ac triumphos publicè nobis prælegeret: pauca tantùm interdum ex aliis scriptoribus, vbi opus fuerit, addituri. Sic autem is Triũphorum rationem nobis explicauit. Honor Triumphi fuit illud summum & magnificentissimũ, & iucundissimum præmium, quæ præcellentium Imperatorum, qui res in bello præclarè & feliciter gesserant, virtus & fortuna apud Romanos ornari solebat.

Ad vocem quod attinet, communis est auctorum sententia, quòd ea originem habeat ex ipsa acclamatione, à Bacchi cognomento sumpta. Sic enim Varro lib. 5. de ling. Lat. scribit: Triumphare appellatum, quòd cum Imperatore redeuntes milites clamitant per Vrbem in Capitolium eunti: Io triumphe, Io triumphe: idque à θριάμβῳ Græco Liberi patris cognomento potest ductum esse. Et quòd Bacchus dictus sit θρίαμβος, habet etiam Plutarchus in Marcello. Fuit autem vulgaris opinio, quòd pompa triumphalis Bacchum habuisset in Græcia primum auctorem, vt videre est apud Plinium lib. 7. capite 56. & Diodorum Siculum lib. 5. Acclamationes eas expressit Horatius Oda 2. lib. 4.

Téque dum procedis, Io triumphe,
Non semel dicemus, Io triumphe,
Ciuitas omnis: dabimúsque diuis
Thura benignis.

Et Oda 9. Epodon.

Io triumphe tu moraris aureos
Currus, & intactas boues.
Io triumphe, nec Iugurthino parem
Bello reportasti ducem,
Neque Africano, cui semper Carthaginem
Virtus sepulcrum condidit.

Sic Liuius quoque lib. 45. Militum quidem propria est causa, qui & ipsi laureati, & quisque, donis quibus donati sunt insignes, triumphum nomine cient.

Causam instituti huius efficientem generalem ex illa lætitia, quàm vniuersaliter affert liberatio à bello terribili, & malis, quæ ab hostibus sæuis sunt expectanda, & ex fauore, quo liberati liberatorem persequuntur, & qualicunque notitia, quod numini pro lato auxilio deberentur gratiæ solennes, facilè potest intelligi. In specie verò primus auctor talis pompæ in vrbe Roma fuit Romulus, qui cæso sua manu Acrone Cæninensium Rege, cùm Ioui arma eius ex voto esset dedicaturus, quercum, quam in castris vidit, recidit, & instar trophæi adornauit, Acronísque armis aptè ex ea suspensis, ac veste ipse incincta, & fluente coma, laurea coronatus, stipitem illum dextro humero baiulans, Vrbem est ingressus, carmen victoriale exercitui in armis sequenti præcinens, & ciuilibus cum gratulatione & laudibus eum excipientibus, sese ostentans. Ab hoc exemplo triumphorum celebritatem initiùm Romæ sumpsisse, scribit Plutarch. Addidit aliquantò pòst Tarq. Priscus Rex currum, & alia, quæ ad speciem & magnificentiam maiorem erant comparata, quibus quantùm splendoris postmodùm accesserit, videre est in speciosissimis triumphis, quos duxerunt L. Cæcilius Metellus, A.V. IↃIII. Marcellus, anno IↃXXXI. P. Scipio Africanus, anno IↃXLIX. L. Æmilius Paulus, anno IↃXXCVI, Scipio Africanus posteriori anno IↃCVII. L. Mummius, anno IↃCIIX. Marius anno IↃCLXXII. Sulla anno IↃCLXXII. & Pompeius tertiùm triumphans, anno IↃCXII. item C. Iulius Cæsar, & Augustus, & posterioribus temporibus Aurelianus.

De Legibus triumphalibus has reperio: Quòd nemini, nisi qui Dictator, aut Consul, aut Prætor, res gessisset, licuit triumphare. Plutarchus in vita Pompeij. Discessum tamen ab hac lege fuit, quando Lucio Cornelio Lentulo ouatio anno IↃLIII. & Cneo Pompeio Equiti tantùm, & nondum in ordinẽ Senatoriũ adscripto, ac vix dũ annum decimũquartũ ætatis egresso, primus triumphus anno IↃCLXXII. decernebatur. Triumphum petentes oportebat extra Vrbem subsistere, & ibi decretum Senatus expectare.

Dandi autem huius honoris, sicut & Supplicationum & Ouationum potestas erat penes Senatum, quem oportebat semper integrum conuenire, quoties de his summis honoribus erat consultatio. Facto autem à Senatu decreto, de eodem & ad populum ferebatur, ac prætereà rogabatur, vt eo die, quo triũphus duceretur, imperium triumphanti populus daret: siquidem id nemo, nisi populus dare poterat. A

Erant autem multæ impediendi triumphi rationes: primùm, cùm Tribuni plebis Imperatori, qui triumphum peteret, aliqua de causa infensi, de rogatione ferenda omnes recusarent: deinde, cùm rogationem quidem Tribunus aliquis ferret, sed eam populus suffragiis antiquaret: tertiò, vbi Tribuno rogationem ferente, vnus pluréſve de collegio intercederent: postremò, cùm Tribunus Imperatori ob res in bello gestas, diem diceret, sicuti Caius Memmius Lucio Lucullo, qui duobus potentissimis Regibus, Mithridate & Tigrane deuictis, tamen nonnisi triennio pòst, accusationem remittente Memmio, triumphare potuit. Recitat Valerius Maximus libr. 2.c.8. etiam has leges: Ob leuia, inquit, prælia quidam Imperatores sibi triumphos decerni desiderabant, quibus vt occurreretur, lege cautum est, nequis triumpharet, nisi quinque millia hostium vna acie cecidisset. Non enim numero, sed gloria triumphorum excelsius vrbis nostræ futurum decus maiores existimabant. B

Cæterùm ne tam præclara lex cupiditate laureæ obliteraretur, legis alterius adiutorio fulta est, quæ pœnam Impp. minatur, qui aut hostium occisorum in prælio, aut amissorum ciuium falsum numerum literis Senatui ausi essent referre: iubétque eos, cùm primùm Vrbem intrassent, apud Quæstores Vrbanos iurare, de vtroque numero verè ab his Senatui esse scriptum. Hæc Valerius. Fuerunt tamen, qui inuito Senatu honorem hunc sibi rapuerunt: & cùm in Capitolium pompam ducere non daretur, duxerunt eam in Albanum montem Latij præaltum, nec procul ab Vrbe situm: cuius rei primum auctorem fuisse reperimus C. Papirium Masonem Cos. A.V. ɔɔxxɪɪ. de quo superiori capite diximus Legitur prætereà in Valerio, libro 2.c.8. quòd triumphus tantùm iis, qui Imperium Romanum auxissent, non autem qui amissa recuperassent, fuerit permissus. Non etiam, nisi de hostibus triumphatum fuisse legimus, & quidem de iis, quorum aliqua esset dignitas. Nam cùm per Crassum contra seruorum colluuiem feliciter res esset gesta, indignus hostis fuit habitus, de quo triumphus ageretur: quare coactus fuit Crassus Ouatione esse contentus. De ciuibus verò ita scribit Valerius libro 2. capite 8. Verùm quamuis quis præclaras res maximéque vtiles Reipublicæ, ciui bello gessisset, Imperator tamen eo nomine appellatus non est: neque vllæ supplicationes decretæ sunt, neque aut Ouans, aut curru triumphauit: quia, vt necessariæ istæ, ita lugubres semper existimatæ victoriæ sunt, vtpote non externo, sed domestico partæ cruore. Et de Cæsare narrant, quòd Marsiliam vrbem in triumpho ostentans, & de filiis Pompeij triumphans, maximo odio populi Romani sese onerârit. Vbi è contrario de Sulla prædicant, quòd cùm stabilita sua potentia multas vrbes Græciæ & Asiæ in triumpho duceret, ciuium tamen Romanorum ne vnum quidem oppidulum vexerit. Sed & hoc moris fuit, vt quo die quis ttiumphabat, haberet, & deponeret imperium. Atque huc spectat quod à Valerio loco antè citato his verbis refertur: Moris erat ab Imperatore triumphum ducturo, Consules inuitari ad cœnam, deinde rogari, vt venire supersedeant, ne quis eo die, quo ille triumphârit, maioris in eodem conuiuio sit imperij. Ex his legibus iudicari potest, qui triumphi regulares aut irregulares fuerint. C D E

Ad ipsam pompam triumphi quod attinet in genere, hæc fuit ferè huiusmodi: Imperator, vt scribit Zonaras libro 2. triumphali habitu ornatus, armillis sumptis, laurea redimitus, & ramum dextra tenens, populum conuocabat, & militibus suis aliis communibus, aliis propriis laudibus oneratis, pecuniam & ornamenta diuidebat, cùm armillas aliis, aliis hastas puras, aliis coronas aureas, aliis argenteas, expressum viri nomen, ac facinus ferentes, largiretur. Nam si quis murum primus ascenderat, muri: si castellum aliquod expugnârat, castelli speciem corona gerebat: si nauali prælio vicerat, rostris corona exornabatur: si equestri, equestre aliquid præ se ferebat. Qui autem ciuem in acie, aut in obsidione, aut in alio periculo conseruasset, cùm summam laudem assequebatur, tum quernam coronam accipiebat, cuius honos argenteis & aureis omnibus excellebat. F

Neque verò hæc dona singulis tantùm virtutis causa dabantur, sed & cohortibus & exercitibus vniuersis: spoliorum autem magna pars militibus distribuebatur. Quin etiam

A etiam quidam vniuersum populum donârunt,& sumptus in ludorum publicorum apparatus fecerunt,& si quid reliqui erat,in porticus, templa, aut alia eiusmodi opera publica consumpserunt.His rebus perfectis, atque sacrificio facto, triumphans currum conscendebat,ita precatus:

DII, NVTV ET IMPERIO QVORVM NATA, ET AVCTA EST RES ROMANA, EANDEM PLACATI,PROPITIATIQVE SERVATE.

Tum per portam triumphalem vehebatur.Præcedebant tubicines, canentes modos triumphales:aut etiam,quod in Æmilij triumpho factum est,classicum. Post hos ducebantur boues mactandi in sacrificiis,vittis,sertísque redimiti, & aliquando auratis cornibus.Illis succedebat speciosa ostentatio spoliorum,& manubiarum,quæ singulari arte composita,partim plaustris vehebantur,partim gestabantur ab adolescentibus ornatis.Ferebantur & tituli victarum gentium,cum imaginibus deuictarum vrbiũ:ac B fuerunt spoliis interdum mixta animalia,anteà non visa, aut mirabiles plantæ ex locis captis asportatæ.Succedebant inde,qui ex hostib. capti erant,Duces vincti catenis, & post illos ante currũ Imperatoris portabantur coronæ aureæ,si quæ ipsi ab vrbibus & Prouinciis fuerant summi honoriscausa,quod sæpe accidit,per legationes exhibitę. Ac tũ demùm ipse Imperator curru sublimi,magnificè exornato,vehebatur, fulgens veste triumphali,& redimitus corona laurea,ramúmque lauri, manu gestans. Vestis triumphalis erat purpura,auro intexto picta,de qua Plinius libro 9. capite 36. & libro 8.capite 48.Tali autem veste extra hanc pompam vti nemini fas fuisse, docet historia Marij,in qua apud Plutarchũ sic legitur:Peracto triumpho, indixit Senatũ Marius in Capitolium,atque incertum,num prudens id,an fortuna sua elatus fecerit, insolètiùs C egressus Curiam est veste triumphali. Verùm citò offensum animaduertens Senatum, surrexit,sumptáque rediit prætexta.Et Dionysius Halicarnassæus libro 3. loquens de toga picta purpurea,qua Reges fuerint vsi,indicat, quòd Regibus exactis non licuerit vlli,etiamsi Consul esset,eam vsurpare,sicut nec coronam regiam. Nam hæc sola, inquit,de ornatu regio Consulib. adempta sunt,quòd inuidiosa viderentur,& libertati grauia.Post victoriam tantùm ex Senatusconsulto triumphantes ornantur auro, & amiciuntur togis pictis purpureis.De corona laurea Plinius libro 15.c.30.Currum, qui neque bellicarum,neque ludicrarum quadrigarum,sed turris rotundæ instar,teste Zonara,constructus erat,vsitatè traxerunt equi: quos cùm albos iunxisset in suo triumpho Camillus,vehementer populum offendit, propterea quòd albæ quadrigæ Deorũ D Regi,& Patri sacræ,ac peculiariter dicatæ habebantur.Quidam tamen ceruos,quidam leones iunxerunt. Sub curru,eò loco, cui Imperator insidebat, suspensum fuit idolum fascini, de quo Plinius libro 28.cap.4.sic:Deus Fascinus Imperatorum quoque, non solùm infantum custos,currus triumphantium,sub his pendens, defendit, medicus inuidiæ,iubétque eosdem respicere.Quod autem Plinius dicit,moneri triumphãtem à fascino,vt respiciat,existimo esse illud Tertulliani in Apologetico:Hominem se esse etiam triũphans Imperator in illo sublimissimo curru admonetur. Suggeritur enim ei à tergo:Respice post te,hominem memento te.Zonaras auctor est, in ipso curru ministrum publicum aduectum esse,qui ponè coronam auream, gemmis distinctã sustinens,admoneret eum, vt respiceret:id est, vt reliquum vitæ spacium prouideret, E nec eo honore elatus superbiret.Appensum quoque fuisse currui tintinnabulum,& flagellum,quibus notatum fuerit,ipsum in eam calamitatem incidere posse, vt & flagris cæderetur,& capite damnaretur. Nam, inquit,qui ob facinus supremo supplicio afficiebantur,tintinnabula gestare solebant,ne quis inter eundum contactu illorum piaculo se obstringeret.Testis est etiam Plinius libro 33.cap.7.triumphantium ora minio illini solita,& sic Camillum triumphasse:quod tamen posterioribus temporibus exoleuit.Moris item fuisse,vt triumphans secum in curru haberet filiolos pueros, patet ex Liuio libro 45.cùm de filiis Æmilij loquitur. Quin etiam cognatorum, si aliquos habebat, virgines & pueros in currũ adsciscebat:natu verò grandiores in equis iugalibus imponebat.Si autem plures erant, equis singularib. vecti ipsum prosequebàtur. F Currũ inde sequebatur equitũ & peditũ exercitus suo quisq; ordine. Ex his, si qui peculiares coronas,aut alia dona ob egregiũ facinus ab Imperatore acceperant, ea præ se ferebant.Cæteri omnes laureati incedebant,cientes lætissima voce triumphũ, & accinentes triumphalia carmina,quib.etiã iocos miscere licebat. Qui verò ad spectaculum confluxerãt,ex Vrbe & aliis Italiæ locis homines,omnes velut in publica eáq; lętissima festiuitate,cũ lætissima aggratulatione,& applausu,pompam spectant, induti

vestitu mundo,& vt plurimùm albo.Procedente etiã pompa in honorẽ Deorũ omnes aedes sacrae fuerunt apertae,atq; coronis & suffitibus repletae.Sic igitur ad Capitolium ductus Imperator,simulátq;de foro,versùs illud currũ flectere cœpit,hostes ante currũ ductos,abduci mãdauit in carcerẽ. Cicero Verrina 7.vbi vel detẽti sunt perpetuò, vel illicò securi percussi. Cùm ventum fuit in Capitolium triumphans ita precatus est: A

GRATIAS TIBI IVPPITER OPTVME MAXVME,TIBIQVE IVNONI REGINAE,ET CAETERIS HVIVS CVSTODIBVS, HABITATORIBVSQVE ARCIS DII, LVBENS LAETVSQVE AGO, RE ROMANA IN HANC DIEM ET HORAM PER MANVS QVOD VOLVISTI MEAS, SERVATA, BENE GESTAQVE, EANDEM ET SERVATE, VT FACITIS, FOVETE, PROTEGITE PROPITIATI, SVPPLEX ORO. B

Et immolatae sunt cum maxima solennitate hostiae,seu victimae,& dicata Ioui corona aurea, & aliquot preciosae manubiae,clypei,& alia monumenta ibi suspensa. Datum etiam in ipso Capitolio epulum sumptibus publicis, & aliquantùm pecuniae viritim plebi distributum,caetera relata in aerarium publicum. Quòd si quis Opima spolia fuisset consecutus,ea in tẽplo Iouis Feretrij suspendebantur.Erant autẽ spolia Opima quae Dux hostium duci à se immediatè interfecto detraxerat. Quorum, vti Festus, & cum eo alij tradunt,tanta raritas fuit,vt intra annos paulò minùs IↃxxx. tantùm trina contigerint nomini Romano:vna,quae Romulus de Acrone: altera, quae Cossus Cornelius de Tolumnio:tertia, quae Marcus Marcellus Ioui Feretrio de Viridomaro fixerunt.Marcus Varro ait, Opima spolia etiam esse,si manipularis miles detraxerit, dummodò duci hostium detraxerit.Quòd autem omnia solita non sint ad aedem Iouis Feretrij poni,testimonio esse libros Pontificum, in quibus sit, pro primis spoliis boue,pro secundis solitaurilibus,pro tertiis agno publicè sacra fieri debere.Esse etiam Pompilij Numae Regis legem Opimorum spoliorum talem: C

QVO IVS AVSPICIO,CLASSE PROCINCTA OPEIMA SPOLIA CAPIVNTVR.IOVEI FERETRIO BOVEM CAEDITO.QVEI CEPIT, AERIS DVCENTA DARIER OPORTETO.

SECVNDA SPOLIA IN MARTIS ASAM.IN CAMPO SOLITAVRILIA VTRA VOLVERIT,CAEDITO.

TERTIA SPOLIA IANO QVIRINO. AGNVM MAREM CAEDITO CENTVM QVEI CEPERIT,EX AERE DATO. D

Ita Festus,quemadmodum eũ restituerunt Carolus Sigonius,Antonius Augustinus, & Iosephus Scaliger.Atque hoc quidem modo Triumphorum pompa peracta fuit, vt conseruaretur memoria, non modò honestissimus locus viris triumphalibus fuit datus in consessibus publicis, & permissum, vt in spectaculis lauream coronam in capite gestarent,sicut & alij,qui vnquàm coronas acceperant, tales tum soliti fuerunt gestare in capite:sed etiam erectae fuerunt triumphales columnae,& statuae,arcus triũphales,trophaea,atque alia monumenta. Quin & hoc vsitatum fuisse ait Plinius libro 35.cap.2.Vt aedes ornamenta triumphalia circa limina acciperent.Sic enim scribit: Aliae foris & circa limina,animorum ingentium imagines erant, affixis hostiũ spoliis, quae nec emptori refringere liceret: triumphabántque etiam dominis mutatis ipsae domus:& erat haec stimulatio ingens, exprobrantibus tectis quotidie imbellem dominum intrare in alienum triumphum. De Columnis triumphalibus, & statuis Plinius libro 34. capite 5. 6. & 7. & Valerius Maximus libro 2. capite 5. De arcubus triumphalibus ita scribit Georgius Fabricius in sua Roma,cap.15.Arcus olim honoris virtutísque causa erecti sunt iis, qui externis gentibus domitis, singulares victorias patriae pepererant.Ij primùm rudes & simplices fuerunt, cùm praemia virtutis essent,non ambitionis lenocinia:saeculo insolentiore monumẽta victoriarum & triũphorum pompa in iis incisa.Erant aut latericij,vt Romuli:aut ex rudi lapide quadrato,vt Camilli:aut ex marmore,vt Caesaris in foro: Drusi cum trophaeis in via Appia: Traiani in eiusdem foro:Gordiani,in Viminali:Gratiani,item Theodosij, non longè à via Triumphali:deinde etiam reliqui. Arcuum forma primùm erat semicircularis, vnde & nomen fornicis accepit:fornix enim Fabianus à Cicerone dicitur,qui à Victore arcus Fabianus nominatur.Posteà quadrata,ita vt in medio ampla esset porta fornicata,& ex eius vtroque latere aliae portae minores additae.Intra mediae portae fornicem Victoriae alatae pependerunt,quae demissae, victori transeunti coronam imponerent.In superiore arcus parte spacia sunt,in quibus aliquot homines, vel qui tubis canerent E F

nerent,vel qui trophæa maximè inſignia oſtentarent, ſtetiſſe exiſtimantur. Huc magnificentia Auguſti temporibus,vel paulò antè cœpit.Nam de Cæſaris arcu, Seruius: de Druſi,Suetonius:de Germanici,& Neronis, Tacitus, Nouitium hoc inuentum ait Plinius,non quòd arcus ante Cæſarum tempora non fuerint, ſed quòd tali ornatu nõ fuerint.Antiquiſſimi,de quibus extra aliquid,ſunt tres: nouitij autem Plinio, nobis veteres,quinque. Hactenus Fabricius.

Trophæa erant corpora trunca cum ſpoliis. Sic enim idem Fabricius de trophæis Marij ſcribit:Inter templa S.Euſebij,& S.Iuliani in Eſquilino,moles latericia, in qua bina trophæa ex marmore.Sunt autem trunca corpora cum ſpoliis, quorum alterum thorace ſquamoſo indutum, cum ornamentis militaribus, & clypeis, ante ſe habens iuuenem captiuum,brachiis ad tergum reuinctis,& vndique alatas victorias.Alterum armis militaribus ornatum, inter quæ clypei inæqualiter rotundi,galea aperta cum cono & criſtis,& altera ſine criſtis clauſa.In eodẽ ineſt forma chlamydis, & alia quædam,quæ marmore detrito,& corrupto cognoſci ſatis nõ poſſunt. Locus ille hodie Cimbricum vocatur,quia de Cimbris à C. Mario trophæa illa ſunt erecta. Arcuum triumphalium,& trophæorum,icones tum in Antiquitatibus Gamuccij, tum in veteribus nummis cernuntur,quorum vnam atque alteram ſubieci.

Inſculpta quoque in arcubus triumphalibus erant poſterioribus præſertim temporibus, tum alia multa, tum cauſæ & merita,pro quibus arcus iſti eſſent ipſis extructi, vti cognoſcitur ex inſcriptione arcus triumphalis Seueri quæ hæc fuit:

IMP. CAES. LVCIO SEPTIMIO M. FIL. SEVERO PIO PERTINACI AVG. PATRI PATRIAE,PARTHICO,ARABICO, ET PARTHICO ADIABENICO. PONTIF.MAXIMO,TRIBVNIC.POTEST.XI.IMP.XI.COS.III.PROCOS. ET IMP.CAES.M.AVRELIO,L.FIL.ANTONINO AVG.PIO FELICI TRIBVNIC.POTEST.VI.COS.PROCOS.P.P.

OPTIMIS FORTISSIMISQVE PRINCIPIBVS OB REM PVBLICAM RESTITVTAM,IMPERIVMQVE POPVL.ROMANI PROPAGATVM INSIGNIBVS VIRTVTIBVS EORVM DOMI FORISQVE S.P.Q.R.

Item ex inſcriptione arcus triumphalis Conſtantini Max.quæ talis eſt:

IMP.CAES.FL.CONSTANTINO MAXIMO P.F.AVGVSTO S.P.Q.R.

QVOD INSTINCTV DIVINITATIS, MENTIS MAGNITVDINE CVM EXERCITV SVO TAM DE TYRANNO, QVAM DE OMNI EIVS FACTIONE VNO TEMPORE IVSTIS REMPVBLICAM VLTVS EST ARMIS ARCVM TRIVMPHIS INSIGNEM DICAVIT.VOTIS X.VOTIS XX.

LIBERATORI VRBIS FVNDATORI QVIETIS.

In trophæo etiam Alpium,Elogium Auguſto dicatum tale eſt:

IMP. CAESARI DIVI F. AVGVSTO PONT.MAX. IMP. XIV. TRIBVNIC. POTESTAT.XVII.S.P.Q.R.

QVOD EIVS DVCTV AVSPICIISQVE GENTES ARPINAE OMNES, QVAE A MARI SVPERO AD INFERVM PERTINEBANT, SVB IMPERIVM P.R. REDACTAE SVNT.

Hæc igitur merces & gratia apud Romanos Imperatorũ virtuti & fortunæ fuit habita,cuius fuit,partim vt animi tanta propoſita gloria ad clariſſimorum facinorũ ſtu-

dium excitarentur, partim vt viderentur Deo exhibere gratitudinem pro euentibus A prosperis. Ac memorabile est, quod apud Valerium Maximum lib. 2. capite 3. de Cn. Fuluio legitur: Eum, qui triumphi honorem sibi à Senatu ob res gestas decretū spreuerat, & repudiauerat, fuisse exilio mulctatum. Causa huius decreti fuit, quòd indicârunt insolētiam, quæ gradus publicorum honorum superbè contemneret, spectare ad virtutis perniciem, dum scilicet, quæ multos ad studium eius accendere solēt, ita proiicerentur. Tantùm de Triumphis, de quibus etiam lege Dionysium lib. 5. Iosephum lib. 7. cap. 23. de bello Iudaico, Ioan. Zonaram Histor. tom. 2. Plutarchum in vita P. Æmilij, Appianum Alexandrinum in Lybico, Seruium super Virgilium, M. Tul. Ciceronē in Pisonem, Flauium Vopiscum in Aureliano, Pomponium Lætum in Philippo & Diocletiano, Alexandrum ab Alexandro Genial. dier. lib. 1. cap. 22. & lib. 6. cap. 6. Carol. B Sigonium lib. 2. de Antiq. iure Prouinciarum, cap. 10. & singularem de Triumphis librum Onuphrij Panuinij Veronensis: cum quo etiam confer Triumphum maiorem æneis formis expressum à Gerardo de Iode.

De missione exercitus. CAP. XXX.

EXPLICATIS hactenus ferè omnibus, vel saltem plerisque, quæ de re militari fuerunt scitu & obseruatione digna, de missione tandem militum dicemus, atque ita hunc librum concludemus. Missionum verò duo fuerunt genera, honesta & caussaria. Honesta fuit eorum, quibus iusta militiæ vocatio esset. Caussaria, quibus necessaria. Iusta fuit, cùm quis aut legitima confecisset stipendia, aut maior esset annis C quinquaginta. Necessaria, cùm aut morbo, aut imbecilla valetudine impeditus in castris esse non posset. Cuius rei multa passim apud Liuium extant exempla, quorum vnum atque alterum adducemus. Sic autem libro 7. scribit: Consul educto in æstiua milite, exercitum purgare missionibus turbulentorum hominum instituit, aliis emerita dicendo stipendia esse, alios graues iam ætate, aut viribus parum validos. Et libro 24. Nomina omnium ex iuniorum tabulis excerpta, qui quadriennio nō militassent, quibus neque vacatio iusta militiæ, neq; morbus causa esset. Et libro 40. Senatum veteres Centuriones quàm plurimùm ad id bellum scribere censuisse: nec vlli, qui non maior annis quinquaginta esset, vacationem militiæ esse. Præter has fuerunt aliæ quoque vacationes extra ordinem gratiæ causa, vel à Senatu, vel ab Imperatoribus datæ. A Se- D natu, vt idem Liuius libro 39. Senatusconsultum factum est, vt Consul cum Tribunis plebis ageret, vt P. Æbutio emerita stipendia essent, ne inuitus militaret, néve Censor ei equum publicum assignaret. Et libro 23. Prædestinis militibus Senatus duplex stipendium, & quinquennij vacationem decreuit. Ab Imperatore, vt in Epitoma Liuiana quinquagesimaquinta, Tribuni plebis, quia non impetrarent, vt sibi denos, quos vellent, milites eximere liceret, Consules in carcerem ducere iusserunt. Nonnunquàm Imperatores in castris pro suo arbitratu militibus petentibus concesserunt commeatum, vel domus reuisendæ, vel negotij priuati gerendi causa, cuius hæc formula extat apud Liuium libro 30. Si quis vestrûm suos inuisere vult, commeatum do: primo vere adsitis, edico. Quin etiam senes, & sacerdotes perpetuam militię vacationem habuisse, E excepto Gallico tumultu, memoriæ prodidit Appianus lib. 2. de Bellis ciuilibus, & Plutarchus in Camillo. Est autem illud memorabile, vacationes has à Cēsoribus fuisse cognitas, quod ostendit Liuius libro 43. cùm de Censoribus verba faciens, ait: In censu accipiendo populi milites ex Macedonico exercitu, qui quàm multi abessent à signis, census docuit, in Prouinciam cogebant. Causas stipendiis missorum cognoscebant, & cuius nondum iusta missio visa esset, ita iusiurandum adigebant: EX TVI animi sententia, ex edicto Caij Claudij, Titi Sempronij Censorum in Prouinciam Macedoniam redibis, quod sine dolo malo facere poteris. Hæc Liuius. De qua, præter eos quos suprà commemoraui, plurima collegit Vvolffgangus Lazius lib. 4. 5. 6. 7. 8. & 9. F Commentariorum Reipublicæ Romanæ. Atque de re militari hactenus.

Libri decimi & vltimi Finis.

EPILO-

EPILOGVS TOTIVS OPERIS.

EXposuimus hactenus, beneuole Lector, præcipuos veterum Romanorum ritus, mores, & consuetudines, tum quæ ad Religionem, tum quæ ad Politiam, disciplinámque vrbanam, ac militarem pertinent. Qua ex re, si tibi, tuísque studijs aliquid vtilitatis accedet, præclarum nostrorum laborum fructum nos consequutos esse arbitrabimur: quippe qui in vniuersa hac scriptione nihil aliud quæsiuimus, quàm tuum, candide & beneuole Lector, commodum: sin assequi, quod voluimus, non potuimus: voluntas tamen nostra apud æquos Iudices in aliqua saltem laudis parte ponetur: vt qui, quantùm tenuitas ingenij, atque laboriosa conditionis ac vitæ ratio permisit, de Republica literaria bene mereri voluerimus. Erit autem fortasse aliquando, vt hæc ipsa, quæ iam in publicum emittimus, diligentiùs atque accuratiùs persequamur. Interim hæc æqui bonique consules, nobísque, sicubi non vbique officio nostro, vt quidem par erat, functi fuerimus, humaniter condonabis: quod si feceris, & humanitatem tuam declarabis, & nos ad reliqua in te officia & studia reddes promptiores. Cæterùm vt præclara aliqua coronide hos libros concluderemus, operæ precium nos facturos putauimus, si hoc loco elegantem clarißimi, eruditione atque virtutibus ornatißimi viri Ioannis Thomæ Freigij, &c. orationem, qua ea, quæ his diffusè à nobis tractata sunt, ferè omnia breuiter & perspicuè persecutus est, adijceremus: atque simul etiam cum ea alias quatuor Declamationes, in quibus de Antiquitatis laude, dignitate, atque vtilitate variè disseritur: quod ipsum, vt & tu quoque probes, vehementer te etiam atque etiam rogo. Vale, optime Lector, nostrísque conatibus faue.

ORATIO

DE ANTIQVITATE,

RECITATA IN CELEBRI GYMNASIO ALTORFIANO, A MAGNIFICO DOMINO Rectore viro clarisſimo, D. Ioanne Thoma Freigio, LL. Doctore in ſecunda Panegyri, anno CIↃ IↃ LXXIIX. celebrata.

ETsi, Illuſtriſſimi & Generoſiſſimi Comites, viri ampliſſimi, generis nobilitate, eruditione, prudentiáque pręſtantiſſimi, Scholarchę digniſſimi, vóſque cæteri Auditores & Hoſpites gratiſſimi, vobis non ignotum eſſe ſciam, quid hæc noſtra ſecunda Panegyris ſibi velit: ideóque cauſas ex alto repeti non neceſſe ſit, præſertim cùm mens & voluntas ampliſſimi Senatus, & legum noſtrarum ſatis aperta, & omnibus in promptu ſit: argumenti tamen, quod mihi in hoc conuentu ampliſſimo, & ad agendum ornatiſſimo, tractandum ſuſcepi, rationem reddendam exiſtimaui, propterea quòd quæ me ratio excitârit ad id deligendum, eadem vos quoque erigere debet ad audiendum. Nam me, cùm ſtudiorum meorum ratio, tum eorundem quoque profeſſio ad hoc argumentum hortata eſt: at verò vt id, alacriùs, lubentiúſque ſuſciperem, veſtra quoque, Auditores ampliſſimi, auctoritas, & in omni doctrinarum genere eruditio propemodùm coëgit. Non enim ex intimis Philoſophiæ penetralibus, aut acutiſſimis I.C. diſputationibus, ſpinoſam aliquam, aut obſcuram declamationẽ, ſed popularem & toto tractationis genere illuſtrem, omnibúſque (vt quidem ſpero, optóque) gratiſſimam materiam deſumpſi: non vt vos docerem, aut me oſtentarem (nihil à me longiùs iſta populari venditatione abeſt) ſed vt delectationem aliquam, ſi modò id conſequi poſſem, animis veſtris afferrem, & per iucundiſſimos Antiquitatis campos vos mecum, ſi non corpore, at cogitatione ſaltem circumducerem. Dicam igitur aliquid hoc loco, quantùm quidem anguſtia temporis patietur, cùm de totius, tum verò præcipuè de Romanæ antiquitatis ſtudio. Sed vt per immenſa illa & retruſa vetuſtatis ſpacia ordine & via progrediar, varia duntaxat Antiquitatis genera recenſebo: cætera, quæ de Antiquitate dici poſſent, nimirum quantum illi tribuendum, & credendum ſit, & antiqua nouis vbique & ſemper præferenda ſint: adoleſcentibus illis committam, vt εἰς ἑκάτερον, hoc eſt, in vtramque partem Ariſtoteleo more diſſerant, quò ad veritatem facilior aditus inueniri poſſit. Vt igitur rem paulò altiùs repetam, néve in illo latiſſimo, ampliſsimóque campo, erroris, aut diſpendij potiùs, quàm rectę, breuioríſque viæ dux & monſtrator ſim: monſtrandi cauſa quaſi in duplicem viã Antiquitatum diuido, alterámque Religioſam, alteram verò Profanam appello. Et in religione quidem illa veterum Ethnicorum gentili, varia capita video, vt de infinito Deorum numero, de Sacrificiis, de Sacerdotibus, de Templis, de Statuis, ſeu Simulacris, de Imaginibus, de Ludis, de Votis, & aliis. Quod igitur ad illam πολυθεΐαν attinet, præter Ciceronem, qui ex profeſſo de ſui ſeculi Diis Gentilium in libris De Natura Deorum diſputauit, & præter religionis noſtræ antiſtites Arnobium, Lactantium, alióſque, qui eos errores refutarunt: Plinius ipſe in ſummam quandam veteres Deos retuliſſe videtur libro 2. Nam Gentibus, inquit, Dij fuerunt virtutes & vitia, vt pudicitia, concordia, mens, ſpes, honor, clementia, fides: item pœna & beneficium: quin etiam inferi in genera deſcripti: adhæc morbi & peſtes, dum eſſe placatas trepido metu cupiunt: ideóque etiam publicè Febri & malæ Fortunæ fana dicata fuerunt. Pro Diis item culti fuerunt Genij & Iunones, quos quilibet ſibi adoptabat: animalia quoque, vt Ibides: aliqua etiam obſcœna, vt Priapus: cibíque fœtidi, per quos iurabant; aſtra denique & fortuna, quæ toto mundo inuocatur, & ſola,

Vtramque paginam facit. Hæc eadem nomina Iuuenalis Ægyptiis quoque aſcribit, cùm ait:

Quis neſcit, Voluſi Bithynice qualia demens
Ægyptus portenta colat? Crocodilon adorat
Pars hæc: illa pauet ſaturam ſerpentibus ibim.
Effigies ſacri nitet aurea cercopitheci.
Porrum & cepe nefas violare ac frangere morſu.
O ſanctas gentes, quibus hæc naſcuntur in hortis
Numina.——

Inuita in hoc loco Oratio noſtra verſatur: ſed Antiquitatem inquirenti hæc negligenda non fuerunt. Et gratiæ ſummæ agendæ ſunt Domino noſtro IESV CHRISTO, vero Deo, veróque homini, hoc eſt, θεανθρώπῳ, quòd has tam craſſas tenebras à Chriſtianorum animis Euangelij ſui clariſſima luce diſpulit, diſsipauit, extinxit. Sed illis gentilitiis Diis, quos Sacerdotes, & quæ ſacrificia, niſi conſimilia facta exiſtimabimus? Sacrificiorum itaque varia genera fuerunt. Erant quædam, quibus vtebantur in ludis ſecularibus: erant & ambarualia, quibus arua & fruges porca luſtrabant: erant alia gentilitia, familiarúmque propria: alia votiua pro votis publicis: alia Veſtalium virginum, ignem perpetuum conſeruantium: alia ſoteria pro ſalute Principum. His accedebant varia genera inſtrumentorum, vt acerræ, thuribula, præfericula, ſympula, ſeu ſympunia, & quas Cicero in Paradoxis capedines & fictiles vrnulas vocat: item candelabra, pateræ, diſci, ſeceſpitæ, ſeuæ, enclabria, dolabræ, ollæ.

Sacerdotum item ſpecies plurimæ, vt fratres Aruales, qui ea ſacra Ambarualia, de quibus diximus, procurabant: vt Augures, quorum tanta auctoritas fuit, vt ſine Auguriis nec extra, nec intra Vrbem quicquam gereretur. Horum erat cauea pullaria: horum tripudium ſoliſtimum: horum angularis baculus, qui lituus dicebatur. His adde Flamines, quorum tot fuerunt, quot Deos Romani habuerunt: hinc Flamen Dialis, Martialis, Quirinalis, Vulcanalis, & inter hos vnus præcipuus Archiflamen. Adde Sacerdotes Salios, à ſaliendo dictos, cum ſuis Ancilibus. Adde Septemuiros epulones, Duumuiros, Decemuiros, & Quindecimuiros, & ipſum ſummum Pontificem. Acceſſerunt autem poſteà ſodales Auguſtales, Antoniani, Aureliani, Fauſtini, Sibyllini, Lupercales, quibus addere licet Victimarios & Popas: & ex mulieribus Veſtales & Bacchas, quæ etiam Mimallonides dictæ ſunt.

Quid de Templis dicam, quæ varia religione tam variis Diis ſubſtruebantur? Hinc primò templum omnium Deorum, ideóque Pantheon dictum: hinc templa Iani & Iouis, & Iouis quidem partim Vltoris, partim Olympij, partim Feretrij, partim Tonantis: item templa Iunonis, Libertatis, Dianæ, Æſculapij, Concordiæ, Mercurij, Pacis, Veneris, Bacchi, Virtutis, Felicitatis, Victoriæ, Pietatis, Sanitatis, Solis, Fortunæ, Martis, Veſtæ, Romæ, Honoris, Æternitatis, Fidei, Herculis: vnà cum omnium illorum ſtatuis & imaginibus. Ne omittam interim literas Hieroglyphicas, quibus ſuorum numinum maieſtatem, ſi Diis placet, velabant, ne tam auguſta myſteria aliquò in vulgus manarent: quæ tamen poſteà Orus publicauit, & ad poſteritatem prodidit.

His adde varia ludorum genera, vt ſunt Megalenſes, Apollinares, Auguſtales, Capitolini, Caſtrenſes, Circenſes, Conſuales, Compitalitij, Funebres, Gladiatorij, Iuuenales, Martiales, Plebeij, Equiria, Scenici, Seculares, Taurij, Theatrales, Troici. Adiice Ferias, partim proprias familiarum, partim publicas, eáſque vel ſtatas, ſtatiuáſque, vt fuerunt Agonalia, Carmentalia, Lupercalia: vel Conceptiuas, quę quotannis à Magiſtratibus concipiebantur, vt Latinę, Sementinæ, Paganalia, Compitalia: vel Imperatiuas, quas Conſules & Prætores pro arbitrio indicebant: vel Nundinas, quæ erant paganorum & ruſticorum. Accedunt ad extremum & vota publica, eáque vel quinquennalia, vel decennalia, vel vicennalia, vel tricennalia, vel quadricennalia. Sed vt è continuo iſto quaſi curſu interſpirandi ſpaciũ ſit, iſta pauca de antiqua religione ſufficiãt.

Sequitur vt de Antiquitatis altera ſpecie dicamus, quam Profanã appellauimus: quę in duas partes rurſus ſeparari poteſt: in politicam & bellicam. In politica antiquitate ſunt hęc: ſtatus Reipublicę, comitia, claſſes, iura, leges, iudicia, Magiſtratus, Faſti, & alia. Quod ad ſtatũ Reipublicæ attinet, conſtat Rẽpublicã Romanam omnes politiarũ formas expertã eſſe. Regia .n. principiò fuit, paulò pòſt in tyrannidẽ conuerſa. Tyrannis verò expulſis, Ariſtocratia in patribus ſecuta: ſed eadẽ repẽtè per auaritiã & libidinẽ

in Oligarchiam mutata est. Hinc plebis secessione tribunatu constituto, Democratiæ species quædam extitit. Tres verò ordines populi fuerunt, Senatorius, Equester & plebeius: ipse verò populus in triginta Curias, trigintaquinque Tribus, & quinque Classes diuisus.

Comitiorum genera duo fuerunt, Curiata & Centuriata. Curiata, cùm populus curiatim calabatur per lictorem. Centuriata, cùm centuriatim per cornicinem: quæ ipsa quoque Calata vocabantur, si pro Collegio Pontificum, aut Regis sacrorum aut flaminum inaugurandorum causa haberentur. Fuit & tertium genus Tributorum Comitiorum, in quibus plebs per trigintaquinque Tribus distributa, suffragia ferebat. Iura autem alia ciuium Romanorum, alia Italorum, alia Prouinciarum. Leges item aliæ de libertate, vt leges sacratæ: lex Valeria, Porcia, Sempronia: aliæ de testamentis, vt Furia, Voconia, Falcidia, Fusia, Caninia, Antonia: aliæ de ambitu, vt lex Petilia, Calphurnia, Tullia, Pompeia: aliæ theatrales de speculis, vt Roscia & Iulia. De quibus omnibus, sicut & de iudiciis, nostra ætate omnium elegantissimè scripsit vir clarissimus Carolus Sigonius, quo vno hodiè Italia doctiorem non habet.

Magistratus verò Romanorum vt & ipsi varij erant, sic & varia insignia habebant. Reges trabea vtebantur & sella curuli cum duodecim lictoribus, qui præibant cum securibus & fascibus: ipsi stipati interim Celerum cohorte. Senatores (quorum numerus primò centenarius, posteà ad trecentos, tandem ad mille creuit) lato clauo, & calceis lunatis à reliquis ciuibus distinguebantur: sicut Equites annulo aureo: diuisíque erant Senatores in patricios, conscriptos, allectos, & pedarios. Consules bini erant, iíque annui: quam dignitatem qui petebant, candidati dicebantur, iíque Tribus circum ibant, singulósque prensantes, gratiam & suffragia colligebant, vno quoque plebeiorum & popularium benignè & nominatim appellato, quam ad rem nomenclatores habebant, qui singulorum nomina tenebant, candidatísque suggerebant. Consules ipsi in bellum profecturi, paludati erant, id est, paludamento (quæ chlamys erat Imperatoria) induti Præfectorum quoque non vnum fuit genus: hinc præfecti annonæ, præfecti vigilũ, præfecti legionũ, alarũ, cohortiũ, castrorũ, fabrorũ: pręfecti vrbis, pręfecti prætorio. Erant item prætores tã vrbani quàm peregrini: Dictator, & magister equitum: Tribuni plebis, militum, ærarij: censores, ædiles, quæstores, decemuiri, & alij.

Ad hanc politicam antiquitatem Fastos aggregauimus, quibus Magistratuum Romanorum annuam descriptionem cum rebus illorum gestis accuratè annotatam habemus: quo in genere olim Cassiodorus, hodiè noster Sigonius felicissimè vtilissiméque elaborarunt. Vestes item veterum vel muliebres fuerunt, vt stolæ: vel viriles, vt toga: & togarum aliæ prætextæ, aliæ puræ, aliæ pictæ, aliæ regiæ, aliæ candidæ, aliæ pullæ: aliæ bellicæ, vt paludamentum, sagum, caligæ, lacerna: aliæ contra tempestates comparatæ, vt penula & scortea. Vasa verò & ipsa varia extiterunt, vt gabatæ, paropsides, scutulæ, lances, catini, sympula, magides, vrnæ partim cinerum, partim lacrymarum: fictilia item, quibus Porsena delectatus dicitur, vnde fortasse illa, quæ hodiè Porsebena vocatur. De quibus omnibus, sicut & de vestibus Lazarus Bayfius accuratè scripsit. Ampla quoq; & latè peruagata est res numaria: quot enim nũmi, tot ferè formę inueniũtur. Nã vt VVilhelmus Brassicanus Gallicus auctor amplissimè deduxit, veteres in nũmis sculpebãt, fũdebãtq; tẽpla, prouincias deuictas, caduceum, dextras inter se iunctas, Ianũ bifrontẽ, quadrifrontémq;, naues, manipulos, cornucopiæ, capram Amaltheam, fulmen, honorem & virtutẽ, pauonẽ, aquilam, noctuã, struthionẽ, formicam, quadrigas, bigas, matrẽ Cybelẽ, apros, canes, ceruos, damas, tauros, leones, delphinos hippopotamos, serpentes, pileos cum pugionibus, libras, elephantos, lynces, tigrides, Mercuriolos petasatos, lupam geminos alentem, Solem, Lunam, Romam septicollem, Italiam, Victoriam, clauam Herculis, Cerberum, citharam, Marsyam excoriatum, tripodes, Cupidines, crocodilos, agnos, Pegasos, & alia propemodùm infinita. Ædificiorum item magnum discrimen fuit: hinc theatra, amphitheatra, circus maximus, agonalis, & alij: & in his obelisci ac metæ: hinc arcus triumphales, odea, orchestræ, thermæ, naumachiæ, mauseola, hippodromi, colossi, basilicæ, gestationes, aggeres, aquæductus, castella aquarum, pilæ in mare iactæ, cryptæ, piscinæ, armilustria, pontes, naualia. Accedunt his inscriptiones antiquorum marmorum & lapidum: elogia item, epitaphia, & similia. Nec minima pars antiquitatis in Notis sita est, quæ vel priuatæ erant, vel publicæ. Priuatæ in monumentis & sepulcris, vt I. O. M. S. Ioui Optimo Maximo sacrum. D. M. S. Diis manibus sacrum.

H.M.P.

H.M.P.Hoc monumentum posuit.T.P.I.Testamento poni iussit.H.M.D.M.A. Huic monumento dolus malus abesto.H.S.E.S.T.T.L.Hic situs est:sit tibi terra læuis,& his alia similia.Publicæ notæ erant in nominibus Magistratuum, vt DICT. R. G. C.Dictator rei gerendæ causa.S.S.C.Seditionis sedandæ causa.R.P. C. C. Reipublicæ constituendæ causa.Itē in officiis reliquis,vt I I I.Vir. A A.A.F.F auro,argento,ære fiando feriendo:hoc est,Triumuir Monetalis.I I.Vir.I.D.Duumuir iuri dicendo. Q.I. H. H.M.E.Qui in hoc honore mortuus est.L.F.Lustrum fecit.quod ad Censores tantùm pertinebat.Item in legibus ferendis vsitatæ erant notæ hæ: Q. D.E.R.F.P.Quid de ea re fieri placeret.D.E.R.I.C.De ea re ita censuerunt.S.Q.R.E.Q.R.I.N.S.E.H.L.N.R. E.Si quid rogatum est,quod rogari ius non sit,eius hac lege nihil rogatum esto.

His & similibus notis veteres populos plurimùm in scribendo vsos fuisse, multorū auctorum testimoniis comprobari potest.Nam vt de Hieroglyphicis,quas vocant, literis taceam,sic de vsitata apud Ægyptios pingendi scribendíque consuetudine Ammianus Marcellinus:Non enim,ait,vt nunc literarum numerus præstitutus & facilis exprimit,quicquid humana mens concipere potest,ita prisci quoque scriptitârunt Ægyptij,sed singulæ literæ singulis nominibus seruiebant,& verbis nonnunquàm significabant integros sensus.Quem etiam scribendi morem à Græcis celebratum fuisse, cùm aliis argumentis & indiciis multis,tum etiam ex Solino comprobari potest. Refert enim ex Marco Tullio olim quendam fuisse, qui vniuersum Homeri poëma ita subtiliter in membranis descriptum haberet,vt illud totum leui putamine nucis cōcluderet:nimirum quòd signis atque notis, & iis quidem valdè exilibus depictum esset.In quibus effingendis Mirmecydem Milesium & Callicratidem Lacedæmonium potissimùm excelluisse refert Ælianus,quos fama fuit in sesamo(quod minutissimum genus seminis est,milio,panicóque simillimum)distichum elegium literis aureis inscripsisse,hoc est,notis quibusdam & signis. Rarò enim veteres integris in scribendo literis vtebantur:vnde memoratur apud Galenum libro 7. de Compositione medicamentorum,Menecratis quondam Medici liber ὁλογραμμάτων, quòd integris literis exaratus esset.Receptus etiam aliquando est apud Romanos scribendi per literarum cōpendia mos,auctore potissimùm Mecœnate,quem scribit Dion inuenisse primū quasdam literarum notas,quibus celerrimè scribi posset,eásque per Acilium libertum publicasse.Hæ Iustiniani tempore siglæ vocatæ fuerunt, vt scribit idem in Græca constitutione,auctoritatem legis Pandectis tribuente. Quarum intelligentia cùm paulatim obsoleuisset, nec eæ minùs difficultatis legentibus exhiberēt, quàm res ipsę notis descriptæ Iustinianus, ne quis deinceps notis & siglis(sic enim appellat) in describendis Iuris ciuilis libris vteretur,magna comminatione prohibuit.Sed de notis satis.

Ad istam Antiquitatem politicam ad extremum referenda sunt exercitia veterum, & Gymnasia,de quibus Hieronymus Mercurialis lautissimus Patauinæ Scholæ Medicus scripsit.Hîc erant porticus,xysti,exedræ,peristylia,diaulon,ephebœum, corycū, conisterium,hypæthræ, ambulationes: item athletæ, quorum alij stadiodromi, alij palæstritæ,alij pancratiastæ,alij discoboli,alij saltatores,alij pentathli,seu quinquertiones.Exercitiorum quoque genera non eadem:vt harpastum, sciamachia, phennis, acrochirismus,alteres,τὸ ἐκπλεθρίζειν, τὸ πιτυλίζειν. Verùm satis opinor de politica Antiquitate:veniamus ad bellicam,quæ tota est in disciplina militari,eáque vel terra, vel mari:de qua Vegetius:Frontinus,Ælianus,& alij multi.Hîc igitur Imperator exercitus,hîc genera militum,legionis numerus,castrametatio, signa prælij, instrumenta bellica occurrunt.In Prouinciam duo Magistratus mittebantur,Præses & Quæstor.In Pręsidis comitatu erant legati,Tribuni militū,Centuriones,Præfecti,Decuriones,Cohors prætoria. Officium autem eius erat, non solùm in Imperio, & bello gerendo, ac disciplina militari:sed etiam in potestate prætoria:quæ tum in cognitione & conuentibus indicendis,& iurisdictione:tum in curatione rei frumentariæ & tributorum ac vectigalium versabatur.Quæstor autem propria administratione curabat pecuniā, prædámque publicam,& conficiebat earum rerum tabulas. Constabat autem exercitus ex auxiliis sociorum, & legionibus ciuium. Numerus legionum primis Romæ temporibus trium millium fuit, ait Varro: posteà quaternûm millium & ducenûm peditum:deinde quinis millibus peditum, trecenis equitibus constitit: & Polybius(qui fuit Africani comes)non ampliùs quinque millibus attribuit.Genera autem armatorum duo erant, pedites & equites.Pedites erant aut iuniores, qui dicebantur Velites;aut seniores, & hi rursus vel antepilani, vt hastati, & principes; vel pilani,

qui iidem & triarij erant. In loco autem pro castris delecto, designabatur punctum pro prætorio, & summo Ducis tentorio: circa id punctum quadratum tanto interuallo, quantùm exercitus requirebat, ducebatur. In eo quadrato anguli quatuor erant portæ: ex quibus prætoria ad Orientem, decumana ex diametro opposita, quæstoria ad Meridiem, quintana ad Septentrionem erat. Tentoria legatorum erant à prætorio hinc atque illinc, secundùm quadrati dimetientem, latera duo opposita bifariàm secantem.

Militum verò legionariorum erant ad portam aquationi & pabulationi aptissimam, cum Tribunis & Centurionibus. Equites ad oppositam reliqui quadrati partem dispositi erant, inter quos medij erant socij. Area verò parallela quadruplex erat à legionum tentoriis ad vallum: prima vacua pro extraordinariis, secunda latio pro foro rerum venalium, duæ reliquæ totis castris circumducebantur. Signa autem bellorum & prælij erant partim vocalia, partim muta. Vocalia erant tubæ, cornua, litui. Muta erant aquilæ, dracones, vexilla, seu labarum, & manipuli. Instrumenta belli in illa antiquitate & varia & ingeniosa fuerunt, de quibus Hero Mechanicus, Vitruuius, Vegetius, & alij, vt sunt vineæ, arietes, musculi, turres ambulatoriæ, vallum, testudo, seu phalanx, catapultæ. Atque hæc terrestria.

In mari verò naues vsui potissimùm sunt, quarum & figuræ & species antiquis variæ fuerunt: vt longæ, actuariæ, onerariæ, liburnicæ, pontones, phaseli, & Græcis μακραὶ, κέλητες, ὁλκάδες, δίκροτα. Prima nauis longa fuisse dicitur Argo, qua vecti sunt Græciæ Principes illi Argonautæ cum Iasone in Colchidem ad vellus aureum: cuius meminit Herodotus in initio suæ historiæ, & Apollonius Græcus Poëta in libro secundo Argonauticorum. Habuerunt autem naues sua quoque insignia, à quibus nomina sortiebantur, Græcis παράσημα dicuntur: inde aliquæ naues vocabantur κριοὶ, id est, arietes: aliæ τράγοι, id est hirci, quòd, vt Bayfius ait, id genus animalium παράσημον haberent.

Nec absimile vero est, ea ratione centaurum, pistimque à Virgilio in Æneide appellatam: & hodiè Venetorum buccentaurum. Sed de religiosa, profanáque Antiquitate, déque politica & bellica iam satis dictum est: quæ prætereà de eadem dici possunt, adolescentes isti, quos in cathedram deduximus, in vtramque partem disserent: tu itaq; Philippe Reitere, in hâc palæstrâ primus progredere, & de Antiquitatis iucũditate cum vtilitate coniuncta, nobis edissere: reliqui tui astites alternatim te insequentur.

ORATIO PRIMA,

DE ANTIQVITATIS LAVDE, *RECITATA PER PHILIPPVM*

Reiterum, Patricium Noribergensem.

VEHEMENTER, multúmque gaudeo, Illustrissimi & Generosissimi Comites, viri amplissimi, generis nobilitate, eruditione, prudentiáque præstantissimi, vósque Auditores, mearum partium esse, de Antiquitatis cognitione, eiúsque iucunditate cum vtilitate coniuncta, verba facere. Etsi autem Antiquitati tantum tribuendum existimo, vt quantum quisque in eius cognitione consecutus & adeptus sit: tantũ quoque in historiarum notitia eundem consecutum & adeptum existimem: aliis tamen suum iudicium liberum, assentiendíque necessitate solutum relinquere volo. Nec enim nobis vllam iudicandi sentiendíque libertatem assumere, aut vendicare debemus, quam non eandem etiam aliis libenter concedere debeamus, præsertim cùm nos homines, imò pueros, non deos, esse meminerimus: ideóque sæpiùs in iudicando errare & labi: nec nostros errores, & lapsus corrigi emendaríque, Reipubl. perniciosum esse sciamus. Quanquàm in Antiquitatis laude errare, aut ab omnium hominum consensu aliena abhorrentiáque dicere quî possumus? Ego itaque non modò iucundissimam, & maxima cum voluptate coniunctam esse Antiquitatis cognitionem, sed etiam ad historiarum intelligentiam plurimùm facere ac prodesse, ex meis præceptoribus me audire memini. Etenim quid iucundius aut gratius esse potest, quàm superiorum seculorum memoriam cum nostra ætate coniungere, & quasi in tabella, ab Apelle aliquo depicta, sic intueri res antiquissimas veterum temporum, vt eæ non legi, sed in re præsenti poni & collocari videantur? Summa sanè voluptate nos perfundi sentimus, cùm alicuius animantis noui, aut in nostris regionibus non conspecti, formam insolitam intuemur: & vix satiari, vixque

à con-

à contemplandi studio deduci possumus: at quantò plus delectationis ex iis rebus, in quibus ipsa antiquitas cum nouitate certare solet, percipere debemus? Est enim animus hominis ita affectus & cōparatus natura, vt semper aliquid ex omni memoria vidére & spectare, & retrò quasi ad primam originem redire cupiat: quæ ipsa animi blãda cupiditas, à natura nobis est frustrà insita. Nam vt noster animus, æternitatis quadam cognatione inductus, præscire cupit, quid illi, qui post nos futuri sunt, acturi tractaturíque sint: ita & quid illi, qui ante nos fuerunt, egerint, tractarintque, studiosè cognoscere desiderat. Exemplum in Aristotele, Peripateticorum, vt quidam Academici volunt, principe) illustrissimum celeberrimúmque habemus. Nam cùm Alexander Magnus fortissimus Macedonum Rex, Herculea quadam audacia totum terrarum orbem esset aggressus, nouúmque imperium, & nouam Monarchiam comparare & acquirere constituisset: Aristoteles, magister eius, eodem impetu incitatus, omnia veterum antiquissima monumenta sibi acquirenda & comparanda cogitauit: & vt discipulus ipsius Asiam, totúmque Orientem opibus, gemmis, auro, argentóque, incredibili in rege cupiditate: ita ipse magister eundem antiquis doctrinarum & eruditi instrumenti monumentis, inexplebili in philosopho auaritia spoliandum proposuit. Quàm igitur iucundum, quàm gratum illi philosophico animo existimamus fuisse, cùm in ea monumenta incidit, ad quæ toto animo ferebatur, quæ infinito illo antiquitatis studio, & omni contentionis labore ac diligentia optauit, affectauítque? Sic enim nominatim capta per Alexandrum Magnum Babylone, anno Mundi conditi ter millesimo sexcentesimo trigesimoquarto, quascunque Chaldæorum antiquitates, & Astronomicas obseruationes potuit, eas omnes conquiri mandauit, ac quas opima spolia Feretrio alicui Ioui, sic suæ bibliothecæ inferendas curauit. Quis Liuium, summum illum inter Latinos Romanarum rerum historicum, lacteo eloquentiæ fonte manantem, non diligat? Quis Cæsaris in rerum narratione vel fidem, vel purissimæ & tersissimæ proprietatis sermonem non exosculetur? Quis Cornelium Tacitum prudentissimum & rerum humanarum callentissimum historicum, qui Reipublicæ Romanæ arcana, principum vitia, vnus ferè omnium optimè ante oculos posuit, non admiretur? Quis cæteros tam Gręcos quàm Latinos historiæ principes non religiosa quadam pietate veneretur? At in his cognoscendis miserè operam ponent, qui ad eos Antiquitatis illius liberali cognitione non instructi accedent. Nam quod Plato scribit de illis, qui doctrinam aliquam, aut disciplinam, illustribus exemplis non adhibitis, se docere aut profiteri posse putant: idem his accidet, vt nimirum omnia scire & intelligere sibi videantur, & omnia econtrà se nescire fateri cogantur. Nec verò in historiis solùm mirè hallucinabuntur, qui Antiquitatis nullam cognitionem habent: sed & in summis Oratoribus, Cicerone, Demosthene, Æschine, Isocrate aberrarunt, ac Andabatarum more pugnabunt, qui illam Antiquitatis lucem secum non attulerint. Vix enim dici potest, quantis ex Antiquitatu monumentis, Ciceronis, Demosthenis, Æschinis, & aliorum antiquorum, & omni memoria consecratorum authorum orationes & scripta abundent. Vt intereà de Poëtis, Virgilio, Homero, Horatio, Persio, Iuuenale & aliis taceam. Quæ cùm ita sint, sine dubio & in confesso esse existimo, magnum studium & multam operam in Antiquitatis cognitione ponendam esse, vt non tam historicos illos heroes, sed etiam Principes hos Poëtas & Oratores faciliore intelligentia consequi cuiuis promptum paratúmque sit: & studiorum dulcissimos fructus hoc quasi condimento suauiores gratioréſque reddere possit. DIXI.

SECVNDA ORATIO,

NON VBIQVE CREDENDVM ESSE ANTIQVITATI, RECITATA PER

Thobiam Hallerum, Patricium Noribergensem.

AVdio quidem magnam esse iucunditatem & vtilitatem in Antiquitatis cognitione: & libenter audio. A multis enim & persæpè laudata est illa sacerdotis Ægyptij increpatio: qui (sicuti Plato refert) Soloni respondit, Græcos nihil aliud quàm pueros esse: res enim antiquas eos ignorare. Sic Diodorus quoque Siculus, cùm historiam scribere instituisset, sese propterea in Ægyptum traiecisse, & Alexandrinas bibliothecas, sacerdotúmque ἀρχεῖα excussisse commemorat. Sed in hoc Antiquitatis studio diligenter cogitandum, animaduertendúmque cen-

ſeo,quouſque amor iſte in Antiquitate illa veneranda progredi,& vbi acquieſcere debeat, ne in imprudentiæ aut temeritatis vitium incidamus, quod vtrumque ſapienti homini diligenter cauendum : operámque dandam cenſeo, vt non tam τὸ παχυπαθὲς, quàm τὸ ἀναπολόγητον effugiat. Quis enim vel mediocriter, & (vt aiunt) leui brachio in rebus humanis & literis verſatus, ignorat, quot & quanta veterum ἀγνοήματα καὶ ψευδοδοξίαι, poſterioris ſeculi experientia & cognitione deprehenſa ſint? Nam,vt ex multis pauca proferam, ſapientia antiquorum philoſophorum, oratorum, poëtarum, cenſuit de mundi partibus tres inhabitabiles eſſe:mediam propter æſtum, duas extremas propter glaciem & frigora. Antiqui enim Philoſophi (præter Poſidonium & Auicennam)omnes, hominum ſedes & habitationes Tropicis & polaribus circulis definierunt, rati vlteriùs nullum ſalutis aut habitandi locum eſſe.Eoſdem philoſophos ſecutus Cicero, terram quaſi quibuſdam redimitam & circumdatam cingulis dixit:è quibus duo, maximè inter ſe diuerſi, & cœli verticibus ipſis ex vtraque parte ſubnixi, obriguerint pruina:medius autem & maximus Solis ardore torreretur.Duos verò habitabiles eſſe: quorum vnus,noſter ſcilicet,Aquiloni ſubiectus ſit:alter Auſtralis,in quo qui inſiſtũt, aduerſa nobis vrgent veſtigia.Eodem errore inductus Virgilius,vates alioqui doctiſſimus,& rerum naturalium peritiſſimus,in Georgicis ſic cecinit:

Quinque tenent cœlum Zonæ:quarum vna coruſco
Semper Sole rubens,& torrida ſemper ab igni.
Quam circùm extremæ dextra læuáque trahuntur,
Cœrulea glacie concretæ atque imbribus atris.
Has inter,mediámque duæ mortalibus ægris
Munere conceſſæ Diuûm,& via ſecta per ambas,
Obliquus quà ſe ſignorum verteret ordo.

Hìc tantorum Philoſophorum,Oratorum,& Poëtarum error,à Plinio & Ptolomæo refutatus eſt,qui gentes in eis Zonis(quas illi inhabitabiles putabant)habitãtes deſcripſerunt:& hodiè nautarum & mercatorum vulgus, libros & literas, illáſque philoſophorum diſputationes,ignorantiũ,neſcientiúmque totã illam bellam ſapientiam,vel potiùs doctam ignorãtiam,oculis corporis & nauigationum ſuarum periculis, id eſt, experientia & vſu duce refutauit. Nam contra veterum illorum perſuaſionem, hodiè in zonis illis temperies ſumma pernoſcitur, æquatis dierum caloribus cum noctium frigoribus.Sub Æquatore ſiquidem æquinoctia perpetua,& ſaluberrimę regiones ſũt: ſub Tropicis verò regiones incredibili æſtu flagrant:& quidẽ ratio eſt in prõptu.Nam in Æquatore Sol altiùs euehitur,& multò celeriùs refertur ꝓpter circuli magnitudinẽ,quàm in Tropicis.Quinetiã Aluareſius ſcribit,aquas illic Iunio mẽſe cõcreſcere gelu,modò flauerit Auſter.Accedit imbriũ magna vis,mõtiũ incredibilis altitudo,ac ſyluarũ copia.Contrà verò ſub Tropicis vehementes æſtus,nulli imbres,nullæ ſyluę:rara flumina,perpetua planicies arenarũ,præterquàm in Arabia felici & quibuſdã Indię locis,propter oriẽtis & montanæ regionis naturã.Hic ergo primus Antiquitatis error de zonis terræq; cingulis fuit.Quin dicam de Antipodibus, quos eadẽ Antiquitas eſſe negauit?Lubet hìc ea de re ridiculã hiſtoriam, &,niſi ſummorũ autorum monumẽtis conſecrata & atteſtata eſſet, vix credibilem, in medium afferre, eámque Antiquariis illis diiudicandã relinquere.Nam circa annum CHRISTI ſeptingenteſimum quadrageſimum quintum(vt Auentinus in Annalibus Boiorum memorię prodidit)Virgilius Epiſcopus Salæburgenſis pro concione dixerat Antipodes eſſe. Bonifacius Epiſcopus Moguntinus(homo tam ἀγεωμέτρητος quàm Ariſtippus,quàm Epicurus)Virgiliũ impietatis accuſauit,hæreticúmque publicè proclamauit, quòd Antipodibus inductis, alius etiam Chriſtus induceretur. Studio partiũ oritur lis & cõtrouerſia ingens,iudiciũque tandẽ defertur ad Vtilonem Regẽ Boiorum,tanquàm ingentis eius certaminis arbitrũ & ſequeſtrem.Sed quid fit?Bonifacius à Pontifice Zacharia(cuius nempe legatus eſſet) literas impetrat ad Vtilonẽ regem,quibus Virgilius victus,&,vt in cauſa inferior,cõdẽnatus eſt.Tanta videlicet opinionis ſemel conceptę,& in animis hominũ infixę vis fuit,vt Antœcos & Antipodes ſtatuere,hęreſis eſſe putaretur omniũ hęreſeon maximè deteſtanda,maximéq; abominabilis:donec tandẽ & hic error noſtri ſeculi nauigationibus detectus,refutatus,& omninò ſublatus eſt. Quid dicã de antiquis & barbaris legibus,ſimplicibus,rudibus,& anilibus: qualis olim illa fuit apud Cumanos lex homicidij,in qua accuſatori reus cõdemnabatur,ſi modò accuſator multos teſtes adduxiſſet:quales etiã illæ Longobardorum,Ripuariorum,Friſion.& Francorũ fuerunt: quas omnes poſterioris ſeculi elegantia repudiauit. Quid dicã de eroſis vetuſtate marmo-

ribus

ribus,de cariosis tabulis,de numis obliterata interdum effigie & inscriptione vetustatem emētientibus,interdum adulterinis & subditiciis? Quis enim neget,in his & similibus prætextu Antiquitatis multos elenchos fallaciásque & fraudes plurimas committi,dum multa à nostri seculi ingeniosis hominibus artificiosè confinguntur, & ad alios decipiendos affabrè cōcinnantur:vt intereà taceam de antiquis marmorum epitaphiorúmque inscriptionibus, quòd eæ sæpe ab idiotis artificibus, & in suo etiam seculo peregrinis temerè insculptæ sunt. Videant igitur etiam atque etiam ij qui ex his rebus,nescio quos Fastos Capitolinos, ex variè confusis & temerè congestis frustis coagmentatos,nobis pro antiquitate venditant. Plurima adhuc eiusmodi Antiquitatis ἀγνοήματα recensere possem, sed hæc pauca pro multis sufficiant: quæ nos admoneant,ita admirandam esse Antiquitatem,vt eam non omninò sine exceptione laudemus,sed vbique iudicium adhibeamus:existimemúsque hîc etiam superiorem ætatem posterioris discipulam fieri posse. DIXI.

TERTIA ORATIO,

QVOD ANTIQVITAS NOVITATI PRÆFERENDA SIT, RECITATA

per Conradum Mullerum Altorfianum.

EST quidem aliquid, quòd ἀγνοήματα Antiquitatis ad imminuendam deterendámque eius autoritatem afferuntur:sed nequaquàm in illa sunt omnia. Rectum enim decorúmque est, ob multas ac præclaras Antiquitatis dotes & virtutes, aliquos eius næuos oculis conniuentibus præterire. Itaque planè in ea sum sententia,vt Antiquitatem nouitati multis modis,&,vt prouerbio dicitur, parasangis præferendam existimem: rectéque facere eos credam, qui in cognoscenda, inquirendáque Antiquitate omne studium suum,omnémque diligentiam ponunt. Quod vt faciliùs intelligi,animaduertíque possit,exemplis aliquot totam illam quęstionem illustrandam existimo. In nostra & Gallica lingua Banni vocabulum frequens est:at quid veteribus id significârit,pauci norunt,nisi qui illud ex antiquitate repertum habent. Qui enim Antiquitatem diligenter inquirit, is in legibus Longobardorum bannum mulctam pecuniariam significare inueniet. In Francorum quoque legibus reperiet dici bannitos eos,qui à principe ad bellum vocantur:bannum quoque pœnam esse eorum, qui principis vocationi,aut ad bellum euocationi parêre contempserint. Vnde videri potest, bannum ipsum à bando dici,quod est signum Ducis aut Imperatoris,à quo bādophoros dictos Procopius scribit libro 4. belli Vandalici,& Paulus Monachus libro 1. historię Longobardicæ cap.13. Suidas quoque ait, βανδὸν καλοῦσι ῥωμαῖοι τὸ σημεῖον ἐν πολέμῳ. Quę interpretatio rectior & verior videtur illa,quam Stephanus περὶ πόλεων tradit, Romanos scilicet βανδὸν victoriam dicere. Bandi etiam verbo pro signo militari vsus est Iustinianus in libro περὶ στρατιωτικῶν καταστάσεων καὶ ἐπιτιμιῶν, & Cedrenus Constantinianæ donationis tabellio. Idem est de verbo Litare,cuius significationem rectè aperiet,qui ex antiquitate eius vim repetet. Nam apud veteres sacrificij ritè peragendi quatuor dicebantur esse partes,Libatio,Immolatio,Redditio,Litatio. In sacrificijs enim primò libabant, hoc est,leuiter & tanquàm primoribus labris Dijs prębibebant. Vnde Virgilius 5. Æneidos,

Et pater as libate Ioui———

Sacerdos enim,anntequàm vinum funderet, priùs simpulo ligneo,vel fictili propinabat, quod Simpuuium vocat Iuuenalis Sat. 6. Vltima autem sacrificij pars erat litatio, hoc est,eius,quod à Diis petierant,impetratio. Litare enim ritè sacrificare est,& impetrare. Vnde Suetonius in Cæsare ait, Deum pluribus hostijs cæsis cùm litare non posset,intrauit curiam,spreta religione. & Martialis inquit:

Non quæcunque cadit hostia cæsa,litat.

Sed quid hæc vulgata & omnibus nota exempla repeto? Sumamus nostri seculi elegantiora,& domestica propemodùm. Vt igitur ad funebrem illam Maximiliani secundi Imperatoris Augustissimi pompam veniamus: missilia illa,pyramidis, capricorni,& aquilæ figuram præferentia, & in vulgus ad æternam laudatissimi principis memoriam sparsa,quid sibi volunt? quid loquuntur? cuius elogij speciem referunt? Pyra-

mis quidem inter ſolidas figuras prima eſt, ex qua reliqua corpora omnia oriuntur. Hac figura veteres ſibi monumenta extrui curabant, certo omine concepto, fore vt ęternam ſui famam ad omnem poſteritatem hoc opere conſeruarent. Pyramis igitur illa & meta, cuius conus lunam attingit, Maximiliani famam, quæ aſtris terminetur, & ſpretis contemptíſque caducis rebus, tantóque heroe indignis, in alto & ſublimi collocetur, deſignat. Auguſtus Imperator in ipſo genituræ ſuę horoſcopo Capricorni felix aſtrum, mirabili cõſpirantium ſiderum aſpectu irradiatum habuit: itaque in aureo ſuo Capricornum, qui globum prioribus pedibus teneret, ſculpi curauit: vt ſignificaret felicibus aſtris genitum eſſe debere eum, qui ad gubernacula orbis ſedere velit. Hoc ipſum Horatius quoque voluiſſe intelligitur, cùm Capricornum Heſperiæ tyrannum appellat: quem tamẽ locum nemo ex interpretibus aſſecutus eſt. Eodem Capricorni ſidere nati feruntur Carolus quintus, Imperator laudatiſſimus, & (vt Cardanus ſcribit) Carolus Borbonius, Coſmus Medices, & Selymus Turcarum Imperator. Quid ergo in Maximiliani noſtri numo Capricornus? quid aliud quàm Fortunam & perpetuam illius felicitatem nobis tacitè loquitur? & antiquorum illorum Principum proſperitatem, cum noſtri herois beatiſſimo ſeculo componit? Sed illud tertium de Aquila memorabilius eſt, ideóque ex Antiquitate diligentius & prolixius repetẽdum. Nam vt Herodianus grauis hiſtoricus, & Dion quoque in Auguſti Imperatoris ἀποθεώσει refert: Imperatore, qui in Deos referendus & conſecrandus erat, vita functo, pyram in tabernaculi formam conſtruebant: ídque auro & ebore, ſigníſque & tabulis pictis exornatum mirificè, alio deſuper breuiori, vſque ad tertiam contignationem erigebant, Aquila cum omnium odorum aggeſtu in ſummo culmine locata: lectóque auro & purpura cónſtrato, in quo defuncti effigies iacebat. Hunc lectum Senatus, Equeſter ordo, ac viri triũphales, quíque ampliſſimos honores geſſerant, in pyram cum carmine & hymnis deferebãt: omnibus omnis generis honoribus, diuinis & humanis aggeſtis. Tandem incenſa pyra, cùm vapore & fumo Aquila agitata, è ſummo culmine tabernaculi aëra petiiſſet, religio incuſſa fuit, ipſius Imperatoris animam per inane cœlum petiiſſe, ipſúmque omni eo, quod mortale & caducũ erat, depoſito, & quaſi defæcato, in numerum cœleſtium & Deorum concilium receptum eſſe. Quam conſecrationem ἀποθέωσιν & ἀθανάτωσιν Gręci nuncuparunt: eúmque qui ſic inter Diuos relatus erat, pro Deo deinceps coluerunt. Aquila igitur in Maximiliani noſtri Auguſtiſſimi nummo, anima illa beata fuit, quæ relictis terreni corpuſculi compagibus, æternam illam Dei beatarúmque mentium ſedem, cœlum ſcilicet petiiſſe piè à nobis creditur, ſui deſiderio maximo toti Europæ & Chriſtiano orbi relicto. Ex his itaque omnibus apparet, quàm neceſſarium, quàm iucundum Antiquitatis ſtudium eſſe debeat. Quod cùm extra controuerſiam ſit, dicendum mihi tunc quoque eſſet, quantoperè è contrà nouitas fugienda ſit: ſed quoniam & res minimè dubia eſt, & temporis breuitas longiorem orationem non admittit, contenti hac quoque in parte antiquo prouerbio erimus, quo Africa quoque, quæ ſemper aliquid noui afferret, in odio fuiſſe perhibetur. Illud etiam Iurecõſultorum, opinor, ſatis fidei affert, qui nequaquàm cenſent antiquis legibus ſublatis, nouas temerè introducendas. Sic enim Vlpianus in capite 2. de conſtitutionibus Principum ait: In rebus nouis conſtituendis, euidens eſſe, vtilitas debet, vt recedatur ab eo iure, quod diu æquum viſum eſt. Quamobrem vt rem breuiter comprehendam, reiecta nouitate, ſolam Antiquitatem pro omni veritatis, vtilitatis, perfectionis norma: pro Leſbia, vel potiùs pro Polycletea regula habendam exiſtimo. Sicut enim Polycletus ſtatuarius canonem, vt vocant, fecit, ex quo, velut à lege quadam, artifices lineamenta artis peterent: & in quo ſolus hominum artẽ ipſe, operis arte feciſſe iudicatus eſt: ita pro omnis quæſtionis lege Antiquitas nobis eſſe meritò debet, ad quam, tanquàm certiſſimam amuſſim, poſteritas omnis, nouitáſque examinetur. ſic enim & poëta Romanus antiquiſſimus de Romanę politię antiquę amplitudine diſſerens, ex eadem antiquitatis regula cauſas amplitudinis repetiit: cùm inquit:

Moribus antiquis res ſtat Romana, viriſque. DIXI.

QVARTA ORATIO.

ANTIQVITATEM NON VBIQVE PRÆFERENda omnuitati, recitata per Iacobum Pomerum, Patricium Noribergenſem.

QVAE eſt iſta de antiquitatis inſano amore tam inſolens oratio? Omninóne & ſine exceptione nouitati Antiquitas præferenda eſt? O Deum immortalem, egóne me hoc

me hoc seculo non natum gaudeam? Antiquitas pro omni veritatis, vtilitatis, perfectionis norma, pro Polycletea regula habebitur? Quid si falsa sit, quid si inutilis, quid si imperfecta? Quàm multa enim in Antiquitate falsa sint, satis opinor in secunda oratione auditum est. Nunc agè, quàm illa vtilis, quàm perfecta sit, audiamus. Sed vnde eius rei fidem potiùs quàm ex nostræ ætatis inuentis requiremus? Agè igitur, quandoquidem tantoperè Antiquitatem tanquàm filiolam quandam tuam deoscularis: dic mihi, cui vsui esse possint illa antiqua belli instrumenta, quæ veteres tantoperè commemorant, catapultæ, arietes, balistę, & id genus alia, quibus saxa iaciebant, propugnacula oppugnabant, turres & mœnia pulsabant. Nónne illa hodiè pumilionum aut pygmæorum cum gruibus, aut potiùs murium cum ranis certantium tela esse dices? B At compara cum his è contrà nostras illas in Vulcani officina informatas bombardas, quas vocant: an non illas Gigantum, Iouem cœlo deturbare conantium, machinas dixeris? Vbi verò aut quando has tua illa anus κατωφᾶσα vidit, vbi de his audiuit? Planè enim ridiculi sunt (inter quos & Robertus quidam Valturius est) qui æneorum tormentorum vsum antiquis vendicare audent: cùm bombardæ, id est, æneæ illius machinæ, Iouis tonitrua imitantis, mentionem apud veteres nullam constet esse factam. Reuera enim bombardica seu tormentorum bellicorum mechanica, nostræ ætatis inuentum est: cuius vsu bello Veneto contra Genuenses ad Fossam Clodiam, circa annum Christi millesimum trecentesimum octogesimum, mundo primùm innotuit, à Germano quodam nominis ignoti primùm repertus. Sunt qui scribant Monachum C Chymistam fuisse, cùm fortè fortuna nitro, sulphuri, carbonibus, varia fomitum genera commiscendo, igne adhibito cognouisset, quanta vis eius materiæ esset. Sed quicunque tandem autor fuerit, Genuenses certè, qui primi illarum machinarum vim perpessi sunt, se quidem interfici sentiebant, quo tamen teli genere, non animaduertebant. Iam enim tum primùm nouum hunc partum mundus hic pepererat. Ex eadem nostri seculi officina prodiit Typographia, quæ videtur in Purbachij tabulis ad Regimontanum referri, inter cuius opera ars illa mirifica literarum formatrix tentata saltem appellatur: neque Chronologia repugnat, cùm primum Typographiæ exemplum Moguntiæ editum sit anno 1466. à Petro Gernshemio puero Ioannis Fustei, vt constat è Cicer. Offic. quæ prima omnium librorum typis æneis impressa sunt. Exem- D plar Officiorum istorum in membrana impressorum adhuc in Bibliotheca Augustana conseruatur, quæ ad finem hanc inscriptionem continent: Præsens M. Tullij clarissimum opus Ioannes Fust, Moguntinus ciuis, non atramento, plumali canna, neque ærea: sed arte quadam perpulchra, manu Petri de Gernsheim pueri mei feliciter effeci. Finitum anno 1466. die quarto mensis Februarij. Ita ars omnium artium conseruatrix Typographia nostri seculi, non antiqui inuentum est, Sibyllino carmine iam olim prædicta, in quo vates illa Antichristum lino periturum cecinit. Et quemadmodum Valturium in bombardarum mechanica: ita Iouium in Typographia Antiquitati asserenda audiendum non censeo. Quanquàm enim ille non apertè, clàm tamen libro 14. historiarum Indis Typographiæ vsum antiquiorem attribuere velle videtur, cùm in- E quit: Quod maximè mirandum videtur, in India sunt Typographi artifices, qui libros (in quibus historiæ & sacrorum cæremoniæ continentur) more nostro imprimant, quorum longissima folia introrsus quadrata serie replicentur. Cuius generis volumē à rege Lusitaniæ cū Elephāto dono missum, Leo Pontifex humaniter nobis ostendit: vt hinc facilè credamus, eius artis exēpla, antequàm Lusitani in Indiā penetrarint, per Scythas & Moschos ad incōparabile literarū præsidiū ad nos peruenisse. Hæc ille. sed quàm verè, aliorū esto iudiciū. Germani certè hāc laudem nūquàm sibi extorqueri patientur. Quid dicā de nautica, atq; in omnes vniuersi orbis oras nauigatione, quæ tertia ætatis nostræ laus est? Hæc enim magnetis & pyxidis nauticæ beneficio (de quo veteres nihil ne fando quidem audierunt) renouata à Colūbo anno 1491. à Vespucio anno 1501. Antipodes terrarūq; atq; Oceani tractus omnes Vtilonibus & Bonifaciis aperuit. Tres igitur hæ singulares artes, Bōbardica inquā, Typographica, & Nautica, nostræ æ- F tatis, nō antiquitatis, inuēta sunt. Sūt autē & alia infinita, ferè à recētioribus reperta. Nā vt omittā saccari ex arūdinibus excoquēdi artē: speculorū vitreorū planorū μολύβδωτιν, seu plūbaturā ex argēto viuo & stāno: machinā itē pistorū cribratoriā: ignis per pyritē scloppettis additū excussionē: vt inquā hæc omnia & his similia prætereā, quàm artificiosa est recēs illa ars separādi aurū ab argēto per aquā chrysulcā? quę cùm antiquitati ignota fuisset, factum est vt Vlpianus l. 5 de rei vend. diceret, Si plumbum cum argento mixtum sit, quia deduci possit, in rem actionem dari: sed si deduci non possit

(vt si æs & aurum mixtum fuerit) pro parte esse vendicandum. Huic itaq; Vlpiani rationi cùm hodiè locus non sit, propter chrysulcam. aquam, cuius vi aurũ à quocunque alio metallo separari potest: de hac specie idem iudicandum est, quod de superiore, vt rectè Alciatus lib. 6. parergon, cap. 2. scripsit. His addenda sunt, quæ in Astrorum doctrina recentiores adiecerunt. Nam cùm veteres octauæ sphæræ motum nondum deprehendissent, ac Ptolomæus tardissimum vnius gradus in annis centenis motum, postea verò Albategnius in annis 66. per vnum gradum ferri animaduertisset: ibi Tebitius, vt huius varietatis & maximarum Solis declinationum rationem afferret, trepidationis motum primus est commentus: Alfonsus verò siue obseruatione siue calculi coniectura inductus, trepidationi longitudinem adiecit. Nicolaus quoque Copernicus noua quædam in Astronomia commentus, sed à plerisque in eo genere reprehensus est. Nam cùm Solem in centro mundi immobilem & fixum, terram verò circa Solem moueri finxisset: scutica hunc potiùs aut flagello, quàm reprehensione dignum iudicauit Maurolycus. Et vt nostri seculi præstantissimam laudem ad extremum subiiciam, nihil est quod antiquitati prolixius aut superbius propemodùm opponere possimus, quàm Methodi lucem, quæ ab imperita Methodorum multitudine vindicata, artes omnes hodie in illustrissimo clarissimóque lumine locauit. Sed de Methodo, eiúsque luce his extremis temporibus accensa, alibi commodior dicendi disserendíq; locus est. Vt igitur tandem contra illos Antiquitatis insanos affectatores) qui lunatos calceos & Atticas cicadas, è capillis prominentes, breui reuocabunt) concludam, eósque extremis diris deuoueam: cum Erasmo illis ipsis admiratoribus imprecor, vt nunquàm mutent veteres calceos, aut putre subligar: sed semper vescantur putribus ouis, nec aliud bibant quàm vappam. DIXI.

EPIGRAMMA AD LECTOREM

IOANNIS VVOLFII RECTORIS Gymnasij Ratisbonensis.

Quæ variis libris monstrauit clara vetustas,
Et paucis doctis nota fuère priùs,
Hæc nunc in lucem producit cuncta Rosinus,
Et præbet cuiuis conspicienda palàm.
Thesaurus vetus est precio preciosior omni,
Quem nullo precio tu superare potes:
Ara licèt Crœsi nunc proferat aurea dona,
Diuitis aut Crassi, quæ tenuère manus.
Ergo legas, relegas, manibus versato diurnis.
Nocturnísque simul lector amice, Vale.

RERVM ET VERBORVM MAXIME INSIGNIVM ELENCHVS, SVMMA DILIGENTIA IN VSVM ANTIquitatis amantium conſcriptus, ac in ordinem digeſtus.

Citum.

Dicta-

H

I

Inau-

K

L

Libe-

N

O

P

Q

Roga-

Tribu-

X

Z

FINIS.